

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE.

A MAGYAR TUD. AKADEMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DR. JEKELFALUSSY JÓZSEF

A M. TUD. AKADEMIA R. TAGJA.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG HIVATALOS KÖZLÖNYE.

XXIII. ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

PESTI KÖNYVNYOMDA RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG

1899.

VISSZAEMLEKEZÉS KELETI KÁROLYRA.¹⁾

Azt hiszem, nem kell hosszasan fejtegetnem mai ünnepélyünk jelentőségét. Mindnyájunknak élénk emlékezetében van a nap, — mert hiszen csak egy rövid év forgott le azóta, — midőn e sokat hányatott hivatal végre állandó otthonra nyert, s a díszes palota impozáns arányaiban külsőleg is kifejezésre jutott az a tény, hogy a m. kir. központi statisztikai hivatal befejezte küzdelmekkel teljes kezdő korát, s állami életünkben elfoglalja azt a helyet, melyet fontosságánál fogva el kellett foglalnia.

Alig van intézmény, mely rövid idő alatt oly gyors fejlődésen ment volna át, mint a magyar hivatalos statisztika. A mi egy évtizeddel ezelőtt merész álomnak tűnt fel, az ma már valóság. A statisztikai hivatal működése beleoltotta a köztudatba a statisztika szükséges, sőt nélkülözhetetlen voltát; a statisztika népszerűsége s közszükségletté válása pedig visszahatott a hivatal működésére, ezt még fokozottabb tevékenységre ösztönözve. Majd a kormány bölcs kezdeményezésére a törvényhozás mind bőkezűbben nyújtotta az anyagi eszközöket, melyek nagyarányú munkásság kifejtését tették lehetővé. Végül meghozatott az 1897. évi XXXV. t.-cikk, a magyar hivatalos statisztikának ez az aranybullája.

De a hivatalnak, hogy megfelelhessen mindazon feladatoknak, melyeket egyre növekedő munkaköre kitűzött, szüksége volt alkalmas otthonra, hol elég tere legyen, feldolgozni a begyűlő őanyag roppant tömegeit, s hol elhelyezhesse s a nagy közönség előtt megnyithassa sok tekintetben páratlan szakkönyvtárát.

Ma egy éve adatott át e palota ünnepélyesen a kormány részvétele mellett rendeltetésének. S midőn a fényes hivatalos

¹⁾ Felolvastatott a m. kir. központi statisztikai hivatal palotája felszentelésének évfordulóján, 1893. deczember 18-án tartott ünnepélyen.

ünnepély lezajlott, a tisztikar körében mintegy bizalmas családi körben, e hivatal tisztelt és szeretett igazgatója ezt a napot részint a kegyeletnek, részint a hasznos tanulságoknak kívánván szentelni, indítványozta, — mely indítványát az egész tisztikar egyhangú lelkesedéssel fogadta, — hogy a nevezetes nap emlékének megőrzése céljából minden év december 18-án a hivatal egyik tagja felolvasást vagy beszédet tartson a statisztikai tudomány valamely elhunyt jeleséről, vagy a statisztika körében fölmerült újabb eseményekről, vívmányokról.

Ez első alkalommal kiről emlékezhethetnénk meg több joggal, mint arról a férfiúról, ki e hivatalnak megalapítója volt s kiben mi, régi tisztviselők, mesterünket tiszteljük, néhai Keleti Károly miniszteri tanácsosról, e hivatal első igazgatójáról.

Nem lehet e rövid megemlékezés sem életrajz, sem emlékbeszéd. Az előbbire kevés volna az idő, az utóbbival pedig fölösleges munkát végeznék, minthogy utóda, e hivatal igazgatója, a Magyar Tudományos Akademiában oly emlékbeszédet tartott fölötte, melyben úgy az író, mint az embert, úgy a családapát, mint a hivatal vezetőjét találó vonásokkal s a szeretet melegétől életteljes színekkel jellemezte.

Leghelyesebb tehát, ha Keleti Károlynak csak mint e hivatal egykori főnökének működéséről szólok, néhány futólag odavetett vonással igyekezve feltüntetni e működés kiemelkedőbb mozzanatait.

Az 1848. évi nagy reformkorszak államférfiai, kik hazánkat a középkorból egyszerre az újkorba ragadták, a modern társadalmi és állami élet hatalmas segédeszközéről, a statisztikáról sem felejtkeztek meg. Az első magyar felelős miniszterium felállítását után a belügyminiszterium kebelében külön statisztikai hivatal szerveztetett. A bekövetkező gyászos események, mint annyi mást, az új statisztikai hivatalt is romok alá temették, de a mint az alkotmányos élet föltámadt halottaiból, a magyar hivatalos statisztika is új organumot nyert, noha még csak szerény keretben, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium egy osztálya alakjában.

Ez osztály élére hívta meg a földművelésügyi miniszter Keleti Károlyt, a magyar földhitelintézet hivatalnokát, ki mint a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának tagja s e bizottság folyóiratának szerkesztője, szak-

irodalmi működésével tanuságot tett róla, hogy a fontos állás betöltésére teljesen alkalmas.

Keleti Károly, kinek iskolai tanulmányait a szabadságharc, melyben mint félig gyermek vett részt, megszakította, ismereteit nem az iskolai chablonok szerint szerezte; de erős tudványa, s gyors, eleven esze könnyen pótolta a mulasztottakat. A hatvanas évek közepén már kész tudós, alapos közgazdasági ismeretekkel, mint egyik számottevő tagja annak a kis, de lelkes gárdának, mely a politikai újjászületés felé közeledő nemzetet gazdaságilag is a modern nemzetek sorába igyekezett emelni.

A régi avitikus felfogással szemben, a magyar intelligencia válogatott köreiben mindinkább tért hódított az a meggyőződés, hogy alkotmányunk garantiái, ha csak a papiron vannak meg, függetlenségünk, nemzeti egyéniségünk soha sincs biztonságban a hatalom központosító és germanizáló törekvéseitől. Törvényeink, alkotmányunk valódi biztosítékát a nemzet gazdasági virágzása, erkölcsi és anyagi ereje képezi.

De a nemzet nagy tömegeiben, sőt még az intelligencia tulnyomó részében is, ez a felfogás, melyet Széchenyi dobott először a nemzeti tudatba, csak mint homályos sejtés élt. Intelligentiánk műveltsége inkább jogász- és szépirodalmi műveltség volt, a közgazdasági ismeretek vajmi kevésbé voltak elterjedve. Önmagunkat pedig, gazdasági erőnket, alig-alig ismertük.

Fontos szerepet volt tehát hivatva betölteni a statisztika, mely első sorban is önismeretre tanít, és pedig arra a mélyebb önismeretre, melyet a tudomány által nyitott széles látkör s a más nemzetek erejével való összehasonlítás nyújt.

Keleti Károly, midőn átvette a magyar hivatalos statisztika vezetését, ép azzal a lázas munkakedvvel, mely az alkotmányos korszak kezdetén egész közéletünket jellemzi, látott hozzá a reá váró nagy feladatok betöltéséhez. A statisztikai tanács volt az az olvasztó kohó, melyben az eszmék, gondolatok nyers érczét megolvasztották és formába öntötték. E tanácsnak nemcsak előadója, hanem lelke is Keleti Károly volt. Javaslatai, melyeket a tanács elé terjesztett, felölelték közgazdasági és állami életünknek majd minden ágát. A nagy népszámlálás előkészítésén kívül, tervezeteket találunk, hogy csak néhányat említsek, külkereskedelmi forgalmunk statisztika-

tikájáról, az iparstatisztikáról, a mezőgazdasági, a bűn- és börtönügyi, a közoktatási, stb. statisztikáról. De Keleti Károly nemcsak tervezetekben árult el nagy termékenységet; az első hivatalos statisztikai közlemények tanuságot tesznek róla, hogy vezetése alatt a hivatalos statisztika művelése már kezdetben is minden hézagossága mellett tervszerű, a legfontosabb ágakat felölelő s az ország gyakorlati szükségleteit szem előtt tartó volt.

A fiatal magyar hivatalos statisztikának legnagyobb arányú s legjelentékenyebb munkálataul bizvást az 1869. évi népszámlálást tekinthetjük. A népesség összeírásához fontos állami és nemzeti érdekek fűződnek, s hazánkban a népszámlálások 1869 előtt mindig idegen hatalom hajtotta végre. Első eset volt, hogy a magunk megismerésének ez a hatalmas eszköze saját kezünkbe került. Ezen a téren is nagykorúságunkat kellett igazolnunk; megmutatni, hogy az osztrák bürokratizmus gyámsága nélkül is képesek vagyunk nagyobb kultur-feladatok megoldására.

Keleti akkor még új nyomokat nem tört, új módszert nem alkalmazott. A régi lajstromos rendszer alapján hajtotta végre a népszámlálást; de az adatok rendszerességében, gazdagságában már jelentékeny haladást látunk az abszolút kormány által foganatosított népszámlálásokkal szemben, valamint a tudomány követelményeinek figyelembe vételét. Erről tanuskodik az az eljárása is, hogy a népszámlálást nem a jogi, hanem a tényleges népesség alapul vételével hajtotta végre.

Az 1869. évi népszámlálás emlékét azonban nemcsak az a nagy folió kötet őrzi, mely az eredményeket táblás alakban járasonként, azonkívül szöveges részben tudományosan feldolgozva is bemutatja; hanem Keleti Károlynak egy nagy munkája is, mely főleg a népszámlálás adatain épülve fel, hazánk akkori összes közállapotainak hű tükörképe. E mű a »Hazánk és népe«.

»Nálunk is — úgymond Keleti a mű előszavában — elérkezettnek látszik az idő arra nézve, hogy a politika mindent magába ölelő, de kizárólagossága által már-már veszélyessé váló teréről a társadalmi térre vigyük át tevékenységünket, ha vagyoniilag hanyatlani, miveltségileg elmaradni nem akarunk.

Minél erősebbé és általánosabbá válik e meggyőződés, annál inkább érezzük szükségét annak, hogy hazánk és népe társadalmi viszonyaival is lehetőleg tüzetesen megismerkedjünk.

Ez ismeretek megszerzésére segít — folytatja az előszó — a társadalmi statisztika, ezen a művelt külföldön is egyik legifjabb tudományág, mely hazánkban még alig volt művelve, nem azért, mintha szakférfiaiink hiányoztak volna, hanem mert hiányzott a statisztikai anyag, mely nélkül a legszorgosabb tanulmány is tapogatózásnál egyéb alig lehet.»

Keleti, bár statisztikai alapon építé fel munkáját, nem szorítkozott az akkor még különben is hézagos statisztikai anyagra. Népeségi és gazdasági viszonyainkon kívül ismer-teti művészeti és irodalmi viszonyainkat, sőt politikai ügyein- ket is. Munkája nemcsak leíró, ismertető, hanem elemző, bonczoló, bíráló is, s úgy tetszik, mintha egy államférfiúnak nagy, egyetemes közgazdasági és társadalompolitikai programja domborodnék ki benne.

Mint statisztikai mű is haladás a megelőző korok mű- veivel szemben. Modernebb, mint Fényes munkái, melyek a magok idejében szintén hivatást töltöttek be; tágabb látkörű s a mellett élvezetesebb olvasmány, mint a statisztikai kézi- könyvek, melyek közül Koneké emelkedett ki.

A magyar tudományos akadémia nagy jutalmával sietett megkoszorúzni a jeles munkát, de még nagyobb jutalma volt az a hatás, melyet országszerte gyakorolt. Olvasták min- denütt, hazánk közállapotáinak egyetemesebb, tisztultabb is- meretét meritették belőle.

Különösen egy rész képezte általános érdeklődés tárgyát, a nemzetiségi viszonyokat ismertető fejezet. Fényes Elek a negyvenes években egyházi névtárak alapján megkísérlette a különböző nemzetiségek létszámának megállapítását. A mint ma, az újabb adatok ellenpróbájára támaszkodva látjuk, ezek az adatok, főleg a mi a magyarok számát illeti, eléggé meg- közelítették a valóságot; de ellenségeink kétségbe vonták Fényes Elek számainak hitelességét. Az 1850-ki népszámlálás alkalmával hivatalosan tudakolták a nemzetiséget; de az ab- szolut kormány és közegei minden képzelhető hivatalos presz- sziót elkövettek, hogy a népszámlálás a magyarság létszámát minél alacsonyabbnak tüntesse föl. Az abszolut kormány maga sem igen bizott az adatok hitelességében s az 1857.

évi népszámlálás alkalmával egészen mellőzte a nemzetiségek számbavételét. Az alkotmányos korban végrehajtott első népszámlálás, az 1869. évi, szintén mellőzte a fontos kérdés megoldását; akkori államférfiaink politikai aggálya kényesnek tartotta ezt a kérdést. A közvélemény ellenben annál nagyobb érdeklődéssel fordult felé s midőn Keleti Károly az összeírt tankötelesekből kiszámította a nemzetiségek számát, a közszükségletnek tett eleget.

Keleti Károly úgy a népszámlálás sikeres végrehajtásával, mint most említett kitűnő munkájával csakhamar országos nevet szerzett magának s némi népszerűséget a statisztikának, mely eleinte az abszolút kormány minden tényére nehezülő népszerűtlenség átkát viselte. A hazai közönség legnagyobb része ugyanis a statisztikában nem látott egyebet, mint egyrészt a rubrikákon nyargaló német tudakosság kicsinyességét, mely az ember fején a hajszalakat, az erdő fáin a leveleket akarja megolvasni, másrésről a kémkedő fináncz kutatását, ki mindent fölhajhász, hogy mindent megadóztasson. Csak a *kiválóbbak* emelkedtek föl arra a helyes álláspontra, hogy a statisztika az önismeretnek nélkülözhetetlen eszköze, mely nélkül az államférfi csak sötétben tapogatódzik, a közgazda csak bekötött szemmel botorkál; sőt még a *kiválóbbak* közt is nagyon sok bizonyos kicsinyléssel tekintett a statisztikára s nem akarta méltányolni annak rendkívüli fontosságát.

Csak egy ritka szellemi képességgel felruházott s az egyéni súlynak és értéknek nem csekély adományával rendelkező férfi tudott ily körülmények közt érvényt, méltánylást szerezni a statisztikának.

Az első nagy, mondhatni korszakot alkotó siker az volt, midőn Keletinek sikerült kieszközölnie, hogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium szerény ügyosztályából, mely alig számlált egy pár tagot, önálló hivatal alakíttatott, Ő Felsége legfelsőbb elhatározásával jóváhagyott ügyviteli szabályzat alapján.

E változás nem volt előnyös a hivatal tisztikarára, mely hosszú éveken, több mint egy évtizeden keresztül az előléptetési viszonyoknak mindazt a nyomorúságát kénytelen volt átszenvedni, mely a kis, elzárt hivatalnoki statusnak mondhatni válhatatlan kísérője. De ha szenvedtek az egyesek,

annál többet nyert a közérdek. Mi lett volna a magyar hivatalos statisztikából, ha a statisztikai hivatal mindig egy szakminiszterium alárendelt ügyosztálya marad? Ha nem nő fel lassan egy szakképzett tisztikar, hanem csak átmeneti hely marad a statisztika, hosszabb vagy rövidebb ideig tartó műkedvelősködésre szánva? Ha csak egy miniszteri tárca szolgálatában állónak érzi magát, s nem dobogtatja a sziveket és nem hevíti az elméket az a tudat, hogy hazánk és nemzetünk egyetemes érdekeit szolgálja a statisztika? Bizonyára mai fontosságának, mai nagyságának árnyéka sem volna.

A hivatal önállósításával egyenlő fontosságú az országos statisztika szervezéséről szóló törvény meghozatala, mely Keletinek szintén egyik legközvetlenebb s egyuttal legnagyobb érdeme. A hivatal ügyviteli szabályzatában egy nagy horderejű elv nyert határozott kifejezést, az, hogy a statisztikai hivatal szakteendőire nézve *önálló*. Ez az Ő Felsége által szentesített elv, mely mind e mai napig a hivatal tulajdonképeni létalapjául tekinthető, a hivatalos statisztikát egyszerre magas polczra, mintegy az egész közélet birói *székebe* emelte.

De nemcsak az esetleges befolyásoktól kellett biztosítani a hivatalos statisztikát, mely pártatlanságán könnyen csorbát ejthetett volna, hanem föl kellett menteni az adatszolgáltatók tetszésének zsibbasztó nyűgétől is.

Említettük, hogy a hazai közönségben mily kevéssé volt kifejlődve a statisztikai érzék, sőt az abszolút korszak mily idegenkedést nevelt a statisztikával szemben. És ily körülmények közt a hivatalnak nem volt egyéb fegyvere, mint a hazafiságra való hivatkozás s a kérés, könyörgés. A lassan befolyó adatok végtelenig nyújtottak minden adatgyűjtést, a lezárt kimutatások pedig csonkák, hézagosságok voltak, mert utoljára sem sikerült minden adat beszerzése. A hivatal előtt tehát új korszakot nyitott az 1874. évi XXV. törv.-czikk, mely nem bizta többé a statisztikai adatok beszolgáltatását az arra kötelezettek egyéni tetszésére, hanem törvényes kényszerrel statuált, melynek kiterjesztését, szabatosabb formába öntését jelenti az új statisztikai törvény, ez a külföld legműveltebb országai által is megirigylet alkotás.

Annak az óriási vívmánynak, mely az 1874. évi XXV. törvényczikkben le volt rakva, Keleti és hivatala nem szedhetette egész gazdag gyümölcsét. Bekövetkeztek állami pénzügyünk

teljes megromlásának szomorú évei, s a statisztikai hivatal, mélyen leszállított költségvetéssel, tengődésre kárhoztattatott. De ebbe a borús időbe is bevillant egy-egy fénysugár. Ilyen volt az 1876. évi budapesti nemzetközi statisztika congressus, mely egyuttal e nagyjelentőségű intézménynek, utolsó, hatalmas befejező accordja volt.

A külföldnek még ma sincs általában tiszta fogalma Magyarország külön államiságáról; annál kevésbé volt évtizedekkel ezelőtt. Ép úgy hazánk kulturállapotáról is téves fogalmak voltak elterjedve, nem akarták hinni, hogy a magyar nemzet részese, egyenrangú tagja az európai civilisatiónak.

A statisztikai hivatal munkássága sokat tett a helyesebb felfogás elterjesztésére, de talán még többet tett Keleti Károly imponáló egyénisége. Már 1869-ben részt vett a hágai congressuson s attól fogva a nemzetközi statisztikai congressusoknak egyik vezéralakja volt. Fellépésének önérzetes bátorságával, szellemének fényével, a társas érintkezésben kedélyének melegségével meghódította a szaktudomány külföldi jeleseinek rokonszenvét s tiszteletet vivott ki a magyar névnek.

Keletiből nem hiányzott a kezdeményezés bátorsága sem, egy vállalkozásával elébe vágott a legtöbb európai kulturnemzetnek. 1880-ban az egyéni laprendszer alapján hajtotta végre a népszámlálást, mikor e módszert csak a nagyobb műveltségű városokban vélték sikerrel alkalmazhatni.

Keleti merész vállalkozását a siker fényesen igazolta s az új módszer nem sejtett gazdagságban adta közhasználatra a népszámlálás alkalmával följegyzett s többszörösen combinált adatokat.

A merész kezdeményezés, hogy a hivatal az egyéni laprendszer alapjára állt s nem rettent vissza az ősanyag sok millióra menő lapjának központi feldolgozásától, döntő fordulatot jelez a hivatal történetében. Mert azon az alapon szerveztetett 1881-ben az árúforgalmi statisztika, mely viszont a személyzet létszámának emelését, magasabb állások szervezését, szóval a hivatal újjáalakítását vonta maga után s megadta a lehetőséget szélesebb munkakörben, nagyobb, becsesebb, maradandóbb működésre.

Hallhatatlan érdemei ezek Keleti Károlynak s azok is, kik közvetlenül nem köszönhetnek neki semmit, hálásan gondolhatnak rá s áldással kísérik emlékét.

Mint a fáradhatatlan tevékenységnek ritka példája is mintaképül állott. Irodalmi munkássága rendkívül gazdag, nem is említve, hogy kivált a hivatal első időszakában jóformán minden érdemleges ügyet ő maga végezett, csak később, midőn mellette új erők nőttek fel, juttatott részt a munkából másoknak is.

Életének utolsó szakában bizonyos elkedvetlenedés vett rajta erőt, ez némileg megzsibbasztotta munkakedvét is s nem engedte, hogy egyénisége, tehetsége a maga teljes gazdagságában érvényesüljön s a hivatalt oda emelje, a hova talán emelhette volna. Az ő munkájának betetőzése a jövőnek, a közel jövőnek volt fentartva.

Dicsőült mesterünk, kinek képmása komolyan tekint le ránk ez ünnepélyes órában; ha szellemed itt lebeg, bizonyára megelégedéssel látod az alkotásokat, melyek a magyar statisztika nagyságát, virágzását hirdetik. Örömmel nyugtatod szemeidet a hatalmas palotán, melynek oszlopos homlokzata büszkén hirdeti, hogy itt a magyar tudományosságnak egy új csarnoka nyílt meg. Megelégedéssel suhansz végig a könyvtár díszes termein. Szellemujjaid gyönyörködve forgatják a hatalmas köteteket, melyekben a hivatal néhány rövid évi nagy munkásságának gazdag eredménye van lerakva. Büszkeséggel látod a hivatal tisztikarát számban és erőben megnövekedve, mely mint egy harczra kész s diadalában biztos sereg várja a feladatokat, melyeket az új statisztikai törvény elébe tűz. S azzal a szeretettel, melyet a mester szokott érezni mesterré vált tanítványának sikerein, szorítod meg jobbját annak a férfiúnak, kinek kezébe megnyugvással látod letéve életed vágyának, törekvésének legfőbb tárgyát, a magyar hivatalos statisztika ügyét.

DR. VARGHA GYULA.

IPARI SZAKSZÖVETKEZETEINK.

I. Az 1898. évi XXIII. t.-cz. és az ipari szakszövetkezetek.

A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. t.-cz. nemcsak hitelszövetkezeteinkre nézve fog korszakalkotó lenni, hanem ipari szakszövetkezeteink, vagyis a nyersanyagbeszerző, elárusító és termelő szövetkezetek pangásra kárhoztatott ügyét is lendületbe fogja hozni.

A jelzett törvény nyújtotta előnyök és kedvezményekből ugyanis az ipari szakszövetkezetek sincsenek kizárva, a mennyiben a törvény 81. §-a kimondja, hogy az e törvényben foglalt határozatok szerint a hitelszövetkezeteken kívül más célú gazdasági és ipari szövetkezetek is alakulhatnak vagy a jelenleg már létezők átalakulhatnak.

A pénzügyminiszter felhatalmaztatik, folytatja tovább a törvény, hogy az ilyen szövetkezeteknek az országos központi hitelszövetkezet kötelékébe leendő föl vételét ennek előterjesztésére engedélyezhesse.

Az a kérdés tehát, mi a törvény eme szakaszának intenciója és célja?

Ennek kellő megértésére ki kell emelnünk, hogy a törvény elvileg csak a mezőgazdasági és ipari hitelszövetkezeteket vette föl keretébe; ezeknek jogrendjét állapítja meg és ezekre alapítja a központi szervezetet. Ismeretes dolog, hogy nálunk a szövetkezetek túlnyomó részben hitelszövetkezetek, míg egyéb célú szövetkezetek csak kivételesen keletkeztek. A mire a kisebb gazda- és iparos-osztálynak első sorban s legfőképen szüksége van, az az olcsó hitel s ha ezt megszerezük neki, ezzel képessé tesszük minden szükséglete könnyű kielégítésére, mely gazdasági tevékenységében felmerül.

E mellett csak a hitelszövetkezetek bírnak azzal az egyszerű, biztosabb és könnyen ellenőrizhető üzletkezeléssel, mely

a központi intézetnek szilárd alapul szolgálhat; holott más célú szövetkezetek: a fogyasztási, a nyersanyagbeszerző, raktár- és termelő-szövetkezetek, stb. oly bonyolult üzleti berendezést, oly szakszerű jártasságot és körültekintést tételnek föl, sőt oly esélyeknek is vannak kitéve, hogy azoknak rendszeres bevonása a központi hitelszövetkezet kötelékébe ennek ügyvezetését és ellenőrzési feladatát szükségképen megnehezítené, esetleg nagyobb mérvű veszteségeket is okozhatna.

Mindamellett a törvény a központi intézet által nyújtandó segélyt a többi célokra szolgáló mezőgazdasági és ipari szövetkezetektől sem akarja teljesen megtagadni, sőt nincs kizárva, hogy maguk a hitelszövetkezetek tagjai külön fogyasztási, nyersanyagbeszerző, raktár- és termelő-, stb. szövetkezeteket is alakíthatsanak, melyeket azután a hitelszövetkezet, mint azoknak jogi személyként való tagja, pénzügyileg gyámolít.

Oly esetben pedig, midőn más célú szövetkezet alakítása és támogatása különösen indokoltnak mutatkozik s annak megbízhatósága és életrevalósága iránt alapos megnyugvás szerezhető, a központi intézet kivételképen ilyent is fölvehet kötelékébe.

De minthogy más célú szövetkezetek fölvétele a központi hitelszövetkezet kötelékébe az állami hozzájárulás biztonságát is érinti, a törvény ezt csak oly feltétel alatt engedi meg, ha a pénzügyminiszter a felvételt minden egyes esetben engedélyezi. Természetes, hogy a fölvétel mindig ahhoz a feltételhez köttetik, hogy az ilyen szövetkezetek is megfeleljenek azoknak a követelményeknek, melyeket az új szövetkezeti törvény a hitelszövetkezetek irányában támaszt.

Ha egyébiránt a központi intézet kellően megerősödik s a kisközgazdasági és kisiparos-osztály nálunk is nagyobb képességgel fog birni más célú szövetkezetek fentartására és vezetésére, mint az eddigelé tapasztalható volt, nincs kizárva, hogy a központi hitelszövetkezet működési köre elvileg is mindennemű szövetkezetekre ki fog terjesztetni.¹⁾

Azonban már ez a törvény is megengedi, hogy más célú szövetkezetek akkor is ezen törvény értelmében alakul-

¹⁾ L. Dr. Nagy Ferencznek »A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény magyarázata« című művét a 14. és 143. o.

janak vagy a már létezők átalakuljanak, ha a központi intézet kötelékébe nem lépnek is be. Ugyancsak azok az okok, melyek ezt a hitelszövetkezetekre nézve kívánatossá teszik, a más célú gazdasági és ipari szövetkezetekre is állanak, sőt az ipari nyersanyagbeszerző, raktár- és termelőszövetkezetek segélyezésére még mindig fenmarad a kereskedelemügyi miniszteriumnak az a joga, hogy azokat a kereskedelmi és iparalapból továbbra is vagy pénzbeli segélylyel, vagy pedig kamattalan, illetve olcsó kamatú kölcsönökkel támogassa.¹⁾

Ezek szerint az ipari szakszövetkezetek 1. *megmaradhatnak* jelenlegi laza szervezetükben és alakjukban s ekkor továbbra is csak az igazgatósági tagok személyes és egyetemleges felelősségére kaphatnak a kereskedelmi és iparalapból állami kölcsönt; 2. *átalakulhatnak* az új szövetkezeti törvény értelmében, mi által nemcsak szervezetük erősödik meg, hanem jogviszonyaik is szilárd alapot nyernek, sőt így idővel a központi intézet kötelékébe felvehetők s az új törvény nyújtotta előnyökben és kedvezményekben részesíthetők lesznek; 3. a hitelszövetkezeti törvény határozatai értelmében egészen *ujjonnan alakuló* ipari szövetkezetek a központi intézet kötelékébe felvehetők és ennek előnyeiben és kedvezményeiben részesülnek; 4. maguk az ipari hitelszövetkezetek *önmaguk is alakíthatnak* — mint jogi személyek — ipari szakszövetkezeteket, vagy ilyenek a hitelszövetkezetek kebelében is alakíthatók, sőt a meglevő ipari szakszövetkezetek, mint jogi személyek, az új szövetkezeti törvény 8. §-a értelmében már most beléphetnek az ipari hitelszövetkezetekbe tagokul.

Ezekén kívül az új szövetkezeti törvény értelmében ujonnan alakuló vagy átalakuló ipari szövetkezetek a kereskedelmi és iparalapból is kedvezőbb föltételek mellett kaphatnak kölcsönt, mint a mostani ipari szövetkezetek, mert az új szövetkezeti törvény értelmében működő ipari szövetkezeteknél nem lesz szükséges az igazgatósági tagok személyes és egyetemleges felelősségét igénybe venni, hanem előre látható, hogy a szövetkezeti tagok üzletrészeik névértékének ötszörös összegétől tízszeres összegéig terjedő felelőssége teljes és elégséges biztosítékot fog nyújtani, ha a többi föltételek meglesznek, a kereskedelmi és iparalappal szemben is.

¹⁾ L. szerzőnek »Az új szövetkezeti törvényről« szóló cikksorozatát a »Magyar Ipar« 1893. évi 26. számában az 513. o.

Ily körülmények közt az ipari szakszövetkezeteknek az új szövetkezeti törvény alapján kedvezőbb kilátásaik vannak a prosperálásra, mint voltak eddig. Iparosainknak és ipartestületeinknek tehát meg kell ragadniok az alkalmat, hogy a meglevő ipari szakszövetkezeteiket átalakítsák és újakat is alakítsanak.

De az a kérdés, minő ipari szakszövetkezeink állapota és minő iparosaink helyzete?

II. Ipari szakszövetkezeink állapota.

Nem kell azt hinnünk, hogy ipari szakszövetkezeink egészen új, modern dolgok; megvoltak ezek már a czéhrendszerben is s ma a régi elv csak új alakban nyer alkalmazást. A régi czéhek szövetkezeteiből azonban csak a közös műhelyül szolgáló vágóhidak jutottak el korunkba; de ezeket is lefoglalták ma már maguknak közegészségügyi szempontból, de legjobb jövedelmi forrásul a községek és városok.

Nálunk ezenkívül a czéhek idejéből az ipari szakszövetkezetek csak néhány csizmadia-ipartársulatban maradtak fenn; csak hogy ezek nélkülözték a törvényes alakot és jogrendet s inkább egyszerű egyesülések voltak. Ezek közül legnevezetesebb a szolnoki ipartestület csizmadia-szakosztályának nyersanyag-raktára, mely még 1874-ben alakult és alaptőkéjét a régi csizmadiaczéh vagyonából nyerte. Midőn az új ipartörvény 147. §-ában az ipartestületek szakszövetkezeteinek a teljes adómentesség kedvezményét biztosította, egymásután hozzáfogtak az ipartestületek ipari szakszövetkezetek alakításához¹⁾; magam is nyolcz ipari szövetkezet megalakítási kísérletében vettem részt, de ezek közül tényleg csak három alakult meg s ezek is azért, hogy néhány év múlva feloszoljanak.

A mily jellemző ez a tény a fővárosi ipari szakszövetkezetekre nézve, ugyanolyan volt a helyzet a vidéken is.

Igen helyesen jellemzi e kort és e kor iparosait egy publiczista, midőn így ír: »A mesterek tele önzéssel, szűk látkörű előítéletekkel szervezkedni nem tudnak és nem bir-

¹⁾ L. erre nézve szerzőnek az új szövetkezeti törvényről irt cikksorozatának »I. Az iparszövetkezeti mozgalmak« című részét a »Magyar Ipar« 1898. évi 23. számában a 453. o.

nak, tevékenységüket az egyéni önzés, az egyéni anyagi haszonra való törekvés dominálja, de annak tudatára, hogy a sikeres gazdasági fejlődés bizonyos erkölcsi rugókat és bizonyos politikai kötelezettséget igényel, közülök még csak kevesen jutottak el s ezek a kevesek, elszórva itt-ott az országban, egy-egy nagyobb városban, küzdenek az idők súlyával és iparostársaik közönyével.«¹⁾

Az ipartörvény nyújtotta előnyök és kedvezmények tehát ily egyének és viszonyok közt nem hozhatták meg az ipari szakszövetkezetek fellendülését. A mi e téren mégis történt, más irányból indult ki.

A szegedi ipartestület a katonai és honvédségi bór-neműek szállítása végett ipari szakszövetkezetek czíme alatt országos szövetkezeti mozgalmat indított meg s e célból az 1888. évi szeptember 8-án és 9-én Szegeden iparoskongresszust is tartott. Majd a katonai bór-neműek szállításának ügyét Budapesten is felkarolták s habár e mozgalmaknak egyelőre sikere nem volt és habár a szállító szövetkezetek csak *alkalmi egyesülések* voltak, mégis nem tagadható meg tőlük, hogy az ipari szakszövetkezetek alakításának kiindulási pontját ezek a mozgalmak, melyek éles személyes harcokkal voltak összekötve, alkotják.

A mi fellendülés az ipari szakszövetkezetek terén eddig történt, az mindamellet arra a nagyszabású iparfejlesztési actióra vezetendő vissza, melyet a boldogult vasminiszter, Baross Gábor az 1889. évi október 5-én tartott iparfejlesztési szaktanácskozás következtében kezdeményezett és az általa alkotott ipartanácsban megállapított.

Baross Gábornak eme iparszövetkezeti actióját legjobban jellemzik a kereskedelmi miniszteriumnak 1891. évi jelentésében foglalt következő kijelentései: »Tanulmány tárgyává tettem azon kérdést, mily módon lehetne a hazai kisipar állandó foglalkoztatását és egyuttal versenyképességét biztosítani. Ugy találtam, hogy a cél leginkább elérhető lenne az úgynevezett *ipari raktárszövetkezetek* létesítése által. Meghallgattam e kérdésre nézve szakférfiak véleményét is, kik az eszmét helyeselvén, megállapítottam azon alapelveket, melyek alapján ily szövetkezetek szervezendők lesznek.

¹⁾ L. Bernát István: »A kisiparról« című műve 22. oldalát.

Ily szövetségek alakítását oly célból tartom szükségesnek, hogy tagjaikat állandóan foglalkoztassa, azoknak készitményeit raktárra vegye és elárúsításukról gondoskodják. Egyuttal, minthogy kisiparosaink legnagyobb baja épen az, hogy kellő tőke és hitel hiányában nem képesek bevárni készitményeik előnyösebb értékesítésének *idejét*, hanem akarva nem akarva, kénytelenek azokat azonnal áruba bocsátani, ezen raktárszövetségeknek főfeladatát képezné a beraktározott árúk értékének *kétharmadáig*, a lehető legmérsékeltebb kamatláb mellett előleget nyújtani, az árúkat lehető legelőnyösebben értékesíteni s azután az elért vételárt egészben vagy a netán adott előleg levonásával az iparosoknak kiszolgáltatni.

Ily módon biztosítva volna az illetők állandó foglalkoztatása s ennél fogva megélhetése, másfelől pedig mód lenne nyújtva arra is, hogy egyes városok vagy vidékek kisiparosai segédgépeket szerezhessenek be közösen, mi által ismét termelőképességük s egyenletes, gyorsabb munka által versenyképességük fokoztathatnék.

Sajátságos azonban és jellemző kisiparosainkra — így fejezi be a miniszter kijelentését — hogy ezen javukat célzó intézmény iránt túlnyomó részben csak közönyt tanusítanak s annak létesítését nem karolták fel azzal a buzgalommal, melyet az megérdemelne.

Habár ezen kijelentés ellenére Baross Gábor kezdeményezését a szegedi ipartestület élénken felkarolta és még az 1891. évben megalakította úgy a faipari, mint 1892-ben a bőripari raktárszövetségeket és habár a szegedi ipartestület az 1892. évi február 28.-án Szegeden iparszövetségi kongresszust is tartott, mégis jellemző, hogy a raktárszövetségek ügye sem az önségély alapján, sem az ehhez járult állami segélylyel sem birt tért foglalni és a kereskedelemügyi miniszterium 1892. évi jelentése szerint ez évig csak öt raktárszövetség alakult. Az 1893. évi miniszteri jelentés szerint pedig volt ez évben hat nyersanyagbeszerző; árúraktár már csak 4 és 9 termelő szövetség, vagyis összesen 19 ipari szakszövetség.

Az ipartanácsban ily körülmények közt a kamarák és az országos iparegyesület képviselői egyértelműleg oda nyilatkoztak, hogy a raktárszövetségek, ha a nyersanyag-beszerzést is működési körükbe nem vonják, csak igen kevés helyen

fognak létesülni. Ennek daczára a miniszter ragaszkodott ahhoz az álláspontjához, hogy kizárólag a tisztán közös árusítással foglalkozó szövetkezetek részesülhessenek a célba vett állami segélyben és kedvezményekben. Így történt tehát, hogy Baross Gábor tervével nem ért célzt.

Ez okból utódja, Lukács Béla cserben hagyva elődje tervét és elragadtatva azon eredményektől, melyet a besztércei szászok egy ottani ügyvéd által kezdeményezett és szervezett termelő szövetkezetei elértek, 1893. évi szeptember 12-én kibocsátott rendeletében ¹⁾ azt ajánlotta a magyar kisiparososztálynak, hogy a termelő szövetkezetek útján kísértse meg szerencsáját.

A miniszteri rendelet legérdekesebb része így szól: »Meggyőződtem arról, hogy a javulás első feltételét a kisiparosok tömörítése, azok lehető egyesítése képezi. E tömörítés egyik módja volna a szövetkezés, és pedig oly módon, hogy a kis- és középiparosok azokon a helyeken, a hol egyenmű foglalkozást többen űznek (például kalaposok, asztalosok, timárok, stb.) szövetkezeteket alakítsanak és részjegyek, esetleg olcsó kölcsön alapján modern és megfelelő *segédgépekkel* felszerelt *gyárat* létesítsenek. Ők maguk a gyárban meghatározott *napibér* vagy darabbér fejében dolgozzanak a saját kebelükből választandó igazgatóság vezetése mellett. Ez az igazgatóság ügyel a gyár üzemére, ez szerzi be a nyersanyagot, megkötí a szállítási szerződéseket és ez adja el az árút.

Ez úton az iparosok nemcsak hogy tisztességes és biztos napi keresethez juthatnak, hanem befektetett tőkéjük is szépen gyümölcsözik. Minthogy minden *munkás* egyszersmind részese is a vállalatnak, azok egymást buzdítva, saját érdekükben kiváló szorgalmat, odaadást fejtenek ki s így teljesen kielégítő munkaeredményt képesek felmutatni.«

Minő tanok, minő tévedések! Mintha csak a kereszténység második és harmadik századában a szent atyák és egyházi írók tanait olvasnók arról: »Adjátok el vagyonotokat lépjetek vagyonközösségbe és lépjetek be az egyházba.« Ezt, modern alakban a miniszter így fejezte ki: *Kis- és középiparosok* alakítsatok termelő-szövetkezeteket s azután abban dolgozzatok napibér vagy darabbér fejében; ez úton nemcsak

¹⁾ A rendelet 57.914.893. szám alatt adatott ki és megjelent az »Iparügyek« című szaklap 1893. évfolyamának 11. számában a 156. o.

biztos napikeresethez juthattok, hanem mint *munkások* részeivé is lehettek a vállalatnak.

E rendelet a kereskedelmi és iparkamarákhoz volt intézve és habár ezek ép úgy, mint előbb a raktárszövetkezetek megalakítására, most is megtettek minden lehetőt, a magyar kis- és középiparosok sehogy sem akartak munkásokká devalválódni.

Ez okból az állami támogatás ezen irányra sem lendített az iparszövetkezeti ügyön. Ekként érthető, hogy manapság az ipari szakszövetkezetek létszáma saját összeállításom ¹⁾ szerint a következő:

I. Nyersanyagbeszerző szövetkezetek.

1. *Albertfalvi* nyersanyagbeszerző szövetkezet asztalosok számára. ²⁾
2. *Budapesti* sütőiparosok fogyasztási szövetkezete tüzelőanyag beszerzésére.
3. *Czeglédi* csizmadiák bőrraktára bőrárúk beszerzésére.
4. *Dicső-szt.-mártoni* ipartestület nyersanyagbeszerző szövetkezete.
5. *Dunarecsei* bőriparosok nyersanyagbeszerző szövetkezete.
6. *Fogarasi* csizmadiák nyersanyagbeszerző szövetkezete.
7. *Gyulai* bőranyagbeszerző szövetkezet.
8. *Malomfalvi* kádárok faanyagbeszerző szövetkezete.
9. *Marosvásárhelyi* bőranyagbeszerző szövetkezet.
10. *Nagydisznódi* nyersanyagszövetkezet a gyapjúszővő iparhoz szükséges nyersanyagok beszerzésére.
11. *Resiczai* cipészszövetkezet nyersanyag beszerzésére.
12. *Rozsnyói* asztalosok szövetkezete nyersanyag beszerzésére.
13. *Székelyudvarhelyi* bőranyagbeszerző szövetkezet.

II. Raktár és elárusító szövetkezetek.

1. *Aradi és vidéki* iparosok bőripari raktárszövetkezete.
2. *Brassói* árúcsarnok-szövetkezet.
3. *Budapesti* asztalosok árúcsarnok-szövetkezete.
4. *Debreczeni* faárúraktár-szövetkezet.
5. *Nagykőrösi* csizmadiák ipartársulatának bőranyag raktára, készárúk raktározására és elárusítására.
6. *Nyiregyházi* csizmadia árúcsarnok-szövetkezet közös raktározásra.
7. *Szegedi* fa- (butor) ipari raktárszövetkezet közös raktározásra és eladásra.
8. *Székelyudvarhelyi* kész cipő raktár-szövetkezet.

¹⁾ Ez az összeállítás először megjelent szerzőnek »Iparügyek« című szaklapja 1895. évfolyamának 10. számában a 111. o.

²⁾ Jelenleg felszámolás alatt áll.

9. *Temesvár* gyárkúlvárosi kisiparosok takaré- és hitelegylete, a hitelnnyújtáson fölül a készítmények közös raktározására és eladására.

10. *Zombori* iparosok készítményeinek árúcsarnoka raktározásra és eladásra.

III. Termelő szövetkezetek.

1. *Apatini* kosárfonó-szövetkezet.
2. *Aradi* cipészek termelő szövetkezete.
3. *Első beszterczei* bőrgyár-szövetkezet, közös termelésre és eladásra.
4. *Első beszterczei* kalapos szövetkezet, közös termelésre és eladásra.
5. *Beszterczei* szíjgyártók szövetkezete közös termelésre és eladásra.
6. *Budapesti* magyarországi cipészek országos termelőszövetkezete, a tagok személyes közreműködése mellett folytatott üzletben.
7. *Budapesti* Gutenberg könyvnyomda, mint szövetkezet.
8. *Budapesti* kalaposok termelő-szövetkezete.
9. *Miskolcz és vidéke* lábbeli készítő bőrripari termelő-szövetkezete.
10. *Nagyszebeni* posztós - egylet közös gyapjúfonója, gyapjúfonál szolgáltatására.
11. *Nagyszebeni* szíjgyártó-szövetkezet közös termelésre.
12. *Németprónai* posztósok szövetkezete közös termelésre.
13. *Pinkafői* » » » »
14. *Privigyei* » » » »
15. *Privigyei* kártoló- és fonó-szövetkezet közös termelésre.
16. *Első szentágotai* bőrgyár-szövetkezet bőrárú közös és gyári termelésére.
17. *Temesváriban* a délmagyarországi nyomdai és kiadó-szövetkezet a nyomdaipar és kiadói üzlet közös folytatására.

IV. Vegyes, t. i. nyersanyagbeszerző, raktár vagy termelő szövetkezet.

1. *Alsómecezenzéfi* vas- és aczelárúgyárosok szövetkezete, célja nyersanyagbeszerzés és raktározás.
2. *Nagy-Abonyban* Hlasik és társai bőranyag-szövetkezete, bőrárú beszerzés, termelés és raktározásra.
3. *Nagybecskereki* bőrriparosok szövetkezete nyersanyag, bőrripari szerszámok és gépek beszerzésére és elárúsítására, szállítások föl vállalására, készárú raktáron tartására és eladására.
4. *Szegedi* fém- és érciparosok raktárszövetkezete nyersanyag beszerzésére, közös műhely fentartására, készárú raktározására és eladására.
5. *Szegedi* ipartestület bőrripari szakosztálya nyersanyagraktár-szövetkezete, nyersanyag beszerzésére és közös vállalkozásra.
6. *Szolnoki* ipartestület csizmadia szakosztályának bőrripari nyersanyagbeszerző és készárú-raktára.
7. *Ujpesti* asztalosok és faiparosok nyersanyagbeszerző és kézmunka-raktár-szövetkezete.

Ezek szerint van hazánkban összesen 47 ipari szak-szövetkezet, melyek közül 13 nyersanyagbeszerző, 10 raktár, 17 termelő és 7 vegyes, vagyis e három szakból kettőt vagy

hármat is foglal magában. Szakma szerint 26 a bőripar, 7 a faipar, 4 a posztóipar, 2 a textil-, 2 a kalapos-, 2 a vas-, 2 a nyomda-, 1 a kosárfonó- és 1 a sütőipar céljaira szolgál.

Ezek közül azonban csak a nagybecskereki bőriparosok szövetségének céljai közt van különösen kiemelve az, hogy bőripari szerszámok és gépek beszerzésével és elárúsításával is foglalkozik.

Különben a 47 ipari szakszövetség közül 5 Budapesten, 3 Beszterczen, 3 Szegeden, 2 Aradon, 2 Nagy-Szebenben, 2 Privigyén, 2 Székely-Udvarhelyen és 2 Temesváron, a többi helyeken csak egy-egy ipari szakszövetség van.

Ha most már tekintetbe vesszük, hogy Magyarország iparos népessége 719 ezer, Németorszáé pedig 7 millió 723 ezer és ha tudjuk, hogy Németországban 89 nyersanyagbeszerző, 68 raktár- és 172 termelőszövetség, vagyis összesen 329 ipari szakszövetség¹⁾ van, úgy látjuk, hogy 47 ipari szakszövetségünk aránylag tekintélyesebb szám a németországiakénál, mert a Németbirodalom iparos népessége 11-szer nagyobb lévén a mienkénél, a mi ipari szövetségeink arányában ott 506 ipari szakszövetségnek kellene lenni.

Ha azonban a németországi, tisztán az önsegély alapján álló ipari szövetségek forgalmát és tiszta jövedelmét tekintjük, az ottani részleges, de hiteles adatokból látjuk, hogy például 11 nyersanyagbeszerző szövetségnek 1895-ben 582.731 márka forgalma volt, tiszta jövedelmük pedig 47.831 márkára rugott és így a tagok üzletrészei 17³/₁₀-ot jövedelmeztek. Négy raktárszövetségnek a tiszta nyereség 10.600 márkára rugott és 13 termelő szövetség forgalma 1,347.266 márkát tett ki, tiszta jövedelme pedig 51.723 márka volt, vagyis a tagok törzsbetétei 18⁰/₁₀-ot jövedelmeztek.²⁾

Midőn ezek szerint a németországi ipari szövetségek nagy részéről nincs statisztika, ne csodáljuk, hogy a mi iparszövetségi statisztikánk is hiányos. De mint a németországinál, úgy nálunk is, a mi van, megbízható, mert az illető szövetségek kimutatásaiból készült.

¹⁾ Németországban — az építőszövetségek elhagyásával — mindenestre több ipari szakszövetség van; de azok nincsenek az ismeretesebb kimutatásokba foglalva.

²⁾ L. e. tekintetben dr. Crüger Jahresbericht stb. für 1895. Leipzig. Verlag von Julius Klinghardt. 1896.

Ezek szerint a szolnoki ipartestület csizmadia szakosztályának nyersanyagraktára tagjainak száma 120; vagyona az 1896. évben 12.195 frt 90 kr.; évi forgalma 32.064 frt 91 kr., tiszta jövedelme pedig 231 frt 87 kr. volt.

A szegedi ipartestület kebelében fennálló három szövetkezet közül a faipari szövetkezetnek az 1896. évben 40 tagja volt, évi bevétele 17.781 frt 48 kr., nyeresége 195 frt 77 kr. A bőripari szövetkezet az 1896. üzletét veszteséggel zárta le, az 1897. évben azonban 6.786 frt forgalma és 981 frt nyeresége volt; holott 1894-ben árúforgalma már a 100.000 forintot is meghaladta, sőt évekig jelentékenyen részt vett a hadsereg és honvédség részére a bakancs-szállításokban. A szegedi érczipari szövetkezet 1896. évi bevétele 25.300 frt volt; a 225 frt 91 krt kitevő fölösleget az előző évi veszteségek törlesztésére fordították.

A budapesti sütőiparosok fogyasztási szövetkezete tüzfával látja el tagjait; 27 tagja van, 1896. évi bevételei 41.283 frt 68 krra rugtak, tiszta jövedelme pedig 2.703 frtot tett ki. A budapesti cipészek termelő szövetkezetének múlt évi vagyona 8.060 frtot, terhei pedig 6.527 frtot tettek ki, tiszta jövedelme 733 frt volt. Az aradi és vidéki iparosok bőripari raktárszövetkezete az 1896. évben alakult 126 taggal, 510 részjeggyel; első évi bevétele 100.849 frt 31 kr., üzleti eredménye 8.604 frt 45 kr. volt, melyet a tartalékalap gyarapítására fordítottak.

Látható eme néhány adatból is, hogy míg a németországi ipari szövetkezetek nagy kereskedelmi társaságoknak tekinthetők, addig a mieink azok mellett meglehetősen kis szatócsok; és látható ismét a magyar szalmatűz, mely kezdetben felkarolja az ügyet, de csak azért, hogy utóbb elforduljon tőle.

Nehogy azonban az osztrákokról megfeledkezzünk, fel-
említjük itt még a bécsi mészárosok *bőrértékesítő* szövetkezetét, melyről napilapjaink abból az alkalomból, midőn a budapesti mészárosok egy része hozzájuk csatlakozott, több ízben megemlékeztek. Ez a szövetkezet, melyhez tagjai kötbér fizetés terhe alatt az összes általuk levágott állatok nyers bőreit beszállítani tartoznak, az 1895. évi október hónapban keletkezett s az első évben félmillió, a harmadik évben pedig már két millió forint értékű forgalmat csinált nyers bőrök eladá-

sával; jelenleg 585 tagja és Ausztriában négy fiókja van, sőt a gráci mészárosok is csatlakozni fognak hozzája. A bécsi mészárosok e szövetségetet önvédelemből 50 frtos üzletrészekkel alakították, mert a bécsi bőrkereskedők és bőrgyárosok az ottani mészárosoknak épp úgy, mint a budapesti bőrgyárosok és bőrkereskedők az itteni mészárosokkal jelenleg is teszik, a nyers bőrökért csak kegyelemárakat fizettek. A szövetség azonban képes volt mindeddig tagjainak a legkedvezőbb *világpiaczi bőrárakat* fizetni, mert a nyersjövedelem 3%-ka nemcsak a kiadásokat fedezi, hanem ebből még a tartalékalapra is jut, holott úgy ez, mint a németországi szövetségek kizárólag az önségély elve alapján létesültek. Habár nálunk az állam egy évtized óta az ipari szakszövetségeket pénzbeli segélylyel, kamattalan vagy olcsó kamatú kölcsönökkel támogatja, sőt ezek közül több, mint például a szegedi bőripari szövetség, 9.000 frt állami kamattalan kölcsönrel létesült, még sem tudunk nevezetes eredményt felmutatni.

Az állami támogatás mérvéről tiszta képet nyerünk, ha az utóbbi három évi kölcsönök és segélyek összegét kimutatjuk:

I. 1895-ben kölcsönt kaptak az iparalapból:

1. A resiczai cipész-szövetség	4.000 frtot.
2. A székelyudvarhelyi bőryanagbeszerző szövetség	4.000 »
3. A rozsnói asztalos-szövetség	1.000 »
Összesen	9.000 frtot.

1895-ben segélyben részesült a privigyei posztós szövetség 7.500 frttal.

II. 1896-ban kölcsönt kaptak:

1. Az alsómeczenzéfi vas- és aczélárú-hámorosok nyersanyagbeszerző és raktárszövetsége forgó tőke gyanánt	15.000 frt.
2. A malomfalvi székelykádárok faanyagbeszerző szövetsége	2.000 »
Összesen	17.000 frtot.

Az 1896. évi állami segélyben részesültek:

1. A szentágotai bőripari termelő szövetség az öt évre engedélyezett segély első részletével	1.200 frt — kr.
2. A székelyudvarhelyi bőryanagbeszerző szövetség szegény tagjai részjegyeinek pótlására	1.998 frt 60 kr.
Összesen	3.198 frt 60 kr.

III. Az 1897. évben kölcsönt kaptak:

1. Az aradi és vidéki iparosok bőripari nyersanyag-beszerző szövetkezete	5.000	frt	—	kr.
2. A szegedi ipartestület bőripari szakosztálya nyersanyag raktárszövetkezete	5.000	»	—	»
3. Az apatini kosárfonó nyersanyag és készárú raktárszövetkezet	7.000	»	—	»
4. A besztérczei bőrgyárszövetkezet	20.000	»	—	»
5. Az alsómeczenzéfi vas- és aczélárú-hámorosok szövetkezete közös közsörű-telep létesítésére engedélyezett kölcsönből (10.000) kiutalt	2.000	»	—	»
Összesen . . .	39.000	frt	—	kr.

1897-ben segélyben részesültek:

1. A magyarországi cipészek termelő szövetkezetének Budapesten 5 évre engedélyezett segély első részlete	400	frt	—	kr.
2. A nagybecskereki bőripar nyersanyagbeszerző szövetkezetnek 10 évre, első részlet	500	»	—	»
3. Az első szentágotai bőrgyárszövetkezetnek 5 évre, maradék	1.200	»	—	»
4. Az aradi és vidéki iparosok bőripari nyersanyag-beszerző szövetkezete	500	»	—	»
5. Az apatini kosárfonó, nyersanyag és készárú raktárszövetkezet	787	»	85	»
Összesen . . .	3.387	frt	85	kr.

Ekként a három utóbbi évben a kölcsönök főösszege 65.000 forintra, a segélyeké pedig 14.086 frt 45 krra rugott, vagyis mind a két összeg kitesz 79.086 frt 45 krt.

Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a kereskedelmi és iparalap törzsvagyona 1½ millió forintra rug, s ebből évenként 200.000 frt fordittatik segélyekre és kölcsönökre, akkor úgy látjuk, hogy szörnyű kevés az az összeg, mely az ipari szakszövetkezetek támogatására fordittatik.

Ennek magyarázata, mint a kereskedelemügyi miniszter úr 1895. és 1896. évi jelentéseiben mondja, az, hogy »az érdekeltség köréből *nagyobb igények nem támasztáltak* és így nem is voltam azon helyzetben, hogy többet engedélyezzek. Távol van azonban tőlem, hogy a kérelmek hiányából arra következtessenek, mintha e téren szükséglet fenn sem forogna.

Már az 1896. évi költségvetés tárgyalása alkalmával volt szerencsém jelezni ellenkező nézetemet és a megejtett tanulmányok meggyőztek arról, miszerint az érdekeltség e

téren észlelhető *közönye* nem a bajoknak és orvosszerüknek fel nem ismeréséből, hanem onnan ered, hogy a szövetkezeteket létrehozni, azok ügyeit helyesen vinni, megfelelő útmutatás, vezetés és ellenőrzés nélkül nem képesek még akkor sem, ha a közös erővel kifejtendő működéshez az olcsó tőkék rendelkezésre állanak.

Ebben találja magyarázatát főrészt az a mindenesetre komoly figyelmet érdemlő jelenség is, hogy a hatósági teendőkkel különben is megterhelt ipartestületek mindezüideig, egy-két kivételtől eltékvintve, egyáltalán nem tettek eleget azon törvényes feladatuknak, melyszerint tagjaik anyagi érdekeit szövetkezetek létesítése útján is előmozdítani tartoznak.

Az olcsó tőkék nyújtása mellett tehát — folytatja a miniszter — a beoktató és ellenőrző szervezet létesítése egyenrangú szükséglet. Mindkét célzat elérése képezi gondoskodásom tárgyát és remélem, hogy a törvényhozás áldozatkészsége esetén e célzatok üdvös valósulást nyerendnek.

A törvényhozás most már meghozta az áldozatot, ha annak nevezhetjük a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló 1898. évi XXIII. t.-cikket; a kérdés csak az, minő kisiparosaink helyzete a szövetkezeti ügygyel szemben és minő szervezetet kell adnunk ipari szakszövetkezeinknek?

III. Ipari szakszövetkezeink országos szervezése.

Legnagyobb baja iparosainknak az, hogy a szabad kereskedelmi rendszer és a szabadipar uralma alatt teljesen elvesztették szabadságukat és önállóságukat. A szabóiparosok nem maguknak, hanem részben a posztókereskedőknek, a cipészek pedig a bőrkereskedőknek dolgoznak, sőt hogy többet ne említsek, még a mészárosok is a bórgyárosoktól függnek, mert a kisiparosok a hitellel és az előlegekkel a kereskedőkhöz és gyárosokhoz vannak bilincselve.

Hogyan alakítsanak a kisiparosok nyersanyagbeszerző szövetkezetet, ha ők kénytelenek ezeket azoktól a kereskedőktől beszerezni, a kiknek adósai és a kik az adósság lánczait nemcsak lazítani nem engedik, hanem még szorosabbra fűzni törekszenek.

Hogyan alakítsanak a kisiparosok raktárszövetkezetet vagy elárusító csarnokot, ha készítendő munkáikra pl. az asztalosok a bútorkereskedőktől már hetekkel előbb előlegeket

vesznek föl és készitendő czikkeiket nem a szövetkezeti árucsernókba, hanem a bútorkereskedőkhöz kötelesek és kénytelenek szállítani, mert ha nem ide szállítanák, ezek őket az elfogadott váltókkal vagyoniilag tönkretennék.

Végre hogyan alakíthatnának kisiparosaink termelő szövetkezeteket, midőn a közös műhely berendezésére, gépek, szerzőszámok és nyersanyagok beszerzésére tőkájuk nincs, a mi nélkül pedig a készen álló termelő szövetkezetek vállalatokba sem bocsátkozhatnak.

Ily helyzetben az első dolog, hogy az eljárás időrendjét és módját megállapítsuk. Abból a célból, hogy kisiparosaink nyersanyagbeszerző, előrusító és termelő szövetkezeteket létesíthessenek, első sorban szükséges, hogy kisiparosaink számára *hitelszövetkezeteket* alakítsunk, mire nézve az új szövetkezeti törvény az ipartestületeket és ipartársulatokat jogosítja föl.

Ha azután a kisiparosnak a hitelszövetkezetben hitele lesz, felszabadíthatjuk őt a posztókereskedő, bútorkereskedő, a bőrkereskedő és a bőrgyáros járma alul; kisegíthetjük neki fizetni azokat az adósságait, melyekkel nemcsak vagyoniilag tartozik, hanem a melyek szabadságát és existenciáját is veszélyeztetik.

Az ekként erkölcsileg és vagyoniilag szabaddá tett kisiparossal alakíthatunk azután oly *nyersanyagbeszerző* szövetkezetet, melyben a neki iparüzletében szükséges nyersanyagot, hozzávalót, stb. jó minőségben és olcsóbb áron szerezheti be, mint máshol, sőt ha itt hitelbe kénytelen vásárolni, nem kell félnie az uzsorakamatától. Ezenkívül a szövetkezet nyereségében üzletrésze arányában ő is osztozik, illetve osztalékot kap.

Alakíthatunk továbbá közös *raktár vagy előrusító* szövetkezetet, melyben a tagok által készített iparczikkék megfelelő, az érték 70—80%-ig terjedő előleg nyújtása mellett elfogadtatnak, raktároztatnak és vagy az iparos javára és rovására vagy kizárólag a szövetkezet kockázatára eladatnak. Ez esetben nem lesz kénytelen pl. a kisiparos asztalos a bútorkereskedőhöz fordulni és munkájáért a földre szórt morzsát felszedni, hanem kell, hogy a szövetkezetben előleget, készítményeiért tisztességes árt kapjon; de ezenfelül a szövetkezet egész nyereségében üzletrésze arányában ő is osztozzék.

A raktárszövetkezetekhez tartoznak még a *szerszámokat és gépeket* beszerző szövetkezetek is, a mennyiben ezek olcsó vételét tagjaik számára közvetítik, vagy pedig a szövetkezet által beszerzett gépeket olcsó díjak mellett tagjaiknak használatra kiadják.

Alakíthatunk végül *termelő* szövetkezeteket. De míg a nyersanyagok közös beszerzésére és a közös raktár tartására keletkezett szövetkezetek tagjaiknak a nagyipar előnyeit csak részben és csekély mértékben biztosítják, addig a közös termelésre alakult termelő, vagyis a szorosán vett *iparszövetkezetek* tagjaikat — saját üzleteik fentartása mellett — egy közös nagy üzletben is egyesíthetik. Az ily szövetkezeteknél a szövetkezet számlájára vett nyersanyagok kellő munkafelosztás mellett a tagok által, de részben saját műhelyeikben dolgoztatnak fel. Előfordulhat azután, hogy a tagok bizonyos iparcikkeket saját műhelyeikben közösen állítanak elő s azokat a szövetkezet árusítja el, vagy pedig a tagok nagyobb munkálatoknak közös elvégzésére vállalkoznak. Ezeknél tehát a tagok *munkát* és az elvégzett munkáért *munkabért* kapnak, illetve a közös vállalatokban munkájuk arányában részesülnek. Mivel pedig a szövetkezet minden egyes tagja részben tulajdonosa is az üzletnek, a szövetkezet nyereségében vagy veszteségében üzletrésze arányában részesül. —

Ez volna az eljárás időrendje; az a kérdés, milyen legyen az eljárás módja?

Ki kell mondanom, hogy az elmélet és a jelszavak után való indulás eddig nem a helyes nyomon indította meg az ipari szövetkezetek alakítását. Az emberek és az ipari élet ismerete pedig megmutatja, hogyan, mikép és kiknek körében kell a mozgalmat megindítani.

Eddig az ipartestületekben a testületi előljárósági tagok indították meg mindenhol a szövetkezeti mozgalmat és rendszerint el is altatták. Miért történt ez? Egyszerűen azért, mert az ipartestületi előljárósági tagok rendszerint a vagyonosabb vagy legalább a rendezett üzleti viszonyok közt élő, iparosok közül választatnak, a kiknek sem nyersanyagbeszerző, sem árúcsarnok nem kell, de legkevesbé kell nekik közös termelő szövetkezet.

Azok, a kiknek ilyen szövetkezetekre szükségük van, a többiek, a tömeg, vagyis az iparosok zöme; ezekhez kell

tehát a szövetkezetek megalakítása végett fordulni és ezekkel kell az ipari szövetkezeteket megalakítani.

Vegyük például a budapesti czipészipartestületet. Ennek kerek számban vett 2000 tagja közt van 300 czipésziparos, kiknek üzlete jövedelmező; ezekkel sem ipari szakszövetkezetet, sem hitelszövetkezetet alakítani nem lehet, mert ezeknek van áruhitelük és személyi hitelük, de rendszerint készpénzen vásárolják be a szükséges nyersanyagot és hozzávalót, így tehát ezeket is első kézből, a rendes piaczi árakon és jó minőségben szerezhetik meg; a nyersanyag eladásával üzött uzsora tehát őket nem érinti, és a mennyiben rendelőiknek kénytelenek is hitelezni, a hitelezett összeg kamatait kényelmesen hozzászámíthatják készítményeik árához és így e részben sem csatlódnak.

Egészen másként áll azonban a helyzet a nagy többséggel, mondjuk az 1700 taggal szemben. Ezeket nemcsak a bevásárlási uzsora nyomja, hanem az is, hogy kénytelenek olcsón és hitelben dolgozni s a hitelezett összegek egy részét elvesztik. Ezen a nagy többségen kell tehát segíteni és ezekkel kell a szövetkezeti intézményt megkedveltetni. A szövetkezeti actiót azonban ezekkel is az igazi alapon, a hitelszövetkezeteken kell kezdeni, mert ezeket először meg kell szabadítani hitelezőiktől, azután egyfelől értékesíteni kell hitelezéseiket, másfelől pedig *künnlevő követeléseiket* a hitelszövetkezetek útján kell *behajtani*.

Ezek szerint én most is azt az eljárási módot tartom helyesnek, melyet a kisipari hitel országos szervezése tárgyában készített emlékiratban kifejtettem.¹⁾

Az igaz, hogy a kisiparosok hitelügye nem nyert országos szervezést és az országos központi hitelszövetkezet sem alakított meg külön az iparosok számára, mindazáltal kétségtelen, hogy az iparosok hiteligénye egyrészt az önsegély, másrészt pedig az állami segély alapján a gazdasági és ipari hitelszövetkezeti törvény értelmében is érvényesülhet. E törvény keretében tehát első sorban meg kell alakítanunk kisiparosaink részére az ipari hitelszövetkezeteket, melyeket a központi intézet nemcsak helyes irányban vezetni, hanem minden ügyeikben támogatni is hivatva van. Azután ha

1) L. ezen emlékirat tervezetét szerzőnek »Ipáruügyek« című szaklapja 1896. évfolyamának 4. számában 39. o.

hitel tekintetében szabadokká lesznek kisiparosaink s pontosságához és kellő üzletvitelhez szoknak, az ipari hitelszövetkezetek keretében vagy ezek mellett kell szerveznünk a kisiparosok nyersanyagbeszerző, árúraktár és termelő szövetkezeteit.

Minthogy pedig sem a nyersanyagbeszerző, sem a raktárszövetkezetek vidéki elszigeteltségükben fenn nem állhatnak, mert egyrészt a kellő nyersanyagok beszerzése nemcsak helyben, de sok esetben az egész országban sem lehetséges, másrészt azonban a raktárszövetkezetekben összehalmozott ipari készítmények sem értékesíthetők helyben, a mennyiben a legtöbb vidéken az ipari termelés a helyi és vidéki szükséglettel és fogyasztással kevés összefüggésben van, de kellő arányban semmi esetre sem áll, ezeknél fogva nyilvánvaló, hogy úgy a nyersanyagbeszerző, mint az ipari raktárszövetkezeteket *országos szövetkezeti kötelékbe* kell vonnunk, ha azt akarjuk elérni, a mit már Baross Gábor kifejezett, de megvalósításának a módját meg nem találta.

A vasminiszter is kifejezte abban a rendeletében, melylyel a raktárszövetkezetek alakítására az actiót megindította, ama nézetét, hogy kisiparosaink legnagyobb baja az, hogy kellő tőke és hitel hiányában nem képesek bevárni készítményeik előnyösebb értékesítésének *idejét*; de elfelejtette hozzátenni: *és helyét*.

Ha tehát azt akarjuk, hogy a kisiparos is előnyösen vásárolhassa be a nyersanyagot vagy az iparához szükséges félkészítményeket és azután azt is akarjuk, hogy iparczikkei számára legalább az egész ország szolgáljon eladási piaccal és helyül, akkor arra kell törekednünk, hogy a központi hitelszövetkezet, esetleg ennek egy külön *szakosztálya* avagy egy más *ujjonnan alakítandó központi szövetkezeti intézet* egyrészt a vidéki nyersanyagbeszerző szövetkezetek részére legalább is megjelölje a legjobb beszerzési forrásokat úgy a bel-, mint a külföldön, avagy a kötelékében álló nyersanyagbeszerző szövetkezeteket a szükséges nyersanyaggal és hozzávalókkal *esetleg hitelben* is ellássa, másrészt pedig a vidéki raktárszövetkezetekben összegyűlt ipari készítményeket *kellő helyen és időben* értékesítse.

Erre főleg azért van szükség, hogy az oly vidékekről, hol bizonyos ipari szakmák erősen vannak képviselve, a központi intézet a fölösleges ipari készítményeket más vidékekre

utalja át; például oly vidéki agyagiparosok, kik egy községben, különösen a talaj kedvező összetétele miatt tömegesen készítik az agyagipari árúkat, de ezeket a környéken értékesíteni nem bírják, a központi szövetkezeti intézet útján az ország más vidékeire juttathassák készítményeiket, mert a kisiparosok ily kereskedelmi összeköttetést maguknak sem keresni, sem fentartani nem tudnak. E célra esetleg egy *központi szövetkezeti áruház*, mely az ország összes raktárszövetkezeteivel üzleti összeköttetésben és köteléki viszonyban állana, volna felállítható. De ennek elengedhetetlen követelménye lenne, hogy mind maga kereskedelmi üzletszerűen legyen berendezve, és kereskedelmi szellemben vezetve, mind pedig a kisiparosokat a kereskedelmi üzletvitelre kioktassa és szoktassa, még pedig különösen azért, hogy ezek ipari czikkeiket a kereskedelmi forgalom igényeinek megfelelőleg készítsék el.

E célból a »Kereskedelmi Muzeum« már eddig is sokat tehetett volna, ha nem volna bürokratikusán berendezve és vezetve. Azt azonban nem akarjuk kétségbe vonni, hogy a kereskedelmi muzeum házi iparunkon mégis lendített valamit.

Az országos központi hitelszövetkezetnek tehát, a mint mi ezt felfogjuk és jövő fejlesztését képzeljük, egyik hivatása legyen az is, hogy miként Németországban az ottani és Prágában a cseh ipari, Lembergben pedig a lengyel földművelőszövetkezetekkel történt, úgy az is vonja kötelékébe az ipari nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezeteket, ezeket a beszerzés és eladás tekintetében bizonyos korlátok közt centralizálja, felügyelje, vezesse és irányítsa, esetleg e célból állítson föl számukra egy külön *szakosztályt*; mert ha ez megtörténik, akkor kétségtelen, hogy nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezeteink nemcsak prosperálni és szaporodni, hanem iparilag és kereskedelmileg fejlődni és felvirágozni is fognak.

Ha azonban a központi hitelszövetkezet eme céloknak meg nem felelhetne, szükségesnek tartjuk, hogy maguk az ipari szakszövetkezetek létesítsenek maguknak szakipari köteleket, központot.

De míg a nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezeteink ily centrális támogatást és kereskedelmi vezetést, sőt országos szervezetet sem nélkülözhetnek, addig a dolog természetében rejlik, hogy a termelő szövetkezeteket, ha a kellő alakban akarjuk létesíteni, nálunk lehetőleg decentralizálni kell.

Ez utóbbiak létesítésére nézve azonban ki kell emelnünk, hogy ezek közt a kellő gyakorlati különbséget előzetesen meg kell tennünk. Az oly közös termelő szövetkezet, mely a tagok összes munkaerejének egybefoglalása által egy nagy vállalattá alakulna, melyben az önálló iparosok felolvadnának és e mellett a kisiparosok üzlete nemcsak eltűnne, hanem az egyes tag megszűnne önálló üzletember is lenni, a magyar iparosnak önállóságra való törekvése mellett nálunk keresztülvihetetlen s ily irányú mozgalom eredményre sem vezethetne.

Ez okból a másik fajára kell fektetnünk súlyt a termelő szövetkezeteknek s ez abban áll, hogy a tagok üzleti önállóságuk fentartásával munkaerjüknek csak egy részét fordítsák a közös productió céljaira, a közös szállításra és vállalkozásra s a szövetkezeti munkát legalább részben saját műhelyükben készítsék el, avagy pedig a szövetkezeti tagok *közös gyárt* állítsanak föl, melyben saját üzleti készítményeikhez a félgyártmányokat állítsák elő, például ha a kalaposok nemezgyárt állítanának föl s azután a félgyártmányból a kalapokat saját műhelyeikben készítenék el; vagy ha a timárok ily célból bőrgyárt, a posztósok posztógyárt létesítenek.

De leginkább szolgálná a kisipari érdeket az, ha a kisiparosok a termelő szövetkezetek alakjában oly *közös műhelyeket* állítanának föl, melyekbe értékesebb szerszámokat, munkaeszközöket és gépeket közös költségre és közös használatra szereznének be s ezekkel készítenék el az üzletükben szükséges munkát vagy egészen vagy pedig csak részben, például ily közös műhelyben a cipészek a cipőfelsőrész készítését ismét visszahódíthatnák a bőrkereskedőktől; ily műhelyben készíthetnék el a lakatosok az úgynevezett *vasalási tárgyakat*, vagy végül az asztalosok a *marómunkát* (fraise) saját készítményeikhez ily közös telepen állíthatnák elő.

A termelő szövetkezetek lényege és gyakorlati megvalósítása tehát oly irányba terelendő, hogy az egynemű ipart űző kisiparosok a gépek által előállítható félgyártmányokat, alkatrészeket és hozzávalókat többé ne kézi munkával készítsék el, hanem e végből szövetkezeti úton közös műhelyeket, esetleg szövetkezeti gyári telepeket létesítsenek, melyekben a közösen beszerzett gépek segítségével állítsák elő üzleti szükségleteiket, mert ezeket ily úton sokkal jobb minőségben, sokkal gyorsabban és sokkal előnyösebb árban készíthetik és állíthatják elő, mint kézi munkával és külön-külön.

Mig tehát a munkagépek és a géperő a termelő szövetkezetekben állana szolgálatára kisiparosainknak, addig az egyéni különlegesség, a kézügyesség, izlés, csín és tartósság: mindezek, melyek a kisiparos esztétól és kezétől függenek, a műhelyi munkában érvényesüljenek. E célra a közös műhelyekben sorrendben és váltakozva az egyes kisiparosok maguk is igénybe vehetnék és használhatnák a drága és újabb közös gépeket, szerszámokat és munkaeszközöket. Ily módon kisiparosaink a kitűnő és precíz munkagépek, szerszámok és munkaeszközök előnyeit ép úgy kihasználhatnák, mint azt az amerikai iparosok és munkások teszik, sőt ha bizonyos műipari irányokat is szem előtt tartanak, nemcsak kibírják a gyáripar versenyét, hanem az ország fogyasztási területéről jórészt kiszoríthatják az idegen gyártmányokat is.

Ha ily módon és ily sorrendben indítjuk meg az ipari szövetkezeti actiót, akkor kétségtelen, hogy a kisiparosokat nemcsak meg fogjuk nyerni a szövetkezeti ügynek, hanem velük sikert is tudunk felmutatni és eredményt fogunk elérni. Szükséges azonban már most az, hogy ipari szakszövetkezeteinket átalakítsuk az új szövetkezeti törvény értelmében. Az ujonnan létesítendőket pedig egészen az új szövetkezeti törvény alapján alakítsuk meg, mert az új szövetkezeti törvénnyel nemcsak teljes adó- és bélyegmentességet biztosítunk ipari szakszövetkezeteinknek, hanem ezeket oly jogrend alá is helyezzük, mely a szövetkezeteket biztos alapra fekteti és a tagokat minden lehető visszaélés ellen megvédi.

Ha pedig azt akarjuk, hogy azt az erkölcsi és anyagi erőt, mely fennálló ipari szakszövetkezeteinkben szunyad, felébresszük; és ha kisiparosainkat kellő erő kifejtésre akarjuk sarkalni, akkor okvetlenül szükséges, hogy nekik egy *központot* létesítsünk és e központból nekik irányt és útmutatást adjunk, a kereskedelmi üzleti szellemet beléjük öntsük, a központi intézet őket úgy üzletileg, mint pénzügyileg támogassa és a modern technikai vívmányok okos felhasználására segítse.

De e mellett is mindig szem előtt kell tartanunk azt, hogy míg a szövetkezeti ügy alapját a hitelszövetkezetekben kell keresnünk, addig a termelő szövetkezetek zárkövét képezik az ipari szövetkezeteknek.

DR. HORVÁTH JÁNOS.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Szende Gyula: Földrajz-statisztikai tabellák a föld összes államairól 1898. Budapest, 1898. n⁸⁰.

Összehasonlító nemzetközi statisztikai táblázatokat a nagyközönség számára magyar nyelven is több ízben kísérlettek meg kiadni. A kísérletek azonban hosszabb ideig nem tartottak s így nem honosodhattak meg eléggé. Legnagyobb sikere volt a M. Tud. Akadémia által megindított »Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv«-nek, melyből hat kötet jelent meg s minden fontosabb részletre kiterjedő táblázatai mellett nagyon becses szöveget is közlött. Ez a becses vállalat azonban a VIII—IX. évfolyammal, mely 1896-ban jelent meg, megszűnt.

Szende Gyula új vállalata nem az ily évkönyvek módszerét követi, inkább a Hübner-Juraschek-féle táblázatokat veszi mintául, a mennyiben a statisztikai adatokat nem tárgyak szerint csoportosítja, hanem országok szerint. Anyaga azonban jóval terjedelmesebb s ezért egy nagy falitáblával és egy pár ivre terjedő füzetrel szemben, a mely alakban amazok megjelennek, Szende 15 ivre terjedő kötetet ad olvasóinak, természetesen jóval nagyobb áron, mint amazok.

Az egyes országoknál azok fontosságához képest a terjedelem különböző. Magyarországról három kettőslapra terjedő táblázat van, de a kulturállamoknál általában a következő rovatok fordulnak elő: Fenn az állam hivatalos neve, az uralkodó neve, születési és trónralépti éve; a trónörökös neve és kora. Az első rovatban van az illető állam alkotmányának rövid kivonata, a kormányrendszer, választási rendszer s esetleg a gyarmatok viszonya az anyaországhoz. A »terület és lakosság« rovatban van a terület nagysága, a lakosság száma, a férfiak és nők egymáshoz való aránya, a népességi mozgalom és a foglalkozási statisztika főadatai, a nagyobb városok népessége ezekben. A következő rovat tartalmazza a vallások és nemzetiségek megoszlását, valamint a ki- és bevándorlók számát. A »közoktatásügy és igazságügy« rovatában van az iskolák, tanítók és tanulók száma, az írni és olvasni tudók aránya, az igazságszolgáltatás rendszere, a törvényszékek száma. A »pénzügy« rovat az állam bevételeinek, kiadásainak és adósságainak főbb adatait, valamint a kibocsátott papir- és érczpenz állását mutatja be. A »hadügy« rovatban a béke- és harczállomány fegyvernemek szerint részletezve a védtörvény kivonatával és a haditengerészet nagyságával. A következő rovat a nyers termékek mennyiségét, a talaj megoszlását, a háziállatok állományát és az ásványi termékek értékét mutatja. A »kereskedelem és ipar« rovatban látjuk a behozatal és kivitel értékét a főbb árucikkek szerint, az illető ország forgalmát a külfölddel, a főbb iparcikkeket és az ipartelepek számát. Ismét más rovatban van a kereskedelmi hajók száma, azok forgalma, valamint a vasutra, postára és

táviróra vonatkozó adatok. Rendesen végül külön rovatban vannak az országban divatozó pénznemek, súlyok és más mértékek kulcsai a magyarokéval összehasonlítva.

Igen természetes, hogy az adatok, melyeknek összegyűjtésében a tudtunkkal statisztikával hivatalosan nem foglalkozó szerző elismerésre méltó buzgalmat fejtett ki, nagyjából a legujabbak, a mennyiben azokat hazai és külföldi művekben feltalálta, de nem mindig azok. Így például Khinában már megemlékezik az új kormányválságról, de Newyork egyesítéséről a szomszéd városokkal nem tud s a spanyol gyarmatokat szándékosan, mivel művének bezártakor még a békeszerződés aláírva nem volt, Spanyolországhoz számítja. A gyarmatoknál és apróbb telepeknél is lehető teljességre törekszik s ezért különösen a kisebb amerikai államok (Nicaragua, Honduras, Haiti és mások) aránylag igen nagy területet vesznek igénybe.

Nézetünk szerint azonban helytelenül járt el szerzőnk, midőn Magyarországot Ausztriával kapcsolatban tárgyalja és különösen a műve végén közlött grafikai táblázatokban az államadósságot, katonaságot, vasuti hálózatot Ausztria-Magyarországra együttesen adja, de elkülönítve nem. Ilyennek magyar műben már nem kellene előfordulnia.

Ezek a grafikai táblázatok (számszerint hat) különben is csaknem egészen feleslegesek. Így az uralkodók czivillistáinak kitüntetésénél fontosabb dolgot is lehetett volna felvenni és a többinél helyesebb lett volna az abszolút számok alapul vétele helyett vagy legalább a mellett az arányt mutatni ki, mennyi esik mindebből egy-egy lélekre.

Lényegesebb bajnak tartjuk azonban, hogy ezen a hat táblázaton kívül szerzőnk semminemű összehasonlító táblázatot sem közöl, pedig a Hübner-Juraschek-féle táblázatból is átvehetett volna egy pár általános érdekűt, pl. a föld területét és lakosságát világrészek szerint, a milliomos városok jegyzékét, postaforgalom fejenként, az arany- és ezüsttermelést. Sőt mivel művének címeül »földrajz-statisztikai tabellák«-at emlit, helyes és a nagyközönségre tanúságos lett volna, ha részint táblázataiba vesz fel egyes földrajzi adatokat (hegyek, folyók, tavak stb.) részint végül összehasonlító adatokat közül a föld legmagasabb hegyeiről, legnagyobb folyóiról és tavairól. Művét úgy is főképp a tanulmányosra tekintettel szerkesztette, melynek számára azt a közoktatásügyi miniszter beszerzés végett ajánlotta is.

Minden ily vállalatnál rendesen hiányos az első évfolyam, Szende műve azonban komoly munkáról tesz tanúságot és ezért óhajtjuk, hogy az meggyökeresedjék és ezzel együtt évről-évre javítva és gyarapodva terjeszsze a földrajzi és statisztikai ismereteket.

—r.

Webb Sidney: Englands Arbeiterschaft 1837 und 1897. Autorisirte Uebersetzung von Dora Landé. Göttingen, Vandenhoeck und Rupprecht 1898.

Victoria királynő uralkodásának 60 éves jubileuma számos irodalmi művet hozott létre, melyekben az angolok államuknak nagy haladását ezen időszak alatt számokban és más adatokban igyekeztek kimutatni. Ezek a közlemények buzditották Webb Sidneyt, az angol

munkásviszonyok egyik legalaposabb kutatóját arra, hogy az angol munkások helyzetét a jelzett korszak kezdetén és végén összehasonlítsa s azok alapján a haladás fokáról és irányáról nézetét elmondja. A tekintélyes szakember megjegyzései több tekintetben igen tanulságosak s ezért a kis értekezés velejét helyesnek tartottuk olvasóinkkal is megismertetni.

Absolut számokban véve a munkások helyzete 60 év alatt igen sok tekintetben javult, mint azt az általános haladás után természetesen találhatjuk, annál inkább, mivel 1837 körül az ipari átalakulás következtében a munkások helyzete nagyon szomorú volt. A munkabérek a legtöbb iparágban emelkedtek, sokszor megkétszereződtek, e mellett a munkaidő sok esetben apadt, a lakásviszonyok javultak s mindenekfelett sokkal több alkalma lett a munkásnak, hogy önmagát művelje s hogy az egészségi intézmények áldásában részt vegyen. Mindez azonban csak általánosságban mondható el, a részletekben ellenben igen sokszor találunk visszaesést is.

A munkabérek emelkedésével szemben áll például az a tény, hogy London lakosságának $\frac{1}{3}$ -a Booth találó megjegyzése szerint »chronikus szegénység«-ben él s ezenkívül az ország más részeiben is nagyon sok munkás alig képes megszerezni a létminimumnak megfelelő bért, absolut számban bizonynyal sokkal többen, mint 1837-ben s ezek nyomora még nagyobb, mint elődeiké, mert a lakbér, továbbá a hús és tej árának emelkedése nyomasztólag hat. Végül egészen szokatlan mértékben sújtja a mai munkást a sok bérlevonás s mindenekfelett a foglalkozás bizonytalansága, ipari szervezetünk egyik leggonoszabb baja.

A munkaidő rövidülése, mely különösen a munkás műveltségét és jellemét illetőleg fontos, egyáltalán nagyon sporadikus jelenség, úgy, hogy még az is kétségbevonható, vajjon általában véve rövidebb ideig dolgoznak-e jelenleg a munkások, mint régebben, tekintetbe véve a sok szervezés nélkül álló ipart, a városok óriási növekvését s különösen azt a körülményt, hogy régebben már csak a mesterséges világítás nehézségei miatt is az éjjeli munka nagyon kevés volt.

A nagy városok gyors emelkedése az oka annak is, hogy a békés viszonyok javítása érdekében tett óriási erőfeszítések jóformán hatástalanok maradtak. Londonban jelenleg is az összes lakásoknak 18·40%-a egyszobás s bátran el lehet mondani, hogy az angol népnek legalább egy tizedrésze oly lakásokban él, melyek sem az egészségi sem az erkölcsi követelményeknek nem felelnek meg. Ily állapot régebben, midőn még alig voltak nagy bérkaszárnnyák, valószínűleg nem volt.

Összegezve mindezt, arra az eredményre jut szerzőnk, hogy a munkások emelkedő része számban és jólétben gyarapodott ugyan, de még most is sokan vannak, absolut számban többen, de aránylag kevesebben, kiknek megélhetési eszközei alacsonyabb fokon állanak, mint az 1837-ki munkásoké. Az általánosabbá vált jólét és közművelődés lelkiismereti kötelességünkkel teszi, hogy a munkásoknak ezt a hátramaradott részét is felsegíteni igyekezzünk, mert épen a többi munkások sorsának emelkedése tanúsítja, hogy ily felsegítés lehetséges, ha mindenütt a kellő eszközöket válogatjuk meg.

A munkások nyomorát 1837-ben főképp a 18-ik század iparrendszerének felbomlása okozta, a mint ez különösen Lancashirében

és a northumberlandi kőszénbányákban mutatkozott, a hol a munkaadó szabályozatlan individualistikus rendszere a munkásokból való-
ságos fehér rabszolgákat alkotott. A javítás kezdete az volt, hogy a
korlátlan versenyt s industrialis anarchiát jól szervezett collectiv
ellenőrzés alá vetették gyártörvények és bányatörvények, később
ipartestületek és raktárszövetkezetek által, melyekhez a városokban
is öntudatra jutott collectiv irányzat és a népoktatás rendezése
járult. Mindenütt, a hol a munkások érdekében valami jelentékeny
történt, azt tapasztaljuk, hogy az individualis ellenőrzést a collecti-
vismus elve váltotta fel; ott, a hol ez az elv bármely ok miatt nem
tudott érvényesülni, különösen a sweatingrendszer követő házi-
munkások között és kis iparnál, a munkások helyzete épen nem
javult, ellenkezőleg a nyomor még kirívóbban mutatkozik.

Hatvan évvel ezelőtt tehát a régi munkaszervezet bomlása
volt a baj oka, ma lényegileg az, hogy a rendezés még nem haladt
elég messze s a már elavult kisipar a kismesterekkel és izolált házi-
munkásokkal nem jutott a collectiv ellenőrzés alá. Ennek a rend-
szernek nyomait kell elpusztítanunk, csak így remélhetjük, hogy az
elavult szervezetlen állapotban levő ipar szerencsétlen áldozatai el-
jutnak arra a magaslatra, a mit a gépipar és világkereskedelem
szolgálatában álló munkások a collectiv ellenőrzés útján már jelenleg
is elértek.

gy—.

Atlanticus: Ein Blick in den Zukunftsstaat. Production und Konsum im Sozialstaat. Mit einer Vorrede von Karl Kautsky. Stuttgart, Dietz, 1898 + 8° XXIV. 104 l.

A német tudományos jellegű socialista folyóiratnak a »Neue Zeit«-nak szerkesztője, Kautsky Károly, kit ma általában az elmé-
leti téren mozgó socialdemokraták vezérének tartanak és ellenfelei
gyakran Marx trónörököse gyanánt gúnyolnak, újabb időben egy
Atlanticus álnevű szerzőtől megjelent kis művet ajánl melegen párt-
hiveinek és gondoskodott annak kiadásáról és terjesztéséről. A mű
az egykoron diadalra jutó socialista államról ad képet, de nem
utópista regény alakjában, minők Bellamy, Hertzka és mások kísér-
letei, hanem tudományos alapon tartott valószínűségi számítások
segítségével.

Atlanticus műve tehát bizonyos tekintetben félhivatalos pro-
grammja a német socialdemokratáknak arról, hogyan képzelik ők
eszméiknek gyakorlati megvalósulását? Csaknem természetes, hogy
maga Atlanticus és vele együtt Kautsky határozottan tiltakoznak
a félhivatalos és programszerű jelzés ellen, Kautsky ezenfelül egye-
nesen felsorol egyes pontokat, melyekben Atlanticussal nem érthet
egyet és az egész művet csak érdekes magánkisérletnek nevezi so-
cialisztikus alapon, de eltekintve attól, hogy Kautsky, önérzetes
vezéri szerepéhez híven, soha és semmi körülmények között sem
szokott mások nézeteiről feltétlenül és kifogás nélkül elismeréssel
nyilatkozni és Atlanticus röpiratával szemben jóformán a legmesszebb
menő rokonszenvvel szól, kétségtelen, hogy egy esetleges messze
jövőbe eső alakulásról, melyet az időközben bekövetkező és ma egy-
általán nem mérlegelhető politikai és társadalmi fejlődések, mindenke-
felett pedig az új találmányok jelentékenyen irányítanak, komoly
politikai párt hivatalos programot semmi esetre sem adhat. Mind-

ennek daczára Kautsky nyilatkozata elég arra, hogy *Atlanticus* művének irányát a német socialdemokraták vezérembereinek gondolkozásmódjával megegyezőnek tartjuk és így azt a szó közönséges értelmében félhivatalos programnak tekintjük és vele, mint ilyen-nel, foglalkozunk.

Mindenekelőtt konstatáljuk, hogy *Atlanticus* feladatát igen helyesen és egészen komolyan fogja fel. Egyáltalán nem rajzol tetszetős idylli képeket a jövő társadalmáról, nem alkot tisztán képzeleten alapuló következtetéseket, hanem szorítkozik arra vagy legalább is főképp csak arra, hogy mennyiben lehetséges a tudomány és technika jelenleg is fennálló eszközeivel s a socialdemokrata párt alapkövetelésének érvényesítésével, hogy t. i. a termelés eszközei megszűnjenek magántulajdont képezni, az általános jólét jelentékenyen emelni. Értsük meg jól. *Atlanticus* nem a vagyonosság matematikailag egyenlő megoszlásáról szól, nem is arról, hogy a nyomor és szegénység teljesen és végkép megszűnjön, hanem csak arról, hogy lehetséges-e, hogy a socialista államban az általános jólét egyenlőbben fog megoszlani és hogy különösen az alsóbb néposztályok nyomora és szenvedése megszűnhetik-e a nélkül, hogy a művelődés áldásaiból bármily csekélység veszélyeztetve lenne?

Nagy és fontos kérdés ez. Világos, hogy egy pár ezer milliomos vagyonának kisajátításával az éhező milliók javára jóformán mit sem nyerhetünk s világos az is, hogy a jelenlegi termelést jelentékenyen korlátozni sem lehet épen a nagy tömeg fogyasztási képességének emelését tartva szem előtt, pedig ezzel szemben a socialis államnak erkölcsi kötelessége, hogy a munkások sorsán munkaidőt, munkabért és minden mást tekintetbe véve jelentékenyen könnyítsen. A kérdés lényege tehát közgazdasági azaz lesz-e anyagi ereje a socialista államnak mind e feladatok teljesítésére, különösen akkor, ha, mint *Atlanticus* is javasolja, a vagyonosok kisajátítása teljes kárpótlással a vagyon jövedelmének megfelelő, sőt a földbirtokok értékelkedését tekintetbe véve azt egyes esetekben jelentékenyen felülhaladó örök járadék adományozása útján történik?

Atlanticus minderre igennel felel, sőt a németországi jelenlegi állapot alapján valószínű számítás segítségével igyekszik azt a legfőbb kérdésekre nézve bebizonyítani és számokban is feltüntetni.

Képzelete előtt oly socialistikus állam van, melyben — hogy csak a legfőbb vonásokat említsük fel — minden egészséges ember 16–18 éves koráig kizárólag tanulással foglalkozik, azontul pedig a tanulmányaikat tovább folytatók kivételével a leányok 6–8 évig, a fiúk 9–10 évig az államnak munkásai lesznek, melynek fejében azonban a leányok legkésőbb 24, a férfiak legkésőbb 28 éves korukban teljes állami nyugdíjat kapnak, mely a szabad, körülbelül egy negyedrészt hektárnyi területű lakáson kívül elegendő a legszükségesebb élelemre és ruházatra. A további munka mindenkinek szabad tetszésére bízatik, mivel az állam luxustárgyak előállításával maga nem foglalkozik, tehát csak a közönséges ruházati és táplálkozási anyagot állítja elő, a középületekről és közlekedési eszközökről gondoskodik, a többi a társadalom feladata marad.

Mindenekelőtt szükségesnek tartja szerzőnk, hogy a földművelés intensivebb és okszerűbb kezelése útján a legszükségesebb táplálkozási és élvezeti cikkek, pl. hús, vaj, cukor, sör Németországban sokkal nagyobb mennyiségben termeltessenek. Jelenleg is mint-

egy 40 kgr. hús jut egy főre, kellene 100 kgr., a vajból 9 font helyett legalább 30, a cukorból 12 kgr. helyett legalább 30, a sörből 100 liter helyett legalább 200. S ez lehetséges is. Egy hektár szántóföld átlagos termése jelenleg 1200 kgr.; de a jobban művelt talajokon 3—4000 kgr. termés sem ritkaság és 50% emelkedés még a rossz talajon is biztosítható. Ha a mezőgazdaságban a birtokok czélszerűen lesznek beosztva, hogy a munkás jövése-menése és más kezelési teendők túlságos sok időt ne vegyenek igénybe, ha mindenütt a legkitünőbb gépek és gazdasági állatok lesznek, sőt a vilamos erőt, vizet és trágyát felhasználják, — Atlanticus részletes számítása szerint nem is a jelenlegi 52¹/₂ millió lakosságot, hanem 70 milliót lehetne az említett arány szerint táplálni úgy, hogy a jelenleg használatban levő 26¹/₂ millió hektár szántóföld és hat millió hektár rét helyett csak 16—17 millió szántóföldet és körülbelül négy millió hektár rétet kellene e célra igénybe venni. De sokkal kevesebb lenne czélszerű s körültekintő felhasználás mellett a munkaerő is. A német foglalkozási statisztika szerint jelenleg 8 milliónál több dolgozik a földművelésben, szerzőnk számítása szerint ugyanezt a munkát három millió munkás, beleszámítva mintegy 120.000 gazdasági és technikai intézőt is, sokkal jobban elvégezhetné, ha a termelés az állam egységes és céltudatos vezetése alatt állana. Számításai, melyekre tér hiányában ki nem terjeszkedhetünk, igen részletesek, a véletlenségekre s emberi gyarlóságokra tekintettel van mindenütt és eddig még nem tökéletesített találmányok eshetőleg hatását nem veszi számításba.

Általában nagy súlyt fektet szerzőnk arra, hogy a jelenlegi termelési rendszerben divatozó nagy pazarlást a munkaerő felhasználásában kimutassa. A legtöbb iparágnál igen könnyen teheti ezt, midőn összehasonlítja az átlagot a jobban felszerelt és czélszerűbben vezetett hazai és külföldi gyárakéval s ha a kisebb ipartelepek nagy fölösleges kiadásait részletezi. A pékműhelyekben például Németországban 218.502 munkás volt. Nagy kenyérsütő gyárakban naponta 1—2000 kgr. kenyeret süthet egy munkás s így itt a munkaerő számát óriásilag lehetne apasztani. De ha egész Németországban szétosztva, hogy a fogyasztók közel ériék, 30.000 pékműhelyet állítanánk is fel, czélszerű kezelés mellett 120.000 munkásnál többre nem volna szükség. Természetes, hogy minden reductio előidézésének előfeltétele, hogy a gyárak kitűnő karban legyenek, az egyéni felelősség általánosíttassék s a termelés a fogyasztással arányban maradjon. A költségek is sokkal kevesebbek lennének, mert a legkitünőbb gépek beszerzése mindig előnnyel jár.

Összevéve mindazt, a mit Atlanticus a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem terén a socialista állam teendői közé felvesz s melyek mindegyikére nézve lehetőleg részletes számításokat eszközöl, arra a meglepő eredményre jut, hogy míg jelenleg Németországon e célok elérésére állandóan 16¹/₂ millió munkást foglalkoztatnak, a socialistikus államban azt sokkal jobban és többet termelve elvégezhetné körülbelül 6 millió ifjú és 3 millió fiatal nő, tehát még valamivel kevesebb munkaerő, mint a mennyi jelenleg Németországban a 15—26 éves ifjak közül rendelkezésre áll. Érdemes felemlíteni, hogy Atlanticus a gyarmatokra is tekintettel van s ott a benszülötteket bizonyos fokig kényszermunkára szorítaná, mely nézetét Kautsky megróvjá s a nemzetközi versenyre tekintettel feleslegesnek is tartja.

A jelenleg divatozó árakat véve alapul, Atlanticus számítása szerint az ifjak általános szolgálati ideje alatt termelt árúk értéke körülbelül 30.840 millió márka lenne, melyből 22.420 millió jut az élelmi és élvezeti szerekre, 7600 millió a ruházatra. Az államnak ez volna a főbevétele, ezenkívül a közlekedési eszközök, színházak, gáz- és villam-telepek jövedelméből befolyna évente közel 3000 millió márka.

Ezen bevétellel szemben szerzünk a rendes állami kiadások főbb tételeit nagyjában, de kellő megokolás után a következő tételekben állapítja meg (millió márkákban):

120 milliárd magánvagyon kisajátítása után évi kamat	4.550
360.000 tanító fizetése	1.080
100.000 gazdasági tiszt	450
50.000 közigazgatási tisztviselő	260
23.000 technikai tisztviselő	200
30.000 gépész	120
26.000 egyetemi és középiskolai tanár	150
132.000 színházi személyzet	540
55.000 lelkész és katonatiszt	225
Tisztviselők nyugdíjára	950
Összesen	8.520 millió márka

Levonva már most ezt az állam bevételéből, láthatjuk, hogy legalább 24—25 millió, azaz az évi bevételnek közel $\frac{3}{4}$ -része maradna meg a munkások számára, kik azt részint fizetés, részint nyugdíj alakjában kapnánk. Ha — a szabad lakáson kívül — a nők átlag 700, a férfiak 800 márka munkadíjat kapnának ez körülbelül 6520 millió márkát tenne. Ha ehhez hozzászámítjuk, hogy a köteles munkások nyugdíjazására, mely csak a megélhetést biztosítaná, a nőknél fejenként 450, a férfiaknál 800 márkát összesen mintegy 16.000 milliót fordítanának évente, még mindig maradna legalább ezer millió márka az árvák gondozására s különböző emberbaráti és kulturális célok előmozdítására.

Ezen költségvetés szerint az állami munkások (férfi és nő) fizetése és nyugdíja 1250 márka lenne, átlag sokkal kevesebb, mint az állami tisztviselőké és az értelmiségi osztályhoz tartozóké, de tekintetbe véve, hogy minden munkáscsalád ingyen lakást kap és pedig konyhakert gyanánt használható nagy területtel, bizonynyal sokkal jobb dolga lesz, mint a mai gyármunkásnak, eltekintve attól, hogy 25—30 éves korában, midőn ezek az állami nyugdíjat megkapják, a legtöbben még munkások maradnak s mellékkeresetre a vagyonosabb osztály fentebb részletezett 8520 millió márkájának megoszlása folytán elég alkalom van. Az általános jólét következtében ily mellékkeresetre sokkal több alkalom lesz, mint jelenleg, különösen valószínű, hogy a nyaralók építésénél és a kirándulásoknál tömérdek munkakerőre lesz szükség. Ha már most az állami nyugdíjat élvező fiatal férfi vagy nő az évnek csak egy negyedrészt fordítja is ily mellékkeresetre, jövedelme 700 márkával szaporodik s így a család jövedelme 3500 márka is lehet, mely jövedelem a mai polgári családok jövedelmét is felülhaladja, annál inkább, mert a gyermekek 15—18 éves koruktól kezdve a szülőknek semminemű kiadást nem okoznának.

Maga Atlanticus elismeri, hogy számításai nagyon általánoságokban mozognak s hogy egész sereg részletes kutatást s részben kísérleteket kell tenni, mielőtt exact eredményekre juthatnánk. Azon-

ban ő mindenütt szigoruan ragaszkodott a jelen állapotokhoz s lehető óvatosságot gyakorolt következéseiben, a részletekre nézve külön kutatások szükségességét hangoztatván, például a munkaidő tartamát még a socialisztikus államban is foglalkozási csoportok szerint külön óhajtja megállapítani, mert míg bányákban és egészségellenes üzemekben a nyolcz órai munkaidő is sok, egyes esetekben ellenben szükséges a munkásokat tovább is foglalkoztatni, például a mezőgazdaságban nyáron 10–11 óráig, a minek fejében télen a munkaidőt jelentékenyen lehetne reducálni s esetleg a munkások egy részének hosszabb szabadságot engedélyezni.

Az új államrendszer életbeléptetése szerzőnk szerint már a jelen viszonyok között is megtörténhetik rázkodtatás nélkül, sőt talán könnyebben, mint később. Kísérletkép elegendő volna egy tuczat észszerűen vezetett nagy ipartelep átalakítani, a mire a trustrendszer terjedése is alkalmat ad avagy egyes eladósodott főúri birtokot kisajátítani s ezek a példák csakhamar követőkre találnának, mivel a mindenkor vonzó hatással bíró sikeren kívül arról is meggyőződne a közönség, hogy a socialismus nem az egyének érdekei ellen küzd, hanem a rendszer megváltoztatása végett s hogy az általános jólét emelkedése mellett a jövő társadalmi rend lényegileg megőrzi a jelenleginek külső alakjait, nem veszélyezteti a vallást, családot, magántulajdont, szabad versenyt s az előretörő ambíciót, sőt hogy mindezek számára az új társadalmi rendben még nagyobb tér marad, mert legalább is a nyomor és a napi megélhetés kintó s lenyűgző korlátai megszűnnek.

Eddig tart *Atlanticus* vázlata. Nem volna nehéz kimutatni, hogy komoly kísérletei dacára ez a tervzet is veszedelmesen hasonlít az utopistikus regényekhez, melyekről pedig, különösen Hertzka nagy zajt okozott »Freiland«-járól meglehetősen elítélő hangon nyilatkozik. Mindamellett el kell ismernünk, hogy ez a mű igen alkalmas agitationalis eszköz a socialisták kezében, mert komoly törekvéssel van írva s mert legalább két elterjedt s a socialisztikus eszméknek sok ellenséget szerzett előítéléssel leszámol, azzal tudniillik, hogy a nyers kézi munka fontosabb, mint a szellemi munka, és hogy a társadalmi átalakulásnak rohamosnak s minden bajt megszüntetőnek kell lennie. *Atlanticus* komolyabb jóslató, az ő jövő állama nem tiszta zavartalan paradicsom, de annál közelebb esik a valósághoz.

—l.

Dr. P. F. Aschrott: Die Entwicklung des Armenwesens in England seit dem Jahre 1885. Leipzig 1898. 68. l.

E füzet az angol szegényügy ez alapos ismertetőjének 1886-ban megjelent hasonló tárgyú munkája folytatását képezi, melyben nem csupán az angol szegényügy terén 1885 óta létesített újabb alkotásokat, intézkedéseket és azok eredményeit vázolja, hanem kimutatni igyekszik, mily következetesen és sikeresen haladt tovább az angol szegényügyi igazgatás azon irányban, melyben az 1834. évi törvény alapján elindult.

Az Indoor illetve Workhouse-rendszert ugyanis a lefolyt 12 év alatt számos heves támadás érte és sokan törekedtek azt a gyakorlatban mind szűkebb körre szorítani, főérv gyanánt a dologházi bánásmód embertelenségét hangoztatván; de legádázabb ellenségei

is csakhamar belátni kényszerültek e rendszernek, ha tökéletességét nem is, rendkívüli előnyeit.

A központi szegényügyi hatóság, bár megvolt győződve a régi rendszer megfelelő voltáról, nem akart elzárkózni üdvös reformok elől és azért 1887 őszén kiküldött három szegényfelügyelőt Németországba az elberfeldi rendszer tanulmányozására. Ugy e felügyelők jelentései, mint az 1888-ban tanácskozó szegényügyi parlamenti bizottság azon következtetésre jutottak, hogy az eddig követett eljárás némi javításokkal fentartandó. Ez újítások költségeire fedezetet az 1888. évben kibocsátott közigazgatási reformtörvény biztosított, mely újabb adóbevételeket juttatott a szegénységélyezésre és könnyített a helyi szegényügyi hatóságok eddigi terhein.

Jelentékenyebb anyagi eszközök állván így rendelkezésre, számos új szegényház jött létre, a régi intézetek lényeges javításokon mentek át. Ezzel kapcsolatban az eljárásmódon, az igazgatás rendszerében is üdvös változtatásokat tettek. Hasznos tevékenységet fejtettek ki ez irányban az ez időszakban ülésezett parlamenti bizottságok, így 1889-ben a vakokkal, süketekkel és némákkal való bánásmódot tárgyaló, 1890-ben a szegénykórházak és szegénygyógyszertárak ügyét vizsgáló, de különösen az 1892. évben az agg szegényekről való gondoskodás tárgyában kiküldött bizottság. Ez utóbbi főcélját, bár az aggkor esetére való biztosítást tekintve, eredményt nem mutatott fel, számos becses utmutatást szolgáltatott a szegényházakban élő aggok helyzetének javítására és figyelmeztetett a szegényügy terén előforduló egyéb visszasságokra és azok orvoslása módjára. Általában véve azonban az eddig követett rendszert helyesnek s a jövőben is fentartandónak nyilvánította.

A tárgyalt időszakban a szegényügyi igazgatás fejlődésmenetére nevezetes befolyást gyakorolt a már említett Local Government Act életbelépte. E törvény ugyanis megadta a szegényügyi tanácsosok választásánál úgy az activ, mint a passiv választási jogot minden állandó lakással bíró egyénnek, ki polgári jogai gyakorlásában korlátozva és adójával hátralékban nincsen. Míg tehát azelőtt a szegényügyi tanácsosok (Guardians) a jómódúak köréből kerültek ki, így most utat nyitottak ez állásokba a munkásosztály tagjainak. Félő volt tehát, hogy a tulzó, a régi rendszert rosszaló elem jut be a szegényügyi hatóságba. A választások azonban nem igazolták ez aggodalmat; a régi, érdemes guardianok nagyobbára újra megválasztattak, bejutott azonkívül ez állásokba több nő is, kiknek működése általában igen üdvösnek mutatkozott. Némely helyen, főleg a nagy városokban többségre vergődtek a tulzók is; ezek azután megkísérelték érvényre juttatni elvöket: az out-door-rendszer alkalmazását. Ezzel azonban csakhamar kudarcot vallottak; a segélyosztogatások ugyanis annyira emelték a kerület szegényügyi költségeit, hogy kénytelenek voltak felhagyni ezzel és a kárhőztatott work-house-rendszerhez visszatérni. A központi szegényügyi hatóság, mely nem avatkozott bele a kezelésbe, nemsokára örömmel konstátálhatta, hogy a szegényügyi hatóságok, daczára az új emberek újítási törekvésének, majdnem mindenütt megfelelnek magukra vállalt feladatuknak. Különösen dicsérik a nők működésének üdvös eredményeit; ezek buzgósa, tartós érdeklődése és ügyessége igazolta a várakozásokat, melyeket a Loc. Gov. Act megalkotásánál a nőknek a szegényügyi igazgatás terére való bebocsátásához fűztek.

A szegényügyi igazgatás fejlődésmenetének általános vázolója után a szerző előző műve beosztásának szem előtt tartásával a szegényügy újabb 12 éves történetének nevezetesebb mozzanatait tárgyalja. Említettük már, hogy a jól bevált szegényházi rendszert továbbra is fentartották, fejleszteni és hiányait javítani igyekeztek; a tárgyalt időszak alatt mindinkább érvényesült azon törekvés, hogy szegényekkel szemben nem teljesen egyenlő, hanem sajátos viszonyaiknak megfelelő bánásmódot alkalmazzanak. Így szükségesnek látták a szegények három csoportja: a gyermekek, a betegek és a vándorlók számára lehetőleg elkülönített intézetekről gondoskodni. Nem mulasztottak el további osztályozást sem a dolgozni nem tudók és nem akarók között sem, figyelemmel voltak végre arra is, hogy a szegényházi munka a szabad munkával versenyt ne támaszson. Kísérletek történtek ez irányban a szegényház lakosainak a mezőgazdasági munkára való alkalmazásával. Egyébként pedig több tekintetben javítottak a szegényházban élők, különösen az aggok helyzetén, úgy az élelmezésen, mint a lakáson és a bánásmódon.

A szegény gyermekek ellátása eddig főképp háromféle módon történt: tudniillik vagy a dologházban helyezték el és nyilvános iskolába járatták őket, vagy nevelő-, tápintézetekben tartották, vagy végre kiadták őket nevelőszülőknek. Mindegyik rendszernek vannak természetesen előnyei és hátrányai, pártolói és ellenzői, kik között ez időszakban is erős küzdelem folyt. Egy parlamenti bizottság is foglalkozott a szegény gyermekek ellátásának kérdésével; de minthogy ennek tagjai főleg a boarding-out system (a nevelő szülőknél elhelyezés) hívei voltak, a közzétett jelentés nagyon elítélte a tápintézeti nevelést. A Local Government Board a kérdés tisztázása céljából megbízta felügyelőit ez eljárások eredményeinek tanulmányozásával. Ezek jelentéseiből kiderült, hogy a tápintézeti rendszer, bár egyes intézetek javítást igényelnek, nem kevesebb üdvös eredményt mutat fel, mint a boarding-out-system, melynek sikere teljesen a nevelő szülők helyes megválasztásától függ, különben pedig főleg kisebb leányok ellátásánál mutatkozik üdvösnek. A Loc. Gov. Board a szerzett tapasztalatokat számos újítás létesítésére használta fel; így egy újabb szabályrendeletben kimondta, hogy nem helyezhetők el gyermekek oly nevelő szülőknél, kiknek már ötnél több gyermekük van, továbbá olyanoknál, kik bárminemű segélyezésben részesülnek, vagy a kiknek kizárólag e gyermekek ellátása képezi keresetüket. Intézkedett továbbá, hogy a District-Schools helyiség-viszonyai javíttassanak, a meg nem felelő intézetek bezárattassanak. Felhívta a szegényhatóságok figyelmét az after-care-re, tudniillik gondoskodásra a gyermek jövőjéről az intézet elhagyása után, továbbá arra, hogy a testi vagy szellemi hibákban szenvedő gyermekek a többiek közül kivétetvén, különleges neveletésben részesüljenek.

A gyermeknevelés felsorolt három uralkodó módján kívül megemlítsre méltó még az e téren tett kísérletek közül: a tengerész-pályára való nevelés kizárólag e célra szánt Training-Ship-en, továbbá a gyarmati életre való előkészítés. Sikerral biztat az 1893-ban megkísérelt »Sheffield System of Scattered Homes«, melynél bizonyos számú, de 16-nál nem több gyermeket, egy-egy úgynevezett családanya felügyelete alatt, bérbe vett falusi házakban helyeznek el s a gyermekeket a községi iskolába járatják és kortársaik közé vegyülni engedik.

Számos újítás történt továbbá a szegény betegápolás terén, úgy a szegénykórházak, sinylők házainak szaporítása, mint a hivatásos betegápolónőknek nagyobb számban való alkalmazása útján. Ezzel kapcsolatban gondoskodtak az ápolószemélyzet anyagi helyzetének javításáról és az ápolók rendszeres kiképzéséről. Több kórház létesült fertőző betegek számára, továbbá üdülőtelepek úgy a kórházakból, mint a tébolydákban elbocsátott betegek részére.

Legkevesebb a haladás a csavargó szegényekkel (*casual paupers*) való elbánás terén. Itt nagy nehézségekkel jár a segélyezésnek a megfelelő helyen és módon való alkalmazása, az érdemetleneknek kizárása a támogatásból. Hátrányos első sorban itt az, hogy a különböző *casual wards*-okban az eljárás épen nem egyöntetű, ennél fogva ott, ahol elnézőbbek a menhelybe való befogadásnál, a menházakat a dologtalanok élárasztják és az érdemeseket oda szorítják, ahol a felvétel szigorúbb, de a mely intézetek az így megnövekedett áradatnak nem képesek eleget tenni. Számos kísérletet tettek már az érdemesek kiválasztása érdekében, de alig számbavehető sikerrel. Ujabban a Berkshire-rendszerrel tett néhány szegénykerület próbát, a mi abban áll, hogy a menházból elbocsátott egy *way-ticket*-et kapott, melynek alapján a vándorló bizonyos megjelölt, egymástól öt angol mértföldnyire fekvő Bread-Station-okban élelmet és valamely *Casual Ward*-ban éjjeli szállást kaphat. Hasonló ehhez némileg a Dorsetshire-rendszer, melynél a vándorlóknak kenyérutalványokat (*Tickets for Bread*) adnak, melyek előmutatása alapján utjuk folyamán bizonyos üzletekben kenyeret kaphatnak. E rendszerek alkalmazásának sikeréről a nézetek azonban igen eltérők.

A szerző záradékkul statisztikai adatokat közöl az ismertetett időszak szegényügyi igazgatásának főbb mozzanatairól.

Általában véve Aschrott tartózkodik egyéni megjegyzésektől, a történt intézkedések feletti kritikai elmélkedésektől, hanem rendszeresen összeállítja a szegényügy körében előfordult eseményeket, bemutatja azok fejlődésmenetét, előidéző okait és következményeit, nemkülönben az élénk eszmeharcot, mely a különböző rendszerek hívei között szakadatlanul tart. Nagy érdeklődéssel bir e könyv a német olvasóközönségre, mert összehasonlításokat tehet saját intézményei és az angolok között, nemkülönben hazai intelligenciánkra, annyival inkább, mert e könyvből nem csupán az állami intézkedésekről, hanem egyszersmind az angol társadalomnak a szegényügy iránt tanúsított eszélyes érdeklődéséről nyerünk tudomást. Az angol közönség humanus érzése nem merül ki a pénzadományok szolgáltatásában, hanem cselekedetekkel is támogatja a szegényügyi igazgatás terén működő állami és községi közegeket.

F. J.

S T A T I S Z T I K A I É R T E S I T Ő.

A francia munkaadók közreműködése a munkások nyugdíjbiztosítása körében.

E folyóirat legutóbbi kötetében ismertettük az 1897. évi francia strikeok statisztikáját, mely a munkaadók és munkások között lefolyt küzdelmekre vetett világot, az Office du Travail-nak jelen ismertetés tárgyát képező kiadványa¹⁾ pedig e két társadalmi osztályt a békés és jóindulatú együttműködésben mutatja be. 1895-ben ugyanis az Office du Travail, a képviselőházban nyilvánult óhajlás teljesítéseképpen adatgyűjtést indított az irányban, hogy mily méretű a munkaadók kezdeményezése alapján történő munkásnyugdíjellátás? Az adatgyűjtés feladata az iparfelügyelőkre ruháztatott, köteleességgükké tétetvén a gyárvizsgálatok alkalmával a munkaadókat megkérdezni az iránt, vajjon létezik-e vállalatuk körében általuk fenntartott vagy támogatott nyugdíjpénztár? Igenlő válasz esetében kitöltötték az Office által rendelkezésükre bocsátott kérdőívet, mely mindössze 20 egyszerű kérdést tartalmazott, mely kérdőívek azután a nyugdíjpénztárak esetleg kinyomtatott szabályzataival együtt az Office-hoz feldolgozás végett beküldettek. Az Office különben közvetlenül is gyűjtött adatokat azon vállalatoknál, melyek nyugdíjpénztáráról tudomással birt.

Ezen enquête 229 oly ipartelepét talált, melyeknek nyugdíj-alapjuk volt, 115.896 részesedővel, vagyis az összes ipartelepek 0.08⁰/o-nál és az adatgyűjtés körébe tartozó munkások 4.35⁰/o-a érdekében történt a nyugdíjról gondoskodás. Ezek közül 17.240 munkás állami vállalatoknál volt alkalmazva; a magánvállalatoknál tehát mindössze 98.656 munkásnak van nyugdíjkielátása. A nyugdíjban részesedők száma tehát, a bányákat és közlekedési vállalatokat hozzávéve, 660.000 volna és pedig következőképen megoszolva:

A magániparnál (bányászatot és közlekedést is beleértve)	461.000
Az állami vállalatoknál	37.000
Az állami, megyei és községi közlekedési alkalmazottak .	42.000
Kereskedelmi tengerészek és halászok, kik a tengerészeti rokkantpénztár tagjai	120.000
Összesen	660.000

Az enquête körébe eső nyugdíjintézmények általában két csoportra oszthatók. Az elsőbe azon vállalatoké tartozik, melyeknél külön vagy segélyegylettel kapcsolatos nyugdíjpénztár áll fenn, a másodikba azok, a melyek a nemzeti nyugdíjpénztár (Caisse nationale des retraites) közvetítésével biztosítják munkásaiknak a nyugdíjat. Ez volt a feldolgozásnál követett csoportosítás, a közlésnél ez csak annyiban módosult, hogy a közlekedési vállalatok nyugdíjpénztárai külön tárgyaltnak.

¹⁾ Les Caisses patronales de retraites des établissements industriels. Office du Travail. Paris 1898.

Az első csoport 135 ipartelepét foglal magában, melyeknél 86.388 munkás volt alkalmazva, ezek közül 73.892 tagja volt a nyugdíjpénztárnak, a nyugdíjazottak száma pedig 1895. január 1-én 3.621 volt. Az iparágak közül legtöbb ily intézményt a fonószövőiparban találunk, tudniillik 27-et 20.470 taggal, ugyancsak ennyit a fémiparban, de csupán 16.531 taggal, sorban ezután a vegyészeti ipar következik 26 pénztárral és 9.665 taggal, tekintélyesebb számokat még az üveg- és agyagipar (12 pénztár 8.817 taggal) és az öntő- és mechanikai ipar (12 pénztár 4.557 taggal) mutatnak.

A nyugdíj folyósításának feltételei és képzésének módjai tekintetében a pénztárak között természetesen nagy eltérések vannak. Így mindjárt a nyugdíjigényt biztosító kor minimuma tekintetében a következő eloszlást látjuk:

A nyugdíjélvezés minimális koréve	A pénztárak száma	Az ipartelepek száma	A pénztári tagok száma
39	1	1	98
40	1	1	132
45	1	1	1.850
50	6	8	6.033
55	11	33	13.005
60	17	33	19.887
65	8	14	8.313
68	1	1	310
70	2	2	700
Nincs minimum megállapítva	34	39	21.793
A minimum nem közöltetett	2	2	1.660
Összesen	84	135	73.831

Az ipartelepek és a pénztárak száma közti különbség egyrészt onnan ered, hogy egyes cégek helyileg elkülönített ipartelepeik számára közös pénztárt tartanak fenn, másrészt onnan, hogy a Caisse patronale des Forges, melyet 15 vállalkozó egymással szövetkezve létesített, itt egy pénztárnak számított. Mint látjuk, 36 pénztárnál a minimum nincs megállapítva; ezeknél ugyanis a nyugdíj élvezése nem a korévtől, hanem azon időponttól tétetik függővé, midőn a munkás betegsége vagy öregsége folytán már nem tud tovább dolgozni; ilyeneknél tulajdonképp tehát nem nyugdíjról hanem rokkantsági járadékról van szó.

A mi pedig a szolgálati évek számát, mint minimumot a nyugdíjigény megszerzésénél, illeti, következő a pénztárak megoszlása:

A szolgálati évek száma	A pénztárak száma	Az ipartelepek száma	A pénztári tagok száma
3	1	1	50
6	1	4	1.000
10	3	3	1.309
12	1	15	8.361
15	7	11	5.376
20	15	16	9.082
21	1	1	600
25	14	35	20.566
30	19	25	15.002
40	1	1	140
Nincs minimum	19	21	10.685
Nincs közölve	2	2	1.660
Összesen	84	135	73.831

Ott tehát, a hol a szolgálati idő minimuma nincs meghatározva, nem nyugdíjról, hanem rokkantsági járadékról van szó, a melynek folyósítása tisztán a munkaadó jószántától függ. Ezek tehát tulajdonképen nem rendszeres szabályzattal bíró nyugdíjpénztárak, a melyek száma azonban tényleg jóval nagyobb. A nyugdíj iránt ugyanis nem valamennyi pénztárnál találunk szabatos intézkedéseket, hanem csak 49-nél 51.763 taggal, míg ellenben 35-nél 22.068 taggal az alapszabályok nem határozzák meg a nyugdíj nagyságát. Az első csoportba tartozók igen különböző módokat alkalmaznak a nyugdíj kiszabásánál, általában véve azonban három csoportba osztályozhatók: az elsőben a nyugdíj a bérnek meghatározott százaléka, törtrésze; 9 ilyen pénztár van 11.788 taggal; a másodikba tartozó 21 pénztár 28.961 taggal a szolgálati vagy nyereségrészesedési évek számától teszi függővé a nyugdíj magasságát, de tekintet nélkül a bérösszeg különbözőségére, a harmadikba pedig 19 oly pénztár 11.014 taggal tartozik, mely úgy a bérre, mint a szolgálati időre való tekintet nélkül egy bizonyos meghatározott összeget fizet ki nyugdíjképen.

Ama 35 pénztár közül, mely a nyugdíjösszeget meg nem határozza, hat olyan van 6.021 taggal, mely a folyósítható nyugdíj minimumát és maximumát az alapszabályokban megemlíti, két pénztár e tekintetben választ egyáltalában nem adott, a többi 27-nek alapszabályai pedig ez irányban semminemű intézkedést nem tartalmaznak.

A pénztárak nagyobbbrésze azonban csak magáról a munkásról gondoskodik, az özvegyről csupán 17 (15.893 taggal), de ezek közül is 3 pénztárnál 6.394 taggal a munkaadók jószántától függ az özvegyi nyugdíj folyósítása.

A nyugdíjpénztárak nagyobb részét, 60-at, 60.828 taggal teljesen a munkaadók tartják fenn, a munkások béréből nem vonván le e célra semmit. 23-nál 12.093 taggal azonban a munkások is hozzájárulnak befizetéseikkel, és végre van egy olyan pénztár 3.927 taggal, mely csak azon munkásoknak ad nyugdíjat, kik a nemzeti nyugdíjpénztárban életjáradékot biztosítanak maguknak.

Hogy mely módon járulnak hozzá általában a munkaadók a nyugdíj képzéséhez, azt a következő táblázat mutatja:

A munkaadó hozzájárulásának módja	Pénztárak száma	Ipartelepek száma	Tagok száma
Rendszeres hozzájárulás, midőn ennek magassága vagy egysége az alapszabályokban meg van határozva .	16	32	20.384
Különböző és változó hozzájárulások .	20	38	16.383
A nyugdíjak összes költségeinek fedezése	44	61	34.299
A munkások befizetései által nem fedezett hiány kifizetése	2	2	1.323
Semmiféle hozzájárulás	1	1	557
Válasz nem adatott a kérdőíven	1	1	885
Összesen	84	135	73.831

Mindezen módokon 3.621 nyugdíjazottnak 1894-ben 1,043.054 franc nyugdíj fizettetett ki, az átlagos nyugdíj tehát 283 franc volt, mi elég magas, tekintetbe véve, hogy a Caisse nationale des retraites átlag 160 francos járadékokat fizetett ki az utóbbi években.

A nyugdíjpénztárak egy része 28 (15.451 taggal) kölcsönösen segélyzőpénztárral van kapcsolatban. A mi pedig e nyugdíjpénztárak

pénzügyi kezelési módját illeti, azt mondhatni, hogy a már említett Caisse syndicale des Forges-t kivéve, egyik sem rendszeres, valószínűs nyugdíjpénztár, melynek külön alapja volna és a melynél gondoskodnának az iránt, hogy a pénztár kötelezettségeinek minden esetben megfelelhessen. A legtöbb esetben a nyugdíjigény a munkaadó jóindulatú ígéretén alapszik, melynek beváltásánál a feltétel a vállalat eredményes volta. E szervezetlenség a törvényhozás figyelmét e pénztárakra vonta, mely ennél fogva az 1895. évi deczember 27-iki törvényben a munkaadókat arra kötelezi, hogy a nyugdíjra szánt összegeket a Caisse des dépôts et consignations-nál helyezték el. E törvény azonban, melyet és a végrehajtó rendeletet a kiadvány teljes terjedelmében közöl, csak 1897. év októberében lépett életbe és így eredményeiről és hatásáról nem állanak rendelkezésre még adatok.

A nyugdíjintézmények második csoportjába azon ipartelepek soroltatnak, melyek munkásaik részére a Caisse nationale des retraites-be befizetnek. Ez intézet kimutatása szerint 96 ilyen ipartelep volt 1896-ban, de ebből 24-nek nyugdíjalapja kizárólag a munkások befizetéseiből képződött s a munkaadók csak közvetítették a befizetést. 72 ipartelepnél azonban, mely 40.491 munkást foglalkoztat, a munkaadók saját jövedelmükből teljesítenek befizetéseket 25.128 munkás nevére.

Az iparágak szerinti eloszlás e csoportban százalékokban következő:

Az iparág megnevezése	A befizetők százalékában
Fémipar	80.7
Vegyészeti ipar	6.1
Nyomdai ipar	4.3
Fonó-szövő ipar	2.5
Ruházati ipar	3.3
Egyéb iparágak	3.1

Hogy a befizetésekben mily szerepük van a munkaadóknak, azt pedig a következő táblázatból látjuk:

A nyugdíj képződött	A vállalatok száma	Az ipar- telepek száma	Az alkalmazott munkások száma	A nyugdíj- igénnyel bíró munkások száma
Tisztán a munkaadók befizetéseiből . . .	19	21	19.549	18.629
A munkaadók és mun- kások párhuzamos befizetéseiből . . .	44	51	20.942	6.499

A munkások tehát alkalmaztatásuk által még nem szerzik meg a nyugdíjra való jogukat; az első csoportnál ugyanis a munkaadók befizetése nyereségrészesítés jellegével járnak, melyet a munkaadó csak bizonyos feltételek mellett juttat a munkásoknak; a másik csoportnál pedig a munkaadó befizetése csak a munkásnak már megszerzett nyugdíja gyarapítására szolgálnak, tehát előfeltétel itt nagyobbára az, hogy a munkás önként gondoskodjék nyugdíjáról. Így történik ez az 51 ipartelep közül 43-nál, a többi 8-nál azonban e befizetések kötelezővé tételnek vagy valamennyi munkásra, vagy legalább a segélypénztárak tagjaira, vagy a nyereségben részesedőkre nézve. Innen a nagy különbség a két csoportnál az alkalmazott és nyugdíjigényes munkások számaránya között. A munkaadók hozzájárulási

aránya különben rendkívül eltérő: 23 ipartelepnel egyenlő összeget fizeti be mindkét fél, 15-nél a munkaadó hozzájárulása nagyobb, 5-nél pedig kisebb, mint a munkás betéte; 8 vállalkozó pedig bizonyos meghatározott vagy változó összeget fizet be, de tekintet nélkül a munkás befizetése nagyságára. Azt, hogy mi szolgált a befizetések alapjául, mindkét csoportról külön-külön mutatjuk ki.

A munkaadók befizetéseinek alapja vagy összege	A vállalatok	Az ipartelepek	Az alkalmazott munkások	A nyugdíjigényesek	A vállalatok	Az ipartelepek	Az alkalmazott munkások	A nyugdíjigényesek
	s z á m a							
	az első csoportnál				a második csoportnál			
A bér bizonyos hányada . . .	3	4	13.800	17.165	13	19	8.588	2.538
Évente és könyvenként megállapított összeg	4	4	742	239	17	17	5.112	1.223
A nyereség bizonyos hányada	6	7	4.028	1.076	3	3	1.427	447
Határozatlan és változó befizetések	6	6	979	149	11	12	5.815	2.291
Összesen . .	19	21	19.549	18.629	44	51	20.942	6.499

Az első csoport első sorában a nyugdíjigényesek száma jóval meghaladja az alkalmazott munkások számát, minek magyarázatául szolgáljon az, hogy a 17.165 nyugdíjigényes közül csak 9.951 az alkalmazott munkások száma, a többi 7.216 ezek feleségei, kiknek javára a creusoti vasművek szintén befizetnek a nyugdíjpénztárba.

A befizetések összege 1896-ban 25.008 nyugdíjkönyvre 1,108.033 francot tett ki és pedig 564.962 frc. föntartás nélkül és 543.071 frc. föntartással.¹⁾ Az átlagos befizetés könyvenként tehát 44 frc. 30 c. volt; ha ugyanezen összeg évről-évre a befizetési módok ez évi arányának megtartásával helyeztetnék el a pénztárban, a nyugdíjak következőképen alakulnának: 50 éves korban 86 frc. 60 c., 55 éves korban 140 frc. 70 c., 60 éves korban 233 frc., 65 éves korban pedig 405 frc. 80 c.

A nyugdíjintézmények harmadik csoportját, mint említettük, a közlekedési vállalatoknál találjuk. Az adatok 22 ily vállalatra terjednek ki, melyek 1896-ban összesen mintegy 266.000 munkást és egyéb alkalmazottat foglalkoztattak. Ezek nyugdíjpénztáraihoz egyaránt tartoznak a munkások és hivatalnokok és azért itt valóságos munkás nyugdíjpénztárról szó nem lehet. A pénztárak tagjainak száma egyébként 196.000, a nyugdíjasoké 38.087, kiknek 26,368.168 frc. nyugdíjat fizettek ki 1896-ban, az átlagos nyugdíj tehát 693 frc., a minek magassága is mutatja, hogy a nyugdíjazottak nem tartoznak mind a munkásosztályhoz.

A nyugdíjak képzése itt háromféle módon történik, t. i. úgy, hogy 1. a vállalat teljesen külön nyugdíjalapot tart fenn, vagy ily

¹⁾ Tudniillik hogy azok halál esetén egy harmadik személynek kifizetendők.

alap hiányában jövedelméből fizeti a nyugdíjat; 2. igénybe veszi a Caisse nationale des retraites-t, de maga is alapot létesít; 3. tisztán a Caisse nationale des retraites közvetítésével juttat nyugdíjat alkalmazottjainak. A nyugdíjra jogosító kor nagyobbára 55, a szolgálati évek minimuma 25 év, a nyugdíj összege a nagyobb vasuti társaságoknál az alapszabályokban pontosan meg van határozva. A maximum igen magas; a páris-lyon-földközi vasutnál 12.000 frc., az orleansi vasutnál a fizetés $\frac{3}{4}$ része. Ez természetesen csak a vállalati nyugdíjalapokra áll, mert a Caisse nationale des retraites, melynek igénybevétele évről-évre erősödik, 1.200 francnál magasabb nyugdíjat a törvény értelmében nem fizethet.

A három főcsoporthoz tartozó nyugdíjintézmények részletes adatait a kiadvány egyénenkint közli, azonkívül a tipikusabb és jelentékenyebb pénztárakról monographiákat, ismertetvén alapszabályaik főbb intézkedéseit, működésük módját és eredményeit. A második csoport tárgyalásánál a Caisse nationale szervezetének és működésének beható ismertetését találjuk. A kiadvány függelékképen végre a hadügyi igazgatás vállalatainál alkalmazott polgári munkások, az állami közlekedési alkalmazottak és a rokkant tengerészek nyugdíjügyére vonatkozó szabályzatokat közli.

ff.

Ausztria népmozgalma az 1891—1896. években. Azon szoros politikai és gazdasági kapcsolatnál fogva, melyben hazánk az osztrák örökös tartományokkal áll, különösen a jelen körülmények között, midőn a két állam gazdasági fejlődése folytonos összehasonlítás és vita tárgyát képezi — melyben mindkét fél a maga helyzetét feketé, a másikat ellenben rózsás színben igyekszik feltüntetni — talán nem lesz érdektelen pár rövid pillantást vetnünk Ausztria népmozgalmi viszonyainak alakulására s egyuttal objektív összehasonlítást tennünk a két állam hasonló viszonyai között.

Habár a népmozgalmi viszonyok alakulása s azok kedvező vagy kedvezőtlen eredménye nem mutat mindenkor és feltétlenül a gazdasági viszonyok kedvező vagy kedvezőtlen voltára, mert hiszen a népmozgalom alakulására egyéb — társadalmi és politikai — okok is közrehathatnak, mégis kétségtelen, hogy a népesedési mozgalom folyamatát, annak egyes tényezőit és feltűnő jelenségeit legnagyobb-részt gazdasági okok irányozzák s idézik elő. A gazdasági viszonyok alakulása és a népmozgalom eredményei közt lévő összefüggés igen gyakran képezte kutatás tárgyát s úgyszólván kétségtelenül megállapított tényt képez. Elég legyen e helyütt rámutatnunk arra a már sokszor bebizonyított igazságra, hogy — különösen földművelő országokban — a rossz termés a gazdasági viszonyok rosszabbulását előidézve, egyuttal a következő időszak népmozgalmi eredményeit is kedvezőtlenekké teszi; a gazdasági viszonyok kedvezőtlen volta mintegy visszatükröződik a népmozgalom számsorain. Ugyanilyen hatása van iparos államokban a nagyobb és huzamosabb ideig tartó strikeoknak és az ezzel járó általános iparpangásnak, a melyek romboló hatása egyebeken kívül a népesedési mozgalom eredményeinek kedvezőtlenekké válásában nyilvánul.

Ha meggondoljuk, hogy a népmozgalom egyes tényezői, u. m. a hásasságkötések, születések és halálozások, habár azok számainak alakulásában bizonyos időnkint visszatérő rend és szabályszerűség

észlelhető, mégis részben az ember akaratától függnék és attól befolyásolhatók, a közgazdasági és a népmozgalmi viszonyok közti összefüggést természetesen fogjuk találni. Mert ha az ember akaratának befolyása lehet a népmozgalom egyes tényezőinek alakulására, úgy ezen tényezők alakulása abban az irányban fog nyilvánulni, a mily irányban a ráható emberi akarat működik. Viszont arra, hogy az ember akarata mily irányban, t. i. csökkentőleg vagy szaporítólag hasson-e a népmozgalmi tényezők számaira, első sorban a gazdasági élet viszonyai vannak befolyással.

Téves volna azonban minden esetben a közgazdasági viszonyok rosszabbulásával kimagyarázni a népmozgalom eredményeinek kedvezőtlen alakulását, mert ezen főok mellett számtalan kisebb ható erők működnek közre, a melyeknek mintegy közös eredőjekép jönnek létre a népmozgalom egyes tényezői. Ezen általában véve kisebb erők hatásukban néha erősebbeknek mutatkozhatnak, mint a gazdasági főok, úgy hogy a létrejött eredmény a körülmények egybevetésével nem a gazdasági viszonyok, hanem ezen más okok hatásának tulajdonítható. Innen van az, hogy a népmozgalmi viszonyok eredményeit igen ritkán lehet kizárólag egyik vagy másik tényező hatásaként feltüntetni s a legtöbb esetben meg kell elégedni a találgatásokkal és a valószínűség keresésével. Miután pedig az egyes tényezőknek a népmozgalom alakulására gyakorolt befolyásának erejét nem tudjuk matematikai pontossággal meghatározni, következik, hogy a jövőre nézve, bármint vessük is össze a népmozgalomra ható erők viszonyait, sohasem fogjuk tudni teljes pontossággal megállapítani a népmozgalom bekövetkezendő eredményeit.

Ha Ausztria gazdasági viszonyait népmozgalmának eredményeiből akarnók megítélni, úgy határozottan kedvezőknek kellene azokat találunk. Az 1890-iki népszámlálás óta 1896. év végéig — a meddig az adatok rendelkezésre állanak — Ausztria népesedési mozgalma igen kedvezően alakult: a házasságoknak nemcsak abszolút, de viszonylagos száma is emelkedő irányzatot követ; a születések viszonyyszáma, mely hazánkban ijesztően megcsökkent, Ausztriában a nyolczvanas évek átlagához képest csak jelentéktelen apadást mutat, a halálozások abszolút száma ellenben a megszorodott népesség mellett sem emelkedik, a mi arányszámának erős csökkenését idézte elő.

Külön tekintve az egyes népmozgalmi tényezőket, a házasságok abszolút és relativ számai Ausztriában a következők voltak:

Év	Házasságok száma	Ezer lélekre
1891	186.758	7.75
1892	187.585	7.77
1893	193.558	7.93
1894	194.476	7.89
1895	199.761	8.05
1896	198.461	7.95

A házasságok arányszáma e szerint majdnem folytonos emelkedést mutat, s ez az emelkedés nemcsak látszólagos, mert a nyolczvanas évek átlagában Ausztriában csak 7.79 házasság esett évenként ezer lélekre. A házassági arányszám állandó magas állásának nem lehet ugyan túlzott jelentőséget tulajdonítani a nép gazdasági viszo-

nyainak megítélésénél, mert azt igen különböző okok (korviszonyok, népszokás, stb.) idézhetik elő, mégis a házassági viszonzyszám állandó és következetes emelkedése bizonyos tekintetben a gazdasági jólét emelkedésére is enged következtetni, különösen ha tekintetbe vesszük azt, hogy a házasságok relativ száma úgyszólván világszerte eső irányzatot követ.

A mi a házasságok területi megoszlását illeti, legmagasabb a házasságkötések aránya a kiválólag iparos és földmivelő tartományokban, legalacsonyabb pedig — talán a megélhetés nehézsége miatt — az alpesi tartományokban. A szélsőségeket Szilézia és Karinthia képviselik, az előbbiben a házasságok arányszáma a 90/00-et majdnem eléri, az utóbbiban pedig — valószínűleg a vadházasságok nagy száma miatt — az 5·5 0/00-et is alig haladja túl. A házasságkötések aránya az utóbbi évek folyamán az ipari jellegű tartományokban emelkedik leginkább, míg a földmivelő tartományokban annak csökkenő irányzata észlelhető.

Jelzett években Magyarországon következőleg alakult a házasságok abszolút és relativ száma:

Év	Házasságok száma	Ezer lélekre
1891	150.720	8·7
1892	162.649	9·3
1893	166.483	9·4
1894	166.033	9·2
1895	153.900	8·5
1896	147.477	8·0

Hazánkban e szerint 1891-hez képest a házasságoknak nemcsak viszonylagos, de még abszolút száma is megfogyott; még feltűnőbb a házassági arányszám csökkenése a 80-as évek átlagához, 9·5-hez viszonyítva. E tekintetben tehát Ausztria sokkal kedvezőbb alakulást mutathat fel, mint hazánk, úgy, hogy ennek következtében Ausztria házassági arányszáma, mely a múlt évtizedben jóval Magyarországnál alott, újabban csaknem elérte ez utóbbinak színvonalát.

A népesedési mozgalom másik főtenyezője a születések számalakulása tekintetében szintén kedvezőnek mondható az osztrák örökös tartományok helyzete. Mellőzve a halvaszülöttek számviszonyait, mint a melyek a népmozgalom alakulására nincsenek közvetlen befolyással, az élve szülöttek száma tett:

Év	Élve szülöttek száma	Ezer lélekre
1891	920.306	38·18
1892	872.098	36·03
1893	924.298	37·86
1894	902.159	36·62
1895	941.184	37·94
1896	948.426	37·96

A születések száma tehát lépést tart a népesség szaporodásával, úgy, hogy a születési viszonzyszám egy-két kedvezőtlen év nagyobb esésétől eltekintve, csak alig számbavehetőleg csökkent, sőt a múlt évtized átlagos születési viszonzyszámához, 38·03-hoz képest a különbség egészen elenyészővé válik.

Hazánkban ellenben ugyanezen években így alakult az élveszületések száma:

Év	Élve születettek száma	Ezer lélekre
1891	742.202	42·6
1892	712.414	40·6
1893	753.021	42·8
1894	744.780	41·7
1895	756.703	41·8
1896	742.936	40·3

Magyarországon tehát az utóbbi évek folyamán a születések száma a megszorodott népesség mellett sem mutat növekvést, a mi viszonyszámának erős csökkenését idézte elő. Még aggasztóbb a születések ritkulása, ha a nyolczvanas évek adataival hasonlítjuk össze az utóbbi évek adatait. A múlt évtized átlagában Magyarországon még 44·2 születés esett évenként ezer lélekre, míg 1896-ban már csak 40·3, a csökkenés tehát nem kevesebb, mint 3·9 pro mille.

Noha Magyarország születési arányszáma még mindig jóval magasabb, mint Ausztriáé, sőt egy-két kivétellel az összes európai államok hasonló arányait messze felülhaladja, mégis az újabb időben tapasztalt rohamos hanyatlásából ítélve, lehetetlen aggodalom nélkül néznünk annak jövődő alakulása elé. A születések ugyanis mintegy biztosítékát képezik a nemzet jövődő fenmaradásának, ennél fogva a születések számának kevesbedése ezen biztosíték gyengülését vonja maga után. Vannak ugyan, kik nem tartják veszélynek a nemzet jövőjére a születések számának apadását, mert szerintük azzal egyidejűleg a halálozás aránya is ugyanoly, vagy még nagyobb mértékben apasztható s a szaporodás nem lesz kisebb, mint a magasabb születési arány mellett; de nem gondolják meg, hogy a halálozás aránya csak egy bizonyos fokig szorítható le, míg a születések csökkenése úgyszólván in infinitum tarthat, a mint az pl. Franciaország némely vidékein már be is következett. Továbbá magas születési arány mellett, — járjon bár azzal magas halálozás — a nagyobb arányú szaporodásra, s a járványok, háborúk és egyéb elemi csapások által a népességben ütött rés helyrepótlására még mindig nagyobb a lehetőség, mint a születések gyér száma mellett. A születések arányának állandó magas állása tehát a nemzet vitális érdeke, annak csökkenése társadalmi baj, mely orvoslásra szorul.

Ha Ausztria egyes tartományait külön tekintjük, igen nagy különbségeket találunk a születési viszonyszám tekintetében. Az 1896. évben esett ezer lélekre születés.

Galicziában	44·90	Krajnában	35·74
Bukovinában	44·21	Alsó-Ausztriában	33·28
Sziléziában	40·50	Karinthiában	31·89
Dalmáciában	39·96	Salzburgban	31·88
Morvaországban	36·66	Felső-Ausztriában	31·23
Csehországban	36·35	Stájerországban	30·70
Tengermelléken (Triest, Görz, Gradiska és Isztria)	35·82	Tirol és Vorarlbergben . . .	29·04

A végleteket e szerint Galiczia és Tirol képviselik 44·9, illetőleg 29·0 születéssel ezer lélekre. Általában legmagasabb a születési arány a túlnyomólag földmivelő és legalacsonyabb az alpesi tartományokban, a mi arra vezethető vissza, hogy ez utóbbiakban a legkevesebb házasság köttetik s a mellett a két gyermek-rendszer divatja is erősen el van terjedve.

A halálozások abszolút és relatív száma a következő volt Ausztriában az 1890-iki népszámlálás óta:

Év	Halálozások száma	Ezer lélekre
1891	674.633	27·99
1892	694.746	28·70
1893	661.533	27·09
1894	683.944	27·76
1895	682.899	27·53
1896	657.511	26·32

Akár az abszolút, akár a relatív számokat tekintjük, a javulás szembevetendő. A halálozásoknak nemcsak viszonylagos, hanem általános száma is megcsappant, sőt a múlt évtized halálozási arányszámához 29·24-hez képest a javulás még nagyobb arányú.

E tekintetben azonban nekünk sem lehet okunk panaszra. Magyarország halálozási arányszáma még nagyobb mértékben apad, mint Ausztriáé. Tett ugyanis a halálozások száma jelen évtizedben:

Év	Halálozások száma	Ezer lélekre
1891	580.772	33·4
1892	618.245	35·2
1893	554.474	31·3
1894	546.731	30·5
1895	538.373	29·7
1896	530.368	28·8

Ha tekintetbe vesszük, hogy a hetvenes évek átlagában 37· a múlt-évtizedben pedig még 33·5 halálozás esett hazánkban ezer lélekre, a javulás igen kielégítőnek mondható. Sajnos azonban be kell vallanunk, hogy a halálozások arányának ezt az öröndetes apadását nem lehet kizárólag a közegészségügy javulásának tulajdonítani. Kétségtelen ugyan, hogy közegészségügyünk javulásának is van része ez eredmény létrejöttében, de mégis leginkább a születések számának erős megcsökkenése idézte elő a halálozási arányszám apadását.

A mi Ausztria halálozási arányának tartományai szerint való megoszlását illeti, a különbség e tekintetben az egyes tartományok közt nem oly nagy, mint a születési viszonyozámnál. A tartományok sorrendje nagyjából itt is az, a mi a születések arányánál, minthogy a magasabb születési arány rendszerint nagyobb halálozással jár. Az 1896. évi eredményeket tekintve legmagasabb volt a halálozás aránya Bukovinában 31·03, s legalacsonyabb Felső-Ausztriában 23·52 ezer lélekre.

A születések és halálozások különbözete folytán előálló népszaporodás, esetleg fogyás, habár nem olyan közvetlenül jelentkező népmozgalmi tényező, mint a házasságok, születések és halálozások, — mert csak egy egyszerű számtani műveleten alapul — mégis fontosságra nézve amazokat jóval felülmúlja. Mind a három népmozgalmi tényező alakulásának irányzata ugyanis a népszaporodásnak, a feleslegnek létrehozását célozza, s ezen feleslegnek különböző nagysága és aránya szerint lehet megítélni a népmozgalmi viszonyok alakulásának kedvező vagy kedvezőtlen voltát.

Ausztria természetes népszaporodása a következő volt az 1890-iki népszámlálás óta:

Év	Természetes szaporodás	Ezer lélekre
1891	245.623	10·19
1892	177.352	7·33
1893	262.765	10·77
1894	218.215	8·86
1895	258.285	10·41
1896	290.915	11·64
Hat évi átlag . .	242.192	9·86

E szerint Ausztria természetes népszaporodása a jelen évtized első hat évében elég kedvezően alakult, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy a mult évtized átlagában 0·87⁰/o-kal növekedett évenként Ausztria népessége, míg a jelen évtizedben az évenkénti szaporodás majdnem eléri az 1 ⁰/o-ot.

Ugyanezen években Magyarországon tett a természetes szaporodás abszolút és relatív számokban:

Év	Természetes szaporodás	Ezer lélekre
1891	161.153	9·2
1892	93.843	5·4
1893	203.281	11·5
1894	197.801	11·2
1895	218.075	12·2
1896	212.568	11·5
Hat évi átlag . .	181.120	10·1

Hazánk tehát szintén kedvező eredményekkel dicsekedhetik a természetes népszaporodás tekintetében, sőt a hat év átlagában valamivel nagyobb szaporodást mutathat fel, mint Ausztria. Mindazonáltal, ha nem tévesztjük szem elől, hogy a mult évtizedben az átlagos évi szaporodás hazánkban 1·15⁰/o-ra rugott, — természetes szaporodásról van szó — jelen évtized első hat évében pedig csak 1·01⁰/o-ra, Ausztriában ellenben a nyolczvanas évek 0·87⁰/o-os évi szaporodási aránya ugyanekkor 0·98⁰/o-ra emelkedett, Ausztria népmozgalmának eredményeit relative kedvezőbbeknek kell tekintenünk.

Mindent összefoglalva az eredmény az, hogy nálunk a születési arány nagymérvű csökkenésével a halálozás arányának lejjebb szállása nem tud egészen lépést tartani s így a természetes szaporodás aránya is csökken, Ausztriában ellenben a születési arány stagnációja mellett a halálozási viszonyszám erős csökkenést mutat, a mi a természetes szaporodás arányának folytonos emelkedését idézi elő. Azon erők működése tehát, a melyek világszerte a népmozgalom számainak, illetőleg arányainak csökkenését idézik elő, Ausztriában sokkal kevésbé érvényesül, mint hazánkban, a mi a mellett bizonyít, hogy ott a gazdasági viszonyok kedvező fejlődése útját állja ezen erők működésének, míg hazánkban a gazdasági jólét hanyatlása ezt az általános csökkenő irányzatot csak elősegíti.

Vigasztalásunkra szolgálhat azonban, hogy hazánkban épen az államalkotó és államfentartó magyar elem mutatja a legintenzívebb szaporodást, míg ellenben Ausztriában az uralkodó német nemzetiség a népmozgalom terén is háttérbe látszik szorulni. Nem lehet ugyan ez állítást határozott számokkal bizonyítani, miután a népmozgalom eredményeinek nemzetiségek szerint való eloszlására nem terjeszkedik ki az osztrák statisztika, de ha szembe állítjuk az egyes tarto-

mányok szaporodási arányát, kétségtelenül kitűnik a németiség csekély szaporodása. Összefoglalva a tárgyalt hat év eredményeit, következő volt a természetes szaporodás tartományok szerint:

	Természetes szaporodás 1891—1896. években összesen		A németiség aránya
	abszolút számokban	%-okban	
Alsó-Ausztria	133.912	5'0	96'0
Felső-Ausztria	26.121	3'3	99'5
Salzburg	4.886	2'8	99'7
Stájerország	42.948	3'3	67'8
Karinthia	12.604	3'5	71'5
Krajna	20.254	4'1	5'7
Tengermellék	32.164	4'6	2'3
Tirol és Vorarlberg	22.743	2'4	59'9
Csehország	340.474	5'8	37'2
Morvaország	128.699	5'7	29'4
Szilézia	42.010	6'9	47'8
Galiczia	550.849	8'3	3'5
Bukovina	52.346	8'1	20'8
Dalmácia	46.750	8'9	0'4
Összesen	1,456.760	6'1	36'1

Világosan kitűnik e táblázatból, hogy éppen azok a tartományok szaporodnak legcsekélyebb arányban, a melyekben a német nemzetiség abszolút többséget képez. Az országos átlagot a német többségű tartományok közül egyedül Szilézia haladja meg, itt azonban 47'8%-nyi német 22'0% cseh és 30'0% lengyellel áll szemben. Valószínű, hogy a szaporodás itt sem üt ki a németek javára, mert a múlt évtized folyamán is 1'1%-kal (48'9-ről 47'8-ra) szállt alá Sziléziában a németek aránya. Ha azonban fölteszszük, hogy a szaporodásból minden tartományban annyi esik a németek javára, a hány százalékat tesz az illető tartomány népességének, a mely számítási módot Magyarországon a megyékre vonatkozólag már Keleti Károly is alkalmazta (egy 1879-ben tartott akadémiai értekezésében), úgy a táblázat következőleg alakul:

	A németek aránya	A szaporodásból a németekre esik
Alsó-Ausztria	96'0	128.556
Felső-Ausztria	99'5	25.991
Salzburg	99'7	4.871
Stájerország	67'8	29.119
Karinthia	71'5	9.012
Krajna	5'7	1.153
Tengermellék	2'3	740
Tirol és Vorarlberg	59'9	13.418
Csehország	37'2	126.656
Morvaország	29'4	37.837
Szilézia	47'8	20.081
Galiczia	3'5	19.280
Bukovina	20'8	10.837
Dalmácia	0'4	187
Összesen	36'1	428.788

Ezen teljesen részrehajlatlan számítási mód szerint tehát a németekre az összes 1,456.760 főnyi szaporodásból csak 428.788

esnék, vagyis az összes népnövekvés 29·40/0-a, holott a népességből a németekre eső arányosztalék 36·10/0. A német vidékek igen gyenge szaporodása mellett ez az eredmény teljesen érthető. A németiség nemcsak gazdasági téren szorul mindinkább háttérbe, hanem újabban a szláv elemek már a nyers népszámban is mind jobban föléje kerülnek. Ausztria népmozgalmának eredményei tehát, ha általában kedvezőknek tűnnek is fel, az uralkodó német nemzetiség szempontjából épen nem mondhatók kedvezőknek. A szlávizmus folyamata ezen a téren is erősen jelentkezik s ez okozta a németiség arányának már a múlt évtizedben beállott apadását.

Míg Ausztriában a bomlás tagadhatatlan processusát a népesedési mozgalom alakulása is elő látszik mozdítani, addig hazánkban a népmozgalmi viszonyok alakulása mintegy a nemzeti politika szolgálatába szegődött: az 1897. évi természetes szaporodásból már 53·10/0 esett a magyarság javára. A két állam népmozgalmi viszonyai két szempontból ítélendők meg tehát: gazdasági és politikai szempontból. Gazdasági szempontból tekintve Ausztria helyzete határozottan kedvezőbbnek mondható, minthogy a népmozgalom alakulása folyamatos javulást mutat, a mi viszont a gazdasági jólét emelkedésére vall; politikai szempontból azonban Magyarország népesedése kedvezőbb, mint a mely sokkal inkább kedvez az uralkodó fajnak, mint Ausztriáé.

Kovács Alajos.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *FÖLDES Béla : A társadalmi gazdaságtan elemei. 2-ik kiadás. Budapest, Eggenberger. 1898. 9 korona.
- *LAVELEYE, Emil : A tulajdon és kezdetleges alakjai. Fordította Bartha Béla. II. kötet. (Akad. könyvkiadó vállalata új folyam 35-ik kötet) Budapest, 1898.
- *PROHASZKA, Ottokár : Produktiv-e a pénz ? Nemzetgazdasági tanulmány. Budapest, Szent István-társulat. 1898. 1 k. 20 f.
- CARLYLE, Thomas : Sozialpolitische Schriften. 3 B. Einst und Jetzt. Uebersetzt von Prof. Hensel. Göttingen, Vandenhoeck. 1898. M. 6.
- DIE DRITTE HAUPTVERSAMMLUNG der freien kirchlichen sozialen Konferenz zu Berlin am 19. und 20. April 1898. Berlin, 1898. M. 1⁵⁰.
- *EHRENFELS, Christian : System der Werttheorie. II. Band. Grundzüge einer Ethik. Leipzig, 1898, 6 kr.
- JENTSCH, C. : Sozialauslese. Kritische Glossen. Leipzig, Grunow. 1893. M. 2³⁰.
- MERKEL, Adolf : Hinterlassene Fragmente und gesammelte Abhandlungen I. Theil. Fragmente zur Sozialwissenschaft. Strassburg, Trübner. 1898. M. 9.
- REICHENBERG, N. : Die Sociologie, die sociale Frage und der sogen. Rechtssocialismus. Eine Auseinandersetzung mit Prof. Ludwig Stein. Bern, Steiger. 1898. M. 2⁵⁰.
- SUTTNER, Bertha v. : Das Maschinenzeitalter. Zukunftsvorlesungen über unsere Zeit. 3. Aufl. Dresden, Pierson. M. 3⁵⁰.
- CAPART, A. : La propriété individuelle et le collectivisme. Namur, Delvaux. 1898. fr. 5.
- STARCKE, C. N. : La famille dans les différentes sociétés. Paris, Giard. 1899. fr. 7.
- COLGUHOUN Archibald Ross : China in transformation. Newyork, Harper. 1893. 3 dollár.

Folyóiratokban.

- BENKEMANN, W. : Zur Frage der wirthschaftlichen und sozialen Entwicklung. (Beilage zur Allg. Ztg. 1898. Nr. 276—277.)
- MATLEKOVITS, A. : Die wirthschaftliche Entwicklung Ungarns seit 1867. (Zeitschrift für Volkswirthschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. VII. B. 4. Heft.)
- FRANCOIS, G. : Les progrès économiques du Japon. (Revue d'économie politique oct.—nov. 1898).

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvaunak.

GUYOT-YVE: Le droit d'association corporative et l'association contractuelle. (Revue politique et parlementaire dec. 1898.)

LAIRD CLOWES, William: American expansion and the inheritance of the race. (Fortnightly review december 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

GEMEINDE-LEXIKON für das Königr. Preussen. Auf Grund der Materialien der Volkszählung und anderer amtlicher Quellen bearbeitet vom kön. stat. Bureau. 2 Bände. Berlin. M. 16'40.

GROTHJAHN, Alfred: Der Alkoholismus nach Wesen, Wirkung und Verbreitung. Leipzig, Wigand. 1893. (Bibliothek für Sozialwissenschaft mit besonderer Rücksicht auf sociale Anthropologie und Pathologie. Herausg. v. Hans Kurella 13. Band.) M. 6.

KOENIGSWALD, Gustav: Rio Grande do Sul. Berlin, Reimer. 1898. M. 4.

MAHLER, Rich.: Siedlungsgebiet und Siedlungslage in Oceanien unter Berücksichtigung der Siedlungen in Indoasien. Leiden Brill. 1898. fl. 2'40.

*STATISTIQUE DE LA SUISSE. 68e livraison. Résultats de la visite sanitaire des recrues en automne. 1886. Berne.

*TWENTY-NINTH ANNUAL REPORT of the State board of health of Massachusetts. Public documents Nr. 34. Boston, 1898.

*DIRECTION GENERAL DE ESTADISTICA. Censo general de la republica Mexicana, Verificado el 20 de octubre de 1895. 1 Censo del estado de Chichuahua. 2. Censo del distrito federal. Mexico. 1893.

Folyóiratokban.

STRASBURGER, Eduard: Die Dauer des Lebens. (Deutsche Rundschau December, 1898.)

LOMNATSCH, Georg: Alter- und Familienstand der sächsischen Bevölkerung nach der Volkszählung vom Jahre 1895. (Zeitschrift des k. statistischen Bureaus Jahrg. 1893. Heft 3—4.)

FRANÇOIS, G.: Mouvement de la population en divers pays. (Journal des économistes dec. 1898.)

SHAW LEFEVRE, G.: The London water supply. (Nineteenth Century December 1898.)

MAZZOLA, U.: Le origini, le vicende e le forme storiche della colonizzazione in Prussia. (Giornale degli economisti Dicembre 1898.)

III. Óstermelés.

*HUTYRA Ferencz: Állategészségügyi évkönyv az 1897-ik évre. XI. évfolyam. Kiadja a földm. minister. Budapest, 1898.

*A VILÁG 1898. évi gabonatermése és gabonafogyasztása. Közzéteszi a földművelésügyi m. kir. minister. Budapest, 1898.

BLOCH: Die Einwirkung der Schweinesperre in Oberschlesien

auf die Ernährungsverhältnisse der Industriearbeiter. Eine sozialhygienische Studie. Breslau, Preuss. 1898. M. 0'60.

*FERTSCH, G.: Die Zwangsveräusserungen und Liegenschaften und die Zu- und Abnahme der auf Grundbesitz stehenden, in den öffentlichen Büchern eingetragenen Schuldenstandes im Gross-

herzogthum Hessen in den Jahren 1893 und 1894. Darmstadt, 1898. (Beiträge zur Statistik des Grossherzogthums Hessens 41. B. 3. Heft.) M. 1²⁰.

RICHTER, Stefan: Die Landarbeiterfrage mit besonderer Berücksichtigung der Organisation des landwirthschaftlichen Arbeitsmarktes in Böhmen. Praga, Calve. M. 1²⁰.

Folyóiratokban.

BOGDÁNFY, Ödön: A téli csapadék és a Tisza tavaszi árvizei. (Akadémiai értesítő. 1898, december.)

CONRAD, M.: Die neue westpreussische Landschaft und das Kreditbedürfniss der kleinen Bauern. (Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge. XVI. B. 5. Heft.)

STATISTISCHE MONATSSCHRIFT. Neue Folge. III. Jahrg. X. Heft: Anbauflächen der Zuckerrüben im Jahre 1898.

CONIGLIANI, C. A.: La riforma tributaria e il congresso degli agricolturi. (La riforma sociale. Novembre 1898.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

DIE BERGWERKSINSPECTION in Oesterreich. Berichte der k. k. Bergbehörden über ihre Thätigkeit im J. 1896. Wien, 1898. M. 3.

*VERZEICHNISS der gewerblichen Genossenschaften (Gremien, Innungen) in Niederösterreich. Herausg. von Handels- und Gewerbekammer. Wien, 1898.

*RAPPORTS ANNUELS de l'inspection du travail 3-me année 1897. Bruxelles, Office du travail 1898. 3 fr. 50 c.

Folyóiratokban.

DAS GEWERBEGERICHT IV. Jahrg. N 2. Die Praxis des Stettiner Gewerbegerichts verglichen mit der Praxis des Gewerbegerichts Berlin. Von Laubünger. Die Besprechung der Gewerbegerichtsvorsitzender und Besitzer zu Nürnberg. Arbeitgeber und Arbeiter bei den Gewerb-

gerichtswahlen. Das Gewerbegericht Frankfurt a. M. als Einigungsamt in einem Maurerstrike.

ZEITSCHRIFT des k. sächsischen statistischen Bureaus, Jahrg. 1898. Heft 3 und 4. Die Berufs- und Gewerbezahl am 14. Juni 1895. — Die Dampfkessel und Dampfmaschinen im Königreiche Sachsen im 1896.

JOURNAL DES ÉCONOMISTES Dec. 1898: Mouvement scientifique et industriel par Daniel Bellet. Revue de l'académie des sciences morales et politiques par J. Lefort.

DUNHAM, Sam. C: The Alaskan gold-fields and the opportunities they offer for capital and labor (Bulletin of the department of labor. Washington, november 1898.)

PENNELL, E. R.: The centenary of lithography (Fortnightly review. December 1898.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS vásárcsarnokának 1897. évi statisztikája. Budapest, 1898.

PILAT, Franz: Untersuchungsme-

thoden zur Erkennung der im Handel vorkommenden Waaren, nebst einer Sammlung der auf die zollämtliche Untersuchung

bezughabenden gegenwärtig in Kraft stehenden Verordnungen. Chemisch-technol. Hilfsbuch. Olmütz, Promberger. 1899. M. 6'30.

*STATISTIK des österreichischen Post- und Telegraphenwesens im J. 1897. Mit einer stat. Übersicht über die Post und Telegraphen in Europa. Wien, 1898. (Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr. 68. B. 1. u. 2. Heft.) M. 5.

*STATISTIK der auswärtigen Handels des oesterreichisch - ungarischen Zollgebiets im Jahren 1897. II. Band. Specialhandel. Wien, 1898.

*STATISTIK der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. LXIV. Band. XV. Jahrgang. Berlin, 1898.

*STATISTISCHER BERICHT über den Betrieb der unter k. sächsischen Staatsverwaltung stehenden Staats- und Privateisenbahnen mit Nachrichten über Eisenbahnenbau im Jahre 1897. Dresden. 1893.

VOSBERG-REKOW: Die amtliche Statistik des deutschen Aussenhandels im Auftrage der Centralstelle. Kritisch besprochen. (Schriften der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. 4. Heft.) Berlin, Siemenroth, 1898. M. 1.

*TABLEAU GÉNÉRAL du commerce avec les pays étrangers pendant l'année 1897. Bruxelles, 1898.

POOR, H. V.: Manual of the railroads of the United States XXXI-st. annual number 1898. Newyork and London, Wilson, 1898. 42 sh.

SWANK, James M.: The american and foreign iron trade in 1897 and immediatly preceding years. Washington, 1893.

*MOVIMENTO della navigazione nel

1897. Parte I—III. Roma, 1897—1898.

*STATISTICA della navigazione e del commercio marittimo nei porti austriaci per l'anno 1896. Trieste, 1898.

*STATISTIEK DER SCHEEPVAART 1898. Tweede gedeelte. 's Gravenhage 1898.

*COMMERCIUL EXTERIOR al Romaniei in 1897. Bucuresci, 1898.

Folyóiratokban.

JURASCHECK: Conferenz der Secretäre der österreichischen Handels- und Gewerbekammern. (Statistische Monatschrift Neue Folge. III. Jahrg. X. Heft.)

KANITZ, Felix: Dr. Michael Vujec über Serbiens Handelspolitik. (Handelsmuseum 1898. Nr. 52.)

LETTENBAUER, J. A.: Das Zuidersee-Projekt. (Beilage zur Allgem. Ztg. 27. Dec. 1898.)

SCHUMACHER, Hermann: Die chinesischen Vertragshäfen, ihre wirtschaftliche Stellung und Bedeutung. (Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik. III. F. XVI. B. 5. Heft.)

CRUVEILHIER, Jean: Les concessions d'éclairage. (Revue général de l'administration octobre 1894.)

LA REVUE DE STATISTIQUE, 25 december 1893: Les chemins de fer du monde à la fin de 1896.

FARRER, lord: Does trade follow the flag. (Contemporary review December 1893.)

MAYO-SMITH, Richmond: Movements of prices. (Political science quarterly sept. 1893.)

QUARTERLY publications of the american statistical association sept. 1898: Comparative statistics of railroad rates by Henry Swain. Comparative Statistics of railroad service under different kinds of control by C. E. Prevey.

VI. Pénz-, hitel- és biztosságügy.

- HELFFERICH, Karl: Zur Erneuerung des deutschen Bankgesetzes. Leipzig, Duncker. 1898. M. 3.
- KLANG-EGGER, Felix: Die genetische Entwicklung der Immobilien-Feuerversicherung in Bayern von Beginn des 18. Jahrhunderts bis auf die neueste Zeit. München, Schweitzer. M. 3.
- LINDEMANN, Max: Die auf die Errichtung und den Geschäftsbetrieb von Versicherungsgesellschaften und Versicherungsanstalten bezüglichen gesetzlichen und verordnungsmässigen Bestimmungen des Königreichs Bayern. Landshut, Kumer. 1898. M. 1²⁰.
- PARISIUS, L. u. Hans CRÜGER: Das Reichsgesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung. 2-te vermehrte Aufl. Berlin, Guttentag, 1898. M. 7⁵⁰.
- SCHMIDT Carl: Die Hypothekenbanken und der grossstädtische Realcredit unter besonderer Berücksichtigung der Entwürfe zum sog. Bauhandwerkerschutzgesetz und zum Reichshypothekenbankgesetz. Berlin, Puttkammer, 1898. M. 2.
- *WAGNER, Karl: Das Problem vom Risiko in der Lebensversicherung. Jena, 1898. 4 k. 32 f.
- BEAURE, A. Théorie et pratique de la monnaie Tome I. Traité théorique de la monnaie et statistique des métaux précieux. Berlin, Puttkammer, 1898. M. 3²⁰.
- MACLEOD H. Dunning: Indian currency. London, Longmans, 1898. 3 sh.
- *SUOMENMAAN VIRALLINENTILASTO VII. 7. Compte rendu officiel sur l'état et l'administration des caisses d'épargne de Finlande en 1897. Helsingissä 1898.

Folyóiratokban.

Lorz, Walther: Die Reform des deutschen Geldwesens. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 29. Dec. 1898.)

VIERTELSAHRHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs, Jahrg. 1898. Viertes Heft: Bei den deutschen Börsen zugelassene Werthpapiere im Jahre 1897. Zur Statistik der deutschen Lebensversicherungsgesellschaften im Jahre 1897. Zur Statistik der deutschen Privat-Feuerversicherungsgesellschaften in den Jahren 1896 und 1897.

NITTI, Francesco: Essai sur les variations du taux de l'escompte (Revue d'économie politique, Octobre-Novembre 1898.)

MAZZOLA, U: Il resoconto del banco (Giornale degli economisti dicembre 1898.)

VII. Állami és községi pénzügy.

- EISSERT Josef: Handbuch für den Steueramtsdienst. 2. Aufl. Wien, Manz. I. Theil. M. 11.
- *STATISTIK der Tabakverschleisserorgane für das Jahr 1898. Wien, 1898.
- LORINI, Eteocle: La réforme monétaire de la Russie. Monographie faite par ordre du ministère du trésor d'Italie. Paris, Giard, 1898. Fr. 6.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1898. november: Budapest főváros egyenes adószolgáltatása 1897-ben. A budapesti házbérjövedelem és házbéradó

1897-ben. Adóhivatalok és adóvégrehajtások 1897-ben.

BULLOCK, C. J. Direct and indirect taxes (Political science quarterly september 1898.)

FONTANA-RUSSO, Luigi: La funzione delle dogane negli stati d'Europa (La reforme sociale novembre 1898.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

BERICHT über die Verhandlungen der Arbeitsnachweis-Konferenz in Leipzig am 5. IX. 1898. Hamburg, 1899. M. 1⁵⁰.

JAHRESBERICHT, XI. des leitenden Ausschusses des Schweizerischen Arbeiterbundes und des Schweizerischen Arbeitersekretariats für das Jahr 1897. nebst dem Protokoll der Sitzung des Bundesvorstandes. Anhang: Eingabe an die ständeräthl. Kommission zur Vorberathung der Kranken- und Unfallversicherung. Zürich, 1899, M. 1.

MITTHEILUNGEN über den 39. allgemeinen Genossenschaftstag der auf Selbsthilfe beruhenden deutschen Erwerbs- und Wirthschaftsgenossenschaften zu Neustadt a. d. Hardt von 25. bis 27. VIII. 1898. Herausg. von Dr. Hans Crüger, Berlin, Gutentag, 1899. M. 2.

*SCHRIFTEN der Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen Nr. 16. Die Wohlfahrtspflege im Kreise. Die individuelle Hygiene des Arbeiters. Vorberichte und Verhandlungen der VII. Konferenz. Berlin, 1898. 6 korona.

SCHUBERT, Franz: Die Kranken-, Unfall-, Morbiditäts- und Altersversicherung. Leipzig, 1898. M. 1²⁰.

STATISTIK über die Arbeits- und Lohnverhältnisse der Bäckerarbeiter Oesterreichs. Nach dem Stande im Jahre 1897. Zusammen- gestellt von der Gewerkschaft der Bäckerarbeiter Nieder-

österreichs. Wien, Genossenschaftsdruckerei. 1898. 1 korona.

TASCHENKALENDER 1899 zum Gebrauche bei Handhabung der Arbeiterversicherungsgesetze. Zusammengestellt von E. Götze und P. Schindler. 2 Theile. Berlin, Liebel, M. 6.

DE BERNIS: Protection de la première enfance. Paris, Girard, 1898. Fr. 7.

TRAVAIL DU DIMANCHE. Volume IV. Belgique. Consultation des conseils de l'industrie et du travail, enquête dans les grandes magasins, consultation de l'association pour le repos du dimanche en Belgique. Office du travail. Bruxelles, 1898. Fr. 3.

Folyóiratokban.

HELMER, P. A.: Das französische Gesetz betreffend die Hilfskassen von 1. April 1898. (Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik. III. Folge, XVI. B. 5. Heft.)

KOLLER, Philipp: Die Gebahrung und die Krankheitstatistik der Czernowitzer Bezirkskrankenkasse vom 1889—1893. Czernowitz Parolini, 1898. (Mittheilungen des Statistischen Landesamtes des Herzogth. Bukovina. VI. Heft.) M. 4.

NEUE ZEIT XVII. Jahrg. 10—13. Das böhmische Staatsrecht und die Sozialdemokratie. Von K. Kautsky. Friedrich Engels und das Milizsystem. Von K. Kautsky. Der ländliche Arbeitermangel. Von Urbanus. Zur Zusammen-

bruchstheorie von Heinrich Cunow. Politik und Religion in den gewerkschaftlichen Organisationen der Arbeiter von Br. Poersch. Die heutige Arbeiterfamilie und die öffentliche Erziehung volksschulpflichtiger Kinder von G. Schönfeldt.

SOZIALE PRAXIS. VIII. Jahrg. Nr. 9—12: Invalidenhäuser für Arbeiter von Frankenburg. Eine Arbeiterproductiv-Genossenschaft in der Glasindustrie Nordböhmens von Tayenthal. Arbeitgeber und Unternehmer von Schmieder. Gesetzentwurf über den Arbeitsvertrag in Belgien. Von G. Mayer. Die Rentenfestsetzung und die Aufbringung der Mittel zur Bestreitung der Rentenlast nach der Novelle zum Invaliditätsgesetze von J. Rochholz. Die Sozialreform in der Etatsdebatte des deutschen Reichstags von E. Francke. Gewerksvereine und Minister in England. Entwurf eines Gesetzes über die Arbeit erwachsener Männer in den Niederlanden von Van Zanten. Eine Lücke im Krankenversicherungsgesetz von A. Hinz. Der österreichische Gesetzentwurf über den Arbeitsnachweis von H. Adler. Über die Rechtsprechung des Gewerbegerichts in Berlin von M. Schulz. Unternehmer- und Arbeiterver-

bände in England von C. Aves. Das finnische Unfallversicherungsgesetz von af Ursin. Berufstatistik der Sparkasseneinleger in Bayern. Die Organisation der amtlichen Streikstatistik von Ernst Francke. Die Sozialpolitik in der deutschen Tronrede. Sozialpolitische Arbeiten des französischen Parlament von Schotthöfer. Arbeitsnachweis der patriotischen Gesellschaft in Hamburg.

VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrg. 1898 1. Heft: Die jugendlichen Fabrikarbeiter und die Fabrikarbeiterinnen im Jahre 1897. Die Organisation der Streik-Statistik in England, Frankreich, Italien, Oesterreich, etc.

BELLOM Maurice: Chronique des questions ouvrières et des assurances sur la vie (Journal de la société de statistique de Paris décembre 1898.)

SOREL, G.: La crise du socialisme. (Revue politique et parlementaire décembre 1898.)

MACROSTY, H. W.: The living wage movement (Political science quarterly sept. 1898.)

WAUDBY, William S.: Mutual relief and benefit associations in the printing trade (Bulletin of the department of labor. Washington, november. 1898.)

IX. Gazdaságtörténet.

*BEER, Adolf: Die österreichische Handelspolitik unter Maria Theresia und Josef II. Wien, 1898. 3 kor. 40 f.

FROBENIUS, L.: Die Weltanschauung der Naturvölker. Mit Abbildungen. Weimar. Felber. 1893. (Beiträge zur Volks- und Völkerkunde. Bd. VI.)

GRABSKI, Stanislaus: Karl Marlo (Karl Georg Winkelblech) als Socialtheoretiker. Bern, Wysz. 1898. (Berner Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie Nr. 12.) M. 1'60.

HIRTH, Georg: Das deutsche Zimmer von Mittelalter bis zur Gegen-

wart. 4. Aufl. 2 Theile. München, Hirth. M. 15.

*TILDSLEY, John L.: Die Entstehung und die oekonomischen Grundsätze der Charlistenbewegung. Jena, Fischer. 1898. (Sammlung nation. u. stat. Abhandlungen des staatswiss. Seminars zu Halle 19. Band) M. 3'50.

WIEDTFELDT O.: Statistische Studien zur Entwicklungsgeschichte der berliner Industrie von 1720—1890. Leipzig, Duncker, 1893 (Staats- und sozialwiss. Forschungen Band XVI. Heft. 2) M. 9'60.

Folyóiratokban.

SCHWICKER, J. H.: Die Bauern-

befreiung in Ungarn im Jahre 1848 (Oesterreichisch-ung. Revue. 24. Band, 3 Hefte).

BARDOUT Henri: De l'impôt sur le revenu à Florence au XV-e siècle. (Revue politique et parlementaire. Décembre 1898.)

BOUET H.: Adam Ferguson et ses idées politiques et sociales (Journal des économistes, décembre, 1898.)

MARTIN, Germain: La grande industrie en France aux XVII-e et XVIII-e siècles (Revue internationale de sociologie, 6-e année Nr. 11.)

X. Statisztika.

*MITTHEILUNGEN des statistischen Amtes der Stadt München. XVI. B. 2 Heft: Münchener Jahresberichten für 1897. M. 2.

*COGHLAN, T. A.: A statistical account of the seven colonies of Australasia. 1897/8. Seventh issue. Sydney, 1898.

*PUBLIKACIJE kralj. Zemaljskoga statistickoga ureda u Zagrebu. XXIII. Ergebnisse der landwirthsch. Betriebe und der Viehzählung vom 31. Dezember 1895. XXIV. Statistik der landwirthsch. Production in den Jahren 1893—1895. Zagrebu, 1898.

*MAANDCIJFERS en andere periodieke opgaven betreffende Nederland en Nederlandsch Oost Indie Nr. 11. Eeste maaden, van 1898. 'SGravenhage, 1898.

*STATISTISCH ZAKBOEKJE voor de gemeente Amsterdam, over het jaar 1897. Amsterdam, 1898. 50 f.

*NORGES OFFICIELLE STATISTIK. Tredie raekke Nr. 290. Rapport sur l'état sanitaire et medicinal. 1895. Nr. 291. Statistique de la justice criminelle. 1892—3. Nr. 292. State des prisons departementales 1896. Nr. 293. St. des caisses d'épargne 1897. Nr. 294. St. des telegraphes 1897. Nr. 295. St. postale 1897. Nr. 296. Statistique des hospices d'alienes 1896. 7. füzet. 7 korona.

*MONOGRAFIAS ESTADISTICAS publicadas por José Astua Aguilar. Departamento nacional de estadística de Costa Rica. II—III. Sección Commercial 1895—96. San José Costa Rica, 1898.

Folyóiratokban.

BORGIVS, Walther: Reform der Handelsstatistik. (Handelsmuseum, 1898. Nr. 51.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

*IFJ. ÁBRÁNYI Kornél: Nemzeti ideál. Magyarország közéleté az ezredik

évforduló korszakában. Budapest, Légrády, 1898.

- *FAQUET Emil: A XVII. század. Irodalmi tanulmányok. Fordította Haraszi Gyula. (Akad. könyvkiadó-vállalat. Új folyam. 37-ik kötet.) Budapest, 1898.
- DEECKE, W.: Italien, Berlin, Schall. (Bibliothek der Länderkunde 3. und 4. Band) 2 Bände. M. 12.
- FLUSSER, Arthur: Handbuch der österreichischen Strafgesetze mit besonderer Berücksichtigung der Geschworneninstitution. Wien, Perles, 1898. M. 2⁴⁰.
- GELLER, Leo: Jurisdictionsnorm, Civilprozessordnung und Advocatenordnung nebst Einführungsgesetzen etc. 3. Auflage. Wien, Perles, 1898. M. 6⁸⁰.
- LAURENCIC, Julius: Oesterreich in Wort und Bild. Vaterländisches Jubiläums-Prachtwerk. Berlin, Werner. 1. Band. M. 15.
- POSSANNER, Benno Frhr.: Die Pensionen und Provisionen der k. k. österr. Civilstaatsbediensteten und Staatsarbeiter, sowie die Versorgungsgenüsse ihrer Hinterbliebenen. Wien, Manz, 1898. M. 18⁸⁰.
- SEIDEL, A.: Transvaal, die süd. afrikanische Republik. Historisch, geographisch, politisch, wirtschaftlich dargestellt. Berlin, 1898. M. 7⁵⁰.
- *COMPTE GÉNÉRAL de l'administration de la justice civile et commerciale en France et en Algérie pendant l'année, 1895. Paris, 1898.
- *COMPTE GÉNÉRAL de l'administration de la justice criminelle en France et en Algérie pendant l'année. 1895. Paris, 1897.
- NÚÑEZ R. et H. JALHAY: La république de Colombie. 2-me édition. Bruxelles, Stevelinck, 1898. Fr. 7⁵⁰.
- BOULGER, D. C.: The Congo State or the growth of civilisation in Central Africa. London, Thaker. 1898. 16 sh.
- HECKETHORN, C. W.: The secret societies of all ages and countries. 2. vols. New edition. London, Redway, 1898. 31/6.

Folyóiratokban.

- BUDAPEST FŐVÁROSI STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI. 1898. okt. Gimnáziumok és reáliskolák az 1897/8 tanévben. Budapest főváros népoktatási állapota 1897/8-ban. A budapesti dunai ingyenzódók látogatottsága 1898-ban. Laküresedések az 1898. év II. negyedében.
- GRÄTZER, Rudolf: Eine Statistik über den obligatorischen Fortbildungsschulunterricht in d. preussischen Grossstädten. (Sociale Praxis VIII. Jahrg. Nr. 12.)
- VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs. Jahrg. 1898. Viertes Heft: Zur deutschen Justizstatistik für 1897. Verbrechen und Vergehen gegen Reichsgesetz 1892—1897. Die Schulbildung der im Ersatzjahre 1897/98. eingestellten Rekruten.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1899. január hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának
1898. deczember 15.-én tartott üléséből.

Elnök távollétében Ghyczy Béla választmányi tag foglalja el az elnöki széket. Jelen vannak: Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula főtitkár, Acsády Ignác, Bálint Imre, Gaál Jenő, Körösi József, Neumann Károly.

1. Elnök megnyitja az ülést s a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri

Acsády Ignác és Gaál Jenő urakat.

2. Igazgató jelenti, hogy az országos központi statisztikai hivatal igazgatója, dr. Jekelfalussy József miniszteri tanácsos a társaság részére megküldte a hivatal könyvtáráról szóló címjegyzéket, továbbá, hogy Gorove László választmányi tag »Közgazdasági Tanulmányok« cím alatt most megjelent művét a társaság részére felajánlja.

A választmány köszönetét fejezi ki az adományokért.

3. Igazgató jelenti, hogy a következő új tagok ajánltatnak: Bánfi Oszkár pénzügyi tisztviselő Budapestről, Ecsedi Lajos dr. ügyvéd Szentesről, Fried Ödön joghallgató, Grätz Gusztáv dr. hírlapíró Budapestről, Haller Károly dr. pénzügyminiszteri segédfogalmazó, Komin János dr. pénzügyminiszteri fogalmazó, Kovács Lipót közgazdasági író, Meczler Jenő pénzügyi tisztviselő, Somló Bódog dr. államvasuti segédfogalmazó Budapestről.

Az ajánlottak a társaság rendes tagjaiul megválasztatnak azzal, hogy tagsági kötelezettségük 1899 évi január hó 1-én kezdődik.

4. Jelenti továbbá igazgató, hogy kilépését bejelentette Sidlauer Ignác.

A mennyiben nevezettnek tagsági kötelezettsége rendezve van, a tagok sorából töröltetik.

5. Igazgató előterjesztést tesz az iránt, hogy több nyugta van, mely részben oly tagokra vonatkozik, kik elhaltak, részben pedig oly tagokat illet, a kikkel szemben fennálló követelésre nézve nincs meg a kellő biztosíték; van továbbá több elrontott példány is, kéri tehát a választmányt, hogy ezen nyugták megsemmisíttethessenek s a jelen jegyzőkönyvhöz csatoltathassanak.

A választmány az előterjesztéshez hozzájárulván, felhatalmazza az igazgatót, hogy a nyugták egy részét meg-

semmisíthesse, a másik részre nézve pedig igyekezzék a társaság követelésének érvényt szerezni.

6. Főtitkár kéri a választmány hozzájárulását ahhoz, hogy a társaság könyvtárát illetőleg vesse magát alá az országos könyvtár-felügyelőségnek, a mennyiben könyvjegyzékét beküldi s a szaporulatot időnkint bejelenti.

Helyeslő tudomásul szolgál.

Több tárgy nem lévén,

elnök az ülést berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaság múlt évi november hó 17-én fölolvasó ülést tartott. Elnök: Nagy Ferencz dr. Előadó: Horváth János dr., iparhatósági biztos, ki az **iparszövetkezetekről** tartott fölolvasást.

Előadó a gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről szóló törvény azon intézkedéséből indul ki, hogy idővel az ipari nyersanyagbeszerző, raktár és termelő szövetkezetek is beléphetnek az országos központi hitelszövetkezet kötelékébe. E célból ismerteti eme szövetkezeteink jelenlegi kedvezőtlen állapotát és bemutatja az általa készített összeállítást, mely szerint jelenleg hazánkban összesen csak 46 ipari szövetkezet áll fenn. Azután összehasonlítást tesz a német és hazai ipari szakszövetkezeteink közt. Végül következőleg jelöli meg a teendőket az ipari szövetkezeti ügyben. Első sorban az ipari hitelszövetkezeteket kell megalakítani. Ha azután ezek megerősödnek, az ipari nyersanyagbeszerző, raktár és termelő szövetkezeteket kell átalakítani az új szövetkezeti törvény értelmében, az újakat pedig egészen ez alapon kell létesíteni. Arra nézve, hogy az ipari nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezetek prosperálhassanak, okvetlenül szükségesnek tartja, hogy azok a központi szövetkezetbe lépjenek, avagy külön szakszövetkezeti központot állítsanak föl, mely azokat a kereskedelmi üzletvitelre kioktassa, helyes irányban vezesse s részint a nyersanyag beszerzésénél támogassa, részint pedig az iparosok készítményeit a kellő helyen és időben értékesítse; sőt az utóbbi célból célszerűnek tartaná, ha kereskedelmi szellemben vezetve, egy szövetkezeti központi áruház állíttatnék fel Budapesten. De míg nyersanyagbeszerző és raktárszövetkezeteink fellendülése céljából bizonyos centralisatiót elengedhetlen feltételnek jelez, addig a termelő-szövetkezetek decentralisálva is elérhetik, ha az eddigi elméleti állapotot elhagyva, akként alakulnak, hogy a kisiparosok a közös termelő szövetkezetekben saját önálló üzleteik részére csak félgyártmányokat, egyes alkatrészeket és hozzávalókat, esetleg a legjobb szerszámok, gépek és berendezésekkel készítenek, vagy a termelő szövetkezetek útján a közös szállításokra vállalkoznak, de azért e mellett önálló üzletüket fentartanak. Ekként, főleg ha bizonyos műipari irányt is szem előtt tartanak, nem kell kisiparosainknak félniök a gyáripar versenyétől, sőt országos szervezkedéssel és a modern technikai vívmányok felhasználásával ismét jóléthez is juthatnak.

Zigány Zoltán aggályainak ad kifejezést a felett, vajjon ha a hitelszövetkezetek szervezésénél már felhasználjuk az iparosok tehetesebb tagjait, marad-e elég erő a fölolvasó által kifejtett nagyszabású szakszövetkezeti szervezkedésre.

Láng Lajos melegen üdvözölte a fölolvasó tervezetét és igen szerencsés megoldási módnak tartja, ha a termelő szövetkezetek

akként rendeztetnek be, hogy az iparosok ezekkel kapcsolatban is fentarthassák önállóságukat; de a vidéki iparosok készítményeinek értékesítését a tervezett központi áruház útján nem tartja sikeresen keresztülvihetőnek, mert ily központi áruház nem vezethető tisztán kereskedelmi szellemben.

Nagy Ferencz viszont a központi áruház tervét megvalósíthatónak tartja, mert az nemcsak mint kereskedelmi üzlet, hanem a külföldi minták szerint mint képviselőség is működhetik, sőt ily külön osztályt a központi hitelszövetkezet saját kebelében is felállíthat.

Előadó zárószavában védelmébe vette a központi áruház eszméjét, mert arra főleg azért van szükség, hogy ez az oly vidékről, hol bizonyos szakmák oly erősen vannak képviselve, a főlegleges ipari készítményeket más vidékre utalja át, például vidéki agyagiparosok, kik egy községben különösen a talaj kedvező összetétele miatt tömegesen készítik az agyagipari czikkeket, de ezeket a környéken értécsiteni nem bírják, a központi áruház útján az ország más vidékeire juttathatják áruczikkeiket. Kisiparosok azonban maguknak ily kereskedelmi összeköttetést sem keresni, sem fentartani nem tudnak.

A Magyar Közgazdasági Társaság sociologiai szakosztálya Körösi József dr. elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgya Somló Bódog dr. előadása volt »**Törvényszerűség a sociológiában**« czímen. Az előadást a szemle jövő füzetében közöljük, az alábbiakban adjuk Mandelló Gyula dr. beszédét, melylyel az előadáshoz járult.

I. Öszintén megvallom, hogy rendes körülmények között nem mertem volna felszólalni, hogy a hallott érdekes értekezés legfontosabb irányelveivel szemben állást foglaljak. Mert hisz kétséget sem szenved, hogy az előadó úr nézetei ép oly alapos, mint elvont gondolkodási processusnak eredményei; de bizonyos az is, hogy azok teljes átértése az első hallásra szinte lehetetlen és a gondolkodás nagyfokú concentrációját igényli. Ugy érzem azonban, hogy egy szerencsés véletlen kezembe játszotta az előadó úr gondolatainak egy csomóját, a melynek kifejtése megadja annak a magyarázatát, hogy miért ellenkeznek az én nézeteim, úgyszólván homlok egyenest, az előadó úréival a *sociologiai törvényszerűséget* illetőleg.

Ama példa, a melylyel az előadó úr a természettudomány és a sociologia törvényei közti különbséget meg akarta világítani, értette meg velem nézeteink eltérésének okát; és az ebben rejlő, szerény nézetem szerint, hibás alapfelfogás, mely végigvonul az egész értekezésen, okozza mindazokat a következtetéseket, melyekhez legnagyobb sajnálatomra nem tudok hozzájárulni. E példa: a guruló golyó, és a kereslet és kínálatra alapított ártörvény közötti párhuzam. E példából kellett volna kitűnni a természeti törvény tiszta, igaz okozati jellegének, exactságának, szemben a sociologiai, vagy mondjuk ez esetben gazdasági törvény nem precise kifejezett és más eredetibb (lélektani) tényezők hatásától függő jellegével. Az előadó úr e felfogásával szemben a modern természettudomány felfogását akarom harczba vinni. A természeti törvény a természettudósokszámára éppenséggel nem egyszerű egységes fogalom; Wundtra, Sigwartra hivatkozom.

Vannak olyan törvények, mint a minő például a »tehetetlenség« vagy a »vonzás« törvénye, s ezek ma az alap vagy *elemi* törvények nevét viselik; bizonyos azonban, hogy e törvényeknek okát nem

ismerjük, s jellemző, hogy éppen ezért Newton és Carthesius előtt e törvényeket hypothesiseknek vagy axiomáknak nevezték.

Ez alapelvektől formulázásukban különböznek, de lényegükben velük egyek, a *levezetett* törvények; ezek a jelenségeknek oly egymásutánjára vonatkoznak, a melynek magyarázatát, okát, az alaptörvény nyújtja. Newton gravitacionalis törvénye és az inga törvénye példa erre. Amaz alaptörvény, emez abból levezetett törvény.

A matematikai inga törvénye csak azt jelenti, hogy surlódás és a levegő ellenállása híján a négy vagy kilencszer hosszabb inga két vagy háromszor lassabban ingana s így tovább. Az alap- és levezetett törvények tehát nem tényleg bekövetkező processusra vonatkoznak, hanem inkább csak *tendentiát* jelentenek. Jól jegyzi meg F. J. Neumann, hogy éppen a mechanikának egyik főfogalma, a »nyomás«, ugyancsak a tendenciának bizonyos alakja. A mikor azonban a természettudományok a levezetett törvényeket kiegészítik, a mint azt például Bessel tette, a ki az inga mozgásánál a vonzás és tehetetlenség momentumain kívül a levegő ellenállásának és a surlódásnak megközelítő számbeli megjelölését is figyelembe vette: *complex* törvényekről van szó. És e *complex* törvények nem csak abban különböznek az alap vagy levezetett törvényektől, hogy több körülményre vannak tekintettel, hanem, hogy éppen az új körülmények figyelembe vétele teljesen exact módon nem is lehetséges, és csak megközelítő számbeli kifejezést enged meg. Az exactságnak e hiánya és az e miatt fennmaradó különbség a törvény és a való közt eredményezi azt, hogy az alkalmazott természettudományok, mint például a meteorologia, mineralogia, stb. számos oly törvénnyel bírnak, a melyek a közgazdasági tudomány törvényeivel azonos jellegűek. De a természettudományok ismernek még egy fajta törvényt is, az úgynevezett *empirikus* törvényt: gyakran nem is törvénynek, hanem csak szabálynak nevezik. Ilyen például a növekedés, a vérvézés, vagy a táplálkozás physiologiai törvénye. Mind az empirikus, mind a *complex* törvényeknek számos példáját ismerjük a socialis tünetmények terén; szükséges tehát, ha a természeti törvényeket a sociologiai törvényekkel egybe akarjuk vetni, hogy pontosan megjelöljük, mily fajta törvények összehasonlítását célozzuk. Az előadó úr választotta példa éppen jelentékeny incongruentiát árul el, mert (legalább formulázásából azt sejttem) egy természeti alaptörvényt állított szembe a gazdasági világ egy *complex* törvényével vagy empirikus szabályával. Hogy tulajdonképpen melyikkel, azt így hirtelenül nem határozhatom meg, mert az előadó úrnak ártörvénye lényegesen eltér nemcsak a közgazdaságtan classikus iskolájától, de a modern tudomány ártörvényétől is. A természettudományi törvények nem egészen helyes fogalmazása és a tartózkodás részletes felosztásuktól idézi elő, szerény nézetem szerint, az előadó úr gondolatépületének alaphibáját.

II. Helyesnek tartom mindazt, a mit az előadó a lélektani törvényekről mondott, azonban szót kell emelnem az ellen, hogy az »ösztön« és »belátás« fogalmát mint egyedül üdvözítőket, bevigyük a sociologiába.

Tudom, hogy ő ebben egy igen tisztelt barátom és kiváló jogbölcsészünk, *Pikler* tanár nyomait követi, de azt hiszem, hogy a lélektani argumentatio a sociologia terén ebben a formulázásban nem arathat sikert. Vagy azt jelenti az előadó felfogása, hogy ő csak a sociologiai vagy társadalmi szók ellen emel kifogást és helyükbe a lélektanit akarja helyezni, s ekkor csak egy név felett való harc

az egész. Vagy arról van szó, hogy ő egyáltalában tagadja a sociologiai tünetények és törvények létezését, illetőleg azt, a mit mi annak tartunk, lélektani tüneténynek tartja és lélektani törvényekkel véli megmagyarázhatni. Itt ütközik össze legélesebben a mi fölfogásunk. A sociologia nem lehet más, mint ama tudomány, a mely társadalmi jelenségeket figyel meg, leírja őket, és a közöttük észlelhető törvényszerűségeket megállapítja.¹⁾ E tünetények megnyilatkozásuk külső formája szerint anyagiak vagy szellemiek; az utóbbiakról megállapított összefüggések *társadalom*-psychologiai törvények, de nem *individual*-psychologiai törvények. A ki nem tagadja a társadalmi tünetények létezését, annak el kell fogadnia azt is, hogy vannak társadalmi törvények.

III. Sokkal csekélyebb eltérés választja el felfogásomat az előadó úrétól azokra nézve, a mit ő a *túlmaterialistikus* magyarázatokkal s különösen azzal az iránynyal szemben felhoz, mely mindent tisztán csak gazdasági okokra akar visszavezetni. A felhozott példát a puskaorról nem tartom ugyan szerencsésen választottnak, mert tévedésben van az előadó, ha azt hiszi, hogy a puskaorr feltalálása okozta a középkor fontos gazdasági, társadalmi és szellemi átalakulását. Csak nem régmutatta ki Ehrenberg, hogy a puskaorr technikai találmánya egymagában alig gyakorolt volna hatást, ha megelőzőleg nem megy végbe a termelési rendszernek kapitalisztikussá való válása, s így nem jön létre oly társadalmi szervezet, mely mellett lehetséges állandó hadseregek tartása.

Nem a gőzgép okozta a múlt század és századunk ipari forradalmát, hanem csak közrejátszott benne; a népességi viszonyok és a társadalmi osztályok alakulása teremtette meg azt a proletar népesség felesleget, mely nélkül a gőzgép sohase okozott volna technikai revolútiót. Én különben csak a példa megválasztása ellen teszek megjegyzést, mert érzem, hogy a lényegben egyet értünk. Úgy formulálnám a kérdés magvát, hogy a társadalmi tünetények vizsgálatánál nem annyira a tisztán okozati viszonyt, mint inkább a kölcsönhatásokat kell tanulmány tárgyává tenni.

IV. Teljesen helyeslem ama felfogást, hogy a sociologia mai állása szerint kevésbbé van helyén, hogy a tudomány céljairól, jelentőségéről vitatkozzunk, vagy a sociologiai törvények természete felett tárgyalásokat folytassunk, hanem positiv munkával kell a tudományt előbbre vinni. Örömmre szolgál, hogy a hallott közbeszólásokból meggyőződtem, hogy e tekintetben félreértettem az előadó úr szavait, s így végső következtetéseihez teljes készséggel hozzájárulok.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. é. december hó 15-én ülést tartott, melynek tárgyát *Geöcze Sarolta* előadása képezte »**Socialpolitikai törekvések Svájcban az emberbaráti intézmények s a nevelésügy terén**« czímmel.

Előadó abból a szempontból tárgyalta a kérdést, hogy a nevelésügyi és emberbaráti intézmények közvetve nagyon is belejátszanak a gazdasági fejlődésbe, a socialis fejlődésnek pedig lényeges tényezői. A régi sociologia s a régi közgazdasági elvek szerinte lejárták magukat, az élet a *laissez aller laissez faire* elvét s jó Smith Ádámot meghazudtolta. Az emberbaráti intézményeket az emberek nem fogták föl teljes értékükben s azoknak nagyobb súlyt és fontosságot

¹⁾ Lásd Mandelló Gyula: »Sociologia és természettudomány« a természettudósok vándorgyűlésén tartott előadását 1897.

nem tulajdonítottak. Mióta azonban a társadalmi bomlás ijesztően mutakozó jelei a hatalmon levőket világszerte óva intik az eddigi mulasztásokra, kezdik belátni sociologiai fontosságukat. Kutatnunk kell szerinte, mennyiben járulhatnak azok a létező társadalmi bajok megszüntetéséhez, a netalán keletkezőkhöz meggátolásához s e feladat megoldását mily specialis intézkedésekkel érhetjük el.

Utal azon körülményre, hogy a socialis kérdés uralkodik ma már Európaszerte s felhívja a figyelmet azon intézményekre, melyekkel Svájcban a társadalom sebeit kötözik és gyógyítgatják. Főkép Zürichchel óhajt e tekintetben foglalkozni, melynek fejlődését vázolja, a mi a czéltudatos s demokratikus elveken nyugvó politika eredménye. Ők a demokrátiát úgy értelmezik, hogy a népoktatás által való *erkölcsi* és szellemi emelkedést mindenkire néze lehetővé kell tenni s ennek az érdekében nem riadnak vissza semmiféle áldozattól. A tankötelezettséget szigorúbban nem is veszik sehol; Zürich 15.000-nyi iskolakötelese közül mindössze 128 maradt iskolázatlan. Attér azután az egyes intézmények ismertetésére. Így a bölcsőde vagy csecsemő menhely, továbbá az úgynevezett Kinderhort. Ez utóbbi sociologiai szempontból igen fontos intézmény. A szegény munkásember gyermeke ugyanis a leckeórák végeztével nem megy haza, a hol estig sem fűtött szoba, sem meleg étel, sem szülői gondozás nem várja; hanem ott marad az iskola játszószobájának berendezett helyiségében, a hol egy-egy tanítónő felügyelete alatt igazán csak játszik, esetleg a másnapi feladatát készíti el. Hasonló intézmények továbbá a szünidei gyermektelepek, az elmebajosokat segítő egyesület, a lelencz- és árvaházak, az elhanyagolt gyermekek megmentésére alakult társaság, stb.

Így van ez Svájc egyéb városaiban is, sőt Basel — az emberbaráti munkásságot illetőleg — még Zürichben is túl tesz. A svájci közhasznú jótékony nőegyesület pedig működését az egész országra kiterjesztve, sok esetben a tervszerű, nagyobb szabású munkásságot is lehetővé teszi. Mindezeknek tulajdonítható, hogy a szegény kis Svájc, mostoha természeti viszonyai mellett is, népe értelmessége, iparkodása következtében egyre vagyonosodik. Erkölcsileg a nép egyre gyarapodik, a bűnesetek száma évről-évre csökken; a mi történik is, nem a svájciak, hanem a jött-ment idegenek, többnyire a szilaj olasz munkások követik el. A nép vallásos s a családi élet tiszta. Zürichben a törvénytelen születések száma ugyan 12°/_o; de a vadházasságok szintén csaknem kizárólag a német anarchista s az olasz munkások között fordulnak elő. Az anarchikus társadalombontó törekvések a svájci munkásnép lelkében termékeny talajra nem bírnak találni. A munkás becsületes munkája után megél; keresetképtelenség, vagy egyéb csapás esetén a társadalom vagy a község s az állam gondoskodását érzi; a családalapítás rá nézve könnyű, a gyermeknevelés nem ró rá súlyos anyagi terhet. A művelt vagyonos osztályban nem ellenségét, hanem jóakarátú, okos segítőjét, tanácsadóját látja; ezért sorsával elégedett, hazájából kivándorolni nem jut eszébe, hanem szülőföldjéhez ragaszkodik s hazája törvényét, mely neki szabadságát és boldogulását biztosítja, tiszteli.

Nem meri kérdezni, mikor következik el nálunk is a tervszerű, átgondolt, czéltudatos, okos socialpolitikai munkásság korszaka. Kiváncosnak tartja, hogy egyesíttessenek a közös munkára a társadalmi munkásság szétszórt s így erőtlen tényezői.

Az érdekes előadásért Ghyczy Béla mondott a felolvasónak köszönetet, mire az ülés véget ért.

[illegible]

A MUNKAIDŐ TÖRVÉNYES RENDEZÉSE A MŰVELT ÁLLAMOKBAN.

— Harmadik közlemény. —

III. FEJEZET.

Felnőtt munkások munkaideje és munkaszünetei.

Magyarország.

Az 1884 : XVII. t.-cz. 117. §-a szerint az összes gyári munkásoknak »munkaközben úgy délelőtt, mint délután fél-fél órai, délben pedig egy órai szünidő engedendő. Azon gyárakban, melyekben a munka éjjel-nappal foly, a gyáros az éjjeli munkára alkalmazott munkások kellő felváltásáról köteles gondoskodni. A nappali munkát reggeli öt óra előtt kezdeni és esti kilencz órán túl kiterjeszteni nem szabad«.

A kereskedelemügyi miniszternek 1893. évi szeptember hó 12-én 63.761. szám alatt kiadott rendelete egyes gyárakban kivételesen megengedi, hogy oly délelőtti és délutáni munkaszüneteket, melyekben az összes munkások egy időben szüneteljenek, ne rendszeresítsenek, feltéve, hogy a munkásoknak, esetleg felváltva munkaközben, megfelelő idő marad a pihenésre vagy étkezésre. Az 1896. évi január hó 11-én 82.118. szám alatt kelt rendelet oly gyáraknak, hol a napi munkaidő, az egy órai déli pihenőt nem számítva, tíz óránál tovább nem terjed, a délelőtti és délutáni fél-fél óra munkaszünetre nézve megengedi, hogy az a munka megkezdését megelőzőleg, illetve befejezést követőleg megadottnak tekintessék. Tíz óránál hosszabb munka esetén azonban a fél-órai munkaszünet rendszeresítendő, hasonlóképp éjjeli munka esetén 10 órai munkaidőnél legalább egy órai szünet, azon felül pedig az első hat órában legalább félórai, az ezt követő időszakban szintén félórai szünet adandó.

Az ipartörvény 13. §-a megállapítja, hogy fogadó, korcsma, sörház, pálinkamérés, kávéház, kávémerések helyiségeiben a zenélés bizonyos időre szorítható. Az 1884. augusztus 22-én kelt 39.270. sz. rendelet ugyanazoknak nyitva tartását éjjel szintén korlátozza s az időnek megállapítását a törvényhatóságok által kiadandó szabályrendeletek feladatai közé sorolja.

Anglia.

A kormány a felnőttek munkaidejének bármily irányú szabályozásába az 1895-iki XXVIII-ik törvény értelmében csak a veszélyes üzemmel bíró gyárakban avatkozhatik be, de ilyenkor is minden egyes rendelet, annak életbeléptetése előtt 40 nappal bejelentendő a parlament mindkét házának. E törvény alapján szabályozza a munkaidőt az 1896. július 6-iki rendelet az ólomfehér-gyárakban s ugyanazon év július 10-én kelt a rézőntő műhelyekben.

Különösen felnőttek munkaidejéről szól az 1893-ik Railway regulation act. Nem mondja ki határozottan a normalis munkaidőt, azonban felhatalmazza a board of tradet, hogy az alkalmazottak részéről hozzá intézett panaszokat megvizsgálván a bepanaszolt vasuti társulatokkal egyetértőleg alkalmas szolgálati szabályzatot készítsen s abban az esetben, ha meg nem egyeznének, a tervezetet a »Railway and Canal commissioners« (közlekedési közigazgatási bíróság) elé terjeszszék, melynek döntését a vasuti társaság életbeléptetni tartozik, esetleg naponként fizetendő s 100 font sterlingig terjedő bírság terhe alatt.

A törvényhozás óvatossága nem gátolja azonban a kormányt s az egyes hatósági közegeket abban, hogy a felnőttek munkaidejét a maguk körében szabályrendeletek és szerződések útján határozottan szabályozzák. Már 1894. elején kötelezővé tették az angol állami fegyvergyárakban a 8 órai napi munkát s úgy az állam, mint egyes városok számos esetben intézkedtek, hogy saját munkásaiknak, valamint a velők szerződési viszonyban álló vállalkozók munkásainak a napi munkaidő tekintetében kedvezményeket biztosítsanak. A postaszolgálatban a 8 órai munkaidő általános.

Ausztria.

Az osztrák ipartörvény (1885. márczius 8.) normalis munkaidőt állapít meg, de csak gyári munkások számára,

azaz a kik oly ipartelepeken dolgoznak, melyek rendesen zárt épületek, gépeket használnak, külön czégük, kézimunkát nem űző vezetőjük s legalább 20 állandó munkásuk van. Az ily gyárszerűleg vezetett iparvállalatokban a felnőtt férfi munkások 24 óra alatt nem foglalkoztathatók tovább 11 óránál, melybe azonban a törvényes munkaszünetek (1½ óra, köztök délben lehetőleg egy óra) nem számítandók be. Ezekkel együtt a munkaidő naponta 12½ óráig tart. Kisiparra és kereskedelemre ez a törvény nem vonatkozik.

A törvényesen megállapított munkaidő nem alkalmazható az állandó üzemmel dolgozó gyárakban, minők kohók, földmunkák, vegyi gyárak, földművelési mellékiparok, mint malmok, cukorgyárak, sörfőzők, szeszgyárak, továbbá a papír- és fémgyártmány ipartelepek. Itt a szakadatlan munka naponta 12 óráig tarthat, sőt ott, a hol a vasárnapi munka is szabad, hetenként egyszer 18 óráig. Az üveghutákban a csapatok munkája szintén 12 órai oly módon, hogy hét nap alatt 84 óráig tartson.

A 11 órai munkába nem számítatik be ezenkívül a segédmunka, minők a tisztogatás, fűtés, világítás stb., mely munkák azonban némely gyárakban nagyon sok időt vesznek igénybe.

Igen lényegesek a törvény intézkedéseivel szemben a kivételek, azaz a számfeletti munkaórák engedélyezései. Sürgős munka, elemi csapások, üzleti zavarok idején s más esetekben havonként 3 napot egy vagy legfeljebb két óra többletet enged az elsőfokú iparhatóság, de csak egyszer egy évben. A politikai hatóság 12 hétre, de különböző időszakokban engedhet 2—2 óra munkatöbbletet, melyeket a gyártulajdonos csoportonként is felhasználhat. Az engedélyek a tartományi hivatalos lapban közlendők. Az óratöbbletek külön díjazandók. Óratöbblet nem engedélyezhető oly gyárosoknak, kik annak szükségét ki nem mutatják, kiknek telepe nincs az egészségügyi követelményeknek megfelelően berendezve s kik már önkényűleg dolgoztattak óratöbblettel.

A bányászatban az 1884. április 21-ki törvény legfeljebb 12 órai csoportmunkát és legfeljebb 10 órai tényleges napi munkát enged meg. A munka kezdetét a bányába menetel s végét a napfényre jövetel ideje határozza meg. A földművelési miniszter az Alpesvidék magasan fekvő bányáira nézve kivéte-

leket engedélyezhet, de a valódi heti munkaidő 60 óránál több nem lehet. Rendkívüli esetekben a bányakapitányság is engedélyezhet némi csekély és rövid ideig tartó kivételeket, ha azok a munkások egészségét nem veszélyeztetik.

A munkaszünetekre vonatkozólag az ebédre szánt időn kívül fenmaradó félórai pihenő mellőzhető akár délelőtt, akár délután, ha a szakadatlan munka öt óránál tovább nem tart. Ugyanez illik az éjjeli munkára is. A folytonos üzemű gyárakban a munkaszünetekre vonatkozólag különböző speciális intézkedések vannak, de mindenkor úgy, hogy a munkásoknak elegendő pihenőjük maradjon. Ezeket nagyjából az 1885. május 27-én kelt miniszteri rendelet állapítja meg. A törvényesen megállapított szünet ideje nem vehető figyelembe a következő iparcsoporthoz tartozókban: kovácsok, kocsigyárosok, mészégetők, téglagyárak, cementgyárak, agyagárak, porcellángyárak, üveghámorok, festőgyárak, nyomdák, mosóműhelyek, papírgyárak, kiscőzmalomok, pékek, cukrászok, vegyi iparosok, stb.

Franciaország.

Az 1848. szeptember 9-ki törvény szerint gyárszerű ipartelepeken, azaz a hol mechanikus motor vagy állandó tűz és több mint 20 állandó munkás van, a munkások normális munkaideje naponként 12 óránál több nem lehet, de egyes iparágak különös viszonyai avagy rendkívüli körülmények következtében rendeleti úton lehet kivételeket állapítani meg. Ily rendeletet jelentek meg 1851. május 17-én, 1866. június 31-én és 1889. április 3-án, melyek egyes iparágakon és munkáscsoportokon kívül a gépek tisztogatására s az üzemi zavarokra voltak tekintettel. Említésre méltó, hogy a kormány által tett megrendeléseknél a nemzeti biztonság és a honvédelem érdekében a szabályszerű munkaidő szintén meghosszabbítandó. Az 1892-ki törvény az iparfelügyelők teendői közé sorolja, hogy a 12 órás munkanap megtartásáról gondoskodjanak, de ugyanők engedhetnek kivételeket, különösen ha anyagvesztés esete fordul elő, ha a divat nagyobb produkciót követel meg s más rendkívüli esetekben.

A vasuti alkalmazottak részére az 1894. május 4-ki körrendelet külön munkaidőt engedélyezett, így a locomotiv-vezetők és fűtők tényleges napi munkája 10 óránál tovább

nem tarthat s mindeniknek 24 óra alatt legalább 10 félbeszakítás nélküli óra engedjék a pihenésre. A reserveszolgálat nem tekinthető pihenőnek, ha nem tölthető el külön alvókocsiban.

Az állam és Páris városa hatósága több esetben a szerződések kötése alkalmával az illető vállalkozók által alkalmazott munkások számára határozott munkaidőt és munkabért kötött ki.

Németország.

Az 1891. június 1-én kiadott új ipartörvény §. 120. e) pontja a következőket rendeli el: A birodalmi tanács határozata folytán külön rendeletek adhatók ki oly iparágakra nézve, melyekben a napi munkaidő túlságos hosszúsága a munkások egészségét veszélyezteti s a rendeletekben a megengedhető napi munkaidőnek tartama, kezdete és vége, továbbá az engedélyezendő pihenők és a szolgálat életbeléptetésére vonatkozó intézmények foglalandók össze. Az ily rendeleteket a birodalmi hivatalos lapban közzé kell tenni és a birodalmi gyűlésnek a legközelebbi megnyitás után be kell mutatni. (Egészségügyi normális munkanap ellentétben a bérpolitikai munkanappal.)

A birodalmi tanács ezen intézkedést mindeddig csak két esetben valósította meg: 1896. márczius 4-én a pék- és czukrászipart s 1898. május 11-én az ónból és ónvegyületekből létesített elektromos accumulatorokat készítő ipartelepeket illetőleg. A pékiparban a tényleges munkaidő csak 12 órára terjedhet ki egy csoportban s az új csoportnak megkezdéseig legalább nyolcz órának kell lefolynia. Tűkőrgyárak szárítóiban októbertől áprilisig a munkaidő naponta csak nyolcz, májustól szeptemberig csak hat óra lehet és pedig közben a félidő elteltével legalább két órai szünettel. Ólomczukorgyárakban és ólomfestékgyárakban a mérges anyagokkal érintkező munkások 24 óra alatt csak 12 óráig dolgozhatnak. A kőszénbányákban a munkások csak nyolcz óráig lehetnek egyfolytában, a bemenet és kijövetel beszámításával legfeljebb kilencz óráig.

Norvégia.

Az 1892. június 27-ki ipartörvény, melynek rendelkezései nemcsak a gyárakra vonatkoznak, 28-ik szakaszában elha-

tározza, hogy a különös veszélylyel járó iparokban a munkások egészségügyére tekintettel a napi munkaidő maximumát királyi rendelet állapíthatja meg.

Az 1897. július 14-ki törvény a munkaidőt szabályozza a pékiparban. Az étkezési és pihenő idők beszámításával sem lehet ez több 12 óránál. Az éjjeli munka is lehetőleg korlátozandó.

Oroszország.

Már 1785-ben törvény által mondatott ki, hogy az iparos munkások munkanapja 10 óráig terjedhet s ezen felül a hadügyminiszterium gyáraiban a 10 órai munkaidő adminisztratív úton régebben életbelépett. Mindamellett a felnőttek munkaidejét csak 1897. június 2/14-ik alkotott törvény szabályozza.

A törvény gyáarakra, bányákra és kohókra, arany- és platinatelepekre, vasuti műhelyekre, továbbá a csár és kincstár tulajdonát képező gyári vállalatokra terjed ki, kivéven a hadügyi és tengerészeti miniszterium üzleteit, melyekben különben a törvényben megállapított feltételeknél kedvezőbb állapotok vannak.

Az ily ipartelepeken, ha a munkások kizárólag nappal dolgoznak, a napi munkaidő 24 óra alatt legfeljebb 11¹/₂, szombaton s ünnepeket megelőző napon pedig 10 órára terjedhet, mely óraszámra a bányászoknál a bemenetel és kijövetel ideje is beszámíttatik. Oly munkások, kik részben éjjel is dolgoznak, 10 óránál tovább 24 óra alatt nem foglalkoztathatók. Az éjjeli munkát rendszeren este 9 órától reggel 5 óráig számítják, két vagy több csoportban dolgozó munkásoknál ellenben esti 10 órától reggeli 4 óráig. Ünnepnapi megállapíttatnak: január 1 és 6, márczius 25, augusztus 6 és 15, szeptember 8, deczember 25 és 26, nagypéntek és nagyszombat, husvét hétfője és keddje, áldozó csütörtök és pünkösdi hétfő. Felekezeti különbségek folytán a munkaadó és munkások szerződészerűleg megállapodhatnak, hogy ezen ünnepnapokon is dolgozzanak. Ezenkívül technikai termelési feltételek által kényszerítővé vált munkatöbbletek is bevezethetők a munkaszerződésbe.

Az egyes miniszteriumok joga a munkaidő és munkaszünet tárgyában a részleteket megállapítani egyes iparágakra

vonatkozólag, továbbá az állandó üzemű iparvállalatokban vagy különös fontos esetekben másutt is kivételeket engedélyezni, enyhítőleg vagy megszorítólag egyaránt s végül az ő joguk az is, hogy a törvény életbeléptetésének idejét egyes országrészekben és iparcsoportokban megállapítsák. A miniszteriumok rendeleteiket nem bocsátják nyilvánosság elé, de kötelesek a gyakorlatban czélszerűnek s törvény útján általánosítandónak talált rendeleteket a jelen törvény kiegészítése végett 3 év múlva törvényjavaslatként beterjeszteni.

A kiadott rendeletek 1897. október 20. és deczember 8-án, továbbá 1898. márczius 8. és november 26-án főkép a csoportonként dolgoztató gyárakra vonatkoznak. Két munkáscsoporttal dolgozó gyárban 9—9 óráig szakadatlanul folyhat a munka, három csoporttal dolgozóban 24 óráig is, mely esetben teljes vasárnapi munkaszünetje soha sincs a munkásnak. 10 óránál tovább tartó munkálkodás esetén legalább egy órai pihenő idő engedélyezendő, de ez alul is tehet kivételt a miniszter. Mindenesetre lehetővé kell tenni a munkásnak, hogy legalább 6—6 órában egyszer ideje legyen valamit enni. Az állandó üzemmel bíró gyárakban 48 óra alatt minden munkás legfeljebb 24 órát dolgozhat, a csoportváltozás idején 30 órát. A technikailag szükséges vagy vis major által követelt óratöbbletek száma korlátlan, a nem ily kategóriák alá eső óratöbblet egy évben legfeljebb 120 lehetett, de a pénzügyminiszter 1898. márczius 14-ki rendelete ezt a korlátozást is megszüntette.

Svájcz.

Az 1877. márczius 23-iki gyári törvény szerint minden gyárban, azaz oly gyári vállalatban, a hol egyszerre és rendszeren több munkás talál foglalkozást lakásán kívül, a rendes napi munkaidő nem lehet több 11 óránál, szombaton és ünnepnapok előtt pedig 10 óránál és pedig csak reggeli 6 (nyári hónapokban 5) és este 8 óra között való időben. A 11-ik szakasz szerint a kimutathatólag egészségellenes vagy másként veszélyes iparoknál a szövetségi tanács ezt az időt is redukálhatja, a meghosszabbításra azonban, ha az 14 napnál tovább érvénynyel nem bír, a kerületi és helyi hatóságok, különben a kanton kormánya adhat engedélyt kivételesén.

A szövetségi tanácsnak 1891. június 3-án kelt határozata szerint ezen törvény intézkedése alá tartoznak a következő iparvállalatok: *a)* a hol 10-nél több munkás van; *b)* a hol 5-nél több munkás van, de vagy mechanikai motort használnak, vagy 18 évesnél fiatalabbakat is foglalkoztatnak vagy a munkások egészségére és életére nézve bizonyos mértékben veszélyesek; *c)* a hol 6 vagy 11 munkásnál kevesebb van ugyan, de az üzem határozottan gyári jellegű vagy rendkívüli veszélyekkel összekötött; *d)* ezenkívül minden malom, hol 2 munkásnál több van s ezek nem a tulajdonos családtagjai, minden polygraph-üzlet ötnél több munkással, himzőműhelyek 3 és több géppel, ha nem kizárólag családtagok s végül minden gyufagyár.

Munkaközben ebédre legalább egy óra engedélyezendő és pedig a szokott dolgozóhelyiségeken kívül eső, e célra külön berendezett és télen fűtött helyiségben, mely a munkásoknak díjmentesen bocsátatik rendelkezésükre.

A tulajdonképeni gyári munkának kezdete és befejezése előtt teljesítendő segédmunkák a 11 órai munkaidő maximumába nem számítandók be, ha 18 évnél idősebb nők vagy férfiak végzik. Ily segédmunkák a következők (a szövetségi tanács 1891. június 3. és 1894. április 4-iki határozatai szerint): a kazánok és kályhák befűtése, kemenczék, kazánok, motorok, transmissiók, szerszámgyödrök tisztogatása, a gerendák leporolása az öntőműhelyekben, a minták szárítása; továbbá a gőzkazánok, turbinák, villamos készülékek és vezetékek jókarban tartása, a gyárak fűtése, a transmissiók olajozása, a csatornák tisztogatása, a transmissiók, munkagépek, padlózat javítása, stb.

Az *éjjeli* és vasárnapi munka a felnőtt munkásokra nézve egyes gyárakban, hol nélkülözhetlensége bebizonyíttatik, megengedhető, de egyes munkások munkaideje ily esetekben sem haladhatja felül a 11 órát és minden munkásnak legalább második vasárnapja szabad legyen. Ha nem rendes éjjeli munkáról, de sürgős egyetlen éjjel elintézendő javításról van szó, hivatalos beleegyezés szükséges, melyet csak a kanton kormánya adhat meg, de két hétnél tovább nem terjedő időre. A szövetségi tanácsnak 1893. január 14-én hozott határozata a következő iparágokat jelölte ki olyanokul, melyekben éjjeli munka általában vagy alkalmilag engedélyezhető: bőrgyár,

pékipar, tejipar, szeszgyár, üveggyár, cellulose-, papir- és faanyaggyár, fafűrész, villamossági ipar, sófőző, cement- és mészgyár, fűszgyár, téglagyár, kályha- és agyagárú-gyár, liszt- és rizsgyár, sörfőző.

A *szállító üzletekben* a munkaidőt külön törvények szabályozzák. Az 1890. június 27-iki törvény szerint a vasutakon, gőzhajókon, postáknál és más, a szövetség által kezelt vagy engedélyezett szállító üzletekben alkalmazott egyének munkaideje 12 óránál több nem lehet; a gépeknél és vonatnál alkalmazottaknak legalább 10, másoknak 9, s a pályaudvaron levőknek 8 órai félbeszakítás nélküli pihenő adandó. Ezenkívül a tisztviselők, alkalmazottak és munkások a vasutaknál évente 52 szabadnapot kapnak, melyből 17-nek vasárnapnak kell lennie. Vasárnap a csomagszállítás tilos, az áthágás 500 és ismétlés esetén 1000 frank birsággal jár. A szabadnapról lemondás nem zárja ki a vállalat büntethetőségét. Kivételeket a szövetségi tanács engedélyezhet. A pihenő idő és szabadnap lehetőleg a munkás lakóhelyén adassék meg. Ugyanezen szabályok állanak 1892. december 22-iki törvény szerint a táviró- és telefonszolgálatra vonatkozólag is. 1894-ben a törvény végrehajtásának ellenőrzésére a vasuti miniszteriumban külön közegek állítottak fel.

Az egyes kantonok a gyári törvény rendelkezéseit itt-ott kibővitik vagy egyes iparágakra terjesztik ki, a glarusi 1892-ki törvény a gyártörvény alá nem eső mindazon iparvállalatokra, a melyekben egyesek üzletszerűleg és bérért dolgoznak a tulajdonos szolgálatában. Luzern 1898-ban hozott törvénye megy legtovább. E szerint a tényleges munkaidő nyáron 10, télen 9¹/₂ óra, déli pihenő másfél óra. Minden munkaképes és szorgalmas munkásnak legalább 4 frank napi-bér jár, az óratöbbletért külön fizetés adandó, a vasárnapi munkáért legalább 50% többlet. Baselben minden oly üzletben érvényes a 11 óra maximalis munkaidő, hol legalább 3 nő van alkalmazva.

Az északamerikai Egyesült-Államok.

Az 1868. június 25-iki törvény elrendeli, hogy mindazon munkások számára, kik az Egyesült-Államok kormánya részére foglalkoznak, a napi munkaidő csak 8 óra lehet és ezért az 1869. május 19-iki elnöki rendelet értelmében bé-

rükből mi sem vonandó le. Az 1892. augusztus 1-én kiadott törvény megállapítja, hogy a kormány tisztviselői és alkalmazottjai, ha ez ellen vétkeznek, minden egyes esetben 1000 dollárig terjedhető pénzbírságra, vagy 6 hónapig terjedő fogságra vagy mindkettőre ítéltetők.

Az egyes államokban külön törvények intézkednek a felnőtt munkások munkaidejéről s több helyen állapítanak meg 8 vagy 10 órára terjedő munkanapot, melyek azonban nem mindig valósulnak meg a gyakorlatban. Az egyes államok közül kiemeljük a következőket:

Kalifornia. Az összes nyilvános munkák számára szabály a nyolczórás munkanap. Személyszállító közúti vasutak személyzetének munkaideje 12 óra; nagyobb óraszámot kikötő szerződések, még ha az alkalmazottak aláírták is, érvénytelenek.

Connecticut. A törvény szerint minden munkaszerződésben, hol a napi munkaidő megállapítva nincs, nyolcz órás munka értendő.

Florida. Törvényes munkanapnak tíz órás munka tekintetik. Bárki, ha napi-, heti-, havi vagy évi bér mellett teljesít kézimunkát és tíz óráig dolgozott, a törvény szerint eleget tett kötelességének. Ha egy vagy több tanú jelenlétében ellenkező szerződés nem történt, jogosított a munkás, hogy a tíz órán túl teljesített munkáért külön bért követeljen.

Georgia. A gyapot- és gyapjúgyárakban alkalmazott munkások, a javítók, gépészek és segédmunkások kivételével, naponta 11 óránál tovább nem foglalkoztathatók. A munkaidő úgy rendezendő be, hogy hetenkint 66 óránál tovább ne tartson. Előre nem látható körülmények által okozott idővesztést legfeljebb 10 nap alatt lehet pótolni.

Idaho. Minden állami és községi munkánál 8 órás munkát kell rendes napi munkának tekinteni.

Illinois. A napibér mellett dolgozóknak, kivéven a mezőgazdasági munkásokat, napi munkaideje 8 óra napfelkelte és naplenyugta között, ha különös szerződés másként nem intézkedik.

Indiana. A törvényes munkanap 8 órás munka. Több óra külön fizetés mellett szabad. Mezőgazdasági és házi munkák nem tartoznak a törvény alá.

Louisiana. Tizenkét egymásután következő munkaóra

a megfelelő étkező szünettel a rendes napi munka 24 óra alatt a közúti vaspályánál, feltéve, hogy előre nem látott hosszabb tartózkodás következtében megfelelő munkatöbblet követelhető, de csak külön fizetés mellett.

Maine. Ellenkező munkaszerződés hiányában munkanapnak 10 órai munka tekintendő. Ez a törvény nem áll a hónapra alkalmazottakra és a mezőgazdasági munkásokra.

Maryland. A közúti pályák munkásait és alkalmazottjait 24 óra alatt nem szabad 12 óránál tovább foglalkoztatni. Ellentétes szerződések érvénytelenek. A gyapot- és gyapjúgyárakban 24 óra alatt csak 10 óra a munkaidő. 21 évesnél idősebb férfiak szerződést köthetnek hosszabb időre is és alkalmazhatók a szükséges javításokra és előmunkálatokra, de külön fizetés mellett. A bányákban és bányák mellett a munkaidő 10 óra a munka megkezdésétől számítva. A bányászoknak azonban joguk van külön fizetésért több órát vállalni.

Massachusetts. Mindennemű munkás törvényes napi munkaideje kilencz óra.

Michigan. Minden üzletben, ha ellenkező megállapodás nincs, 10 óra a törvényes munkaidő, az óratöbblet külön fizetendő. Kihágásként büntettetik azonban, ha valaki egy alkalmazottjának vagy munkásának szegénységét vagy balesetét a fenti szabály kijátszására igyekszik értékesíteni saját hasznára. A törvény nem áll a házi szolgákra és a mezőgazdasági munkásokra.

Missouri. A törvényes munkanap 8 óra, de ezt szerződésileg rövidíteni vagy hosszabbítani lehet. A szabály nem áll olyanokra, kik egész hónapra vagy évre vannak alkalmazva.

Nebraska. A munkások és gépészek naponta legfeljebb 10 órán át foglalkoztathatók.

New-Hampshire. Ellenkező szerződés hiányában napi munkaidő alatt 10 órai munka értendő s senkit sem szabad hosszabb munkaidőre kényszeríteni.

New-Jersey. Törvényes napi munkaidő a 10 óra minden gyapot-, gyapjú-, selyem-, papir-, üveg- és lengyárban, továbbá minden vas- és ércműhelyben. A közúti vasutnál a dologidő 12 egymásra következő óra a szükséges pihenőkkel, melyeknek mindenike legalább félóráig tartson. Büntetés alá esik az, ki a vasutaknál 24 óra alatt bármely címen 12 óránál tovább tartja szolgálatban az alkalmazottakat. Elkerülhet-

lenül szükséges időtöbbletet külön kell megfizetni. 1892. július óta az ipari alkalmazottak számára a heti munkaidőt 55 órában állapították meg.

New-York. A munkások törvényes munkaideje naponta 8 óra, kivéven a házi és mezőgazdasági teendőket. Óratöbblet külön fizetés mellett szabad. Ez a szabály minden, az állam vagy községek számára teljesített nyilvános munkára illik, még ha harmadik személy hajtja is végre. A gyárakban a déli étkezésre legalább 45 percet kell engedni. A vasutaknál 12 egymásután következő óra alatt 10 órai munka a szükséges pihenővel napi munkának tekintendő. Biscuit-, kenyér- és csemegeműhelyekben az alkalmazottakat 10 óránál hosszabb ideig foglalkoztatni nem szabad.

Ohio. Gyárakban, műhelyekben és bányákban a napi munkaidő törvény szerint 8 óra, ha ellenkező nincs kitűzve.

Pennsylvania. Napi munkaidő ellenkező megállapodás hiányában 8 óra napfelkelte és naplenyugta között. Ez a határozat nem áll a földművelésnél alkalmazottakra és olyanokra, kik évi, havi vagy hetibért kötöttek ki. A törvény senkit sem akadályoz abban, hogy nyolcz óránál tovább dolgozzon. A közuti pályáknál alkalmazottakat és munkásokat naponta 12 óránál tovább nem szabad foglalkoztatni s ha igen, a számfeletti időért külön díjazás jár.

Rhode-Island. Törvényes munkanapnak 10 órai gyári munka tekintetik, de ellenkező szerződések megengedtetnek.

Texas. Az állami alkalmazottak napi munkaideje 9 óra.

Wisconsin. Hol ellenkező megegyezés nem történt, a gyárakban és műhelyekben napi munkaidő alatt 8 órai munka értendő. Ez a meghatározás azonban nem áll oly alkalmazottakra, kik heti, havi vagy évi bérre szerződtek.

Wyoming. Bányákban, továbbá az összes állami és községi munkáknál nyolcz órai munkát kell törvényes napi munkának tekinteni.

Victoria.

Az 1896-iki 1445. számú gyári törvény 23-ik szakasza szerint oly gyárakban és műhelyekben, hol legalább egy khinai is dolgozik vagy valaki bútorok készítésével van elfoglalva, senki sem dolgozhatik reggel fél nyolcz óra előtt és este 5 óra után vagy szombaton délután 2 óra után és vasárnap. Minden

egyes esetben a büntetés 10 font sterlingig, ismétlés esetén 5—25 font sterlingig s a czégjegyzés törléséig terjedhet. Különös kivételes esetekben a miniszter egy vagy több gyárnak két havi tartamos kivételt engedhet.

A 34-ik szakasz szerint a nyilvános üzleteket a városi hatóságok által alkotott szabályrendeletekben meghatározott időkben kell bezárni, szombaton délután félkettőkor. Ki alkalmazottjait ez után egy félóránál tovább visszatartja, minden egyes esetben s minden személyért 2 font sterlingig terjedhető bírságot fizet. Az üzletekben alkalmazottak részére székek teendők ki és pedig minden három embernek egy s ezt minden alkalmas időben szabad pihenésre felhasználniok.

Victoriában tudvalevőleg már a legtöbb iparágban általános a nyolczórai munkaidő a felnőttekre vonatkozólag is, de ezt törvény nem állapítja meg.

Új-Zéland.

Az 1894. október 18-iki és 1896. október 12-iki gyári törvények szerint a gyárakban és műhelyekben dolgozó munkásoknak az étkezésre pihenő adandó büntetés terhe alatt. Óratöbbletre a munkás csak két egymásra következő napon vállalkozhatik s akkor a rendes bérnél óránként legalább 6 pence-el többet kell kapnia. De az óratöbblet csak 3 lehet s 1 évben 28 napon át, az iparfelügyelő írásbeli beleegyezése is szükséges. A törvény megsértéseért 10 font sterlingig terjedhető bírság jár.

A boltokat szombaton és fél ünnepnapokon déli 1 órakor be kell zárni; falukon tovább is nyitva maradhatnak, de minden alkalmazottnak hetenként egy fél szabad nap engedélyezendő az év elején megállapított napon. Fogadósok, hal-kereskedők, gyümölcskereskedők és korcsmárosok szintén kötelesek alkalmazottaiknak egy szabad délutánt adni, de nem meghatározott napon. A napi munka kereskedelmi és pénzügyi irodákban délután 5 órakor végződik, havonként 10 napon azonban három órával tovább tarthat. Házalók, kofák és vásári bódék szintén szünetelni tartoznak. A szabad délután elesik, ha ugyanazon héten rendkívüli ünnep van. Az üzletekben szolgáló nőknek székek adandók s azokat szükség szerint láborítatlanul használhatják.

TÖRVÉNYSZERŰSÉG A SOCIOLOGIÁBAN.

Az az újabb keletű tudományos irány, a mely kiderítette, hogy az ember szellemi világa éppen olyan törvények uralma alatt áll, mint a vele régebben ellentétbe helyezett anyagi világ, e törvények kutatását tette az u. n. szellemi tudományoknak is feladatává.

Ez az új szempont e tudományok mindegyikében radikális forradalmat keltett, a melynek hullámverései még egyre tartanak. A társas életről szóló tudományban sem maradt kő kövön. Mondhatni egészen új tudománynyá alakult át. Tárgya ugyan igen régóta foglalkoztatja az emberi gondolkodást, de ezen gondolkodás céljainak és útjainak teljes megváltozása mint valami idegent helyezi szembe a modern sociologiai kutatást a régi politikával, theológiával, erkölcstannal és jogbölcselettel. A mai társadalomtudományok és elődjeik között teljes a szakítás; annyira különböző pontokból kiindulva, annyira szétágazó utakon haladnak olyannyira különböző célok felé, hogy immár meg sem értik egymást és még a vitatkozás lehetősége is ki van közöttük zárva.

A modern sociológiában általános elismerésre talált, hogy feladata az emberi társas élet felett uralkodó törvények keresése, és e sociologiai törvények mivoltára, lényegére nézve is bizonyos megegyezés keletkezett.

A modern sociologia az egységes természettudományi világfelfogásból indul ki, alávetve magát az okozatiság törvényének. Alapeszméje, hogy a sociológiában is ugyanazzal a törvényszerűséggel van dolgunk, mint minden más tudományos kutatás terén; szóval csatlakozik a természettudományokhoz és azoknak folytatása, helyesebben része kíván lenni. A sociologiai törvény természettudományi értelemben vett törvény akar lenni.

A modern sociologiai gondolkodás szerint azonban a természettudomány nemcsak új területtel gazdagodott a modern

sociologiai kutatásban, hanem a természettudományi törvényeknek egy egészen új válfaja is lépett fel a sociologiai törvényben. A physikai, vegytani, élettani, lélektani törvények mellé újabban a sociologiai törvény járult volna, mint az egységes végső törvény megnyilatkozásának új alakja. A sociologia és a már régebben is természetieknek nevezett tudományok között olyan különbség volna e szerint, mint a milyen a physica és az élettan, vagy a chemia és a lélektan között van. A sociologia emberi cselekedetekkel foglalkozik és minden emberi cselekedet lélektani folyamat ugyan, de ezen folyamatoknak bizonyos körülmények között való kölcsönhatásából mintegy új objectum állana elő. A lélektani folyamat elmosódik, eltűnik a háttérben és a szemlélő csak a sociologiai folyamatot látja. A modern sociologus tehát, minekutána constatóálta, hogy tárgya része a természettudományoknak és feladata természettudományi értelemben vett törvények keresése, ismét visszavonul a régi sociologus (theologus, erkölctanító, jogbölcslő) területére, meg lévén róla győződve, hogy a sociologiai jelenségek végső okaira ráakad maguknak ezen sociologiai jelenségeknek megfigyelése útján. Sőt még tovább menve, majd a sociologiai jelenségek egészét, majd azoknak csak egy részét kutatja ilyen célzattal. Vagyis a legtöbb sociologus meg van győződve arról is, hogy nemcsak az általános sociologiai jelenségek, hanem specialis tünetmények kutatása is vezethet sajátyszerű sociologiai törvények felismerésére. Így kutatják például a közgazdasági vagy a jogi jelenségeket magukban véve azzal a célzattal, hogy bizonyos, a fenti értelemben vett önálló gazdasági vagy jogi törvényeket találjanak.

A következőkben azt akarjuk kifejteni, hogy a modern sociologiai kutatásnak ez az igen elterjedt módja sohasem vezethet szabatos eredményre, hogy a sociologia viszonya a lélektanhoz nem azonos például az élettannak és a physicának egymáshoz való viszonyával. A sociologiai jelenség nem fedí el olyanformán a lélektani folyamatokat, mint a hogy az élettaniakban felismerhetetlenné válnak a physicaiak. A sociologiai tünetmények ugyan a legtöbbször nem bonthatók szét lélektaniakra, legtöbbször keresztülvihetetlen a sociologiai tünetmenynek az egyén lelkén belül való végigkövetése, de mindig világos marad, hogy semmi egyébről, mint pusz-

tán complicált lélektani jelenségekről van szó. Ez nemcsak hypothesis, hanem teljes bizonyosság. Ha az egyes emberi cselekedetek belső lefolyását nem is tudjuk nyomon követni a socialis jelenségig, mégis tudjuk, hogy a mit sociologiai tüneteménynek nevezünk, az tisztán emberi cselekvésekből áll és ebből következőleg mindig kétségen kívül kell állania, hogy az illető tünetemény ugyanazon törvényszerűség alatt áll, a mely alatt az emberi cselekedet. A sociologiai tény nem más, új objectuma a tudománynak, a mely a régi objectumot észrevehetetlenné teszi. Mindig tisztán kiviláglik, hogy emberi cselekvőségekről van szó bizonyos körülmények között. Más szóval a sociologia nem a lélektan felett, nem azon kívül áll, hanem a lélektanon belül van. Nem új tárgyat vizsgál, hanem a régit vizsgálja bizonyos különös körülmények között. Míg a lélektan az emberi cselekedetekkel általában foglalkozik, addig a sociologia az emberi cselekedeteket sajátos feltételek mellett vizsgálja. Szóval a sociologia csak alkalmazott lélektan. Ezért a sociologia nem is találhat a maga körében valamelyes, a lélektanétól eltérő végső elveket; az emberi cselekedetekre nem hathat vissza az a körülmény, hogy csak bizonyos körülmények között vizsgáljuk őket. Minden sociologikus jelenség legvégső elvei a lélektanban vannak adva. Végső sociologiai törvények feltalálása teljes lehetetlenség. Mindaz a törekvés, a mely a sociologiai tünetemények vizsgálatából valamely végső sociologiai igazságra akar akadni, czélja tévesztett, de fölösleges is, mert a végső elv csak egy a lélektani törvényekkel azonos elv lehet. A sociologia végső elveit tehát úgy találjuk meg, ha a lélektan eredményeit alkalmazzuk a sociologiai jelenségekre.

Hogy p. o. a társas élet jelenségeiben milyen szerepet visz az ösztönszerű cselekvés vagy a belátás, az nem deríthető ki más úton, mint a lélektan eredményeinek a sociológiára való alkalmazása által. Tudnunk kell mindenekelőtt, hogy milyen szerepe van az ösztönszerűségnek és a belátásnak az emberi cselekvőségre nézve egyáltalában, és ezután csak alkalmazzunk kell az eredményt a sociologia viszonyaira. A lélektan mindig és feltétlenül praejudicál a sociológiának.

Ezzel a módszerrel természetesen csak a sociologia legvégső elveit állapíthatjuk meg. A sociológiának legtöbb problémájára ez

az általános lélektani vizsgálat magában véve még nem nyújthat választ, jóllehet minden socialis problémára adandó felelet ezen általános kérdésekben elfoglalt álláspontunktól függ. A sociologia legtöbb problémája különös problema. Ezt a sociológiában rendszeren szem elől tévesztik; a sociológiának legtöbb tévedése annak fel nem ismeréséből ered, hogy a megoldandó kérdés, csak számos adott concrét körülmény tekintetbe vételével megoldható különös kérdés. Legjobb illustratioját annak, a mit mondani akarunk, a sociologia legfejlettebb része, a nemzetgazdaságtan szolgáltatja, a melynek újabb termékei jóformán egyebet sem tartalmaznak, mint annak a keretnek, azoknak a külső körülményeknek többé-kevésbé teljes megrajzolását, a melyek figyelembe vétele mellett igazak csak a korábbi nemzetgazdaságtan által felállított törvények.

Ezeknek a különös kérdéseknek megoldása szempontjából az alkalmazott lélektani igazságok csak az az alap, a melyen tovább építeni kell, ezen az alapon azonban most már a sociologiai jelenségek anyagával kell tovább építeni.

Ha valaki például a kínálat és kereslet viszonyát, vagy a munkabér törvényét, a munkafelosztás hatását vizsgálja, akkor már a lélektani törvények hatásának bizonyos körülmények között beálló eredményét vizsgálja, ezt pedig csakis úgy fogja megérthetni, ha a létrejövetelénél feltételképen szereplő összes körülményeket is vizsgálat alá veszi. Hogy egy elgurított golyó milyen irányban halad, annak örökkévaló physikai törvényei vannak, de ezeket elismerve, sőt feltételezve mégis mondhatjuk, hogy ez vagy az a göröngy térítette ki a golyót itt vagy ott. Ha azt a specialis eredményt akarjuk megmagyarázni, hogy miért kanyarodik a Duna Vác mellett, akkor a physikai törvényeken kívül az ez esetben fenforgó specialis külső körülményeket is meg kell jelölnünk.

A sociologia igen számos általánosnak mondott tanítása csak hiányos inductio folytán van általánosítva, valósággal pedig concret eredmények vizsgálatát képezi.

Minden sociologiai kutatás ehhez képest két főcsoportba sorozható: vagy a sociologia általános részébe, a mely nem egyéb, mint alkalmazott lélektan és a melynek tartalma teljesen a természettudomány (az élettani lélektan) mindenkori

fejlettségi fokától függ; vagy a sociologia különös részébe, a mely az általános elvek feltételezése mellett concret sociologiai eredmények magyarázatával foglalkozik. Ez utóbbi rész tartalma egészen a kutató céljaitól függőleg rendkívül változatos lehet és előre meg nem határozható; csak a gyakorlati keresztülvihetőség szabhat neki határt.

Mivel pedig a társasélet egy kölcsönhatásos jelenségtömkeleg, vagy a mint mondani szokás egy bonyolult szerkezetű szerves egész, a melyben minden rész visszahat a többire; ennélfogva minden rész vizsgálatánál az összes többi részek, mint számba veendő körülmények, adott viszonyok, feltételek, vagy egy nem szabatos, de használatos értelemben, mint a kérdéses jelenség okai szerepelnek. Sohasem felejtendő el, hogy egy sociologiai jelenség sohasem végső oka egy másiknak; a jog nem oka a gazdaságnak, a gazdaság nem oka a jognak, hanem mind a kettőnek okai az emberi cselekvőség általános okaival azonosak. Egyik sem hozza létre a másikat, hanem ugyanegy közös ok okozata mind a kettő.

Minden concret jogijelenségnek mintezen általános ok eredményének vizsgálatánál azonban figyelembe veendők az adott gazdasági viszonyok és megfordítva bizonyos jog mellett ezeknek a mindig egyformán ható lélektani törvényeknek más gazdaság az eredményük, mint más jog mellett. Midőn tehát azt állítjuk, hogy a gazdaság hoz létre bizonyos jogot, a gazdaság megváltozása oka a jog megváltozásának, akkor az *ok* kifejezést abban a vulgaris értelemben használjuk, mint a midőn azt mondjuk p. o., hogy az útjában fekvő kő okozta az elgurított golyónak kitérését az egyenes irányból.

A különös vagy részletes sociologiai kutatásnál eljárásunk — képletesen szólva — csak olyan forma, mint a mikor egy egyenletből kiszámítjuk az ismeretlent. Bármely része a társas életnek lehet az *x*, a melyet kiszámíthatunk, ha a többi rész adva van, az emberi cselekvés általános törvényeit ismerteknek véve, vagy legalább is hatásukat feltételezve.

A hasonlat csak idáig terjed, nem tovább. Így áll ez a módszer szempontjából. A gyakorlati kutatás természetesen nem eszközölhető ilyen matematikai pontossággal. Mint-hogy azok a részek, a melyeknek adva kellene lenniök, soha sincsenek adva teljes szabatossággal, a mennyiben pedig adva is vannak, hatásuk, befolyásuk annyira bonyo-

lult és szétágazó, összefoglalásuk olyan nehéz, áttekintésük egy időben és egy pontból annyira lehetetlen: az x kiszámítása csak igen tökéletlenül lehetséges. A kit e téren túlságos szabatosság utáni törekvés elrettent a munkától, az emlékezzék a költő-philosophus szavára:

Minden dolognak oly sok színe van,
Hogy a ki azt mind végig észleli,
Kevesbet tud, mint első pillanatra,
S határozatra jönni rá nem ér.

Csakis az a körülmény, hogy nem érnénk rá határozatot hozni, ha a dolog minden oldalát végig akarnók észlelni, adja meg a sociologia különös részének létjogosultságát.

Egyáltalában nem akarjuk az ilyen sociologiai kutatásnak sem tudományos, sem gyakorlati értékét kicsinyelni; hiszen ha valamely tudományos kutatás értéke csak ott kezdődne, a hol szabatos törvényeket sikerül megállapítanunk, akkor ugyan igen szűk kereteken belül mozoghatnánk. Erről nincsen szó. A tökéletlen tudás is jobb a teljes tudatlanságnál.

Micsoda tökéletlen kifejezése az a valóságnak a szabatos tudományosság szempontjából, hogy az ár a kereslet és kínálat viszonya szerint alakul, még akkor is, ha körülbástyázzuk korlátoló clausulákkal és megszorító feltételekkel (például: olyan jogállapot mellett, mely magántulajdont és szabad versenyt állapít meg, vagy eltekintve az ember altruistikus érzelmei által előidézett csekély jelentőségű módosulásoktól, stb.) és mégis mily óriási lépés a tudás felé az ár, a kereslet és a kínálat között fennálló ennek a viszonnak a felismerése. A nemzetgazdaságtan törvényei voltaképen mind csak ilyen tökéletlen viszonyba helyezései összefüggésükből kiszakított jelenség-complexumoknak, ilyen hézagos kifejezései az ismeretlennek az azt körülvevő és feltételező jelenségek tökéletlen összefoglalása, vagy reá nagyobb mértékben hatók túlzott kiemelése által és mégis mennyire mélyebben látunk belé az emberi társadalom lényegébe, a társadalmi változások okaiba, a mióta ezeket a nyomorúságos hézagos úgynevezett törvényeket ismerjük és mennyivel nagyobbak voltak tévedéseink, mennyivel szörnyűbb tudatlanságunk ezen tökéletlen összefoglalások híján, mennyire gyermekesebb volt az embe-

rek képzelete arról, hogy mi lehetséges és hogyan lehetséges valami socialis téren, mik minden társadalmi változásnak előfeltételei, s mik szükségképeni következései.

Egy futó szempillantás mindezekre elégséges, hogy meggyőzzön a különös sociologiai megismerések nagy értékéről. Csak attól kell óvakodnunk, hogy viszonylagos értékük nagyságának hatása alatt egészen szabatos, feltétlen és végső törvényeknek ne hirdessük azokat.

Tehát a sociológiának az a része, a mely a sociologiai jelenségek végső okait keresi, nem tartalmaz specialis sociologiai törvényt, mert az csak lélektani törvények alkalmazása lehet társadalmi jelenségekre. A sociológiának az a része pedig, a melyet különösnek nevezünk, még kevésbé juthat saját-szerű sociologiai törvényekre, mert ez a rész egyáltalában nem emelkedik a törvény magaslatáig, hanem csak törvények hatásának bizonyos körülmények között való megnyilatkozásával foglalkozik.

Vagyis *sajátlagos értelemben vett sociologiai törvény nincsen!*

A társadalmi törvényszerűség most vázolt felfogásának igazságát és az uralkodó felfogásnak helytelenségét, a mely a sociologiai törvényt a természettudományi törvény egy sajátos önálló válfajának nézi, jobban szemlélhetjük, ha egy néhány concret alkalmazásukat figyeljük meg.

Nagyon találó ellenvetés a modern sociológiával szemben azokra az u. n. concret eseményekre rámutatni, a melyekre a történelmi empirismus oly nagy súlyt szokott helyezni és a melyeket a törvénykereső sociologia sehogy sem tud u. n. törvényei alá keríteni.

Egészen jogos az az ellenvetés, hogy mit érnek a sociológiának minden elmegyönyörködtető szabályosságai, mit érnek törvényei, ha érvényességük körét annyi értelembántó ür szakitja meg. Hiába tanítja valaki a jog végső elvének, hogy a jogi változásokat gazdasági okok idézik elő, vagy ehhez hasonlót, hiába állapítja meg valaki történelmi alapon a gazdaság haladásának törvényeit, ha a tapasztalat azt mutatja, hogy egy középkori alchimista szerzetes cellájában véletlenül támadt robbanás lényegesen megváltoztatja egy földrész jogát, vagy hogy egy angol mechanikus találmánya alapján felforgatja az emberek gazdálkodását. Ezekre a jelenségekre a sociologiai tanítások nem alkalmazhatók; ezek mutatják

legszembeütőbbben azokat a békókat, a melyekbe a sociologia verte magát, a midőn saját területén keresi tüneményeinek végső elveit. Mert mihelyest a társadalmi jelenségek végső okait az általános természeti törvényekben és nevezetesen — a társadalmi élet tüneményeihez legközelebb álló formájukban ragadva meg őket — lélektani törvényekben ismerjük fel, akkor megszűnnek ezek a concret események olyanok lenni, a melyek az általános törvénybe nem volnának beléilleszthetők.

Az a lélektani folyamat, a melyben az emberek cselekedetei a Schwarz Berthold-féle robbanás után mentek végbe, nem különbözik attól, a mely e robbanás előtt folyt le. Az emberi cselekvés általános törvényei nem változtak meg a lőpor feltalálása következtében.

Midőn a vázolt téves alapon álló sociologiai kutatás csak sociologiai jelenségekig megy vissza, vagyis a midőn egy társadalmi tüneményt mond egy másik társadalmi tünemény okának, akkor egy igen bonyolult eredménycomplexumból magyaráz meg egy másik eredménycomplexumot. S midőn azután egy ilyen sajátságos concret eseményre bukkan, akkor tulajdonképen nem valami új, végső okkal, hanem csak egy fent külső körülménynek nevezett jelenséggel áll szemben, még pedig egy olyan külső körülménnyel, a mely nem foglaltatik benne a külső körülményeknek abban a csoportjában, abban az eredménycomplexumban, a melyet oknak tekint. Ez a kutatási módszer ugyanis az általunk külső körülményeknek nevezett jelenségek egy csoportját vévén fel oknak törvényei megalkotásánál, mi sem természetesebb annál, hogy rögtön meg kell akadnia, mihelyt egy olyan külső körülményre bukkan, a mely nincsen felvéve az okként szereplő csoportozatba. Minden *kihagyott* külső körülmény zavarba hozza az ilyen úton készült elméletet. Midőn egy ilyenfajta esemény áll be, mint a milyen a lőpor feltalálása, akkor olyas valami történt, a mi kívül áll azon a világon, a melybe ez az elmélet elzárkózott és a mi mégis tagadhatatlanul érezteti hatását.

A mi pedig magát az ilyen eseményt, egy ilyen új külső körülménynek előbukkanását illeti, az a szónak egy sajátságos — tudományos — értelmében *véletlennek* nevezhető. Kétségtelen, hogy minden, a mi történik, az okozatiság általános törvényei szerint megy végbe és így a legmagasabb szem-

pontból véletlenről nem lehet szó. Azonban beszélhetünk véletlenről egy szűkebb szempontból. Szó lehet véletlenről két egymástól független törvényszerű folyamat egymáshoz való pillanatnyi viszonya szempontjából. Egy téglának leesése törvényszerű folyamat, valamint az is törvényszerű folyamat, ha egy ember arra felé megy; de azért a két folyamat kereszteződése folytán egy harmadiknak keletkezését, pl. az ember halálát egy bizonyos, szűkebb körű, tehát nem bölcséleti szempontból mégis véletlennek nevezhetjük.¹⁾

Ilyen értelemben nevezhető a sociologia szempontjából véletlennnek az a chemiai folyamat, a mely a puskapor felfedezésére vezetett.

Egészen helytelen kifejezése tehát a valóságnak azt állítani, hogy a sociologia az ilyen concret, egyes eseményekkel nem törődhetik; ez csak a helytelen alapon álló kutatás tehetlenségének a kifogása. A sociológiának nagyon is figyelembe kell vennie az ilyen külső körülményeket és hatásuk a sociologiai eredmény létrejövetelénél nagyon szembeszökő is. A mivel a sociológiának nem kell törődnie, az csakis ezen külső körülmény előállításának a véletlene.

A *nagy emberekkel* sem tud boldogulni a fentebb vázolt módszer. Még Spencer sem megy e téren tovább annál, hogy a történelmi empirismus elleni visszahatásképen a nagy emberek bálványozása ellen mennydörög és törpeségüket hangoztatja a társadalom törvényszerű haladásával szemben, a mely őket állítólag szülné és elgázolná.

A nagy ember semmi, ez az általános jelszó; a sociologiai törvények szerint folyik le minden; ha nincsen meg a socialis háttér — szokták mondani — ha a nagy férfiú nem találkozik a socialis alapból folyó áramlatokkal, akkor az ő hatása, a socialis rendnek egy lángész által való átalakítása, nonsens. Jogi vagy más változások okait sohasem kereshetjük egyetlen személyiségben, legyen az még oly tehetséges. A legnagyobb lángész sem tehet semmit olyan socialis jelenségek nélkül, a melyek őt bizonyos változtatásokra határozzák és képesítik.

¹⁾ Vagyis a véletlennnek törvényszerűsége sohasem kereshető az egymást keresztező folyamatok valamelyikének a területén, hanem mindig csak azon magasabb (egyszerűbb) jelenségek területén, a mely a kereszteződő folyamatok valamennyiét magában foglalja.

Mindebből csak annyi igaz, hogy a nagy ember mellett valamely socialis eredmény magyarázatánál sok egyéb körülmény is tekintetbe veendő, hogy a nagy ember egyedül nem hozza létre a kérdéses jelenséget. De magának a lángésznek ereje sem hanyagolható el. A kiváló ember egymaga még nem hoz létre valamilyen társadalmat, de a régibb társadalmi viszonyokból magukból sem folyik még a beállott változás vagy legalább is nem mindig. Néha igen lényeges befolyással volt egy-egy nagy átalakulásra egyik-másik nagy ember s ilyenkor ez az ok nem hagyható ki a többi közül.

Az, a mit nagy embernek, a nagy ember hatásának neveznek, az a fent kifejtett kategóriáink szerint először is külső körülmény, másodszor pedig véletlen külső körülmény.

A nagy ember is az *általános* sociologiai törvények alatt áll, ő is alája van vetve az emberi cselekvés általános törvényeinek. De hogy a természet kivételes képességű embert hoz létre és az, hogy épen ez az ember kerül olyan társadalmi viszonyok közé, a melyek őt nagy befolyás gyakorlására képesítik, az nem egyéb egy törvényszerű folyamatnak egy másik törvényszerű folyamattal való olyatén kereszteződésénél, a melyet véletlennek mondtunk. A különös agyvelő létrejötte magában véve a természetnek csak olyan játéka, akár a négylevelű lóhere a három levelűek között, de a nagy emberek e véletlenét a különös kutatásnál fel kell vennünk azon adott körülmények lajstromába, a melyek az általános törvények hatásának az eredményére befolyással vannak.

Hiú törekvés, rövidlátó buzgóság olyan vastörvényekről szólni, a melyek a socialis események magyarázatánál a nagy emberek figyelembe vételét kizárnák. Hiába szokták ostromozni egész megbotránkozással s nevezték vakságnak, korlátoltságnak a történelemírásnak azt az eljárását, hogy minduntalan visszatér a nagy emberekre, mikor a hatalmas tudomány kiderítette, azokat a kérlelhetetlen törvényeket, a melyek szerint fel nem tartóztathatóan és megmásíthatatlanul minden egyesén keresztülgázol a társadalmi fejlődés, midőn ki van mutatva, hogy csak gazdasági okok, csak általános áramlatok hatnak ebben a fejlődésben, a mely csupa szabályosság.

E nézet hívei összetévesztik az egységes tudomány egyetemes törvényszerűségét és a társadalmi jelenségeknek ebből folyó törvényszerű voltát az ő állítólagos társadalmi törvé-

nyeikkel; azonosítják az általános törvényszerűség érvényességét az általuk felállított törvény helyességével.

Napoleon nagy eszének és mérhetetlen nagyravágásának figyelembe vétele nélkül, pusztán socialis áramlatokból nem érthető meg Franciaország történelmének megfelelő része. Vagy vegyük a legékebben szóló példát, a kereszténység létrejövetelét. Akárhogyan fessük meg ezen esemény milieujét az akkori socialis törekvésekből, gazdasági viszonyokból, sohasem fogunk semmiféle sociologiai törvényeket felállithatni, a melyek eredőjének épen a kereszténységnek kellene lennie. Mindig egy nagy hézag fog fenmaradni az ilyen kutatásokban, a mely csak Jézus egyéniségének és életének messze kiható véletleneivel tölthető be.

Az általános törvényeknek csak egy faja lehetséges a sociológiában, a lélektani törvények alkalmazásából eredőké, az emberi cselekvőség általános törvényei. Ezek uralkodnak mindeneken. Az ezekből folyó igen tág szabályokon kívül csak a hatásuk eredményét befolyásoló körülményeket kutat-hatjuk, a melyek között olyan relative egyetemlegesek, mint például a mindenkori jogrend, coordináltan állanak olyan relative különlegesek mellett, mint a milyen egy nagy hatású ember egyénisége, de a melyek összefoglalása sohasem vezethet a természettudományi törvények egy sajátos fajához.

*

A positiv társadalomtudomány fokról-fokra ezen felfogás felé halad.

Az egyik irány felismerte a relevans külső körülmények közül az éghajlatot, a táplálkozást, a földrajzi viszonyokat, a másoknak figyelmét a faji különbség, a vérmérséklet kötötte le; leggyakrabban a cultura egyes részeinek hatása tűnt fel.

A kutatóknak egy egész külön csoportját alkotják azok, a kik a cultura egy-egy ilyen része által gyakorolt hatás szemléletébe merülnek el és annak hatására viszik vissza a társadalom egészének fejlődését. Így majd a tudományt, a technológiát, a jogot, az erkölcsöt, régebben nagy előszeretettel a vallást, ujabban pedig a gazdaságot helyezik a sociologia középpontjába és ezek valamelyikének mindenkori állapotából és változásaiból magyarázzák a társadalmi tünetényeket egyáltalában. Megint egy külön csoportját képezik a kutatók-

nak azok, a kik minden ilyen culturág *immanens* törvényszerűségének a hirdetői. Ezek annál a ténynél állottak meg, hogy valamely culturág mindenkori állapota befolyásolja annak továbbfejlődését. Ezek a vallás törvényszerűségét és fejlődését a vallásból, a jogét a jogból, az erkölcsét az erkölcsből, a gazdaságét magából a gazdaságból magyarázzák, a nyelvet csak a nyelvi jelenségekből, az államot az államból. A socialis élet majd minden ágában történelmi iskola néven ismeretes és nagy elterjedésre szert tett csoport jórészt szintén ide számitandó. Ez az iskola felismerte, hogy milyen lényegesen befolyásolja a meglevő jog az új jog alakulását és csaknem egyedül ebből a körülményből magyarázta a jogfejlődést. Azt ugyan sikerült kimutatnia, hogy a régi jog épen olyan fontos és számbaveendő oka a saját maga megváltozásának, mint a mindenkori társadalmi életnek minden más része és ennek a korábban figyelemre nem méltatott körülménynek felismerésében rejlik főérdeme, de ezen körülmény jelentőségének túlbecsülésében rejlik főhibája is. Az új jogban csak azt látja meg, a mi régi. A társasélet egyéb ágaiban keletkezett történelmi iskolák hasonló alapon állanak.

Ez a felfogás végleges választó falakat von a socialis élet egyes részeiről szóló tudományok közé, holott ez az elkülönítés mindig csak pillanatnyi szükségesség által lehet igazolva és az e részek közötti összeköttetésnek sohasem szabad elvesznie hosszabb időre.

Ezen kísérletek mindegyikében van egy szemernyi igazság, mert ezen körülmények mindegyike tényleges befolyással birt a kérdéses eredmény létrejövetelére, de mindegyik magában véve szegényes elméletre vezet, mert képtelenség e körülmények bármelyikéből magából magyarázni azt, a mit csak az összes többivel együttesen hozott létre.

Főtévedésük pedig, hogy ezeket a körülményeket végső okoknak tekintik, holott azok csak mint a végső okok hatására befolyó körülmények részesek az eredmény létrehozásában. Az a közös módszertani alaptévedésük e kísérleteknek, hogy oly körülményekből akartak levezetni általános érvényű végső törvényeket, a melyek csak a részletkutatásban, csak specialis eredmények kérdésénél jöhetnek figyelembe. A ki ezt fel nem ismeri, az iránytű nélkül tévelyeg a történelem esemény-

tömkelegében, a mely világosságát, végső elveit, érthetőségét csak az emberi szervezet működését szabályozó általános törvények ismeretéből nyerheti. Az ezen törvények által előidézett eredmények kaleidoskopszerű tarkaságban változnak és semmi sem fonákabb törekvés, mint azoké, a kik az egységes okozati világfelfogásból és így a társadalmi jelenségeknek is törvényszerű voltából kiindulva, az eredmények e zürzavaros chaosában bizonyos, hogy úgy mondjuk, aesthetikus szabályosságot vélnek fölfedezhetni és ebben látják azt a socialis törvényszerűséget, a melynek meglétét a természettudományi világfelfogás eleve bizonyossá tette. A természettudományi gondolkodás behatásának gyermekkorá ez a sociológiában. Ez a módszer hozta létre azokat a tanokat bizonyos társadalmi korszakok szükségképeni egymásutánjáról, gazdasági fejlődési fokokról, a melyeken minden közületnek okvetlenül keresztül kell mennie (pl. vadászat, halászat, állattenyésztés, földművelés, ipar és kereskedelem — vagy: terménygazdaság, pénzgazdaság, hitelgazdaság — vagy: Hauswirtschaft, Stadtwirtschaft, Volkswirtschaft, — stb.), vagy a Keletnek a Nyugatra való időnkinti behatásáról, vagy eszméknek egy középpontból való körszerű terjedéséről, vagy spirális haladásról, avagy hullámos haladásról és ki tudná elősorolni, hogy mi minden fantasztikus szabályosságokról, a melyekben egy bizarr ornamentikává illeszkednének össze a történelem eseményei és a melyek igazában csak bizonyos mértékig állandó külső körülmények mellett az általános törvények folytán beálló nagyjában hasonló eredményekből levont schemát emelik törvénynyé. A természettudományi gondolkodásnak ez a sociologiai fattyúhajtása szerezte a modern sociológiának legtöbb ellenességét.

*

A közelmúltban, 1896-ban egy rendkívül beható és igen éles elméjű kritikája jelent meg az uralkodó sociologiai alapfelfogásnak *dr. Stammler Rudolf* hallei egyetemi tanártól »Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Eine socialphilosophische Untersuchung.« czímen. Ezen munka főbb eredményei, a melyek az emberi társadalmi lét törvényszerűségének lényegét igyekezzenek meghatározni, kiválóan alkalmasak arra, hogy vizsgálatuk során a fentebb mondottakhoz néhány magyarázatot fűzzünk.

Stammler az emberektől származó szabályozásban látja a társadalmi tünemények specificumát. Szerinte egyedül ezen szabályozottság az, a mi minden társadalmi életben közös és a mi által a társadalmi élet külön és lehetséges tárgyává válik a tudományos kutatásnak. Az emberektől eredő szabályozás teszi a physicali együttlét és a társadalmi együttélés közötti logikai különbséget. (Közbevetőleg megjegyzendő, hogy Stammler igen természetesen a szabályozottság alatt nem pusztán jogi szabályt ért, hanem érti alatta a jogon kívül az emberi szabályozás összes többi módjait is, a melyeket ő a joggal szemben convencionalis szabályoknak nevez.) Stammler természetesnek találja, hogy a társadalmi szabály a causalitás törvénye szerint hat az egyesekre, ennek vizsgálata azonban szerinte nem tartozik a sociológiára, a mely pusztán az egyes embereknek a szabály által előidézett egymáshoz való viszonyait vizsgálja.

Ez a szabályozás formája a társadalmi életnek; anyaga pedig, — az, a mi szabályoztatik, — az embereknek a szükségletek kielégítésére irányuló összeműködése, a melyet Stammler társas gazdálkodásnak (Sozialwirtschaft) nevez. (Itt ismét megjegyzendő, hogy Stammler szükséglet alatt *minden* örömezés szerzésére vagy fájdalomérzés távoltartására irányuló vágyat ért, minélfogva a gazdálkodás szónak általa tulajdonított értelme [a szabályozás anyaga] nem tévesztendő össze annak közönséges értelmével.)

Ezek alapján Stammler mindjárt könyve elején levonja azt a következtetést, hogy a közgazdaságtan hibásan indul ki a gazdaság fogalmából, magán- és közgazdaságot különböztetvén meg és az utóbbival foglalkozó tudományt nevezvén közgazdaságtannak. Szerinte a magángazdaságra, az egyén életfentartására vonatkozólag csak egy csomó külön megfigyelés lehetséges, a melyekhez a sociológiának semmi köze. Mihelyest pedig közgazdaságról van szó, nem többé az egyén szükségleteinek physiologiailag és psychologiailag felderítendő tényei és kielégítésük technikája vizsgálatunk tárgyai, hanem az együttműködésnek egy különös módja, a mely annak meghatározott szabályozásából folyik. A nemzetgazdaságnak legfelsőbb fogalma tehát nem a gazdaság, hanem a sociális élet, a melyben már a szabályozottság is benfoglaltatik; a nemzetgazdaságtan tárgya pedig: egy meghatározottan szabályozott

emberi szükségletek kielégítésére irányuló összeműködés concret kialakulása. Hozzáteszi mindjárt azt is, hogy mivel a szabályozottság ilyenformán feltétele minden gazdálkodásnak, nem lehet igaz, hogy a társas élet mindenkori szabályozása csak valami másodlagos, az elsődleges pedig mindig a gazdaság volna. Az egyik vagy a másik lehet concret törekvések tárgya, de csak a socialis élet egységéből érthető meg mind a kettő, mert hiszen az egységes socialis életnek voltaképen csak két oldaláról van szó.

Ezek után azt állítja Stammler, hogy míg egészen lehetetlen olyan közgazdasági tanokat felállítani, a melyek általános érvényűek és különös jogrendek változó tartalmától függetlenek volnának, addig a socialis élet formája, a szabályozás concret kivitelétől eltekintve is vizsgálat alá vehető, mert épen a forma sajátja, hogy magában is tudományos tárgyalás alapjául szolgálhat. Általános érvényű, a társadalmi élet minden különös alakulatától független igazság tehát csak a socialis élet formájára nézve lehetséges és így *socialis törvényszerűség és a socialis élet formájának törvényszerűsége egy és ugyanaz*.

A jog (ezentúl rövidség okáért csak így fogjuk nevezni a társaséletnek emberektől származó külső szabályozását) ugyan elengedhetetlen feltétele minden közgazdasági jelenségnek, — folytatja Stammler — azonban nem közvetlen oka azok keletkezésének. Ezen egyes jelenségek a jogalattvalók kezdeményezésére és tényleges eljárására vezetendők vissza. Mint azok okai tehát az emberi cselekedetek empirikus okai volnának megjelölendők. Az emberi cselekedetek empirikus rugóinak szabatos okozati megállapítása azonban leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Egyes események megfigyelésére, hasonló viszonyok összeállítására és szabályos ismétlődések tanulságaira vagyunk tehát utalva Ezen empirikus, szabatosan meg nem figyelhető okoknak Stammler két csoportját véli megkülönböztethetni: Az egyik csoportot a technologia néven foglalja össze és érti alatta a természet feletti uralkodás módját belátásunk és annak gyakorlati kivihetősége szempontjából; a másik csoportot az egyesített emberek számában és minőségében találja. Mind a kettőre ismételten kiemeli, hogy csak a mindenkori jog feltétele alatt, mintegy azon keresztül hatnak csak a gazdasági jelenségek alakulására. Így a technologia csak bizonyos módon szabályozott össze-

működésben hozza létre a gazdasági jelenségeket; nem a gép, mint feltétlen ok, hanem a gép mint magántulajdon hat a szabad munkaszerződés, stb. jogi feltétel mellett. És ugyanaz áll az emberek számára és minőségére is.

Ezt a szempontot Stammler azután következetesen végigalkalmazza a modern sociologia minden alaptanára. Így a jog első keletkezésére vonatkozólag az az álláspontja, hogy még ha tudnánk is valamit erre vonatkozólag, ebbeli ismereteink egészen közönyösek volnának a jogi rend lehető átalakulásának kérdésére, mert abban a pillanatban, a melyben az emberek socialis életét veszszük szemügyre, egészen új és sajátyszerű tárgyat vizsgálunk. Az első esetben csak izolált emberekre ható okokról van szó, az utóbbi esetben ellenben szabályozott összeműködésben élőkre való hatásról.

A jogi változások okait pedig mindenkor általa u. n. socialis phaenomenekben látja, a melyeket ismét a jog hoz létre. Ugyanis azokat az egyes jelenségeket érti alattuk, a melyek egy emberi szükségletkielégítésre irányuló szabályozott összeműködés concret kivitelénél előállanak. Vagyis minden socialis élet concret megvalósulásánál a mindenkori szabályozás következményeképen olyan jelenségek képződnek, a melyek létesítő okuk, a fennálló szabályozás átalakítására készítetnek. A jogmegváltoztatásra irányuló képzetek, vélemények, kívánságok, törekvések ezen jog szüleményei. Ekképen az ember socialis életének történelme állandó körforgást mutat, a melyben a socialis rend szülte socialis jelenségek ezen rend újjáalakítását idézik elő, ez az új szabályozás pedig ismét a saját maga megváltoztatására készítető socialis jelenségeket hoz létre.

Stammler tanításainak eddigi vázlata már elégséges arra, hogy azokról ítéletet alkothassunk.

A minek e tanban mindenek előtt szembe kell szöknie, az a jognak, a társadalmi élet külső szabályozásának sajátos helyzete e rendszerben.

Stammler a társadalmi életről adott meghatározásából kiindulva, a társadalmi jelenségek alakulására ható tényezők közül egészen önkényesen kihasítja a jogot, annak rendeli alá a többieket; a jogot helyezi a socialis élet közepébe és annak szempontjából néz minden társadalmi jelenséget. A jogból a természeti okokkal egyenrangú, azok mellé rendelt

tényező lesz, a többi, a socialis jelenségek alakulásánál közreható körülmény, elvész a gazdaság kategóriájának tág általánosságában. A társadalmi élet alakjának és anyagának, ezen önkényes logikai kategóriáknak merev szétválasztása egyáltalában rendkívül károsan hat az egész műre. Az által, hogy mindaz a socialis jelenség, a mi nem jog, csak »a szabályozott anyag« köpenyegében jelenik meg, elvész szem elől, hogy a szabályozó és a szabályozott tulajdonképen egymás mellé rendelt jelenségek és ugyanazon okok okozatai.

Elvész szem elől, hogy a szabályozás jelentkezése tulajdonképen maga is természeti tény, hogy természeti tény és jogi szabályozás nem egymást kizáró kategóriák, úgy, hogy már magában véve is igazolt lehetne a jogi szabályozás megjelelése folytán a természeti tények szempontját elejteni és ezentúl csak jogilag szabályozott tényekről szólni.

Egészen téves valami a külső szabályozást és például a technológiát olyanformán állítani szembe, miként azt Stammer teszi és a technologia hatását a socialis jelenségek alakulására természeti okozatiságnak mondani, a külső szabályozást pedig olyas valaminek tekinteni, a mi feltétele e természeti okozatiság hatásának, a mi tehát rajta kívül áll. Valósággal *ezen szempontból* nem is tehető különbség technologia és jogszabály között. Mind a kettejük mindenkori foka egyformán befolyásolja a socialis jelenségek létrejövetelét. Az, hogy a technologia, pl. a gőzerő használhatóságának felismerése, nem közvetlenül hozza létre a socialis jelenségeket, hanem csak a mindenkori külső szabályozásba való beilleszkedés közvetítésével, egyáltalában nem mond többet, és nem jogosultabb mint e tétel visszája, mintha a jognak mint oknak tulajdonítanak a gazdasági jelenségek létrejövetelét a mindenkori technologia feltétele mellett, az azon keresztül való hatás útján. Az egész megkülönböztetésben és szembeállításban nincsen semmi kényszerítő. A jog ugyanazoknak a természeti erőknek a produktuma, mint a technologia, a socialis jelenségeket nem az egyik hozza létre a másiknak feltétele mellett hatva, hanem a socialis jelenségeket, helyesebben a többi socialis jelenségeket is ugyanazok az okok hozzák létre, a melyek a jogot vagy a technológiát és nemcsak a jog feltétele mellett hatnak ezek a közös okok, hanem a jogon kívül még igen számos, nevezetesen az összes többi társas jelenség

feltétele által befolyásolva. A valamely socialis jelenség létrejövetelénél közreható tényezők között csakis az emberi szervezetben adottak, azaz a lélektaniak, az emberi cselekvés általános törvényei relative annyira állandók és közösek, hogy mint okok állithatók szembe a többiekkel, mint azok hatásának eredményét módosító körülményekkel. Abban a sokszorosan complicált kölcsönhatásban, a melyben azok a tényezők állanak — hiszen a socialis jelenségek visszahatnak az emberi szervezet megváltoztatására is — csakis az említett tényezők maradnak relative annyira változatlanok, hogy mint a többiek okai tekinthetők, a nélkül, hogy a többi az ő okuknak volna tekinthető. Azért Stammlernek abban sincsen igaza, hogy a jog keletkezésének és változásának kérdései két külön tudományág körébe tartoznának, mert a jogi szabályozás által a tudománynak egy egészen új objectuma támadt volna. A jogi szabályozás létrejötté által csak egy új körülmény jött létre, a mely e törvények hatásának az eredményét módosítja. Az a határvonal, a melyet Stammler húz, merően önkényes. Hová jutna a tudomány, ha a törvények hatását módosító minden ilyen nevezetesebb körülmény befolyásának körét ilyen mereven elválasztó kínai falakkal jelölné meg?

Ezzel az általános ellenvetéssel megczáfolhatjuk Stammler tételeinek legnagyobb részét.

Ezt ismételhetjük Stammlernek a socialis élet körforgására vonatkozó tanáról is, a melyben eddigi tételeit összefoglalja.

Stammler az által, hogy eltakarja az emberi szervezetben rejlő végső ható okokat és folyvást csak a socialis életről adott meghatározását tartja szem előtt, egy sajátságosan formalistikus eredményhez jut a socialis élet körforgásáról szóló tanában: A szabályozás socialis jelenségeket hoz létre, ezek a jelenségek pedig a forma megváltoztatására vezetnek és ez így megy örökkön-örökké a végtelenségig. Mihelyest nem a folyvást a háttérben ható természeti törvényekre gondolunk, ez az egész tan csak üres schéma. Ugyan miféle socialis jelenségek állának be a mindenkori szabályozás feltétele alatt, ha nem az emberi természetből folyók és miként vezetnének jogváltoztatásra ezek a socialis jelenségek, ha nem az emberi szervezet törvényei hatnának azokban? Csak meghatározott lélektani törvények mellett következik egy meghatározott

jogi rendszerből egy meghatározott gazdasági rendszer, vagy más socialis jelenség. Olyan Stammlernek ez az elmélete, mintha valaki úgy magyarázná meg egy gőzgép mozgását, hogy a szíjjak mozgatják a kerekeket és a kerekek mozgatják a szíjjakat, holott a szíjjak és kerekek, meg a többi alkatrészek bizonyos állása mellett a gőz feszítő ereje mozgatja a kerekeket is, a szíjjakat is.

A végső socialis törvényszerűség szempontjából különben ez a körforgás egyáltalában nem létezik. Ebből a szempontból ez egészen jogosulatlan abstractio. Ha már fel is vennők ezt az épen nem szerencsés ketté osztást szabályozásra és szabályozott jelenségre, akkor is csak azt állithatnók róluk, hogy szakadatlanul egymásra hatnak, de nem hogy egy kezdet és végnélküli körforgás viszonyában állanak.

A jog és a többi socialis jelenség között nem létezik olyan körforgás, hogy folyton folyvást az egyikből lesz a másik, miként a tojásból tyúk és a tyúkból tojás, vagy a hernyóból pillangó és pillangóból hernyó. Es ha már eltekintünk a háttérben ható végső okoktól, nemcsak a jogból lesznek a többi jelenségek, hanem minden új socialis jelenség csak épen annyira lesz a jogból, mint a többi mindenkori socialis jelenségből, és az új jog is nemcsak a többi socialis jelenségből lesz, hanem a régi jogból is.

Stammler eddig ismertetett tanai, melyek az uralkodó sociologiai alapfelfogás bírálatát képezik, világossá teszik, hogy az ő bírálata sem tudott szabadulni attól a tévedéstől, a mely az uralkodó felfogásnak is alaphibája. Ő is a legvégső törvényszerűséget a sociologia complicált jelenségeinek talaján keresi, egy sajátos végső sociologiai törvényszerűséget kutat és így könyvét a fejtegetett kérdés szempontjából már le is tehetnők és már az eddigiek alapján is kimondhatnók, hogy parat, tehát condemna.

A könyv fentérintett kiváló tulajdonságainál fogva azonban nem lesz tanulságtalan az iránt való kíváncsiságunk, hogy ugyan hova kell jutnunk, ha az eddigieknek levonjuk legvégső következményeit.

Stammler a vázolt úton továbbhaladva, arra az álláspontra jut, hogy a genetikus magyarázat, a melyre a modern sociologia törekszik, egyáltalában nem vezethet általános törvényre, hanem csak különös megismerésre (Einzelerkenntnis).

Ezen az úton szerinte csak egyes jelenségek sajátos okait, concret törekvések empirikus feltételezettségét mutathatjuk ki. Munkájának ezen második cardinalis tévedése az ő kiinduló pontjából csak természetes eredmény. Ha valaki elfedi a lélektani igazságok fényes napvilágát, és a sötétben a lélektani törvények hatásának eredményét módosító körülmények beláthatatlan törmeléke között kotor végső okokat, akkor — ha őszinte és elfogulatlan — végül be kell vallania, hogy ott ilyen kincset lelteni nem lehet. Ő azonban nem látja, hogy az okozati kutatás azért nem vezetett eredményre, mert túlságosan szűk körre szorította, és az okozatiság elégtelenségében találja a kutatás meddőségének okát és mert hibás kiindulópontja folytán a »mi történik« és a »mi történjék« kérdéseit nem tudja összeegyeztetni, úgy segít magán, hogy az utóbbit kiveszi az előbbinek uralma alól. Két világot különböztet meg, a mely szerinte sehol sem találkozik; az egyikben csak arról van szó, hogy mi történik, a másikban csak arról, hogy mi történjék. Mind a kettőnek megvan a maga külön törvényszerűsége.

Stammler arra az eredményre jut, hogy a modern sociológiának az az általánosan elfogadott nézete, mely szerint a sociologia alapvető törvényszerűsége is, miként a természet-tudományé, az ok és hatása kérdésében rejlenék, téves. Öntudatunk tartalmát vizsgálva, az emberi cselekedeteknek két-féle képzetét kell megkülönböztetni: vagy okozatilag *létrehozott*, vagy még csak *létrehozandó* cselekedetekről van szó. Az okozatiság törvénye általános érvényű formális mód, mely szerint *szemléletünkben adott* jelenségeket fogunk fel egységesen. A jelenségeknek már adva kell lenniök, hogy az okozatiság törvényéről szó lehessen.

Jöendőbeli, még csak lehetséges cselekedetek nem adott jelenségek, ezért teljesen függetlenek is az okozatiság törvényétől. Az adott jelenségek legmagasabb egységes szempontja az okozatiság; ez ezen jelenségek törvényszerűsége. A létrehozandó cselekedetek törvényszerűsége is csak azok legmagasabb egységes szempontja, a célkitűzés egysége lehet: a feltétlen végcél. Az okozatiság törvénye szerint állapítjuk meg, hogy igaz-e valamely alája tartozó jelenség, a végcél szerint azt állapítjuk meg, hogy helyes-e valamely létrehozandó cselekedet avagy helytelen, jogosult-e vagy jogosulatlan.

Ennek a végső célnak tehát Stammler szerint kívül kell állania a történelmi külön törekvéseken és empirikusan feltételezett akarástól függetlennek kell lennie.

Stammler könyvének további részei egészen elvezetnének tulajdonképeni kérdésünktől. Láttuk, hogy ezt az igen alapos és szigorúan következetes gondolkozót a modern sociologia alaptévedése ellentétbe hozta ezen sociologia kiinduló pontjával; az egységes okozatiság elvének tagadására vezetett nála ezen okozatiság helytelen felfogása.

Összefoglalva a mondottakat: több, sokkal több természettudományt, nevezetesen lélektant a sociologia alapvető kérdéseiben és sokkal több szerénységet, mértéktartást és mentül kevesebb »törvényt« a részletkutatás terén.

»Es ist schon ein grosser und nöthiger Beweis der Klugheit und Einsicht«, — mondja Kant — »zu wissen, was man vernünftiger Weise fragen solle«. Nem túlzott állítás, hogy a társadalomtudomány a belátásnak ezt a követelményét igen sokszor hagyja figyelmen kívül s úgy állítja fel problémáit, hogy azokra — legalább »vernünftiger Weise« — bajos volna feleletet találni.

Azt hisszük, hogy csakis akkor maradhatunk hivei az igazi természettudományi gondolkozásnak, ha lemondunk arról, hogy a socialis jelenségek vizsgálatából a természettudományi törvény egy sajátosos válfajához jussunk, vagyis ha az egyetemes okozatiság, az általános törvényszerűség alapján nem támasztunk igényt egyes önkényesen kiszakított jelenségek külön törvényeire.

DR. SÓMLÓ BODOG.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Vidéki pénzügyintézetek reformjáról. Írta Székely Ferencz. A hitel-üggyel foglalkozó egyik kiváló szakemberünk, e folyóiratnak is régi munkatársa, Székely Ferencz, a fenti cím alatt 1899. január 24-én felolvasást tartott a Pénzügyintézeti tisztviselők országos egyesületében. Bár e rovat alatt rendszeren csak a nagyobb terjedelmű műveket szoktuk ismertetni, de tekintettel a kérdés fontosságára, melyet az újabban fölmerült sajnálatos esetek még aktuálisabbá tesznek, s tekintettel, hogy egy nagyon avatott szakember mondja el javaslatát a bajok orvoslására, szükségesnek láttuk, hogy dr. Székely Ferencz felolvasására e folyóirat hasábjain is felhívjuk a figyelmet, s hadd képezze itt esetleg további eszmecsere és megvitatás tárgyát.

Minthogy a felolvasás kisebb terjedelmű, legczélszerűbbnek véltük, ha egész terjedelmében közöljük *) :

»Mindössze 59 év múlt el azóta, hogy Magyarországon az első hazai pénzügyintézet — a Hazai takarékpénztár — megkezdte működését. 1848-ig 71 volt az összes magyar pénzügyintézetek száma, 1875-ig 175, míg 1897. végén 973-ra szaporodtak, nem számítva a hitelszövetkezeteket, melyek dolgozatom keretébe nem tartoznak.

Tudvalevő dolog, hogy Fáy András, a midőn megalapította a hazai takarékpénztárt, nem nyereségre irányuló vállalatot akart létesíteni, hanem olyanforma intézetet, mint az osztrák »Vereins Sparcasse«-k vagy mint nálunk a földhitelintézet: egy közhasznú intézményt, mely esetleges nyereségeiből nagy tartalékalapot gyűjtsön, vagy azokat jótékony és nemzeti célokra fordítsa. A hazai takarékpénztár azonban csakhamar részvénytársasággá alakult át (érdekes történelmi tény, hogy Kossuth Lajos indítványára) és ezt a példát követte majdnem kivétel nélkül az ezután alakult többi takarékpénztár, annál is inkább a bankok és hitelintézetek.

Sokan voltak és vannak, a kik a magyar pénzügyintézetekkel és nevezetesen a takarékpénztárakkal foglalkozva, az ügy érdekében sajnálatosnak tartják, hogy takarékpénztáraink ily irányban fejlődtek és nem inkább állami intézmények mint Franciaországban, vagy községié, mint az osztrák takarékpénztárak legnagyobb része. Ez a sajnálkozás bizonyára indokolt, de ma már csak akadémikusnak lehet nevezni. Azt hiszem senki sem gondolhat arra komolyan, hogy az összes létező magyar takarékpénztárakat feloszlassa és helyükbe

*) Felolvastatott a Pénzügyintézeti tisztviselők országos egyesületében 1899. január 24-én.

községi takarékpénztárakat tegyen, (még ha azt hinné is, hogy a mi községeink erre alkalmasak) és ezért minden észszerű reformtörekvés csakis a tényleges viszonyokat, a meglevő, nem pedig a meg nem levő, de kívánatos intézeteket tarthatja szem előtt.

Általánosságban vizsgálva a magyar pénzügyintézeteket, a szemlélőnek különösen két sajátságos dolog kell hogy feltűnjék:

1. hogy keletkezésüket, működésüket semmiféle külön törvény vagy hatóság nem szabályozza. A magyar keresk. törvény csak 1876-ban lépett életbe, de ez is csak a részvénytársaságokról általában intézkedik, és ezekre is — hogy triviálisan szóljak — rábizzá, hogy tegyenek a mit akarnak.

2. Hogy a bankok és takarékpénztárak nálunk nagyjában csak az elnevezésben különböznek, de egyébként teljesen egyformán keletkeznek és működnek, úgy hogy közöttük lényegében különbség nincsen. Ha már most behatóbban kutatjuk a magyar vidéki intézetek természetrajzát, akkor még egy közös vonást találunk mindnyájánál úgyszólván kivétel nélkül: *azt, hogy valamennyinek az activa immobilis, a tartozásai pedig mobilisek*, azaz hogy világosabban fejezzem ki magamat: tartoznak a betevőknek és visszleszámitolónak, adósságaik tehát oly természetűek, hogy azokat esetleg aránylag rövid idő alatt vissza kell fizetniök. Ezzel szemben pedig az ő követeléseik akár váltókon, akár kötvényeken alapulnak, akár fedezve vannak jelzálogi betáblázással, akár nem — lehetnek igen jók, lehetnek föltétlenül biztosak, de legnagyobb részben oly természetűek, a melyeket egyszerre vagy rövid idő alatt pénzzé tenni nem lehet.

Mindenki belátja, hogy ez a helyzet fölötte visszás és országos veszedelemmé válhat, ha egy fenyegető háború, egy nagy gazdasági válság komoly próbára tenné vidéki pénzügyintézeteink erejét. Nem kell-e attól tartanunk, hogy ilyen válságos időben senki által se támogatva és a fővárosi nagy intézetek által nem segélyezve, de sőt talán hitelfölmondásokkal megtámadva, pénzügyintézeteink tömegesen fognak elpusztulni?

Hogy azokat a pusztításokat, a melyekkel a vidéki pénzügyintézetek egy esetleges válsága az országot fenyegeti, kellően mérlegel-hessük, tekintetbe kell vennünk, hogy azok 1897. végén a saját 110 milliónyi alap- és tartaléktőkéjükön kívül 558,687.000 forint betétet kezeltek és körülbelül ugyanannyit helyeztek el kölcsönökben. A krízis tehát, a mig egyrészt azt eredményezné, hogy százezernyi család részvényekben elhelyezett és megtakarított tőkéje veszélyeztetnék, addig másrészt más százezreknek romlását okozná azáltal, hogy kölcsöneik felmondatnának oly időben, a mikor pénzt kapni sehonnan se lehetne és a mikor ingatlanok értékesítése teljesen lehetetlenné válnék.

Ez a háttér az, a mely rémületet kelt bennünk akkor, a midőn bármely csekély vidéki intézet összeomlásáról hallunk. És ezt a mit mindenki tud, kívántam valahára világosan kimondani, hogy föléb-reszszem a magyar pénzügyintézetek vezetőinek és az egész magyar társadalomnak lelkiismeretét, hogy komolyan hozzáállassunk ennek az aggasztó állapotnak az orvoslásához, annak az óriási közvagyonnak a kellő biztosításához, a mely takarékpénztárainkba le van téve és mely a nemzet mobilis tőkéjének legjelentékenyebb részét képezi.

Vannak egyéb visszasságok is, mint például a takarékpénztárak üzleti tevékenységének korlátatlansága, az új alapítások tulságos

könnyűsége: ezek is bajok és ezeken is kell majd segíteni, de ezek mind eltörpülnek a főbaj mellett és ezért első sorban ennek orvoslására kívánok szoritkozni arra, hogy pénzügyintézeteink fennállása és további egészséges fejlődésére nézve, megfelelő biztosítékok létesíttessenek.

Nem lehet mondani, hogy úgy az elmélet, valamint a gyakorlat emberei nem foglalkoztak volna ezzel a kérdéssel. Ellenkezőleg takarékpénztáraink reformja úgyszólván állandó rovata a pénzügyi szaklapoknak és a napi lapok közgazdasági rovatának. Különösen egy-egy nagyobb bukás mindig újból megindítja a vitát a fölött, hogyan és miképen kellene a dolgot helyesen nyélbeütni.

Az idevágó javaslatok két főirányban mozognak: az egyik az államra akarja bízni a reformot, állami törvény és állami felügyelet útján akarja a kérdést megoldani; a másik *autonom alapon*, maguk az érdekelt intézetek útján.

Es itt mindjárt megjegyzem, hogy én is a második iránynak vagyok híve és az elsőt feltétlenül elvetendőnek tartom, mert

1. a rendezés égetően sürgős, államéletünkben pedig oly sok és fontos feladat vár a megoldásra, hogy erre a reformra — tekintetbe véve az állami gépezet lassú mozgását is — csak évek múlva kerülhetne a sor;

2. mert törvényekkel és szabályokkal egyedül a kérdés meg nem oldható;

3. mert az állam ma még nem rendelkezik elegendő szakértő közegekkel az alkotando törvény végrehajtására és a felügyelet hatályos gyakorlására;

4. mert végül a magyar pénzügyintézetek állami hozzájárulás nélkül önállóan keletkeztek, szaporodtak és fejlődtek — akár jól, akár rosszul — és az én meggyőződésem szerint minden intézmény egészségesen csak azon az alapon fejlődhet tovább, a melyen felépült. Igenes kell rendet csinálni olyképen, hogy gondoskodunk egy olyan az érdekelt intézetek által szabadon választott testületről, mely központját képezi a vidéki pénzügyintézeteknek, mely a szétszórta erőket egyesíti, megállapítja a helyes elveket az intézetek szakszerű vezetésére és korrekt mérlegelésére nézve és mely közegei által ellenőrzi ezen elvek szigorú betartását.

Ezen központi hatóság egy »Országos pénzügyintézeti Kamara« volna és ennek tagja lenne kötelezően mindazon magyarországi hitelintézet, melynek alaptőkéje nem haladja meg az egy millió forintot és *facultative* bármely más belföldi hitelintézet.

Miután azonban az »Országos Pénzügyintézeti Kamara« mindenféle írott sőt törvénybe foglalt biztosíték dacára csak halvaszületett intézmény maradna, ha nem rendelkezik elegendő anyagi erővel arra nézve, hogy az érdekelt intézetek benne ne csak terhes nyügöt lássanak, hanem azt a magasabb fórumot a hová bizalommal fordulhatnak, ha bármely baj érné őket, ennél fogva szükséges, hogy a Kamarával kapcsolatosan és ennek kezelése alatt létesíttessék egy »Országos Pénzügyintézeti Alap« olyképen, hogy a kamara minden tagja abba elhelyezné összes betéteinek öt százalékát. Ezek az összegek a budapesti nagy intézetek által fizetett rendes betéti kamatláb mellett gyümölcsöztetnének és csakis oly módon lennének elhelyezhetők, hogy bármikor a legrövidebb idő alatt mobilizálhatók volnának, mint például:

a) állampapírokban és záloglevelekben;

- b) lombard kölcsönökben ilyenmő papírokra ;
- c) három hónapnál nem hosszabb lejáratú első rangú budapesti váltókra (bank- és malompapírokban) ;
- d) betétekben elsőrangú pénzüintézeteknél.

Miután az »Országos Pénzüintézeti Alap« ily módon mintegy 25–30 millió forintot kezelne, kétségtelen, hogy igen tekintélyes erőtartalmát képezné az ország pénzüintézeteinek, oly erőt, mely még nagyobb baj leküzdésére is teljesen képes lenne. Mert végtére is tudjuk jól, hogy a legnagyobb krízisek se úgy keletkeztek, hogy egyszerre, egy napon összeomlik az egész világ, hanem összeomlott előbb egy intézet, aztán tíz és azután száz. De ha van oly intézmény, a mely az első tiznek összeomlását meg tudja és meg akarja akadályozni, a mely erre nézve a kellő tudással, a kellő jó akarattal és a kellő anyagi erővel rendelkezik, a mely a bajban levőkben fentartja a bátorságot, a rémületre hajlandó közönségben a bizalmat, akkor igazán meg van mentve minden.

Összegezem tehát javaslatomat :

Szükségesnek tartok a honi pénzüintézetek részére egy szabadon választott központi hatóságot: a »Pénzüintézeti Kamarát«, mely egyes elveket állapít meg a könyvvizetésre és mérlegelésre nézve és a mely tagjai fölött állandó felügyeletet gyakorol kiküldött szakértő közegek útján, felügyeletet, mely kiterjed a szakszerű vezetésre, az intézet vagyonának elhelyezésére és a nyereség felosztására is.

A pénzüintézeti kamarával egyidejűleg és ennek kezelése alatt létesítendő volna az »Országos pénzüintézeti Alap« az érdekeltek összes betéteinek öt százalékából, a mely a pénzüintézetek országos tartalékául szolgálna, hogy válságos időben legyen hová támaszkodniok.

Az állam hozzájárulását csakis a következőkre nézve tartanám szükségesnek :

1. Hogy a két intézmény szabályzatai a törvényhozás által törvény erejével ruháztassanak fel.

2. Hogy a »Pénzüintézeti Alap« jövedelmei adómentességet élvezzenek, annál is inkább, miután az illető betétek már meg vannak adóztatva és miután közhasznú és nem nyereségre irányuló vállalatról van szó.

A költségek — a melyek nem tulságos nagyok — az alapnak a fizetendő kamatokat meghaladó jövedelméből fedezhetők volnának, úgy hogy a tagoktól semmiféle hozzájárulás nem igényeltetnék.

Nézzük meg ezek után, miféle előnyökkel járnának az általam javasolt intézmények :

Az előnyök — nézetem szerint — sokfélék és nagy horderejűek. Mindenekelőtt emelnék a magyar takarékpénztárak hitelét itthon és a külföldön. Ha ma tanulmányozunk egy-egy mérleget és azt olvasuk benne, hogy »váltó-tárcza 500.000 forint« vagy »kötvény-kölcsönök 200.000 forint« akkor föltétlenül elhiszszük ugyan, hogy a váltók, illetve kötvények megvannak és hogy az állomány megegyezik a könyvekkel, de hogy ez a vagyontétel tényleg és minden körülmények között megér-e 500.000, illetve 200.000 forintot, ezt már nem mindenkinek hiszszük el. Egészen másképen áll a dolog, ha tudva van, hogy minden mérleg egy szakértő és elfogulatlan hatóság szigorú ellenőrzése alatt áll! Az érdekelt intézetek akkor nem arra fognak első sorban törekedni, hogy nagy osztalékokat fizessenek, hanem arra, hogy mérlegük a kritikát kiállja. De másrészt megszűnik a bizalom is

arra nézve, hogy az intézetek zárszámadásai hü képét adják tényleges vagyoni állásuknak.

Az általam érintett bizalmatlanságon kívül még egy körülmény csökkenti a vidéki pénzintézetek jó hitelét: az az aggály, a melynek kifejezést adtam fejtegetéseim elején, hogy tekintve a tartozások rövid lejáratú voltát szemben a vagyontételek hosszú lejáratával — ellenállhatnak-e egy nagyobb megrendülésnek, melyet előidézhetnek lokális okok: egy nagyobb bukás, egy tisztviselő hűtlensége, az intézet felől terjesztett rágalmak, — de még inkább egy általános válság és a betevő közönségnek ezen okok bármelyike által előidézett indokolt vagy indokolatlan rémülete.

Ez a bizalmatlanság teljesen megszűnne, ha általánosan tudva van, hogy egy hatalmas pénzerő áll minden intézet háta mögött és ugyanez a körülmény megnyugtatóan hatna a betevő közönségre is, vagy legalább annak intelligensebb részére, mely a nagyobb betéteket képviseli.

Lehetnek és lesznek bizonyára különösen a régi és nagy intézetek vezetői között olyanok, a kik azt vélik, hogy mindez ő reájuk nem vonatkozhatik, mert ők fölötte állanak minden eshetőségnek. Szükséges-e kifejeztem, mily nagy rövidlátóságra vall az ilyen gondolkodás?! A legutóbbi években láttunk tönkre menni három nagy és régi kolozsvári intézetet, láttuk a máramaros-szigeti takarékpénztár csődbejutását és csak hónapok multak el azóta, hogy felszámolni volt kénytelen az aradi polgári takarékpénztár és csak egy budapesti nagy intézet segítségével menekült a bukástól az érsekújvári takarékpénztár. Mindezek régóta fennálló, vidéki viszonyokhoz képest nagy alaptőkével és tartalékokkal bíró és nagy bizalomnak örvendő intézetek voltak, mindaddig mig a tönk szélére nem jutottak.

Azok a tanuságok, a melyeket ezek a lokális válságok nyújtottak, azt hiszem, minden embert, a kinek alkalmá volt azokat közelebbről szemlélhetni, az általam javasolt intézmények lelkes barátaivá tettek.

Két jellemző vonást tapasztaltunk, ugyanis minden hasonló esetről:

Először, hogy minden bajba jutott intézet, *tudva azt, hogy nincs kire támaszkodnia*, mielőtt külső segítségért folyamodott volna, pénzzé tett mindent a mit csak értékesíthetett: értékpapírt, váltót, jelzálogkövetelést, — kimerítette esetleg még igazgatósága vagyont és hitelét — úgy hogy a mikor már végleg megakadt, a mikor már teljesen megszűnt irányában a hitel és a bizalom, a mikor már nem volt pénzintézet, hanem liquidáczióális massa, akkor járult a főispán vagy a képviselő útján a pénzügyminiszterhez vagy a fővárosi pénzintézetekhez, hogy segítsenek rajta.

Másodszor, hogy a pénzügyminiszter minden esetben azt mondta, hogy nem segíthet — a minthogy nem is segíthet, — de megtette azt, hogy fölkerlte a segélyakcióra a fővárosi intézeteket. Ezek minden egyes esetben kiküldötték szakértőiket a bajban lévő intézet vagyoni helyzetének megvizsgálására és a szakértők minden egyes esetben kedvezőtlen jelentéssel tértek vissza. *Kijelentem, hogy az ezután kiküldendő szakértők is mindig kedvezőtlenül fognak referálni.* Mert hiszen mindentől eltekintve, a szakértő azzal a tudattal végzi a becslést, hogy ő annak a helyességeért felelős és azzal a

presumptióval, hogy ott okvetlenül rosszul gazdálkodtak, mert különben nem jutottak volna bajba. Ő tehát a saját lelkiismeretének a megnyugtatóására és a felelősségének a fedezésére még az általa megállapított összegből is leüt egy óvatossági hányadot, a mely épen elég arra, hogy tőkét, tartalékalapot és még azontul egy summát szőröstül-bőröstül elnyeljen.

Nem állana-e a dolog egészen másképen, ha megvolna a Pénzintézeti Kamara és az Országos alap? Nem fordulna-e oly intézet, a melyet veszély fenyeget, idején és teljes bizalommal ahhoz a közeget, a melynek ő is tagja és a melynek az a hivatása, hogy rajta segítsen? Hány intézet volna ily módon megmenthető és ha megmenthető nem lenne, békésen lebonyolítható a betevők és hitelezők érdekeinek megóvásával!

Harmadik éve immár, hogy a Marmaros-Szigeti takarékpénztár csődbe jutott, 380.000 írt volt a tőkéje és a tartalékai, körülbelül 2 $\frac{1}{2}$ millió forintba ruadtak a betétei, több százezer forintba egyéb tartozásai. A tömeggondnok — bizonyára köztisztelőben álló férfiú és az ügyvédi karnak egyik ékessége — a könyvek szerint három millió forint vagyont kapott a kezébe értékesítés céljából, a melynek azonban valószínűleg nagy része — mondjuk a fele — értéktelen volt. És azóta a szerencsétlen betevők egy krajczárt se láttak a pénzükből, nem is szólva a részvényesekről — a kik mégis tehetősebb emberek lehetnek, — de a kiknek a röviddel azelőtt még 400 írt értékű részvénye teljesen értéktelenné vált. E mellett természetesen be kellett hajtani a többnyire jelzálogi bekebelezéssel biztosított künnlevőségeket. Képzeljük el, hány ház és birtok került újra, vagy nem került újra csak azért, mert vevő úgy sem akadt volna még potom áron se. És most már gondoljuk el azt is, hogy mily hatással van az ilyen eset népünknek amúgy se nagy takarékosági hajlamára és mennyire csökkent a takarékpénztárak iránti bizalmat!

Nem így történt volna ez a dolog, ha már megvolna a Pénzintézeti kamara és az Országos alap. Nem merem állítani, hogy a Marmaros-Szigeti takarékpénztár akkor is fenttartható lett volna, de bizonyos, hogy csődbe nem jut, a betevők megkapták volna a pénzüket és milliónyi közvagyon semmivé nem válik.

És ha még ezek után is akadnak oly nagy önbizalommal bíró férfiak, a kik mind erre azt mondják, hogy: »Nekünk, hála Istennek erre nincs szükségünk; a mi intézetünk szilárdan áll, azt baj nem érheti«, akkor rámutatok a legutóbbi napok ujsághíreire, melyekből azt láttuk, hogy a *lemergi nagy takarékpénztár* egy minden alapot nélkülöző kósza hirre megrohanták a betevők és az ostrom ezidő szerint még folyik. Hogy mi lesz a vége: megnyugodnak-e a betevők és megmenekül a bajba jutott intézet, avagy addig ostromolják-e míg fizetéseképtelenné válik, azt ma még tudni nem lehet. De annyi bizonyos, hogy a lemergi takarékpénztár (Galizische Sparkassa in Lemberg) 1844 ben alakult meg, több mint 30 millió forint betéttel birt, tartalék-alapja (részvénytőkéje nincsen) meghaladja a hárommillió forintot, nyugdíjalapja és egyéb alapjai körülbelül egymillió forintba rugnak. Állami felügyelet alatt is áll, de Ausztriában a takarékpénztárak (meg kell vallanunk, hogy némi joggal) a bizalomnak általában sokkal nagyobb mértékét élvezik, mint nálunk. És ime, ezt a nagyhirű, régi intézetet alapjaiban meg-

rendíti egy kósza hir! De ettől eltekintve, szabad-e okos embernek azt mondani, hogy: »Én a házamat tűz ellen nem biztosítom, mert én mindig vigyázok a tűzre és az én házam nem gyulladhat ki.« De hátha a cseléd nem vigyáz? Hátha az ellensége gyújtja meg? Hátha a vigyázatlan szomszéd égő háza dönti veszélybe? Szabad-e biztosítatlanul hagyni egy értékes házat, különösen ha az idegen őrizetünkre bízott holmival van tele? Feleljen erre akármely józan és lelkiismeretes ember!

Ezekben voltam bátor elmondani igénytelen nézetemet a pénzintézeti szervezetünkben fennálló bajokról és azoknak orvoslásáról. Tettem ezt abban a reményben, hogy az ige testet fog öltetni és az általam megpendített reformok az összes érdekelték közreműködésével meg fognak valósulni. Meggyőződésem, hogy ezzel első sorban maguknak használnak a pénzintézetek, még pedig úgy erkölcsi mint anyagi tekintetben, de üdvös dolgot cselekednének az ország érdekében is, mert hozzájárulnának ahhoz, hogy a mai veszélyes helyzet szanáltassék és nagy országrészek mobilis vagyona biztosabb alapra helyeztessék.

Mindnyájan ismerjük a bajt. Évek óta tele vannak vele az újságok. Én azt hiszem, hogy elég volt már a szóból, lássuk a tetteket!

A felvidék eltótosodása. Irtá dr. Körösy József. Budapest, 1898. Annak a becses tanulmánynak, melyben Körösy József a magyarság éjszaki nyelvhatárának változó alakulatát oly hazafias buzgósággal és igaz magyar szívvvel tárgyalja, ezuttal második füzete jelent meg.

Mig az első Pozsony és Nyitra megyék viszonyait ismertette, ez újabb füzet Bars és Hont megyékről szól. A kép, melyet Körösy rajzol, itt is elég sötét. Csak egy pillantást kell vetnünk a füzethez csatolt grafikai térképre s legott világosan áll előttünk a magyarság térvesztése s a tótság diadalmas előnyomulása éjszak felől. Távolról sem nyújt ezért kárpótlást a magyar nyelv hódítása, mely szigetenként szintén előfordul. Legalább Bars megyében nem. Hont megyében a magyarság éjszaki határa már kevésbé szorult le, délen pedig nyelvünk terjedésének nagyobb nyomait látjuk. Noha ez utóbbi térfoglalás tulajdonképen nem hódítás, csak a régebben elvesztett magyar területek visszaszerzése.

A magyarság pusztulásának három fő okára Körösy mindjárt tanulmánya elején rámutat. A magyarság irtását s a tótság terjesztését már Giskra hadai elkezdtek ezeken a vidékeken. Még nagyobb pusztulást okoztak a török dúlások, melyek e két vármegyét többször meglátogatták. A harmadik ok a vallásos türelmetlenség volt. A magyar falvak népessége szívéosan ragaszkodván a protestantismus-hoz, az egyházi és világi földesurak a török kiűzése után nemcsak hogy az elpusztult falvakat nem a szétzúllott magyar jobbággyakkal telepítették újra, hanem megtelepült magyar protestáns jobbággyaikat is gyakran elűzték, tótokat telepítve helyökre.

Körösy a magyar-tót nyelvhatáron községről-községre követi az átalakulást, történeti adatokkal, följegyzésekkel támogatva állításait.

Már volt alkalmunk e folyóirat hasábjain Körösynek e megkezdett munkájáról, mely annyi gonddal, szeretettel s aprólékos figyelemmel van írva, foglalkozni. Az egész mű befejezése után részletes ismertetésben fogunk róla megemlékezni, ezuttal egyszerűen

csak fel akarjuk hívni rá a magyar olvasóközönség figyelmét. Bár minden magyar ember olvasná s ne zárná el szívét és eszét a benne rejlő tanulságok előtt.

Ha e nemzet valaha mulasztásainak tudatára ébred s komoly szívóssággal s áldozatoktól vissza nem riadó erős elhatározással megkezdí az elvesztett tér visszahódítását: Körösy munkája sok hasznos útmutatással fog szolgálni. Melegen kívánjuk, hogy szerző a még hátralevő megyékről is mielőbb elkészítse tanulmányát.

—a.

Luxemburg Rosa, Doctor der Staatswissenschaften: Die industrielle Entwicklung Polens. Leipzig, Duncker et Humblot 1898. Orosz-Lengyelország jelen állapotáról részletesen tájékoztató mű nincs az irodalomban, mely egykor oly nagy érdeklődéssel kísérte a lengyelek nemzeti politikai mozgalmait, ipari viszonyairól is csak azt tudják, hogy újabb időben hatalmas gyártelepei keletkeztek, különösen Lodz város környékén s ezek a gyártelepek félelmes s olykor hevesen összetűző versenytársai a moszkvai nagyiparnak. Luxemburg műve, mely tulajdonkép tudori dissertatio, rendkívüli adatgazdagságával és a viszonyok alapos ismeretével egészen új világot vet ezekre a kevésbé ismert állapotokra s felhívja a közfigyelmet arra, hogy Orosz-Lengyelország magasra fejlett ipara már jelenleg is kiváló közgazdasági és politikai tényező, de szerepe a közel jövőben még nagyobb leend. Szerző határozottan a socialdemokraták közé tartozik s művének kidolgozásában a materialisticus felfogás az uralkodó, mindamellett előadása objectív s épen sokoldalúsága következtében nagyon instructív, úgy, hogy olvasóinknak, kik a magyar történelemben oly nagy szerepet játszó lengyelek ezen főcsoportjának jelen helyzete iránt bizonyynyal érdeklődnek, ennek a monográfiának tanulmányozását feltétlenül ajánlhatjuk.

Orosz-Lengyelország a jelen század elején az anyagi tönk szélére jutott. A napoleoni uralom, a continentalis zár, a jobbagység megszüntetése, az új bureaucratismus és hadi költségek súlya alatt uzsorás adósság lett általánossá, különösen a földbirtokosok között. Valósággal a czári kormány atyáskodó intézményei öntöttek új életet a nemzetbe, különösen a lengyel bank felállítása (1828) s külföldi szakavatott iparosoknak nagy számban való behozatala által. Nagy előnye volt Lengyelországnak az is, hogy míg Oroszországban túlnyomólag prohibitív vámpolitika uralkodott, az Oroszországhoz csatolt Lengyelországnak szabad kereskedelmi forgalma volt a régi Lengyelország más részeivel, azaz a valóságban Ausztriával és Poroszországgal. Főkép ez emelte nagy virágzásra a lengyel posztó-ipart, melyből már 1829-ben 8 $\frac{1}{2}$ millió rubel értékűt vittek ki Oroszországba s részben Khinába, főkép az által, hogy a félgyártmányokat jóformán vám nélkül hozhatták be. Mindamellett jó hosszú ideig még a földmivelés uralkodott Lengyelországban, míg végre az orosz-lengyel határvám eltörlése, a krimi hadjárat és a vasuthálózat kiágazása az 50-es években kapcsolatban az orosz védvámrendszerrel, hirtelen megteremtette a nagyipart Orosz-Lengyelországban s oly nagy fokra emelte, hogy ma már a nyugati államok iparával versenyezhet s az előbbi tisztán földmivelő ország jellegét egészen megváltoztatta.

Különösen három vidéke van Orosz-Lengyelországnak, hol a gyárak nagy számmal fordulnak elő. A legjelentékenyebb központ a textil-ipar székhelye Lodz, hol 1821-ben még csak 800 lakos volt, ma közel negyedfélszázezer, kiknek nagyobb része gyármunkás, kik évente közel 100 millió rubel értékű árút termelnek. Maga a Scheibler-féle óriási gyár 7000 állandó munkást foglalkoztat s évente legalább 15 millió rubel értékű árút termel. Hatalmas versenytársa újabb időkben a sosnovizi telep a porosz határ mellett, hol a részben Németországból áttelepített gyárakon kívül a vas- és kőszénbányászat is nagyon virágzó. A harmadik nagy telep a főváros, Varsó környéke, hol főképp a cukor- és gépipar nagyfontosságú. Már 1890-ben 210 millió rubelre ment a lengyel gyárak termelési értékének összege, nagyobb, mint — Szent-Pétervár és Moszkva vidékét kivéve — bármely más területé a nagy orosz birodalomban.

A lengyel gyárak a dolog természete szerint nagyobbreszt kivitellel dolgoznak. A 70-es évek kezdete óta egymásután hódítják meg a különböző oroszországi piacokat, a mult évtized vége óta már az ázsiaiakat is olyannyira, hogy különösen a moszkvai gyárosok hosszú idő óta állandó, nyílt és szenvedélyes harcot folytatnak ellenök s az orosz kormánynak nagyon sok munkát ad a két versenyző területnek örökös panasza és a reformjavaslatok állandó sürgetése.

Szerzőnk tüzetes és statisztikai adatokban gazdag fejtegetés alapján arra az eredményre jut, hogy a lengyel ipar versenyképessége jelentékenyen nagyobb, mint a moszkvaiaké. Nagy előnyük van ugyan az utóbbiaknak a gyapotiparban, a vízi erőben, vasiparban s a munkaértékesítő piacok közelségében, a lengyelek előnye ellenben a képzettebb munkaerő, olcsóbb tüzelőanyag s az ipartermelés éskereskedés fejlettebb volta, melyek segítségével a moszkvaiakat több eclatans esetben még saját területükön is képesek megverni, bár ez a vereség nagynak már csak azért sem mondható, mivel az orosz védvámrendszer mellett mindkét félnek hatalmas új piacok állanak rendelkezésükre az óriási birodalomban. Azt az európai sajtóban gyakran hangoztatott vádat, mintha az orosz kormány a lengyel iparral szemben ellenséges álláspontot foglalna el, szerző alaposan megczáfolja, kimutatván, hogy az orosz kormány már csak politikai okokból is mindenütt igyekszik a kapitalisztikus-rendszer oszlopait támogatni, kik ennél fogva őszinte hivei a jelenlegi politikai helyzetnek, mely körülmény élénken észlelhető Orosz-Lengyelországban, hol a nagyiparosok veszedelmes ellenfelei a lengyel önállósági törekvéseknek. Az orosz-lengyel határvám eltörlése volt kezdete Orosz-Lengyelország önállósága megszűnésének s ugyancsak hasonló eredményű lesz Finnországra vonatkozólag is az orosz politika, mely a finn vámhatárt már 1903-ra megszünteti.

Nagyon fontos a lengyel iparnak fellendülése az orosz politika jövőjére nézve. Minden jel azt mutatja, hogy az orosz kormány újabb időkben hajlandó iparával kilépni a világpiacra s ott más államokkal versenyezni. Ázsiai birtokain kívül, melyeket egyelőre közgazdasági függésbe is akar hozni, különösen négy állammal szemben törekszik az orosz kivitelt minden tekintetben előmozdítani, ezek Khina, Perzsia, Közép-Ázsia és a Balkán államok. Legérdekesebb példája e törekvéseknek a shanghaii orosz-bank fölállítása, melynek hivatalosan kinyilatkoztatott feladata az, hogy Oroszország közgazdasági szerepét Khinában a többi európai államokéval szemben megerősítse s e célból a khinai kormány közigazgatási teendőiből sokat

(adók behajtása, államadósságok kamatainak törlesztése, állami vállalatok financiairozása) magára vállal. Mind ebben nagy segítségére vannak az orosz kormánynak a nehézkes és csak biztos és nagy nyereségre dolgozó moszkvai iparosokkal és kereskedőkkel szemben a lengyelek, kiknek ügyessége s alkalmazkodó képessége különösen Perzsiában még az angolokéval is versenyeznek. A Perzsiába vitt orosz árúknak mintegy fele Orosz-Lengyelországból jön, főképp Bakun keresztül.

Ezek a törekvések mindinkább arra vezetnek az orosz kormányt, hogy szigorú vámpolitikáját mérsékelje. Nehogy azonban a külföldi ipar ezáltal a hazait tönkre tegye, azt oly módon is igyekeznek erősíteni, hogy az orosz vámhatáron belül a versenyképességet emeljék, azaz a moszkvai fejletlen ipart a szentpétervári és lengyel ipar szabad versenyének áldozatául dobják, a mint azt újabban élénken bizonyítja a normális munkaidőről hozott törvény, mely egyenesen a lengyeleknek kedvez a moszkvaiakkal szemben. A moszkvai kapitalizmus három főeszményét: kamatbiztosítást, prémiumot és államsegélyt ma már az orosz közvélemény csak a fejletlen ipar igazságtalan és gyámkodó védelmére szolgáló eszköznek tekinti s ennek megfelelően folyvást emelkedik a szabad kereskedelem és technikai haladás pártja. Ezért újabban gyakran hallunk egyes hangokat, még a hivatalos körökből is, melyek az egységes orosz ipar versenyképességének szükségét hangoztatják, főképp az angolok és németek ellenében s egészen közönyösnek tartják, hogy a birodalomnak melyik része járul nagyobb erővel a közös célhoz, hogy az ázsiai piacokról az idegen versenytársakat kizárhassák.

Politikai szempontból tekintve ezeket a jelenségeket, kétségtelennek látszik az orosz állam egységének megszilárdulása az abszolutizmus és kapitalizmus lényegileg egyöntetű érdekei következtében, főképp az ázsiai piacokon. Különösen reménytelennek tartja a szerző ily körülmények között a lengyel nationalisták separatisztikus vágyainak teljeseledését. Az abszolutizmus bukását ellenben, mint socialista, biztosnak tartja részben a jövőben kétségkívül bekövetkezendő érdekellettek következtében, s még inkább, mert hiszi, hogy a lengyel proletárok ereje az oroszokkal szövetségbe, rövid idő múlva hatalommá fejlődik.

—r.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az *Appleton*-féle »Popular Science Monthly« mult évi december havi számában *Atkinson* Edward »The wheat growing capacity of the United States« cím alatt ír az Egyesült-Államok búzatermelő képességéről.

Abban a mélyremenő árhanyatlásban, a mely oly érzékenyen sújtotta és sújtja az európai kulturállamok mezőgazdaságát, tudvalevőleg az északamerikai Egyesült-Államok óriási versenye játszotta a döntő szerepet. E nagy termelő államcomplexum jövő magatartása, a kérdés, fokozhatja-e termelését és valószínű-e, hogy a közel jövőben fokozni fogja, a legnagyobb érdekekkel bír és közvetlen érdekekkel bír ennél fogva *Atkinson* cikke is, mely e kérdésben figyelemre méltó tanulságokat szolgáltat.

A cikk tulajdonképen válaszirat egy angol tudósnak, Sir William Crookesnek a British Association for the Advancement of Science legutóbbi bristoli ülésén »A buzatermelés jövőjéről« tartott meguyító beszédére, a melyben a jeles tudós valósággal szenzációs eredményre jutott. Számszerűen taglalva a buzatermelés és fogyasztás mérvét és fokozatos emelkedését, Crookes bizonyítja, hogy a buzaszükséglet már az 1897/98-ik évi gyenge aratással utolérte, sőt túlszárnyalta a tényleges buzatermelést, abszorbeálva az előző évek gazdag termései folytán fenmaradt készletet is. Ezzel termelés és fogyasztás egyensúlyba jutott, a mi már a legközelebbi jövőben az árak emelkedését fogja maga után vonni. Minthogy pedig a termőterület — a mint ezt az összes jelentékenyebb buzatermelő országra vonatkozólag kimutatni igyekszik — legnagyobbbrészt már fel van használva, a termőerő pedig nem újittatik fel kellőképen, a buzatermelés csak rövid időig, mintegy 1930-ig fog még lépést tarthatni az egyre növekvő szükséglettel. Nincs messze tehát az idő, midőn a buzatermelés a mai termelési mód és tényezők mellett eléri szélső határát, a melyen túl rémes veszedelem: a kenyérszükség fenyegeti az emberiséget. Fokozott jelentőséggel bír természetesen a kérdés Angliára nézve, a mely mintegy 240 m. bushelt (87 millió htl.-t) tevő jelenlegi szükségletét háromnegyedrészen idegen búzával kénytelen fedezni. A fenyegető veszedelmet a vegyészet feladata elhárítani azzal, hogy módot talál a föld termőerejének nagyarányú fokozására. Minthogy pedig a buza legfőképp nitrogént kíván, a kötött nitrogén meglevő forrásai ellenben elégtelenek, a feladat abban áll: módot fedezni fel a légkörbeli nitrogénnek, hol az korlátlan mennyiségben áll rendelkezésre, kötötté való átalakítására. Ez az a probléma, a melynek megoldása már közeli nemzedékekre nézve a lét kérdése lesz.

Tagadhatatlan, hogy Crookes fejtegetései nincsenek tudományos érdek nélkül és nagyon is hihető, hogy eszméje, ha megvalósul, még jelentékeny szerepet játszhat az emberiség élelmezésében. A probléma mindazonáltal, a melyet felvet, ez idő szerint koránt sem bír azzal a gyakorlati jelentőséggel, a minőt neki Crookes tulajdonít, a termő területek kimerüléséről a közeli jövőben nem lehet szó. Áll ez jelesen az Egyesült-Államokra nézve. Atkinson kimutatja, hogy az Egyesült-Államok termőterületéből, mely a legilletékesebb szakférfiak nyilatkozatai szerint 3 millió angol négyszögmértföldet tevő összes területnek kétharmad részére, vagyis 2 millió négyszögmértföldre (518 millió hektárra) tehető, ma még alig 20% van felhasználva. Az 1897-ik évi termelési adatok szerint ugyanis a főterményekkel összesen 337.850, vegyes terményekkel mintegy 60.000, összesen tehát 400.000 négyszögmértföld volt művelés alatt. Az Egyesült-Államok termelése e szerint még megötszörözhető, buzatermelése is tehát, a mely 1897-ben 61.600 négyszögmértföld területen 530 millió bushelt (192 millió htl.-t) tett, — még ha az egyes termények művelésében ma fennálló arány megmarad is, — 300 ezer négyszögmértföld területtel 2700 millió bushelre (980 millió htl.-re) növelhető. És elérhető volna mindez a ma még általában divó extensiv gazdálkodási mód, a mai alacsony termésátlagok mellett, pedig nem szabad feledni, hogy a termelési mód javítása, a föld termőerejének okszerű felujtása és fokozása, a melynek jelentőségére Crookes méltán utal, egyre jobban hódít tért az amerikai gazdák körében. Az

amerikai gazdák is ismerik és értékesítik azt a felfedezést, a melyet Crookes felemlít, hogy a hüvelyes növények szárán élő bacteriumok itválasztják a levegő nitrogénjét és azt a növény és közvetve a föld káplálására fordítják, hogy tehát a buzatermeléssel kimerült föld termőereje legegyszerűbben hüvelyes növények termelésével újítható fel. E módon folyik ma·széltében a déli államok földjének felújítása.

Bátran állithatni e szerint, hogy az Egyesült-Államok az emberiség összes jelenlegi buzaszükségletét, a melyet Crookes elfogadható számítással 2324 millió bushelre (844 millió htl.-re) becsül, egymagukban képesek volnának fedezni, illetőleg képesek volnának az emberiség növekvő szükségletének ellátását belátható időre magukra venni. Ám mindez többé-kevésbé érdekes kombináció, közvetlen gyakorlati érdekekkel az a kérdés bir Angliára nézve, várható-e az Egyesült-Államok buzatermelésének fokozása a *mai* árak mellett oly mérvben, hogy Anglia szükséglete mindenkor fedezetre találjon?

Atkinson határozott igennel felel e kérdésre; állítása bizonyítására ugyancsak a szakférfiak nyilatkozataira hivatkozik. E szerint a mai árak mellett is — értve ezalatt bushelenként 1 dollárt (htlenként 7.60 frtot), a minő színvonalon mozgott a buza ára a londoni piacon az utolsó öt évben, — a buzatermelés eléggé jövedelmező az Egyesült-Államokban: jellemzően mutatja ezt az a tény, a melyre L. G. Powers, a minnesotai munkaügyi hivatal főnöke, a legkiválóbb szaktekintélyek egyike mezőgazdasági kérdésekben, utal, hogy az Egyesült-Államok mezőgazdai anyagi helyzete, a mely egyébiránt állandóan javul, épen az utóbbi öt évben mutatja a legnagyobb fellendülést. Igaz ugyan, hogy e fellendülés a vegyes kulturájú vidékeken nagyobb mérvű, de tekintélyes mérvben jelentkezik a kizárólag búzát termelő vidékek gazdáinál is. Bizvást állithatni tehát, hogy az Egyesült-Államok buzatermelése a mai jövedelmezőség mellett is nagy mértékben fog emelkedni — Powers szerint például bizton számithatni arra, hogy Minnesotában és a körülfekvő területeken a mai viszonyok mellett is, a buza termelése 25 év alatt meg fog kétszereződni, — de kétségtelen, hogy a mennyiben a mai árak hosszabb tartama esetén a jövedelmezőség a szállítási és a termelési költségek csökkenése folytán lényegesebben emelkednék, e körülmény a termelés rohamos fokozását idézné elő.

A mily megnyugtatók lehetnek e fejtegetések fogyasztó államra nézve, minő Anglia, oly kevésbé vigasztaló kilátást nyitnak azok a jövőbe a termelő államok, jelesül hazánk előtt. Világosan kitűnik belőlük, hogy az Egyesült-Államok versenyének megújulásától igenis lehet tartani. Csupán a szállítási vagy a termelési költségeknek kell érezhetőbben megcsökkenniök — s ez igen közel álló eshetőség, — s az Egyesült-Államok termelésének újabb hirtelen fokozása várható; nyilvánvaló pedig, hogy ez az árak további hanyatlására vezetne a világpiacra. Így történt ez a 80-as évek elején is, akkor is a szállítási költségek csökkenése idézte elő az amerikai termelés és kivitel nagyarányú emelkedését és a világpiacra az árak hanyatlását és érdekes, hogy épen Atkinson volt az, a ki a szállítási költségek csökkenéséből mindezt előre megjósolta.

Nem áltathatjuk tehát magunkat azzal, hogy a helyzet a világpiacra a közeli jövőben kedvezőbbre fordul, ellenkezőleg az árak újabb hanyatlására lehetünk elkészülve. Jó ezzel előre számolni, előre

keresni utat és módot arra, hogy mezőgazdaságunkat a világverseny újabb nyomása ellen megvédjük. A leghatályosabb mód kétségkívül az, a melyre Tisza István gróf oly meggyőzően utalt »Magyar agrárpolitika« czímen ismeretes röpiratában: Ausztria fogyasztását biztosítani termelésünknek. E cél megvalósítása: a magyar agrár-érdekek biztosítása a vámszövetség megújításánál, és még inkább a monarchia külpolitikájában, a nemzetközi szerződések megújításakor az a komoly feladat, a mely a legközelebbi jövőben vár a magyar gazdasági politikára.

Dr. Kovács Aladár.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Jelzálog-hitelintézeti statisztikánkról.¹⁾

A mult évben a Közgazdasági Ismeretek Tára szerkesztősége részéről az a megítélt megbízatás jutott osztályrészemül, hogy a készülő lexikon számára a magyar jelzáloghitelügyről cikykelyt írjak. Minthogy a magyarországi ingatlanok általános megterhelési viszonyairól — sem a földbirtok, sem a házak megterheléséről — statisztikai adatok nem állanak rendelkezésünkre, munkálatom természetszerűen csupán a jelzáloghitelintézetek üzletkörének tárgyalására szorítkozhatott, a mely tárgyról az 1894. évi hitelintézeti statisztikában, valamint a legutóbb megjelent 1897. évi statisztikai évkönyvben adatok bőségesen foglaltatnak. A mikor azonban ezeket a statisztikai adatokat a gyakorlati élet terén szerett megfigyeléseim világánál kritika alá helyeztem, arra a sajnálatos meggyőződésre jutottam, hogy ezek az adatok komoly tudományos munkálat háttéréül nem szolgálhatnak. Ezen állításomat akarom jelen előadásom keretében, sine ira et studio, csupán abból a célból ismertetni, hogy talán a jövőben valaki hasonló céllal eljárva, ez adatokat jobban felhasználhassa, mint tehettem én azt a jelenben.

¹⁾ E dolgozat a Magyar Közgazdasági Társaság 1899. január 26-án tartott ülésén olvastatott fel. A hang, melyet használ, nem olyan, mely kívánatossá tenné, hogy a Közgazdasági Szemle közleményei között helyet foglaljon. De minthogy az alaptalan támadás a Közgazdasági Társaságban történt s épen a vezetésem alatt álló hivatal ellen irányul, alkalmat kívántam adni a Szemle olvasóközönségének, hogy ítéletet alkosson magának a kérdés felől ezen cikk s azon pár észrevétel alapján, melylyel e közlemény téves állításait szükségesnek tartottam helyreigazítani. Észrevételeim mindjárt e közlemény után (a 129. lapon) következnek. A felolvasáshoz különben *Láng* Lajos, a Magyar Közgazdasági Társaság elnöke a következő megjegyzéseket fűzte: »Nekem, mint a társaság elnökének lehetetlen egy megjegyzést elhallgatnom, a mi az előadásra vonatkozik. Nevesebb szerzőkkel szemben nem szoktunk előleges cenzurát gyakorolni, ennek következtében természetes, hogy mindazért, a mi itt elmondott, a felelősség az előadó urat illeti. Részemről nem óhajtom legkevésbé sem kizárni még a legerősebb tényleges kritikát sem, de meg fog bocsátani az előadó úr azon megjegyzésemért, hogy egy egész csomó kifejezést használt, melyet felemlítés nélkül nem hagyhatok. Ha az előadó úr azt hi-zí, hogy az éles kritika nyilvánításától óvakodott, ebből a tévedéséből ki kell őt ábrándítanom, a mennyiben helylyel-közzel erős kifejezéseket használt. A dolog meritumára nézve nem tudok nyilatkozni, kötelességem volt azonban, azt hiszem, ezen helyről hangsúlyozni, hogy az elmondottakat magamóvá nem tehetem.«

A szerkesztő.

Az országos statisztikai hivatal hitelintézeti kiadványainak beosztása két alapelven nyugszik. Egyrészt külön tárgyalatnak az intézetek, mint bankok, takarékpénztárak és földhitelintézetek, másrészt pedig az adatok külön vannak közölve az ország egyes geográfiai részeiről és ezeken belül ismét az egyes vármegyékről. Ki kell jelentenem, hogy én sem az egyik, sem a másik beosztást szerencsésen megválasztottnak nem tartom.

A bankok, takarékpénztárak és földhitelintézetekre való megosztást a statisztikai hivatal egyik helyen így indokolja: »A takarékpénztári formát ma már nem tartják oly feltétlenül előnyösebbnek, mint korábban s a szövevényesebb gazdasági élet mind több s több bankot hív életbe.« A ki ezt a meghatározást olvassa s a mi hitelügyi törvényhozásunkba nincs beavatva, azt kell hinnie, hogy talán vannak törvényhozásunk keretében olyan tételes intézkedések, a melyek a szövevényesebb gazdasági élet kultiválását könnyebbé teszik bankok, mint takarékpénztáraknak elnevezett intézetek számára és mintha lenne vagy lett volna a multban valamelyes olyan tételes intézkedés, a mely a takarékpénztári formát előnyösebbnek tüntette volna fel más pénzügyi formáknál. Igen jól tudjuk, hogy ilyen tételes intézkedés sem az egyik, sem a másik irányban nincsen, jól tudjuk, hogy semmi törvényes akadály nincsen arra nézve, hogy akár takarékpénztárak, akár bankoknak elnevezett pénzügyi intézetek akármilyen aktív vagy passzív üzletágat folytathassanak.

De ha már nincs törvényes megkülönböztetés, talán van valamelyes oly élesen megkülönböztető gazdasági vonal a pénzügyi intézetek egyes formái között, a mely megengedi, hogy ezek az intézetek oly élesen elkülönítve tétessenek megfigyelés tárgyává, mint a hogy azt az országos statisztikai hivatal teszi. Erre a felfogásra enged következtetni a statisztikai hivatal 1894. évi kiadványában olvasható következő megjegyzés: »az utóbbiak (takarékpénztárak) bár nem a nyugoti értelemben vett takarékpénztárak, hanem sajátos fejlődésüknél fogva lényegileg letéti bankok, s nagyjában ugyanazon üzletágakat folytatják, mint bankjaink, nagyobb kockázattal járó vállalatoktól mégis inkább tartózkodnak s csak a hozzájuk tóduló tőkék gyümölcsöző elhelyezéséről gondoskodnak.«

Ha külön szemléljük azokat az adatokat, a melyeket a statisztikai évkönyv a bankok és takarékpénztárak terheinek megoszlásáról közöl, tényleg arra az észleletre jutunk, hogy úgy absolute, mint relative a takarékpénztárak nagyobb betéti tőkét kezelnek, mint bankjaink. Mihelyt azonban a takarékpénztárak köréből csak egy intézetet: a »Pesti hazai első takarékpénztár«-t kihagyjuk, arra az eredményre jutunk, hogy takarékpénztáraink ugyan absolute nagyobb összegű betétek felett rendelkeznek, mint bankjaink, relative véve azonban az ellenkező áll, a mennyiben egy magyarországi bank átlag 100.000 frt, egy magyarországi takarékpénztár pedig átlag csak 78.000 frt betétet kezel. Ha pedig ez így áll, ha a betétek arányszámát csak egy intézet dönti el a takarékpénztárak javára, akkor talán még sem szabad azt állítani, hogy a takarékpénztárak »sajátos fejlődésüknél fogva lényegileg letéti bankok«.

De nézzük azt az állítást, vajjon a takarékpénztárak csakugyan »csak a hozzájuk tóduló tőkék gyümölcsöző elhelyezéséről gondoskodnak-e«?

E részben néhány nagyobb takarékpénztárunk, köztük — a pesti hazai első takarékpénztártól eltekintve — két legnagyobb takarékpénztárunk mérlegadataira hivatkozom. A takarékpénztárak által kezelt tőkéből ugyanis 1897. év végén esett:

	betételre	záloglevélre
Egyesült fővárosi takp.	32 %	48 %
Orsz. központi »	28 %	51 %
Belvárosi »	24 %	41 %
Nagyszombati általános takp.	29 %	61 %

Azt hiszem, ezek a példák eléggé igazolják a felállított tétel helytelenségét, a minthogy tényleg a helyzet úgy áll, hogy úgy bankjaink, mint takarékpénztáraink gondoskodnak a hozzájuk tóduló tőkék gyümölcsöző elhelyezéséről, de viszont, takarékpénztáraink nem kevésbé, mint bankjaink, tódulnak az elhelyezésre váró tőke után is.

A mi pedig a kockázatot illeti, nem igen állanak statisztikai adatok rendelkezésünkre annak kimutatására, vajjon mely intézetünk: a takarékpénztárak-e, vagy pedig a bankok folytatnak kockázatosabb üzletágat. Egyetlen üzletágnál, a jelzáloghitelüzletnél állanak a statisztikai kiadványban oly adatok rendelkezésünkre, a melyből az üzlet kockázatoságára némi következtetést vonhatunk. Ki van ugyanis mutatva, hogy a magyar anyaországban a bankoknál és földhitelintézeteknél a földbirtokra adott kölcsönök összegének 0.63%-a, bérházakra adottaknak 0.51%-a pöröltetett be, a takarékpénztáraknál pedig 1.67%-a, illetve 1.32%-a. Ez után közölve van a beperelt hátralékos járulékok kimutatása, a melyeknél a statisztikai hivatal azt a megfigyelést teszi, hogy »a takarékpénztárak itt is kedvezőtlenebb képet mutatnak, mint a bankok és földhitelintézetek, mi onnan magyarázható, hogy az utóbbiak nagyobb szigorúsággal rostálják meg a kölcsönkérvényeket«.

Ezek az adatok arra engednének következtetni, mintha ellenkezőleg a takarékpénztárak folytatnának kockázatosabb üzletet, mint a bankok és földhitelintézetek, megjegyzem azonban, hogy ez is csak pusztá látszat, a melynek magyarázata kizárólag az, hogy a magyar földhitelintézet, a mely a többi intézetnél tényleg nagyobb szigorúsággal rostálja meg a kölcsönkérvényeket a bankok és földhitelintézetek közt van kimutatva. Mindezen adatok azonban világosan bizonyítják, hogy bankjaink és takarékpénztáraink üzletköre teljesen ugyanaz és a mennyiben lenne is eltérés, ez semmi esetre sem olyan, mely azok különböző elnevezésével lenne okozati összefüggésben.

Még pregnánsabban tünteti fel a háromfelé osztás tévességét a földhitelintézeti csoport megalakítása. A szó közönséges értelmében földhitelintézet alatt mindenki olyan intézetet ért, a mely földre hitelt nyújt. Ilyen intézetünk tényleg kettő van: a magyar földhitelintézet és a kisbirtokosok országos földhitelintézete. Minthogy azonban a statisztikai hivatal nem két, hanem hét fennálló földhitelintézetet mutat ki, világos, hogy ezt a szót nem annak közönséges értelmében veszi, hanem földhitelintézet alatt tulajdonképen jelzálogintézetet vagyis olyan intézetet ért, a melynek üzletkörét főképen jelzálogokra való kölcsönadás képezi. Ha ezt a meghatározást fogadjuk el, tényleg könnyen megnevezhető hat földhitelintézet, t. i. a magyar földhitelintézet, a kisbirtokosok országos földhitelintézete, a magyar

jelzáloghitelbank, a magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankja a nagyszebeni földhitelintézet és az erdélyrészi magyar jelzáloghitelbank. A hetediket azonban — bevallom — csak igen gondos kutatás, igen szorgos összehasonlítás, a mérlegadatok és a statisztikai hivatal által közölt adatok részletes egybevetése után sikerült kiderítenem, miért ez a hetedik földhitelintézet a statisztikai hivatal szerint földhitelintézet — nem más, mint — a soproni építő és földhitelbank. Hogy ez az intézet, a melynek 1,600.000 frt aktívájából csak 37.000 frt, tehát az aktívák $\frac{1}{45}$ része van jelzálogos kölcsönökbe befektetve, miért és mennyiben földhitelintézet, ennek magyarázatára rájönni nem tudtam. A statisztikai hivatal kiadványának előszava hivatkozik a művelt külföldi közönség érdeklődésére is: én azt hiszem, ez a külföldi közönség nem lehet eléggé művelt arra, hogy ezt a terminológiát megérthesse.

Az én vélekedésem az, hogy az ilyen beosztásnak helyes alapja csak az lehet, ha az intézetek egyes formái között maga a törvényhozás tételes intézkedésben tesz megkülönböztetést. Ubi lex non distinguit, nec nobis est distinguere. De ha más alapon teszünk megkülönböztetést, legyen legalább ez alap consequensül alkalmazva. Mert vagy az elnevezés határoz, vagy az, hogy mi az intézetek uralkodó üzletága. Ha az elnevezés határoz, akkor szabad a bankokat különválasztani a takarékpénztáraktól, de akkor a magyar jelzáloghitelbank, a soproni építő és földhitelbank nem valók a földhitelintézetek, hanem a bankok közé. Vagy a domináló üzletkör határoz, akkor a nagyszebeni általános takarékpénztár, a melynek kétszer annyi záloglevele van, mint betétje, nem való a takarékpénztárak, hanem a földhitelintézetek közé, a soproni építő és földhitelbank pedig, a melynek aktív vagyona csak $\frac{1}{45}$ részben van jelzálogkölcsönökbe fektetve, nem való a földhitelintézetek, hanem a bankok közé.

A kiadványok szerkezetének második alapelve az, mint már említettem, hogy az ország fel van osztva Duna bal, Duna jobbpart, Duna-Tisza köze, Tisza jobb partja, Tisza bal partja, Tisza-Maros köze és Erdélyre. A statisztikai hivatal ezen beosztás értéke tekintetében nem adta oda magát túlságos illuzióknak. Maga a bevezetés megemlíti, hogy »ez a részletezés a hitelintézeteknél nem oly tanulságos, mint ha például a népesedési vagy termésadatokat csoportosítjuk ugyanígy; mert igen sok intézet működése nem szorítkozik egyetlen vármegye területére«. Azt hiszem, nem háritom magamra a túlzás vádját, ha azt állítom, hogy ez a beosztás nem csak nem túlságosan tanulságos, hanem egyenesen értéktelen, ellenben lényegesen megnehezíti a kiadványok áttekinthetőségét és igen alkalmas arra, hogy a kevésbbé óvatos szemlélőt megtéveszsze.

Hogy ez a beosztási módszer az áttekinthetőség rovására van, ennek igazolására elég arra hivatkoznom, hogy ez az 1894. évi hitelintézeti statisztika a megyékre való beosztás nélkül jelenlegi kiterjedésének körülbelül $\frac{1}{8}$ részén helyet talált volna.

Hogy értéktelen a beosztás, arra nézve legyen szabad a következő példára hivatkoznom. A bankok kamatláb-statisztikájánál azt találjuk, hogy 4% és 4 $\frac{1}{2}$ %-os, bankok által földbirtokra engedélyezett kölcsön 1894. végén nem volt egy sem, sem a Duna bal, sem a jobbpartján, sem a Tisza jobb- és balpartján, sem pedig a Tisza-Maros szögén, vagy Erdélyben. Ellenben volt a Duna-Tisza

közén 63⁶ millió, illetve 75¹ millió. A ki viszonyaink ismerete és ennek a kiadványnak igen alapos áttanulmányozása nélkül nézné ezt a táblázatot, — pedig a statisztikai táblázatoknak egymástól függetlenül felhasználhatóknak kell lenniök, — azt hihetné, hogy Magyarország különféle vidékein a legkülönbébb pénzügyi viszonyok uralkodnak, hogy a Duna-Tisza közén valami különös olcsó világ létezik, míg az ország többi részei magas kamatok terhe alatt nyögnek. Pedig ennek a megoszlásnak az egyszerű kulcsa az, hogy az intézetek székhelye szerint vannak a kölcsönök megyénként szétosztva és a fővárosi intézetek kölcsönei a Duna-Tisza köze alatt szerepelnek. Hát én azt hiszem, hogy ez az egész országrészekre való beosztás, ha a beosztás az intézetek székhelye szerint történik, nem képes semmi egyéb adatot beigazolni, mint azt az egyet, hogy Magyarország fővárosa a Duna-Tisza közén fekszik. És azt hiszem, hogy ezt felesleges ilyen apparatussal bebizonyítani.

Hogy pedig ez a beosztási módszer alkalmas arra, hogy a kevésbé óvatos szemlélőt megtéveszsze, e részben arra hivatkozom, hogy az 1894. évi statisztika ebben az imént közölt reservatio mentalisban legalább figyelmeztet arra a körülményre, hogy a kölcsönöknek megyékszerinti beosztása nem azok elhelyezése, hanem az intézetek székhelye szerint történt. Már a statisztikai évkönyv 1897. évi folyamában azonban semmi ilyen magyarázatot nem találunk. Már pedig ha valaki — ismét a művelt külföldi közönségre gondolok — megtekinti azt a táblázatot, a melynek fején »az összes hitelintézetek jelzőalagkölcsön-állománya« elnevezés, oldalán pedig ismét az ország részeinek, illetve vármegyéknek felsorolása található, az csodálkozással fogja azt tapasztalni, hogy a kölcsönállományból a Duna bal partjára 45⁶ millió, a Duna jobb partjára 71 millió, a Tisza jobb partjára 17¹ millió stb., ellenben a Duna-Tisza közére 490¹ millió forint esik. És én nem merném műveletlennek nevezni azt a külföldi közönséget, a mely ebből a táblázatból azt a következtetést vonná le, hogy Magyarországon a földbirtok átlag igen kevésbé van megterhelve; kivételt képez ellenben a Duna-Tisza köze, a mely igen jelentékeny jelzőalagos megterhelés súlyát viseli.

Ezeket a szerkezeti hiányokat igen lényegeseknek tartom, mert statisztikai kiadványokban a szerkezet, a beosztás helyessége kétségkívül első rangú szerepet játszik; sajnos azonban, ezeket a szerkezeti hiányokat jelentőségre messze felülmulják azok a tényleges hibák, a melyeket a következőkben leszek bátor ismertetni.

A statisztikai hivatal úgy az 1894-iki hitelintézeti statisztikában, mint az 1897. évi magyar statisztikai évkönyvben kimutatást közöl a pénzintézetek egyes csoportjairól alakulás és megszűnés szerint. Az 1897-ki statisztika a földhitelintézetek rovatában 1836-tól 1897-ig kimutatja hét földhitelintézet megalakulását, meg nem szűnt egy földhitelintézet sem, tehát 1897. végén üzletben áll hét földhitelintézet. Ezzel szemben az 1894. évi hitelintézeti statisztika szerint 1836-tól 1894-ig (1894-től 1897-ig földhitelintézet sem meg nem alakult, sem meg nem szűnt) megalakult kilencz földhitelintézet, megszűnt kettő, tehát üzletben állott hét. Arra a bizalomgerjesztő eredményre jutunk tehát, hogy 1894-től 1897-ig az országos statisztikai hivatal falai között, a hivatal fiókjaiban elkallódott két földhitelintézet alakulása, elkallódott két földhitelintézet megszűnése. E mellett pedig még az 1894-iki statisztikából is hiányzanak az

1872-ben megalakult nyugot-magyarországi jelzáloghitelbank és az 1873-ban megalakult délmagyarországi földhitelintézet, a melyek időközben megszűntek, a melyek azonban a statisztikai hivatal terminológiája szerint a legtisztábban földhitelintézeteknek tekintendők. Hogy a bankok és takarékpénztárak alakulási statisztikája helyes-e, azt ezen intézetek nagy számánál fogva ellenőrizni nem tudom. De hogy a földhitelintézetek statisztikájának ilyen pontos kezelése mellett a másik két csoport statisztikájának helyessége valószínű-e, erre — sajnos — tagadólag kell válaszolnom.

Áttérek a kamatláb-statisztika tárgyalására. Az 1897-iki évkönyv jelzálogos kölcsön kamatláb-statisztikájának első néhány sorát idézem. A magyarországi hitelintézetek 1897-ben jelzálogos kölcsöneik után a következő kamatokat és díjakat szedték:

3—6 $\frac{0}{0}$	1 intézet,
4—5 $\frac{0}{0}$	1 »
4—6 $\frac{0}{0}$	13 »
4—7 $\frac{0}{0}$	3 »
4—8 $\frac{0}{0}$	5 »
4 $\frac{1}{2}$ $\frac{0}{0}$	2 »
5 $\frac{0}{0}$	3 » stb.

Mindenekelőtt megjegyezni kívánom, hogy magyarországi intézet — tudomásom szerint — egyetlen egy sincs, a mely 3 $\frac{0}{0}$ kamatláb mellett nyújtott volna jelzálogos kölcsönt, így tehát a kamatlábak alsó számhatára minden esetre tévedésen alapszik. De ettől eltekintve méltóztassanak maguknak a felől véleményt alkotni, vajjon az az egy intézet, a mely 3—6 $\frac{0}{0}$ kamatláb mellett engedélyezett kölcsönt, olcsóbb-e, vagy drágább, mint az a 13 intézet, a mely 4—6 $\frac{0}{0}$ mellett nyújtotta kölcsöneit, vajjon továbbá az az egy intézet, a mely 4—5 $\frac{0}{0}$ mellett nyújtotta kölcsöneit, olcsóbb-e vagy drágább annál az öt intézetnél, a melynek kölcsönkamatlába 4—8 $\frac{0}{0}$ volt. Én a magam részéről ebből a táblából a kamatlábak olcsóságára vagy drágaságára nézve semminemű véleményt alkotni nem tudok, és azt hiszem, hogy az olyan kamatláb-statisztika, a melyben az alsó és felső számhatár között 3—4 $\frac{0}{0}$ latitude mutatkozik, alkalmas lehet arra, hogy néhány számhasábot tetszetősen kitöltsön, de nem lehet alkalmas arra, hogy bárkiben is, a kamatlábak drágaságára vagy olcsóságára, illetve az olcsó vagy drága kölcsönök mikénti megoszlására nézve bárminemű meggyőződést kelthessen.

Az 1894. évi hitelintézeti statisztika már quantitative sokkal bőségebb adatokat tartalmaz. Mielőtt azonban ezek tárgyalására áttérnék, néhány észrevételt kell tennem. Mindenekelőtt megjegyzem, hogy az országos statisztikai hivatal az intézetek részére megküldött felvételi ívekben igen helyesen határozta meg a törlesztéses kölcsön kamatlábjának fogalmát: »a jelzálogos kölcsönöknek a kamatlábjának nagysága szerinti részletezésénél a törlesztéses kölcsönök a törlesztési hányad levonása után maradó kamatláb szerint sorozandók az egyik vagy másik kategóriába«. Igen helyes ez a definitio, mert a törlesztéses kölcsönök annuitása az adóssra nézve, tehát gazdasági szempontból tényleg csak két elemből állhat, az egyik a törlesztési hányad, az ennek levonása után fenmaradó rész pedig a tiszta kölcsönkamatláb. A másik észrevétel az, hogy azon intézeteink, a melyek jelzálogos kölcsöneinket záloglevélkihocsátás alapján nyújtják, — ez tehát vonat-

kozik igen csekély eltéréssel az összes 6⁰/₀-on aluli kölcsönökre — jelzálogos kölcsöneik kamatlábát bizonyos hányaddal magasabban kénytelenek megállapítani a záloglevelek után ő általuk fizetett kamatlábnál. Ez a többlet amaz intézeteinknél, a melyek szövetkezeti alapon működnek: a magyar földhitelintézet és a kisbirtokosok országos földhitelintézeténél 1—2 tized százalékot nem halad meg, míg ellenben részvénytársaságoknál, a melyek üzleti nyereség szempontjából alakultak, rendszeren 4—5 tized százalékot tesz. Az én tudomásom szerint a legcsekélyebb marge, a mit a pénzüzetek kölcsöneik után a záloglevelek kamatlába felett szednek — ismét igen csekély, bátran elhanyagolható eltéréssel — 0⁴/₀. E szerint tehát például 4⁰/₀-os záloglevél alapján a két földhitelintézet engedélyezhet jelzálogos kölcsönt legalább 4²/₀, a részvénytársaságok legalább 4⁴/₀ kamatláb mellett; 4¹/₂⁰/₀-os záloglevelek alapján a földhitelintézetek legalább 4⁷/₀, a részvénytársaságok legalább 4⁹/₀ kamatláb mellett, stb.

Ezek után lássuk a hitelintézeti statisztika adatait.

Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy a kamatlábstatisztika pontossága tekintetében nem szabad magunkat túlságos illúzióknak odaadnunk. Mert maga a statisztikai hivatal figyelmeztet arra, hogy azon kölcsönök, melyek kamatlába nem kerek egész szám vagy egész szám és fél, a túlságos részletezés elkerülése végett a hozzájuk legközelebb eső kamatláb rovatába foglaltattak, például: az 5²/₀-os az 5⁰/₀-osba, az 5⁷⁵/₀-os a 6⁰/₀-osba. Én azt hiszem, hogy az olyan kamatlábstatisztika, a melyben 5³/₀-os kamatláb és 5⁷/₀-os kamatláb egyenlően 5¹/₂⁰/₀-osnak van kimutatva, a melyben tehát esetleg még 0⁴/₀ kamatlábkülönbség sem jut kifejezésre, az ilyen kamatlábstatisztikában nem a túlságos részletezés, hanem a minimalis megkövetelhető pontosság van elkerülve.

Sa nos azonban, nem ez a pontatlanság a legnagyobb hibája a statisztikának. Hogy a relevans tévedésekről képet nyujtsak, kénytelen vagyok néhány adatot közölni. A táblázat szerint 1894. végén bankoknak és földhitelintézeteknek volt földbirtokra folyósított kölcsönük közül 4⁰/₀-os 63,676.000 frt. Az előbb említettek szerint ezen összegben nem foglaltathatik egyéb, mint esetleg a két földhitelintézetnek 4⁰/₀-os záloglevelek alapján, vagy a részvénytársaságoknak 3¹/₂⁰/₀ os záloglevelek alapján nyújtott kölcsönei. Már pedig részvénytársaságaink 3¹/₂⁰/₀-os zálogleveleket még eddig nem bocsátottak ki, 4⁰/₀-os záloglevele a kisbirtokosok földhitelintézetének 1894. év végén szintén nem volt, marad tehát egyedül a magyar földhitelintézet, a melynek kölcsönei ezen összegben helyet találhatnak. Csak-hogy azt látjuk, hogy a magyar földhitelintézetnek 1894. év végén összesen 57,669.500 frt 4⁰/₀-os záloglevele volt forgalomban, nem lehet tehát helyes az az adat, hogy 4⁰/₀ os kölcsön 63,676.000 frt lett volna. Ugyanitt ki van mutatva, hogy a takarékpénztáraknak 1894. év végén volt földbirtokkölcsönük 4¹/₂⁰/₀-os 3,977,000 frt, bérházakra 4¹/₂⁰/₀-os 18,464.000 frt. Minthogy takarékpénztáraink mindannyian részvénytársasági alakban működnek, az előzőkből nyilvánvaló, hogy 4¹/₂⁰/₀-os kölcsönt maximum 4⁰/₀-os záloglevelek alapján nyújthattak, mert már 4¹/₂⁰/₀-os záloglevél alapján a kölcsönök kamatlába legalább 4³/₀—4⁹/₀. 1894. év végén pedig összes takarékpénztáraink közül csak a pesti hazai első takarékpénztárnak volt mintegy 4 millió frt névértékű 4⁰/₀-os záloglevele forgalomban, nyilvánvaló tehát, hogy ez a két számadat ismét tévedésen alapszik.

Igy kimutathatnám az egész táblázat során, hogy az összes törlesztéses kölcsönök kamatlába nem azon kamatláb szerint, a melyet az adós a pénzintézetnek, hanem azon kamatláb szerint, a melyet a pénzintézet a záloglevéltulajdonosoknak fizet, van csoportosítva, vagyis, hogy itt a csoportosítás nem a kölcsönkamatláb, hanem a záloglevélkamatláb szerint történt. Természetesen azonban ez sem lehet következetesen keresztülvezetve, mert a nem törlesztéses kölcsönöknél, illetve a nem zálogleveles kölcsönöknél, tehát körülbelül 6%-on felül már a záloglevélforgalom nem lépett közbe zavarólag; itt tehát már a tényleges kölcsönkamatláb van a táblázatban kitüntetve. Világos ebből, hogy ennek az 1894. évi hitelintézeti statisztikának egész jelzálogos kölcsönkamatláb-kimutatása, úgy, a mint az a legnagyobb részletességgel országrészek és megyék, bankok és takarékpénztárak szerint megosztva a lapok egész sorozatán keresztül ki van mutatva, egy sajnálatos tévedés, kellemetlen fogalomzavar folytán teljesen elégtelenített, minden tudományos következtetésre merőben alkalmatlan mixtum compositum.

Egyáltalán az összefüggés záloglevél és jelzálogos kölcsön között, ez az országos statisztikai hivatalban — nekem úgy tetszik — az enfant terrible szerepét játsza, a melylyel ott nem tudnak megküzdeni. Hogy ez így van, annak igazolására utalok arra a táblázatra, a melyet az 1894. évi hitelintézeti statisztika az egyes intézetek vagyonállapotáról részletesen közzétett. Itt a következő rovatot találjuk: jelzálogos kölcsönök: 1. készpénzben, 2. záloglevelekben. Ki kell jelentenem, hogy ezt a terminológiát ismét szerencsétlennek tartom. Mert készpénzkölcsön és a záloglevélkölcsön nem egymást kirekesztő és nem a kölcsönök egész területét felölelő fogalmak. Vannak zálogleveles kölcsönök, a melyek készpénzben adattak, viszont vannak nem készpénzkölcsönök, a melyek azonban nem is zálogleveles kölcsönök. A helyes megkülönböztetés vagy így lenne: zálogleveles, illetve nem zálogleveles kölcsönök, vagy így: készpénzben, illetve tőkelevonással folyósított kölcsönök. Ez az elmosódott terminologia magával hozza, hogy tulajdonképen nem tudhatni, mit kell a két rovat mindegyikében feltalálnunk. Azt azonban, ha a két rovatot figyelemmel végignézzük, megtudhatjuk, hogy a számadatok a két rovatban meglehetősen szeszélyességgel vannak elhelyezve. Így látjuk, hogy a magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjának, a mely — mint méltóztatnak tudni — éppen ad hoc, éppen záloglevelek kibocsátására keletkezett, a mely tehát classicus záloglevélintézet, kölcsönei classicus záloglevélkölcsönök, 1894. év végén fennállott 5,681.000 frtnyi kölcsönálladéka nem a zálogleveles, hanem a készpénzkölcsönök között van kimutatva. Ellenben a jászvidéki takarékpénztárnak 168.796 forint, a nagykún-karczagi takarékpénztárnak 143.460 frt és a kézdivásárhelyi kisegítő takarékpénztárnak 12.635 forintnyi kölcsönállományai a zálogleveles kölcsönök között szerepelnek. Hát én nem tudtam annak az elvnek a nyomára jönni, a mely szerint a magyar takarékpénztárak központi jelzálogbankjának a kölcsönei készpénzkölcsönök, a kézdivásárhelyi kisegítő takarékpénztárnak kölcsönei pedig — a mely soha ez életben záloglevelet még ki nem bocsátott — a kölcsönei záloglevélkölcsönök.

Végül foglalkozni kívánok a statisztikai kiadványnak a jelzáloghitelintézetek szempontjából egyik leglényegesebb részével: az árverési statisztikával. Ez a rész kétfelé oszlik. Ki van mutatva,

hogy az intézeti követelések fejében hány esetben hány katasztrális hold földbirtok árvereztetett el, mi volt az intézetek követelésének összege és mi volt a jelzálog értéke. Azt is megmondja a statisztikai hivatal a felvételi ívekhez irt megjegyzésében, hogy az elárverezett jelzálog értéke gyanánt az árverés alkalmával konstatált érték mutatandó ki«. Tehát az árverés alkalmával elért vételár. A másik rész foglalkozik a kényszerű vételekkel, a melyek alatt a statisztikai hivatal azokat az eseteket érti, a mikor az intézet a kölcsönével megterhelt ingatlant kénytelen az árverésen maga megvenni, mert követelését csak így képes biztosítani, mert az árverésen nem akadt oly vevő, a ki az ingatlanért legalább oly vételárt kínált volna, hogy az intézet követelése teljes fedezetet nyerhetett volna.

Az árverési statisztika első részének helyességéről alig lehet magunknak véleményt alkotni, mert ebben a részben csak az olyan hibákra jöhetünk rá, a melyek egész szembeötlően képtelenségeket tartalmaznak. Sajnos, akadtam ilyen hibákra is. Ki van ugyanis mutatva, hogy a Trencsén vármegyei bankok követeléseik fejében öt esetben voltak kénytelenek a földbirtokot elárvereztetni. A követelések összege 11.000 frt volt. Ott azonban, a hol a jelzálog értékének, vagyis az árverési vételárnak kellene kimutatva lennie, találunk egy vízszintes vonást, a mi a statisztikai táblázatokban semmit jelent. Tehát a trencsénmegyei bankok öt esetben 11.000 frt kölcsönt nyújtottak olyan ingatlanokra, a melyekért az árverésen senki semmit sem kínált. És ne méltóztassanak azt gondolni, hogy itt sajtóhibával állunk szemben, mert a megyék összegezése után is arra az eredményre jutunk, hogy a Duna balpartján a bankok elárvereztettek földbirtokokat 1894-ben 14 esetben, követeléseik összege volt 17.748 forint, a jelzálog értéke pedig összesen 10.727 frt. A mi kétségkívül igen kedvezőtlen, de nem kevésbé hamis színben mutatja be a dunabalparti bankok földbirtok-kölcsöneit.

Ám nézzük a kényszerű vételek statisztikáját.

Itt azt találjuk kimutatva a végső összeállításban, hogy magyarországi intézetek 1894-ben bérházakat 28 esetben voltak kénytelenek követeléseik biztosítása céljából megvásárolni. A megvett bérházakon követeléseik összege volt 123.209 frt, a jelzálog értéke pedig 257.460 frt. Nyilvánvaló, hogy itt ismét alapszabályt elhanyagolt kimutatással állunk szemben. Mert az olyan ingatlanokat, a melyeknek az árverésen elért vételára 257.460 frt, nem lehettek kénytelenek az intézetek maguk megvásárolni abból a célból, hogy 123.209 frt követelésüket legalább így biztosítsák. Vagy a megvett bérházak vételára nem lehet 257.460 frt, vagy az intézetek követelése nem lehet 123.209 frt, vagy pedig azok, a melyek itt ki vannak mutatva, nem kényszerű vételek. Ezen alapvető tévedéstől eltekintve találkozzunk ugyanezekben a táblázatokban is olyan sajnálatos képtelenséggel, a mely bizalmunkat azok szavahihetőségében eleve megrendíti. Ki van ugyanis mutatva a kényszerű vételek között, hogy a nyitra megyei bankok két esetben 2319 kat. hold földbirtokot vettek meg árverésen követeléseik fedezése szempontjából. Követeléseik összege volt 300 frt, a jelzálog értéke pedig 360 frt. Méltóztassanak elképzelni ezt a szomorú helyzetet. Ezek a szegény nyitra megyei bankok adtak Nyitra megyében egy kat. hold földbirtokra tizenhárom krajczár kölcsönt és mégis kénytelenek voltak az ingatlanokat — mind a 2319 holdat — követeléseik biztosítására maguk megvenni, mert

— horribile dictu — senki sem akadt, a ki egy kat. hold nyitra-megyei földbirtokért többet adott volna tizenöt krajczárnál.

És ebből az árverési statisztikából, a melynek megbízhatóságáról, pontosságáról, azt hiszem, világos képet nyújtottam, vonja le a statisztikai hivatal a következő megfigyelést: »azt látjuk, hogy az elárverezett földbirtokot csakugyan majd minden ötödik, a bérházakat majd minden harmadik esetben az intézet megveszi, hogy követelését biztosítsa«. Én statisztikai adatokkal önöknek bebizonyítani nem tudom, hogy ez az állítás merő képtelenség, de hivatkozom mindazok véleményére, a kik a gyakorlati életben pénzügyeink árveréseivel foglalkoznak, annak igazolására, hogy legtávolabbról sem áll az, mintha intézeteink a földbirtokokat minden ötödik, a bérházakat minden harmadik esetben kénytelenek volnának követeléseik biztosítására megvásárolni.

Mig az eddig ismertetett tévedések mind csak pro foro interno mozogtak s legfeljebb arra voltak alkalmasak, hogy magunknak erről a statisztikai táblázatról tudományos véleményt alkossunk, addig ez az állítás teljesen alkalmas arra, hogy megdöntse a külföld szemeiben Magyarország jó hírét, aláássa a magyar pénzügyek, a magyar záloglevelek hírnevét. Mert én igen természetesnek tartanám, hogy az esetre, ha valamely osztrák vagy német újság ezt az adatot ilyen hiteles forrásból — már az ő nézetük szerint hiteles forrásból — meritve közzétenné, nem lenne töképenzes, a ki csak egy darab záloglevelet venne is, a melyet olyan ország intézetei bocsátottak ki, a melyek az elárverezett földbirtokot minden ötödik, a bérházakat minden harmadik esetben maguk kénytelenek követeléseik biztosítására megvenni.

És önökre bizom, hogy ezen tévedésekből ítéletüket hivatalos statisztikánk felől megalkossák. A magam részéről nem mondok véleményt, mert véleményem kifejezésére csak oly erős szavakat tudnék találni, a melyektől megkimélni akarom, nem ugyan azokat, a kik ezt az állítást világnak bocsátották, de azt az állami czímert, a mely alatt ezek a hivatalos kiadványok megjelentek. Eszembe jut azonban nemzeti színházunk egykori intendánsának szálló igévé vált mondása: »Shakespeare darabjait vagy jól kell adni, vagy sehogy se kell adni, de minden áron adni kell«. En azt hiszem, ezt a mondást a statisztikára így lehet alkalmazni: statisztikát vagy jól kell csinálni, vagy semmilyen sem kell csinálni, de minden áron statisztikát nem kell csinálni.

Eber Antal dr.

Felvilágosító megjegyzések.

Úgy hiszem, elfogulatlanságomnak és pártatlanságomnak ecclatansabb bizonyítékát nem adhatom, mint akkor, midőn e közlemény számára megnyitottam a Közgazdasági Szemle hasábját. A Közgazdasági Társaság fölolvasó ülésén hangzott el, hadd jelenjék meg e társaság folyóiratában, s ítéljen fölötte és hivatalos statisztikánk azonos fölötte, melyet e fölolvasás oly élesen támad, az a pártatlan, előkelő olvasó közönség, mely e folyóiratot érdeklődő figyelmével megtiszteli.

Változtatás és kihagyás nélkül közöltem Éber úr felolvasását noha a használt hangot nem óhajtanám meghonosítva látni a komoly tudományos irodalomban; s azt sem hiszem, hogy az elbizakodottság bárkinek javára vált volna valaha. Erre azonban majd meg fogja tanítani Éber urat az élet és tapasztalat, mely a fiatal elmék gőzét rendesen le szokta hűteni s ha nem hiányzik a becsesebb alap, érett ítéllettel váltja föl az önteltségből fakadt hirtelen ítéletet. Részemről nem akarok mást ezúttal, mint néhány rövid megjegyzéssel válaszolni a magyar hitelintézeti statisztika ellen felhozott vádakra.

Megrójjja a statisztikai hivatal, hogy kiadványaiban külön csoportosítva tárgyalja a bankokat, takarékpénztárakat és a földhitelintézeteket, minthogy ez az elkülönítés sem tételes törvényekben, sem az intézetek belső mivoltában nem leli indokolását. — A hivatal maga mutatott rá elégszer, hogy a bankok és takarékpénztárak között a válaszfalat megvonni sokszor bajos, s a két csoporthoz tartozó intézetek nem egyszer csak névben különböznek egymástól. Ez azonban csak egyes intézetekről áll; országos szempontból, ha az intézeteket általában tekintjük, még mindig vannak lényeges különbségek, melyeket csak az avatatlan nem lát. Ám nyissa föl szerző a hitelintézetek 1894. évi állapotát ismertető statisztikai közleményt, mely támadásainak czéltáblája, s meg fogja látni belőle, hogy Magyarországon míg a bankoknál az összes teherállapotnak csak 14·79⁰/₀-át tették a takarékbetétek, addig a takarékpénztáraknál 66·88⁰/₀-át, vagy hogy azt ne mondja, hogy a fővárosi takarékpénztárak roppant betéti állománya alakítja az arányokat, a vidéki takarékpénztáraknál az összes passiváknak 78·46⁰/₀-a esik a takarékbetétekre. A ki ezt a különbséget nem veszi észre, az előtt a statisztikai adatok megfejtetlen hierogliphek.

Egy más, lényeges különbségről sincs Éber úrnak sejtelmé. Igaz, hogy takarékpénztáraink nem a nyugoteurópai értelemben vett takarékpénztárak, de azért nagyon téved, a ki bankjainkkal minden tekintetben azonosítja őket. Még a legbatalmasabb takarékpénztárak is tartózkodnak a crédit-mobilier üzletektől, holott ez üzletág a bankok tevékenységébe egészen beleillik. Ecclatáns példára hivatkozhatom. A Hazai Első Takarékpénztár, bár úgy pénzerejénél, mint kitünő vezetésénél s széles látkörű üzleti szelleménél fogva bármely bankkal kiállja a versenyt, midőn crédit-mobilier-féle üzletek folytatására nyílt kedvező alkalom, elhárította magától, s inkább egy bankintézet, a Hazai Bank létesítéséhez nyújtott segédkezet, mely azokra vállalkozzék. Nem írott törvény gátolta a nagy takarékpénztárt, hogy eddigi üzleti köréből kilépjen, hanem a közgazdasági törvénynek megértett szava.

Ha Éber úr forgatott valaha közgazdaságtant, tudnia kell, hogy a crédit-mobilier üzletek természetök szerint kockázatosabbak,

mint a váltóleszámitolás, a jelzálogkölcsönök, vagy a lombard kölcsönök üzlete. Az, hogy vannak crédit-mobilier üzletekkel foglalkozó bankok, melyek kitűnően virágzanak, ellenben olykor, hűtlen vagy gondatlan kezelés következtében, a legegyszerűbb üzletekkel foglalkozó takarékpénztárak is összeomlanak: a közgazdasági törvény igazságából egy hajszalnyit sem von le, s sajnálatos fogalomzavarban kell annak leledzenie, ki előtt úgy látszik, hogy épen a takarékpénztárak bonyolódnak nagyobb kockázattal járó vállalatokba, mert ezek jelzáloghitelüzleténél több a beperelt hátralék, mint a bankoknál és földhitelintézeteknél.

S vajjon miből magyarázza Éber úr, hogy az 1873-ki válság alkalmával, a létszámhoz arányosítva, 13-szor annyi bank bukott el, mint takarékpénztár, ha nem abból, hogy a bankok üzletében volt egy kockázatos elem, mely a takarékpénztárakéból hiányzott?

De azt hiszem, fölösleges több szót vesztegetni, hogy a statisztikai hivatal egészen helyesen jár el, midőn a takarékpénztárakat nem keveri a bankok közé. Ebben, úgy gondolom, minden szakember igazat fog nekem adni, s talán az a jó tanácsom sem jogosulatlan, hogy az, a kinek még csak tanulnia kell, ne akarjon másokat tanítani, még kevésbbé tolja fel csalhatatlan bíróul magát.

A mi a földhitelintézetek külön kimutatását illeti, Éber úr jórészt szélmalomharczot folytat. A hitelintézetek 1894. állapotáról szóló statisztikai közleményben a bankok össze vannak foglalva a földhitelintézetekkel, csak a bevezetésben néhány retrospectiv kimutatás tér el ettől, minthogy hitelintézeti statisztikánk kezdettől fogva külön csoportba foglalta a földhitelintézeteket. A Magyar Statisztikai Évkönyvben igaz, ismét feltalálható a részletezés, de ott vannak az összefoglalt kimutatások is, s a ki nem érdeklődik a részletezés iránt, — bár attól sem lehet minden tanulságot megtagadni — használja az összesítéseket. Harczot folytatni érte nem érdemes.

De annál furcsább Éber úrnak az a kifogása, hogy a statisztikai hivatal a hitelintézeteket országrészek és vármegyék szerint csoportosítva közli. Szerinte ez a közlés nemcsak hogy értéktelen, fölösleges, hanem még tévedésekre is adhat okot.

Éber úr az egész országról csak egy összeget akarna, neki ez elég. De ezzel ugyancsak elárulja közgazdasági érzékének fogyatékosságát. Mintha nem volna rendkívül jellemző, hogy az ország különböző részeiben milyen pénzüzetek működnek, mekkora tőkével, milyen üzletágakat, milyen mértékben gyakorolnak, mily kamatláb mellett nyújtanak kölcsönöket, mily üzleteredményt érnek el, stb.? Nem képelek oly együgyű embert, ki azt hihetné, hogy a pénzüzetek adatai nem az intézetek székhelye, hanem üzletfeleik sze-

rint vannak kimutatva, hiszen így felbontani valamely intézet mérlegét, gondolatnak is képtelenség.

De még a jelzálogos kölcsönöknél is, melyek szorosan ingatlanokhoz kapcsolódnak, elég feladat, ha meg tudjuk állapítani, hogy mindenik intézetnek a különböző megyékben hány jelzálogos kölcsöne s mily összegben van adva földbirtokra és bérházakra. Ez tényleg megtörtént s a kimutatás czíme minden kétséget kizárólag feltünteti ezt. Azt azonban megköszönnék a pénzügyintézetek, ha a jelzálogos kölcsönökről szóló egész kimutatást megyék szerint részletezve kívánná a statisztikai hivatal. Az említett egyetlen kimutatáson kívül, hogy a többi adatok mind az illető pénzügyintézetek székhelye szerint vannak az egyes törvényhatóságoknál feltüntetve, abban, a ki csak valamennyire ért a tárgyhoz, legkevésbé sem tévedhet. Legalább én nem képelek embert, a ki, midőn például azt látja, hogy Budapesten a bankoknál és földhitelintézeteknél 215,527.860 forint, a takarékpénztáraknál 75,779.685 frt jelzálogos kölcsön szerepel s az előbbi összegből 172,174.506 frt, az utóbbiból 27,983.830 forint földbirtokra van betáblázva, azt gondolná, hogy a Budapest határában fekvő birtokokat, kerekszám 200 millió jelzálogos kölcsön terheli.

A Magyar Statisztikai Évkönyvben a megszűnt földhitelintézetek száma tényleg kettővel kevesebbnek van kimutatva. E tévedés a statisztikai közleményben évről-évre közölt adatoknak öt évenként való összevonása alkalmával csúszott be. Ennek alapján nem mulasztja el Éber úr az ő szokott nagy hangján, az egész kimutatás hitelességét kétségbe vonni. A hibát nem akarom menteni, sőt távol van tőlem azt vindikálni, mintha az intézetek keletkezésére és megszűnésére vonatkozó kimutatás oly hibátlan volna, mint egy jól vezetett pénztári számadás, melynek az utolsó félkrajczárig vágnia kell. De próbálja csak Éber úr a rendelkezésre álló fogyatékos forrásokból félszázadra visszamenőleg megállapítani valamennyi pénzügyintézet keletkezését és megszűnését, meg fogja látni, hogy bizony az elég nehéz feladat, s ha megközelítjük a valóságot, feladatunknak eléggé megfeleltünk. A fő az, hogy az adatokat legalább annyira rekonstruálni tudjuk, hogy az egyes korok jellemző sajátságait nagy vonásokban hiven visszatükrözzék. Ezt az igazán hozzáértő s szélesebb látkörrel bíró szakemberek hitelintézeti statisztikánk retrospectív adatairól föltétlenül elismerik.

Lehetne-e szó akár politikai, akár művelődés-, akár gazdaságtörténelemről, ha a történetíráshoz mást, mint a kétszerkettő bizonyosságával bíró adatokat nem lehetne használni? Töredékes, sokszor ellentmondó adatokból alkotja meg a történetíró a letűnt korok képét; de persze csak az, kit a gondviselés elég erős ítéllettel és képzelő

erővel áldott meg, mert a kontár a múlt idők lelkét a holt adatokból sohasem fogja megszólaltatni.

A kamatláb közlésére vonatkozólag tett észrevételek is túllőnek a czélon. Tized százalékokig részletezni a kamatlábat nem az Évkönyv keretébe való. Az a kimutatás, mely feltünteti, hogy az intézetek közül a főbb üzletágakban hány mily kamatlábat alkalmaz, kétségkívül nincs minden — a dolog természetében rejlő — gyarlóság nélkül, mert ha egy intézetnek többféle kamatláb mellett vannak kölcsönei e kimutatásban nem lehet mást tenni, mint a két véghatárt véve, mutatni ki az illető intézetet. Bizony ha egy évet veszünk szemügyre, ez a kimutatás valami sok tanulságot nem nyújt, de ha évek, vagy évtizedek fejlődését vizsgáljuk ez adatok alapján, hasznavehetőségökről hamar meggyőződünk.

Azt Éber úr is elismeri, hogy a statisztikai hivatal a kérdőíven helyesen határozta meg a törlesztéses kölcsönök kamatlábanak fogalmát. Első sorban tehát a pénzintézeteket kellene megtámadnia, ha nem tartották magukat a helyes utasításhoz, s következőleg nem a tudomány kívánalmainak megfelelőleg muttatták ki a kamatlábat, Egyébiránt megjegyzem, hogy záloglevél-kölcsönöknél (használjuk e kifejezést Éber úr megbotráncozása daczára) az adósra nézve érvényes kamatlábat megállapítani csakis úgy lehetne, ha minden egyes kölcsönnél megállapíttatnék, hogy mily árfolyam mellett effectuáltatott, vagyis, hogy az adós 100 frt névértékű záloglevélért hány forintot kapott készpénzben, mert a kamatláb az árfolyam alakulása szerint mindig más és más lesz.

Éber úr szerint a záloglevél-kölcsönök fogalma a statisztikai hivatalnál az enfant terrible szerepét játszsza, s megbotráncozásának ad kifejezést, hogy a jelzálogos-kölcsönök készpénz és záloglevél-kölcsönök szerint osztályoztatnak. Itt ismét nagy korlátoltságot kellene föltételeznünk arról, ki azt hinné, hogy az utóbbiak jellegét egyáltalán érinti az, hogy az adós zálogleveleket kap-e kézbe, vagy a zálogleveleket az intézet maga értékesíti.

Különben megjegyzem, hogy a hitelintézeti statisztika kérdőívét, hosszas beható tanácskozások után a fővárosi nagy pénzintézetek legkitünőbb képviselőiből alakult bizottság vizsgálta felül és állapította meg. Nagyon sokat kell nőnie Éber úrnak nemcsak állásban és tekintélyben, hanem érdemben és tapasztalatokban is, mig oda emelkedik, — ha ugyan emelkedik valaha, — a hol e bizottság tagjai állanak.

Egy pár — részint rovat-elcsúszásból, részint elnézésből származó — hibát Éber úr közleményünkben tényleg kimutat. Azt hiszi, hogy ezzel legalább is akkora dicsőséget szerzett magának, mintha Amerikát fedezte volna föl. Hibátlanságra törekszünk, de hibátlan emberi munka nincs; egy-két tévedés egy hatalmas fólió-kötet

roppant számtengerébe könnyen becsúszhatik. Csak az a kérdés, elmulasztotta-e a statisztikai hivatal a köteles figyelmet és gondos-ságot vagy sem. Az adatok, melyek a nagy közleményben megjelentek, tulajdonképen az ezredévi kiállítás céljaira gyűjtettek és állítottak össze ily nagy részletességgel legelőször. Mint minden új adatgyűjtés, ez is tömérdek nehézséggel járt, számtalan intézetnek ismételten vissza kellett küldeni a kérdőívet kijavítás végett, pedig a hivatal a munka elkészítésénél záros határidőhöz volt kötve. A hivatal, el lévén foglalva sok egyéb munkával, nem rendelkezett annyi munkaerővel, a mennyire szükség lett volna, s kívülről jól megválogatott szakerőket alkalmazott. Többek közt épen jelzálogokkal foglalkozó egyik első intézetünk jelenlegi főkönyvvezetője is nagy buzgósággal vett részt ebben a munkában, s elmondhatom, hogy a mi emberileg lehetséges, minden megtörtént arra, hogy a nagy munkalat eredménye igazán becses és tanulságos legyen.

A kimutatások lelkiismeretesen összehasonlítottak az intézetek üzletjelentéseivel, a hibák, ellenmondások megjelöltettek, kérdés tárgyává tétettek. Éber úrnak fogalma sincs róla, mily nagy feladat a gyakran hibáktól hemzsező kimutatásokat kijavíttatni. Sokszor ezt másképen nem is lehetett elérni, mint hogy a hivatal a helyszínére küldte ki egyik tisztviselőjét, s az intézet könyveiből állította össze az adatokat.

A felülvizsgálat alkalmával azonban mindig valami kézzel fogható alapra kell támaszkodni, midőn a hivatal valamely pénzintézet adatának hitelességét kétségbe vonja. Vagy a kimutatás és az üzletjelentés adatai közt kell ellenmondásnak fenforogni, vagy a kérdéses adatnak magán kell hordania a valószínűtlenség bélyegét. De bocsásson meg, Éber úr, ha egy intézet kimutatja, hogy a jelzálogos követelés miatt elárverezett ingatlant ő maga vette meg, a hivatal nem mondhatja azt: »nem igaz, te nem vetted meg«, mert a józan ész is azt mondja — a mit Éber úr kedvéért pénzintézeteink vezetőitől nem tagadhatunk meg — hogy egy intézet sem fogja azt vallani be, hogy az elárverezett ingatlant követeléseit fejében ő maga tartotta meg, ha az tényleg nem úgy történt.

Ilyenek Éber úr nagyhangú vádjai. Az ő jó vagy rossz véleményére súlyt egyáltalán nem fektetek. De hivatkozom az elfogulatlan, komoly szakemberekre, hasonlítsák össze a magyar hitelintézeti statisztikát bármelyik külföldivel, s nem fogják-e legalább is azt elismerni, hogy a magyar kir. központi statisztikai hivatal a reá váró nagy feladatok buzgó teljesítése elől a statisztikának ezen ágánál sem tért ki, s lelkiismeretesen megtette mindazt, a mi csak lehetséges volt.

A szerkesztő.

Az északamerikai Egyesült Államok népszámlálásai.

Immár mindössze alig két év választ el bennünket a legközelebbi népszámlálás időpontjától, időszerű lesz tehát nemcsakára foglalkozni e művelet végrehajtása módozataival. Ezek megállapításánál üdvösen felhasználhatók a mult tanulságai s azért érdekel bennünket Falkner P. Rolandnak, az amerikai politikai és társadalmi tudományok akadémiajának közleményei sorában megjelent dolgozata, mely az Északamerikai Egyesült Államok eddig végrehajtott népszámlálásait ismerteti.¹⁾

Az Egyesült Államok censusainak története azonosnak mondható a népszámlálás fejlődéstörténetével; az eddig végzett tizenegy censusnak jóformán mindegyike oly haladási fokot képez, a melyre a népszámlálás jelentőségének megértése, valamint a végrehajtás technikájának fejlesztése azon időszakban elérkezett. E fejlődési folyamatban, melyet a census a népesség nyers számának megállapításától mai nap az állam majdnem összes társadalmi és gazdasági viszonyainak beható kutatásáig felmutat, három korszak különböztethető meg, ugyanis az 1790—1840: a népszámlálás kezdetleges alakjainak időszaka, 1850—1870: a javítások korszaka és végre 1880-tól kezdve indul meg a tökélyesbülés korszaka.

Az Egyesült Államok alkotmánya a szabad polgárok és a rabszolgák képviselőtét a congressuson egymástól eltérő alapokra fektette, az alkotmány megfelelő életbeléptetésénél szükséges volt tehát a népesség megoszlásának arányát, vagyis a szabadok és rabszolgák számát lehetőleg pontosan ismerni. Ezért már az 1790. évi márczius 1-én kelt törvény intézkedik a népszámlálás végrehajtása iránt. Természetesen ezuttal csak oly adatokat gyűjtöttek, a melyekre az említett célból szükségük volt. A népszámlálási ügynökök tehát a lajstromokba csak a fehér szabadokat, nemők szerint, a férfiakat pedig a 16. évhatár szerinti két csoportban, a többi szabadokat és a rabszolgákat külön, de nem szerint való megkülönböztetés nélkül családonként, tehát nem egyénenként jegyezték be. A férfiak kor szerinti megoszlása valószínűleg katonai szempontból érdekelte a köztársaságot.

Ezen lajstromokat nem dolgozták fel, hanem egyszerűen lenyomatták, csupán az államok végösszegeit közölve, az egyes községekét azonban nem. A kiadványt némileg kiegészítették a számlálást végző marshal-ok jelentései, melyek némelyike az eredményeket összegezve tartalmazta.

Ezen adatgyűjtés szolgált nagyjában a következőknek mintájául 1840-ig bezárólag, természetesen folytonosan bővítve, mely bővitések főleg a kor és nem szerinti megoszlásra vonatkoztak. Az adatgyűjtési kérdések szaporodását különben a következő táblázat mutatja be; a lajstrom rovatainak száma volt 1790—1840-ig:

¹⁾ The Development of the Census. By Roland P. Falkner Ph. D. Publications of the American Academy of Political and Social Science. No. 240. Philadelphia.

É v	A helység neve	A család fő neve	Szabad fehérek		Szabad színesek		Rabszolgák		A rovatok összes száma	Kiegészítő rovatok
			férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő		
1790	—	1	2	1	1		1		5	—
1800	1	1	5	5	1		1		12	—
1810	1	1	5	5	1		1		12	—
1820	1	1	6	5	4	4	4	4	27	2
1830	1	1	13	13	6	6	6	6	50	9
1840	2	—	13	13	6	6	6	6	50	26

A helység neve az első censushoz nem foglaltatott a lajstrom rovatai között, hanem minden helység külön lajstromot kapott. A második és harmadik censushoz a szabad színeseket és rabszolgákat még mindig nemre tekintet nélkül iratták össze, a szabad fehéreknek pedig már öt korcsoportot állítottak fel, ugyanis: 10 éven aluliak, 10—15, 16—25, 26—44 évesek és 45-nél idősebbek csoportját. 1820-ban ezeken kívül még a 16—18 éves férfiak, az egyéb szabadok és a nem naturalizált idegenek számára nyitottak rovatot és végre a színes szabadokat és a rabszolgákat is nem és négy korcsoport szerint szétválasztották. 1830-ban a fehérek korcsoportjait következőkép állapították meg: 0—5, 6—10, 11—15, 16—19, 20—30, 31—40 stb. és 100-on felül, a színeseket pedig 0—10, 10—24, 24—35, 36—55, 55—100 és 100-on felül. Ugyanakkor kérdezték a süketek és a némák számát három korcsoport szerint, a vakok számát külön a fehéreknek és külön a színeseknek és végre az állampolgárságot. 1840-ben végre ezeken kívül az örültek, a járadékosok, az analphabéták, továbbá az iskolák számát és végre a foglalkozást is tudakolták.

Mindezen adatok, jóformán feldolgozás nélkül, nyers állapotban közöltettek. Így nem csoda, ha csakhamar elégedetlenség és bizalmatlanság nyilvánult a census eredményeivel szemben annyival inkább, mert a közölt adatok az adatgyűjtési eljárás helyessége iránt is jogosult kétségeket támasztottak. E nézeteknek nyomatékos kifejezést főleg az American Statistical Association adott 1843-ban a congressushoz benyújtott emlékiratában, kifejtvén, hogy az 1840-iki adatgyűjtés épen nem alkalmas az ország viszonyairól helyes képet nyújtani. Eltekintve, hogy pl. az iskolák számára vonatkozó adatok nem kapcsolhatók össze helyesen ugyanazon táblázatba a népességre vonatkozókkal, azok az eddig gyűjtött és közzétett hivatalos adatokkal homlokegyenest ellenkeznek. Különösen hibásoknak bizonyultak a színesek testi fogyatkozására vonatkozó adatok. Több városban ugyanis a süket és néma színeseknek a census által megállapított száma felülmúlja a színes lakosság összes számát stb. Kitűnt mind ezekből, hogy a censuszművelet mind a három stadiumában t. i. az eredeti kimutatások készítésénél, a másolásnál valamint a közzétételnél számos hiba csuszott be. A congressusban az emlékirat hatása alatt már ekkor felvetették egy állandó statisztikai hivatal felállításának kérdését, de e terv kivitele abban maradt.

Az 1850-iki censust a congressus már kétségtelenül gondosabban készítette elő, mint az előzőket. Az 1849. márczius 3-iki törvénnyel egy census-hivatalt létesítettek az újonnan szervezett belügyi department kebelében, mely hatóság így a census előmunkálatainak végzésére is hivatva volt. A kérdőíveket és az eljárás-módot mindazonáltal alkotmányos aggályok folytán nem e hivatal, hanem a congressusnak külön e célra kiküldött bizottsága állapította meg. Az 1850. évi május 23-i törvény szerint hat számlálási lajstromot alkalmaztak, ebből egy a szabadok, egy másik a rabszolgák összeírására szolgált. Ezuttal már minden személy külön-külön, és nem családonként összefoglalva vétetett fel. A szabadok lajstroma következő rovatokat tartalmazta: név, kor, nem, szín, születéshely; továbbá a 15 éven felülieknél a foglalkozás, a 20 évnél idősebbeknél az írni-olvasni tudás, a testi vagy szellemi fogyatkozás, a földbirtokosság, a házasság vagy az iskolába járás. A rabszolgák lajstroma egyszerűbb volt, a mennyiben a korra, nemre, színre és testi vagy szellemi fogyatkozásokra vonatkozó kérdéseken kívül e társadalmi osztály különleges viszonyaira alkalmazott némely kérdést tartalmazott.

A feldolgozás is lényeges javulást mutatott 1850-ben. E kiadványban találjuk először a bevezetésben a népszámlálási művelet ismertetését, majd a census eredményeinek összefoglalását, azoknak összehasonlítását az előző és a külföldi számlálások eredményeivel. A táblázatos rész azonban még több tekintetben javításokat igényelt.

A két következő népszámlálás ugyancsak az 1850-iki törvény alapján hajtatott végre. A kilenczedik census előtt ugyan behatóan és hosszasan megvitattott a congressus egy törvényjavaslatot, mely a népszámlálásnál üdvös reformokat volt hivatva életbeléptetni. E javaslatot azonban a senatus elvetette. A kilenczedik censust ennek folytán a régi rendszer alapján végezték, az adatgyűjtés hiányosságáért mindazonáltal kárpótlást nyújtott a feldolgozás gondossága. A census-hivatal élén ekkor már Walker F. A. generális állott, ki a rendelkezésére álló anyagot nagy gonddal és ügyességgel dolgozta fel. A szerkesztése alatt megjelent kiadvány bevezetésében részletesen feltárja az adatgyűjtés hiányosságának okait, a nehézségeket, melyek ebből a feldolgozókra háramlanak és kifejti a jövő censusoknál követendő eljárás irányelveit.

A népszámlálások új korszakát az 1880-iki census nyitja meg. Az ezt elrendelő 1879. évi márczius 3-iki törvényben benne foglalták mindazon intézkedések, melyeket a már említett törvényjavaslat tartalmazott. Eltekintve a censusnak más adatgyűjtésekkel való kapcsolatától, számos fontos újítás történt a népesség összeírásánál. A számláló ügynökök által beszolgáltatott adatokat most már nem a marshalok, kik mint bírósági hivatalnokok más irányu elfoglaltságuk, valamint a kerületük egyenlőtlen nagysága folytán e feladatra éppen nem voltak alkalmasak, hanem külön felülvizsgálók gyűjtötték és állították össze, kik munkájukban már nagyobb egyöntetűséggel jártak el. A lajstrom azonkívül a családi állapotot és a családfőhöz való rokonsági viszonyt illető kérdésekkel bővült. A feldolgozás természetesen szintén lényegesen jobb, mint az előző censusoké, de azért még távolról sem tökéletes, így főleg az említett két új kérdőpont táblázatba foglalása hiányos. A mi éppen nem csodálható tekintetbe véve azt, hogy a feldolgozásnál még a vonalka (Strichel) huzás kezdetleges rendszerét használták.

Az 1890. évi censusról igen röviden szól a szerző, feltételezve annak általánosan ismeretes voltát. A népességre vonatkozó kérdőív lényegesen nem változott, nevezetes újítás volt azonban a feldolgozásnál a Hollerith-féle villamos gépek alkalmazása, a mi lehetővé tette a népszámlálási eredmények kimerítő és részletes közzétételét.

A népességre vonatkozó adatok azonban az 1890. évi census kiadványainak 25 kötete közül csak kettőt töltenek meg, a többi kötet a censussal kapcsolatos adatgyűjtések eredményeit tartalmazza. Ez adatgyűjtések egy része kiegészítő része a népszámlálásnak, így a testi és szellemi fogyatkozások összeírása, melylyel már 1850-ben is találkozunk; az erre vonatkozó adat kezdetben a népességre vonatkozó kérdőívben foglaltatott, 1880-tól kezdve azonban külön kérdőívet szántak a népesség ezen csoportjának tanulmányozására.

Ugyanily eljárást követtek a bűnügy, a szegényügy és a jótékonyág statisztikájánál, miután azonban a megnevezések: szegény, rab nem voltak pontosan definiálva, az adatok értéke kétes. 1880-tól kezdve e tárgyakra is részletes és gondos adatgyűjtést végeztek külön kérdőívek segítségével; az 1890-iki feldolgozás tulságosan beható és meghaladja a gyakorlat követelményeit.

Kétségtelenül legcsekélyebb értékűek a népmozgalmi adatok, melyek 1850-től fogva szintén a censussal kapcsolatban gyűjtetnek. A népszámlálás természetesen éppen nem alkalmas mód ily felvételekre és azért mondhatni, hogy alig van e műveletnek oly része, melynél a reá fordított munka az eredmény értékével nagyobb aránytalanságban állana, mint a születési és halálozási adatokat tartalmazó kötet; bárha ez adatok bizonyos betegségnemeknek helyi eloszlása tekintetében némi támpontokat nyújtanak.

A census alkalmából végzett további felvételek nem állanak közvetlen összefüggésben a népösszeírással. Ilyen első sorban a termelési statisztika. Ennek nyomait már a harmadik censushoz megtaláljuk; az 1810. évi május 1-ei törvény kimondja ugyanis, hogy a marshallok kerületük ipari vállalatairól is jelentést tegyenek. Miután azonban a kérdőív szövege nem volt megállapítva és a hivatalnokok nem fogták fel tulságos komolyan feladatukat, az adatok igen eltérő természetűek és így összehasonlításra alkalmasak nem voltak. Az 1820-iki censushoz már a következő tartalmu kérdőív alkalmaztatott: Nyersanyagok (nem, mennyiség és érték szerint), alkalmazottak (férfiak, nők, fiúk és lányok), gépek (3 kérdés), kiadások (tőke, munkabéreköltség), a termékek neme és értéke, megjegyzések.

Ily kevésbé szabatos szövegezésű kérdőívvel, melyet határozott utasítások nem egészítettek ki, becse adatokat alig lehetett gyűjteni; a tapasztalatokon elkedvetlenedve ennél fogva 1830-ban a termelési felvételt elhagyták. Az 1840-iki kérdőív némi haladást mutat, de az lesújtó kritika, melyben a 6. censust a közvélemény résziesítette, jogosultan megillette az ipari felvételt is. Az 1850-iki kérdőív lényegében már csaknem azonos a jelenleg alkalmazottal, s így a adatgyűjtés eredményei az összehasonlításra alkalmasak lettek. A kérdőív 14 rovatot tartalmazott, ebből 5 az ipartelep, a nyersanyag, a termékek és a hajtóerő leírására, többi pedig számszerű adatok és pedig: a tőkeérték, a nyersanyag mennyisége és értéke, az emberi munkaerő, az átlagos havi munkabér és a termékek mennyisége és értéke közzétételére volt szánva. Újabb lényeges javítások ezután csak 1880-ban történtek és pedig a legfontosabb ezek között az adatgyűj-

tési eljárásnál életbeléptetett változtatás. Az ipari felvételt ezentúl a népszámlálási ügynökök csupán a földmivelő vidékeken végezték, az ipari központokban azonban e célra külön, szakavatott egyéneket alkalmaztak. Nem csekély jelentőséggel bír továbbá az, hogy szakférfiakkal iratták meg az adatgyűjtés eredményeiről szóló jelentéseket. Ezen a nyomon haladt természetesen fejlődve a 11. census is.

A szállításra vonatkozó adatgyűjtést csak a legutóbbi két censusnál karolták fel, a földművelésről azonban már az 1840. évi kérdőív tartalmaz kérdéseket. Az 1850. évi censusnál külön kérdőíven kérdezték a farmok területét és értékét, valamint a fontosabb termelési ágak eredményét. E kérdőív a mai napig alig változott, némelykor felvettek a közvélemény által óhajtott egy-egy újabb kérdést, majd újra elejtették azt. A haladás az utóbbi időkben nem annyira az adatgyűjtésnél, mint a feldolgozásnál mutatkozik.

Bányászati adatokat először 1840-ben gyűjtöttek, azután újra csak 1880-ban, midőn két kötetet tettek közzé e tárgyról, az egyik a bányászati termelésről, a másik a bányatörvényekről szól; az utóbbi 1890-ben elmaradt. Az adatgyűjtést külön ügynökök végezték; úgy a művelet e része, mint a feldolgozás a népszámlálástól függetlenül történt.

Ez adatgyűjtések felsorolásával természetesen távolról sincs kimerítve azon tárgykör, melyre a két utóbbi census, különösen az 1890-iki kiterjedt. Ez már oly méreteket öltött, hogy növelni a jövőben sem ajánlatos, a minthogy kérdéses egyáltalában az, helyes eljárás-e a népszámlálást más felvételekkel összekapcsolni?

Falkner kitér a nyilatkozat elől ezen annyiszor megvitatott kérdésről, melynek eldöntésére sem magát, sem az egyes statisztikust nem tartja hivatottnak, a mit kétségtelenül csalódottan fogadnak azok, kik e füzetben a múlt censusok történeti vizsgálatából nyert tanulságoknak a jövő népszámlálásnál való értékesítése módjáról várnak javaslatokat.

F. J.

K Ö N Y V S Z E M L E .*)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- BARTH, Ch. G.: Die von 1865—1895 erzielten Fortschritte der Kenntniss fremder Erdtheile in ihren Einwirkungen auf das staatliche und wirthschaftliche Leben des deutschen Reiches. Theil I. Stuttgart, Hobbing, 1898. M. 2.
- BRENTANO, Lujo: Gesammelte Aufsätze. I. Band: Erbrechtspolitik, alte und neue Feudalität, Stuttgart, Cotta. Mark 14.
- CLESZ, Alfred: Theoretischer Anarchismus. Monterey, Cal. M. 4.
- *CATHREIN, Victor: Der Socialismus. Eine Untersuchung seiner Grundlagen und seiner Durchführbarkeit. 7. Aufl. Freiburg i. B., Herder. M. 2'20.
- CONRAD, J.: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. 3. Theil: Finanzwissenschaft. Jena, Fischer. M. 3'50.
- HICKMANN'S geographisch-statistischer Universal Taschenatlas. Ausg. 1899. Wien, Freytag. M. 3'40.
- LEHR, J.: Politische Oekonomie in gedrängter Fassung. 3. vermehrte Aufl. besorgt von Prof. C. Neuburg. München, 1899. M. 3.
- SCHAUB, Franz: Die Eigenthumslehre nach Thomas von Aquin und dem modernen Sozialismus mit besonderer Berücksichtigung der beiderseitigen Weltanschauungen. Freiburg i. B., Herder, 1898. M. 6.
- SULZER, G.: Die Zukunft des Sozialismus. Dresden, Böhmert, 1899. M. 6.
- STUTZER, E.: Deutsche Sozialgeschichte vornehmlich der neuesten Zeit. Halle a. S. 1898. M. 3'60.
- HAURION, Maurice: Leçons sur le mouvement social. Paris, Larose, 1898. Fr. 4.
- LE BON, G.: Psychologie du socialisme. Paris. Alcan, 1898. Fr. 7'50.
- MASSAT, J. et Em. Vandervelde: Parasitisme organique et parasitisme social. Paris, Reinwald, 1898. Fr. 2'50.
- NEYMARCK, A.: Vocabulaire-manuel d'économie politique. Paris, Colin, 1898. Fr. 5.
- GRONLUND, Laurence: The new economy: a peacable solution of the social problem. Chicago, Stone, 1898. 1 dollár 25 c.
- COSSA, M.: Del consumo delle ricchezze; Saggio di economia sociale. Bologna. M. 2'50.

Folyóiratokban.

- ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik XIII. Band III—IV. Heft: Das Frauenstudium der Nationalökonomie. Von H. Herkner.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvaannak.

- Die Italiener Chicagos. Von Florence Kelley.
- STEIN, Ludwig: Die menschliche Gesellschaft als philosophisches Problem. (Deutsche Rundschau Januar 1899.)
- BENOIST, Charles: L'organisation du travail. (Revue des deux mondes du 15 janvier 1899.)
- ANNALS OF THE AMERICAN ACADEMY of political and social science, january 1899: The growth of great cities by E. J. James. Wealth and welfare by H. H. Powers.
- ECONOMIC JOURNAL, December 1898: Bonar, James: Old light and new in economic study. Gide, Charles: Has cooperation introduced a new principle into economics? Price, L. L., Industrial conciliation: a retrospect.
- HOLLANDER, J. H.: A Study of trade unionism (Political science quarterly december 1898.)
- THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS Vol. XIII. Nr. 2. The pre-conceptions of economic science I. Thorstein Veblen. A collectivist philosophy of trade unionism Edward Cummings. Natural divisions in economic industry by John B. Clard. What ought to be called money? by A. P. Andrew.
- LABRIOLA, Arturo: La crisi della teoria socialista. (La riforma sociale dicembre 1898.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- DONAT, F.: Kreuz und quer durch Südafrika. Reiseskizzen und Bilder. Aarau, Wirz., 1899. M. 5.
- GOLDSTEIN, J.: Die vermeintlichen und die wirklichen Ursachen des Bevölkerungsstillstandes in Frankreich. München, Piloty, 1898. M. 1.
- KOLLMANN, Paul: Der Nordwesten unserer afrikanischen Kolonie. Eine Beschreibung von Land und Leuten am Victoria Nyanza. Berlin, Schall. M. 7.50.
- KRAFFMER: Russland in Mittelasien. Leipzig. Zuckschwerdt, 1898. M. 4.50.
- REHBOCK, Th.: Deutsch-Südwest-Afrika. Seine wissenschaftliche Erschliessung unter besonderer Berücksicht. der Nutzbarmachung des Wassers. Berlin, Reimer, M. 12.
- WIRTH, A.: Geschichte Sibiriens und der Manschurei. Bonn Georgi, 1898. M. 3.
- *CARLSEN, J.: Causes des décès dans les villes du royaume de Danemark 1897. Kjobenhavn, 1898.
- DUMONT, A.: Natalité et démocratie. Conférences faites à l'école d'anthropologie de Paris. Paris, Reinwald, 1898. Fr. 3.
- DE HAULLEVILLE, A.: Les aptitudes colonisatrices des belges et la question coloniale en Belgique. Bruxelles, Lebéque, 1898. Fr. 6.
- HURABIELLE, J.: Au pays du bleu. Biskra et les oasis environnantes. Paris, Challamel, 1898. Fr. 7.50.
- MAYER, H.: Nos colonies. La vie à Madagascar. Paris, Firmin-Didot, 1898. Fr. 10.
- *MOUVEMENT de la population dans la principauté de Bulgarie pendant l'année 1895. Sophia, 1898. 3 k. 76 f.
- PRÉVOT, A.: Traité pratique des levés fiscaux et cadastraux pour l'Indo-Chine française et les colonies agricoles. Paris, Challamel, 1898. Fr. 2.
- Folyóiratokban.*
- FROBENIUS, L.: Der westafrikanische Kulturkreis. (Petermanns Mittheilungen 1898. Okt.—Dez.)

ZEITSCHRIFT des königl. preussischen statistischen Bureaus. 1898 IV. Vierteljahrsheft: Fircks, A. Freiherr: Die Bäder und Heilquellen im preussischen Staate 1891—1895. Die Geburten, Eheschliessungen und Sterbefälle im preuss.

Staate 1897. Heimann, Georg: Die in den Heilanstalten Preussens behandelten Vergiftungen. ADYE: The colonial weakness of France. (The nineteenth Century January 1899.)

III. Östermelés.

*SUSCHKA Richard: Egyszerű gazdasági számvitel gyakorlati alapon. Budapest, 1898. 6 kor.

*JAHRESBERICHT über die Erfahrungen und Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Landwirthschaft. 12 Jahrgang 1897. Herausgegeben von Dr. Emil Pommer. Braunschweig, Vieweg, 1898. 10 k. 80 f.

JAHRESBERICHT über die Verbreitung von Tierseuchen im deutschen Reiche. Jahrg. XII, das Jahr 1897. Berlin, Springer, 1898. M. 10.

KAUTSKY, Karl: Die Agrarfrage. Eine Uebersicht über die Tendenzen der modernen Landwirthschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie. Stuttgart, Dietz. M. 5.

WILSING, W.: Die landwirthschaftlichen Verhältnisse des Eifelgebietes mit Berücksichtigung ihrer Vergangenheit und Gegenwart. Bonn, Cohen, 1898. M. 2.

CONGRÈS viticole de Lyon. Comptendu. Paris, Masson, 1893. Fr. 2⁵⁰.

HOGREL, E.: Des warrants agricoles. Paris. Fr. 2⁵⁰.

NOEL, Ch., L. DURANDEAU et L. TRIADON: Les industries agricoles. Brasserie, distillerie, sucrerie. Poitiers, Oudin, 1898. Fr. 6.

*ANNALI di agricoltura 1898. Nr. 218. Notizie intorno alla cocciniglie americane che minacciano la frutlicultura europea. Memoria di Antonio Berlese e Gustavo Leonardi. Roma, 1898. L. 2.

MAZZARELLE, S.: Note di economia ed estimo rurale, con speciale applicazione all'agricoltura siciliana. Palermo, Virzi, 1898.

Folyóiratokban.

DEUTSCHE LANDWIRTSCHAFTL. PRESSE 1899. Nr. 3. Geschäftsergebnisse der ländlichen Spar- und Darlehenskassen Deutschlands im Jahre 1897.

KAUTSKY, Karl: Die Schranken der kapitalistischen Landwirthschaft. (Archiv für soziale Gesetzgebung u. Statistik. XIII B. III—IV. Heft.)

VERNEY, Edmund: Agricultural depression. (The contemporary review January 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

SCHICKER: Die Organisation des Handwerks. Stuttgart, Kohlhammer, 1898. M. 3⁸⁰.

GRANDGEORGE, G. et L. TABOURIER: L'industrie textile en France en 1897. Paris, 1898. (Publication du ministère du commerce.)

BROOKS, C. P. Cotton: Its uses, va-

rieties, fibres etc. New-York, Spon, 1893. 3 dollár.

GULLAND, W. G.: Chinese porcelain. Notes by T. J. Larkin. London, Chapman, 1898. 10 sh. 6 d.

Folyóiratokban.

DIETRICH, Dr.: Die neuen deutschen

- Handwerkskammern. (Handelsmuseum 1899. Nr. 1.)
- FRANKENBERG, H.: Die Gerichtsbarkeit der Innungen und der Innungsschiedsgerichte. (Annalen des deutschen Reichs, 1899. Nr. 1.)
- DE FOVILLE: La production de l'or au Klondyke. (L'économiste français. 1899. Nr. 3.)

V. Kereskedelem és forgalom.

- DAFERT, F. W.: Ueber die gegenwärtige Lage des Kaffeebaus in Brasilien. Amsterdam, Bussy, 1898. M. 3.
- *JAHRESBERICHT über die Staatseisenbahnen und die Bodenseedampfschiffahrt im Gr. Baden für 1897. LVII Nachweisung. Karlsruhe, 1898.
- SCHRIFTEN der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. Berlin, Siemenroth 1898.
- Heft 1.: Das britische Weltreich und der deutsche Wettbewerb von Dr. Vosberg-Rekow.
- Heft 2.: Deutschland und die Handelspolitik der Vereinigten Staaten von Amerika. Von A. Sartorius und Frhr. v. Waltershausen.
- Heft 3.: Die Politik der Handelsverträge von Dr. Vosberg-Rekow.
- Heft 4.: Die amtliche Statistik des deutschen Aussenhandels. Von Dr. Vosberg-Rekow.
- Heft 5.: China und seine Handelsbeziehungen zum Auslande. Von Brandt.
- SIEWERT, Franz: Der Elbe-Moldau-Donau-Kanal als Transitstrasse des westöstlichen Handels, mit besonderer Rücksicht auf die Interessen des reichsdeutschen Elbegebietes und den Handel der Elbseehäfen Hamburg u. Lübeck. Berlin, Siemenroth. M. 5.
- *STATISTIK des deutschen Reichs. Bd. 98. Auswärtiger Handel des deutschen Zollgebiets im Jahre 1897. 2 Theil. Darstellung nach Waarengattungen. Berlin, Puttkammer. M. 6.
- WEBERSIK, Gottlieb: Weltpoststatistik, Telegraphen- und Telephonverkehr, Postsparkassenwesen. 24 farb. Karten mit Text. Wien, Freytag. M. 2.
- BRUNEL, H.: De la conciliation en matière commerciale. Paris, 1898. Fr. 5.
- *LÖHNHOLM, L.: Code de commerce de l'empire du Japon. Projet voté par la chambre des pairs. Traduction par —. Tokyo, 1898.
- ROUX, Ch.: Notre marine marchande. Paris, Colin, 1898. Fr. 4.
- *CLARKE, George Sydenham: Russia's seapower, past and present of the rise of the russian navy. London, Murray, 1898. 9 k.
- FOREIGN TRADE competition. Opinions of Her Maj. diplomatic and consular officers on british trade methods. Parl. paper. London, Eyre, 1898.
- RAILWAYS in India. Administrative report for 1897—98. London, Eyre, 1898. 3 sh. 6 d.
- REPORT from the select committee of the house of Commons on telephones, with proceedings, evidence and appendix. London, Eyre, 1898. 5 sh. 2 d.
- *ANNUARIO MARITTIMO per l'anno 1899. XLIX. Annata. Trieste, 1899.
- *DANMARKS STATISTIK. V. Raekke Litre D. No. 1. Danmarks handels flaaede og skibsfart i aaret 1898. No. 2. Danmarks vareindforsel og udforsel i aaret 1897. Kobenhavn, 1898.
- *MOUVEMENT commercial de la Bulgarie avec les pays étrangers.

Mouvement de la navigation par ports. Prix moyens. Sophia 1898. 1 k. 50 f.

Folyóiratokban.

PÉRIER, Jean: Une grande ville de commerce. Le type rochelais. (Science sociale) Tome 26. Litr. 6.)
THE BOARD OF TRADE JOURNAL Vol. XXVI. Nr. 150: Trade and in-

dustry of Nicaragua and Costa-rica and the proposed interoceanic canal.

DECLÉ, Lionel: The Tanganika railway. (The fortnightly review, January 1899.)

DIXON, F. H.: Railroad control in Nebraska. (Political science quarterly, December 1898.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

*KEMMER, Franz: Der Kontokorrentverkehr. Systematische Darstellung in rechtlicher, wirtschaftlicher und kaufmännisch-technischer Hinsicht. München, Schweitzer. 3 k. 60 f.

VERSICHERUNGSKALENDER, österr.-ung. 1899. Herausg. v. H. Löwenthal. 4. Jahrg. Wien, Perles M. 4.

D'ANGLADE, Roger: Du crédit agricole personnel et mobilier. Paris, 1898. Fr. 5.

VIVIER, P.: L'assurance contre le chômage involontaire. Lyon, Cote 1898. Fr. 5.

BRABROOK, E. W.: Provident societies and industrial welfare. London, Blackie. 1898. 2. sh. 6 d.

MILLER, H. A.: Money and bimetalism. New York, Putnam. 1 dollár 25 c.

BASSANO, O.: Le operazioni di borsa. Seconda edizione. Livorno, Calafati. 1898. Lira 10.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1899. Nr. 1—2: Der Begriff und die Einrichtung einer Börse nach dem Reichsbörsengesetze von 1896. Von Dr. Emil Fischer. Geschäftsbericht des Reichsversicherungsamts für das Jahr 1897.

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23-ter Jahrg. 1. Heft: Ueber das deutsche Geldwesen im Kriegsfall. Von Moritz Ströll. Die Reorganisation der französischen Fondsbörsen. Von André E. Sayous.

JAHRBÜCHER für Nationalökonomie u. Statistik. Dritte Folge. Bd. XVI. Heft 6: Sayous, André E.: Die Organisation der französischen Produkten- und Waarenbörsen. Glauert P.: Börse und Reichsbank.

MINZES, Boris: Das staatssozialistische Experiment einer obligatorischen gegenseitigen Hagelversicherung in Bulgarien. (Archiv f. soziale Gesetzgebung und Statistik. Bd. XVII. Heft III—IV.)

JOURNAL DES ÉCONOMISTES janvier 1899: Le marché financier en 1898 par Arthur Raffalovich. La concentration du trafic de banque en Allemagne par André F. Sayous.

DUNCOMB, S. W.: The federal bankruptcy law. (Political science quarterly. Dec. 1898.)

GIORNALE DEGLI ECONOMISTI Gennaio 1899: La situazione del mercato monetario.

VII. Állami és községi pénzügy.

- *DIE GEMEINDEVERWALTUNG der Stadt Wien in den Jahren 1894/96. Bericht des Bürgermeisters Dr. Karl Lueger. Wien, 1898.
- PFLUG, K.: Staatsbankrott und internationales Recht. Mit einem Anhang: Die Organisation der internationalen Kontrolle der griechischen Staatsfinanzen. Von der Bluntschli-Stiftung gekrönte Preisschrift. München, Schweitzer 1898. M. 3.
- *STAATSHAUSHALTS-ETAT für das Etatsjahr 1899. Berlin, 1898.
- *STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über das österreichische Tabakmonopol für das Jahr 1897. Wien, 1898.
- *VERWALTUNGSBERICHT der Stadt Nürnberg für das Jahr 1896. Nürnberg, 1898.
- DE CERENOILLE, Max: Les impôts en Suisse. Etude de droit public comparé et d'économie nationale. Paris, Maresq 1898. Fr. 7.
- DERBANNE, J.: La réforme des impôts en Prusse. Paris, Schleicher 1898. Fr. 3.
- PINEAU, H.: Etude sur les immunités fiscales des rentes françaises. Paris Rousseau, 1898. Fr. 2⁵⁰.
- REID, H. L.: The british taxpayers rights. London, Unwin, 1898. 12 sh.
- *RAPPORT du ministre des finances sur le budget de l'empire pour l'exercice 1899. Budget de l'empire. St. Pétersbourg, 1898.
- Folyóiratokban.*
- INHÜLSEN, C. H. P.: Die englischen Nachlasssteuern. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. Dritte Folge. Bd. XVI. Heft 6.)
- MAND, F.: Die Bewegung der Einkommen von mehr als 3000 Mark nach den einzelnen Einkommensarten in Preussen von 1892/3 bis 1897/8. (Zeitschrift des königl. preussischen statistischen Bureaus 1898. IV. Vierteljahrsheft.)
- MEYER, Robert: Bericht über die Durchführung der Steuerreform. (Mittheilungen des k. k. Finanzministeriums. IV. Jahrg. 4. Heft.)
- LONTCHISKY, Ivan: Etudes sur la propriété foncière en Petite-Russie: l'appropriation communale. (Revue internationale de sociologie décembre 1898.)
- REVUE politique et parlementaire janvier 1899. Láng Louis: La politique douanière internationale de l'Avenir. Helferich: Le renouvellement du privilège de la banque de l'empire d'Allemagne. François Laurent: L'impôt du tabac en France: ses origines et son développement. F. Desjardins: La confection du budget.
- CLEVELAND, F. A.: The final report of the monetary commission. (Annals of the american academy of political and social science. January 1899.)
- TAUSSIG, F. W.: The United States treasury in 1894—96 (Quarterly journal of economics. Vol. XIII. Nr. 2.)
- nachweis-konferenz. Berlin, 1898. 4 k. 80 f.
- OERTZEN, Ch.: Armenpflege in Deutschland nach Theorie und

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

- *JASTROW, J.: Die Einrichtung von Arbeitsnachweisen und Arbeitsnachweisverbänden. Verhandlungen der ersten deutschen Arbeits-

Praxis. 2. Aufl. Gotha, Perthes, M. 2.

SCHRIFTEN des Verbandes deutscher Arbeitsnachweise Nr. 1. Was können die Arbeitsnachweise dazu beitragen, der Landwirtschaft Arbeitskräfte zu erhalten und zuzuführen? Arbeitsnachweisstatistik. Empfehle sich die Gebührenfreiheit bei der Arbeitsvermittlung? Verhandlungen der ersten Verbandsversammlung und Arbeitsnachweiskonferenz. Berlin, Sittenfeld, 1899. M. 2.

Du Puy, H.: Vagabondage et mendicité. Commentaire critique de la législation et des conditions de l'assistance. Paris, 1898. Fr. 3'50.

ALLAN, C. E.: Housing of the working classes acts. London, Butterworth. 7/6.

BOWLEY, A. L.: Comparison of the changes in wages in France, the United States, and the United Kingdom from 1840. to 1891.

*LLOYD, Henry Demarest: Labor copartnership. New-York, Harper, 1898. 7 k. 20 f.

Folyóiratokban.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. Bd. XIII. Heft III—IV. Ansprüche arbeitsunfähiger Arbeiter nach deutschem Gewerberecht. Von M. von Schulz. Die Unfallversicherung der Arbeiter in Finnland von A. Hjelt. Der Vollzug des schweizerischen Fabrikgesetzes. Von E. Naef. Die Statistik der Krankenversicherung im deutschen Reich für 1896. Von Ernst Lange.

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23-ster Jahrg. 1. Heft: Das Fabriksschulwesen im Königreich Sachsen. Von M. von Welck. Die

reichsgesetzliche Familienversicherung. Von H. v. Frankenberg. Das Verhältnis des Verbrauches der Massen zu demjenigen der »kleinen Leute«, der Wohlhabenden und Reichen und die Marxistische Doktrin. Von R. E. May. Eine vorgeschrittene Fabrikgesetzgebung. Von R. Riedl. — Die Vorschläge zur Reform der Invaliditäts- und Altersversicherung Von Günther v. Witzleben.

SOZIALE PRAXIS Nr. 13—16. Invaliditäts- und Krankenversicherung von Richard Freund. Die deutsche Sozialdemokratie im Jahre 1898. Der Vertragsbruch des Gesindes von L. Fuld. Das städtische Arbeitersekretariat in Ulm. Polizeiverordnung über Miethswohnungen und Schlafstellenwesen in einigen Städten Nordhannovers. Die Thätigkeit der landwirtschaftlichen Syndikate in Frankreich auf sozialem Gebiete. Von O. Wiedfeldt. Die Wohnungsfrage in London. Von F. W. Galton. Ungleiches Mass. Von Ernst Francke. Lohnverhältnisse und Invalidenversicherung von H. Horn. Vom zweiten deutschen Seemannskongress in Hamburg. Ein Beitrag zur Kompetenzerweiterung der Gewerbegerichte. Von M. v. Schulz.

MUSÉE SOCIAL 1899. janvier: La fédération ouvrière gantoise.

ROUSIERS, Paul: La participation aux bénéfices et la révolution industrielle moderne (Science sociale, Tome XXVII. Livr. 1.)

OTTOLENGHI, C.: Le migrazioni del lavoro agli Stati Uniti d'America, il periode di formazione e di sviluppo (Giornale degli economisti Gennaio 1899.)

IX. Gazdaságtörténet.

- BAUMANN, A.: Das bayerische Handelswesen im 18. Jahrhundert. Kaiserslautern, Gotthold, 1893. M. 2.
- BLANC, Louis: Organisation der Arbeit. Nach der 9. Aufl. übersetzt von Rob. Prager. (Bibliothek der Volkswirtschaftslehre und Gesellschaftswissenschaft. Bd. VIII.) Berlin, Prager, M. 5.
- BUHL, Frants: Die sozialen Verhältnisse der Israeliten. Berlin, Reuther, 1899. Nr. 2.
- BORGUS, Walter: Mannheim und die Entwicklung des südwestdeutschen Getreidehandels. (Volkswissensch. Abhandlungen der badischen Hochschulen 2 B. 1—2. Heft.) Freiburg i/B., Mohr. M. 9.
- DESTOUCHES, Ernst: 50 Jahre Münchener Gewerbegeschichte 1848—1898. Gedenkbuch. München, Lindtner, M. 20.
- INAMA-STERNEGG, Karl Th.: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. 3. Band. I. Theil. Deutsche Wirtschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des Mittelalters. Leipzig, Duncker. M. 12.
- JAHRHUNDERT, das neunzehnte, in Deutschlands Entwicklung. Herausgegeben von Paul Schlenther 1 B., Ziegler Theob.: Die geistigen und sozialen Strömungen des 19. Jahrh. Berlin, Bondi. M. 10.
- MÜLBERGER, A.: P. J. Proudhon. Leben und Werke. Stuttgart. Frommann, 1899. M. 2^{so}.
- * ROHRSCHEIDT, Kurt von: Vom Zunftzwange zur Gewerbefreiheit. Berlin, Heymann, 1898. 14 k. 40 f.
- SIEVEKING, H.: Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der Casa di S. Giorgio. (Volkswirtschaftliche Abhandlungen der badischen Hochschulen. Bd. I. Heft 3.)
- WOLFF, Emil: Grundriss der preussisch-deutschen socialpolitischen und Volkswirtschaftsgeschichte vom Ende des 30jährigen Krieges bis zur Gegenwart (1640—1898). Berlin, Weidmann. M. 3⁶⁰.
- COSSA, Luigi: Histoire des doctrines économiques. Avec une préface de A. Deschamps. Paris, Giard, 1899. Fr. 10.
- LALLEMAUD, L.: La révolution et les pauvres. Macon, Protat, 1898. Fr. 12.
- RAMBAUD, Jos.: Histoire des doctrines économiques. Paris, Larose, 1898. Fr. 10.
- ROCHETIN, Eugène: Les premières associations coopératives en Grèce vers la fin du XVIII-e siècle et au commencement du XIX-e.
- SOUCHON, A.: Les théories économiques dans la Grèce antique. Paris, Larose, 1898. Fr. 3.
- HOBSON, J. Atkinson: John Ruskin, social reformer. Boston, Dana-Estes. 1 dollár 50 c.

Folyóiratokban.

- KÁRFFY Ödön: Az első erdélyi földművelő-egyesület működése (1769—1772). (Magyar gazdaságtörténelmi Szemle. 1-93. 6. füzet.)
- VARGHA Gyula: Pólya Jakab emlékezete. (Akadémiai értesítő 1899. január.)
- BRAUN, Lily: Die Anfänge der Frauenbewegung. (Archiv für soz. Gesetzgebung und Statistik Bd. XIII. Heft III—IV.)
- FLECK: Studien zur Geschichte des preuss. Eisenbahnwesens. (Archiv für Eisenbahnwesen. Jahrgang 1899 Heft 1.)
- JAHRBUCH für Gesetzgebung, Ver-

waltung und Volkswirtschaft. 23-ter Jahrg. 1 Heft: Die Urgeschichte der Familie, Mutterrecht und Gentilverfassung von Gustav Schmoller. Staat und Stände Frankreichs in dem Jahrhundert der Bürgerkriege (1550—1660). Von Kurt Breysig. SCHWEIGER-LERCHENFELD, A.: Der

Bernstein als Handelsartikel der Alten. (Oesterr. Monatsschrift für den Orient. December 1898.) HODGKIN, Thos.: Theon and son: egyptian bankers. (The contemporary review january 1899.) WASHBURN HOPKINS: Landtenure in ancient India. (Political science quarterly december 1898.)

X. Statisztika.

- *MAGYAR STATISZTIKAI ÉVKÖNYV. Ungarisches statistisches Jahrbuch. Neue Folge V. 1897. Budapest, 1899. 10 k.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH der Stadt Berlin. 23. Jahrg. Statistik des J. 1896. Herausg. von R. Boeckh. Berlin, Stankiewicz, 1899. M. 10.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH für das Grossherzogthum Baden. XXIX. Jahrg. 1897/8. Karlsruhe, 1898.
- *ANNUAIRE statistique de la France VIII-e Volume 1898. Paris. 7 kor. 50 f.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the colonial and other possessions of the United Kingdom in each year from 1883 to 1897. 35-th Number London, 1898. 1 s. 3 d.
- *BIDRAG till Sveriges officiale statistik A. Befolkningsstatistik Nyföljd XXXVIII. B. Rättsväsendet Nyföljd XL. 1—2. G. Fangvarden

- Nyföljd XXXIX. M. Postverket 34. N. Jordbouk och boskapstkötsel XXXIII. S. Allmänna arbeten 26. Stockholm 1898.
- *BIDRAG till Finlands officiele Statistik. XIII. Poststatistik 1897. XIV. Landt materiet. Insteringsverket XV. Lots-och fyrinrättningen. Nyföljd 12. XVIII. Industri-Statistik 1896. XX. Jenvägs-Statistik 27. XXI. Fattigvardsstatistik B. XXII. Försäkringsväsendt 6. Helsingfors, 1898.
- *DANMARKS STATISTIK. Statistik aarbog 3-die aargang 1898. Kobenhavn, 1898.
- *ANUARIO estadistico de la provincia de Buenos Aires Ano 1896. DeCarlos P. Sales. La Plata, 1898.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1899. Nr. 3. Die Arbeiterstatistik.

XI. Vegyes művek és czikkek.

- *PÉCH József: A Tisza hajdan és most. Hét részben. IV. rész: A Tisza folyó keresztszelvényei I. köt. Irta Sziberth Arthur. 28 rajzmelléklettel. Budapest, 1898.
- BRANCHITSCH, M.: Die neuen preussischen Verwaltungsgesetze. Berlin, Heymann. M. 5.
- CLOTTEN, M.: China und Japan. Leipzig, Friedrich. M. 3.

- COUCHERON-AAMOT: Durch das Land der Chinesen. Deutsch v. K. Robolsky Leipzig, Braun. M. 6.
- DEMELITSCH, F.: Metternich und seine auswärtige Politik. Stuttgart, Cotta, 1898. M. 14.
- GEHRING, Hans: Süd-Indien. Land und Volk der Tamulen. Gütersloh. M. 5.
- *JAHRESVERZEICHNISS der an den deut-

- schen Universitäten erschiene-
nen Schriften XIII. Berlin, Asher,
1898.
- REISEROUTEN in Bosnien und Her-
cegovina. Illustrierter Führer.
3. Aufl. Wien, Hartleben, 1898.
M. 1·80.
- SCHULTHEISS, Fr. Guntram: Deutsch-
tum und Magyarisierung. Mün-
chen, Lehmann, 1898. M. 1·40.
- *SCHVARCZ, Julius: Die Demokratie.
II. Band. Die römische Massen-
herrschaft. Leipzig, Friedrich,
1899.
- SPEMANN'S deutsches Reichsbuch.
Politisch-wirtschaftl. Almanach
von Arth. Berthold. Berlin, Spe-
mann, 1899. M. 5.
- GRIMAUD, L.: Histoire de la liberté
d'enseignement en France depuis
la chute de l'ancien régime jus-
qu'à nos jours. Paris, Rousseau,
1898. Fr. 10.
- MAZUC, M. F.: L'Angleterre en
Egypte. Paris, Plon, 1898. Fr. 7·50.
- HILL, Robert: Cuba and Portorico
with the other islands of the
West-Indies. London, Fischer,
16 sh.
- HORSELY, J. W.: Prisons and priso-
ners. London, Pearson, 1898. 3 sh.
6 d.
- MACDONALD, G.: The gold coast,
past and present: a short de-
scription of the country and its
people. Newyork, Longmans. 2
dollár 50 c.
- *WALLACE, Alfred Russel: The won-
derful century, its successes and
its failures. London, Sonnen-
schein, 1898. 10 k. 80 f.
- WORCESTER, Dean C.: The Philippine
islands and their people. London,
Macmillan, 15 sh.
- ZIMMERN, Alice: The renaissance of
girls education in England, a
record of 50 years progress.
London, Innes, 1898. 5 sh.
- *STATISTIQUE des écoles dans la prin-
cipauté de Bulgarie pendant
l'année scolaire 1895/6 III-ème
partie. Sophia, 1898. 3 k.
- Folyóiratokban.*
- LEROY-BEAULIEU, Pierre: Le proble-
me chinois. (Revue des deux
mondes, janvier 1899.)
- FERRARIS, F. Carlo: Gli iscritti
nelle università e negli istituti
superiori del regno (La riforma
sociale décembre 1898.)
-

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG

ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1899. február hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának
1899. évi január hó 19-én tartott üléséből.

Jelen vannak az elnökség részéről: Láng Lajos elnök, Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula főtitkár; továbbá Acsády Ignác, Gaál Jenő, Ghyczy Béla, Gorove László, Horváth János, Jekelfalussy József, Neumann Károly, Teleszky János és Vizaknai Antal választmányi tagok.

1. Elnök az ülést megnyitván, a jegyzőkönyv hitelesítésére Ghyczy Béla és Jekelfalussy József választmányi tagokat kéri föl.

2. Igazgató jelenti, hogy rendes tagul ajánltatik Székelyhidyi Viktor Alsó-Fehér vármegye gazdasági egyesületének titkára.

A rendes tagok sorába 1899. évi januártól számított hatálylyal fölvetetik.

3. Igazgató bejelenti a Társaság 1898. évi zárszámadását, vagyonmérlegét, továbbá kimutatását a hátralékos tagoknak és a tagsági jegyek forgalmának.

A zárszámadások szabályszerű tárgyalás végett a számvizsgáló-bizottságnak adattak ki.

4. Következvén a Társaság 1899. évi költségvetésének tárgyalása.

A választmány a bevételek és kiadások összegét a következőkben állapítja meg és ajánlja elfogadásra a közgyűlésnek:

Bevételek:

1. Tagsági jegyek	3880	frt.
2. Hátralékos tagdíjakból	100	»
3. Kamatok	60	»
4. Pénztári maradvány 1898. decz. 31-én	470	frt 31 kr.

Összes bevételek 4510

frt 31 kr.
4364

Kiadások:

1. Egyleti helyiség bére	1200	frt.
2. Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez	1194	»
3. Hozzájárulás a közgazdasági Ismeretek Tárához (utolsó részletét)	600	»
4. Hozzájárulás a Gazdaságtörténeti Szemléhez	200	»
5. Könyvtár gyarapítására	350	»
6. Irodai és nyomdai költségekre	400	»
7. Postai díjakra	120	»
8. Fűtés és világításra	100	»
9. Szolga díjazására	200	»

Összes kiadások 4364

frt.

Vagyis maradvány az

1899. év végén 146

frt 31 kr.

5. Elnök ajánlja, hogy a Társaság rendes évi közgyűlése április havában tartassék meg s hogy e közgyűlés többrendbeli előadással kapcsolassék össze.

A választmány az előterjesztéshez hozzájárulván, az előadási program összeállításával az elnökséget megbizza azzal, hogy ez iránt azon választmányi ülésen, melyen a közgyűlés napirendje megállapittatik, tegyen előterjesztést.

6. Főtitkár jelenti, hogy legközelebb a következő fölolvadások fognak a Társaság helyiségében megtartatni. Bálint Imre: Zálogleveleinkről. Éber Antal: Jelzálog-hitelintézeti statisztikáinkról. Jeszenszky Ignác: Egy új telepítési rendszerről. Lippich Gusztáv: A közép földbirtokos osztály hiteléről.

Örvendetes tudomásul szolgál.

7. Elnök az ülést bezárja.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1899. év január hó 26.-án Láng Lajos elnöklete alatt tartott ülésén *Bálint Imre* tartott felolvasást »Zálogleveleinkről«.

Előadó a záloglevelek fogalmának meghatározása után főleg azon szempontból tárgyalja a kérdést, hogy a törvénynek a záloglevelek kibocsátását olyan feltételekhez kell kötnie, hogy azok biztonsága ehetőleg minden kétségen felül álljon. Konstatálja, hogy ez idő szerint rendkívül nagy értékű záloglevelünk van elhelyezve a külföldön, s dacára folyton fokozódó pénzigényeinknek, újabb zálogleveleket nem igen vagyunk képesek elhelyezni. E mellett a záloglevelek kamatozási typusa folyton emelkedőben van, s a külföldi piacok egyre követelőbbek az ágióknak számításán kívül hagyása tekintetében, vagyis a kamatokat aranyban kérik. Közelebről ismerteti azután ezen ránk nézve hátrányosan alakuló viszonyokat, s vizsgálja, mennyiben tulajdoníthatók ezek az általános nemzetközi konjunkturáknak s mennyiben a mi sa át különleges állapotainknak. A pénzpiacz emelkedő irányzatát az ipari tevékenységnek, nevezetesen a német iparnak hallatlan fellendülésére vezeti vissza, a mi a tőke használati árát a szokatlanul nagy kereslet folytán növeli, vagyis a pénz kamatlábát felhajtja. Áttér azután a német, francia és angol bankjegy politika ismertetésére, s tabelláris összeállításban mutatja be hazai értékpapirjaink jövedelmezőségét az 1898. december 31.-én jegyzett árfolyamok alapján. Szerinte tőzsdénken az értékpapircsoportok elhelyezkedése általában nem reális, mert teljesen elvész az a választó fal, a melynek a fix járadékszerű kamatozása és a változó kamatozása papírok, a garantált kölcsönök és a kockázatos részvények között lenni kell. Az abnormis áralakulás azonban nemcsak nálunk észlelhető, különösen Németországban a reakció már kezd érezhetővé lenni. Szerinte az osztrák piacra zálogleveleink elhelyezésénél nem igen számíthatunk, a német piacot a speculáció veszi igénybe, a svájci és hollandi tőkések félnek politikai viszonyainktól, s éppen ezen körülményeknek tulajdonítható, hogy a mi el is helyezhető e helyeken, attól nagyobb kamatozást vagy aranyértéket követelnek. A külföldi tőke a 4%-os kamatozással már nem elégszik meg a mi papirjainknál, mikor az ő saját zálogleveleik is ilyen typus szerint készülnek. A kérdés már most az, vajon visszatérjünk-e a régi 4½%-os kamatozási typushoz, vagy az aranycímletekhez folyamodjunk s így feleljünk meg a külföldi piacok második követelésének. Ezen a téren természetesen

elsőrendű szerepet játszik a valutamozgalom is, mert ha a külföld aranyat kíván kölcsönéne kamatja fejében, ezt aranyvaluta nélkül teljesíteni lehetetlen. Már pedig miután aranyvalutánk ma nincs még, fölfogása szerint dilemma előtt állunk. Vagy reméljük, hogy a készpénzfizetést mielőbb megkezdhetjük, vagy nem. Ha reméljük, akkor biznunk kell benne és a külföld bizalmát is föl kell keltenünk. Ebből következik szerinte, hogy a készpénzfizetések megkezdéseig az állami kormányzat valutatörekvéseinek desavouálása s a külföld bizalmatlanságának fölkelteése nélkül *arany papirokat sem mi, sem az állam ki nem bocsáthat* Ha pedig nem bizunk a készpénzfizetések megkezdésében, akkor annál kevésbé szabad aranyczimleteket kibocsátanunk. Nem szabad pedig a mai rendszer szerint bankpolitikai és törvényszabta okokból, törvényes alapon álló aranyczimleteket pedig azért, mert ez a mezőgazdaságnak beláthatlan megkárosításával járhat. Szerinte más helyes útja nem marad a záloglevél-kibocsátásnak, mint a kínálat lehető legszigorúbb megszorítása s az okvetlenül elhelyezendő záloglevélnél inkább a nagyobb kamatozási típus, mint az aranyérték inaugurálása. Minden eszközzel oda kell hatni, hogy nem jelzálogos követelésekkel fundált záloglevélhez hasonló papirok ne csak ne részesedjenek — a közönség megtévesztésére — állami támogatásban, hanem hogy az állami támogatás egyáltalán, csak bizonyos, egészen kiváltságos bonitású zálogleveleket tüntessen ki, s e kiváltsághoz a *kamat-typusnak egy alacsonyabb foka* kívántassék meg. Véleménye abban központosul, hogy a záloglevelek teljes bonitása érdekében az állam nagyobb biztosítékokat követeljen a kibocsátó intézeteknél, s a kormányhatalomnak minden eszközével oda kell törekednie, hogy a záloglevél-kibocsátás jogai ne bővítettessenek, hanem szűkebb korlátok közé szoríttassanak.

A hallgatóság élénk tetszéssel fogadta az előadást, melyhez elsőnek *Szekely Ferencz* kíván néhány megjegyzést fűzni.

Mindenekelőtt kétségbe vonja, hogy annyi záloglevelünk volna külföldön elhelyezve, mint a mennyit előadó állit. Azt sem lehet mondani, hogy a magyar záloglevelek 5%-ot jövedelmeznének; igaz ugyan, hogy az 5%-os árfolyamú papirok csak parin állanak, ennek oka azonban nem az árviszonyokban rejlik, hanem azon körülményben, hogy azon intézetek, melyek 5%-os zálogleveleket bocsátottak ki, sűrű kisorsolás útján bevonják zálogleveleiket. Nemzetgazdasági és állampolitikai szempontból ő sem tartja helyesnek, hogy mérhetlenül szaporodjék azon papirok száma, melyekkel a külföldi hitelt igénybe vesszük. Mert ez idő szerint az állampapirok és vasuti elsőbbségi kötvényeinken kívül vannak zálogleveleink, községi kötvényeink, járadékkötvényeink, szőlőmegújítási, talajjavítási kötvények s a legújabban alakult központi hitelszövetkezet kötvényei, melyek mind a külföldön várnak elhelyezést; azt pedig nem lehet várni, hogy mindezek közt a külföld kellően distinguálni tudjon. Nem ért egyet az előadó azon nézetével, hogy azon intézetek, melyek irányadó szerepet játszanak a záloglevélkibocsátás terén, emeljék föl a záloglevelek kamatlábát. Felszólalásában nem akarja, hogy látszata mutakozzék annak, mintha pro domo beszélne, de figyelmeztet, hogy Magyarországon osztrák záloglevélkibocsátó-intézetek is csinálnak üzleteket, még pedig 4%-os záloglevelek alapján. Már most ha első intézeteink eltérnek a 4%-os típustól, a nélkül, hogy az osztrák intézetek ugyanezt tennék, beállana az az abnormis állapot, hogy

minden későbbi magyar kölcsönért Bécsbe kellene fordulnunk, a mi, azt hiszi, nem kívánatos. Nézete szerint a mai állapot csupán átmeneti jellegű s nem tehetünk mást, minthogy bevárjuk a viszonyok változását. Pár évvel ezelőtt is, midőn nagy pénzbőség volt, magasanak találták még a 4%-ot is, ma pedig illetékes helyekről halljuk olyan óhajok nyilvánítását, hogy a pénz drága levén, emeljük föl a záloglevelek kamatlábát. Ez az átmeneti állapot, azt hiszi, nem fog sokáig tartani s ismét a rendes kerékvágásba jutunk.

Bernát István osztja az előadó nézetét minden tekintetben. Tudomása szerint épen Németországban, a hol ezen elősorolt kölcsönök reservoirja van, tekintve a tendenciát, melyet előadó vázolt, hogy a tőke inkább az iparvállalatok felé fordul, komoly megfontolás tárgyát képezi, hogy nem áll-e be a záloglevelek kamatlábfelemelésének kényszerűsége. A legutóbbi időben voltak intézetek, melyek ezt meg is tették, annyiféle czímletekkel rohanta meg Magyarország a külföldet. Szeretné, ha az előadó által elének tárt helyzet nem volna maga után komolyabb következményeket, azt hiszi azonban, hogy egyes intézetek mégis kénytelenek lesznek felemelni a kamatlábát.

Csillag Gyula nézete szerint az 1876.-iki XXXVI. t.-cz. nem eléggé szigorú feltételekhez köti a záloglevelek kibocsátásának jogát. A nemet jelzáloglevélviszonyokat ismerteti azután, felemlítvén, hogy míg eddig az egyes német bankok, pénzüintézetek által kibocsátott záloglevelek fel voltak ruházva pupillaris képességgel, az 1900. január 1-én életbelépő új polgári törvény ezen jogot csupán azon záloglevelekre terjeszti ki, melyek a Bundesrath által árvaképeseknek elismertettek. Nálunk is szigorításra volna szükség e tekintetben, annál is inkább, miután most már nagyon sok czímlet részesül olyan előnyökben, melyek eddig csupán a záloglevelekre vonatkoztak. Ezen körülmény idézi azután elő azt, hogy zálogleveleink a nagy tömegben háttérbe szorulhatnak.

A vita befejezése után *Éber Antal* dr. szabad előadást tartott a *jelzáloghitelintézeti statisztika* némely hiányosságáról. Ezt a Szemle más helyén ismertetjük.

Az előadáshoz *Láng Lajos* a következő megjegyzéseket fűzte: »Nekem, mint a társaság elnökének lehetetlen egy megjegyzést elhallgatnom, a mi az előadásra vonatkozik. Nevesebb szerzőkkel szemben nem szoktunk előleges censurát gyakorolni, ennek következtében természetes, hogy mindazért, a mi itt elmondott, a felelősség az előadó urat illeti. Részemről nem óhajtom legkevésbé sem kizárni még a legerősebb tényleges kritikát sem, de meg fog bocsátani az előadó úr azon megjegyzésemért, hogy egy egész csomó kifejezést használt, melyet felemlítés nélkül nem hagyhatok. Ha az előadó úr azt hiszi, hogy az éles kritika nyilvánításától óvakodott, ebből a tévedéséből ki kell őt ábrándítanom, a mennyiben helylyel-közzel erős kifejezéseket használt. A dolog meritumára nézve nem tudok nyilatkozni, kötelességem volt azonban, azt hiszem, ezen helyről hangsúlyozni, hogy az elmondottakat magamévá nem tehetem«.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. hó 19.-én ülést tartott, melynek tárgyát *Gömör Olivér* dr. előadása képezte »A vallás befolyása a gazdasági életre« czímen.

Előadó bevezetéseken azzal indokolta témájának választását, hogy a materialistikus történeti felfogás következtében mindinkább szaporodó gazdaságtörténeti irodalom magában elégtelennek bizonyult a gazdasági fejlődés megmagyarázására, ezért szükséges a gazdasági fejlődésre vonatkozó kutatásoknál egyéb momentumokat is tekintetbe venni. Egy fontos ilyen mozzanat a vallás befolyása a gazdaságra. Előadó ezen befolyásnak négy nemét ismeri. Az első a vallás befolyása a gazdaságra primitív népeknél, midőn még a tudománytól és művészetektől, különösen a csillagásztól és építészettől külön nem válva, ezekkel együtt befolyásolta a vallás a gazdasági tevékenységet. A vallás közvetlen befolyása másodszorban abban nyilvánul, hogy a vallási testületek, vallási célokra szánt jóságok iránt mint fogyasztók lépnek fel. Ez létezik ma még nálunk is. Tüzetesebben foglalkozott előadó azután a másik két ponttal, melyeket érdekes néprajzi adatokkal gazdagon illusztrált. A vallásnak a közgazdaságra való befolyásának harmadik neméül felemlítette az indirekt hatást, melyet az a politikai viszonyokra gyakorol. A politikai viszonyok a gazdaságot igen erősen képesek befolyásolni, míg viszont a vallás a politikai alakulásnak egyik legerősebb fermentuma. Végül mint negyedik pontot azt hozta fel, hogy a vallás egyes jóságokat különös szentséggel, s így gazdaságilag indokolatlan értékkel képes felruházni, úgy, hogy ezeknek tulajdonosai, mint egy gazdaságilag hatalmas osztály léphetnek föl. A néprajzi és történeti illusztrációk közül mint különösen érdekeseket említhetjük fel azon adatokat, melyeket előadó a Templariusok banküzleteiről s különböző szigetlakók eredeti szent pénznemeiről felhozott.

A figyelemmel hallgatott előadást behatóbb vita követte.

Gaál Jenő dr. elnök nézete szerint az előadó megfelelt az előadásnak a közgazdaságra való közvetett hatásáról. Marshal nagy művének bevezető részében az foglaltatik, hogy nincs olyan motivuma a társadalmi életnek, mely az emberekre olyan átalakító hatást gyakorolna, mint a gazdaság, legfeljebb tán a vallás. Ez adja meg az embereknek, népeknek jellemét, szabályozza a viszonyt egoismus és altruismus közt; kihat a népek szabadságára, mert ha altruista szellem hatja át a népet, nincs szükség a szabadság megszorítására. Fejtegetéseiben arra az eredményre jut, hogy csak igazán vallásos népek boldogulnak és haladnak előre.

Navrátil Ákos dr. felszólalásában óhajtott volna, hogy előadó a történeti és néprajzi adatok gyűjtésén és csoportosításán kívül tovább ment volna, kutatván a vallás és a gazdálkodás eredetét, továbbá ismertette volna a vallás befolyását nemcsak a gazdasági, hanem az egész társadalmi életre. Szerinte a gazdasági jelenségek a társadalmi életnek legjellemzetesebb tünetényei, de ha ezen a téren vizsgáljuk a vallás hatását, azzal még nem ismerjük azt a nagy sociológiai hatást, melyet a vallás az egész emberiségre gyakorol.

Előadó replikájában kifejtette, hogy nézete szerint a tudomány jelenlegi álláspontjában fontosabb a minél gondosabb induktív kutatás, a gyakran elhamarkodott elméletek felállításánál, miután a sok különféle iskola által vallott theoria után első sorban azt kell kutatni, hogy a különböző socialis kategoriáknak milyen befolyásuk van egymásra s csak azután következhetik a másik kérdés megoldása.

Elnök a fölolvasonak a Társaság köszönetét nyilvánítván, az ülést bezárja.

A KÖZÉP FÖLDBIRTOKOS OSZTÁLY HITELÉRŐL.¹⁾

— Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1899. február hó 23-án tartott ülésén. —

Mielőtt tárgyam érdemére áttérnék, lehetetlen ezzel szoros összefüggésben lévő három kérdéssel lehetőleg röviden nem foglalkoznom.

1. Kik tekinthetők nálunk közép földbirtokosoknak?

2. Milyen birtok tekinthető közép földbirtoknak?

3. Hazánk művelés alatt álló területéből a közép földbirtokos osztály körülbelül mily területet birtokolhat ma?

Közép földbirtokosnak — szerintem — az tekinthető, kinek minden idejét gazdaságának részletes igazgatása és vezetése igénybe veszi. Ezen meghatározásnál főszólyt a »részletes« szócskára fektettem.

Középbirtoknak az olyan birtok minősíthető, a mely egy átlagos számú, művelt középosztálybeli családnak szerényebb vagy jobb megélhetést biztosít. Ezen meghatározásom vita tárgyává kívánnám tenni, azon eddigi gyakorlattal szemben, a mely szerint a középbirtokok egyedül területi holdak után vannak megállapítva. Mindaddig, míg csupán területi holdak után osztályoztatnak a birtokok, addig sem állam, sem tudományos férfaink nem nyerhetnek igaz képet hazánk birtokainak elosztásáról. Sok ezerre menő birtokot soroznak a középbirtokok közé, melyek pedig nem egyebek, mint kisbirtokok; ilyenek különösen a legelő, erdő és homoki birtokok.

¹⁾ Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy e felolvasás nem ment minden túlzástól és egyoldalúságtól. A szövetkezetek jelentőségét, a vidéki takarékpénztárakkal szemben, határozottan kevésre becsüli, s nem látszik észre venni, hogy a szövetkezetek hazánkban többé nem utópiák vagy meddő kísérletek, hanem fontos gazdasági és társadalmi tényezők, a mint ezt az eredmények már eddig is fényesen igazolják. Szerzőnek az az állítása is, hogy »a raktári intézmény a szövetkezetek szűk keretébe alig lesz beszorítható és ha be is szorítják, az elsorvadásnak lesz kitéve« — oly egyéni vélemény, melyet távolról sem tehetünk magunkévá.

A szerkesztő.

Ily irányban tett tapasztalataim azon eredményre vezettek, hogy csakis olyan birtok tekinthető középbirtoknak, a mely Magyarországon legalább 150 és legfeljebb 500 hold, Erdélyben pedig legalább 100 és legfeljebb 300 hold szántás-vetésre alkalmas területet foglal magában. A fősúlyt itt a szántás-vethetőségre helyeztem, úgyannyira, hogy a legelő- és erdőterületeket csak tartozéknak tekintem. Jól tudom, hogy ezen minősítem sok esetben egészen jogosultán kifogásolható, de számtalan próba után merem állítani, hogy a pusztai területi rendszernél a gyakorlati életnek jobban megfelel.

Ezen területeknek kimutatása a kataster és mezőgazdasági statistika felvétele után nem jár nehézséggel.

A harmadik kérdés, melyet felvetettem, az volt, hogy körülbelül milyen területet birtokolhat ma a középosztály.

Összehasonlítás kedvéért előrebecsálom, hogy Keleti Károly 46,597.889 k.holdnak vevén fel Magyarország területét, ebből kisközép birtokoknak — t. i. 30—200 holdas birtokokok kezében lévőnek — 6,740.000 holdat, valódi középbirtoknak, tudniillik 200—1.000 holdas birtokokok kezében lévőnek 6,600.000 holdat tart. A kétféle középbirtokosra tehát Magyar- és Erdélyországban 13,340.000 k. hold terület esnék.

Az imént felállított elmélet szerint azonban én csak egyféle középbirtokot ismerek, és pedig:

I. A Duna bal partján a közép.	980 birt.	552.901 kh. volna, melyből szántóf.	259.733 kh.
II. A Duna jobb » » »	832 »	574.090 » » »	300.010 »
III. Duna-Tisza közén » »	1.587 »	580.885 » » »	370.098 »
IV. Tisza jobb partján » »	812 »	695.991 » » »	236.756 »
V. Tisza bal » » »	1.091 »	708.661 » » »	310.980 »
VI. Tisza-Maros szög. » »	637 »	337.429 » » »	166.936 »
IV. Erdélyben »	734 »	406.576 » » »	135.638 »

Összesen a középbirtok 6.723 birt. 3,856.533 kh. volna, melyből szántóf. 1,780.151 kh.

Ebből láthatni, hogy míg Keleti Károly szerint az összterületnek 28⁷/₀-a, addig szerintem csak 8³/₀-ka képezi a középbirtokokat.

Sok szép szó elhangzott már államférfiak és tudós emberek ajkairól, hogy mennyire szükséges hazánk politikai, társadalmi és közgazdasági összhangjáért a középosztály létezése.

Szorgos kutatásom tárgyát képezte azon társadalmi és állami intézményeknek megismerése, melyeknek hivatása lett volna a középföldbirtokos osztály anyagi érdekének istápolása.

Ha a Magyar Földhitelintézetet és az állam támogatásával létesült kisbirtokosok országos földhitelintézetét figyelmen kívül hagyom, kimondhatom, hogy a közép földbirtokos osztályért eddig jóformán semmi sem történt.

Azonban számtalan olyan társadalmi és törvényhozási intézményünk létesült, mely a közép földbirtokos osztály gyengítését, vagyoni hanyatlását és így hitelének romlását eredményezte.

Az 1848. évi IX. törvénycikk a kor kívánalmának és szabadelvűségének megfelelőleg megszünteté az urbériséget. Érezte a törvényhozás, mily óriási hatással lesz ez a földbirtokos osztályra, azért a XIV. törvénycikkben utasítá a kormányt egy 500.000 forintos alapú hitelintézet létesítésére, mely azonban máig épen úgy nem létesült, mint nem létesült az 1873. évi XXVI. törvénycikk által tervbe vett 25 millió alapú »Magyar leszámítoló és kereskedelmi bank« sem, mely pedig hivatta lett volna a középosztály ingó hitelének megteremtésére. Midőn az urbériség eltörlésével elvették a földbirtokosok munkaerejét, nem létesítettek tisztességes hitelforrást, s így a középosztályt az uzsorások karjaiba kergették.

Az 1868. évi XXIX. törvénycikkkel elvették a birtokos osztálytól olcsón a szőlődézszt, bár itt már emberségesebb volt a törvényhozás, mert a szőlődézsztaváltságot a volt földes urakkal nem fizettette, mint az urbéri váltságot.

Az 1868. évi törvényhozásunk túlságos szabadelvű volt akkor, midőn a XXXI. törvénycikkben az uzsoratörvényeket eltörlé és a tőkét sok esetben a föld kegyetlen zsarnokává tette. A rombolás csakhamar tapasztalható volt, miért is az 1877. évi VIII. törvénycikk már csak 8%-ot részesít jogvédelemben; azonban ez a félrendszabály is vajmi keveset használt, a pusztulás mindaddig tartott, míg nem az 1883. évi XXV. törvénycikk ismét helyreállította az uzsoratörvényt. E törvénynek azonban a középosztály ismét kevés hasznát vehette, mert a 16. §-ban egy olyan intézkedés alkottatott, hogy a bejegyzett cégek 8%-nál többet is szedhetnek; ebből ered az, hogy a takarékpénztárak hivatalosan is bevallanak egész 14%-ig terjedő kamatszedést.

Az 1886. évi XXII. t.-cz. a községekről szól. Szükség volt ezen törvényre, de a közép földbirtokos osztály ismét csak károsult vele, mert a 137. §-a elrendeli, hogy a községekhez

közigazgatásilag csatolt puszták a községi terhekhez egyezőségileg, vagy fele állami adójukkal járuljanak.

A törvény ezen rendelkezése a gyakorlati életben úgy érvényesül, hogy például egy ugyanazon községhez tartozó 300 holdas középbirtok annyi községi adót fizet, mint egy 8—10.000 holdas praedium¹⁾, azon egyszerű oknál fogva, mert majdnem mindegyik nagybirtokra be lehet igazolni, hogy az külön adománytárgyat képező, hajdan különálló határdombokkal elkülönített praedium volt, tehát az csak a községhez közigazgatásilag csatolt pusztá. Pedig azok a praediumok tulajdonosai legalább is veszik annyi hasznát a községi igazgatásnak, mint a középbirtokosok. Ez a figyelmet könnyen kikerülő törvényszakasz egyik oka annak, hogy a községi terhek ma-holnap elviselhetlenné válnak; mert roppant nagy területet képeznek ezen kiváltságos joggal bíró praediumok, mint Jász-Nagy-Kun-Szolnok vármegye példája mutatja, hol a 902.000 holdnyi megyeterületből 169.500 hold praediumot képez.

Az 1888. évi XXXVI. t.-cz. az italmérési jogot kártalanította jó olcsón, mely a milyen nyereséges üzlet volt az államra, épen olyan hátrányos az italmérési jog tulajdonosaira. Olcsón váltotta magához az állam, mert a megváltást megelőző évek alatt oly rendeletek hozattak, azok oly enyhén hajtattak végre, hogy az italmérési jogok értéke rendkívüli módon leszállott.

Van telepítésre vonatkozó törvényünk kettő is: egyik az 1894. évi V., másik az 1897. évi XXXII. t.-cz. Az első 20 holdnál nagyobb telep szerzését tiltja, a másik szerint 24 ezer korona értékű telepnél nagyobb értékűt egy telepese el nem foglalhat. Ennélfogva közép földbirtokos osztály létesítéséről mindkét törvény megfeledezett. Innen van, hogy telepítvényeink virágzása rendszerint a véletlentől függ, mert a telepéseknek nincsenek vezérei, a telepések között nincsen intelligentia. Ebből származik az, hogy a telepések, bár min-

¹⁾ Ez bizonyára erős túlzás s nem folyik a községi törvény szelleméből, mely az önálló puszták birtokosainak a községi terhekhez való járulásáról nemcsak a 137., hanem a 130. §-ban is intézkedik. Alig képzelhető község, mely akkor, midőn a törvény megengedi, hogy a községi pótagót a pusztai birtokosok egyenes állami adójának fele részére vetesse ki, megelégszik vele, hogy csak harminczad részére vesse.

denüket az állami jóakaratnak köszönhetik, igen sok esetben laza erkölcsűek és a fővárosi szocialista álprófétáknak legkészebb hallgatói.

Volna még sok törvény, melyek mind arról tesznek tanuságot, hogy törvényhozásunk mennyire szem előtt téveszti a közép földbirtokos osztály érdekét; épen olyan feltűnő jelenség ez, mint a milyen feltűnő, hogy egész a legutóbbi évekig mezőgazdasági állapotainkkal igen gyakran nem vettek számot, hoztak olyan magánjogi törvényeket, melyek talán Németország vagy Anglia mezőgazdaságát képviselő osztály érdekének megfelelők lettek volna, de a mi viszonyainkra sehogy sem illenek. Bár e téren az utóbbi időkben nagy a haladás, még mindig sok a kívánni való.

A földmívelési szakértelem fejlesztésében óriási lépésekkel haladunk. Említésre méltó például, hogy egyedül Jász-Nagy-Kun-Szolnok megyében 12.600 gazdaember hallgatta a múlt évben a téli előadásokat. Bölcs intézkedés volt ezeknek az előadásoknak elrendelése s az örvendetes tanulság az, hogy a magyar gazda szeret és akar tanulni.

A közép földbirtokos osztály hitelkérdéséhez visszatérve, meg kell jegyezni, hogy ezen osztálynak, mint a többi földbirtokos osztálynak háromféle hitelre van szüksége, u. m. ingatlan, vagy mint közönségesen hívják, jelzáloghitelre, másodsorban személyes hitelre, harmad sorban ingó hitelre.

A jelzáloghitel, ha kívánni valót hagy is fenn, de elég jó úton fejlődik. Az ingó hitelt alig lesz lehetséges más úton, mint a raktári intézmény szervezése útján megoldani és ez irányban az egész országban örvendetes mozgalom indult meg; bár bizonyos tekintetben aggódom ezen raktárak sorsa felett, aggódom pedig azért, mert igen jelentékeny férfiak szövetkezet útján kívánják létesíteni s a nem ezen az úton létesítendő raktárak iránt bizonyos ellenszenvet mutatnak, pedig a szövetkezetek szűk keretébe a raktári intézmény alig lesz beszorítható és ha be is szorítják, az elsorvadásnak lesz kitéve. A személyes hitel szintén nyer kielégítést, de sajnos oly módon, hogy ha így marad, még azt a közép földbirtokos osztályt is elpusztítja, a mely még létezik.

Hol nyer ma a közép földbirtokos osztály személyes hitele kielégítést? Majdnem kizárólag a vidéki takarékpénztáraknál,

melyeknek alap-, tartaléktőkéjük és betétjeik kevés híján majdnem kétszáz millió forintot tesznek.

Érdekes, hogy azért, mert majdnem ezerre menő takarékpénztár közül egynehány zavarba jutott és idegen segélyre szorult, avagy tönkre is ment, a vidéki takarékpénztárakra egyre-másra átkot kiáltanak. Ismerem jól a vidéki takarékpénztárak fény- és árnyoldalait, tudom, hogy ez az intézmény reformot kíván, de ezt a reformálást nagy körültekintéssel, nagy óvatossággal kell keresztülvinni, mert nem szabad felejtetni, hogy a takarékpénztárakat a magyar társadalom, a magyar közgazdasági élet magyar tőkével teremttette és tartja fenn és nem szabad felejtetni, hogy a magyar gazdaosztályt a takarékpénztárak szabadították fel a tőkepénzesek rabszolgasága alól és a mint ezek a takarékpénztárak nem léteznének, a gazdaosztály ismét a tőkepénzesek uralma alá kerülne, kik talán nem szednének nagyobb kamatot, de közvetítés és bizomány czímén annál nagyobb adót követelnének.

A hitelszövetkezeti törvény megalkotása után is fenntartom azt a korábbi véleményemet, hogy a magyar társadalom hitelének szervezése akkor lett volna a társadalom minden rétegére áldást hozó, ha nem egy új intézménynyel, a hitelszövetkezet alkotásával, hanem a létező pénzintézetek reformálásával kezdtük volna a szervezést. Meg vagyok róla győződve, hogy a takarékpénztárak útján mindazt keresztül lehetett volna vinni, mit a szövetkezetek útján elérni akarunk; ott van Skócia, Belgium, Németalföld és Svájc példája, hol a helyesen szervezett bankok és takarékpénztárak eddig fölslegessé tették a hitelszövetkezetek szervezését.

A kisebb erőknek egyesítése egy közös cél elérésére a leghelyesebben egyedül a szövetkezetek útján lehetséges, mint-hogy pedig korunk és a jövő század gazdasági életében csakis a nagy erők érvényesülhetnek, a jövő kétségtelenül a szövetkezeteké.

A szövetkezeti eszmének nemcsak szóval, de tettel is hive vagyok és magam kis körében minden olyan szövetkezetet, melyet életképesnek tartok, minden erőmmel és tehetséggemmel előmozdítok.

Az azonban más kérdés, hogy hazánkban egyaránt mindenre helyesen alkalmazható-e a szövetkezeti forma és

hogy hazánk a szövetkezetek vezetésére elég számú intelligens elemmel rendelkezik-e.

Valahol olvastam, hogy a jó-ban való túlzás sokszor veszedelmesebb, mint a rossz-ban való túlzás, mert a jó túlzásnak kifogásolásához, vagy éppen megakadályozásához igen nagy lelki bátorság, sőt önmegtagadás szükséges, mivel a legkevesebb ember rendelkezik.

Ha 1848 évben az úrbériséget eltörlő törvény tárgyalása alkalmával azt kívánta volna valaki, hogy az úrbér az úrbéresek által viselendő csekély fizetés mellett töröltessék el, bizonyosan mint ósdi gondolkozású embert lehurrogják; pedig az az egy férfiú sejtette volna, hogy jönni fog egy kor, mikor a törvényhozásnak ezt a nemes cselekedetét népámitók felhasználják és az egyszerű népet arra tüzelik, hogy csak akarni kell, az országgyűlés éppen úgy fog adni ingyen a népnek földet, mint 1848-ban. Ez a kor 1896-ban bekövetkezett, mert a szocialista vezérek a fenti okoskodással tették elfogadhatókká az egyszerű nép előtt ingyenes földosztási tanokat. Sok idő elmúlik, míg az ingyenes földosztást a nép megint lehetetlenségnek fogja tartani.

A régibb időben voltak az úgynevezett taksás, vagy zsellérházak, a melyeknek megváltását, mint az úrbériségnek utolsó maradványát az 1873. évi XXII. t.-cz. elrendelék. Sok taksás meg is váltotta szolgálmányait és nyomban el is adta házáat, melyben még nagyapja is lakott; most nincsen neki háza, keservesen bírja a házbért fizetni; de a földbirtokosság első sorban a közép földbirtokos osztály is elvesztette biztos munkásait. Az 1896. évi munkásmozgalmak azután kényszerítették a gazdákat állandó munkások biztosítására, most már sok helyen építenek ismét házakat, melyeket természetben teljesítendő munkájukért használnak a munkások. Mi lesz ezekből a házakból? Ismét csak taksás, vagy zsellérházak; a gyakorlati élet így mond ellent a törvényhozás túlzásainak a jóban.

Attól lehet tartani, hogy a szövetkezetekkel is túlzásba esik a társadalom és túlzásba hajtatik az államhatalom.

A ki a szövetkezetekkel behatóan foglalkozott, a külföldi szövetkezeti mozgalmakat alaposan tanulmányozta, már is észlelheti a túlzást, mert már is van olyan szövetkezetünk, a mely gyengeségénél fogva a kitűzött nagy czélt el nem

érheti, és olyan irányú is van, a milyenről tapasztaltuk, hogy még a külföldön sem tud virágozni. Az ilyen — bár tiszta szándékkal szervezett — szövetkezetek magát a szövetkezeti eszmét tehetik népszerűtlenné, hitelvesztetté. Tetszetős és nem nehéz dolog szónoklatokban agitálni a szövetkezetek mellett, de künn a vidéken látható csak, mily óriási nehézségekkel kell megküzdeni még az annyira szükséges hitelszövetkezetek alakításánál is, mert a vidék marcnyi intelligenciája csak saját érdekének feláldozásával szakíthat időt a szövetkezet istápolására, a szegény jegyzőktől pedig alig lehet kívánni, hogy ők ingyen támogassák a szövetkezet érdekét akkor, midőn talán valamelyik takarékpénztártól évenként néhány száz forint jutalékban részesülnek.

Ha valaki ezen körülménnyel számot nem vet, könnyen csalódásba ringatja magát. Minde körülmények figyelembe vétele után nem tudom eléggé ajánlani az Országos hitelszövetkezeteket vezető férfiaknak, hogy vidéki szervezkedésnél ne tekintsék a takarékpénztárakat ellenségnek, hanem egyes jól szervezett és vezetett pénztárakat vegyenek szervezkedésüknél combinatioba, mert így a pénztárak körül csoportosult intelligens elemmel rendelkezhetnek, és az által egyrészt a hitelszövetkezetek ügyét viszik előbbre óriási lépéssel, másrészt a gyakorlati életben helyes alapokon megkezdik a vidéki pénztárak reformálását.

Mintmár említettem, a közép földbirtokos osztály hitelforrása a vidéki takarékpénztárakban van, a vidéki takarékpénztárak reformálása tehát szoros kapcsolatban áll az imént említett földbirtokos osztály személyes hitelének reformálásával.

Ezzel a reformmal késni nem szabad, kívánja a reformnak minél előbbi létesítését a már említett mintegy hétszázmilliónyi nemzeti tőke és sürgeti a közép földbirtokos osztály hitele. Ámde a reformmal rendkívül óvatosan és szakértelemmel kell eljárni, mert nem képzelek hazánkra nagyobb csapást, mint a vidéki takarékpénztárak tömeges elpusztulását; megingatná az még az ország hitelét is és visszavetné kulturáját egy fél-századra. Abból, hogy itt-ott akadnak takarékpénztárak, melyeknek korlátolt vezetői túlspeculatióba esnek, vagy akadnak a vezetők között furfangos gazok, kik a jó hiszemű részvényesek és a nagyközönség bizalmával visszaélnek, nem lehet

az összes takarékpénztárakra átkot szorni, mert ezen pénztárak már meglehetősen kiállták 1893-ban és 1895-ben a tűzpróbát.

Számtalan tervet olvashatni mostanában a pénztárak reformjáról, legközelebb két jelentős véleményt is olvashatunk. Az egyik szerint a pénzügyminiszteriumban is foglalkoznak a reformmal, de ott a fővárosi intézetek útján, illetve társadalmi úton akarják a vidéki pénztárakat megszabályozni, mert a kereskedelmi törvény útján bajos. A fővárosi nagy intézetekkel nem hiszem, hogy nagy eredményt érnének el, mert ezek az intézetek eddig is megtették mindent saját érdekükben is, ha tehát ezek talán a hitel megszorítása által akarnák a vidéki pénztárakat megrendszabályozni, majd akadnának magános leszámítolók, a kik adnak pénzt, csak hogy drágább pénzt.

A takarékpénztárak oly nagy nemzeti vagyont kezelnek, a mely miatt érdemes volna kissé a kereskedelmi törvény módosításával is bajlódni.

A másik, egy igen tekintélyes férfiú a pénzügyintézeti tisztviselők országos intézetében, tüzetesen foglalkozott ezzel a fontos kérdéssel, sok igazat mondott, azonban javaslata szerintem nem eredményezné a kívánt czélt. Végeredményében azt javasolja, hogy létesíttessék egy »Országos pénzügyintézeti alap« az egymillió alaptőkével nem bíró vidéki pénztárak betétjeinek 5%-ából s így 25—30 millió forint alappal bíró pénzügyintézet állana a vidéki pénztárak támogatására.

Arra, azt hiszem, épenséggel kevés szükség van, hogy a fővárosban még egy bank legyen, s talán abban nincsen hiány, hogy a vidéki jó anyag a fővárosban elhelyezhető ne lenne, sőt ellenkezőleg inkább baj az, hogy több fővárosi intézet, ha összegyűl pénze, szebbnél-szebb levelekben, sőt utazók által kínálgatja pénzét és ez által sok vidéki intézetet merészebb vállalatokra ösztönöz, pedig az első fuvallatra emeli a visszleszámitolási kamatokat, sőt megvonja a hiteleket. A kérdéses országos pénzügyintézeti alap tehát csupán azt eredményezné, hogy vagy végképen elvonatnék a vidéktől, — melyre pedig igen nagy szüksége van — 25—30 millió, vagy visszaadatnék az visszleszámitolás útján, de kezelési költségekkel megdrágítva.

Véleményem szerint a vidéki takarékpénztárak igazi reformjának azt lehetne nevezni:

1. Ha az újabb alapítások szigorúbb formákhoz lennének kötve,

2. Ha a takarékpénztárak vagyona, illetőleg alap- és tartaléktőkéje helyes arányba hozatnék az általuk bármely czímen kezelt idegen vagyonnal, illetőleg a betétekkel.

3. Ha minden takarékpénztár köteleztetnék az egész tartaléktőkéjét és betétjének egy részét mindenkor pénzzé tehető értékekben tartani.

4. Ha a felügyelő-bizottsági tagok anyagi felelőssége világosan kimondatnék.

5. Ha a mérlegek készítésében egyöntetűség rendeltetnék el.

6. Ha a takarékpénztárakra is kimondatnék, hogy a törvényesen megállapított kamatnál semmiféle czímen sem szedhetnek többet

Ha ezen 6. pontban részletezett reform törvényben kimondatnék, egy néhány év alatt óriási eredményeket szülne; mert eleje vétetnék a könnyelmű és nem realis alapításoknak, a pénztárak készfizetői képessége biztosítva lenne, mert továbbá az egyöntetűen készített mérlegek világos képet nyujtanának a pénztárak állapotáról és mert a felügyelők nem tekinthetnék állásukat felelősség nélküli tiszteletbeli állásnak, a pénztárak uzsoráskodásának pedig vége szakadna.

A statisztika kimutatja ugyan, hogy a vidéki takarékpénztárak milyen kamatokat szednek, minthogy azonban ezek a statisztikai adatok önkéntes bevalláson alapulnak, nem is felelhetnek meg mindenben a valóságnak. A vidéki takarékpénztárak mérlegeiből a váltó-tárcza állományát a váltókamat, irásdíj, ívdíj, nyomtatványdíj, postadíj czímen beszedett összegekkel kombinálva, arról győződhetünk meg, hogy igen-igen sok pénztár átlag a 8⁰/₀-kon felül szed kamatot.

A gyakorlati életet felületesebben ismerve, nem találunk például egy 8¹/₂⁰/₀ átlagos kamatban nagy dolgot. De ha tudjuk azt, hogy egy olyan pénzintézetnél, a mely például 6¹/₂⁰/₀-os átlagos kamatra dolgozik, váltótárczájának legalább ¹/₃-ad része 8⁰/₀-os kamatú, mert sokan vannak, kik 5 és ¹/₂, 6, 7⁰/₀-nál többet nem hajlandók fizetni, méltán feltehetjük azt az aggodalmas kérdést, hogy vajjon olyan pénztáraknak, melyek átlag 8¹/₂, 9, 10, 11, 12⁰/₀ kamatra dolgoznak, milyenek

lehetnek a legmagasabb kamatai; mindenesetre magasabbak, mint a miket a statisztikai kimutatások részére feltüntetnek.

A hitelszövetkezet terjedésével és fejlődésével minél inkább magához vonzza a hitelképes munkásembert, törpe és kisbirtokost, épen azon elemet, a mely ma a legnagyobb, illetve legmagasabb kamatot fizeti, — minthogy pedig a takarékpénztárak tovább is csak biztosítani törekszenek a mai jövedelmüket, kétségtelen, hogy megmaradt ügyfeleiktől igyekezzenek azt beszédni, s így a legmagasabb kamatokat a közép földbirtokos osztály fogja fizetni. — Azért tartom a takarékpénztárak reformját olyannyira sürgősnek, mert a hitelszövetkezetek csak több idő múlva erősödhetnek meg annyira, hogy még a középosztály hiteligenyét is kielégíthessék és mert a közép földbirtokos osztály hitelének kielégítését majdnem teljesen monopolizálják a vidéki takarékpénztárak. A középosztálynak ugyanis szűkebb az ismeretségi köre és e miatt már majdnem feltűnő, ha egy középosztályú birtokos más városba, vagy pláne a fővárosba fordul hitelért. A pénzügyezetek vezetői pedig igen gyanakvók és könnyen felébred bennük az a gondolat, miért fordult az illető pénzért ide, mikor otthon is talál takarékpénztárt: s ha aztán ennek a gondolatuknak a bírálathoz is kifejezést adnak, akkor az elutasítás biztosra vehető. A javaslatomhoz hasonló reform egyetlen egy reálisan vezetett és reálisan dolgozó pénztárt sem fog zavarba hozni, legfeljebb az lehet, hogy 1—2⁰/₀-kal kevesebb nyereséggel kell a részvényeseknek megelégedniök, de ha ennyivel fogy is jövedelmük, még mindig marad elég szép jövedelem és e mellett a részvényekbe fektetett tőke biztonságban felette nyer.

Köztudomású dolog, hogy a földbirtokos osztály eladósodása nem kis mértékben származik az adásvételből és örökösödési osztozkodásból. Egyik örökös örökség-jutalékát átveszi a másiktól, az egyik örökös többet vesz át jutalékánál, egyik örökös részét át kell venni, nehogy idegen hitelező tolakodjék a családba, gyakran az örökösöknek építkezniök kell, mert csak egynek jutott épület. Adásvételeknél számtalanszor fordul elő ugyanolyan eset, mint az örökösödéseknél, s ezeken kívül számba kell venni a gazdaemberek föld iránti szeretetét, úgy, hogy ha lehet, még kockázat mellett is terjeszkednek, mert ilyenkor számításuk-

ban nagyon optimisták. Mindezekon kívül az óriási verseny, az újabb hasznót hajtó technikai találmányok jószágban és terményekben előforduló elemi csapások mind oly tényezők, melyek a gazdát kényszerítik hitelének igénybe vételére s ha most a hitelviszonyok a jelenlegihez hasonlóak maradnak, bizony-bizony szerencsének mondható, ha a gazda és különösen a középgazda a tönkrejutástól megmenekül. Ezekkel a most említett körülményekkel csak akkor lesz lehetséges megküzdenniök, ha jelenlegi hitelezőik nem uzsoráskodhatnak tovább velük a törvény védpajzsa alatt és ha a mit már az országházban is hangoztattak, a járadékrendszer törvényhozásilag szentesítettik. Miért késnek az illetékes tényezők a járadékok behozatalától, vagy melyik hatalom az, a melyik eddig is a járadékok útjában állott, nem tudom; de járadék nélkül nem lehet életképes telepítés, mely pedig nap-nap után égetőbb kérdéssé válik. Járadék nélkül elpusztul a létező és nem képződhet újabb földbirtokos középosztály.

Minnezek után előadásom érdemét a következő négy pontban részletezem:

1. Miután hazánkban még sok ideig »minden érték a föld rögeből hajt ki«, földművelési kormányunknak élénk figyelemmel kell kísérni a törvényhozásunknak és társadalmunknak összes működését;

2. reformálni kell a vidéki takarékpénztárakat, még ha a reform külön törvényt kívánna is;

3. nagy figyelemmel kell lenni a közép földbirtokos osztályra a telepítéseknél, a kötött birtokok esetleges eladásánál vagy haszonbérbe adásánál;

4. a járadékok behozatalát sürgetni kell nemcsak a helyes telepítések, hanem az örökösödés és adás-vételekből, valamint az egyetemleges zálogjogból származó vagyoni zavarok és tönkrejutások elhárítása végett is.

A közép földbirtokos osztályt nevezhettem volna gentry-nek, de szándékosan kerültem ezt az elnevezést; mert nálunk a gentrytől nem várnak egyebet, mint hogy a becsületbeli kérdésekben duhajkodják, — a ki a munkás, a tudomány tanácsait követő gazdákat kicsúfolja »papiros gazdák«-nak nevezi, — a ki a divathoz képest változtatja politikai nézetét, stb. — Ilyen tagja a mi közép földbirtokos osztályunknak, a mi

gentrynknek nincsen és ha van, pusztuljon, de nem is kell ezt kívánni, letöri azt a legkisebb szél is, mint korhadásnak induló galyat a törzstől.

Az én felfogásom szerint a gentry komoly, munkás férfiú, ki virágát, fáját és állatjait ismeri, legtöbb idejét birtokán, függetlenségének és szabadságának várában tölti, kit körülvesz esténként a falu papja és orvosa és így mindennap értesülve van a falu népének testi és lelki állapotáról, meg kívánja, hogy cselédje kalaplevéve beszéljen vele, de bérét tisztességesen, levonás nélkül kiadja és családjá beteges tagjainak egy kis jobb ételt vagy italt küld, ki a korcsmárosnak úgy adja át borát kimérésre, hogy akkor fizessen, mikor már kimérte, de megköveteli tőle, hogy igaz mértékkel, igaz bort mérjen, a falu gyűlésein részt vesz s ott a falu népének a világ folyásáról, a haza sorsáról, a köz-, valamint a mezőgazdaságról elmesél, a falu népét oktatja, tanácscsal ellátja, jó példával jár elő a polgári kötelességek teljesítésében, a szegény nép érdekét bíróval, jegyzővel, pappal, szolgabíróval és alispánnal szemben is meri védeni.

Ilyen tagokból áll az igazi gentry — fájdalom, hogy ez is pusztul és a viszonyoknál fogva újabb nem képződhetik, pedig ott lobbantak legnagyobb lángra a munkások mozgalmi, a hol az ilyen gentryk hiányoztak, — ez osztálynak elpusztulása óta terjeszkednek hatványozottabb mérvben a nemzetiségek, ezen osztály helyett vette át a vezérszerepet az ország nagy vidékén az uzsora és pálinka.

Egy erős középbirtokos osztály volna képes hazánk beteg közszellemét, beteg közerkölcsiségét helyes irányba vezérelni, a nemzetiségeket a hazának — ha még lehetséges — visszahódítani, mert ez az osztály tudhatja csak egyedül a magyar nép műveltségi állapotának és vérmérsékének megfelelő patriarchalizmust megteremteni.

LIPPICH GUSZTÁV.

A TERMELŐ-SZÖVETKEZETEK.

A modern nemzetgazdaság egyik legszebb vívmánya a szövetkezeti eszme terjedése. Ennek nemcsak gazdasági, hanem társadalmi fontossága is van, mivel első sorban a szegényebb néposztály helyzetét van hivatva javítani.

A hitelszövetkezetek Németországban a kisipar hatalmas támaszainak bizonyultak s kiterjedt hálózatuk a kisipar fejlődésével és fentartásával elválaszthatatlanul össze van forrva, míg a gazdasági szövetkezetek a földmívelést sújtó válságot ellensúlyozzák. A fogyasztási szövetkezetek Angolországban a munkásnép valóságos áldását képezik és oly nagyszabású intézménynyé fejlődtek, melynek hatása előtt már a legmagasabb gazdasági és politikai tényezők meghajoltak.

A hitelszövetkezetekből fejlődtek ki a termelő-szövetkezetek, melyek hazája Franciaország. Ezek feladata legnehezebb; de épen e miatt és a szociális kérdéssel való szoros összefüggésük folytán a nemzetgazdasági kutatónak érdekes tanulmányt nyújtanak és mindenki tanulságos következtetéseket vonhat le belőlük. A termelő-szövetkezetek mivolta széles körökben még teljesen ismeretlen, időszerű volna megismerkedni velők közelebbről már azért is, mert most a szövetkezetek iránt nagyobb érdeklődést észlelhetünk, összeköttetésben a központi országos hitelszövetkezet alakítása iránt indított actióval, mely szélesebb rétegeket hat át.

A szövetkezés célja általában a különálló gyenge erők összefoglalása oly feladatok kivitelére, melyekre egyedül nem birnak elég erővel. A termelő-szövetkezetek: a munkások egyesülése oly célból, hogy a gyártást saját számlájukra folytassák és a nyereséget a tagok közt felosztásuk. A termelő-szövetkezetekben a munkásoknak az a törekvése jut kifejezésre, hogy a munkabér-rendszer helyett a munka és tőke szoros egybeforrasztását érik el és hogy a munkások és alkalmazottak, kik a vállalatban dolgoznak, annak vezetését

is közösen eszközöljék és részesüljenek a vállalat teljes nyereségében.

Mindazonáltal igen kevés termelő-szövetkezet létezik, hol az összes alkalmazott munkások egyenlő választási joggal bírnának a vezetőség tekintetében és egyenlő részesedéssel a nyereségből, mert a legtöbbször segédmunkások is dolgoznak, kik nem bírnak a szövetkezeti tagok jogaival. A gyakorlat meglehetősen eltér a termelő-szövetkezetek tiszta fogalmától és a tapasztalat, a helyi, személyi vagy egyéb viszonyok azon jelentékeny módosítást eszközöltek.

A francia kereskedelmi minisztérium a francia termelő-szövetkezetekről kiadott alapos tanulmányában a következő pontokban jelöli meg a határt, melyen belül valamely szövetkezet termelő-szövetkezetnek tekinthető:

1. A tagok szavazatuk által a szövetkezet vezetésére közvetlen befolyást gyakorolhatnak, a közgyűlés választja meg az intézőséget és helybenhagyja a mérleget.

2. A szövetkezeti tőkének (szabott kamatra felvett kölcsöntől eltekintve) a vállalatban dolgozó munkások birtokában kell lennie.

3. A tagok részjegyeiket halálukig megtarthatják, utánuk azonban csak oly egyének szerezhetik meg, kik a tagok qualificatiójával bírnak.

4. A szövetkezet legalább hét tagból álljon.

Ezen kívánalmak igen tágak és aligha elégséges minden esetben azok betöltése, hogy egy termelő-szövetkezet minősítése megállapíttassék, másrészt azonban a különböző viszonyok és felfogások mellett oly nehéz egy pontos határ megállapítása, hogy meg kell elégednünk ezen hézagos meghatározással. A termelő-szövetkezetek gyakran a szocialisták kísérleti eszközei voltak, melyeknél azok saját külön eszméiket akarták megvalósítani; de míg minden szövetkezet alapeszméje a teljes, korlátlan egyenlőség, addig a kivétel és a gyakorlati fejlődés a legtöbb esetben ezen egyenlőségtől többé-kevésbé távolodik és a közös érdek rovására az egyéni érdekeket juttatja érvényre.

Azon tényezők közül, melyek egy termelő-szövetkezetnél közreműködnek, az első az egyesülés. Nagyon figyelemre méltó tényező ez, mert egyrészt az egyesülés a munkások közt nehéz, másrészt a helyes egyesülés a további fejlődés alapfeltétele.

A helyes egyesülés nehézsége abban rejlik, hogy a termelő-szövetkezet céljaival a munkások gyakran nincsenek tisztában és azt oly eszköznek tekintik, mely a semmittevést könnyű keresettel köti össze. Első sorban tehát tisztában kell lenniök azon feladatokkal, melyek reájuk várnak és az eszközökkel, melyekkel a feladatok megoldandók. Ehhez természetesen bizonyos műveltségi fok szükséges, mely azonban a munkások közt csak elvétve található. Meg kellene a szövetkezetek alakítását előznie a munkások gazdasági nevelésének, mely azonban nemcsak a munkásoknál, hanem a középosztály széles rétegeiben is csak a jövő zenéje.

A legújabb időben Franciaországban a termelő-szövetkezetek előharczosai ezt be is látták és törekszenek népszerű oktatás által a felvilágosulást és vele a mérsékeltséget terjeszteni. De régebben ott az egyesülés szocialista alapon jött létre, és ez magyarázza meg a termelő-szövetkezetek gyors bukását a kezdetben. Utópiákat a gyakorlatban kivinni nem lehet és nem életképes az oly szövetkezet, melynek tagjai előtt nem a gazdasági cél, a komoly önálló munka lebeg, hanem csak a gyűlölet a tőke ellen és kik nem dolgozni, hanem harcolni akarnak; ezek nem termeltek egyebet, mint zavart meg nyomort és a balsiker még csak nem is kijózanodást, hanem a gyűlölet fokozását eredményezte.

A munka egyesülése sokkal nehezebb, mint a tőkéké. Míg a tőkénél az egységes pénzürtékben meg van határozva az egyesülő tagok szolgálmánya, addig a munkások egyesülésénél munkateljesítésük értékének meghatározása már sokkal nehezebb és az egyesek közt a különbséget meghatározni bajos, mindenesetre nagy elővigyázatot és gondosságot igényel.

A másik főtényező a tőke, melynél már sok termelő-szövetkezet szenvedett hajótörést. Ezek ép azért alakulnak, hogy a tőkét alárendeljék a munkának, azaz a független tőkét kiküszöböljék a termelésből. De szükségük van a tőkére először az üzem megkezdése, másodsor a megélhetés végett, míg munkálataik eredményét értékesíthetik. Miután a tőke, mint önálló termelési tényező, ki van zárva, a munkásoknak saját zsebükből kell azt megadni, de honnan...? mert a munkás ma nem bír oly jövedelemmel, hogy tőkét szerezhessen; hogy

lassankint megtakarítsa, ahhoz hiányzik a legtöbb esetben a kitartás és önmegtartóztatás.

Ennek folytán a termelő-szövetkezetek rendszerint csak minimalis tőkével alakulnak és a visszatartott nyereségrészek képezik a tagok betétjét, ezekből keletkezik az üzemtőke. Előrehaladottabb ipari viszonyok mellett azonban nagyobb üzemtőke szükséges. Nyersanyagok beszerzése, tőkéletesebb gépek és szerszámok a munkabérekkel kapcsolatban oly összegeket igényelnek, melyek a fenti mód szerint legalább kezdetben nem állnak rendelkezésre. Ezért két módon próbáltak pénzt szerezni és pedig kölcsönök felvétele által, vagy fix kamatot hajtó részvények kibocsátásával, melyeket nem tagok is birhatnak, de minden tagsági jog nélkül.

Ez esetben tehát a tőke szerepet cserél a munkával. Mig a mostani rendszernél, a nyereségre való tekintet nélkül, a munkás kap fix bért, ily módon a tőke kapna. De mig most a munkát nem éri kockázat, addig a termelő-szövetkezetnél a bérbevett tőke kockázatot is visel, tehát biztonságot is igényel. Ezt a tagok nem nyújthatják csekély vagyonuk mellett, sőt a szövetkezet vagyona sem elégséges, mert a mérleget a tagok csinálják, kik minél több nyereséget igyekeznek felosztani, tartalékról nem gondoskodnak és felosztás esetén nem maradna egyéb, mint elhasznált gép és értéktelen áru.

A tőke evvel nem elégedhetik meg, követeli a résztvételt a vezetésnél meg ellenőrzésnél, sőt kockázatához mérten nyereségrészt is. Ezen kívánságokat teljesíteni pedig a szövetkezeti eszme súlyos comprimittálása nélkül lehetetlen.

Ennek folytán néhány gazdagabb szövetkezettől eltekintve, a termelő-szövetkezetek különösen kezdetben tőke-szükséggel küzdenek, melyen csak valamely emberbarát áldozatkészsége vagy állami támogatás segíthet. Az előbbi eset szörványosan előfordulhat, de mint szabályt felvenni természetesen nem lehet. Az állam támogatása ellen pedig komoly aggályok merülnek fel, melyek közé tartozik közpénzek kockázatos üzletekbe fektetése és szocialisztikus színezetű törekvések előmozdítása, de legfőképp az a tapasztalat Franciaországban termelő-szövetkezetek keletkezésénél, hogy az állam támogatására számítva, gombamódra keletkeztek minden életfeltétel nélkül, s a kölcsönök elfogyasztása után tönkre-

mentek, a munkásokat nyomorba ejtve, a termelő-szövetkezetek fejlődését pedig hosszú időre megakasztva.

A tőkekérdést akarja megoldani a francia termelő-szövetkezetek kamarája és az általa létesített szövetkezeti bank, melynek célja létesülő szövetkezeteknek előleget nyújtani és már létezőknek a fejlődéshez szükséges tőkét kölcsönözni, tevékenysége azonban csak korlátolt és saját maga sem oly tőkeerős, hogy szélesebb körben hasson, de az eszme minden esetre helyes és követésre alkalmas.

A termelő-szövetkezeteknél nagy nehézséget okoz a tagok egyetértésének gyakori megzavarása, a fegyelem hiánya és a hiányos képzettség. Az egyetértés megzavarása által támadt viszályok úgy anyagi, mint erkölcsi szempontból csak a romlásnak lehetnek okozói. A hiányos nevelés és a szűk látkör ezt előmozdítják, mert a helyes megítélést megakadályozzák és kicsinyeskedést szülnek.

Még fokozott mérvben nyilvánul ez a fegyelem fentartásánál, melynek nehézségén már sok termelő-szövetkezet szenvedett hajótörést, mert feltétlen engedelmesség a vezetőséggel szemben elengedhetetlen feltétel, melyet ritkán bír teljesíteni a munkás, ki magát részbirtokosnak tudja, ki a szövetkezetbe azért lépett be, hogy szabad legyen és ne kelljen engedelmeskednie. Ha látjuk, hogy sok munkás függő helyzete mellett mily kevésbé tanulja meg az engedelmességet, következtetést vonhatunk ezen akadály nagyságára nézve. Teljes felfogása a szövetkezeti eszmének segíthet csak itt, szigorú alapszabályokkal kapcsolatban, melyek minden fegyelemszegést szigorúan büntetnek.

Számbaveendő akadály továbbá a tagok hiányos műszaki és kereskedelmi képzettsége, minélfogva gyakran szakemberek felvételére vannak utalva. Ez gyakran a belső szervezetre befolyással van és a fegyelem még lazább, mert a munkás az általa fizetett szakembernek nem akar engedelmeskedni.

A termelő-szövetkezeteknél, ha azok kedvezően fejlődnek és bizonyos vagyona szert tettek, azt az irányzatot tapasztaljuk általánosan, hogy a tagfelvételt megnehezítik és nem kívánják a tagok számának szaporodását, ép úgy, mint mindenütt észlelhető, hogy az emberek sokkal többre becsülik személyes tevékenységük gyümölcsét, semhogy annak egy részére a jogot bárkinek szívesen átengednék. Így pl. néhány

vagyonos párisi termelő-szövetkezet 8—10 gazdagabb tag birtokában van és a munkát segédmunkásokkal végezteti; ez a visszafejlődés a közönséges vállalkozási alakhoz gyakran előfordul. Ily esetben a közös érdek elenyészik, azt a tagok csak addig hangoztatják, míg nincs mit veszíteniök.

Az ellentétes érdekek ez irányban némileg összeegyeztethetők azáltal, hogy az újonnan belépő munkás csak akkor lesz taggá, ha bizonyos ideig dolgozott már a szövetkezetnél és ha a reá jutott nyereségrészszel egy vagy több részjegyet megszerzett. Ehhez azonban feltétlenül szükséges, hogy a segédmunkások is részesüljenek a nyereségben, mi gyakran nem történik.

A termelő-szövetkezetek ügyeit a közgyűlés által választott választmány intézi, mely a vezető igazgatóval együtt széles hatáskörrel bír, hogy az összes ügyeket vezethesse és fegyelmi jogokkal is fel van ruházva. Tevékenységét csak a közgyűlés bírálhatja felül és az egyes tagok feltétlenül engedelmeskedni tartoznak neki. Működnek még rendszerint szintén a közgyűlés által választott számvizsgálók. E tisztségek, a vezető igazgatót kivéve, általában nem járnak díjazással.

A termelő-szövetkezetek legfelsőbb foruma a közgyűlés, melynek hatásköre a törvényen és az alapszabályokon belül minden szövetkezeti ügyre kiterjed. A közgyűlésen minden tag bír szavazattal részjegybirtokával arányban. Az egyenlőség érdekében sokan kívánták ugyan, hogy egy tag csak egy szavazattal birjon, de ez gyakorlatilag nem volt keresztülvihető. A termelő-szövetkezet ipari és kereskedelmi szövetkezet, hol a tőke a kockázat jelentékeny részét viseli; miután a kockázat nem egyenlő, a jogok sem lehetnek azonosok és kis összegű részjegy birtokosa nem gyakorolhatja ugyanazt a befolyást a szövetkezet vezetésére, mint a nagyobb összeggel érdekelt.

A termelő-szövetkezet által elért nyereség a tagok közt felosztandó; ezen felosztás módja adja meg tulajdonképen a szövetkezetnek jellegét. Azon szövetkezetek, melyek csekély számú tagból állanak, nagyrészt segédmunkásokat foglalkoztatnak és ezeknek a nyereségből aránytalanul keveset vagy semmit sem juttatnak, már kivetkőznek a szövetkezeti jellegből és az egyéni vállalkozás jellegét veszik fel.

Némely szövetkezeteknél a tagok teljesen egyenjogúak, másutt különböző osztályokba soroztatnak és a felosztás megfelelő arányban történik, meg kell azonban lenni az alapeszmének, a felosztás azon módjának, hogy minden tag tőkéje és munkája arányában részesüljön a nyereségben.

A tőke, mely árúnak, illetve eszköznek tekintetik, szabott kamatláb szerint, mely a szokásos kamatlábhoz alkalmazkodik, díjaztatik; ezen kamat rendes költségként kezelik. Ezután bizonyos összeg visszatartandó tartaléktőke létesítésére, rendszerint 10⁰/₀, ennél több ritkán, mert a termelő-szövetkezetek természete és a tagok gondolkozásmódja folytán ezek munkájuk teljes gyümölcsét akarják élvezni. Jól szervezett, vagyonosabb szövetkezetek a nyereség egy részét közhasznú és a szövetkezeti eszmével rokon-intézményekre fordítják, mint biztosítási, segélyező-, nyugdíj-, stb. pénztárakra.

Ezen levonások után fenmarad átlag a nyereség kétharmad része a felosztásra. A szellemi képesség a vezetés körül, a munkateljesítmény a tagoknál és esetleg segédmunkásoknál, végre a koczkázat a tőkénél adják meg erre nézve a kulcsot. Jellemző sajátága a termelő-szövetkezetek nagy részének, hogy a szellemi képességet, a vezetést nem méltányolják kellően és inkább nélkülözik a tehetségesebb erőket saját rovásukra.

A munka helyes nyereség-részesedésének az összes munkásokra kell kiterjednie, vagy a munkabérek, vagy a munkaidő alapján. Sokan az előbbi módot kívánják, mint egyedül demokratikust, hangsúlyozva, hogy a fizetések és munkabérek a tett szolgálatokat jutalmazzák, a nyereség tehát osztassék fel egyenlően, nehogy ismét a jobbfizetésű munkás részesüljön előnyben. Rendszerint azonban a munkabér képezi alapját a felosztásnak.

A termelő-szövetkezetek alapelvei, a vállalkozói nyereségnek a munkásnak való juttatása a tőke helyett. Hogy ezen elvet csak korlátozott mérvben érik el, az a fentiekből kitűnik, mindazonáltal gyakran hasznos missziót végeznek.

A termelő-szövetkezetek bölcsője Franciaország, hol azok alkalmas talajt találtak. Az eszme azonban Angolországból indult ki, és a szocialista Owen Robert penditette meg, ki New-Lanarkban (Skótország) megalapította

az első termelő-szövetkezetet, mely a mai alaktól lényegesen különbözött és tulajdonképen néhány munkáscsalád közös telepe volt, melyben a közösség eszméje jutott kifejezésre a munkában, keresményben, nevelésben, stb. és a mely ennek folytán nem is terjedt tovább, sőt magában Angolországban az eszme heves ellentállásra talált.

Francziországban azonban ezen kísérlet dicsőítői vetették el a termelő-szövetkezetek magvát. A francia termelő-szövetkezetek keletkezése tulajdonképen az 1848-iki forradalom eredménye, midőn a nemzetgyűlés három millió franc hitelt szavazott meg támogatásukra, minek következménye természetesen számos termelő-szövetkezet keletkezése volt, túlnyomóan olyanoké, a melyek összes létjogosultságát az állami hozzájárulás felhasználása képezte. Így fordulhattak elő oly esetek, hogy néhány tagból álló szövetkezetek oly segélyben részesültek, hogy abból egy-egy tagra 2—10.000 franc jutott; ezen összegeknek csak töredékét fordították azután termelési célokra. A fegyelem teljesen hiányzott, úgyszintén vezetők is hiányoztak s a szövetkezetek rendszer és cél nélkül dolgoztak.

Ennek természetszerű következményekép, a mint az államsegélyt elfogyasztották, beállt 1—2 év után a tömeges bukás, melyből elenyésző csekély számú termelő-szövetkezet menekült meg. Az 1851. deczember 2-iki államcsiny a legtöbbnek megadta a kegyelemdöfést és az eszme 1862-ig teljesen elaludt. Ez időtájban az angol fogyasztó- és a német hitelszövetkezetek fejlődése megadta az impulsust az elejtett foral felvételére és különösen Párisban számos termelő-szövetkezet keletkezett, melyek szépen fejlődtek és a francia termelő-szövetkezetek jövőjét megalapították.

A termelő-szövetkezetek alapeszméje: a munkásosztály sorsának javítása a munkabér-rendszer eltörlése által, az ipari termelő-szövetkezetekben jut kifejezésre, míg a mezőgazdaságiak ez irányban kevesebb jelentőséggel bírnak és ezért legnagyobb érdekkal bír az ipari termelő-szövetkezetek fejlődésének mai foka.

Az 1896. év végén Franciaországban 202 termelő-szövetkezet működött az ipar terén összesen 9.800 taggal és 12,300.000 franc befektetett tőkével, a termelt cikkek értéke ez évben 35 millió francot tett, és több mint 100 szövet-

kezet összesen mintegy három millió franc nyereséget mutatott ki, míg a többi veszteséggel dolgozott. A francia szövetkezetek tekintélyes része alakította a termelő-szövetkezetek kamaráját (*Chambre consultative des associations ouvrières de production*), melyet a tagjait képező szövetkezetek igazgatói vezetnek és mely a termelő-szövetkezeteknek már igen hasznos szolgálatokat tett.

A kamara célja közös együttműködés végett egyesíteni a termelő-szövetkezeteket, hogy nekik együttes kereslet vagy kölcsönösség által munkálatok elnyerését megkönnyítse, továbbá a szövetkezeti eszme fejlesztése az által, hogy a kezdő szövetkezeteket tanácsokkal támogatja. Kereskedelmi és ipari szempontból közvetlen kapcsolatot létesít a termelő-szövetkezetek és a fogyasztók között, szociális tekintetben pedig propagálja a haladás eszméjét, a munkabérnek az életfentartási igényekkel való arányossá tételét. A kamara tehát a termelő-szövetkezetek általános érdekeit mozditja elő, megkönnyíti kereskedelmi és ipari összeköttetések létesítését, összpontosítja a szövetkezetekre nézve hasznos tudnivalókat és súlyával támogatja különösen nyilvános hatóságokkal szemben a szövetkezetek szállítási ajánlatait, valamint ezek által tett hitelkérdéseket. A szövetkezeti kamara az 1885. évi párisi nemzetközi kiállításon a tagjait képező termelő-szövetkezetek együttes kiállításával méltán keltett feltűnést, és kitüntetést nyert. A következő években a törvényhozótestületnél vívott ki nagy előnyöket és különösen a nyilvános árlejtéseknél való részvételhez a szövetkezetek hozzábocsátását elérte.

Az 1890. évi kiállításra is nagy előkészületeket tesz a szövetkezeti kamara, közbenjárása folytán előkelő helyet nyertek a termelő-szövetkezetek és a kiállítás építkezése körül is nagyobb megbízásokat kaptak.

A kamara kezdeményezésének tulajdonítható a francia termelő-szövetkezetek bankjának létesülése, melynek célja a szövetkezetek részére olcsó hitel szerzése, meg előlegek nyújtása, mely azok fejlődését hathatósan előmozditja. Ezen bank (*Banque coopérative des associations ouvrières de production*) 1894-ben kezdte meg működését 10.000 franc névleges és 1000 franc befizetett tőkével, jelenleg az alaptőke névértéke 36.000 franc, melyre befizettetett 18.940 franc, ehhez járult a francia kormány 50.000 franc-kal és egy

500.000 francnyi magánadomány, ezek képezik együttvéve az üzemtőkét.

A részvények után a bank kamatot fizet, mely az 5⁰/o-ot nem haladhatja túl, a nyereség felosztása a következő módon történik: 10⁰/o a rendes tartalékba helyeztetik, 70⁰/o külön tartalékba jut esetleges veszteségek fedezésére és a forgó tőke növelésére, 10⁰/o egy segélypénztár részére fordittatik, melynek célja a szövetkezetek szükségben levő tagjainak segélyezése, 10⁰/o pedig a bank alkalmazottai közt a fizetések arányában osztatik fel. A termelő-szövetkezetek bankja az 1897. évben 1,250.000 franc forgalmat ért el, melyből 51⁵/o jutott az előlegüzletre, 48⁵/o a leszámítolási ágra és nemcsak saját tőkéjét használta, hanem idegen tőkét is. A termelő-szövetkezeteknek hatalmas támasza e bank, mivel a tőkeszerzés nehézsége és ilyenmű kísérleteknél nyilvánuló bizalmatlanság gyakran akadályozzák a szövetkezetek üzletkörének kiterjesztését.

A francia termelő-szövetkezetek érdekében nagy tevékenységet fejt ki központi közlönyük, az »Association Ouvrière« Párisban, létezik még Lyonban a délfrancia termelő-szövetkezetek egyesülete »Fédération régionale du Sud-Est«, mely korlátolt befolyást gyakorol.

A nyereség-részesedés szempontjából különös érdeklődéssel bír néhány francia termelő-szövetkezet. Ilyen a Leclaire-féle szövetkezet, melynek alapítója a nyereség-részesedés híve volt és szobafestészeti műhelyét termelő szövetkezetté alakította át, melyet három választott tag vezet, kik a haszon egynegyedét kapják, két negyed az alkalmazottak és munkások közt osztatik fel és a negyedik negyed a segélypénztáré. Ez utóbbi már túlhaladja a három millió francot és a segélypénztár összes tagjai ötvenedik életévük elérésénél igényt tarthatnak 1500 franc évi nyugdíjra. Ezen szövetkezet 1842 óta áll fenn és az általa elért fényes eredményeket a termelő-szövetkezetek hívei szeretik idézni, de itt tekintetbe veendő az is, hogy a szobafestészet egy különleges üzletág, melyre nézve más mérték áll fenn, mint valamely gyári üzemre nézve, továbbá a tagok jómódúak és nagyobb üzletrészekkel bírnak, melyek gyakran tetemesen meghaladják a 10.000 francot, úgy hogy új tagok belépése azáltal is rendkívül megvan nehezítve, minek következtében a munkások tekintélyes

része nem mint tag, hanem mint segéd munkás dolgozik, mi által a nyereség-részesedés elvét már csorbitva látjuk.

Tekintélyes arányokat öltött egy másik termelő-szövetkezet is az angoulême-i papirgyári szövetkezet (Papeterie Coopérative d'Angoulême, Laroche-Goubert), mely az industrial partnershipből keletkezett és még némi tekintetben evvel kombinálja a szövetkezeti szervezetet. Ennek szövetkezeti szabályzatai mintaszerűeknek mondhatók, mert a termelő-szövetkezet szervezetét a nagyipari üzemhez illesztik és azon ritka esetet látjuk, hogy a termelő-szövetkezet a nagybani gyártásnál is beválk. E szövetkezet munkás-személyzete az 1895. mérleg szerint a 4,570.000 franc tőkéből már kétmilliónak tulajdonosa volt és a munkások részéről betéti könyvekben 230.000 franc volt elhelyezve.

Mindezeknél nagyobb hirre tett szert sikerei és mintaszerű berendezése által a »Société du Familistère de Guise« című szövetkezet, mely kályhák és fűtési berendezések nagybani gyártásával foglalkozik és Owen Róbert ideálját leginkább megközelíti. Alapítója Godin, filozófus és emberbarát, ki miután előbb munkásai részére lakházakat, iskolákat, fogyasztási szövetkezeteket, stb. alapított és 1879-ben munkásainak átengedte gyártelepét, bizonyos számú kötvényt adva ki, melyeket a munkások megtakarításaikból magukhoz váltottak és ezáltal a tulajdonjogot megszerezték. A szövetkezet két gyárteleppel bír és 1897-ben 4,640.000 franc forgalmat ért el 416.000 franc tiszta nyereséggel, tagjainak száma 2505 volt, ezek közül 1103 tényleges tag (associés, sociétaires, participants), 189 már nem működő, csak betéttel bíró tag és 981 segéd munkás. Az 1897. évi nyereség-szétosztás részletezéséből láthatjuk a kulcsot, melynek alapján az történik.

A tiszta nyereség volt	646.404 ⁹⁹	franc,
ebből le 5 ⁰ / ₁₀₀ a szövetkezeti tőke kamatja . .	230.000 ⁰⁰	»
marad felosztásra . . .	416.404 ⁹⁹	franc,
miből a tőke és a munka jutalma . .	75 ⁰ / ₁₀₀ = 312.304	»
a vezérő igazgató jutalma	4 ⁰ / ₁₀₀ = 16.656	»
a választmány jutalma	16 ⁰ / ₁₀₀ = 66.624	»
iskoláztatási czélokra	1 ⁰ / ₁₀₀ = 4.164 ⁹⁹	»
alap hasznos találmányok jutalmazására	2 ⁰ / ₁₀₀ = 8.328	»
a felügyelő bizottság része	2 ⁰ / ₁₀₀ = 8.328	»

A tőke és munka részére járó $75^0/0 = 312.304$ franc a következő alapon osztatik szét, t. i. az összes tényezők hozzájárulása a nyereséghez megállapittatik és pedig:

a kifizetett munkabérek összege	2,551.696 ⁴²	franc,
a tagok (associés) külön hozzájárulása	542.968 ³⁵	»
a tőkerészesek (sociétaires) külön hozzájárulása	120.625 ⁸⁰	»
a 20 évnél régibb tagok külön hozzájárulása	82.039 ⁹⁵	»
a 20 évnél régibb tőkerészesek külön hozzájárulása	95.848 ⁶⁰	»
a tőke hozzájárulása (kamat)	230.000 ⁰⁰	»
a felosztásnál tekintetbe jövő összes szolgálmányok összege	3,623.179 ¹²	franc.

A 312.304 franc ezen összeggel elosztva, $8^{\cdot}62^0/0$ -ot eredményez mint felosztási kulcsot.

Ebből következik, hogy a tőke a	230.000	franc
kamaton kívül még ennek $8^{\cdot}62^0/0$ -át kapja	19.826	»

tehát összesen 249.826 franc
jövedelmet hajt, mi 4,600.000 franc tőke után $5^{\cdot}43^0/0$ -ot tesz ki, a nyereség többi része a munkát illeti meg.

A többi ipari termelő szövetkezetek túlnyomó része Párisban van, ezek közül azonban épen a legnagyobbak a tagfelvételek korlátozása és a segéd munkások nagy száma folytán mindinkább távolodnak a szövetkezeti eszmétől.

Mezőgazdasági termelő-szövetkezet Franciaországban 1897-ben mintegy 150 létezett, melyek legnagyobb része tejgazdasággal foglalkozik.

A termelő-szövetkezetek Angolországban szintén nagyobb számmal vannak képviselve. Valamint Franciaország a termelő-, úgy Angolország a fogyasztási szövetkezetek bölcsője és ez utóbbiakból fejlődtek ki a termelő-szövetkezetek. Mig Franciaországban a nyereség-részesedés eszméje és a tőke elleni mozgalom adták meg az impulsust keletkezésükre, addig Angolországban a kiindulási pont a fogyasztási szövetkezetek azon törekvése volt, hogy a tagok megtakarításait gyümölcsöztessék és az árúk beszerzését olcsóbbítsák. Ennek következtében az illető vállalatokban dolgozó munkások a tulajdonképeni nyereség-részesedést csak korlátozva, sőt igen gyakran egyáltalán nem élvezik.

Ha ezen belső szervezeti jelenségtől eltekintünk, úgy az angol termelő-szövetkezetek statisztikájában azok fejlettségének magas fokát látjuk. Az angol szövetkezetek központi egyesületének kötelékéhez az 1897. év végére 274 termelő-szövetkezet tartozott 40.074 taggal és 807.806 £ tőkével, az elért forgalom 5,458.406 £ tett ki és 256.000 £ nyereséget eredményezett, a szövetkezeti munkások között azonban ezen összegből csak 12.127 £ osztatott fel, mint nyereségrész és ez is bizonyítja, hogy e termelő-szövetkezetek vagy néhány egyén tulajdonát képezik vagy a fogyasztási szövetkezetek által alapított gyárak, a rendes munkabér-rendszer fentartásával, de az nem elég, hogy a fogyasztási szövetkezetek tagjai munkások és így ezen vállalatok az övéik, mert a termelő-szövetkezeti eszme szerint a dolgozó munkásé a nyereség, nem a tőketulajdonosé, tehát itt sem találjuk meg az eszme tiszta kivitelét.

Említésre méltók ezen termelő-szövetkezetek közül a »Hebden Bridge Fustian Society« szövött árúk gyártására 27.441 £ tőkével és 846 taggal, 45.840 £ forgalom mellett 4.586 £ nyereséggel. A gyárban 333 segéd munkás dolgozott, kik a nyereségből a munkabér 1⁰/₀-át kapták. A malmok közt első helyen áll a »Soverby Bridge Flour Mill« szövetkezet 3.334 taggal 116.657 £ tőkével és 311.878 £ forgalom mellett 31.744 £ nyereséggel. A segéd munkások száma 113 volt. Hires a »Glasgow United Baking« nevű kenyérsütő szövetkezet csak 76 taggal és 37.643 £ tőkével; az évi forgalom 220.536 £ volt 27.490 £ nyereséggel. E szövetkezet 761 segéd munkással dolgozik, kik a nyereség 1⁰/₀-át kapják részesedésül. Ugy itt, mint a legtöbb angol termelő-szövetkezetnél a nyereséget a vevők (rendszerint fogyasztási szövetkezetek) kapják vissztérítésképen.

A mezőgazdasági termelő-szövetkezetek különösen Irországban virágzanak, mint tejgazdaságok, melyek központtal és eladási ügynökségekkel bírnak.

Magyarország a termelő-szövetkezetek tekintetében még nagyon visszamaradt, néhány mezőgazdasági termelő-szövetkezetten, illetve tejgazdaságon kívül ¹⁾ az ipari termelő-szövetke-

¹⁾ Szerző nagyon is kicsinylőleg emlékszik a hazai kezdeményezésekről, pedig megérdemelnék, ha kissé bővebben foglalkoznának velök; hiszen a mint a földművelésügyi miniszter 1897. évi jelentéséből olvashatja, csak az országos tejgazdasági felügyelőség által alakított s vajtermelésre berendezett tej-szövetkezetek száma 1897-ben 40-re rúgott, mely számba nincsenek befigyaltva a tejcarnok szövetkezetek. De vannak egyéb gazdasági termelő szövetkezeteink is, pl. az amerikai szőlővessző szaporító szövetkezetek, stb.

zetet hiába keressük és a szervezés hiánya a néhány helyen alakult jelentéktelen szövetkezetek áttekintését lehetetlenné teszi. Létezik ugyan Erdélyben és a Szepességben néhány iparágban (nyereg-, csizma-készítés, posztógyártás) a mesteremberek néhány termelő-szövetkezése a nyersanyag bevásárlására és a készítmények értékesítésére, de ezek semmi rokonsággal sem bírnak a tulajdonképeni termelő-szövetkezetekkel, melyek alapja a nyereség-részesedés. Nálunk sem a gyáripár, sem a munkásosztály intelligenciája nem áll még azon fokon, hogy ilyenek keletkezhessenek.

Ausztriában mintegy 18—20 ipari termelő-szövetkezet áll fenn, nagyjából Bécsemben, különösen butor- és zongorakészítés terén. Tizenhét szövetkezett 1897. elején 532 taggal és 168.881 frt tőkével bírt és az 1896. évben 574.385 frt összforgalmat ért el. A termelő-szövetkezetek túlnyomóan rosszul gazdálkodnak és veszteséggel dolgoznak, 1896. végén csupán 12 szövetkezet bírt összesen 16.000 frt nyereséget felmutatni, mi a forgalom 3%-ának felelne meg, ennek 66%-át kapták a tagok mint nyereségrészt. A fennálló csekély számú mezőgazdasági szövetkezet jelentéktelen.

Belgiumban 1848-ban szintén keletkezett néhány termelő-szövetkezet, melyek csakhamar tönkrementek. Jelenleg fennáll néhány termelő-szövetkezet, de tekintettel a kifejlődött nagyiparra és a klerikális szocialisztikus küzdelmekre ezek nem tudnak zöld ágra vergődni és inkább visszafelé fejlődnek.

Dániában a termelő-szövetkezeteket a tejgazdaságok képviselik, melyek roppant fejlődést nyertek, kitünő szervezettel bírnak és a mezőgazdaságra nagy befolyással vannak.

Németországban, mely a hitelszövetkezetek hazája, a termelő-szövetkezetek közül csak a mezőgazdaságiak emelkedtek jelentőségre és terjedtek el. A gazdasági és ipari viszonyok az ipari termelő-szövetkezetekre nézve hátrányosak, 1897. év májusban 172-öt számláltak 1765 gazdaságival szemben. Az ipari termelő-szövetkezetek legnagyobb része csupán névleg az, vagy pedig jelentéktelen. A német szövetkezetek egyesülete csak 16-nak kimutatását közli, melyek közül 13 összesen mintegy 35.000 frt hasznót mutatott ki.

Olaszország a szövetkezés terén az utolsó években nagy haladást tett és a rossz munkabér-viszonyok a munkásokat szövetkezetek létesítésére ösztönözték. Termelő-szövetkezet

mintegy 250 létezik, melyek igen szerény eredménynyel működnek és nagyobb kifejlődést még nem értek el. Az olasz munkások inkább egyesülnek bizonyos munkák közös elvégzésére csoport-accordban, miáltal jobb munkabéreket érnek el. Ezen munkás-szövetkezetek a megalakulás könnyűsége folytán már mintegy 600-ra szaporodtak s különösen kőműves, asztalos és mázoló munkálatokat végeznek; újabb időben közmunkákra is pályázhatnak és pl. 1894-ben 1.5 millió, 1893-ban 2.0 millió értékű munkálatokat hajtottak végre. A munkás-szövetkezetek három egyesülethez tartoznak, melyek feladatát képezi az egyes szövetkezetek közti káros verseny elkerülése mellett a munkabérek arányos szabályozása. Szövetkezeti tejgazdaságok is nagyobb számban léteznek.

Európa többi államaiban csekély számú ipari termelő-szövetkezet áll fenn, melyek nem bírnak jelentőséggel.

Észak-Amerikában, a szövetkezeti eszme kevés tért hódított, az Egyesült-Államokban az ipari termelő-szövetkezetek száma mintegy százat tesz, melyek nagyobb fejlődést nem értek el s csupán a megélhetést biztosítják tagjaiknak.

A termelő-szövetkezetek a munkabér-kérdésnek, a szociális kérdés eme magvának legszebb megoldását képeznék, ha gyakorlati keresztülvitelük nem volna oly nehéz és nem volna oly sok, nehezen megvalósítható előfeltételhez kötve. Az első ily előfeltétel komoly, egészséges gondolkozású és a gazdasági fogalmakkal tisztában levő munkás-osztály, mert a termelő-szövetkezés igen alkalmas fegyvernek látszik a szocialista izgatók használatára és ha termelés helyett küzdelem a célja, úgy már eleve el van veszve.

A fenti előfeltétel létezése mellett a termelő-szövetkezetek üdvös tevékenységet fejthetnének ki, emelnék a munkások anyagi helyzetét, azok jövedelmét növelve és a takarékoságot előmozdítva, de emelnék erkölcsi és szellemi színvonalukat is az önálló céltudatos gazdálkodás és együttes összhangzó tevékenység által. A munka minősége és mennyisége javulna, mivel a nyereségrész a munkás ambícióját felkeltené, a kockázat pedig a felelősség érzetét ébren tartaná.

Nagyobb elterjedés mellett a termelő-szövetkezetek az általános munkabér-viszonyokat befolyásolhatják, mert tulságos alacsony munkabérek folytán a vállalatok elvesztenék épen jobb és műveltebb munkásaikat, mert ezek alkalmasak külö-

nösen a szövetkezésre. Azáltal, hogy a termelő-szövetkezetek tagjai csak komoly, fegyelmezett munkások lehetnek, a munkásosztályt hozzászoktatnák a társadalmi intézmények tiszteletére és gátat vetnének a szocializmus terjedésének.

Ezen előnyökkel szemben a hátrányok is jelentékenyek. Első sorban tekintetbe veendő, hogy a modern nagyipar munkásai termelő-szövetkezeteket aligha alkothatnak, mert az tőke, vállalkozási képesség, kereskedelmi és technikai képzettség tekintetében oly igényeket támaszt, melyeknek egy termelő-szövetkezet nem képes megfelelni. A fennálló kevés szövetkezet emberbaráti nagylelkűségnek köszöni keletkezését és ily jótékonyossági kísérleteket, ha sikerültek is, általános gyakorlati alkalmazásban nem igen képzelhetünk.

A termelő-szövetkezetek egyik alapelvüket: az egyenlőséget, a gyakorlatban állandóan keresztülvinni képtelenek, ha néhány nagyobb szövetkezetet veszünk szemügyre, lépten-nyomon meggyőződhetünk erről. Az egyik tagot anyagi csapások, a másikat betegség, a harmadikat könnyelműség, stb. indítják arra, hogy üzletrészüket előnyösebb helyzetben levő tagoknak eladják, minek következtében a tagok száma csökken, gyakran a vagyonosabb tagok nem is dolgoznak és a műhelyek segédmunkásokkal telnek meg, míg a szövetkezet néhány ember kezébe jutva, tényleg egyéni vállalattá fejlődik vissza. E folyamat kevésbé érvényesül oly szövetkezeteknél, hol a tőke alárendelt szerepet játszik, mint pl. szobafestőknél, stb., de itt meg az egyéni ügyesség érvényesülése egyeztethető nehezen össze az egyenlőségi eszmével.

A termelő-szövetkezetek alkalmasak arra, hogy a dologkerülő munkásokat elősegítsék és a szövetkezetekből ártalmas egyesületek támadhatnak ezáltal, mert az ily egyének sohasem önmagukban, hanem mindig a társadalomban fogják a hibát keresni. Az egységes vezetés hiánya, a hitelszerzés nehézsége és elégtelen tőke a termelő-szövetkezeteket kedvezőtlen helyzetbe juttatják a magánvállalatokkal szemben, melyek versenyét gyakran nem bírják ki. A termelő-szövetkezetek bukása pedig csak az elégedetlen munkások számát növeli és a keresetnélküliekét szaporítja.

A termelő-szövetkezetek terjedésére befolyást gyakorol a szövetkezeti eszme általános fejlődése, különösen a fogyasztási szövetkezetek terjedése, melyek e tekintetben kezdemé-

nyező szerepet játszhatnak. A fogyasztási szövetkezetek tagjai rendszerint munkások, kik a szövetkezés útján már bizonyos gazdasági műveltségre tettek szert és valamint az első lépést, a kiskereskedés közvetítésének kiszorítását, követte részükről a második lépés: a nagykereskedelem kiszorítása a szövetkezetek bevásárló egyesületei által. Ennek logikus folyamata a gyártás önkezelésbe vétele, mint azt az angol bevásárló egyesületek már meg is teszik és ily módon nemcsak a közvetítő kereskedelem, hanem az ipar vállalkozó nyereségét is megtakarítják. Ily alapon létesült az angol termelő-szövetkezetek legnagyobb része, de jellemző, hogy itt a munkásokból álló fogyasztási szövetkezetek a termelő-munkásokkal szemben ép oly merev ellentállást fejtenek ki a nyereség-részesedés tekintetében, mint valamely magánvállalat.

A hitelszövetkezetek szintén előmozdithatják a termelő-szövetkezetek fejlődését olcsó hitel nyújtása által, bár eddig erre kevés hajlandóságot mutattak.

Mint látjuk, a termelő-szövetkezetek belátható időben a munkás-kérdésre számba vehető kihatással nem lehetnek, mégis üdvösek az ily kísérletek, mert a munkások saját tőkéjükkel teszik meg azon tapasztalatot, hogy a tőke nemcsak hasznot hoz, hanem kockázatot is visel és hogy a haszon rendszerint nem oly nagy, hogy azt a munka jogos igényei megrablásának lehetne minősíteni. Akkor majd leszoknak a vállalkozói nyereség mértéktelen nagysága felől alkotott fogalmakról, a tőke monopolizálásának szójárásától és hasonló jelszavaktól, melyeket a szocialista izgatók előszeretettel használnak.

Nem ártana a termelő-szövetkezés terén néhány kísérlet hazánkban sem, bár sikerre nincsen sok kilátás, mert a szükséges gazdasági érettség munkásaink között ritka. A tőkét illetőleg könnyítést szerezne e tekintetben az országos központi hitelszövetkezet olcsó hitelnyújtása és a szövetkezeti intézmény izmosítása, mely ezen intézet célja, a szövetkezés minden ágaira, tehát a termelő-szövetkezetekre is kihatással lesz. Reméljük, hogy a jövő ezen várakozásokat igazolni fogja.

VAJDA ÁRMIN.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Lippmann, Karl dr.: Die Kanzleijurisdiktion im Orient. Ihre historische Entwicklung von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Leipzig, Veit 1898.

A consuli igazságszolgáltatás idegen államokban jelenleg, midőn már egészen határozottan kidomborodott és általában elismert fogalmunk van a jogállamról, legalább is anachronismusnak tűnik fel az európai nemzeteket illetőleg s bizonyos fokú kicsinylésnek a consuli igazságszolgáltatást megtűrő államokra vonatkozólag. Az önérzetes japáni állam ennél fogva már egy évtized óta küzd a területén is meghonosodott idegen jogszolgáltatás ellen s 1894. óta egymásután törli el a különböző államok consuli törvényszékeit. Mindamellett a consuli igazságszolgáltatás egyáltalán nem tartozik a mult jelenségei közé; keleten, különösen a mohamedán államokban, napjainkban új szerződések erősítik meg azt, sőt életbeléptetik oly területeken is, minők Zanzibár szigete és a Kongo állam, melyek határozottan európai fensőség alatt állanak.

Kétségtelen, hogy a nemzetközi jogunk egyik legérdekesebb jelensége ennek a sajátságos rendszernek megalakulása és immár közel ezeréves fennállása, érdekes főképp azért, mert az állami rend és hatalom fejlődésére, valamint a jogi szempontból kiskorú nemzetek nevelésének társadalombölcészetiileg oly fontos kérdésére vet világot.

Lippmann feladatát, hogy ennek az érdekes kérdésnek multját és jelenjét ismertesse, nem egészen jogbölcészeti elvek szerint tárgyalja ugyan, de könyvében oly gondosan gyűjti össze s válogatja ki a kérdésre vonatkozólag elszórtan található nagyszámú adatokat, hogy nemcsak egyes államok ily irányu intézkedéseit ismerjük meg, hanem némi tájékoztatót nyerhetünk a consuli igazságszolgáltatás általános fejlődéséről is.

A nagy római birodalom bukása után az egyes államok gyengesége következtében általában elterjedt a testületek autonóm intézkedése és így a nagyobb kereskedő városokban csaknem mindenütt alakultak czélszerű hatóságok a hajósok és kereskedők számára, kiknek működése és hatásköre azoknak minden peres ügyére kiterjedt, bárhol tartózkodtak is. Viszont az ily nagyobb városokban tartózkodó idegen kereskedők ügyesbajait külön szíkhatalóságok intézik el, melyek tagjait római emlékek hatása alatt Amalfiban és Pisában már a X-ik században »consules marinariorum et mercatorum« név alatt emlegetik. Ezt az intézményt, mely a mai kereskedelmi törvény-

¹⁾ Az utóbbinak szellemes és adatokban gazdag dolgozatát »Die industrielle Entwicklung Polens«, mely tudori értekezése volt, közelebb ismertettük. (Közgazd. Szemle 1899. évf. 114—116. l.)

székek kezdetleges alakja, gyakorlati hasznossága folytán csakhamar meghonosították a külföldön, de sőt európai államokban is. Magának Barcelonának a XV-ik század kezdetén 55 kikötő városban voltak consuljai s Portugalban a legutolsó angol consuli birói intézményt csak 1842-ben szüntették meg.

Leginkább megszilárdultak az ily hatóságok a levantei forgalomban, melyet a keresztes hadjáratok nagyon növeltek, főképp az által, hogy itt már keletkezésük idején meggyengült az államhatalom, később pedig a mohamedán uralom alatt a keresztyén és mohamedán lakosok érdekellentétei és jogi nézetei között fennálló különbségek nagyon világosak voltak. A velencei köztársaság már 1899-ben szerződés útján biztosította Konstantinápolyban élő alattvalói számára azt a jogot, hogy azok mint vádlottak, akár polgári, akár bűnügyi kérdésben, csak a velencei követség előtt tartoznak megjelenni s így számukra az exterritorialitas előnye biztosított. Ez a jog, mivel csakhamar ezután 1204-ben Konstantinápoly a velenceiek birtokába jutott, rövid idő alatt megszilárdult s mindinkább nagyobb körre terjedt. A későbbi mohamedán uralom a helyzeten csak annyiban változtatott, hogy a mohamedán uralkodók a korán gyaurokat üldöző parancsainak külsőleg eleget téve, mindenkor igyekeztek ezeket oly ideiglenes privilegiumoknak tüntetni fel, melyeket a mohamedánok a keresztyéneknek az ő kérésükre adtak meg. Innen ered az ily kereskedelmi szerződéseknek »capitulatio« neve is, mely az arab »salk« szónak fordítása, azaz fegyverszünet, a mohamedán és keresztyén világ között állandó háborús állapot ideiglenes megszüntetése s onnan van, hogy egész 1740-ig az ily capitulatiókat a mohamedán uralkodók sohasem hoztak nyilvánosságra szerződés, hanem császári rendeletek alakjában, mely rendeleteknek célja volt, hogy a mohamedán közigazgatási hatóságoknak utasítást adjanak, miként bánjanak el a keresztyénnel. Tényleg azonban mindenkor elismerte a mohamedán hatóság és az ily szerződések jogi jellegét, mint bármely más nemzetközi egyezményét.

A szerződések lényeges tartalma rendesen a tulajdon szabadsága, az egyéni felelősség, a szabad forgalom biztosítása és a consularis jurisdictio volt. Bármily sok visszaélés történt is mindezek ellen a mohamedán államokban, így különösen az egyéni felelősség ellen, a jogi viszonyt a mohamedánok mindenkor elismerték, olyannyira, hogy már a XIII-ik században, midőn Európa keresztyén államaiban hasonló eljárás elég volt, az elhalt keresztyének vagyonát a consulok vagy legalább a vámhivatal főnökének gondozására bízták. Legnagyobb gyakorlati akadály volt folytonosan a tengeri rablók garázdálkodása s a köznép gondolkozásmódja, hogy az egyes keresztyének esetleges hibáiért a többi is felelős. Ez utóbbi felfogást gyakran az uralkodók is osztották, úgy hogy a kezesek gyanánt minduntalan előrántott consuloknak nem egyszer volt szomorú sorsuk. Az uralkodók a keresztyénnel szemben különben ritkán gyakorolták elővezetés jogukat is, kivéven ha hajókra vagy fegyverekre különös szükségük volt, mely esetekben a szerződések legtöbbnyire érvényteleneknek bizonyultak.

A mi magát a consularis igazságszolgáltatást illeti, a szerződések rendesen teljhatalmat adtak a consuloknak saját honfitársaik felett s oly esetekben, midőn keresztyének és mohamedánok között volt a polgári vagy büntető perpatvar, általában azt a jogi elvet fogadták

el, hogy *actor sequitur forum rei*, azaz hogy a pert a vádlott illetékessége előtt kell folytatni. A consulok hoztak ítéleteket a hagyatékok ügyében is, sőt még vámcsontítás esetében sem lehetett őket mellőzni. Mindezen ügyek elintézéséhez végett a consuloknak joguk volt közvetlenül a szultánhoz vagy annak helytartójához fordulni. Egyes esetekben különösen a francziák és amerikai Egyesült-Államok még több előjogokat szereztek, de ezek mindenkor csak kivételeknek tekintettek.

Új fordulat állott be a helyzetben az által, hogy a folyvást szaporodó consulok között is merült fel illetékességi kérdés. Régebben a francia consulok, kiknek állását s jogi viszonyait már Colbert szervezte, domináló tekintélyvel bírtak, később azonban minden nemzet consuli törvényszéke önállóan intézkedett; többnyire egyéni eljárásmódot követett. Egyiptomban, hol az idők folyamán az európai államok kereskedelmi forgalma nagyon kifejlődött, már a 60-as években 17 különböző consuli törvényszék állott fenn; nem ritka volt az eset, midőn pl. a csödtömeg gondnokának egyetlen ügyben egyszerre mind a 17 hatósággal s ezenkívül a helyi mohamedán hatósággal is kellett tárgyalnia és pedig különböző elvek szerint. Az így előállott zavart növelte az a körülmény, hogy a legtöbb consuli bíróság felebbviteli foruma az anyaországban volt s így felebbezés esetén Londontól Odessáig és Rio de Janeiroig járt a percsomó vagy más esetben az, hogy büntetőügyekben a vizsgálóbíró soha sem tudhatta, hogy mely illetékességi forummal jön összeütközésbe. A zűrzavaros helyzeten Nubar pasa igyekezett segíteni, de csak nyolcz évig tartó diplomatiái tárgyalások után tarthatták meg 1873-ban Konstantinápolyban azt a nemzetközi tanácskozást, melynek alapján 1876-ban három vegyes nemzetközi bíróság s ezenkívül Alexandriában felebbezési forum létesült.

Jelenleg is ez a vegyes bizottság a consuli bíraskodás legfejlettebb alakja. Az egyes elsőfokú bíróságok tiszteletbeli elnöke egy benszülött hivatalnok, valóságos elnöke pedig alelnök czímmel egy társai által választott külföldi bíró. Minden bíróságban két kamara van, egyik a polgári, másik a kereskedelmi ügyekre, továbbá két benszülött s három külföldi bíró. A kereskedelmi kamarákban egy benszülött és egy külföldi kereskedő is állandó szakértőként szerepel, Egyik kirendelt bíró intézkedik mint békebíró a bagatel-ügyekben, a másik mint büntetőbíró a rendőri vitás kérdésekben s a harmadik van megbizva az ideiglenes intézkedések elrendelésével. A felebbviteli forum öt benszülött és kilencz idegen bíróból áll. Minden bírót az egyiptomi kormány nevez ki, de a külföldieket az illető állam igazságügyministere jelöli ki. A bírák el nem mozdíthatók. Az ülések nyilvánosak, a tárgyalási nyelv arab, francia és olasz. Ujabban a bíróságok mellett még államügyészség is van egy főprocurátorral és több helyettessel. A bíróság ítéleteinek végrehajtását maga eszközölteti, de az illetékes consult erről értesíti.

A vegyes bíróságok mellett az egyes consuli hivatalok megtartották bírói fenhatóságukat saját honfitársaik felett minden oly ügyben, hol idegenek nincsenek érintve, kivéve az Egyiptomban levő ingatlanokat illetőleg, ezenkívül maguk a consulok és a consuli személyzet s a legtöbb esetben az összes egyházi és iskolai intézmények ügyei sem tartoznak a vegyes bíróság elé. Consuli bíraskodás elé tartozik sok bűnügy is. Másrészt az egyiptomi kormány is megszo-

ritja a vegyes bíróságok működési körét annyiban, hogy az állami ügyeket, az uralkodó családot, katonaságot, egyházat s ingatlanokat illető pereket nem engedi előttük tárgyaltatni. Különösen nagy nehézségük van a vegyes bíróságoknak különben széleskörű munkájukban az által, hogy a berszülöttek számára igen sok kibúvó maradt s a bírák még a hamis tanut és okirathamisítót sem jogosítottak megbüntetni.

Bármennyire reformra szorulóknak látszik is ily viszonyok között az egyiptomi vegyes bíróság intézménye, kétségtelen, hogy a consuli bíraskodásnak ezen alakja jelenleg a legtökéletesebb, mert egyrészt oly módon védi meg a külföldiek jogait, mely sem a territorialis fensőség, sem a nemzetközi jog elveivel nincs ellentétben, másrészt pedig igen alkalmas arra, hogy fokozatosan átalakuljon belföldi törvényszékké, a midőn az állam teljes jogát visszanyeri s egyuttal a nép a vegyes bíróságok útján jogi fogalmaiban modern eszmékkel és eljárási módokkal is mindinkább megbarátkozik.

A consuli bíraskodás fejlődésének másik, de kevésbbé czélszerű alakulása az, hogy egyes országokban külön appellationalis forumokat is létesítenek. Ilyen van Konstantinápolyban az angol és holland levantei alattvalók részére, Perzsiában az oroszok, Shanghaiban a Kelet-Ázsiában élő angolok számára. Több azonban mindeddig nincs s a felebbezés a tárgyalások rendkívüli meghosszabbításával és költségessé tételével az anyaországban intéztetnek el, így pl. Törökországban és Egyiptomban élő osztrák alattvalók peres ügyei második tárgyaláskor Triesztben, harmadizben Bécsben itéltetnek el.

Egészen ősi alakjukban maradtak meg a consuli bíraskodások Marokkóban, Zanzibárban, Perzsiában, Koreában, Sziámban s más országokban, hol az idegen államok consulai még jelenleg is csaknem külön souverain államok, legfelebb azzal a különbséggel, hogy itt-ott egyes kisebb európai államok maguk alattvalóinak jogviszonyainak biztosítását más erősebb keresztyén államok képviselőire bizzák s ez által azok tekintélyét és diplomatiái hatalmát is öregbitik. Jellemző, hogy ily kedvezményeket európai hatóságok is adnak idegeneknek, így pl. a belga király fenhatósága alatt álló Kongó államban 1884-ben az angol s 1885-ben a svéd consulok számára adtak bíraskodási jogot. Rendesen azonban mindenkor és mindenütt kikötik az államok az ily szerződéseknél azt a »legtöbb kedvezmény nyel bíró államokkal való egyenranguságot«, mely ma már a kereskedelmi és vámszerződésekben jóformán állandó feltételnek tekinthető.

Sajátságos a consuli bíraskodás állapota a Szamoa-szigeteken, melyeknek tudvalevőleg három tényleges ura van: az angol, a német és az amerikai unio, kik hatalmukat az 1889-iki berlini conferentián körmönfont részletességgel biztosították egyiknek vagy másiknak túlkapásai ellen. Mind a három idegen állam tart consulokat a szigetcsoporton, kiknek saját honfitársaik felett, különösen a hajózásból és kereskedelemből folyó ügyekben bírósági hatalma is van, bár e mellett külön polgári és büntetőbírák is vannak a letelepedettek ügyeinek elintézésére mind a három hatalom, sőt a berszülöttek között is. A legtekintélyesebb városban Apiában a három hatalom képviselőiből külön consuli hatóság létesült, mely bizonyos fokig a városi tanács intézkedéseinek ellenőrzője. De még mindezen kívül van a főtörvényszék, mely már az állami ügyeket s trónörökösödéseket is intézi s igen jellemzően mind a polgári, mind a büntetőügyekben tetszése szerint és a méltányosság feltételeit szem előtt

tartva alkalmazza a három hatalom törvényeit avagy a benszülöttek szokásjogát s melynek elnökét, Szamoa főbíráját, ha a három hatalom egy személyben nem egyezik meg, a svéd király nevezi ki. Itt a consulok bírósági hatásköre a saját honfitársaik kebelbeli ügyén kívül rendesen szűk s a gyakorlatban a consul eljárásában a benszülött vagy valamelyik hatalom által kinevezett bíróval igyekszik egyetértőleg járni el. A három hatalom egyesült consuli törvényszéke itél azonban minden oly ügy felett, mely az egyes consulokat vagy azok hozzátartozóit illeti s a hajókon előforduló viszálykodások kizárólag az illető nemzetiségű consulra tartoznak, tehát a consuli bíraskodásnak önálló extraterritorialis jellege itt is megvan.

Legjelentékenyebb szerepe van a consuli bíraskodásnak oly országokban, hol az igazságszolgáltatás még nagyon kezdetleges. Így valódi áldás a letelepedett európaiakra nézve a marokkói consulok hatalma, mivel ebben az országban nincs törvényszék és külön igazságügyi hatóság, egyedül a rendesen tudatlan és a keresztyénekkel szemben elfogult kádi itél a korán könnyen félremagyarázható szavai szerint, mindenkor előszóval s írásbeli feljegyzés nélkül, de gyakran megvesztegetve. Ily helyeken a consuli bíraskodásnak teljes jogosultsága van; bizonynyal kár volna megszüntetni tisztán azért, mert az állam souverain fogalmával nem egyeztethető meg.

—gy.

Külföldi folyóiratok szemléje.

A nők szerepköre a közgazdaságban a tárgya egy magvas tanulmánynak, melyet *Herkner H.*, a zürichi egyetem ismert nevű tanára adott ki a Braun-féle »*Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik*« legújabb füzetében »*Das Frauenstudium der National-oekonomie*« cím alatt. A tanulmány nagyobb része általánosan ismert, bár még mindig nem általánosan elismert, igazságokat tartalmaz a családi körben érvényesített gazdasági eljárás összefüggéséről a közgazdasággal, s viszont a közgazdasági elvek és irányok alkalmazásának szükségességéről a magángazdaságban, melyek mindannyi viszonylatban ellenmondást nem tűrő erővel követelik, hogy a közgazdaság elméletében és gyakorlatában a nőknek az ediginél nagyobb szerepköre legyen. Mi azonban e folyóirat olvasóinak túlnyomólag gyakorlati irányú gondolkozásmódjára tekintettel mellőzni akarjuk ez alkalommal *Herkner* fejtegetéseinek ezt a részét s inkább azon, tudunkkal úttörőként szereplő tanulmányát fogjuk ismertetni, melyben a közgazdasági szakirodalomban s kutatásokban tényleg működött és működő nők érdemeiről szól.

A közgazdasági irodalom újabb irányai tudvalevőleg angol eredetűek s azért természetes, hogy a nők is első sorban Angliában foglalkoztak ennek a tudománynak művelésével. A legrégibb közgazdasági író *Martineau* Harriet volt, ki különösen *Smith*, *Ricardo* és *Malthus* tanait népszerűsítette novellaszerű dolgozataiban. Tekintélyesebb ennél a híres *Stuart Mill* felesége, ki férjének nemzetgazdaságtani kézikönyvében közreműködött s annak állítása szerint főképp a nagy feltűnést keltett fejezet a munkásosztály valószínű jövőjéről tőle ered. A legjelesebb angol közgazdasági író *Potter* Beatrice, jelenleg 1892 óta *Webb* Sidneynak, a *Fabian society* megalapítójának neje. *Herkner* határozottan állítja, hogy a tudomány

terén mindeddig egyetlen nő sem emelkedett ily magas fokra s legfeljebb a stockholmi egyetem híres matematikai tanárát Kowalewski Sonját lehet vele párhuzamba tenni. Az 1858-ban született nő már serdülő korában nagy érdeklődést mutatott a közgazdaság iránt, főképp unokatestvére Booth Károly hatására, ki tudvalevőleg a londoni szegények állapotának legalaposabb kutatója. Vele együtt nagy tanulmányokat tett London keleti városrészeiben s első munkái a varrónők és sweatingrendszeréről ebből a korból erednek. Álöltözetben sokáig dolgozott, mint munkásnő. Oly nagy tekintélyt szerzett e kérdésekre nézve, hogy 1888-ban mint szakértőt a parlamenti bizottságban többször meghallgatták. Még mint leány irt ezenkívül önálló műveket a szövetkezetekről, munkásvédelemről és ipartestületekről, s mind e művei általános elismerésben részesültek. Férjével együttesen adta ki azután nagy műveit »The history of trade unionism« és »Industrial democracy«, melyekről Herkner egyenesen kimondja, hogy azok oroszlanrésze a nőé, ki már leánykorában sokkal alaposabb és geniálisabb műveket irt, mint a minők férjének önálló dolgozatai.

A többi angol közgazdasági írónők között, kiket különben Herkner épen nem sorol fel teljes számmal, mivel például többek közt a nagyérdemű Fawcett asszonyt sem említi, nevezetesen még *Collet Clara*, ki ma tudvalevőleg az angol munkásstatisztikai hivatalnak egyik igen tevékeny tisztviselője, ki már több önálló munkát készített,¹⁾ továbbá *Marschall Alfréd* neje, ki a cambridgei Newnham collegeben közgazdasági előadásokat tart s több művet irt. Önálló kutatásokat tettek továbbá túlnomólag a munkáskérdésben Bosanquet Bernardné, Twining Lujza, Marx Eleanor, Dilke asszony, s mások. Említésre méltó még, hogy 1887 óta magában Londonban kilencz »Womensettlement« alakult, melyben a nők a munkások helyzetét épen a legszegényebb városrészekben közvetlenül tanulmányozzák, továbbá, hogy Londonban és Glasgowban külön Women s industrial council-ok vannak a nők és gyermekek munkájának tanulmányozására. A közgazdaság történetéből legnevezetesebb női munka *Green Stopford Alice* két kötetes műve »Town life in the fifteenth Century«, melyen tíz évig dolgozott.

Az amerikai nők tudományos tevékenysége a közgazdaság terén nem oly jelentékeny. A legkiválóbb írónő *Kelley Florence* női iparfelügyelő Illinois államban, ki különösen a munkásvédelemről német szaklapokban több dolgozatot közölt. Belbecsessel bír még *Stevens Parsons Alzina* chicagói írónő dolgozata az iparegyesületekről.

Németországban újabban nagyon sok nő foglalkozik közgazdaságtannal, különösen a munkáskérdéssel és a nőkérdéssel. Uttöröként szerepelt *Gnauck-Kühne* Erzsébet, ki önkéntes munkásként kutatta ki a berlini papirgyárakban dolgozó munkásnők helyzetét, mely példát *Wettstein-Adelt* Minna is utánozott. Többen önálló munkákat irtak a confectioban dolgozó női munkásokról, így *Dylwrenfurth Gertrud*²⁾ és *Olberg Oda*, míg *Simon Helén* az angol gyári viszonyokat több dolgozatban ismertette s *Gerhard Adél* becses dolgo-

¹⁾ Fő művét a nők és gyermekek munkájának statisztikájáról a »Közgazdasági Szemle« 1897-ik évfolyamában (325 s. kv. l.) ismertettük.

²⁾ Becses monografiáját a Schmoller-féle »Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen« című gyűjteményben fűzetünk múlt évi folyamásán (173. s. köv. l.) ismertettük.

zatot készített a fogyasztási szövetkezetekről. A női kérdés számtalan irodalmi művelői között nevezetes *Gizycky* Lilla, jelenleg Braun neje és *Zetkin* Klára, ki Stuttgartban a munkásnők érdekében szociáldemokratikus irányú lapot is szerkeszt.

Franciaországban a közgazdaságilag képzett nők túlnyomólag csak czikkeket adtak ki. A legjelentékenyebb nőtől eredő önálló közgazdasági mű »*Theorie de l'impôt*« *Royer Clémence*től van.

Nagyobb az olasz nők tevékenysége e téren. Egész Európában feltűnést keltett a híres kriminalista *Lombroso* leányának Ginának agitationalis működése a szociáldemokraczia érdekében. A fiatal nő többek között 1896-ban egy igen tanulságos munkát adott ki »*Sulle condizioni sociali economiche degli operai di un suborgo di Torino*« czim alatt. Tevékeny még *Pasolini* grófnő is.

A többi országok közgazdasági téren működő írónőit Herkner nem sorolja fel, s még csak két lengyelt említ, *Daszinska* Zsófiát és dr. *Luxemburg Rózát*.¹⁾

Általánosnak mondható a mérvadó közgazdák részéről az a nézet, hogy a közgazdasági irodalomban működő nők tevékenysége igen jelentékeny és áldásos különösen a szegények és munkásnők helyzetének kikutatása tekintetében, mely munkára a művelt nő csaknem minden tekintetben alkalmasabb, mint a férfiú s épen úgy, mint a közegészségügyben az orvosnő, egyes esetekben nélkülözhetlen is, a mint azt a legtöbb művelt állam indirecte elismerte az által, hogy külön alkalmaz nőket gyárfelügyelői teendők elvégzésére.

Egyáltalán nem mondható azonban, hogy a nők szerepköre a közgazdaság terén legpraegnansabb alakban mutatkoznék a szakirodalmi működésben. Mióta a hírlapirodalom és az egyesületi élet a nőket oly nagy tevékenységre serkenti, a közgazdaságtannal alaposabban foglalkozó nők itt is rendkívüli tevékenységet fejtenek ki. Nem magaslanak ki egyesek olyannyira, mint a szakirodalomban, de munkájuknak eredménye kétséggkívül még nagyobb és sokoldalúbb. Különösen a jótékonyosság és nőkérdés előmozdítása ügyében szervezett egyesületekben fejtenek ki nagy tevékenységet s igen gyakran brillians módon. A német hatodik evangélikus-socialis kongresszus ülésén az összes felszólalók között egy nőnek, *Gnauck-Kühne* asszonynak előadása magaslott ki leginkább. S hogy még egy pár adatot felemlítsünk, Párisban »*La Fronde*« név alatt tisztán nők által irt napilap jelenik meg, melynek közgazdasági niveauja mintaszerű, Angliában a hírlapírónők száma 800-nál több s az amerikai Egvesült-Államok női iskoláiban számos nő tanít rendszeresen közgazdaságtant.

És igen helyesen van így. A közgazdasági ismeretek terjedése emelni fogja a nőt, mint háziasszonyt, feleséget és anyát egyaránt s a nők szerepkörének ily irányú tágulása az erkölcsi érzet és békés hangulat uralmát erősíti meg a socialis küzdelemben. A szegényügy történetében Erzsébet angol és Mária Terézia magyar királynőnek nem muló szerepe volt, a rabszolgaság eltörlésében Tamás bátya kunyhója szerzőjének érdeme elévülhetlen s bizonyos, hogy az elnyomott munkások sorsán is a gyöngéd női szív sokat fog javítani.

S T A T I S Z T I K A I É R T E S I T Ő.

Ausztrália népességi és közgazdasági viszonyai.

Európa népeinek figyelmét majdnem állandóan lekötve tartják három világrész eseményei s csak elvétve fordul tekintetök az ötödik : Ausztrália felé. Ugyszólván a világ zaján kívül esve csendesén munkálkodnak e nagy sziget lakói és talán e szerencsés helyzetnek köszönhetik, hogy mai nap ugyszólván a civilisatio élén haladnak. S ez alig valamivel több, mint egy félszázad munkájának eredménye, melynek oroszlánrésze a közelmúlt évtizedekre esik. Miután Ausztráliát az angolok kezdetben csupán fegyencztelepnek használták, a gyarmatosodás igen lassan haladt; az első ötven évben az ott letelepedett népességnek sem mennyisége, sem minősége nem jogosította fel a kortársakat a sziget jövőjét illetőleg vérmes jóslatokra. Az ötvenes években felfedezett nagy aranymezők nagy vonzereje idézte elő a bevándorlás emelkedését. Körülbelül ez időtől fogva, mely egyszersmind a hét ausztráliai gyarmat fejlődési korszakának kiindulási pontja, vannak pontosabb statisztikai adatok a világrész majdnem valamennyi fontosabb viszonyairól. 1861-ben végezték ugyanis az első censust, melynek eredményeinek összehasonlítása a jelen állapottal szemléltető képet ad a rövid idő alatt történt rohamos haladásról.

De nem érdektelen a népesség számának növekedésére egy tekintetet vetni az európaiak letelepedésének első napjától, 1788. jan. 26-ától 1897. végeig Coghlan érdekes évkönyve nyomán:¹⁾

É v	Ausztrália népessége	Évi szaporodás ‰-okban	É v	Ausztrália népessége	Évi szaporodás ‰-okban
1788	1.030	—	1881	2,742.550	3·60
1801	6.508	15·13	1891	3,809.895	3·34
1811	11.525	11·94	1892	3,985.273	2·60
1821	35.610	5·88	1893	4,068.302	2·08
1831	79.306	8·34	1894	4,153.766	2·10
1841	211.095	10·28	1895	4,238.350	2·04
1851	430.596	7·36	1896	4,323.204	2·00
1861	1,252.994	11·30	1897	4,410.151	2·01
1871	1,924.770	4·39			

¹⁾ A Statistical Account of the seven Colonies of Australasia, 1897—8. By T. A. Coghlan. Sydney 1898.

Ez adatokban azonban nem foglaltatik a benszülött lakosság, mely mindinkább kihalóban van és melynek számát teljes pontossággal nem is lehet megállapítani, miután különösen Nyugat-Ausztráliának tekintélyes területrészeire még nem hatoltak be az európaiak. Az 1891. évi census csupán négy gyarmat (Uj-Dél-Wales, Victoria, Nyugot- és Dél-Ausztrália) ausztrálnégereiről (38.879) és a maorikról (41.993) ad pontos számot. Tasmaniában a benszülöttek teljesen kihaltak, Queenslandban azonban számukat mintegy 70.000-re teszik. A világrész összes lakossága 1897-re hozzávetőleg 4,650.000-re tehető.

Az angol származású lakosságnak gyarmatonkint való szaporodását a következő táblázatból vehetjük ki:

A gyarmat neve	1860	1870	1880	1890	1897
Uj-Dél-Wales . . .	348.546	498.659	747.950	1,121.860	1,323,460
Victoria	537.847	726.599	860.067	1,133.266	1,176.248
Queensland	23.056	115.567	226.077	392.965	484.700
Dél-Ausztrália . .	124.112	183.797	267.573	319.414	363.044
Nyugot-Ausztrália	15.227	25.084	29.019	46.290	161.924
Tasmania	87.775	100.765	114.762	145.290	171.719
Uj-Zealand	79.711	248.400	484.864	626.048	729.056
Ausztrália	1,221.274	1,898.871	2,730.312	3,785.133	4,110.151

A szaporodásban itt természetesen nevezetes része van a bevándorlásnak, a gyarmatok közötti népcserének; hogy mily mérvű és irányú volt az 1851-től kezdve, midőn az nagy aranyleletek hírére a kincskeresők özöne megindult e világrész felé, azt a következő táblázat mutatja. A népesség szaporodása a bevándorlási többlet folytán volt:

A gyarmat neve	1851—60	1861—70	1871—80	1881—90	1891—97
Uj-Dél-Wales . . .	123.097	45.539	109.341	164.205	37.188
Victoria	398.753	38.935	() 12.672	112.093	(—) 38.452
Queensland	¹⁾	68.191	73.849	101.530	28.191
Dél-Ausztrália . .	33.024	17.949	34.569	(—) 17.000	(—) 411
Nyugot-Ausztrália	7.187	5.891	(—) 638	10.170	108.682
Tasmania	6.767	(—) 3.228	(—) 1.427	5.572	6.320
Uj-Zealand	44.742	118.637	132.976	9.451	20.801
Ausztrália	613.570	291.914	335.998	386.021	112.319

Az aranyfelfedezés hatása világosan kitűnik e számokból, és pedig gyarmatonkint különböző időben, csupán Uj-Dél-Walesben és

¹⁾ Benfoglaltatik Uj-Dél-Wales adatában.

Victoriában egyszerre; Queenslandban 1881—90-ben, Nyugot-Ausztráliában a legutóbbi időben és Uj-Zealandban 1881-ben ütött ki az aranyláz. Az utolsó hét év adatai különben érdekesen illusztrálják, mily nagy a népesség mozgása az ausztráliai gyarmatokon még mai nap is, midőn a gyarmatosítás munkája már nagy részben befejeztetett.

De a népesség természetes szaporodása is lényegesen növeli e világrész lélekszámát. A születési arányszám megfelel az európai államok ez arányszámait átlagának, a halálozási arányszám azonban kedvezőbb, mint Európa bármely országában. A népmozgalom arányszámait különben 1897-ben gyarmatonként következők voltak:

A gyarmat neve	1000 lélekre esett					A törvénytelen születések aránya az összes születésekhez viszonyítva	A természetes szaporodási arányszám
	születés			halálozás	házasság		
	törvényes	törvénytelen	összesen				
Uj-Dél-Wales .	26·55	1·87	28·42	10·88	6·72	6·58	17·54
Victoria . . .	25·18	1·44	23·62	12·87	6·34	5·42	13·75
Queensland . .	28·12	1·80	29·92	11·33	6·05	6·02	18·59
Dél-Ausztrália .	25·51	0·93	26·44	11·18	5·40	3·52	15·26
Nyugot-Ausztr.	25·40	1·42	26·82	17·63	11·06	5·27	9·19
Tasmania . . .	26·13	1·59	27·72	11·53	6·22	5·74	16·19
Uj-Zealand . .	24·82	1·14	25·96	9·14	6·83	4·41	16·82
Ausztrália . .	25·92	1·52	27·45	11·46	6·58	6·58	15·99

A halálozási arányszámok határozottan Ausztrália egészséges éghajlata mellett szóló ékes tanubizonyságok, még Nyugot-Ausztrália is, hol a miasmás betegségek erősen pusztítanak, kedvezőbb egészségi viszonyúnak látszik, mint Európa legtöbb állama.

A népszaporodás két tényezőjének hatalmas működése dacára Ausztrália területe még igen gyéren van benépesítve, mint ezt a censuseredményeken alapuló következő adatok mutatják:

A gyarmat neve	1861	1871	1881	1891
Uj-Dél-Wales	1·13	1·62	2·42	3·65
Victoria	6·15	8·32	9·81	12·98
Queensland	0·04	0·18	0·32	0·59
Dél-Ausztrália	0·14	0·20	0·31	0·35
Nyugot-Ausztrália	0·02	0·03	0·03	0·05
Tasmania	3·44	3·88	4·41	5·59
Uj-Zealand	0·95	2·45	4·69	6·00
Ausztrália	0·41	0·63	0·89	1·24

Az 1897. év végén, a benszülötteket is beleszámítva, Ausztrália népessége négyszög mértföldenkint 1.51 léleknyi sűrűséget ért el, tehát valamennyi világrész között, a sarki vidékektől eltekintve, a leggyébrebb népességű; Európánál ez arányszám ugyanis 99.66, Ázsiánál 48.57, Afrikánál 14.77, Amerikánál pedig 8.96.

Ennek daczára az ausztráliai kormányok nem nézik jószemmel a bevándorlók némely csoportját, különösen a chinaiakat, kiknek beözönlése ellen már 1880. óta alkalmaznak prohibitív rendszabályokat. Az 1891. népszámlálás alkalmával 42.521 chinait és chinai fajkeveréket találtak, és valószínű, hogy 1901-ben a szigorított intézkedések daczára lényegesen megnövekedett számot fognak constatálni. Szükségesnek látszott továbbá a polynézek, a hinduk és más keleti fajok bevándorlását korlátozni, de itt az a nehézség forgott fenn, hogy ezek nagyrészt angol alattvalók voltak, kiknek helyváltztatását a birodalom területén belül nem látszott jogosnak akadályozni. Ezért a gyarmati kormányok egy része azt a megoldási módot választotta, hogy a bevándorolni óhajtok írásban kérjenek erre engedélyt, a mi által a bevándorlás feltételeül bizonyos műveltségi fokot szabnak meg.

A bevándorlóknak természetesen csak kis része szerzi meg az állampolgárságot; 1896-ban csupán 1137, ezek közül 583 német vagy osztrák, 284 skandináv, 19 chinai és 281 egyéb nemzetiségbeli.

Nem érdektelen különben Ausztrália 1891. évi lakosságának származás szerinti megoszlása sem. A lakosság tömege már e világrészbeli születésű: 2,561.865, utána természetesen Anglia következik 1,040.000, mihez még az angol gyarmatokból származók (18.354) csatlakoznak. A chinaiakon (40.502) kívül tekintélyes még a német bevándoroltak száma, 49.688, továbbá a skandinávok (12.824), az amerikaiak (9.671) és a dánok (8466) száma. A magyarok természetesen itt is az osztrákokkal együtt szerepelnek 2.219 lélekkel.

A származás szerinti eloszlással kapcsolatos a vallás is; a lakosság zöme, vagyis 1,485.066 anglikán, a római katolikus egyház 801.118, a presbyterianus 493.369, a wesleyan és egyéb methodista 434.355, a congregationalista 79.423, a baptista 87.176, az üdv hadserege 42.811, a lutheranus vallás 76.439 hívőt számlált 1891-ben, a zsidók száma 15,268, a mohamedánoké, buddhistáké, confucianusoké 46.166 volt.

Már a bevezetésben jeleztük az ausztráliai civilizáció magas fokát, mi annak tulajdonítható, hogy a gyarmatokban, miután a létért való küzdelem első stádiumain túljutottak, erősen láttak hozzá a közoktatásügy fejlesztéséhez, úgy az állam, mint az egyház és a társadalom. Mondhatni, hogy kevés ország van, hol olyan mérvben gondoskodnának az iskoláztatás szükségéről, mint a gyarmatokban, különösen az állam hoz olyan áldozatokat, hogy a legszegényebb szülőnek is lehetővé teszi gyermeke nevelését. Az állam 1896. évi ez irányú működéséről a következő számadatok nyújtanak képet:

A gyarmat neve	Az állami isko- lák száma	A tanerők száma			Az iskolák fentartása			
		férfiak	nők	össze- sen	az igazga- tási és fentar- tási ki- adások	bevéte- lek tan- díjakból, könyv- eladás- ból, stb.	az állami netto ki- adások, az alapítvá- nyokból történtek kivétel.	az ala- pítvá- nyok ter- hére történt kiadások
font sterlingben								
Uj-Dél-Wales .	2.574	2.332	2.043	4.375	594.555	74.866	519.689	56.752
Victoria . . .	1.886	1.760	2.352	4.112	583.273	5.817	577.456	10.897
Queensland . .	759	798	917	1.715	181.556	—	181.556	14.232
Dél-Ausztrália .	639	396	736	1.132	137.315	13.796	123.519	7.172
Nyugot-Ausztr.	150	103	157	260	32.567	2.353	30.214	33.769
Tasmania . . .	268	215	274	489	33.113	1.134	31.979	5.384
Uj-Zealand . .	1.533	1.424	2.091	3.515	422.491	3.623	418.863	53.534
Ausztrália . .	7.809	7.028	8.570	15.593	1.984.870	101.539	1.883.281	181.740

Ez iskolák kevés kivétellel elemi iskolák, nem foglalvák benne azonban az Uj-Zealandban a maori gyermekek számára létesített intézetek, az Uj-Dél-Wales adataiba ellenben öt magasabb iskola is bevéteztett. Queensland 759 iskolája közül pedig tulajdonképen csupán 385 állami, a többi államilag segélyezett.

De a magánosok által fentartott iskolák száma is elég jelentékeny, 1896-ban 2774 volt 8057 tanerővel.

Az iskolalátogatás mérvére vonatkozó adatok a következők iskolaköteles korban volt 1896-ban 1,001.050 gyermek, ebből állami vagy magániskolába beiratva 878.061, az iskolát tényleg látogatók középszáma pedig 619.478. Ez utóbbi adat, bár az előző évekhez lényeges javulást mutat, arról tanuskodik, hogy az iskoláztatás terén még sok tennivaló van hátra.

A közép- és szakiskolák ismertetését, miután a használt forrás kimerítő és egységesen összefoglalható adatokat e tekintetben nem tartalmaz, mellőzve, megemlítjük még, hogy a felső oktatás céljaira öt egyetem szolgál és pedig: Sydney, Melbourne, Adelaide, Otago (Uj-Zealand) és Hobart (Tasmania) városokban. A legrégebbi a sydney-i 1852-ből, a legújabb a hobarti 1890-ből. Mind az öt egyetem ugyanazon képesítési fokokat adja meg, mint az angol egyetemek és nyitva áll a nőknek is. Hallgatóinak összes száma 1896-ban 2156 volt.

A műveltség terjedéséről azonban legalkalmasabban az irni-olvasni tudók számaránya és ennek időszakonkénti alakulása ad képet. A legutóbbi négy census eredményei alapján az alphabetismus fejlődése a következő volt:

A műveltségi fok	Tízezer lélekre esett							
	az egész népességben				az 5 éven felüli népességben			
	1861	1871	1881	1891	1861	1871	1881	1891
Irni olvasni tud . . .	5.831	6.334	7.060	7.573	7.001	7.033	8.270	8.804
Csak olvasni tud . . .	1.189	1.022	610	352	1.380	1.186	689	393
Se irni se olvasni . .	2.980	2.644	2.330	2.075	1.619	1.776	1.041	803

A haladásról, mely e táblázatból szembetűnik, tanuskodik a házassági anyakönyvekből kivont statisztika, mely a magukat kézjegyvonással bejegyzők számának folytonos csökkenését mutatja, továbbá a postai levél- és hírlapforgalom rohamos növekvése, volt ugyanis:

Év	A levelek és levelező-lapok száma	Fejenként	A hírlapok száma	Fejenként
1851	2,165.000	4.7	2,150.000	4.7
1861	14,061.000	11.3	10,941.400	8.8
1871	30,435.300	15.7	17,252.700	8.9
1881	80,791.700	29.1	43,802.000	15.8
1891	183,694.900	49.8	95,879.760	24.9
1896	201,264.900	47.0	113,613.000	26.5

A művelődés céljaira szolgáló számos intézmény közül itt csupán az 1359 könyvtárt említjük, melyek 2,434.052 kötet könyvet tartalmaztak.

Rátérünk ezek után a gyarmatlakók társadalmi helyzete vázolására. Hogy e világrész lakói általában véve lényegesen kedvezőbb viszonyok között élnek, mint pl. az európaiak, az meg lehetőszen ismeretes tény. A szegényt és a gazdagot elválasztó űr nem oly széles, a létküzdelem nem oly keserves, a bérmunka nem oly hálátlan foglalkozás, mint Európában. Nem is szólva a szórakoztatás, a szellemi és testi üdülés oly nevezetes eszközeiről, mint a milyenek a gyarmati fővárosok rengeteg parkjai és gazdag műgyűjteményei, a nélkülözések és a szenvedések enyhítésére az állam és társadalom oly hathatós közreműködését látjuk, mely a szegényebb néposztálynak elviselhető sorsot biztosít. A főtörekvések arra irányulnak, hogy a fiatalok a bűn ösvényére való tévedéstől visszatartóztassanak, az aggok és rokantak hiányt de lássanak, a betegek, örültek ápolttassanak, az inségesek gyámolításban részesüljenek. E munka eredményeit a következő számok mutatják gyarmatonként 1896-ban:

A gyarmat neve	A kórházak száma	Az ápoltak száma	Kiadások £-ben	Az ápolat elme-betegek száma	Elme-beteg ápolá-i kiadás £-ben	A men-helye-ken tar-tóz-kodók száma	Men-hely-kiadások £-ben
Uj-Dél-Wales . .	107	23.697	133.085	4.591	103.928	8.531	145.253
Victoria . . .	52	23.140	137.751	4.841	96.744	7.650	104.885
Queensland . . .	59	16.420	102.952	1.884	39.154	1.931	39.953
Dél-Ausztrália . .	8 ¹⁾	2.633	14.890	1.125	21.459	1.706	28.991
Nyugot-Ausztrália	21	4.143	17.469	249	6.948	506	13.843
Tasmania	10	2.522	12.050	412	8.145	1.258	7.593
Uj-Zealand . . .	39	10.660	96.379	2.680	50.972	3.702	89.669
Ausztrália . . .	296	86.215	514.576	15.782	327.350	25.384	429.687

¹⁾ Csak az Adelaide-i kórház adatai.

A gyarmatok társadalmának erkölcsi viszonyai megítélésére támpontokat az igazságszolgáltatási statisztika adatai nyújtanak, melyek főbbjeit gyarmatonként közöljük:

A gyarmat neve	A vádlottak száma	1000 lélekre esik	Jogérvényesen				Tárgyalás alatt	‰
			felmentettek	‰	elíteltettek	‰		
Uj-Dél-Wales .	56.498	43·87	9.671	17·12	45.493	80·52	1.334	2·36
Victoria . . .	22.787	19·34	7.353	32·27	14.759	64·77	675	2·96
Queensland . .	18.692	40·08	3.521	18·84	14.681	78·54	490	2·62
Dél-Ausztrália .	6.810	18·98	1.374	20·18	5.234	76·86	202	2·96
Nyugot-Ausztr.	13.318	111·36	4.619	34·68	8.426	63·27	273	2·05
Tasmania . . .	4.514	27·61	994	22·02	3.450	76·43	70	1·55
Uj-Zealand . .	18.815	26·63	4.137	21·99	14.149	75·20	529	2·81
Ausztrália . . .	141.434	33·04	31.639	22·39	106.192	75·08	3.573	2·53

Feltűnő a vádlottak nagy aránya Nyugot-Ausztráliában, mi a nőtlen férfiak nagy számának és a gyarmat jelenlegi gazdasági viszonyainak tulajdonítható, Uj-Dél-Walesnek és Queenslandnek a többinél szintén jóval magasabb arányszámait pedig arról tanuskodnak, hogy e gyarmatokban aránylag nagy a vándorló népesség száma. Az ítélkezés arányszámainak vizsgálatánál figyelemmel kell lenni arra, hogy a gyarmatokban úgy a rendőrség működésének módja, mint a bírósági gyakorlat, sőt a törvények intézkedései éppen nem egyöntetűek.

Az ezen táblázatból nyert kép azouban lényegesen veszít sötét-ségéből, ha figyelembe vesszük, hogy az incriminált cselekmények nagy része nem egyéb, mint részegeskedés, csavargás, csendháborítás, stb. Azért szükségesnek véljük e 141.434 vádlottat a vád tárgya szerint is részletezni:

A gyarmat neve	Súlyosabb bűncselekmények						Kisebb jelentőségű bűncselekmények		
	a személy ellen	1000 lélekre	vagyron ellen	1000 lélekre	összesen	1000 lélekre	összesen	1000 lélekre	ebből iszákosság
Uj-Dél-Wales .	4.195	3·26	6.462	5·02	10.657	8·28	45.841	35·59	19.499
Victoria . . .	1.002	0·85	2.856	2·42	3.858	3·27	18.929	16·07	10.960
Queensland . .	1.936	4·15	2.141	4·59	4.077	8·74	14.615	31·34	6 105
Dél-Ausztrália	407	1·13	800	2·23	1.207	3·36	5.603	15·62	1.949
Nyugot-Ausztr.	1.010	8·44	1.591	13·31	2.601	21·75	10.717	89·61	3.491
Tasmania . .	341	2·09	844	5·16	1.185	7·25	3.329	20·36	658
Uj-Zealand . .	1.302	1·84	2.275	3·22	3.577	5·06	15.238	21·57	4.916
Ausztrália . .	10.193	2·38	16.969	3·96	27.162	6·34	114.272	26·70	47.578

A tulajdonképeni bűncselekmények száma tehát, miután az iszákosság a jogrend megsértésének nem vehető, 93.856 és ennek is majdnem háromnegyedrészre kisebb jelentőségű vétség vagy kihágás. Az iszákosokkal szemben különben a törvényt a gyarmatokban rendkívül eltérően alkalmazzák, legenyhébben Victoria államban, hol a vádlottaknak csupán 60%-át ítélik el, továbbá Nyugot-Ausztráliában, hol pedig az iszákossággal vádlottak száma az össznépességhez arányitva elég nagy, legszigorúbban pedig Uj-Dél-Walesben és Queenslandban. Már ez adatok is mutatják, hogy a rendőrségnek elég teendője lehet; a rendőrintézmény állapotát 1896-ban következő táblázat világítja meg:

A gyarmat neve	Rendőrség			Egy rendőrre esik lakos	Egy rendőrre eső terület a vidéki kerületekben
	Fővárosi	Vidéki	Összesen		
	rendőrök száma				□ mértföld
Uj-Dél-Wales . .	749	1.125	1.874	687	276
Victoria	680	732	1.412	835	120
Queensland . . .	163	641	804	580	1.043
Dél-Ausztrália . .	160	209	369	972	4.323
Nyugot-Ausztrália	87	351	438	273	2.780
Tasmania	43	218	261	627	120
Uj-Zealand	54	463	517	1.336	226

A társadalmi viszonyok jellemzésére szolgálhatnak továbbá az öngyilkosokra, a törvénytelen születésekre és az elválásokra vonatkozó adatok. Az öngyilkosok száma úgy abszolút, mint a népességhez viszonyítva folytonosan nő 1871-től kezdve; az utóbbi 10 év átlagában 446 volt, vagyis 100.000 lélekre 11,3, de tényleg az öngyilkosságok száma ennél jóval nagyobb, legkedvezőbb az arány Tasmaniában; az európai államokhoz hasonlítva pedig az ausztráliai arányszám kedvezőnek mondható, mint ezt a következő összeállításból látjuk: 100.000 lélekre esett Dániában 25,3, Franciaországban 21,8 Svájcban 21,6, Poroszországban 19,7, Ausztriában 15,9, Belgiumban 12,2, Svédországban 11,9, Bajorországban 11,8, Angliában 8,0, Norvégiában 6,6, Németalföldön 5,8, Skóciában 5,6, Olaszországban 5,2, Írországban 2,4.

Hasonlóképen alacsonynak látjuk a törvénytelen születések arányszámát, bárha az évről-évre emelkedik is; volt ugyanis az összes születések százalékában 1871-ben 3,19, 1881-ben 4,21, 1891-ben 4,74 és 1896-ban 5,56 törvénytelen születés. Az európai államok legutóbbi adatai pedig:

Ország	A törvény- telen szüle- tések ‰-a	Ország	a törvény- telen szüle- tések ‰-a	Ország	A törvény- telen szüle- tések ‰-a
Szerbia	1·00	Poroszország .	7·81	Svédország . .	10·23
Németalföld . .	3·20	Franciaország	8·41	Portugália . .	12·21
Svájc	4·63	Magyarország .	8·61	Szászország . .	12·45
Románia	5·75	Belgium	8·75	Bajorország . .	14·01
Finnország . .	6·42	Németbirod. . .	9·23	Ausztria	16·67
Olaszország . .	7·30	Dánia	9·43		
Norvégia	7·33	Württemberg .	10·03		

Az elválások tekintetében különösen a kilenczvenes évek adatai érdekesek; az előző években ugyanis az elválások arányszáma normálisnak, sőt alacsonynak volt mondható, az említett időszakban azonban következőkép alakult: 10.000 házasságra esett elválás: 1890-ben 50·9, 1891-ben 77·0, 1892-ben 81·8, 1893-ban 183·5, 1894-ben 206·5, 1895-ben 170·6, 1896-ban 121·4. E fejlődési menetre Új-Dél-Wales viszonyai gyakoroltak döntő befolyást. E gyarmatban az 1873 óta érvényben levő házassági törvény szerint csak a házasságtörés képezett felbontási okot, az 1892-ben életbelépett új törvény a válásra feljogosító okokat szaporította, a mi számos kényszerű együttélés megszűnésére vezetett, mint azt e gyarmatban előfordult jogérvényes elválások adatai mutatják: 1890-ben volt 59, 1891-ben 73, 1892-ben 113, 1893-ban 313, 1894-ben 387, 1895-ben 314, 1896-ban 178. A két utolsó évben szembeüő csökkenés azt sejteti, hogy a törvény egyébként az egészséges házasságok könnyelmű felbontására nem fog buzdítani. Victoriában, hol már 1890-ben lépett életbe hasonlóan intézkedő törvény, a hatás nem volt ily rohamos, de annál továbbtartó; volt ugyanis elválás:

1890-ben	40	1894-ben	83
1891-ben	99	1895-ben	85
1892-ben	92	1896-ban	108
1893-ban	92		

Miután az eddigiekben Ausztrália népességi, műveltségi és társadalmi állapotát igyekeztünk megvilágítani, nem véljük érdeketlennek gazdasági viszonyairól részletesebben szólni azon kép kiegészítéseül, melyet e folyóirat múlt évi folyamában Bates cikke nyomán Ausztráliáról bemutattunk.

A világrész gazdasági nagy fellendülése talán legszembeüőbb kereskedelmi forgalmának fejlődését feltűntető adatokból; 1825-től 1897-ig volt ugyanis Ausztrália kereskedelmi forgalmának értéke:

Év	Összesen £.	Fejenként £. s. d.			Év	Összesen £.	Fejenként £. s. d.		
1825 . . .	511.993	10	13	11	1892 . . .	123,761.263	31	2	10
1841 . . .	5,573.000	22	4	0	1893 . . .	117,172.258	29	2	0
1851 . . .	8,957.610	18	10	7	1894 . . .	109,691.901	26	13	8
1861 . . .	52,228.207	41	19	10	1895 . . .	112,810.793	26	17	8
1871 . . .	69,474.084	35	18	4	1896 . . .	129,139.621	30	3	4
1881 . . .	101,710.967	36	12	7	1897 . . .	138,101.106	31	12	7
1891 . . .	144,766.285	37	13	7					

Ez adatok megítélésénél tekintetbe veendő az, hogy a gyapjúnak, e gyarmatok egyik főkiviteli cikkének ára 1891-től kezdve erősen lezökkent. Az utolsó évek nagy gazdasági depressiójának, melynek hatásait még mai nap sem heverték ki a gyarmatok, tulajdonítható a fejenkénti átlagnak az előző évtizedekhez képest alacsony-sága. Megjegyezzük továbbá, hogy ez adatokban a gyarmatok közti áruforgalom is benne foglaltatik, a külkereskedelmi forgalom pedig következőképen alakult:

Év	Összes érték		Fejenként		
	£.	£.	s.	d.	
1861	35,061.282	28	3	10	
1871	39,729.016	20	10	10	
1881	64,551.678	23	6	3	
1891	81,651.488	22	0	8	
1896	74,649.591	17	8	9	

A forgalomban főszerepet az anyaországgal való kereskedelem viszi, sorban ezután Franciaország, Németország, Belgium és az Egyesült-Államok következnek; 1883-ig az európai államok forgalmát az Egyesült-Államok közvetítették, ez időtől fogva azonban közvetlen kereskedelmi összeköttetésben áll Európával Ausztrália.

A kivitelnek fő tárgya a gyapjú és pedig rendeltetési országok szerint a következő értékben:

Ország	Érték £-ben			Százalékokban		
	1881	1891	1896	1881	1891	1896
Anglia	15,777.327	19,891.218	15,650.777	97.8	82.7	76.6
Belgium	96.557	1,453.755	1,066.563	0.6	6.0	5.2
Németország	53.809	782.676	1,134.824	0.3	3.3	5.6
Franciaország . . .	26.965	1,386.768	2,073.254	0.2	5.8	10.1
Egyesült-Államok . .	132.699	514.551	441.049	0.8	2.1	2.2
Egyéb államok . . .	48.725	34.259	67.388	0.3	0.1	0.3
Összesen	16,136.082	24,063.227	20,433.855	100.00	100.00	100.00

A kereskedelmi forgalom fejlődésével kapcsolatos természetesen a hajózási forgalom emelkedése; ebben főrésze a gyarmatok közötti élénk összeköttetésnek van, mint azt a következő adatokból láthatjuk. A hajóforgalom volt ugyanis 1861-től 1896-ig:

É v	A közlekedett hajók száma	Tonnatartalom	Legénység	A hajók átlagos tonna-tartalma
Gyarmatközi forgalom:				
1861	8.355	1,751.628	122.280	210
1871	10.930	2,950.488	169.020	270
1881	12.300	5,790.458	324.951	471
1891	14.078	11,022.495	443.424	783
1896	13.935	12,499.561	464.392	897

É v	A közlekedett hajók száma	Tonnatartalom	Legénység	A hajók átlagos tonna-tartalma
Nemzetközi forgalom :				
1861	1.961	1,076.856	52.440	549
1871	2.314	1,279.416	52.330	546
1881	3.635	3,153.087	129.826	867
1891	4.390	6,457.050	231.878	1.471
1896	4.260	7,114.438	247.326	1.670
Összes forgalom :				
1861	10.316	2,823.484	174.720	274
1871	13.274	4,229.904	221.350	319
1881	15.935	8,943.545	454.777	561
1891	18.468	17,479.535	675.302	946
1896	18.195	19,613.999	711.718	1.078

A hajózás azonban csak addig elégithette ki a közlekedés szükségletét, míg a gyarmatosítás a sziget belseje felé nem terjedt; miután tudvalevőleg e világrész belvizekben ugyancsak szegény, mindinkább nélkülözhetlenné vált a vasutépítés a gyarmatok fejlődése érdekében. 1846-ban kezdődött meg az iránt a mozgalom, de számos nehézségek folytán az első vasuti vonal csupán 1854-ben adatott át a közforgalomnak. Ez időtől fogva a vasuti hálózat fejlődése a következő volt:

Év	Megnyitott vonalak angol mértföldekben összesen évenként		Év	Megnyitott vonalak angol mértföldekben összesen évenként	
1854	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	1876	2.679	535
1855	16 ¹ / ₂	14	1877	3.447	768
1856	32 ¹ / ₂	16	1878	3.976	529
1857	117	84 ¹ / ₂	1879	4.393	417
1858	132	15	1880	4.933	540
1859	171	39	1881	5.526	593
1860	215	44	1882	6.169	643
1861	243	28	1883	6.587	418
1862	373	130	1884	7.425	838
1863	400	27	1885	7.881	456
1864	474	74	1886	8.669	788
1865	495	21	1887	9.498	829
1866	524	29	1888	10.230	732
1867	718	194	1889	11.074	844
1868	789	71	1890	11.713	639
1869	918	129	1891	12.174	461
1870	1.040	122	1892	12.405	231
1871	1.135	95	1893	12.796	391
1872	1.273	138	1894	13.142	346
1873	1.498	225	1895	13.790	645
1874	1.700	202	1896	13.831	41
1875	2.144	444	1897	14.269	438

A tulajdonképeni fejlődés, mint látható, 1871-től kezdődik; az ideig a pénzügyi megoldás nagy nehézségekkel járt, miután a gyarmatok nem igen kaptak elfogadható kamat mellett kölcsönt. És bár az államadósságok jelenlegi álladékanak legnagyobb része vasuti kölcsönből származik és a kormányok nagy erélyt fejtenek a vasuti hálózat kiterjesztésében, még mindig bő tere van itt a fejlesztésnek. Nem érdektelen különben a haladást e tekintetben gyarmatonkint megfigyelni. A vasuti vonalak hossza angol mértföldekben volt ugyanis:

A gyarmat neve	1861	1866	1871	1876	1881	1886	1891—2	1896—97-ben		
								össze- sen	esik egy mértföld vasuti vonalra	
									la- kos	terü- let
Uj-Dél-Wales	73	143	358	554	1.040	1.941	2.266	2.724	477	114
Victoria	114	275	276	718	1.247	1.754	2.903	3.129	374	28
Queensland	—	50	218	298	800	1.433	2.320	2.506	192	267
Dél-Ausztrália . . .	56	56	133	308	845	1.226	1.823	1.889	189	478
Nyugot-Ausztr. . . .	—	—	—	38	92	202	657	1.361	116	717
Tasmania	—	—	45	45	168	303	425	475	350	55
Uj-Zealand	—	—	105	718	1.334	1.810	2.011	2.185	328	48
Ausztrália	243	524	1.135	2.679	5.526	8.669	12.405	14.269	305	216

A vasuthálózat tehát a lakosság számához arányitva sűrűbb Ausztráliában, mint a civilisált világ bármely országában, leginkább a gyérnépességű Canada és az Egyesült-Államok közelitik meg; a területhez viszonyítva azonban kedvezőtlenebb arányszámot mutat, mint Braziliát kivéve, bármely más művelt állam. Az arányszám alacsonyságát természetesen Nyugot- és Dél-Ausztrália közlekedésének fejletlensége okozza, noha az elsőnél a haladás elég gyorsnak mondható. Ugyancsak e két gyarmat között hiányzik az összeköttetés, míg a többi szárazföldi gyarmatok fővárosai között a vasuti kapcsolat már létesült, dacára annak, hogy a nyomtáv tekintetében fennálló lényeges eltérések a gyarmatközi összeköttetésnél nem csekély nehézségeket okoztak. A nyomtávot illetőleg ugyanis az egyes gyarmatoknál a következő eltéréseket látjuk: Uj-Dél-Wales a 4 láb $8\frac{1}{2}$ hüvelyk, Victoria 5 l. 3 h., Queensland, Nyugot-Ausztrália és a két szigeti gyarmat a 3 l. 6 h. és végre Dél-Ausztrália a két utóbb említett nyomtávot vegyesen alkalmazza.

A vasutak építési és befektetési költségei 1897-ig 129,570.708 £-t tettek ki; legolcsóbb a nyugat-auztráliai vonalak építése volt, hol számbajövő technikai akadályokkal küzdeni nem kellett, legdrágább Uj-Dél-Walesben és Victoriában, a hol már a sűrűbb lakottságnál fogva a kisajátítási költségek is tetemesebbek voltak.

A vasutépítésnek kezdettől fogva bevallott célja a gyarmatosítás előmozdítása volt, ha szükséges, áldozatok árán is, az utóbbi időben azonban már arra is törekeshnek a gyarmatok, hogy a vasutaknak, ha nyereséget nem is hoznak, legalább költségei térüljenek

meg jövedelmükből. Dél-Ausztráliának északi területét kivéve a többi gyarmat vasutai tiszta fölöslegeket is mutatnak fel, a mennyiben 1896/7-ben a nyers bevételek 10,217.466 £-t, az üzleti kiadások 5,971.269 £-t, a tiszta jövedelem 4,246.197 £-t tettek ki. Összehasonlítva a jövedelmezőségi százalékot a vasuti kölcsönök után fizetett átlagos kamatlábbal, kitűnik, hogy a vasutüzem Ausztráliában 0.69% átlagos kamatvesztést okoz. Legnagyobb e veszteség Dél-Ausztráliában, főleg azon nagy üzleti költségek folytán, melyeket a teredo (fűró csiga) és a cyclon által okozott nagy károk helyreállítása igényelt, továbbá Tasmaniában, hol a jövedelmezőségi szám nagyon alacsony, Nyugot-Ausztrália ellenben 5.43% kamatnyereséget mutat fel, mi magyarázatát az aranymezőkre való özönlésben találja.

A forgalomról gyarmatonkint a következő adatokat közölhetjük:

A gyarmat neve	Jármű állomány 1896—7-ben			Szállított személyek száma		Szállított teherjavak tonnában	
	Mozdonyok	Személykocsik	Teherkocsik	1891—92	1896—7	1891—92	1896—7
Uj-Dél-Wales .	502	1,026	9,455	19,918.916	22,672.924	4,296.713	4,567.041
Victoria . . .	517	1,490	8,631	69,546.921	42,263.638	3,431.578	2,383.445
Queensland .	287	465	4,310	2,370.219	2,633.556	768.527	1,243.603
Dél-Ausztrália	320	369	6,219	5,749.028	5,799.928	1,106.839	1,146.293
Északi terület	6	7	134	4.541	3.080	2.633	3.150
Nyugot-Ausztr.	151	224	3,485	508.304	3,607.486	94.476	858.748
Tasmania . .	61	213	997	725.724	542.825	161.141	229.707
Uj-Zealand . .	269	714	8,503	3,555.764	4,482.456	2,122.987	2,368.927
Ausztrália . .	2,113	4,508	41,734	102,379.417	82,005.893	11,934.894	12,800.914

A közforgalom céljaira szolgáló vasutakon kívül vannak természetesen a nagy városokban közuti vasutak is, így Sydney-ben és Melbourne-ban gőz-, kábel- és villamos, Brisbane-ban lóvasut, melynek villamossá átalakítása most van munkában; ugyancsak lóerő van alkalmazásban még most is az Adelaide-i, Roeburne-t és Cossack ot (Nyugot-Ausztrália) összekötő közuti vasutnál, Tasmaniában azonban villamos tramwayt használnak.

A közlekedési eszközök másik csoportjáról, a postáról, mint a műveltség mérőeszközéről már említést tettünk s azért itt csupán a távirdára vonatkozó főbb adatokat soroljuk fel. A táviróhálózat a következő fejlődésmenetet mutatja: a táviróvonalak hossza volt 1871-ben 13.733, 1881-ben 29.428, 1891-ben 44.855 és 1896-ban 49.364 angol mértföld, a huzalok hossza pedig 1871-ben 17.661, 1881-ben 49.120, 1891-ben 89.081 és 1896-ban 101.335 angol mértföld. Az állomások száma 1896-ban 3387, a táviratok száma pedig 9,441.000, vagyis egy-egy lakosra 2.2 távirat esett, tehát több, mint a világ bármely más államában. A telephon-állomások száma 104, az előfizetőké 17.671.

Európával és a többi világrészszel Ausztrália az ázsiai vonalokhoz csatlakozó három kábelhálózat útján van összekötve, melyek elseje 1872 októberében nyílt meg. Tasmaniával a szárazföldet már

1869-ben, Uj-Zealanddal pedig 1876-ban kötötték össze. Általános óhajlás és többszörös megvitatás tárgya már régóta a Pacific-kábel, mely csak angol területet érintve kapcsolná össze a gyarmatokat Amerikával, melynek keresztülvitele lényegesen leszállítaná az Európa és Amerika közti összeköttetés költségeit és nagy szolgálatokat tehetne háború kitörésének esetén.

Mindez azonban csupán bevezetéseül szolgálhat Ausztrália gazdasági viszonyainak leírásához, miután úgy a kereskedelem, mint a közlekedés jelen fejlettsége csak folyománya a világrész kedvező gazdasági helyzetének, melynek forrása első sorban a fémbányászat. Az első nagyobb aranylelet idejétől, 1851-től kezdődik a gyarmatok fejlődése és haladásuk sorrendje párhuzamos továbbra is a leletekkel; Uj-Dél Walesben találtak először aranyat, a másodikat Victoriában, az utolsót Nyugot-Ausztráliában. Mai napig az aranybányászat összes értéke közel 400 millió £, mely gyarmatonkint következőkép oszlik meg 1896-ig bezárólag:

A gyarmat neve	Érték	%
Uj-Dél-Wales	43,399.958	11.2
Victoria	244,138.728	62.8
Queensland	39,196.465	10.1
Dél-Ausztrália	1,918.456	0.5
Nyugot-Ausztrália	4,104.041	1.0
Tasmania	3,383.921	0.9
Uj-Zealand	52,392.430	13.5
Ausztrália	338,533.999	100.00

Ez adatok érthetővé teszik, hogy Victoria, bár területre Tasmaniát kivéve legkisebb, a gyarmatok között csakhamar az első helyet foglalta el és azt megtartotta mindaddig, míg az aranyláz nem csökkent. Az arany utáni sovárgás ugyanis, bár oly óriási leletek, mint a Mount-Morgan-i Queenslandban, meglepik a világot és ugyan-csak busás osztalékot juttatnak a részvényeseknek (a mount-morgani részvénytársaság eddig 4 $\frac{1}{2}$ millió £-t fizetett ki) a lakosság nem nagy részét csábítják el más foglalkozásoktól, pedig az aranybányák távolról sincsenek még kiaknázva. Hat gyarmatról rendelkezésre álló adatok szerint ugyanis 1896-ban összesen 101.280 ember foglalkozott volna aranybányászással, de ezek nagy részénél ez nem kizárólagos, hanem csak mellékkeresetforrás, mert némely gyarmatban bizony, pl. Uj-Dél-Walesben alig élhetnének meg csupán ebből.

Ausztráliának az aranyon kívül más bányatermékei is hozzájárulnak gazdagságához, így az ezüst, a réz, az ón és a szén, a melyek kiaknázásának eredményeit 1897-ig a következő táblázat tünteti fel:

A bányatermék neve	1897-ben £	Összesen 1897-ig £	A bányatermék neve	1897-ben £	Összesen 1897-ig £
Arany	10,847.187	399,381.186	Szén	1,915.855	42,265.840
Ezüst	1,951.229	27,215.916	Egyéb ter-		
Réz	863.421	28,536.981	mékek	263.221	4,17.2763
On	201.470	17,946.072	Összesen	16,042.383	519,518.763

A bányatermelést gyarmatonkint vizsgálva azt látjuk, hogy mind-össze három olyan gyarmat van, melyben nem az aranyra esik a termelés értékének túlnyomó része; Uj-Dél-Walesben ugyanis nagymennyiségű szenet és ezüstöt aknáznak ki. Tasmaniában is majdnem

kétszer annyi az őntermelés értéke, mint az aranyé, Dél-Ausztráliában pedig a réztermelés értéke tizszeresen meghaladja az aranybányászat eredményeit.

A bányászattal foglalkozók száma az 1891. évi census szerint 94.359 volt, vagyis az összes keresők 5·85⁰/₀-ra, az őstermelők 18·62⁰/₀-a. Az őstermeléssel foglalkozók abszolút többsége 310.642 (61·29⁰/₀) ugyanis földművelő. Már e számból kitűnik a földművelésnek fontos szerepe e világrész gazdaságában. A termelés értéke (1896—7-ben 22,778.154 £ volt) a világ többi agricultur országához hasonlítva nem nagy, de a lakosság számához viszonyítva már jelentékenynek mondható, különösen Új-Zealandban, mely gyarmat arányszáma valamennyi országénál magasabb. A földművelés fejlődését az utolsó 36 év alatt a következő kimutatás tünteti fel:

	1861—71	1871—81	1881—91	1891—6	1861—96
A learatott terület növekedése %/o-ban	100·6	107·2	22·1	27·8	548·6
A népesség szaporodása %/o-ban . .	55·6	43·2	38·1	10·9	241·5

A hetvenes években észlelhető nagy növekvés az aranyláz csökkenésének következménye, midőn a népesség nagyrésze az aranyásásnál jövedelmezőbb foglalkozást kezdett keresni. A 80-as évek hanyatlása több okra: a lakosságnak a városi központokba való tömörülésére, a jobb minőségű földek megdrágulására vezethető vissza. A 90-es évek fellendülésében viszont úgy a gabonaár emelkedésének, mint az állam agrárpolitikájának volt része.

A learatott terület terményenkint következőleg oszlott meg 1897—8-ban:

	acrel ¹⁾		acre
Buza	4,673.754	Burgonya	146.860
Kukoricza	345.236	Czukornád	124.506
Zab	750.683	Szőlő	59.361
Más szemes termény . .	101.952	Egyéb termény . . .	903.651
Takarmány	1,909.861	Összesen	9,015.364

A megoszlás arányszámait a multtal összehasonlítva a következő táblázat tünteti fel:

	1861	1871	1881	1891	1896	1897—8
Buza	53·6	51·4	60·7	55·0	52·3	51·8
Zab	10·6	13·5	7·9	8·4	10·4	8·3
Kukoricza	4·6	5·3	3·0	4·3	4·0	3·9
Burgonya	4·2	3·0	1·8	2·0	1·7	1·6
Takarmány	16·2	11·9	15·1	16·0	17·7	21·2
Szőlő	0·5	0·7	0·3	0·7	0·7	0·7
Czukornád	—	0·5	0·7	1·1	1·3	1·4
Egyéb termény	10·3	13·7	10·5	12·5	11·7	11·1

A termények rangsorában tehát e korszak alatt, a hullámzásoktól eltekintve, lényeges változás nem állott be. A buza mai nap is az első helyet foglalja el; a learatott terület 733.356 acreról 4,540.214 acrerá emelkedett e 35 év alatt. Növekedése azonban a többi terménynemhez képest lassú. Tulajdonképen csak négy gyarmat termel saját szükségletet meghaladó mennyiséget: Új-Dél-Wales, Victoria, Dél-Ausztrália és Új-Zealand, de ezek nem csupán a többi három gyarmat hiányait egészítik ki, hanem a legtöbb évadban számbajövő mennyiséget ki is visznek. Így 1896-ban, midőn pedig Új-Dél-Wales is

¹⁾ 1 acre = 0·405 hektár.

jelentékeny bevitelre szorult, 8,462.000 bushelt¹⁾ tett ki az export; noha a belfogyasztás tekintetében Ausztráliát (6·8 bushel fejenként) csupán Franciaország haladja meg (8·1).

Fontosság tekintetében a buza után a zab sorakozik. A 20 millió bushelnek több mint fele Új-Zealandban terem, és csak ezután következik Victoria, noha ennek learatott területe (419.460 acre) jóval nagyobb, mint amazé (372.597 acre); Queensland, Nyugat- és Dél-Ausztrália földje pedig kevésbé alkalmas a zabtermelésre és az aratás így nagyon gyöngye. Új-Zealand és Tasmania tetemes kivitele ellensúlyozza csupán a többi öt gyarmat zabbevételét s így Ausztrália e terménynél is 327.078 bushel kiviteli többletet mutat fel.

Kukoriczából nagyobb mennyiséget Új-Dél-Wales és Queensland, árpából és burgonyából Victoria és Új-Zealand termelnek, a többi gyarmat aratása alig jön számba, miért is e terményeknél beviteli többletet látunk.

A szőlőtelepítést még 1828-ban kezdték meg, és pedig francia, spanyol és rajnai vesszőkkel. Úgy az éghajlat, mint a talaj különösen alkalmasnak bizonyult a szőlőművelésre, a termelt bor pedig csakhamar a gyarmatokban, különösen pedig Angliában nagy keresletnek örvendett, a mit a phylloxerának a külföldön bekövetkezett pusztításai csak előmozdítottak. Igaz, hogy a termelés összmenyisége (1897-ben 6 millió gallon²⁾) jelentéktelen, de a haladás majdnem folytonos és elég gyors, mint ezt a következő adatok is mutatják: 1861-ben termeltek 444.917, 1871-ben 1,979.225, 1881-ben 1,537.660, 1891-ben 3,604.262 és 1896-ban 5,606.035 gallon bort.

Czukornádat csupán Queenslandban és Új-Dél-Walesben termelnek. Az első gyarmatban a czukorültetvényesek kezében van a czukorgyártás is; itt különben a munkát színes fajbeliek végzik, mert fehér ember az ottani éghajlat mellett alig volna képes reá, míg Walesban teljesen nélkülözhetik a feketéket. Kísérletet tettek különben olasz munkások betelepítésére, azonban sikertelenül s így újra színeseket, köztük japánokat is kellett behozni, bár, mint láttuk, ezek bevándorlását általában korlátozni szeretik. Bár a termelőterület évről-évre növekszik, mint ezt a következő számokból látjuk:

	Aores
1864	116
1871	13.975
1881	40.193
1891	73.210
1896	114.146

a termés mennyiség (1896-ban 129.331 tonna) csak Queenslandban képes a szükségletet fedezni, a többi gyarmatok ellenben tetemes (összesen 145.791 tonna) bevitelre szorulnak, mely Mauritiusból, Fijiből és Jávából származik.

A czukorrépa-termeléssel Victoriában már mintegy 30 év óta tesznek kísérleteket, melyek már kezdetben, sok reményre jogosítottak a répaczukorgyártás jövőjét illetőleg. Bár e termelési ágra a gyarmat talaja különösen megfelelőnek bizonyult s így a czukorgyártás az okszerű répaművelés és a fejlettebb technika eszközeinek az extractionál való alkalmazása mellett nyereségesnek ígérkezett és

¹⁾ A bushel (imp.) = 0·363 hl.

²⁾ 1 gallon = 0·045 hl.

bár a kormány az 1896. évi törvény bizonyos feltételek mellett (ezek egyike az ázsiai munkaerő mellőzése) hosszú lejáratu törlesztéses kölcsönöket helyez kilátásba cukortermelő társaságoknak, igen lassu a haladás a répacukorgyártás terén.

A dohánytermelés sem mutat nevezetes fejlődést; csupán három gyarmatban: Új-Dél-Walesben, Victoriában és Queenslandban foglalkoznak ezzel, Új-Zealandban a művelés a kísérletezés stadiumában van még. Ugy az éghajlat, mint a talaj alkalmasnak látszik a termelésre, a levelek feldolgozása azonban nem történik elég gonddal és ügyességgel. 1888-ig emelkedőben volt a termelés mennyisége, ez időtől fogva a dohány ára annyira alászállt, hogy számos termelő felhagyott a dohányültetéssel, mint veszteséges üzletággal. 1888-ban 70.251 angol tonnáról 1892-ben 12.810 tonnára esett a termelt dohánymennyiség. Azóta újból emelkedőben van, 1896-ban újra 43.987 angol tonnát tett, miben nagy része van a kormánynak új dohányfajok meghonosítására irányuló törekvésének és a termelőknek kilátásba helyezett jutalmaknak.

Általában véve azt mondhatni, hogy a mezőgazdaság Ausztráliában még a kísérletezések korát éli. A gyarmatos leginkább az áldott természetre épít és távolról sem fordít oly gondot és fáradságot munkájára és nem alkalmazza az okszerű művelésmód javított eszközeit és módjait annyira, mint az európai és amerikai földművelő. Pedig a gyarmati kormányok tetemes áldozatokat hoznak a mezőgazdák szakképzettségének fejlesztésére és ujabban egymásután követik Victoria állam példáját, mely bizonyos termelési ágak emelésére, egyes cikkek kivitelének támogatására évenként mintegy negyed millió £-t fordít jutalmakra. E törekvések termelési ágankint eltérő sikerrel jártak; egyes cikkek, pl. a vaj kivitelének a bonusok osztogatása nagy lendületet adott.

Ugyancsak Victoria kormánya buzgón támogatja az öntözési társaságokat, melyeknek 1896 végéig 995.020 £-t előlegezett, lehetővé téve így a partoktól távolabb fekvő területeknek a földművelés és az állattenyésztés céljaira való használatát. Mai nap mintegy 120.000 acerenyi terület áll e gyarmatban öntözés alatt, de még bőven van ott e munkálatokra alkalmas és így meghódításra váró föld. A többi gyarmatban még lassabban halad előre az öntözés ügye.

Fontos szolgálatokat tenni hivatvák Ausztrália vízszegénysége folytán az ártézi kutak. Új-Dél-Walesben sokaig vitatták a földalatti vizek létezését, 1879-ben azonban eloszlottak a kétségek a Kallara-Run-i ártézi forrás felfedezésével, mely 140 lábnyi mélységből tört ki 26 lábnyi magasságra a föld felett. Ez idő óta 65 ártézi kút létesült állami támogatással, tíz pedig munkában áll. E kész ártézi kutak összes mélysége 104.518 láb és naponként 28 millió gallont szolgáltatnak. Legmélyebb közülök a dollgely-i, mely 4086 láb, legdusabb pedig az Euroka forrás, melyből naponként 3 millió gallon ömlik. Ugyancsak ily gazdag forrás kettő van a magánforrások között, melyek száma 110. Az összes források naponta 68 millió gallon vizet adnak.

Még hatalmasabb eredményeket mutat föl Queensland az ártézi kútfúrássok terén. Itt csak 21 állami kút van ugyan 9 millió gallont szolgáltatva, de a magánkutak száma 323, melyek 173 millió gallon vizet öntenek naponként. Számbajövő még Dél-Ausztrália kormányá-

nak működése e téren, melynek nyomában jár ujabban Nyugat-Ausztrália is, Victoriában azonban a fúrások mindeddig sikerrel alig jártak.

A víznek előteremtésére fordított nagy fáradozások és áldozatok első sorban az állattenyésztés érdekében történnek, ez utóbbi már a vízszükség korában gyorsan fejlődött, az állatállománynak az utóbbi évtizedekben észlelhető rohamos növekedése e kutak létesülése nélkül azonban alig képzelhető. A haladást e téren időszakonként a következő táblázat mutatja be:

Év	Juh	Szarvasmarha	Ló	Sertés
1792	103	23	11	43
1800	6.124	1.044	203	4.017
1810	33.818	11.276	1.114	8.992
1821	290.158	102.939	4.564	33.906
1842	6,312.004	1,014.833	70.615	66.086
1851	17,326.021	1,921.963	166.421	121.435
1861	23,741.706	4,039.839	459.970	362.417
1871	49,773.584	4,713.820	782.558	737.477
1881	78,063.426	8,709.628	1,249.765	903.271
1891	124,547.937	11,861.330	1,785.835	1,154.553
1896	111,083.519	12,702.126	1,926.787	1,007.025

Látható tehát, hogy Ausztrália alkalmas tért szolgáltat az állat, különösen a juhtenyésztésnek. Mégis az első években nagyon megnehezítette a gyarmatosok munkáját az, hogy a gőzhajó használatát megelőző időben az állatok szállítása nagy kockázattal járt. Az első nevezetesebb állattenyésztő Macarthur kapitány volt, ki a tenyésztést 1000 drb. juhval kezdte meg, de nem annyira e nyáj számszerű növelésére, mint a faj nemesítésére fordította összes igyekezetét. Törekvését siker is koronázta; az ausztráliai gyapjú e század elején már kiszorította az addig tértfoglaló spanyol merinoi gyapjút és Ausztráliának, mint elsőrendű gyapjút szolgáltató világrésznek hírneve el lön ismervé.

Macarthur működésének színhelye: Uj-Dél-Wales mai nap első-sorban áll a juhtenyésztés tekintetében a gyarmatok között; állománya 1896-ban 48½ millió drb.; Victoriában 1861-ben több juh volt, mint Walesben, 1896-ban azonban csak 13 millió darabja volt. Gyorsan fejlődött Queenslandban és Uj-Zealandban is a juhtenyésztés. Tasmania mutat fel csupán kisebb állományt 1896-ban, mint 35 évvel ezelőtt. Pedig e gyarmat különösen alkalmas a juhtenyésztésre, nyájai annyira jóhirűek, hogy a többi állam ezeket használja fajnemesítésre. Dél-Ausztráliában a lassú fejlődés a tenyésztésre alkalmas terület korlátolt voltának tulajdonítható. Az ausztráliai juh-állomány összes értéke 1897-ben 46,665.000 £-re tehető.

A szarvasmarha-állomány szám tekintetében csak egy gyarmatban, Queenslandban múlja felül a juhkét. Uj-Dél-Walesben a juhtenyésztés egy ideig háttérbe szorította a szarvasmarháét, a nyolczvanas évektől kezdve azonban e gyarmatban is emelkedést látunk. Az állomány összértéke 1897-ben 53 millió £ volt, melyből 19 Queenslandra és 13 Victoriára esik.

Hasonlóképen szép eredményre vezetett a lótenyésztés Ausztráliában; az Indiából behozott arabs lovakkal csakhamar magas színvonalra emelték a gyarmati lóállományt, melynek fejlődéséhez nagyban hozzájárult a legelők bőséges volta. Később a lovak olcsósága

a tenyésztés elhanyagolására vezetett, az aranyeletek azonban újra megdrágították a lovakat és emelték a lótenyésztést. A fejlődést korlátozza azonban az, hogy a kivitel koczkázatos és így a tenyésztés a helyi szükséglet határain belül marad.

Az állattenyésztésben fekvő vagyon összértéke 237,438.000 £-re tehető 1897-ben; nem foglaltatik azonban ezen összegben a legelők értéke, mert bár ezek egy része magántulajdon, a nagyobb rész az államtól van bérbevéve. Ez összegből körülbelül 115 millió £ az állatállomány (a sertések kivételével) értéke. Az állattenyésztés évi jövedelme 35,150.000 £, miből a legnagyobb rész, 13 millió, Új-Dél-Walesre esik. A juhok ebből 26 milliót £-t hoznak és pedig gyapjújuk révén 19,664.000 £-t, melyből csupán 300.040 £ marad benne a világrészben. Nem foglaltatik benn ezen 35 millióban a sertés-tenyésztés és a tejgazdaság jövedelme.

A belfogyasztást meghaladó fölös húst Ausztrália tudvalevőleg conserválva, illetőleg fagyasztott állapotban Angliába küldi. A fagyasztott hús kivitele 1882-ben kezdődött meg Új-Zealandból, mely évben 15.244 cwt. és 19.339 £ értékű húst vittek ki, 1897-ben ez 1,341.626 cwt.-re és 1¹/₂ millió £-re emelkedett. A conservált húskivitel értéke pedig 78.235 £ volt. Ez iparágról fogalmat adhat az, hogy pld. Új-Zealand két szigetén 21 fagyasztó műhely áll fenn, melyek évenként négy millió db. juhot képesek feldolgozni; a juhokat levágva hozzák vasúton a fagyasztó művekhez, azonkívül egész hajórajok állanak ezen ipar szolgálatában.

Nevezetes jövedelmi forrása Ausztráliának még a tejgazdaság: a tejelő marhák száma 1896-ban 1¹/₄ millióra, a termelt tej 411 millió gallonra, a tej-, vaj- és sajtermelés értéke pedig 6⁸/₈ millió £-re tehető. A tejtermékekből jelentékeny a kivitele is, 1896-ban 26⁷/₈ millió angol font (kb. 12 millió kg.) vajat és 6⁴/₈ millió font (kb. hárommillió kg.) sajtot vittek ki és pedig majdnem kizárólag Angliába s miután e cikkek ára a londoni piacon elég magas, a tejgazdaság előreláthatólag nagy lendületet fog venni. Megemlítjük még, hogy a sertés-tenyésztésből eredő jövedelem 1896-ban 1,431.000 £, a baromfiakból 2,548.700 £ és a méhészetből 53.400 £ volt és végre az állattenyésztés valamennyi ágaiból összesen 46 millió £, vagyis lakosonként 10 £, 14 s. és 10 d.

Csak röviden óhajtunk megemlékezni az ipari viszonyokról. Az ipar Ausztráliában másodrendű jelentőséggel bír, lassan fejlődik még az előrehaladottabb gyarmatokban is. A belföldnek ipari tárgyak iránti szükségletét 266.000 felnőtt férfi munkája megfelelően berendezett gyárakban teljesen fedezni tudná; az ipar azonban nagyrészt házi ipar, bár elég jelentékeny a nagyobb iparvállalatok száma is. Az iparstatisztika több gyarmatban hiányos s így a következő számok megközelítőek, de nem pontosak, volt ugyanis:

	Ipartelep	A kalmazott munkás
1885-ben	10.578	127.360
1890-ben	11.157	158.780
1896-ban	11.075	164.873

Számbajövő ipari tevékenységet először Victoria államban fejtettek ki, követte ebben Új-Dél-Wales és a két gyarmat ipari viszonyai mai nap körülbelül egyforma színvonalon állanak, legkevesebb iparvállalat és ipari munkás Tasmaniában van.

Végezetül még a termelés összértékét közöljük gazdasági ágak szerint; volt ugyanis 1896—97-ben a jövedelem:

	£
Földművelésből	22,778.000
Állattenyésztésből	35,150.000
Tejgazdaság és egyéb kisebb mezőgazdasági ágakból . . .	10,833.000
Bányászatból	13,844.000
Vadászatból és halászatból . . .	3,034.000
Egyéb forrásból	28,821.000
Összesen . . .	114,460.000

Egy lakosra tehát 26 £, 14 s. és 9 d. esik, a mely arányszámot a földkerekség egyetlen állama sem éri el. Ez is tanuskodik e világ-rész nagy gazdagságáról, mely mai nap még távolról sincsen ki-aknázva. Mint láttuk, egyes termelési ágak egészen parlagon hevernek, mert az emberek tevékenységének kifejtésére számos, azoknál hálásabb tér kínálkozik. A népszám növekedésével és a ma még el nem foglalt területek birtokba vételével az eddig elhanyagolt erőforrások is igénybe fognak vétetni és Ausztrália gazdasági fejlődése valószínűleg a jövőben sem fog kevésbé gyors léptekkel előrehaladni, mint azt eddigi története mutatta.

Zalai.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- BRENTANO, LUJO: Der Schutz der Arbeitswilligen (Volkswirtschaft. Zeitfragen 159 Heft) Berlin, Simion M. 1.
- COHN, HEINRICH: Die subjektive Natur des Werthes. Berlin Gutten-tag M. 1.
- GUMFLOWICZ, LUDWIG: Soziologische Essays. Innsbruck Wagner M. 2.
- HERKNER, H. Prof.: Das Frauenstudium der Nationalökonomie, Berlin. Heymann M. 1.
- MAY, R. E.: Wirthschafts- und handelspolitische Rundschau für 1898. Berlin, Puttkammer Nr. 2.
- WALSER, FRANZ: Socialpolitik und Moral. Eine Darstellung ihres Verhältnisses mit besonderer Bezugnahme auf die von Prof. Werner Sombart neuestens geforderte Unabhängigkeit der Socialpolitik von der Moral. Freiburg. i. B. Herder M. 3⁶⁰.
- ANTOINE, R. B. Ch. Cours d'économie sociale 2-e edit. Paris, Guillaumin 9 fr.
- FRESON J. G: Progrés moral et social, un simple essai sur l'amélioration de la condition des peuples. Paris Fischbacher 2 fr.
- LORIMER, G. CLAUDE: Christianity and the social state. Philadelphia 1898 2 dollar.
- Ogilvy, A. D. The third factor of production and other essays. London, Sonnenschein 2 sh. 6 d.
- PAYSON, EDWARD: Suggestions toward an applied science of sociology. London Putnam 5 sh.
- STETSON, CHARLOTTE: Women and economics: a study of the economic relation between men and women as a factor in social evolution. Boston, 1898 7 sh. 6 d.
- Folyóiratokban.*
- PHILIPPOVICH, EUGEN: Organisation der Berufsinteressen (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. 1899 1 Heft).
- REICHEL, ALEX.: Wirthschaft und Recht nach der materialischen Geschichtsauffassung (Schweizerische Blätter für Wirthschaft- und Socialpolitik 1899 Heft 2.)
- ZEITSCHRIFT für die gesammte Staatswissenschaft. 55. Jahrg. Erstes Heft: Villeman Anton. Der Luxus in seinen Beziehungen zur Socialökonomie. Richard v. Schubert-Soldern: Individuum und Gemeinschaft.
- FORTNIGHTLY REVIEW: February 1899: International Struggle for life by Brooks Adams. The commercial sovereignty of the seas by Benjamin Taylor. The united irish league in county Mayo. By on irish unionist.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában megvaunak.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- CANSTATT, O.: Das republikanische Brasilien in Vergangenheit und Gegenwart. Leipzig, Hirt 1899 M. 12.
- HESSE-WARTEGG, E. Shantung und Deutsch-China. Leipzig, Weber M. 14.
- KORN, A.: Ist die Deportation unter den heutigen Verhältnissen als Strafmittel praktisch verwendbar? Berlin, Guttentag M. 4⁵⁰.
- MÄRTENS, P.: Süd-Amerika unter besond. Berücksichtigung Argentinens. Berlin, Rade 1898 M. 4.
- *SCHWEIZERISCHE STATISTIK: 119 Lief. Die Bewegung der Bevölkerung in der Schweiz im J. 1897. Bern 1899.
- *MOVIMENTO dello stato civile. Anno 1897. Popolazione Roma 1898 1 lira.
- *SECUNDO CENSO de la republica Argentina mago 10 de 1895. Tomo I—II Buenos Aires 1898.
- *SINOPSE do recenseamento, précis du recensement de 1890. Rio de Janeiro 1898.

Folyóiratokban.

- Die Ausländerfrage in Deutschland (Arbeitsmarkt 2 Jahrg. Nr. 3).
- BIZZOZERO, GIULIO: Lo stato e l'igiene pubblica (Nuova antologia febbraio 1899).

III. Őstermelés.

- ILLUSTRIERTES LANDWIRTSCHAFTLICHES LEXICON. 3 Aufl. Herausg. von Prof. Werner. 20 Lief. Berlin Parey M. 20.
- SADEBECK, R.: Die Kulturgewächse der deutschen Kolonien und ihre Erzeugnisse. Jena Fischer 1899 M. 10.
- *HITCHCOCK, H. Frank: Report of the chief of the section of foreign markets for 1898. Report of the Secretary of agriculture. Washington 1898.
- ROZE, E.: Histoire de la pomme de terre. Paris, Rotschild 1898 fr. 15.
- BUCOVINIANU, P.: Die Agrarfrage in Rumänien. (Donauländer 1899. 2. Heft).
- JAHRBÜCHER für Nationaloek. u. Statistik XVII. B. 1. Heft: Die Ergebnisse der agrarstatistischen Erhebung des Jahres 1892 in Frankreich.
- PERAZZI, M.: Die Cultur des Leinbachers Moores (Oesterr. ung. Revue XXIV. Band 4—5 Heft).
- WAGNER, GUSTAV: Die Regelung der Waldproduktion nach ihren gesamtwirtschaftlichen Nutzleistungen (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft 55. Jahrg. 1 Heft).
- FLECHEY: La statistique agricole décennale (Journal de la société de statistique de Paris, février 1899.)
- PETTERSON, OTTO: International fishery legation (Nineteenth Century february 1899.)

Folyóiratokban.

- ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS: 1899 Nr. 4. Die Landwirtschaft im deutschen Reich nach dem Ergebniss der landwirtschaftlichen Betriebszählung von 14. Juni 1895.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

GROSSINDUSTRIE Oesterreichs. Festgabe zum 50-jähr. Regierungsjubiläum des Kaisers. Dargebracht von den Industriellen Oesterreichs. 5 Bände. Wien, Wein M. 125.

MÜNCHENER volkswirtschaftliche Studien. Stück 29: Lage der deutschen Mühlenindustrie unter dem Einfluss der Handelspolitik 1879—1897 von L. Holländer. Stuttgart Cossa M. 2'40.

*REPORT of the director of the mint upon the production of the precious metals in the United States 1897, Washington 1898.

THORP, Frank Hall: Outlines of industrial chemistry. London Macmillan 15 sh.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1899 Nr. 4: Rechnungsergebnisse der Berufsgenossenschaften für 1897.

BERDROW, W: Ueber den elektrischen Betrieb auf Voll- und Kleinbahnen (Beilage zur allg. Zeitung 1899 Nr. 29—30.)

FRIDRICHOWITZ, EUGEN: Die Lage des Schuhmacherhandwerks in Deutschland (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft 55. Jahrg. 1 Heft.)

ZAHN, FRIEDRICH: Die Spindeln in der deutschen Textil-Industrie (Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik Bd. XVII. Heft 1.)

V. Kereskedelem és forgalom.

ADRESSBUCH des Papier- und Schreibwarenhandel v. Österreich-Ungarn und den Balkanländern. VII. Jahrg. 1899 7. Aufl. Wien, Stern M. 7.

*EXPORT-COMPASS: 1898—99. Commercielles Jahrbuch für die Interessenten des österreichisch-ungarischen Ausfuhrhandels. 11. Jahrg. Herausg. v. Alex. Dorn. Wien, M. 10.

HAUPTERGEBNISSE der österreichischen Eisenbahnstatistik im J. 1897. Wien, M. 5.

*STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHES: Band 100. Die Binnenschiffahrt im Jahre 1897 sowie der Bestand des Fluss-, Kanal-, Hafen- und Küstenschiffe am 31. December 1897. Berlin, 1899 7 K. 20 f.

*SCHWEIZERISCHE Handelsstatistik: Provisorische Zusammenstellung des Specialhandels der Schweiz im Jahre 1898. Bern, 1899.

*ESTADISTICA GENERAL del comercio exterior de Espana 1897. Madrid, 1898.

Folyóiratokban.

BRANDT, L. O.: Die Lage des Haussierhandels in Deutschland (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik Bd. XVII. Heft 1.)

HANDELSMUSEUM Bd. XIV. Nr. 5—6 Ottiker A. Eine schweizerische Handelshochschule. Herit Gustav: Die österreichische Schifffahrt in der Levante. Der Import gablonzer Artikel in China.

BLOCK, MAURICE: Le commerce des céréales in Amerique et en Europe (Revue politique et parlementaire février 1899.)

FIER DU J.: Bruges et le nouveau canal maritime (Société royale belge de géographie 1898 Nr. 5)

VIÉ, J.: Les colonies commerciales des allemands (Revue des deux mondes 1 février 1899.)

ZABLET, MAURICE: Le commerce extérieur et la navigation de la France en 1897 (Revue d'économie politique décembre 1898.)

HURD, S. ARCHIBALD : An all-british cable system (Nineteenth century february 1899.)

VIVANTE, CESARE : I defetti sociali del codice di commercio (Riforme sociale gennajo 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

ARENDT, Otto : Die Ursache der Silberentwerthung. Berlin, Walther. M. 2.

BÖRSEN-WERTHE, Tabellarische Darstellung der Finanzlage aller deutschen, sowie der wichtigsten ausländischen Staaten. Herausg. von H. Arends et Curt Mossner. M. 5.

*OESTERREICHISCH STATISTIK LI. Band. 3. Heft. Statistik der Banken in den im Reichsrath vertretenen Königreichen und Ländern für die Jahre 1896 und 1897. Wien, 1893. 80 kr.

STEINACKER, Edmund : Zur Börsenreform im Ungarn. Wien, Hölder. M. 5'40.

TABELLEN für die Berechnung der jährlichen Ratenzahlungen bei Renten (Annuitäts-) Darlehen. Stuttgart, Kohlhammer. M. 3.

MILLER, H. A. Money and bimetallism : a study of the uses and

operations of money and credit. London, Putnam. 5 sh.

POOR, H. V. : The money question. A handbook for the times. New-York, Poor. 6 sh.

Folyóiratokban.

FAN-JUNG N., La réforme de la circulation monétaire en Russie. (Revue d'économie politique decembre 1898.)

FRANÇOIS, G. : Le dixième congrès des banques populaires. (Journal des économistes février. 1899.)

CRIVELLARI, Galileo : La valutazione dei titoli nelle società di credito. (Nuova antologia febbraio 1899.)

SAYOUS, Andrée : Le banche tedesche e la loro influenza sullo slancio industriale e commerciale della Germania. (Riforme sociale gennajo. 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*BEITRÄGE zur Statistik der Stadt Strassburg. Heft IV. Die Personal- und Gewerbe-Besteuerung von N. Geissenberger. Strassburg, 1898.

FREIBERGER, Gustav : Handbuch der österreichischen directen Steuern im systematischer Darstellung. 2 Aufl. Wien, Menz. M. 5'40.

Folyóiratokban.

INHÜLSEN, C. H. P. : Die Einkommensteuer in Grossbritannien und Irland. (Jahrbücher für Nationalökonomie-Statistik 1899 Januar.)

MEYER, R. : Die ersten Ergebnisse der Personaleinkommensteuer in Oesterreich. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. 1899. Heft 1.)

SZOKOLAY, Kornél : Bosnische Finanzen. (Donauländer 1899. 2 Heft.)

LÉVY, Raphael-Georges : Les finances égyptiennes. (Revue des deux mondes 1 frc. 1899.)

MANCHEZ, Georges : L'impôt général sur le revenue. (Revue politique et parlementaire février 1899.)

TURQUAN : Ce que content et ce

que rapportent des départements au budget de la France. (Revue d'économie politique décembre 1898.)

LUBBOCK, Sir John: The indian currency. (Contemporary review february 1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

*MEZŐGAZDASÁGI MUNKABÉREK Magyarországon 1897-ben. Kiadja a földművelésügyi m. kir. minister. Budapest, 1899.

*DIE ARBEITSEINSTELLUNGEN und Aussperrungen im Gewerbebetriebe in Oesterreich während des Jahres 1897. Wien, 1899. 2 k. 40 f.

HENNING, A.: Die allgemeine Konferenz der deutschen Sittlichkeitsvereine in Kolmar. Berlin, 1898.

*MITTHEILUNGEN des schweizerischen Bauernsekretariates. Nr. 3. Erster Jahresbericht des leitenden Ausschusses des schweizerischen Bauernverbandes und des schweizerischen Bauernsekretariates. Bern, 1899.

*SCHRIFTEN des deutschen Vereines für Armenpflege und Wohlthätigkeit Leipzig. Duncker Heft 40: Stenographischer Bericht über die Verhandlungen der 18 Jahresversammlung in Nürnberg. M. 3⁶⁰.

WOHLTHÄTIGKEITSANSTALTEN und Vereine in Königr. Württemberg. Wegweiser. Stuttgart, Kohlhammer. M. 1.

*MONNIER: La législation anglaise sur la réparation des accidents du travail. Paris, Larose. 8 fr.

HALL, J. S.: Sympathetic strikes and sympathetic lockouts. New-York, Macmillan. 1898. 1 dollár.

Folyóiratokban.

CURTI, Th.: Berechnungen für die Errichtung eines internationalen

Arbeiterschutzes (Schweizerischen Blätter für Wirthschafts- und Sozialpolitik. 1899. Heft 2.)

SOZIALE PRAXIS. Nr. 17—19. Material zur Frage der Heranziehung von Arbeitern zur sicherheitspolizeilichen Beaufsichtigung der Grubenarbeit von dr. von Berlepsch. Ortskrankenkassen, Kassenvorstände und Schiedsgerichte von Ph. Herz. Mills. Der Arbeitsnachweis der Brauereien in Berlin und seine Geschichte. Über Volkshaushaltungsschulen von Jean Lotte Windscheid. Das Invalidenversicherungsgesetz von Richard Freund. Der neue Gewerkvereinsbund in England von Ernest Aves. Ertrag und Besteuerung der einkommensteuerpflichtigen Gesellschaften und Genossenschaften in Preussen von E. Hirschberg. Die Gewerbeberichte als Einigungsämter und gewerkschaftlichen Vereinigungen der deutschen Arbeiter von Poersch. Sozialpolitische Leistungen der deutschen landwirthschaftl. Genossenschaften von R. Thiesz. Wohnungsnoth und Arbeiterhäuser in Wien von B. Adler.

ZIMMERMANN, Richard: Der Trinkgelderunfug. (Zeitschrift für die gesammte Staatswirthschaft. 55-ter Jahrgang 1 Heft.)

GUROR, Yves: La vraie et la fausse coopération (Journal des économistes février 1899.)

IX. Gazdaságtörténet.

- KRAAZ, A.: Bauerngut und Frohndienste in Anhalt von 16. bis zum 19. Jahrhundert. (Sammlung nation. und stat. Abhandlungen herausg. von Conrad. Band XVIII.) Jena, Fischer M. 7'50.
- LOHMANN, FRIEDRICH: Die amtliche Handelsstatistik Englands und Frankreichs im XVIII. Jahrhundert. Berlin Reimer M. 2.
- SIMKHOWITSCH, WLADIMIR GRAF: Die Feldgemeinschaft in Russland. Ein Beitrag zur Socialgeschichte und zur Kenntniss der gegenwärt. wirthschaftl. Lage des russ. Bauernstandes. Jena, Fischer M. 10.
- WIEDFELDT, OTTO: Statistische Studien zur Entwicklungsgeschichte der Berliner Industrie von 1720—1890. Leipzig Duncker (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen 16. Band) M. 9'60.
- WIENER STAATSWISS. STUDIEN: I. B. Heft 2; Geschichte und Statistik des Zahlenlottos in Oesterreich. Auf Grund archivalischer Quelle von Rud. Sieghart M. 3'20.
- LICHTENBERGER, ANDRÉ: Le socialisme et la révolution française. Etude sur les idées socialistes en France de 1789 à 1796. Paris Alcan.
- DYER, T. F. Thiselton, Old english social life as told by the parish registers. London, Stock 1898 6 sh.
- JONES R. J.: The british merchant service: history of british mercantile marine. London, Low 14 sh.
- POWEL L. P.: Historic towns of New England. London, 1898 15 sh.
- SIDNEY, W. Connor: The early days of the 19-th century in England 1800—1820. 2 vols. London. Redway 1898 10 sh.

Folyóiratokban.

- STIEDA, WILHELM: Städtische Finanzen im Mittelalter. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik XVII B. 1 Heft.)

X. Statisztika.

- LUKAS Fr. Carl: Ueber Hilfsmittel und deren Anwendung bei statistischen und versicherungstechnischen Untersuchungen. Wien. M. 1'50.
- MÜHLEMAN C. Geschichte und Thätigkeit des statistischen Bureaus des Kantons Bern von 1848—1898. Bern, Michel.
- *STATISTISCHES HANDBUCH für das Grossherzogthum Mecklenburg-Schwerin 1. Ausg. Schwerin 1898.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH deutscher Städte. Herausg. v. M. Neefe. 7. Jahrgang. Breslau, Korn M. 12'40.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de Buenosayres VII-e Année 1897. Buenosayres, 1893.

Folyóiratokban.

- JUGLAR, Ch.: Les tableaux officiels ou privés des faits que relève la statistique portent-ils la trace des événements historique politiques et économiques. (Journal de la société de statistique de Paris février 1899.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *A MAGYAR KIR. IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM működése 1895—1898. Budapest, 1899.
- *HOF- UND STAATSHANDBUCH der österreichisch-ungarischen Monarchie für 1899. Wien, M. 10.

- KÄRRSTRÖM, E. J.: 18 Jahre in Südafrika. Erlebnisse und Abenteuer eines Schweden im Goldlande. Uebersetzt von Friedr v. Känel. Leipzig, Dieter. M. 6.
- KLAIC, Alois prof.: Povjest Hrvata. Geschichte der Croaten. I. Band. Agram, Hartmann. 1899. 3 for.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK L. Band. 5. Heft. Statistische Nachweisungen über des civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und über dem Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter im Jahre 1895. Wien, 1898. 2 fr.
- CHOISY, Aug.: Histoire de l'architecture 2 vols. Paris, Gauthier-Villars 1899. fr. 40.
- DIÓSY, Arthur: The new far east. With 12 illustrations from special designs by Kubota Beisen of Tokio. London, Cassell. 16 sh.
- EDGAR, J. D.: Canada and its capital, with sketches of political and social life at Ottawa. London, Gay. 10 sh. 6 p.
- EGAN, Maurice Francis: From the land of St. Laurence. Sketches of french and american life. Freiburg i. B. Herder. M. 2.
- SPENCER, Baldwin and F. J. Gillen: The native tribes of Central Australia. London, Macmillan. 21 sh.
- *STEVENS, G. W.: Egypt in 1898. Newyork, Dodd 10 k. 80 f.
- WEBSTER, H. Caglay: Trough New-Guinea and other cannibal countries. London, Fisher Unwin. 21 sh.

Folyóiratokban.

- ALBRECHT, H.: Die Popularisirung des Hochschulunterrichts und verwandte Bestrebungen. (Deutsche Rundschau Februar 1899.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1899. márczius hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság választmánya Széll Kálmán miniszterelnök és Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter uraknál.

Társaságunk választmánya f. évi márczius 14.-én tisztelgett Széll Kálmán miniszterelnök úrnál és Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter úrnál, hogy ő Nagyméltóságukat, a kik a Közgazdasági Társaságnak alapítása óta tagjai és egyuttal a választmányhoz is kezdettől fogva tartoznak, miniszteri minőségükben a legszívélyesebben üdvözlje.

A tisztelgő küldöttséget Társaságunk elnöke, Láng Lajos val. belső titkos tanácsos vezette s résztvettek abban Miklós Ödön, Lipthay Sándor, Gaal Jenő, Földes Béla, Mariska Vilmos, Kilényi Hugó, Hollán Sándor, Popovics Sándor, Mándy Lajos, Gonda Béla, Halász Sándor, Mandelló Gyula, Körössy József, Falk Zsigmond lovag, Fekete Ignác dr., Forster Géza, Bernát István, Teleszky János, Neumann Károly, Bálint Imre, Walkó Lajos, Horváth János, Bamberger Béla dr.

A küldöttség először Széll miniszterelnöknél tisztelgett.

Láng Lajos üdvözölte a kormányelnököt, a kit a Közgazdasági Társaság választmánya büszkén vall a magáénak. Ama számos fényes tulajdonság mellett, a melyekből közügyeinknek minden irányban való jobbrafordulását és egy nemesebb felfogástól vezetett és a közélet minden ágát felölelő tevékenységet várunk, a Közgazdasági Társaság azon bensőbb köteléknél fogva, mely a miniszterelnökhöz fűzi, benne a közgazdasági tudás és alkotás legszebb megtestesülését üdvözli.

Olyan korban, melyben a közgazdaság irányadó nagy fontossága elől kitérni senki sem tud, de annak nemcsak anyagi, hanem erkölcsi jelentőségét is elhomályosítják, jól esik azon a kiváló ponton, a honnan a kiáradó fény minden legtávolabbi zugba is bevilágít, azt a férfit látni, a ki egész életében az alkotó nemes munka embere volt, azé a munkáé, melynél az egyéni előny egészen háttérbe szorul ama nagy előnyök mellett, a melyek alkotásaiból az egész társadalomra áldásosan és gyümölcsözően kihatnak.

»Erős a hitünk — úgymond — hogy Excellenciáddal hazánk közgazdasági tevékenységébe is új, eleven, lüktető élet fog bevonulni, de egyszersmind erősödni fog ama nemesebb tartalom is, a mely annak erkölcsi alapját és legjobb becsét alkotja.«

Ebben a tudatban üdvözli a miniszterelnököt. (Lelkes éljenzés.)

Szell Kálmán miniszterelnök válaszában hangsúlyozta, hogy nagy köszönettel vette a Közgazdasági Társaság választmányának megjelenését; a szónok elokvens szavaiért hálával tartozik, de úgy érzi, hogy érdemeit túlbecsülik. Hiszen igaz, hogy épen harmincz esztendeje foglalkozik közgazdasági és pénzügyi kérdésekkel, de sajátságos, hogy tulajdonképen nem erre a pályára készült. Juristának jött fel még az országgyűlésre is és őszintén megvallja, hogy szívesebben forgatta Gaius institutióit, mint az öreg Karvassyt. Ez időben azonban Deák Ferencz, a ki, hiszen minden kérdésben bizonyosságát adta masszív gondolkodásának és éleslátó ítéletének, így szólt hozzá: »Kedves barátom, jurista, prókátor elég van ez országban, de közgazdasági, pénzügyi munkás nincs; erre add magad.« E tanácsot követve, látott hozzá új tevékenységi köréhez és ebbeli munkásságának eredménye ismeretes. Most is, mint mindig, úgy vélekedik, hogy Magyarországnak legvitalisabb érdekei culturálisak és gazdaságiak, mert csak művelt ország lehet gazdag ország és csak gazdag ország lehet igazán művelt ország; viszont csakis gazdag és művelt állam teljesítheti összes feladatait és nyújthatja az állami, nemzeti és társadalmi életnek szilárd biztosítékait. Végül még egyszer köszönetet mond a szíves megjelenésért és hangsúlyozza, hogy büszke a kötelekre, mely őt a társasághoz fűzi s noha mostani munkaköre távol tartja a társaságtól, biztosítja a megjelenteket, hogy a szellemi munka közössége és a lelki kapcsolatok folytán velük fog mindig érezni és velük fog tartani.

Azután a miniszterelnök a küldöttség minden egyes tagját bemutatatta magának és velük szívélyesen kezet szorított.

A küldöttség ezután a képviselőházba hajtatott, hogy Hegedüs Sándor kereskedelmi minisztert üdvözlje.

Láng Lajos a miniszterhez intézett beszédében kiemelte, hogy a Közgazdasági Társaság, mely a közgazdasági érdekeket szűkebb körben és szerényebb eszközökkel szolgálja, eljött üdvözölni azt a férfit, a ki ugyanazokat az érdekeket szélesebb körben a leghatalmasabb eszközökkel van hivatva szolgálni. De üdvözlí őt azon belső kapocsnál fogva is, mely a Közgazdasági Társaság és a miniszter, mint ezen társaság választmányi tagja között, fennáll. A Közgazdasági Társaság egyik főcéljául mindig azt tekintette, hogy a gazdasági élet különböző ágainak természetes összhangját ápolja és fejlessze. Ezen feladatnál közreműködni minden kormányférfi között a kereskedelemügyi miniszter van leginkább hivatva, mert közvetlen vezetése alatt áll a gazdasági élet két hatalmas ága, az ipar és a kereskedelem, a mellett vezetése alatt áll az összes közlekedésügy, a mely által irányadó befolyást gyakorolhat a gazdasági élet minden ágára. Nagyok a feladatok, melyek e téren a miniszterre várnak, de a ki ismeri a miniszter multját és látta, mint emelkedett fokról-fokra, a ki látta nagy tudását, nagy képességét, munkabírást és akaraterjét és a ki ismeri mindazon értelmi és erkölcsi fényes tulajdonságokat, a melyekről egész pályája oly fényes tanúságot tesz: az méltán a legnagyobb várakozással tekinthet az ő tevékenysége elé. Szónok erőt és egészséget kíván a miniszternek a szép feladatokhoz és biztosítja őt arról, hogy a Közgazdasági Társulat mindig örömmel és büszkeséggel fogja őt nemes feladatában támogatni.

Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter meghatottan

válaszolt. A Közgazdasági Társaság üdvözlését szívből köszöni. Jól hangsúlyozta a társaság elnöke, hogy a Közgazdasági Társaság ugyanazt vallja főcéljának, a mit ő egész életpályáján át magának követendő elvül kitűzött: a gazdasági különböző érdekeknek harmóniáját úgy az elmélet, mint a gyakorlat terén. Különösen hangsúlyozza, hogy tudatában van annak, mily fontossággal bír minálunk a gazdasági téren a tudományos előképzettség. Egész életében tapasztalta mindenütt, de különösen a parlamentben, hogy fogalmakat el lehet sajátítani, irányzatokat be lehet tanulni, beszédek el lehet készíteni, de a tudományos készség hiánya kéri mindenkitől, a ki annak híjával van. Leendő nagy feladatainak teljesítése körül aggodalom kíséri őt gyakran; de megnyugvást nyer abban, hogy tudja magáról, hogy a közgazdasági tudománnyal foglalkozott és annak legfontosabb elveit magáévá tette. Ez az a szilárd alap, a melyről minden felmerülő kérdést meg kell itélni és a melynek figyelembe vétele képesít egyedül arra, hogy az ország összes érdekeinek sérelme nélkül irányíthassuk gazdasági politikánkat. Kéri a Közgazdasági Társaság tagjait, de különösen a választmányt, hogy támogassák őt egész tudásukkal és képességükkel feladataiban úgy egyes alkalmakkor, mikor e tanácsot ki fogja kérni, mint általánosságban is, egész működésében.

Ezután a miniszter a küldöttség egyes tagjaival szívélyesen beszélgetett.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi február 9-én *Láng Lajos* v. b. t. t. elnöklete alatt ülést tartott, melynek tárgyát *Jeszenszky Ignác* előadása képezte »*A vagyontalanok telepítéséről egy új telepítési rendszer keretében*«.

Előrebocsátja előadó, hogy még élénk emlékezetben vannak az elmúlt év vészteljes munkásmozgalmai, a melyek nem alkalmasak a szimpatiaakeltésre; ánde sokkal nagyobb előadóban a fajszeretet, semhogy a népet tévedéseiben is ne szeretné s éppen ezért szükségesnek tartja, hogy kutassuk az okokat, melyek ezen eseményeket előidézték s a lehetőség szerint a nép helyzetét felismerve segítsünk baján. Egy új telepítési rendszer tervét kívánja bemutatni, melynek életbeléptetése szerinte sok üdvös eredménnyel járna.

Szemléltető módon grafikai táblázatok segítségével mutatja be ezután Hódmező-Vásárhely és Nagy-Kikinda városok birtokmegoszlását, a kisbirtokosok és napszámosok létszámát. Éppen azokon a helyeken, hol a munkásmozgalmak legveszélyesebb alakot öltének, ott koncentrálódik a nép foglalkozása a mezőgazdaság körül és ott van a legnagyobb contingense a vagyontalan munkás népnek. Utal azon körülményre, hogy a mi munkásnépünk, daczára rátermettségének, nem ért ahhoz, hogy kell kis területet okszerűen kihasználni olyannyira, hogy pl. ha azt veszi fel átlagul, miszerint 1000 embernek egyenkint öt hold birtoka van, úgy azokat ma méltán szegényeknek nevezheti. De nemcsak azért szegény, mivel azt okszerűen nem tudja kihasználni, hanem az aránytalan közterhek s a drága jelzálogi kölcsönök súlya alatt már megrendült. Ezen helyeken egy öt holdas kisbirtok után közadók, járulékok czimén évente 52 frtot elfizetnek. Azonfelül a 7%-ot jövedelmező földet 12—17%-os jelzálogi kölcsönrel terhelik meg. Ha most már a dolog úgy áll, hogy

népünk azon tömege, mely a kisbirtokos osztályt alkotja, a földmivelők 35—40 százaléka az anyagi elzúllás útján van, természetes, hogy a társadalomnak azon rétege, mely a kisbirtokos alatt áll, a vagyontalan napszámos osztály helyzete még súlyosabb. Ezen osztály elől a vagyonszerzés útja egyáltalában el van vágva. Bemutatott adatai szerint a földbirtok $\frac{2}{3}$ értékeig van megterhelve s csak rövid idő kérdése, hogy tulajdonosaik tönkremenjenek; ha ezekhez még hozzávesszük a kisiparos-osztálynak elzúlló részét, 60—65 százalékra lehet becsülni társadalmunk alsóbb rétegének azt a tömegét, melynek sorsa fenyegető. A többség anyagi sorsának veszélyeztetésével a társadalmi egyensúly is kockára van téve. Tapasztalatból tudjuk, hogy a napszámos nép létszáma emelkedőben van, a veszélyeztetett pontokon a lakosság 30—32%-a. A vagyontalan zsellér 1848-ban a lakosság 10%-a volt. E szerint a vagyontalanok szaporodása 300%-erejéig történt. Hozzáképest az össznépesség csak 30-80%-ban gyarapodott. Ha figyelembe vesszük, hogy ezen emelkedés rosszabb megélhetési viszonyok s nagyobb halálozási arány mellett történt, úgy ezt csakis a kiskgazdanépnek, a napszámosoknak sorába való súlyedéséből magyarázhatjuk meg. Szokás említeni, *hogy államháztartásunk egyensúlya közvagyonosodásunk jele*; ez mindenesetre megnyugtató. Azonban tapasztaljuk, hogy míg államháztartásunk egyensúlya fennáll évente ezer és ezer apró existencia háztartási egyensúlya rendül meg. Ezen elzúllott existenciák birtokai felszívódnak a nagy birtokokba s csak biztosabb adóalapok képződésére szolgálnak. Így alakultak az alföldön új latifundiumok az apró telkek összevásárlásából, a melynél az uzsorának is nagy aratás volt. A társadalom alsó rétegében ki van zárva nemcsak a szerzés lehetősége, de a meglévő kis vagyon megtartásának lehetősége is. Így ébred fel a népben a földéhség vágya, mely superlativusát a földosztás gondolatában érte el. Szükség arra gondolnunk, hogy a felesleges munkaerő egy része, a vagyontalanok jóra való eleme a termelő kedvező helyzetére emeltessék. Erre legalkalmasabb eszköz a telepítés. Az életképes kiskgazdák telepítését feleslegesnek, sőt károsnak tartja. Ezek kitelepítése csak fokozná az apró birtok felszívódását s tágitja az űrt a vagyontalan s a birtokos között a régi tűzhelyen. A kiskgazdanép sorsán helyes adóreform, drága jelzálogi terhek convertálása segíthet, de a vagyontalan munkásnép feltorlódtott erőit okszerű telepítés által kell levezetni. Közgazdasági és faji érdekeink kívánják ezt. Emeljük e réteg fogyasztóképességét s ha kell, segítjük elő a felvidéki munkaerők vándorlását az alföld irányában.

A vagyontalanok telepítését *a nagybirtok systemájának fenntartásával tartja legalkalmasabbnak*. Alapul vesz egy torontálmegyei 1374 holdas birtokot.

Erre telepítene 150 családot.

Egy telepesnek következő jutalékai volnának:

	értéke	évi törlesztése f o r i n t	bérértéke
1. 200 négyszögöl házhely felülepítményekkel	300	15	25
2. 1600 négyszögöl kerti föld	255	12.75	120
3. Egy tehén	70	3.50	40
4. Két tenyészsértés	50	2.50	30
5. Aprójóság	15	0.75	15
6. Szerszámokra	10	0.50	—
Összesen	700	35.00	230

Ezek szerint 150 vagyontalan család kitelepítése 105.000 frtot igényelne. Erről oly értelemben, a mint az 1894. évi telepitési törvény iniciálja, megfelelő telepitési alapnak kell gondoskodnia.

Az egyes telepesek évi jövedelmének minimális átlaga felülmúlja az alföldi napszámkereset átlagát. S ha figyelembe vesszük, hogy az alföldön a 150 - 200 frtot kereső munkás pusztán lakásbér fejében évente 25--30 frtot elfizet, úgy a 35 frt ellenében kínálkozó előnyöket rendkívül kedvezőknek kell mondanunk. Tekintetbe kell vennünk ugyanis, hogy az egyes telepes a szerzés kész eszközeit kapja meg s ezzel anyagi helyzetének fokozatos emelkedése van lehetővé téve.

Az egyes telepesek évi jövedelme a fenn kitüntetett 230 frton felül még tetemesen bővül. Erre nézve az egyéni arravalóságokon kívül más garancia is volna. Ez a telep keretében fentartandó nagybirtok előnyeiből származik. Mielőtt erről részletesen szólna, vizsgálja a telepi nagybirtok természetét.

A 150 telepes elhelyezése után, a mely 200 hold földet vesz igénybe, fenmaradna még:

800 hold szántóföld,
100 » rét,
274 » legelő.

Ezen birtoktest kezelésére, felügyeletére nézve mintául veszi a mai kir. földműves iskolák gazdaságának kezelését, azon módosítással, hogy a birtok kezelésére az ismétlődő gazdasági iskola intézményét kívánja felhasználni.

A nagybirtok berendezése és kihasználása a 150 telepes érdekeihez alkalmazkodik. A kertészet és állattenyésztés kínálkoznék a termelés céljául s e végre a nagybirtok mintakertészete s iskolája s jószágának tenyészanyaga szolgálna megfelelő fajok honosítására. A felesleges termények értékesítésére a nagybirtok mintegy gyűjtő, feldolgozó s közvetítő eszköz lehetne.

Ha a nagybirtok 36%-ban őszi kalászos,
14%-ban tavaszi kalászos,
20%-ban kapás,
20%-ban takarmány,
10%-ban kereskedelmi növények

termelésére használtatik fel, úgy az egyes telepes a kínálkozó mezei munkákon felül még következő keresményekre számíthat:

A szalmatermés $\frac{1}{3}$ része, a takarmány $\frac{1}{3}$ része s a legelő szabad használata, a trágyatermék bizonyos hányadának visszaszolgáltatása ellenében. Mindez éppen azért lehetséges, mivel a birtok jövedelme egyedül a telep érdekében használódik fel.

A nagybirtok financirozása következőleg történnék:

Ha a birtok kincstári, hitbizományi vagy más jogi természetű birtok, úgy törvényhozással kell gondoskodni azoknak telepitési célokra leendő felhasználása érdekében.

Egyetlen esetben sincs szükség a vételár előlegezésére, a mi a kérdés pénzügyi oldalát tetemesen könnyíti. Pusztán arról lehet szó, hogy a földérték bizonyos százaléka biztosíttassék a tulajdonosnak vagy jogosított haszonélvezőjének.

A hitbizományi s alapítványi birtokok ily célra való felhasználásának kérdése sokáig nem fog késni. De hogy ez alkalommal ne komplikálja a kérdést, a tervezett telepítés alapjául egy kincstári birtokot vesz fel.

A bemutatott számítások szerint a telep következő terheket viseli:

1. a telep beruházása utáni 5 ⁰ / ₀ . . .	2.200	frt
2. a telep nagy birtokának kezelése . . .	12.691	»
3. a földérték 3 ⁰ / ₀ -ának megfelelő bér . . .	6.240	»
összesen . . .	21.131	frt
A nagybirtok jövedelme	26.438	»
Jövedelmi fölösleg	5.307	»

A jövedelmi plus a telep fejlesztési és népnevelési céljaira fordíttatik. Ebben nyilvánul mindjárt a lényeges és nagy különbség a között, hogy egy nagybirtok pusztán állandó munkaerő szerzése céljából telepít-e, a midőn a birtok jövedelmi feleslegét a magántulajdonos céljaira fordítja, vagy pedig a nagybirtok teljesen a telep érdekeinek szolgálatába áll.

A mennyiben az egyes telepesek munkaerői idővel kellőleg érvényesülnek saját kis gazdaságukban, lehet arra gondolni, hogy a birtokon a telep hátránya nélkül további telepítés eszközöltessék. Idővel a nagybirtok házi kezelése is beszüntethető s csakis egy iskolai mintagazdaság tartandó fel. A fenmaradt föld pedig felesgazdálkodás alapján használható ki. Természetesen ez csak akkor lehet, a midőn az egyes telepesek anyagi jóléte annyira emelkedett, hogy felesleges tőkékiből viselhetik a kiterjedtebb önálló gazdálkodás terheit.

Erre nézve garancia azon nevelő hatás, a melyet az iskola és mintagazdaság fejt ki a nép irányában.

A telepesek a kincstárral szerződéses viszonyban állanak. Az egyes telepes a felsorolt jutalék kiszolgáltatása felől biztosítékot nyer s a kincstár az egyes telep teljes értékeig biztosítja magát az egyesekkel szemben. Az egyes telep feloszthatlan családi tulajdon, a mely a törlesztési időn belül azonban súlyos okok alapján meg is vonható.

A kérdésnek még számos részlete volna, a melyeket megállapít, de ez alkalommal a terv általános vonásain túl nem terjeszkedik.

Főkérdés az, hogy szükségesnek látszik-e a vagyontalan felesleges munkaerőnek részben való elvonása az alföldről? Szerinte nemcsak *faji érdekek*, hanem nemzetgazdasági okok szólnak mellette. *A fogyasztó képesség emelése a társadalom alsó rétegében; a ki nem használható munkaerőknek a termelő kedvező helyzetére való emelése, a népnevelésnek biztosított hatása a telepen, a vagyonomegosztás elősegítése, a kivándolásra utalt felvidéki munkaerők levonása az alföldre, mind érvek arra, hogy a vagyontalanok telepítési ügyét komolyan vegyük.*

Nem lényegtelen az összehasonlítás, ha a felvett birtok nem a terv szerint, hanem parcellázva telepítették.

Ez esetben a bemutatott számítások szerint 150 telepesnek 8-s hold föld jutna.

Évi jövedelme 393 frt 50 kr., évi terhe 224 frt 84 kr. volna; jövedelmi feleslege 168 frt 66 kr. lenne.

A tervezett telepítés szerint pedig az egyes telepesnek 230 frt jövedelme volna 35 frt kiadás ellenében, a mi 195 frt pluszt idéz elő. Ebbe még nincs beleszámítva a nagybirtokon kínálkozó munka és $\frac{1}{3}$ -os művelés jövedelmi értéke minimaliter 30 frt, összesen 265 frt.

A parcellázási telepítés mellett a kincstár érdekei sincsenek eléggé biztosítva.

Ezekben kívánta előadó összefoglalni megfigyeléseit és tapasztalatait. A munkáskérdés mindig jobban és jobban érlelődik. A mezőgazdasági munkásnép foglalkozásánál fogva nem áll azon a műveltségi niveaun, mint a gyáripari foglalkozást űző munkásnép; nem is annyira fegyelmezett és sokkalta inkább rabja szenvedélyeinek. Évről-évre züllik a nép s nem tudjuk kezeink közt megtartani, irántunk bizalmat ébreszteni. Itt az ideje, hogy tegyünk valamit ezen társadalmi rétegek felemelésére és megmentésére. Ezen telepítési rendszert tartja legalkalmasabbnak arra, hogy az elhagyott, nem nevelt népet a társadalom nevelő erkölcsi hatása alatt megtarthassuk. Ne szolgáltatassuk ki a véletlennek, ellenségeinknek, hanem mi tartsuk kezeink között faji nemzeti érdekeink előmozdítására.

Az előadáshoz több felszólalás fűződött.

Gömöry Olivér dr. azt hiszi, hogy az előadó által felvetett eszme célszerűnek látszik s ez a kérdés úgyszólván a levegőben volt, de eddig nyíltan ennek kifejezést senki sem adott. Az agrárszociál politikában igen sok telepítési kísérlettel találkozunk, melyeket kétféle irányba sorolhatunk. Az egyik kísérlet oda irányul, hogy a régi paraszt gazdaságok mintájára újakat teremtsünk, a másik mód pedig az, hogy egy nagy birtokra egész csomó munkást telepítenek, kik azután kommunisztikus módon folytatják gazdálkodásukat. Ez utóbbira számos példa van Észak-Amerikában; látjuk azonban, hogy itt is csak az esetben jár eredménynyel a társulás, midőn egy szekta fanatikus meggyőződése a közös munkálkodás kútforrása. A theoria szerint csak helyeselni lehet az előadó által ismertetett tervezetet, a mi a gyakorlatban természetesen complicáltabbá válik. Ez azonban ne riaszsa vissza előadót a kísérletezéstől s bizton hiszi, hogy ha nem is az első, a második vagy harmadik kísérlet eredménynyel fog járni.

Éber Antal dr. pénzügyi szempontból kíván az előadással foglalkozni. Az előadó abból indul ki, hogy egy 150 családot befogadó nagy birtok felszerelése céljából 120.000 forint igényeltetnék. A birtok jövedelméből az állam 30%-al részesednék. Nálunk azonban arra, hogy az állam jöjjön ilyen módon a züllőfélben levő munkásosztály segélyére, számítani sem lehet. Ha csupán azt vesszük, hogy az előadó 100.000 vagyontalan emberen akarna segíteni, magában véve több millió forintra volna szükség, melyet az állam 21 $\frac{1}{2}$ % mellett adna. A törvényhozás 1894-ben öt millió forintot bocsátott ezen célok rendelkezésére, a mely összeg 1—2 év alatt felhasználtatott, úgy, hogy rövid idő alatt ott álltunk, a hol azelőtt. Az 1897-iki törvény arra lett volna hivatva, hogy módot nyújtson a pénzügyintézeteknek arra, hogy a telepítési actióban részt vegyenek. Jól tudjuk azonban, hogy Magyarországon a tőke nem szívesen fordul az olcsó kamatozású kölcsönök felé s hazai intézeteink örülnek, ha zálogleveleiket elhelyezhetik.

Mandello Gyula dr. szerint az idei nyári aratás sima lefolyása

senkit sem nyugtat meg az iránt, hogy a jövőben a nagy agrár-kérdés meg volna oldva; Magyarországon külön kérdést képez a kisgazda szocialismusa s külön kérdést a nem birtokos osztály szocialisztikus mozgalma. Hangsúlyozni kívánja, hogy a kisgazda válságának kérdése minden megyében más és más. Más Szabolcsban s más Békésben. A napszamosok összes bajai szerinte az 1848-iki elhibázott törvényes intézkedésekre vezethetők vissza. Hiába hitetjük el azt, hogy az 1848-iki paraszt felszabadítás tökéletes volt. Semmi esetre sem tagadhatni, hogy jóhiszemű volt azon emberek eljárása, kik az egész dologból politikai részüket kivették, de midőn a törvény végrehajtásáról volt szó, az egyesek és osztályérdekek domborodtak ki s ebben kell a parasztság elzüllesztésének nyomait keresnünk. Mert az említett törvény életbeléptetésével Magyarország parasztságának $\frac{1}{3}$ része feltétlenül nyert; tulajdonjoghoz jutott s bővültek nemcsak politikai szabadsága, de javult gazdasági helyzete is, $\frac{1}{3}$ -ad része a parasztságnak ugyanazon viszonyok közt maradt a harmadik $\frac{1}{3}$ rész azonban határozottan rosszabb helyzetbe került; elesett a közös legelőekben való legeltetési jogtól, elesett mindazon jogoktól, melyek a zsellér megélhetését előmozdították. A segítő eszközök sorában nagy szerepet játszik a telepítési politika, mely azonban nálunk már kiindulási pontjában el volt hibázva. Egy nem vagyonos osztálynak vagyonossá tételéről van itt szó és ezen nagy szociálpolitikai feladat nemcsak nemzetiségileg államfentartási szempontból bir nagy fontossággal, de különösen a földbirtokosokra nézve nagy horderejű. A mai súlyos gazdasági viszonyok közt csekély kecsegtető helyzetet nyújt a földműves munkásság, éppen ezért arra kell törekedni, hogy annak a vagyontalan munkásnak legalább 1—2 hold földet juttassunk és gazdasági önállóságát biztosítsuk.

Elnök nem mulaszthatja el, hogy szintén néhány megjegyzést fűzzön az előadáshoz. Helyesli a nagybirtok rendszer fentartásának eszméjét; utal arra, hogy a mit régebben nem akartak belátni, a magyar faj szivósságát, szaporodási képességét, ma evidens eredmények bizonyítják, mert ha nem így lett volna, okvetlen egy más nemzetiség nyomta volna el s képezné ma az uralkodó elemet. Ezen képességet azonban az alföldről nyerte, hol kedvezőek a gazdasági viszonyok, mely vidék mint egy reservoirt képez, honnét a városok népessége képződik. Eminens politikai kérdés tehát, hogy az alföldi kisgazdát és munkásnépet lábára állítsuk s az előadó által elénk tárt szomorú állapotokat szanáljuk. Kötelességünk a bajon segíteni s kéri az előadót, hogy az érdeklődés felkeltésére minél hathatósabban működjen közre.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. é. február hó 23-án ülést tartott, melynek tárgyát *Lippich Gusztár*, a Jásznagykunszolnok-megyei Gazdasági Egyesület alelnökének előadása képezte a *közép földbirtokos osztály hiteléről*. Az előadást a Szemle más helyen közli.

A megindult vita során *Fellner Frigyes* dr. néhány megjegyzést óhajt fűzni az előadó fejtegetéseihez. Szóló azon reményének ad kifejezést, hogy az érdekes előadás termékenyítő hatással lesz mindazokra, kik tervszerűen foglalkoznak a közép földbirtokos osztály helyzetének javításával; tartozik annak a constataálásával, hogy vannak sokan, kik szeretettel, rokonszenvvel viseltetnek a közép-

birtokos osztály iránt, de kevesen vannak olyanok, kik oly alaposan ismernék a viszonyokat, mint az előadó, ki egy takarékpénztár élén állva, gyakorlati szemmel bírálja meg a középbirtokos osztály hitelszükségletét. Osztja mindazon következtetéseket, melyeket az előadó fejtegetései alapján levont, s örül, hogy az előadó szükségesnek tartja a járadékhitel intézmény biztosítását. Említette az előadó, hogy a középbirtokos osztály eladósodása főleg két okra vezethető vissza. Az egyik a túl magas vételárhátralék bekebelezése, a másik az örökösödési vagyongigények rendezése. A vételárhátralék bekebelezése közgazdasági szempontból károsnak nem mondható, csak akkor, ha a vételár, mely a birtokért fizettetett túl magas, vagyis ha a forgalmi értéket kifejezésre hozó vételár a hozadéki értéktől nagyban különbözik, ha azt túlhaladja. Nagy jelentőségű ép a specialis magyar viszonyok szempontjából, mert a földéhség, ez a specifikus magyar gazdabetegség nagy arányban mutatkozik. A kisbirtokos osztály a földtől várja gazdasági, társadalmi, politikai emelkedésének biztosítását. Nézete szerint a földéhség megvan a középbirtokosnál is. A falusi községekben a birtokosok tekintélyük fentartását hagyomány-szerűen nem abban keresik, hogy intensíven műveljék földjeiket, hanem abban, hogy birtokuk minél nagyobb, terjedelmesebb legyen s ezt teszik sokszor az üzemtöke rovására is.

A másik eladósodási okot illetőleg az előadó az örökösödések folytán támadó igények rendezetlenségét említette fel. Szerinte e tekintetben is sajtóságos viszonyaink vannak; ha a középbirtokos meghal, örökösei háromféle módon rendezhetik vagyoni viszonyait. I. Ha az ingatlant eladják s a befolyt vételáron osztozkodnak, hogy ez közgazdasági szempontból milyen káros, behatóbb vitát nem igényel, mert hisz ellenkezik a gazdasági viszonyokban kívánatos állandósággal. II. A második rendezési mód, hogy természetben osztják föl a hagyaték birtoktestét, a mi a birtok szétforgácsolására vezet. III. A rendezés harmadik módja, hogy az örökösök közül az egyik természetben veszi át a birtokot s a többit készpénzben elégíti ki. Ezt ma jelzálogkölcson felvételével teheti, a midőn az egész összeget egyszerre fizeti s teljesíti a kielégítést. A járadékhitelnél tőkeszolgáltatás helyett járadékot kap az illető, mely kötelezettséget egy közvetítő bank azután megválthat. Azon reményének ad kifejezést, hogy a járadékhitel intézménye meg fog erősödni.

Székelly Ferencz az előadónak azon megjegyzésére óhajt reflektálni, hogy szóló javaslatában kontemplálja ugyan egy pénzügyi kamara felállítását, mely a vidéki takarékpénztárakat ellenőrizze s azokat esetleges zavarukból kisegítse, korántsem kívánja azonban, hogy egy budapesti pénzügyi intézet alakuljon, mely a takarékpénztárakkal visszleszámitolási viszonyban állván, ujlag pénzt igényel. A reform javaslata szerint felállítandó kamara épp azon ellenőrzést teljesítené, melyet a felolvasó is szükségesnek tart.

Buross Károly nagy örömmel hallgatta a felolvasást, mert 50 esztendő óta, midőn a közép földbirtokos osztály lemondott ősi jogairól, nem foglalkozott ezen osztállyal senki, legfeljebb oly módon, mint azt az előadó igen találóan felemlítette, együtt a kártyával, lóval s kutyával. Hű maradt hozzá csupán az első uzsorás, a ki 30%-ra kölcsönözte az első pénzt, a mely a felolvasó meggondolt adatokra támaszkodó előadása szerint ma sem szállt lejjebb 12—14%-nál. A gondolkozó elmék, kik a közép földbirtokos osztály vagyoni

helyzetével foglalkoznak, első sorban a hitel organisatiójára gondolnak. Ha mindent aláír is az előadó fejtegetéseiből, egyben nem ért egyet a fölolvassóval, abban t. i., a mit a szövetkezetekről mondott. Mert éppen úgy mint a kisembernél, a középbirtokosnál is, egyedül a szövetkezésben látja a boldogulást. Egy új szempontot kíván felvetni. Ha mi, nézete szerint, tisztán a hitelt rendezzük, ha hozzáférhetővé, könnyűvé tesszük a közép földbirtokosnak a hitelt, mire fog ez vezetni? Száz és száz millióra fog szaporodni az a pénzösszeg, melyet a gazdák igénybe vesznek, minek folytán a kereslettel emelkedni fog a pénz ára is s a helyett, hogy segítettünk volna, elvérzik a gazda. Azt hiszi tehát, hogy midőn a gazdáról és hiteléről van szó, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a törekvést, hogy a gazdánál a *készpénz-szükségletet* csökkentsük. Erre szolgálnak a szövetkezetek. Eddig egy ilyen nagyobb organismusunk van, a *Magyar Mezőgazdák Szövetkezete*, mely a gazdát vetőmaggal látja el, tagjai összes gazdasági szükségleteit kielégíti s gazdasági termékeit értékesíti s ez által száz és száz milliót lehet kivonni, mint direct készpénzkiadást, melyet ma a gazdák igényelnek. Csak azért szólalt föl, hogy mint az agrártörekvések egyik napszámosa meg kellett, hogy ragadja az alkalmat annak a hangsúlyozására, hogy a jövő agrártörekvések főcélját képezi a mezőgazdasági készpénzszükségletek csökkentése.

Gróf Széchenyi Imre ugyanazzal kezdi, mivel az előtte szóló végezte, de más szempontból. Az agrár jelszót követi, de nem szeretné, ha éppen ezen körben félreértésekre adna alkalmat ezen szó hangoztatása. Különösen jól esik szólónak, hogy a középbirtokos osztály érdekében folyik az eszmecsere, mert azok közé tartozik, kik azt állítják, hogy nincs ezen országnak elhagyatottabb osztálya, mint a közép földbirtokos osztály, pedig éppen megfordítva kellene lenni. Igaza volt az előadónak, hogy ez volt az az osztály, mely a magyar nemzeti elemet fentartotta, ez védelmezett meg bennünket török, tatár és Bécs ellen; ennek köszönhetjük létünket s ezzel törődünk a legkevesebbet. Annyival is inkább örül tehát, hogy akadt e körben valaki, ki azt, a mi még menthető, megmenteni kívánja. Bővebben nem óhajt kiterjeszkedni a közép földbirtokos osztály fentartásának kérdésére, volt alkalma ezt a főrendiházban érinteni, csupán a hitelre nézve szeretne néhány megjegyzést tenni, miután ez van szőnyegen. Az előadó találóan vázolta zselléreink helyzetét, kiknek sorsához nagyon hasonlít a német paraszt állapota. Ezelőtt 200 évvel a Rittergutsbesitzerről széltében hangoztatták, hogy »Er hat den Bauern gelegt«, vagyis megvette a parasztnak szomszédos birtokait, hogy a magáét gyarapítsa, miáltal az kívándorolni kényszerült. És mi lett ennek a következménye? Hiányzik a munkáskéz, melyre pedig szükség volna, hogy a czukorrépat művelje s a mit az ősök elpredáltak az utódoknak gyarmatosítás útján kell pótolni. Így járunk mi is a gentryvel, magával a középbirtokos osztállyal, melyet könnyelműen veszni hagyunk. Ennek kell tehát elejét venni, a mi elismeri, nehéz feladat. Ezúttal csupán a hitel ügyével óhajt foglalkozni. Nagy örömmel üdvözlí azt az eszmét, mely takarékpénztárainkat reformálni kívánja. Hozzájárul az előadó hat pontjához, constatálja azonban, hogy ezen hat pont veleje inkább a takarékpénztárak biztonságára, esetleges könnyelmű alapításra, szóval a takarékpénztárak soliditására vonatkozik. Erre nézve kielégítőnek tartja az előadó által proponált javaslatot; kérdi azonban, sokat

segítettünk-e azon, ha kimondjuk, hogy a törvény által megszabott kamatlábon felül semmiféle czímen többet szedni nem lehet? Ezen a téren szükséges a verseny, mely a 8⁰/₀-ot leszorítja s ezt máskép, mint a szövetkezetek által, elérni nem lehet. Felhossa egy községi hitelszövetkezet példáját, midőn az árvapénzeket inkább a takarékpénztáraknak adják, mintsem a szövetkezetnek, mely nem nyeresz-kedésre alakulván, csupán tagjainak érdekeit szolgálná. A takarékpénztárak reformjánál tehát a szövetkezetek versenyét elsőrendű szükségnek tartja.

Előadó reflectál a felszólalók megjegyzéseire s hangsúlyozni kívánja, hogy a szövetkezet működését méltányolni tudja, véleménye szerint azonban a szövetkezeteket meg kell hagyni azon téren, melyen eddig működtek s a hol szerepük van, mert mihelyt a takarékpénztári üzleteknek csinálnak versenyt, drágulni fog s nehézkes lesz a kezelés.

Láng Lajos elnök magára a gondolatra nézve, hogy a vidéki takarékpénztárak rendezése egy nagy országos szükséglet, vagy mondjuk, nagy nemzeti feladatot képez, teljesen egyetért. Szerinte a vidéki takarékpénztárak reformjára nézve azokon kívül, melyek itt felhozattak, semmi sem volna oly nagy hatással, mintha azok ellenőrzése magoktól a takarékpénztáraktól indulna ki. Nem képzel semmiféle állami szabályozást, mely képes lenne arra, hogy felülről gyakoroltassék az ellenőrzés, melyhez gyakran bizonyos szakértelem szükséges. Mindenki tudja, melyek a bajok; adnak kölcsönöket nem létező dolgokra stb. Itt a tisztesség és annak megóvása szempontjából az igazi eszköz csak egy autonomszerűen működő testület lehet, melynek megalkotására tán a legnagyobb súlyt kell fektetni. Széchenyi Imre gróf felszólalására nézve csak annyit kíván megjegyezni, hogy az agrár szót bátran lehet ezen társaságban hangoztatni, miután a cél az, hogy a közgazdaság különböző ágaiban működő erők itt egyesíttessenek. Azt hiszi, semmi sem képes inkább a félreértéseket és ellentéteket eloszlatni, mintha van egy semleges tér, hol az eszmék tisztázása céljából a különböző érdekcsoportok képviselői találkoznak. Az előadónak s a felszólalóknak köszönetét fejezi ki s az ülést berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaság f. évi márczius 2-án *Láng Lajos* elnöklete alatt lefolyt ülésén *Ecseri Lajos* dr. a *telepítési kérdésről* tartott nagyszámú közönség jelenlétében előadást. Szerző részletesen ismertette a telepítések célját, történetét és módozatait, beható bírálat tárgyává tette az eddig követett eljárást s rámutatott azokra az akadályokra, a melyek útját állották az eddigi telepítések sikerének s megjelölte azokat a módokat, melyek segítségével biztosítható a telepítések sikere, végre rámutatott a telepítés ügyének nagy jelentőségére épen magyar állami szempontból.

Előadó a telepítések történetében főleg a török világ elmúltával bekövetkezett telepítéseket ismertette, majd II. József császárnak gazdaságilag igen sikerült germanizáló telepítéseit. Az állami birtok eladásánál kisgazdák számára már a fiskális szempont dominált. Ismertette a csángók betelepítését, mint a nemzeti szempont első megnyilatkozását s végül az 1894. évi telepítési törvényt s a legújabb krassó-szörénymegyei állami telepítéseket. Ezzel kapcsolatosan rámu-

tatott azokra a vezéreszmékre, melyek az állami telepítések sikerültének alapfeltételei.

Azt, hogy egy-egy telepen vegyes nemzetiségű ne legyen s a telkek lehetőleg egyenlő nagyságát már csak azért sem tartja elvül kimondandónak, mert a birtoktestek nagyságát, elosztását nem lehet mesterséges korlátok közé szorítani, mert a teleknagyság megfelelő volta változó körülményektől függ, minő a művelési ág, a talajminőség, a telepes vagyoni állapota, intelligenciája stb. A telepítések sikertelenségének egyik legnagyobb okát abban kell keresni, hogy a legtöbb telep földművelésre alkalmatlan állapotban kerül a telepes kezére, hogy annak rendbehozatala, házépítés, útirendezés legyőzhetetlen megterheltetéssel jár s a telepes épen az első időszakban alig jut legfontosabb munkájához, a szántás vetéshez. Még nagyobb nehézségekbe ütközik a községek s magánosok telepítési működése. A törvény e tekintetben a kültelek öt százalékának díjtalan átengedését köti ki a közcélokra stb.

Mindezekkel szemben előadó a jelenlegi elvek mellett, illetve helyett főleg a következő alapeszméket tartja a jövőben szem előtt tartandóknak: Gondoskodni kell, hogy a telepes a telepet gazdaságilag azonnal használható állapotban kapja meg; hogy pap, tanító, jegyző és iskola részére, valamint közlegelőül is előre megfelelő terület legyen kihasítva, nehogy az új telepítvényesek mindjárt az első évben túlságos pótagadékkal sujtassanak; a telep vételára után e tőke kamatait ne rója ki az állam, miután a kamatok a létesülő új adóalapban úgy is busásan visszatérülnek; gondoskodás történéjék arra nézve, hogy a helyi viszonyokat jól ismerő gazdasági szakemberek szakelőadásokat tartsanak s kioktassák az idegenből jött telepeseket a helyi talaj, gazdasági sajátosságaira s különösen arra fektessenek súlyt, hogy községi magtárak és községi hitelszövetkezetek útján a könnyen fellépő gabona-uzsorának eleje vétessék; végül a járadékbirtokok és ezzel kapcsolatosan az államilag biztosított járadékpapírok útján mód nyujtassék arra, hogy az egyes telepparcellák az egyetemleges zálogjogi kötelezettség alól feloldhatók legyenek és hogy egyáltalában a földműves munkás, majd a kisbirtokos módot leljen arra, hogy fokozatosan vagyonosodjék, esetleg gyermekeit földbirtokhoz juttassa. Mert — mondja előadó — a vagyonosodás a legbiztosabb bázisa a népek szaporodásának és így minálunk a helyes irányban tartott telepítés legbiztosabb talpköve az egységes és hatalmas magyar nemzeti állam kifejlődésének.

Az előadás után élénk vita fejlődött ki, melyben elsőnek *Lippich* Gusztáv szólt. A felolvasó — úgymond — előadásában nem fektetett oly nagy súlyt arra, hogy a telepítések egészséges voltahoz okvetlenül megkivántatik, hogy középbirtokos osztályt létesítsünk. A középbirtokos osztály vezeti az egyszerű telepeseket, tanítja a mezőgazdaság helyes vitelére s ad kézi munkát, napszámot. Feltétlenül szükségesnek tartja tehát, hogy minden telepítésnél a telepítés arányához képest középbirtokosokat is telepítsünk. Másik megjegyzése, hogy az állam nagyobb mérvű hozzájárulása nélkül telepíteni nem lehet. Ma a kormány a telepítéseket annyiban segítheti elő, hogy hárommilliónak a kamatját, 120.000 frtot fordíthat ezen célra, a mi egy országos telepítés eszközléséhez nagyon csekély, miután magát a tőkét felhasználni nem szabad. Utal azon körülményre, hogy az egyetemes jelzálogok a gyakorlati életben mily rend-

kivüli rombolást idéznek elő, mennyire megkötik a birtokot, jobban mint a hitbizomány; ennek folytán vitt végbe oly nagy pusztítást a tőke, melynek visszahatásaként jelentkezett az agrárius mozgalom. Fontosnak tartja, hogy a telepeseknek elidegeníthetetlen, soha föl nem osztható községi legelő adassék. Szóló a járadékrendszer behozatala nélkül nem képzel helyes telepítési módszert, melyhez első sorban nem a mostani, hanem változott hitelviszonyok szükségesek.

Éber Antal dr. nem tartja helyesnek, hogy a telepítési kérdés megoldásánál ismét a kötvény kibocsátáshoz folyamodjunk. Ezen módszer nézete szerint a túlságig igénybe van már véve. A záloglevelek solid fundálása folytán sikerült a külföld bizalmát ezen papiroknak megnyerni, a mi arra indította a törvényhozást, hogy a hitelszerzés ezen módjához több ízben visszatérjen. A szőlő felújítási, a helyi érdekű vasutak kötvényeinek hasonló kedvezményekkel való felruházásával túlmentek azon a határon, melyet pedig betartani szükséges lett volna. Azt, hogy járadékkötvények kibocsátása céljából Németországhoz hasonlóan járadékbank alakulhasson, finansziális okokból nem tartja kivihetőnek, inkább egy telepítési bank létesítését tartja célszerűnek, mely a talajérték 50%-ának erejéig bocsáthatna ki záloglevelet.

Gömöry Olivér dr. egyetért előadóval azon kritika szempontjából, melyet az eddigi telepítések felett gyakorolt. Ha tapasztaljuk, mily nehézséggel jár a nem egészen vagyontalan elem telepítése, mennyivel több bajjal járhat, ha teljesen vagyontalanok telepítéséről van szó. A főök, hogy a telepítvényesek nem képesek a járadék-kamatot s más pénzbeli terheket viselni. A telepítés nézete szerint csak úgy fog eredménynyel járni, ha addig, míg a telepes adósságának főrésze törlesztve nem lesz, függetlenül a kereskedelmi viszonyoktól, tartozását terményekben fizethesse vissza.

Gorove László szükségesnek tartja, hogy a telepítésnél arra is nézzünk, vajjon a telepesek arra való szakavatott egyének-e, mert a telepítendőek kvalitásának helyes megválasztása nélkül a telepítés eleve sikertelen marad.

Máday Izidor miniszteri tanácsos elismeri, hogy az első időben történt telepítések nem egészen helyes alapokon indultak, egyrészt mert a telepesek nem voltak eléggé vagyonosak ahhoz, hogy az első esztendő nehézségeivel megküzdhettek volna, másrészt tuskóval sűrűn fedett területre telepítettek. Mindezen bajok azonban időközben orvosoltattak s elmondhatja, hogy rövid idő alatt teljesen rendbe lesznek a telepek. A tuskók kiirtását maguk a telepesek végzik 25–30 frtos díjazás mellett s a törlesztési idő is kiterjesztetett 50 évre, a kamatláb pedig leszállított 2%-ra. A telepesek csak minimális bérösszeget fizetnek s nem terheli őket sem a tanítók fizetése, sem iskolaadó, éppen most van alakulóban egyszerre több telepen hitelszövetkezetek létesítése. Hosszabb időt venne igénybe kifejteni mindazt, a mit a jövőben tenni kellene s ezúttal csupán annak a kijelentésére szorítkozik, hogy a földművelésügyi miniszteriumban régebben foglalkoznak a kérdéssel s lehetővé válik majd, hogy a telepítések az eddiginél nagyobb arányban indulhassanak meg; a teendő intézkedések által nyerünk törvényes alapot a föld feldarabolására; mert vannak esetek pl. Torontálban, hol kis embernek alig van egy talpalatnyi földje s egy egész csomó virágzó község fekszik a nagy birtok közepén, melynek tulajdonosában meg-

van a kellő hajlandóság, a feldarabolásra azonban hiányzik a törvényes alap. Igazat ad az előadónak abban is, hogy a három-millió, mely a telepítések céljából rendelkezésre áll, kevés ahhoz, hogy az actiót nagyobb arányban végezni lehetne s felhívja e tekintetben a figyelmet Németországra, hol tisztán nemzetiségi szempontból, azért, hogy pár száz lengyel családot német birtokba ültessenek, egy 100 millió márkás törvényt hoztak s megvan már szavazva a másik 100 millió is. Mi sokkal tökeszegényebbek vagyunk, sem-hogy ehhez hasonlóra képesek lehetnénk. Figyelmeztet arra is, hogy nagyobb birtokvásárlásoknál, hogy olcsón lehessen megszerezni, tervszerűen kell eljárni s e célra azon megyéket választani, hol a népesség gyér s a nem magyar ajkúak vannak többségben, mint Krassó-Szörény, Szolnok-Doboka, Besztercze-Naszód stb. megyékben. A mi a telepesek megválasztását illeti, erre különös figyelem van fordítva s az 1—2 holdas gazdák részesülnek előnyben, mint a kiknek van már némi vagyonuk s szívesen mennek olyan vidékekre, hol $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{5}$ -rész értékben juthatnak földbirtokhoz. Az egész ügy olyan nagy körületekintést és munkát igényel, hogy ahhoz kellett az a pár esztendő, midőn okulhattunk a tapasztalatokon.

Előadó lehetetlennek tartja, hogy minden telepítést az állam végezzen; ezen a téren a magántelepítésnek van nagy szerepe, melynek gyakorlását kellő törvény alkotásával lehetővé kell tenni. Ő sem kíván szedett-vedett népet telepíttetni, hanem részint az eddigi telepesek fiait, részint a munkások értelmesebb részét szeretné első sorban e célra felhasználni.

Elnök köszönetet mond az előadónak s az ülést bezárja.

A Magyar Közgazdasági Társaság folyó évi márczius hó 9-én, Matlekovics Sándor elnöklete alatt tartott ülésében Hegedüs Loránt orsz. képviselő megkezdte két előadásra tervezett felolvasását a magyar kivándorlási ügyről, melyet szerző nagyobb terjedelmű önálló műben is szándékozik tárgyalni.

Jelen előadásának czime volt: *A kivándorlás okai Magyarországon.*

Szerző szerint minden oda mutat, hogy az amerikai vállalkozók ügynökei szedték össze először embereinket, hogy az ottani drága »hands«-eket velük szorítsák ki. Az a vaskos report, a melyet a Commissioner of Labor a sztrájkokról kiadott (*strikes and lockouts* 1887.) mindjárt azon kezdi, hogy épen 1877. óta van folytonos ipari zavarokban, sztrájkokban az újvilág. Rood H. E. pedig egyenest kimondja (*A Pennsylvanian Colliery Village*, Century Magazine 1898. április), hogy a nagy munkásháborgások közepette végre is Pennsylvánia egyik nagy vállalkozója elküldött Ausztria-Magyarországba s onnét hozatta el bányáiba először azokat az »idegeneket«, a kiknek immár teljesen sikerült megjelenésük által is kiszorítani mindazokat az angol nyelvű bányászokat, a kik másutt birtak munkát kapni, vagy legalább is volt annyi pénzük, hogy családjikkal ott tudták bagyni a bányát. Ezzel tehát meg volt adva az alkalom, ki volt jelölve az út és megindultak a kivándorlás kerekerei, a melyeket az itthoni bajok hajtottak.

Mivel a kivándorlás első alkalmát kívülről adták meg, ezért

van az, hogy a kivándorlás okait a mi gazdáink ma sem az itthoni bajokban, hanem mindig és mindenütt csak az ágensek üzérkedéseiben keresik és innét van az is, hogy bár tényleg akadtak ilyfajta ügynökök is, ezek mellett egészen elfeledkeztünk azokról az élősdiékről, a kik az *elindult* kivándorlót a határszéli korcsmáktól kezdve a newyorki vizsgáló-állomás hivataláig kísérik és folyton szipolyozzák, a miért is éppen ezek ellen kell fellépni.

Szerző ezután foglalkozik a kérdéssel, hogy a kivándorlók számának föl- és leszállását ki kormányozza a kettő közül: Amerika-e vagy Magyarország? Egy másik kivándorlót szállító ország, a német birodalom, a mely négy és fél millió lelket vesztett el így, nagyon érdekes példát mutat nekünk; azt látjuk ugyanis nála, hogy a kisebb hullámcsoportoktól eltekintve (ilyen volt az 1893-iki tengerentúli válság) általában nem az amerikai, hanem a németországi viszonyok adják meg a főirányát a hullámcsoportnak, már a mennyire természetesen az ily bonyolult tüneménynek a mozgatóit valamiképen meg lehet pillantani. A német kivándorlás első duzzadását 1854-ben éri el (215.009), a mikor a politikai reakció itt tetőpontján van; a második növekedés 1866-ban áll elő Poroszország elégedetlen új tartományaiból, s ez nő 1872-ig, a mikor az egységes Németország hatalmas fejlődése beköszönt, a minek eredménye, hogy 1872-ben csak 21.964 német vándorol ki hazájából. A visszaesést majd ismét erősebb kivándorlás mutatja, míg az utolsó évek óriási fellendülése abban tükröződik vissza, hogy 1887-ben 172.462 német kivándorlót számlált össze a statisztika, míg 1897-ben csak 18.801-et, tehát ugyiszlva tizedrészét. Nagyon ismeretes az, hogy Nagy-Britániában is mindig pontosan esett vagy szökkent föl a hazát elhagyók csapata az új gazdasági viszonyok egyes fordulatai szerint, de kevesen emlékeznek arra a följegyzésre, a mely az olasz kivándorlás hullámcsoportait annyira otthoni okokkal akarta megmagyarázni, hogy még a brigantaggiók megszüntetésének is részt tulajdonított benne. Ez így van tehát német és angol földön, Olaszországban is; mindenütt, főként a régi haza sorsváltozatai vagy politikája igazítják a kivándorlás számozott léptékét: föl és le. És Magyarországon? Magyarországon éppen megfordítva: Amerika befolyása irányítja a kivándorlók számát.

A kivándorlók statisztikája ugyiszlván csak minimális összefüggésben van a magyar konjunkturákkal, ellenben meglehetősen pontossággal tapad az Egyesült-Államok munkakeresletének éves változandóságához. A kivándorlók száma 1877-től kezdve, az 1885-iki visszaesés kivételével, majd teljes egyenletességgel emelkedett 1892-ig, mit sem törődve a hazai konjunkturákkal, melyek ez alatt fel- és lehullámoztak nálunk. Ellenben az a számsor oly pontosan megfelel azon amerikai időszaknak, a mikor a sztrájkoló amerikai munkásokat a mieinkkel nyomták ki a vállalkozók, hogy éppen 1885-ben volt egyike a legcsöndesebb sztrájkéveknek, ellenben 1896-ban már kétszeresre emelkedett a sztrájkoló yankeek száma: 242.705-ről 499.499-re és a kivándorlóknak száma ép oly pontosan megkétszereződött (9181 helyett 18.110).

1892. után hirtelen megváltozik a helyzet. Amerika immár telítve van »Foreignerekkel«, gyorsan beáll az ipar visszaesése, a kivándorlók elleni törvények hatni kezdenek s ime egyszerre hat-

ezerrel kevesebben hagyják el Magyarországot és fogy vándoraink száma rohamosan, 1897—98-ban 16.659 főt mutatván. Ha még azt is megérintjük, hogy oly kisebb ható okok, mint az Egyesült-Államok valuta bajai is meglátszanak a magyar kivándorlás statisztikáján: akkor nem szabadulhatunk meg attól a bizonyosságtól, hogy az új-világ igazgatja, erősíti és zsöngíti ezt a magyar áradatot, mi pedig alig tudunk befolyjni arra, tehetetlenek vagyunk. Miért van ez? Miért van ez nálunk s miért nincs így Németföldön, vagy Albionban? Azért, mert kivándorlásunknak itthon nagy bajok az okai. azok nagy változatosságukban működnek, folyton-folyvást »termelik« a kivándorlás anyagát; ez az anyag pedig csak alkalomra vár, hogy átszállítsák Amerikába. Főleg a felvidéken a talaj terméketlensége, az iszákosság mesterséges terjesztése, az ipar, különösen a kőolaj kitanult kisiparosság hiánya, az áldatlan birtokviszonyok, a helytelen gazdálkodási módszer képezik a gazdasági háttér, mely a kivándorlás magyarázatát megadja s melyhez járul az utánpótlás köteleke.

Az előadást a jelenvolt nagyszámú és előkelő közönség, melynek sorában volt Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter is, élénk tetszés nyivánításával kísérte.

Hegedüs Loránt második felolvasásának, mely *Láng Lajos* elnöklete alatt folyó évi márczius 16-án folyt le. A *bevándorlás és kivándorlás* címet adta. Előadó ezuttal mindenekelőtt két kérdést tisztázott: először azt bizonyította be, hogy az a veszteség, a melyet Magyarország emberi munkaerőben szenved a kivándorlás folytán, sokkal nagyobb, mint az a 7—8 milliónyi nyereség, a mit évenként a kivándorlók hazaküldenek s itt a munkaerő értékét különböző módokon igyekezett megállapítani, 350 frtra becsülve egy kivándorló elveszett munkáját; másodszor arra mutatott rá, hogy az eddigi eljárás, mely úgy a kivándorlókat, mint a bevándorlókat személyesen visszakergette, nem felel meg a rendezett jog állapotának. Ezzel áttért a felolvasó a bevándorlási és kivándorlási jogra s ezt úgy külföldi példák, mint a nemzetközi jog és az elmélet szempontjából bonczolta, mielőtt felvetette azt a kérdést, hogy mit kelljen tenni ebben az ügyben Magyarországnak. Felelete igen részletes és főkövetelményei a következők:

A törvényhozásnak a bevándorlást és kivándorlást egységesen szabályozó törvényt kell hoznia, a mely először is meghatározott utirányokba, kerületek és konzulátusokhoz irányítja a kivándorlást, a mint azt Németország teszi; másodszor megtiltja azoknak az elmenetelt, a kiknek a kikötését amerikai törvények tilalmazzák, de egyébként a kivándorlás szabadságát büntető szankcióval védi. Harmadszor a bevándorlást csak olyanoknak engedi meg, a kiknek erkölcsi bizonyítványuk van, egészségesek és egy évi eltartásukról maguk tudnak gondoskodni.

Közigazgatásilag mindenekelőtt az amerikai konzulátusok szaporítandók, az ugynevezett tiszteletbeli konzulátusok megszüntetendők s az erősen szervezett konzuli karra kell bízni a munkaközvetítést, az információk hazaküldését és az amerikai pénz hazaküldését. Az amerikai pénzt postatakarékpénztárszerű szervezettel gyümölcsöztetni kell, az információkat pedig itthon egy külön statisztikai iroda gyűjtse össze, mely a kivándorló csapatok felülvizsgálásával, felvilágosításával foglalkozik. Az ügynökök egész üzletvitelének szem előtt

tartásán kívül nemcsak az szükséges, hogy minden kivándorló szerződése bejelentessék s megérkezéséről illető konzulunk értesítve legyen, hanem szükséges az is, hogy a nagyobb hajótársulatok irodái privilegiáltassanak és a határszéli korcsmák erősen megapasztassanak.

Nemzeti tekintetben igen nagy súlyt helyez előadó arra, hogy kinn lakó honfitársainkat a panszlávizmus elleni harcokban erősíteni kell hazafias sajtó teremtésével, nagyszámú egyleteik koncentráálásával és egy amerikai magyar katolikus püspökség felállításával, a protestáns magyar unió megerősítésével.

Végül az elindult kivándorlókon kívül az elindulandó nyomorgókról és a visszatérő, új eszméket hozó tótokról beszélt a felolvasó. Ezekre nézve két sürgős és mélyrenyúló teendőt ismer: az egyik erőteljes ipar teremtése a Felvidéken és az uzsoráskodók megbüntetése. A másik és legfontosabb az elszunnyadt, modern eszméket nem látó középosztály felébresztése, a melyet az alulról keletkező és Amerikából jövő új eszmék veszélyeztetnek. A mi legfontosabb problémánk, fejezte be előadó, a mostani közömbös magyar középosztálynak a felrázása.

Az előadás után, melyet az egybegyűlt előkelő közönség élénken megtapsolt, Miklós Ödön szólalt föl, ki ezelőtt husz évvel tett amerikai utazása közben szerzett tapasztalatait elevenítette föl. Ez alkalommal a washingtoni statisztikai hivatal igazgatójától szerzett információ alapján igen szomorú adatok birtokába jutott. A felvidéki tömeges kivándorlásokat bátran emberkereskedésnek lehet szerinte nevezni, melyeket lelketlen ügynökök vezetnek, kik minden kivándorló után meglehetősen magas százalékot kapnak a hajóvállalatoktól. A penszilvániai bányákban való egy heti tartózkodása alatt bő alkalma volt az embertelen bánásmódot észlelni, melylyel a szegény népet munkába kergetik. A kivándorlók között alig találkozott 4–5, kik szellemi munkával élnek odakünn, a többi bizonyos határozott munkára lesz terelve s ott élni, lakni úgy tartozik, mint az szabályozva van. Mig nálunk csak a nyári munkálatok alkalmával van erősen igénybe véve, addig ott az év 365 napján kénytelen a legterhesebb munkát végezni s nem csoda, ha kis megtakarított pénzét hazaküldheti, hisz se ideje, se alkalma szórakozások keresésére. Utal arra, hogy a kivándorlás mögött nagy pénzérő áll, úgy, hogy a tót kivándorló pl. nem életszükségből, hanem tisztán üzletből csábítgatás folytán megy ki. A pénzt a Magyar Slovenski-Bank szolgáltatja s hiába minden kísérlet a kivándorlás megakadályozására, mig az e téren szemelláthatólag mutatkozó embertelen üzelmeket erélyes praeventiv eljárással meg nem akadályozzuk. Sikert és kitartást kíván az előadónak megkezdett munkájához.

Láng Lajos elnök a Közgazdasági Társaság nevében legmelegebb köszönetét tolmácsolta az előadó által bemutatott igen becses és érdekes tanulmányért.

A VIDÉKI TAKARÉKPÉNZTÁRAK REFORMJA.

Valahányszor egyik-másik vidéki takarékpénztárt anyagi bajokba kever a vezetők lelketlensége meg az ellenőrzésre hivatottak tudatlansága, és valahányszor egy vidéki pénzügyintézetet a tönkremenés örvényébe sodornak azok a házitolvajok, a kik olyképen kezelnek százezrekre rugó idegen vagyont, mintha az gazdátlan jószág lenne: felhangzik hatalmas kórusban a szakférfiaknak és a közvéleménynek abbeli sürgető követelése, miszerint segíteni kell a bajon, és keresni, találni kell módot arra, hogy ezután ne gazdálkodjék a mások pénzében a tudatlanság, a lelketlenség és a ragadós kéz. Az ilyen panaszos sürgetés pedig rendszerint azt jelenti: reformálni kell a vidéki pénzügyintézeteket!

A valóság megállapítása érdekében nem szabad elhallgatni, hogy mihelyest elsimulnak a közélet felszínén azok a hullámok, a melyek ott egy-egy vidéki pénzügyintézet pusztulása, vagy elmulása nyomán támadnak: ismét csend van. Sem a közgazdasági érdek, sem a közmorál nem szól többé a vidéki pénzügyintézetekről; legfőlebb egy-egy anyagban szűkölködő hirlap, vagy szakfolyóirat közöl, restelkedve, nagyszabású ideákkal megtömött cikket, erről a roppantul elkoptatott kérdésről.

Most ismét olyan időket élünk, a mikor van rá oka a közgazdasági érdeknek is, a közmorálnak is, hogy a vidéki takarékpénztárak ügyét megbolygassák és orvoslást kérjenek azokra a sebekre, a melyeket megint csak a lelkiismeretlenség, a becsület hiánya, megint a könnyelműség és a rövidlátó, bizalommal eltelt tudatlanság ütött rajtok. Ott van a kisczelli meg az újvidéki takarékpénztárak esete, miután az Aradi Népbank botrányait már kezdjük feledni. Azután ott van a lebergi takarékpénztár pusztulása, a mely nem érintett ugyan bennünket közvetlenül, de kínálja, unszolja az alkal-

mat arra, hogy szóvá tegyük, a miről most a Lajthán túl is sok szó esik: a vidéki takarékpénztárak reformját.

Ennek az imént említett három pénzintézetnek a sorsa valóban eléggé csábító arra, hogy sorsuk fölött gondolkozva újból sürgessék az orvoslást. Mind a három intézet pusztulásának történetében van valami tipusszerű, s megnyilatkoznak azok az okok, a melyek, nagyon csekély eltéréssel, s legfőlebb csak más-más kombinációban, megrágnak a vidéki pénzintézetek életfájának gyökerét. A kisczelli, az ujvidéki és a lemergi takarékpénztárakat is a hűtlen kezelés, a tudatlansággal karöltve járó meghunyászkodó bizalom, a vezetők és ellenőrző faktorok könnyelműsége meg lelkiismeretlensége, végül annak a kellő bírálatnak a hiánya, a mely nélkül nem lehet arányban tartani valamely pénzintézet szorgalmazta üzletágak hitelszükségleteit, döntötte pusztulásba.

Ugyanazon bűnlajstrom ez, a mely különféle kombinációban ismétlődik minden bajba került pénzintézet sorsában. Visszanyúlva egészen a békéscsabai népbank bukásának történetéig, egyetlen egyet sem hagyva ki a pusztuló magyarországi vidéki pénzintézetek sorából, mindegyiknek romlásában az elősorolt tényezők — hol ilyen, hol amolyan árnyékolásban — játszották a főszerepet.

És ennek konstatálása fölöttébb fontos dolog. Mert a jó diagnózis alapkövetelménye annak, hogy megtaláljuk a baj, gyógyító szerét.

Eddig valahányszor a vidéki pénzintézetek sorsáról volt szó, mindannyiszor abban keresték a bajok okát, hogy csekély alap- és tartaléktőke mellett aránytalanul nagyok a betétek, és hogy az aktívák sorában a legnagyobb a jelzálogkövetelések tétele, a mi tekintettel arra, hogy viszont a passívák legnagyobb tétele a rövid határidőn belül felmondható betét, könnyen okozhatna tömeges betételvonás esetén bajt.

Ezekkel a felsorolt kifogásoknak, a melyek stereotip állandósággal kerülnek belé a vidéki takarékpénztárak hibáit és gyengeségeit megállapító sorozatba, megvan az a jó tulajdonságuk, hogy miattuk voltaképen még egyetlen egy intézetnek sem kellett tönkremennie. Még egyetlen egy vidéki takarékpénztár sem azért került bajba, mert csekély volt az alap- és tartaléktőkéje, vagy mert aránytalanul nagy a hosszú lejáratú, illetőleg a törlesztéses jelzálogkövetelése. Azt még

meg lehetne állapítani, hogy a bajba került takarékpénztárak simábban bonyolíthatták volna le a felszámolást, és hogy a hitelezők kevesebbet vesztek volna, a gyámoltalan és tudatlan igazgatósági meg felügyelő bizottsági tagok kevesebbet fizettek volna, ha az alap- és tartaléktőkék, a könnyen pénzre váltható követelésekkel együtt, segítségül lettek volna a felszámolás megkönnyítésében, illetőleg a hitelezők követelésének kielégítésében; de közvetetlenül sem az alap- és tartaléktőkék csekély volta, sem a jelzálogkövetelések aránytalanul magas összege nem volt az oka, hogy valamelyik intézet a bukás örvényébe sodródott.

Az eddig előfordult bukási eseteknek közvetlen oka mindig az volt, hogy itt sikkasztottak, amott a pénztárnok és a könyvelő összejátszott az igazgatóval, és évek során át hamisították a könyveket és a mérleget, a melyet ebben a hamis voltában hűségesen approbált úgy a felügyelő bizottság, mint utóbb az igazgatóság; máshol pedig az igazgató által protegált értéktelen váltókat escomptáltak, már kifizetett váltók hamis másodlatait reescomptáltak, avagy nagy fondorlattal és lelketlenséggel olyan üzletekbe ölték a betevők pénzét, a melyekből csak az igazgatók egyike-másika, vagy ezek rokonai és protegáltjai láttak hasznót; vagyis veszedelmesen uralkodott a vezetők lelketlensége, az ellenőrzésre hivatottak tudatlansága és szinte tréfás szabadsággal loptak meg sikkasztottak a házi tolvajok, meghúzódva a bizalom árnyékában és betakargatva sötét tetteiket az előkelő részvényesek, az igazgatók és a felügyelő bizottsági tagok osztatlan jó véleményének fehér leplével.

Sorba szedve az utóbbi évek folyamán nyilvános botrány közepette bajba esett vidéki pénzintézetek bukásának alapokait, azokat a következőkben látom:

a) a tisztviselők felügyelet és ellenőrzés nélkül intézik a vállalat ügyeit; legtöbbször egy tisztviselő a pénztárnok is, a könyvelő is, és kénye-kedve szerint jegyez föl olyan kiadásokat és bevételeket, a minőkre gonosz munkája érdekében szüksége van; avagy ha osztott munkában több tisztviselő kezeli is az ügyeket, a napibiztosoknak gyakorta hihetetlenül nagy jóhiszemősége és tudatlansága folytán a hamis ügyletekről készült tételek egész sorozata kerül a könyvekbe;

b) az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai egyéb elfoglaltságuk miatt óriási felületességgel és gyakran vétkes tudatlansággal végzik nagy felelősséggel járó tisztüket, és nemcsak az ellenőrzést képtelenek elvégezni, de az irányítást is;

c) az igazgatóság és a felügyelő bizottság tagjai legtöbbször csak annyit tudván a pénzügyintézet mivoltáról, hogy ott a betétek után kamatokat adnak, a kölcsönök után pedig kamatokat fizetnek, vakon biznak az igazgató-elnökben vagy a vezérigazgatóban, a ki korlátlan úr már azért is, mert bizonyos külső fénynyel és praepotentiával mindenek felett uralkodik, még az esetleg felébredt gyanu felett is.

Ime a bajok sorozata. Mivoltuk: a tudatlanság érvényesülése és a hűtelen kezelés lehetősége. A ki e kettőt ki tudná küszöbölni a vidéki takarékpénztárak életfolyamatából, az egyben meg is reformálta azokat.

Kötelesség ezt azért is megállapítani, mert — szó lévén a vidéki pénzügyintézetek sorsáról — sokan nagyszabású hitelintézeti reformokat akarnának életbeléptetni és hol ilyen, hol meg amolyan törvények Prokrustes-ágyába kívánnák belé fektetni vidéki takarékpénztárainkat. Pedig nyilvánvaló, hogy a pénzügyintézetek baja sokkal könnyebben gyógyítható policziális intézkedésekkel, mint azokkal az arányszámokkal, a melyeknek az alaptőke, a betét és a jelzálogkövetelések között kellene fennállaniok.

A vidéki takarékpénztárak ellen rendszerint felhozott vádszerű kifogások legfőképp abban csúcsosodnak ki, hogy ezen intézetek, eltérve attól az eredeti céltól, a melyben a főtényező a jótékonyosság volt, nyereszkesedésre alakult részvénytársaságok lettek; azután hogy csekély az alaptőkéjük, a mely mellett aránytalanul nagy betéteket kezelnek és e betétekkel mint könnyen mozgatható passivákkal szemben igen sok hosszú lejáratra lekötött aktívákat, jelzálogköveteléseket tartanak. Ezekhez a fővadászokhoz csoportosulnak azután a többiek, a melyek közül a legsűrűbben azt emlegetik, hogy betét és alaptőke között semmi arány sincsen és hogy a tartaléktőkék is eitörpülő csekélyiségek azokhoz a numerusokhoz képest, a melyek a betétek nagyságát jelzik.

Ezeknek a vádaknak és kifogásoknak egyetlen egyikét sem lehet megdönteni. Való igaz, hogy a mi takarékpénz-

táraink nyereszkesedésre alakult részvénytársaságok és ez okból is eltérnek a legtöbb európai államban működő hasonló intézettől. Maga Fáy sem olyannak álmodta a magyar takarékpénztárakat, mint a minőkké fejlődtek. De a társadalom és gazdasági viszonyok mindenkor döntő hatással vannak úgy a gazdasági, mint a társadalmi alkotásokra. A magyar casinók egészen mások lettek a társadalmi viszonyok behatása alatt, mint a minőknek azokat Széchenyi István gróf tervezte. A magyar takarékpénztárak olyanok, mint a minőkké azokat a magyar társadalom és gazdasági viszonyok tették, — mint a minőkké általában lehettek. Abban a fölötté tanulságos előadásban, a melyet Székely Ferencz igazgató tartott nemrégiben a Pénzügyi Tisztviselők Országos Egyesületében, igen szellemesen azt jegyzé meg a takarékpénztáraink ellen felhozott imént jelzett ellenvetésekre, hogy bizonyára senki sem gondolhat arra komolyan, hogy feloszlassa az összes létező magyar takarékpénztárakat és helyükbe községi takarékpénztárakat tegyen. Én abban a meggyőződésben vagyok, hogy Magyarországon a takarékpénztárak más formákban, mint a minőkben tényleg fennállanak, nem prosperáltak, de nem is prosperálhattak volna. Társadalmunk megalkotottsága és gazdasági viszonyaink mellett a takarékoskodók, azaz a betevők és a hitelre szorultak minősége, foglalkozása és jövedelmi forrása, a takarékpénztáraknak csakis azt a formáját engedte meg, a melyben tényleg vannak. Az a körülmény, hogy eminenter mezőgazdasággal foglalkozó nép vagyunk és nemcsak a betevők, de a hitelre szorultak javarésze még ma is közvetve vagy közvetlenül a mezőgazdasággal van összeforrvá, lehetetlenné tette, hogy itt más szerkezetű takarékpénztárak alakuljanak. Az ipari államok azon lakóinak, a kik a takarékpénztárak által istápoltt takarékoskodást és hitelt igénybe veszik, egészen mások a gazdálkodási céljai és föltételei. Innen van, hogy a nyugati államok nagy takarékpénztárai, mint a hatóság alkotásai, első sorban a munkások, főképen az ipari munkások takarékosági és hiteligényeit tartották szem előtt. Ezek közül a leghiresebb a belga Caisse Générale D'Epargne et De Retraite 1895. évi számadása, megemlékezvén alapítójának, Frère-Orbannak, érdemeiről, az intézet célját, illetőleg az alapító szándékait a következőkben jellemzi: »Améliorer progressivement la situation morale et

materialle des classes laborieuses de la société, en procurant aux épargnes des travailleurs une sécurité absolue, tel a été le but élevé que M. Frère-Orban a poursuivi en soumettant à la Législature le projet de loi pour l'institution d'une Caisse Générale D'Epargne et De Retraite. » Nálunk másoknak kellett takarékpénztárakat csinálni. És a míg ép az említett belga intézet 170.335 betevője között csak 16.211 a mezőgazdasággal foglalkozó és napszámos, majdnem négyszer annyi az ipari vállalatokban alkalmazott betevők száma, addig nálunk a takarékpénztárak látogatóinak kétharmada mezőgazda.

Van e mellett a mi takarékpénztáraink fejlődése irányának egy másik nevezetes tényezője is. Mindenütt, a hol a takarékpénztárak alapítványszerű avagy kizárólagosan hatósági intézetek, már jóval azok megalakítása előtt virágzóban voltak a magántakarékpénztárak és a magánbankok, ezek a gyorskezü és a közönség takarékoskodási és hiteligényeit közvetetlenül szolgáló alkotások. Ezek a magánbankok, már természetüknél fogva is erősen simulván a nagyközönség igényeihez, a takarékpénztárak megalakítása idején, már jobbára lekötötték volt maguknak azt a clientélát, a mely nálunk szívesen csoportosult úgy is, mint adós, úgy is, mint alapító a vidéki takarékpénztárak köré. És itt kívánom közbevetőleg mindjárt megjegyezni, hogy ezek a magánbankok, vagy, mint néhol nevezik, magántakarékpénztárak (Privat-Sparkassen) máshol is szabadabb körben mozognak, mint a községi takarékpénztárak; felelősséggel, ép úgy, mint a mieink, csak a tulajdonosoknak és a hitelezőknek tartoznak. *Dr. Seidel Miksa* a »Das Deutsche Sparkassenwesen« című művében, a melyben közreadja az összes németországi községi és kerületi takarékpénztárak szervezetét és ügyrendjét, a magántakarékpénztárakról a következőképen nyilatkozik: »Die Privatsparkassen werden als Banken betrachtet und unterliegen überhaupt keinen besonderen Vorschriften, während bei den öffentlichen Cassen die einschlägigen Bestimmungen der Gemeindeordnungen zur Geltung kommen.« Pedig e magántakarékpénztárak máshol is letéti bankokként szerepelnek és végezik, a mienkhez hasonló formák között, vidéki takarékpénztáraink által szorgalmazott üzletek legnagyobb részét. Amíg tehát sem Ausztriában, sem Németországban, sem Franciaországban nem volt szükség az olyan takarékpénztárakra,

melyek, mint a mieink, a magánbankoknak legtöbb üzletágát műveljék, addig nálunk ép a községi vagy alapítványos takarékpénztárak nem találtak volna bele a viszonyokba és a mi gazdaságilag kevésbé fejlődött társadalmi életünkbe, nem is szólva arról, hogy a mi községeink, a melyeknek mivelésében még ma is előbbkelő szerepe jut a politikai életnek, mint a gazdaságinak, nem is igen lennének alkalmasak arra, hogy pénzügyi vállalkozásokban fogyasztásuk erejüket. És e mellett egy nálunk nagyon általánossá vált téves nézet legyőzése érdekében nem szabad az összehasonlítás alkalmából elfeledni azt, hogy a magántakarékpénztárak máshol is azonos széles határvonalak között, mondhatnám szabadabb világban mozognak, a melyeket a kereskedelmi törvény szabott ki a részvénytársaságok számára. És csak itt-ott vannak ez utóbbira újabb keletű törvények. A mennyiben ezek szigorúbbak amazoknál, a melyek, mint a mieink is, a francia kereskedelmi kódexből kerültek európai körútra, annyiban a részvénytársaságok formájában működő takarékpénztárak is, e törvények intézkedéseiben szigorúbb ellenőrzés alatt állanak. Bár nem szabad elhallgatni, hogy még a legújabb részvénytársasági törvények korlátai között alakult vidéki takarékpénztárakkal szemben sem megy az állami vagy a közigazgatási beavatkozás olyan messzire, a mint azt sokan nálunk szeretnék látni. Mert ha mindazt rádiktálnák vidéki takarékpénztárainkra, a mit az alaptőkének a betétek nagyságának és a jelzálogköveteléseknek korlátozására nézve egy más oldalról követeltek, a magyar takarékpénztárak annyira meg volnának bénítva, hogy nemcsak a fejlődésük folyama akadna meg, de annak a nagy hivatásnak is, a melyet szolgálnak, csak részben tudnának megfelelni. Nem szabad felednünk még azt sem, hogy a gazdasági élet a legszigorúbb bíró és ennek foruma előtt nem állhat meg sokáig az olyan alkotás, a melynek a gyökere nem a való élet szükségleteinek rétegébe ereszti le gyökereit. A gazdasági életben itt-ott fel-feltűnedezhetik egy-egy hamis, a való szükséglet követelményeit nem respectáló alkotás, de az ilyennek muló az élete, mert a gazdasági világban nem élhet meg huzamosabban az ámitás. A magyar takarékpénztárakat már réges-régen elmosta volna helyükből az élet, ha nem találnának teljesen a mi viszonyainkra, ha egész mivoltuk nem tapadna megingathatatlanul a magyar gazdasági élet követelményeihez.

Azt nem tagadhatja senki, hogy vidéki takarékpénztáraink megalkotottságában több visszasság van és hogy azok a kifogások, a melyek ellenök felhangzottak, nem szűkölködnek alap nélkül. Bizonyos, hogy az a körülmény, miszerint sokszor aránylag roppant csekélyke részvénytőkével alakult intézetek óriási összegű betéteket kezelnek, bizonyára nem a legvigasztalóbb. Tudjuk, hogy átlag 100.000 forintot sem tesz ki egy-egy magyarországi vidéki takarékpénztárnak alaptőkéje; a tartaléktőkéjük, szintén átlagban számítva, alig emelkedik ennek 87⁰/₀-ára és ezzel az átlagos 187.000 forinttal szemben átlag közel 1,000.000 forintnyi betétet kezel egy-egy takaréktőkeintézet. Ki mondhatná ezt egészséges állapotnak akkor, a mikor a takarékpénztárak az ellenőrzésnek csupán azzal a gyöngé mértékével dicsekedhetnek, a melyet általában biztosít a kereskedelmi törvény a részvénytársaságok részvényesei és hitelezői számára, és az ellenőrzésnek ebben a gyenge szervezetében is úrrá válik gyakorta a tudatlanság meg a lelketlenség.

De azért nagy baj volna, sőt eminens veszély származnék belőle, ha olyan rendszabály lépne életbe, a mely bizonyos arányt kívánna a betétek és azon tőkék között, a melyek a takarékpénztárak tulajdonát képezik. Az intézetek legtöbbje azon eshetőség elé volna állítva, hogy felemelje alaptőkéjét, vagy szaporítsa tartalékait. Az első nagyon nehezen menne; néha talán legyőzhetetlen akadályokba ütköznék. Végtére is nem minden időpont alkalmas, még akkor sem, ha pénzbőség van, arra, hogy egy intézet részvényeket bocsásson ki. Hiszen nemcsak a részvények kamatozásáról volna itt szó, de arról a nagy hatásról, a melyet a mozgó tőkékben idéz elő a vidéken, minden újabb megkötöttség; tegyük hozzá, hogy itt nem is önkéntes, hanem kötelességszerű lekötésről volna szó, a mi egész vidékek gazdálkodási rendszerére változást gyakorolna. A leginkább várható eredmény pedig az lenne, hogy a vidéki takarékpénztárak részvényeinek jövedelmezősége leszállana, mert nagyobb lenne a szám, a mely között azt meg kell osztani. Ez, természetes, hogy sok helyütt járna értécsökkenéssel is és igen sok részvény csak a fele annyit érne az alaptőke szaporítása után, mint ért azelőtt. Már pedig a ki ismeri a vidéki takarékpénztárak részvényeseinek nagy részét és tudja, hogy közülök egyike-másika ezt a 7—8⁰/₀-ot

hajtó részvényt évek sorára kiterjedt nagy takarékoság után szerezte, elképzelheti, hogy milyen roppant károsodást eredményezne a forszírozott, a viszonyok által nem indokolt alap-tőke-emelés, a melynek folytán 4—5⁰/₀-ra szállana alá az eddigi 7—8⁰/₀-os osztalék.

A tartalékok növelése sem volna könnyű, ha azt parancs-szóra kellene teljesíteni. A részvényesek nem tudnák mindenütt megérteni, hogy a tartalék fokozása a részvények értékének emelkedésében fizeti vissza az elosztásra nem került nyereséget. E mellett sok részvényesre csak problematikus értékű lehetne az a gazdagodás, a mely jövedelmének elvonásával megy végbe. Az osztalék sok részvényesnek rendszeres jövedelme, a mely életfentartásának gondjait csökkenti; ennek elmaradása pedig vagy arra késztetné, hogy részvényein túladjon, a minek a részvények árfolyamára volna kellemetlen visszahatása, vagy pedig arra, hogy a maga hibáján kívül, olyan megtakarítást erőszakoljon magára, a melyet nehezen tudna elszenvedni.

Megeshetnék természetesen az is, hogy néhol mester-ségesen növelnék a realitás rovására a tartalékokat és nem létező vagyon számadataival tömnék meg a mérleget csak azért, hogy a matematika követelményei szerint kifogástalan legyen a tőkék és betétek között az arány.

Ha pedig a részvényesek azt mondanák, hogy a betétek fokozásának lehetősége, avagy eddigi státusának megtartása érdekében sem az alap-, sem a tartaléktőkét nem hajlandók parancsszóra, forszírozott módon felemelni, bekövetkeznék az az eset, hogy a takarékpénztárak legnagyobb része az év több hónapjára elzárná ajtait a betevők előtt. Az volna ennek az első következménye, hogy kockára jutna az a takarékos-sági hajlandóság, a melynek kielégítésében és fokozásában a magyarországi takarékpénztárak elévülhetetlen szolgálatokat tettek. Tudjuk, hogy a takarékosági kedvnek, ennek a nagy morális erőnek, milyen fontos szerepe van a gazdálkodásban. Statisztikánk kimutatta, hogy a takarékpénztári betétek, a takarékoságnak e kiváló nevezetességű mértékei, 58 év alatt a tőkegyűjtésnek olyan forrásaivá váltak, a mely közvagyono-sodásunk sorában számottevő tényezővé vált. Ha pedig a takarékpénztáraknak tőkéik nagyságához kell majd mérniök a betéteket, megeshetik, hogy azoknak alacsony volta mellett

és ugyancsak alacsony fokon való megtartása érdekében érvényesítendő intézkedések miatt, nem egy olyan tőke válnék semmivé, a mely a lassú takarékoskodás emlőire van utalva. Egyik-másik takarékpénztár ép a kisebb betéteket lökné el magától csak azért, hogy a megállapított számaránynak kicsinyke megbillenése érdekében ne kelljen nagy apparátussal se az alap-, se a tartaléktőkét emelnie. Tudjuk, hogy a vidéki takarékpénztárak betéteinek során a 100 és 500 forint között váltakozó betét a legtöbb. Már pedig az iránt, a ki átlag e két határ között mozgó összegeket rak be, az érdeklődésnek egészen más mértéke vezeti az intézetek vezetőségét, mint azok iránt, a kiknek betéte átlag csak 10 forintig, vagy csak 50 forintig emelkedik. Pedig ezeknek a száma is nagyon nagy és ép ezek azok, a kiknek támogatására a takarékoságban inkább utat nyitni, mint utat zárni a kötelesség. Dr. Vargha Gyula kimutatása szerint 64.630 volt 1894-ben a 10 forinton alul és 112.375 a 10—50 forint között változó takarékbetéti könyvek száma. Összevetve e két számot a takarékbetéti könyvek összes számával, 671.423-al, olyan óriási százalékszámot nyerünk, a melynek kockáztatása nagy merészség, mondhatnám pótolhatatlan veszteség volna. Mert ha nem is képzelhető el, hogy e nagyszámú, apró összegű betétek mind elvesznének a takarékoskodás számára, alig vonható kétségbe, hogy egy részök el fog kallódni már azért is, mert az ilyenekkel szemben kevesebb lesz az a bátorítás, a mely ezután az intézethez csalogatja őket, sőt megtörténhetnék, hogy az eddigi bátorítás helyett majd visszautasítás fogadja, ha az intézet vezetőségének feje fölött ott lebeg annak a meghatározott arányszámnak a Damokles-kardja.

De ha eltekintenénk is attól az indokolt félelemtől, hogy ép azok a kis összegek kallódhatnak majd el a takarékpénztárak intézkedései folytán, a melyeknek megőrzése és megmentése épen nem közömbös dolog: nyílt kérdés marad, hogy vajjon azokért a kockázatokért, a melyeket a vidéki takarékpénztárak reformátora vállal magára az alap- és tartaléktőke meg a betétek között megállapított arányszám megállapításában, eltűnik-e azoknak a malversatióknak a veszedelme, a mely a vidéki takarékpénztárakat eddig bántotta? Alig hihető. Hiszen e két jelenség olyan független és olyan távol álló egymástól, hogy közöttük még a képzelet is csak merész

ugrások útján találhat összefüggést. Lehet a betét és az alap-
meg tartaléktőkék között akármilyen arány, azért a lelketlen
pénztárnok összejátszhatik az igazgatóval és sikkaszthatnak;
és lehet a jelzett arány bármilyen biztos számítás alapján is
megállapítva, azért a tudatlan és fölületes felügyelő-bizottság
kifogástalannak fogja tartani a mérleget és könyveléseket;
és lehet majd ez az arány bármilyen pedánsul kiszabva, azért a
prepotens és gonosz szándékú igazgató le fogja számíttatni
fizetéskeptelen rokonának, vagy protegójának elfogadványait.

Ámde a betétek és az alapok között megállapítandó ará-
nyosság kérdése eléggé érdekes arra, hogy futólag bár, még egy
szempontból figyelemre méltassuk. Tegyük fel, hogy a megállá-
pitandó arányszám a 3-as lesz, a mely arányszám a bankfedezeti
rendszerek során pompásan bevált. Ebben az esetben a 100.000
forint alaptőkével alakult takarékpénztár csak 300.000 forint
betétet fogadhatna el; ennél valamivel többet csak abban az
esetben, ha nő a tartalék. Addig azonban, míg ez bekövet-
keznék, meg volna kötve nemcsak az üzlete, de a jövedelme
is, a mely ily megkötöttség esetében nagyon is silány lenne.
Mert 400.000 forinttal meghatárolt körben dolgozó vidéki
pénzintézetnek, ha részvényeseinek 5%-ot akar juttatni,
nagyon csekély jut a tartalékba, de különösen is kevés arra,
hogy azzal valamelyes politikát lehessen csinálni a betétek
szaporítására.

Általában pedig nem szabadna szem elől téveszteni, hogy
betétek, tartaléktőke és alaptőke nagyon is eltérő természe-
tűek és hogy azoknak arányban tartása nagyon érdekes és
eddig még eléggé nem méltatott fedezeti politikát követelne
meg. Alig hiszem, hogy sok olyan vidéki pénzintézet akadna,
a melynek a vezetősége vállalkoznék reá. Ezeknek minden
gondja arra volna irányítva, hogy a betétek összege ne mulja
fölül a kiszabott arány által meghatárolt összeget. Hiába
sürgetné annak megtörését a betevők serege. Ha egyszer be-
tellett a mérték: »vissza neki!« És megeshetnék, hogy ép
szeptembertől február haváig, a mikor rendszerint a legtöbb
betevő kopogtat a takarékpénztárak rácsos ablakai előtt, hogy
az eladott gabona vagy bor árával, avagy a behajtott szel-
vények értékeivel szaporítsa betéteit, nem volna ritka látvány
a takarékpénztárak ajtaján, a pénztári órákat mutató táblák
fölött, a villámos kocsikról jól ismert felirat: »tele van!«

E mellett a betétek megszorítása természet szerint csökkentené a forgalmat és csökkentené a jövedelmet is. A 400.000 forintra rugó összeggel dolgozó pénzüintézet csak akkor adhatna részvényeseinek 5⁰/₀-ot és dotálhatná a tartalékokat is kellőképen, ha átlag 8⁰/₀-ra adna kölcsönöket, a betétek után pedig alig fizetne 4⁰/₀-ot. Az a pénzüintézet, a melynek forgalmi összege ezen alul maradna, csak akkor volna képes megélni, ha uzsoráskodnék. Egyebekben pedig a takarékpénztárak részvényei nem kamatoznának többet, mint a járadékok, azzal a különbséggel, hogy azoknál állandó és biztos a kamat-jövedelem, ezeknél nem.

Még szólni kellene arról is, hogy mi történnék, ha a betét, az alap- és tartaléktőkék arányos voltát megállapító szabályzatnak visszaható lenne az ereje. A takarékpénztárak alap- és tartaléktőkéje a legújabb adatok szerint 122·8 millió forint, a betéteké 601 millió. A hármas arányszám accreditalása esetén 200 millió forintnál nagyobb összeg keresne hamarosan elhelyezést. Nem volna ez katasztrófa, épen nem. De roppant visszahatások támadnának az által, hogy ezt a roppant összeget a takarékpénztáraknak ki kellene vonni aktiv üzleteikből, a tulajdonosoknak pedig újabb elhelyezésről kellene gondoskodniok. Sem az egyik, sem a másik nem menne simán. Kétszázmillió forintnyi követelés bevonása már okozhat kalamitásokat. Ugyanakkora összegnek pedig újból való elhelyezése, legalább is számot tevő interkaláris kamat elvesztésével járna, — ha más egyéb következményeit nem is mérlegelem.

Nem értek egyet különben azzal a másik kifogással sem, a mely a takarékpénztárak jelzálog-üzlete ellen irányul. Azt mondják, hogy a vidéki takarékpénztárak aktiv üzleteinek a legnagyobb része jelzálogokban van lekötve, vagyis hosszú lejáratú, megkötött kölcsönökben, holott e kölcsönökhöz a nagyon is mozgósítható betéteket használják fel, a mi esetleg gazdasági bajok, különösen válságok közepett, rengeteg pusztítással járhat.

Ez az ellenvetés is teljesen igaz. Ám korántsem olyan veszedelmes, mint a minőnek mondják. Nem nagyon veszedelmes már azért sem, mert olyan gazdasági válságok, a minők azt a fentebbi bajt idézhetnék elő, a pénzügyek mai konfigurációja mellett, még országos háborúk esetén

sem fognak előfordulni. A huszadik század háborúi más karakterűek lesznek, mint voltak a tizenkilencedik századéi. A hatásuk is más lesz. Valószínűnek tartom, hogy a gazdasági világ nagyon ridegen fogja felszámítani következményeiket. Mert embert töménytelen sokat fog a jövő háborúja fogyasztani, de értéket aránylag keveset. A biztonság is más elbírálás alá esik majd, mint esett egykoron. Általában pedig egészen más, gazdasági és pénzügyi szempontokból a politikai viszonyok megítélése ma, mint volt hajdanán. Nem kell nagyon visszanyúlni a multak ködébe, annak a beigazolására, hogy mily roppant változásokat tudott előidézni egymásik politikai előkelőségnek a bukása, vagy halála, avagy a nagyobb politikai pártnak a züllése, csak ezelőtt 10 évvel is. Ma ép a pénzügyek mozgató faktorai, roppant rideg közönyvel ítélik meg az efajta jelenségeket. Talán mert czinikusabb lett az emberiség általán, de talán azért is, mert azok a roppantul számító elemek, a melyek a pénz és a pénzértékek sorsa fölött döntenek, kiismerték az államok rendjének és az értékek változásának bizonyos elveit, a melyek fölött régebben még nem tudtak az emberek nyugodtan ítélkezni. Ezeknek az elveknek egyik hatása az, hogy ép a pénzzel manipulálók, ma sokkal nyugodtabban ítélkeznek, mint régen. Az olyan pánikszerűen romboló jelenségek, a melyek hajdanán sűrűbben jelentkeztek, lassan-lassan mind jobban elmúlnak.

Tudom, hogy ma még nevetséges dolog lenne arról beszélni, hogy az értékek devalvácziójának lehetősége napról-napra kevesbedik. De kétségtelen jelei mutatkoznak mindenütt annak a törekvésnek, hogy az értékek elkallódása lehetőleg kikerülhető legyen a bajok lokalizálása által. Roppant veszedelemnek, de még ennél is nagyobb fejetlenségnek kellene bekövetkeznie, hogy manapság olyan viszonyok támadjanak, a melyek az ingatlanok által biztosított követeléseket muló viszonyok prédájává dobják oda.

Hogy pedig normális viszonyok között könnyen tehetik pénzzé a vidéki pénzügyintézetek jelzálogban lekötött követeléseiket, azt tudjuk mindnyájan. A vidéki takarékpénztárak központi jelzálogbankjának prosperálása e tekintetben a legjobb bizonyíték. És kétségtelen, hogy a jelzálogkövetelések escomptálása mindig nagyobb körben fog hódítani.

Sokkal nagyobb volna a veszedelem, ha a vidéki takaré-

pénztárak valamelyes matematikai arány szerint rendeznék be a jelzáloghitelt, mint a minő tényleg az, hogy követeléseik legnagyobb része ebben van lekötve. Az uzsora újból lábra kapna, és nyomán járna mind az, a mi rendszerint követi a betáblázott uzsora-kölcsönöket. A kisgazda hovahamarább áldozatul esnék. Ugyanazon osztály, a melynek nagyrészt ép a vidéki takarékpénztárak mentették meg a hetvenes években még grasszáló uzsorahitel karmai közül, azok után a mezőgazdasági bajok után, a melyek az utóbbi évek során rontottak reá, halálos csapás elé állana, ha a vidéki takarékpénztárak arányosságot keresvén betét-tartozásaik és zálogköveteléseik között, csak megszabott határig szaporítanák ebbeli aktíváikat.

És különben is végigvizsgálva azokat az eseteket, a melyek bajba döntöttek egy-egy vidéki pénzintézetet, nem tudunk rámutatni olyanra, a melyet a jelzálogkövetelések aránytalan volta nyomott volna agyon. Az elbukott máramarosi és aradi intézet sorsában sem ez volt a döntő. Ellenkezőleg, a jelzálogkövetelések baj esetén még a legjobb erőforrások, a melyek kezelése körül éri az intézeteket a legkevesebb veszedelem. Ezeket eddig még nem sikkasztották el, ezekkel még nem csináltak hamisságot.

Vidéki pénztárainkat minden eminens veszedelem csak onnan érheti, hogy a kik az üzletmenetre hivatvák, azok nem értenek hozzá, hogy feladatuk teljesítéséhez sem elegendő idejük, sem tudásuk nincsen, hogy egy-két ember intézkedik bennök korlátlanul és évek során végzett malversatio bűnét halmozhatják egymásra a nélkül, hogy az arra hivatottak meg tudnák akasztani. Itt van a hiba. És ép ezért vidéki takarékpénztáraink reformmunkájában nem kell elvégezni mást, mint kiküszöbölni a tudatlanságot és fokozni az ellenőrzést. Angliában és mindenütt, a hová be tudott férközni ennek a kiválóan nyugodt észjárású kereskedőszellemű népnek a hatása, már évtizedekkel ezelőtt gondoskodtak volt arról, hogy legyenek arra képzett, tudásban, becsületben és közbecsülésben egyaránt kiváló férfiak, a kik örei legyenek azoknak az érdekeknek, melyek bármely természetű kereskedő-vállalatban csomósodnak össze. A praktikus angol már régen felismerte azt az igazságot, hogy sokkal könnyebb a meglevő jó kinövéseit lenyesni, mint egy-két

rossz hajtás miatt egy egész erdőt kivágnak. A rideg angol belátta, hogy mennyire kétélű a közbizalom, ha nincs a ki ellenőrizze, és megteremtette a public accounty intézményét.

Public accountys a neve azoknak a férfiaknak, a kik nagy tudással, és tudással párosodott folytatlan lelkiismerettel ellenőrei minden vállalkozásnak, a melyben érdekelve van idegenek pénze és a melynek prosperálása közérdekű. Angliában nem kerül közre mérleg, nem esik meg nyilvános elszámolás, a melynek helyes voltát valamelyik *public accounty* nem igazolná. Nem a törvény rendeli azt így, hanem a részvényesek és betevők nyugalma. A törvény csak hitelesítette a public accounty egyesületének szabályzatát. De mivelhogy a társadalom elfogadta őket és ők a bizalomra méltóknak mutatkoztak, az aláírásuk, az ő jóváhagyó megjegyzésük a mérleg alján olyan, mint nálunk a közjegyzői hitelesítés, azzal a különbséggel, hogy a *public accounty* nemcsak a formális, hanem az anyagi helyességet is vizsgálja és igazolja.

A *public accounty* nyilvános számvizsgáló, a ki csak akkor kezdheti nagy felelősséggel járó munkásságát, ha vizsgákkal igazolta a kereskedelmi szaktudományokban és a magánjogban való tudománya mellett azt, hogy megbízható, és megbízhatósága meg tudománya révén tagja lehet a szabadalmazott számvizsgálók egyesületének, a chartered accauntants-nak.

Hogy ebbe bejuthasson valaki, azt kell igazolnia, hogy akadt egy accountant, a ki őt hivatalába fogadta segédnek, hogy volt e segédi állás elnyerésére elegendő képzettsége, és hogy főnökénél öt évig szorgalmasan fog dolgozni és tanulni; az elsőt a főnökkel kötött szerződés felmutatásával, a másikat felvételi vizsgáról szóló bizonyítvánnyal lehet igazolni. Ha az öt évből kettő letellett, nekiállhat a jelölt második vizsgának, a melyet az ötödik év végén a harmadik követ. A ki ezt a három vizsgát eredménynyel kiállotta, az az általános műveltségnek és szaktudásnak olyan mértékéről tesz tanuságot, a mely feljogosítja, hogy követésre méltó tanácsossal szolgálhasson a legbonyolodottabb kereskedelmi ügyekben és megkövetelje tudásáért a legmesszebb menő bizodalmat.

Az a segéd, ki a harmadik vizsgát kiállotta, társtagja (associate) lesz valamelyik egyesületnek. A beiktatás puritán

ceremóniákkal és tekintélyes beiktatási díj lefizetésével jár. Az associate már vállalhat önállóan is munkát, ámbátor nagyritkán kap, mert irodát még nem nyithat. Ezt csak újabb öt évi gyakorlatigazolása után teheti, a melynek lefolyása után, *fellow*, igazi tag lesz, ha lefizeti az újabb díjakat; csak mint ilyen fellow lesz a társulat teljesjogú tagja és nyithat önállóan irodát.

Az institute szigorúan örökös tagjainak erkölcsi és anyagi sorsa fölött. Azt a tagot, a ki erkölcsi botlást követ el, vagy megbízhatatlan, avagy pénzügyi erejében megfogyatkozott, kitörlik a fellows sorából. Hogy milyen szellemi és erkölcsi elite-társaság az, a mely a számvizsgálók egyesületében helyet foglal, legjobban talán az is igazolja, hogy egész Amerikában, Angliában és a Németalföldön — a hol a public accountants intézménye teljesen az angol minta szerint alakult meg — tavaly az összes egyesületeknek csak 2141 tagja volt és ezek között is csak 660 volt fellow.

Kiváló jelentőséget kölcsönöz a nyilvános számvizsgálók egyesületének az a körülmény, hogy alapszabályait királyi szabadalomlevél erősítette meg és hogy a tagok között a legelőkelőbb számvizsgálók, könyvelők foglalnak helyet, a kiknek egyébként is kiváló társadalmi és hivatalos állásuk van.

A public accountants nem közönséges könyvelő. Ezeknek bookkeepers a neve és a kereskedő személyzetéhez tartoznak, körülbelül abban a jogkörben, a melyet kereskedelmi törvényünk 55—60. §-ai irnak körül. Az accountantnak nincsen rendszeres állása egy cégnél; hanem vagy maga is önálló vállalkozó, vagy előkelő hivatalos állásban van, avagy kizárólagosan csak azoknak az ügyeknek az elvégzésével foglalkozik, a melyeket rábízhatnak, mint nálunk bizzák a peres ügyeket az ügyvédre, vagy valamely hivatalos ügyirat kiállítását a közjegyzőre. Foglalkozásuk körében adnak útbaigazító tanácsokat kereskedelmi ügyletek előnyös lebonyolítására, szerkesztenek, esetleg felülvizsgálják kereskedelmi ügyiratokat, végeznek számtartási munkákat, liquidatiókat, adnak kereskedelmi ügyekben szakértői véleményt, készítenek leltárokat, vizsgálják a könyveléseket és felülvizsgálják a mérlegeket.

Legtöbbször van nyilvános irodájuk is, a melyben segédekkel dolgoznak és munkáik arányához, ügyfeleikkel való szabad egyezkedés alapján kapják díjazásaikat.

Londonban minden banknak, biztosító intézetnek, kereskedelmi társaságnak, sőt nagyobb szabású egyes czégeknek is van accountantja, a ki időközönként, főkép pedig a könyvek lezárása előtt felülvizsgálja a bureaubeli munkákat. A részvénytársaságok legtöbbszörre accountantok sorából választják a felügyelőbizottságot, a melynek éles szemét és nagy tudását semmi sem kerülheti el, a mi az ügyvezetésben kifogásolható, vagy a könyvelésben hibás. Sikasztani az angol részvénytársaságoknál is lehet, de hamis ügyletek elkönyvelésével, vagy hamis tételek alapján készült könyvek lezárása kapcsán készült mérleggel, évek során át, nem lehet a társaság hitelezőit csalogatni.

Schaw-David Albert, az Egyesült-Államok manchesteri consula, egyik jelentésében ezt írja az accountantokról: »Az accountant ellenőrzi a kereskedők, a társaságok, a bankok és a gyári vállalatok számadásait. Működésüknek az a gyakorlati haszna van, hogy a könyvelők és mind azok, a kik letétekért vagy bármely más idegen jószág pontos nyilvántartásáért felelősek, tudják, hogy bármely pillanatban betoppanhat hozzájuk az accountant, a kit a társaság egyik tagja, vagy valamelyik letéteményese küld, és a kinek nyomban fel kell mutatni megvizsgálásra a könyveket. Milyen óriási különbség az accountantnak a szakavatott, nagy jártasságra utaló munkája és azon ellenőrző munka között, a melyet máshol végeznek a felügyelőbizottságoknak tudásban és előrelátásban gyakorta nagyon gyenge tagjai! A mi környékünkön — mondja Schaw — általánosan bevett szokás a könyvek felülvizsgálását accountanttal végeztetni. Ha ez belép valamely vállalat irodájába, hogy megbízói kívánsága szerint a könyveket felülvizsgálja, a könyvelő, a végzendő munka arányában, egy vagy több napra szabadságra megy, hogy a vizsgálattal foglalkozót senki se háborgassa munkájában, a melyet nálunk senki se tekint gyanakvó szemmel; mindenki úgy nézi már az accountant szerepét, mint a közhitel egyik lényeges kellékét, mint egy szükséges és csodálatos erejű rendszert.«

Ral György az accountantokról a következőket írja híres folyóiratában, a Country Bankerben. »Ha a mérleg mellé megkapom az accountant nyilatkozatát arról, hogy az pontos: meg is vagyok győződve róla, a nélkül, hogy az igazgatósággal szemben gyanakvó vagy bizalmatlan lennék. Meggyőződése-

nek alapját az adja, hogy az accountant nyilatkozata olyan ember bizonyítványa, a kinek hivatása évek sora óta a számadásoknak és könyveléseknek a vizsgálata. Az a módszer, a melylyel a szakértő-könyvelők végzik a könyvek felülvizsgálását, megnyugtatók, mert sem az írásnak, sem a számolásnak fogásai nem képesek őket elvakítani. A nyilvános könyvelők bizonyítványai, ezenkívül, érdek nélkül valók; az ő törekvésük, feladatuk és egyetlen érdekük csak az, hogy megmondják az igazságot és nem lehet ok, a mely miatt akár a társaságot, akár a részvényeseket megcsalják. Az accountantok nem az igazgatóktól, hanem a részvényesektől kapják fizetéseiket. Az igazgatóság vagy a felügyelőbizottság nem képes sem befolyásolni, sem állásuktól elmozdítani őket. Valósággal ők a részvényesek detektívjei, a kiket a részvényesek választanak, hogy kísérjék szemmel az igazgatóságot, nem azért, mintha gyanakvók vagy bizalmatlanok lennének, hanem hogy ellenőrizzék, hogy igazolják tetteiket és kettős erősséggel ruhazzák fel közreadott számaikat. Szinte lehetetlen, hogy nálunk hamis mérleg kerüljön közre. Veszteségek ellen nem vagyunk megvédelmezve, de azokat és okait nem lehet eltitkolni előttünk.»

Az angolok példáján tanulva életbeléptették a nyilvános számvizsgálók intézményét már Németalföldön, kevés változtatással Olasz- és Oroszországban is.

Azt a nagy kérdést, a melyet a vidéki takarékpénztárak reformja jelent, talán legjobban az accountant intézményhez hasonló intézménnyel, vagy mondjuk nyilvános számvizsgálók egyesületével lehetne megoldani.

Magyarországban is akadnak majd független és szak tudásban előkelő férfiak, a kik a fővárosi érdekelt pénzügyintézetek erkölcsi védelme alatt olyan testületté tömörülnének, a melynek tagjai időközönként végigvizsgálnák a vidéki pénzügyintézetek ügykezelését.

Nem volna nehéz az átültetés formáját és magának a lényeg mivoltának viszonyainkhoz való átalakítását megtalálni. Csak az kellene, hogy a fővárosi intézetek, mint alapítók, magukra vállalják az életre keltését. Utóvégre is őket fölöttébb érdekli, hogy a vidéki intézetek ügyvezetése megfeleljen a követelményeknek és hogy könyveik hűek meg szabatosak legyenek. Ha a fővárosi intézetek, mint alapítók, megalakítanák a magyar számvizsgálók egyesületét és abba rendes

tagokul betoboroznák a vidéki pénzüintézeteket, könnyen megkerülne az a csekély összeg is, a melybe kerülne az egyesület központi vezetése és a magyar accountantoknak, az egyesület működő tagjainak, a munkássága. A működő tagok volnának az egyesület szervei. Ők járnának időközönként a középpont utasításai szerint a vidéki intézetek könyveinek megvizsgálására; ők látnák el tapasztalataik alapján a vidéki intézetek igazgatóságát tanácsal arra, hogy mikor, melyik üzlet lép át azt a határt, a melyen túl kockázattá válik és vezet az egész intézet organizmusának megbontására; ők adnának számot jelentéseikről a középpontnak, a hol e számadásokból páratlanul álló hű képe rajzolódna le a vidéki pénzüintézetek ügykezelésének, vagyoni állapotának és forgalmának. Természetes, hogy a működő tag csak választás, csak erős censura alapján juthat csekély napi díjjal, de annál nagyobb erkölcsi befolyással jutalmazott állásához; rekrutálódna pedig a fővárosi és vidéki kiválóbb szakemberek sorából olyképen, hogy legalább minden megyéből kerüljön a meghatározott számú tagok sorába egy, állandó ellenőrül minden mozgalomnak, a mely körülötte támad és folyik le a hitelügyek és a pénzügyi műveletek körében.

Ime megrajzoltam a keretét is annak a szervezetnek, a mely élő lelkiismeretképen, pótolva a mások tudatlanságát, a legkönnyebben segítene a vidéki pénzüintézetek bajain. Csak valamelyes gène-t, gyakorta hiú kényeskedést kell leküzdeni és megcsinálhatnók vele a vidéki pénzüintézetek ügyvezetésének a reformját, a mely nem változtatna semmit a mai rendszeren, az intézetek autonómiáján és mivoltán, de változtatna a bizodalmon és útját vágná annak, hogy egyik-másik intézet épületének oszlopszata éveken át rothad, de olyan a külső máza, hogy mindenki egészségesnek tartja.

Törvényhatósági intézkedésre sem volna szükség. A magyar accountant benne ülne a vidéki pénzüintézetek felügyelőbizottságában avagy időközönként meglátogatna néhány pénzüintézetet és szakértői tudással, szerepe nagy jelentőségének kellő mérlegelésével, a nélkül, hogy bármi tekintetben is mérlegelnie kellene meggyőződése és tapasztalatai kinyilatkoztatásának következményét, megszerezne egyrészt a részvényeseknek azt a megnyugtatót, hogy az a mérleg, a mely közre került, a valóságnak hű tükre, a hitelezőknek pedig,

hogy megtakarított garasaikból nem dőzsöl a könnyelműség és a lelkiismeret hiánya.

Könnyű volna talán az ilyen ellenőrzés életbeléptetése az által is, ha a viszontleszámolással foglalkozó intézetek ehhez kötnék a reescompt megadásának a feltételét. De még könnyebb volna, ha maguk a vidéki pénzügyintézetek fognának kezét, együttes erővel fáradoznának azon, hogy lekerüljön a napirendről az a már-már fakulni kezdő kérdés »a vidéki pénzügyintézetek reformja,« és a maguk jószántából feláldozva valamelyes üres kényeskedést, megnyitnák könyveiket és üzletkezelésüket a részvényesek bizalmát élvező szakértők előtt. Ha ebben néhány nagyobb szabású, reescompttal szintén foglalkozó vidéki pénzügyintézet járna elől, nem teremne a magyar közélet olyan jelenségeket, a minőkről már nemcsak idehaza, de künn a nagyvilágban is sokat beszélnek, nem igen magasztalva a mi tiszta kezünket.

DR. BERÉNYI PÁL.

FOGYASZTÁSI ADÓINK AZ AUSZTRIÁVAL VALÓ KAPCSOLAT SZEMPONTJÁBÓL.

Az állami kiadások terhének egy részét mindig öröme st háritották át az egyes nemzetek szomszédaikra, a külföldre. Különösen gyakori eset a történelemben, hogy az erősebb, a hatalmasabb állam leigázta a gyengébbet és adófizetjévé tette.

Ismeretes a mult századokból a kiviteli vámok kultusza; a kiviteli vámokat Bodin óta különösen azért pártolták a pénzügyi irók és az államférfiak, mert — véleményük szerint — általuk a külföldieket a belföld adózóivá lehet tenni. Számításuk szerint ugyanis a belföldi kereskedók a kiviteli vámot hozzáadják a külföldre szállított cikk árához és ekként áttolják azt a külföldi vevőre.

A pénzügyi tudomány mai álláspontján kimutatja ennek a nézetnek tarthatatlanságát, beigazolja, hogy a kiviteli vámban foglalt adó a külföldi kereskedőre vagy fogyasztóra vajmi ritkán hárítható át. Nagyon természetes ugyanis, hogy a külföld csak akkor veszi meg a más országból származó árucikket, ha az olcsóbb saját termékeinél, gyártmányainál. A kiviteli vámmal terhelt árut tehát a külföld többnyire át sem veszi, hanem vagy maga olcsóbban igyekszik azt előállítani, vagy oly államból szerzi be a kérdéses cikket, a hol az kiviteli vám alá nem esik, vagy végül pótló szerrel, szurrogátummal éri be. Azt lehet tehát mondani, hogy a kiviteli vám általánosságban véve át nem hárítható. Egészen más azonban a helyzet és az eredmény akkor, ha az illető országnak, mely a kiviteli vámot alkalmazza, természeti előnye inél fogva valóságos monopóliuma van némely cikk termelésében, előállításában. Így Olaszország helyesen cselekszik, midőn mérsékelt kiviteli vámot vet a kénre, Peru pedig a guanóra, Görögország a mazsolaszőlőre és fügére, China a teára. De azzal az általánossággal, mint a hogy a kiviteli vámokat a

XVII. században derűre-borura alkalmazták, oly czélzattal, hogy az állami terhek jelentékeny részét ily módon minden ország a külföldre tolhatja, a kiviteli vámok csak egyes pénzügyi irók és politikusok képzeletében élhettek, de az életben be nem váltak.

Mert feltéve, de meg nem engedve, hogy Bodinnek és követőinek számítása helyes, hogy a kiviteli vámok a külföldre mindig átháríthatók, mire vezetne ez a gyakorlatban? Azt hiszszük, úgy járnának az egyes államok, mint annak a népgyűlésnek a tagjai, melyet a szabad ég alatt tartottak és melyre ráereszkedett egy kis záporosó. Szerencsére volt mindenkinek esernyője és így — mindenkinek csak a szomszédja ázott meg. Ha minden állam a kiviteli vámok csatornáin saját terheit a szomszéd államokra csorgatja, maga is épen úgy megázik, mint a szomszédja.

Magyarország és Ausztria között tudvalevőleg nincs közbeeső vámsorompó, a két állam árúczikkeinek kölcsönös forgalmánál tehát nem lehet szó se kiviteli, se beviteli vámról. Ezek helyett azonban a fogyasztási adókkal megrótt cikkek játszáskörülbelül azt a szerepet, melylyel Bodin a kiviteli vámokat akarta felruházni. Az *adózatlan* szesz és cukor forgalmára, továbbá a *megadóztatott* czukornak, sörnek és ásványolajnak a birodalmi tanácsban képviselt királyságokból és országokból hazánkba való behozatalára és végül az *adó-visszatérítések*re gondolok, midőn ezt állítom.

Köztudomású, hogy a vám- és kereskedelmi szövetség az 1897. év végével lejárt és új szövetség az 1867: XII. t.-cz. 61. §-a szerint nem jött létre s így jelenleg az önálló vámterület jogi állapotában élünk. A két állam azonban a *status quot* fentartotta, a *status quot* pedig az 1878: XX. t.-cz.-be iktatott és az 1887: XXIV. t.-cikkkel tíz évre meghosszabbított vám- és kereskedelmi szövetség alkotja.

Az 1867. évi kiegyezés alkalmával a teljes paritás elvére helyezkedett a szerződő két állam. S noha akkor megalkotott alaptörvényünk kimondja, hogy a pénzügyet csak annyiban ismeri el Magyarország közösnek, a mennyiben a közös hadügyre és külügyre vonatkozik, mégis a vám- és kereskedelmi szövetségbe már felvették azt a rendelkezést, hogy úgy a só-, mint a dohányjövedék, nemkülönben azok a fogyasztási adók, melyek az ipari termelésre közvetlen befolyással van-

nak, tehát a szesz-, sör-, cukor- és ásványolajadó, a monarchia mindkét államában egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint kezelendők és azok csakis közös egyetértéssel változtathatók meg. Így szól a vám- és kereskedelmi szövetség XI. cikke.

A fogyasztási adók tekintetében tehát megkötöttük magunkat, de nem erősebben, mint Ausztria. A paritás elve e szerint látszólag sértetlen maradt. Vizsgáljuk azonban a XI. cikkben foglalt rendelkezés hatását és vonjuk le ennek összes pénzügyi consequentiáit.

Nem lévén a két állam között közbeeső vámsorompó, az adóköteles cikkek forgalma is szabad. Az akadálytalan behozatal és kivitel hatását vizsgálva, külön kell szemügyre vennünk az adózatlan és külön az adózott cikkek forgalmát. Az *adózatlan* cikkek forgalma alatt azoknak a fogyasztási adótárgyaknak a monarchia egyik államából a másik államába való átvitelét értjük, melyek után ott, a hol előllittattak, a fogyasztási adót még nem fizették le és így adózatlanul szállíttatnak át a másik országba. Viszont az *adózott* cikkek forgalma alatt azoknak a fogyasztási adótárgyaknak ily átvitelét értjük, melyek után abban az államban, a hol termeltettek, a fogyasztási adót már lefizették és így adózottan lépik át a Lajtát.

Meg kell jegyeznünk, hogy az *adózatlan* cukrot és szeszt adótörvényeink »fogyasztási adóval terhelt« cukornak és alkoholnak nevezik, értve alatta, hogy úgy a cukrot, mint az alkoholt mindaddig terheli a fogyasztási adó, míg azt meg nem fizetik.

Tehát, hogy a törvény kifejezését használjuk: a fogyasztási adóval terhelt — azaz adózatlan — cukornak és szesznek a két állam közötti forgalmáról az 1888: XXIII t.-cz. 46. §-a és az 1888: XXIV. t.-cz. 74. §-a intézkedik. Mind a két szakaszban ugyanaz az elv van lefektetve, a két szakasz szövege is csaknem szóról-szóra megegyezik. A szeszdóra vonatkozó szakasz így szól:

»Azokra az alkoholmennyiségekre nézve, melyek a magyar korona országai, valamint a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok és az osztrák-magyar közös vámterülethez tartozó Bosznia és Hercegovina területe közötti forgalomban *fogyasztási adóval terhelt*en előfordulnak, rendeltetik,

hogy a most említett három terület egyikéről a másik két terület valamelyikén fekvő szabadraktárba szállított alkoholmennyiségek után akár a kisebbik, akár a nagyobbik adótétellel vannak terhelve, a fogyasztási adó a kisebbik adótétel alkalmazása mellett, a befogadó terület által annak a területnek, honnan az alkoholmennyiségek származtak, abban a mértékben téríttessék meg, a mely mértékben ezek az alkoholmennyiségek nagyobbak azoknál az alkoholmennyiségeknél, melyek a befogadó területről a vámvonalon át kiszállítottak.»

A szakasz szövegezése nehézkes, egyszeri hallásra nehéz megérteni. Egy példával világítjuk meg tartalmát. Ha például egy termelési évben hazánkba Ausztriából 200 ezer hektoliter alkoholt hoznak be és csak 100 ezer hektoliter alkoholt visznek ki a vámvonalon hazánkba, tehát 100 ezer hektoliterrel kevesebbet, mint a mennyit behoztak, Magyarország Ausztriának a 100 ezer hektoliter alkohol után járó adót tartozik megfizetni, még pedig a 35 kros adótétel szerint, tehát 3,500.000 forintot.

Ezek szerint az adómegettérítés csak a befogadó államban tényleg elfogyasztott alkoholmennyiség után történik, mert a külföldre kiszállított mennyiség a behozott mennyiségből leütendő. Ez azonban nem változtat a szakasz rendelkezésének a lényegén, mely abból áll, hogy *a fogyasztó terület fizesse meg a szeszadót a termelő területnek*, a befogadó állam a küldő államnak.

Ép így köteles megfizetni a fogyasztási adóval terhelt — azaz adózatlan — cukor forgalmánál a cukoradót: a fogyasztó terület a termelő területnek, azaz a befogadó állam a küldő államnak.

Ezek alapján a fogyasztási adó az adózatlan szesz és cukor forgalmánál nem a fogyasztó, hanem a termelő állam pénztárába jut. Szembetűnő, hogy elvileg épen ennek a fordítottja volna helyes. A *fogyasztási adó* ugyanis — miként neve is mutatja — ott és azon állam javára fizetendő, a hol a fogyasztás történik. Ha elfogadjuk azt a tételt, a mivel a fogyasztási adók jogosultságát igazolni akarják, hogy a fogyasztás adózóképeségnek a jele, el kell fogadnunk azt is, hogy a fogyasztási adó igazságosan csak is azt az államot illetheti, a hol az illető egyén adózóképesége megnyilatkozott, a hol tehát az adó alá vont cikket elfogyasztották. A hol az nincs

igy, pedig — miként bátrak voltunk kimutatni — az adózatlan szesz és cukor forgalmánál Ausztriában és Magyarországon nincs így, ott az egyik állam a másik államnak tényleg adófizetője.

Ez áll tehát az *adózatlanul* átszállított cikkek forgalmára nézve. Vessünk ezek után egy pillantást az *adózott* cikkek forgalmára, azaz azoknak az adótárgyaknak a monarchia egyik államából a másik államába való átvitelére, melyek után abban az államban, a hol termeltettek, a fogyasztási adót már lefizették és így adózottan lépik át az osztrák-magyar határvonalat.

A szesz, cukor, sör és ásványolaj után az adót előállításukkor, vagy a gyártelepről való elszállításuk alkalmával a gyárostól szedi be az állam és így az osztrák gyártelepen termelt s ott megadóztatott szesz, cukor, sör és petroleum adója abban az esetben is az osztrák államkincstáré marad, ha ezeket a cikkeket hozzánk behozzák és itt fogyasztják el; és viszont a nálunk termelt adóköteles cikkek fogyasztási adója itt marad, habár azokat a cikkeket Ausztriában fogyasztják is el.

Közbevetőleg meg kell jegyeznünk, hogy a szeszadóra nézve az 1894. évben változás állott be, mely változástól e pillanatban eltekintünk s azt legott alább fogjuk ismertetni.

A szállítási mérleget tekintve, jelenleg úgy áll a dolog, hogy mi több petroleumot szállítunk Ausztriába, mint viszont az osztrák örökös tartományok hozzánk. Minthogy pedig ez után az Ausztriában elégetett petroleum után a finomítás alkalmával a magyar államkincstár már beszedte az adót, Ausztria a petroleumtöbblet adójától elesik. Viszont Ausztria sokkal több cukrot, sört és most már szeszt is szállít hazánba, mint a mennyit ezekből az adócikkekből tőlünk befogad.

E szerint. midőn az osztrák alattvaló a Fiumében tisztított petroleum világánál olvas, tulajdonképen a magyar államnak adózik; s viszont, a mikor mi csehországi cukorral édesítjük a kávékat, pilseni sört iszunk, vagy galicziai szeszből készült pálinkát fogyasztunk: Ausztriának adózunk.

A szeszadó tekintetében azonban ez a visszás állapot csak az 1894. évi szeptember 1-éig állott fenn. Akkortájt ugyanis még mi szállítottunk több szeszt Ausztriába, mint viszont Ausztria hozzánk. Hogy tehát Ausztria a hozzá bevitt

szesztöbblet adójától el ne essék, megalkották »a szeszdónak a fogyasztási terület részére való biztosításáról« szóló törvényt úgy Lajtán túl, mint nálunk.

Nem volt könnyű a vám- és kereskedelmi szövetség keretében, közbeeső adóvonalak nélkül a fogyasztási adót annak az államkincstárnak juttatni, a mely állam területén az adó alá eső cikket elfogyasztották. Ha ugyanis közbeeső vámsorompó állana fenn, úgy az adóköteles cikkek egyik állam területéről a másik állam területére való átvitelének számontartása nem volna nehéz, a cikkek után az adót meg lehetne téríteni: vagy mindjárt a vámnál vagy pedig — a vámnál eszközölt feljegyzés alapján — az év végén tartandó leszámolás alkalmával.

A közös vámterület fogalma azonban kizárja a közbeeső vámsorompó alkalmazását, — megalkották tehát talán az »eszményi bélyeg« mintájára az »eszményi vámsorompót«, egyelőre azonban csak a szesz ellenében, a czukorra, sörre és petroleumra nézve pedig marad minden a régiben.

A szesz ellenében felállított eszményi vámsorompó »a szeszdónak a fogyasztási terület részére való biztosításáról« szóló 1894 : XV. törvényben nyer kifejezést. E törvény az átutalási eljárás alkalmazásával az egyik államterületről a másikkra *megadózottan* átvitt szesz után fizetett adót annak az államnak biztosítja, melyen a szesz fogyasztatott; biztosítja pedig oly módon, hogy a befogadó állam javára a behozott alkoholmennyiségnek megfelelő szeszdót a küldő állam kincstára megtéríti. E megtérítés évenkénti leszámolás alapján történik.

Az 1894 : XV. törvény azon sarkallik, hogy nem szabad oly szeszküldeményt, mely után az adót már megfizették, az átutalási eljárás mellőzésével egyik államterületről a másikkra átszállítani. Ha tehát valaki Magyarországból Ausztriába égetett szesz folyadékot, egy litert meghaladó mennyiségben küldeni akar, köteles e szándékát az illetékes pénzügyőri szakasznál bejelenteni. A küldő tartozik ebben a bejelentésben a szesz folyadék alkoholmennyiségét kitüntetni s úgy az átvevőt, mint azt az osztrák pénzügyőri szakaszt is megnevezni, mely elé a küldemény Ausztriában állítatni fog még mielőlt azt a címzett átvehetné. A küldemény alkoholmennyiségét úgy a küldő, mint az átvevő pénzügyőri szakasz

hivatalosan megállapítja. A magyar pénzügyőri szakasz az *utalási lajstromba*, az osztrák pedig az *állítási lajstromba* jegyzi be a küldeményt. Ennek a fordítottja áll elő, ha Ausztriából Magyarországra küldik az adózott szeszt.

Igy történik ez az összes pénzügyőri szakaszoknál, melyek minden hónap végén — fölöttes hatóságaik útján — az osztrák, illetve a magyar pénzügyminiszterium számvevőségéhez juttatják utalási és állítási lajstromaikat. A számvevőség úgy Ausztriában, mint nálunk, felülvizsgálja ezeket a lajstromokat és ezek alapján hónaponként kimutatást állít össze, a melyet azután az egyes tételek elismerése czéljából az osztrák számvevőség a magyarnak, ez pedig az osztráknak kölcsönösen megküld. Az így elismert eredmény szolgál az évi leszámolás és az adómegítérés alapjául.

Ez az átutalási eljárás tehát, melynek eredményeként a termelő állam adja át az illetéktelenül beszedett szeszadót a fogyasztó államnak, épen ellenkező elvet juttat érvényre, mint a melyet a két állam az *adózatlan* szesz és cukor forgalmánál mind a mai napig követ, melynél épen fordítva: a fogyasztó állam fizeti meg az adót a termelő államnak.

Az újabb, tisztultabb felfogás tehát azt az elvet fogadta el, hogy az adó mindig a fogyasztó államterület kincstárát illeti meg.

Erre az igazságos álláspontra helyezkedve, a legújabb kiegyezési törvényjavaslatokban már nem találjuk meg a cukoradóról szóló 1888: XXIII. törvény 46. §-át és a szeszadóról szóló 1888: XXIV. törvény 74. §-át, melyet előbb voltam bátor bemutatni.

A kifejtett elvi álláspont követelményén kívül el kellett e szakaszokat ejteni a magyar szesz- és cukoripar érdekében is. Az osztrák szeszgyárak ugyanis olcsóbb burgonyát, a cseh cukorgyárak pedig édesebb cukorrépát dolgozván fel, kisebb termelési költség mellett, alacsonyabb áron vihetik piacra termékeiket. Az olcsóbb kínálat következtében azután a mi szeszfinomítóink és cukorszabadraktáraink nagy mennyiségben Ausztriából látják el magukat adózatlan szeszszel és cukorral. Ha a kiegyezési javaslatok törvényekké válnak, szeszfinomítóink és cukorszabadraktáraink a magyar szesz és cukor vásárlására lesznek utalva, mert *adózatlan* szesz és

czukor átszállítása egyik államból a másikba nem lesz többé megengedve.

Már jeleztük, hogy a fogyasztási adónak a fogyasztó állam részére való biztosítása eddig csak a szeszadóra nézve, s ez is csak az adózott szesz forgalmánál vitetett — az átutalási eljárás alkalmazásával — keresztül, ellenben a cukor-, sör- és ásványolajadó a termelő területet illeti ma is s így a fogyasztó állam adót fizet a termelő államnak.

Ennek az adónak összegét számszerűleg is meg lehet határozni. A legutóbbi tíz év forgalmát véve a számítás alapjául, kitűnik, hogy átlag évenként behozatott hozzánk Ausztriából:

204.652 métermázsával *több* cukor és

108.160 hektoliterrel *több* sör, mint a mennyi tőlünk odavitetett; viszont évenként átlag:

151.868 métermázsával *több* petroleum szállított hazánkból Ausztriába, mint a mennyi onnan hozzánk behozatott.

E többletek után járó adókat kiszámítva, azt találjuk, hogy jelenleg mi fizetünk Ausztriának évenként:

cukoradóban — a 13 frtos adótétel mellett — 2,660.476 frtot,
söradóban pedig — 12 fokú sört véve alapul — 216.320 »

összesen tehát a két adónemben . . 2,876.796 frtot,
míg viszont Ausztria fizet nekünk átlag évenként:

ásványolajadóban 987.142 frtot
és így végeredményben a mérleg a mi hátrá-
nyunkra billen le, mert mi évenként 1,889.654 frttal
többet fizetünk az osztrák államkincstárnak, mint az nekünk.

Örömmel konstataálhatjuk azonban, hogy az alkotmányos tárgyalás végett benyújtott kiegészési törvényjavaslatok egyike Magyarországnak e sérelmét is orvosolni kívánja akként, hogy az átutalási eljárás alkalmazásával, a közös vámterületen belől, közbeeső fogyasztási adóvonalak felállítása nélkül is mindegyik államnak ezentúl már nemcsak a szeszadóból, hanem egyszersmind a cukor-, sör- és ásványolajadóból is biztosítani fog az a jövedelem, mely a szerződő két államot a valódi fogyasztás szerint igazságosan megilleti.

Végül csak röviden megjegyezzük, hogy a fogyasztási adók minden rétegénél következetesen meg kellene valósítani azt az igazságos elvet, mely szerint a fogyasztási adó a fogyasztó

állam pénztárát illeti és így ebből kifolyólag — igénytelen véleményem szerint — a *játékkártyák* és a *naptárak* fogyasztási bélyegilletékére is ki volna terjesztendő az átutalási eljárás. Az elnevezés nem zavarhat meg bennünket, mert a mit hivatalosan »fogyasztási bélyegilletéknek« nevezünk, az valójában hamisítatlan fogyasztási adó.

Már pedig ma a kártyáktól és naptáraktól járó fogyasztási adó — vagy mondjuk — bélyegilleték, azt az államot illeti, a hol a kártyák és naptárak készíttetnek, tehát a termelő és nem a fogyasztó államot. De hiszen tudjuk, hogy legnagyobb-részt Ausztria szolgáltatja a kártyákat hazánknak — még a nemzeti csöndeshez is — és így a kártya bélyegilletéke az osztrák államkincstárba folyik.

Fogyasztási adóinkat az Ausztriával való kapcsolat szempontjából vizsgálva, befejezésül még csak az *adóvisszatérítések-ről* kell, habár csak röviden is, megemlékeznünk.

Az adóvisszatérítések tekintetében két külön korszakot kell megkülönböztetnünk, még pedig az 1878. év előttit és az 1878. év utánit.

Az 1878. év július 1-éig a közös vámvonalon át külföldre vitt szesz, cukor és sör után járó adóvisszatérítések a közös bevételt képező vámjövedék tiszta hozadékából fedeztettek, a mi végeredményében egyenértékű azzal, hogy Magyarország az adóvisszatérítésekhez a quóta arányában járult. Ausztria azonban — az osztrák cukor és sörtermelés hatalmas fejlettsége mellett — sokkal több cukrot és sört szállított külföldre, mint a mennyi Ausztriára saját quótája arányában esett volna. Ez a körülmény természetesen azt idézte elő, hogy az osztrák cukor- és sörgyárosoknak bizony sokszor Magyarország térítette vissza azt az adót, melyet az osztrák államkincstárba fizettek.

Az 1878. év július 1-je óta már Magyarország az adóvisszatérítés terhében csak oly arányban vesz részt, a minőben áll a magyar kincstárnak az illető fogyasztási adónemnél elért nyers bevétele a mindkét államban ugyanannál az adónemnél elért nyers bevételhez.

Hatalmas lépés volt ez az igazság felé, de még nem maga az igazság! Ausztria ugyanis az illető adónemnél elért nyers bevételét meghaladó arányban, Magyarország pedig ezt el nem érő arányban szállít a külföldre fogyasztási adóval

megrótt cikkeket s így az adóvisszatérítéseknél még mindig érzékeny veszteség éri hazánkat.

Az új vám- és kereskedelmi szövetséget magában foglaló törvényjavaslat XII. cikke értelmében: a közös vámvonalon át kivitt, fogyasztási adó alá vetett tárgyak után járó adóvisszatérítések és kiviteli jutalmak már nem fognak Magyarország és Ausztria között az illető adóbeli nyers bevétel arányában felosztatni, hanem mindkét állam a saját tényleges kivitelének megfelelő adóvisszatérítést és kiviteli jutalmat fogja viselni.

Ez már maga az igazság!

Az elmondottakból kitetszőleg, ha a kiegyezési adójavaslatokból törvények lesznek, kavesebb adóteher fog Ausztriából ránk csorogni, mint most.

Ázni fogunk ugyan azután is, de egyenlő mértékben ázunk mind a ketten.

Ezekben óhajtottuk fogyasztási adóinkat az Asztriával való gazdasági kapcsolat szempontjából halványan megvilágítani.

DR. EXNER KORNÉL.

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan elemei. Második átdolgozott kiadás. Budapest, 1898. Eggenberger. 496. l. 80.

A ki figyelemmel kíséri a könyvtárosok bulletinjeit s a könyvpiacz újabb termékeinek megjelenését hirdető egyéb jegyzékeket, nem fog újságot találni abban az állításban, hogy a munkamegosztás a közgazdasági irodalom terén jórégen s igen jelentékenyen érvényesül. Míg a sokszor nevetségesséig aprólékos kérdésekkel foglalkozó »szakértekezések« gombamódra szaporodnak, hovatovább ritkul azoknak a közgazdaság egész széles mezejét áttekintő műveknek a száma, a melyeket *egy* ember, sokszor egész élete fáradságos buvárkodásának egyetlen eredményeként nyilvánosságra bocsát. Szándékosan hangsúlyoztuk az »egy« szót, mert nem azt akartuk mondani, hogy manapság már kevesebb volna a közgazdasági elmélet minden alapvető kérdését tárgyaló munkáknak a száma, mint régente. Az ilyen állításnak nagyon egyszerű czáfolata lenne az újabb időben termett sok Lexikon, Handbuch és Handwörterbuch, stb., a melyek mind az összes közgazdasági kérdések teljes ismertetését tűzik ki czélul. Csakhogy ezek nem ugyanegy embernek, egy és ugyanazon gondolkozó agynak szellemi bélyegét viselik magukon, a mi természetesen akárhányszor a mű egységes szellemi irányát veszélyezteti. Nem akarunk ezzel sem a specifikáló, egy-egy részletkérdést taglaló értekezéseknek, sem a Lexikonoknak és Handbuch-oknak értékéből levonni, sőt készséggel elismerjük nagy, tudományos és gyakorlati hasznukat, de viszont nem nézhetjük belső öröm nélkül a megjelenését azoknak az alapvető műveknek sem a melyek egy elméből fakadnak s egységes szellemi irányt mutatva, nemcsak ismeretekkel tömik meg az olvasó agyát, de magasabb, általános, s amellet mindig egységes szempontokon nyugodván, a közgazdaság tudományát magasabb szellemi egységnek tekintő tábor gyűjtenek maguk köré, iskolát teremtenek, a melynek tagjai az ily művekben megpendített eszméket a mester szellemében hirdetik s fejlesztik tovább. Az ily műveknek elismeréssel adózni szinte erkölcsi kötelesség már azért is, mert bizony a mi a hírnevet, népszerűséget illeti, meglehetősen hálátlanok, a nagyközönség előtt ismert nevet alig szereznek írójuknak, míg ellenben azokat, a kik havonként piacra dobnak egy-egy többé-kevésbé értékes értekezést, hamar szárnyára kapja a hír, s beviszi őket az »ismert nevű« közgazdasági írók sorába. Hogy azonban Földes könyvével a második kiadás megjelenésekor Ráth Zoltánnak e folyóirat hasábjain az első kiadásról írott minden ízében alapos és beható bírálata¹⁾ után is foglalkozunk, arra nemcsak ezek az előre bocsátott szempontok indítanak, hanem főképen a műnek igazán rend-

¹⁾ Közgazdasági és Közigazgatási Szemle. XVII. 1893. November.

kivül nagy belső értéke: a szerző bámulatra méltó tájékozottsága, módszerének következetessége, a gazdasági kérdések felfogásának az egészen átvonuló harmóniája, a mély és eredeti gondolatok, a melyek együttvéve azt okozzák, hogy ez a könyv, — mint Ráth megjegyezte, — »kiváló, sőt úttörő« jelensége irodalmunknak. Ráth bírálata után nekünk más feladatunk nem lehet, mint kiemelni azokat a kétségen kívül a mű előnyére szolgáló változtatásokat, a melyeket az öt évvel előbb megjelent első kiadással szemben felmutat. Ezek közé tartozik első sorban az egész mű szellemi irányára üdvösen ható eltérés, helyesebben fokozás, a mely a társadalmi szempontok erőteljesebb színezésében, intenzívebb érvényre emelésében áll. A beosztás során haladva, azonnal szemünkbe ötlík, hogy a gazdasági élet történeti fejlődésmenetét ismertető fejezet után most hiába keressük a gazdasági eszmék történeti fejlődésének főbb irányait s jelesül a szocializmust tárgyaló fejezetet. Ezek most — tekintettel arra, hogy a mű tankönyvül is akar szolgálni, módszertanilag is nagyon indokoltan — a mű végére kerültek, a hol már csakugyan föl lehet tételezni az olvasóról, hogy magasabb álláspontból, tisztultabb a gazdasági élet egészét áttekintő felfogással tud foglalkozni ezekkel a kezdők számára bizonyára nem nagyon áttetsző kérdésekkel. A mi a szocializmusról szóló részt illeti, örömmel konstatálhatjuk, hogy míg az első kiadásban a szerző az egyes írókat külön-külön tárgyalta s irodalomtörténeti ismertetésükhöz fűzte kritikai megjegyzéseit, a mi az egész tárgyalást némiképp mozaikszerűvé tette, addig most az egyes írókat önálló felfogással, a szocializmus alapelvei szerint igyekszik csoportosítani, miközben érdeméhez mért nagy teret ad a legnagyobb szocialistának, Marxnak, a kinek öserejű gondolkozását mély és széles gazdaságtörténeti és történetfilozófiai felfogásával együttimmár egész impozáns jelentőségében visszatükrözteti.

Visszatérve a mű első részére, az »Alapfogalmak« című fejezetből kivált a gazdagságra vonatkozó bő fejtegetéseket kell kiemelni, a melyek a gazdagság eddig meglehetősen elhanyagolt élettanát oly részletesen és alaposan tárják elénk, hogy hozzájuk foghatót más írók műveiben alig találni. Érdekesen jellemzi a szerzőnek mindvégig következetes *társadalom* gazdasági irányát, hogy a gazdagság fogalmának meghatározásánál nem az egyénből, hanem a társadalomból indul ki, úgy defineálván a gazdagságot, hogy az oly állapot, a mely mellett a javak mennyisége akkora, hogy a társadalom minden tagja a kultura állapotának megfelelően képes szükségleteit kielégíteni, a felsőbb osztályok, az állam, a társulatok teljes mértékben képesek a szükséglet kielégítést a fényezés fokáig vinni.

A munka II. részében a munka és a munkásról szóló fejezet érdekesen bővült a modern gazdasági alakulás bérszerződésének a letűnt korok munkarendszereihez: a rabszolgasághoz és jobbágysághoz való viszonyításával. E viszonyt szerző a következőkép fejezi ki: a rabszolgaság mellett a munkás nem rendelkezik sem magával, sem munkatermékével, fentartása biztosítva van, vagyonnal nem bír; a jobbágyság mellett a munkás részben rendelkezik magával, részben munkatermékével is, fentartása is részben biztosítva van, korlátozott vagyonjogai is vannak; a bérrendszer mellett a munkás magával teljesen rendelkezik, munkatermékével semmikép, fentartása nincs biztosítva.

E viszony ily módon való kifejtése után szinte önmagától tolul elénk a szerzőtől felvetett az a kérdés: »nem visz-e a történelem logikája már most egyszer oly rendszer felé, melyben a munkás szabadon rendelkezik munkatermékével és fentartása biztosítva lesz?« Lelkes szavak, hozzájuk hasonlók magyar katedráról még aligha hangzottak el. Figyelemre méltó ujtás ugyan e fejezetben a munkanélküliség kérdésének bővebb kifejtése, a melynek orvoslására Földes leghathatósabb gyakorlati eszközül a biztosítást ajánlja.

Mig az angol írók a vállalat fogalmát figyelemre alig méltatják, Földes könyvének új kiadásában e kérdésnek még az első kiadásánál is bővebb és tüzetesebb tárgyalásával találkozunk. E fogalom kifejtésénél is szembeszökően előtérbe lép az a szigorú társadalomgazdasági szempont, a mely az egész művet minden ízében át- meg átjárva, annak hatalmasan logikus, harmonikus eszmeirányt biztosít. A forgalomról szóló részben a szerző számbavéve azt a hatást, a melylyel jogszabályok és jogintézmények a forgalomra vannak, nagyobb figyelmet fordít a jogi szempontok érvényesülésére. Így, mig az első kiadásban csak természeti és gazdasági forgalomképességet különböztetett meg, most már ezek mellett a jogi forgalomképesség fogalmával is találkozunk. Az árról szóló fejezetben is ujtás a jogi beavatkozás eredményeinek ismertetése különböző társadalmakban. Érdekes itt a hivatkozás a régi zsidó jogforrásokra, a melyek szerint károsításnak tekintendő már az is, ha az eladó egy hatossal többet követel, mint a jószág értéke.

Az árelmélet után ebben a kiadásban is hiába keressük a hitel tanítását, a mely egyes íróknál az árelmélet után sorakozik, mert a szerző abból a helyes felfogásból indul ki, hogy a hitel nem tartozik a gazdasági élet elemi jelenségei közé s ennél fogva tárgyalása csak az alkalmazott tanokat tartalmazó II. kötetben foglalhat helyet.

A jövedelemeloszlásról szóló részben szépen van kifejtve a vállalkozó szerepe, társadalomgazdasági jelentősége. A vállalkozói nyereség meghatározásánál egészen új, újabban Kleinwächtertől (*Das Einkommen und seine Vertheilung*, Leipzig 1896.) és Philippovicsától is elfogadott állásponton van. Ha most még megemlítjük, hogy a földjáradékról szóló tanításban most nagyobb teret juttat George, az egyetemi ifjuság körében újabban oly nagy népszerűsége jutott amerikai író érdekes elméletének s a vele ellenkező nézeteknek, ismertetésünk végére jutottunk. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy ez a kis ismertetés teljességgel nem elegendő arra, hogy a munka gazdagságáról, az első kiadással szemben való gyarapodásáról beszámoljon. A ki a mű egész belső értékét meg akarja ismerni, olvassa el s bizonyára ugyanolyan érzéssel fogja letenni kezéből mint mi: büszke öröm fogja eltölteni, hogy ezt a könyvet magyar ember írta.

Kenéz Béla.

Cahn Ernst dr.: Das Schlafstellenwesen in den deutschen Grossstädten und seine Reform mit besonderer Berücksichtigung der Stadt München. Stuttgart, 1898. (Münchener volkswirtschaftliche Studien. Herausgegeben von Lujo Brentano und Walther Lotz. Achtundzwanzigstes Stück.)

A német egyetemek közgazdasági semináriumából már nem egy alkalommal gazdagodott a szakirodalom jelentékeny belbecscsel, sőt

úttörő jelleggel bíró munkálatokkal. Tudományszakunk rendkívül tágas mezején még mindig vannak ezer számra kellően meg nem világított detail-kérdések, melyeknek tanulmányozása az általános szakismereten kívül inkább csak ügybuzgalmat és szorgalmat követel, de a tanulmányozás eredményei rendszeren már kiemelkednek a detail-kérdés körén és közfigyelmet érdemlő elvi jelentőségű mozzanatok megvilágítására szolgálnak.

Ily szerencsés tárgyat választott ki magának Cahn Ernő, a müncheni egyetem közgazdasági semináriumának egykori növendéke, midőn az oly fontos lakáskérdések egyik ágát, az éjjeli szállások szervezését és jelen állapotát tette külön tanulmánya tárgyává. Mindenki ismerte a napilapokból s egyes leírásokból az ily éjjeli szállásoknál uralkodó visszaéléseket a nagyvárosokban, London bün-barlangjai a regény- és tárczairók révén csaknem világhírűekké lettek, de rendszeres statisztikai és közgazdasági tanulmányozásukat mindeddig senki sem tűzte ki feladatául, bár a priori kétségtelennek látszott, hogy e kérdés a jelen szociális forradalomnak egyik legtanulságosabb jelensége.

Cahn mindenekelőtt éles megkülönböztetést tesz az éjjeli szállásoknak azon csoportjai közt, melyeket tisztán jövedelmező foglalkozás gyanánt tartanak fenn egyesek, tekintet nélkül az elszállásoltak foglalkozására, továbbá azok között, melyeket a munkaadók létesítettek saját munkásaik részére s vizsgálati köréből igeu helyesen kizárja a vagyonosabb osztály számára létesített vendégfogadókat, meg a humanisztikus vagy kulturális célzattal létesített hajléktalanok menedékhelyeit, internátusokat, deákszallókat s más különben célzatukat tekintve az éjjeli szállásokkal rokon intézményeket.

A czéhrendszer idejében fennállott éjjeli szállások jellege határozottan patriarchalis volt, nemcsak az inasok, de a legények is többé-kevésbbé családtagoknak voltak tekinthetők s az átutazók számára létesített »Herberg«-eken kívül alig volt szükség külön éjjeli szállókra. Ma különösen a gyárvárosokban a szegény munkások jóformán kronikus lakásszükségben szenvednek, de a gyárak természete sem engedi meg a régi patriarchalis viszony fenmaradását a munkások és munkaadók között s így az éjjeli szállók jellege egészen megváltozott s mindenütt a szerződéses viszony létesült s ebben a viszonyban, mivel a szállástkereső csaknem kivétel nélkül a gyengébb fél s a kereslet aránytalanul nagyobb a kínálatnál, csakhamar oly állapotok létesültek, melyeket sem erkölcsi, sem közegészségügyi szempontból nem lehet helyeseini. Különösen nagyon deprimáló erkölcsileg a szállásbérlőre nézve, hogyha a helyiség kellemetlenségei miatt nem érzi magát otthon s csak hálásra tér vissza; ebből származik a családi érzék elvesztése, a társadalmi érintkezés durvasága, a korcsmai élet és pazarlás megszokása, egyuttal az egyéni erkölcsi alapok megrongálása. Közegészségügyi szempontból az éjjeli szállások, különösen ha túlszűfoltak s nem eléggé tiszták, a mely esetek a leggyakoribbak, szintén sokkal több veszélyt idéznek elő, mint a családi kör rendes bajai, még a szegényebb osztályokban is.

Rendszeres statisztikát a szállásokról még eddig sehol sem vettek fel, azonban a lakásviszonyokból igen fontos következtetéseket lehet felállítani. Szerzőnk Münchenről ír részletesen, és bár a város a köz-tudat szerint a jobbak közé tartozik Németországban, mert Königs-berg, Hamburg, Berlin, Drezda és más nagyvárosok lakásviszonyai

sokkal aggasztóbbak, itt is sok szomorú eredményt talált. Nem kevesebb, mint 38.724 ember, tehát a háztartásban élő lakosság 11.82%-a albérló s ezek 3918 túlnyomólag egyszobából álló lakásban vannak s a lakásoknak körülbelül kétharmadában négynél több lakó van, 36 szobában tiznél több. Mivel egy lakóra legalább 15 köbcentiméter térnek kellene jutnia, hogy az egészség követelményeinek elég legyen téve, gondolható, hogy már e tekintetben is igen sok albérlet eshetik kifogás alá. A legtöbb panaszt azonban a szerző által személyesen meglátogatott helyiségekben a tisztaság hiánya idézte elő, főképp az ágyneműeket nagyon ritkán frissítik fel. A legtöbb szálláson nincsenek ruhaszekrények, mosdókészülékek, a falak piszkosak, barátságtalanok s mindannak daczára a bérló 1.20—2.50 márkát fizet hetenkint ily nyomorult lakóhelyért. Több lakást talált szerzőnk, hol az albérló a bérbeadó családdal együtt lakott a nemek megkülönböztetése nélkül, vagy a hol egyik hálószobába csak a másikon keresztül lehetett eljutni.

A munkaadók által berendezett éjjeli szállások egyes iparágakban kiválóan egészség- és erkölcsrontók. Szerzőnk kiemeli e tekintetben a pékek, mészárosok, borbélyok, szabók, sörfőzők, vendéglősök és téglagyárosok segédeinek és munkásainak szomorú lakáviszonyait. A péksegédekre vonatkozólag 1898-ban egész Németországban külön felvételt eszközöltek, mely átlag véve nagyon szomorú tényeket hozott nyilvánosságra, különösen kitűnt, hogy az éjjeli szállók nagyobb része nagyon hideg, sötét s egészségtelen, tisztogatni s ágyneműt változtatni ritkán szoktak s hogy igen gyakori az az eset, midőn az egyes ágyakat egymásután többen is használják. Itt és több más iparnál a háló helyiségek nem ritkán ugyanazok az üzleti helyiségekkel, avagy csak függöny választja el őket egymástól.

A sok példa közül, melyeket szerzőnk főképp személyes észleletei alapján felhoz, kiemeljük, bár nem ez a legrosszabb, egy téglagyár munkásainak hálóhelyiségeit. A helyiségek csaknem közvetlen az égetőkemencze fölött vannak, keskeny falépcső vezet oda s egyetlen nyílásán üveg síncs, úgy, hogy a kemencze forrósága és az éjjeli hideg egyaránt szabadon jut belé. A helyiségekben rozzant ágyakon s néhány asztalon kívül nincs semmi, még mosdókészülék sem, az ágyneműk, melyeket sokszor 2—3 hónapban egyszer újítanak meg, feltűnően rondák, az árnyékszékek messze távolban vannak. Egy-egy ily helyiségben 15—20 munkás van éjjelenkit, a többi ott húzza meg magát, hol a gyárépületben valamely üres hely akad. Hasonló ezen állapothoz egy vendéglő pinczérnöinek lakóhelye, egy kisdud padlás-szoba, melynek egyetlen ablakát az ágyak miatt teljesen kinyitni sem lehet s hol az ágyak, mint a hajószobákban, egymás felett vannak elhelyezve. Az ágyneműeket itt sem cserélik fel, még akkor sem, ha az ágynak új gazdája akad.

Mindezekben a bajokon sokszor és sok helyen segítettek már az iparfelügyelők, különösen a munkásvédő törvények megalkotása óta, de természetesen túlnyomólag csak a gyárakkal kapcsolatban álló munkáslakásokban, az éjjeli szállók nagy többsége azonban még rendezetlen, felügyelet alatt alig áll.

Még a lakásügygyel részletesebben foglalkozó szakértőt is meglepi azonban Cahn művének második része, melyben azokat az adatokat sorolja fel, melyek az éjjeli szállók ügyének részletezésére vonatkoznak s a melyekből látjuk, hogy nemcsak a társadalom, de

az államkormány is sokat foglalkozik jelenleg ezzel a kérdéssel, bár könnyen érthetőleg mindeddig aránylag csekély eredménnyel.

Angliában például már 1851-ben külön törvény (Common lodgingshouses act) intézkedett arról, hogy a lakások egyes részeinek albérletbe kiadása külön engedélytől függjön és azok jegyzéke a hatóságok által nyilvántartassék s az a törvény később különösen a közegészségügyre és munkásvédelemre tekintettel többször egészített ki. De hogy mily sikere volt mindennek, igen élénken világítja meg a nagy humanistának, Shaftesbury lordnak egy parlamenti bizottság előtt 1884-ben tett ama nyilatkozata, hogy nézete szerint ő az egyedüli élő angol ember, ki ennek a törvénynek létezéséről tudomással bír. Az általános egészségügyi törvények különben sok az éjjeli szállókkal kapcsolatban álló kérdésre terjednek ki, megállapítják többek között az albérlőnek adott helyiségek túlszűfoltóságának fogalmát, követelik a nemek elkülönítését, a csatornáztatást, meg a ragályos betegségek ellen szükséges intézkedéseket. Egyes esetekben, különösen a törvény alapján keletkezett helyi szabályrendeletekben, a parancsoknak büntető sanctiójuk is van, már az 1851-iki törvény a törvényszegőket öt font sterlingig terjedő bírságra ítéli s azontúl minden nap 40 sh. pénzbírságra mindaddig, míg az állapotok nem javulnak.

Francziaországban, melynek fővárosában már 1882-ben 243.564, tehát kerek számmal egy negyedmillió albérlő volt s az albérletek rendszere annyira divattá vált, hogy néhány vállalkozó egész nagy épületeket alakított át éjjeli szállóknak, nincs törvény ezekre vonatkozólag, de a párisi rendőrség 1883-ban meglehetősen szigorú szabályzatot állított fel, mely többek között az albérlettulajdonosok személyi viszonyait is feltételül tűzte ki az engedélyadásra s ezenfelül külön lakásokat vizsgáló hivatalnoki állásokat is szervezett és pedig 14 kerületben egyet-egyet, kik évenként minden albérletet tartoznak meglátogatni, különösen az úgynevezett hotel garnikat. A rendelet életbeléptetéséről és hatásáról azonban igen kevés adat van, bár állítólag sokszor érezték jótékony működését.

Basel városában a koszt- és szállásadó ipar 1860. óta szintén engedélyhez van kötve s azok gyakorlásának ellenőrzésére a közegészségügyi bizottság hivatott, mely a rendeletek áthágóit pénzbírsággal sújthatja. Az eredmény azonban igen kevés.

Németországban külön törvény e tárgyban nincs, csak Braunschweigban (1892) a munkáslakásokról, de a közhatósági és rendőri szabályzatok száma különösen a nagyobb városokban meglehetősen nagy. Ezek mind megkövetelik a szállóiparnál a bejelentést, olykor az engedélyt s különösen az egészségügyi intézkedésekre vannak különös tekintettel, egy-egy alvó emberre átlag 10 kbm. légterületet és 3 kbm. alapterületet tűznek ki minimumként. Egyes helyeken gondoskodnak a tisztaságról is, hogy például a falakat évente újból kell meszelní, idegen tárgyat a szobában tartani nem szabad, sem pedig ott főzni, más helyeken minden albérletbe adott szoba ajtaján ki kell függeszteni a terület nagyságát, a lakók nevét és életkorát, ismét más helyen a világításra, csatornázásra, a nemek elkülönítésére fordítanak több gondot, de a rendeletek végrehajtására csaknem mindenütt csak a rendes hatósági és rendőri közegek hivatottak s ezért az eredmény legtöbb helyen igen csekély, jóformán csak a feljelentések alapján megismert kirívó visszaéléseket szokták megtorolni.

A hatósági intézkedéseknél — legalább az eddig elért eredményt tekintve — fontosabbak a társadalmi jellegű reformtörekvések, különösen az emberbaráti és közegészségügyi szempontból felállított külön intézetek szaporodása és példaadó berendezése.

Legtöbb ilyenmű szálló természetesen a gyári munkások számára készül. Németországban mintaszerű az, melyet a »Bochumer Verein für Gussstahlfabrikation und Bergbau« 1873-ban alapított s melyben kaszárnya-jellegű berendezés mellett mintegy 1500 munkás kap hálólhelyet és étkezést. Körülbelül 150 terem van a nőtlen munkások számára, egy ágy légterülete 30 kbm. s minden ágy mellett külön szekrény és apróbb butorok vannak. Külön épületben van a nagy ebédlő, a szatócsüzlet s a különböző szórakoztató helyiségek. Lakásért, fűtésért s étkezésért naponta 75—80 fillért fizet a munkás s ezenkívül ingyen élvezhet sokféle szellemi szórakoztatást. Kisebb méretű »Herberg«-ek a nagy Németbirodalomban szétszórva nagy számmal vannak. 1893-ban 426-ot számoltak össze 15.462 ágygyal, köztük egyesek magános munkásnők számára. Nevezetes ezek között a müncheni nőegylet által 1889-ben létesített »Arbeiterinnenheim«, mely a koszt- és szállásadáson kívül munkaközvetítéssel és elaggott magánosnők ápolásával is foglalkozik. Felemlitendő azonban, hogy ezeket az egyházak, hatóságok vagy egyesületek által fenntartott intézeteket a munkások igen gyakran nem szívesen keresik fel, mivel a házszabályok rendesen nagyon pedánsak és a kezelés az egyéni szabadságot túlságosan korlátozza.

Sokkal nagyobb sikereket mutatnak fel e tekintetben a praktikusabb angolok, kik az egyesületek és hatóságok által létesített munkásházak számát 1851 óta csaknem fokozatosan szaporítják. Igen érdekesek ezek között a Glasgow városa által létesített munkásszállók. Eddig hetet állítottak fel 90.000 font sterling költségen, mintegy 2000 magános munkás számára. Minden lakóra átlag 12 kbm. jut s a hálás díja $3\frac{1}{2}$ — $4\frac{1}{2}$ penny s mindennek daczára a vállalatnak tiszta haszna van, melyet újabb építkezésekre fordítanak. Londonban 1893-ban a város nagyszerű munkásszállót építtetett (Municipal lodging house a Parker Streeten Drury Lane városrészben), hol 325 éjjeli vendégnek van külön kis kabinetje, mindenik külön ablakkal, külön elzárható szekrénnyel s czélszerűen felszerelve; ugyanezen épületben vannak éttermek, könyvtár, kaszinók, fürdők s sok más minden. Nevezetes még Londonban a Rowton lord által emelt munkásszálló is, mely hat pennyért valóságos kényelmes otthont nyújt bármely magános munkás számára; több más előnyeik kívül az olvasóteremben még egy kis képtár is van. Mindezen intézetekben szigorúan ügyelnek a rendre és a tisztaságra, több helyen tilos a hálótermekben a dohányzás és a kártyázás, némely helyen a szeszes italokat nem engedik meg egyáltalán, de mindenütt ügyelnek a lakók önérzetére és arra, hogy kényelmesen érezzék magukat. S feltűnő mind a mellett, hogy ezek az intézetek jó kezelés mellett még jövedelmezők is, úgy hogy újabban egyesek és részvénytársaságok számos oly munkásszállót építenek és tartanak fenn, melyekben a munkás csak annyit fizet, mint magánosoknál, de hasonlíthatatlanul több előnyben részesül. A hajléktalanok menhelyeivel szemben nagy előnyük ezeknek az intézeteknek, hogy a munkásoknak nappal és vasárnap is otthont biztosítanak.

Az angol mintaszállók intézménye szerzőnk szerint is a legjobb kezdet arra, hogy az éjjeli szállók ügyében gyökeres reformok keletkezzenek. Altalában kétségtelen, hogy ez az ügy szoros összeköttetésben áll a munkáskérdéssel. De a mintaszállók intézményének terjedése nem elég. Szükséges, különösen a kisiparnál mutatkozó visszaélések orvoslása végett, hogy a hatóságok és a törvényhozás az eddiginél erélyesebben intézkedjenek, közegészségügyi, erkölcsi s általános társadalmi érdekek sürgősen követelik ezt.

—r.

Untersuchungen über die Lage des Hausiergewerbes in Deutschland. I—II. Band. Leipzig, Drucker & Humblot, 1898. (Schriften des Vereins für Socialpolitik. Bd. LXXVII. und LXXVIII.)

A közgazdasági értelemben vett kis emberek sorsának megismertetése érdekében egyesek és társulatok rendkívüli munkát teljesítettek korunkban. Booth monografiája a londoni népeletről többek között az emberszeretet és szorgalom klasszikus példaképe lesz jövőben is. De talán legtöbbet köszönhetünk e tekintetben a német »Verein für Socialpolitik« nevű társaságnak, mely már egész kis könyvtárt tevő kiadványaiban különös előszeretettel foglalkozott a mezei és gyári munkások, valamint a kisiparosok helyzetének szakavatott kikutatásával Németországban s más művelt államokban. A nagy érdemű társaság legújabb kiadványai immár a 77. és 78-ik vaskos kötetek, ismét egy új s eddig még jóformán ismeretlen téren tett kutatásokat közlik, midőn a németországi házalókról adnak ismertetéseket éppen oly monografikus alakban, mint azt a kisiparosokkal tették s ez által a kis emberek társadalmának oly rétegét ismertetik meg kellő alaposággal, melynek működése közgazdaságilag is fontos, de a társadalmi élet megismerését tekintve jóformán egyik elsőrangú munka.

A nagy érdekű dolgozat befejezetlen, mind a mellett az 50 ívet meghaladó két kötet tartalma már igen sok tájékoztatást nyújt, mert 18 részben igen terjedelmes monografiát tartalmaz Németország minden részéből s köztük nem egy oly vidékről, melynek lakossága túlnyomólag vándoripar-üzéssel keresi meg kenyerét. S különösen minket magyarokat, kiknél a vándoripar (drótos tótok, teknős oláhok, stb.) szintén nagyon kifejlődött, nem annyira a főeredmények s a statisztikai adatok végösszegei érdekelhetnek, mint inkább a rendkívül bonyolult kérdés megoldása s azok a lélektani tényezők, melyek a gyáripar és virágzó közlekedés korában is fentartják a vándoripart s melyek a kis emberek társadalmi életére oly nagy hatással voltak.

Stieda Vilmos rostocki egyetemi tanára az eltagadhatlan érdem, hogy e fontos kutatások rendszeresen megkezdődtek s eredményei közzétételnek. 1895 márczius havában terjesztette elő ily irányú indítványát az említett egyesület választmányában, mely azt elfogadván, részletes tervet és kérdőíveket dolgoztatott ki egy bizottság által, melyben az indítványozón és az egyesület elnökén, Schuller tanáron kívül Bücher, Knebel, Lexis és Scheel, a közgazdasági és statisztikai irodalom elismert jelesei, foglaltak helyet. 1896-ban már kibocsátották a felhívásokat a közreműködésre, különösen felkérték az egyetemek statisztikai és közgazdasági seminariumainak növendékeit, a kereskedelmi és iparkamarák tisztviselőit, hogy egyes

vidékek viszonyait tanulmányozzák, de mivel a felhívásnak kevés sikere lett, a lelkes Stieda magánúton és levelezés által igyekezett egyeseket megnyerni s oly sikerrel, hogy jelenleg már 4 vaskos kötetre terjedő anyaga van Németország minden részéből s ezenkívül Ausztriából, Oroszországból, Svájc-ból, Olaszországból is küldöttek be egyes dolgozatokat, melyek közül az osztrákokat dr. Mataja önállóan szándékozik kiadni.

A mű tervezéséből legalább egyelőre kihagyták a kereskedelmi és gyári utazókat, a nagyvárosi utcái házalókat, a vásári árúsokat és mutatványok tulajdonosait, a vándorló raktárosokat és árverezőket s így a bemutatott rész a házalóknak vagyis inkább a vándoriparral foglalkozóknak következő négy csoportjára vonatkozik:

1. Oly iparosokra, kik munkát akarnak teljesíteni, minők a köszörösök, bádgosok, üstfoltozók, szabók és mások.

2. Oly háziiparosokra, kik saját maguk vagy családtagjaik által készített tárgyakat értékesítenek, ilyenek a kosárfonók, fafaragók, takácsok, kefekötők, órásk, szegkovácsok és ácsok.

3. Oly egyénekre, kik maguk szerzette vagy összevásárolt mezőgazdasági és erdészeti czikkeket, pl. tűzifát, erdei és kerti gyümölcsöket, zöltséget, baromfit, tojást, vaját s más effélét értékesítenek s végül

4. oly házalókra, kik gyárosoktól vagy kereskedőktől szerzett árukat igyekeznek értékesíteni.

A kutatásoknál irányadónak tekintették, hogy az illető tanulmányozó lehetőleg azokat a községeket keresse fel, a honnan a vándoriparos elindul s ott gyűjtse össze lehetőleg maguktól vagy családtagjaiktól a főbb adatokat s ezeket egészítse ki irodalmilag vagy magánosok és hatóságok útján szerzett tényekkel, de mindenestre figyelemmel legyen az elárusítási helyekre és az elárusítás módjára is. A kutatásnak nemcsak a közgazdasági, de a társadalmi momentumokra is ki kell terjednie s e végből a bizottság a tanulmányozóknak a következő 22 pontosan körülírt kérdést küldte meg tájékoztatás végett:

1. Szocialis szempontból:

1. A házalással és vándoriparral foglalkozók kora, neme, polgári állása, vallása, nyelvismerete, esetleges testi fogyatkozásai.

2. Vagyoni állapot (ház, szántó föld, marhaállomány), gyermekek és más általuk eltartott egyének száma

3. A házalóipar összefüggése más ipari tevékenységgel. Foglalkoznak-e a házaló családtagjai az ő távollétében iparral és pedig milyennel?

4. Egész éven át vándorolnak-e a házalók vagy mely hónapokban?

5. Mely esetekben merülhet fel a gyanu, hogy a házalás tényleg csak ürügy a koldulásra?

2. Közgazdasági szempontból:

1. A házalóipar útján értékesített áruk neme és azok az okok, melyek következtében ezeket házalás útján akarják értékesíteni.

2. Otthon készülnek-e az áruk, vagy háziiparosoktól, kézművesektől, gyáraktól, kereskedőktől szereztetnek be, avagy kimustrált áruk vagy vásári maradékok megvétele útján?

3. Minő feltételek alatt (készpénzfizetés, hitel, csere) s mily árakon szerzik be az árukat? Van-e a házaló és az áruszállító között állandó szerződéses viszony?

4. Mily mennyiséget szerez be egyszerre s mennyi idő alatt képes azt értékesíteni?

5. Az elárusítás saját vagy idegen (bár házalás) számlára történik-e?

6. Van-e a házalónak kísérője, avagy az elárusító helyeken társa? Minő viszonyban állanak ezek vele (állandó bér, tantième)?

7. Minő szállító eszközöket használ a házaló maga és árúja számára?

8. Meddig tartózkodik egyes helyeken a házaló; mennyi a kiadása részletesen, különös tekintettel a megszállóhelyre?

9. Az eladás készpénzért történik-e vagy cserében gazdasági termékekért? Minők az árak? Mennyi a kínálási ár?

10. Mennyi a nyereség egyes árukon és egészben a költségek és kiadások levonása után?

11. Egyes helyeket és vidékeket látogat-e rendszeresen és sűrű időszakokban?

12. Pontos földrajzi leírása az elárusítási helynek, különös kiemelésével azoknak, hol legtöbbet és leghasznosabbat értékesíthet. Ennek okai.

13. Különösen minő néposztályok között történik az elárusítás?

14. Mely időszakokban legjövedelmezőbb az eladás?

15. A házalók által meglátogatott helyeken az állandó iparosok és kereskedők árulják-e általában a házalók által kínált árukat? Mely árúkra nézve tekinthetők versenytársaknak a vándorló és állandó iparosok?

16. Utóbbi esetben kikutatandók az okok, melyek alapján a helyi iparosok és kereskedők a vándoripar versenyét veszélyesnek tartják s esetleg ők is kihallgatandók, különösen a 2., 3., 9., 13. és 14. pontokba foglalt körülményekre nézve.

17. Gyarapodott vagy hanyatlott-e a vándoripar az utolsó évtizedek alatt? Elősegítette-e ezt különösen a vásárnap munkaszünetre vonatkozó törvényhozás? Fordulnak-e elő panaszok a közönség részéről a házalók eljárását illetően?

A feltett kérdésekre beérkezett adatok nem oly hiányosak, mint első pillanatra hihetnők. A kutatóknak az iparengedélyek, adókimutatások s más hivatalos adatok alapján több ízben évekre kiterjedő statisztikai táblázatokat is lehetett összeállítaniok, Braunschweigtól, a porosz »Saargebiet«-ből, a hesszeni »Westerwald«-vidékről s más helyekről még a részletkérdésekre nézve is találunk itt-ott eléggé megbízható összegezéseket.

Természetes, hogy ezek az összegezések egyes vidékek szerint nagyon változók. Több helyen jelentékenyen apadt a vándoriparosok száma, másutt számuk növekedett ugyan, de üzletük lett kedvezőtlenebbé, ismét más helyeken épen a helyi viszonyok hatása alatt a vándoripar jóformán egy-egy háziipar értékesítésére szorítkozik, de e tekintetben jelentékeny nagyot emelkedett. Nem lehet feladatunk ily helyi különbségeket és nagyon is localis jelentőségű eredményeket e helyen részleteznünk. Nem is volna ez tanulságos az egyes helyek általános közgazdasági, természetrajzi és néprajzi viszonyainak részletesebb ismertetése nélkül, hiszen általában elismertnek

tarthatjuk azt a nézetet, hogy a vándoriparra a nép keresetmódjainak megoszlása, a közlekedés, az üzleti élet fejletlensége, az erdőségek, a föld termőviszonyai, a kifejlett háziipar, az öröklött vándorlási hajlam s annyi más tényező nemcsak Németországban, de többé-kevésbé mindenütt oly hatással vannak, melynek ismerete nélkül a vándoripar fejlődését és hanyatlását tisztán statisztikai adatok alapján helyesen megítélni nem lehet.

Bárki lapozgatta azonban a Stieda által összeállított két kötetet, az egyes részletek mellett önkénytelenül megragadja figyelmét az a főeredmény, hogy a vándoripar még a mi közgazdaságilag oly magas fejlődést mutató korszakunkban is jelentékeny és üdvös foglalkozása a köznépnek, melyet államgazdászati szempontból ápolni és fejleszteni kell s legfelebb arról szükséges gondoskodni, hogy az előforduló visszaéléseknek lehetőleg eleje vétessék.

Mert kétségtelennek látszik mindenekelőtt, hogy a vándoriparral szemben általában igazságtalan előítélet uralkodik. Igazságtalan a nagyközönség, mely azért, mivel egyes esetekben a házalók értéktelen árukat sóztak a tapasztalatlanok nyakára avagy otthon magánosan talált nőket megijesztettek, az egész intézményt elítélik, főképp azon valódi okból, mivel éppen a közvélemény hirdetői unják azt, hogy őket idegenek házaikban zaklatják, de feledik, hogy a szegény emberek ezreinek mily nagy jótétemény az, ha őket egyes árúkkal otthon keresik fel. Igaztalan azonban mindenekfelett az iparos és kereskedő-világ, mely csaknem mindenütt hangosan panaszkodik a házalás által teremtett verseny miatt, holott tény, hogy az a verseny fejlettebb viszonyok között — egyes falusi szatócsok kivételével — nevetségesen ártatlan dolog az állandó iparosokra és kereskedőkre nézve, csaknem oly ártatlan, mint a szintén sokszor szidott fegyenczipar s a jajgatók nem ismerik saját helyzetüket, mikor ebben a korban, midőn fogyasztási szövetkezetek, kartellek, szállító üzletek mellett a kapitalisztikus termelés egész sereg hatalmas tényezője foly be életők és működésük sorsára, ily aránylag kicsiny tényezőket állítanak előtérbe.

Mert kétségtelen, hogy a vándoripar tevékenysége első sorban csak hézagpótló jelentőségű lehet mindenütt, hol a művelődés már bizonyos fokra emelkedett. Nagy városokból többé-kevésbé kiszorultak ők a forgalom központjaitól távolabb eső falvakba, a modern élet előnyeit felhasználni tudó műveltek köréből az egyszerű néphez, mely nem ismeri a szövetkezeteket, nem tudja a postai megrendelések hasznát, s a vásáros bódén kívül szinte félve lép be a rendes üzletekbe is. Az élénkebb forgalom, a hirdetések, a gyárosok és nagykereskedők utazó ügynökei évről-évre apasztják a házalók munkakörét, azonban a megélhetés gondja odalánczolja a házalót megszokott keresetmódjához s az árúkkal elhalmozott körökben a legnagyobb kitartással kutat egy-egy nyílás vagy lyuk felé, hol még működnie lehet. És így a vándoripar képes új és új fogyasztó területeket felfedezni, egyszerű emberek igényeit emelni, úgy hogy a sok apró hézagpótló munkából számbavehető közgazdasági és kulturális eredmény jön létre éppen a népesség legalsóbb rétegeiben, a hova az állandó ipar és kereskedelem rendes viszonyok közt el nem jut.

Hasonló ez a munkálkodás az ugynevezett ponyvairodalomhoz, mely a könyvkereskedések s nyilvános könyvtárak kincseit felhasználni nem tudó néptömeghez vásárok, vándorló ügynökök s utczai

elárusítás útján igyekszik eljutni, hogy azok szellemi szükségletének eleget tegyen s a tudásvágyat minél szélesebb körben felébressze. A ponyvairódom ellen is nagy az előítélet, a nép igazi szükségleteit nem értők hangosan követelik annak elnyomását, mivel nézetük szerint a közművelődésnek és erkölcsiségnek a legveszélyesebb ellenfelei, a valódi kulturpolitikusok azonban belátták már, hogy a ponyvairódom léte nemcsak fontos, de a legfontosabb kulturtényezők egyike, ha czélszerűen használják fel azt s azért indult meg mindennütt a nagy mozgalom a népies irodalom és népies ismeretterjesztés érdekében oly módon, mint azt a ponyvairódom fedezte fel, hogy t. i. a műveltebb körök az alsóbb osztályokat saját otthonukban keressék fel. Hasonlóan ehhez a népirodalmi mozgalomhoz teremteni kell is, újabb időkben megis van már reá a kezdet, oly közgazdasági rendszeres tevékenységet, mely a legalsóbb néprétegek szükségleteit és szokásait veszi tekintetbe s ez a tevékenység nem lesz ellensége a vándoriparnak, csak reformálója.

A németországi enquête-munkálatok egész sereg útmutatót adnak a gondolkozó közgazdának erre a reformra vonatkozólag. Különösen fontos a westerwaldi kutató javaslata (II, 247. l.), hogy a házalók egyénisége az engedély megadásakor bírálat alá vétessék és az engedély lehetőleg szűk körre adassék ki, mivel kétségtelen, hogy a házaló, ki állandóan egy körben, legfeljebb egy kerületben kénytelen tartózkodni, önérdékből is óvakodni fog a szédelgésektől. Kétségtelen azonban, hogy bármely más rendőri vagy törvényes intézkedés keveset használ s hogy a vándoripar virágzása nem áll összeköttetésben a hatósági szabályokkal, hiszen szülőoka első sorban a megélhetés gondja s ezért emelkedése és hanyatlása is a megélhetési viszonyok változásától függ. Nem egy helyen jelentékeny fokú jólétet teremtett a vándoripar egész falvak lakosságának, míg másutt egy új vasut vagy új gyár rövid idő alatt megfosztotta jövedelmező jellegétől az egész iparágat.

Nem egy érdekes részletet közölhetünk még e kutatásokból. Egyik buvár számokban mutatja ki, hogy a vakok, bénák és más különben munkaképtelen egyének a vándoriparban eléggé tisztességes megélhetési forrást találnak, egy másik a lelkészek és bírák egyhangú bizonyítékára hivatkozva állítja, hogy 18–21 éves fiatal leányok vándoripari tevékenysége nincs erkölcsi kárukra. Ismét másutt olvassuk, hogy tapasztalat szerint a gyárakba járó házalók száma hétfőn nagyobb, mint a hét más napjain, bizonyosan azért, mert akkor reménylhetik leginkább, hogy a hitelbe adott árúért pénzöket beszédhetik, más tudósító pedig azt állítja, hogy legelőnyösebb a házalás az élelmiszerekkel és élvezeti cikkekkel, míg egy harmadik azt emeli ki, hogy a legtöbb vándoriparos önkészítette árúkat ad el: kosarakat, keféket, cserepeket s más effélét. Igen érdekesek azok az adatok, melyek világosan kitüntetik, hogy sok házaló a nemzedékeken át örökölt kóborló hajlam következtében még akkor sem képes más foglalkozást keresni, midőn a gyáripar termékei vagy más okok régi megszokott foglalkozását a megélhetésre alkalmatlanná teszik avagy azok, melyekből kitűnik, hogy a vándoripar virágzása igen sok helyen megapasztja a kivándorlók számát.

Mellőzve azonban mindezen s sok más hasonló tanuságokat, mint a melyek többé-kevésbé helyi jellegűek, még analogia szerint sem átalánosíthatók, ismertetésünk végén csak egy kis fejezetet

akarunk kivonatolni, mint a mely közvetlenül érdekel bennünket, hazánkfiairól, a drótostótokról, lévén szó benne. A munka tervezetével ellentétben oly módon kerültek be a drótostótok ebbe a gyűjteménybe, hogy Boroszlóban közülök igen sokan éven át letelepednek, mint vándorlásaik központján s ennél fogva némileg helybelieknek tekinthetők, bár maga az ismertető kiemeli, hogy a drótostót sohasem lesz német alattvalóvá, rendkívül ritka eset az is, hogy német nőt vegyen el, ellenben a legtöbb nejét és családjának többi tagjait Magyarországon szokta hagyni s évenként ellátogat hozzájuk, bár legfelebb négy hétre.

A boroszlói tótok régi szokásuknak megfelelően tömegesen laknak a külvárosok szegényebb helyein. Legalább hat, néha azonban 15—20 ember áll egy mester vezetése alatt, ki őket rendszeren szülőfalujában szerződteti legalább három évre oly módon, hogy a 12—14 éves gyermekeket magánál tartja és dolgoztatja, az idősebbeket azonban az árúkkal házalókul küldi ki bizonyos százalék s a legjobb esetben 25—30 fillér napi fizetés mellett. Rozskenyér, leves, szalonna jóformán az egyedüli táplálékuk, lakószobájuk egyúttal műhely s soha sincsenek benne ágyak, mivel mindannyi estére kिरakott szalmazsákokon vagy a legjobb esetben földre tett deszkákon hál. A vándorlásról időközönként megérkezett vagy a téli zord időben ideiglenesen itt tartózkodó tótok is köztük vannak, némelykor oly annyira összezsufolva, hogy a rendőrségnek csaknem állandóan baja van velük.

Régebben a drótostótok csaknem kizárólag sodronyárúkkal foglalkoztak, a környéken még most is »Mäusefallenhändler« (egér-fogó-árus) és »Topfstricker« (cserépfoltozó) név alatt ismerik őket. Ujabban azonban már mindenféle apróbb háziszert készítenek, különösen petróleumkannákat, drótos kosarakat, tölcseert, szitát, fakanalat, szőnyegpórlókat és más efféléit, melyhez az anyagot a vállalkozó a nagykereskedőktől vásárolja mindenkor készfizetésért, tehát jelentékenyen olcsóbb áron, mint a közönséges bádogosok, kik Boroszlóban épen a drótostótok versenye következtében már többnyire nem foglalkoznak ily árúkkal s csak az épületbádogos-munkára fordítanak gondot. Ezenkívül kész árúkat is nagyban vásárolnak a tótok a nagykereskedőktől, különösen olyanokat, a minőkre a háztartásban ritkán van szükség s ezért a kiskereskedők nem szeretik raktáron tartani, míg ők vándorlásuk közben könnyen értékesíthetik.

Vándorlásaik Szilézia és Posen egyes vidékeire terjednek ki s az egyes házalók olykor vasuton maguk után küldetik ki az új tárgyakat. Mindent készpénzen adnak el s némelykor, különösen ha ingyenes ebédet kapnak a jószívű asszonyoktól, valamivel a beszerzési áron alul. Legtöbb nyereségök az alkudozni szerető asszonyokon van, mivel a tót természetes ravaszsággal nagyon magas árt szab nekik s engedékenységevel könnyen bírja őket a vásárlásra. Különben a tót közmondásszerű szerény igényei mellett igen csekély nyereséggel is megelégszik s ezért nagyon jól boldogul itt Sziléziában. Egyes hatóságok mindamellett üldözik a jámbor drótostótokat s ujabban gyárilag előállított árúkkal már kevesebb sikert érhetnek el, úgy, hogy főjövedelmük ismét ősrégi foglalkozásukban, a drótozásban és egérfogó-készítésben áll, de nem lehetetlen, hogy rövid idő múlva tisztán gyáraknak és nagykereskedőknek egyszerű elárusító ügynökeivé alakulnak át.

Külföldi folyóiratok szemléje.

Az »*Annals of the American Academy of political and social sciences*« című folyóirat januári számában a **nagyvárosok növekedéséről** érdekes cikk jelent meg James E. J.-től Különösen figyelemre méltók azon új szempontok, melyeket czikkíró a vizsgálódás módjára nézve fejt ki, s a melyeknek eddig a kérdéssel foglalkozók kellő fontosságot nem tulajdonítottak.

Valamint Európában, úgy az északamerikai Egyesült Államokban is óriási arányú a nagyvárosok növekedése az utolsó évszázadban. Annál feltűnőbb ott ezen jelenség, minthogy közismeretű, hogy teljesen lakatlan vidékek benépesültek és művelés alá vétettek, mely körülmény a vidéki lakosság egyenletesebb megoszlására engedett volna következtetést; s mégis a városokba való özönlés oly mérvű volt, hogy míg 1790-ben a városi népesség az összes lakosság 30/o-át képezte, 1890-ben már majdnem 30/o-át képezi.

A három Pacific állam városi lakossága 1890-ben 901.644, a vidéki lakosság pedig csak 969.642 volt. Ezen adatoknál a 8000 lakoson felüli községek vétettek városoknak, mely alapot szerző önkényesnek tart és további számításainál eléggé elfogadható indoklással már az 1000 lakosnál többel bíró helységeket a városok közé sorozza.

Az Egyesült Államok összes népessége 1880-tól 1890-ig 25/o-al növekedett; külön véve a városi népességet, ez 47.07/o-al, a vidéki 12.66/o-al szaporodott; az abszolút számokat összehasonlítva pedig a városi lakosság szaporodása több mint kétannyi, mint a vidéki lakosságé.

Ugyanezen irányzat létezik az európai nagy államoknál is. 1891-ben Anglia- és Walesben az összes lakosság 22/o-a lakott hat, 250.000 lakón felüli városban, 31.6/o-a huszonnégyszáz 100.000-en felüli városban és 40.6/o-a hatvankét 50.000-en felüli városban; 53.2/o-a száznyolczvankét 20.000-en felüli és 61.5/o-a háromszázötvennyolcz 10.000-en felüli városban. Az 1881—1891. évi időközben a városi lakosság növekedése 15.3/o, a vidékié 3.4/o.

Franciaországban 1846-ban a városi lakosság 24.42/o-át képezte az összes népességnek, 1891-ben pedig már 57.4/o-át. Az egész szaporulat a városokra esik, míg a vidék lakosságának száma csökken. Az 1886—1891. évi időközben az ország egész népessége 124.289 lélekkel szaporodott; a 30.000-en felüli városok 372.074 lélekkel, maga Páris 103.407-el; a vidék ellenben 450.000 lakost veszített.

Míg Németországban 1871-ben a városi lakosság 36.1/o-át tette az összes népességnek, 1890-ben már 46.9/o-ra emelkedett. Nevezetes, hogy míg a 100.000-en felüli városok lakosságának aránya ezen időközben 4.8/o-ról 12.1/o-ra emelkedett, addig a mezővárosokban (2000—5000 lélekszámmal számítva) 12.4/o-ra szállott alá.

S így van ez a többi államokban is.

Nevezetes, hogy a 100.000 lakoson felüli városoknál a növekedés a legrohamosabb, s hogy ezen jelenség a század második felére esik. Az igen nagy városok, melyek már a vidéki lakosság nagy részét felszívták, valamivel kisebb arányban növekedhetnek csak.

Ezen összehasonlításoknál azonban számtalan tévedésre nyílik alkalom, ha figyelmen kívül hagyjuk, hogy a nagyvárosok népességének száma egyáltalában nem foglalja magában a közvetlen környéke lakosságát, a mely pedig sok tekintetben hozzátartozónak veendő. Egészen más számokat kapunk, ha ezeket is tekintetbe vesszük.

A politikailag London, Páris, vagy New-Yorknak nevezett várost véve ugyanis, ez nem vág egybe a szocialis, ipari vagy közgazdasági értelemben vett várossal, a mely pedig tulajdonképen vizsgálódásaink tárgyát képezi.

Jogosult tehát a nagyvárosok azon törekvése, hogy magukat fejlődő külvárosaikkal kiegészítsék, annál inkább is, mert mindkettő érdeke, hogy a közlekedési eszközök, csatornázás, vízvezeték, iskolák elhelyezése, stb. tekintetében egységes és tervszerű rendszerbe vonassék; máskülönbén költséges és nehézkes átalakítások válhatnak szükségessé. Így volt például Philadelphia, melynek külvárosai képzelt önállóságuk féltésében sokáig kivonták magukat a két □-mfd-nyi területű régi város terhei alól, melyek nagyrészt épen onnan eredtek, hogy a már részben önálló hálózatokkal bíró külvárosokkal kellett saját hálózataikat összeköttetésbe és összhangba hozni. Jó példára Chicago is, a hol soká késlekedtek a külvárosok egyesítésével, s a hol egyebek közt még az is előfordult, hogy 10—12 hasonló nevű utca volt, a mi bár nem életbevágó, de rengeteg sok apró kellemetlenséget okozó dolog.

Szerző még több európai várost is felhoz például, egyebek közt Bécs külvárosainak négy évtizedig való húzódozását a városi fogyasztási adórendszer el nem vállalása által, továbbá Lipcse külvárosainak kívánságait, melyek csak bizonyos czélokra óhajtottak egyesülni.

Részünkről ezen törekvéseket feltétlenül előnyöknek és kíváncságnak nem tekintjük, s e mellett szól a London decentralizálását kimondó törvény, — mely különben a cikk megírásakor még nem volt ismeretes, — ezen kérdés azonban szigorúan véve nem is tartozik ide.

Visszatérve kiindulási pontunkhoz, fentiekkel szerző azt kívánja kimutatni, mennyire nehéz pontos összehasonlításokat vonni különböző országok városai, sőt ugyanazon ország különböző városai közt is, minthogy a statisztikai adatok nem fedik ugyanazon megfigyelési tömegeket.

Félrevezetnek egyrésről a népességről szóló kimutatások, minthogy a politikai egységet veszik alapul, nem pedig a városi egységet, s minthogy ezek területi szempontból változók, sem az egyszerű összehasonlításokra, sem pedig a lakosság sűrűsége iránti vizsgálódásokra az ily adatok nem alkalmasak. Így pl. Chicago lakossága 1880—1890-ig 503.185-ről 1,099.850-re emelkedett, mely csodálatos 118°/o-os emelkedés mindazonáltal nem tiszta képe a valóságnak, minthogy ugyanezen idő alatt területe is 35.662 mrtfld²-ről 174.554 mrtfld²-re, vagyis majdnem 400°/o-al növekedett. Különösen nagy ugyanis a növekedés a hozzácsatolt részekben, mely tetemesen túlhaladja az 1881. év előtti határon belüli rész növekedését. Ugyan-így Philadelphia, a mely 1850-ben 121.376, 1860-ban 565.529 lakossal bírt, úgy, hogy ezen növekedés 300°/o-nak felel meg tíz esztendő alatt. Igen ám, de 1850-ben a város 2 mrtfld²-nyi területen feküdt, míg tíz évvel később a 129-et is túlhaladta, tehát 6500°/o-al növekedett. Így volt különben Köln is: 1880-ban 144.772 lélekről 1890-ben 281.681-re ugrott, de ugyanazon idő alatt a 770 hektár terület 11.000 hektárra szaporodott. Lipcse 1880-ban 149.081-ről 1896-ban 400.000-re, területe ugyanezen idő alatt 1640 hektárról 5770-re növekedett.

Természetes, hogy azon adatok is, a melyek a népesség sűrűségére, vagy a sűrűség növekedésének arányára vonatkoznak, fen-

tartással fogadhatók csak el. A Sedlacek-féle táblázatok szerint Chicago népessége 1881-től 1890-ig évenként kerek 60.000 lélekkel gyarapodott, míg 1871-től 1880-ig valamivel 20.000-en felül. A magyarázata ezen emelkedésnek pedig tisztán csak nagy népességű területek hozzácsatolásában keresendő. Páris 1852-től 1861-ig 64.288 lélekkel szaporodott átlag évenként; 1862—1871-ig pedig csak 15.565-el, a mi nagy visszaesésnek látszik. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy Páris területe 1850—1860-ig 3438 hektárról 7802 hektárra emelkedett, míg 1860-tól 1870-ig egyáltalában nem növekedett, belátjuk, hogy a fenti számok másképp értelmezendők. Ugyanezt igazolja Manchester és Liverpool példájával is.

Mindezekből az következik, hogy a rendezésre álló népességi adatok statisztikai összehasonlításra, vagy társadalmi, gazdasági vagy ipari vizsgálódásokra csak igen nagy óvatossággal használhatók fel és sok zavarnak válhatnak forrásaivá.

Hogy tehát ezen vizsgálódásokat mégis lehetővé tegyük, át kell alakítani a táblázatokat és visszavezetni azon egységekre, a melyeket megfigyelni akarunk, vagyis szociális, ipari vagy közgazdasági szempontból kell az egyes városok egységét megállapítani, mintegy közös nevezőt kell találni a célból, hogy összehasonlításaink elméleti vagy gyakorlati haszonnal birjanak.

S itt újból elméleti és gyakorlati nehézségek merülnek fel: nehéz t. i. megállapítani egyes adott esetben, hogy mit nevezhetünk ily városi egységnek, s a határ megállapításánál önkényes megállapításokra nyílik bő alkalom.

Dr. Hasse Ernő három körzetet állított fel: a tulajdonképeni várost, a magvát, mely politikailag rendszerint az illető elnevezés alatt szerepel, másodszor a még városi jelleggel bíró külvárosokat, s végül a külterületeket, melyeknek életföltételeit a város közelsége adja meg, de annak szorosabb kötelékéhez nem tartoznak. Későbbi fejtegetéseiben azonban nem ragaszkodik maga sem ezen keretekhez, hanem egy más érdekes elvet állít fel, mely szerint a város kiterjedése addig számítható, míg a szélső gyűrű lakosságának sűrűsége eléri az ország, illetve tartomány átlagos sűrűségét. Így például Bécsnél ezen határ mintegy 15 kilométernyire van a központtól. Dr. Bruckner közös elv megállapítása helyett a hivatalos adatok elfogadását javasolja, a mi kényelmes; mások ismét azon részt tartják felveendőnek, a mely bizonyos fokú lakosságsűrűség mellett állandó szaporodást mutat. Így London környékén, mely a tágabb Londonnak neveztetik, 1801-ben a sűrűség elég mérsékelt volt, a következő évben pedig megduplázódott; és ha ezen körzet legszélsőbb gyűrűjét vesszük fel, ez 1871—1881-ig 50%-al növekedett, s ugyanúgy 1881-től 1891-ig. A Registrar General hatásköréhez tartozó tulajdonképeni város, az úgynevezett Metropolitan District 80 év alatt egyenletesen növekedett 17.28 és 21.9%-kal tízévenként, s ez felel meg körülbelül ott a városi egységnek.

Semmi esetre sem mondható azonban, hogy egy kielégítő módszer léteznék a tulajdonképeni városi terjedelem megállapítására.

Egy más nagyon számbaveendő nehézség a népesség helyes összehasonlítása tekintetében az, hogy a valódi népességet a különböző időszakokban alig lehetséges helyesen, különösen több évekre megállapítani. Leginkább kitűnik ez az amerikai városoknál, például Chicagónál, a hol kerületenként történt az összeírás, de ezen kerü-

letek határai minduntalan változtak. Ha egy idegen városrész valamely kerülethez hozzácsatoltatott, akkor ez mint ugyanazon kerület egy része jelentkezik, holott az előző számlálásnál idegen városhoz tartozott. Ezek a hibák csak ott nem fordulnak elő, a hol, mint például a legtöbb európai városnál, az összeírási kerületeket változtatlan fentartották; mint Lipcsében a »gemeinde«-k és Londonban a »parish«-ok. Ez az egyetlen mód e hibák elkerülésére, s ha mégis elkerülhetlenek volnának bizonyos változtatások, gondoskodni kell arról, hogy a későbbi időkben is bármikor ezen kerületek azonossága megállapítható legyen.

További óvatosságot igényelnek a helytelen méréseknek tulajdonítandó eltérő topographiai adatok. A felhozott adatok közül a London területére vonatkozó Williams Price nyomán közölt következő számok igazolják a fenti állítást:

	1851	1861	1871	1881
Registration London területe a				
vízfelületek beszámításával . .	78.029	77.997	75.362	75.334
Vízfelületek nélkül	75.260	75.219	74.445	74.427

Látjuk, hogy minden egyes mérés más eredményt mutatott fel. Nem sokkal pontosabbak a kataszteri és mérnöki felvételekkel bíró német városok sem. Berlin, Boroszló, stb. városoknál évről-évre fedeznek fel javításra szoruló mérési és számítási hibákat, úgy hogy az ember egyező adatokat teljesen nélkülöz. Áldoznak is sokat új felvételekre, így München 1,200.000 márkát szánt e célra, mely összeghez a kormány is hozzájárul, Berlinben pedig 1876-tól kezdődőleg 1894-ig mintegy 5000 hektár területet dolgoztak fel a 6339 hektárból s ez maga eddig majdnem hétmillió márkába került. Amerikában azonban, így panaszkodik szerző, ily irányban eddig még semmi sem történt.

Hivatalosan meg van állapítva, hogy Boston területéről megbízható adat nem létezik, melyet közzétenni érdemes volna. Mikor egy bizottság elkezdte a felvételeket a város ingatlanairól, minden hatóság más és más adatokat mutatott ki, telve hibákkal. S ilyen nemcsak minden amerikai város, hanem a vidékre vonatkozó adatok is. A New-Yorkhoz tartozó Long-Island területét egyes források 1007 négyszögmértföldnek, mások 1682 négyszögmértföld nagynak mondják, úgy, hogy ezen két szélső adat közt a különbség nem kevesebb mint 50%. Az 1890. évi hivatalos adatokra meg épen jellemző, hogy önmagukkal állanak ellenmondásban. St. Louis egy helyen 48, más helyen 61 négyszögmértfölddel szerepel, San Francisco 50 és 15 négyszögmértföld, New-Orleans 187 és 37 négyszögmértföld, Holyoke 4 és 18 négyszögmértfölddel. Mindezek azt mutatják, mily óvatosság szükséges ezen adatok felhasználásánál. Az Egyesült-Államok területét tartományok, vidékek és egyházkerületek szerint 1891-ben a népszámláláskor szintén kérdés tárgyává tették s a 10.000-en felüli városokat felhívták, hogy a magukra vonatkozó adatokat a »Social Statistics of Cities« számára közöljék. Ott, a hol a város egyszersmind egy kerületet képezett, az adatok teljesen eltérők voltak.

Végül a különböző összeírások többnyire bizonyos célzattal történtek; néha az adatok vagy egyáltalában nem, vagy csak hiányosan szerezhetők meg; sőt maguk a statisztikai hivatalok is kellenül adják a felvilágosításokat, mint például dr. Hasse-nek szét-

küldött kérdőíveire, melyekre egyes hivatalok azt felelték, hogy azoknak kitöltése túlságos időt és munkát igényel, s azokra kielégítő módon belátható időben nem felelhetnek. Szóval némely francia és német forrásmunka kivételével az e kérdésre vonatkozó adatok oly megbízhatlanok és felületesek, hogy feldolgozásra nagyobb-részt alkalmatlanoknak mutatkoznak. Nagy segítségül szolgálnak azonban a tanulmányozó számára a külön városi statisztikai hivatalok adatai.

Czikke végén arra figyelmeztet szerző, hogy a városi élet minden jelenségét sokféle szempontból kell vizsgálni. A népességet, a sűrűséget, a területet más városok népessége, sűrűsége és területével kell összehasonlítani, a népesség eloszlását pedig a megfelelő körzetek helyes megállapításával, kerületek és vidékekkel, továbbá a külterülettel és más befolyással bíró adatokkal kell összefüggésbe hozni, hogy az ember egyes táblázatokból vagy azok sorozatából téves következtetésekhez ne jusson.

Hogyha nem is mindenben értünk egyet szerző némely fejtegetésével, s habár teljes mértékben várakozásunkat nem is elégíti ki, minthogy a kérdést nem minden szempontból világítja meg, s a kimutatott nehézségek kiküszöbölésére sem új eszmét fel nem hoz, sem pedig az ismertetett eljárások valamelyike mellett határozott állást nem foglal el, mégis igen tanulságosnak kell jeleznünk ezen értekezést azon szabatos és éleselméjű megkülönböztetésekért, melyekkel a kérdés körül felmerülhető és befolyást gyakorló jelenségeket felsorolja, előfordulható tévedésekre rámutat s ezáltal különösen a rendelkezésre álló adatok alapos kritikáját elősegíti.

Forrai András.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A távbeszélő Svédországban.

Mai nap már nálunk is mind erősebben hódít a távbeszélő hasznosságának, sőt nagyobb városokban az ily közlekedési eszköz nélkülözhetlenségének tudata. A fővároson kívül tudvalevőleg már több nagy városban van használatban telephon és fokozatosan épül ki a városközi hálózat is. De e haladás daczára e téren még távol vagyunk azon fejlődési foktól, melyet a legtöbb művelt állam eddig elért, s különösen lassúnak látjuk a telephon terjedését, ha ennek menetét Svédországban figyelemmel kísérjük.¹⁾ Pedig ez országban a viszonyok sem mondhatók e tekintetben különösen kedvezőknek, s lakosság csekély sűrűsége, a gyakori pusztító viharok, az ország aránylag alacsony gazdasági fejlettsége mind megannyi akadály, melyekkel a telephont létesítőknek meg kell küzdeniök.

Érdekes ez a 15-17 éves fejlődéstörténet már csak azért, mert tanuskodik arról, hogy vállvetett munkásság mellett csekély eszközökkel is mily szép eredményeket lehet elérni. Az állam ugyanis eleinte egyáltalán nem törődött a telephon ügyével; teljes szabadságot hagyott a vállalkozásnak e téren és talán ez tette lehetővé az aránylag gyors fejlődést. Nem is a nagy vállalatok, részvénytársaságok viszik a főszerepet; az első vezetéket ugyan 1880-ban a nemzetközi Bell-társaság létesítette Stockholmban, de körülbelül egyidőben megindult ezzel a magánosok vállalkozása is.

Szövetkezett bizonyos számú egyén, ki a telephon szükségét érezte és megbiztak egy szakértő embert a vezetékek elkészítésével. A közös természetű kiadásokat, az állomás és a felszerelés költségeit közösen fedezték, a beszélő-készüléket azonban már mindenki maga szerezte be, ugyancsak ki-ki magáéból fizette vezetékének elkészítése és fentartása költségeit. Az igazgatás és kezelés költségei alacsonyak voltak és így az egyes tag hozzájárulása 15—25 márkánál alig tett ki többet évenként. A javítások, újítások költségei a közös pénztárból kerültek ki, melybe az új tagok belépti díjat, a telephont használó nem szövetkezeti tagok pedig csekély használati illetéket fizettek. Ugyanazon községben gyakran több ily egylet is keletkezett, melyek azután egymás között kapcsolatot létesítettek; a községi hálózatok pedig fokozatosan városi összeköttetésbe jutottak.

De nemcsak ily szövetkezetek, hanem nyereségre dolgozó részvénytársaságok is foglalkoztak telephonok létesítésével. A legnagyobb ezek között stockholmi általános telephon-társaság vonta

¹⁾ Das Telephonwesen Schwedens. Von A. Hemming in Djursholm bei Stockholm. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. III. Folge 17. Band. 2. Heft.)

az állam figyelmét tulajdonképen a telephonra. E vállalat ugyanis engedélyt kér a svéd kormánytól, hogy Stockholmból kiindulva az országutak mentén a többi nagy városba összekötő vezetéket létesíthessen. A kormány az engedélyt megtagadta. miután látta, hogy a telephon így az állami távirdát károsítaná versenyével. E tilalmat különben a vállalatok nem igen vették tekintetbe.

Az állam jó ideig tartózkodott attól, hogy a telephon-vállalkozók közé versenyzőnek lépjen be. Már 1883-ban és 1884-ben vett ugyan át kisebb vonalat állami kezelésbe, de vezetékeket létesíteni csupán 1889-ben kezdett; ez évben nyitotta meg a Stockholm és Gothenburg közötti 500 kmnyi vonalat, melyet azóta évről-évre újabbakkal szaporított; ez időtől kezdve a fejlődést a következő adatok mutatják:

Év	A vonalak hossza km.-ben	Állomások	Beszélő helyek
1890	12.780	126	4.950
1891	22.760	235	10.250
1892	29.530	334	12.560
1893	39.230	414	15.970
1894	46.830	508	19.080
1895	55.620	559	22.740
1896	62.670	633	26.910
1897	75.300	734	32.890

Az államosítás majdnem kizárólag a városi vonalakra terjedt ki, a vidéken a távbeszélők létesítése fenmaradt a magánvállalkozás terének; az állam ugyan gyakran támogatja ezt. Valahányszor ugyanis valamely helységben elegendő számú előfizető jelentkezik, az állam elkészíti a kapcsolatot legközelebbi állomásához, fedezi továbbá a központi állomás és beszélő-készülékek költségeit, de a helyi vezeték létesítése, fentartása és kezelése okozta kiadásokat már az előfizetők viselik. Az állam versenye nem nyomta agyon különben a magánvállalkozást mint azt a magánhálózatokról szóló következő kimutatásból áthatjuk:

Év	A vezetékek hossza km.-ben	Állomások	Beszélő helyek
1890	39.760	432	15.470
1891	37.840	392	14.740
1892	35.620	361	15.280
1893	36.650	404	16.640
1894	35.600	399	17.790
1895	38.680	391	19.590
1896	42.000	387	22.500

A telephonhasználási díjak általában véve alacsonyoknak mondhatók. Így elsősorban Stockholmban és környékén az államon kívül az általános telephon-társaságnak is van telephonhálózata, tehát két vállalat versenyez egymással. Az állami hálózathoz 56 márka az előfizetési díj; üzleti beszélő-állomás azonkívül ugyanannyi belépési díjat tartozik fizetni; a lakásokban levőkre ez azonban nem áll. A magánhálózat a főállomással való összeköttetésnél 56—112, a fiókoknál 40 márka díjat, az alaptételen kívül a beszélgetések számához képest bizonyos összeget szed, mely azonban nem mondható túl nagynak, mert nem minden beszélgetés számíttatik. Ha az egyének bizonyos csoportja egyidőben nagyobb számú állomást foglal le, az előfizetési díj leszállíttatik.

Természetes ennél fogva, hogy Stockholmban majd mindenkinek, a legjelentéktelenebb üzletnek van saját telephonja; az állomások száma 25—30.000. A társaság még valahogyan tesz szert nyereségre, de az állami hálózat üzeme veszteséggel jár, melyért a vidéki háló, zatnál kárpótolja magát.

De a vidék sem panaszkodhatik a telephon drágasága ellen. A magánvállalatok az államosításnál ugyanis majdnem kivétel nélkül kikötötték, hogy az évi díj 56 márkával magasabb ne legyen, sőt némely esetben azt is, hogy az első öt—tíz évben még ennél is alacsonyabb, például 10 марка. Ott, ahol az állam versenyző nélkül áll, a díj valamivel magasabb, némelykor 90—100 марка, de ezt is öt évi előfizetés után gyakorta 67 márkáig leszállítják.

Az előfizetése rendkívül olcsósága fő oka a telephon oly nagymérvű elterjedésének. Ez olcsóság magyarázatául egyrészt a berendezés csekély költsége, másrészt pedig az szolgál, hogy a munkabér Svédországban általában véve igen alacsony. A távirda-állomások ugyanis egyúttal távbeszélő-helyek is, tehát nem kell külön helyiséget bért fizetni, a kezelést ugyancsak a távirdai alkalmazott elvégzi rendes fizetéseért. A további megtakarítás a női munkaerő nagymérvű kihasználásából kerül ki; ennek díjazását az államosítás még jobban leszorította. A telephon-kezelők havi fizetése átlag 45 марка, nagyobb városokban 50, kisebb helyeken 33 марка; azonkívül esetleg fél évig díjazás nélkül teljesítik a szolgálatot. A leányok a munkás- vagy kisebb polgári, de némelykor a jobb, művelt osztályból kerülnek a távbeszélőhöz 19—20 éves korukban és 5 év múlva, megfelelő szolgálat esetén 335 марка végkielégítéssel elbocsáttatnak. Ilyenkor már idegzetüket a túlfeszített munka nagyobbára tönkretette. A kisebb hivataloknál, melyek kezelési költségeit az előfizetők viselik, a kezelők díjazása természetesen még az államiaknál is alacsonyabb.

Nálunk gyakorta hallhatók panaszok a távbeszélő-díjak drágasága ellen. Mindenesetre óhajtható volna — különösen a kereskedelem érdekében — azok leszállítása, de hogy ennek megvalósítása módjában a Svédországban követett eljárást minden tekintetben utánzandónak nem tartjuk, azt szinte fölöslegesnek véljük megjegyezni.

F. J.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

BERNSTEIN, E.: Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie. Stuttgart, Dietz, M. 2.

DIX, Arthur: Wurzeln der Wirtschaft. Skizzen und Studien. Leipzig, Freund und Wittig, 1899. M. 4.

*HANDWÖRTERBUCH der Staatswissenschaften. Herausg. von J. Conrad, Lexis etc. 2. Aufl. I. Band. Jena, Fischer, 1899. M. 21.

SACHER, Eduard: Die Gesellschaftskunde als Naturwissenschaft. Dresden, Pierson. M. 4.

WALCKER, Karl: Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus. 4. Aufl. Leipzig, Rossberg, M. 4.

FOURNIÈRE, E.: L'idéalisme social. Paris, Alcan, 1898. Fr. 6.

L'ANNÉE sociologique, publiée sous la direction d'E. Durkheim. Première année 1896/97. Paris, Alcan.

WHITAKER, Jos.: An almanack for the year 1899. London. 2/6.

GRAZIADEI, A.: La produzione capitalistica. Torino, Bocca, 1898. L. 4.

PIRIA, Francesco: El socialismo triunfante. Lo que será mi país dentro 200 annos, 12 mille. Montevideo, Domaleche y Reyes, 1898.

Folyóiratokban.

BEUKEMANN, W.: Sozial und Sozialpolitik. (Beilage zur Allg. Zeitung 1899. Nr. 65.)

NEUMANN, Friedrich Julius: Zur Geschichte der Lehre von der Gravitation der Löhne nach gewissen Kostenbeträgen. (Jahrbücher für N. und St. Band LXXII. 2. Heft.)

OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT FÜR DEN ORIENT. 1899. Nr. 2. Das Congogebiet vom wirtschaftlichen Standpunkte. Von E. v. Maurig. Die wirtschaftliche Erschliessung Chinas.

FOUILLÉE, Alfred: L'idée de justice sociale d'après les écoles contemporaines. (Revue des deux mondes; du 1-e mars 1899.)

REVUE INTERNATIONALE DE SOCIOLOGIE février 1899: Morphologie des faits sociaux par G. L. Duprat. Les bases sociales: discussion par Ch. Limousin, E. Delbet, G. Tarde.

POWERS, H.: Wealth and welfare. (Annals of the american academy March 1899.)

JAUNACCONE, P.: Il momento presente negli studi economici. (La riforma sociale febbraio 1899.)

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- JAHRESBERICHT über die Entwickelung der deutschen Schutzgebiete im Jahre 1897/98. Berlin, Mittler, 1899.
- *STATISTIK der Sanitätsverhältnisse der Mannschaft des k. u. k. Heeres im Jahre 1897. Wien, 1898.
- VIERTELJAHRSSHEFTE zur Statistik des deutschen Reiches 1899. Erstes Heft: Die Eheschliessungen, Geburten und Sterbefälle im Jahre 1897. Die Geburtenhäufigkeit im Durchschnitt der Jahre 1894 bis 1896. Die überseeische Auswanderung im Jahre 1898. Die Selbstmorde in den Jahren 1895 bis 1897.
- LANGARD, P.: Grand annuaire commercial, industriel, administratif, agricole et viticole de l'Algérie et de la Tunisie pour 1899. 16-e année. Paris, Chaix, 1899.
- *RELEVÉ OFFICIEL du chiffre de la population du royaume par province, par arrondissement administratif et par commune à la date du 31. décembre 1897. Bruxelles, 1898.
- WÉRY, P.: Assainissement des villes et égouts de Paris. Paris, Dunod, 1899. Fr. 18.
- MACDONALD, G.: The gold coast, past and present: a short description of the country and its people. New-York, Longmans, 1898. 2⁵⁰ dollar.
- POPOLAZIO. Movimento dello stato civile anno 1897. Roma, Bertero. L. 1.
- *MOUVEMENT de la population de la Roumanie en 1898. Bucuresci, 1898.
- *SEXO, RAÇA e estado civil, nacionalidade, filiação, culto e analphabetismo da população recensenda de 1890. Rio de Janeiro, 1898.

Folyóiratokban.

DYCHE, J. A.: The jewish immigrant (Contemporary review March 1899.)

III. Östermelés.

- BERICHT über die XXVI. Versammlung deutscher Forstmänner zu Breslau im August 1898. Berlin, Springer, 1899. M. 3.
- BLONDEL, G.: Die landwirtschaftlichen Zustände im Deutschen Reiche. Nach dem Französischen bearbeitet von A. Ahn und Pr. Müllendorff. Köln, Ahn, 1899. M. 4.
- ERTL M. és Stef. LICHT: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Deutschland. Wien, Manz, 1899. M. 15.
- HANDBUCH des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. Abtheilung I., Das Königreich Preussen. Lieferung 5.: Provinz Sachsen. 3. Aufl. bearbeitet von E. Kirstein. Berlin, Nicolai, 1899. M. 12.
- KRAFFT, G.: Die Ackerbaulehre. 7. umgearb. Aufl. Berlin, Parey, 1899.
- SEEFISCHEREI-ALMANACH, deutscher, für 1899. Leipzig, Weber. M. 9.
- BERTHAULT, F.: Les prairies. Prairies naturelles. Pâturages. Feuillards et ramilles. Paris, Masson, Fr. 2⁵⁰.
- EYMARD, L.: Lessyndicats agricoles, leur oeuvre professionnelle, économique, sociale. Carpentras. Fr. 4.
- MERCIER, E.: La propriété foncière musulmane en Algérie. Alger, Jourdan, 1898.

BENNETT, Richard and John Elton: History of corn milling. Vol. 2. Watermills and Windmills. London Simpkin. 10/6.

WARKWORTH, Lord: Notes from a diary in asiatic Turkey. London, Arnold, 1898. 21 sh.

MICHELI, G.: Le casse rurale italiane: note storiche, statistiche, con appendice sulle branche cattoliche d'Italia. Parma. L. 4.

PAVESE, L. Le terre incolte d'Italia: il problema e una sua soluzione basata sull' azione sociale e la cooperazione. Torinu, Bicca. L. 2.

OETTINGEN A. és MAYDELL T.: Orosz erdészeti törvények gyűjteménye (orosz nyelven). Reval, Kluge.

Folyóiratokban.

VETERINARIUS 1899. febr. 15: Az állatorvosi közszolgálat államosítása.

KURS, Victor: Die Abgabefreiheit der deutschen Ströme und die deutsche Landwirtschaft (Jahrbücher f. N. u. St. Band LXXII 2 Heft.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

*DIE GEWERBLICHEN GENOSSENSCHAFTEN Niederösterreichs in den Jahren 1854, 1865 und 1898. Wien, 1899. (Statistische Mittheilungen der niederöst. Handels- und Gewerbekammer, Heft 4).

PATAKY, Hugo und Wilhelm: Sämtliche Patentgesetze des In- und Auslandes in ihren wichtigeren Bestimmungen. 4. Aufl. Dresden, Kühtman M. 3.

STIEDA, Wilhelm: Das Hausiergewerbe in Deutschland. Dresden Zahn M. 1.

REGAUD, F.: Les conseils de prud'hommes. Paris, Rousseau, 1899. Fr. 5.

HURST, G. H.: Soaps: a practical manual of the manufacture of

domestic, toilet and other soaps. Newyork Nostraud. 5 dollár.

*MINES and quarries, general report and statistics. For 1897. Part IV. Colonial and foreign statistics by Neve Foster. London, 1899. sh. 7 d.

PAPER MILLS, directory of England, Scotland and Ireland for 1899. London. Simpkin. 2/6.

Folyóiratokban.

MACROSTY H. W.: The growth of monopoly in british industry (The contemporary review March 1899.)

SCHNABEL, Anton: Die Salinen Oesterreichs im Jahre 1897. (Mittheilungen des k. k. Finanzministeriums, V. Jahrg. 1 Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*JELENTÉS a temesvári kereskedelmi és iparkamara kerületének 1898. évi közgazdasági viszonyairól. Temesvár, 1899.

BUREAU VERITAS: Generalregister der Handelsmarine aller Länder. Jahrg. 1898—99. 2 Bände. Paris, M. 60.

JAHRESBERICHT über die Staats-

eisenbahnen und die Bodensee-Dampfschiffahrt im Grossherzogthum Baden für das Jahr 1897. Karlsruhe, Müller.

MAY, R. E.: Wirtschafts- und handelspolitische Rundschau für das Jahr 1898. Berlin, Puttkammer, 1899. M. 2.

MONATLICHE NACHWEISE über den

auswärtigen Handel des deutschen Zollgebiets. Jahrg. 1898. Berlin, Puttkammer. M. 6.

*NACHRICHTEN, über Industrie, Handel und Verkehr aus dem Statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. 66. B. Jahresberichte der k. u. k. österreich-ungarischen Consulsatsbehörden 26. Jahrg. M. 8.—69. Band. 3. Heft: Berichte über die Handelsbewegung, sowie Bewertung der im J. 1897 ein- und ausgeführten Waren des österreichisch-ungarischen Zollgebiets, Wien. M. 2.40.

SCHRIFTEN der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. Heft 6.: Bericht über die erste ordentliche Generalversammlung der Centralstelle. Berlin Siemenroth, 1899.

SIEWERT, Franz: Der Elbe-Moldau-Donaukanal als Transitstrasse des westöstlichen Handels. Berlin, Siemenroth, 1899. M. 5.

*STATISTIK der im Betriebe befindlichen Eisenbahnen Deutschlands. Band XVIII. Betriebsjahr 1897/8. Berlin. 19 k. 20 f.

*ÜBERSICHTLICHE ZUSAMMENSTELLUNG der wichtigsten Angaben der deutschen Eisenbahnstatistik. B. XVII. Betriebsjahr 1897/8. Berlin, 1899. 3 k. 60 f.

CHARLES-ROUX, J.: Notre marine marchande. Coulommiers Broderd. Fr. 4.

DEJEAN, A.: Etude juridique et économique sur les chemins de fer d'intérêt local. Paris, Larose, 1899. Fr. 4.

LACAN, Ad.: Etude théorique et pratique sur les chemins de fer d'intérêt local, les tramways et autres voies ferrées secondaires, Paris, Rousseau, 1899. Fr. 6.

*TABLEAU GÉNÉRAL du commerce

avec les pays étrangers pendant l'année 1897. Bruxelles, 1898.

*THE FOREIGN COMMERCE and navigation of the United States for the year 1894/5. Washington. 1893.

HITCHCEK H. Frank: Trade of the Philippine islands. Washington 1898.

PEASE, J. G. and H. CHITTY: A treatise on the law of markets and fairs. London, Knight. 8/6.

*ANNALI dell'industria e del commercio 1898. Commissione centrale dei valori par le dogane. Atti par le sessione 1897/8. Roma, 1899.

*RELAZIONE STATISTICA intorno ai servizi postale e telegrafico per l'esercizio 1896—97. Roma, 1898.

*STATISTICA del commercio speciale di importazione e di esportazione. 2 köt. Róma, 1898. 6 lira.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1899 január hó: A helyi személyszállító vállalatok forgalma és bevételai 1898-ban.

MIKLÓS Ödön: A terményszáloghitelről. (Államgazdasági Szemle, II. évf., 7—8. szám.)

HEMMING, A.: Das Telephonwesen Schwedens. (Jahrbücher für N. und St. Band LXXII, 2. Heft.)

OTTIKER: Die Erneuerung der Handelsverträge und die wirtschaftlichen Interessen der Schweiz. (Handelsmuseum 1899. Nr. 12.)

VIERTELJAHRSHEFTE der Statistik des deutschen Reichs 1899, Erstes Heft. Zur Statistik der Preise, Bestand d. deutschen Kauffahrtsschiffe am 1. Januar 1898. Konkursstatistik für 1898.

*GIDE: Concurrence ou coopération. (Musée Social mars 1899.)

DIETLER, H.: The regulation and

nationalization of the Swiss railway. (Annals of the american academy March 1899.)

KINNEAR, A.: The trade in great men's speeches (Contemporary review March 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

DEUTSCHER VERSICHERUNGSKALENDER für das Jahr 1899. XXX. Jahrg. Lenkwitz. Gr. Lichterfelde. M. 10.
VERSICHERUNGSKALENDER, österr.-ungarischer 1899. Herausg. von H. Loewenthal. Jahrgang IV. Wien, Perles, M. 4.

*TARNKE, H.: Die Rechnungsgrundlagen der Lebensversicherung. Leipzig, 1893. 4 k. 80 f.

ROSSY, G. E.: Assurances contre l'incendie. Des cessions de portefeuille et des réassurances générales. Paris, Rousseau, 1899. Fr. 8.

MILLER, H. A.: Money and bimetallism. New-York, Putman. 1'25 dollár.

*ANNALI DEL CREDITO e della previdenza Anno 1898. Nr. 33. Atti del consiglio della previdenza. Roma, 1 lira.

Folyóiratokban.

SCHNIERER Gyula: A részvénytársaságok reformja Ausztriában. (Magyar ipar 1899. 12. szám.)

SCHUK József: A hatósági tűzkár-biztosító intézet kérdése. (Biztosítási és közgazdasági lapok. V. évf. 4. szám.)

BORTKIEWICZ, L.: Die erkenntniss-theoretischen Grundlagen der Wahrscheinlichkeits - Rechnung. (Jahrbücher für N. und St. Band LXXII. 2. Heft.)

DOVE Henrik: Der Hypothekenbank-gesetzentwurf. Berlin, Simion. (Volkswirtschaftliche Zeitfragen Heft 160.) M. 1.

LÉVY, R. G.: Du taux actuel de l'intérêt et de ses rapports avec la production des métaux précieux et les autres phénomènes économiques. (Journal des économistes, Mars 1899.)

SAYOUS, André: Les banques allemandes en cas de crise ou de guerre. (Revue d'économie politique. Février 1899.)

SABBATINI, P.: La legge sul cumulo degli impieghi. (La riforma sociale febbraio 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*UJVIDÉK szabad kir. város zárszámadása 1898. évre Ujvidék, 1899.

*ALLGEMEINE RECHNUNG über den Staatshaushalt des Jahres 1895/6 nebst Anlagen. Berlin, 1899.

FREIBERGER, Gustav: Handbuch der österreichischen directen Steuern in systematischer Darstellung. 2. Aufl. Wien, Manz. 8 k. 40 f.

MITTHEILUNGEN aus der Verwaltung der directen Steuern im preussischen Staate. Statistik der preussischen Einkommensteuerveranlagung für 1898. Berlin. Verlag des kg. Stat. Bureaus.

PREUSSISCHER STAATSHAUSHALTSETAT für das Etatsjahr 1899. Mit 2 Anlagebänden. Berlin.

AMIARD, L.: Etude sur la taxe militaire Paris, Larose, 1899. Fr. 6.

*STAATSBEGROOTING Nederlandsche 1899. 'S Gravenhage, 1899.

Folyóiratokban.

REITLER, Anton: Das Zahlenlotto in Oesterreich. (Beiträge zur Allgemeinen Zeitung 1899. Nr. 60.)

GUILLLOT, P.: La suppression des octrois. (Revue politique et parlementaire. Mars 1899.)

LEFORT, Joseph: Les dépenses militaires actuelles de la France et de l'Allemagne. (Journal des économistes, Mars 1899.)

POINSARD, Léon: Les excès de la fiscalité en France. (Science sociale. Tome XXVII. 2-e livr.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

ARMENRECHT, das deutsche, mit einem Anhang über die öffentliche Armenpflege in Bayern. Freiburg i. Br. M. 0'89.

*K. K. ARBEITSSTATISTISCHES AMT. Protokoll der zweiten Sitzung des Arbeitsbeirathes am 14. und 15. November 1898. Wien.

*DRUCKSACHEN der Kommission für Arbeitsstatistik. Berlin, Heymann. Verhandlungen Nr. 16. Protokolle über die Verhandlungen über die Verhältnisse der in Gast- und Schankwirtschaften beschäftigten Personen. M. 1'20.

MATAJA, Victor: Grundriss des Gewerberechtes und der Arbeiterversicherung. (Grundriss des österr. Rechtes in systematischer Bearbeitung. Herausgeg. von Finger, Frankl, Ullmann. 3. Bd. 5. Abtheilung.) Leipzig, Duncker. M. 3'60.

MESSING, Ludwig: Die Wiener Fleischfrage, mit Ausblicken auf Production, Gewerbe und Consumverhältnisse. Wien, Frick. M. 2.

RETZBACH, A.: Die Handwerker und die Kreditgenossenschaften. Ein Beitrag zur Handwerkerorganisation. Freiburg i. B., 1899. M. 2.

STEGERMANN: Tanne und Wieda. Geschichte zweier Harzer Arbeiter-Genossenschaften. Braunschweig. M. 3'60.

*ZACHER: Die Arbeiterversicherung im Auslande. Berlin, Troschel. 5. Heft. Die Arbeiterversicherung in England. M. 2.

ZUSAMMENSTELLUNG der Entschädigungssätze, welche das Reichs-

versicherungsamt bei dauernden Unfallschäden gewährt hat. 2. Aufl. Berlin, Troschel. M. 1'20.

DE LASSENCE, A.: L'assistance dans la commune. Paris, Larose, 1899. Fr. 6.

HISTOIRE de la congrégation des soeurs de charité de Sainte Charles de Nancy. 3 vols. Nancy, Vagner.

LENOIR, A.: De la protection du premier age. Commentaire et guide pratique. 2-ème édition. Paris, Berger. Fr. 5.

*3-E CONGRÈS de l'alliance coopérative internationale. Delft, 1897. Compte - rendu avec supplement des rapports.

GEWIN, B.: Arbeitsbeurzen. Utrecht, Huffel. Fl. 2'40.

Folyóiratokban.

ARBEITSMARKT. 1899. Nr. 6: Normalration und Familienbedarf.

DIE ARBEITSVERMITTLUNG der Arbeitsämter Württembergs in d. Jahren 1894 bis 1898. (Mittheilungen des königl. statistischen Landesamts 1899. Nr. 1, 2.)

HIRSCHBERG, E.: Die Brotpreise in Berlin im Jahre 1898. (Jahrbücher für N. und St. Band LXXII. 2 Heft.)

SOZIALE PRAXIS. VIII. Jahrg. Nr. 20—21. Weltrachtpolitik und Sozialreform. Von Dr. Halle. Stillstand und Rückschritt in der Fürsorge für Arbeits- und Obdachlose. Von Karl Moerthan. Ungarische Sozialpolitik. Von Heinrich Adler. Die Jahresberichte der Fabriks- und Gewerbe-

inspectoren Bayerns für 1898.
Der Entwurf eines Invaliden-
versicherungsgesetzes im Reichs-
tag.

FOURQUET, E.: Les vagabonds crimi-
nels. (Revue des deux mondes
du 15 mars 1889.)

MATHOREZ, Jules: Les associations
ouvrières de production en France
et leur développement. (Revue
politique et parlementaire. Mars
1899.)

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE février

1899: L'assurance ouvrière obli-
gatoire par Raoul Say. Premiers
effets de la loi anglaise sur les
accidents du travail par Henry
Wolff. La législation sociale en
1897 par Hector Lambrechts.

THE NINETEENTH CENTURY. March
1899: The land and the labourers
by Earl Carrington. A university
for the people by J. Charton
Collins. The retardation of the
navy by the engineers strike by
Archibald S. Hurd.

IX. Gazdaságtörténet.

MARTIN, G.: La grande industrie
sous la règne de Louis XIV
(plus particulièrement de 1660 à
1715). Paris, Rousseau, 1899. Fr. 9.

SAGNAC, Ph.: La législation civile
de la révolution française (1789—
1804). Essai d'histoire sociale.
Paris, Hachette, 1899. Fr. 10.

SEILHAC, Léon: Les congrès ouvriers
en France (1876—1897). Biblio-
thèque du musée social. Paris,
Colin. 4 k. 80 f.

HOBSON, J. Atkinson: John Ruskin,
social reformer. Boston, Dane
Ester, 1898 1.50 dollár.

VINCE, C. A.: John Bright. Chicago,
Stone, 1898. 1.25 dollár.

PENSAVALLE, Fr.: Evoluzione storica
del concetto de stato nel periodo
genetico: forme di governo nei
diversi periodi storici. Catania,
Galotola. Lira 6.

Folyóiratokban.

CALAN, Ch.: Propriétaires et tenan-
ciers bretons au XVII-e siècle.
(Science sociale. Tome XVII.
2-e livraison.)

X. Statisztika.

*PREUSSISCHE STATISTIK. Nr. 142—155.
Berlin 1898. 142. Hauptergebnisse
der Berufszählung von 1895.
I. Theil. 146. Grundeigenthum
und Gebäude 1893. 148, 153. Die
Ergebnisse der Volkszählung von
1895, I—II. 149—155. Die Ge-
burten, Eheschliessungen und
Sterbefälle 1896—1897. 151. Das
gesammte niedere Schulwesen
1896. 152. Die Sterblichkeit
1896. 154. Die Ergebnisse der
Ermittelung des Ernteertrages
1897.

*STATISTISCHES HANDBUCH für den

preussischen Staat. Band III.
Berlin. 1898.

STATISTISCHES JAHRBUCH für das
Grossherzogthum Baden. XXIX.
Jahrg. 1897 und 1898. Karlsruhe,
Macklot.

TASCHENKALENDER für den kath.
Klerus 1899. Stat. Beschreibung
der kath. Kirche. Red. P. Conrad
Ecubel. Jahrg. XXI. München,
Abt, 1899. M. 1.

*ANNUAIRE STATISTIQUE de la France.
18-e volume 1898. Fr. 7.50.

ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de
Paris. XVI-e année 1895. Fr. 6.

- *JANSSENS E.: Album de statistique graphique de démographie et hygiène de la ville de Bruxelles. Bruxelles, 1899.
- *STATISTIQUE GÉNÉRALE de la France. Tom. XXVII. Année 1896. Paris, 1898.
- THÉRY, Edm.: Europe et Etats-Unis d'Amérique. Statistiques d'ensemble, Paris. Flammarion. 1899 Fr. 3.50.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville d'Amsterdam publié par le bureau municipal de statistique. 2-ième année 1896. Amsterdam, 1898. (Holland nyelven is.)
- GANNETT, H.: Statistical atlas of the United States based upon results of the XI-th Census. Washington.
- *STATISTICAL ABSTRACT of the United States 1898. Twenty first number. Washington, 1899.
- ARBEIDERS jaarboekje voor 1899. Uitgegeven door de sociaaldemocratische arbeiders partij. Rotterdam, Masereeuw, 1898.
- *ANUARIO ESTADISTICO de la república oriental del Uruguay ano 1897. Montevideo, 1898.
- *BOLETIN DEMOGRAFICO de la república Mexicana 1897 formado del Antonio Penâfiel, Año II. Mexico, 1898.

Folyóiratokban.

- VIERTELJAHRSSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs 1899. Erstes Heft: Anordnungen für die Reichsstatistik aus dem Jahre 1898.
- FERNOW, B. E.: Considerations in gathering forestry statistics. (Quarterly publications of the american statistical association December 1898.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *AZ IGAZSÁGÜGYRE VONATKOZÓ RENDELETEKNEK, a kir. Curia, a közigazgatási bíróság és a királyi ítélő táblákon hozott döntvényeknek gyűjteménye 1898. évfolyam 1—4 f. Budapest 1898. 2 k. 60 f.
- *SPENCER, Herbert: Értelmi, erkölcsi és testi nevelés. Ford. Dr. Öreg János és Losonczy László 2-ik kiadás. Budapest, 1898. 3 k. 20 f.
- *SZILY Kálmán: Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. Budapest, 1898.
- v. BLOCH, Johann: Der Krieg. Übersetzung des russischen Werkes. Band I—VI. Berlin, Puttkammer. M. 40.
- JEBENS, A. W.: Die Stadtverordnungen. Ein Führer durch das bestehende Recht. Berlin, Springer 1899. M. 3.
- PATZOLT, Julian: Oesterreichisches Jahrbuch 1893. Wien, 1899. 3 k.
- WIENER, Charles: La république Argentine. Paris, Cerf, 1899. 18 k.
- THE ENGLISHWOMAN'S yearbook and directory 1899. Edited by Emil Janes. London, Black 2/6.
- HOLLAND, Th. Erskine: Studies in international law Oxford 10/6. sh.
- *STATISTICA GIUDIZIARIA penale per l'anno 1896. Roma, 1899. 3 lira.

Folyóiratokban.

- LEVASSEUR, E.: Les colléges professionnels à Rome. (Revue internationale de sociologie février 1899.)

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA és RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1899. április hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának
1899. évi márczius hó 23.-án tartott üléséből.

Elnök Popovics Sándor. Jelen vannak: dr. Halász Sándor igazgató, Mandelló Gyula titkár, Acsády Ignác, Bálint Imre, Bernát István, Gorove László, Gaál Jenő, Jankovich Béla, Teleszky János, Vizaknai Antal, Wickenburg Márk gróf választmányi tagok.

1. Elnök megnyitja az ülést, s a jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Teleszky János és Wickenburg Márk gróf urakat.
2. Igazgató a napirend előtt megemlékezvén Grötschel Imrének, a társaság pénztárnokának elhunytáról, bejelenti, hogy a haláleset bekövetkeztekor az elnökség szóbelileg kifejezte ugyan részvétét a család előtt; indítványozza azonban, hogy a választmány a maga részéről is jegyzőkönyvileg iktassa be Grötschel Imre érdemeit és fájdalmát azon veszteség fölött, mely a Társaságot ezen kitűnő tagja elhalálozásával érte.

A javaslat elfogadtatik, s a határozat a Társaság évi jelentésébe is fölvétetni rendeltetik.

3. Következvén az évi közgyűlés idejének és napirendjének megállapítása, hosszabb eszmecsere után a választmány, tekintettel arra, hogy április havában előreláthatólag még előadások fognak tartatni, az évi közgyűlés napjául május 14.-ét jelöli ki; egyszersmind kívánatosnak jelzi, hogy az évi közgyűlésen két-három előadás tartassék, melyek megválasztásával és rendezésével az elnökséget bizza meg. Ehhez képest a napirend következőkben állapittatik meg: 1. Előadások. 2. Az igazgató-választmány évi jelentése. 3. A számvizsgáló bizottság jelentése. 4. Egy pénztárnok és öt számvizsgáló választása. 5. Esetleges indítványok.

4. Igazgató bemutatja a zárszámadási bizottság jelentését az 1898. évi számadások megvizsgálásáról, majd felolvassa az évi jelentés tervezetét a Társaság 1898. évi működéséről.

A választmány a jelentéseket tudomásul veszi s a közgyűlés elé terjesztésével, valamint az évi jelentésnek a Közgazdasági Szemlében leendő közzétételével megbizza az elnökséget.

5. Jelenti igazgató, hogy új tagokul a következők ajánltatnak: Máday Izidor min. tanácsos, Bartóky József osztálytanácsos, Kéry Gyula min. titkár, Porteleky László min. fogalmazó, Fischer Gyula cégvezető, Murányi Elemér ügyvéd, Picker Ernő, Biró János, Gunya

Béla, ifj. Koch Antal, Kondor Alfréd banktisztviselők, Malcomes Gyula br. joghallgató.

Az ajánlottak rendes tagokul megválasztatnak és erről külön értesíttetni fognak.

6. Igazgató jelenti, hogy a földművelésügyi miniszter úr ö Nagy-méltósága átirattal megküldte a Társaság könyvtára részére a miniszterium kiadásában megjelent »A mezőgazdasági munkabérek Magyarországon 1897-ben« című művet.

Köszönettel tudomásul vétetik.

7. Fölmerült kérdés alkalmából, hogy olyanok, a kik a Társaságnak nem tagjai, látogathatják-e a Társaság által rendezett előadásokat és használhatják-e annak könyvtárát,

a választmány kimondja, hogy a Társasági előadásokon bárkit is szívesen lát; a könyvtár használata azonban, mint-hogy az ma még nyilvánosság jellegével nem bir, csakis tagok részére van egyelőre fentartva.

8. Főtitkár előadja, hogy a legutóbbi évek mezőgazdasági munkásmozgalmi kíváncsiság tették, hogy az okok, melyekre ezen mozgalmak visszavezethetők, lokális megfigyelések alapján puhatoltassanak ki, s e célból vállalkozott is a Társaság két tagja, névszerint dr. Gorove László és dr. Gömör Olivér, hogy ez irányban adatgyűjtéseket eszközölnek. Javasolja tehát, kéretnének föl nevezett urak, hogy egy munkaprogrammot dolgozzanak ki, mely szerint a kérdést megoldhatni vélik.

A javaslathoz a választmány örömmel hozzájárul s köszönettel fogadja Gorove és Gömör urak vállalkozását.

9. Főtitkár kíváncsún tartaná, ha a Társaság a gabona elővásárlások aktuális kérdésével foglalkoznék; ez esetben eldöntendő volna, vajjon egyszerű előadás vagy enquête tartassék-e ez ügyben; mindenesetre jó volna, ha az Országos Magyar Gazdasági Egyesület részéről sikerülne valakit egy ezen kérdést tárgyaló előadásra megnyerni, melyhez azután hozzászólhatnának a Társaság tagjai is.

Bernát István nem tartja célra vezetőnek, hogy a Társaság enquêteot tartson, annál kevésbbé, mert a Gazdaszövetség egy korábbi határozatához képest a részletes adatgyűjtések tulajdonképen csak most foganatosíttatnak. Elérhető csupán az, hogy a kormány s az illetékes tényezők figyelmét felhívjuk az e téren uralkodó visszaélésekre, a mire egy felolvasás is elegendő.

Teleszky János közvetítő indítványt tesz, t. i. ne történjék enquêtesterűen a kérdés tárgyalása, csupán felolvasás vagy szabad előadás alakjában kerüljön ez ügy itt a Társaságban szőnyegre, a midőn azután meghivatnának mindazok, kik ezen dologban érdekelve vannak.

A választmány ezen értelemben határoz, s a mennyiben sikerül előadoul megnyerni valakit, a felolvasással kapcsolatosan vitát rendez, melyre nemcsak a Társaság tagjait, hanem az érdekelt körök képviselőit is meghívja.

10. *Vizaknai Antal*, a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének megbízásából szólal föl az iránt, hogy a Társaság helyiségeiben tartott előadások nem minden alkalommal adatnak át a Szemlének közlés végett s így megesik, hogy a nagyobb átdolgozást igénylő kéziratok jutnak csupán a szerkesztő birtokába, míg mások különböző folyóiratokban közöltetnek. Kíváncsún tartja tehát, hogy a

választmány mondja ki azt, hogy mindazon felolvasások, melyek a Társaság aegise alatt tartatnak, a Szemlében közöltessenek.

A választmány felkéri az elnökséget, hogy az eddig követett eljáráshoz hiven igyekezzenek a cikkek megszerzésére közrehatni.

Elnök az ülést berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi márczius 23.-án Gaál Jenő elnöklete alatt lefolyt ülésében Jankovich Béla dr. »*Agio és áralakulás*« című tanulmányát terjesztette elő.

Felolvasó összeállította 1867—1897-ig 45 nyers árúczikk évi átlagárát Ausztriában és Magyarországon az angol index-number rendszer alapján. Ezt táblázatokon feltüntetve összehasonlítja az angol áralakulással és kimutatja azt, hogy az áralakulás minálunk is követi a világpiacz árait. Ha az utolsó 15 évben valamivel magasabbak az árak minálunk, mint Angliában, ezt a monarchia különleges viszonyaival lehet indokolni és különösen azzal, hogy a gabonaneműek ármaximuma Európában mindinkább mi felénk közeledik. Összehasonlítva az agiofluctuatit a külföldi árakkal kimutatja, hogy emelkedő külföldi árakkal agionk csökken és megfordítva áreséssel emelkedik. E megfigyelés alapján azzal indokolja az agiot, hogy a külföldi hitel- és pénzvviszonyok felváltva kedvezőek és kedvezőtlenek és hatásukban a monarchia fizetési mérlegét ugyanígy érintik. Ez agio nem hat vissza valutánk belföldi értékére, hanem csak belföldi árainkra, a melyeket a külföldiektől eltérőleg módosít a teljes árkiegyenlítődés szükségéhez képest. Ha az árak 1873 óta hasonlólag esnek minálunk és Angliában, ebből felolvasó azt következteti, hogy ez árhanyatlásnak nem az aranyértékemelkedés az oka, hanem más termelési és kereskedelmi tényezők; e mellett felhozza azt is, hogy valutánk váltó-árfolyama 30 év lefolyása alatt keveset változott az átlagban; hangsúlyozza valutareformunk befejezésének szükségét és adatokkal indokolja azt, miért nem kell féltetni aranytartalékunkat a készpénzfizetések megkezdése után.

Az élénk tetszéssel fogadott előadás után Gaál Jenő elnök a Társaság köszönetét tolmácsolta a felolvasónak a nagybecsű adatok előterjesztéseért.

A Magyar Közgazdasági Társaságnak f. évi április 13.-án Forster Géza elnöklete alatt tartott ülésén Gorove László adta elő »*a munkaidőről*« írt tanulmányát. E tanulmányt a »Közgazdasági Szemle« legközelebbi száma egész terjedelmében közli.

Vita nem lévén, elnök a Társaság nevében köszönetet mondott az előadónak, s az ülést berekesztette.

1. A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató választmányának jelentése a Társaság 1898. évi működéséről.

Midőn Társaságunknak a lefolyt évben kifejtett tevékenységét és az elért eredményeket a főbb mozzanatok kiemelésével vázolni kívánjuk, bizonyára első helyen kell megemlékeznünk a Közgazdasági Lexicon első kötetének ez évben történt közzétételéről. Habár e tudományos

mű, mint a Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság vállalata gyanánt szerepel, létrehozatalában és tagadhatatlan sikerében a Magyar Közgazdasági Társaságnak is jelentékeny része van. A munka kezdeményezése Társaságunk köréből indult ki s szerkesztésével annak két főtisztviselője biztatván meg, ezek kiválón Társaságunk sorából toborozták azt az előkelő írói gárdát, melynek szellemi erejére a mű megalkotásánál szükség volt s a mely teljesen rátermettnek is bizonyult a megoldandó nehéz feladatra. A Közgazdasági Lexicon úgy szerkesztési módját, mint tartalmát tekintve a hazai tudomány-nak valóban becses gazdagodását jelenti s méltón megállja a helyét a külföld hason termékei mellett is.

Élénk érdeklődéssel kísérjük a Lexicon további köteteinek sorsát, azon reménynek adván kifejezést, hogy a nagy munka a kitűzött időre, vagyis 1900-ra teljesen be lesz fejezve. Egyuttal jelezni kívánjuk, hogy a kiadó céggel történt megállapodásunk értelmében Társaságunk tagjai a művet kedvezményes áron szerezhetik meg.

Társaságunk szellemi élete a lefolyt évben egyébként is élénknek volt mondható. A tervezett ciklusos előadásokról, miután a szervezési munkálatok befejezhetőek nem voltak, ezuttal le kellett ugyan mondanunk, az egyleti helyiségben tartott szakelőadások azonban úgy számra, mint változatosságra nézve bőséges anyagot szolgáltatott az eszmecserére s több irányban alkalmasok voltak arra, hogy a közvéleményt a gazdasági és társadalmi élet napirenden lévő kérdései iránt tájékoztassák.

Az év folyamán a következő felolvasások tartattak: Szmollényi Nándor: Magyarország közjótékonyosságáról. Sugár Ignác: Az önálló vámterület és kereskedelmi szerződéseink. Róth Pál: Az épületek tűzkárbiztosításáról szóló osztrák törvényjavaslat. Lázár Gyula: Gyarmatpolitikánkról. Gorove László: A tőke a nemzetgazdaság és szocializmus szempontjai szerint. Mattyasovszky Miklós: A szocializmus, különös tekintettel az agrármozgalomra. Farkas Jenő: A pellagra gazdasági okai. Horváth János: Ipari szakszövetkezeteink. Somló Bódog: Törvényszerűség a szociológiában. Geöcze Sarolta: Szociálpolitikai kérdések Svájcban. Mandelló Gyula: Ipari forradalom. Gömör Olivér: A vallás befolyása a gazdasági fejlődésre. Bálint Imre: Zálogleveleinkről. Éber Antal: Jelzáloghitelintézeti statisztikánkról. Jeszenszky Ignác: Egy új telepítési rendszerről. Lippich Gusztáv: A közép földbirtokos osztály hiteléről. Ecseri Lajos: A telepítések kérdéséhez. Hegedüs Loránt: A kivándorlás okai Magyarországon. Ugyanaz: A kivándorlás és bevándorlás szabályozása. Jankovics Béla: Agió és áralakulás Ausztriában és Magyarországon 1867—1897., vonatkozással a világpiacz viszonyaira.

Emelendő évi közgyűléseink súlyát és vonzó erejét, gondoskodni kívánunk arról, hogy a gyűléseink ne csupán az alapszabályokban előrelátott tárgyak elintézésére szorítkozzanak, hanem — más tudományos és irodalmi társaságok példája szerint — egy vagy több előadással is kapcsoltsassanak össze. Az ebbeli előadások sorát már is megnyitotta Társaságunk elnöke, Láng Lajos dr., ki az 1898. évi közgyűlésen vázolta a nemzetközi vámpolitika jövőben várható irányelveit és esélyeit.

A legközelebbi közgyűlés programját hasonlóképen több közérdekű fölolvadás fogja gazdagítani.

A tagjaink létszámában mutatkozó természetzerű hullámozás dacára constatálnunk kell, hogy az érdeklődés Társaságunk iránt a folyton jelentkező új belépésekben is eléggé kifejezésre jut. A lefolyt évben 40 tagot vettünk föl, a kik teljesen pótolták a kilépések vagy törlések folytán előállott hiányt. Tagjaink száma ehhez képest 460.

Társaságunk anyagi helyzetét az e jelentéshez fűzött és a számvizsgáló bizottság által felülvizsgált zárszámadások világítják meg. A mi a bevételeket illeti, e tekintetben még mindig főleg a tagdíjakra vagyunk utalva; ebbeli jövedelmeink azonban eddig még elegendőknek bizonyultak szükségleteink fedezésére. A kiadások egyes rovatai bizonyítják, hogy Társaságunk hű maradt abbeli föladatához, hogy a közgazdasági irodalom fejlesztéséhez, erejéhez képest anyagi támogatással is hozzájáruljon; a Közgazdasági Szemlén kívül a lefolyt évben segélyezte a Lexicon szerkesztőit, a Magyar Gazdaságtörténeti Szemlét és eszközei mérvéhez képest jelentékeny összegeket áldozott a könyvtár gyarapítására. Az utóbbi, mint a korábbi években, ezúttal is számos szakfolyóirattal gyarapodott. A kereskedelemügyi és a földművelésügyi miniszteriumok, valamint a központi statisztikai hivatal hivatalos kiadványaik további rendszeres küldésével köteleztek le bennünket.

Lehetetlen jelentésünket befejezni a nélkül, hogy őszinte fájdalomunknak kifejezést ne adjunk azon veszteség fölött, hogy a közélet egyik kitűnő és rokonszenves tagjának, Grötschel Imrének váratlan elhunytával Társaságunkat is sújtotta. Grötschel Imre pénztárnoki minőségben tisztikarunknak a Társaság alapítása óta tagja volt; az ebbeli tiszttel járó teendőket nagy ügyszeretettel látta el, valamint általában Társaságunknak érdekeit minden irányban előmozdítani igyekezett.

Ezek után tisztelettel kérjük a t. közgyűlést, hogy jelentésünket tudomásul venni méltóztassék.

Budapest 1899 márczius 23.

ZÁRSZÁMADÁS.

II. A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám	B e v é t e l e k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt	kr.
1	Befolyt tagsági díjak			3727	50
2	Kamatok			44	93
3	Pénzmaradvány 1897. évről			562	61
	Főösszeg . . .			4335	04

Budapesten, 1898. december 31-én.

Magyar Köz-

*Láng Lajos s. k.
elnök.*

*Grötschel Imre s. k.
pénztárnok.*

Ezen zárszámadást tételenként megvizsgáltuk és a vonatkozó részére a fölmentvény megadását ajánljuk.

Budapest, 1899. február 23-án.

A számvizsgáló

Székelý Ferencz s. k.

Emich Gusztáv s. k.
elnök.

Fritz

1898. évi zárszámadása.

Tétel-szám	K i a d á s o k	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Egyleti helyiségek bére			1200	—
2	Hozzájárulás a Közgazdasági Szemléhez .			1050	—
3	» a Közgazdasági Ismeretek Tárához			600	—
4	Hozzájárulás a Gazdaság Történeti Szemléhez			100	—
5	Könyvtár gyarapítására és hírlapelőfizeté- sekre			325	95
6	Irodai és nyomdai költségek			231	60
7	Postadíjak			68	92
8	Fűtési és világítási költségek			69	76
9	Szolga díjazására			150	—
10	Leltári tárgyak beszerzésére			68	50
11	Pénztári maradvány 1898. december hó 31-én			470	31
	Főösszeg . . .			4335	04

gazdasági Társaság.

Halász Sándor s. k.
igazgató.

Lovag Falk Zsigmond s. k.
ellenőr.

okmányokkal összehasonlítván, helyesnek találtuk, miért is az elnökség

bizottság :

*Péter s. k.**Beck Dénes s. k.*

Baross Géza s. k.
jegyző.

III. A Magyar Közgazdasági Társaság

Tételszám.	V a g y o n	Egyenkint		Összesen	
		frt.	kr.	frt.	kr.
1	Készpénz maradvány 1898. decz. hó 31-én .			470	31
2	Gyümölcsözőleg elhelyezett alapítványitőkék			1000	—
3	Ezeknek 1898. decz. 31-én hátralékos kamatja			24	99
4	Hátralékos tagsági díjak :				
	1. az 1894. év II. feléről 1 nyugta à 5.—	5	—		
	2. » 1895. » I. » 5 » » 5.—	25	—		
	3. » » » II. » 7 » » 5.—	35	—		
	4. » 1896. » I. » 10 » » 5.—	50	—		
	5. » » » II. » 17 » » 5.—	85	—		
	6. » 1897. » I. » 21 » » 5.— = 105.—	107	50		
	1 » » » 250 = 250				
	7. » » » II. » 21 » » 5.— = 105.—	110	—		
	2 » » » 250 = 5.—				
	8. » 1898. » I. » 29 » » 5.— = 145.—	157	50		
	5 » » » 250 = 1250				
	9. » » » II. » 55 » » 5.— = 275.—	325	—	900	—
	20 » » » 250 = 50.—				
5	Leltári tárgyak értéke 10% leírása után .			682	31
6	Könyvtár értéke a beszerzési 6203 frt 48 kr. ár egy harmadában			2067	82
	Összesen . . .			5145	43

Budapest, 1898. évi december hó 31-én.

Magyar Köz-

Láng Lajos s. k.
elnök.Grötschel Imre s. k.
pénztárnok.

Ezen vagyonskimutatást tételenként megvizsgáltuk és a vonat-

Budapest, 1899. február 23-án.

A számvizsgáló

Székely Ferencz s. k.

Emich Gusztáv s. k.
elnök.

Fritz

IV. Tagsági jegyek forgalma 1898. évben.

1898. évben kiállított j e g y	fővárosi á 5 frt	vidéki á 5 frt	vidéki á 2·50 frt
I. félév	365	15	85
II. félév	358	15	88
Összesen . . .	723	30	173
Hátralékban az előző évekről . .	104	8	16
Összesen . . .	827	38	189
Töröltetett az 1898. év folyamán	29	2	6
Maradt . . .	798	36	183
Befolyt 1898. év folyamán . . .	641	27	155
Hátralék az év végén	157	9	28

Befolyt érték	
641 á 5	= 3.205
27 á 5	= 135
155 á 2·50	= 387·50
	<u>3.727·50</u>

Hátralék	
157 á 5	= 785 frt
9 á 5	= 45 »
28 á 2·50	= 70 »
	<u>900 frt</u>

Budapest, 1898. deczember 31.

Halász Sándor, s. k.
igazgató.

V. A Magyar Közgazdasági Társaság 1899. évi költségvetési előirányzata.

Kiadások	Összeg		Bevételek	Összeg	
	frt.	kr.		frt.	kr.
1 Egyleti helyiség bére:			1 Pénztári maradvány		
a) házbér . . . 1150	1200	—	1898. decz. 31-ről .	470	31
b) házmesterdíj 50			2 Tagdíjak	3880	—
2 Hozzájárulás a »Közgazdasági Szemle« költségeihez	1194	—	3 Hátralékos tagdíjak befolyásából	100	—
3 Hozzájárulás a »Közgazdasági Ismeretek Tára« kiadásához .	600	—	4 Kamatjövedelem	60	—
4 Hozzájárulás a »Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle« kiadásához	200	—			
5 Könyvtárgyarapítására	350	—			
6 Irodai és nyomdai költségekre	400	—			
7 Postai díjakra	120	—			
8 Fűtési és világítási költségekre	100	—			
9 Szolga díjazására . .	200	—			
Összes kiadás .	4364	—	Összes bevétel .	4510	31
			Előirányzott összes bevétel	4510	31
			Kiadás	4364	—
			Tehát várható több bevétel	146	31

Az 1899. január 19-iki választmányi ülésből.

Láng Lajos s. k.
elnök.Halász Sándor s. k.
igazgató.

100

101

102

103

104

105

106

107

108

109

110

111

112

113

114

115

116

117

118

119

120

121

122

123

124

125

126

127

128

129

130

131

132

133

134

135

136

137

138

139

140

141

142

143

144

145

146

147

148

149

150

151

152

153

154

155

156

157

158

159

160

161

162

163

164

165

166

167

168

169

170

171

172

173

174

175

176

177

178

179

180

181

182

183

184

185

186

187

188

189

190

191

192

193

194

195

196

197

198

199

200

A MUNKAIDŐ KÉRDÉSÉHEZ.

Már magában annál fogva, hogy a gazdasági tevékenység törekvés jellegével bir bizonyos célra és minden törekvés csak az idő folyamán vár valósulásra, időhöz kell fűződni a célzott megvalósító tevékenységnek, a munkának.

Az ősgazdálkodásból kilépett ember már oly gazdálkodási cél érvényesítésére törekszik, mely lehetőleg maga és övéi *egész életének* anyagi javait biztosítsa. Nem mondhatjuk ezt, mikor az inség és éhhalál ellen az emberek még nem tudták magukat megvédeni, mivel a holnappal nem gondolva, rendszeres gazdasági tevékenységet még nem fejtettek ki. Később sem mondhatjuk azt a kiváltságos osztályokat illetőleg ott, hol ezek henyéltek, hódítottak, vagy raboltak s uralmukat a tömegek rabságára alapították.

Minket a rendszeres, egy egész élet szükségleteivel számoló gazdasági tevékenység, annak időhöz fűzött törekvése érdekel. E törekvés természetesen huzamos lesz. E törekvés nem veszhet el könnyen, nem, míg az élet gondja tart. Az embernek egy egész életen át rendelkeznie kell e törekvése megvalósításához szükséges erővel. Miután az ember véges lény és ereje szakadatlanul 24 órán át sem foglalkoztatható a nélkül, hogy ez életerejét gyökerében alá ne ásná: a végeség korlátait a rendszeres gazdasági tevékenység, az ezzel járó fáradság, munka sem hághatja át. A munka bizonyos állandóságot, bizonyos terjedelmet megőriz a nagy célnál fogva, de mégis az ember végességével számolva. A véges élet követelménye: táplálkozás, pihenés, alvás, sőt szórakozás. Bármennyire legyen is fő a munka, már 24 óra alatt ezek javára meg kell szakítódnia.

A munka — mint mondtuk — állandóságot és terjedelmet őriz meg, de csak a végességgel számolva. Okvetlenül jut a munkának bizonyos állandóan fentartott idő, melyben

az a rendszeres gazdálkodási tevékenység követelményének megfelelően s ez lesz a *munkaidő*, de gondoskodva lesz a fentiek javára a munka megszakitásairól is és ezek a *munkaszünetek* lesznek.

Miután — mint említettük — a véges ember szakadatlanul még 24 órán át sem foglalkoztatható, munkaideje, a munka tartama több-kevesebb munkaórán fog kifejezésre jutni. Mindazáltal beszélünk munkanapról, fél- és teljes munkanapról, napi, heti, havi, sőt évi munkaidőről, normális és túlmunkaidőről. Vegyük ezeket egyenkint.

A *munkanap* oly naptári nap, melyen a gazdasági tevékenység a szokott megszakitásokkal rendesen tovább folytatódik. Nem beszélhetünk mindig munkanapról; nemcsak a gazdasági okokból beállható munkaszünetek és munkanélküliségek miatt, hanem annál fogva sem, mivel az ember, mint véges testi-lelki lény, lelki élete gondozására — mint jeleztük — szórakozásra, de a mellett magábaszállásra, vallási gyakorlatra is szorul, hogy hivatásának eleget tehessen. Azért már a vallások hetenkint ünnepet rendelnek, nagyobb ünnepeket pedig ezeken felül is. Ezek alapjai a gazdasági szabadnapoknak, vagy legalább a nem teljes munkanapoknak. Egész szabadnap ugyanis a mai gazdasági rendszer mellett felnőtteket illetőleg alig vagy kevés van, már a hol a gazdasági tevékenység egészen megszakitva nincs. Ha a gyermekek a teljes munkanapokra nem kényszeríttetnek, úgy annak oka nemcsak testi fejletlenségük, hanem lelki tökéletlenségük is. Szellemük iskoláztatásra szorul és az iskola érdekének a gazdasági munka érdekével össze kell egyeznie. Sok helyt a gyermekeknek szabad hetek és munkahetek, másutt szabad napok és munkanapok váltakozása van engedélyezve.

A mint látjuk, felnőtteknél és gyermekeknél is a testi követelményeken kívül nagy része van az ember szellemi természete igényeinek abban, hogy munkanapok és szabadnapok, teljes munkanapok és nem teljes munkanapok alakuljanak.

Térjünk át a különféle munkaidőkre.

Ha munkaidőről beszélünk, eltekintve annak valamely sajátos vonatkozásától, mégis közelebbről igyekszünk meghatározni és beszélünk napi, heti, havi és évi munkaidőről.

Mint láttuk, a munka a naptári időt bizonyos megszakítások levonásával több-kevesebb állandósággal tölti ki.

A munkaidő közelebbi megjelölésénél a naptári időkeretek annál inkább tekintetbe jöhetnek, mivel, kivált a nap és hét, befejezett keretek, az egyik az éjjeli, illetve alvási időszak reákövetkezése folytán, a másik a heti ünnepnap által. Úgy ezek pedig, mint a havi és évi naptári időkeretek egyúttal a bérfizetéseknél és bérmeghatározásoknál is alapul szolgálván, és miután az üzleti igazgatásnál és a munkás-védelmi ellenőrzésnél a szükséges szabályos időbeosztást lehetővé teszik: igen természetes, ha napi, heti, havi, sőt évi munkaidőről beszélünk.

A napi és heti munkaidő munkaórákban nyer kifejezést; a havi és évi munkaidő munkanapokban szokott számíttatni. E számítások a munkaidőt meghatározó munkásvédő-törvényhozás érvényesülésénél birnak jelentőséggel. De az ezek alapján csak tudományosan gyűjtött statisztika is a közgazdasági és szociális tudomány gyarapítására szolgál.

Hátra van még, hogy a normális munkaidőről és a túlmunkaidőről szóljunk.

A normális munkaidő alatt azon munkával eltöltött időt értjük, a mely a megszokott és szükséges megszakítások közt folyik le, a mely idő tehát állandóan munkával betöltve, túlerőltetésre nem vezet, bár komoly gazdasági tevékenység forog is fenn.

Túlmunkaidő alatt a munkának oly idejét értjük, mely a szükséges és megszokott szünetek megnyirbálásával keletkezik s a melyet a gazdasági tevékenység bizonyos kényszerhelyzete tehet indokolttá. Esetleg ily munkaidő hosszasan is fennáll, mikor csak oly szempontok érvényesülnek, melyek az emberi munkaerő épségben tartásával nem törődnek. Túlmunkaidő sokszor törvényhozásilag csak részben szüntettetik meg, úgy, hogy bizonyos napokra korlátoztatik, illetve meghatározott túlmunkaórák azokon engedélyeztetnek. Persze leginkább a korra és nemre gyengéknél szól közbe a törvényhozás.

Idáig csak általánosságban azon tényt tárgyaltuk, hogy munkának és szüneteknek össze kell egyeztetődniök s hogy a munkaidő a munka s szünetek valamelyes tagoltságát tételezi

fel. Mai nap a gazdálkodásnak csak nagyon csekély terein — eltekintve a hátramaradt népektől — nem mondhatjuk ezt; ott, a hol azok ősállapotot tüntetnek fel, bizonyos mai napig való ősfoglalkozásoknál, a milyen pl. legtöbb helyt a pásztorkodás ma is. Ennél ugyanis a munkaidőnek az összes pihenésekkel, szünetekkel való összefolyását látjuk. Ha a pásztort éjjeli támadásra a kutya figyelmezteti, éjjel is résen kell lennie; nappal tilinkózhatik, mikor tetszik, de ugyanakkor őrzésre is készen kell lennie, mert pl. a nyáj egy tagja megszökni készül. Munkája és szünetje folytonosan egymásba folynak és szét nem tagolhatók.

Lássuk már most, hogy milyen in concreto a munkaidő természetes alakulása. Mi végből most itt bizonyos concret tényekhez kapcsolva fogjuk megfigyelni a munkaidőt. E concret tényeket a máig létező különféle gazdálkodások körülményeiből vesszük. Mindezen körülmények, melyek a munka természetét módosítják, befolyással lesznek idejére is. Legközelebbi feladatunk tehát a különféle célok kielégítésére törekvő különböző munkákat természetükre nézve vizsgálni.

A gazdasági terek és célok szerint a munkák más és más kifejtésére van szükség és lehetőség. A munkák e kifejtésük szerint mennyiségileg, minőségileg, fokozatilag, önállóság és alárendeltség, ügyesség és testi erő igénylése tekintetében különbözhetnek. Hogy a munka a gazdasági terek és céloknak megfelelőleg különfélekép, specialisan, kielégítően kifejtessék: az nagyrészt a munkás- és üzleti viszonyok s a technikai haladás figyelembe vétele mellett magukhoz a terekhez és célokhoz való alkalmazkodás által történik. Világosabban szólva, a bér- és munkarendszernek, a munkaerő felhasználásának alkalmazkodását kell értenünk. Ez alkalmazkodás közvetve a munkaidőre is kiterjed, miután az is tekintetbe jön a munka mikénti kifejtésénél.

Ezeket előre kellett bocsátanunk, hogy megértsük, hogy a munkaidő-beosztás nem önálló jelenség.

A munkaidőnek a viszonyok szerinti különféle természetes alakulása létezik. Ezt a törvényhozásnak is szem előtt kell tartani, ha a munkásvédelem közbelépését indokoltá tenné.

Rá fogunk térni a gazdasági élet egyes gyakorlati tereire. Rápillantva általánosságban a gyakorlati gazdasági

életre, úgy a mezőgazdaság, mint az ipar körében az időbeosztás különböző módosulásait fogjuk találni. Úgy az egyik, mint a másik gazdálkodási ágban egyformán beszélhetünk kisebb s nagyobb mértékű munkaidőről. Ebből gondolhatjuk, hogy hasonló munkakifejtési módok, hasonló rendszerek indokoltsága fordulhat elő az egyes esetekben, úgy az egyik, mint a másik körben. Például: Találunk oly munkaidőt, a mely nem meghatározott beosztás szerint pereg le, hanem kiszámíthatatlan; a beláthatlan viszonyok szerint hol rövid, úgyszólván szünetelő, hol pihenést alig engedő, a kezdő és végző időpontokra meghatározhatatlan. Ez az üzleti vállalkozó, akár gyáros, akár gazdálkodó, tekintet nélkül arra, hogy tulajdonos, bérlő, vagy főintéző munkaideje. Mikor az üzletmenet rendes, piaci árak, közlekedési viszonyok, fogyasztás nem változtak; mikor a gazdasági munkaerők munkahaszná különféle zavaró okok, termelési költségek drágasága, stb. folytán nem csökken s így munkaképességük egyformán kihasználható; vagy midőn nincs ott a termelés-megindítás, illetve az értékesítés ideje: ez esetekben a vállalkozó dolgozni alig lesz kénytelen. Ellenkező esetekben annál nagyobb gondal, ha az akadályok sürgősek, lázassággal és erélylyel; ha úgy kell, csendes megfontolással; ha a viszonyok súlyosak, önmegtagadással, lelkiismeretes, folytonos fáradtsággal kell dolgoznia és munkaidejét ilyenformán, sokszor nagyon kitágítania és a különbeni természetes pihenés időszakaira is kitolnia.

Tudjuk, mennyire más a házi foglalkozás és a gyári berendezés; tudjuk a különbséget a kis parasztgazdaság, esetleg feles gazdaság és a nagyobb birtokmunka és bérrendszerei közt. Olyan esetekben, ha akár ipar, akár földművelés körében a családtagokon túl nem terjedő kis üzem munkarendszere forog fenn, úgy a munkaidő beosztás fölött maga a kis házi vállalkozó fog disponálni. Ő maga és övéi, ellenőrzést, vezetést és végrehajtást egyesítvén saját személyükben, nincsenek munkájukban szorosan meghatározott időpontokhoz kötve és így egyéni körülményeiknek megfelelően és egyéni dispositiójuk szerint idejüket beosztva, többre haladhatnak. Semmi esetre sem kevesebbre, mintha valami eltérhetlen chablon beosztás szerint dolgoznak. Ez utóbbi nem volna megindokolva, de lehető sem munkarendszerünknel fogva, miután a családi és házi gondok folyton közbeszólnak.

A nagy üzemnél a munkaidő nem lesz a munkások egyéni érdekéből elbirálva. Ott a vállalat működése esetén a munkaidő-beosztás határozottan ki van szabva még akkor is, ha a munkásvédelmi törvényhozás közbelép. A munkás alkalmazkodik a munkaidőbeosztáshoz. Az otthoni vagy családi jellegű munkánál többé-kevésbé ő maga ura a beosztásnak és egyéni körülményeit szem előtt tartja.

Itt is különbséget látunk tehát a munkaidőben. De nem a munkaidő mennyisége tekintetében, hanem a munkás és munkaidő egymáshoz való viszonya tekintetében. E viszony sokszor a nem kvalifikált munkájú, otthon dolgozó kisiparost arra képesíti, hogy munkaidejét erején felül fokozza, mikor helyzete a gazdasági versenyben meg van nehezítve és ő egyászos és sikertelen módhoz nyúl. Minek következménye az ilyen sweatinges, sokszor 15 órás munkaidő? Közvetlenül ez is a munkerendszernek és a munka keretképességi fokának; annak az egyedül mennyiségre törekvő tőkétlén kézimunkarendszernek, oly ágban és oly viszonyok közt, a hol az ily munka keresetképessége rendkívüli csekély. Közvetve az ily túlterjesztett munkaidő mindazon gazdasági viszonyok következtetése, a melyek az ily kisiparosok helyzetét megnehezítették.

Egymástól különböző gazdasági viszonyoknak és céloknak hivatvák eleget tenni a szakmány és napszám-munkarendszerek is és az ezeket kísérő különböző munkaidők. A hol a munka sürgős a kereslet és értékesítés sürgősségénél fogva; az illető termény vagy áru időszerű lévén, vására bizonyos időszakkal függvén össze, esetleg szállithatása is bizonyos időjárást tételezvén fel, netalán romlékony lévén; vagy a hol a munka anyaga az időjárás szeszélye ellen csak gyors feldolgozásával biztosítható; és a hol a munka nem finom, sem bonyolódott s így nem különös gondosságot kívánó, hanem egyszerű, egyforma, gépies, csak mennyiségre sokat felölölő és leginkább testierőt kívánó: ott a szakmány-munkarendszernek fog természetszerűleg előny adatni. Főleg akkor, ha a munka nem huzamos, inkább rövid időtartamú és ha nagy munkára különös alkalmas egyéneket válogathatunk össze és ha bőven és olcsón nem állnak rendelkezésre munkáskezek. Így például: a repczevágást sürgősen intézik, mert hosszabb állás, az idő melege, szeszélye magját kipergeti; tehát az érés pár napjában kell megragadni a munkát, mikor már elég

érett, de még nem túlrett a repcze; a mellett a csépléssel és értékesítéssel is sietni kell, mert különben nagyot apad, veszt súlyából s így árából is; azonfelül később nem is keresik a vevők. A repczevágás maga különben nem finom, nem minőségileg qualificált munka. Itt tehát helyén lesz a szakmánymunka, főleg ha egyszerre sok olcsó napszámossal nem áll módunkban megrohanni a repczevetések, ellenben kevesebb munkabíró munkás van. Ezeket szakmányba fogadjuk fel. Egy hold levágatása például 3 frt; ők sietnek és annyit dolgoznak, mint kétannyi napszámos és tulajdonkép egy hold után többet nem fizetünk, sőt kevesebbet, mintha mégannyi napszámot fogadtunk volna. A munka pedig a kívánt sürgősséggel lesz bevégezve. Így itt a szakmánymunkarendszer meg volt indokolva. Természetes, hogy evvel oly munkaidő járt együtt, mely napszám mellett nem forgott volna fenn. A nagy igyekezet folytán, hogy minél kevesebb idővesztés árán pénzükhöz hozzájussanak, oly túlmunkaidő, illetve a pihenések rovására, még az alvási időszakot is beleértve, arra is, a munka bírásáig kiterjesztett oly munkaidő áll elő, a minő a napszámnál elő nem fordulhat.

Az iparnál sürgősség esetében ehhez hasonló rendszert: a darabmunkát és a darabdíjazást látjuk. Vagyis ott sem az idő, hanem a feldolgozandó tárgy és tér alapja a díjazásnak. A mit a munkás előállít, az lesz valami módon megmérve ott is. Az alapgondolat ugyanaz. Tudniillik eltérés a tiszta időszámítástól.

Ugyanez a gondolata és még talán jobban hasonlít ehhez a munka- és díjazási rendszerhez a mezei gazdálkozásban már nem szakmány, hanem *részes rendszer* nevezet alatt ismert díjazás. Ennél a munkás a termés bizonyos hányadában részesül s így a termés nagysága szerint változó mennyiséget kap. Természetes, ha a termés nagyobb, úgy az ő munkája is nagyobb, mert a többnek megmunkálása, szedése, gyűjtése nagyobb fáradság. Ha tehát a termést mérik, saját munkája gyümölcsét becsülik fel; akár a darabmunkánál, a hol az illető még teljesebben maga állítja elő az árúdarabokat, illetve cikkeket.

Miután a földműves-munkásnak terményre van szüksége, de meg a termény ára nagyon változó és nehezen megállapítható: a termény-hányad rendszerint nem pénzzel fog ki-

egyenlített, vagyis nem a terménymennyiséggel arányos pénzmennyiséget fog kapni (mint az iparban az előállított darabszámmal arányosat), hanem aránylagos terménymennyiséget. Azonban a két rendszer lényege, tehát hatása ugyanaz és mindkét rendszeré pedig a mezőgazdaság körében ismertett szakmány rendszerével.

Mind e rendszerek hatása a munka idejére érdekel tulajdonképpen minket. Azt tapasztaljuk, hogy e rendszerek kíséretében szükségképpen a normalissal ellentétes, a pihenések rovására lehetőleg kiterjesztett, túlidőt magában záró, munkaidőt találunk. Főképpen nem állandó jellegű foglalkozásnál, vagyis hol a rendkívüli munkabírás felköltése és gyakorlása csak ideiglenesen kívántatik; a hol e nagy munkabírás a fenti rendszerekkel a munkás érdekévé tétetvén, ő annak meg is felelhet. Ide tartozik az is, és még inkább magán viseli a munka rendkívüli kiterjesztésére való serkentést, mikor egy normalis napra való, meghatározott, rendes mennyiségig egyszerű, rendes fix díjazást állapítanak meg, azonfelül azonban jutalmazóbb díjazást, még pedig darabszám szerint.

Bizonyos munkakifejtési rendszereknél a díjazás magával az idővel léphet viszonyba. Természetesen az ilyen időszerinti díjazásnál csak annál feltűnőbb lesz a munkaidő befolyásolása is. Legáltalánosabb a napi bér munkarendszer, a mikor egy meghatározott napidíjért tartozik a munkás, mennyiségre tekintet nélkül, egy napi munkaidő alatt legjobb tehetségéhez képest dolgozni. A munkaadónak szabadságában áll minden nap, esetleg fél nap végén az adott munkát meg nem ujitani és tovább föl nem fogadni. A hol, kivált gyár-iparnál, a munka állandóbb jellegű és a munkás és munkaadó kölcsönös érdekével legjobban egyezik is, a heti fizetés lesz behozva; de ez nem azt jelenti, hogy a fizetés alapjául továbbra is nem a munkanapok szolgálnak, hanem csak a fizetési időpontnak heti periodusokra való tolását.

Természetesen a bárki által felvállalható közönséges testi munkánál — főképpen mikor a munka tartama előre pontosan meg nem határozható, esetleg a munka megkezdése után az időjárás folytatását késlelteti — egy napon, esetleg fél napon túli szegődtetés érdeke nem forog fenn. Más, a hol munkás-szükség és pedig kvalifikált munkásé forog fenn.

Sokszor a szegődtetés csak órára történik, mint a kirakó dockernél, mert itt az érdek a hajó minél előbbi kiürítése, lehető olcsón; t. i. a mely órában ez megvan, vagy a melyben egy munkás rosszul lesz, egy fölösleges óra se fizettség. Világos, hogy a gyenge testalkatú, a fiatal vagy nőmunkás is ilyen óramunkánál keresethez jut, noha különben el volna tőle ütve, mert a nap összes munkaóráit be nem tölthetné.

Látunk olyan óradíjazást is, a hol napi munka, fokozott arányban a foglalkozási óraszámmal, jutalmaztatik, vagyis gradatim az utolsó óra többbe számittatik, mint az első. Végül oly díjazást is látunk, a hol a normalis napi óraszám egységesen számittatik fel díjazásra és csak a túlmunkaórák, illetve túlmunkaidő díjaztatik magasabban és különösen.

Vegyük e rendszereket egyenkint. A napszámrendszer hatása egész más lesz ott, a hol, mint a gyárakban, a gépek működéséhez képest kiszabott teendője van minden munkásnak; vagy oly gyári műhelyekben, a hol az összműködés a felosztott munka pontos, kiszabott mértékű elvégzését követeli minden munkás részéről; és egészen más lesz a rendszer hatása, a hol minden munkás függetlenül a maga kényére dolgozhatik; vagy a hol a munka oly jellegű, hogy szabályozása úgyszólván egészen a munkások hatalmában van. A mi többnyire a mezőgazdaságban, netán a kis műiparban fordul elő.

Mindenik eset — nem állandó gazdasági munkatérrel szölvä — a munkásnál azon természetes törekvést szöli, hogy a munkamennyiségből minél tovább maradjon s ennek folytán a napi munkaidő korlátoztassék a végből, hogy a munkanap minél tovább ismétlődjék s így a különben végére járó foglalkozás és kereset tartóssá tétessék. Természetesen a munkaadónak ellenkező az érdeke. Különben nehéz, kvalifikált munkánál az erők megfelelő pihentetése csak nagyobb munkamennyiség szolgáltatására vezet. Az bizonyos, hogy a munkaadó ki legyen elégitve, a munkaadó főszempontja, mikor e rendszert alkalmazza, hogy a munka minősége ne szenvedjen, hogy a szükséges éber figyelem a munkánál ne mellőztessék, a munkás által tiszteletben fog tartani. A munkaidő alakulását azonban — mely e szemponttal különben nem ellentétes — a munkás fentjelzett törekvése, hogy a tényleges napi munkaidő korlátoztassék, fogja irányozni. És itt különb-

ség lesz az említett két kategória közt. T. i. a gyári összműködés rendjének alárendelt napszám-munkás a rendes munkaidőnek ki nem nyújtását és a meghatározott szünetek teljesését, tágitását fogja kívánni, fog igyekezni elérni. Ellenben az ilyennek alá nem vetett mezőgazdasági vagy kézi műipari munkás magát a munkáját fogja folytonos idővesztegetéssel és e szempontból lanyhán végezni.

Pl. A kertben ásó napszámos-munkás az ásóját lassan fogja kezelni, nem fogja erőltetni magát; ép ennélfogva szokás felügyeletet alkalmazni, hogy a munkás siettessék. Minden mélyítés vagy árkolás előtt egy csekély időt veszteget; a felügyelő legalább a meghatározott szünetek tágitását nem engedi. Ily munkánál az apró idővesztegetés és huza-vona fogja a munkaidőt jellemezni.

A műiparnál, ha felügyelet nincs, a munkás begyakorlott ügyességét a munkaidő egészben való megrövidítésére használja fel, a rövid idő alatt is kellő munkát szolgáltatván.

Az egyszerűbb óradíjazási rendszert a munkás azon igyekezete fogja kísérni, hogy a munkaadó kedvében járva, — félve a következő órában való elbocsáttatásától és helyettesítésétől — időt ne vesztegessen; hogy a mennyire ereje és kedve engedi, napi munkaidejét kitöltse, sőt kinyujtsa. A munkás erejének és kedvének mesterséges felfokozására még alkalmasabb lévén az órák számával gradatim növekvő díjazás, mely a fárasztóbb munkaórát jobban is jutalmazza, ez határozottan túlmunkaidőt fog eredményezni. Még pronoszirtabban túlmunkaidő áll elő, mikor a különösebb díjazás az egy rendes napi munkaidőt betöltő óraszám után csak éppen a túlmunkaidővel kezdődik. Hiszen itt maga a díjazás elismeri és kifejezi a túlmunkaidőt.

Ezután, tudván azt, hogy a munka mily összefüggésben áll az ember természeti erejével és képességével, valamint a természettel, melyben és melyre irányítva lefolyik, hátra van még, hogy e két körülmény befolyásáról a munkaidőre szövjünk. A munkások nemre, korra, erőre és képességre különböznek egymástól természettől fogva. Már a gyermekekről föntebb szöjtünk is. Ezeknek úgy testi gyengesége, mint iskoláztatásra szoruló szellemi éretlensége a dolgok rendje szerint mostanában törvénnyel is biztosított fél munkanapokra és rendszeres szabadnapokra vagy szabad hetekre

vezet. A serdülő ifjaknál általában s a nőknél a serdülő koron túl is gyengeségükre még további tekintetet is találunk. A természet rendje nyomán többnyire maga a törvényhozás úgy oltalmazza őket, hogy a mennyire lehet, legalább túlmunkaidővel és megerőltető munkában eltöltött esetleg éjjeli munkaidővel ne igen terheltesse őket. Ezenkívül az asszonyoknál a lebetegedés a munka szünetelését vonja maga után s ujabban több törvényhozás azt egy hónapig ily esetekben tiltja is. Továbbá figyelembe jön a testi erő, a melynek nagyobb fenforgása természetesen túlmunkaidőre is képesít s a mint már fentebb tárgyaltuk, a túlmunkaidőre vezető rendszerek támaszául szokott szolgálni. Míg az ügyesség a munka érdekével kapcsolatban majd a munkaidő napi megrovidítésére, majd a megfelelő rendszerekkel (szakmány, stb.) kapcsolatban, napi túlmunkaidőre vezet, még a teljes munkaidő szakának csökkentése esetén is.

A munka a természetben folyván s a munkást környező természetet nem nélkülözhetvén: attól többé-kevésbé függésbe jut, még pedig nemcsak természetére, hanem természetesen idejére is, a mi itt bennünket most érdekel.

Különösen nyilvánul e függés, ha romboló elemek pusztítása közben és következtében közvetlen előtte vagy utána van védekező sürgős munkára szükség. Ily munkánál nem jön számba semmi pihenési időszak, míg a veszély elhárítva nincsen. Nem jön számba a túlmunkaidő nagysága sem é egészen rendkívüli munkaidőről beszélhetünk. Nagyrészt ide tartozik a közlekedési gazdasági ág időjárásbeli akadályainak figyelembe vétele. Ha nincs is romboló elem pusztításáról, viharról, földomlásról, stb. szó, hanem csak pl. erős havazásról, miután fennakadást eszközölhet, ép úgy ez is ugyanolyan alapon murkát ugyanolyan idővel igényel. Ködben a közlekedési eszköz, pl. hajó, kell, hogy lassabban menjen, tehát később fog állomásra elérni s így a hajós nép tovább fog dolgozni, foglalkozása nagyobb túlmunkaidőre terjed ki. Esetleg a hajó indulása előtt az idő javulását bevárják; ez megint rendkívüli szünetet von maga után. Vihar közeledtére gyorsított menetet, hogy révbe jusson, ez által a munka korábbi befejezése állhat elő, stb. E mellett pl. a hajózási munka időszakai, nemcsak egyes napi munkaidők, egészen az időjáráshoz lehetnek kapcsolva. Pl. Ha befagy a víz, vagy egé-

szen lepad, a hajózás szünetelni kénytelen, míg nem olvad, vagy a víz eléggé meg nem növekedett. Se munkaidőszakok kezdete és vége egészen a természettől függ.

Ez utóbbihoz hasonlót látunk a mezőgazdaságban, a hol a nyári, tavaszi, őszi és téli munkák időtartama az évszakok s időjárás alakulásától függ.

A mezőgazdaság azon kör, a hol csak az időjárás felhasználásával érhet célzt a gazdálkodó, tehát a kedvező időjárás megragadása kivált érdekében lesz, arra teljesen rászorul. Természetes e megragadás csakis a munkaidőnek, — míg a kedvező, de bizonytalan időjárási körülmények tartanak, — kiszélesbitésével, kitolásával túlmunkaidőre jár. Viszont egy rosszkor jött eső, vagy más időbeli kedvezőtlen körülmény az átlagos, a rendes napi munkaidőt is megrövidítheti, vagy többé-kevésbé elveheti. Ilyenkor áll elő fél munkanap és fél napszám, esetleg több-kevesebb negyeddel számított munkanap és napszám. Maga a nappal rövidülése is befolyásolja a külső gazdasági munkát és elvesz a rendes munkaidőből is; ellentétben, mikor hosszú nappalok és holdvilág nyújtják azt.

A mezőgazdasággal nagyrészt hasonló helyzetbe jut az embertől teljesen független természeti erő által mozgatott ipar, mint a szél- és vizmalom. (A szelet és szélcsendet az ember nem irányozhatván, meg kell ragadnia a szeles időjárást és az alatt a lehetőségig folyton dolgozva, esetleg túlságig kiterjesztett munkaidővel kárpótolja magát a szélcsenddel akarata ellen bekövetkezett időveszteségért. A vizimalomnak a patakok erősen megnövekedett árját fel kell használni, nem tudván, mikor gyöngül és apad el az. Nem lehet tehát itt sem szó szabályos munkaidő alakulásáról. Hasonlólag a közlekedés körébe tartozó vitorlás hajónál. Ez ugyanis ellenkező szél idején a kitűzött irányban nem indulhat; a kedvező széljárásnak viszont megragadására van utalva, tekintet nélkül a naptári időpontokra.)

A saisonszerű »s időjárásnak alávetett földtermékekkel közvetlenül táplálkozó, illetve foglalkozó iparok, mint például a cukorrépa, sör, bor, szesz, olaj, kender, lenipar, stb., vagyis az u. n. mezőgazdasági iparok legnagyobb részben az illető mezőgazdasági munkáknak mintegy folytatásai, úgy hogy azok saisonjára az illető iparok munkasaisonja következik.

Ez iparok munkasaisonjukat kihasználni kénytelenek abban az időszakban, mikor időjárásnak alávetett nyersanyagukkal tápláltatnak s e kihasználás túlmunkaidőkkel történik, mi a saison tartamán túl nem menne s indokolatlan lenne, de addig megy is és indokolt is.

A természet más hatásait is látjuk még az iparban, melyek többé-kevésbé a munkaidőre visszahatnak. Így vannak ártalmas, egészség-aláásó iparágak, a hol ártalmas, mérges kigőzőlgések, porzások, kitarthatlan hőség fordulnak elő. Nagyon természetes, hogy kivált a fiatalok és nők, vagyis a munkások gyengébb része nem tartja ki olyan soká az ilyen foglalkozást, mint a felnőttek s az élet nyomán fakadt törvényhozás csak nagyobb munkaidő-korlátozásokkal engedi őket foglalkozni, föltéve, hogy a védelem az eltiltásig nem megy. Persze gyermekeknél első sorban. A munkásvédelem ujabban oly szigorú óvintézkedéseket, egészségi szabályokat kíván, a hol az erre irányuló törvényhozás kellően kifejlődött, hogy esetleg ha a követelmények betartva nincsenek, még a felnőttek munkaidejét is lényegesen megszorítja, sőt beszünteti, felfüggeszti. Rendesen is oly foglalkozásoknál legalább is szem előtt tartja a törvényhozás, hogy a felnőttek munkaideje se terjedhessen túl egy rendes napimunka-órászámra, vagyis, hogy túlidőt magába ne foglaljon.

Az iparban a természeti mozgató erőt, még ha függ is az embertől, gondolni tartozik. Már most, ha pl. gondatlanságból egy kazánrobbanás történik, a természeti mozgató erő bekövetkezett felhasználhatatlansága az ezen természeti erőre épített szabályos munkát és munkaidőt megakasztja és megzavarja. Ismét egy tanulság, hogy a természeti erővel számolni kell a munkaidőnek, a mi a munkás alkalmazkodásával, gondosságával történik.

Végül kiegészítésül hozzunk fel a bányászat köréből is példát. Lesznek időszakok, midőn a bányában utakat és tárnákat robbantanak, a mivel csak helyet készítenek a bányászoknak, a hol azoknak dolguk lesz az illető érczek vagy más földtermékek kicsákányozásával, tehát addig munkára várnak és szünetelnek.

Ezekben szoltunk a természeti befolyásokról a munkaidőre. A begyakorlásból eredt természeti ügyességről már beszéltünk; azonban maga a szellemi élet és fejlődés is hatással

van a munkaidőre. Hogy egyebet ne emlitsünk, egy nép vallási hajlamának, vallási szokásainak, esetleg fanatismusának mértéke, mértéke egyúttal a vasárnapi és ünnepi szüneteknek is. Az oláhoknál, oroszoknál, a hol az ünnepek sokszor búcsúkkal is össze vannak kötve, a hol minden kis ünnepet a szokás szentesít, sokkal több ily alapu munkaszünet lesz, mint kevésbé bigott népnél. Az angol szigorú vasárnapi munkaszünetje szigorú vallásosságán alapul, míg a mi — inkább csak névleges — vasárnapi munkaszünetünk egyebek közt vallási életünk lanyhaságának is a jele.

Most megpihenhetünk. Végiggondolva az eddigieket, látjuk, hogy számos befolyás működik közre abban, hogy a munkaidő más és más természetes alakulást öltson magára.

Láttuk, hogy a munkaidő folyamánya bizonyos körülményeknek, rendszereknek és más természetes előzményeknek. De maga a munkaidő szabályozása czélul is tűzhető ki. Már magában az, hogy a munkaidő határozottsága védsánczaul szolgál a munkaszüneteknek és evvel főkép a mai időben, a munkások szabadságának és házi életének, — nem szólva arról, hogy az élet által a természetes szempontok nem mindig és nem egyformán vétetnek figyelembe, a mi főkép az egészségi követelményekre áll, — eléggé indokolja, hogy a munkaidő határozottabb formulázást nyerjen, megfelelő korlátok közé szoríttassék a viszonyoknak megfelelően.

Hasonló viszonyok közt hasonló munkaidő szükségkép nem keletkezik, ha egyhelyt pusztán bizonyos régebbi ösztönszerű szokások tartatnak fenn, vagy ápoltatnak, máshelyt az azokkal való szakítás, sokszor alap- és rendszerváltoztatás vitetik keresztül.

A felvilágosodás, művelődés magával hozza, hogy a munkaidő korlátozása gazdasági hátrányok nélkül keresztülvihető legyen mindenütt, a hol arra szükség van, vagy legalább a többé-kevésbé tág munkaidő megfelelő szünetekkel ellensúlyoztassék. Elég, ha a közgazdasági élet a szükség mérvéhez képest és a körülményeknek megfelelő különféle munkaidőhatárokat saját hátránya nélkül megőriz; de hogy ez legalább a szükség mérvéhez képest eléressék: kötelesség is, mely elől kitérni nem lehet.

Ha a munkaidő-szabályozásba való minden beleavatkozás veszélyes; ha a folyton haladó polgárosodással együtt tartó,

alkalmazkodó, közgazdasági élet sem lenne képes a veszélyeket legyőzni: úgy kár a munkaidő-szabályozásról beszélni. Azonban a munkaidő-korlátozásokkal különféle tapasztalatok jártak. Érdemes tehát azt vizsgálni, hogy éppen hol voltak azok a korlátozások a gazdasági életnek megfelelők és azokat figyelembe venni, a mennyiben megfelelő, észszerű és megengedett hatások jártak velük.

E hatásokat a munkaidő-apolasztási törekvések sikeréből ítélhetni meg. Gondolhatni t. i. a sikerből, hogy az üzleti érdekre nem veszélyesek. Mielőtt azonban ily sikereknek nyomára járnánk, vizsgáljuk meg — hogy jobban lássuk a sikerek föltételeit — azt, hogy a munkaidő-apolasztások hol nem bírtak gyökeret verni.

A hol daczára, hogy alkalom lett volna rá, vagy kísérletek is történtek, a munkaidő-rövidítési törekvések nem sikerültek: ott a munkaidő-leszállítás — gondolhatni — az üzleti vállalati érdekre kedvezőtlen lehetett. Tanulságos lesz a sikertelenségekre általánosságban példákat felhozni. És akkor azt fogjuk látni, hogy tekintet nélkül erre vagy arra a népre, ugyanazon rendű gazdasági üzemek és osztályok, hasonló gazdasági terek szegültek ellen, illetve nem nyitottak tért a munkaidő czélzott megrövidítésének.

Nem akarok itt ujolag részletesebben kiterjeszkedni értekezésem első részében tárgyalt, túlmunkaidőt okvetlen feltételező munkálatokra, a bizonytalan természeti körülményekkel számolókra, valamint oly műhelyekre, melyekben a darabdíjazás divik. Csak még kiegészítésül felhozom, hogy egyes, a saisonhoz kötött kisiparokra nézve, mint a szabóság, a munkaidő-hosszítás kárpótlásul jelentkezik a holt saisoni üzletpangás folytán előállott, kénytelen pihenésekért; és tudva ezt, ők maguk legkevésbé kívánják a munkaidő megrövidítését. Inkább erejükön felül dolgoznak, csak hogy legalább akkor keressenek.

Továbbá még kiegészítéskép felhozható az olyan nem szünetelhető, forgalmi érdeket kielégítő foglalkozás, mint a tramwaynál, hol a forgalmi idő korlátozható nem lévén, a munkaidő csak több alkalmazott közt megosztható, a mi persze takarékosan történik; mindez pedig nem az alkalmazottak érdeke, mert a vállalat költségeit emelvén, bérük rovására

esik. Erre rájöttek a huddersfieldi tramway-alkalmazottak 1890—92-ben.

Mikor a közgazdaságtan, a statisztika és a gyakorlati igazgatás a nagyipar fejlődését és munkásviszonyait figyeli és ellenőrzi, épen azon tért gondolja, a hol a munkaidő-apasztások eredményei kedvezőbbek lehetnek, de nem szolgáltat adatot a többi terek megítéléséhez. A szem előtt nem levő, vagy elszórt, nagyszámú kisműhelyek állapotainak vizsgálata nagy nehézségekbe is ütközik. Mégis ha ez utóbbiak általánosságban megfelelő figyelemben nem is részesültek és különösen rendszeres statisztikát munkaidőváltozásokról bennük nem is várhatunk: a közfigyelem újabban feléjük fordul és nem egy dolog nyomára jut. Így Booth Londonban a kisiparosok, főkép a sweatinges csizmadia, szabó, bútoros-iparosok állapotáról rendszeres adatokat gyűjtött össze és vele karöltve a Royal Commission of Labour is foglalkozott azzal. Ezeknél a 14—16 órás munkaidő nagyon általános. Tudjuk ezek gazdasági sanyarú helyzetét, primitív munkájuk kereketlenségét, mikor az legjobban kellene és az ebből származó zavarokat. Nem csodálhatni tehát, ha ezekben ily ijesztő küzdelmeket, ily rendkívülieg kiterjesztett munkaidőket találunk. Ezekben tehát munkaidő-apasztásról szó sincs.

A leírások többé-kevésbé gyűjtött adatok nyomán közel hasonló viszonyokat találunk az ily primitív, sokszor saisonhoz kötött kisiparosokat illetőleg a continens fővárosaiban. Tudniillik a midőn egyáltalán munkájuk van, az rendkívülieg kiterjesztett időben végeztetik. (A műipar más beszámítás alá esik.)

A hátramaradottabb műhelyi iparokról vagy a technikailag teljes nagyipari berendezésig nem haladt iparokról Schultze Gävernitz Angliában és Németországban a munkaidő tekintetében szintén kedvezőtlen állapotokat rajzol.

Franciaországban s a többi culturállamokban való hivatalos statisztikai munkálatok szintén megerősítik azon tényt, hogy a nagy gyári góczpontokat nélkülöző vidékek hosszabb munkaidőben dolgoznak, a műhelyek, a kezdetlegesebb gazdasági berendezések és a külső természettől függőbb foglalkozások folytán. Angliában összesen három év alatt 1893-tól 1895-ig körülbelül 2900 munkásnak a munkaideje emelkedett a hivatalos statisztika szerint. Ebből legalább annyit követ-

keztethetünk, hogy ez nem az egész nagy gyári ipar körében történt, miután akkor több munkást ölelt volna fel; tehát valószínűleg kezdetleges gazdasági berendezéseknek tudandó be.

Miután mindenütt, a hol hosszú munkaidő áll fenn vagy a foglalkozásnak az azt indokoló gazdasági természetét, vagy előnytelen gazdasági viszonyokat, primitív gazdasági berendezést, műhely, többé-kevésbé házi ipari systemát látunk: abban, hogy a szervezkedés fejletlen, az okot nem kereshetjük. Igaz ugyan, hogy a szervezkedésben nagy erő rejlik, de nagyon sok szervezett törekvés még a nagyipar keretében is hiú törekvés maradt. Azonkívül ha a statisztika alig is jegyzi fel, szervezett törekvések és kísérletek a kisipari és műhelykategóriájú iparokban is történtek a munkaidő apasztására leginkább eredménytelenül.

A gyárvárosokból kiinduló példa, intelligencia és haladás a vidéki hátramaradtabb munkások szervezkedési hajlamaira is befolyással voltak. A munkás-coalitióknak részeseivé lettek sok helyt azok is. Így Németországban. Ha a munkaidő-apasztások még sem sikerültek kellőképen, úgy a szervezkedés fejletlensége legalább is nem a főoka ennek.

Mind a felsorolt tereken még a munkásvédelmet is kevésbé látjuk biztosítva, mert nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a fenmaradó tereken, melyek leginkább a többnyire seasonszerű mezőgazdasági iparok kivételével értett nagy gyári iparok által elfoglaltak.

Értekezésünk első részében kifejtve igen természetesnek találtuk, hogy ott, a hol veszélyeztetvék a munkásélet fenntartó erői, a munkálat e körülménnyel számolvaintéztessék, bármennyire is lassítaná ez annak productivitását. Mert a productivitas talán egy ideig tartó magasabb foka nem kárpótolás a munkások korábbi kidőléseért. Mikor ilyen fontos érdekről van szó, a munkaidő-korlátozás már e magasabb szempontból sem támadható meg gazdaságilag. Mégis nagyrészt azt látjuk, hogy gazdaságilag az üzleti vállalkozó világ által kellően elő nem segítetik és így a törvényhozás szokott közbelépni. Ily esetekben maga az állam akarata, annak szigorú végrehajtása biztosítja a munkaidő leszállítását. És így bennünket annak bizonyítása szempontjából, hogy a munkaidő-apasztási kísérletek, törekvések bizonyos téreken észlelhető sikerei az üzleti vállalati érdekre kedvezők, azon esetek

kevésbé érdekelnek. Mindazáltal általánosságban vázolhatjuk, hogy mérges kigőzölgéssel, egészségtelen porzásokkal, stb. járó iparban, milyen pl. a phosphor-gyufagyártás, a gummi-ipar, stb., még ha a törvényekben különös említés nincs is, culturállamokban kormány-felhatalmazások szoktak oly rendelkezések alapjául szolgálni, hogy a gyermekek kizáratnak, serdülők és nők pedig az iparág természetéhez képest többé-kevésbé mindenütt a normalis alá leszállított munkaidőre korlátoztatnak. S az a tendentia: a felnőttek munkaidejét is úgy korlátozni, hogy az a nőknél tovább terjedő esetben is rövidebb legyen, mint egyebütt.

Bár kisebb mérvben, de gyermekekre, serdülőkre, nőkre az állam — természettől gyengébb munkabírásukra főképp tekintettel — egyebütt is bizonyos korlátozásokat hoz be és megfelelő maximalis munkaidőket állapít meg általánosságban. Miután azonban a felnőtt férfiak munkabírása sem kifogyhatatlan, újabban az a tendentia van néhol meg is valósítva, mint Ausztriában, hogy a felnőtt férfiakra is kiterjedő, esetleg a nőknél hosszabb maximalis munkaidőt állapítson meg a törvényhozás, a melyen túl csak kormány-engedélyekkel lehessen dolgozni, a hol azt kivételes üzleti gazdasági viszonyok kívánják. Akár van ez behozva, akár nem, az bizonyos, hogy a túlmunkaidő a felnőtteknél, még a nőknél is, nagyon el van terjedve; ez utóbbiak ugyan néha nagyobb védelemben is részesülnek e tekintetben is. Így pl. újabban Angliában. Egyáltalán igen nehéz a munkaidőbeli megbízható statisztika. Az iparfelügyelők jelentései, a munkaadóktól és a munkás-egyesületektől gyűjtött információk szolgáltatnak még legtöbb adatot. Azonban főképp a túlmunkaidőkre nézve nehéz a tájékozódás; pedig ezek ugyan el vannak terjedve és a munkaidőt igen változóvá teszik.

Miután fentebb láttuk, hogy a munkaidő természetes alakulása bizonyos tereken és viszonyok mellett szükségképen több-kevesebb túlidővel jár, ezek akár állami erőszakos kiküszöbölésére gondolni sem lehet. A törvény rendelte munkaidőkorlátozások ott történnek, a hol az nem közgazdasági kérdést, hanem az alapjában veszélyeztetett munkásemberi erő és egészség egyenes megmentésének ügyét alkotja. S ha itt mégis előhozzuk, teszszük azért, hogy kimutathassuk, hogy az állam — ha ugyan végrehajtó keze valóságban működik —

egységes, egyöntetű rendszabályozást, egyforma mérvű felölélést még e tereken sem hoz be és az egyes államok e tekintetbeni előhaladása és törvényhozása közt is lényeges különbségek vannak. Úgy, hogy valósággal inkább csak általános tendenciákról beszélhetünk. Hogy lehetne ily egységes, egyöntetű szabályozásról szó, a hol fenti főszempont nem dominál, tehát maga a közgazdasági érdek diktál?!

A munkaidő-változásokat e terekre is követni lesz épen tanulságos azon kapcsolatnál fogva, melyben a gazdasági, üzleti érdekek állnak. Ez fog érdekelni bennünket. Azért csak rövid vonásokban ecsetelem, hogy a törvényes munkaidő-szabályozás hol tart a főbb államokban; hogy a mennyiben előre bocsátottuk, hogy különbözőképen, hol meddig, mennyiben hozatott be törvényes munkaidő-korlátozás.

Angliában az egészség-veszélyes iparokról az újabb »Factory and Workshop Act«-okban külön részek vannak specialis rendelkezésekkel, még pedig a munkaidőre is. Ezen kívül a belügyi kormány különös egészségveszélyeztető foglalkozásoknál szükség esetén törvényileg rendeletekre van felhatalmazva, melyekkel a megfelelő intézkedésekig a munkaidőket különösebben korlátozhatja még felnőtteknél is; esetleg bizonyos időtartamra beszüntetheti parlamenti jóváhagyás mellett.

Németországban most folynak az előkészületek, információ szerzések a végből, hogy a viszonyokhoz mérten, tehát nem egységesen, mint Angliában sem kormányrendeletileg a munkaidőket különösebben korlátozzák. A bányászatnál és földalatti munkáknál azt látjuk, hogy míg *Magyarországon* nincs külön gondoskodás, különleges meghatározás, addig *Ausztriában* a gyermekeknek és serdülőknek foglalkoztatása fenti ágakban el van tiltva; Németországban a gyermekeknek és nőknél általában, Franciaországban és Angliában gyermekeknek a 12-ik évtől van megengedve napi 8 órára, azaz megfelelő heti órákra korlátozva, ezenkívül a két utóbbi államban a nőknél egészen el van tiltva.

Lássuk a főállamokban a kor meghatározásokat és a törvényben engedélyezett munkaidőket:

A gyermekkor: Magyarországon 10—14 év, Ausztriában és Németországban 12—14 év (Ausztriában 14-ik évig gyár-

ban nem dolgozhat), Franciaországban részben 10, részben 12—16 évig, Angliában 11—14 év.

Gyermekkorbeli munkaidő (pihenést bele nem értve) Magyarországon 8 óra, tanoncznál 10 óra (pihenés 2 óra), Ausztriában 8 óra, Németországban 6 óra, Franciaországban 12 évig 6 óra, 12 évtől 12 óra, Angliában 5 vagy 6 órás félnap, vagy 10 órás teljes nap szabadnappal felváltva.

A *serdülőkor*: Magyarországon 14—16 évig 10—12 órás munkaidővel, Ausztriában 14—16 évig 11 órással; Németországban 14—16 évig 10 órással; Franciaországban serdülőkül a leányok 14—21 évig értetnek 12 órás munkaidővel, Angolországban a serdülőkor 14—18 évig 10—10¹/₂ órás munkaidővel, túlmunkaidő kizárásával.

Felnőtt nőknél: míg Magyar- és Németországban szabályozva nincs a munkaidő, Ausztriában, Angol- és Franciaországban szabályozva van. Ausztriában napi 11, Franciaországban 12, Angolországban 10—10¹/₂ óra, szombaton félnap. Ezenkívül az utóbbiban a túlmunkaidő heti három napra korlátozva és a normal munkaidővel együtt 14 órát túl nem haladva. Ausztriában és Angliában a nők éjjeli munkája el van tiltva, míg a felhozott többi államban nincs.

Felnőtt férfiak munkaideje: Ausztriát, Franciaországot és Schweizot kivéve korlátozatlan; Ausztriában és Schweizban 11 órás, Franciaországban 12 órás maximal munkanap van.

Csak röviden vázoltuk, ki nem terjeszkedve a munkaszünetekre és éjjeli munkaidőre, de már ezekből is láthatjuk, hogy a különféle államok törvényhozásának intézkedései nem egyezők. Részletes intézkedések és a végrehajtás még inkább magán viseli a specialismus bélyegét. E kitérés után a tulajdonkép bennünket érdeklő munkaidő-korlátozásokra, illetve munkaidő-apasztásokra térjünk rá. Ezek oly törekvések eredményei lesznek, a melyekért az állam akaratát latba nem veti. Ezeket a munkaidő-apasztásokat maga a gazdasági élet honosítván meg (és e tekintetben a munkásmozgalmak hatását nem kell túlbecsülni), bennük a gazdasági élet tényezői: a munkaadók és a munkások megtalálták gazdasági számításukat és az üzleti vállalati érdekre kedvezők lehettek. Igaz, hogy a nagy gyárvárosokban az intelligens munkás-szervezkedések leginkább el vannak terjedve és Angliában is azok különösen nagy nyomást gyakoroltak a munkaidő-

rövidítésekre, de tudjuk, hogy ezeket programjaik megvalósításában csak ott kíséri siker, a hol a gyakorlati élet talaján állanak s ott példájuk követésében nincsen hiány, még ha a szervezkedés kisebb mértékben haladt is elő. Mikor eleinte a munkás-coalitiók Angliában a gépeknek ellene szegültek, szervezkedésük igen erős volt, úgy más irányokban is; azonban akkor végre is ők verettek meg. Tagadhatatlan, hogy sokszor csak az állam által, vagy munkásszervezetek strikejai által kieroszakolva is látunk sikert, de akkor nincs benne köszönet. Ha a viszonyok nem érettek és csak ily kieroszakolás eredménye áll előttünk, úgy nem egy hátránynyal találkozunk. Több példát citál Levasseur is az amerikai munkásokról irt művében. Mikor Massachusettsben egy 1845-ki nagy sikertelen strike előzménye után végre 1874-ben a textilgyárakban serdülőknél és nőknél a 10 órás munkaidőt törvényileg behozták, a munkások legalább régi napi díjazásukat remélték; azonban ezt a munkaadók nem bírván, az eredmény jó ideig az óramunkára és az óradíjazásra való áttérésre vezetett. Illinoisban 1868-ban az állam saját gyáraiban 8 órás munkaidőt hozván be, ez az ismételt törvények és rendeletek mellett sem vitetett úgy keresztül, hogy a régi munkanap-díjazás maradt volna. Így történvén a fegyvergyárakban, a munkások panaszára a legfelső bíróság elé került a dolog; s miután az úgy döntött, hogy a munkaidő-korlátozással a volt több idő munkadíja nem jár együtt, az állam érdekében tovább is csak óraszerinti díjazást követtek.

Van arra is példa, hogy gazdaságilag nem érett viszonyok daczára erős organizatiók strikeja kieroszakolta nemcsak a munkaidő rövidítését, hanem a napi munkabér megmaradását is, és a munkaadók kartellje belement. Az Egyesült-Államokban, kivált New-Yorkban, az építőiparosok 8—9 órás munkaidőt vittek ki napibérok megtartásával 1894-ben. Azonban a munkás fogyasztó is lévén, a lakások béremelkedése, az építkezéseknek az utolsó években 40%-kal való megdrágulása következtében reá nézve sem lehet közömbös. A kieroszakolt eredményeket ezen baj ellensúlyozza. Akár a munkások javára eső kartell-rendszerért észszerű-e a piacokat megdrágítani és a fogyasztást megnehezíteni? Hiszen a szabad verseny az olcsó fogyasztás és vele a népjólét egyik legfőbb biztositéka.

Különben a strikeok legnagyobb része eredménytelen. A heves strikeok heves ellenállásra találnak, valahányszor a gazdasági üzleti viszonyok nem kedvezők. Angliában ezt inkább számba veszik és azért ott a strikeok kevésbé hevesek és lehetőleg kikerültetnek. Az 1895-i gandhi textilmunkáscongressuson kitűnt az angol kiküldött álláspontja, melylyel az ipar jelen helyzetére utalva, egyedül nem csatlakozott a 8 órás napi időt követelő congressusi határozathoz. Mégis Anglia áll elől a munkaidő-apolásban, mert ott a főbb iparokban csak circa napi 9, heti 54—56 óra a tényleges munkaidő. Amerikában majdnem 10 óra az átlagos napi munkaidő. Angliában ez az eredmény tehát egyedül csak a strikeokra legkevésbé sem vezethető vissza, mivel benne csak 25%-a, az Egyesült-Államokban 45%-a a strikeoknak vezet eredményre.

Bármekkora befolyást tulajdonítsunk is az állam által a serdülők és nők részére megszabott munkaidő-korlátozásoknak, kivált oly iparágakban, a hol a felnőtt férfiak azokkal kapcsolatosan és aránylag nem nagy számmal dolgoznak és egyes, az egészséget nem veszélyeztető állami gyárakban is Angliában legújabbán 8 óra behozatalának: ezek egyrészt nem az állam kezdeményezésére vezethetők vissza, másrészt nem magyarázzák az egyéb számos gyárak és gazdasági ágak maradandó munkaidő-leszállítását. A maradandó sikert egyedül a munkásszervezkedések sem biztosították; az állam közvetlen hatása sem, hanem maga a gazdasági élet.

Németországban, a hol nincsen általános maximál munkaidő, míg pár évvel ezelőtt előrehaladottabb gyári iparában, a Rheinlandban és Westfalban, ugyan 10 óra napi munkaidő volt, de már a rheinlandi és sachseni textiliparban 12 óra, addig most már az utóbbiakban is és az ország nagy részében alig van több 10 óra napi munkaidőnél. Holott a törvényhozás nem befolyásolhatta; azonban a technikai haladás, teljesebb nagyipari berendezés azokon a részekben azóta keresztülvitetett.

Angliában, bár a szombat felét és a vasárnapot ünneplik, mégis a legtöbb nagyiparágban, kivéve a textilipart, a hol még mindig 10 óra van, 9—10 óra közötti napi munkaidő van gyakorlatban, legalább az év nagy részén át, mert némely időszakban azért sok túlmunkaidő van; főképp a gép- és vas-

iparnál. A bányaiparban még a 8 órán aluli munkaidő sem tartozik a ritkaságok közé. Általában a túlmunkaidő daczára is Anglia nagy gyári telepein rövidebb a munkaidő, mint a continens nagyiparaiban. Hogy ott is, mint Németországban, az utolsó éveknek nem pihenő irányzata a nagyobb üzemek munkaidő-apasztásáé, illusztrálja a »Labour Departement« évi jelentése.

E szerint 1893-ban 164 üzem változtatott munkaidején, összesen 34.649 munkást illetőleg; ezekből csak circa 1500-nak munkaideje hosszabbodott, a többié megrövidült, fejenként és hetenként 2 órával. Ha az üzemek számát arányban helyezzük a munkásokéval, úgy mindjárt látjuk, hogy nagy üzemekről van szó. Ugyanezt látni 1894-ben és 1895-ben. 1894-ben 227 üzem 77.158 munkással hozott be más munkaidőt és ezekből csak 128 munkásnak munkaideje emelkedett, a többi fejenként és hetenként 4 órával szállt alá. 1895-ben 141 üzem 22.735 munkással változtatott munkaidején és ezekből csak 1.287 munkásé emelkedett, a többié leszállt, még pedig fejenként heti két órával. Közte volt a munkaidő-apasztók közt maga az állam is, 1894-ben saját gyáraiban napi 8 órai munkaidőt hozván be.

Míg Németországban és Angliában ninesen, addig Ausztriában általános és törvényes maximal munkaidő van napi 11 órában megállapítva. Ezentúli foglalkozásnak csak hatósági engedély útján van helye. Leginkább a textiliparban, a hol különben is csak 22⁰/o-a a gyáraknak dolgozik kevesebb, mint 11 órát naponta, van a túlmunkaidő elterjedve. Tudjuk, hogy az osztrák textilipar mennyire alatta áll a nyugateurópai textiliparoknak a nagyszabásu modern üzem berendezést illetőleg. Az 1897-ben az iparfelügyelőktől Ausztriában meglátogatott gyárak 42⁰/o-a 11 órán alul dolgozott naponta; még pedig a gépgyáraknak 78⁰/o-a és a fémgyáraknak 67⁰/o-a, különben ha vesszük, hogy egy évben csak circa 600 gyár dolgozik a törvényes 11 órán túl engedélyezett munkaidővel és csak munkásai $\frac{1}{3}$ -ával, úgy ez még aránylag kielégítő állapot. Sok helyt a túlmunkaidő a 11 órás maximal idő alá szorítkozik.

Persze mindez nem mondható a kisműhelyekre. Franciaországban, a hol a munkaidő apasztására irányuló kevés strike-ből is 60⁰/o veszendőbe megy, az általánosabb műhely

és darabmunka-rendszer mellett aránylag kevés az igazi nagy gyári vidék. A szajnai departement-ben az átlagos napi munkaidő $10\frac{1}{2}$ órára tehető. Valamicskével hosszabb a vas-, gép- és élelmi iparban, $10\frac{1}{2}$ óra a bőr-, papir- és textiliparban, a többiben valamivel alacsonyabb. Körülbelül hasonló az arány a többi provinciában, csak hogy egyes műhelybeli textiliparoknál $11\frac{1}{2}$ órás a napi munkaidő és alig kevesebb a papir-, asztalos- és vasárú-készítőknél.

A mint látjuk, a gazdasági ágak szerint váltakozó a munkaidő. A nem műhelyekben üzötteknél minden esetre rövidebb. Bár a napi $10\frac{1}{2}$ órai munkaidő magas, mindazáltal az ezen átlagon aluli munkaidő az ottani munkaidő-apasztási törekvések sikereül is jelezhető. Annál inkább, mert sem az állam befolyásolására, sem a szokásokra, mely szerint ott az országban hosszú munkaidő divik, vissza nem vezethető. De a strikeok eredménye sem, mivel az ott ritkaság. Hanem az illető gazdasági ágak állapotával függnek össze. Itt még a törvényes maximal munkaidő is igen tág, mert 12 óra, még pedig a felnőtt nőket illetőleg is.

Ha minden államon végig nem is megyünk, már is látni való, hogy bizonyos tereken, még pedig nem is csak az állam akaratából, vagy tisztán munkás-mozgalmakból folyólag, a munkaidő-apasztások sikeresen keresztülvitettek. Ez mutatja, hogy ott, hol e siker constatálható, az üzleti érdekek kielégítéséhez a hosszabb munkaidő nem volt nélkülözhetetlen feltétel, különben azok gazdasági válságokba sgró hiu kísérletek maradtak volna.

Ha a hosszabb munkaidő nem nélkülözhetetlen feltétel, az üzleti érdek kielégítése a kereskedelmi, értékesítési viszonyokon kívül min fordul meg? Minden bizonynyal a megfelelő productiv olesó munkaképességen. Ennek kifejtése azonban nemcsak extensive történhetik, midőn a munkaidő a lehetőségig kinyújtatik, hanem intensive is. Így midőn a munkánál igénybe vett figyelem, ügyesség, értelem, a gépekhez való értés intensivebben gyakoroltatván, a munkaképesség productivitása aránylag rövidebb időben ott tart, a hol a fáradt, extensive dolgozó, figyelmét nem fokozó munkásé hosszabb idő alatt (ha le nem győzi?). Hogy a változás az üzemek berendezési, föntartási s általában termelési költségeit nem drágítja, tehát nem esik a munkaképesség rovására, az

természetes, mert fűtés, világítás, esetleg mozgató erő, stb. rövidebb ideig használtatván, kevesebb fogyasztás, kiadás esik bennök. Továbbá midőn a munkaképesség productivitása a nagyobb képességű gépek, találmányok, módszerek behozatalával, a technikai haladással fokoztatik és gyorsittatik egyúttal, avval szemben szintén a munkás tovább dolgozása, hogy ugyanazon eredmény eléressék, fölöslegessé tétetik, tehát a munkaidő-apolás recompensáltatik. Csak az a kérdés, hogy e találmányok olcsó productiv munkaképességet képviselnek-e? A gépek olcsóvá tételét mindenütt kedvezően szokta megoldani előbb-utóbb a haladás. Tehát nem lesz termelési költség drágítása. A gép mennél ügyesebb, ugyanazon erővel mennél többet végez, annál olcsóbb, mert működtetési, anyagi és személyi kiadása kevesebb.

Az elősorolt változások, melyek a munkaidő hosszúságát s így az extensiv munkaképesség kifejtésének értékét az üzleti érdek és vállalat-jövedelmezőség szempontjából devalválják és kisebbítik, a munkaidőt — nyilvánvaló — valami módon reformálni hivatvák. Erre nézve közelebbről meg kell vizsgálni azok viszonyát a munkaidőhöz. S akkor azt látjuk, hogy nemcsak lehető s nem tudom, talán a munkásnak szabadsága, művelődése, családi élete, egészsége szempontjából kívánatos a rövidebb munkaidő, hanem hogy azon változások feltételükül kívánják, úgyszólván biztosításukat birják a rövidebb munkaidőben. Ugyanis a tapasztalat azt mutatja, hogy minden munkánál a figyelem az idő haladtával lankad; legkevesbé az egyszerű, gépies mozgású munkánál, leginkább az intensív figyelmet kifejtőnél az utolsó órákban fogy. Pedig a vállalat fentartás, világítás, stb. legalább ugyanannyi, ha nem több kiadást kíván; gondatlanságból nyers anyagok veszendőbe mennek, gépek fennakadnak, elromlanak, balesetek állanak elő. Mindez észszerűen, épen a hol fenti változások keresztülvitetek, lehetetlenné teszi a hosszas munkát. Hozzá épen a több munkaszünet kellő felhasználása teszi lehetővé a munkásban az intelligens és intensív erő kifejlesztését és gyűjtését, melyre az ily változásoknál való alkalmazásában szüksége van; képes lesz esetleg több complicált gépekre egyszerre felügyelni, de nagy feladatnak hosszabb munkaidő mellett képességei fenn nem tartása, az intensív figyelem kikerülhetetlen lankadása folytán egyáltalán meg nem felelhetne.

Sajnos, a normal munkaidő leszállítása még a túlmunkaidőt ki nem küszöböli (annak, mint láttuk, sok minden útjában van), mindazáltal az összes munkaidő — a különben kisebb térre szoruló túlmunkaidő beleértésével is — ilyformán kevesebb lesz. Angliában, mely nem annyira a túlmunkaidő kiküszöbölés, mint egészben a munkaidőleszállítások terén elől áll és első volt, munkaidő-apasztások csak fenti változásokkal tarthatták fenn magukat; kölcsönösen segítették egymást a fenmaradásban. Az 1847-iki tíz órás munkaidőnek nőkre s ennek következtében a többiekre való behozatala a gyapotiparnál a gyapotipari fonótűknek és a termelésnek nagy megszorodását vonta maga után. Természetes, hogy a munkabérek is javultak, úgy, hogy a munkás nyert bér tekintetében is. 1839-ben 1819 gyapotipar-üzem volt 259.000 munkással; 1847-ben jött be a csak 10 órát megállapító act, melyből az ipar tönkrementét jósolták. E helyett 1850-ben 1932 üzem 21 millió fonótűvel, 248.000 szövőszékkal és 331.000 munkással. 1890-ben a folytonos haladás következtében 2538 üzem, még egyszer annyi fonótűvel, két és fél annyi szövőszékkal és több mint másfél annyi, vagyis 529.000 munkással volt constatálható, mint 1850-ben és össze sem hasonlíthatva az 1847 előtti állapotokkal. E mellett 1844-től 1846-ig az angol pamutfonódákban évente 523 millió font fonal állított elő 190.000 munkással; egy munkás 2754 fontot állított elő és 28 font sterling 12 shillinget kapott munkadíjat. átlag egy évben s került egy font fonal 2 sg. és 3 d.-be. 1880—1882-ig 50.000-rel több munkás évente majdnem háromannyi font fonalat állított elő, fejenként majd még egyszer annyit dolgozva s kapott 44 font stg. és 4 sg.-et munkadíjúl; és ekkor egy font fonal már csak 1 sg. és 9 d. Hasonló arányú fejlődést látunk 1844—1881-ig a pamutszövő-üzemekben is. Ezt constatálva, rövidség okáért nem részletezem. Denique a productio nagyobb, az előállítás költsége kisebb, a munkadíj emelkedettebb, teljesen hasonló arányban, mint a pamutfonókban.

Megerősíti megfigyelésünket, hogy a munkaidő-korlátozások óta Angliában a gyapotipar jövedelmezőség és minden tekintetben nagyot haladt, Schulze Gäwernitz, midőn néhány évvel ezelőtt kimutatja, hogy Angliában 9 órás napi munkaidő mellett hetenkint egy szövőmunkás 706 yard (rőf) pamut-

szövetet állít elő és kiérdemel 16 sg. 3 d.-t, addig Németországban 12 órás munkanappal 466 yardot sző és heti 11 sg. és 8 d.-t érdemel ki. A mellett 1 yard Németországban 3 d.-be, Angliában $\frac{3}{10}$ d.-vel kevesebbe került. Részletesebb kimutatás szerint pl. bizonyos fajta pamutfonalnál Németországban heti 65 óra munkaidő mellett egy pár Selv-Actor 1035 angol fontot állít elő, fontonkint 4 pfennig költségen. Schweizban kevesebb tűjű 1 pár Selv-Actor ugyanannyi munkaidő mellett 850 fontot, fontonkint 3·9 pfgért. Szászországban több tűjű Selv-Actor ugyanannyi munkaidőben 1700 fontot, fontonkint 3·3 pfg-en produkál. Oldham angol gyártelepen a legtöbb fonótűjű Selv Actor van alkalmazásban; és itt fontonkint csak 2·9 pfg költségen 1 pár gép 2600 font fonalat állít elő, noha itt legkevesebb a munkaidő, mert csak heti 55 óra. A heti keresmény is itt legnagyobb. Egy fonómunkás hetenkint 40 márkát (circa ennyi shillinget) keres, a segédmunkás persze félannyit sem; Szászországban, Németországban 21, legfeljebb 22 márkát keres hetenkint a fő- s 8 márkát a segédmunkás; Schweizban még ennél is kevesebbet; a főmunkás csak 18 márkát, a segéd $7\frac{1}{2}$ márkát szerez.

Lujo Brentano szerint Angliában éppen a rövidített munkaidő behozatala okozta a technikai s vele kapcsolatos haladást.

Felmerül az a kérdés, hogy ha a munkaidő apasztásának ilyen jó hatásai lehetnek, ezek behozatala körül az állam milyen álláspontot foglaljon el?

Semmiesetre sem állhat a következő teoriák alapjára, melyek elseje: a munkaidő minél nagyobb kiterjesztéséhez köti a nagy vállalatok megfelelő olcsó productivitását s így jövedelmezőségét; melyek másodika: a munkánélküliséget megszüntetendő, a munkáskeresletnek rövid munkaidő behozásával kívánja nagyobbítani; mindettől a munkabérek emelkedését várja. (Ez Marx teoriája.)

Az elsővel már előzőleg végeztünk. A másodikat illetőleg, a munkabérek emelkedése — mint láttuk — másból: technikai haladás, intensív munkából származik. Ezek nélkül nem áll elő s éppen azért észszerűtlen minden körülmények közt akkor is növelni a munkaszünetek útján a munkások igényeit, a mikor bérük emelkedésének, bármikép declarálja is az állam a nagyobb munkaszüneteket, gazdasági feltételei

nincsenek meg. A huddersfieldi tramway-k példája is a vára-
kozásnak nem teljesülését bizonyította; a bér leszállt és a
mellett a munkás-alkalmazás is igen kevésbé növeltetett. De
meg a tőke az olcsó munkakínálatot a mezőgazdasági mun-
kások részéről és esetleg gyarmatbeli vállalatokban felköltheti.
Nem ismétlem az amerikai építőiparosok példáját, mikor az
illusorius siker a fogyasztás drágulásával rontatott le. A drága
fogyasztást főképp az alsó osztályok érzik.

Marad tehát az államnak az eddigi tapasztalatok respec-
tálása. S munkaidőt illetőleg követendő politikáját következő-
leg jellemezném. A munkaidő-szabályozást illetőleg leginkább
az állam feladata azon tulajdonképeni munkásvédelem, mely
a korra, nemre, gyengékre és egészségveszélyes foglalkozá-
súakra terjed ki. De ha ezenkívül az állam egy, az átlagos
munkabírásnak megfelelő maximalis munkaidőt általánosság-
ban — csakhogy a túlidőnek nem mindenkor és mindenütt
kizárásával — tehát nagyjában a felnőtt munkásokra, még
pedig a férfiakra is megállapít és ha a munkaidőt illetőleg
a műhelyeket is ellenőrzésébe vonja; végül ha a munkaszüne-
tekről külön is lehetőleg gondoskodik: úgy feladatának egé-
szén eleget tesz.

Hogy az átlagos munkabírásnak megfelelő maximalis
munkaidő leszálltassék 8 órára mindenütt, vagy hogy a túl-
munkaidők mindenütt kizárassanak: az szocialistai ábránd,
melyet az állam nem valósíthatna meg. Ezek szükségességé-
nek erőszakolásával megrendíthetné a közgazdasági életet,
mely ily egységes megrendszabályozást nem tűrne. Hogy e
tekintetben haladás a közgazdasági élet normalis menetének,
fejlődésének megrendítése nélkül hol lehetséges: az élet mu-
tatja meg. A munkaidő apasztásait itt sürgősebben, ott las-
sabban, itt kisebb, ott nagyobb mérvben, a technikai fejlő-
déssel, tökéletesebb találmányokkal és rendszerekkel az élet
maga van hivatva megvalósítani.

GOROVE LÁSZLÓ

AZ ÁTIRÁSI (GIRO) FORGALOM FEJLŐ- DÉSÉRŐL HAZÁNKBAN.

Ama tapasztalás mellett, hogy az átírási üzlet iránt úgy közgazdasági, mint szakkörökben sem találkoztam azzal az érdeklődéssel, melyet ez üzlet nagy horderejű fontossága megérdemel, csak természetes az az általános tapasztalás is, hogy a cheque-átírási-, folyószámlai- s elszámolási üzletek¹⁾ mivolta a gyakorlatban rendszerint összezavartatnak. A fogalmak tisztázása és egyszerűsítése szempontjából megkísértjük az átírási üzletet bemutatni mai alakjában, a mily irányban ez nálunk kifejlődött, kapcsolatban a cheque-üzlettel, valamint további összefüggésben az elszámolási intézménnyel, illetőleg helyesebben, az átírási üzletet mint olyant akarom kiemelni, mint a melynek forgalmát a cheque-üzlet s az elszámolás oly lényegesen befolyásolják, hogy csak e két üzlet belevonásával s ezek hathatós fejlesztésével és fejlődésével mutat az nálunk is a legújabb időkben erősebb haladást. Szólunk tehát az átírási üzlet mellett a cheque-üzletről s elszámolásról is, a két utóbbiról azonban ez alkalommal csak oly terjedelemben, a mint azt az átírási üzlettel való egybefüggésük megköveteli.

¹⁾ Az »átírási üzlet« és »leszámolás« kifejezésekre vonatkozólag azt hiszem, hogy a mi az elsőt illeti, az idegenszerű »giro-üzlet« helyett, melyből a »giro« szó amugy is több fogalom megjelölésére használtatik, teljes joggal használhatjuk az »átírási üzlet« elnevezést, mely kizárólag ez üzletágat jelöli meg. Az osztrák-magyar bank alapszabályaiban a »forgatmányi üzlet« kifejezés használtatik, a »Közgazd. ismeretek tára«-ban az »átutalási forgalom« megjelölést találjuk. Az előbbi kifejezést egészen el kell ejtenünk, utóbbi fölött előnyt adunk az »átírási üzlet« kifejezésnek azért, mert a műveletek átutalások ugyan, de tényleg átírás által történnek. A mi a másodikat a »leszámolást« illeti, ez sem szerencsés szó, de nálunk a »clearing« kifejezésre ez honosodott meg. Legyen szabad utalnunk arra, hogy ez tévedésekre ad alkalmat, miután az »escompt«-ot magyarul »leszámitolás«-nak mondjuk. Ezért mi következetesen az »elszámolás« szót fogjuk használni.

Az átirási üzlet alapjának — mai alakjában — a folyószámla-üzletet tekinthetjük, bár ez a megkülönböztetés nem bir elvi jelentőséggel, csak kimutatja a közeli rokonságot, mely a kettő között fennáll.¹⁾ Találunk azonban köztük különbséget is, melyek azonban korántsem oly természetűek, hogy a kettőt mereven elválasztanák s melyek ez üzletek más irányu fejlődése mellett meg ne változnának, de melyek másrészt épen az átirási üzlet fejlődési irányát jelölik, melyben az a monarchiában, illetőleg hazánkban halad.

Folyószámla-üzletnél a betétek rendszerint kamatoznak, míg az átirási üzlet úgy alakult,²⁾ hogy ennél a betétek nem kamatoznak vagy csak igen mérsékelten — arányítva a bankkamatlábhoz (a postatakarékpénztár forgalma számára a törvény maximális 3⁰/o-ot állapít meg, ma 2⁰/o-ot fizet). Az átirási üzletben szerepel az u. n. törzsösszeg (törzsbetét — Minimalguthaben), mely minden számlatulajdonosra nézve az általa elért összeforgalomhoz arányítva — állapittatik meg, s mely egyrészt az intézetek rendelkezésére álló állandó pénzalapot képez, másrészt melynek kamatai az intézetekre nézve ama szolgáltatásoknak és költségeknek képezik (ma még például az osztrák-magyar banknál a törzsbetétek s általában az átirási álladék csekélysége miatt nem egyenlő értékű) ellenértékét, melyeket az átirási üzlet bevezetése és fentartása igényel.

Üzleti életünkbe egy kissé mélyebb pillantást vetve, a folyószámla- és átirási üzlet sajátlagos jellegének, alakulatának magyarázatát nyerjük. A folyószámla stabilis jellegű számla, az átirási számla átfutó jellegű, elszámolást közvetítő számla. A folyó számla inkább a kisebb üzletemberek, de főleg oly tőkebirtokosok számlája, kik tőkéjük után biztos, fixirozott kamatokat kívánnak, az elhelyezett összegeket ritkán forgatják s főleg a biztos gyümölcsözésre helyeznek súlyt. Ezzel szemben az átirási számla a pénzüintézetek, nagykereskedők, bankárok (nálunk főleg a leszámítolással foglalkozók) számlája, az összegek csak átvonulnak rajta rendeltetési helyükre, fizetések, különböző üzletekből eredő tartozások és követelések bonyolítatnak le, szóval az összegek özönlése folytonos, de tőke

¹⁾ Az osztrák-magyar bank alapszabályaiban (56. cikk) például azonosítva találjuk a kettőt a következő kifejezésben: . . . folyó számla (giro) üzlet . . .

²⁾ Ez alakulás megokolására még visszatérek!

állandóan — a törzssösszegetől eltekintve — nem marad rajta. Beláthatjuk, hogy az átirási üzlet ily alakulata mellett az esetleges nem kamatozás csekély jelentőségű ugyan, mindamellett fenmarad a kérdés nagy fontossága, vajjon: nem várható-e az átirási üzlet nagyobb fellendülése oly berendezéstől, mely az átirási számlán levő összegek álladékat kamatoztatja, a végzett műveletek s kiadások ellenértéke fejében pedig illetéket szed? Utóbbi rendszer nálunk a postatakarékpénztárnál nyert alkalmazást, előbbi az osztrák-magyar bank által is elfogadott rendszer. Mi e helyen csak azt említjük meg, hogy banktechnikai szempontból az álladékat kamatoztatlanul hagyó, de a műveleteket díj nélkül végző rendszer sokkal tisztább és egyszerűbb, miután így maga az átirás nem komplikáltatik egyfelől kamat, másrészen illetékszámítások által, s így természetesen az ügykezelés is frissebb, gyorsabb. A számlatulajdonosok s így a közgazdasági érdek a kamatozás mellett dönt ugyan, de nem bizonyos s az álladék mindenkor magasságától és stabilitásától függ — hogy vajjon a kamat tetemesen felülmulná-e azon összegeket, melyek illetékek fejében fizettetnek. Az álladék emelkedése azonban minden esetre fontossággal bírna az intézetekre nézve is, mert így emelkednék a tőkeerő, mely rövid lejáratu gyümölcsöző befektetésekre alkalmazható. Az átirási számlák álladéka az osztrák-magyar banknál 1890 végén 4·034 millió forint, tehát egyáltalában nem tekintélyes összeg, arányitva a hasonló szervezettel bíró (tehát kamatot szintén nem fizető) német birodalmi bank átirási álladékához, mely ez év végén 248·149 millió márka. Az osztrák-magyar bank álladéka ma sem mutat még lényeges emelkedést. Mi ez itt feltüntetett nagy különbség okát a nép üzleti fejlettségében keressük. Ott már teljesen át vannak hatva az átirási üzlettel járó nagy előnyöktől, élnek az üzlettel, mely javukat szolgálja. Nálunk nem értük el még e magaslatot, nálunk a számlatulajdonos a kamatozásban látja a legnagyobb hasznát, az előnyök kihasználására, sajnos sokszor még a lehetőség is hiányzik. Visszatükröződik e tény ama körülményben is, hogy ha a tulajdonképeni folyószámla-üzletről szólnánk, melyet valamennyi bank felvett rendszeres üzlete körébe, sokkal élénkebb fejlődésről tehetnénk tanuságot. A folyószámla-üzlet azonban mai alakjában nálunk csak a helyi forgalomban játszhatik szerepet,

miután intézeteink nem bírnak a központi jegybankéhoz hasonló kiterjedt fiókhálózattal, de ettől eltekintve sem nyújthatja előbbi az átírási üzlet összes előnyeit. Kereskedelmünk s finansziális életünk további fejlődésével, s főleg a valuta-rendezés után, elérjük talán azt az időt, hogy minden valamire való kereskedő — a mint czégét bejegyezteti — úgy átírási számlával is fog bírni, mint a melyet szintén egy az üzlet folytatásához szükséges lényeges kiegészítő résznek fog tekinteni!

A további különbséget folyószámla- és átírási üzlet közt abban is találjuk, hogy míg a folyószámlák jelentékeny része a tulajdonos által a banknál letett értékek alapján nyitvatnak meg, s hogy a számlatulajdonos ezen letett értékek számlája javára irt kamatai felett, vagy maga az érték bizonyos százaléka erejéig (s ez mint kölcsön-üzlet jelentkezik) rendelkezhetik, továbbá hogy míg a folyószámla-üzletben a legkülönbébb pénz- és hitelműveletek alapján szerezhetőek követelések (jelzálog-hitel, személyi hitel, stb.), melyek a különféle nemű folyószámlák keletkezésének szolgálnak alapul, addig az átírási üzletnél mindez ki van zárva, a bank szigorúan véve nem hitelez, az átírási számlán valamely üzlet tiszta végeredménye jelenik meg mint követelés, mely fölött a számlatulajdonos rendelkezhetik. Ez azonban tudtunkkal csak a német birodalmi bank és az osztrák-magyar bank átírási üzletének alakulata, mert már pl. a »Banque de France« átírási számlái többfélék. Vannak u. i.

1. számlák váltóleszámitolási joggal; ezek a számlatulajdonost felruházzák a joggal, hogy váltókat nyújthatnak be leszámítolás végett, követeléseik felett rendelkezhetnek cheque-vel, telepíthetnek a banknál díjtalanul, használhatják a bankot fizetések eszközzésére (Ez megfelel az osztrák-magyar bank átírási rendszerének.);
2. számlák előlegek felvételére való engedélylyel, természetesen kamatozással;
3. számlák letéttel egybekötve, melyeket letétek után nyitnak, s melyek erejéig a tulajdonos cheque-vel disponálhat (Ez a mi tulajdonképeni folyószámla-üzleti alakzatunk.);
4. közönséges átírási számlák, az első pontban felsorolt jogokban részesítik a számlatulajdonost, kivéve a leszámítolást.

Vannak még külső számlák oly üzletfelek részére, kiknek lakóhelye nincs a bank piaczn. Ezek ugyanazon jogokat és előnyöket élvezik, mint a fent elősoroltak.

A számbeli adatok az 1897. évről a következő képet adják: összes számlatulajdonosok száma 27.304. E szám a különböző számla-nemek szerint következőleg oszlik fel:

1. 5967 — 21·85 ⁰ / ₀	} Az átírási számlák forgalma 1897-ben 43 milliárd frankot tett ki. ¹⁾
2. 8618 — 31·56 ⁰ / ₀	
3. 7229 — 26·48 ⁰ / ₀	
4. 5490 — 20·11 ⁰ / ₀	

Átírási üzletnél a törzsbetétek csorbithatatlanságát az egyes intézetek szigorúan megkövetelik, mely körülmény nagyon is indokolható különösen a cheque-forgalom akadálytalan lebonyolíthatása érdekében is.

Végül — nem helyes ugyan — lényeges különbséggé vált a folyószámla és átírási üzlet között az, hogy az átírási üzlet a cheque-vel válthatatlan kapcsolatban inauguráltatott, a mennyiben a számlatulajdonos követelése felett kizárólag csak cheque-vel rendelkezhetik, míg a folyószámla-üzletben ezen rendelkezés a cheque mellőzésével nem csak utalvánnyal, de levélbeli megbízás alapján is történhetik, mely eljárás homlok-egyenest ellenkezik a kitűzött czéllal, melynek elérésére törekednünk kell. Ha ezen körülmény a folyószámla-üzletnél fenn nem forogna, úgy semmi sem indokolná, hogy folyószámla- és átírási üzlet között egyáltalában különbséget tegyünk, s egyszerűen kamatozó- és nem kamatozó folyószámlákról beszéljünk.

Egy fejlődési processus áll előttünk, hogy mint változott át folyószámla és utalvány az újabb idők nagymértékű üzleti forgalmában átírási számlává és cheque-ké. A szoros kapcsolat folytán, mely átírási- és cheque-üzlet közt fennáll, az átírási üzletet a továbbiak folyamán mint oly fogalmat vesszük, mely már eo ipso magában rejti a cheque-üzletet is.

Kautznál az átírási üzlet következő definitióját találjuk: ²⁾ »Az átírási üzlet« — ugymond — »abban áll, hogy ugyanazon városban lakozó kereskedők valami közös és veszély (névszerint tolvajlás, tűzkár, stb.) ellen kellőleg biztosított

¹⁾ Dr. Halász Sándor »Közzgazd. ismeretek tára«: Átutalási (giro) forgalom.

²⁾ Nemzetgazdaságtan II. kötet, 391. l.

helyiségben nemes érczet vagy rudakban, vagy érmealakban állandóan letesznek, s egymás közt eszközölt vétéleiket és eladásait az intézetnél vezetett főkönyv alapján olykép foganosítják, hogy mindegyiknek illető ércösszegéből annyi, a mennyit az általa megvásárolt árúk értéke kitesz, az eladónak ércösszegéhez átiratlik». Hát ez az átirási üzlet régi alakja, mely ma már, az alap-principiumoktól eltekintve, tartalmilag lényeges átalakulásokon ment keresztül. Ezek főbb vonásaikban a következők:

1. A kizárólagos helyi forgalom a piacról piacra szóló átutalások által helyközi forgalommá alakul át. Egy hálózat formálódik tehát, mely beágazza az egész országot, s megadja az alapot, melyen tovább építhetünk.

2. Kizárólag csak nemes érczek helyett általában értékek (pénzek, rövid lejáratu váltók és értékpapírok, stb.) adatnak át jóváírás végett.

3. Ez üzlet lehető kiterjesztése czéljából (a résztvevők számával emelkedvén az üzlet által nyújtott előnyök) átutalások történhetnek olyanok részéről is, a kik nem számlatulajdonosok, míg a régi alakulatban csak számlatulajdonosok közt volt lehetséges átirás.

4. A betétek — mint már említettük — ma kamatozhatnak is (bár az intézetek legtöbbje nem ad kamatot), míg a régi intézetek kamatot egyáltalában nem fizettek.

Az átirási üzlet jelentőségben még inkább emelkedik, midőn az elszámolás szolgálatába lép. Feltűnhetik nekünk itt egy lánczkapcsolat, mely a kölcsönös elszámolások folytán áll elő s a mint elszámolnak egyes gazdaságok, magánosok egymás közt — főleg Angliában, az Egyesült Államokban bankáraik közvetítésével — kik helyettük a fizetési, elszámolási, pénzkezelési teendőket végzik — ép úgy elszámolnak a bankárok és bankok a leszámoló-egyletben — náluk Clearing House-nek hívják, — mód nélkül megkönnyítve ez által munkájokat s egyszerűsítve a bonyolódott fizetési mechanizmust, tartozások és követelések papirosan, írásban való compensatioja után a fenmaradó egyenleget fizetvén csak ki készpénzzel, vagy még ezt sem teszik, hanem a tartozást vagy követelést átirási számlájukra vezetik, elkerülve így teljesen a készpénzzel való fizetést. Ezt a finincialis tökéletességet az üzleti eljárásban általánosan elérve, méltán elmondhatjuk egy nemzetről, hogy

felemelkedett azon magaslatra, melyről áttekintheti a nagy-szerű forgalom tágas mezőit, teljesen hatalmában tartva így egy hatalmas világkereskedelmet.

Bár a mai ujjaalakult átírási üzlet alapjait az elmúlt idők elavult, de hasonló intézményeiben fellelhetjük, mégis ki kell emelnünk azt, hogy a mint különbségek állanak fenn ma már a régi és új átírási üzlet között, melyeket utóbbi lényeges fejlődése által csak növel, úgy különböznek az okok, az érdekek, melyek életet adtak a régi átírási üzletnek, s melyek napjainkban befolyásolják a fejlődést, s a célok, melyeket amaz szolgált, s melyeket ez elérni törekszik. A mai átírási üzlet tudjuk, hogy nagy megtakarítást, nagy egyszerűsítést, biztosságot kölcsönöz a forgalomnak, melyben a cheque egy igen fontos pénzhelyettesítő szerepét veszi fel, s az elszámolás is ugyanezen célú mozditja elő minimalis készpénzfizetéssel bonyolítván le milliárdnyi forgalmat.

Már pedig különösen ez utóbb említett előny napjainkban — gazdasági forgalmunk folytonos emelkedése mellett — feltétlen fontossággal bír, mely fontosság valutarendezésünk keresztülvitele után csak növekedni fog. Hangsúlyozni kell azonban azt is, hogy e szervezet magas fejlődési fokon lényegesen súlyosbitja a válságokat, mik sohasem járnak a gazdasági élet oly erős megrázkódtatásával oly országokban, hol sok pénz van forgalomban (Franciaország).

A régi átírási bankoknak a régi értelemben és szerkezetben ma már nincs jelentőségük, miután az okok, melyek miatt alapitattak (rossz közbiztonsági állapotok, gazdasági s társadalmi viszonyok, stb.) valamint az általuk elérni szándékolt célok: a rossz pénzek használatából származó veszteségek, a nemes érczek szállításával járó veszélyek (rablás, tengeri szállítás, stb.) elkerülése, ma már jórészt megszűntek. Kautz is említi, hogy »napjainkban e nemű intézeteknek (t. i. a tisztán átírási [letéti] bankoknak) jelentősége alig van már; azon három főelőnyük, hogy t. i. a letéti érték biztosságát eszközlik, a valuta stabilitását elősegítik és igen egyszerű fizetés-módot tesznek lehetővé: korunk jog-, pénz- és hitelügyi viszonyai mellett nyomatékkal már nem bírnak; maga a giro-üzlet pedig a modern letéti bankok által czélszerűbben vitetik«. S tényleg úgy van, hogy tisztán átírási üzlettel foglalkozó bankok napjainkban nincsenek »a legujabbkori

bankfejlődés a giro-bankok teljes mellőzésére vezetett». Igaz ugyan, hogy »egészben véve a giro-bank-üzlet alsóbb fejlődési fokra mutat (közgazdasági- és társadalmi élet), hol még a pénz- és értékforgalom lassu és sok rossz fizetési eszköz van a forgásban«, de mi érdekes jelenségnek tartjuk azt, hogy »ez alsóbb fejlődési fokra mutató« üzlet hordja méhében a mai nagy arányokat öltött cheque-üzletet, valamint az elszámolási üzletet is sok milliárdnyi forgalmával. Az átirási üzlet nagy fontosságát a szerint kell tehát mind jobban méltányolnunk — a számlatulajdonosok számát mint egyenlő jelentőségű faktort említve — a mint az mind több és több üzletággal lép összeköttetésbe és így mind nagyobb és nagyobb forgalmat ölel fel.

Lényeges fordulópont volt természetesen az átirási üzlet fejlődésében az elszámoló egyletek (Clearing House-ok) megalkakulása, a mennyiben ez új intézmény hatalmas forgalmat terelt ismét az átirási üzlet felé. Tartozások és követelések megjelennek az átirási számlákon — tetemes mérvben növelvén a revirement-ot is, — és a különbözetek is itt nyernek kiegyenlítést. A közvetítő mindenütt a cheque. A befolyást, melyet az átirási revirement-ra az elszámolás gyakorol, következő adatokkal tüntethetjük ki: az osztrák-magyar bank átirási revirementja 1872-ben még 864·979 millió forint (ez csak ausztriai forgalom), míg 1873-ban a »Wiener Saldirungs-Verein« fennállása első évében már 1229·148 millió forint. Már itt is meg kell említenünk, hogy a revirement magassága korántsem bizonyít okvetlen a mellett, hogy az átirási üzlet a maga céljainak vagy mondhatjuk a bank intentióinak megfelelőleg vétetik igénybe. Tagadhatatlan azonban, hogy az elszámolás belevonása az átirási forgalomba csak növelte az előnyöket, melyek egy részével az üzlet még régi alakjában is birt. Azon előnyök, hogy a felek a pénznek olvasása, ide-oda hordozásával fáradságot és igen sok időt takarítanak meg s a pénznek otthon való őrzésével járó kellemetlenségtől megkíméltetnek; továbbá a fémnek kopása és értékenyészése (ércz-valutával bíró országban) kikerültetik, másfelől, hogy az átirási üzletben résztvevők — elég indokoltan — nagyobb hitelt élveznek, — ma fokozott mérvben állanak fenn. A bank a számlatulajdonosnak e hitelét, az irántuk nyilatkozó bizalmat csak fokozza, mikor a cheque-ek realitása felett szigorúan őrködik,

fentartva magának a jogot, az üzleti összeköttetést bármikor megszakítani, mihelyt cheque-ek állittatnak ki, melyek követelés hiányában nem érvényesíthetők. Hogy pedig a hitel és bizalom átirási számlatulajdonosok irányában tényleg emelkedik, elégszer tapasztalhatjuk üzletembereink körében, hol a számlatulajdonosi minőség mindig mint valami kitüntetés — egy embert a többiek közül kiemelő szerencsés helyzet emlegettetik. Az osztrák-magyar bank fakultatív formában kimondott váltóleszámitolási szabálya — melynek értelmében rendszerint csak átirási számlatulajdonosok váltói fogadtatnak el leszámítolásra, elég szilárd alapot nyújt az illető számlatulajdonos hitelképességére.

Intézményünk előnyeit teljes mérvben felismerte halhatatlan érdemű Barossunk is, midőn a külföld nagyszerű eredményein buzdulva elhatározta, hogy a m. kir. postatakarékpénztár ügykörébe ez üzletágat is felveszi. A terv az 1889. évi XXXIV. t.-cikkben valósult meg. Olyannyira el kell ismernünk az átirási üzlet által nyújtott előnyöket s a közgazdasági nagy jelentőséget, melyeket annak terjesztése s fejlesztése által szolgálunk, hogy csak természetesnek találjuk a nézetet, mely szerint a postatakarékpénztári működés ily irányú kibővítésével arányosan emelkedik értékben és hatásban azon humánus és közjót szolgáló tevékenység, melynek kifejtése végett az intézet főképen felállított. Nemzeti és közgazdasági érdekeink kiváló figyelembe vétele mellett s támogatása mellett — de csakis így! — sohasem lesz kifogásunk, ha a m. kir. postatakarékpénztár »az állami kincstárba szállíthatja feleslegeit s egyik jövedelmi faktora leend az állami háztartásnak!«

Nem engedi terünk sem, hogy a postatakarékpénztár működésére részletesebben kitérjünk — a mi fontosságának teljes elismerését természetesen nem érinti, de másrészt ez intézmény szerverzetét, működését s egész mivoltát dr. Halász Sándor többrendbeli jeles dolgozatában oly behatóan s alaposan tárgyalta, (melyek nekünk is több irányban támpontokul szolgáltak), hogy ujat e részben nem is tudnánk mondani. Dolgozatom keretébe — a teljesség okáért — felvettem a dr. Halász által közrebocsátott statisztikai adatokat, melyek a cheque-és clearing-forgalom nagyságáról s megalapítása óta növekedéséről világosítanak fel minket.

É v	Számlatulajdonosok száma	Tételszám	Évi forgalom millió forint
1890	910	425.336	124'192
1891	1.417	911.076	272'145
1892	1.938	1,289.552	393'036
1893	2.568	1,682.191	494'133
1894	3.181	2,049.029	562'051
1895	3.767	2,428.218	651'978
1896	4.517	2,832.016	756'281
1897	5.244	3,320.489	914'299

Az átkönyvelés (clearing) után foganatosított kiegyenlítések emelkedése bir reánk nézve a legnagyobb fontossággal. Erre nézve a postatakarékpénztárnál következő haladás konstatalható.

É v	A betéteknél	A kifizetéseknél
1890	17'97 ⁰ / ₀	18'52 ⁰ / ₀
1895	21'16 ⁰ / ₀	19'91 ⁰ / ₀
1897	25'53 ⁰ / ₀	18'96 ⁰ / ₀

Az emelkedés, mely az átirási üzlet valódi és tulajdonképeni természetének és rendeltetésének megfelelő haladást bizonyít, nem rohamos ugyan, de kedvező arányokat mutat fel.

Meg kell még emlékeznünk az osztrák-magyar bank átirási üzletéről az elért szép eredmények mellett már azért is, mert a postatakarékpénztár mellett ez az egyedüli intézet, mely évek hosszú sora óta végzi az uttörés nehéz munkáját, s mert az átirási üzlet állásáról hazánkban csak ez által nyerünk teljes képet.

Mielőtt azonban tovább mennénk, a tizenhárom legelőkelőbb budapesti pénzintézet és a Frankl és társa czég által 1894-ben alapított »budapesti giro- és pénztár-egylet részvénytársaságot« is meg kell emlitenünk, mint oly intézményt, mely a tőzsdei ügyletek lebonyolításának ellátása mellett e célra ugyszólván Clearing House-t képez, az átirási üzletet a maga teljességében felvette működési körébe. Az alapsza-

bályok 6. §-a részletesen felsorolja mindazon üzleteket, melyek a társaság üzletkörét képezik, s melyeket kizárólag a társaság átírási számlatulajdonosai vehetnek igénybe. A 7. §. szerint azonban »csak Budapesten székelő czégek és egyének részére nyithat giro-számlát.« A betétek nem kamatoznak ugyan, de a társaság átírási számlatulajdonosai részesednek a nyereségben azon tőkeösszegek arányában, melyeket azok a társaságnál kamatmentes betétként elhelyeznek — azon időtartam számításbavételével, melyen át a tőkék a társaságnál az üzleti év alatt el voltak helyezve. A nyereség-részesedés azonban kontingentálva van, a mennyiben az említett tőkeösszegek évi négy százalékos kamatozását felül nem haladhatja. A társaság által 1898-ban elért forgalom nagyságát következő adatok mutatják:

Az átírási forgalom 590¹⁸⁸ millió forint. Átírási számla álladék decz. 31-én 632.174 frt 84 kr. Az összforgalom az 1895. év 827⁶⁷⁷ millió és az 1897. év 618⁸⁸² millió forint forgalmával szemben csökkenést mutat. A társaságra kiállított pénz-cheque beváltatott 4982 darab 178,547.222 frt 87 kr. értékben s 95 darab keresztezett cheque (átutalásra használatnak) 10,348.013 frt 69 kr. értékben, összesen 5077 darab 188,985.236 frt 56 kr. értékben. Itt az előző évekhez képest emelkedés konstatálható.

Az osztrák-magyar bank átírási üzletére vonatkozólag Mecenseffy »Az osztrák-magyar bank igazgatása 1886—1895« című művéből vesszük a következőket:

Már az 1816-ban alakult osztrák nemzeti bank 1817. július 15-iki alapszabályaiban is történt ugyan gondoskodás az átírási üzletről, de 1841-ig egyáltalában nem lépett életbe, mivel arra a kereskedelmi világban nem mutatkozott szükség. Az első alapszabályok 15. §-a így szól: »Mint girobank átvesz minden Bécsben lakó részvényestől, a mig ezen minőségben megmarad, megőrzés végett valuta szerint pénzeket, a melyek fölött utalvány vagy az ezen célra megnyitott számlán való leírás által szabadon rendelkezhetni.« Látjuk itt az üzlet nagy megkötöttségét, csak »Bécsben lakó« és csak »részvényes« nyitathat számlát. 1842. május havában a bank a császár határozott kívánságára giro-osztályt állított ugyan fel, miután az 1841. július hó 1-én kelt második privilegium alapján az átírási üzletre vonatkozó szabályzatok lényegesen módosítottak,

t. i. hozzáférhetőbbé tették az üzletet a kereskedő világ számára, de csak kevés czég nyitattott magának számlát s ez a kevés is vagy egyáltalában nem használta a számlát, vagy csak esedékes váltói beszédése alkalmával, tehát kizárólag oly célra, melyet egyedül szolgálni teljesen ellenkezik az átírási üzlet szellemével. A bank a szaporodó beszédési költségek fedezésére 1856. június havában az átírási osztály váltóira nézve $\frac{1}{4}^0/00$ díjat állapított meg, mely intézkedés az átírási forgalom rohamos csökkenését vonta maga után (a forgalom az 1855-ben kimutatott 244 $\frac{1}{2}$ millió p. forintról 1857-ben 29 $\frac{1}{2}$ millió p. forintra szállott le, melyet nem tartóztathatott fel többé sem a díjnak 1864-ben történt megszüntetése, sem a kísérlet, mely az átírási forgalom számára egy Clearing House (a bécsi »Saldo Saal«) felállítása által szélesebb alapot létesíteni törekedett. 1865-ben az átírási forgalom 6 $\frac{1}{2}$ millió o. é. forint, 1866-ban 6 $\frac{3}{4}$ millió (ez a legkisebb forgalom). E minimális forgalom okozója a nagy államjegy-forgalom, melyről ez év különösen nevezetes. Itt láthatjuk legfeltűnőbben az érdekes és jelentőségteljes összefüggést, melylyel a valuta az átírási forgalmat befolyásolja, s mely befolyás egyszerűen abban nyilvánul, hogy papírpénz mellett — mely a szükséghez képest szaporítható — nem forog fenn a kényszer, mely a fizetési eszközökkel való takarékoskodásra int, s mi önkénytelenül rávezet arra, hogy minél nagyobb forgalmat bonyolítsunk le készfizetés nélkül, míg az érczvaluta egyenesen ráutal mindezekre, nemcsak kényelmi okoknál fogva, s mert megszabadulni igyekezünk az olvasással, mérlegeléssel, szállítással járó költségektől, de nagy az idővesztés is és a mi fő, szűk pénzviszonyok alkalmával éppenséggel nem szaporítható a nemesérczpénz tetszés szerint. Fenforog ez összefüggés az átírási üzlettel, sok készpénz és kevesebb készpénz esetében is és erre vonatkozólag csak arra utalunk, hogy Franciaországban, ebben az aranyban oly gazdag államban az átírási üzlet még ma sincs a fejlődés megfelelő magaslatán.

Az átírási forgalom újabb emelkedése részben egy az alapszabályokban foglalt korlátozás (mely szerint a bank az átírási forgalom útján befolyt pénzeknek csak felét helyezhette el gyümölcsözően) megszüntetésének, részben a gazdasági élet élénkebb lendületének (a hetvenes évek elején) és az eddigi »Saldo Saal«-nak 1872-ben »Wiener Saldirungs-Verein«-né

történetátalakításának és ujjaszervezésének köszönhető. Egyebekben az üzletvilág az átírási forgalom élénkítésére irányzott minden törekvésnek ezentúl is hozzáférhetetlen maradt. Az 1887. év végén a bécsi főintézetnek még mindig csak 16 számlatulajdonosa volt. Budapesten az átírási üzlet 1880. január havában rendeztetett be, de 1887-ig egyetlen egy cég sem nyitattott magának számlát (a bank fiókintézeteinél még nem vezette be az átírási üzletet). Az 1887-iki szabadalom elnyerése után a bank a német birodalmi bank átírási üzletének berendezését véve mintául, 1888. január 2-án létesíti a helyközi forgalmat, berendezzi az átírási üzletet fiókintézeteinél is. Ez intézkedések üdvös hatása nem marad el, az emelkedést az alábbi táblázat mutatja. A késlekedés miatt — melylyel az interlokális forgalom felvétele mindez ideig elodáztatott — a bankot nem érheti szemrehányás, miután intézkedéseiben kötve volt az alapszabályok 84. és 110-ik cikkelye által.

É v	Átírási számlák száma	Összforgalom Magyarországon		
		budapesti főintézet ezer frt	vidéki bankintézetek ezer frt	összesen ezer frt
1888	327	627.365	216.447	843.812
1889	797	735.514	325.347	1,060.761
1890	961	766.604	399.302	1,165.906
1891	1.267	1,098.152	504.641	1,602.793
1892	1.447	1,207.752	590.046	1,797.798
1893	1.849	1,701.207	765.637	2,466.844
1894	1.987	1,665.836	811.999	2,477.835
1895	2.120	1,823.144	871.250	2,694.394
1896	2.215	1,744.233	932.587	2,676.820
1897	2.275	2,075.890	951.688	3,027.578
1898	2.311	2,301.690	1,073.605	3,375.295

A hirtelen nagy emelkedés, mely 1892-ről 1893-ra úgy a számlatulajdonosok száma, valamint a forgalom tekintetében észlelhető, arra vezetendő vissza, hogy a bank, ebben is a német birodalmi bank példáját követve, az 1893. év február havában elvül mondotta ki, — mint erről már megemlékeztünk, — hogy rendszerint csak átírási számlatulajdonos nyújthat be váltókat leszámítolás végett.

Ez az átirási üzlet mai képe, mely mint látjuk, daczára annak, hogy monarchiánk csaknem kizárólagos papirpénz forgalma az átirási forgalomnak nem kedvező és daczára mindazon akadályoknak, melyeket különféle előitéletek és megörögzött szokások még most is ezen forgalom fejlődése elé gördítenek, az — a két főintézet és valamennyi fiókintézetre kiterjedő tágabb alapjain aránylag gyors lendületet vett — így szól a jelentés, mely a monarchia forgalmáról számol be.

További tárgyalásaink folyamán is többször ki fog tűnni felállított elvünk helyessége, mely szerint: valamely nép finanziaális műveltsége fordított arányban áll azon százalékkal, melyet a fizetéseknek készpénzzel történt kiegyenlítése ad.

A haladás mértékét jellemző ezen elvből kiindulva, s ezen szempontok szerint tekintve hazai viszonyainkat, még inkább kitűnik, hogy a konzervatív s mindennemű finanziaális ideálokat nélkülöző általános üzleti nézetek és elvek — melyek a kereskedelem és ipar különböző ágaiban tevékeny polgárainkat vezérlik, s ebből kifolyólag üzleti tevékenységük is — mily szerény, hogy ne mondjuk kezdetleges keretekben mozog. Dr. Halász már említett, tárgyunkról irt elmés dolgozatában 1893-ban így jellemzi a helyzetet: »Mialatt a művelt nyugot államaiban a cheque- és ezzel szoros kapcsolatban álló girorendszer a fejlettségnek valóban hatalmas jelenségeit mutatja, addig nálunk a fizetési módszerek ezen tökéletes alakja, mondhatni, még alig van túl a kezdet stadiumán«. Ma hat év mult el azóta, de a fenti idézetet ma is mint olyant kell közölnünk, mely megfelel a viszonyoknak. A haladás lassú, nagyon lassú, az erőteljesebb fejlődésnek sok más, még megemlitendő tényezőtől eltekintve, alapjában utját állja valutaügyünk vergődése, melynek rendezése elé pedig akkor a legszebb reményekkel telve tekintettünk. A külföld s különösen Anglia és az Egyesült-Államok mutatják a jelenkornak a pénzforgalom terén a legnagyobb haladás utját, azon utat, melyen az »egyszerűsítést« keressük, a legnagyobb fizetési bonyodalmakat a lehető legegyszerűbb és legsimább módon oldjuk meg. Az idő- és erőpazarlás meggátlása czélja ezen egyszerűsítésnek, tehát egy oly közgazdaságilag egyetemes fontossággal bíró törekvés, melynek üdvös kihatását a duzzadó állami és társadalmi erő mutatja. Igaz, hazai állapotainkat is az egyszerűség jellemzi, ámde nem az az ideális egyszerűség, mely a pénzműveleti

mechanismus bonyodalmas szerkezetét a haladásból kifolyó egyszerűsítéssel pótolja, hanem a kezdetlegesség egyszerűsége, a csereforgalom alsóbb foka. Annyira már haladtunk, hogy a pénzhelyettesítésről gondoskodtunk; a váltó már nálunk is fontos szerepet játszik, keresztül hatolt már társadalmunk minden rétegén, de ezzel végeztünk is. A cheque nálunk még mindig idegenszerű fogalom, a folyószámla- és átírási-üzlet csecsemőkorukat élők s az »adva adok« elv mozgatja pénzforgalmi gépezetünket. Angliában és az Egyesült-Államokban a forgalomban a fizetések kiegyenlítésénél csak egy százalék a készpénz, a többi átírással és cheque-kel, illetőleg elszámolás útján egyenlített ki. Nálunk az összes forgalomnak csak egy minimális töredéke, talán 20% az, melynél nem készpénz a kiegyenlítő eszköz. Ez a kiegyenlítés egyszerűségének két ellenkező sarkpontja, egyfelől a finanziaális műveltségből folyó ideális, másfelől pedig a csereforgalom első stadiumához hasonlító egyszerűség. Megbízható adataink nincsenek ugyan a magyarországi cheque-forgalom nagyságáról, de ismerjük üzleti viszonyainkat annyira, — különösen értve a vidéki intézeteket — hogy elmondhassuk, miszerint cheque-forgalmunk a készpénz forgalomhoz képest alig számottevő s még a kimutatható cheque-forgalomban is nagy a száma s összege az oly cheque-eknek, melyekkel a számlatulajdonos egyszerűen csak felveszi pénzét. Majdnem így állunk az átírási üzlettel is. Bankok, takarékpénztárak, néhány nagyobb kereskedőház veszik csak igénybe — a szó valódi értelmében véve — az átírási üzletet, csak ezek használják ki valóban az általa nyújtott nagy előnyöket, ezek mellett tökések nagy tömege, milliók és milliók az eddig megszokott időt és erőt pazarló módon vándorolnak ide-oda. Nagyobb gazdasági fejlettség mellett mindezen viszonyok lényegesen javulni fognak, azért sem kicsinylés, sem szemrehányás nem akar lenni az, mit elmondottunk, de a tényleges viszonyok hű képét adni — ez elől nem lehet kitérni. Mert elvégre a konzervatizmust, ezt a ragaszkodást a régi, megszokott rendszerhez, magyarázni tudjuk. Hiszen megvan a polgárok ezen konzervatív ragaszkodása állami-, közigazgatási szervezetünkhöz is, láthatjuk ezt nagyon sok társadalmi szokásnál is, nem czáfolja ez meg magát a közgazdasági, az üzleti téren sem. Lépésről-lépésre kell tért hódítanunk és világosságot gyűjtanunk ott, hol sötét van.

Mindenesetre számottevő tényező elmaradottságunknál az általános műveltség is. Ha kereskedőink nagy részének sejtelve sincs arról, hogy mi az a cheque, mily előnyöket lehet elérni az átírási üzlettel, úgy bizony nehéz a küzdelem a felmerülő akadályokkal. El kell ugyan ismernünk, hogy utóbbi időben javultak a viszonyok e tekintetben is, s javul minden életbelépő nemzedékkel, de még mindig messze vagyunk azon állapottól, melynél egy ily nagy előnyökkel járó intézmény, mely kapcsolatban kereskedelmünk, iparunk párhuzamos fejlődésével, oly magas fokra emelné gazdasági életünket, közönséges, természetes, magától értetődő dolog. Takarékpénztárak, fejlett közlekedés, stb. előnyeit, jelentőségét ma már nem kell fejtegetnünk, azok a köztudatba mentek át; pedig ne feledjük, hogy kezdetben amazok sem küzdöttek kevesebb akadályokkal, mint a mi intézményünk most.

Összefoglalva a mondottakat, ezek eredményeképpen látjuk, hogy társadalmunk nem áll még a pénzügyi műveltség azon fokán, hogy az átírási forgalom az általánosság jellegét ölthetné magára. A kereskedelmi világ legfelsőbb körei már magukévá tették a vezérelveket, élnek velük, s meggyőződve az előnyökről, melyeket azok a gyakorlati életben keresztülvitelükben nyújtanak, az intézmény pártolása és terjesztése által vesznek részt a kezdet nehéz munkájában. Felvilágosítás és ismeretterjesztés által is hathatósan szolgáljuk a czélt. Kézzelfoghatólag kell megismertetni az általa elérhető könnyebbséget, eredményeket kell felmutatni, ez töri meg leginkább a közönyt, a bizalmatlanságot és az előítéleteket. Anglia világkereskedelmet igazgató genijéből csak egy szemernyit népünknek! — mert az alap megvan, ebből kiindulva s a példán buzdulva haladjunk e téren is egy az eddigieknél sokkal nagyobb eredményhez vezető uton.

Vázolni kellett kereskedelmi életünk valódi képét, hogy bemutathassuk, hogy mily keretekbe kellett az átírási üzletnek beilleszkednie, mily viszonyok között kellett megkezdnie térfoglalását, s hogy magyarázatát kereshessük annak a sajnálatos körülménynek, hogy mi, a kelet kulturális népe, még ezen a kezdetleges lépcsőfokon állunk. Mi a kik képesek voltunk megérteni azt, hogy mi az a váltó, annak szövevényességét, miért zárkózunk el annyira a cheque elől, mely egyszerűségében oly hatalmas fizetési eszközt képez, hogy a művelt nyugaton még

a bankjegyek forgalmát is képes megszorítani, s miért idegenkedünk az átírási üzlettől s végül miért nem emelkedik a »budapesti leszámoló-egylet« forgalma nagyobb mértékben?

Azokon kívül, mit ezekre vonatkozólag dolgozatom eddigi folyamán említettem, még három csoportba lehet foglalni a fejlődést hátrányosan befolyásoló közgazdasági és társadalmi tényezőket. Ezek:

1. mint mélyreható alapokat, mely gazdasági életünk minden terén érezteti bénító hatását, ismételten ki kell emelnünk silány papírpénz-forgalmunkat, az érczvaluta hiányát;
2. hiányzik nálunk azon előfeltétel, melyre ez üzlet szédületes haladása közben Angliában s az Egy. Államokban főleg támaszkodott, t. i. az a nagyon helyes szokás, hogy vagyonos emberek ott. pénzt keveset tartanak maguknál, s összes pénzügyi műveleteiket bankárjaik, bankjaik által végeztetik. E műveleteknél a fizetések átlag 90—95⁰/₀-a elszámolással, cheque-vel, átírással történik. Könnyű elképzelni, hogy már maga e körülmény is a magas kifejlődés elérésében mily jelentős szerepet vitt;
3. összehasonlítva az épen említett viszonyokkal a mi viszonyainkat, nálunk a konzervativismus, a bizalmatlanság, valami megmagyarázhatatlan ellenszenv is hozzájárulnak ahhoz, hogy ne haladhassunk oly arányokban, mint az gazdasági életünk érdekében oly kívánatos volna.

Az osztrák-magyar bank 1894-ben elért átírási forgalmát csak a német birodalmi bank ugyanez évi forgalmával hasonlítva össze, azt találjuk, hogy míg nálunk a 4425 számlatulajdonossal elért forgalom 7.049·817 millió forint, addig ott 10.794 számlán 88.643·860 millió márka, körülbelül 49.640·561 millió forint forgalom éretett el. Ez annyit jelent, hogy míg nálunk minden 9039-ik lakos számlatulajdonos, kik fejenként és átlag 1590 frt 91 krral vesznek részt az átírási forgalomban, addig a német birodalmi bank átírási forgalmában minden 4632-ik lakos vesz részt átlag 4691 frt 96 krral. A különbség azt hiszem elég szembetűnő!

A cheque a folyószámla illetőleg a letéti üzletből ered, abból táplálkozik és azt táplálja. Láttuk, hogy átiratási üzlet és cheque-üzlet mily szoros összeköttetésben áll egymással, s a forgalom, melynek eszközéül szolgálnak — az egyszerűség prototípusa. A váltónak a törvény súlya ad erőt, a cheque pedig, miután követelésen alapul, önmagában rejti a biztosság eszméjét, nélkülözhetővé teszi az érczpénzt, a forgalom ezen ballasztját, melynek tulajdonképeni hivatása, midőn pénzhelyettesítők vannak forgalomban, hogy a forgalom erős fundamentumául szolgáljon, s az egész forgalmi épületet tartsa vállain. A váltó a hitel, a cheque a követelés papírja.

A — különösen Európában a pénz, illetve érczpénz forrását és tartalékát képező — jegybankokat tartjuk hivatottnak arra, hogy a pénzforgalom idealizálására befolyást gyakoroljanak s hogy ezt elérhessék, a rendelkezésükre álló eszközöket kell kihasználniok. Minden jegybank felállítja a hatáskörébe tartozó területen fiókinvézteit, a melyek csápjait képezik úgy a pénzszétosztás és bevonás, mint pedig a pénzforgalom helyes szétosztása és fentartása tekintetében. Már pedig ily szétosztott s messze terjedő hatalom mellett nemcsak a helyes pénzszabályozást kell céljául kitűzni, hanem a pénzforgalomnak legczélszerűbb egyszerűsítését is. Erre leghathatósabb eszközök: átirási üzlet, cheque és elszámolás.

Az átirási üzlet lényegét már fejtegettük.

Mellőzzük a cheque számtalan definitióit s e definitiók feletti vitát, valamint a leghelyesebb definitio keresését, kiemeljük a cheque lényegét a következőkben: a cheque egy fizetési meghagyás (jogi szempontból garantálja ezt az u. n. cheque-szerződés, vagyis a kiállító és intézvényezett közt előzetesen létrejött megállapodás, melynek értelmében utóbbi a fizetési meghagyást teljesíti, anyagi szempontból azon követelmény, hogy a kiállítónak az intézvényezetttnél oly követelése legyen, melyben a cheque tényleg fedezetét leli), rendszerint bankintézetre, vagy bankarra állittatik ki és látra fizetendő. E két utóbbira vonatkozólag megjegyezzük, hogy ezek normativumként fel nem állíthatók, miután e tekintetben az államok törvényhozásai különbözőképen intézkedhetnek s tényleg intézkedtek is. Az angol törvény például a chequet valamely bankarra intézett látra, fizetendő váltónak tekinti (egyes rendelkezésektől eltekintve teljesen az angol váltójognak

rendeli alá), melynél az intézvényezett kizárólag csakis bankár (banker) lehet — innen nevük is: »Bank Cheques« vagy »Bankers Cheques«. Ily szellemben intézkedik az amerikai cheque-törvény is, ellenben a francia törvény értelmében intézvényezett bárki lehet, tehát a passiv cheque-képességet nem korlátozza. Az osztrák kormány által 1894. május 5-én közzétett törvényjavaslat szerint cheque-képesek: a cs. kir. póstatakarékpénztár, a nyilvános bankok és más, idegen pénzek kezelésére jogosított intézetek, s mindazon személyek, a kik bank- és pénzváltó-ügyletekkel iparszerűleg foglalkoznak, ha magukat a kereskedelmi és iparkamara által vezetendő nyilvános lajstromba bejegyeztetik. Hazánkban a törvényhozás a cheque-vel még nem foglalkozott ugyan, de a bélyegtvörvényben foglalt intézkedések, melyek értelmében a kétkrajczáros kedvezményes bélyegilleték alá csak oly cheques esnek, melyek idegen pénzek elfogadásával hivatásszerűen foglalkozó intézetekre (bankárookra, stb.) és csak akkor, ha azok a bank által kiadott űrlapokon állittatnak ki, hasonlóképen azon elv alapján tétettek, mely általános gazdasági érdek is, t. i. hogy a szenvedő cheque-képességet oly körökbe szorítsuk, melyek hivatásuknál és berendezésüknél fogva a cheque-képes alanyok minél nagyobb számát képesek magukhoz vonzani egyrészt, másrészt inkább megfelelhetnek azon nagy bizalomnak, melyet a magas fejlettségű cheque-forgalom feltételez. A mi a fent említett bélyegilletéket illeti, ezt mint a forgalmi adó egy nemét tisztán pénzügyi czélokból veti ki az állam, s mint ilyent gazdaságilag magasan fejlett viszonyok között, nagy arányú forgalom mellett indokoltnak is tartjuk, szükség esetén a kétszeresét is minden zavar és hátrányos befolyás nélkül elbirja, ámde kezdetleges pénzügyi- és kereskedelmi szervezet mellett még a csekély megterhelés is bénítólag hat. A váltóval szemben tehát mint előnyt kell kiemelnünk a cheque illetékmentességét, a mi hathatósan hozzájárul ahhoz, hogy a cheque mint fizetési eszköz a pénzhelyettesítő fontos szerepét mind nagyobb mértékben foglalja el.

A fizetési idő szempontjából a cheque természetének leginkább a látra fizetendő cheque felel meg. Tényleg legtöbb állam csak ilyeneket ismer el, úgyszintén nagyobbbrészt meg van állapítva a terminus is, melyen belül a cheque érvényesítendő. Eltekintve a tudományos osztályozástól, mely a cheque-nek

számtalan nemét különbözteti meg, mi csak a legfontosabbakat említjük meg.

1. cheque, melylyel készpénzt veszünk fel;
2. cheque, melynek segélyével csak átírások eszközöltetnek, az összeget készpénzben ki nem szolgáltatják;
3. alapján az elsővel azonos, különösen az angoloknál szokásos u. n. »crossing cheque« keresztezett cheque, nemcsak az elveszés vagy hamisítás ellen biztosít, a mennyiben az mindig csak annak fizetendő ki, a kire kiállították, hanem ennek célja speciell Londonban még az is, hogy a cheque a Clearing House-nak fizetessék ki s hogy megakadályoztassék az intézvényezett bank pénztáránál való bemutatás.

Nem térhetünk ki bővebben a cheque közgazdasági jelentőségének fejtegetésére, csak idézzük, a mit dr. Halász e tárgyban ír, t. i., »hogy a cheque-rendszer általánosítva érvényesíti a munkamegosztás elvét a nemzeti gazdaságban, a tőkék az ezek productiv elhelyezésével iparszerűleg foglalkozó körök-nél központosíthatók, az üzleti szokások solidabb irányba terelhetők és a forgalmi eszközök helyesebben, gazdaságosabban felhasználhatók.« Csak természetes ezek után a minden oldalról nyilvánuló kívánság, hogy különösen a készfizetések felvétele után várható élénk forgalom mellett a cheque-törvényben is szabályoztassék!

A mi a pénzforgalom lebonyolításának tulajdonképeni ideálját képezi, az az elszámolási egyletben (Clearing House, Chambre de compensation, Stanze di Compensazione, Saldirungs-Verein) megy végbe. Az intézménynek a pénzben jelentkező forgalmi eszközök rendkívüli megtakarításában nyilvánuló jótékony hatását élénken illusztrálják a Hildebrand által még 1864-ről közölt adatok, mely szerint a hat legelőkelőbb londoni bank a betétek egész csekély töredékét tartotta pénztáraiban. És pedig:

London és Westminster . . .	7.44 ⁰ / ₁₀₀	London és County B. . . .	20.10 ⁰ / ₁₀₀
London Joint Stock B. . . .	4.84 ⁰ / ₁₀₀	City B.	14.20 ⁰ / ₁₀₀
Union Bank of London . . .	13.47 ⁰ / ₁₀₀	Alliance B.	7.89 ⁰ / ₁₀₀

Párisra nézve Courcelle Seneuil a »Journal des Economistes«-ben közölt adatai szerint a Clearing House által költségekben, kamatokban és időben megtakarítható összeg 16 millió frankra becsülhető.¹⁾

Az elszámolási intézetek oly helyek, hol a nagyobb forgalmi intézetek s czégek megbizottaik által követeléseiket és tartozásaikat kölcsönösen kicserélve, papíron oldanak meg oly ügyleteket, melyeknek tényleges lebonyolítására készpénzben több ezer kilogramm arany és ezüst szükségeltetnék. Az eljárás a híres londoni Clearing Houseban a következő:²⁾ A Lombard Street Post office courtjában egy óriási teremben a résztvevő bankoknak külön asztalai vannak. A megbizott tisztviselő ott ül reggel kilencztől az ő nyitott »in book«-ja előtt (a »runner« rendesen egy fiatal tisztviselő képezi közte és az általa képviselt intézet között az összekötő kapcsolatot). Otthon, tegyük fel az Alliance bankban az »out clearer« kezéhez kapva a napi postán érkezett cheque-eket és telepítvényeket, melyek egy más, a clearingben résztvevő intézetet terhelnek, azokat bevezeti az »out book«-ba mint követelést s a runnernek adja, ki azokat a »Clearing House«-ban a megfelelő intézetek között szétosztja. Az in book e szerint a tartozásokat, az »out book« a követeléseket tartalmazza. Ugy az »out«, mint »in book« rovatolva van s minden rovat fejét a clearingben résztvevő megfelelő bank rövidített czége képezi. Azon bankok, melyek az őket megillető tartozásukat átvették s azokat ellenőrzőleg saját intézetök terhére vezették, a rendelkezésükre álló »runner«-rel haza küldik. Otthon azokat számfejtik s vagy elszámolják, vagy pedig fedezet hiányában visszaküldetnek az átadó banknak, a mely őket azért elismeri. A reggeli clearing délben befejeződik, az egyes rovatokat összeadják s azok helyességét egymás közt verifikálják. Délután fél háromkor kezdődik a második clearing. Mig az »in clearer« összeadja a megfelelő rovatokat, addig az »out clearer«-ek is ugyanezt cselekszik otthon az ők könyvükben s az »out book« összeadva most a Clearing Houseba jön s az »in

¹⁾ Dr. Halász Sándor »Közzgazd. ismeretek tára« Clearinghouse cím alatt.

²⁾ A »budapesti leszámoló egylet«-ről ugyanitt.

clearer» mérleget von a két könyv egybevágó rovataiból és az egyenlegeket a szerint, a mint azok tartozó vagy követel egyenlegek az elszámolási jegyzéken az illető bank megfelelő rovatába vezeti. Ezen egyenlegeket azután a »Clearing House« minden egyes tagjával összehasonlítja és az egyenlegek összegéből végegyenleget von, mely az ő intézetének végleges követelését vagy tartozását tünteti ki. Ezen egyenlegről kiállít egy cheque-t (mely ha tartozást képez piros színnel, ha pedig követelést, akkor feketével van nyomtatva), mely az angol bankot utasítja, hogy a Clearing House javára vagy terhére az illető pl. jelen esetben az Alliance-bankot megterhelje vagy elismerje. Ezen cheque-vel és az elszámolási ívvel azután az »in clearer« a Clearing House felügyelőjéhez megy, ki a cheque-et láttamozza, az ív alapján pedig összeállítja az általános elszámolási ívet.

A Clearing House mintegy fiókosztályát képezi a »Country Clearing House«, melyben a Clearing House tagját nem képező és esetleg nem Londonban székelő bankintézetek követelései egyenlítettnek ki, de csak másnap számoltatnak el, illetőleg tekintettel a helykülönbségre, a beszolgáltatott papírok elismerésére három napi időtartam engedélyeztetik. Az elszámolás a velők összeköttetésben levő a Clearing House tagját képező londoni bankház elszámolási ívében történik, hol is a legvégső rovat a »Country« felírást viseli s melynek közvetítésével az elszámolásban 2000-nél több intézet vesz részt, melyek különben kisebb üzleti forgalmuknál fogva a tulajdonképeni clearingben nem szerepelhetnének.

A budapesti leszámoló-egylet, mely hazánk első és egyedüli ily intézménye, az osztrák-magyar bank átírási számláján egyenliti ki átírási cheque-vel a felmerült különbözeti egyenleget s a tagjait képező 12 intézet naponta kétszer, a délelőtti órában gyűl össze, hogy a kiegyenlítést a londonihoz sokban hasonló, de egyszerűbb módon végrehajtsa.

Az első tízéves cyclus eredményeit adjuk alábbi kimutatásban:

Év	Beszolgáltatás		Átlagos kiegyenlítés		A szolgáltatások között volt cheque	
			beszámitás által	átírási számla által		
	darab	összeg frt	százalékokban		darab	összeg frt
1888		48,260.793 ⁷² ⁵	10 ⁷⁶⁹	89 ²³¹		
1889		91,157.058 ⁶⁰	11 ⁸⁰⁶	88 ¹⁹⁴		
1890		99,487.893 ³²	9 ⁹⁴⁷	90 ⁰⁵³		
1891		107,217.998 ⁴⁷ ⁵	8 ⁹³⁹	91 ⁰⁶¹		
1892		110,183.420 ⁸⁴	8 ²⁶⁶	91 ⁷³⁴		
1893		156,807.765 ⁷⁰	19 ⁵⁸⁹	80 ⁴¹¹		
1894		170,538.180 ⁰⁸	16 ⁴³⁷	83 ⁵⁶³		
1895		173,739.697 ⁸⁶	13 ⁴²²	86 ⁵⁷⁸		
1896		161,282.193 ⁵⁰	17 ²⁷⁵	82 ⁷²⁵		
1897		255,022.410 ⁸⁵ ⁵	23 ⁸⁸²	76 ¹¹⁸		
1898	73.250	284,852.666 ⁰¹	21 ⁸³⁶	78 ¹⁶⁴	2.749	65,496.437 ¹⁶

Reánk nézve nem annyira a szolgáltatások összegének állandó örvendetes emelkedése, mint inkább a kiegyenlítések átlagos százalécai birnak fontossággal, a mint azok beszámítás által vagy átírási számla által történtek. Megelégedéssel constatálhatunk némi haladást, bár reményeink czéljától, hogy t. i. a kiegyenlítéseknek 80—85⁰/₀-a történjék beszámítás által, még messze vagyunk. Az 1888. év második felében (július—decemberig), mint látjuk, beszámítás által kiegyenlítettett a szolgáltatások 10⁷⁶⁹⁰/₀-a, átírási számla által 89²³¹⁰/₀. 1898-ban az arány: beszámítás 21⁸³⁶⁰/₀, átírási számla 78¹⁶⁴⁰/₀, a beszámítás által történt kiegyenlítések aránya megkétszereződött. Feltünhetik nekünk itt is 1892-ről 1893-ra a beszámítási arány szökésszerű emelkedése 8⁰/₀-ról 19⁰/₀-ra. E nagy fejlődés kizárólag az osztrák-magyar bank által kimondott átírási kényszernek köszönhető, mely körülményben mi ismét csak annak bizonyosságát látjuk s ezt hangsúlyozzuk, hogy a pénzforgalom szabályozására, annak ideális irányba való terelésére a jegybankok mily erős ingerentiát gyakorolhatnak. Cheque-forgalmunk emelkedésének helyes áttekintése érdekében örömmel üdvözljük a »leszámoló-egylet« ujjabb rendelkezését (1898. márczius 1-től), melynek értelmében a szolgáltatott darabszámok közül a cheque-ek külön vezetését rendelte el.

1898-ban 73.250 darab közül 2749 a cheque, 3.75⁰/o, tehát épen nem kielégítő arány.

Ismertettük a cheque és clearing természetét és elveit, azoknak direkt befolyását a pénzforgalom idealizálására, tekintsük most azon tényezőket, a melyek ezek fejlesztésére hatnak. Kiemeltük már egy ízben, hogy az általános kereskedelmi műveltség adja az alapot megértésére azon elveknek, melyek a nyugaton a kereskedők és iparosok soraiban dominálnak, az »idő pénz« elve, mely megóvjá őket attól, hogy fölösleges erő- és időpazarlással bonyolítsák le ügyleteiket s megtanítja őket arra, hogy az esetleg erre fecsérelt időt inkább üzleti tevékenységükre fordítsák. Mert nem egyszerűbb-e egy átirással, egy egyszerű cheque-kel bonyolítani le egy nagy összegű fizetést, mint ugyanezt pénzben teljesíteni, holott annak beszerzése és megszámlálása sok fáradságba és időbe kerül. De továbbá az egyéni tevékenység megtakarított ereje is, melyet az illető más helyen gyümölcsöztethet, hatásos előmozdítója legyen az átirási üzlet terjedésének. Ezek azonban csak az egyének tevékenységével előmozdítói az átirási üzletnek. Van még sok igen fontos tényező, melyek felhasználása nagyban hozzájárulna forgalmunk annyira óhajtott fejlesztéséhez. Rendezett valutával bíró tőkegazdag országban, hol kereskedelem és ipar virágzó, láttuk, mily bámulatos az átirási- és clearing-forgalom. Tekintetbe véve a mi viszonyainkat, addig is, míg fent jellemzett állapotot csak meg is közelítjük, két faktort említünk, melynek a lehetőség rendelkezésére áll, jótékony, elősegítő befolyását teljes mértékben érvényesíteni. E faktorok egyike az állam, mely helyes törvényekkel, támogató intézkedésekkel s minden rendelkezésére álló eszközzel vegyen részt az elősegítő munkában. Ebből kiindulva örömmel látnók, ha az államkincstár az osztrák-magyar banknál átirási számlát nyittatna,¹⁾ mint ezt az osztrák államkincstár már meg is tette, mely tény különösen, ha, mint az új szabadalomban tervezve van, az állam pénztári készletei is a bank kezelésébe mennek át, az államra nézve sem jelentőség nélküli. Másik faktor a jegybank, mely karöltve a postatakarékpénztárral s ennek mintájára minél szélesebb körben tegye hozzáférhetővé az átirási üzletet, értve ezt

¹⁾ Időközben már megtörtént!

itt különösen geografiailag. E cél elérésére azonban a bank-mellékhelyek belevonását az átirási forgalomba nem tartom oly előnyösnek, mint első pillanatra látszik. Azt a szolgálatot, melyet ezzel a bank az üzletvilágnak tenne, ellátja már teljes mértékben a postatakarékpénztár s különben is a bankmellékhely vezetésével megbízott intézet forgalmát a bank-fiókintézeteknél levő átirási számlára tereli. Sokkal előnyösebb lenne a kapcsolatot, mely a postatakarékpénztárak s a bank között máris fennáll, még szorosabbá, még közvetlenebbé tenni, miáltal a monarchiában mintegy 40 ezer számla nyílna meg az egymásközi kényelmes, könnyű forgalomnak.

Az átirási üzlet egyik, eddig még teljesen ki nem használt előnye a telepítés, melynek alapján a fizetési kötelezettségek teljesítésének helye neutralizáltatik és így felment a személyes interventiótól. Természetesen e kedvezmények megértése és keresztülvitele csak bizonyos fejlettebb viszonyok mellett várható. E tekintetben nem forog fenn nálunk akadály. Az üzletfelek előnye az egyszerűsített pénzforgalom, idő- s erőnyereség, a pénzüintézetek előnye saját érdekük. A kötelező telepítés keresztülvitele mellett a folyószámla-üzletág az intézeteknek mindenekelőtt üzleti forgalmát tetemesen növelné, üzletfeleivel az érintkezést behatóbbá tenné s így természetesen az egyesek gazdasági tevékenységébe oly betekintést tenne lehetővé, mely ily mértékben eddig nem volt lehetséges s mi nagyban hozzájárulna ahhoz, hogy minden egyes intézet üzletfelei tevékenységéről oly áttekintést nyerjen, mely úgy maga a forgalom, mint annak solidsága, biztonsága érdekében csak előnyösnek mondható. De bármily csekély legyen is a látszólagos haszon ezen üzletágnál, a nagy forgalom tekintélyes hasznát biztosít s az érintkezés intensivitása másnemű ügyletekre is vezet s indirekt uton is produktivá válik. Az egyes intézetek között fennálló elszámolás az egymás közti viszonyt szabályozza összeségében, a telepítvények, tartozások és követelések kicserélése már annyiban is produktivá válik, — mint már érintettük — hogy a nagyszámú személyzetet a minimumra szállítván le, az egyes ügyletek elintézésére szánt idő, erő és pénzköltség megtakarítása által is nem megvetendő hasznát eredményez. A pénzüintézetek a leszámítolással, üzletkörük ezen mondhatni legfontosabb és legszámottevőbb ágával hozván kapcsolatba a folyószámlai

összeköttetést, nagyot lendíthetnek ez utóbbi üzlet fejlesztésén. Példa erre az osztrák-magyar bank átirási kényszert kimondó rendelkezése. Ezen intézkedés a közérdektől nyerszentésítést és fennakadás tárgyát nem képezheti soha.

Már most, ha a folyószámla-tulajdonosok esedékes tartozásaikat telepítés által számlájukon vezettetik keresztül, úgy bizonyára úgy a maguk, mint a megbízott intézet érdekében járnak el, mert fel vannak mentve a kötelezettség alól, hogy készpénzzel fizessenek. Mert föltéve, hogy ők a leszámított váltók kibocsátói és legutolsó forgatói, akkor az elfogadók az átirási forgalom útján akár a postatakarékpénztárt, akár a jegybankot véve igénybe, tartozásukat a hitelezők számlája javára utalják, ha pedig mint elfogadó szerepel a váltón, akkor az számlája terhére vezetve, kiegyenlítést nyeresetleges követeléseiből. Viszont a pénzügyintézet fel van mentve azon időt és erőt rabló szolgálat alól, hogy telepítés nem léteben a váltót az intézvényezett elfogadó lakásán fizetés végett bemutassa s ott az illető féltől készpénzben beszedje. De nemcsak idő és erővesztés ez, hanem még pénzügyileg is fontos tényező, mert a beszedési szolgálat nagy személyi és dologi kiadásokkal jár (e mellett még mindig fenforog a csalás, elveszés, lopás, stb. veszélye), a mi a leszámítás alkalmával mind nem vehető tekintetbe és nem is vétetik tekintetbe s így mint ellenérték nélkül teljesített szolgálat improduktív marad. A beszedési üzlet improduktivitása mellett még azon előnyt sem nyújtja, hogy tudakozódási (informatio) szolgálatot is teljesítsen egyuttal, miután sem azok, kik rendszerint a beszedéssel meg vannak bizva, a körülmények és viszonyok megítélésére kellő kereskedelmi műveltséggel nem bírnak, sem pedig az egyes feleknek a fizetésnél tanúsított viselkedéséből azok hitelviszonyaira biztos következtetést vonni nem lehet.

Kivételt képeznek oly értékek, melyek egyenesen beszedés végett vétetnek át, melyeknél beszedési díjat számítani fel, s így produktív üzletágot képez. Innen van az, hogy például Budapesten is a nagyobb intézetek váltóikat lejárat előtt rendszerint vagy visszleszámitoltatják az osztrák-magyar banknál, hogy a beszedés terhes kötelmétől szabaduljanak, vagy pedig bizonyos díj mellett az e célra is alakult giro- és pénztár-egyletnek adják át. Látjuk ezekből, hogy mily

fontos és véleményünk szerint szükséges, hogy a pénzforgalom egyszerűsítését elérjük, (az átírási üzlettel kapcsolatos elszámolási intézmény fejlesztése céljából) a telepítések általánosítását keresztülvinni. Ezen első lépcsőfokot pedig csak úgy érhetjük el, ha a leszámítolás és viszontleszámítolás egymást követő esetleg hosszú lánczolatánál azon elvet hangoztatjuk, hogy:

azon intézet vagy leszámoló, ki a láncz első szeme gyanánt szerepel, üzletfelei és a saját érdekében esetleg önmagát vagy megbízott bankját téve telepessé, az elszámolási gépezet egy szükséges alkatrészét képezné.

Bármely irányban haladjon már most azon kötelezettség geografiai útja, az intézetek egymásközi leszámolása újból visszatereli az eredethez s ugyancsak átírásokkal, készpénz nélkül emeli a forgalmat akkor, midőn abból primitív eljárással talán sok idő- és pénzvesztés szarmazott volna.

Ez volna tehát egy további lépés, mely a pénzforgalom egyszerűsítésének eléréséhez vezetne, s mely intézkedés keresztülvitele rohamosan emelné első sorban az elszámolási forgalmat, áldásosan hatna természetesen cheque-forgalmunk emelkedésére is és így más képet nyerhetnénk rövid idő alatt az átírási üzlet forgalmáról is, mely körülmények által közel lennénk az uthoz, mely minket is a nyugot magas pénzügyi egyszerűséghez vezetne, mi következményeiben finanziaális erőnk emelkedését érezhetővé tenné nemcsak a hazai élet minden terén, de a külföldön is. A valutarendezés előtt állva, még arra is figyelmeztetni kell lennünk, hogy nagy készpénzmegtakarítással járó fizetési módok erőteljes fejlesztése által mi tulajdonképen a valutarendezés talaját is előkészítjük, romboljuk az akadályokat útja elől, midőn a készfizetések elé, azok minél kisebb mértékben való igénybevétele — lépünk. Bizony ezzel vállvetve nemzeti feladatot teljesítenénk!

Mondja ki a jegybank elvül, miként kimondotta az átírási kényszert, hogy rendszerint csak oly váltókat fogad el leszámítolásra, melyek telepítve vannak, dobja így be az első követ a tiszta víztükörbe, a mind nagyobb köröket leíró továbbterjedő hullámgyűrűket bizonyára lelkes köteleességérzettől áthatva fogná fel hazánk mindig hazafias pénzügyi világa!

IRODALMI SZEMLE.

Dr. Kovács Gyula: Közgazdaságtan. Alapvető kézikönyv. I. kötet. A közgazdaság általános jelenségei és törvényei. Budapest, Franklin-Társulat, 1899. 224 + VIII oldal, 8°.

A közgazdaságtan tudománya hazánkban csak lassan ver mélyebb gyökereket. Szakembereink szinte kivétel nélkül a gyakorlat terén is mozogva, annak szentelik egész tehetségüket. Ennek megfelelően a gyakorlati közgazdasági kérdések irodalma aránylag még a legfejlettebb nálunk. Az elmélettel, úgy látszik, nem szívesen bimbóldunk. Jó ideig Kautz könyve volt az egyetlen magyar elméleti közgazdasági munka; pedig megfontolandó volna, hogy alapvető elmélet nélkül a gyakorlat nem képes egészséges irányban tovább haladni. De most mintha lassan csakugyan megmozdulna a föld.

Csak az imént jelent meg Gaál Jenő két kötetes »Nemzetgazdaságtan Rendszerének« első, az elméletet tárgyzó fele. Földes nagy munkája hazai viszonyainkhoz mérten csodásan rövid idő alatt második kiadást ért s a mi még figyelemreméltóbb, ez a második kiadás távolról sem egyszerű lenyomata az elsőnek. Ezzel egyidejűleg ugyancsak hazai tudományunknak ettől a vezérlő erejétől Conrad folyóiratában felszólítás jelenik meg az egész világ közgazdáihoz abban az értelemben, hogy ne csak a szoros értelemben vett elméleti közgazdasági kérdések, de a közgazdaságnak alkalmazott és gyakorlati tanai se nélkülözzék azokat az általános, az egészet bevilágító, az egészet mintegy magasabbról szemlélő nézőpontokat, a melyek az elméleti részhez — hogy ezzel a német szóval éljek — egy bizonyos *Grundlegung* alakjában a legeredményesebb bevezetést nyújtják. Meg vagyunk róla győződve, hogy rövid idő múlva a tudomány be fogja látni ennek a kívánságnak üdvös voltát. S a mikor így a magyar tudomány kezdeményező gyanánt lép föl a világirodalomban, ime egy új magyar közgazdasági elméleti munka, új tankönyv jelenik meg, melyre a következőkben különösen fel akarjuk az olvasó figyelmét hívni.

Kovács Gyula dr. mint egyetemi doczens s mint a kereskedelmi akadémián s egyéb intézeteknél működő tanár, tisztában van azzal, hogy a tanuló ifjúságot miként kell a közgazdaságtan elemi ismereteibe bevezetni. Mint kipróbált gyakorlati szakember azt is tudja, hogy a gyakorlati kereskedelmi életben foglalkozónak is mindenesetre szüksége van bizonyos fokú elméleti ismeretekre. Alapvető kézikönyvet akart írni, miközben, úgy látjuk, említett tapasztalatait tartotta szem előtt. Bevezetőt akart adni azoknak, a kik a tudományt elméletileg bővebben is meg kívánják ismerni, tájékoztatót azoknak, a kik az elméleti ismeretek elemei nélkül szintén nem lehetnek ei. Mint ilyen munkának, mely első e nemből irodalmunkban, már a

most megjelent első kötetét is örömmel üdvözljük. S meg vagyunk róla győződve, hogy mindenki, elolvassa ezt az első kötetet, figyelemmel fogja várni az ígért másodikat.

Szerző a közgazdaság általános jelenségeiről és törvényeiről szólva, a közgazdaságtan legismertebb alapfogalmait igyekszik e kötetben az olvasónak megmagyarázni. A kezdőhöz szól. Előadásának hangja tehát lehetőleg népszerű. De csak azért ereszkedik le olvasója látókörének színvonalára, hogy azt aztán a magáéra felemelje. S így van ez rendén. A kezdő haszonnal fogja forgatni e könyvet, mert a vonzó előadás könnyedén tár eléje oly dolgokat, a melyeket megismervén, már könnyen találhatja meg az utat bármely elméleti közgazdaságtan nehezebb s mélyebbre ható fejtegetései között is. A gyakorlat embere pedig különös hálaért lehet kötelezve szerző iránt, mert a munka a nélkül, hogy a felszínen maradna, kerüli mindazt, a mi a problémák útvesztőjébe vezet, nincsenek benne irodalmi vonatkozások, sem tantörténeti kitérések.

Rövid bevezetés után, mely a *szükségletekről* és a *jószágokról*, a *vagyonról*, a *gazdálkodásról* és *gazdaságról*, a *hozadékról* és *jövedelemről*, tehát a szükségesebb alapfogalmakról szól, szerző a közgazdaságról általában beszél. Itt különösen azt a pontot szeretnők kiemelni, mely a *közgazdaságban fennálló szerepelosztásról* szól. (28—31. lap.) Szerző tárgyalási módját különösen jellemzi az a néhány pont, mely a *módszerről* emlékezik meg. (55—57. lap.) Ezek után a régi felosztást követve, beszél a *termelésről*, a *forgalomról*, a *jövedelemeloszlásról* és a *fogyasztásról*.

A régi beosztást követve. — S itt álljunk meg egy perczre! Ha van valami, a mit sajnálunk e kiváló munkánál, úgy az mindenestre az, hogy a szerző nem alkudott meg bizonyos újabb nézőpontokkal. Lehet s valószínűleg úgy is van (az egész munka tervezete és iránya mutatja ezt nekünk), hogy mindaz, a mit a szerző hallgatással mellőz, véleménye szerint nem felel meg céljának, mely a kezdők oktatása. Helyesen. Ilyen kaliberű tankönyveknél az író sohase bonczolgassa a magáéval ellentétes álláspontokat. De daczára ennek, sőt talán éppen ezért azt, a mi a munkában előttünk fekszik, a szerző hitvallása gyanánt kell tekintenünk s ehhez volna néhány szerény megjegyzésünk. Ma már *társadalmi gazdaságtanról* beszélünk s ez, úgy hisszük, nagy vívmány. Nem a kifejezés, mert az hosszadalmas s ezért valószínűleg sokára lesz csak közkeletű. De a fogalom, mely hozzá fűződik. Szerző még mindig *közgazdaságtanról* szól. Sőt nemcsak a régi kifejezést tartja meg, a mi ellen alig emelhetnénk kifogást, de a régi fogalmat is. Ha ezt nem tenné, könyve, úgy gondoljuk, némileg más irányt is mutatna; a *közgazdaságról általában* szóló rész pedig lényegesen más fejtegetéseket tartalmazna. Szerző az államok határai által korlátolt közgazdaságokról beszél. Pedig nincsenek egymás mellett álló közgazdaságok, csak egy nagy társadalmi gazdaság van. Ha egy bizonyos, t. i. gazdaság-politikai szempontból szólhatunk is egymás mellett álló közgazdaságokról, mégis — úgy hisszük — különösen az elméletnek mindig a *társadalmi* gazdaságot kell szem előtt tartania. Csakis a gazdálkodás társadalmi jellegéből kiindulva s folytonosan erre rámutatva fog az elmélkedés érdemes eredményekre vezethetni. Régies izű dolgokat olvasunk a rövid tantörténeti vázlatban is; különösen a *physiokratákról* és *Smithről* mondottnakra célzunk itt. Ez különben csak megerősít abban a tapaszt-

talatunkban, hogy a mi íróink az irodalomtörténeti kutatást nem szeretik, sőt, hogy a külföldi irodalom e téren elért eredményeit sem igen becsülik meg.

A munka derekán, mint mondtuk, a 4-es felosztás vonul keresztül. E hely nem alkalmas arra, hogy ennek helyes vagy helytelen voltáról vitát kezdjünk. Szerzőnk csak mint megszokott sablont követi e rendszert. Egyébként is a rendszerbeli kérdések nem elsőrendű fontosságaik. Az itt elkövetett hibák inkább csak a szemet bántják. Különösen az oly szép fejtegetéseknek, mint a minők szerzői, szívesen megbocsájtjuk, hogy a *forgalmat* elméleti közgazdaságtanban a *termelés* és *fogyasztás* közé mint egyenrangút helyezi. Hogy a jövedelemeloszlás kérdésének tárgyalása hová való, arra ma még egyáltalán nem igen gondolnak. A termelésről szóló részben igen szépen fejtette ki szerző a termelési tényezők szerepét. E rész végén beszél az *értékről*. Kíváncsiak voltunk, hogy vajjon mit mond erről? Örömmel láttuk, hogy nem többet s viszont nem is kevesebbet, mint a mennyit a kezdőnek tudnia szabad, de egyuttal tudnia is kell. Kell pedig már ahhoz is, hogy a legelemibb dolgokat megértse. Éppen ezért szeretnők, ha e pont a *Jószág tulajdonságai* címén már a *Bevezetésben* foglalna helyet. A forgalomnál a *hitelről* is megemlékezik. A fogyasztás az eddig szokott módon nemcsak *last* de *least* is. De a mit szerző mond, az úgy mint egyebütt, itt is igen szépen és jól van mondva. Persze a meglehetősen rövidre fogott tárgyalás mellett a *fogyasztás* és a *termelés* közti reciproc viszony is csak homályosan lesz felismerhetővé, különösen mivel az *értékmegsemmisülés* gondolata még nagyon kísért. A *fényűzésről*, e sokat vitatott fogalomról irt sorokat az olvasónak különösen figyelmébe ajánljuk. A *Bevezetés* első pontjaiban foglalt rövid gazdasági lélektanra ugyanazt legyen szabad mondanunk, a mit fönnebb az *értékről* szóló fejtegetésre megjegyeztünk. Ez itt hasonlólag nagy érdem. Különösen szeretem, hogy szerző nem állítja fel a *szabad jószágok* igen veszedelmes fogalmát. Lám milyen jól el lehet ezek nélkül lenni.

Szerző vonzó előadásához kitünő magyarsága megbecsülhetetlen jó tulajdonság gyanánt járul. Csak egy kifejezésével nem érték egyet. Szerintem a pénz *fizető* eszköz és nem *fizetési* közeg.

A munka kiállítása szép. Olvasását nagyon megkönnyíti, hogy a kevésbé fontos részek, példák, stb. apróbb betűkkel vannak szedve

Narratíl Ákos.

Dr. Bode Vilmos: *Wirtshausreform in England, Norwegen und Schweden. Auf Grund von Reisen im Auftrage der Gesellschaft für Wohlfahrtseinrichtungen zu Frankfurt a/M. geschildert. Mit 24 Abbildungen.* Berlin, Heymann 1898. M. 1.60.

A közgazdasági mozgalmakban csaknem minden téren érvényesül az ellentét az állami beavatkozás és önsegély elvei szerint. Az alkoholismus ellen küzdők óriási többsége eddig csaknem kizárólag az állami beavatkozás alapján törekedett a szesz italok élvezetének korlátot szabni s e mellett legfeljebb az önmegtartóztatás eszméjét fejlesztette különösen a mértékletességi egyesületek alapítása által; újabban azonban, legalább egyes országokban, positiv társadalmi alkotásokat igyekeznek létrehozni reformjaiknak életbeléptetése végett.

A mértékletesség apostolainak ily irányú működéséről mindaddig csak a szakközlönyökben elszórtan jelentek meg egyes, többnyire helyi jelentőségű tudósítások, egyedül az ugynevezett gothenburgi rendszer volt általánosan ismert. Hiányt pótol ennél fogva Bode Vilmos fennczimzett dolgozata, melyben külön e célból tett tanulmányi utazás alapján ismerteti az alkoholismus ellenében létesített intézményeket Angliában és a Skandináv félszigeten, a hol azok leginkább virágoznak. Művének »Wirtshausreform« czímet adott apotiore nevezvén el a reformot, a felölelt tárgy azonban nemcsak a vendéglők és korcsmák üzemének átalakulásáról szól, hanem mindarról, a mi positiv alkotás gyanánt tekinthető az alkoholismus veszélyeinek leküzdése érdekében.

Az angoloknál a mértékletesség apostolainak félszázadot meghaladó tevékeny agitatioja következtében már igen erős közvélemény támogatja az ily intézetek felállítását s az ő harczuk sokkal merészebb és radikalisabb, mint a continentalis államokban. Mig nálunk legfelebb arra törekednek, hogy az italmérési engedélyek száma a szükségleten túl ne emelkedjék, Angliában már új engedélyeket magánosoknak csak ritka kivitelkép adnak, sőt a régi engedélyeket is többször megszüntetik a községek és magán jótékonyczélú társulatok javára s így a nyilvános korcsmák száma folyvást apad. Egész Angliában 1882-ben még 92.493 korcsma volt, 1896-ban a népesség nagy szaporodása daczára csak 91.036, Londonban, hol egy milliónál több ház van, a korcsmák száma csak 7015 s emellett azok legnagyobb részében ülőhely sincs s így a continensen divatos korcsmai dözsolés bennök lehetetlen. Fontos az a körülmény is, hogy Angliában csak oly vendéglők és korcsmák megnyitására kell engedély, melyekben pálinkát is mérnek, thea, kávé, sör kimérésére nem, így a mértékletesség hívei már e tekintetben is előnyben részesíttetnek. Az angol embernek ennél fogva már eszébe sem jut, hogy pálinkamérést igyekezzék nyerni, e helyett vendégfogadót vagy éttermet nyit szeszes italok kimérése nélkül.

Oly városban, hol a gyáripár és kereskedelem a fejlődésnek csaknem tetőpontjára jutott s így a forgalom óriási, igen természetesen sokkal több ember van állandóan vagy ideiglenesen távol az otthonától, mint másutt s ennek következtében a korcsmák egyszerű reducálása nem volna lehetséges azok pótlása nélkül. Ezért Londonban a szeszes italokat nem tartó étkező helyeken kívül vannak nyilvános olvasó szobák, a parkokban, bérkocsiállomásokon s más forgalmi központokon apró pavillonok ülőhelyekkel, melyek a szél, eső és esetleg a hideg ellen is megvédenek s vannak mindenekfelett nyilvános kutak és ivóhelyek nagy számmal. Maga a Gurney nevű quaecker által 1859-ben nyilvános kutak felállítására alakult egyesület 712 ily jótékonyczélú kutat létesített az óriási város különböző részeiben. Ily körülmények között érthető meg, hogy ma Londonban már az oly korcsmák is jövedelmezők lehetnek, melyekben ale és pálinka helyett theát és süteményt adnak a vendégeknek.

Kezdetben azonban az ily mértékletességi elvnek hódoló korcsmák, kávéházak és vendégfogadók kizárólag philanthrop intézetek voltak, melyekre az alapítóknak reá kellett fizetniök. Az 50-es években kezdték meg ezek alapítását. Legnagyobb sikert ért el a híres emberbarát dr. Barnardo, ki London keleti részében többek között 1873-ban egy régi »Edinburgh Castle« név alatt ismeretes

nagy korcsmát alakított át munkás-otthonná, hova ma naponként ezrek járnak szórakozás és hasznos foglalkozás végett, továbbá a nagy mértékletességi apostol Short Simon, ki egy maga az ország különböző részeiben több száz mértékletességi fogadót létesített. Ma már kevéssé van szükség ily mozgalomra, mivel mindinkább szaporodik azok száma, kik a mértékletességi fogadókból meg is gazdagodnak, mindamellett sok jótékony egyesület foglalkozik újabban is ily intézetek alapításával oly feltétellel, hogy a tiszta jövedelmet más jótékony célra fordítják. A legtöbb ily intézet a köznépre és munkásokra számít, vannak azonban a nagy városokban elegáns kávéházak is, melyekben a szeszes italokat és lehetőleg az édességeket is elkerülik, e helyett kávé, csokoládé, vajaskenyeret, hideg sültet és más apróságokat adnak a vendégeknek ozsonnára. Sok ily üzletet részvénytársaságok tartanak fenn. Az aerated bread company, mely kezdetben egyszerű péküzlet volt azzal a sajátsággal, hogy nem kézzel dagasztott süteményeket árult, ma 90 étkező helyet tart fenn, hol süteményeket és meleg italokat árulnak. Pearce 50-nél több mértékletességi üzletet tart fenn, melyek napi bevétele 30.000 forintnál több, Lipton nagy theakereskedő is milliókat fektetett be theaházakba. S aránylag hasonló nagy vállalatokat találunk a vidéki városokban és gyártelepeken. Nevezetes, hogy egyes vasuti állomásokon, kivándorlókat szállító nagy hajókon, sőt némely városban is teljesen lehetetlen pálinkát s erős bort kapni.

A mértékletességi üzletekben a főital a thea, ezenkívül kedveltek még a kávé, kakao, tej, lemonade és ingwer sör, másféle sört keveset isznak; a legtöbb üzlet kirakatában megvan a főbb ételek és italok árjegyzéke. Mindenütt vannak olvasószobák, különböző játékok s néha pianino, az uri osztály számára az emeleten külön szoba s igen sok egyesületi helyiségek. Egyes helyeken vándorló kávéházak is vannak főképp a gyári munkások használatára, másutt az utcasarkokon árulnak kávé. A legtöbb kávéház korán zárja be az üzletet, különös gondjuk van arra, hogy az alkalmazott nők hamar hazamehessenek. A mértékletességi üzleteknek különben 1878. óta külön egyesületük is van, havi lap s röpiratok jelennek meg főképp agitationalis szempontból.

A gothenburgi rendszernek, hogy t. i. a községeknek joga legyen az italmérést kizárólag közhasznú társaságoknak engedélyezni, Angliában nagy pártja van s vezérük dr. Jayne chesteri püspök már 1893-ban adott be ily irányú törvényjavaslatot, de egyelőre siker nélkül. Sikert mindamellett mutathatnak társadalmi téren. A kasszárnyai kantinokat ma már többnyire maguk az ezredek kezelik, egyesületek gyakran vásárolnak engedélyeket oly célból, hogy a korcsmalátogatókat a drágábban s másként is megnehezítve árult pálinka élvezetétől leszoktassák, másutt egyesek veszik gyámságuk alá a korcsmákat s összekötik azokat olvasótermekkel, játékterekkel, vagy éppen önszegélyző pénzüteményekkel, ismét mások a tömegesen együtt dolgozó munkásoknak (hidaknál, földmunkaknál, nagy épületeknél) állítanak fel kantinokat olvasószobákkal, iskolákkal, színházzal, kórházzal s más efélékkel kapcsolatban. Az ily közhasznú társaságok által felállított korcsmákban a kezelők állandó fizetést kapnak, ezenkívül százalékot csak az italok és nem szeszes italok után, sőt a szeszes italokat, még a sört is, drágábban adják át nekik, nem nagykereskedői áron, mint a többi szükség-

letet. Mindezeken felül az ily intézetek különösen közegészségügyi és erkölcsi szempontból állandó felügyelet alatt állanak, közintézetekkel hozatnak kapcsolatba s jövedelmeik is csak közcélokra használtatnak fel. Említésre méltó különben, hogy a mértékletesség merev hívei ezt a norvégiai rendszert is határozottan kárhoztatják s különösen a hirhedt »üdv hadserege« csaknem annyira üldözi, mint közönséges korcsmákat.

Magában Norvégiában azonban az úgynevezett gothenburgi rendszer valóságos csodát művelt. Mértékletesebb s egészségesebb nép alig van jelenleg a művelt világban, mint a norvégek, a mely eredményben különben nagy szerepe van az edző egészséges éghajlatnak, a korcsmák fennállását megnehezítő ritka népességnek és a szesztermelést gátló közgazdasági állapotoknak. Mindamellett kétségtelen, hogy a derék Andresen által a negyvenes évek elején megindított mértékletességi mozgalom volt a főok. Már 1845-ben eltiltotta a törvény a kis pálinkafőzőket s ennek következtében tíz év alatt 1387 pálinkafőzőből csak 40 maradt meg s ma csak 25 van az egész országban, megtiltotta, hogy este és vasárnap délután, valamint nyilvános helyeken és vásárokon pálinkát mérjenek ki; 1871-ben pedig törvényt alkottak, hogy a pálinkamérés engedélyét városokban közhasznú társaságokra lehet átruházni s végül 1894-ben törvény állapította meg, hogy a gyárosok és nagykereskedők magánembereknek 250 liternél kevesebb pálinkát egyszerre nem adhatnak el s a kiskereskedők, vendéglősök, sőt a vasuti állomások és fürdők is csak a királytól legfeljebb egy évre nyert külön engedély alapján mérhetnek ki pálinkát. Ezzel a pálinkamérés tényleg csaknem megszűnt Norvégiában. Már 1894-ben 6.600 lakosra jutott egy pálinka árusító hely, holott ugyan ezen időben Poroszországban még 187 lakóra. Nem hallgathatjuk el ennek ellenében, hogy a régebben alig fogyasztott bor újabban mindinkább emelkedő keletnek örvend és pedig, mivel a vám drága, túlnyomólag a pancsolt bor.

Összehasonlítás czéljából közöljük, hogy az összes alkoholos italok fogyasztásából jut egy főre liter:

	pálinka	bor	sör
Norvégiában	3·5	2·4	21·7
Németországban	13·2	6·4	115·7

A szesz italok kimérése Norvégia városaiban ma már többnyire a közhasznú társulatok (samlag) joga. 1895-ben az 51 samlagnak ebből az elárúsításból az adó levonása után másfél millió korona tiszta haszna volt, melyet a legkülönbözőbb jótékony célokra fordítottak, különösen pedig iskolák, árvaházak és vízvezetékek építésére s ez igen jelentékeny dolog, ha tekintetbe vesszük, hogy Norvégia városainak lakossága csak egy félmillió. A kristianiai samlag kezelése alatt 14 vendégfogadó és kilencz elárúsító üzlet áll s ezenkívül 13 fiókja van idegen fogadóknak és éttermekben, melyek tulajdonosai a samlag fizetett tisztviselői s annak italait a kifüggesztett árjegyzék és szabályok értelmében árúsítják. 1896-ban tisztán ezen üzletekből 56.373 egyént utasítottak vissza, mint kiskorút vagy lerészegedettet. Jellemző ezen üzletek vezetőinek érzékére a közügyek iránt, hogy december 7. és 21-én, midőn a községi választások voltak s szeptember 9-én, midőn a sarkvidékről visszatért Nansen bevonulása

volt, az üzleteket felszólítás s rendelet nélkül zárva tartották s hogy több helyiségben külön melegedőszobák vannak, melyeknek használata teljesen díjmentes és semmire sem kötelező.

A samlagrendszer eredeti hazája azonban Svédország, hol azt a rendkívül elterjedt iszákosság ellensúlyozása végett maga a társadalom létesítette. A legelső közhasznú társaság az italmérés kezelésére 1850-ben Falun kis bányavárosban keletkezett, de a rendszer Gothenburg után kapott elnevezést, hol azt a mértékletességi eszmék egyik lelkes apostola, Wieselgren Per lelkész 1865-ben létesítette, hogy a munkásokat megmentse a korcsmárosoktól, kik kizárólag önértékből a csábítás és kizsákmányolás minden lehető módját felhasználták ellenük s hogy a vállalat tiszta nyereségét a munkások javára fordítsa.

A rendszer elterjedésének egyik eredménye volt, hogy a közhasznú társaságok, melyeket Svédországban bolagnak neveznek, 1879—1888 között 53 és félmillió koronát jövedelmeztek közhasznú célokra s a korcsmák száma jelentékenyen megapadt: mindamellett távolról sem voltak képesek e rendszerrel oly nagy sikert érni el, mint a norvégek, így többek között a pálinkafogyasztásból Svédországban egy főre 13·2 liter jut. Oka e körülménynek abban áll, hogy a kormány a bolagokra aránytalanul nagy adót vetett ki s még inkább az, hogy a svéd nép sokkal jobban hozzászokott a szesz italok élvezetéhez, mint a norvég s különösen étkezés előtt egy kis papramorgót csaknem nélkülözhetlennek tartanak.

Daczára mindennek, a svédek mégis sokkal mértékletesebbek, mint az európai kontinens népei. Az italmérési engedély itt is igen szigorú feltételekkel jár együtt, éjjel 8—9 órától reggeli 8 óráig nem szabad pálinkát kimérni. Vasárnap és ünnepnapokon csak ebéddel együtt, vásáron, népünnepen s gyülekezéseknél sohasem. A hol pálinkát mérnek, meleg ételt is kell árulni. Az elárusítás jogát a község szabad tetszése szerint adja azoknak, kikben nagy egyéni garantiát talál, nem köteles a legtöbbet ajánlónak adni, tényleg előszeretettel adják tisztességes támogatásra méltó özvegy asszonyoknak. Nevezetes az az intézkedés is, hogy a pálinkaadósságokat nem lehet beperelni. Ezek eredményeül lehet tekinteni, hogy a bolag Gothenburgban 1876-ban 28·4 liter pálinkát árult átlag egy lakosnak, 1896-ban ellenben már csak 13·2 litert.

Fejtegetései végén Bode Vilmos természetesen a németországi viszonyokra tekintettel három gyakorlati irányú javaslatot terjeszt a socialpolitikuskok elé megfigyelés végett.

Szükségesnek tartja először is, hogy angol mintára alkoholmentes étkezőhelyeket állítsanak fel oly férfiak és nők számára, kik éhesek és fáradtak, de hazamenni nincs idejük. Az ily étkezőhelyeket vasárnap s késő este zárva kellene tartani s a nagy ebédeket lehetőleg kizárni belőlük.

Szükséges továbbá a gothenburgi rendszert bizonyos alakban meghonosítani. Legkönnyebben tehetik ezt a latifundiumok tulajdonosai, továbbá a nagy építkezéseket elrendelő testületek és hatóságok; óhajtható volna ezenkívül, hogy a katonai telepek és gyakorlóhelyek, a vasuti fogadók, a városi vágóhidak s más ily intézmények számára közhasznú társaságok állítsanak fel vendéglőket. Végül oly társaságoknak is kell alakulnia, melyek a már fennálló korcsmákat

kisajátítsák és a nagy sörgyárosok veszélyes működését a fogyasztás terjesztésére némikép ellensúlyozhassák.

Végre harmadszor szükséges az italmérési jognak és adózási viszonyoknak megváltoztatása, mert jelenleg a tej és kávé kimérése is egyenlő mértékkel ítéltetik meg a szeszes italok kimérésével s így a szédelgéseknek tág tér engedtetik, míg a közhasznú társaságok üdvös működése jóformán lehetetlenné van téve, mert versenyre képtelenek, ha jövedelmük mesterséges és erőszakolt szaporítását erkölcsi szempontból nem akarják. A helyes állapot csak az lesz, midőn a közhasznú társaságok működése is tisztességes jövedelmet biztosít, mint azt az északi népeknél láttuk.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A vándorló foglalkozásnélkülieket ellátó állomások.

A szegényügy terén megoldásra váró feladatok közül egyik legnehezebb a helytváltoztatók, vándorlók segélyezése. Nálunk ugyan még nem foglalkoztak ezzel a problémával, de tudvalevőleg úgy Angliában, mint a Németbirodalomban évtizedek óta foly a kísérletezés a helyes megoldás módjának megállapítása terén. Aschrott nyomán ismertettük csak nem régiben e folyóirat hasábjain, mily eljárásokat alkalmaztak az utóbbi időben Angliában és láttuk, hogy a célnak teljesen megfelelőre ez ideig nem bukkantak. Ugyancsak az osztrák munkaközvetítési gyakorlatnak tárgyalásánál megemlékeztünk egy intézményről: a természetben ellátást nyújtó állomásokról, melynek hivatása szintén a vándorlók sorsán enyhíteni. Ausztriában ez intézmény még alig csirájában van, a Németbirodalomban immár husz éves multat mutat fel. Első alakja a koldulás elleni egylet volt, majd községi ügygyé vált, a vándorlók támogatásával és a községi ajándékok alkalmazásával, végre munkakötelezettséggel kötötték össze a segélyzést és így ez állomásokból vándorlók munkahelyei lettek.

Poroszországban ez állomások létesülésével kapcsolatosan megindult a mozgalom munkásgyarmatok felállítására. Az első ily gyarmatot tudvalevőleg Bodelschwingh lelkész alapította 1882-ben Wilhelmsdorf-ban, melyet csakhamar több ily intézet követett; mai nap 18 van Poroszországban és 11 a többi szövetséges államban. A természetben ellátást nyújtó állomások létesítésére közreműködtek nem csupán az egyletek, hanem a községek, kerületek és a kormány is. Fejlődésük 1884-től a következő; az állomások száma volt Poroszországban

1884. május 1-én	595	1894. márczius 31-én	811
1885. április 1-én	915	1896. április 1-én	612
1887-ben	917	1898-ban	478
1890-ben	951		

A legutolsó szám nem teljes, a mennyiben Hessen-Nassauról az adat hiányzik, Kelet-Poroszországból is csupán a königsbergi, Nyugat-Poroszországból pedig csak a danzigi kerület adatai foglaltatnak benne. A tetőpontot a fejlődés, mint látjuk, 1890-ben érte el; az állomások számának ily rohamos szaporodása azonban növelte a vándorlók seregét is és ezzel együtt az állomások fentartási költségeit, különösen azokat, a melyek a fő-útvonalok mentén feküdtek. Minthogy így egyes községekre a teher majdnem elviselhetlenné vált, ezek egy része az állomás fentartását beszüntette; innen a fokozatos csökkenés 1890. óta. Ekkor már mindinkább gyökeret vert a meggyőződés, hogy ez intézményt tisztán önkéntes anyagi hozzájárulások útján sikeresen fentartani és fejleszteni nem lehet és hogy

e téren törvényes szabályozásra van szükség. A porosz kormányt a beérkező petíciók és felszólalások végre is arra készítették, hogy 1895. áprilisában e tárgyról törvényjavaslatot nyújtson be a képviselőházhoz. E javaslat azonban, mivel a kormány az anyagi hozzájárulást megtagadta, a harmadik olvasásnál elvettetett és noha azóta több ízben szóba került e kérdés a képviselőházban, törvény mai nap sem jött létre.

A javaslat a körökre ruházta volna az állomások berendezésének, fentartásának és kezelésének kötelezettségét, s a mint a következő táblázatból látjuk, ezek már eddig is nagyobbára magukra vállalták e feladatot. Az állomások ugyanis költségeik fedezése szempontjából következőképp oszlottak meg:

Fentartatott	1884. május 1-én	1885. április 1-én
Közköltségen, főleg községi vagy		
körköltségen	433	706
Egyletek és magánosok által	141	148
Magán- és közköltségen együttesen . .	16	61

1890-ben pedig körök és hasonló közigazgatási kerületek költségén 783, községek által 68, egyletek által 100.

Nem érdektelen áttekinteni az egész Németbirodalom állomáshálózatát 1890-ről és 1896-ról, közölve az 1898. évről eddig rendelkezésre álló adatokat:

A szövetséges államok megnevezése	Az állomások száma			A fentartási költségeket viselték 1890-ben		
	1890 évben	1896 évben	1898 évben	körök és hasznó közig. kerületek	közsé- gek	egyle- tek
1. Poroszország	951	612	—	783	68	100
2. Bajorország	239	340	279	129	67	43
3. Szászország	144	40	63	111	10	23
4. Württemberg	130	38	34	102	24	4
5. Baden	335	157	—	58	252	25
6. Hessen	40	18	—	36	1	3
7. Mecklenburg-Schwerin .	—	—	—	—	—	—
8. Szász-Weimar	31	19	17	—	12	19
9. Mecklenburg-Strelitz .	7	7	7	—	—	7
10. Oldenburg	3	3	2	—	—	3
11. Braunschweig	8	2	2	7	—	1
12. Szász-Meiningen	3	13	4	3	—	—
13. Szász-Altenburg	14	10	10	—	—	14
14. Szász-Coburg-Gotha . .	18	9	8	2	14	2
15. Anhalt	9	6	4	8	—	1
16. Schwarzb.-Sondershausen	5	2	2	5	—	—
17. Schwarzb.-Rudolfstadt .	5	5	2	4	—	1
18. Waldeck	4	1	1	2	—	2
19. Reuss (régibb ág) . . .	—	1	1	—	—	—
20. Reuss (ujabb ág) . . .	3	2	—	3	—	—
21. Schaumburg-Lippe . . .	1	1	1	1	—	—
22. Lippe	5	1	1	1	4	—
23. Lübeck	—	—	—	—	—	—
24. Bréma	1	—	1	—	—	1
25. Hamburg	—	—	—	—	—	—
26. Elzász-Lotharingia . .	1	—	—	—	—	1
Németbirodalom	1.957	1.287	—	1.255	452	250

A kisebb szövetséges államok közül nagyobb számú állomást Szász-Weimarban és Hessenben találunk; az első államban 1892 óta törvény intézkedik állomások létesítése iránt, a második államnál a fejlődés annak tulajdonítható, hogy az állomások a poroszországi Hessen-Nassau tartomány állomásaival egy köteléket képeznek. Bajorországban az állomáshálózat keletkezése 1888-tól számítható; ez időpontig a vándorlók segélyezésére nagyszámú egylet állott fenn, a melyek azonban a természetben ellátást nyújtó állomások létesülésével mindinkább eltűnnek; ily egylet 1882-ben még 1.909 volt, 1892-ben azonban már csak 616. Itt különben, mint látjuk, Poroszországgal ellentétben 1890-től 1896-ra nagy fejlődés észlelhető.

A külföldön hasonló állomások Svájcban és Ausztriában vannak. Svájcban 11 kanton között interkantonalis hálózatot létesítettek, melynek 183 állomása van; az ellátás némely kantonban állami költségén, másokban pedig önkénytes adományokból történik. Az állomások 1897. évi működését a következő táblázat világítja meg:

A kanton neve	Az átutazók száma, kik		össze- sen	A költségek összege forintokban	Éjjeli ellátást kaptak	
	napi ellátást kaptak	éjjeli			jun. 15.	decz 15.
Luzern	2.810	8.962	11.772	9.242 ⁵⁹	16	33
Bern	4.195	13.963	18.158	15.600 ⁰⁰	21	91
Glarus	553	1.562	2.115	2.533 ⁸⁵	—	6
Schaffhausen . . .	1.083	1.830	2.913	2.659 ⁹⁰	2	16
Zürich	12.562	33.952	46.514	43.208 ⁹⁵	40	142
St.-Gallen	4.943	13.190	18.133	17.078 ⁵³	25	67
Thurgau	6.925	11.341	18.266	14.317 ⁰⁹	5	55
Basel	1.626	4.189	5.815	4.393 ⁷⁰	7	17
Aargau	3.827	7.836	11.663	11.458 ³⁵	16	39
Solothurn	639	2.595	3.234	1.592 ⁸⁰	9	8
Zug	26	2.092	2.118	1.683 ⁹⁰	4	11
A kötelékterület	39.189	101.512	140.701	123.769 ⁶⁶	145	490

A napi átlagos forgalom az utóbbi öt év alatt a következő volt:

	1893.	1894.	1895.	1896.	1897.
Az éjjeli ellátásban része- sültek száma	487	398	280	257	278
az ebédjegyek száma	209	165	152	95	107
napi költség francban	524 ⁸¹	448 ⁴⁸	358 ⁵⁶	307 ⁷⁴	339 ¹⁰

Svájc különösen Badennel áll igen szoros forgalmi összeköttetésben. Ezért 1889-ben a vándorforgalomra nézve Konstanz és a szomszéd badeni községek és körök között egyezség létesült a forgalom egyöntetű szabályozása végett. Többek között megegyeztek a vándorló jegyek kérdésében is, hogy az állomások egyaránt 12—15 kilométernyire essenek egymástól.

Ausztriában az eltolonczozás rendszerét alkalmazzák a vándorló munkakeresőkre is s ezáltal igen sok használható erőt toltak vissza a csavargók körébe. Hogy ezen a bajon segítsenek, a vándorló foglalkozásnélküliek számára 1886-ban Alsó-Ausztriában törvénynyel életbe léptették a természetbeni ellátást nyújtó állomásokat e célra külön kijelölt községekben. Ezt a példát azután több tartomány követte, sőt az egyes állomások egymás között és »rendesen« a tolonczoló állomásokkal is összeköttetésbe hozattak, kivéven a nagy városok (Bécs, Prága, Grác, Brünn és Olmütz) területeit. Az ily állomásokba

minden vándorló munkást felvettek oly feltétel alatt, hogy az utolsó két-három hónap alatt valahol tényleg munkában volt s munkakönyve vagy más bizonyítványa van, de az állomáson rendszeren csak legfeljebb 18 óráig tartózkodhatik. Az egyes állomások mintegy 15 kilométernyire esnek egymástól, úgy, hogy az út gyalog félnap alatt minden nehézség nélkül megtehető. A költségeket kizárólag a hatóságok teljesítik. Minden állomás ezenkívül lehetőleg ingyenes munkaközvetítéssel is foglalkozik. A legutóbbi kimutatások szerint az adatok a következők:

Tartományok	Évszám	Állomások	Az állomásokat igénybevevett személyek száma	A munka-közvetítés útján elhelyezettek száma
Alsó-Ausztria . .	1888	144	135.015	3.886
»	1892	136	350.602	8.696
»	1895	136	326.493	7.586
»	1896	—	375.782	8.219
Morvaország . .	1889	112	82.966	—
»	1891	112	109.058	—
»	1895	118	148.522	1.047
»	1896	—	182.829	1.097
Stiria	1890	140	257.685	5.639
»	1895	143	271.400	5.239
»	1896	—	302.307	5.026
Felső-Ausztria .	1890	105	188.450	4.256
»	1892	106	196.740	3.247
»	1895	103	179.724	3.023
Vorarlberg . . .	1892	21	34.366	—
»	1895	21	30.646	539
Szilézia	1895	28	13.966	378
Csehország . . .	1896/7	265	525.232	25.313
Összesen 1895-ről (Cseh- országról 1896/7-ről) .		814	1,495.983	43.125

Igen részletes s. statisztikai adatokban gazdag kritikai tanulmányt ír ezekről a természeti ellátást nyújtó állomásokról Németországra vonatkozólag *Loeper Henrik*¹⁾, melynek alapján a nevezett állomások látogatottságára, működésére és költségeire vonatkozó főbb adatokat az 1890-iki évről a következő táblázatban közölhetjük:

Állam és országok	Naponta volt látogató átlag egy állomáson	Az állomásokról 1890 decz. 15/16-án volt		Kiadatott az állomásokról levőknek				Összes bruttó költség	Az állomásokról teljesített munka-jövedelme	netto költség	Egy egyenlő átlagos költség	
		az összesekben	egy állomáson átlag	ebéd adag	vacsora adag	éjjeli szállás	reggeli adag				évente márka	naponta fillérekben
Egész Németországban	2.71	9.216	4.71	972.490	1.871.591	1.936.091	1.662.606	1.317.072	67.610	1.249.462	235.55	64.53
Ebből külön:												
Poroszország	3.10	5.516	5.80	603.067	1.065.328	1.076.466	1.033.837	792.867	48.309	744.558	252.46	69.17
Bajorország . .	2.73	925	3.87	114.474	220.139	237.798	170.994	143.962	8.729	135.233	207.57	56.87
Szászország . .	2.11	502	3.40	58.350	107.782	111.118	94.039	71.392	1.946	69.446	228.12	62.50
Württemberg.	1.76	488	3.75	23.723	80.380	83.618	67.692	41.168	243	40.925	178.64	48.94
Baden	1.34	692	2.07	62.334	139.034	163.314	100.910	102.315	74	102.241	228.50	62.60
Hessen	4.14	232	5.80	9.074	51.550	60.446	39.996	30.897	5	30.892	186.53	51.10
Szász-Weimar	4.17	243	8.00	21.243	45.851	47.143	20.781	26.203	530	25.673	198.77	54.46

¹⁾ Die Naturalverpflegsstationen. Zeitschrift des königlich statistischen Bureaus. Herausgegeben von E. Blenck. XXXIX. Jahrg. 1899. Vierteljahrsheft. Berlin. 73—105 l.

Az állomások ily jelentékeny fejlődésével természetesen együtt jár azok szervezésének ügye. Legelőbb egyes tartományi szövetkezések létesültek, majd (1884) a »Centralverband deutscher Arbeiterkolonien« állított fel egyes általános irányelveket a kezelésre nézve s alakított egy központi bizottságot. 1893-ban végre megalakult a »Gesamtverband deutscher Verpflegungsstationen (Wanderarbeitsstätten)«, mely azóta évente összejöveteleket tart a célba vett reformok megbeszélése végett, mivel azonban határozatai nem kötelezők, az intézmények különösen 1890 óta mutatkozó hanyatlását nem volt képes meggátolni.

Kétségtelen, hogy a vándorló foglalkozásnélküliek egyszerű ellátása sok tekintetben visszatetsző s épen nem alaptalan az a gyanu, hogy a jótékonyágnak ez a neme a dologkerülést és a csavargó hajlamot elősegíti. Maga Bodelschwingh említi keserű tapasztalatát, hogy Bielefeldben gyógyintézetében szegény embereket százával vendégelt meg, de midőn kikötötte, hogy az ebéd fejében a szomszéd kőbányában mindenkégy óráig dolgozzék, a napi 20—30 vendég helyett egyszerre csak 2—3 jelentkezett s hasonló tapasztalatokat mások is tettek. Nagyon helyes azért az ily ellátó állomások élvezetét bizonyos feltételekhez kötni. Ilyenek a munkakönyv felmutatása, oly feltétel, hogy az állomást használók dolgozni tartoznak s csak annyi ideig lehetnek munka nélkül uton, a meddig a legutóbbi állomáson foglalkoztak, hogy továbbá az állomások lehetőleg összeköttetésben legyenek a munkaközvetítő hivattal s hogy végül a foglalkozás keresésére bizonyos határidő tűzessék ki, melyen túl a vándorló az állomás jótéteményét többé nem veheti igénybe mindaddig, míg új munkakönyvet nem mutat fel. Igen fontos mindezekon kívül, hogy az állomások lehetőleg jó helyeken legyenek, mivel a vendégfogadók nem mindenkor megbízhatók, legcélszerűbb volna az iparosok Herbergjeivel hozni őket kapcsolatba, a mennyire lehet.

Mindezekre vonatkozólag 1890-ben Németország nagyobb államaiban a következő állapotokat észleljük:

Birodalom és állam	Állomások száma				Az állomások elhelyezése		
	munkakövetel- léssel és a nél- kül	munkaközveti- tessel és a nél- kül			vendég- löben	keresztény egyleti helyiségb.	másutt
Egész Németország	1.116	841	1.158	799	1.073	252	632
Ebből							
Poroszország . . .	719	232	587	364	370	176	405
Bajorország	119	120	157	82	231	4	4
Szászország	91	53	121	23	40	26	78
Württemberg . . .	19	111	71	59	115	6	9
Baden	63	272	124	211	244	3	83
Hessen	28	12	23	17	20	4	16
Szász-Weimar . . .	15	16	25	6	19	7	5

Látható e táblázatból, hogy az állapotok már akkor meg lehetők voltak, mivel az állomások nagyobb része (57%) megkövetelte a befogadottaktól a munkát, de ezt a követelést lényegileg Poroszországban vitték keresztül, más országokban, különösen Württembergben alig veszik komolyan. A helyközvetítés tekintetében akkor még rosszabb volt a helyzet, mivel maga a munkaközvetítés intézménye is fejletlen állapotban volt, de legrosszabb volt az állapot az állomások elhelyezése tekintetében, mivel csaknem mindenütt a korcsmákban

kellett azt tartani, 1890-ben még csak 247 ellátó állomás volt a Herbergekkal kapcsolatban. A javulást a legutóbbi évekről mutatja a következő kis táblázat:

	1890.	1896.	1897.
Éjjeli szállást nyert általában .	2,746.680	3,604.693	3,640.045
Elhelyezést nyert közülök . .	43.572	98.078	112.920
Az állomások vendégei közül			
Herbergeken volt	—	619.336	563.440
És pedig az eltöltött éjjelek			
száma	731.792	573.506	515.348

Nagy nehézségeket okoz ezen emberbaráti intézmény helyes kezelése annyiban is, hogy nehéz alkalmas felügyelőt találni, s még nehezebb a folyvást hullámzó vendégek célszerű foglalkoztatásáról gondoskodni, de talán legnehezebb a többi állomásokkal összeköttetésben megfigyelni azt, hogy az illető vándorló csakugyan komoly szükségből veszi-e igénybe az állomás jótéteményeit. Mindezek daczára tény, hogy az ipari és kereskedelmi élet jelenlegi nagy változatossága mellett az ily intézmények rendkívül szükségesek, mindennemű hátrányukat ellensúlyozza az általuk is előmozdított nagy társadalmi átalakulás: a munkanélküli csavargók és dologkerülők számának apadása, a csüggedők felbátorítása, a koldulás célszerűbb ellenőrzésének lehetővé tétele és nagyban és egészben még egyes bűntevők és vétkezők jobb útra térésének lehetősége. Az eddigi reformmunkák azonban csak kísérleteknek mondhatók, a természetben ellátó állomások virágzása csak akkor lesz lehetséges, ha a munkaközvetítést és a munkanélküliek sorsának felkarolását világszerte oly elsőrangú szociálpolitikai problémának fogják tartani, mint például a népoktatást és a gyármunkások védelmét.

f.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *Gorove László: Közgazdasági tanulmányok. Budapest, Pfeifer. 1 frt 40 kr.
- BASTIAN A.: Zur heutigen Sachlage der Ethnologie in nationaler und socialer Bedeutung. Berlin, Reimar, M. 1.
- *BLANC Louis: Organisation der Arbeit. Uebersetzt von Robert Praeger. Berlin, 1899.
- BÖNINGER Eugen: Leitende Gedanken gesunder Volkswirtschaft. Leipzig, Hirschfeld. M. 2'20
- *DEUTSCH Anton: Rückblicke auf die Entwicklung der ungar. Volkswirtschaft im Jahre 1898. Budapest, 1899.
- GOLDSTEIN Ferdinand: Urchristenthum und Socialdemokratie. Zürich, Schmidt. M. 3.
- MÜHLBRECHT Otto: Uebersicht der gesammten staats- und rechtswissenschaftlichen Litteratur des J. 1898. 31. Jahrg. Berlin, Puttkammer. M. 6.
- OPPEL A.: Wirtschaftsgeographische Reise durch die Vereinigten Staaten. Bremen Halem, M. 2.
- *VOLKSWIRTSCHAFTLICHE CHRONIK für das Jahr 1898. Aus »Jahrbuch für Nationalökonomie und Statistik«. Jena, Fischer. M. 5.
- WALCHER Konrad: Der Socialdemokrat am Ende des 19-ten Jahrhunderts oder die Socialdemokratie aus ihren eigenen Worten und Thaten gerichtet. Graz, Styria. 60 Pf.
- MOLINARI G.: Esquisse de l'organisation politique et économique de la société future. Paris, Guillaumin, 1899. 2'70 forint.
- CLARKE Allen: The effects of the factory system. London, Richard. 2 sh. 6 d.
- CROWELL J. F.: The logical process of social development. Newyork. M. 8'75.
- PAYSON Edward P.: Suggestions toward an applied science of sociology. Newyork, Putnam. 5 sh.

Folyóiratokban.

- BÖHM-BAWERK E.: Einige strittige Fragen der Capitalstheorie. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VIII. Band, 2. Heft.)
- BRENTANO Lujó: Sozialpolitischer Dilettantismus oder Arbeiterorganisation. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung Nr. 79.)
- CLAAR Maximilian: Die wirtschaftliche Lage auf Sardinien.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

- (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23. Jahrg. 2. Heft.)
- JAHRBÜCHER für Nationaloek. und Statistik 1899. 3. Heft: von Bortkiewicz L.: Der Begriff »Sozialpolitik«. Wissowa Felix: Die wirtschaftliche Gesetzgebung des deutschen Reichs im Jahre 1898. Matlekovits Alexander: Die volkswirtschaftliche Gesetzgebung Ungarns. Földes Béla: Zur Grundlegung der Volkswirtschaftspolitik.
- WENCKSTERN Adolf: Der Bankerott des wissenschaftlichen Sozialismus und die Sozialdemokratie. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 25—26. April 1899.)
- WIESENBURG A.: Die Wirthschaftsverhältnisse Ostasiens. (Oesterr. Monatsschrift für den Orient. 1899. Nr. 3.)
- HENRY-LÉON: Quelle est la véritable définition de l'individualisme? (Journal des économistes, Avril 1899.)
- THE ECONOMIC JOURNAL. March 1899: Edwin Cannan: Ought municipal enterprises to be allowed to yield a profit? C. P. Sanger: Its the english system of taxation fair? Dougal Renton: The investment of surplus revenue.
- CONIGLIANI C. A.: Il profitto del capitale tecnico. (Giornale degli economisti Marzo 1899.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- COLLA I. E.: Die Trinkerversorgung unter dem bürgerlichen Gesetzbuche. Hildesheim. M. 1'60.
- KOLONIALES JAHRBUCH. Herausg. v. Gustav Meineke. Jahrg. XI. 1898. Berlin. M. 6.
- BILLIARD A.: Politique et organisation coloniales. Paris, Giard. Fr. 5.
- BULLETIN MENSUEL de mortalité de 12 villes de Grèce. Athènes, 1899.
- CHEVILLIARD G.: Les colonies anglaises. Paris, Challamel. 8 fr.
- INDIA. Report on sanitary measures for 1896—97. Calcutta and London, 1899. 2 sh. 6 d.
- JOHNSTON Harry H.: British Central Africa. 2-nd ed. London, Methuen. 18 sh.
- *SIXTIETH ANNUAL REPORT of the registrar-general of births, deaths and marriages in England 1897. London, 1899. 1 sh. 10 d.
- *STATISTICA della emigrazione italiana avvenuta nel 1897. Roma, 1899. 2 lira.
- Folyóiratokban.*
- BALLOD Karl: Die Bedeutung von Südbrasilien für die deutsche Kolonisation. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23. Jahrgang. 2. Heft.)
- UHLIG Carl: Die Veränderungen der Volksdichte im nördlichen Baden 1852—1895. Stuttgart, 1899. (Forschungen zur deutschen Landes- und Volkskunde. XI. Band, Heft 4.) M. 10.
- ZEITSCHRIFT des kön. bayerischen stat. Bureau 1898. Nr. 3.: Bewegung der Bevölkerung in 1896 und 1897. — Geburts- und Sterblichkeitsverhältnisse in den grösseren Städten.
- DURIEU J.: Un interessant essai de colonisation. (La Science sociale 14-e Année 3-e livraison.)
- GAVAZZI Lodovico: San-Mun e l'esportazione delle sete chinesi per l'Italia. (Nuova antologia. Aprile 1899.)

OTTOLENGHI C.: Le migrazioni del lavoro agli stati uniti d'America. (Giornale degli economisti Marzo et Aprile 1899.)

SELLA Emanuele: L'emigrazione italiane nella Svizzera. (Riforma sociale. Marzo 1899.)

III. Östermelés.

ENGELBTECHT Th. H.: Die Landbauzonen der aussertropischen Länder. Auf Grund der statistischen Quellenwerke dargestellt. 3 Theile. Berlin, Reimer. M. 40.

JENTSCH Carl: Die Agrarkrisis. Besteht eine solche und worin besteht sie? Leipzig, Grunow. M. 2'50.

MARTENSON A.: Wald, Wild und Jagd in den russischen Ostseeprovinzen. Neudamm, Neumann. M. 3.

*MITTEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus. Jahrg. 1898. 2. Lfg. Landwirtschaftliche Statistik für 1897. Bern. M. 1'20.

RUTHS H.: Das Wesen und die Bedeutung der freien Wirtschaft in der heutigen Landwirtschaft. Darmstadt, Winter. M. 1'50.

STILLICH Oskar: Die englische Agrarkrisis, ihre Ausdehnung, Ursachen und Heilmittel. Jena, Fischer. M. 3'60.

SUSTA Joseph: Fünf Jahrhunderte der Teichwirtschaft zu Wittingen. Stettin, Herscke. M. 7.

DARBOT M.: L'agriculture et les questions sociales. Paris, Berger. Fr. 5.

*ANNALI DI AGRICOLTURE 1898. 219.

Atti della commissione consultativa per le pesca. Roma, 1899. 1 lira 20.

Folyóiratokban.

ERNT-ERGEBNISSE der wichtigsten Körnerfrüchte im Jahre 1898. (Stat. Monatschrift 1899. I—II. Heft.)

KOLLMANN Paul: Deutschlands landwirtschaftlicher Betrieb nach den Ergebnissen der mit der Berufs- und Gewerbebeziehung vom 15. Juni 1895 verbundenen landwirtschaftlichen Aufnahme. (Jahrbuch für Gesetzg., Verwaltung und Volkswirtschaft. 23. Jahrg. 2. Heft.)

ZEITSCHRIFT des kön. preussischen statistischen Bureaus. 39. Jahrg. I. Heft: Die Zwangsversteigerungen land- und forstwirtschaftlicher Grundstücke in Preussen während der Rechnungsjahre 1886 bis 1896. Der Besitzwechsel land- und forstwirtschaftlicher Grundstücke in Preussen in 1896 und 1897. Von Georg Evert.

MORENA A.: La protezione dell'agricoltura nella riforma doganale leopoldina. (Giornale degli economisti. Marzo 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

BENDER Adolf: Taschenbuch für Fabrikanten und Betriebsleiter, sowie Gewerbeaufsichtsbeamte und Polizeibehörden. Glogau, Flemming. M. 3'60.

LEMBERG H.: Die Steinkohlenzechen des niederrheinisch-westfälischen

Industriebezirks. 5. Aufl. Dortmund, Krüger. M. 3.

*KUSTERMAN Robert: Das Mühlen-gewerbe im rechtsrheinischen Bayern. Stuttgart, Cotta. (Münchener volkswirtschaftl. Studien 30. Stück.) M. 2.

ANDRÉ L.: Traité des brevets d'invention et de la contrefaçon industrielle. Bruxelles, Bruylant. Fr. 15.

SCHMEISSER und VOGELSANG: The gold-fields of Australasia. Newyork, Macmillan. 10 dollár.

WILSON MONA: Our industrial laws: Working women in factories, workshops, shops and laundries, and how to help them. London, Duckworth. 1 sh. 6 d.

*PUBBLICAZIONI del corpo reale delle miniere No. 11. Studio sulle condizioni dell'industria siderurgica in Lombardia. Roma, 1899. 1 lira.

Folyóiratokban.

MELLER SIMON: Az új művészi ipar. (Budapesti Szemle 1899. márcz.)

BERDROW W.: Aus dem Gebiet der Technik. (Beilage zur Allg. Zeitung 1899 Nr. 81)

SIMON HELENE: Entwicklung und gegenwärtige Organisation der englischen Fabrikinspection. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft 23. Jahrg. 2. Heft.)

DE FOVILLE A.: L'or du Klondyk. (Revue des deux Mondes 15. nov. 1898.)

GRAZIADÉS A.: Il lavoro umano e la macchina. (Giornale degli economisti aprile 1899.)

TRUFFI Ferracino: Le tasse sulla luce a le loro perequazione. (Riforma sociale marzo 1899.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*FORRAI Soma: Az első Budapest fővárosi kis- és középkereskedők társulatának hetvenöt éves tésztéleti élete 1822—1897. Emlékkönyv. Budapest.

*A MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET jelentése a közgyűléshez 1898. évi üzletéről. Budapest, 1899.

*MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK új folyam XXI. kötet: A magyar koronaországainak vasutjai 1894., 1895. és 1896. évben. Budapest, 1899. 6 kor.

*MIHÓK-FÉLE MAGYAR COMPASS 1898/9. XXVI-ik évf. II. rész. Szerk. dr. galanthai Nagy Sándor. Budapest, 1899. 12 k.

EGER: Die Binnenschiffahrt in Europa und Nordamerika. Berlin, Siemenroth. M. 10.

*HAMBURG'S HANDEL im Jahre 1898. Sachverständige Berichte herausgegeben auf Veranlassung der Handelskammer. Hamburg.

*JAHRBUCH für bremische Statistik. Jahrgang 1898 I. Heft: Zur Sta-

tistik des Schiffs- und Waarenverkehrs im J. 1898. Bremen, 1899.

*JAHRESBERICHT der Handelskammer in Leipzig 1898. Leipzig, 1899.

*SCHRIFTEN der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. Berlin, Siemenroth. Heft 5. China und seine Handelsbeziehungen zum Auslande, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen. Von Brandt. M. 3.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets in J. 1897. 3 Band. Vormerksverkehr. Durchfuhr. Wien. M. 6.

*STATISTISCHE NACHRICHTEN von den Eisenbahnen des Vereins deutscher Eisenbahnverwaltungen für 1897. 48 Jahrg. Berlin, Nauck. M. 15.50.

SYMPHER: Die wirtschaftliche Bedeutung des Rhein-Elbe-Kanals. 2 Bände. Berlin, Siemenroth. M. 20.

VERZEICHNISS der Leuchtfeuer aller Meere. 8 Hefte. Berlin, Mittler. M. 6.

*MOUVEMENT COMMERCIAL de la Bulgarie avec les pays étrangers. Sophia, 1898. 2 f. 3 kor.

QUINETTE DE ROCHEMORT et VÉTILLANT: Les ports maritimes de l'Amerique du Nord sur l'Atlantique. I. T. Paris, Dunod. 18 fr.

*TABELLA indicante i valori delle merci nell' anno 1898 per le statistiche commerciali. Roma, 1899.

Folyóiratokban.

BUDAPEST árúforgalma 1898-ban (Budapest főváros stat.havi füzetei 1899. febr.).

HEISS dr.: Die Localeisenbahnen. (Handelsmuseum Bd.XIV.Nr.14.)

KUPKA P. J.: Der Rhein-Weser-Elbe-Canal. (Handelsmuseum Bd. XIV. Nr. 17.)

SCHUMACHER Hermann: Die Organisation des Fremdhandels in China. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Ver-

waltung und Volkswirtschaft. 23. Jahrg. 2. Heft.)

WILSON A. I.: Trade prosperity and government waste. (Contemporary review april 1899.)

GREENWOOD Frederik: The cry for new market. (Nineteenth Century april 1899.)

HARPER G. Charles: The great central railway. (Fortnightly review april 1899.)

JOURNAL OF THE ROYAL STAT. SOCIETY. Vol. LXII. Part. I. The excess of imports by Robert Giffen. Comparative statistics of australasian railways by Price Howel. The statistics of Wages in the United Kingdom during the last hundred years by A. L. Bowley. Commercial history and review of 1898.

THE ECONOMIC JOURNAL March 1899: W. P. Reeves: Protective tariffs in Australia and New-Zeeland. — H. C Emery: Futures in the grain market.

VI. Pénz-, hitel- és biztosságügy.

ARENDT Otto: Die Ursache der Silberentwerthung. Eine Antwort für Helfferich. Berlin, Walther. M. 2.

JÄGER E.: Die deutsche Hagelversicherung in ihrer Stellung zu neueren parteipolitischen Bestrebungen. Stuttgart, Liesling. M. 2.

KLENG-EGGER F.: Die generelle Entwicklung der Immobilien-Feuerversicherung in Bayern, München, Schweizer. M. 3.

SIEGHART Rudolf: Die öffentlichen Glücksspiele. Wien, 1899. 3'60 frt.

LIACOPOULO Elie: Rapport sur les compagnie d'assurance étrangères en Grèce (Publications de la section d'économie publique Nr. 2) görög nyelven.

Folyóiratokban.

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reiche. 23. Jahrg. 2. Heft: Die obligatorische Krankenversicherung der Hausindustriellen. Von O. Weigert. Lebensversicherung, Kapitalversicherung und die ländliche Bevölkerung unter vorzugsweiser Berücksichtigung des mittleren und kleineren Grundbesitzes der Provinz Brandenburg von Hans Grandke.

LAYER M.: Über Capitaldeckung und Umlageverfahren mit Beziehung auf die österreichische Unfallversicherungs - Gesetzgebung. (Zeitschrift für Volkswirtschaft,

Socialpolitik und Verwaltung.
VIII. Band, 2. Heft.)

QUARTERLY JOURNAL of economics.
Boston. Vol. XIII, Nr. 3. The

theory of savers rent and some
of its applications by C. W. Mix-
ter. Can we keep a gold cur-
rency? by Ch. F. Dunbar.

VII. Állami és községi pénzügy.

*HAUSHALTSPLAN der Stadt Frankfurt
am Main für 1899/1900. Frank-
furt a/M.

KÖRNER Alois: Grundriss des öster-
reichischen Staatsschuldenwe-
sens. Wien, 1899. 1 frt 3) kr.

*VERWALTUNGSBERICHT des Rathes der
königl. Haupt- und Residenzstadt
Dresden für das Jahr 1897. Dres-
den, 1899.

LOUTCHISKY J.: Etudes sur la pro-
priété communale dans la petite
Russie. Paris, Giard et Brière. 2 fr.

SELIGMAN E. R. A.: The shifting
and incidence of taxation. Se-
cond edit. London, Macmillan.
12 sh. 6 d.

WHELEN Fr.: London government.
London, Grant Richards. 3 sh 6 d.

*BILANCI COMUNALI per l'anno 1897 e
situazioni patrimoniali dei co-
muni 1897. Roma, 1899. L. 2'50.

Folyóiratokban.

HECKEL Max: Finanzwissenschaft-
liche Literatur im Jahre 1897/8.
(Jahrbücher für Nationalökon.
und Statistik. 1899. Heft 3.)

RADNITZKY E.: Französische Budget-
technik. (Zeitschrift für Volks-
wirthschaft, Socialpolitik und
Verwaltung. VIII. Band, 2. Heft.)

CHISHOLM Hugh: The debt and the
deficit. (Fortnightly review april
1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

*DIE ARBEITSEINSTELLUNGEN und Aus-
sperrungen im Gewerbebetriebe
in Oesterreich während des Jahres
1897. Herausgegeben vom k. k.
arbeitsstatistischen Amt im Han-
delsministerium. Wien, Hölder.
(Beilage zur Stat. Monatschrift.)

REICHESBERG N.: Der Kampf ge-
gen die Arbeitslosigkeit in der
Schweiz. Bern, Steiger. M. 1'50.

WERNER A.: Die örtlichen Stiftun-
gen für die Zwecke des Unter-
richts und der Wohlthätigkeit in
der Stadt Augsburg. Historisch
und systematisch dargestellt.
Augsburg, Rieger. M. 3'60.

BRENIER DE MONTMORAND: La société
française contemporaine. Paris,
Parrén. Fr. 3'50.

HUBERT-VALLERONT: Les associations

ouvrières et les associations pa-
trionales. Paris, Gauthier-Villars.
10 fr.

*MUSÉE SOCIAL IV-e année Nr. 4.:
Les ouvriers des chemins de fer
aux États-Unis. Chronique du
Musée social.

HORSBY J. R. W.: Prisons and pri-
soners. Newyork, Mansfield. 1 doll.
25 c.

*LEFFLER Johann: Arbeitsstatistik I.
Undersökning af bagerierna i Sve-
rige på uppdrag af kongl. kom-
merskollegium. Stockholm, 1799.

Folyóiratokban.

MAGYAR IPAR XX. köt. 15. szám:
Dr. Moldoványi István: A bécsi
munkaközvetítő intézet. Sugár
Ignác: A fegyenczmunka.

ARBEITSMARKT 1899 Nr. 7: Der gewerkschaftliche Arbeitsnachweis in Deutschland.

SOZIALE PRAXIS. 1899. Nr. 20—30: Arbeitsnachweis von Dr. Richard Freund. — Reichstagsverhandlungen über die Gewerbeordnungsnovelle. — Die Organisation der gewerblichen Unfallversicherung in Frankreich. Von Schotthöfer. — Bodenpolitik in Kiautschou. Von Paul Voigt. — Ein deutsches Museum für sociale Praxis. Von Dr. Ernst Frank. — Die gesetzliche Regelung der Cigarrenhausindustrie. Von Köttschke. — Sociale Begleiterscheinungen wirthschaftlicher Wandlungen in Berlin. Von K. Thiers. — Eine Wohnungsuntersuchung in Heidelberg. Von Max May. — Internationale Vereinigung zur Förderung der Arbeiterschutzgesetzgebung. Von Ernst Francke. — Schutz der Angestellten in offenen Ladengeschäften. — Herr von Miquel und die Landarbeiter-Enquete des Vereins für Socialpolitik. Von Max Weber. Gemeinnützige Anlagen der Invalidenversicherungsanstalten in 1898. Von H. Horn. — Staatliche Beihilfen für Volksbibliotheken. Von Ernst Schulze. — Ein Schutz der Arbeitswilligen in Schweden. Von Axel Raphael. — Der Geschäftsbericht des Reichsversicherungsamtes für 1893. Von Frankenberg.

STATISTISCHE MONATSSCHRIFT 1899, I—II. Heft: Die Zwangsarbeits-

und Besserungsanstalten in Oesterreich und die Ergebnisse ihrer Wirksamkeit im Jahre 1897. Von Dr. Johann Winckler. — Studentenstiftungen im Jahre 1897. Von Dr. Raul Braun v. Fernwald. — Die statistische Erhebung der allgemeinen Arbeiter-Kranken- und Unterstützungscasse in Wien für die Zwecke der Angehörigenversicherung. Von Dr. Robert Fuhrmann.

ZEITSCHRIFT des königl. bayerischen stat. Bureau 1898. Nr. 3—4.: Die Armenpflege in 1896. Die öffentlichen Stiftungen in 1894 und 1895. Durchschnittspreise der Viktualien an verschiedenen Orten Baierns für 1898.

ZEITSCHRIFT der kön. preussischen statistischen Bureaus. 39. Jahrg. I. Heft: Die Naturalverpflegstationen. Von Loeper. Das Vorkommen von Alkoholismus in den Heilanstalten Preussens. Von Dr. Georg Heimann. Korrigendenwesen in Preussen.

MERLIN Roger: La participation des ouvriers aux bénéfices dans l'industrie (Revue politique et parlementaire avril 1899.)

NASH Vaughan: The old-age pension movement (Contemporary review april 1899.)

WALPOLE Spencer, Sir: Old age pensions: a suggestion (Nineteenth century april 1899.)

WILLONGBY William F.: The study of practical labor problems in France. (The quarterly journal of economics. Vol. XIII. Nr. 3.)

IX. Gazdaságtörténet.

*INAMA-STERNEGG Karl Theodor: Deutsche Wirthschaftsgeschichte in den letzten Jahrhunderten des

Mittelalters. I. Theil. Leipzig, Duncker, 1899. 14 kor. 40 f.

KALKMANN Ph.: Die Entwertung der

österreichischen Valuta im Jahre 1893 und ihre Ursachen. Freiburg i. B. Mohr 1899. (Wiener staatswissenschaftliche Studien. I. B. 3. Heft.) M. 2.80.

LOHMANN Fr.: Die amtliche Handelsstatistik Englands und Frankreichs im XVIII. Jahrhundert. Berlin, Akademie der Wissenschaften.

*TILDSLEY John L.: Die Entstehung und die ökonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung, Jena, Fischer (Sammlung national-oek. u. stat. Abhandlungen des staatswissenschaftlichen Seminars 19-ter Band.)

BONZON Jacques: Cent ans de lutte

sociale. La législation de l'enfance 1789—1894. Deuxième édition. Paris, 1899. M. 3.50.

HALKIN L.: Les esclaves publics chez les romains. Bruxelles. M. 5.

CROOK J. W.: German wage theories. A history of their development. New-York. M. 5.

SARGENT A. J.: The economic policy of Colbert. London, Longmans. 2 sh. 6 d.

Folyóiratokban.

LEROY-BEAULIEU Paul: Le cout de la vie a Paris depuis trois quarts de siècle. (L'économiste français 1899. Nr. 15.)

X. Statisztika.

STAATSHANDBUCH der freien Hansestadt Bremen auf d. J. 1899. Bremen. Schüssemann M. 3.

*ANUARIO de la direction general de estadistica 1897. Tome II. Buenos-Aires.

DICTIONNAIRE des communes (France et Algerie.) Paris, Berger-Levrault. Fr. 6.

*STATISTIQUE du royaume de Serbie. Tome X. Belgrade, 1899.

*MAANDSJIFFERS en andere periodieke opgaven betreffende Nederland en nederlandsch Oost-Indie. Nieuwe volgreeks Nr. 1. Jaar 1898. S'Gravenhage.

Folyóiratokban.

SENTEMANN Karl: Die im engeren Sinne sociale Kriminalstatistik

als Statistik der Rechtsgüterverletzungen. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23. Jahrg. 2. Heft.)

EDGEWORTH F. Y.: On the representation of statistics by mathematical formulae. (Journal of the royal stat. Society Vol. LXII. Part I.)

THE QUARTERLY JOURNAL OF ECONOMICS Vol. XIII. Nr. 3.: Carrol D. Wright: The twelfth Census. John Archibald Fairlie: Comparative municipal statistics.

SALVIONI G. B. és BODIO L. Il quarto censimento italiano. (Giornale degli economisti aprile 1899.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

*A HORVÁT-SZLAVONORSZÁG területén levő magyar királyi államépítészeti hivatalok szolgálatára és hatáskörére vonatkozó utasítás. Budapest, 1899.

FISCHER P. D.: Italien und die

Italiener am Schlusse des 19. Jahrh. Berlin, Springer. M. 7.

*GEOGRAPHISCHES JAHRBUCH herausgegeben von Hermann Wagner. XXI. Band. 1898. Gotha Perthes. M. 15.

HUNGARICUS: Das magyarische Ungarn und der Dreibund. München, Lehmann. M. 1·20.

MARKOVIĆ Božidar W.: Ueber das serbische Schwurgericht im Vergleich mit dem deutschen, französischen und englischen Schwurgericht. Freiburg i/B. Troemer. M. 1·20.

MELL Alexander: Encyclopaedisches Handbuch des Blindenwesens. 1. Theil. Wien, Pichler. M. 10.

NOTHNAGEL Walther: Execution durch sociale Interessengruppen. Wien, Holder. M. 4·80.

CARPENTER Edmund James: America in Hawaiian islands. Boston, Small. 1 dollar 50 c.

EDGAR J. D.: Canada and its capital with sketches of political and social life at Ottawa. Toronto Morang. 10 sh. 6 d.

GLEN W. C.: The law relating to public health and local government. 12-th edition. 2 vols. London, Knight. 63 sh.

THONSON H. S.: Rhodesia and its government. London. M. 12·50.

WHATES H.: The politician's handbook. Session 1899. London, Vacher. 6 sh.

Folyóiratokban.

BUSEMANN M.: Volksuniversitäten in Russland. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. 1899. Nr. 92.)

BRAUN-GIZYCKI Lily: Le mouvement féministe en Allemagne. (Revue politique et parlementaire, avril 1899.)

DE PRÉVILLE A.: L'enfluence essai du Lamaïsme. (La science sociale 14-e année 3-e livraison.)

HORN A. E.: La vie politique et parlementaire en Hongrie. (Revue politique et parlementaire avril 1899.)

MANTEGAZZA Vico: L'esposizione di Parigi nel 1900. (Nuova antologia aprile 1899.)

EGY ÚJ TANKÖNYVRŐL.

Tankönyvirodalmunk a legutolsó években örvendetesen gyarapszik. Az a régi panasz, hogy tanáraink nem adnak könyvet hallgatóik kezébe, egyre veszít jogosultságából. A bennünket közelebből érdeklő jog- és államtudományi tantárgyak feldolgozásában előhaladtak az egyetemi tanárok, de követik őket más tanintézetek szaktanárai is. Nem említve a legeslegszükebbre összepréselt vezérfonalakat (minő a Stampfel-féle tudományos zsebkönyvtár vagy a Politzer-féle Jogi compendiumok gyűjteménye), egymás után jelennek meg a népesebb tanintézetek tanárainak kézikönyvei. A közgazdaságtan terén néhány rövid hó alatt kaptuk Földes Béla nagy Társadalmi gazdaságtanának II. kiadását,¹⁾ Jónás Jánosnak, a pozsonyi kereskedelmi akadémia igazgatójának Közgazdaságtanát, Kovács Gyulának, a budapesti kereskedelmi akadémia szaktanárának Közgazdaságtanából az I. kötetet (A közgazdaság általános jelenségei és törvényei) s legutoljára Gaal Jenőnek, egyetlen műegyetemünk szaktanárának nagyszabású művét: »A nemzetgazdaságtan rendszerét«, két részben, melyek közül az első »A nemzetgazdaságtan elmélete«, a második »A nemzetgazdaság alkalmazott tanai« címet visel. Gaal művével kívánunk e helyen kissé részletesebben foglalkozni. Tesszük ezt azért, mert úgy szerző állása, mint eddigi gyakorlati és tudományos működése kiváló jelentőséget biztosít művének.

Gaal kifejezetten »rendszert« akart nyújtani s ezért csak természetes, hogy ennek ismertetésén kell kezdenünk. Rendszere röviden a következő: Az első részben ad 104 lapra terjedő előtant, melyben megint egy »bevezetést« képező fejezet szól a nemzetgazdaságtan lényegéről, részeiről s érinti

¹⁾ Az első kiadást jelen sorok írója ismertette e folyóirat XVII. évfolyamának novemberi számában, a második kiadást Kenéz Béla a f. évi áprilisi számban.

a gazdasági törvények kérdését. Ezt követi a gazdasági élet története, mely cím alatt szerző a List-féle fejlődési schémát tárgyalja, a vadász-halász népektől fel az iparos-kereskedő nemzetekig. A gazdasági élet alakulásának anyagi és erkölcsi feltételeiről szól a következő, hét lapra terjedő fejezet, melyben az éghajlat, talaj, a népesség faji jellege épúgy sorra kerül, mint az egoismus és altruismus, a szabadság problémája, az állam hatása, a jog, a tulajdon, az örökjog. Ezt követi a módszerről szóló fejezet s aztán az irodalomtörténet, melynél majd egyenlő hely jut a nemzetgazdasági iskolák s a socialismus történetének. A két irodalomtörténeti fejezet együttvéve több, mint kétharmadát teszi az előtannak.

Az előtant követik az alapfogalmak: a szükség, a javak, a vagyon, az érték, a gazdálkodás és gazdaság megannyi külön fejezetben, összesen 30 lapot foglalva el. Erre azután a szokásos sorrendben jó a termelés, a forgalom, a javak eloszlása s a fogyasztás tana. Ezek közül az utolsó tárgyalja a népesedés tanát, az első rész legutolsó fejezetében.

A munka második része: »A nemzetgazdaság alkalmazott tanai« egy rövid bevezető fejezet után, mely főleg az állam feladataival foglalkozik, a szokott sorrendben tárgyalja a nyerstermelést, az ipart, a kereskedelmet, külön foglalja össze a pénz és hitel tanát »érték-forgalom« cím alatt, hova a biztosítást és a válságokat is bevonja, ezek után jó a közlekedésügy s aránylag rövidre fogva a társadalmi politika, hol a szegényügy és a népesedési politika is sorra kerül.

Szerzőnek ezen rendszere ellen több kifogásunk van. Először is vizásnak találjuk, hogy az alapfogalmak oly hátra kerültek. Hogy lehet nemzetgazdaságról, a gazdasági élet történetéről szólni, mielőtt a gazdálkodás és gazdaság fogalmait tárgyalva volnának? S a mi ennél is több, a közgazdasági irodalom történetét adni, sőt, mint szerzőnél találjuk, a socialismus bírálatát nyújtani, mielőtt az alapfogalmak ismereteseek volnának az olvasó előtt. Egyszerű hysteron-proteron az, beszélni a merkantilisták pénz- és külkereskedelmi politikájáról, mielőtt a kezdő pénzről és kereskedelemről hallott volna, a physiocratáknak az ipar improductivitásáról táplált nézeteit tárgyalni, mielőtt a productivitás fogalmával találkozott volna, s így tovább véges-végig. A ki az irodalomtörténetet meg akarja érteni és nemcsak szajkómódra betanulni,

annak előbb át kell hatolnia nemcsak az alapfogalmakon, hanem az egész anyagon, az elméleten épúgy, mint a jól-rosszul u. n. alkalmazott tanokon. Az irodalomtörténetnek — ha már minden áron be akarjuk szorítani egy tankönyvbe, a mi legalább is problematikus értékű vállalkozás: nem elől, hanem leghátul kell járnia.

A másik nagy kifogásunk a rendszer ellen a propedeutika túlságos rövideége. Egy 800 lapot meghaladó tankönyvben a közgazdaságtan nagy alapkérdéseivel (beleértve módszert és alapfogalmakat) 60 lapon elbánni nem szabad. Különösen nem oly műben, mely első sorban mégis a műegyetem növendékeinek van szánva, kik a sociologia lényegével, a társadalom fejlődésével és nagy céljaival, a társaságban élő ember lélektanával s — last but not the least — a jog és állam alapintézményeivel más tanulmányaik körében épen nem, vagy csak felettébb mellékesen találkozhatnak. Ha valahol, ily közönséggel szemben volna szükség a közgazdaságtan sociologiai propedeutikájának alapos kifejtésére. Jogászoknak például, kik e problémákkal a jogbölcészlet körében is foglalkoznak, s a kik tudják, hogy a magánjog túlnyomó nagy része s a közigazgatási jog nem kis részben gazdasági életviszonyokat szabályoz s a kik az állam és társadalom kölcsönhatását is hivatásszerűleg tanulmányozzák: szükségből talán elég volna az a néhány sor, a melyben ezekről szerző előtanában megemlékezik: más szakmák embereinek azonban ez szinte kevesebb a semminél. Annyival inkább sajnáljuk ezt, mert a mi keveset például szerző a 26. lapon a jogról s a tulajdonjogról mond, teljesen megállja helyét s kilátást nyújt arra, hogy e nehéz tárgyat képes lett volna jól kifejtteni. Sajnosan nélkülözzük a társadalomgazdaság genetikus magyarázatát. A gazdasági élet történetéről szóló fejezet, melyről már megemlékeztünk, nem adja ezt. A foglalkozások egymásutánja, melyet List alapul vett, a foglалás, őstermelés, ipar és kereskedelem sorakoztatása történelmileg sem kifogástalan s bár szerző érdekesen adja elő, sehogy sem pótolhatja a gazdasági körök kifejlődésének tanát, a melyet ma már Bücher, Schmoller, Schäffle nagyon szépen tisztáztak s az állami élet fejlődésével is kellő kapcsolatba hoztak. Az izolált táplálékkereséstől, mely még a család tagjait is széjjelválasztotta, illetőleg feleslegessé tette a családi háztartást s ezzel természetesen a mo-

nogam családot is — a közvetlen forgalom, város és falu egymást kiegészítő gazdaságán át a nemzetgazdaságig és világ gazdaságig vezető utat szerző teljesen homályban hagyja s ezzel elejti a legjobb módszert, mely a munkamegosztás és egyesítés mai nagyszerű szervezetének megértéséhez vezet a kezdőt. E mulasztást később, a munka fejezetében, a hol szó esik a gazdasági munkamegosztásról,¹⁾ de nem a társadalmiról, szintén nem pótolja szerző. Ellenben némileg pótolja a népesedés tanának elmaradását az előtanokból, mi szerintünk szintén rendszerhiba, e tannak beleszövése a fogyasztásról szóló könyvbe az első rész legvégére. Tudjuk, hogy e tan hovatarozása iránt még mindig nincs egyetértés s hogy annak, mint egy kiváló német író mondja, még mindig valamely Verlegenheitsstelle-vel kell beérnie. Nézetünk szerint a népesedéstan nemcsak nem része a nemzetgazdaságtannak, — miben Gaallal egyetértünk, — de nem is segédtudománya annak, hanem a sociológiának egészen önálló részét lesz hivatva alkotni, mely sorrend szerint megelőzi a társadalomgazdaságtant s így annak olyanforma alaptudománya, mint a sociologia általános része. Miután a mai tanrend mellett a népesedéstan, vagyis demologia a statisztikának része s a felső oktatásban e név alatt kerül tárgyalásra, de a statisztika viszont a műegyetemen nem külön tantárgy: igen sajnálnunk kell, hogy szerző e tan bővebb tárgyalását, nevezetesen a statisztikai alaptények felemlítését elmulasztotta. Különösen matematikai előképzettségű ifjúságnak volna nagyon is sikeresen beadható a statisztikai módszer alapján nyert népesedéstan. mely szintén hozzátartozik a sociologiai műveltség alapelemeihez. A mit azonban szerző nyújt, Malthus tanának kifejtése és bírálata, szabatos; gyakorlati állásfoglalása, bár kissé pessimistikus, férfiasan nyílt és őszinte, mi elég ritka dolog ennél a felettébb kényes, bár sarkalatos társadalompolitikai problémánál. Hogy az elhelyezés, a könyv I. részének végén nem szerencsés, azt mutatja az, hogy mind a termelésnél a munka fejezetében, mind a megoszlásnál, a munkabér kérdésénél szükség van a

¹⁾ Lásd I. rész. 152. l. E szerint a »gazdasági munkafelosztás mellett az emberek nem csupán egyes jószágokat termelnek, hanem azokat egészen maguk állítják elő«. E mondat tolhíbat látszik magában rejtetni s a társadalmi munkamegosztás tulajdonkép az, mit szerző a technikaival ellentétben gazdaságinak nevez.

népesedési tan tételeire, min szerző úgy segít, hogy egyszerűen kihagyja a megfelelő pontokat s például Lassalle vastörvényének levezetését nem adja. Az összefüggés kedvéért mindjárt felhozzuk azt is, hogy a mű második részének ugyancsak a legvégére helyezett »népesedési politika« című fejezet szintén röviden bántik el e tárggyal, bár a feladat relativitásának kifejtése s a közvetett eszközök rendszerének ajánlása nézetünk szerint teljesen sikerült.

Áttérve a mű egyes részeinek ismertetésére, kezdjük az előtanon s az azt kiegészítő alapfogalmakon. Szerzőnk nem kis fáradságot vesz magának az alapfogalmak megállapításánál. Fogalomhatározatai, a mint ő a definitiókat nevezi, megérdemlik, hogy velök kissé terjedelmesebben foglalkozzunk.

A nemzetgazdaságtant a 8. lapon úgy határozza meg szerzőnk, mint azt a tudományt, »mely az ember, de különösen az államilag szervezett társadalom gazdasági életének jelenségeivel foglalkozik«. Nem tarthatunk sikerültnek egy oly meghatározást, mely valamely tudomány tárgyának megjelölésénél abból egy részt kiemel. Ez történik itt a »különösen« határozóval. Szerintünk a nemzetgazdaságtan tárgya, ha már a szóhoz ragaszkodunk, nem *az ember*, hanem a *nemzet* gazdasági élete. Nem esik meg szerzőn ez a tárgyszétbontás, ha a társadalom fogalmából indul ki, s tantárgyát a helyes néven társadalomgazdaságtannak nevezi. Az egyes ember gazdálkodása más tanoknak tárgya:¹⁾ a társadalmi tudományoknak az a része, mely a gazdasági jelenségekkel foglalkozik, viseli a nemzetgazdaságtan nevet. Robinson kiváló statistája ugyan a közgazdasági törvények deductiv levezetésének, de az ő gazdálkodása, legyen bármily eredményes, nem része a nemzet-, vagy helyesebben társadalomgazdaságnak s így nem is lehet tárgya az ezekre vonatkozó tannak.

Szerzőnk a tan meghatározásánál mindjárt hozzáteszi, hogy az »elméleti törvényeket, ezekből pedig gyakorlati szabályok kiindulási pontjainak alkalmas irányelveket igyekszik megállapítani és rendszerbe foglalni«. Ezzel kapcsolatban azután jellemzi a gazdasági törvényeket, mondván róluk, hogy »gyakran sok kivételt tórnek meg«, s továbbat adja a nemzet-

¹⁾ Szerzőnk ezt később, a 10. lapon, maga is kiemeli, mikor a magángazdaságtan és nemzetgazdaságtan közt létező különbségről szól.

gazdaságtan részeit, hol is élesen elválasztja a nemzetgazdaságtan alkalmazott tanait a közgazdasági politikától.

Nagyon sajnáljuk, hogy Gaal könyvének alapvető részében tüzetesebben nem foglalkozik a társadalmi törvények problémájával, s ezzel a nemzetgazdaságtan törvényeinek jellemzésével. Sajnáljuk azért, mert ez a probléma a természettudományokban növekedett, de a sociológiával különben nem foglalkozó technikusokra alapvető jelentőségű volna még akkor is, ha a nélkül egyáltalán meg lehetne érteni tudományunk módszerét s tantételeinek jellegét. Az a rövid és a deductiv módszer hasznáról épen nem tájékoztató fejezet, melyet szerző a módszerről ad, mutatja, hogy a társadalmi törvények lényegének kifejtése nélkül a közgazdaságban propedeutikája vajmi üres marad.

A mi keveset szerző a nemzetgazdaságtan törvényeiről mond, az, nézetünk szerint, nem alkalmas arra, hogy rólok tiszta fogalmat szerezzen a kezdő. A »gyakran sok kivételt engedő« törvények, a melyekről még a 4. lapon azt is mondja szerző, hogy a nemzetgazdaságtan felépülte előtt azok, a mennyiben a félszegül alakult viszonyok engedték, érvényesülni törekedtek — tehát csak törekedtek, de nem tudtak: legalább isnagyon szánnalmas szinben tünhetnek fel a természettörvényekhez szokott ifjúság szemében. Ám azt hisszük, hogy ha valaki egyáltalán hisz társadalmi törvényekben, azokat csak úgy értheti, hogy azok a jelenségek *állandó* viszonyát (együttléti vagy okozati összefüggését) fejezik ki. A törvény, mint boldogult Kerkápolynk mondani szokta, nevében hordja azt hogy *tör.* Tehát nem enged kivételt, nem törekszik érvényesülni, hanem *érvényesül.* E tekintetben tehát társadalmi és természettörvény közt különbség nincs. Köztük nem minőségi, hanem legfeljebb mennyiségi különbséget lehet találni. Ezt is csak annyiban, a mennyiben a természettörvények közül a legáltalánosabbakat, a nehézkedés, az erők fenmaradásának törvényeit, stb. veszik összehasonlításul, a mint az már szokás. E természettörvények mindenüttvaló érvényesüléséről meg vagyok győződve s tudjuk pl., hogy ha a léggömb nem esik le a földre, vagy a pehely sokkal lassabban ereszkedik le, mint a szikladarab, hogy ennek meg van a maga oka s nem beszélünk kivételekről, a melyek a törvényt megrontják. Ha azonban egy közgazdasági törvényt veszünk s az egymagában nem

magyarázza meg a jelenségeket : azt mondjuk, hogy a törvény alul van kivétel. Például vegyük a híres Gresham-féle törvényt,¹⁾ hogy a rossz pénz kiűzi az országból a jót (tekintsünk el az agio esetétől). Tegyük fel, a mitől Isten óvjon, hogy szegény hazánkat elfoglalná a muszka és rossz papírpénzét forgalomba hozná a mi jó valutánk mellett. Könnyen megtörténhetnék, hogy csupa hazafiságból a magyar adós a régi jó pénzben fizetne s a magyar kereskedő nem küldené ki külföldre értékesítés végett a jó pénzt, hanem megtartaná a belső forgalomnak. A Gresham-féle törvény tehát nem érvényesülne. Törvény-e tehát az, vagy sem? Törvény, de csak az oly társadalomra vonatkozik, melyet a gazdasági motivumok, a javak utáni vágy, vezetnek: az economic men társadalmára. Ilyen értelemben relativ, de a maga határai közt egyuttal absolut is. Azonban a természettörvények legtöbbje is ilyen. Pl. mindenki tudja, hogy a cukor a vízben elolvad. Senki sem fogja kétségbevonni, hogy ez természettörvény. De annyiban vajmi relativ, mert csak a cukorra vonatkozik. Ha quarcot teszünk a vízbe, nem olvad el. Így vagyunk a társadalommal is. A társadalmi törvény csak azt fejezheti ki, hogy ilyen és ilyen társadalom erre és erre a behatásra így és így viselkedik.²⁾ Ha a társadalom nom olyan, mint a minőre a törvény vonatkozik, természetesen nem úgy reagál az, a mint a törvény kimondja; de hát ezen ép úgy nem fogunk megütközni, mint azon, hogy a quarc nem viselkedik úgy, mint a cukor.

Ha különben mélyebben akarnánk belemenni a társadalmi törvények alapjait képező lélektani 'törvények' jellemzésébe, találnánk azok közt olyanokat is, a melyek általánosság dolgában alig maradnak el a természettan alaptörvényei mögött. Hogy az ember az örömet keresi, a fájdalmat elhárítani igyekszik s cselekvésében ezek mérlegelése vezeti: ez kivételt nem tűrő és minden korban és időben érvényesülő igazság. Épúgy érvényesül a mindennapi élet apró-cseprő dolgaiban, mint a nagy lélekrázó elhatározásoknál. Ha azt látjuk, hogy valamely faluban X. kiskereskedő ugyanoly czikkeket drágábban ad el, mint Y. és mégis több a vevője: ennek lehet

¹⁾ Felhozva az I. rész 199. lapján, de levezetés nélkül.

²⁾ Marshall »Principles of Economics« 3. kiadás 105 l.: social law is a statement that a certain course of action may be expected under certain conditions from the members of a social group.

az az oka, hogy a lakosság Y-t vallása miatt kerüli, vagy hogy Y-nak rossz a modora. Mindkét esetben azért nincs vevője, mert a közönség nagyobbra tartja azt az örömet, hitsorsosával, illetve egy jó modorú emberrel érintkezni, mint azt a fájdalmat, melyet a kiadás nagyobb volta okoz. A nagy dolgokat nézve: tekintsük a vértanút, ki nemzete ügyéért tűzhalált hal; holott, ha azt elárulná, jól megjutalmazná az ellenség. Ám e vértanu kevésbbé találta fájdalmasnak a halált, mint a megbélyegzett életet. Ezzel nem kisebbitjük érdemeit: tette a legnagyobb mértékben altruistikus marad, de nem kivétel az említett lélektani alaptörvény alul.

Nem értünk szerzővel egyet abban sem, hogy a nemzetgazdaságtan törvényeiből következnének bizonyos irányelvek, vagyis a bölcsészet nyelvén szólva, az elméletből következnek a gyakorlati tan. Itt kimaradt a közbeeső láncszem: a társadalmi ethika, mely kitüzi a legfőbb elvet, a melyet a társadalom követni tartozik¹⁾. E nélkül irányelveket megállapítani nem lehet. Az elmélet például bebizonyíthatja, hogy a kartellek a nagyüzemnek különben is kedvező termelési ágakban monopolizálni képesek a piacot. Hogy ezzel szemben a társadalom s nevezetesen az állam minő eljárást kövessen, azt az elmélet nem mondja meg, hanem arra nézve a vezérelvet az ethikából kell venni. Az elmélet igazolja, hogy a kulturállamokban a népesség kisebb-nagyobb töredéke nem képes önmagát fentartani. Hogy kell-e a szegényeket segíyezni vagy sem: ez nem folyik közgazdaságtan törvényeiből, hanem megint csak az ethikából s így tovább véges-végig. A mig nincs egy legfőbb vezérelvünk, egy eszményünk, a melyre törekszünk, addig abban a kérdésben, hogy mi legyen, mit kell tenni? s ez a gyakorlati tanok kérdése: egy tapodtat sem mozdulhatunk előre. Szerzőnk oly igaz lelkes híve az u. n. ethikai iránynak, hogy eszünk ágában sem lehet őt e vezérelv megkerülésének szándékával vádolni, de a gondolkozás egymásutánját sérti e láncszem

¹⁾ Az ethikának a társadalom-gazdaságtanhoz való viszonyát legújabbban teljes alapossággal tárgyalja tudvalevőleg Dietzel H. a Wagner-féle nagy tankönyv II. főrészének, az elméleti társadalom-gazdaságtannak I. kötetében. (Lipce 1895). Lényegileg egyez vele e sorok írójának »A közgazdaságtan és ethika« czim alatt tartott s a Szemle 1894 deczemberi számában megjelent székfoglaló értekezése.

kimaradása. Ha e pont ki nem maradt volna, tán élesebben vonta volna meg Gaal az elméleti és gyakorlati rész közti határvonalat s viszont nem találta volna szükségesnek, hogy a közgazdasági politikát kitagadja a nemzetgazdaságtan nagy területéről, (ld. I. rész 10 l. II. rész 41.) annyival kevésbé, mert hiszen az, a mit a II. részben ad, megannyi agrar-, ipar-, kereskedelmi-hitelpolitika s a társadalmi politika és a népesedési politika címeket ő maga is használja. A közgazdasági politika az etikának alkalmazása a társadalom, szűkebb értelemben az állam cselekvésére a gazdasági élettel szemben s mint ilyen, része a politika egészének ép úgy, mint a közgazdaságtannak.

Nem hoztuk volna fel ezeket a javarészt bölcsészeti alapkérdéseket, ha nem volnánk meggyőződve, hogy azok a társadalomgazdaságtan tudományos tárgyalásánál első rendű fontosságúak s hogy azok nélkül szilárd alapot adni e tannak nem lehet. Akármely közgazdasági tantételt vegyünk: a ki annak bizonyításánál mélyebben akar szántani, 'kénytelen ekéjét vagy a pszichologia vagy az ethika rétegéig lebecsítani, már a mint elméleti vagy gyakorlati tantételről van szó. A mi az u. n. klasszikus nemzetgazdaságtani iskolának oly nagy erőt adott s a mi az új osztrák iskolában s általában az örökös adatgyűjtésben kimerülni készülő történeti iskola ellen egész vonalon megindult erős visszahatásban jogosult és kétségtelenül diadalra is fog jutni: az az emberi természet mélyeibe való lehatolás s a tantételeknek deductiv úton történő magyarázata. Tapasztalatból mondhatjuk különben, hogy ez alapkérdések, beleértve a közgazdaságtan egész propedeutikáját és módszerét: a kezdők tehetségesebb részére rendkívül vonzó és értelemfejlesztő hatással bírnak és azok alapos letárgyalása után szinte játékká válik a részletek megértése.

Az alapfogalmaknál szerzőnk nyelvújítóként lép fel, mert a német *Bedürfniss*, a franczia *besoin* s az angol *want* mintájára készült szükséglet helyett a szükség szót használja, s aztán megkülönböztet mulhatlan és szabad szükséget (107. l.), utóbbiakra példa a mennyegzői, gyászöltözet, a jelvények, ereklyék, stb. Szóll továbbá a szükségek belterjességéről. Semmi kifogásunk sem lehet a szükség szó nyelvtani helyesége ellen, de azt hisszük, hogy a szó a közéletben szűkebb értelemben használtatik. A szükség, mely »törvényt ront«,

sokkal erősebb valami, semhogy a fényüzés szükségéről, stb. lehetne beszélni¹⁾. Egyéni nézetünk szerint különben a szükséglet vagy szükség fogalma csak arra jó a közdagságtani tankönyvekben, hogy lehetővé tegye a javak meghatározását és fontosság szerint való osztályozását. A javak lényeges ismertető jeléül ugyanis azt szokást felhozni, hogy azok a szükségletek kielégítésére alkalmasak. Ám e constructio felesleges, mert csak kiczifrázása annak az egyszerű valóságnak, hogy javaknak mindazt nevezzük, a mi nekünk jó, vagyis, ami örömet okoz, fájdalmat szüntet. Felesleges azt mondanunk, hogy a kenyér kielégíti a táplálkozás szükségletét, mikor azt mondhatjuk, hogy a kenyér megszünteti az éhséget. S nem kell azt mondanunk, hogy a gyémánt szabad vagy fényüzési szükségletet elégít ki, mi legalább is erőltetetten hangzik, hanem elég annyi, hogy a gyémánt örömet okoz (t. i. a hiú embereknek). S az értéket sem kellene a jószág által kielégített szükséglet belterjességétől tenni függővé, hanem az általa előidézett öröm, illetve megszüntetett fájdalom erősségétől. S a Jevons-Marshall-féle law of satiable wants vagy Banfield 1844-ben sensatiót keltett »Lectures«-ében tárgyalt viszonya a felső és alsórendű szükségleteknek nagyon könnyen megmagyarázható a lélektannak az érzésekre vonatkozó alapigazságai segélyével. Hogy a negyedik, ötödik tál étel már nem okoz akkora örömet, mint az első, az ép oly egyszerű psychophysiologiai tény, mint az, hogy a ki éhes, nem fog szívesen tanulni vagy nem fogja a művészetet élvezni. A szükségletek rangsora helyébe a fájdalmak és örömek rangsorát téve, az érzések egyénileg, népek és korok szerint végtelenül különböző erejéből közvetlenül megfejtethők az érték logbonyolultabb problémái.

Egyébiránt szerzünk itt, valamint a többi alapfogalom tárgyalásánál is a bevett gyakorlatra hivatkozhatik s készséggel elismerjük, hogy szorgalmasan és nagy körültekintéssel egybegyűjti a különböző kategoriákat, melyeket a régi és új irodalom felállított. A javaknál megtaláljuk Menger osztályozását, az értéknél a régi használati és csereértéket ép úgy, mint az új alanyi és tárgyi érték, a Rau-féle elvont és összetes

¹⁾ Jellemző különben, hogy Földes is (Társadalmi gazdaságtan I. 90. l. 2. kiad.) meg óhajtja különböztetni a szükségleteket az élvezetektől: nem testi természetünkben folyó szükségleteinket sorolva az utóbbiakhoz.

érték szerint való megkülönböztetést; a határérték fogalma is adva s a határérték-elméletet alapvonásaiban szintén megismerteti velünk szerző, bár itt már sajnáljuk, hogy a közvetett javak (Menger-féle magasabb rendű javak) értékére vonatkozó törvényt s ennek kapcsán a határhaszon és költségelmélet közt levő összefüggést nem tárgyalja Gaal s ezzel a mai tudomány egyik legbecsesebb, de logikailag is felettebb tanulságos vivmányát nem ismerteti meg olvasóival. Hozzátehetjük mindjárt, hogy az ár törvényénél sem használja fel szerző a határhaszon-elméletet, az u. n. határpárok törvényét nem adja elő.¹⁾

Az I. rész zöme természetesen a termelés, forgalom, megoszlás és fogyasztás tanaira esik. Könyvünk itt rendszeres, teljes elemzést adja a gazdasági élet alapjelenségeinek. A termelés tanában a magángazdaság néhány fontos terminus technicusát is felveszi: üzleti coefficiensről, általános és különös, alap- és üzleti költségekről, sőt mellékköltségekről is szól s a termelőkéesség kihasználásának kérdését is érinti, mit e helyen korainak tartunk. Szépen tárgyalja a természet bőkezűségének gazdasági hatását, vonzóan adja elő a munka szabadságának fejlődését, a faji, nemi és korbeli különbségek hatását a munkára s hangsúlyozza az értelmiség és józanság jelentőségét. Hogy egy európai közepes munkás távol keleten többet képes termelni, mint néha 30—40 benszülött, ez egy-

¹⁾ Terünk nem engedi, hogy az egyes fogalmak tárgyalásába és megvitatásába bocsátkozzunk. Csak egy-két hibára figyelmeztetjük szerzőt. A vagyon definitiója: »valamely egyén vagy jogi személy tulajdonában jogos alapon levő anyagi javak egyeteme«. (115. l.) Itt »a jogos alap« teljesen felesleges, mert a mi tulajdonomban van, az »jogos alapon« van rendelkezésem alatt, jogtalan tulajdon nem képzelhető. Különben a vagyonhoz szokás számítani a követeléseket is, melyek pedig nem anyagi javak. Az árról azt mondja: (201. l.) »ár alatt értjük valamely jószágnak csereértékét pénzben kifejezve. Ebben sokaikkal együtt téved szerző. Ha a magyar állam ingatlanainak csereértékét ennyi és ennyi millió forinttal fejezzük ki, az azért még nem lesz azok ára. A 184. lapon maga szerző azt mondja, hogy a forgalomban a cserébe adott javak ellenértéke, ha pénzben jut kifejezésre, árnak neveztetik. A 217. lapon dicséri Condillac-ot, a ki szerint árral csak az a jószág bir, melyet elcserélünk, illetve eladunk. S a 204. lapon legalább megengedi, hogy jogosultsággal bir Smith megkülönböztetése tényleges és névleges ár közt. A közélettel együtt leghelyesebb a csereértéket az ártól teljesen szétválasztva, ár alatt azt a jószágot (a jószág azon mennyiségét) érteni, a melyet a forgalomban valamely jószágért adnak. (Pl. egy borjú ára egy hordó bor.)

magában oly tény, mely magyarázatát adja a nyugati kultúra diadalának. A munkatartamra vonatkozó példái s általában gazdaságpolitikai excursiói emelik a fejezet érdekességét; sajnáljuk azonban, hogy a technikai munkamegosztás előnyeit nem mutatta be példákból, a mi pedig ép technikus hallgatóit érdekelte volna különösen. A tőke fogalmával egyetértünk¹⁾ s az egész fejezetet nagyon sikerültnek tartjuk; a vállalatról szóló fejezet, a mikor a vállalkozó szerepét kellőleg kiszinezi, magában hordja az individualistikus gazdasági jogrend igazolását.

Az egyes vállalati alakok, különösen a részvénytársaság, a szövetkezet, sőt a bányatársulatok, a trust leírásában azoknak jogi szervezetét épugy adja Gaál, mint behatóan méltatja azok gazdasági előnyeit és hátrányait.

A forgalomról szóló könyv a szokásos tárgyakat foglalja magában. Igen nagy gonddal dolgozta ki szerző a pénzről szóló fejezetet, melyben a pénz értékállandósága s a nemzetgazdaságban szükséges pénzmennyiség kérdése igen alaposan tárgyalatnak. Az ár tárgyalásánál a kereslet és kínálat függősége az ártól kellőleg kidomborul, sok érdekes részlet is sorra kerül — még a borraalókról is esik szó; de nélkülözzük a kereslet és kínálat szabatos fogalom-meghatározását²⁾ s a ter-

¹⁾ Nem értünk azonban egyet szerzővel abban, hogy a pénz az egyes termelőnél forgó, a nemzetgazdaságban pedig álló tőke. A pénz egyáltalában nem használtatik termelésre, tehát nem is lehet semmiféle tőke. A mig valakinek tárczájában van a pénze, azzal nem termel; ha kiadja és pl. gépet vesz rajta, a gép termel és nem a pénz. A kölcsönadott kamatozó pénz magángazdaságilag kereső vagyonrész, tehát a szó magángazdasági értelmében tőke, de ez nem tartozik ide, hol a közgazdasági értelemben vett tőkéről van szó. A nemzetgazdaság szempontjából nem álló tőke a pénz, hanem csak forgalomközvetítő eszköz. Kitűnik ez abból, hogy, ha a szocialista társadalom a vertpénzt kiküszöbölné: ezzel tőkében, mint termelési eszközben, szegényebb nem lenne, hanem inkább gazdagabb, mert az aranyból, ezüsből iparcikkeit állítana elő. Hogy a pénz *közvetve* fokozza a termelést, az igaz, de hát a jogrend, az állam, a tudomány is teszi ezt s még sem nevezzük ezeket tőkéknek.

²⁾ Nem szerencsés a 202. lapon adott meghatározás. A termelőnél lévő még nem kész s a fogyasztónál levő, de még el nem fogyasztott készleteket csak nagyon feltételesen lehet a kínálathoz számítani; a keresletet pedig a fizetéképes szükségek összességével meghatározni nem lehet. A fizetéképesség különben is rossz kitétel, a mikor tudvalevőleg a hitellel bíró, de készpénzzel nem rendelkező vevő oly nagy szerepet játszik. E jelző az egyéni becslésre akar vonatkozni s annyit jelezni, hogy a venni szándékozó többre becsüli a kívánt jószágot, mint a pénzt, melyet érte kérnek s hajlandó azt megadni.

mészetes ár kérdésének, vagyis a termelési költség szerepének mélyebben járó megoldását, mit csakis az ár tanának az érték tanával való szoros kapcsolata képes nyújtani, a mint azt például Philippovich tankönyvében vagy Zuckerkandlnak a »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« című gyűjteményben olvasható cikkében látjuk.¹⁾ Ellenben nagyon helyén van az I. részben és rövidsége dacára minden lényegeset magában foglal a hitelről szóló fejezet, mely nélkül pl. a tőkekamatt tanát meg sem lehetne érteni.

A jövedelem²⁾ vagyis »a termelt javak eloszlása« tanában Gaal mindjárt a bevezető fejezetben foglalkozik az állami beavatkozás kérdésével is, nagyon szépen utal arra, hogy az állam magatartása hatással van a közvéleményre s ez viszont a tényezők egymásra hatását módosítja. E könyvben általában sok a társadalompolitikai kitérés, mi élénkíti a tárgyalást, bár szorosan véve nem való az elméletbe. Különös előszeretettel foglalkozik a földjáradék tanával, melyet dogmatörténetileg úgy, mint a mai életből vett példákkal behatóan megvilágít.

A munkabérharczokat, mint a munkáskérdés alapos ismerője, nagyon találóan jellemzi s méltán utal az e téren észlelhető javulásra. A kamatról szóló nagyon tartalmas fejezetben kitér az uzsorára, adva annak modern, ethikai fogalmát. A vállalkozói nyereségről szólva, annak történeti kifejlődését és csökkenő irányzatát megmagyarázza s különválasztja a vállalkozó nyereségében az ő munkabérét a vállalkozói járadéktól. Csak-hogy nézetünk szerint az első elem nem is tartozik a vállalkozói nyereséghez. A mit a vállalkozó kezdeményezés és koczkáztat nélkül megkereshet, az nem az ő vállalkozói nyeresége, hanem magasabb minőségű — szellemi — munkájának bére. Kitűnik ez a jogi személyek gazdálkodásában. A részvénytársaság igazgatóját, az állam az ő vállalatainak vezető hivatalnokát fizeti (esetleg részesíti a nyereségben is), de ezt nem számítja a vállalkozói nyereséghez. A vállalkozói nyereség a vállalat összeredménye, melyben semmi olyan elem nincs, mely a nem

¹⁾ Legújabbban nagyon jól kifejtve Cohn H. »Die subjektive Natur des Werthes« (Berlin, 1899.) című dolgozatában.

²⁾ Gaal nyers és tiszta jövedelemről beszél s a vállalattal összefüggő gazdasági bevételeket érti ez alatt. Am a nyers jövedelem kategóriája legalább is szokatlan s a nem gazdasági vállalattal kapcsolatos jövedelmeknek. pl. ügyvédi jövedelem kizárása szintén az.

vállalkozót megilletné. Ez a megkülönböztetés azért nagyon fontos, mert a vállalkozói nyereség nagyságának fejlődéstörvénye ezen fordul meg. Ha a verseny teljesen stagnáló — új felfedezést, új combinatióját a termelési tényezőknek már nem nyújtó — közgazdaságban a vállalkozói nyereséget a 0-ra nyomná is le: a vállalkozó, ki fárad is vállalatában, megkapná a maga fáradozásainak jutalmát; a szellemi munkabér megmaradna, de a nyereség, a tehetség vagy szerencse járadéka elesnék. S a közgazdasági haladás egyrészen ép abban áll, hogy a szellemi munka jutalma emelkedik, ellenben a coniuncturák ereje és hatása gyengül. Hogy e megkülönböztetés az eredeti tőkekamat szempontjából is mily jelentős, azt Philippovichnak e tárgyra vonatkozó fejtegetései eléggé bizonyítják.¹⁾

A fogyasztás tanában nagyon finom megfigyeléseket találunk a nő szerepéről a gazdasági életben, a divatról s a fogyasztás fejlődési irányáról, valamint az életmódról (standard of life). Rendkívül gazdag érdekes történeti adatokban a fényűzésről szóló fejezet.

Gaal művének II. kötetéről, a mely egymagában 490 lapot foglal el, e helyen természetesen még csak összevont tartalomjegyzéket sem adhatunk. Ki kell azonban emelnünk, hogy azoknak a gyakorlati kérdéseknek száma, a melyeket itt szerző felölel, oly óriási, hogy valóban megszegyeníti a külföld terjedelmesebb compendiumait is. A tartalom gazdagságához járul szerző higgadt, a szélsőségeket gondosan kerülő tárgyilagos ítélete. Gaalnak hosszú, gazdag tapasztalatokkal járó politikai pályáján bő alkalma volt mélyen belepillantani a nagy gazdasági osztályok életébe, érdekköreibe és érdekharcaiba. Nemzetközi irodalmi tanulmányai, a művelt külföld viszonyainak alapos ismerete nagyon széles látókört biztosítanak neki és kiegészítik gyakorlati téren szerzett közvetlen benyomásait. Itt érvényesül legjobban szerző egész egyénisége: elméleti és gyakorlati tudása.

Alig kell ehhez hozzátennünk, hogy Gaal minden ízében modern, a társadalmi haladás fontosságától áthatott, az állammal szemben nem túlkövetelő nemzetgazda, de egyúttal a democraticus társadalmi politika lelkes hive. Befolyása, melyet mindkét

¹ Lásd »Grundriss der Politischen Oekonomie« című műve I. kötet (2. kiadás) 1896. 121. §-át.

irányban könyve olvasóira gyakorolni fog, csak üdvös lehet, különösen hazai viszonyaink között. Az ethikai irány s nevezetesen a gyengébb osztályok elhanyagolt érdekeit melegen hangoztató s az állam ez irányú feladatait kellőleg hangsúlyozó álláspont benne kiváló képviselőre talál s csak örülhetünk neki, hogy hazánknak nagyságra második főiskoláján a nemzetgazdaságtant ily szellemben tanítják. Gaal könyve méltó társa e szempontból a tudomány-egyetem szintén egyetlen megfelelő tanszékén ülő Földes tankönyvének s együttvéve jelzik azt a nagy haladást, melyet a tudományos irodalom az utolsó évtizedekben világszerte ez irányban tett. Ha valamit sajnálhatunk, az az, hogy szerzőnk nem szentelt aránylag nagyobb tért a társadalmi politikának s nevezetesen a munkáskérdésnek,¹⁾ melyben annyi előtanulmány nyal rendelkezik s melynek taglalására hazai irodalmunkban még, fájdalom, mindig nagyon nagy szükség van. Igaz, hogy e kérdés egyrészt az I. részben a munkáról és munkabérről szóló fejezetben, másrészt ugyanott a socialismus irodalom-történetében s a mezőgazdaság, ipar stb. tárgyalásánál is érintve van, mindig a jelzettük szellemben. Hogy szerzőnk a különleges magyar szempontot a gazdaságpolitikai kérdéseknél nem emelte ki, azt, bár ép nála nagyon sajnáljuk, igazolja az ő elvi álláspontja, melynél fogva a nemzetgazdaságtan alkalmazott tanai nem terjednek ki a tüzetes concret nemzetgazdasági politika körére. Ellenben nagy elismerést érdemel szerző azért, hogy az egyes termelési, illetve forgalmi ágak technikájába is belemegy, mi nemcsak tanítványai szempontjából indokolt, de végre is mindenkinek nélkülözhetlen, a ki a gyakorlati kérdésekben eligazodni akar. Élénkitik még előadását a II. rész majd minden fejezetéhez csatolt gazdaságtörténeti jegyzetek, melyek egyúttal korunk nagy haladását kellőleg méltányolni engedik.

Nem tartjuk ugyan érdemnek, de tankönyveink ismert nyelvezete mellett szinte ilyen számba megy szerzőnek köny-

¹⁾ A 442. lapon az ókori munkásviszonyok tárgyalásánál szerzőnk a rabszolgahad nagyságának jellemzésére felhossa azt az ismert adatot, hogy Athenben K. e. 309 (helyesebben 312) a népszámlálás alkalmával 21.000 szabad polgár, 10.000 védett egyén és 400.000 rabszolga találtatott. Hogy ez utóbbi szám képtelenség, azt ma már minden statisztikus tudja s Hume óta elismerik, hogy a rabszolgákra vonatkozó adatok Athenäusnál (VI. 103) rosszul vannak leírva. Az egész Attika rabszolgáinak számát Beloch és Meyer E. maximumban, akkor, mikor a polgárság, családtagokkal 100.000 főre rughatott, egy ugyanennyire teszik.

nyen gördülő, világos és egészben magyaros nyelvezete, mi könyvét kellemes olvasmányává teszi. Irodalomtörténeti jegyzetei, bár fejezetenkint nagyon különböző kiterjedésűek és általában sokkal sommásabbak, hogysen mélyebb bepillantást engednének az egyes iskolák és kiváló írók eszmemenetébe: legalább útbaigazítást nyújtanak arra nézve, hogy mit hol keressen az, ki tüzetesebben akar foglalkozni a nemzetgazdaságtan nagy kérdéseivel.

Habent sua fata libelli. Nincs kétségünk az iránt, hogy Gaal könyvének erős fényoldalai meg fogják nyerni a közgazdaságtannak nemcsak a főiskolai ifjúságot, hanem azon kívül állók közt is terjeszteni és megkedveltetni fogják ezt az ismeretágot, mely ma minden fontossága mellett is annyi balhiedellemmel, annyi félreértéssel kénytelen megküzdeni műveltebb osztályaink felfogásában.

DR. RÁTH ZOLTÁN.

PÉNZINTÉZETEK REFORMJA.

Szándékosan választandó e cím: *pénzintézetek* reformja és nem a *vidéki* pénzintézetek reformja. Mert ha reformról szólni lehet és kell, nem részletkérdést kell szabályozni, hanem általán kereskedelmi törvényünknek a részvénytársaságokra vonatkozó részét.

Hogy a reform szüksége most főként a vidéki pénzintézetek szempontjából sürgettetik a közvélemény, a sajtó által, ez nem jelentheti azt, miszerint u. n. részvényjogunk mindenben megfelelő. Az, hogy épen a vidéki pénzintézeteknél merült fel néhány kirívó eset, mely a közfigyelmet s így a reformszükségletet felkeltette, az a vidéki sajátos, a fővárosétól természetszerűleg eltérő személyi viszonyokban találja magyarázatát, de nem jelenti azt, hogy csak rájuk nézve mutatkoznak elégteleneknek a kereskedelmi törvény rendelkezései.

Hisz történhetik megfordítva is. De feltéve olyan állapotot, hogy sem Budapesten, sem a vidéken nem történnék az intézetek vezetése és kezelése körül kirívó eset, reformról akkor is szólhatnánk, mert kereskedelmi törvényünk szóban forgó része számos fontos dolgot hagy nyílt kérdésnek. Nem rendelkezik több irányban általán, vagy nem rendelkezik csak részben. Nem alkothat természetesen zsinórmértéket sok olyan ügyre nézve, a mit törvényünk életbelépte óta fejlődött viszonyaink szültek, teremtettek.

Tehát nem részleges, hanem általános reformról kell szólni. Annál is inkább, mert a reformügynek csupán a *vidéki* pénzintézetekre való vonatkoztatása, ezeket meg nem érdemelt ferde világításba helyezi. De járhat, a miként az aktualitással járó parciális reformok gyakorta jární szoktak, olyan következményekkel, melyeket nagyfontosságú közgazdasági intézmények megsínyelhetnek.

És nincs is ok differenciálisan kezelni oly részét az életnek és az ezt szabályozandó jogviszonyoknak, melyek egyöntetű kezelését úgy a gyakorlati élet, mint a jogegység fontos elve követeli.

Egy államban sincs különbség téve fővárosi és vidéki részvénytársaságok között. Egy államban sincsenek különleges jogszabályok, a miként nem is lehetnek, a földrajzi elhelyezkedés szerint, a gazdasági élet e jelenségeire nézve.

Reformtörekvések jelzett irányításának tehát *élet* kell venni, mert már az eddigi tapasztalatok is igazolják, hogy ez *élt* maguk ellen irányzottaknak tekintik a vidéki pénzintézetek, de tekinti maga a sajtó, a közönség is. Ez a reform ügyét akadályozhatja és feltétlenül zavarhatja, sőt zavarja is.

Ezen szempontokból kell — szerény nézetünk szerint — e fontos kérdés taglalásánál kiindulnunk.

A pénzintézetek reformjának ügye nem tarthat igényt az újdonságra. Ha most mind általánosabban és erőteljesebben sürgetett, úgy ennek oka csakis azon aktualitás, melyre szomorú alkalmat nyújtott néhány kisebb-nagyobb pénzintézet összeomlása. Az összeomlás nagy robájának visszhangja az, a mi most az ország minden részében és részéből felhangzik.

Szakkörökben és szaklapokban állandó tárgy a reform. Ennek szüksége oly nyilvánvaló és természetes, hogy bár vannak intézmények és nézetek, melyek ellentétes állásponton vannak, de általán nem is a *szükségkérdés* képezi a vita anyagát, hanem a reform elvei és keresztülvitelének módja.

Már a nyolczvanas években, midőn a vidéki részvénytársulatok száma jelentékenyen nőtt, erősen pengettetett az újítások szüksége. Azóta nem szűnt meg, sőt intenzitásában fokozódott, míg a mai aktualításra emelkedett.

Ha reformról szólunk, akkor csakis a *részvénytársulati hitelintézetek* forognak kérdésben, mert hitelszervezetünk más elemei — a szövetkezetek — már e reformok bizonyos útjára tereltettek az 1898. évi XXIII. t.-cz. rendelkezései által.

A részvénytársaságokra vonatkozó jogszabályok azonban még mindig csak azok, melyek kereskedelmi törvényünk (1875 : XXXVII. t.-cz.) tizedik címében lefektetvék. De éppen ezek azok, melyek negyedszázados mult folytán, sokban meghaladtaknak, sokban hézagosaknak, általán nem kielégítőnek bizonyultak.

Kereskedelmi törvényünk tehát e részben is revízióra szorult. Az tehát a fontos feladat, miként eszközöltessék a revízió e része, hogy a hitelintézetek nagy jelentőségű ügye jövőre nézve mily szabályozást nyerjenek, hogy ama, valóban óriási jelentőségüknek s hivatásuknak lehetőleg és telhetőleg megfelelhessenek.

A kérdést nem szabad kicsinyelni. Ez nem tartozik azok közé, hol egy pár törvényszakasszal mindent meg lehet tenni. Gazdasági életünk szövevényeinek oly integrans részét teszik, hogy szerfelett nagy óvatosság szükséges. A hitelélet, mint minden gazdasági jelenség, szerfelett kényes. Ehhez nagy tapintattal kell hozzányulni.

A magyar pénzüintézetek fejlődése elűt a külföldiekétől. Ott nem elmosódott a bank, a takarékpénztár fogalma, ott a hitelszervezetben nagy szerepük van a szövetkezeteknek. Nálunk nincs különbség bank és takarékpénztár között. Nálunk kifejlett hitelszövetkezeti rendszer a jövő zenéje. Mást ért a takarékpénztár elnevezés alatt a külföldi, mást a magyar ember. Külföldön a takarékpénztár humanitárius közintézet a község, a város, vagy más közigazgatási test tulajdonában. Nálunk a takarékpénztár: bank és megfordítva.

Ez az első főkülönbség, a mit pénzüintézeteink reformjánál nem szabad elfeledni.

A hazai pénzüintézetek magyar talajból nőttek ki. A magyar gazdasági viszonyok szükségképi teremtménye, olyan törvényes gyermeke, melyet nem lehet egyszerűen kitagadni, vagy retrograd elvekkel ránczba szedni, hanem individualitásukat figyelembe kell venni.

Teljesen autonom fejlődésűek, a szabadelvű kereskedelmi törvény nyomán keletkezve. A magyar jelleg mutatkozik abban, hogy hitelintézeteink a kevesebb felelősséggel, nagyobb szabadsággal járó részvénytársulati alakot vették fel, a nehézkesebb, lekötőbb s nagyobb egyéni felelősséget igénylő szövetkezeti forma helyett.

Innen ered azon különleges magyar vonás, hogy egy államban sem találunk aránylag annyi hitelrészvénytársaságot, mint nálunk. Magyar jelenség a kis alaptőkéjű, kis címletű részvénytársaság. Országunk a törpe részvénytársaságok hazája.

Ez állapot sok más következményekkel járt, melyek előnyökkel és hátrányokkal egyaránt birnak. Hitelszervezetünk *egysége* p. o. szenvedett ez által, mert nálunk központi intézetek alig állítottak fel a vidéken fiókokat, nem úgy, mint más államokban. De általán központ és vidéki intézet kapcsolata csak esetleges, alkalmi. Nálunk minden vidéknek van önálló pénzüintézete, nem egy, de több is. Ezek között az összefüggés szerfelett laza.

Ez adja magyarázatát annak, hogy miért kénytelen a vidéki kis bank sokféle üzletágot felkarolni, egyes ágakat erején túl s aránytalanul művelni. De ez adja magyarázatát azon nehézségeknek és sajátságoknak, mely *az általuk* igényelt hitel fedezése, mérve s kamatlábanál felmerül.

Ebből indokolható, hogy miért magasabb a normalisnál a betétkamatláb, kénytelenítvén minél nagyobb betétet — forgótőkéjüket — magukhoz vonni, mert a központi intézetek, sőt az osztrák-magyar bank részéről elegendő támogatásban nem részesülnek. Azokkal állandó kapcsolatban nem állanak, de versenyviszonyban annál inkább.

De ez magyarázza meg azon jelenséget is, hogy több időben a vidéki kis pénzüintézet kénytelen természetes földrajzi érdekköréből kilépni s tőkéik elhelyezésére más vidékeket s más országrészeket felkeresni.

Azonban egyáltalán magasra kell tartanunk azon hatást, mely a szétszórtság és különélés nyomán keletkezett: *a vidéki gazdasági érdekek szolgálatát*. Lehet talán gunyolódni a kis vidéki pénzüintézetek, egyénei, vezetése felett; lehet azt és azokat kicsinyelni, azonban egyet nem lehet kétségbe vonni: azon nagyfontosságú szolgálatokat, melyeket e magukra hagyott pénzüintézetek a vidék gazdasági életének tettek és tesznek.

Ha van valami *gazdasági önállóság a vidéken, abban vidéki takarékpénztáraink és bankjainknak van oroszlánrészük. Ha mutat fel a vidék gazdasági élete haladást, ebben ők nagy szereppel birnak. Az a munka, melyet ők az utolsó negyedszázad alatt teljesítettek, oly fénypontja működésüknek, melyet egy-egy intézet összeomlása nem csökkenthet.*

Nélkülök a vidéki kereskedelem jelen fejlettségi fokát sem érte volna el. S bár népiesen, de joggal mondhatni, hogy a kereskedelemben ők tartják el a lelket.

De a vidéki pénzüintézetek azok, melyek *gazdasági és socialis* munkát más irányban teljesítenek. Az anyagi élet, jelesen a kereskedelem és ipar iránt még ki nem képzett érzékkel bíró magyar társadalomban pénzüintézeteink ébresztették, növelték az érdeklődést, fűzték össze a társadalom rétegeit. S ha nem is nagy jelentőségű munkát végeztek ez irányban, de bizony számos kezdeményezés került ki a vidéki pénzüintézetek igénytelen büroaujából.

Korunk hibája a generalizálás. Egyes eseteket tipikusaknak tartunk; azokból határozott tétéleket és következtetéseket fűzünk. Így vagyunk a vidéki pénzüintézetekkel is. Ha itt-ott, amott visszaélések, sikkasztások fordulnak elő, mindjárt az a közhiedelem, hogy »beteg« valamennyi pénzüintézet, hogy bizonyára azonos állapotok vannak mindenütt.

Ez általánosítás sehol sem károsabb és végzetteljesebb, mint épen a hitelintézeteknél. Ha a bizalmatlanság fokoztatik, ha a vidéki pénzüintézetek iránt való bizodalom hite csökken — a vidéki intézettel együtt súlyos csapást mérnek egész gazdasági életünkre, a magánvagyonni egyediségek millióira. Meg kell tehát fontolni ezt akkor, midőn ez intézetek kezeléséről, vezetéséről u. n. rémczikkék iratnak és látnak napvilágot.

A magyar közönségnek *ma nincs más hitelforrása*, ezt szűkebbé tenni nem szabad, mikor külön törvénynyel álltuk útját annak, hogy az uzsora rákfenéje kiirtassék, a mi általán sikerült is. De nem annyira a törvénynek, mint inkább a pénzkamatláb csökkentésének, illetve a vidéki hitelintézetek terjedésének. Mert, ha jogos panasz is van számos pénzüintézet kamatlába ellen, a multhoz képest mégis nagy a haladás.

Nem volt szándékunkban ezekkel dicshimnusokat zengetni a vidéki pénzüintézetekről, csak a tárgyilagos igazságot véltük az előadottakkal szolgálni, s különösen azt hangsúlyozni, hogy egyes, bármily ríkitó esetek nem szolgálhatnak alapul erőszakos, kiméletlen beavatkozásra, *oly szabályozásra, mely életerüket leköti, szabadabb mozgásukat gátolja*. Szóval, hogy az általunk is hangoztatott reformszükséglet kielégítésénél nem a pessimismusnak kell a vezérlőnek lenni, *nem repressiv, hanem praeventiv szabályok* szükségesek. Nem irtani, hanem gyomlálni kell. Figyelembe venni a magyar sajátos viszonyokat három évtizedes fejlődés következményeit, azt,

hogy számos hátrány nem a pénzüintézetek, hanem gazdasági viszonyaink folyománya.

A reformok mikéntjére, elveire, módjaira nézve annyira eltérők a vélemények s nézetek, említők, hogy azokból teljes, tiszta képet alkotni szinte lehetetlen. Bizonyára onnan ered ez, hogy az egyes intézetek viszonyai szerfelett eltérők. A mint hogy úgy is van. És így ez maga is intő ok a reformelvek megállapításánál.

I.

A reformoknál — szerény nézetünk szerint — két főcsoportot különböztethetünk meg. *Egyikbe* sorolhatjuk azokat, melyek a hitelintézetek külső viszonyaira vonatkoznak, *a másodikba* pedig azokat, melyek a pénzüintézeti vezetés érdemére tartoznak.

A szorosabb értelemben vett reformkérdések közé nem sorozhatók a pénzüintézeteknek egymáshoz való viszonyát illető *szervezeti* ügyek, melyek pedig most nagy szerepet játszanak. Az organisatio ügye nem tartozik ide, ha szükségét a magukra hagyott intézetek érzik is és ha ez hitelviszonyaink mellett szükséges is. Az intézetek tömörülése, központi alapja, stb. hasznos, szép dolgok, de a *reform* érdemére nem tartoznak.

Elfogadhatatlannak tartjuk azon javaslatot is, hogy *külön takarékpénztári törvény* alkottassék, miután — említők — hazánkban nincsenek tulajdonképeni takarékpénztárak. Ezeket külföldi mintára ilyenekké visszafejleszteni nem lehet s így eszik egy ily külön törvény szüksége.

A mi az említett két főcsoport másodikára, a pénzüintézeti vezetés érdemére vonatkozó részt illeti, úgy azokra nézve reformokat törvényekkel és rendeletekkel dekretálhatónak nem tartunk. Elméletben igenis meg vannak adva az egyénnek, a társaságnak, az államnak, stb. a helyes gazdálkodás alapelvei, módjai. Benne foglaltatnak ezek 'gazdasági, iskolai szakmunkákban. Tanítják azokat egyetemeken, szakiskolákban. De arra, hogy ezen helyes elveket a gyakorlati élet esélyei között miként alkalmazzuk, arra bennünket tankönyv, iskola soha, csak a való élet tapasztalata taníthat.

Elismerjük, hogy ez a hétköznapi országtújáról való általánosság, de előre kelle bocsátanunk, mert, hogy a reformkérdések tömegéből ragadjuk ki a példákat, itt van a pénzüintézeti betét-ügy, melyre szinte a legfőbb súly helyeztetik.

Sűrűn felhangzó panasz ugyanis az, hogy pénzüintézeteink *alaptőkéje* nem arányos a nálunk elhelyezett *betétekkel*. Tehát a betevők kockázata nagy; az alaptőke kevés anyagi fedezetet nyújt veszedelem esetén. Nem helyes tehát, hogy kis alaptőkéjű intézetek nagy összegeket kezeljenek, csekély materialis felelősség, illetve biztosíték mellett.

A Mihók-féle Compass (1898/99. XXVI. évf. II. köt.) szerint 1897. évben 971 r. t. pénzüintézetünk 860 millió frt betétet kezelt 214,955.034 frt alaptőke mellett.

Az alaptőke tehát *negyedrészt* teszi a betéteknek, a mit aggályos aránynak épenséggel nem tarthatni. Igaz ugyan, hogy a székes-fővárosi intézetek aránya kedvezőbb, mert 273,248.350 frt betéttel szemben az alaptőke 132,037.400 frt, közel fele a betéteknek, holott a vidéken 82,917.634 frt alaptőke mellett, 586,914.655 frt betét van, az arány tehát 1:7. De az aggályosság nem is az *országos* arányban, hanem a részletekben mutatkozik.

Igy Brassó megye területén az alaptőke 47-ed részét, Győr megye területén 22-ed, Sopron és Pozsony területén 20-ad, Mosonban 17-ed, Fejérben 15-öd, Udvarhelyben 14-ed, Vasban majd 14-ed, Hont és Szécheny megyékben 13-ad, Árvában 12-ed részét teszi az alaptőke a betéteknek. Általán 63 megye közül 18-ban az alaptőke a betétek 10-od részét, 31 megyében 5—9-ed részét sem teszi ki s csak 13 vármegye van, a hol a betétek az alaptőke 3—4-szeresére rugnak. Maros-Tordában a betét az alaptőke kétszerese, Ugocsában valamivel több a kétszeresénél, Máramarosban 1.57 millióval szemben 2.18 millió frt áll.

De ridegebb a kép, ha az egyes pénzüintézeteket vizsgáljuk. Példakép hozhatjuk fel a következőket:

(1897-iki mérleg szerint)

Pénzüintézetek	Alaptőke frt	Betét frt	Tartalék frt
B.-gyarmati tkp.	120.000	2,183.077	122.000
Besztercebányai tkp.	240.000	3,278.237	120.000
Brassói ált. tkp.	7.000	5,281.058	353.311
Czeglédi tkp. egy.	200.000	2,052.781	66.139
Hevesmegyei tkp. (Eger) . .	21.000	2,680.411	103.299
Esztergomi tkp.	300.000	4,592.868	59.916
Félegyházai tkp.	40.000	1,195.644	59.104
Győri első tkp.	240.000	5,357.122	100.000
Győri városi tkp.	100.000	2,739.650	49.868
Békésmegyei tkp.	100.000	2,433.099	68.000

Pénzintézetek	Alaptőke frt	Betét frt	Tartalék frt
Ipolysági tkp.	30.000	1,647.281	88.072
Kalocsai tkp.	120.000	1,656.352	66.225
Somogy megyei tkp.	80.000	3,027.963	300.000
Kapuvári tkp.	50.000	1,407.787	57.027
Kassai tkp.	240.000	6,163.155	140.826
Keszthelyi tkp.	45.000	1,618.045	63.699
Körmendi tkp.	30.000	931.167	22.842
Körmöczi tkp.	30.000	774.359	21.012
Kőszegi tkp.	120.000	4,820.116	182.229
Lévai tkp.	50.000	1,284.212	20.160
Losonczi (nógrádi) tkp. . . .	60.000	1,161.932	18.526
M.-Óvári	60.000	2,515.787	60.000
Marczali tkp.	40.000	1,017.600	40.000
M.-Keresztesi tkp.	9.000	103.973	11.661
Miskolczi tkp.	96.000	3,466.419	75.686
Moórvidéki tkp.	40.000	667.387	40.000
Muraszombati tkp.	30.000	741.521	35.129
Nagy-Kanizsai tkp.	80.000	2,010.255	203.333
Nagyszebeni ált. tkp.	5.000	5,996.967	579.954
Nagyszombati tkp.	60.000	3,202.907	44.029
Nagyváradai tkp.	210.000	6,304.385	200.000
Nyitrai tkp.	150.000	2,003.798	146.200
Nyitrai keresk. hit.	100.000	1,337.634	20.000
Ny.-Zsámbokréti tkp.	50.000	805.491	4.788
Paksi tkp.	30.000	444.362	15.503
Pápai tkp.	150.000	3,197.923	45.885
Pozsonyi első tkp.	400.000	21,570.251	460.000
Privigyei tkp.	30.000	671.476	39.209
Rimaszombati tkp.	120.000	2,137.867	20.000
Rohonczi tkp.	15.000	328.688	6.000
Rozsnyói tkp.	80.000	1,418.383	21.414
Sárvári tkp.	60.000	1,279.598	54.773
S.-A.-Ujhelyi tkp.	60.000	1,189.987	65.000
Sepsiszentgyörgyi tkp. . . .	85.000	1,292.025	92.000
Soltjárasi tkp.	20.000	323.388	16.328
Somorjai tkp.	30.000	515.919	36.037
Soproni tkp.	60.000	4,845.266	516.000
Sümegei tkp.	40.000	1,022.744	35.490
Szabadkai tkp.	100.000	3,624.728	178.026
Szalonaki tkp.	30.000	454.546	31.736
Szamosújvári tkp.	30.000	570.033	6.675
Szatmári tkp.	60.000	1,318.197	120.000
Szeged-Csongrádi tkp.	250.000	6,165.870	86.105
Szegzárdi tkp.	120.000	1,698.874	47.665
Székelyudvarhelyi tkp. . . .	50.000	1,021.939	57.750
Székesfejérvári tkp.	100.000	5,487.527	173.688

Pénzintézetek	Alaptőke frt	Betét frt	Tartalék frt
Szentgotthárdi tkp.	30.000	1,166.266	35.377
Szepesolaszai tkp.	30.000	497.486	22.111
Szepesváraljai tkp.	30.000	1,389.630	30.000
Külsőszolnokmegyei tkp.	80.000	1,501.999	24.768
Szombathelyi tkp.	120.000	3,512.792	103.082
Szombathelyi ált. tkp.	60.000	1,874.748	63.000
Vas megyei tkp.	34.000	1,033.545	33.252
Tordai kisegítő tkp.	30.000	613.731	45.332
Trencsényi tkp.	60.000	1,553.358	42.770
Trsztenai tkp.	30.000	551.988	22.530
Turócszentmártoni tkp.	60.000	1,934.217	81.618
Váczi tkp.	60.000	2,383.288	31.026
Várpalotai tkp.	40.000	657.969	30.977
Verseczi tkp.	100.000	2,440.096	173.442
Veszprémi tkp.	60.000	4,335.508	201.000
Zombori tkp.	100.000	4,339.914	107.101

Budapestiek:

Pesti hazai első tkp.	5,000.000	113,552.218	5,006.935
III-ik kerületi tkp.	49.600	1,468.451	55.000

Az ellentétek feltűnők. S talán túlzás nélkül mondhatni, hogy egyik-másik pénzintézetnek netáni összeroppanása esetén a betevők érdekei veszélyeztetve lehetnek.

Ezt megakadályozni — az alaptőke és betét közötti arányossággal — nem lehetséges. Hiányzik minden ismérv arra nézve, hogy milyen legyen ez arány. Ha a bizalom kérdésén, a mely pedig a betevők irányítója, túl is tennők magunkat, gyakorlati szabályozás nem lehetséges. Hisz a megfelelő nagy alaptőke sem nyújthatja a kívánt biztonságot helytelen üzletvitel s rossz ellenőrzés mellett.

S ha talán — mint imitt-amott felhangzik, — czéloztatnék oly intézkedés, hogy a betét ne haladhassa túl az alaptőke bizonyos többszörösét — az életbe ezt átvinni nem lehet, mert gyakorlati ellenőrzés nem lehetséges s mi történjék ott, a hol p. o. csak egy pénzintézet van?

Kérdéses az is, hogy a helyi viszonyok szempontjából magasabb alaptőke beszerezhető, gyümölcsöztethető-e? Nem hatna-e vissza a tőkegyűjtési hajlamra, a mely nálunk különben sem nagy — a rendszabály, ezek által okozott bizalmatlanság?

Mind oly nagyjelentőségű dolgok, melyek a megoldást akadályozzák.

A mi viszonyaink között a követelhető biztonságot, szerény nézetünk szerint tehát csak közvetett úton kell elérni igyekezni s ezek legelseje a helyes üzletvitel és ellenőrzés mellett a *tartalékok* erősebb és gyorsabb dotációja és megfelelő biztonságos elhelyezése, a miről alább lesz szó.

Általános panasz a *visszleszámitolás* túlzott volta ellen. Nagyban és egészben a statisztika nem igazolja ezt. Szerény nézetünk szerint aggályos képet nem mutat az, hogy az 1897. év végén 931 vidéki hitelrésztvénytársaság 84 millió forinttal volt a visszleszámitolásban megterhelve. Ez az összes aktíváknak 9⁰/₀-a és csak két millió forinttal haladja meg a vidéki intézetek alaptőkéjét.

Az 1898-iki mérlegek bizonyára kedvezőtlenebb képet fognak mutatni, mint az 1897-iek, mert más volt a pénzügyi helyzet.

Nézetünk szerint a baj itt is a *részletekben* mutatkozik. Egyes intézetek túlterjeszkednek a helyes üzleti politika elvein, vagy magyarán mondvá tovább nyújtózkodnak mint a takarékos ér.

A visszleszámitolás szükségképi folyamánya a *nyereségi hajszának*, mely igen számos vidéki pénzintézetnél mutatkozik. Folyománya továbbá annak, hogy a tőkék tetemes része le van kötve. Az egyes mérlegek mutatják, hogy nagy betétállománnyal rendelkező intézetek is kénytelenek e miatt visszleszámitoláshoz folyamodni.

A budapesti intézetek jelentékeny ága a visszleszámitolás. Ezt mutatja az is, hogy az osztrák-magyar bank magyar fiókintézeteinél 34·134 millió forintra rugott a leszámítolás, az 50 millió felesleg tehát a fővárosi intézetek javára jut és ez váltótárczájuk harmadrészét tette. Hogy ők mennyire vették igénybe a visszleszámitolást, csak következtetni lehet. Az 1897-iki főmérleg szerint (Mihók-Compassból) alig egy millióra rug az e czímen kimutatott összeg. Az osztrák-magyar bank budapesti főintézeténél azonban a leszámítolás 57 millió frt volt. Mennyi ebből a közvetlen igénybevétel s mennyi a pénzintézeteké, adat nincs.

Kétségtelen, a helyes bankpolitikai elvek szerint ily természetű idegen hitel igénybevétele, mely a saját követelések

nehézkesebb voltával áll szemben, lehetőleg mellőzendő. Helytelen és elítélendő, ha a visszleszámitolás túlzottan vétetik igénybe. Elfeleli a vezetőség azt, hogy még a magánvagyonával függetlenül és feltétlenül rendelkező kereskedőnél is megrovjuk ezt, sőt ő maga is korlátozza a hitel nagymérvű igénybevételét.

A visszleszámitolás annál is kényesebb természetű, mivel a vidékiek *a központ által következetes és rendszeres elbánásban nem részesülnek*. Pénzbőség esetén van szinte túlzott hitel, szűkülnek a viszonyok, mindjárt a visszleszámitolás az, melyet megbolygatnak, a végletekig kergetik egymást.

Ez üzletágnak formaszzerű határt szabni azonban szintén nem lehet. Megtiltásáról szó nem eshetik. Korlátozására nincs eszköz, mert itt sem lehet elvileg és kötelezőleg megszabni, hogy a visszleszámitolás milyen arányban álljon az alaptőkével, a saját váltótárczával, a betétekkel, mert helyenkint és időnkint annyira eltérők a viszonyok, hogy semmi ismerv nem áll rendelkezésre s így nem szabható meg, nem ellenőrizhető.

Itt a leszámítoló intézetek által megállapítandó, de be is tartandó *szokványok* segíthetnek. Ezek kijelölhetik azon határokat, melyek a túlterjeszkedő intézeteket kötik. De az üzleti életbe való más természetű beavatkozás perhorreskálandó.

E tekintetben nagyobb hivatásuk van a visszleszámitolást nyújtó *osztrák-magyar banknak és központi bankoknak*. De e nagy hivatás ma nem domborodik ki. Nincs pontosan megszabott alapelv, rendszer és eljárás. Pénzbő időben nem fejtetik ki semmi aggály, de annál nagyobb visszahatás van pénzsűk világban.

Tehát a visszleszámitoló intézeteknek kell határozott elveket felállítani s következetesen alkalmazni. Akkor egyfelől nem leendő mostoha elbánás a hitelnnyújtásnál, nem fog az előfordulni, hogy személyes szavatosság kéressék az igazgatóságtól, de nem fognak intézeteink az üzletekben túltengeni.

Állandó panasz, hogy a vidéki intézetek *jelzálogtárczája* szintén aránytalan, és hogy általán helytelen az elevenebb mozgásra utalt mobil bankok forgalmi eszközeinek lekötése. A »Statistikai Évkönyv« szerint bankjaink jelzálogkölsőne 1897. év végén 100 millió frt volt, a betétek 56·8⁰/₀-a takarékpénztárainknál 356 millió volt így elhelyezve, betéteik 57·5⁰/₀-a.

A Mihók-féle Compass szerint a vidéken a jelzálog- és kötvény-kölcsön 306 millió frt volt, a betétek kétharmad, az alaptőkék $3\frac{1}{2}$ -szerese, az összes aktívák 30%-a. A váltótárca 104 millióval haladta meg a lekötött kölcsönökét.

E baj hogyan szüntettessék meg? Megtiltassék-e általán a jelzáloghitel nyújtása? Erre senki sem gondol. Igaz, hogy a külföldi mobil bankok ily hitelek nyújtásával rendszerint nem foglalkoznak. Ámde a magyar viszonyok mások. Szóba kerülhetne az is, hogy jelzálog-kölcsönök nyújtása csak bizonyos minimális alaptőke esetén legyen megengedve és hogy a jelzálogtárca ez alaptőke bizonyos többszörösét ne haladhatta túl. De sem arra, sem erre gyakorlati fokmérő s ellenőrzés nem található.

A vidéki kisebb ingatlanok s jelesül a városi házak nem valami előzékeny elbánásban részesültek a központból. A vidéki intézetek tehát, mint helyi alkotások utalva és kötelezve voltak a kölcsönnyújtásra. Ez tehát a vidéki gazdasági érdekek szempontjából is mérlegelendő. Figyelembe kell venni azt is, hogy kivált a korábbi időben, kereskedelmi forgalom hiányában — más üzletág a tőkék elhelyezésére nem kínálkozott.

S aztán itt figyelembe veendő, hogy előszeretettel van a nagy közönség körében a jelzáloghitel iránt. A nagyközönség »biztosabb«-nak tartja azon intézetet, melynek követelései jelzálogilag vannak biztosítva.

A jelzálog túltengésének indirekt intézkedésekkel való megakadályozása fontosabb. Ezek közé tartoznak a vidéki pénzügyintézetek iránti ily jelzálogkövetelések megelőzése céljából alkalmas vidéki pontokon központi s vidéki tőkével *földhitelintézetek* alkotása, melyek egészen a vidék viszonyaira legyenek teremtvé.

Mindez tehát, u. m.: a betétkezelés, a váltó le- és visszelszámítolás és jelzálogkölcsön kezelés és irányítás a pénzügyintézeteknek helyenkint és időnkint változó üzleti politikájának tárgya és ennek is tartandó fenn. Ebbe érdemleg beavatkozni elvileg hiba, gyakorlatilag alig lehet. És így erre nézve kötelező normatívumok nem állapíthatók meg. De nem segítené ezen semminemű központi organum, pénzügyintézeti kamara vagy hason intézmény.

Ez ügyben a javulás tehát a *helyesebb közgazdasági ismeretek terjedésétől, megfelelő szakerők nevelésétől s szaporodásától függ.*

Ennélfogva szerény nézetünk szerint *a vezetés és kezelés formaszzerű ellenőrzése, javítása és szigorítása az, a hol a reformok czélszerű eszközeit keresnünk kell. A felelősség súlyosbitása az, a mire törekedni kell.* És ezekről várható javulás és javítás. És ezek hathatnak ki aztán a helyesebb pénzügypolitikára is.

II.

Egyik elsőrangú kérdés az *ellenőrzés* ügye. A jelen szervezet mellett a felügyelő bizottság van erre hivatva.

Hogy ez nem kielégítő, azt nemcsak az összeroskadt intézetek példája mutatja, hanem érzi ezt maga az igazgatóság, a részvényes s a nagy közönség. Bármily súlyos az a felelősség, a mit e bizottságra hengerít a kereskedelmi törvény, tény az, hogy a való életben *a felügyelő bizottság jelentősége formasággá vált.* Sokban csak olyan pictus masculus, mely megvan, mert lennie muszáj. Annak tartatik a közvélemény által, hogy ennek mindent jóvá kell hagyni.

A való élet mutatja, hogy a rendelkezésre álló jobb elemek bevonatnak az igazgatóságba, a felügyelő bizottság azonban nem okoz fejtörést, sőt mellőztetnek a »fogasabb«, »kritikusabb« elemek, kik »akadékoskodásaikkal« zavarhatnák a circulusokat, kik »okvetetlenkedéseikkel« csak »hátráltatják« az igazgatóság működését.

De ezen mindennapi jelenségtől is eltekintve, az ellenőrzés hatályos nem is lehet. A valóságban ugyanis oda fejlődött a felügyelő bizottság szerepköre iránt a közfelfogás, hogy *az üzletvezetés érdemleges bírálata nem is tartozik feladatához, neki csak alakszerűségre, a törvény s alapszabályok formaszzerű betartására van joga és hivatása.* Hiába mondja ki a K. T. 195. §-a, hogy »a felügyelő bizottság ellenőrzi a társasági ügyvezetést minden ágában«, a valóság eltért ettől, annál is inkább, mert ugyane szakasz nem is mondja, hogy kötelességében, hanem csak »jogában áll« a felügyelő bizottságnak az »ügyek meneteléről« tudomást szerezni.

S itt említjük fel, hogy az új német kereskedelmi törvény (249. §.) a felügyelő bizottságra a »rendes kereskedő gon-

dosságát» is megszabja, a mi nálunk még az igazgatóságra nézve sem áll.

De aztán, hogyan is gyakorolhat egy oly felügyelő bizottság érdemleges ellenőrzést, melyhez nincs elég szakterő s mikor ebben társadalmi tekintetek, magántermészet és az egyéni sajátosságok is gátolják, a kiknek tagjai rendszerint magán tevékenységükkel oly nagyon igénybe vannak véve? Egy pénzügyintézet működése, ha csak kissé nagyobb, már szövevényes, nehezebben áttekinthető.

Pedig jelen törvényeink szerint az egyedüli ellenőrző fórum, mert sem a közgyűléstől, sem a kir. törvényszéktől, hova a mérleg s jegyzőkönyvek beterjesztendők, ellenőrzés nem várható.

Pedig az üzletvitel érdemére és alakszerűségére nézve való ellenőrzés elengedhetlen s így a reform első követelménye az ellenőrzés hatályosabbá tétele, mert a becsületesség elengedhetlen alapelv ugyan, de ily subjectiv alapokra vagyongazdálkodás nem helyezhető.

Felmerült azon terv, hogy *állami közlegek* rendeltessenek ki az ellenőrzésre, vizsgálatra. Ezen nézet elvileg s érdemileg helyesnek nem tartható s bizonyára a külföldi és hazai takarékpénztárak fogalmának, jogi jellegének összevételéből eredt. Hasonlót mondhatunk bármely *központi ellenőrzésre*, melyet a központi intézetek végeznének, mert ők a hitelező viszonyában állanak a vidéki intézetekkel.

Az ellenőrzés, mely az egyes intézetek egész életének feltárása, a működés kohójába való bepillantás — nézetem szerint csakis *autonom úton* vezet célra. De ez alapon aztán törvényhozásilag rendezendő.

Ennélfogva a *kötelező revízió* intézménye hazánkban meghonosítandó. E tekintetben az lebeg szemeim előtt, a mit az 1889. évi május 1-i németbirodalmi törvény a szövetkezetekre nézve parancsol.

E törvény negyedik fejezetében ugyanis megszabja, hogy (51. §.) a szövetkezetek berendezése és ügyvitel az igazgatás minden ágazatában legalább minden második esztendőben vizsgálatnak vetendő alá és ennek a szövetkezethez nem tartozó szakértő vizsgáló (Revisor) által kell történnie.

A vizsgáló kirendelésének joga a bíróságé, de megadandó a szövetkezetek által egyenesen e célra rendelt u. n. köteléknek. (Verband.)

A társaság köteles a revizornak a könyvekbe és iratokba való betekintést megengedni, a pénztár, az értékpapir, kereskedelmi papir és árukészlet megvizsgálását megengedni.

A vizsgálat a felügyelő bizottság közbenjöttével történik. Az igazgatóság köteles a revízió megtörténtéről kiállított bizonylatot a bíróságnak benyújtani és a revízióról szóló jelentést a legközelebbi közgyűlés elé határozat végett napirendre tűznie. Ezen a felügyelő bizottság a revízió eredményéről nyilatkozni tartozik.

A kötelék által kirendelt revizor köteles a vizsgálati jelentés másolatát a köteléki igazgatóságnak is benyújtani.

Mi ezen intézményt nehézség nélkül tartjuk átültethetőnek. Autonóm jellegű lévén, nem képez sem állami, sem központi beavatkozást. A bírósághoz a jelentés nem nyújtandó be (csak a vizsgálat megtörténte), nem táratik fel tehát az üzleti titok. De tudomást szerez róla a vizsgálatra alkotott kötelék.

Nem volna abban mi nehézség sem, hogy a pénzüzetek, mondjuk p. o. kereskedelmi kamarai kerületenkint avagy tetszés szerinti vármegyékre kiterjedőleg ily revízió-nális egyesületet alkotnának, melynek a bíróság megadná a vizsgáló kirendelés jogát.

Az ily revízió hatását magasra becsüljük. Érdemben és erkölcsileg is. Igazgatóság, felügyelő bizottság, intézeti tisztviselők főtörekvése bizonyára az volna, hogy a szakértő, pártatlan vizsgáló mindent rendben találjon, sőt mindegyik törekedni fog a helyes kezelésre. A vizsgálat bármikor kérhető is lévén, szerfelett jótékony hatású lehet. A társaság minden szervének, de magának az érdekelt közönségnek is megnyugvása ez.

Ez az önellenőrzést nem gyöngitené, sőt erősbitené. Sajnos, számos intézetnél a szakerő csak az intézeti tisztviselő. Hogy helyesen könyvelt-e, kezelt-e, gyakorta az igazgatóság sem képes elbírálni, de nem a felügyelő bizottság sem. A kötelező revízió esetén az intézeti tisztviselő ellenében is megszerzik maguknak a vezetők a megnyugvást.

Megteremtené az összefüggést az intézetek között, a nélkül, hogy önállóságuk csorbulna avagy nagyobb költséggel járna, avagy anyagi összefűződést (pénzüzeti országos alap, *Székelv* Ferencz felolvasása 1898 jan. 24.) involválna.

A javasolt mód nem tenné feleslegessé a felügyelőbizottságot, de sőt inkább képessé tenné őt az érdemleges ellenőrzésre.

Ezek mellett az *igazgatóság* jogi helyzete is szabatosabban körülírandó. Különleges minősítvények, stb. felállítása nem lehetséges, de az egyes vidékek eltérő személyi viszonyai miatt a megvalósítás nem is eszközölhető. Elvégre is csak oly egyénekkel birhatunk, a minőket az élet, jelen kulturális és gazdasági fejlettségünk produkál. Bevezetőleg említettük, hogy épen a vidéki intézetek maguk hatnak ez irányban nevelőleg.

Az igazgatóság tagjaira nézve egyenlő felelősséget ismer törvényünk. E felelősség tudata nálunk is, a közönségnél is elhomályosul oly esetekben, midőn számos intézet két csoportra osztja az igazgatóságot, u. n. belső és külső tagokra, kik közül az utóbbiak az üzlet tényleges vitelében részt nem vesznek, czégjegyzési joggal nem birnak és csak nevüket, összeköttetéseiket adják bérbe az intézetnek.

Nem mutatkozik tehát az a komolyság és felelősség, a mit a törvény s a szükség parancsol. Mig másfelől nem is méltányos, hogy bár keresk. törvényünk szerint a felelőség azonos — ezek ugyanolyan szavatossággal birjanak, mint az u. n. belső igazgatóság tagjai.

De nincs szabályozva a *választmány* jogi helyzete sem, a mely még számos — főleg régi intézetnél a Fay-féle alkotás nyomán — megvan. E választmánynak van bizonyos alapszabályszerű hatásköre, neveik ott szerepelnek bizalom keltésül, de törvényünk szerint felelősségre nem vonhatók, mert nem is tartoznak.

Az igazgatóság *jóhiszemű* eljárás esetén felelősséggel nem tartoznak eljárásuk anyagi horderejeért. Lehetséges azonban teljes jóhiszeműség esetén is — oly kezelés, mely a *rendes kereskedői gondosság* követelményeinek nem felel meg. Kereskedelmi törvényünk csak az egyes kereskedőt kötelezi erre, de az új német kereskedelmi törvény (241. §.) kimondja ezt az igazgatóságra.

Ily elv kodifikálása nálunk is szükséges és ez a felelőség érzetét fokozni alkalmas s alapot nyujthat arra, hogy az igazgatóság ellen a keresethőségi jog olyankor is megállapítható legyen, mikor bár jóhiszeműleg, de nem az idegen vagyon

kezelése által megkövetelt lelkiismeretes gondnal, a kötelességszerű ügyességgel jártak el.

Felemlítjük itt az új német kereskedelmi törvény (236. §.) azon intézkedését is, hogy az igazgatóság tagjai bank- és hitelügyletekkel, visszleszámitolással csak a közgyűlés beleegyezésével foglalkozhatnak. Ily intézkedés czélszerűsége nyilvánvaló.

Az ellenőrzés fokozásakép az új német kereskedelmi törvény (266. §.) fontos intézkedést teremt. Kimondja ugyanis, hogy a közgyűlés a mérleg és ügyvitel megvizsgálására maga is *revizort* küldhet ki. Ha ily indítvány nem fogadtatik el a közgyűlés által, a részvényesek tizedrésze a bíróságtól kérheti a revizort, kinek a könyvek, értékek felmutatandók s a revizor jelentése a bírósághoz beterjesztendő s a közgyűlés által tárgyalandó.

Bizonyára kivételesen fordulhat elő ez eljárás, de ha meg van engedve, aligha fordulhat elő az, hogy már — a mint mondják — a verebek is csiripelik, miszerint valamely intézetben évek óta nincs rendben a száma s mégis ellenmondás nélkül történik a mérleg, a jelentés sanctiója.

Az ellenőrzés és felelősség fokozásakép kimondandó volna:

1. hogy az igazgatóság és felügyelő bizottság tagjai egymással és egymásközt sem le-, sem felmenő, sem bizonyos fokig oldalági rokonságban nem állhatnak, a mire ma nincs intézkedés. Sőt ez kiterjesztendő volna az intézeti alkalmazottaknak az igazgatósággal és felügyelő bizottsággal és egymásközt való rokonságára nézve.

E tekintetben már a szövetkezetekről szóló új törvény (1898 : XXIII. t.-cz. 36. §.) ily intézkedést tartalmaz.

2. A felügyelő bizottság az igazgatósági ülésekre meghívandó, azokon tanácskozási joggal jelen lehet. Ily intézkedést tartalmaz a több ízben említett szövetkezeti törvény 37. §-a is.

3. Minden olyan kölcsönügylet, melynél az igazgatóság tagjai akár mint főadósok, akár mint melléadósok, kezesek szerepelnek, csakis a felügyelő bizottság formászerű jóváhagyásával köthető és engedélyezhető. Hason rendelkezést tartalmaz az 1898 : XXIII. t.-cz. 38. §-a.

Azt hiszem, mindezekhez nem szükséges kommentár, annyira egyszerűek és természetesek.

De a felelősség és ellenőrzés szigorítása érdekében kívánatosak még más intézkedések is.

Igy kimondandó volna, hogy minden intézet *ügyvezetőt* kirendelni tartozik és ez csakis intézeti rendes tisztviselő lehet. Ez szükségképen nem újabb költség, sem más újabb teher, mert ügyvezetőül a könyvelő, a pénztáros, a titkár, stb. vagy más tisztviselő is kirendelhető.

Hogy ennek célja jobban megvilágíttassék, utalni kell épen arra, miszerint a vidéken — a dolog természetéből folyólag — épen azok a pénzügyintézeti vezérlő elemek, kik egyébként is a »társadalom oszlopai«. Ezeknek aránytalan nagy anyagi, társadalmi, hivatali és politikai súlyok, leg-hatalmasabb akadálya az ellenőrzésnek, oka az összeroppanásnak.

Egy egész sereg pénzügyintézet van, melyeknél az ügyvezetés szükséges egységét egy ily nagy súlyú egyén képviseli, ki hetenkint, naponkint több-kevesebb órát tölt el az intézet helyiségében. Az elnök vagy más néven nevezett ily fővezető az előadó, a javaslattevő. Csak természetes, hogy a hetenkint egyszer-kétszer »be-benéző« igazgatóságtagok, kiknek elegendő szakértelemük nincs, de még kevesebb egyéni függetlenséggel bírnak, bíráló és ellentétes nézeteiket aligha nyilvánítják, hanem mindent jóváhagynak, a mi oly oldalról terjesztetettélő, a melytől rendszerint vagyoni, társadalmi és más függőségben vannak.

Ezen intézeteink a szó valódi értelmében vezető fej nélkül vannak, hiányzik az egység, összefüggés s következetesség.

Ezért az intézeti tisztviselők köréből kötelezőleg kirendelendő ügyvezető szükséges, mert felettük, hivatalvezetésük és javaslataik felől őszinte nézet, bírálat és megfontolás inkább, sőt bizonyára is remélhető, mert ezzel szemben nincs feszély, nem forognak fenn ama bizonyos »tekintetek«, melyek az intézet betevői és részvényesei rovására a szabad vélemény kimondását korlátozzák.

Budapesti intézeteink vezetése is a fizetett rendes tisztviselők intézményén alapszik és az élethivatásul e pályát választott, ebben előretörni igyekező, nagy képzettségű s megbízható tisztikar bizonyára van olyan garancia, mint a leg-fényesebb névsort feltüntető igazgatóság.

Meghonosítandó ez a vidéken is. Ezt követeli pénzügyintézeteink érdeke, de a folyton emelkedő magyar magántisztviselői kar fejlődése, jövője.

E mellett kimondandónak tartjuk azt is, hogy az intézeti vezérigazgató, igazgató, üzlet- vagy ügyvezető a választott igazgatóságnak tagja nem lehet, mert nem helyeselhető, hogy ott, hol javaslatai felett bírálatot gyakorolnak, szavazatával a döntésnél részt vegyen. Ez kiterjesztendő az intézeti jogtanácsosra, ügyvédre is, mert ez is az igazgatóság végrehajtó közege.

Szó lehetne még arról is, hogy az intézet jelzett elnöke, vezetője, ki egyéni súlyával viszi előre avagy bukásba az intézetet, semmivel sem visel több felelősséget annál a szerény igazgatósági tagnál, ki olykor-olykor végzi el functióit.

Valamint arról is, hogy K. Törvényünk szerint a kilépő igazgatósági tag felelőssége kilépésével nyomban megszűnik, avagy a 191. §. szerint nem terheli a felelősség akkor, ha a hozott határozat ellen a felügyelő bizottságnál tiltakoznak.

A gyakorlati élet mutatja, hogy épen akkor, midőn a gond, a teendő legnagyobb, mikor az intézeti ügyfelek anyagi érdekei megvédésére talán az utolsó kedvező alkalom van: hagyják oda, mint patkányok a sülyedő hajót, az intézetet egyes tagok. Hát ez természetes önzés. Ámde ha valaki éveken át viseli tisztét, ennek díját — ha csekély is — felvette, attól a közérdek követelheti, hogy a felelősségnek a jelenleginél nagyobb mérvét viselje, hisz közvagyon kezeléséről van szó.

Itt talán az a remedium lehetne, hogy a lemondó csak a közgyűlésnek avagy közvetlenül a kir. törvényszéknél mondhatja le, s hogy a felelősség a kilépés napjával ne szűnne meg, hanem bizonyos időszakra visszamenve, ettől számítva p. o. a legközelebbi üzleti zárlatig fentartassék.

Végül intézkedés szükséges — a mi sok helyt már alapszabályilag van rendezve — az igazgatósági ülések határozatképességére nézve, arra, hogy ezekről rendes jegyzőkönyvek vezetendők, melyet minden jelenlevő aláír.

Valamint czélszerű volna, hogy a pénzüintézetek cégjegyzéseinek, mérlegeinek, tisztviselői nevének s más egyebeknek gyors közzétételére külön hivatalos lap is adassék ki, hisz nálunk (K. T. 157. §. 15. p.) még arra sincsenek kötelezve a vállalatok, hogy a magyar állam hivatalos lapjában tegyék közzé hirdetményeiket, de hogy a mérleg, a nyereség-s veszteségszámla is közzététessék, szintén nincs kötelezettség.

III.

Az előbbieken a szervezeti, hogy úgy mondjuk személyi és kapcsolatos kérdésekkel foglalkoztunk. De kell azonban némely érdemlegesebb tárgyi ügyekkel is.

Igy elsősorban a *tartaléktőke* kérdésével. Törvényes kötelezettség ilyennek s mily mérvű létesítésére nézve, nincs. A K. T. 199. §. 4. pontja is csak »netaláni tartalékalapról« szól.

Nem lehet mondani, hogy daczára ennek az intézetek nem teremtettek volna tartalékalapot, sőt bizonyos arányban a kelletténél is többet. 1897. évben a »bankok« általános tartaléka 3·2⁰/₀ (23 millió), külön tartaléka 1⁰/₀ (7·2 m.), a »takarékpénztáraké« 3·6⁰/₀ (37 m.), illetve 2·1⁰/₀ (21·3 m.) frt.

A Mihók-féle Compass szerint 1897. év végén a hazai pénzintézetek tartaléka 112 millió frt volt, az alaptőkének 55⁰/₀-a. Ámde ebből u. n. rendes tartalék csak 62½ millió, az alaptőke 35⁰/₀-a, a betétek hetedrésze, illetve a rendes tartalék által tizenegyedrészben fedezvék.

A *vidéki* intézetek tartaléka összesen 31·2 millió frt, az alaptőke 37⁰/₀-a, a *budapestiek*nél 31·37⁰/₀ millió frt, az alaptőke 24⁰/₀-a, a vidékieké ez oldalról tehát kedvezőbb, absolut számokban egyező, azonban amott 931, itt 34 intézet között oszlik meg. Ott a betétek 19-ed része, itt közel 9-ed része van fedezve.

A tartalékok gyarapításával tehát nem nagyon siettek a pénzintézetek. Nyereségöket — kivált a folyó évtizedig — lehehetőleg szétosztották, mert minél nagyobb osztalékhiánnyal dicsekedhetni a fő dolog és ezen részben hiuság, részben önzés terelte helytelen útra a vezetést és vezetőket. Régibb intézeteink túlnyomó része az egyszer megállapított osztalékkulcshoz mereven ragaszkodik, bármikép alakult is azon szűk gazdasági kör anyagi helyzete s bármily ellentétes is a pénzintézet haszna és a gazdasági helyzet.

A tartalékok teremtésének és arányának törvényes szabályozása elengedhetlen. Ez nem képezheti sérelmét az intézetek önállóságának és pénzügyi helyzetének. Ez nem beavatkozás az intézetek üzletvitelébe.

A nehézség abban van, hogy miként rendeztessék a régibb intézetek viszonya, mert az újonnan alkotandóknál

eleve megszabható, hogy évente a nyereség hány százaléka helyezendő — minimumkép — a tartalékba, hogy meddig növelendő ez s hogy míg e fokot el nem éri, az osztalék szintén bizonyos fokot nem haladhat meg. Ámde a régibb intézeteknél nehezebb a séma megállapítása, de nem lehetetlen — sőt mivel az eszközök meg vannak — gyorsabban végrehajtható. E célból rendelkezésre állanak az ugynevezett »külön tartalékok« s erre nézve mondtuk, hogy intézeteink bizonyos irányban, a kelleténél többet is teremtettek.

Ugyanis pénzügyintézeink az u. n. rendes tartalék bővebb dotálása helyett két-háromféle u. n. külön tartalékalapot alkottak. Jellemzik a fentebb idézett számok, mely szerint a rendes tartalék 3·6%, a különé 2·1%. A Mihók-féle Compass szerint — a mint kimutattuk — a 102 millió tartalékból 49½ millió u. n. külön tartalék = 48%. Intézeink ugyanis azt a taktikát látszanak mindinkább követni, hogy míg a rendes tartalékot tekintik a valódinak, addig a többi amolyan rendelkezési alapnak, melyről szabadon rendelkezik az igazgatóság. Ugy is van, hogy akárhányszor, a mikor az osztalékot érinteni nem kívánják, a veszteséget nem az ugyanazon évi nyereségből, hanem eme külön tartalékból írják le, bár erre felsőbbirósági ellentétes határozott döntvény van s ily eljárás ellenkezik a *tiszta* nyereség fogalmával. Ez a könnyed disponálás veszélyessé válhatik, bizonyos könnyelműséget honosíthat meg.

Mindazonáltal nem kívánatos e külön tartalékok korlátozása, hanem a rendes tartalékra nézve előadottakban foglaltakra utalva csupán annak kimondása, hogy míg a rendes tartalék a megszabandó minimumot meg nem üti, külön tartalékok képzésének helye nincs.

Az új német kereskedelmi törvény (262. §.) kötelezőleg szabja elő a tartalék képzését, melynél az évi dotatio minimuma a nyereség huszadrésze, míg az az alaptőke 10, avagy alapszabályszerű magasságát el nem éri. De ugyancsak a tartalékba helyezni rendeli az új kibocsátásnál a névértéken felül elért nyereséget, melyre nézve nálunk törvényes intézkedés nincs; hasonlókép az elsőbbségi igények érvényesítésénél elért többletek szintén a tartalékba helyezendők.

A következő fontos kérdés a *tartalék elhelyezése és kezelése*. Jelenleg a tartalékok csupán könyvbelileg kezeltetnek külön,

mert majdnem mindenütt a forgó tőke alkatrészeit képezik, ennek jó s balsorsában részesülnek. A tartalék fogalma azonban ezzel ellentétes, mert az ily kezelés mellett a tartalék ép úgy lehet veszélyeztetve, mint a többi követelés s így nem nyújt biztosítékot.

Ennélfogva intézkedés szükséges, hogy a tartalék tényleg külön kezelt vagyon legyen, s nem volna megengedhető, hogy kikölcsonőztessék, hanem legcélszerűbb volna oly szabályozás, hogy a tartaléktőke hivatalos biztosítékképpen elfogadható érték-, avagy esetleg csakis (aranyban) kamatozó állami papirokban helyeztessék el (kivételt képezhet az intézeti házba fektetett tőkerész).

Nem tartunk mi rázkódtatástól sem, ha a 102 millió forintnak bizonyos záros határidő alatt ily elhelyezése kimondatnék. Vidéki pénzintézeteinknek máris 54·5 millió frtnyi értékpapír volt tárczájukban, a budapestieknek 126·3 millió forint.

Utalni kell továbbá arra is, hogy számos intézet a fenti kezelés folytán a tartaléktőkénél elért nyereséget nem csatolja hozzá, hanem beolvasztja a kiosztás alá kerülő nyereségbe, ami szintén helytelen. Az előadottakból következik, hogy az itt elért nyereségnek a tartalékhoz való csatolása megszabandó.

A mérleg felállításánál követendő szabályok (K. T. 199 §.) szintén revízióra szorultak. Azon kérdés, hogy u. n. egyenlő séma állapíttassék meg valamennyi intézetre nézve, nem elsőrangú (bár ilyen Ausztriában a biztosító intézetekre kötelező). Ez inkább célszerűségi dolog. Sokkal fontosabb azon alapelvek megállapítása, melyek szerint általában minden mérleg felállítandó.

Főbb hiányok következők:

a) Az árfolyammal bíró papírok a mérlegzárlatkor volt árfolyam szerint állítandók be. Ha tehát e tételnél nyereség volt, ez ma a kiosztás alá kerülő nyereség alkatelemét képezi, ezt növeli. Holott a nyereség nem realizált, lehet, már a közgyűlésre is estek a papírok. Nyereség csak azonnali realizálás esetén állhat elő, máskülönben fictiv, mely nem jövedelem, hanem vagyongyarapítás. Ezért ki is mondja a német kereskedelmi törvény (261. §.), hogy az értékpapír árfolyam szerint állítandó ugyan be a mérlegbe, de ha ez meghaladja a beszerzési értéket, úgy csakis ez összeggel állítható be, ami meg is felel a szoliditásnak.

b) A zárszámadási évben előfordult veszteség csakis a nyereségből írható le, mert nem helyes az — a mint ezt a Curia előbb idézett határozata ki is mondotta — hogy mindaddig, míg nyereség van, az évközi veszteség nem írható le a tartalékból, mert ellenkezik ez a tiszta nyereség fogalmával.

c) Rendezendő a *kamathátralékok* ügye, mely a mérlegekben a követelések között szerepel s így a nyereségmegállapítás egyik eleme. Néhol ez magasra rug s így oly alapon osztatik ki nyereség, mely kétséssé válhatik és esetleg csak később, néha évek multán realizáltatik.

Szerény nézetünk szerint az előadottak azok a főbb kívánalmak, melyek a pénzügyintézetek reformjánál gyakorlati eszközökül és célokul tarthatók.

Ezen főbb kérdések rendezésével elrendezést nyernek a többiek, az alárendeltek.

Mi első rangú követelménynek tartjuk, hogy a reformnál sablonmunka mellőztessék, mert — magyarán mondva — egy kaptafára húzni az ország ezer intézetét, mely vezetésre, tartalomra, gazdasági helyzetére nézve olyannyira eltérő, lehetetlen s csak káros következményekkel jár.

Nem is *megrendszabályozásra*, hanem *szabályozásra* van szükség, mely nem generalizál, nem általánosít, mely néhány bűn és bűnös megtorlása miatt nem sújtja valamennyit, és csak annak elejét igyekszik venni, hogy milliók érdeke, a nemzeti vagyon károsodása és elfecsérlése lehetőleg megakadályoztassék.

Semmiféle gyámkodásnak helye nem lehet, de ellenkezőleg a szabad és független fejlődés minden egészséges feltételét megadni és biztosítani kell.

A reform alap gondolatát az kell, hogy képezze, mely számot vet a magyar hitelintézetek sajátos fejlődésével, elfoglalt helyzetével és azon nagy jelentőséggel, melylyel intézeteink a vidéki gazdasági élet emelése, ápolása és önállósága, társadalmi munkája körül három évtizeden át oly eredményességgel végeztek.

SUGÁR IGNÁCZ.

I R O D A L M I S Z E M L E.

M. von Brandt: China und seine Handelsbeziehungen zum Auslande, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen. (Schriften der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen, 1899. Heft 5) Berlin, Siemenroth 1899.

Kétségtelen, hogy a japáni háború szomorú eredményei óta a változatlanságáról közmondásos hirt szerzett Khinában is megmozdult a föld s ennek előrelátható következménye, hogy a földgömb eme legnépesebb országában új korszak kezdődött meg, oly korszak, midőn a szorgalmáról és igénytelenségéről eddig is ismert khinai nép nem lesz többé a világforgalomtól távol eső érdekes tanulmánytárgy, hanem csakhamar ténylegesen is résztvesz a nemzetközi közgazdasági tevékenységben. Már maga az a tény, hogy rögtön a shimonosekii békekötés után Európának összes nagyhatalmai nyíltan vagy legalább diplomatiailag lépéseket tettek, hogy a Japánnal szemben tehetetlennek bizonyult óriás egykori hagyatékában részesülést biztosítsanak maguknak, világos jele, hogy Khina nagy változások küszöbén áll és ezek iránt itt Európában általános érdeklődés uralkodik.

Közgazdasági szempontból minket első sorban a khinaiak kereskedelmi összeköttetése a külfölddel érdekel, mint azok az alapok, a melyeken a jövő nagy átalakulásnak felépülnie kell. Ezeket az adatokat találjuk fel röviden összegezve Brandt fennczimzett művében, melyet most akarok ismertetni.

A khinaiak összeköttetése az európaiakkal eléggé régi, hiszen 1731-ben már khinai követség is járt Szent-Pétervárt, mindamellett századunk második negyedéig az érintkezés laza, jóformán szórványos volt, a gőzhajózásnak és a keletázsiai gyarmatok felvirágzásának kellett előbb bekövetkeznie. Úttörőül a leghatalmasabb szomszédok, az oroszok és angolok szerepeltek, az előbbieket meglehetősen csendben, az utóbbiak azonban különösen az opiumháború (1839—1842) közvetítésével már támadólag is. A háborút befejező nankingi békekötés, mely Hongkong birtokát szerezte meg az angolok részére, egyszerre öt khinai kikötőt nyitott meg a világforgalomnak s ez tette a szó szoros értelmében szilárdná Khina viszonyát az európai államokkal, legalább kereskedelmi szempontból.

Khina külkereskedelmének forgalmát ezen idő óta némileg biztos számokban is képesek vagyunk kimutatni s láthatjuk a haladást minden téren. Így legelőször a hajózás forgalma a következő fejlődést mutatja:

Év	Hajók száma	Tonnatartalma
1845	934	372.700
1865	16.628	7,196.301
1875	16.994	9,867.641
1885	23.440	18,668.177
1890	31.133	24,876.459
1895	37.132	29,737.038
1897	44.500	33,752.362

Láthatjuk e számokból, hogy a forgalom különösen csak az utolsó pár évtized alatt lett nagy. Ennek megfelelően az összes kereskedelmi forgalom is folyvást emelkedik. És pedig volt:

Év	Bevitel t a e l e k b e n	Kivitel
1865	55,715.458	54,193.274
1870	63,693.268	55,294.866
1875	67,803.247	68,912.929
1880	79,293.452	77,883.587
1885	88,175.413	64,884.879
1890	127,093.481	87,144.480
1891	134,003.863	100,947.849
1892	135,101.198	102,583.525
1893	151,326.819	116,632.311
1894	162,102.911	128,104.522
1895	171,696.715	143,293.211
1896	202,589.994	131,081.421
1897	202,828.625	163,501.338

A kimutatást a vámhivatalok kimutatásaiban szereplő taelek szerint kellett adnunk, mivel e pénznem értéke nagy ingadozásoknak van alávetve. 1891-ben körülbelül öt, 1897-ben ellenben már csak három korona volt a piaci ára. Az emelkedés azonban folytonos, még a háborús években is, a mi különben könnyen érthető, ha tudjuk, hogy a külforgalomnak megnyitott kikötők száma folyvást szaporodott. 1865-ben még csak 13 kikötőre vonatkoznak az adatok, 1897-ben már 30 ily nyílt kikötő volt.

Az összforgalom tehát 1897-ben kerekszámban egy milliárd korona értéket képvisel, mely összeg önmagában is jelentékeny, de előre látható, hogy abban az országban, hol a földgömb jelenlegi népességének egy negyedrésze lakik, ez a forgalom még csak a kezdetet jelenti s rövid idő múlva, midőn az új »kibérelt« területek berendeztetnek s a tervezett vasutak kiépülnek, ez a szám óriásilag emelkedni fog. Látható ez abból is, hogy az utóbbi években a szerződéses kikötők kiviteli forgalma jelentékenyen emelkedett, habár a régebben oly nagy túlsúlyban levő thea-kivitel most már az assami és ceyloni theatermelés nagyon megapasztotta. A főbb kiviteli cikkek mennyiségét a khinai vámoknál szokásos pikulokban (= 60.479 kg.) számítva a következő táblázat mutatja:

Év	Thea	Selyem	Gyapjú	Gyapot	Bőr	Kender	Dohány
1870.	1,371.867	?	398 c.	39.759 c.	50	?	c. 3.495
1875.	1,818.387	98.567 c.	4.041 c.	33.578 c.	4.021	?	c. 11.098
1880.	2,097.118	114.721	?	18.077	20.623	19.548	19.077
1881.	2,137.472	105.732	?	22.903	38.518	20.771	7.250
1882.	2,017.151	106.314	22.755	41.690	34.946	24.825	7.004
1883.	1,987.324	107.157	33.823	22.074	64.017	21.824	11.403

Év	Thea	Selyem	Gyapjú	Gyapot	Bőr	Kender	Dohány
1884.	2,016.218	116.430	34.799	53.571	88.023	29.854	24.443
1885.	2,128.751	101.141	43.055	61.850	90.412	35.636	24.042
1886.	2,217.295	145.943	49.664	56.877	86.845	32.846	21.544
1887.	2,096.097	164.013	56.261	74.388	81.789	40.818	32.416
1888.	2,167.252	150.481	81.789	202.546	87.824	43.840	67.128
1889.	1,877.331	168.775	102.182	504.420	60.975	53.916	69.569
1890.	1,665.396	158.427	98.738	298.886	60.271	35.596	93.660
1891.	1,750.034	187.577	135.363	355.584	67.521	42.506	93.838
1892.	1,622.681	181.246	173.406	503.843	62.911	61.598	92.127
1893.	1,820.831	182.500	130.072	576.155	95.597	79.661	110.513
1894.	1,862.312	196.305	253.336	747.231	119.020	96.661	113.886
1895.	1,865.680	220.092	235.766	896.096	115.408	97.926	112.014
1896.	1,712.841	177.473	172.032	418.102	152.367	86.913	104.761
1897.	1,532.158	217.392	232.343	493.139	216.525	99.474	141.877

A thea-kiviteltre nézve meg kell jegyeznünk, hogy Khina e tekintetben főként Angliában vesztett területet, hová 1871-ben még 1,159.176 pikult vittek ki s 1897-ben már csak 244.480-at, de emelkedett és pedig igen jelentékenyen az orosz forgalom, ugyanezen idő alatt 156.795 pikulról 813.494-re, bár nem tisztán a karaván-thea. Így többek között érdekes eset, hogy Közép-Szibériába is igen sok khinai theát vittek be Londonon keresztül tengeri úton azon rövid idő alatt, míg a Kari tenger hajózható és a jénisei torkolata megközelíthető és ez a hosszú szállítás kevesebb költségbe került, mint a rendes szárazföldi szállítás. Jelentékenyen akadályozza a khinai thea kivitelt az, hogy a vámtétel minden fajta theára nézve ugyanaz, 2½ tael egy pikulra s így az olcsóbb fajtákat kivinni alig érdemes.

Sokkal kevesebbet vesztett áruforgalmi jelentőségében a selyem, Khina második fő kiviteli czikke, bár itt még nagyobb a modern verseny, sőt bizonyos ingadozások mellett a multhoz képest javulás is mutatkozik. Magyarázata ennek az, hogy európai modort a selyem feldolgozásában már Khinában is meghonosítottak és pedig Szucsanban vannak khinaiak által vezetett selyemgyárak is. A kivitelnél ma már az így feldolgozott selyem 41.485 pikul, mintegy 19 millió tael értékben.

A khinai kereskedelem vezetői kezdettől fogva az angolok, kiknek legrégibb gyarmata, az 1841-ben alapított Hongkong ma már valóságos kereskedelmi emporium. Lakossága 1895-ben 253.514 volt, hajóforgalma hatodik a földgömb összes kikötői között s kereskedelmi forgalmának értéke több mint 400 millió forint. S ez a jelentékeny hely még az 50-es években is oly sok költségbe került az angol kormánynak, hogy komoly államférfiak végzetes hibának tartották annak elfoglalását. Pár évvel ezelőtt (1897) Honkongon kívül összesen 11.667 európai élt a nagy khinai birodalomban s azok közül 636 foglalkozott kereskedelemmel, hasonlíthatatlanul kevesebb, mint ebben az egyetlen városban.

Pedig a khinai kereskedelem összeköttetése a külfölddel nagyon megkövetelné, hogy minél több európai telepedne le a nagy birodalom más helyein s ott gyárak felállítása és üzletek nyitása által igyekeznék nevelni a khinait s megszüntetni hagyományos ellen-szenvüket a külföldiek iránt. Mert ebben a tekintetben rendkívül nagy a hiány. Még a kereskedelemmel évek óta foglalkozó európaiak is ritkán tanulják meg a khinai nyelvet s kényelmesebbnek tartják

külön tolmácsok alkalmazását, a követségeknél és konzulságoknál hasonló az eset, sőt ezek nagyobbbrésze határozottan igyekszik azon, hogy minél ritkábban legyen dolga a benszülöttekkel. Ennek a visszás helyzetnek következménye, hogy a khinaiak sok tekintetben jogosult ellenszenve a hazájokba jövő idegenekkel szemben épen nem apad, a kereskedők tömérdek nehézségeket találnak, félreértések és helytelen információk napirenden vannak s más efélék.

Természetes, hogy a khinai kereskedelem hiányaiban az európaiak tapintatlansága az egyedüli ok. A rendkívül ingadozó ezüst árfolyam, az egyes tartományok külön háztartása, mely külön vá-mokat is szed, sok hivatalnok zsarolása, a perlekedések nehézsége s sok más ok olyan, hogy az európaiak épen nem segíthetnek rajta. Nagyon valószínű azonban, hogy ezek az akadályok legalább is jelentékenyen enyhébbek lennének, ha az európai kereskedők bizalmasabb viszonyt igyekeznének létesíteni a bennszülöttekkel, kiknek igen nagy előnyük az, hogy nagyon udvariasak, munkabírók s aránylag kevéssel kielégíthetők. Az európai helytelenül teszi, ha a khinaiak szokásait bírálgatja és megsérti, de nem is teszi ezt már a honkongi, ki hosszabb idő óta él közöttük. A vasutak építését, az igazságszolgáltatás reformját s sok minden mást a khinaikkal egyetértőleg lehetne kezdeményezni, különösen ha a kereskedők megtanulnának khinai nyelven beszélni s személyesen érintkeznének vevőikkel. Bizonyos, hogy az újabb területfoglalások és letelepülések előmozdítják ezt is s Khina rövid idő múlva nem lesz idegenebb előttünk, mint Japán vagy Perzsia, hol az európaiak kereskedelme már gyökeret vert. S ez nagy dolog lesz, mert a földgömb egyik legfontosabb vidéke nyílik meg a polgáriasodás előtt.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A vasutak fejlődése.

A Berlinben megjelenő »Archiv für Eisenbahnwesen« már hosszabb idő óta közli évről-évre a földgömb összes vasutainak főbb statisztikai adatait táblázatos kimutatásokban. A jelen évben a május—juniusi kettős füzetben az 1893—1897. kiadások vannak főkép hivatalos források alapján összeállítva s ezenkívül melléktáblázatokban közli az egyes világrészek és nevezetesebb államok vasutjainak hosszát 1879-től 1897-ig évi gyarapodásuk százalékának feltüntetésével, továbbá a nevezetesebb államokról a vasutakba befektetett tőkék összegét s azokból egy kilométerre eső részt.

A rendkívül tanulságos főtáblázat adatai a következők:

Országok neve	A vasutak hossza az év végén kilométerekben					Gyarapodás 1893—1897 között		1897 végén jutott vasut kilométer	
	1893	1894	1895	1896	1897	általá- ban	%	100 km ² -re	10.000 lakóra
I. Európa.									
Poroszország . .	26.505	26.858	27.284	27.908	28.498	1.993	7.5	8.1	8.9
Bajorország . . .	5.883	5.979	6.120	6.231	6.283	400	6.7	8.2	10.7
Szászország . . .	2.618	2.627	2.685	2.688	2.752	134	5.1	18.3	7.3
Württemberg . .	1.581	1.595	1.597	1.630	1.632	51	3.1	8.3	7.8
Baden	1.678	1.713	1.803	1.847	1.861	183	10.8	12.3	10.8
Elszász-Lotharing.	1.623	1.623	1.723	1.723	1.735	112	7.0	11.9	10.5
Németország többi része	4.954	5.067	5.201	5.321	5.355	401	8.1	10.2	10.0
Németország össz.	44.842	45.462	46.413	47.348	48.116	3.274	7.3	8.9	9.2
Ausztria-Magyar- ország és Bosznia	29.160	30.038	30.880	32.180	33.668	4.508	15.4	5.0	7.4
Nagy-Británia .	33.219	33.641	34.058	34.221	34.445	1.226	3.6	10.9	8.5
Franciaország ¹⁾ .	39.357	39.979	40.230	40.949	41.342	1.985	5.0	7.8	10.8
Europai oroszorsz. Finnlanddal . .	33.478	35.560	37.717	38.612	40.262	6.784	20.2	0.7	3.8

¹⁾ Iparvasutak nélkül.

Országok neve	A vasutak hossza az év végén kilométerekben					Gyarapodás 1893—1897 között		1897 végén jutott vasut kilométer	
	1893	1894	1895	1896	1897	általa- ban	%	100 km ² -re	10.000 lakóra
Olaszország	14.184	14.626	15.057	15.447	15.643	1.459	10·1	5·5	5·0
Belgium	5.473	5.545	5.687	5.777	5.904	431	7·8	20·0	9·1
Hollandia és Luxenburg	3.096	3.102	3.102	3.129	3.129	33	1·0	8·8	6·1
Svajcz	3.415	3.477	3.509	3.563	3.646	231	6·9	8·8	12·0
Spanyolország . .	11.435	12.052	12.052	12.872	12.916	1.481	13·0	2·5	7·1
Portugália	2.340	2.340	2.340	2.358	2.358	18	0·7	2·5	4·6
Dánia	2.195	2.267	2.267	2.309	2.543	348	15·8	6·5	11·1
Norvégia	1.611	1.726	1.779	1.938	1.938	327	20·4	0·6	9·2
Svédország	8.782	9.234	9.755	9.895	10.169	1.387	15·7	2·3	20·5
Szerbia	540	540	540	570	570	30	5·5	1·2	2·5
Románia	2.508	2.515	2.741	2.880	2.880	372	14·8	1·7	4·7
Görögország . . .	915	915	930	952	952	37	4·0	1·4	3·8
Törökország Bul- gáriával s Rumé- liával	1.818	2.010	2.254	2.430	2.554	736	40·8	0·9	2·7
Málta, Jersey, Man	110	110	110	110	110	—	—	10·0	3·4
Europa összesen .	238.478	245.139	251.421	257.540	263.145	24.667	10·3	2·7	6·9
II. Amerika.									
Amerikai Egy. Áll.	286.183	288.460	292.431	294.088	296.745	10.562	3·6	3·8	42·2
Kanada ¹⁾	24.650	25.371	25.712	26.183	26.866	2.216	8·1	0·3	51·8
Újfundland	475	595	750	751	911	436	87·2	0·8	43·3
Mexikó	11.057	11.249	11.648	11.712	11.890	833	7·5	0·5	9·4
Közép-Amerika . .	1.000	1.000	1.000	1.000	1.038	38	3·8	0·2	4·3
Columbia	420	452	520	557	557	137	34·1	—	1·2
Kuba	1.731	1.731	1.778	1.778	1.778	47	2·8	1·6	10·9
Venezuela	950	1.020	1.020	1.020	1.020	70	7·7	0·1	4·1
San-Domingo . . .	115	115	115	188	188	53	46·0	0·3	3·7
Brazília	12.000	12.064	12.064	13.023	13.941	1.941	16·1	0·1	8·2
Argentína	13.450	13.961	14.312	14.383	15.172	1.722	12·8	0·5	33·5
Paraguay	253	253	253	253	253	—	—	0·1	5·0
Uruguay	1.800	1.800	1.800	1.800	1.800	—	—	1·0	21·6

¹⁾ Az adatok a pénzügyi évre (jun. 30-ig) vonatkoznak.

Országok neve	A vasutak hossza az év végén kilométerekben					Gyarapodás 1893—1897 között		1897 végén jutott vasut kilométer	
	1893	1894	1895	1896	1897	általá- ban	%	100 km ² -re	10,000 lakóra
Chile	3.100	3.166	3.166	4.032	4.286	1.186	38·2	0·5	13·4
Peru	1.667	1.667	1.667	1.667	1.667	—	—	0·1	5·5
Bolivia	955	1.000	1.000	1.000	1.000	45	4·7	—	4·1
Ecuador	300	300	300	300	300	—	—	—	0·8
British Guyana .	35	35	35	35	35	—	—	—	1·3
Kisebb szigetek ¹⁾	710	736	750	841	937	227	32·4	—	—
Amerika összesen	360.851	364.975	370.321	374.611	380.334	19.513	5·4	—	—
III. Ázsia.									
Brit-Keletindia ²⁾	29.606	30.220	31.322	32.458	33.820	4.214	14·2	0·6	1·1
Ceylon	308	436	478	478	478	170	56·6	0·7	1·4
Kisázsia és Szíria	1.667	1.770	1.770	1.949	2.509	842	49·5	0·1	1·6
Orosz Transkaspi terület	1.433	1.433	1.433	1.513	1.513	80	5·7	0·2	21·6
Szibéria	108	1.618	1.753	3.038	3.801	3.693	—	—	6·5
Perzsia	54	54	54	54	54	—	—	—	—
Holland birtokok:									
Jáva, Szumatra	1.863	1.950	2.076	2.082	2.082	219	11·5	0·3	0·7
Japán	3.247	3.600	3.600	3.686	4.032	785	24·5	0·9	0·9
Portugal-India .	82	82	82	82	82	—	—	2·2	1·6
Maláj-államok:									
Borneo, Celebes, etc.	140	140	140	259	259	119	85·0	0·3	3·6
Khina	200	200	200	434	482	282	141·0	—	—
Sziam	26	144	144	144	269	243	—	—	—
Francia gyar- matok	261	323	323	372	383	122	46·9	—	—
Ázsia összesen .	38.995	41.970	43.375	46.549	49.764	10.769	27·6	—	—
IV. Afrika.									
Egyiptom	1.739	2.027	2.027	2.327	2.824	1.085	63·8	0·2	2·9
Algír és Tunis . .	3.193	3.266	3.301	4.113	4.355	1.162	33·1	0·4	6·9
Fokföld ³⁾	3.927	3.927	3.932	4.053	3.634	—	—	0·4	20·7

¹⁾ Jamaika, Barbados, Trinidad, Martinique, Portorico, Salvador.

²⁾ Portugáli, francia birtokok nélkül.

³⁾ A fokföldi vasutakból az északi részt az Oranje köztársaság vette át, innen a kisebbedés.

Országok neve	A vasutak hossza az év végén kilométerekben					Gyarapodás 1893—1897 között		1897 végén jutott vasút kilométer	
	1893	1894	1895	1896	1897	általá- ban	%	100 km ² -re	10.000 lakóra
Natal	643	643	646	647	739	96	16·0	1·0	9·4
Délafrikai köztár- saság ¹⁾	677	990	991	1.007	1.142	465	66·4	0·3	13·1
Oranje köztársaság Afrika más részei- ben ²⁾	1.000	1.000	1.000	1.000	1.340	340	34·0	1·0	63·8
Afrika összesen .	1.200	1.250	1.250	1.680	1.914	714	59·5	—	—
V. Ausztrália.	12.379	13.103	13.147	14.827	15.948	3.862	28·7	—	—
Újzeeland	3.381	3.478	3.528	3.528	3.528	147	4·3	1·3	49·8
Victoria	4.787	4.943	5.020	5.024	5.035	248	5·1	2·2	43·0
Ujdélwales	4.097	4.200	4.208	4.210	4.383	286	6·9	0·5	33·9
Délausztrália	2.933	3.026	3.038	3.038	3.038	105	3·6	0·1	84·3
Queensland	3.828	3.828	3.828	3.840	3.934	106	2·7	0·2	83·7
Tasmania	752	763	763	764	764	12	1·5	0·1	47·9
Nyugatausztrália Hawaii szigetcso- port	1.331	1.850	1.850	1.854	2.190	859	66·0	—	—
Ausztrália összesen	90	114	114	114	142	52	57·7	0·8	12·9
Összesítés:	21.199	22.202	22.349	22.372	23.014	1.815	8·5	0·3	51·9
Europa	238.478	245.139	251.421	257.540	263.145	24.667	10·3	2·7	6·9
Amerika	360.851	364.975	370.321	374.611	380.384	19.513	5·4	—	—
Ázsia	38.995	41.970	43.375	46.549	49.764	10.769	27·6	—	—
Afrika	12.379	13.103	13.147	14.827	15.948	3.862	28·7	—	—
Ausztrália	21.199	22.202	22.349	22.372	23.014	1.815	8·5	0·3	51·9
Összesen	671.902	687.389	700.613	715.899	732.255	60.626	8·9	—	—
Egy évi gyarapo- dás %	2·6	2·3	1·9	2·2	2·2	—	—	—	—

A táblázatból látjuk, hogy a vasuthálózatok hossza a földgömbön már 732.255 km.-t tesz ki, azaz körülbelül $18\frac{1}{4}$ -szer hosszabb vonalat, mint az egyenlítő (40.070 km.) s majdnem kétszer annyit, mint a milyen nagy a föld középtávolsága a holdtól (384.420 km.).

¹⁾ A fokföldi vasutakból az északi részt az Oranje köztársaság vette át, innen a kisebbedés.

²⁾ Köztük Kongó 264, Szudán 159, Szenegál 396 km.

Az egyes földrészek között ma is legelől áll Amerika, a hol található a vasutaknak nagyobb része, de kivüle Európában — aránylag véve — az ausztráliai szárazföldön is jelentékeny nagy a vasuthálózat. Az egyes államok között a legtöbb (296.745 km.) vasut van az amerikai Egyesült-Államokban, az utána következő Németország és Oroszország még csak hatodrészét sem érik el. Ezek után jönnek sorrendben: Franciaország, Nagybrittania, Keletindia, Ausztria-Magyarország és Kanada, a többi államokban a 20.000 kilométert sem éri el a vasutak hosszúsága. Igazságosabb mértéket alkalmazunk azonban a vasutak elterjedésére nézve, ha nem az abszolút számokat vesszük, hanem az arányszámokat a terület nagyságára és a népesség számára tekintettel. A terület nagyságát tekintve a következő államok vannak első sorban: Belgium, Nagybrittania, Németország, Hollandia, Svájc és Franciaország, az elsőben 20, az utolszor említettben 7·8 km. jut 100 km² területre. A népesség számát tekintve természetesen a legritkább népességű államok vannak elől és pedig a következő sorrendben: Dél ausztrália, Gueensland, Oranje köztársaság, Kanada, Újseeland, Tasmania, Újfundland, Victoria s az amerikai Egyesült-Államok, az elsőben 10.000 lakosra 84·3 km., a legutóbb említettben 42·2 km. vasut jut. Európa államai sokkal hátrább állanak, legtöbb vasutja van e tekintetben a következőknek: Svédország (20·5), Svájc, Dánia és Franciaország (10·8 km.).

A vasutak hossza 1893-tól 1897-ig az egész földön 60.362 kilométernyivel gyarapodott, a gyarapodás — habár csekélységgel — kisebb, mint a múlt évben s mint általában a legutóbbi két évtized alatt bármely évben. A hanyatlást különösen az amerikai Egyesült-Államok adatai okozzák, mivel itt 1889. óta évről-évre állandóan kevesebb vasutat építenek, mint a megelőző évben. Örvendetes azonban, hogy a vasutak terén leginkább elmaradt Ázsiában és Afrikában az utóbbi években jelentékeny haladás észlelhető, habár területük nagyságához képest még mindig nagyon lassú a haladás.

A vasutakba befektetett tőke nagyságát teljes lehetetlen volt mindenütt még csak megközelítő pontossággal is kimutatni. Az adatok e tekintetben igen sokszor megbízhatlanok. Így az amerikai Egyesült-Államokban 1897-ben a vasutakba befektetett tőkéről szóló kimutatásnak végösszege kerekszámban másfél milliárd márkával kevesebb volt, mint 1895-ben s ezt csak úgy lehet némileg megmagyarázni, hogy igen sok csődbe jutott vasuttársaság új tulajdonosai a milliókra menő részvényeket egyenesen leírták. Az »Archiv« mindamellett a legtekintélyesebb s egészen megbízható európai vasutakról közöl részletesebb adatokat, melyeknek eredménye az, hogy Európában 231.787 km. hosszú vasut költsége kerekszámmal 66³/₄ milliárd márkába került s így egy kilométer vasut költsége átlag 287.971 marka. Ha ezt az átlagot vesszük alapul, az összes európai vasutakba befektetett tőke értéke 76 s a földgömb összes vasutaié 145 milliárd marka volna. Nagyjában véve ezeket a számokat jogunk is van megközelítőleg helyesnek vagy legalább tájékoztatóknak tartanunk.

—gy.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

*JONÁS János: Közgazdaságtan. Budapest. 3 k. 60 f.

BLATCHFORD, Robert: Im Reiche der Freiheit. (Merrie England). Briefe über den Sozialismus. Aus dem Englischen von Henry Wright. Wien, Wiener Volksbuchh. M. 1.

VAN GÜLPEN, A: Neukapitel. Brennende Fragen. Berlin, Walther.

WEISENGRÜN, Paul: Das Ende des Marxismus. Leipzig, Wigand. M. 1.50.

LE BON, Gustave: Psychologie du socialisme. Paris Alcan. Fr. 7.50.

MERLIN, R. Le mètayage de le participation aux bénéfices. Ouvriers de l'industrie; ouvriers agricoles; pêche maritime. Paris, Rosseau. Fr. 6.

NANDET abbé: Notre devoir social. Questions pratiques de morale individuelle et sociale. Paris, Flammarion, fr. 3.50.

TESSONEAU, M.: Esquisse d'un tableau raisonné des causes de la production, de la circulation, de la distribution et de la consommation de la richesse. Paris, Giard, fr. 2.

MACFERLANE, C. W. Value, price and distribution: an historical, critical and constructive study

in economic theory, adapted for advanced and postgraduate work. Philadelphia, Lippincott, Dollár 2.50.

DE VITI, de Merzo, A.: Saggi di economia e finanza. Rom, M. 4.

ZALEWSKY, W. F.: Die Lehre vom Kapital. Lief. I—II. Kazán 1898 (orosz nyelven).

Folyóiratokban.

DIEHL, Karl: Ueber christlichen Sozialismus. (Deutsche Rundschau, Mai 1899).

JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Bd. XVII. 4. Heft: Die Grundrententheorie im ökonomischen System von Karl Marx. — Zur Erkenntnisslehre der volkswirtschaftlichen Phänomen von Stan. Grabski.

SOMBART, Werner: Export und Kultur. (Soziale Praxis. 1899. Nr. 31).

L'ÉCONOMISTE FRANÇAIS 27° année Nr. 20: Le Transvaal: présent et avenir. Le rôle du Japan en Extrême-Orient.

REVUE d'économie politique mars 1899: Les associations professionnelles de l'avenir par Girard. La théorie de la rente foncière de Karl Marx per Slepzoff.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

AUSTIN, O. P.: General review of commercial China in 1899. (Monthly summary of Commerce

and finance of United States Washington, March 1899).

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

*MOLDOVÁN Gergely: Alsó-Fehér vármegye román népe. Nagyenyed 6 k.

*TISSÉ, Ph.: Az elfáradás és testgyakorlás. Fordította Csapodi István, kiadja a term. társulat. Budapest, 5 kor.

*BEWEGUNG der Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder im Jahre 1896. Wien, 1899. (Oesterreichische Statistik, LII. Band, 2. Heft), 4 fl. 80 kr.

FITZNER, Rudolf: Der Kagera-Nil. Ein Beitrag zur Physiologie Deutsch-Ostafrikas. Berlin, Schall M. 3.

HOPPE, St.: Die Thatfachen über den Alkohol. Dresden, Böhmert, M. 3.60.

KUTSCHERA, Ritter v. Aichbergen, Adolf: Compendium der österreichischen Sanitätsgesetze und Verordnungen. Graz, Leuschner. M. 6.75.

RICHTHOFEN, F.: Schantung und seine Eingangspforte Kiautschou. Berlin, Reimer. M. 10.

*SCHÖNHERR, A.: Der Einfluss der Eisenbahnen auf die Bevölkerungszunahme im Königreiche Sachsen. Leipzig.

WICKENBURG, Ed. Graf: Wanderungen in Ost-Afrika. Wien, Gerold. M. 20.

DE WIART, Edm. Carton: Les grandes compagnies coloniales

anglaises de XIXe Siècle. Avec une préface par E. Etienne. Paris, Partin. fr. 3.50.

DU SANSURE, L.: Psychologie de la colonisation française dans ses rapports avec les sociétés indigènes. Paris, Alcan. fr. 3.50.

*59-th ANNUAL REPORT of the registrar general of birth, death and marriages in England 1896. London. 1 sh. 9 d.

PAISSE, W.: Law of inebriates: reformatories and retreats. London. 6 sh.

*MOUVEMENT de la population 1896. Sophia. 3 leva 60 stos.

Folyóiratokban.

ANNALEN des deutschen Reiches 1899 Nr. 6: Bericht über die Thätigkeit der Reichscommissare für das Auswanderungswesen während 1898.

BRATESSEVIC: Die Sterblichkeit in den grösseren Städten und Gemeinden Oesterreichs im Jahre 1838. (Stat. Monatschrift 1899, III—IV. Heft).

OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT für den Orient. Mai 1899: Die englisch-französische Konvention von 1899. Von H. Schuegel. Die transafrikanische Eisenbahn. Die Handelsverhältnisse in Kamerun.

REVUE DE STATISTIQUE 21 Maj 1899: La mortalité dans les grandes villes du monde en 1897.

III. Östermelés.

*MAGYARORSZÁG földbirtokosai és bérlői 1899. Budapest, Pátria 14 kor.

*NAGY László: Bankszabadalom és mezőgazdaság. Budapest. 2 kor.

*RÁZSÓ Imre: Czukorrépa magte-

- nyésztés és a cukorrépa-átadás bajai. Budapest, 3 kor.
- *SYLVESTER: A parasztszocialismus-ról és mezőgazdaságunk egyik bajairól. Budapest. 80 fillér.
- BENESCH, Karl R.: Handbuch zur Vorbereitung für die Grundbuchsführer-Prüfung. Wien, Manz. M. 5.
- BLUM Ernst: Die Fellbereinigung auf der Gemarkung Merdingen. Eine apropolit. Studie. Freiburg i/B.-Mohr. (Volkswirtsch. Abhandlungen der badischen Hochschule. 2. B. 3. Heft). M. 250.
- GESCHICHTE der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898. Wien, Perles. M. 20.
- JAHRBUCH des allgemeinen Verbandes der deutschen landwirtschaftlichen Genossenschaften für 1898. Offenbach. M. 6.
- *MITTHEILUNGEN des schweizerischen Bauernsekretariates. Bern, Wysz 1899. Nr. 4 und 5. — Nr. 4. Protokoll der Delegirtenversammlung des schweizerischen Bauernverbandes den 6. Feber 1899. in Bern und Eingaben an eidg. Behörden betreffend Viehseuchenpolizei, Kranken- und Unfallversicherung, Biersteuer, Lebensmittelgesetz und Wagenmangel für den Obstexport. — Nr. 5. Gutachten zum Entwurfe für ein Bundesgesetz betreffend den Verkehr mit Lebensmitteln und Gebrauchsgegenständen.
- PETERSEN, Eutin: Absatzverhältnisse für Molkereiwaaren unter besonderer Berücksichtigung des Buttermarktes. Berlin, Parey. M. 2.
- *AGRICULTURAL RETURNS, for Great Britain for 1897. London. 1 sh. 6 d.

Folyóiratokban.

- JAKAB László: Az állatorvosi közszolgálat államosítása. (Államgazdasági szab. II. éf. 10. sz.)
- CURTI, Theodor: Waldeigenthum und Waldwirthschaft. (Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik XVII. Band 5—6. Heft.)
- NOSSIG, Alfred: Die Bodenzersplitterung in Frankreich. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1899 Nr. 101.)
- ROTH, E.: Die Landbauzonen der aussertropischen Länder. (Beilage zur Allg. Ztg 1899 Nr. 120.)
- RUDLOFF, H. L.: Der Arbeitermangel in der deutschen Landwirtschaft und der auswandernde Contadins Italiens. (Deutsche Landwirthschaftliche Presse 20—24. Mai 1899.)
- MUSÉE Social IV. anné N. 5: Marins-pêcheurs, pêcheurs-cotiers et pêcheurs de morne a Terre-Neuve et Islande.
- HEATH, Richard: The prussian rural labourer and the evangelical church. (Contemporary review May 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *FALLER Károly: A fémkohászatban kézi könyve Selmezbánya. 10 k.
- *SÓBÓ Jenő: Középités. Az erdészeti építés első része. Selmezbánya, 16 kor.
- *VÁTER JÓZSEF: A táviró és távbeszélőügy fejlődésének története, különös tekintettel Magyarországra. Budapest, 4 kor. 36 f.
- BECK, Ludwig: Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung, I—IV. Bände. M. 30.
- JAHRBERICHT der gr. badischen

Fabriksinspection für das Jahr 1898. Karlsruhe Thiergarten, M. 3.

JAHRESBERICHT der k. bayerischen Fabriken- und Gewerbeinspectoren für das Jahr 1898. München, Ackermann, M. 7.

LEFÈVRE, J.: Dictionnaire de l'industrie. Paris. Baillière. Fr. 25.

BROTHERS, A. Photography: A history, processes, apparatus and materials: comprising working details of all the more important

methods. Philadelphia, Lippincott. Dollar 6.

BROWN, Nic. The organization of gold mining business. Newyork. Spon. Dollár 10.

CLARKE, Allen. The effects of the factory system. London, Grant Richards. 2 sh. 6 d.

Folyóiratokban.

DASTRE, A.: La télégraphie sans fil. (Revue des deux mondes 1-er maj 1899.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*ÜRMÖSSY Lajos: Kolozsvár kereskedelme és ipara története. Kolozsvár, 4 kor.

FÜHRER durch die sächsisch-thüringische Exportindustrie. Herausg. vom Exportverein für das K. Sachsen. Dresden. M. 4.50.

GLEIM W.: Das Gesetz über Kleinbahnen und Privatanschlussbahnen von 1892 erläutert. 3. Aufl. Berlin, Vahlen. M. 4.50.

HALLER, K.: Phraseologisches deutsch-russisches Wörterbuch der Handelscorrespondenz. Elberfeld, Loewenstein. M. 10.50.

KOCH, W.: Handbuch für den Eisenbahn-Güter-Verkehr. 2 Bd. Berlin, Barthol. M. 9.

OECHELHAEUSER W.: Die deutsch-afrikanische Centralbahn. Berlin, Springer. 1899.

*SCHWEIZERISCHE EISENBAHNSTATISTIK für 1897. XXV. Band. Bern. 5 kor. 40 f.

VERHANDLUNGEN des XXV. deutschen Handelstages in Berlin am 2. März 1899. Berlin, Liebheit.

*VERWALTUNGSBERICHT der k. württembergischen Verkehrsanstalten für 1897. Stuttgart 1899.

DE KIRCHEISEN, V.: Code télégraphique français. Maron, Protat. 1899.

SCHIEBÉ, Aug.: Manuel de correspondance commerciale suivi d'une phraseologie française allemande 8 ed. Leipzig, Burth. M. 5.

*ACCOUNTS of the trade in India 1897/8. Calcutta. 5 sh. 4 d.

*ANNUAL STATEMENT of the trade of the United Kingdom for 1897. London. 7 sh. 7 d.

*ANNUAL STATEMENT of the navigation and shipping of the United Kingdom for 1897. London 3 sh. 4 d.

CLARK, W. J. Commercial Cuba: a book for business men. London, Chapman. 14 sh.

JONES, Evan R.: The shipping world year book: a desk manual in trade, commerce and navigation. 13-th yearly edition. London 5 sh.

*THE FOREIGN POLICY of the United States: political and commercial. Adresses and discussion at the annual meeting of the american academy of political and social science. Philadelphia 1899. 1 dollár.

*REVIEW AND TABLES relating to the trade of British India for the five years 1893/4 to 1897/8. London. 2 sh.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1899 márczius: Gabonák és gabonakereskedelem a budapesti tőzsdén 1898-ban. Adatok a budapesti sertésüzletről 1877—1898. A budapesti heti és országos lóvásárok eredménye 1898-ban.

ARCHIV FÜR EISENBAHNWESEN, Jahrg. 1899, Heft 3. Die finanzielle Entwicklung der französischen Wasserstrassen. Von Schuhmacher. Die Eisenbahnen der Erde 1893—1897. Die russischen Eisenbahnen. Von Martens.

JAHRBÜCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK, Bd. XVII. 4. Heft: Feld, Die Stellung der Handelsgesellschaften nach dem neuen Handelsgesetzbuch. Silbermann J.: Der Arbeitsnachweis im Handelsgewerbe. Wygodzinski: Die Thätigkeit der Eisenbahnelevatoren und der dafür errichteten Handelsagenturen in Russland.

JAHRESBERICHT pro 1898 des k. u. k. Consulates in Bukarest. (Commercielle Berichte der Consularämter, Bd. XIV. Nr. 18.)

DENIS, Ph.: Notre marine marchande d'après une publication recente. (Science sociale XXVII. 5e livraison.)

REVUE DE STATISTIQUE Vol II. Nr. 5 La commerce du monde. Valeur du commerce de chaque pays per tête d'habitant.

BOARD OF TRADE JOURNAL Vol XXVI. Nr. 151: Trade and shipping of Arabia and the persian Gulf. — The development of Kiaochow. — New railways in Serbia.

CONE, Ada: English-speaking women and french commerce. (Contemporary review May 1899.)

DIETLER H.: The regulation and nationalization of the Swiss railway. (Annals of the american academy May 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

***DÓSA Dénes:** A százszéves takarékpénztár története 1872—1897. Budapest. 3 kor.

***SERÁK Géza:** A gyakorlati jégkárbecslés alapjai. Budapest. 2 kor. 40 f.

***VERESS Vilmos:** Táblázatok a kamatos-kamat és járadék-számításhoz. 2-ik kiadás. Budapest, Lampel. 2 kor.

ALEXANDER-KATZ, Hugo und Rich. Dyrenfurth: Die Aktiengesellschaft unter dem neuen Aktiengesetz. Berlin, Hermann. M. 4.

***BERICHT** über die privaten Versicherungsunternehmungen in der Schweiz im Jahr 1897. Bern. LANDESANSTALTEN, die bayerischen öffentlichen, für Brand-, Hagel-

und Viehversicherung. Denkschrift, herausg. anlässlich des 100-jähr. Bestehen der Brandversicherungs-Anstalt von der k. Versicherungskammer. München, Oldenburg. M. 4.

OBST, Georg: Theorie und Praxis des Checkverkehrs mit besonderer Berücksichtigung des Depositen- und Abrechnungswesens. Stuttgart, Stecker. M. 2'50.

RIESENFELD, Conrad Ernst: Der Einfluss des neuen Actienrechtes und die Statuten der bestehenden Gesellschaften. Berlin, Gaertner. M. 2'40.

INWOODS tables of interest and mortality for the purchasing of estates and valuations of pro-

perties. 25-th edition extended by W. Schooling. London, Crosby Lockwood. 8 sh.

*ANNALI del credito e della previdenza. Anno 1898. Atti del consiglio delle previdenza. Roma 1899. L. 2.

Folyóiratokban.

FELDSCHAREK: Das Pensionsinstitut der k. k. Kaiser Ferdinands-Nordbahn. (Stat. Monatsschrift 1899 III—IV. Heft.)

WINTERWERB: Aktienrecht. (Beilage zu den Mittheilungen aus der Handelskammer Frankfurt a/M. Aprilnummer 1899.)

FRANÇOIS, G.: Les banques d'émission suissés. (Journal des économistes maj 1899.)

BELLOCK, J. Charles: Contributions to the study of wage statistics. (Quarterly publications of the american statistical association. March 1899.)

DES ESCARS, P.: La partecipazione dello stato ai profitti delle banche di emissione. (Giornale degli economisti. Maggio 1899.)

MILIANI, G. B.: Fabbricazione e stampa dei biglietti di banca. (Nouva antologia maggio 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*ADATOK az egyenes adók reformjához. III. köt. Kiadja a pénzügyminiszterium. Budapest. 5 kor.

*HALÁCS János és Szigeti József: Az állami pénztárak szervezete. Állami pénz- és értékezelés. Második kiadás. Budapest, 6 kor.

*HEIGEL Lipót: Elméleti és gyakorlati kézikönyv az egyenes és fogyasztási adókra stb. vonatkozó szabályok alkalmazására. Kolozsvár, 5 kor.

*KOSSUTH Lajos: Kassa szab. kir. város összes érvényben levő szabályrendeletei. Kassa, 3 kor.

*WAGNER, Adolph: Finanzwissenschaft 4. Theil. Specielle Steuerlehre. Die deutsche Besteuerung des 19. Jahrh. I. Halbband. Preussen, Sachsen, Baiern, Württemberg. (Lehr- und Handbuch der politischen Oekonomie. 4. Hauptabth. 4. Theil). Leipzig, Winter. M. 6.

BEERGER, P. Le monopole de l'alcool. Liege. M. 3.

Folyóiratokban.

BIRKÁS Gyula: A munkásadó reformja. (Államgazdasági Szemle II. évf. 10. sz.)

FINÁCZY Béla: Osztrák-magyar bank. (Államgazdasági Szemle II. évf. 9. sz.)

FINANZARCHIV. Sechzehnter Jahrgang. Erster Band. Zur Lehre vom Budget- und Rechnungswesen des Staates. Von Karl Willgren. Der Bericht über das Submissionswesen in Frankreich. Von P. A. Helmer. Das Finanzwesen Italiens im Jahre 1897. Von C. Mühling. Das englische Finanzgesetz vom Jahre 1898. Von Jakobsen. Die Branntweingesetzgebung Italiens, Belgiens, Spaniens und Portugals. Von G. Schuber. Die Ergebnisse der ersten Veranlagung der Personaleinkommensteuer und Besoldungssteuer von höheren Dienstbezügen in Oesterreich. Von R. Seieghart.

GRUNZEL, Josef: Die Zollpolitik der europäischen Staaten. (Handelsmuseum, Bd. XIV Nr. 18.)

HECKEL, Max: Die Einkommensteuerveranlagung in Preussen für 1893. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 4. Heft).

HEISS, Clemens : Die Steuerprogression. (Archiv für soc. Gesetzg. und Statistik, XIII. Bd., 5—6. XVII. Heft.)

INAMA-STERNEGG : Zur Währungsstatistik. (Stat. Monatsschrift 1899, III—IV. Heft.)

MITTHEILUNGEN des k. k. Finanzministeriums, V. Jahrg. 2. Heft: Der Nettoertrag der directen Steuern in den Jahren 1896 und

1897. Statistische Mittheilungen über das österreichische Tabakmonopol für 1897. Ausmünzungen von Münzen der Kronenwährung und Handelsmünzen in Oesterreich-Ungarn vom Jahre 1892 bis Ende 1893.

FORD, C. Washington: A year of state deficits. (Quarterly publications of the american statistica association. March 1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

ECKERT, Hermann : Ueber die beste Organisation des Arbeitsnachweises zur Förderung des sozialen Friedens zwischen Arbeitgebern und Arbeitnehmern mit besond. Berücksichtigung der Schuh- und Lederindustrie. Freiburg i/B. M. 1·20.

ERGEBNISSE der zum Zwecke der Revision der Gefahrenklasseneintheilung überprüften Unfallstatistik der Jahre 1890—1896. Auf Grund der bezüglichen Vorlagen der Arbeiter-Unfallversicherungsanstalten, zusammengestellt im k. k. Ministerium des Innern, Wien. M. 3.

OESTERREICHS Wohlfahrtseinrichtungen 1848—1893. Festschrift zu Ehren des 50jähr. Regierungsjubiläums des Kaisers Franz Joseph. Herausgegeben von der Kommission der öster. Wohlfahrtsausstellung, Wien, I—IV. B. M. 40.

WOHLFAHRTSEINRICHTUNGEN Berlins und seiner Vororte. 2. Auflage. Berlin, Springer. M. 3.

THE LABOUR ANNUAL 1899. The year-book for social and political reformers. London. 2 sh.

Folyóiratokban.

ARCHIV für soziale Gesetzgebung und Statistik. XIII. Band. 5—6.

Heft: Der neue Entwurf eine Invalidenversicherungs-Gesetzes in Deutschland. Von Ernst Lange. Das neue Gesetz, betreffend die Nationalversorgungskasse für das Alter und die Invalidität der Arbeiter. Von Carlo Ferraris. Die Ursachen der Erwerbsunfähigkeit nach dem deutschen Invaliditäts- und Altersversicherungs-Gesetz. Von Ernst Lange. Die französischen Arbeiterausstände der Jahre 1893—1897. Von Ferdinand Aurin.

LOSCH, Hermann : Arbeiterwechsel und Arbeitsvermittlung im deutschen Reich. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1899, Nummer 106.)

RUETZ, E.: Handwerker Genossenschaften. (Blätter für Genossenschaftswesen 1899, Nr. 21.)

SOZIALE PRAXIS. Nr. 31—35: Arbeitskammern, Berufsvereine, Reichs-Arbeitsamt. Württembergische Arbeiterhaushaltungsbudgets. Der Streik der belgischen Kohlenbergwerksarbeiter. Von Gustav Mayer. Der dritte Kongress der Gewerkschaften Deutschlands. Hauswirtschaftliche Unterweisung in der Volksschule. Von Franziska Ohnesorge. Sozialpolitischer Vormarsch in Deutschland. Von Ernst Franke.

Betheiligung Deutschlands an der Gründung einer internationalen Vereinigung zur Förderung des Arbeiterschutzes. Die Bewegung der Gemeindearbeiter. Von Br. Poersch. Der Streik der belgischen Grubenarbeiter. Zwei Arbeiter - Produktiv - Genossenschaften im Harz. Von Fritz Specht. Der dritte Kongress der Gewerkschaften Deutschlands. Die Gewerbeaufsicht in Frankreich 1897. Von Fr. Schotthöfer. Die Unfallversicherung in der belgischen Kohlenbergwerk-Industrie. Von Gustav Mayer. Wohnungsfürsorge in deutschen Städten. Reform der Fabrikgesetzgebung in England. V. F. W. Galton. Die obligatorische Anrufung des Gewerbegerichts als Einigungsamt in Arbeitskämpfen. Von O. Weigert. Das Ende des Streiks der belgischen Grubenarbeiter. Von Gustav Mayer. Die Verhandlungen über

die »Leutennoth« im preussischen Abgeordnetenhaus.

ÉCONOMISTE FRANÇAIS 27 mai 1899: Les congrès ouvriers par Edouard Payer. Les déclamations sociologiques et l'assistance publique par Georges Michel.

PAUL DE ROUSIERS: Le mouvement ouvrier aux États-Unis et en Angleterre, à propos d'une publication nouvelle (Science sociale Tom XXVII 4. livraison).

RIVIÈRE, Louis: Un siècle de lutte contre le vagabondage. (Revue politique et parlementaire 10 mai 1899.)

ADAMS, J. A. Function of the social settlement. (Annals of the american academy maj 1899).

TUCKWELL, Getrude: A seventeen hours' working day. (Fortnightly review maj 1899.)

NUOVA ANTOLOGIA aprile 1899: Lo stato e le società nelle casse di previdenza ferroviarie.

IX. Gazdaságtörténet.

JENTSCH, K.: Rodbertus. Stuttgart, Frommann, 1899. M. 3.

WEHBERG, H.: Beiträge zur Entwicklung und Begründung des Socialismus. Hagen, Risel. M. 1.50.

BRYAN, A. Cookmann: History of state banking in Maryland. Baltimore, Johns Hopkins. 1 dollar.

CHAFFERS, W.: Gilde aurifabrorum. A history of english goldsmiths. New edition. London, Gibbings. 12 sh.

GREENE Evarts Boutell: The provincial governor in the english

* colonies of North-America. London, Longmans. 7 sh. 6 d.

TREVELYAN G. M.: England in the age of Wycliffe. London, Longmans. 15 sh.

Folyóiratokban.

ADLER Georg: Idealstamm der Renaissance: More, Rabelais, Campanella. (Annalen des deutschen Reichs. 1899. Nr. 6.)

PANTALEONI: L'origine del baratto: a proposito di un nuovo studio del cognetti. (Giornale degli economisti maggio 1899.)

X. Statisztika.

*G. FREYTAG's Reichsrathswahlkarte aller 5 Curien von Oesterreich nebst statistischen Daten über die Wahlen in den Jahren 1873

bis 1898 von Prof. A. L. Hickmann. Wien, Freytag. 2 kor.

HAMBURGISCHES Staatshandbuch für 1899. Amtliche Ausgabe. M. 4'80.

- HARTLEBN A.: Kleines statistisches Taschenbuch über alle Länder der Erde. 6. Jahrg. 1896. Bearbeitet von Fr. Umlauf. Wien, Hartleben. M. 1.50.
- *HICKMANN'S geographisch-statistischer Universal Taschenatlas. Ausg. 1899. Wien, Freytag.
- *HICKMANN'S geographisch-statistische Darstellungen über die Bier- und Weinproduktion. Wien u. Leipzig. 3 kor. 60 f.
- STAATSKALENDER, grossherzogl. mecklenburg-schwerinischer 1899. 124. Jahrg. Schwerin. M. 6.
- *STATISTISCHE MITTHEILUNGEN über Steiermark. V. Heft: Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Steiermark. Graz, 1899. 3 korona.
- *THE STATESMAN'S YEARBOOK for 1899. Edited by Scott Keltie. London.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the U. K. from 1883 to 1897. 45-th. number. London. 1 sh. 1½ d.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the several colonial and other possessions of the U. K. from 1893 to 1897. 35-th. number. London. 1 sh. 3 d.
- *STATISTICAL ABSTRACT for the principal and other foreign countries in each year from 1886 to 1895/6 24-th number. London. 1 sh. 5 d.
- *STATISTICAL ABSTRACT relating to British India from 1897/8 to 1896/7. 32 number. London. 1 sh. 3 d.
- *ANUARIO ESTADISTICO de la republica mexicana 1897 formado del Do Antonio. Penafiel. Anno.V. Mexico 1898.
- *STATISTISK TIDSKRIFT utgifven af kungl. statistiska centralbyran 1899. Nr. 1. Sammendrag. Stockholm 2 kor.

Folyóiratokban.

- *MONATLICHE STATISTISCHE MITTHEILUNGEN. Zusammengestellt und herausgegeben vom kgl. statistischen Landesamte in Zagreb. (Az első füzet 1899 januáról mint a Publicationen des kgl. statistischen Landesamtes in Zagreb XXVI/I. szám jelent meg horvát és német szöveggel.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *BERZEVICZY Albert: Italia. Utirajzok és tanulmányok. Budapest. 7 kor.
- *FERENCZY István: Életpályák 3-ik kiadás. Pozsony. 4 kor.
- *GAÁL JENŐ: Aradvármegye és Arad város közigazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása. (Aradvármegye monographiája. III. kötet. Első rész.) Arad 10 kor.
- *KÖRÖSI LÁSZLÓ: Egyiptom. Magyar tanárok tanulmánykönyve. Budapest. 12 kor.
- *MAGYARORSZÁG TISZTI CZIM- ÉS NÉVTÁRA 1899. XVIII. évf. Szerkeszti és kiadja a m. kir. központi statisztikai hivatal. Budapest, 1899. 6 forint.
- *PEKÁR Gyula: Délen és északon. I—II. kötet. Budapest, 1898. 16 korona.
- *WEISZ Ker. János: Világtörténet. Fordította Szabó Ferencz. I., II., XVIII. és XIX. kötet. Nagybecskerek, 36 kor.
- AMICO Karl: Die Republik San Marino. Eine Studie. Augsburg, Rieger. M. 1.50.
- JAHRBUCH des Unterrichtswesens in der Schweiz 1897. 11. Jahrg. Bearbeitet von Alb. Huber. Zürich. Orell Füssli. M. 5.
- *OESTERREICHISCHE STATISTIK, 1. Band, 1. Heft: Die Ergebnisse der Civilrechtspflege im Jahre 1895. Wien, 1899. 2 fl. 20 kr.

- PERTHES, Justus: Seeatlas. Eine Ergänzung zu Inst. Perthes' Taschenatlas, entworfen v. Hermann Habenicht. 24 kolor. Karten mit 127 Hafenplänen. 4. Aufl. Gotha. Perthes. M. 2.40.
- *STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHS. Bd. 120. Kriminalstatistik für 1897. Berlin. 12 ker.
- *STATISTIK der Reichstagswahlen von 1898. II. Theil, nebst zwei graphischen Darstellungen. Ergänzungsheft zu den Vierteljahrsheften zur Statistik des deutschen Reichs 1896. 1. Berlin, Puttkammer. M. 1.
- THOUNER, Fr.: Im afrikanischen Urwald. Meine Reise nach dem Kongo und der Mongalla im Jahre 1896. Berlin, Reimer. M. 12.
- *ADMINISTRATION de la justice criminelle et civile de la Belgique 1886—1897. Bruxelles.
- LEGRAS, Jules: En Sibérie. Paris, Colin. Fr. 4.
- MESTRE, Ach.: Les personnes morales et le problème de leur responsabilité pénale. Paris, Rosseau. Fr. 8.
- *RAPPORT TRIENNAL sur la situation l'instruction primaire en Belgique. Dix huitième période. 1894—96. Bruxelles.
- *JUDICIAL STATISTICS England and Wales 1896. Part I—II. London. 4 sh.
- VIDARI, E.: Le presente vita italiana politica e sociale. Milano, Hoepli. Lira 4.50.
- *GLASNIK ZEMALSKOG muzeja u Bosni i Hercegovini X. 1898. Sarajevo.
- Folyóiratokban.*
- LANGHAUS, Paul: Die deutsch-tschechische Sprachgrenze in Nord-Böhmen (térképekkel). (Petermann's Mittheilungen, 1899. IV. Heft)
- JOURNAL DES ÉCONOMISTES maj 1899.: La conférence de la Haye par G. de Molinari. — La réforme de l'enseignement dans nos écoles de droit par Ernest Martineau. Le féminisme au point de vue économique par H. Bouët.
- NINETEENTH CENTURY, Nr. 267: The hypocrisies of the peace conference by Sidney Low. — Russia and Finland by J. N. Reuter. — The ethics of war by Ryder. The influence of women in Islam by Justice Ameer Ali. Germany as a naval power by Sydenham Clarke.

A MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG ÉRTESÍTŐJE.

SZERKESZTIK

MANDELLO GYULA ÉS RÁTH ZOLTÁN

FŐTITKÁROK.

Budapest, 1899. június hava.

A Magyar Közgazdasági Társaság igazgató-választmányának
1899. évi május hó 13.-án tartott üléséből.

Jelen vannak: Láng Lajos v. b. t. t. elnök, Halász Sándor igazgató, Mandello Gyula főtitkár, Acsády Ignác, Bernát István, Concha Győző, lovag Falk Zsigmond, Fenyvessy Adolf, Gaál Jenő, Gorove László, Jekelfalussy József, Matlekovits Sándor, Neumann Károly, Pap Dávid, Teleszky János, Vargha Gyula, Vizaknai Antal választmányi tagok.

1. Elnök megnyitja az ülést s üdvözli a szép számban megjelent tagokat. A jegyzőkönyv hitelesítésére felkéri Acsády Ignác dr. és Matlekovits Sándor dr. választmányi tagokat.

2. Elnök szomorú kötelességének tesz eleget, midőn megemlékszik a társaság választmányi tagjának, ifj. Neumann Sándor dr.-nak elhunytáról. Neumann nemcsak gyakorlatilag mint ügyvéd vált ki, hanem irodalmilag is működött s főleg a bányajogirodalom terén szerzett nagy érdemeket. Javasolja, hogy a választmány részvételének jegyzőkönyvileg adjon kifejezést.

A választmány az elnök javaslatát elfogadja.

3. Elnök javaslatára elhatározza továbbá a választmány, hogy az évi közgyűlés a közbejött akadályok folytán a kitűzött határidőnél később, vagyis f. évi május hó 25.-én délután 6 órakor tartassék meg.

4. Igazgató bejelenti, hogy a Társaság rendes tagjául ajánlatik Czeisler Emil bankhivatalnok Budapesten.

A választmány nevezettet rendes tagul felveszi és erről értesíttetni rendeli.

5. Jelenti továbbá igazgató, hogy a földművelésügyi miniszter úr megküldte a Társaság könyvtára számára »Útmutató a gazdasági tudósítók számára« című művet.

Köszönettel fogadtatik.

6. Olvastatik Jekelfalussy József min. tanácsos úrnak, mint a Közgazdasági Szemle szerkesztőjének átirata, melyben a Társasággal kötött egyezmény értelmében felmondja 1900. január 1-ére a Közgazdasági Társaságnak a Szemlével kötött szerződését.

Elnök kéri a választmányt, adjon felhatalmazást az elnökség részére, hogy őszkor tegyen javaslatokat arra nézve, miként állapíttassék meg a Társaság viszonya esetleg egy más laphoz, illetve

miként volna biztosítható a Társaság részére egy megfelelő tudományos folyóirat. Azon reményének ad kifejezést, hogy a választmány teljes erejével fogja támogatni, s a folyóirat sikerének biztosítékát látná abban, ha legalább a választmány tagjai a havonkénti össze-jövedelek alkalmával annak szellemi része irányítására befolynának s az ügy iránt való érdeklődés ily módon folyton ébren tartatnék.

Jekelfalussy József dr. nem tanácsolja, hogy a lap ügyének rendezése öszre halasztassék el s legcélszerűbbnek tartaná, hogy a jövő hó elején egy választmányi ülés határozzon a teendők felett, tekintve, hogy az Akadémia II-dik osztálya is akkor fog a Szemle ügyével foglalkozni.

Matlekovits Sándor dr. tisztázandónak véli a pénzügyi szempontokat, miután szerinte tudományos folyóiratot pusztán az eszme iránti lelkesedéssel szerkeszteni nem lehet.

Elnök felsorolja mindazon tételeket, melyekből eddig a Szemle kiadásai fedeztettek s azt hiszi, hogy az eddigi segédforrások mellett a pénzügyi nehézséget is meg lehetne oldani.

Mandello Gyula dr. úgy tartja, hogy tudományos folyóiratok sohasem, vagy csak nagy ritkán jövedelmezők s minimális fizetés mellett inkább az egyszerűséget tartja fenn a lapot.

Elnök reflektálva az elmondottakra, javasolja, hogy az Akadémia nemzetgazdasági bizottságának ülése után tartson a választmány újabb ülést, mely alkalommal a lap ügyét rendezze.

A választmány ily értelemben határoz.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1899. május 25.-én tartott évi rendes közgyűlése.

1. *Láng Lajos* elnök melegen üdvözlővén a nagy számban megjelent tagokat, a közgyűlés

jegyzőkönyvének hitelesítésére *Matlekovits* Sándor és lovag *Falk Zsigmond* urakat kéri föl.

Elnök ezután következőképen folytatja:

A gazdasági életet modern korunk két nagy népe, a német és angol, két ellentétes szempontból kiindulva tanulmányozta. A német tudomány, mióta az idegen befolyás jármát lerázta, a porosz királyság nagy tradícióinak befolyása alatt, a kényszerszertársulás legfőbb formájából, az államból indult ki. Az államnak lényegéből származtak a közjólétre való törekvés kötelezettségei és az államnak formájában kereste a megvalósulás legbiztosabb eszközét. Az angol tudomány, mint rendesen, itt is késlekedett az elvi formulákkal, de a lázasan haladó gazdasági fejlődés s az abban rohamosan föllépő gazdasági bajok hamarabb teremtték meg a visszaélések kemény ostromozóit és az orvoslás buzgó apostolait, mint bárhol másutt. S ha e mozgalomba sokszor belejátszott az ellentétes társadalmi osztályok kölcsönös gyűlölete is; ha az ipari téren fölmerült visszaéléseket főleg a nagy földbirtok igyekezett a nemzeti közlelkiismeret előtt leleplezni és viszont a mezőgazdaság terén mutatkozó kizsákmányolást ismét a nagy iparral vonták főleg a nemzeti érzés ítélőszéke elé: az Angliára nézve örömdetes eredmény mindig megvolt.

A bajok feltárásában és orvoslásában a legtöbb téren majdnem mindig Anglia járt legelől. S ennyi példa ellenállhatatlan befolyása alatt, habár jóval később, végül az elmélet is szakított a gazdasági szabadság előtt való hagyományos föltétlen meghódolással.

Bármily ellenkező úton jutottak a németek és angolok ez eredményre, a változás kiindulási pontját és sikerének legfőbb biztosítékát csak abban kell keresnünk, hogy a gazdasági érdekek mindenütt mindinkább előtérbe tolultak. Az önkormányzati szellem terjedése, a mindig szélesebb néprétegeknek az alkotmányos életbe és magába a törvényházba való bevonása, fontosságuk öntudatára juttatta a különféle gazdasági osztályokat, de egyszersmind megértette velük azt is, hogy legjogosabb érdekeik védelmét is csak akkor várhatják, ha azok helyességéről és közhasznú voltáról a többi gazdasági osztályokat is meggyőzik.

Hazánkban, hol a különböző gazdasági osztályok a maguk érdekeinek előmozdítására régi, kipróbált, nagy érdemű szervezetekkel dicsekedhetnek, a Közgazdasági Társaság létjogosultsága abban gyökerezik, hogy az elmélet jeleseinak csoportosításával ezen különböző szervezetek között a közvetítést végezze, az ellentéteket elsimítsa s a hol lehet, az együttes munkálkodást előmozdítsa.

Az utolsó télen társaságunkban tartott felolvasások díszes sora és azoknak öröndetes fokozódó látogatottsága arra enged következtetnünk, hogy a kezdet nehézségein immár szerencsésen túl vagyunk. Különösen ha tekintetbe vesszük azt a körülményt is, hogy a míg eleinte csak nagy nehezen tudtuk megindítani felolvasásainkat, az utóbbi időkben nagy sajnálatunkra már nem is voltunk abban a helyzetben, hogy minden felolvasásnak helyet adhattunk volna. Ez a körülmény önkéntelenül vezet két gondolatra. Az egyik az, hogy társaságunk munkásságának körét kiterjessze az által, hogy összefüggő tanfolyamszerű felolvasásokat rendezzünk a közigazdaság egyes fontosabb részeiből az ilyenekkel különösen foglalkozók részére. Így például egyelőre a pénz-, hitel- és bankügy köréből a pénzügyi tisztviselők körében. Másrészt bővíteni lehetne társaságunk feladatait azzal, hogy a vidéki felolvasásokat is programmunk keretébe vonnók és az által a közigazdaság nagy kérdései iránti érdeklődést szélesebb körökbe is átvittethetnők.

Nevezetes haladást remélünk társaságunk életében attól a körülménytől, hogy társaságunk a jövő évtől kezdve egészen önállóan fog egy folyóirat felett rendelkezni. A közigazdasági irodalom fiatal tehetségei öröndetes módon szaporodnak. A felolvasások sikere után talán nem túlvérmes az a reményünk, hogy sikerülni fog szakirodalmunk idősebb és ifjabb gárdájának nagy részét a társaság folyóirata köré csoportosítani, azokat választmányi ülésünkkel szorosabb kapcsolatba hozni és ezzel egy eleven lüktető szervezetet teremteni, mely a kölcsönös érintkezés élesztő hatása alatt eleven figyelemmel fogja kísérni a gazdasági téren egyrészt a külföldnek különösen törvényhozói működését, mint a melyben a gazdasági életműködés legélesebben és legbiztosabban kidomborodik és a mellett ugyancsak eleven érdeklődéssel kísérve a hazai gazdasági életet, buzdítólag fog hatni annak fejlesztésére és termékenyítőleg fog befolyani új irányok megjelölésére és új eszmék forgalomba hozatalára.

Sokfélék és nagyok a feladatok, melyek a közgazdasági téren hazánkra várnak. És hogy e téren hasznos munkát végezhet e Társaság, arra enged következtetnünk a szakirodalom jelesein és a nagyközönségnek érdeklődésén kívül az a rokonszenves méltatás, melyben egykori választmányi tagjaink, a miniszterelnök úr és a kereskedelmi miniszter úr társaságunkat részesítették.

Hogy csak a legfontosabbakat említsen. A valuta-, az adó-reform és a kereskedelmi politika terén az eszmék előkészítése és tisztázása által Társaságunk valóban nagy szolgálatokat tehetne. A valutaügy továbbfejlesztése iránt az érdeklődés úgyszólván ellankadt. Pedig pénzügyeinknek önállósítása, a magyar pénzügynek a külföldi pénzügyekkel közvetlen összeköttetésbe hozatala a valuta rendezése nélkül nem képzelhető. Azt hiszem, önérzettel mondhatjuk, hogy a valutaügy előtérbe toléása egyenesen Magyarország érdeme volt eddig, melyben, hogy az oly formában történt, hogy büszkeségünkre szolgálhat, egyformán részt igyekezett venni minden fontos pénzügyi tényező. A kezdeményezés Wekerle kétségtelen érdeme, de örömdetes tény, hogy a magyar államférfiak, köztük első sorban Széll és az összes pénzügyi körök is a legmelegebben támogatták az ügyet. A mi kötelességünk ébren tartani a nemzetben az érdeklődést ezen nagyfontosságú kérdés iránt, hogy egyrészt ne engedje azt a napirendről levétetni, s hogy másrészt gondoskodjék mindazon feltételekről, melyek nélkül a rendezett valuta életbeléptetése sikerre nem vezethető.

Az adóreform terén bármily sokszor halljuk azt emlegetni, még alig vagyunk a kezdet kezdetén. S ha valahol, úgy itt kell az elméletnek és a társadalomnak az előleges munkát magára vállalnia. A pénzügyi kormányférfiak váltakozása mellett egységes tevékenység a minisztérium kebelében különféle nehézségekbe ütközik. De a mellett annyi előleges kérdést is kell tisztázni, hogy azok nélkül a törvényhozás munkája alig indulhat meg. A porosz példára alacsony, de egységes kulcsot, avagy az újabb minták szerint fokozatos kulcsot akarunk-e? Államháztartásunk egyensúlyának biztosítása mellett gondolhatunk-e a földadó leszállítására és mily mérvben? Mai hozadékadóink különféle és igen magas kulcsa mellett lehet-e a különféle jövedelmeket egységes kulccsal illetni, lehet-e különösen egyszerre alacsony kulcsra átmenni? Mindezek oly kérdések, melyeket a közvéleményben előbb meg kellene érlelni. Másrészt pedig ott van a kétségtelen szomorú tény, a második osztályú kereseti adóval az alsóbb osztályok oly kiáltón igazságtalan megterhelése, melyet akkor, midőn a fogyasztó adók nagy fokozásából a legnagyobb részt éppen ez az alsóbb osztály viseli, a társadalmi igazságra törekvő mai világunkban továbbra is fentartani majdnem lehetetlen.

De van egy még közelebbi nagy kérdés is, a melyben talán a legszebb feladat vár Társaságunkra: értem a kereskedelmi szerződések ügyét. A fennálló kereskedelmi szerződések csak 1903-ban járnak le, de arra, hogy azokra nézve az érdekelt köröket nyilatkozatra bírjuk, e részben egy nemzeti közvéleményt teremtsünk, nagyon is elérkezett az idő. A kereskedelmi és vámszövetség értéke nagyrészt egyenesen attól függ, hogy minő védelemben fog az új szerződésekben nemcsak a magyar ipar, de még inkább a magyar mezőgazdaság részesülni. Az enquete-ezés azon módja, melyet e részben eddig követtek, talán alig vezet célra.

Enquête-en nem arról kell nézetem szerint tanácskozni, közös vámterület legyen-e vagy önálló vámterület. Ilyen formális és inkább politikai természetű kérdésekre csak azután lehet áttérni, ha előbb az enquête igazán arra irányult, a mire irányulnia kell: a részletes kérdésekre. Tudjuk meg előbb, mit kívánnak a hazai termelés különféle fontos ágai: a gabona és liszt, az egyes állatnemek, a fa, a gyapjú és a különféle iparcikkek. És ha ezzel tisztában vagyunk, akkor majd beszélhetünk alaposan a vámterület kérdéséről is. S hogy ez a helyes módszer, azt az ellenkező irányba terelt múlt évi enquête sovány eredménye talán legjobban bizonyítja. Jöjjünk egyszer tisztába az iránt, mit kelljen a változott körülmények között a közös vámterületről várunk? Mert hogy a vámterület értéke, különösen mezőgazdasági szempontból, ma egészen más ránk nézve, mint a milyen volt 1867-ben, a fölött alig lehet kétség. Akkor szabad volt a kivitelünk Németországba és a közös vámterületen senkivel sem kellett versenyeznünk. Ma nincs kivitelünk Németországba és nyakunkon az amerikai és keleti verseny. De magával Ausztriával szemben is alig helyeselhető, hogy a míg ott nap-nap után nyilatkoznak különféle gazdasági szaktestületek, mi mély hallgatásba merülünk, mintha itt nem legfontosabb életérdekeinkről volna szó. Azt hiszem, maga a kormányzat is örömmel látná, hogy e fontos kérdésben egy világos és alapos közvélemény képződik, mely neki a hazai érdekek védelmében csak támaszul szolgálhat. Megvallom, nekem egyik kedvencz eszmém, hogy e részben a nagy szaktestületek egymással egyesülve rendeznének egy valódi nagy enquête-et, mely megbízhatóan és részletesen tájékoztatná úgy az országot, mint azokat, kikkel ma-holnap szerződünk kell. Nagy örömömre szolgál, hogy kiváló szakkörökben, különösen agráriusaink körében, ez eszme viszhangra is talált. Részünkről szívesen felajánljuk közreműködésünket, bárki is vegye kezébe a kezdeményezést.

Ez elsőrendű s a politikai életbe is belevágó gazdasági kérdések mellett egy egész serege van az aránylag kisebb, de nem kevésbé fontos társadalmi kérdéseknek, melyeket felsorolni már csak azért sem szükséges, mert hiszen a lefolyt télen tartott felolvasásaink nagy része is azok körül forgott.

Reméljük, hogy az érdeklődés, melyet a közönség, a buzgalom, a melyet a szakkörök e kérdések iránt tanusítottak, a jövőben csak emelkedni fog. Felolvasásaink szép sikere, folyóiratunknak a társasági tevékenységbe való erőteljesebb bevonása, bizton hiszszük, fokozni fogja mind a kettőt és ebben az esetben mind sikeresebben fogjuk szolgálhatni azon nagy és hazafias érdekeket, melyeknek ápolására a Társaság létesült. Azzal a benső és meleg kívánsággal, hogy az valóban így legyen, van szerencsém megnyitni társaságunk rendes közgyűlését. (Eljenzés.)

2. *Mandello* Gyula fölolvassa »*Társadalmi muzeum és munkás statisztika*« című tanulmányát.

Előadó mindenekelőtt ismerteti a párisi társadalmi muzeum (Musée Social) berendezését. Chambrun gróf majd két millió franknyi költséggel alapította e muzeumot, mely eleinte főleg a párisi világkiállításon volt társadalomgazdasági kiállítás tárgyainak megőrzésére szolgált. De lassacskán nagyszabású társadalomtudományi és gyakorlati tevékenységet kifejtő intézmény fejlődött ki belőle. Munkásoknak, munkaadóknak és egyéb érdeklődőknek tanácsot ad egyesületek,

szövetkezetek, betegsegélyezési, biztosítási pénztárak berendezésére, a munkáslakások építésére, a nyereségben részesedési rendszer alkalmazására, népkönyvtárak, stb. alkotására. A muzeumnak egy külön osztálya kapcsolatot létesít az összes ipari, vállalkozói és munkásegyletekkel, a munkástőzsdékkal. Figyelemmel kíséri az egyes foglalkozási ágakat és a munkásmozgalmat, részt vesz a munkásügyi congressusokon, mindenről adatot gyűjt. Egy másik osztálya különösen a mezőgazdaság ügyével és a gazdasági szövetkezetek kérdésével foglalkozik. Külföldi levelezők, szakosztályok, melyekben Franciaország értelmi és társadalmi kitűnősége képviselve van, előadások, tanulmányutak, fényesen jutalmazott pályázatok, kitűnő szakkönyvtár és olvasóterem egészítik ki az intézményt.

A kormány meghallgatja a muzeumot törvényjavaslatok készítésénél s neutralis területén találkozónak a különböző érdekkörök és a társadalmi béke biztosításán munkálkodnak. Hollandiában, Angliában hasonló intézet felállításán fáradoznak; Németországban éppen most folynak tárgyalások egy birodalmi munkáshivatal felállításáról és ugyancsak egy Museum für sociale Praxis alkotása van szóban, melybe a már létező Centralstelle für Arbeiterwohlfahrtseinrichtungen beolvadna.

Magyarországon is több szempontból indokolt ily muzeum szervezése. A brüsszeli és párisi világkiállításon levő, nagy értéket képviselő kiállításaink elhelyezésére szolgálna, kapcsolatba hozhatnók a már létező három gazdasági muzeumunkkal; szervező és ellenőrző központja lehetne jóléti és jótékonyági intézeteinknek és — az előadó véleménye szerint — a munkásstatisztika teendőivel is megbízható volna.

Részletesen tárgyalta ezután az előadó a munkásstatisztika kérdését s kimutatta, hogy a magyar munkásstatisztikának ki kell terjeszkednie nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági munkásokra is. Vizsgálata tárgyát inkább egyes fontos kérdések, vagy egy-egy munkáscsoport viszonyai kell, hogy képezzék, semmint az állandó, az egész ország területére szóló tudósítás. E vizsgálatok vezetésénél nem a rendes közigazgatási hatóságok, hanem az Amerikában annyira bevált specziális kutatók rendszerét kellene alkalmazni. Épen ezért a központi statisztikai hivatal nem volna alkalmas e feladatok végzésére. Egy a miniszteriumban szervezendő osztály sem felelne meg teljesen, különösen mert túlságos volna elszigeteltsége az élettől és az egyes érdekcsoportoktól. Hanem vagy külön munkásstatisztikai hivatalt kellene szervezni, vagy olyan társadalmi muzeumot alkotni, a mely a fentebb jelzett feladatokon kívül a munkásstatisztikát művelné.

A felolvasást a hallgatóság élénk tetszéssel fogadta.

3. Elnök beterjeszti az igazgató választmányának az 1898. évre vonatkozó jelentését a társaság működéséről.

A közgyűlés az igazgató választmányának jelentését, miután az megjelent a Közgazdasági Szemle f. évi április havi számában, felolvasottnak tekinti s azt helyeslőleg tudomásul veszi.

4. Olvassatik a számvizsgáló bizottságnak az 1898. évi zárszámadások megvizsgálásáról szóló jelentése, melyhez

a közgyűlés egyhangulag hozzájárul és a fölmentvényt az 1898-ik évre úgy az igazgatóság, mint a számvizsgáló bizottság tagjainak egyhangú határozattal megadja.

5. Következik az 1899-ik évi költségvetés megállapítása.

A közgyűlés egyhangulag elfogadja az igazgatóság javaslatát az 1899 ik évi költségvetésre vonatkozólag; és pedig:

Bevétel 4510 frt 31 kr.

Kiadás 4364 » — »

tehát várható több bevétel . . 146 frt 31 kr.

6. Elnök jelenti, hogy a pénztárnoki állás, továbbá egy választmányi tagsági hely megüresedvén, nemkülönben a számvizsgáló tagok mandátuma lejárván, a választások megejtendők.

Bamberger Béla indítványozza, hogy a választások közfelkiáltással ejtessenek meg.

Ehhez képest pénztárnokká Körösi Imre, a központi takarékpénztár h. igazgatója, az igazgató választmány tagjává Hegedüs Loránt dr. orsz. képviselő,

a számvizsgáló bizottság tagjaivá az eddigiek és pedig Baross Géza, Beck Dénes, Emich Gusztáv, Fritz Péter és Székely Ferencz megválasztatnak.

7. Következik a napirend utolsó pontja: Indítványok. Az alapszabályok 9. §-a értelmében a közgyűlés elé viendő minden önálló indítvány legkésőbb három nappal a közgyűlés előtt benyújtandó az elnökségnél.

Ilyennek nem léteben a közgyűlést az elnök berekeszti.

AGIO ÉS ÁRALAKULÁS AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN 1867—97-IG, VONATKOZÁS- SAL A VILÁGPIACZ VISZONYAIRA.

— Első közlemény. —

Felolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság 1899. márczius 23.-án
tartott ülésében.

Mindnyájan tudjuk, hogy az alkotmányos korszak beköszöntésével papirvalutánk is törvény útján lett szabályozva. A míg azelőtt a jegykibocsátásnak nem volt határa, az 1867-ik évben megállapították annak forgalmát 312 millió forintban. Egyidejűleg oly összefüggést létesítettek 100 millió forint értékű osztrák sóbányajegyek és az államjegyek között, hogy azok kibocsátása együttevén meg nem haladhatta a 412 millió forintot, de ezen határon belül a zálogjegyek államjegyekkel voltak helyettesíthetők.

Ez volt államjegyforgalmunk maximalis határa; de mivel még kedvezőtlen viszonyok mellett is mindig lehetett bizonyos számú sóbányajegyeket torgalomba hozni, a forgalom e határt soha el nem érte, hanem tényleg 312 millió és 380 millió forint között váltakozott.

A bankügyet és annak jegyforgalmát már a kiegyezés előtt rendezték. Ez alapon az osztrák-magyar bank 200 millió forint erejéig bocsáthatott ki bankjegyeket érczpénzfedezet nélkül, de a szokásos bankfedezet mellett is köteles volt nemes fémmel biztosítani teljes értékben minden további bankjegytöbbletet. Ez intézkedés továbbra is érvényben maradt 1887-ig, a mióta köteles a bank összes forgalomban lévő bankjegyeinek $\frac{2}{3}$ részét érczpénzben fedezni; a mennyiben a forgalom 200 millió forinttal meghaladja e fedezetet, a többletért ötszázalékos adót fizet. A bank azon kötelezettsége, hogy jegyeit

bemutatónak kívánatára ezüstpénzben beváltsa, függőben maradt mindaddig, míg az államjegyek forgalomban vannak.

Ily törvényes biztosítékokkal látszólag ki volt zárva annak lehetősége, hogy papírpénzünk értékében a kényszerforgalom daczára számottevő változás beálljon. A jegyforgalom határa szabott lévén, annak mennyiségét hirtelen nem szaporíthatták és annak értéke alig csökkenhetett inpatio következtében.

Viszont e rendszer elég ruganyos volt a célból, hogy nagyobb pénzszükséglet idejében akár az állam, akár a bankjegyek forgalma alkalmazkodhatott a piacz szükségletéhez; ennek folytán a papírpénz időleges értéknövekedése is alig volt elképzelhető. Mégis azt tapasztaljuk, hogy az elmúlt 30 esztendő alatt agiónk folyton fluktuált és pedig aránylag széles határok között. Ezt nem indokolhatjuk valutánk sajátlagos jellegével. Ha okát akarjuk adni e jelenségnek, figyelemre kell méltatnunk az összes gazdasági tényezőket, a melyek azzal összefüggésben állanak.

Sokan azt állítják, hogy papírpénzünk értéke a monarchia hitelével van összefüggésben, nagyobb lévén értéke akkor, ha hitelünk jó és a papírpénz beváltása iránt táplált bizalom kedvező, kisebb akkor, ha a monarchia pénzügyi viszonyai kedvezőtlenek. E hitel megítélésére nézve irányadó mérték szokott lenni a rendszeresített államadósság után fizetett kamat és a járadékok tőzsdei árfolyama. 1867-ben közös államadósságunk az akkori alacsony árfolyammal majdnem 8 $\frac{1}{2}$ százalékot jövedelmezett. Azóta annak értéke folyton növekedett napjainkig, úgyannyira, hogy most a járadékpapír valamivel pari felett áll, tehát alig 4 $\frac{1}{2}$ százalékot jövedelmez.

E szerint hitelünk ma hasonlíthatatlanul jobb, mint volt 1867-ben. Ha tehát papírpénzünk értéke is ettől függ, annak árfolyamában szintén tetemes emelkedést, azaz agio-csökkenést kellene megfigyelnünk. Tényleg azonban ennek árfolyama nem emelkedett, hanem néhány százalékkal hanyatlott viszonyítva az első 11 éves átlaghoz. Hasonlókép ha összehasonlítjuk évről-évre a járadék és a váltóárfolyamok évi átlagát, itt sem mutathatunk ki semmi összefüggést, mert azok egymástól függetlenül, gyakran ellenkező irányban fluctuálnak. Ebből azt kell következtetnünk, hogy oly államban, a hol a papírpénz több mint 100 éves szokás alapján meghonosult

a forgalomban és a hol a jegykibocsátás törvényileg szabályozva van, ott az egyéni bizalom nem játszik semmi szerepet a papírpénzérték ingadozásánál és ott az agiot nem lehet az államhitei javulásával vagy rosszabbodásával kimagyarázni.

Mások gyakran összeköttetésbe hozzák az agiot a kereskedelmi mérleggel; azt állítván, hogy export hiányában agionk növekszik és kivitelünk növekedésével papírpénzünk árfolyama egyre javul. E feltevessel ugyanezen helyen már részletesen foglalkoztam. »Külkereskedelem és váltóárfolyam«¹⁾ című cikkemben kimutattam azt, hogy a kereskedelmi mérleg és a váltóárfolyam között nem találunk semmiféle összefüggést a rendelkezésünkre levő adatokban. Ugyanott jeleztem ama körülményeket, a melyek a kereskedelmi mérleg aktiv vagy passiv voltát előidézik és utaltam ama körülményre, hogy különböző országok papírvalutái egyidejűleg azonos árfolyam-ingadozást tüntetnek fel, a mennyiben ezekre más belföldi tényezők zavarólag nem hatnak. Később ugyanott »Aranyagio és áralakulás«²⁾ cím alatt ujólag foglalkoztam e kérdéssel, jelezve az összefüggést az osztrák-magyar és az orosz valuta árfolyamában, a melyeket ugyanekkor kapcsolatba hoztam a külföldi áralakulással. Mivel akkor saját monarchiánkra nézve áradatokkal nem rendelkeztem, ebből nem vonhattam végleges és kimerítő következtetéseket. Feltételeztem ugyan, hogy papírpénzünk árfolyama és különösen annak ingadozása az arany értékfluctuatiót tükrözteti vissza, de egyidejűleg jeleztem azt is, hogy a külföldi árhanyatlás magas fokát meg sem közelíti. Ez alkalommal e hiányok pótlását tűztem ki célul.

Mindenekelőtt saját adataim összeállítását fogom röviden ismertetni és ama rendszert indokolni, a melyet a monarchiára vonatkozó árak kiválasztásánál követtem.

Mivel e rendszer kellő megvilágítása fontossággal bír a végeredmény megítélésénél, ezt bővebben kifejtem, mint az tulajdonképeni célom keretébe beillik. Azután összehasonlítom a kül- és belföldi áralakulást úgy egyes csoportokban, mint átlagban; ez utóbbit megint az agio fluctuatióval vetem egybe. Ez összehasonlítás némi felvilágosítással szolgálhat az ingadozás tényezőire nézve úgy az áraknál, mint az agionál.

¹⁾ Közgazdasági Szemle, XVIII. évf. 1894., 747—783. l.

²⁾ Közgazdasági Szemle, XX. évf. 1896.

Továbbá összehasonlítom az áralakulás abszolút magasságát külföldön és belföldön és jelezni törekszem ama tényezőket, a melyek azt meghatározzák; ezzel az arany appreciatio kérdését is kénytelen leszek érinteni, a mennyiben erre nézve a fenti adatokból következtetéseket levonhatunk. Ez abstract fejtegetések kapcsán többször lesz alkalmam praktikus kérdéseket is érinteni ott, a hol azok közvetlen összefüggésben állanak az említett jelenségekkel.

I.

Minthogy nagyobb számú áradatoknál nehéz áttekinteni az áralakulás általános irányát, ezeket index number, azaz jelző számok alakjában szokásos egyesíteni. E célra megállapítjuk első sorban a felveendő árúczikkek piaci árát lehetőleg ugyanazon időpontra vonatkozólag vagy pedig kiszámítjuk azok évi átlagárát. Mivel e jegyzések különböző súly, tér és ürmértékre vonatkoznak és kisebb-nagyobb pénzösszegekre szólnak, nem lehetséges az árakat összefoglalni a kellő módosítás nélkül, mert ez esetben az átlagban ama cikkek jutnának túlsúlyra, a melyek aránylag csekély méretben nagy értéket képviselnek.

Ha tehát e cikkek hatását egyaránt akarjuk érvényre juttatni, át kell azokat számitanunk százalékszámokra. Alapul veszzük e cikkek első évi árát vagy azok többi évi átlagát és ezt 100-al egyenlősitjük; a többi évek árjegyzéseit a fenti átlagra vonatkoztatva százalékokban fejezzük ki. Ha minden évben összeadjuk e cikkek százalékszámait és ez összeget elosztjuk a cikkek számával, megkapjuk a kívánt évi átlagot, azaz index-number-t. E jelzőszámok könnyű és kényelmes áttekintést nyújtanak az összefoglalt árúczikkek átlag áralakulásáról; de mint minden átlag, úgy e rendszer is némi hiányokban szenved, a melyekről nem szabad megfeledkeznünk akkor, midőn ez adatokból messzebb menő következtetéseket akarunk levonni akár az áralakulás általános irányát illetőleg, akár a pénzrendszerben beállott értékváltozásra vonatkozólag.

Ha csak azt akarjuk megállapítani, mennyiben változott meg hasonnemű árúczikkek átlagára, erre nézve e rendszer föltétlenül biztos felvilágosítást nyújt, mert feltételezhető az, hogy a változás iránya többé-kevésbé mindannyinál hasonló

és csak a változás fokában mutatkozik imitt-amott eltérés, a mely az átlagban kiegyenlítődik. Ha azonban továbbmenve különféle árucikkeket akarunk összefoglalni, a melyek az ásvány-, állat- és növényvilág különböző termékeit képviselik, itt már kellő óvatossággal kell eljárunk következtetéseinkben. Oly tényezők, a melyek kihatnak az összes felsorolt árucikkekre, hatásukban szintén könnyen felismerhetők az átlagban; ellenben olyanok, a melyek csak egyik-másik cikket érintik, annál kevésbé jutnak érvényre, minél nagyobb az árucikkek száma és minél szűkebbkörű e tényezők hatása; a mennyiben e hatás ellentétes irányú, ezek kiegyenlítik egymást az átlagban, de e kiegyenlítés csak eszményi átlagot teremt, a mely a kereskedelmi forgalomban nem játszik tényleg szerepet. Az eredmény is különböző lehet a szerint, a mint az egyik vagy másik árucikket kihagyjuk az átlagból és más természetű cikkel helyettesíthetjük. Ily átlagnál tehát föltétlenül szem előtt kell tartanunk azt, hogy az csak a felsorolt árucikkekre vonatkozik és hogy abból még nem következtethetünk az áralakulás általános irányára. De ha e rendszer hiányai dacára mégis általánosságban óhajtunk ez utóbbiról némi fogalmat nyerni, ezt talán leginkább elérjük akkor, ha fogyasztási árakra alapítjuk számításunkat.

Tudvalevőleg a fogyasztás képezi végcélját minden termelés és kereskedelemnek és a fogyasztó által fizetett árban úgyszólván egyesítve van mindama tényezők hatása, a melyek az árucikket gazdasági kifejlődése alatt különféle módon befolyásolták.

Hogy átlagunk lehetőleg helyes képét nyujtsa az áralakulásnak, össze kellene hasonlítani az összes fogyasztási cikkek árait és azokat oly arányokban kellene feltüntetnünk az átlagban, a minőben tényleg adás-vétel tárgyát képezik a kereskedelemben. Ez igen nehéz és terhes feladat, a mely előzetes nagy adatgyűjtést igényel, a minővel mi jelenleg nem rendelkezünk.

De még nehezebb feladatunk akkor, ha az áralakulás általános irányából kifolyólag messzebb menő következtetéseket akarunk levonni a forgalomban lévő pénz értékingadozását illetőleg. Elvileg a pénz értékében beállott változás többé-kevésbé kihat az összes árucikkek áaira; de az utóbbiakat ezenkívül még annyi más körülmény befolyásolja,

hogy fölötte nehéz megkülönböztetni egyik hatást a másiktól. Különösen áll ez a fogyasztási cikkekre nézve, a melyek hosszú termelési és kereskedelmi folyamaton keresztül kézzől-kézre vándorolnak mindaddig, míg az eredeti nyers anyag oly alakot nem ölt, a melyet a fogyasztó felhasználhat vagy a minő izlésének megfelel.

Ha tehát elismerjük a fogyasztási cikkek fontosságát az áralakulás átlagának megállapítására nézve, egyúttal alig kételkedhetünk abban, hogy kevésbé alkalmasak a másik célra, a mely a valuta értékingadozását akarja megállapítani. Ezt talán elérhetjük akkor, ha kizárólag nyers anyagokat veszünk fel az átlagba, a melyek termelése aránylag kevésbé függ a technikai eszközök gyors haladásától, a munkabér, tőke és kereskedelmi viszonyok esélyeitől.

Ez utóbbiakra viszont nagy befolyással bírnak physikai és különösen klimatikus tényezők, a melyek aligha egyenlítik ki egymást egyik évről a másikra, daczára a világpiacz nagy kiterjedésének, a mely ma már felöleli földgömbünk majd minden részét. Továbbá nem szabad megfeledkeznünk azon körülményről sem, hogy a nyersanyagok nagy terjedelmükkel aránylag csekély értékét képviselnek és ennek folytán azonnal megérzik a szállítási költségek apadását vagy emelkedését. Ez utóbbi körülmény pedig ellenkező hatással lesz árakra a szerint, a mint az illető piacz fölösleges mennyiségével rendelkezik e cikkeknek vagy pedig azokat máshonnan kénytelen beszerezni. Például a szállítási költségek apadásával emelkednek az árak a termelés helyszínén és csökkennek ott, a hol azokat nagy mennyiségben vesszük fogyasztási vagy ipari célokra. Továbbá hirtelen megváltozhat egyik-másik nyersanyag ára akkor, ha azt a technika fejlődésével más olcsóbb anyaggal helyettesíthetjük vagy például ha ásványoknál váratlanul gazdag, új bányákra találunk. E felsorolt körülmények pedig annyira sajátos jellegűek és oly különféle módon hatnak egyik vagy másik piacz áralakulására, hogy az ekként összeállított anyagból nem következtethetünk az illető piacz általános árátlagára és még kevésbé a valuta értékváltozására, a mennyiben az az árakban kifejezésre jut.

Ha ily módon el nem érjük e célt, szélesebb körre kell kiterjesztenünk figyelmünket és nemcsak egyik vagy másik piacz árait kell szemügyre vennünk, hanem össze kell hason-

litanunk azokat egymással; ez esetben egyik átlag ellenőrzi a másikat. A mennyiben ezeknél eltérés mutatkozik, azt az egyik vagy másik piac különleges viszonyaiban kell keresnünk; a mennyiben az áralakulás ingadozása azonos és hasonló, az általános körülményekben kell keresnünk, a melyek szintén általánosságban és mindenütt feltalálhatók.

Ez esetben az átlag összeállításának módszere sem bir oly kiváló fontossággal, mint azt előbb jeleztük. Ekkor *nem annyira az abszolút átlagot akarjuk megállapítani, hanem inkább a relatív árkülönbséget két vagy több átlag között*. Ha e rendszer hibákkal jár, ez többé-kevésbé mutatkozni fog mindkettőnél; de ez alig érinti a különbséget, a mely a kettő között esetleg megfigyelhető.

Nélkülözhetetlen kelléke ily összehasonlításnak csak az, hogy az átlagok lehetőleg hasonló módon legyenek összeállítva és lehetőleg ugyanegy árúczikkre vonatkozzanak.

Különös érdekel bir ez összehasonlítás akkor, ha azt saját monarchiánk áradataira is alkalmazzuk és pedig nemcsak azért, mert az bennünket közvetlenül érint, hanem azért is, mert Európában alig találunk egy második piacot, a hol nem az arany képezi az árszámítás alapját és a hol mégis az árak közvetlenül összehasonlíthatók a külföldiekkel. A nyugoti kulturállamok pénzrendszerének tudvalevőleg az arany képezi alapját, akár nyíltan, mint Anglia, Németország, Hollandia és a skandináv országokban, akár pedig rejtett alakban, mint a latin érmeszövetségénél, a mennyiben a törvényes bimetalizmus daczára ott is beszüntették az ezüst szabad veretését. Oroszországban ép úgy, mint minálunk, papirvaluta-rendszer uralkodott a legutóbbi évekig, de ennek törvényes alapja nem volt és szükség esetében a papirpénz mennyiségét tetemesen szaporították, a mi természetesen zavarólag hatott a normális áralakulásra. Hasonlólag papirvalutával birnak, mint tudjuk, Portugal, Spanyol- és Olaszország; azonban itt annyit változtatták a pénzforgalmat és annak rendszerét, hogy folytatólagos vagy normális áralakulásról itt sem lehet szó.

Fölötte érdekes összehasonlítani az európai árakat távolabb fekvő piacok áralakulásával és különösen oly országokban, a melyek a legutóbbi évekig megmaradtak a régi ezüst-standard mellett, mint India, a khinai kikötők, Japán és

Mexico.¹⁾ Ily összehasonlításnál azonban más nehézségekkel állunk szemben. Ez országokban nem találjuk fel mindama cikkeket, a melyeket az átlag kiszámításánál felhasználni szoktunk; továbbá e piacok kereskedelmi és termelési viszonyai annyira különbözők a mieinktől, egyes vidékeken a teljes árkiegyenlítődés annyira tökéletlen részben a szállítási nehézségek, részben lélektani tényezők következtében, hogy ez utóbbi piacok adatait nem lehet mindig közvetlenül összehasonlítani az európai piacok nagykereskedelmi áraival.

Ellenben saját monarchiánk mindennapi és benső érintkezésben van a többi kulturállamok kereskedelmi központjaival, közvetlenül megérzi mindama tényezők hatását, a melyek az utóbbiakra befolyással vannak és így nyilván feltételezhetjük azt, hogy a monarchia áralakulása, kivételes körülményektől eltekintve, ugyanazon tényezőktől függ, mint a külföldi árak. Mivel pedig a külföldi árakat aranyban, a mienket papírpénzben számítjuk, a melynek belső értéke aránylag keveset változott az utolsó 30 esztendőben, ennek folytán két párhuzamos áralakulást állapíthatunk meg, a melyek ugyan az árucikkek speciális ártényezőire nézve megegyezők, de azért még sem teljesen azonosak, a mennyiben egyik esetben az arany, a másik esetben a papírpénz értékváltozása is befolyással lehet az árakra, a mi különböző módon és mértékben nyilvánulhat. Ha tehát összehasonlítva valamelyik külföldi árátlagot saját árainkkal azt találjuk, hogy az átlag mindkettőnél hasonló módon és mértékben változik, ezt az általános termelési és kereskedelmi tényezőkkel magyarázhatjuk; ha az átlagoknál különbség mutatkozik, ezt az egyik vagy másik ország különleges viszonyaiban kell keresnünk; ha e különbség megegyezik azon agiofluctuatioval, a melyet papírpénzünk árfolyama a külföldi aranynyal szemben jelez, majdnem biztosra vehetjük, hogy az a valuta-rendszer különbségében rejlik és tovább menve kutathatjuk

¹⁾ Indiában 1893. június hóban beszüntették az ezüst szabad kivezését és jelenleg az arany standard módozatairól tanácskoznak az »Indian Currency Committee« tagjai, a melyet »parallel-valuta« alakjában akarnak létesíteni. Japánban 1897. október 1-től kezdve ugyanígy korlátozták az ezüst forgalmát és törvényileg az aranyfémeket fogadták el a valuta alapjának. Ujabban már arról is beszélnek, hogy Mexico szintén kénytelen lesz ez alapra áttérni, noha eddig ez látta el a kelet-ázsiai kikötőket ezüst tallérjaival.

azt, vajjon az arany értéke változott meg, avagy papirpénzünk belföldi értékében keresendő az árfolyam-ingadozásnak valódi oka. Ily módon tehát elválaszthatjuk a jelzőszámokban a valuta hatását azon hatástól, a melyet más kereskedelmi tényezők előidéznek és így megállapíthatjuk egyrészt az árucikkek átlag áringadozását, másrészt az esetleges arany appreciatiót és annak fokát.

Világos, hogy a nyersanyagok nagy kereskedelmi árai alkalmasabbak ilyen összehasonlításra, mint kis piaci árak, vagy fogyasztási cikkek árai, mert mint említettem, az előbbiek kevésbé függenek a helyi piacz esélyeitől és hatásukban többé-kevésbé kiegyenlítődnek az egész világpiaczon. A nyersanyagok árait összeállították különféle országok piaczára vonatkozólag, úgymint Anglia, Németország, az amerikai Egyesült-Államok, India és legújában Japánra vonatkozólag; csak hogy ez összeállításnál rendesen különböző rendszert követtek, úgy hogy ez adatok egymással közvetlenül össze nem hasonlíthatók.

Legismertebbek ezek közül Soetbeer hamburgi áradatai, a ki 114 árucikk árai alapján számítja ki az átlagot; továbbá az »Economist« című londoni folyóirat átlaga 22 árucsoport nyomán és Sauerbeck angol statisztikus index-number rendszere 45 árucikk angol árjegyzése alapján.¹⁾ Ha ezek átlagait egymással összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy azok végeredményben elég jól megegyeznek egymással; különösen áll ez a Soetbeer és Sauerbeck-féle adatokra vonatkozólag, a kik mindketten évi áratlagok alapján számítanak, a míg ezzel ellentétben az Economist napi árjegyzéseket használ fel az összeállításnál.

Mivel minálunk egyes kísérletektől eltekintve, a melyek főleg gabonaneműek és más élelmiszerek áraira²⁾ vonatkoznak, ily összeállítást eddigelé nem eszközöltek, a fenti rendszerek egyikét kellett saját monarchiánk viszonyaira alkalmaznom. Tekintettel azon körülményre, hogy London még ma is a világpiacz központja, a mely első sorban mérvadó a legtöbb árucikk áralakulására, az angol összeállítást kellett választanom és pedig különösen Sauerbeck rendszerét azért is, mert

¹⁾ A. Sauerbeck. Prices of commodities, Journal of the Royal Statistical Society, London 1886-tól kezdve napjainkig.

²⁾ L. Körösi József Pestvárosi statist. évkönyv. Pest, 1873.

az oly árúczikkeket foglal magában, a melyekre nézve minálunk is könnyen beszerezhetők az áradatok és utánosztható az összeállítás rendszere. De választásomat még egyéb körülményekkel is indokolhatom. Sauerbeck, mint említettem, évi átlagárak után számít; mi pedig tekintettel papírvalutánk árfolyamára, más adatokat fel nem használhatunk se az áraknál, se az agio kiszámításánál. Akármilyen gyakori és nagymértvű is időlegesen az agio ingadozása, e fluctuatio csak az esetben hathat vissza az árakra, ha az állandó; viszont kivételes árak sem lehetnek befolyással az agiora. Ha tehát meg akarjuk figyelni az agio és belföldi áralakulás viszonyát egymáshoz, azt csakis átlagszámítás alapján eszközölhetjük és ennek folytán a külföldi mintát szintén e szerint kell választanunk.

Továbbá előnyös az, hogy Sauerbeck az 1867--77-ig terjedő évek árátlagát fogadja el a százalékszámítás alapjául, a mi jól megegyezik nemcsak saját számításunk kezdetével, de azzal is, hogy valutánk agioja ez évek alatt körülbelül megfelel az egész 30 év agio-átlagának. A mennyiben tehát ez utóbbi hatással volt belföldi árainkra, e hatás nemcsak kiterjed azon átlagra, a melyre százalékainkat alapítottuk, de nagyjában kiegyenlítődik az egész 30 év lefolyása alatt; ez pedig fontos körülmény a belföldi áralakulásra nézve. Végre Sauerbeck rendszerében az árúczikkek kereskedelmi fontosságára is van figyelemmel, a mennyiben csak ama nyers anyagokat választotta ki, a melyek Angliában akár termelés, akár behozatal útján egymillió font sterlingnél nagyobb értékekben szerepelnek a kereskedelemben, sőt egyes kiváló fontosságú cikket kétszeresen veszi fel az átlagba.

Saját monarchiánk kereskedelmében ugyan szerényebb viszonyokkal állunk szemben és a felsorolt cikkek közül nem mindegyik éri el a 12 millió forintnyi forgalmat, de általánosságban ugyanez árúk képezik nagykereskedelmünknek legfontosabb nyers cikkeit és azért ugyanezek hasonló célra legalkalmasabbak.

A felhozott okoknál fogva Sauerbeck rendszerét törekedtem utánózni saját monarchiánkra vonatkozó áradatok összeállításánál.

Az erre vonatkozó részleteket e munkám végén lévő függelékben körülményesen ismertetem; nagyjában ugyanazon árúczikkeket választottam, a melyek az angol átlagban is

foglaltatnak, csak kivételesen pótoltam egyik-másik árúczikket hasonló, de más minőségűvel ott, a hol a megfelelő czikkre nézve áradatokat be nem szerezhettem. Rendesen azon piac árjegyzéseit használtam fel, a mely az illető árúczikkre nézve a legfontosabb a monarchiában, akár termelési, akár kereskedelmi viszonyok következtében és így nemcsak budapesti, de bécsi, triesti és csehországi árakat is kénytelen voltam felhasználni, a mi annál kevésbé volt elkerülhető, mert ugyanazon piacra vonatkozó teljes és az összes czikkekre kiterjedő áradatok nem is állanak rendelkezésünkre. Ennek folytán az egyes csoportok átlaga ugyan az egyes piacokra vonatkozik, de azok összesített átlaga az egész monarchia áralakulásának képét tárja elénkbe.

Vajjon ez teljesen megfelel a monarchia kereskedelmében előforduló többi nyers és ipari czikkek áralakulásának vagy sem, az, mint már előbb mondtam, mellékes körülmény és annak kiszámítása nem is képezi tulajdonképeni feladatomban tárgyát. A jelen esetben csak a londoni átlagnak megfelelő adatokat akarunk nyerni, hogy azokat egymással összehasonlíthassuk és abból megállapíthassuk azon esetleges befolyást, a melyet papirvaluta-rendszerünk belföldi áralakulásunkra gyakorolt.

Tekintettel e különleges célra, valutánk árfolyamát sem számíthatjuk a törvényes relatió alapján, ha a külföldi váltóárfolyamokat alapul véve az agio fluctuáció évi átlagát akarjuk százalékokban kifejezve megállapítani. Tudvalevőleg az 1892-ik évi valutatörvények előtt az ezüstmű volt törvényes alapja pénzrendszerünknek, de tényleg papírpénzünk 1848 óta különvált rendszert képezett, a melynek értéke független volt az ezüst törvényes értékétől és azt csak kivételesen közelítette meg olyankor, midőn azt ez alapra visszaterelni törekedtek.

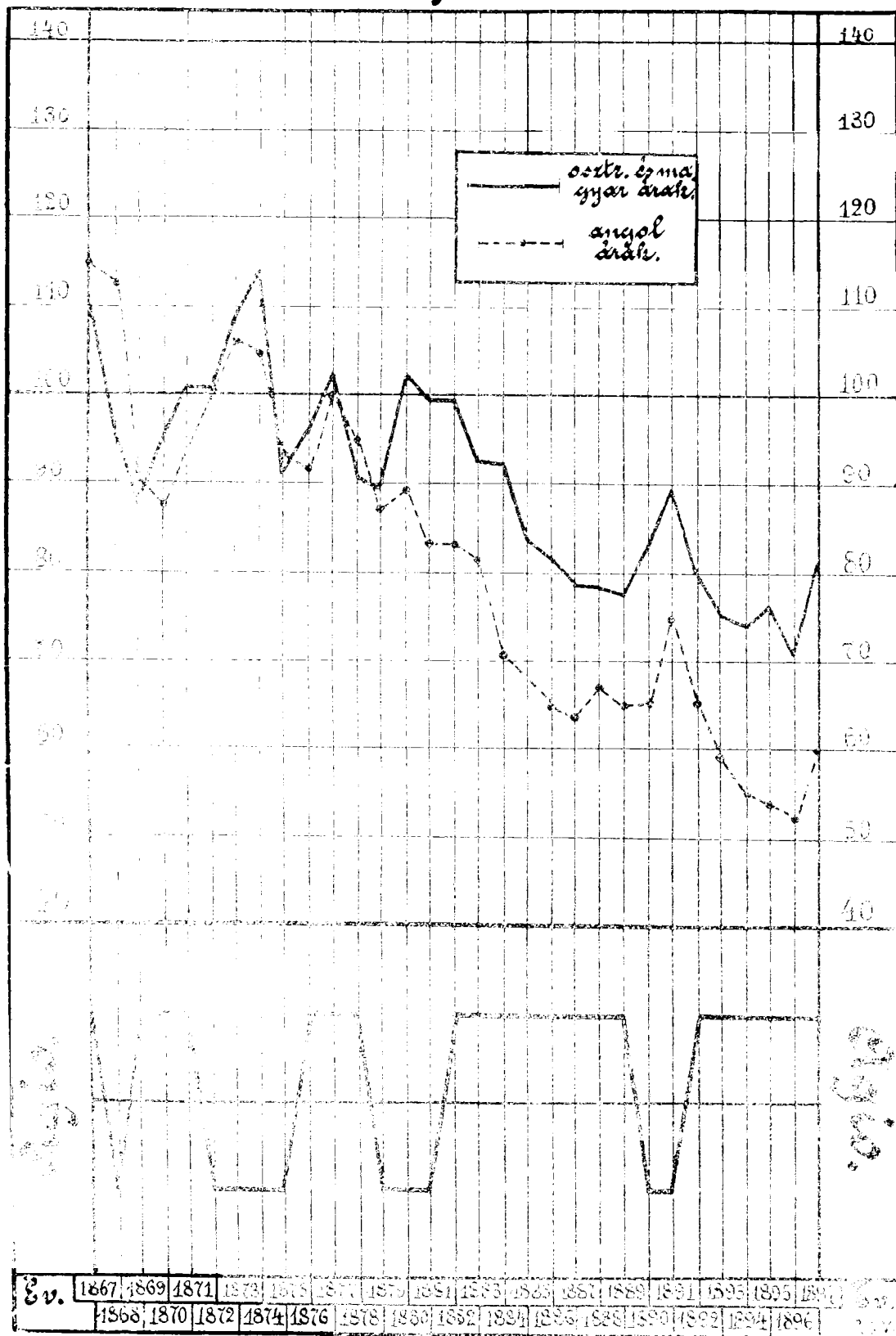
Midőn azonban a 70-es évek kezdetével az ezüst értéke hanyatlani kezdett, annak aranyára mindjobban megfelelt valutánk londoni árfolyamának, a mely utóbbi ugyanakkor nem követte az ezüst depreciatioját. Végre 1879-ben kénytelenek voltunk beszüntetni az ezüst korlátlan veretését, nehogy annak elértéktelenedése magával sodorja papirvalutánkat. Azóta az ezüst folyton hanyatlott értékben, a míg valutánk megmaradt előbbi értékszínvonalán. A törvényes relatió nem játszott szerepet valutánk értékénél, se 1879 előtt, mert akkor a papírpénz volt olcsóbb az ezüstműnél, se 1879 után, mert ettől

fogva az ezüst volt olcsóbb papírpénzünkénél. Ha tehát valutánk értékváltozását akarjuk megállapítani az elmúlt 30 esztendő ideje alatt, nem hasonlíthatjuk azt össze oly standard-al, a mely maga is tetemesen változott értékben és ennek folytán a törvényes relatiót sem vehetjük alapul, hanem a papírpénz aranyértékét kell figyelembe vennünk, a mint az a külföldi aranyváltók árában kifejezésre jut. Mivel pedig az utóbbit az áralakulással akarjuk összehasonlítani, czélszerű mindakettőre nézve ugyanazon átlagot használni.

Mindezt tekintetbe véve, az agiosszámítás százalékainál is az 1867—77-ik évek átlagát vettem alapul, mely magában foglal oly időszakokat, a midőn valutánk árfolyama változva egyszer kedvezőbb, máskor kedvezőtlenebb volt. Ez átlag ugyan nem felel meg teljesen az új relatiónak, a melyet 1892-iki valutatörvényeink az arannyal szemben megállapítottak; de erre már azért sem lehettem tekintettel, mert az új relatió csak majdnem a jövőben fog érvényesülni akkor, ha megkezdjük a készpénzfizetést aranyban, a multa nézve az nem bír semmi jelentőséggel. Hasonlólag jegyforgalmunk mennyiségét is kiszámítottam százalékokban az 1867—77-iki évek átlaga alapján, hogy itt közvetlenül összehasonlíthassuk az előbb említett adatokkal. Ily módon lehetőleg egyenértékű összeállítást nyerünk nemcsak a valuta értékére és forgalmára, de egyszersmind a belföldi áralakulásra nézve is, a mely utóbbi megint közvetlenül összehasonlítható a londoni piacz aranyban kifejezett áraival. E megfigyelésekre alapíthatjuk aztán további következtetéseinket.

Mielőtt összehasonlitanók a jelzőszámok általános átlagát Angliában és monarchiánkban, czélszerű azokat csoportokban külön-külön megfigyelés tárgyává tenni. Ezzel egyidejűleg saját összeállításomat és annak rendszerét is ismertethetem. Ily módon megkülönböztethetjük Sauerbeck példája után indulva a gabonaneműek, állati termények és gyarmati cikkek csoportját mint eledeleket az anyagok csoportjától, a melyhez az ásványok, szövőcikkék és vegyes cikkek tartoznak. A monarchiákra vonatkozó részletes adatok megtalálhatók e munkám végéhez csatolt táblában; az általános eredményt, valamint a Sauerbeck-féle átlagokat a mellékelt adatokban foglaltam össze. Könnyebb összehasonlítás céljából egyszersmind graphikus táblákon is feltüntettem az egyes csoportok jelzőszámait.

Gabonaneműek jelzőszáma,
[buzza, liszt, rozs, árpa, zab, kengeri, bab, rixs :]
az osztrák-magyar monarchiában és Angliában.
Attól 1867-77 = 100 I. Tábla.

A mellékelt táblán a *gabonaneműek* jelzőszámait hasonlíthatjuk össze. E czikkek a következők: búza, liszt (0 számú), rozs, árpa, zab, tengeri, bab és rizs. Az utóbbi kivételével, a mely trieszti árjegyzés alapján van számítva, mindannyian budapesti árakra vonatkoznak, többnyire a fővárosi statisztikai hivatal közlései nyomán. Az angol összeállítás ettől annyiban különbözik, hogy az ottani amerikai búzaár helyett, a melyet nálunk rendszeren nem jegyeznek, a rozs árát vettem fel; ez utóbbi minálunk számot tevő árúczikk, a mi nem áll Angliára nézve. Hasonlólag az angol burgonyaárakat a bab árával helyettesítettem, mert a burgonya ára évadok szerint nagyon változik és ezért nehéz lett volna pontosan megállapítani annak átlagárát.

Összehasonlítva e gabonaczikkek londoni és budapesti jelzőszámait, azonnal látjuk, hogy azok ingadozása egyik évről a másikra feltűnően hasonló mindkét országban. Megegyezik a két jelzőszám abban is, hogy azok az első 11 éves cycloban jóval magasabbak, mint a következő két évtizedben. Időleges ingadozástól eltekintve, folyton hanyatlik a gabona ára 1873 óta. Az árminimumot 1896-ban érjük el; azóta megint emelkedő irányzat kezd túlsúlyra jutni. E hasonlóság mellett feltűnő különbség is mutatkozik, a melyet nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az első 11 évi átlagok majdnem teljesen megegyezők, természetesen azért, mert mindkettő ugyanazon átlagra vonatkozik; itt számtani okoknál fogva sem lehet lényeges az eltérés. Az 1880-ik évtől kezdve azonban állandóan magasabban állanak belföldi gabonaáraink, mint a megfelelő külföldi árak, noha az ingadozás iránya itt is hasonló; a különbség 14 és 22 százalék között fluctuál. Első pillanatra azt hihetnők, hogy e körülmény agio-ingadozásra vezethető vissza, a mely hatását belföldi árainkban is érvényesíti. De közelebbről nézve azt látjuk, hogy valutánk agioja ez idő alatt soha nem emelkedett hét százaléknál magasabbra az előbbi 11 éves átlagon felül, sőt időnkint az átlagnál jóval kisebb is volt. Ugyane tábla alsó részén jelzett vonal jelzi az agio-ingadozást a szerint, a mint az ez átlagnál kisebb vagy nagyobb, tekintet nélkül az agio fokára. Ha ezt összehasonlítjuk a két áralakulás között mutatkozó különbséggel, meggyőződünk arról, hogy azok egymással nincsenek összefüggésben. Az 1867-től 1879-ig terjedő évek

alatt ugyan gyakran előfordul az, hogy belföldi áraink aránylag alacsonyabbak a külföldieknél, midőn agionk csökken és aránylag magasabbak akkor, midőn agionk emelkedik; de ezen összefüggés egész világosan ki nem mutatható és 1880-tól kezdve teljesen eltűnik. Ha tehát nem találunk ily összefüggésre valutánk árfolyama és a két áralakulás között, az utóbbiaknál mutatkozó eltéréseket más körülményekben kell keresnünk.

Általánosan elismert tény az, hogy a szállítási díjtételek és költségek nagy befolyással vannak a gabona áralakulására. Ha már most feltételezzük azt, hogy a gabona budapesti ára függ valamelyik külföldi világpiacz, például a londoni piacz árától, ez esetben a szállítási költségek csökkenése különbözetet teremthet a két piacz előbbi árparitása között. Ha azelőtt a belföldi ár megfelelt a londoni paritásnak, levonva abból a szállítási költséget: $b = k - sz$, a szállítási költségek 50 százalékos csökkenése után lesz: $b = k - \frac{sz}{2}$. Amennyiben a külföldi ár időközben nem változott, annyiban most a belföldi ár magasabb lesz, mint volt azelőtt, esetleg néhány százalék emelkedést fog mutatni; a mennyiben a külföldi ár időközben csökkent, a belföldi ár is követni fogja e példát, de az utóbbi csökkenése csekélyebb lesz néhány százalékkal és így különbözet fog mutatkozni a százalékszámokban a belföldi árak javára. E lehetőségről a következő kimutatás fog meggyőzni, a mely a szállítási költségek és azok százalékszámait tünteti fel a trieszti kikötőből Londonba a trieszti árutőzsde jegyzései alapján. Ebből tényleg látjuk azt, hogy a szállítási költségek nagy mértékben csökkentek. Ha már most e költségeket átszámítjuk a mi súly- és pénzrendszerünkre és azt hozzáadjuk a budapesti piacz áraihoz — például a búza árához — ez összegből megállapíthatjuk, minő mértékben szerepel a szállítási költség a búza árában. Az előbb megállapított százalékszámokkal pedig kiszámíthatjuk, minő különbözet keletkezett volna a búza londoni és budapesti százalékszámában az esetben, ha azokra más körülmény nem lett volna hatással, mint a szállítási költségek csökkenése.

Évek	1867-77	1880	1885	1890	1895
1. Szállítási költség Triestből Londonba gőzösön, per angol tonna shillingben	28 ¹ / ₅	21 ¹ / ₂	19	17 ¹ / ₄	15
2. A fenti költség százaléakai .	100	76	68	61	53
3. Búza ára Bpsten per 100 kgr. frtokban	11·72	12·44	8·39	8·26	6·86
4. 1-ső tétel egyenértéke per 100 kgr. forintokban . . .	1·69	1·29	1·14	1·04	0·90
5. 3. és 4. tétel összege . . .	13·41	13·73	9·53	9·30	7·76
6. Százalékarány 5 és 4 között	12 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂	12	11 ¹ / ₄	11 ¹ / ₂
7. Százalék különbözet a búza londoni és bpesti árában 2. és 6. tétel alapján	—	2 ¹ / ₄	3 ⁴ / ₅	4 ¹ / ₃	5 ¹ / ₂
8. Valódi különbözet a buza-árak alapján	—	15	9 ³ / ₅	7 ² / ₅	12 ³ / ₅

A 7. tétel alatt foglalt százalékok jelzik a különbözetet, a melyet a szállítási költségek csökkenésével indokolhatunk.

A tényleges különbözet ennél sokkal nagyobb. Ha búza helyett a liszt árát vesszük, a 7. alatti különbözet még kisebb lesz, minthogy a liszt nagyobb értéket képvisel a búzá-nál; ellenben a többi gabonaneműeknél megfordítva nagyobb lesz e különbözet. Úgy hiszem, fölösleges mindezen arányokat részletesen feltüntetni, mert azok amúgy is hiányosak és nem felelnek meg teljesen a valóságnak. A feltüntetett egy példából is meggyőződhetünk arról, hogy a szállítási költségek csökkenése valóban enyhítette a gabonaneműek árhanyatlását a budapesti piacon a londoni árakkal szemben, akár az utóbbi helyre vittük ki gabonánkat, akár más közelebb eső piacokra, mert e csökkenés egyaránt észlelhető a tengeri és szárazföldi szállítási díjtételeknél. Egyidejűleg azonban azt is látjuk, hogy e körülmény még nem indokolja teljesen ama különbözetet, a mely e két piacz gabonaárainál 1880-tól kezdve megfigyelhető. Továbbá e körülmény nem is adja magyarázatát annak, miért mutatkozik e különbözet egyszerre 1880-ban. A szállítási költségek évről-évre fokozatosan hanyatlanak; ha ez volna

egyedüli oka e fenti jelenségnek, ennek is csak lassan, évről-évre kellene fokozódni. Így tehát a szállítási költségek csökkenésén kívül még egyéb körülmények is lehettek befolyással ez átalakulásra. Erre nézve a gabonaárak maguk fognak felvilágosítást adhatni, ha azok egyenértékét több piac jegyzései alapján összehasonlítjuk.

Vegyük a búza évi átlagárát 100 kgr.-ként a londoni, hamburgi, müncheni és budapesti piacon aranyforintra átszámítva.¹⁾ E jegyzések tudtommal szokványbúzára vonatkoznak. Annak daczára, hogy a szokványbúza minősége különböző az egyes piacokon, általános összehasonlítás czéljából, azt hiszem, egyenértékűeknek vehetjük ez árakat.

Búza ára	Londonban	Hamburgban	Münchenben (Schrann n- preise)	Budapesten
	100 kgr.-ként arany forintokban			
1867—77	11·90	11·86	11·98 (69—77)	10·20
1878—82	9·89	10·71	11·16	9·88
1883—87	7·63	8·09	9·16	7·29
1888—92	7·06	7·92	10·25	7·29
1892—97	5·60	5·84	8·60	6·50

Összehasonlítva a londoni árt a budapestivel, azt látjuk, hogy 1878 előtt 1 frt 70 krral olcsóbban jegyezték a búzát mi nálunk, mint Londonban; 1878-tól 1887-ig csekélyebb e különbség; 1888-tól kezdve mi nálunk áll magasabban a búza ára. A hamburgi ár szintén valamivel alacsonyabb a londoninál 1878 előtt; de ez évtől fogva állandóan magasabb. Még inkább áll ez a müncheni búza árára vonatkozólag, a melynél a különbség a hamburgi árral szemben is évről-évre nagyobb lesz. E hatást ugyan a német vámtarifa is előmozdította, a mely nem érintette a hamburgi piac árát. Legutóbb 1892 óta a búza bevitelénél Németországba 100 kg.-ként 1 frt 75 krt²⁾ fizetnek aranyban. A fenti árkülönbség azonban 1892—97-ig 2 frt 76 kr, tehát 1 frttal magasabb a vámnál. Hasonlólag Budapesten 1892-től kezdve nemcsak Londonnál, hanem Hamburgnál is magasabban jegyzik a búza árát. Ebből azt következtethetjük, hogy a búza maximális ára 1867-től kezdődőleg Európában dél-kelet felé vonul és az utolsó évtizedben Dél-Németországban található fel. A búza

¹⁾ 1 aranyforint = 2³ shilling = 2 márká; a budapesti ár a váltóárfolyamok után számítva.

százalékszámait tehát nemcsak azért esnek kevesebbet Budapesten mint Londonban, mert a szállítási költségek csökkentek, hanem azért is, mert évről-évre kisebb távolságra kell búzáinkat szállítanunk, hogy azt a legkedvezőbb árak mellett eladhassuk. Ugyane körülmények természetesen kihatnak a többi gabonaneműekre is, mivel azok egységárai között többé-kevésbé állandó arány létezik, a mely függ a fogyasztási kereslettől és e czikkek viszonylagos tápértékétől.

Összehasonlítva a rozs, árpa, zab, tengeri budapesti árait a londoni százalékokkal, tényleg azt tapasztaljuk, hogy azok mindannyian kisebb csökkenést mutatnak az utóbbiaknál az utolsó két évtizedben.

Egyedüli kivétel a rizs ára, a mely tudvalevőleg monarchiánkban beviteli cikk és más elbírálás alá esik, mint a többi gabonafaj; ez nemcsak kevesebbet csökkent Triesztben, mint Londonban, hanem az utolsó években az átlagáron felül is emelkedett, noha Londonban ez árú cikk hasonló árhanyatlásnak volt kitéve, mint a többiek. Ennek is megvan a maga különleges oka. Sauerbeck a londoni árt »rangúni« rizs után állapítja meg. Triesztben e minőséget 10 évvel ezelőtt nem igen jegyezték; az abban való kereskedés csak az utolsó évtizedben öltött nagy arányokat. Kénytelen voltam tehát a trieszti ár alapjául az olasz rizs árát venni, a melyben mindig nagy volt a forgalom. Mivel ez mindőségben jóval felülmúlja az előbbi, valószínűleg az utóbbinak még ma is kedvezményes ára van, a melyet a birmai versenytárs nem volt képes lenyomni. E különbség oka tehát részben a minőségre vezethető vissza. Az említett gabonafajokkal ellentétben a liszt ára aránylag nagyobb százalékcsökkenést jelez 1887 óta Budapesten, mint Londonban; rendesen a különbség nem nagy, de azért mégis feltűnő az előbbi megfigyelések után. Ezért nem is fogadhatom el azok nézetét, a kik azt állítják, hogy kiviteles gabonaárainknak egyik oka a magyar liszt kedvezményes külföldi ára. Valóságban azt tapasztaljuk, hogy lisztünket a külföldi árakhoz képest aránylag olcsóbban adjuk el ma, mint ezelőtt 20 évvel; továbbá a liszt ára kedvezhetett ugyan a búza árának, de nem a többi gabonacikkek árának, a melyek azonban hasonló tüneteket mutatnak. Ezért nem hiszem, hogy a magyar liszt ára befolyással volt a gabonaárakra Budapesten. Ha azok ma aránylag magasabbak, mint a londoni

árak, ezt az előbb említett körülményekkel indokolhatjuk, a melyek kihatottak a többi gabonacikk áralakulására.

Hogy teljesen meggyőződjünk arról, hogy a szállítás és a piacz földrajzi fekvése minő befolyással van a gabona árára, talán érdemes megfigyelni más tengerentúli országok árait; ezzel bővebb felvilágosítást kapunk arra nézve, miért oly nagy a gabona árhanyatlása Angliában, és miért nyomul az ármaximum mindinkább Közép-Európa felé.

E célra összeállítottam a gabonaárakat amerikai súly és pénzértékben Chicago, New-York, London és Calcutta városokban. Az amerikai árakat Falkner munkájából¹⁾ negyedévi jegyzések után számítottam ki. Az angol árak a Sauerbeck-féle átlagok amerikai egyenértékben. Itt rozs helyett az olcsó angol búzát vettem fel. A calcuttai adatok²⁾ búzára vonatkoznak az ottani nagykereskedelemben. Mivel az Egyesült-Államokban nem volt teljes értékű papírpénz forgalomban 1862-től 1878-ig, nem használhattam a közbeeső évtized adatait.

Évi átlag-gabonaárak :

	Chicagoban			New-Yorkban			Londonban			Calcuttában		
	amerikai bushel és centekben ³⁾											
	1860	1880	1890	1860	1880	1890	1860	1880	1890	1860	1880	1890
Búza . . .	110	108	85	138	130	90	—	150	105	97	102	74
Rozs . . .	63	74	49	84	96	57	157	131	94	—	—	—
Árpa . . .	59	78	56	78	80	66	108	98	85	—	—	—
Zab	29	29	27	42	42	34	72	68	55	—	—	—
Tengeri . .	44	37	35	73	57	43	103	76	59	—	—	—
árszázalék-átlag 1860 = 100												
Búza . . .	100	93	77	100	94	65	100	83	60	100	105	76
Rozs . . .	100	109	72	100	114	63	100	96	67	—	—	—
Árpa . . .	100	132	95	100	103	85	100	90	78	—	—	—
Zab	100	100	93	100	100	81	100	95	76	—	—	—
Tengeri . .	100	84	80	100	78	59	100	74	57	—	—	—
Átlag . .	100	105	83	100	93	72	100	87	67	—	—	—

¹⁾ Report U. S. Senate: Wholesale prices, wages and transportation. Washington, 1893. 4 kötet.

²⁾ Prices and wages in India. Calcutta, 1898.

³⁾ 1 amerikai bussel: búzánál 60 ℥, rozs és tengerinél 56 ℥, zabnál 32 ℥, árpánál 43 ℥.

Ha összehasonlítjuk e táblázat végén a gabonafajok százalékanak átlagát, azonnal meggyőződünk arról, hogy e piacok relativ áralakulása igen különböző. 1860-tól 1880-ig a londoni jelzőszám 13 százalékkal, a newyorki 2 százalékkal esik, ellenben a chicagói 5 százalékkal emelkedik. 1890-ben a londoni ár 33 százalékkal alacsonyabb; egyidejűleg a newyorki 28, a chicagói csak 17 százalékkal esik. Továbbá megfigyelhetjük azt, hogy a míg 1880-ban a százalék-különbözet nagyobb London és New-York között, mint Chicago és New-York között, addig 1890-ben e különbség nagyobb a két amerikai város között, mint New-York és London között. Az árak tehát mindhárom piacon csökkennek, de százalékokban kifejezve e csökkenés annál kisebb és annál később következik be, minél távolabb fekszik az illető piac az atlanti oczeántól nyugot felé. A londoni piac áresése, mint látjuk, nemcsak nagyobb, mint ugyanaz Közép-Európában, hanem még az amerikaiakat is meghaladja; de ellentétben az európai árakkal, a londoni árak abszolút átlaga mindig magasabb az amerikai átlagnál. Ez a mellett bizonyít, hogy nemcsak az amerikai termények ára idézte elő a londoni százalékcsökkenést, hanem azonkívül még más tényezők is hatottak az utóbbira. Világosan kitűnik az összefüggés a kettő között akkor, ha összehasonlítjuk azok különbségét a szállítási díjtételekkel, a melyek az említett statisztikai munkában szintén megtalálhatók.

Eltekintve a mellékes szállítási, raktározási és kezelési költségektől, fizettek minden bushel búza szállításáért Chicagóból New-Yorkba 1880-ban vizen $9\frac{1}{2}$ —17 centet, vasuton 12—17 centet; búzánál az árkülönbözet ugyanez évben 22 cent. 1890-ben a szállítási díjtétel vizen $5\frac{5}{8}$ — $8\frac{3}{8}$ cent, vasuton $8\frac{1}{4}$ — $9\frac{3}{4}$ cent; az árkülönbözet 5 cent. A tengeri szállítás New-Yorkból Londonba minden busbel búza után került 1880-ban $5\frac{1}{2}$ — $18\frac{1}{2}$ centbe; az árkülönbözet ugyanez évben 20 cent. 1890-ben e díjtétel $\frac{3}{8}$ — $11\frac{1}{8}$ cent; az árkülönbözet 15 cent.

1860 évre vonatkozólag nem rendelkezem hasonló adatokkal. De az akkori tarifa jellemzésére felhozom például, hogy a New-York-Central nevű vasúton egy tonna szállítása egy angol mértföldnyire került: 1860-ban 205 centbe, 1880-ban 87 centbe, 1890-ben 73 centbe. Ebből az következik, hogy a tarifareductio nagyobb volt 1880 előtt, mint az utóbbi év után.

Tényleg az árkülönbözet is sokkal nagyobb e három piacz áraiban 1860-ban, mint a következő években. Ezek után semmi kétségünk nem lehet az iránt, hogy a londoni nagy árhanatlast egyrészt az amerikai termények — főleg búza és kukorica — versenye, másrészt a szállítási költségek csökkenése idézte elő, a mely utóbbi annál inkább hat az árakra, minél távolabb fekszik az illető piacz a termelés színhelyétől.

Általánosan el van ismervé, hogy Amerikában a termelési költségek nagymérvű leszállítása, a mely a technikai eszközök tökéletesbitésével együtt jár, szintén hozzájárult ahhoz, hogy ez ország olcsó áron eladhassa gabonáját a külföldnek. De a mellett azt is látjuk, hogy ez árcsökkenés nem egyöntetű és nem is következik be mindenhol ugyanazon időben. Így például 1880-ban, midőn New-Yorkban már hanyatlik a gabonaárak átlaga, Chicagóban még emelkednek azok. Ha általánosítjuk e jelenséget, feltételezhetjük azt, hogy a távol nyugaton, például Minnesota, Dakota vagy Kalifornia államokban még ma is találunk olyan piaczokat, a hol a gabona ára ugyan alacsonyabb, mint Chicagóban, de a hol az még nem csökkent az előbbi évtizedek áraival összehasonlítva, sőt lehetséges, hogy azóta is emelkedtek, minthogy e vidékeken a vasutak kiépítése előtt egyáltalában alig volt ára a gabonának. E szerint az árcsökkenés, a melyet a londoni piaczon oly nagy mértékben észlelünk, nem egyéb *árkiegyenlítődéssnél* az amerikai continensen lévő gabonatermelő államok áraival, a melyek egyik a másik után versenyre kelnek az európai termelővel, a mióta a szállítás tökéletesbitése és a tarifa reductiója úgyszólván közelebb hozta ez államokat az európai piachoz.

Hasonlólag Calcuttában is kisebb az árhanatlas százaléka és az is később következik be, mint Londonban. Ha összehasonlíthatnók ez árakat India belsejére vonatkozó adatokkal, valószínűleg hasonló megfigyeléseket tehetnénk, mint az amerikai continensen. Itt ugyan az ezüsthém depreciatioja is megkönnyítette az indiai termelőnek a concurrentiát; e körülmény azonban nem játszhatott lényeges szerepet a gabona áralakulásában, mint azt többen állítják, mert az hasonló módon mutatkozik arany-, ezüst- és papírvalutával bíró országokban.

Ugyane jelenséget kell észlelnünk Oroszország gabonatermelő tartományaiban. E tekintetben tanulságos a következő

árösszeállítás, a mely a tomski kormányzóság területére vonatkozik.¹⁾

A tomski piacz évi átlagára:

Évek	1 pud (= 16 ³⁸ kgr.) ára kopekekben					
	rozsliszt		búzaliszt		zab	
	ár	százalék	ár	százalék	ár	százalék
1870—74	31	100	60	100	33	100
1875—79	32	103	64	107	34	103
1880—84	58	187	86	143	43	130
1885—89	60	194	83	148	44	133

Ez adatokból kitűnik az, hogy a rozsliszt, búzaliszt és zab ára tetemesen emelkedett e 20 esztendő alatt. Tekintetbe kell ugyan vennünk, hogy ugyanezen idő alatt az orosz papirrubel értéke csökkent és pedig körülbelül 28 százalékkal. E csökkenés valószínűleg szintén emelte a gabona árát Oroszországban; de a tomski piacz ára ennél jóval nagyobb emelkedést jelez, úgy hogy azt csak részben indokolhatjuk az utóbbi körülménnyel. Egyidejűleg a tomski ár sokkal alacsonyabb a megfelelő európai paritásnál. Átszámítva ez adatokat, 100 kg. súlyra és aranyforintra megfelel:

a búzaliszt évi átlagára 1885—89-ig Tomskban 5 frt 90 kr. aranyban; Budapesten 12 frt 70 kr. aranyban;

a zab évi átlagára 1885—89-ig Tomskban 2 frt 95 kr. aranyban; Budapesten 4 frt 90 kr. aranyban.

Ebből következtethetjük, hogy a tomski áremelkedés elsősorban a kereskedelmi kör folytonos terjedésével függ össze, a mely kiegyenliteni törekszik az árak között lévő nagy különbözetet.

A szibériai vasút kiépítése előreláthatólag nagy hatással lesz Szibéria áralakulására és termelésére, a mi ismét vissza fog hatni Európa viszonyaira. E vasút építése óta még nagyobb arányokat öltött Tomskban az áremelkedés; a gabonaszállítás pedig annyira fokozódott, hogy az új vasút helyenként nem volt képes lebonyolítani a forgalmat. Nemcsak meg kellett

¹⁾ Romanov, Das Gouvernement Tomsk. Ins Deutsche übertragen von F. Thiess. Petermann's Mitteilungen 1899. Heft III.

szaporítani a közlekedő vonatok számát, hanem már most is egyes vonalak átépítésének kérdésével foglalkoznak, hogy a fokozódó kereskedelmi igényeknek megfelelhessenek. A jövőben mindez még nagyobb arányokat ölthet és valószínűleg hasonló módon fog visszahatni az egyes vidékek áráira, mint láttuk azt az elmúlt 30 év alatt az amerikai continensen.

Ha kiterjesztenők ez összehasonlítást Európa, Ázsia és Amerika valamennyi számottevő piaczára, talán lehetséges volna ebből következtetéseket levonni arra nézve, meddig terjed egyik vagy másik termelési központ befolyásának határa, miként egyenlítődnek ki az árak egyik vagy másik évben a termési conjuncturák arányaihoz mérten és mennyiben befolyásolja azokat az egyes államok tarifa- és vámpolitikája. De ez nem képezi jelenlegi feladatomban tárgyát. Csak általánosságban akartam jelezni, minő különböző módon változik a gabona ára és annak százalékszámát a világ egyes pontjain. A londoni áresés tehát korántsem általános jelenség. E jelző számokból nem szabad levonnunk általános következtetéseket, hanem azt speciális angol jelenségnek kell tekintenünk, a melynek oka egyrészt Anglia szabad kereskedelmében, másrészt földrajzi fekvésében és kitűnő s olcsó szállítási viszonyaiban keresendő. Mivel mi szállítási tarifa tekintetében középúton vagyunk Amerika és Oroszország között, Közép-Európa és saját monarchiánk áralakulása többé-kevésbé eltér az előbbitől, noha nagyjában az árfluctuatio évről-évre hasonló irányban halad.

Ha azonban a londoni és budapesti árkülönbözet tényezőit keressük, nem mellőzhetjük a felhozott tényeken kívül ama kérdést sem, minő befolyással van erre a monarchia vámpolitikája, a mely tudvalevőleg megváltozott e harmincz év lefolyása alatt. A rizs kivételével az összes gabonaczikkek vámmentesek voltak 1881-ig. Ez utóbbiakra 1882-ben vetettek ki vámot és pedig métermázsánként búza és bab után 50 krajczárt aranyban, liszt után 1 forint 50 krajczárt, a többi gabonaczikkek után 25 krajczárt. 1887-ben felemelték e tételeket búza és rozs után 1 forint 50 krajczárra, liszt után 3 forint 75 krajczárra, árpa és zab után 75 krajczárra, tengeri után 50 krajczárra. E mellett voltak ugyan őrlési és más kedvezmények, de ezek alig lehettek nagy befolyással az árakra. Minthogy ez idő alatt Angliában e cikkek vámmentesek, azt hihetnők, hogy e vámok megdrágították a budapesti ára-

kat a londonival szemben különösen azon években, midőn a vámtarifa érvényre jutott; ha azonban összehasonlítjuk ez évek százalékait, azt látjuk, hogy ez években nem fokozódik a különbség e két piacz árainál. Úgy 1882-ben, mint 1887-ben körülbelül ugyanannyi a különbség, mint volt a megelőző évben. E szerint a monarchia új tarifája közvetlenül nem hatott az árakra, daczára annak, hogy a vámtétel, viszonyítva például a búza akkori árához, aranyban megfelelt volna 1882-ben ötszázalékos, 1887-ben 23 százalékos áremelkedésnek. Ezt természetesen fogjuk találni, ha figyelembe vesszük a monarchia külkereskedelmi viszonyait.

Rizs kivételével e czikkeken rendesen exporttöbblete van monarchiánknak. Ilyenkor a belföldi ár megfelel, mint láttuk, az irányadó külföldi piacz árának, levonva abból a szállítási költséget. A vám tehát nem juthat érvényre. Gyakran előfordul azonban amaz eset is, hogy monarchiánknak rossz termés következtében nincsen kiviteli többlete, hanem ellenkezőleg külföldi gabona behozatalára szorul. Ezzel teljesen megváltozik a helyzet és egyszersmind az áralakulás. Ekkor is követni fogja a belföldi piacz a külföldi árt, de kénytelen lesz ahhoz hozzáadni a beviteli költséget. Ha a belföldi és külföldi árakat, a szállítási költséget és vámot a kezdőbetűkkel jelöljük meg, a következő számtani képletet állíthatjuk fel:

$$\begin{array}{rcl}
 \text{Kiviteli többletnél:} & . . . & b_1 = k \quad - \text{sz} \\
 \text{Beviteli többletnél:} & . . . & b_2 = k \quad + \text{sz} + v \\
 \hline
 \text{Különbség:} & . . & b_2 - b_1 = 2\text{sz} + v
 \end{array}$$

Ilyen években tehát hirtelen emelkedhetnek áraink a szállítási költségek kétszeres összegével és azonkívül a vámvétel összegével. A szállítási költségek aránya különböző lehet a szerint, a milyen nagy tényleges gabonaszükségletünk és a milyen távolságról kell azt az adott viszonyok mellett külföldről beszereznünk. Ezzel együtt természetesen nagy különbség keletkezik a londoni és budapesti ár jelzőszámai között. Mint előbb láttuk, ez utóbbi 1880-ban egyszerre 14 százalék. Ha kézhez vesszük a monarchia külkereskedelmi adatait, azt látjuk, hogy

1878-ban 3,800.000 métermázsa gabonával,
 1879-ben 3,400.000 » »

vittünk ki többet, mint a mennyit behoztunk. Ellenben a következő években kiviteli nagy fölösleg helyett

1880-ban 1.000.000 métermázsával több bevitel,

1881-ben 800.000 métermázsá kiviteli többlet

mutatkozik. Ez teljesen indokolja a hirtelen áremelkedésünket 1880-ban. 1882 és 1883-ban megint több gabonát vittünk ki és valóban az árkülönbözet is visszamegy 11 százalékra 1883-ban. 1884 és 1885-ben elenyésző csekély a gabonakiviteli többlet (300.000, illetőleg 400.000 métermázsá) és ez években tényleg megint fokozódik a különbség (22 és 16 százalék).

Valószínűleg az új vámtétel hatása is érvényesül ez árakban. 1886-tól kezdve 1893-ig állandóan nagy mennyiségben exportáltunk gabonát külföldre. Ez évek alatt a különbség nem is lesz nagyobb, hanem kivételesen kedvező kiviteli viszonyok mellett, mint például

1888-ban 9,300.000 métermázsá kiviteli többlet,

1889-ben 6,900.000 métermázsá kiviteli többlet,

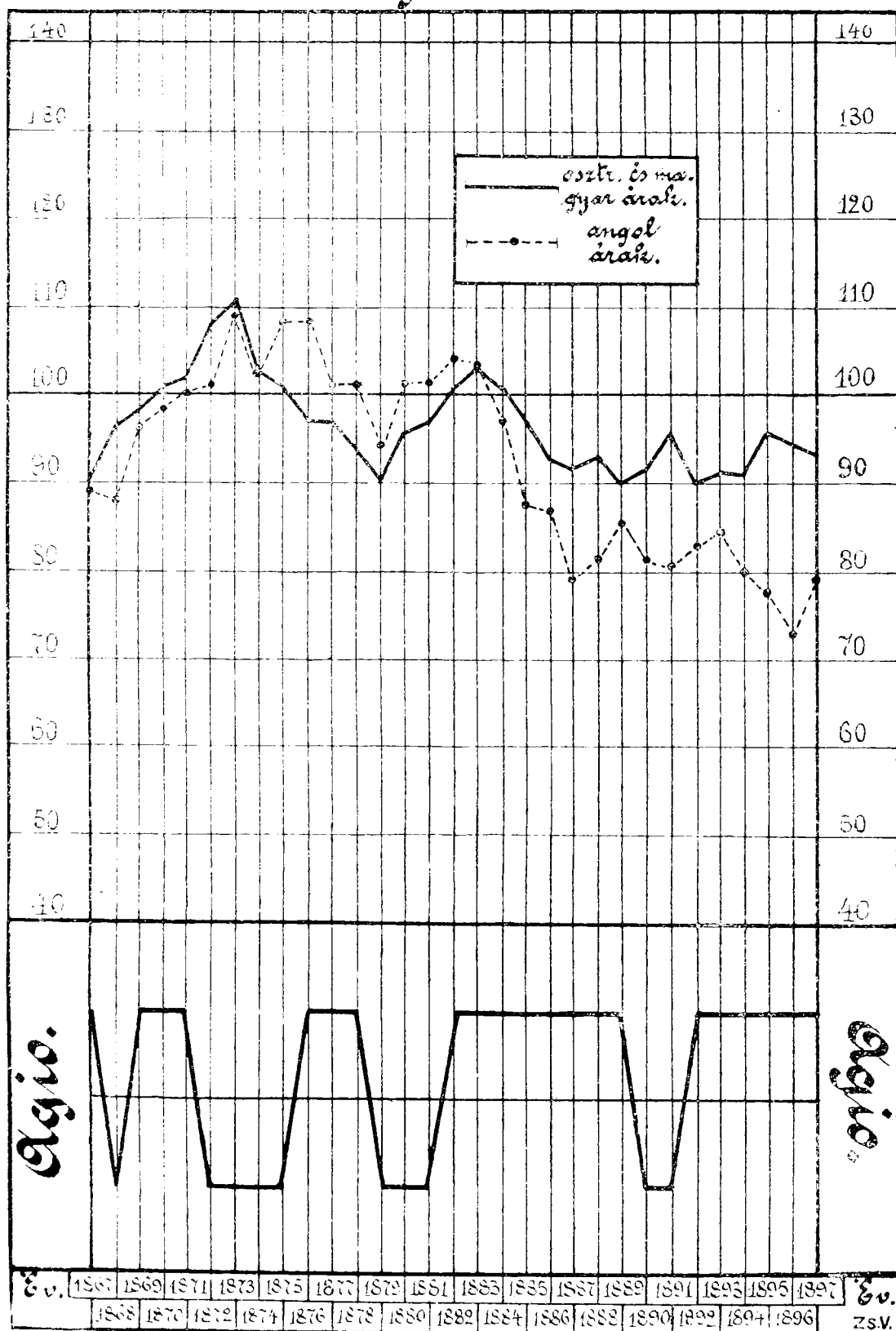
tetemesen csökkent dacára annak, hogy 1887-ben felemelték a gabonavámokat. 1894-től kezdve ismét kedvezőtlen mezőgazdasági évek következnek csekély kiviteli többlettel és ez években a különbség is egyre nagyobb lesz (18—22 százalék). Ha az összehasonlításnál naptári évek helyett mezőgazdasági évek után számítjuk úgy a külkereskedelmi adatokat, mint az árátlagokat, valószínűleg még feltűnőbb a megegyezés. De a fenti adatokból is kitűnik az, hogy belföldi áraink és gabona-exportunk között benső összefüggés létezik; továbbá kitűnik az, hogy a gabonavámok nincsenek máskor hatással belföldi árainkra, mint akkor, midőn termésünk rossz és külföldi importra szorulunk. Minálunk tehát a vám csak akkor hat, a midőn a gabona ára különben is magas a szállítási költségek következtében. E körülmény kedvezhet ugyan egyik-másik nagy termelőnek, de kevésbé kedvez a kis gazdának, a kinek rossz termés mellett alig van eladó gabonája és még kevésbé kedvező a fogyasztó közönség nagy számára nézve, a kinek a vám megnehezíti a különben is drága élelmi czikkek megszerzését. Hogy érdemes-e fentartani ily viszonyok mellett a gabonavámost ott, a hol a vám hatása nélkül is aránylag magasabbak az árak, mint a világ legtöbb piacán, e kérdésre általános gazdasági szempontból könnyű megadni a

tagadó választ. Ettől eltekintve ez összehasonlítás érdekes azért, mert ezáltal a harmadik tényezőre találtunk, a mely felhozható a londoni és budapesti árkülönbözet indokolására.

Akkor tehát, midőn hirtelen különbszet mutatkozik a két piac jelzőszámaiban, azt első sorban a monarchia termési és kiviteli viszonyaival és az azzal összefüggő különleges áralakulással kell indokolnunk, a mely a londoni piac árait egyáltalában nem érinti. A midőn azonban a különbszet állandó jellegű és lassan keletkezik, azt másod sorban a szállítási költségek csökkenésével és az európai ármaximum közeledésével kell kimagyaráznunk, a mely mint fentebb láttuk, teljesen megegyezik mindama jelenségekkel, a melyeket a világ különböző piaczaín észlelhetünk. Azonkívül Angliában is lehetnek különleges tényezők befolyással az áralakulásra. Nehéz volna e tényezők hatását egymástól elválasztani és számokban megállapítani. Együttvéve, azt hiszem, teljesen megadják a kívánt magyarázatot, a melylyel indokolhatjuk a gabonaneműek viszonylagos árainál mutatkozó eltéréseket úgy Angliában, mint a monarchiában.

Az állati termények csoportjában, a melynek jelzőszámait a mellékelt II-ik számú tábla tünteti fel, össze vannak foglalva marha, birka és disznóhús, szalonna és vaj árai. Saját összeállításomnál nem követhettem egészen az angol mintát. Sauerbeck a marha- és birkahús-áraknál megkülönbözteti az elsőrendű árut a középminőségűtől és mindegyiket külön felveszi az átlagba. Ily módon hét árjegyzés után számítja ki a jelzőszámokat. Kellő adatok hiányában e megkülönböztetést monarchiánk árainál meg nem tehettem. Nem is állott rendelkezésemre más adat, mint a bécsi marhavásári (sct.-marxi) árak, a melyeket 1867 óta közzétesznek Bécs város évkönyveiben havi minimum és maximum árjegyzések alakjában. Az átlagár megállapítására kénytelen voltam ezek évi középértékét kiszámítani, noha ez kevésbé helyes számítási módszer, mint a minőségi árak megállapítása. Budapesti adatokat egyáltalában nem használhattam, mert e piacon 1887-ik évig vágósúlyban jegyezték az árakat, ez időtől kezdve élősúlyban; az átszámítás pedig egyik módról a másikra igen nehéz és nem is szolgáltat eléggé megbízható eredményt. A célból, hogy kiegészítsem e cikkek számát az angol adatok mintájára, felvettem még a bécsi vásári árak alapján a borjúhús

Állati termények jelzőszáma,
 [marha, birka és disznóhús, szalonna, vaj]
 az osztrák-magyar monarchiában és Angliában.
 Átlag 1867-77=100 II. Tábla.

árát és a bárányok árát páronkint. A szalonna árát hasonlólag bécsi nagykereskedelmi árakból állítottam össze. A vaj árát a trieszti árútőzsde jegyzései után számítottam, mert erre nézve máshol nem találhattam folytatólagos adatokat; azt hiszem, ezek sem feltétlenül megbízhatók.

A jelzett módon számított átlagok összehasonlításánál mindenekelőtt szembeötlik az, hogy az áringadozás a monarchiában és Angliában évről-évre meglehetősen hasonló irányt követ. Különösen áll ez az 1887 évig terjedő 20 évre vonatkozólag, a midőn az 1875-iki év kivételével minden évben egyszerre emelkednek és csökkennek az árak mindkét országban. Ez feltűnő jelenség oly árúczikkeknél, a melyek piaczi köre és ezzel együtt árhatára jóval korlátozottabb, mint más könnyen szállítható árúczikkeknél. Alig feltételezhető, hogy a londoni és bécsi áralakulás közvetlen hatással van egymásra; inkább valószínű, hogy francia- és németországi exportunk kapcsán a monarchiában is érvényesül a világpiacz conjuncturáinak hatása, a melyek hasonlólag befolyásolják a londoni piacz árait. Az 1887-ik évtől kezdve e fluctuatio különböző irányt követ. Ekkor is ugyan hasonló az ármozgalom mindkét országban, de ez nem áll be egy és ugyanazon évben, hanem 2—3 évi különbséggel. Vajjon ez csak véletlen játéka vagy sajátos climatikus és kereskedelmi viszonyok periodikus ismétlődése, azt alig lehet megállapítani ily rövid időre terjedő adatok alapján. De még ezen kivétel is a mellett szól, hogy az árfluctuatio mindkét országban lehetőleg hasonló irányban törekszik haladni.

Ezek után e jelzőszámok *abszolút magasságát* vehetjük szemügyre. Mindkét országban emelkednek az árak 1873-ig és azóta egyes évek kivételével többé-kevésbbé hanyatlanak. E tekintetben különbség van a monarchia és Anglia áralakulása között. Az előbbi árak aránylag magasabbak 1867-től 1873-ig, és megfordítva alacsonyabbak 1874—1883-ig, mint az angol árak; e különbséget kiegyenlítődik ily módon a jelzett 16 év átlagában és nem is olyan nagy, hogy az különös tényezők hatása mellett bizonyíthatna. Ellenben 1884-től kezdve állandóan jóval magasabb a bécsi átlag, mint az angol jelzőszám. E jelenség nem állhat összefüggésben valutánk agiójával, mert az utóbbi, mint látjuk a táblán, emelkedik akkor is, midőn a különbség nagy avagy kicsiny és meg-

fordítva csökken, teljesen függetlenül a különbözet nagyságától. Általában valutánk értéke, úgy látszik, nem gyakorol határozott befolyást a húsneműek belföldi áralakulására se 1884 óta, se ezen időszak előtt. Hasonlólag vámtarifáknak sem tulajdoníthatunk ilyen hatást, mert az utóbbi módosítása nem hat vissza az árakra. E czikkek ugyan vámkötelesek voltak az egész idő alatt, de 1882-ben felemelték a vámtételeket az előbbi összeg 2—3-szoros értékére. Ennek daczára se ez évben, se a következőben nem látunk számottevő különbözetet a két piac áralakulásában; ilyen csak 1884-től kezdve mutatkozik és azóta is folyton változik, függetlenül a vámtételek összegétől. Talán inkább kereshetjük ennek magyarázatát egyes árúczikkek különleges áralakulásában.

Ha az árúczikkek százalékait egyenkint hasonlítjuk össze, azt látjuk, hogy a disznóhús és szalonna bécsi árszázalékai 1884 óta többé-kevésbé megfelelnek az angol számoknak. Ellenben marha- és birkahús, továbbá a vaj osztrák számai nemcsak magasabbak az angol százalékoknál, hanem igen gyakran magasabbak az első 11 év átlagánál, a mely százalékszámításunk alapjául szolgál. E czikkeknél tehát az utolsó évtizedben árcsökkenés helyett áremelkedést tapasztalunk a bécsi és trieszti piacon. Minthogy Angliában egyidejűleg e czikkek ára körülbelül hasonló mértékben csökken, mint a disznóhús és szalonna ára, ennek folytán az előbb említett kivételes áralakulás Ausztriában tetemesen emeli az ország áratlagát az angol átlaggal szemben. Általában tehát az állati termények áralakulása jóval egyöntetűbb Angliában, mint Ausztriában, a hol például 1897-ben a marhahús százaléka 117, a vajé 111, ellenben a szalonna és disznóhús árszázaléka 81. Lehetséges, hogy az angol árak egyöntetűsége Amerika versenyével áll összefüggésben, a mely ott kiterjed az összes állati terményekre, a míg a monarchiában a vám és nagyobb távolság mellett e verseny csak a könnyen szállítható szalonna és ezzel közvetve a disznóhús árcsökkenésében nyilvánul, de a többi czikkek árait nem érinti. Elképzelhető még azon körülmény is, hogy a szállítási költségek csökkenése szintén mérsékelte a bécsi árak esését; e czikkekben is rendszeren kiviteli többlete van a monarchiának. A szállítási költségek tehát itt épp oly hatással lehetnek az áralakulásra, mint észleltük azt a gabonaczikkek csoportjánál. Végre ama kö-

rülményről sem szabad megfeledkeznünk, hogy a bécsi húsárakat, ellentétben az angol minőségi árakkal, minimum és maximum jegyzések után számítottuk. Ha az állattenyésztés fejlődésével a hús minősége megjavul, ez nyilvánulni fog az áratlagban is, a melynek középértéke emelkedik függetlenül az árképződés különbeni irányától. E téren pedig kétségtelenül nagy haladás volt észlelhető az utolsó hús év alatt.

Mindez együttvéve talán eléggé indokolja a különbözetet, a mely 1884 óta Anglia és a monarchia áralakulásában mutatkozik. Egyszersmind meggyőződhattunk arról, hogy az nem áll összefüggésben se valutánk agiojával, se a monarchia vámpolitikájával. E mellett az évi árfluctuáció hasonlatossága bizonyítékul szolgálhat arra nézve, hogy ez adatok mégis felhasználhatók a monarchia áratlagának megállapítására.

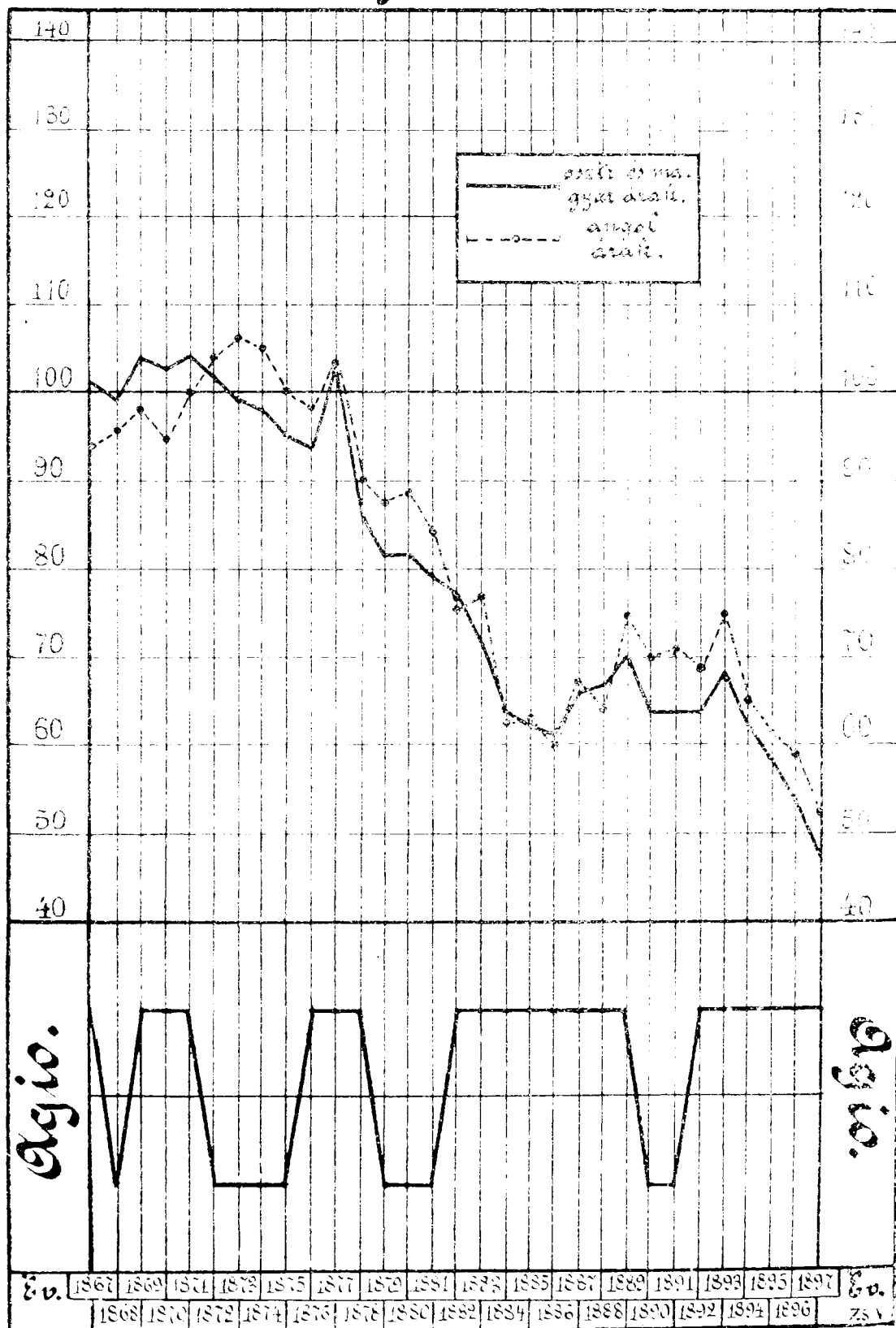
A gyarmati cikkek csoportjában az angol minta után a cukor-, kávé- és theaárak vannak összefoglalva. A czukornál Sauerbeck megkülönbözteti a nádcukrot a répaczukortól és azokat egyenkint felveszi az átlagba. Minálunk a cukorár megállapítása némi nehézséggel jár. Tudvalevőleg a monarchiában finomított cukor után 11 frt adót és külföldi cukor után hasonló összegű vámot fizetünk; ellenben ha belföldi cukrot viszünk külföldre, ezért kiviteli jutalomban részesülünk. E praemium öt millió frt, sőt 1896. augusztus 1-től kezdve kilencz millió frt az egész vámterületen; ez összeg 1888 óta contingentálva lesz a gyárosok között. 1888 előtt az adó volt contingentálva és a kivitel után adórestitutiónak volt helye. Ilyen viszonyok mellett nehéz megállapítani a cukor belföldi árát. Tapasztalati tény ugyan az, hogy cukoráraink követik a külföldi árakat, de e mellett az adóösszeg is fontos szerepet játszik; ennek összegét 1888 előtt nem lehet pontosan kiszámítani. Összehasonlításra azonban csakis oly árakat használhatunk, a melyek nemcsak vámmentesek, hanem egyszersmind függetlenek az adórestitutio és praemium esélyeitől. E kelléket megtaláljuk a trieszti szabad kikötőben jegyzett áraknál. Ezért számítottam azokat a trieszti árútőzsde jegyzései alapján. E jelentésben nádcukorárak elő nem fordulnak. A répaczukornál is csak egy minőségre találtam, a melyet folytagosan jegyeztek 1867-től kezdve mai napig. Hogy az angol mintát mégis lehetőleg utánozzam, e minőséget kétszer vettem számításba az átlagnál. Theaárakra vonatkozó megbízható

adatokat nem állithattam össze; a trieszti tőzsde minimum és maximum árakat jegyez, tekintet nélkül a cikk minőségére, a melyekből még átlagot sem állapíthatunk meg, minthogy a szélsőségek igen nagyok. Hasonlólag a monarchia vámhivatalának becslése sem vonatkozik határozott minőségre és különben is az adatok a korábbi években teljesen megbízhatatlanok. Sauerbeck a thea árát egyrészt a londoni piacra, másrészt az angol vámhivatal becslése után állítja össze és ebből számítja ki annak átlagszázalékát. A londoni piacra mi reánk nézve is mérvadó. Midőn pontos belföldi adatok után kutattam, a londoni árakra utaltak, a melyek kereskedőinknek zsinórmértékül szolgálnak. Ez után és a londoni váltóárfolyamok alapján körülbelül kiszámíthattam volna a megfelelő belföldi árt, de ez utóbbi meg nem felelt volna az angol átlagnak, a melynél a beviteli érték szintén szerepel. Erre való tekintettel jobbnak véltem az angol átlagot változatlanul felvenni adataink közé, tekintet nélkül az esetleges agió-fluctuációra, a mely kétségtelenül szintén szerepet játszik a belföldi áralakulásnál. A kávéárakat trieszti árakból és pedig két minőség átlagából állítottam össze, minthogy az angol árak hasonlólag ily átlagszámításon alapulnak.

Összehasonlítva e cikkek jelzőszámát az angol árakkal, azonnal látjuk, hogy az árfluctuatio majdnem azonos Angliában és a monarchiában. A hol egyik-másik évben eltérés mutatkozik, azt kétségtelenül valutánk agioja okozza, a melynek ingadozása szintén hasonló módon változik. Ellentétben az előbbi két csoporttal, a melyeknél e tekintetben összefüggésre nem találtunk, itt határozottan megfigyelhetjük azt, hogy oly években, midőn agionk csökken, az árúczikkek árátlaga is aránylag alacsonyabb a monarchiában, mint a külföldön; megfordítva oly években, midőn agionk növekszik, belföldi átlagunk vagy megfelel a külföldinek, vagy magasabb amannál.

Valutánk értéke tehát fordított arányban van e cikkek belföldi árával. Csak 1889 óta mutatkozik állandó különbség belföldi áraink hátrányára, a melynek oka megváltozott cukoradó-rendszerünkben keresendő. A míg ez év előtt a londoni és trieszti árszázalék körülbelül hasonló volt, addig 1889—97-ig az angol százalék átlagban 55, a trieszti 43 százalék. Az új adórendszer hatása tehát abban nyilvánult, hogy a cukor ára

Sziamati érzékek jelzőszáma,
[cukor, kávé, tea,]
 az osztrák-magyar monarchiában és Angliában.
Átlag 1867-77 = 100 III. Tábla.

a monarchiában hirtelen csökkent. Ez igen természetes jelenség, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a jelenlegi nyílt kiviteli praemium kisebb, mint volt a rejtett jutalom adórestitúció alakjában 1889 előtt. Az exporteur kisebb jutalmat kapván a monarchiában, kénytelen e különbözet értékét a termelőnek leszámítani, hogy a cukrot az előbbi haszon mellett külföldön eladhassa; e leszámítás a trieszti árak viszonylagos árcsökkenésében nyilvánul, a mi egyszersmind leszállítja a jelzőszámok átlagát. Máskülönben, mint láttuk, az árfluctuáció megegyező mindkét országban, a mennyiben azt minálunk valutánk érték-ingadozása némileg nem módosítja.

*Az ásványcikkek*nél a vas (nyers és öntött), réz, ólom, ón, kőszén és barnaszén árai vannak csoportosítva. Itt is ama nehézséggel állunk szemben, hogy a monarchiára vonatkozó megbízható nagykereskedelmi árakat nem igen találunk. Általánosságban elismerik ugyan azt, hogy eltekintve a szállítási költségektől és az esetleges vámtételektől, e cikkek követelik a külföldi áralakulást, de folytatólagos árakat máshol nem találtam, mint az osztrák statisztika és a földművelési miniszterium évkönyveiben, noha ezek nem tényleges piaczi, hanem eszményi árak. A bányatársulatok tudvalevőleg kötelesek évente bejelenteni a termelt ásványmennyiséget és azon összeget, a melyen terményeiket értékesítették. Ez adatokat hivatalból összeállítják és kiszámítják azokból osztás útján azon átlagárt, a melyen e termények elkelték. Efféle árszámítás Ausztria egész területére vonatkozik és közvetlenül össze nem hasonlítható az angol piaczi árral, a mint azt Sauerbeck számítja. Ez előbbieknél egyes vidékek szerint különböző szerepet játszik a közlekedési eszközök fejlődése, a vasutak tarifa-rendszere, stb., és azok hatása másképp nyilvánulhat ez átlagban, mint egyik vagy másik piaczi árban. Ezért korlátoznunk kell az átlag körét. Az említett évkönyvekben megtaláljuk az ausztriai tartományokra vonatkozó adatokat is. Csehország ásványtermelése nagyobb volt az elmúlt 30 év alatt, mint a többi tartományoké; ugyanez közel fekszik a határos német ipari központokhoz és már régebben bir kifejlett közlekedési eszközökkel.

Legjobban véltem tehát felhasználhatni a csehországi ásványtermelésre vonatkozó árakat, mint olyanokat, a melyek jellemzők a monarchiában e cikkek áralakulására nézve.

A rézáratokat kivételesen salzburgi árak után számítom, mert máshol Ausztriában alig van réztermelés.

A IV-ik táblán feltüntetett osztrák átlag megint elég jól megegyezik az angol áralakulás általános irányával, dacára annak, hogy a számítási módszer különböző. Különösen áll ez az évi fluctuációra nézve, a mint azt az előbbi cikkekben is tapasztaltuk. Kivételesen magasak az ásványárak Angliában 1872—1874-ig; hogy Csehországban ez években aránylag alacsonyak az árak, azt indokolhatjuk részben a kivételesen kedvező váltóárfolyamokkal, részben pedig kivételes termelési conjuncturákkal Angliában. Más években nem is mutatkozik ily lényeges eltérés; de az előbbi évek kivételesen magas ára annyira emeli az első 11 éves átlagot Angliában, hogy ott a következő két évtizedben aránylag nagyobb a százalécsökkenés, mint Ausztriában. Lehetséges, hogy ezenkívül vámtarifánk és kartellviszonyaink is hozzájárultak ahhoz, hogy belföldi ásványáraink magasabbak, mint a külföldiek. Különösen feltűnő a különbség a kőszén abszolút áránál, a mely az első évtizedben majdnem háromszor oly nagy, mint az angol ár; hasonlólag ennek százaléka is magasabb az utolsó években, mint ugyanaz Angliában. Sauerbeck összeállításában nem szerepel a barnaszén, a mely a monarchiában fontos kiviteli cikk; ez utóbbi ára pedig jóval magasabb 1891 óta, mint volt az első 11 év alatt. Mindez együttvéve mérsékli az osztrák jelzőszámok csökkenését. Ha tekintettel vagyunk még az árösszeállítás előbb jelzett módszerére, talán eléggé indokoltuk az eltérést, a mely a két ország áralakulásában észlelhető. Ily viszonyok mellett nem mutathatunk ki határozott összefüggést az agio és az árak között, noha egyes években előfordul az, hogy agio-csökkenés árcsökkenéssel egyidejűleg mutatkozik. De azért el kell ismernünk, hogy az árak mindkét országban többé-kevésbbé hasonló irányt követnek és hogy jobb adatok hiányában összehasonlíthatjuk azokat egymással.

A *szöveczkek csoportjánál* az amerikai és indiai pamut-, kender- és selyemárakat bécsi jegyzések alapján számítottam. Az egynyíretű és kétnyíretű gypjúnál a budapesti vásári árakat vettem alapul. Jutaárakat sehol nem találván, a londoni árakat számítottam át papírpénzértékünkre a váltóárfolyamok után. A lenáraknál vámstatisztikánk beviteli árait használtam fel

1874-től kezdve, mert máshol nem találtam folytatólagos adatokat; úgy hiszem, ez utóbbiak sem teljesen megbízhatók.

A mellékelt V. számú táblán a viszonylagos árfluctuatio elég jól megegyezik az angol áringadozással. 1877. előtt valamivel magasabb az átlag minálunk akkor, midőn agionk magas és kisebb akkor, midőn agionk csökken. 1877-től kezdve állandóan magasabb az átlag minálunk; e különbség változik 2 és 12 százalék között és pedig nagyobb akkor, midőn agionk magas, kisebb, midőn agionk csekély. Tehát az agio mindig emeli belföldi árainkat. Tekintve azt, hogy az árúczikkekből rendszeren importtöbbletünk van, igen természetes, ha kedvezőtlen váltóárfolyamok mellett aránylag drágábban kell a külföldi árút megfizetni, mint kedvező váltóárfolyamok mellett. E körülmény megmagyarázza azt, miért különbözik az árfluctuatio a két országban, de nem indokolja az állandó különbséget, a mely 1877. óta mindig mutatkozik. Itt a szállítási költségek csökkenését sem hozhatjuk fel indokul, mert ha azok csökkennek, a bevitelért is aránylag kevesebbet fizetünk; ez esetben tehát belföldi árainkban megfordítva nagyobb csökkenést kellene észlelnünk, mint az angol árakban. A vám-tarifa szintén fel nem hozható indokul, mert e czikkek után nem fizetünk vámot. Ha azokat egyenkint hasonlítjuk össze a két piacon, azt tapasztaljuk, hogy lényegtelen a különbség a kétrendbeli pamut, juta, angol és magyar gyapjú és a selyem áránál, ellenben nagy az eltérés a kender és az ausztráliai gyapjú áránál. Sauerbeck két kenderminőséget különböztet meg és azok átlagát veszi fel e csoportba: az egyik az orosz, a másik a manilai kender; mindkettőnél, de különösen az utóbbi áránál feltűnő nagy a százalékkülönbség a magyar kenderrel szemben.

Például 1895-ben a manilai kender árszázaléka 45%, a magyar kenderé 98%. Hasonlólag londoni jegyzések szerint az ausztráliai gyapjú 1895-ben 56 százalék, budapesti árak után a magyar egynyiretű gyapjú 85 százalék. Se az előbbi, se az utóbbi külföldi árúczikket nem jegyzik a bécsi vagy a trieszti piacon és azok itteni értékét meg nem állapíthattam. Nyilvánvaló tehát, hogy Angliában a tengerentúli országok versenye idézi elő e czikkek nagy árcsökkenését. Minthogy ezeket minálunk megfelelő belföldi árúczikkekkel helyettesíttem, a melyekre ez árcsökkenés ki nem terjed, ez eltérés

Szövőcikkék jelzőszáma,
(amerikai és indiai pamut, len, kender, juta, egy- és kétfajretű gyapjú, selyem) az osztrák-magyar monarchiában és Angliában.
Átlag 1867-77 = 100 V. Tábla.

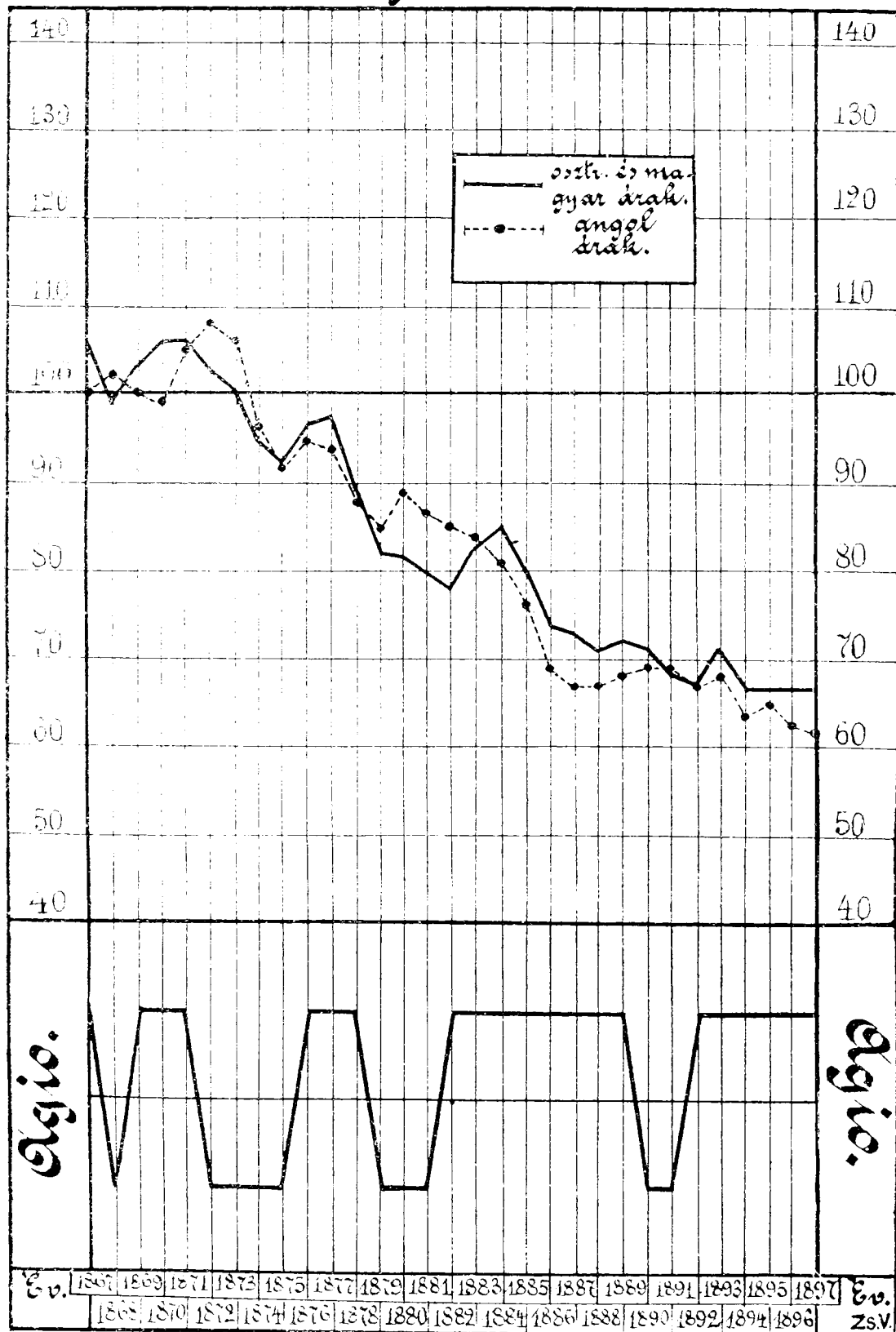

emeli a jelzőszámok átlagát minálunk Anglia rovására. Ha rendelkeznék ily adatokkal, valószínűleg ez átlag teljesen meg egyezne az angol árakkal.

A vegyes cikkek csoportjánál majdnem teljesen sikerült utánoznom az angol mintát. E csoportban egybefoglaltam irha, bőr, faggyú, oliva- és pálmaolaj, repczemag és repczeolaj, petroleum, szóda, hamúzsir, indigó és tűzifa árait. Az angol összeállítás csak annyiban tér el ettől, hogy a repczeárak helyett lenmag és lenolaj árait használja fel; ez utóbbiakra nézve nem találtam alkalmas áradatokat. A tűzifa kivételével e cikkek közül rendesen importtöbblete van a monarchia kereskedelmének. Ezek áralakulására nézve tehát teljesen mérvadó a külföldi ár. Tényleg a mellékelt táblán nem mutatkozik lényeges különbözet az árak átlagánál sem. 1873-tól kezdve majdnem mindig hanyatlanak az árak. A hol mégis mutatkozik némi eltérés, ott kivétel nélkül alacsonyabbak az árak saját monarchiánkban akkor, midőn a váltó-árfolyamok mi-reánk nézve kedvezők, magasabbak akkor, midőn agionk emelkedik. A mondottak után, azt hiszem, e jelenség nem is igényel további magyarázatot.

Ez összehasonlítások kapcsán meggyőződhattunk arról, hogy igen nehéz különböző országokra nézve teljesen megfelelő és egyenértékű áradatokat találni. A nyert átlagok ugyan elég jól megegyeznek egymással különösen az évi áringadozás tekintetében, a mely úgylátszik, mindenütt hasonló irányt követ. Ha a százalékszámok magassága eltérő, a mi az élelmi cikkek árainál tűnik fel legjobban, e körülmény, mint láttuk, nemcsak a számítási módszer különbségében leli magyarázatát, hanem abban is, hogy ez évek alatt az egyes árucikkek gazdasági conjuncturái megváltoznak és pedig különféle módon ez országok különleges termési és kereskedelmi viszonyainak megfelelőleg. Ez eltérés természetesen a jelzőszámok összesített átlagában is kifejezésre fog jutni. Azért erre kellő figyelmet kell fordítanunk, mielőtt az utóbbiból levonjuk az általános következtetéseket ama tényezőkre nézve, a melyek a nemzetközi pénzviszonyokra és papírvalutánk értékingadozására befolyással vannak.

Egyes cikkek jelzörszáma,
 (firfa, bőr, faggyú, oliva és pálmáolaj, reperiemag és reperi-
 olaj, petroléum, szóda, hamuszórt, indigo, tűzifaj) az osztrák-
 magyar monarchiában és Angliában.
Átlag 1861-77 = 100 VI. Tábla.

45 árucikk jelzőszáma csoportokban az Osztrák-Magyar monarchiában és Angliában.

Átlag 1867—77 = 100.

Évek	Gabona-neműek		Állati termények		Gyarmati czikkek		Ásványok		Szövő czikkek		Vegyes czikkek		£ 10 bécsi váltó-árfolyam Londonra évi átlagban
	o. és m.	angol	o. és m.	angol	o. és m.	angol	o. és m.	angol	o. és m.	angol	o. és m.	angol	
1867	110	115	90	89	101	94	101	87	117	110	104	100	124·53
1868	95	113	96	83	99	96	93	85	104	106	99	102	116·67
1869	88	91	98	96	104	98	99	89	109	109	103	100	123·29
1870	95	83	101	98	103	95	104	89	106	106	106	99	124·26
1871	101	94	102	100	104	100	116	93	105	103	106	105	121·50
1872	101	101	108	101	102	104	106	127	110	114	103	108	110·55
1873	103	101	111	109	99	106	107	141	95	103	100	106	110·89
1874	114	105	103	103	98	105	98	116	87	92	95	96	110·91
1875	91	93	101	108	95	100	86	101	87	88	92	92	111·78
1876	96	92	97	108	94	98	97	90	86	85	96	95	121·32
1877	103	100	97	101	103	103	93	84	94	85	97	94	122·17
1878	91	95	94	101	85	90	89	74	85	75	89	83	118·99
1879	89	87	90	94	82	87	81	73	82	74	83	85	117·30
1880	103	89	96	101	82	83	86	79	87	81	82	89	117·83
1831	99	84	97	101	79	84	86	77	82	77	80	86	117·83
1882	99	84	101	104	77	76	89	79	81	73	78	85	119·60
1883	93	82	103	103	72	77	83	76	78	70	83	84	120·00
1884	93	71	101	97	64	63	77	68	78	68	85	81	121·89
1885	84	68	97	88	62	63	74	66	74	65	80	76	124·92
1886	82	65	93	87	61	60	74	67	73	63	74	69	126·01
1837	79	64	92	79	66	67	75	69	74	65	73	67	126·61
1888	79	67	94	82	67	65	80	78	71	64	71	67	124·22
1889	78	65	90	86	70	75	78	75	72	70	72	68	119·55
1890	83	65	92	82	64	70	81	80	70	66	71	69	116·05
1891	89	75	96	81	64	71	83	76	67	59	69	69	116·80
1892	80	65	90	84	64	69	79	71	65	57	67	67	119·31
1893	75	59	91	85	68	75	78	69	69	59	71	68	123·19
1894	74	55	91	80	62	65	73	64	65	53	66	64	124·71
1895	76	54	96	78	58	62	72	62	64	52	66	65	121·89
1896	71	53	95	73	54	59	74	63	63	54	66	63	120·16
1897	81	60	94	79	47	52	76	66	62	51	66	62	119·75

A MUSÉE SOCIAL.

A rövid, pár szóból álló megjegyzés, melylyel hirlapjaink ezelőtt két hónappal a Chambrun gróf haláláról szóló hirt kísérték, bizonyosága annak, mily kevésbé ismerik és méltányolják nálunk e név jelentőségét a socialis mozgalmak terén. Ez bizonyítja egyszersmind azt is, hogy sokkal jobban rá vagyunk szorulva ily férfiakra, mint a francziák. Hogy az ismeretlenség homálya kiterjed arra az intézményre, mely Chambrun nevével elváihatlanul összefűződött, a Musée Social-ra, azt ezek után csak természetesnek találhatjuk. S bárha a socialis kérdések megoldása terén működő szakférfiak tudomással is birnak a Musée létezéséről, talán nem lesz hiábavaló ez intézet hivatását, törekvését és eddigi működését a magyar közönség előtt nagyjában megismertetni.

A Musée Social hivatása több, mint a mennyit elnevezése gyanittat. Neve azon mozgalomból származik, mely létesítésére az eszmét adta. Az 1889-iki párisi világkiállítás után ugyanis a társadalomgazdasági csoportban összegyűlt érdekes és becses tanulságokat nyújtó tárgyakat, mintákat, okmányokat szerették volna a szerteszét kallódástól megmenteni és ezeket egy socialis muzeumban együtttartani. Hogy ily muzeumoknak kétségtelenül meg van az értékök, azt már hazánkban is belátták, a minek tanusága a millennáris kiállítás után fentartott mezőgazdasági és a közlekedési muzeum. A Németbirodalomban is látunk hasonló törekvéseket, 1889-ben a Deutsche Allgemeine Ausstellung für Unfallverhütung alkalmából. A kiállítást követő években úgy a biztosítási szövetségek gyűlésein, mint az országgyűlésen több ízben kifejezést adtak annak, hogy a balesetek elhárítására szolgáló eszközöket és módokat feltűntető és bárki által megközelíthető gyűjtemény gyakorlati becszel bir, és ennél fogva szükségét pótol. A német socialis sajtóban újabban megint sürgetik ily muzeum felállítását, a megvalósítást természetesen a kormánytól várják.

Francziaországban is talán még ma is a jámbor óhaj-tások stadiumában maradt volna a socialis muzeum létesítése, ha ezt Chambrun gróf bőkezűsége lehetővé nem tette volna. Ugyancsak neki köszönhető, hogy ez intézmény mai nap több egyszerű muzeumnál, hogy az Francziaország socialpolitikai törekvéseinek központi szerve, a munkásügyi mozgalmak irányítója és a társadalomgazdasági ismeretek terjesztője és népszerűsítője.

Túlzás volna Chambrun grófban azért nagyméretű gazdaságpolitikust, magasröptű eszmék megvalósítására törekvő egyéniséget keresni. Ő nemesszívű, jó ember volt, a szegény emberek szomorú sorsa iránt szánalommal viseltetett s azért mint munkaadó is igyekezett munkásai helyzetén segíteni. E humanus gondolkozásában őt barátai, Jules Simon és Léon Say irányították, kiknek tanácsait és intelmeit követte nemcsak akkor, midőn a Musée Social-t nagy adományával létesítette, hanem, bár mindkét tanácsadóját túlélte, kétségtelenül akkor is, midőn végrendeletében összes vagyonának örökösül e kedvencz intézetét jelölte meg.

1894. évi június 26-án nyújtották be az alapszabálytervezetet a kereskedelemügyi miniszterhez, ki azt augusztus 31-iki rendeletével jóváhagyta; ezen naptól kezdődik tehát a Musée működése.

Párisnak, a Las-Cases utcájára csinos épületében, saját hajlékában székel a Musée Social. Berendezésében éppen nem muzeumszerű, legnagyobb teret a felolvasóterem foglalja el benne, melynek más hasonczélú helyiségektől elütő különlegessége a feliratok, melyek a falat teljesen beborítják; ezek képezik a muzeum állandó kiállítását. A socialis intézmények állapotát és fejlődését feltűntető táblázatok és graphiconok helyett ugyanis az intézet, hogy a nagy közönség számára a tanulságok és következtetések levonását megkönnyítse, összefoglalja és formulázza az eredményeket. E feliratos táblák egyszersmind az intézet törekvéseinek irányát, programját, elveit is kifejezésre juttatják. Túlságos nagy értéket e feliratoknak aligha tulajdoníthatni, sőt kétségtelen, hogy tartalmuknak szemléltetőbbé tételére számos, sikeresebb mód és eszköz is kínálkozik, de miután a felolvasásokra összegyűlő közönség figyelmét és érdeklődését, ha csak rövid időre is, lekötik, a rajtuk hirdetett eszmék propagálását elősegítik.

Annyival inkább, mert az előadások, melyek színhelyéül e terem szolgál, ugyanazon eszme- és tárgykörben mozognak, a mely e feliratokban kifejezésre jut.

Nagyobb teret foglal el még a könyvtár, mely a közönség szabad rendelkezésére áll; jelenleg körülbelül 13.000 kötetet tartalmaz, természetesen kizárólag a társadalmi kérdéssel foglalkozó francia és külföldi művekből. Rendkívül gazdag a könyvtár folyóiratokban; nagyon becsesek továbbá azon anyaggyűjtemények, melyeket a Musée a fontosabb socialis kérdésekről országonként összeállított egy-egy kérdésre vonatkozó parlamenti tárgyalási jegyzőkönyvek, törvényjavaslatok, hírlapközlemények csomagonként (dossier) összegyűjtve lévén, e dossier-k a tanulmányozást rendkívül megkönnyítik.

Az emeleti helyiségek a tanácsterem és az iroda céljaira szolgálnak, a felolvasóteremmel szomszédos kis szobában pedig a második nemzetközi szövetkezeti congressus kiállítása alkalmából összegyűjtött tárgyak: minták, statisztikai kimutatások, graphiconok, szabályrendeletek, stb. vannak elhelyezve.

Ezen helyiségek képezik a Musée munkássága színterét. Lássuk ezután, mily módon és mely eszközökkel fejti ki tevékenységét. A kiállításról és a könyvtárról már szólottunk; feladatául tűzte ki továbbá a Musée felvilágításokat adni a socialis érdekű intézményekről, tanácsokkal szolgálni azoknak, kik valamely társadalmi érdekű művet létesíteni vagy a létezőket módosítani, javítani óhajtják. Felolvasásokat, tanfolyamokat tart a céljául kitűzött eszmék terjesztésére, ismeretetésére, népszerűsítésére; ugyancsak ily irányú bel- és külföldi tanulmányutakra támogatást nyújt, kiadványaiban a Musée munkássága és anyaggyűjtése eredményeit közzéteszi, és végre pályadíjakat tűz ki munkálatokra és másnemű versenyzésekre.

Legfontosabbnak ezek között a tanácsadó szolgálat mondható. A midőn ugyanis a munkások vagy más alkalmazottak syndikatust, szövetkezetet, kölcsönös segélyező egyletet akarnak alakítani, vagy a mikor a vállalkozó munkásai javát célzó intézkedéseket vagy intézményeket, nyereségrészesedést, nyugdíjpénztárt szándékozik létesíteni, vagy közhasznú társaságok keletkeznek humanus célok szolgálatára, felmerülhet gyakorta kérdés az iránt, melyek az e feladatok megvalósítására vagy a fennálló institutiók javítására a legalkalmasabb

módok és eszközök. Ily tárgyú megkeresésekre a Musée bárkinék készségesen díjtalanul szolgál tanácssal, és pedig a mennyiben a kérdés tárgya egyszerű és a köznapi életben gyakrabban előforduló, a titkárság rögtön válaszol, ellenkező esetben pedig az e végre létesített osztályok egyikének adja át megvitatás és döntés céljából. Hét ily osztályt állítottak fel az iroda munkájának támogatására: 1. a socialis kérdésekkel foglalkozó társaságok között kapcsolatot létesítő, 2. a mezőgazdasági, 3. a munkásszövetkezeti osztály, 4. a társadalmi biztosítások, 5. a munkaadók által létesített intézmények osztálya, 6. a jogi ügyosztály, 7. a kiküldetések és tanulmányok osztálya.

A tudakozódások, melyekre a Musée úgyszólván naponkint ad írásbeli vagy szóbeli választ, a következő tárgykörben mozognak: olcsó lakások, termelési, fogyasztási szövetkezetek, nyugdíjpénztárak, baleset, betegség, munkanélküliség esetére való biztosítás, kölcsönpenztárak, nyereségrészesedés, könyvtárak, iskolák alapítása, syndicatusok, stb. Az osztályok élén elsőrangú szakemberek állanak, hogy csupán Siegfried és Welche volt minisztereket, Picot-t, az Académie des sciences morales et politiques örökös titkárát és Cheysson-t említjük, tagjai között a gyakorlat terén működő férfiakon, syndicatus elnökein, szövetkezetek igazgatóin kívül számos előkelő nevet látunk, pl. Waldeck-Rousseau-t, Moront az Office du Travail igazgatóját, Espinas, Glasson, Liesse, Alix tanárokat, Ricard és Guieyesse volt minisztereket, stb.

Az iroda ügybeosztás tekintetében az ipari és mezőgazdasági munkásosztályra válik; mindegyik élén egy-egy délégué áll. Ezek tevékenysége első sorban a francziaországi socialis viszonyok megfigyelése és tanulmányozása, vizsgálódásuknak ki kell terjedni azonban a külföldi socialis jelenségekre és mozgalmakra, hogy az azokból nyerhető tanulságokat felhasználhassák. E munkásságukban segítségükre hivatvák a külföldi levelezők, kik a Musée tárgykörét érintő eseményekről, törvényhozási intézkedésekről, új intézményekről, stb. a Musée-nek jelentést küldenek, anyagot szolgáltatnak az említett dossier-ekhez és a Musée kiadványaihoz, kiegészítik a könyvtárt és hazájuk figyelmét és érdeklődését ez intézetre, ennek hivatására és működésére terelni igyekeznek. Ily levelezők ez idő szerint a következő államokban működnek: Anglia,

Belgium, Németország, Olaszország, Spanyolország, Hollandia, Svájc, Egyesült-Államok és Japán. A levelezőhálózat tehát még távolról sem teljes, sem hazánk, sem Ausztria, sem Oroszország, sem Ausztrália nem képviselvék benne.

A Musée különben maga sem épít túlságosan e levelezők működésére, hanem időnkint egyes tagjait küldi ki külföldi fontosabb viszonyok tanulmányozására. Ezt a múltban főleg Chambrun gróf bőkezűsége tette lehetővé, ki ezen kiküldetések költségeit fedezte. 1895-ben két csoport indult el, az egyik Roussiers vezetése alatt Angliába ment a trade-unionok tanulmányozására, tagjai voltak Carbonnel, Festy, Fleury és Wilhelm; útjuk eredményeit: *Le Trade-Unionisme en Angleterre* cím alatt adta ki a Musée. A másik csoport Blondel vezetése alatt Brouilhet, Juilhiet és de Sainte-Croix-ból állott és a német agrárkérdés körében tett tanulmányairól két munkát adott ki: *Études sur les populations rurales de l'Allemagne et la crise agraire*, mint közösen irt munkát és *L'essor économique et industriel du peuple allemand* cím alatt Blondel tollából.

A következő évben elindult egyik csoportnak, mely ugyancsak Rousiers vezetése alatt Carbonnel, Jannet és Vigouroux-ból állott, feladata az Egyesült Államok munkásszervezeteinek tanulmányozása volt. Az ezen út tapasztalatairól mind a négy kiküldött tollából külön-külön kiadvány fog megjelenni, egyes részleteit már a Musée felolvasó estéin ismertették. A másik csoport Mabillean, a Musée igazgatójának vezetése alatt (tagjai Rayneri és Rocquigny gróf voltak) a felsőolaszországi mezőgazdasági hitelintézetek és szövetkezetek megismerését tűzte ki céljául és feladata teljesítésének sikeréről a *La prévoyance sociale en Italie* című könyvben számolt be. Ugyanezen évben Fuster a vestfáliai munkások viszonyait tanulmányozta a helyszínén és erről már több felolvasást tartott a Muséeben.

Úgy Fuster mint Blondel 1897-ben is folytatták kutatásaikat, hozzájuk csatlakozott még Dufourmantelle. És végre Vigouroux és Lémonon, a transvaali és az ausztráliai munkások viszonyait tették tanulmányaik tárgyává.

De ezek mellett a Musée nem hanyagolja a belföldi viszonyok megfigyelését sem és állandó kapcsolatot tart fenn kiküldöttjei útján a munkásosztállyal. Strikeok kitörése ese-

tén ezek megjelennek a helyszínen, kutatják az okokat és hatásokat, résztvesznek congressusaikon; a nemzetközi congressusok nevezetesebbjein szintén képviselik a Muséet és ezekről jelentéseket közölnek.

Már az eddigiekből is kitűnt, hogy a Musée az eszméket, melyeknek szolgálatába szegődött, úgy élőszóval, mint nyomtatásban buzgón terjeszti. Így említettük már a felolvasásokat, melyek évenként két sorozatban tartatnak, körülbelül kétheti időközökben; a felolvasás tárgya a külföldi tanulmányutakon szerzett tapasztalatok közlése. A kiadványok egy nagy részéről már szintén megemlékeztünk, pótlólag felemlítjük Seilhac-nak a carmaux-i strikeról írt könyvét és a mezőgazdasági syndicatusok állapotát ismertető munkát, és végre a pályanyertes munkákat. A Musée ugyanis fennállása óta három pályázatot hirdetett nagyfontosságú socialis kérdéseket behatóan tárgyaló munkára. A pályadíj 25.000 frc, mely esetleg több munka között megosztható; a pályázat nemzetközi. Első pályakérdésül a nyereségrészesedés tárgyalását tűzték ki, melyre 23 pályamunka érkezett be; ezek közül négyet találtak díjazásra méltónak. Az első díjat, 12.000 francot, Waxweiler, a belga munkásstatisztikai hivatal tagja kapta, a másodikat, 8.000 frcot Vanlaer lille-i egyetemi tanár, a harmadikat, 5000 frcot, Bureau párisi főiskolai tanár és végre Merlin ügyvéd munkája a Musée költségén kinyomtatásra érdemesnek találtatott. Mind a négy mű megjelent már a Musée kiadásában. A második pályakérdés a munkások és munkaadók szövetségeinek ismertetése, melyre eddig 19 munka érkezett, az 1899. évi pályázat pedig a munkásbiztosítások tárgyalását kívánja.

E kiadványokon kívül a Musée körülbelül kéthetenként Circulaire-kezt bocsát ki, melyek két csoportra oszlanak, az első csoportbeliek főleg a munkássyndicatusokkal és szövetségekkel, a második sorozatban közöltek pedig actualisabb kérdésekkel és fontosabb enquêtes eredményeivel foglalkoznak; e szétválasztást azonban nem mondhatjuk mereven keresztülvittnek.

E kiadványok elsősorban a nagy és műveltebb közönség körében hivatvák terjeszteni a gazdasági patriarchalizmus eszméit, kevésbé alkalmasak azonban arra, hogy a közvetlenül érdekeltek: a munkások körében a Musée fontos feladatait és

czéljait megismertessék és a nagy gazdasági problémák békés megoldására hivatkozva toborozzanak. A Musée tehát, hogy a munkások érdeklődését magának mind szélesebb körben biztosítsa és velük a kapcsolatot állandóvá tegye, pályadíjakat tűz ki évenként a munkáserények jutalmazására. E díjakat eddig természetesen Chambrun gróf adományozta, a Musée tőkéjének érintetlenül hagyásával; 1895-ben 50.000 francot bocsátott rendelkezésre. Ebből 25 pályadíjat tűztek ki oly munkások számára, kik jelenleg 60 évesek és 30 évig ugyanazon vállalatnál dolgoztak munkaadójuk megelégedésére vagy pedig kivételes szolgálatokat tettek. A díj a nemzeti nyugdíjpénztárból 200 franc évjáradékot biztosító könyvecske és egy emlék-érem volt. A díjazandókat bizonyos számú oly vállalatok ajánlatára, a melyek az utóbbi kiállítások alkalmával szociális intézmények létesítéséért elismerést nyertek, a Musée igazgatósága jelölte ki. A vállalat részéről a jelölést vagy a munkaadó, vagy az összes munkások és alkalmazottak szavazattöbbséggel, vagy a vállalatnál fennálló munkásintézmények igazgató-tanácsa teljesítette.

1896. május 6-án nagy ünnepek között, a köztársaság elnökének és a miniszterium három tagjának jelenlétében ment végbe a díjak kiosztása a Musée helyiségében. 28 munkást találtak a feltételeknek teljesen megfelelőnek és azért valamennyi kapott díjat elismerő beszéd kíséretében.

A következő évben Chambrun gróf újabb összeget, 25.000 francot adott, hogy ebből a földművelő syndicusok közül azok jutalmaztassanak meg, melyek hivatásuk körében tagjaik anyagi és erkölcsi érdekeinek előmozdításában üdvös kezdeményezéssel a többi syndicusnak követésreméltó példát mutattak. 1676 syndicatust hívtak fel pályázatra, 153 bizonyult jutalomra méltónak. Az előzőhöz hasonlóan folyt le 1897. október 31-én a díjkiosztás, négy syndicus 2000—2000 francot kapott, 17 pedig 1000—1000 francot, azonkívül 28—nak ezüst és 25-nek pedig bronzérem jutott elismerés jeléül.

Ezen 75 kitüntetett syndicusnak biztosította Chambrun gróf a jogot, hogy az 1898. évi október 31-iki jutalmazásra kijelöljék tagjaik közül az érdeemeseket, és pedig taglétszámhoz képest 1—4 jelöltet. A pályázatra bocsátás feltételei voltak: a munkás francia állampolgár, legalább 65 éves legyen és a jelölő syndicus kerületében lakjék, a mennyiben gazda-

sági cseléd, legalább 20 évig ugyanazon gazdaságban szolgált legyen, ha egyéb mezőgazdasági munkás, más módon mutat fel kiváló érdemeket. E pályázat eredményeiről még nincsenek adataink.

Ezekben összefoglaltuk a Musée feladatait, működése eszközeit és eddigi eredményeit, ki kell térnünk még az erőforrás ismertetésére, melyből céljai megvalósítására az anyagi eszközöket nyerte és a szervezetének főbb szabályaira.

Az erőforrás eddig majdnem kizárólag Chambrun gróf bőkezősége volt; alaptőkéjét ugyanis az ő 1¹/₂ millió francos adománya képezi, ehhez hozzácsatoltatott az előző időkben e célra történt gyűjtések eredménye: 200.000 frc. További jövedelemforrásokul az alapszabályok a következőket említik: adományok és hagyományok, segélyezések (subventiók), saját vagyonának jövedelmei. Mennyit fog a Musée vagyona most Chambrun gróf halálával gyarapodni, az még most nem ismeretes, de kétségtelen, hogy a hagyaték nagy összeget tesz. Tagsági díjakat, tekintettel a rendelkezésre álló tőke nagyságára, nem szednek.

A társaság szervezetét következőképen határozzák meg az alapszabályok: Chambrun élete tartamáig ő nevezi ki a tiszteletbeli elnököket és tagokat és az igazgatótanács hét tagját, ugyancsak az osztályok tagjait és a levelezőtagokat az igazgatótanács kijelölése alapján. Az első tiszteletbeli elnökök az alapítón kívül Jules Simon és Léon Say voltak; a két utóbbi halála után helyökre a jelenlegi köztársasági elnök Loubet és Ribot volt miniszterelnökök léptek; a disztagok száma eddig 10 volt.

Az alapító halála után egy nagy tanács alakul 60 tagból, a díszelnökökből, az igazgatótanács tagjaiból és az ezek által kijelölt tagokból és pedig hat évre szóló mandátummal; egyidőre azonban kétévenként a tagok egy harmada kisorsoltatik, de a nagy tanács ezeket újra megválaszthatja. A kisorsolások időközeiben, halál vagy lemondás következtében megüresedő helyeket a nagytanács az igazgatótanács javaslata alapján tölti be. Az igazgatótanács tagja közül egy-egy évenként eleinte sorshuzás, a hét év leteltével pedig mandátumának lejárása alapján kilép és társai által újból is megválasztható.

A nagytanács évenként legalább kétszer tartozik ülést tartani, az elnök intézkedésére vagy 15 tag kívánságára esetleg többször is; ennyi tag szükséges a határozatképességhez.

Ezen üléseken határoznak a költségvetések, zárszámadások felett és megejtik a szükséges választásokat. A levelező- és osztálytagokat az igazgatótanács jelölése alapján szintén a nagytanács választja. Ezek száma jelenleg 80—90.

A Musée Social dicséretes tevékenységét megfigyelve, jóformán önként felmerül a kérdés, vajjon nem volna hazánkban is szükség ily intézményre és lehetséges volna ilyennek létesítése. Kétségtelen, hogy volna szükségünk reá; a socialpolitika nagy feladatainak megoldásában ugyanis még nagyon a kezdetén állunk. Igaz, hogy az államra hárul a teendők nagy része, de hogy a társadalom művelt osztályai épügy, mint a legközelebbiről érdekeltek, a munkások mily üdvös és eredményes tevékenységet fejthetnek ki a patriarchalis intézmények létesítésére és így a társadalom két nagy osztálya: a tőkésék és a munkások közöttre egyre élesbedő ellentét csökkentésére, arra példát a külföld több államában láthatunk. Lassan ébred föl csak az érzék és érdeklődés nálunk a társadalmi kérdések iránt. Az értelmiségi osztály zömének még mainap is homályos a fogalma arról, mi minden történik e téren a külföldön, és alig törődik valamit azzal, hogy melyek a legközelebbi és mellőzhetlen teendők hazánkban. Nagy hivatása lenne tehát egy oly intézménynek, mely a külföld socialpolitikai mozgalmait, munkásaink helyzetét ismertetné, munka- és életviszonyainak tanulmányozását és ennek eredményei közlését tűzné magának feladatul, és a mely kezdeményező és támogató lenne minden oly eszme megvalósításában, mely a munkások sorsának javítását és a társadalom többi részeivel való harmonikus együttélést előmozdítaná.

Nem szükséges itt Chambrun grófokra építeni; ilyenek felbukkanására nem igen számíthatunk, tehát arra sem, hogy oly tekintélyes mérvű anyagi eszközök álljanak rendelkezésünkre, mint a Musée Socialnak; de a társadalom műveltebb osztálybeli tagjai itt is jó példával járhatnak elől és megmutathatnák a munkásoknak, mily erő rejlik az egyesülésben, a szövetkezésben. Csak néhány lelkes férfiú álljon ily-mozgalom élére és gyűjtse össze az emberbaráti és a nemes társadalmi eszmék szolgálatában mai nap szétszórtan működőket és az ige testté fog válni.

DR. FENYVESSY JÓZSEF.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Az életbiztosítási díjtartalékról.¹⁾

A biztosító társaságok mérlegének rendszerint leghatalmasabb tétele az életbiztosítások díjtartaléka. Ugy a közönségnek, mint a nem matematikus tisztviselőknek is, nemcsak számbeli nagyságánál fogva imponál ez a tétel, hanem jórészt azért is, mert csak olyan halvány fogalmunk van arról, hogy ugyan micsoda is lehet ez a díjtartalék. A matematikusok pedig, a kiknek kevés kivétellel — sajnos — még ma is csak az a főfeladatuk, hogy ezt a díjtartalékot többé-kevésbé érdekes schémák szerint kiszámítsák, vagy beleburkolóznak a megközelíthetetlen tudományosság bő köpenyegébe, vagy adnak róla olyan magyarázatot, hogy a tisztelt közönség azt érti ki belőle, a mit akar.

Ha e fogalom csak mint a mérleg tétele szerepelne, nem volna nagy baj, ha csak a szakemberek ismernék teljes jelentőségét, mert annak a kérdésnek az eldöntése, kié ez a díjtartalék; a biztosító társaságoké-e vagy pedig a biztosítottak összeségeé, tisztán csak akadémikus értékkel bírna azon nagy-ritka esetek kivételével, a mikor valamely biztosító intézet csődbe jut. De a dolog nincs így. Minduntalan szó esik az egyes biztosítások díjtartalékáról és a szakörökben is általánosan elterjedt vélemény az, hogy van minden egyes biztosításnak díjtartaléka, a mely egyes tételek összege adja a mérlegben szereplő díjtartalékot. Olyformán nem is csoda, ha minden egyes biztosított jogot tart arra, hogy az ő biztosításának díjtartaléka az ő tulajdonát képezze s hogy jogai csorbitását, érdekei megrövidítését látja abban, ha a biztosító társaság nem fizeti ki ezt a teljes díjtartalékot, a mikor ő a biztosítását bármí okból megszünteti.

Volt már alkalmam kimutatni,²⁾ hogy az egyes biztosítások díjtartalékáról beszélni abszurdum, hogy teljes lehetetlenség megállapítani azt, miképen járulnak az egyes biztosítások a mérlegben szereplő díjtartalék megalkotásához s hogy annak az összegnek, a mely olyformán számíttatik ki, hogy azokat az elveket és segéd-eszközöket, melyek a mérlegben kimutatott díjtartalékok megállapítására szolgálnak, helytelenül az egyes biztosításokra alkalmazzuk (ez az az összeg, melyet az egyes biztosítás díjtartalékának szokás nevezni), semmi befolyással nincs arra, mekkora maximális visszaváltási árat fizethet a társaság a biztosítás beszüntetése alkalmával.

A jelen sorok célja az, hogy a nem-szakemberek számára is érthetően demonstráljam a vagyonszerűleg tehertételeként szereplő díjtartalék lényegét s ebből folyólag nem mint tudományos kutatás

¹⁾ Mutatványul a *Magyar Biztosítási Évkönyv* most megjelenő II. évfolyamából. A M. Biztosítási Évkönyv Török Jenő szerkesztésében jelenik meg; előfizetési ára 1 frt 20 kr.

²⁾ Állami ellenőrzés az életbiztosítás terén. Technikai megjegyzések a »Magánbiztosítási vállalatokról« szóló törvényjavaslat előadói tervezetéhez. »Közgazdasági Szemle«, 1898. III. füzet.

eredményét, hanem mint az egyszerű józan ész követelményét mutassam ki azt, hogy teljesen hamis eredményre jutunk, ha az egyes biztosítások díjtartalékát a mérleg díjtartaléktételének megállapításánál követett módszerek és segédeszközök alapján akarjuk kiszámítani.

Nem kell ahhoz tudományos kutatás, hogy meggyőződjünk arról, hogy az elhalálozás lehetősége annál nagyobb, minél korosabb emberekről van szó, ha eltekintünk a gyermekkortól s csupán teljesen kifejlett embereket veszünk számba. De nem kell tudományos buvázkodás annak a tételnek a felállításához sem, hogy egészséges családból származó, ép, erős, egészséges embernek több reménye lehet arra, hogy magas kort ér el, mint beteg szülők gyermekének, vagy oly embernek, ki — bár még egészséges — de a kinek szervezete gyenge, betegsége hajló, vagy pedig, a ki súlyos bajban (tüdőgyulladás, tifusz, béllob stb.) betegedett meg. Sok minden egyéb körülmény is van, mely a halálozás mérvére befolyást gyakorol, nem is lehetne mind felsorolni, mert soknak a létezéséről nincs bizonyos tudomásunk, de nem is szükséges többet megemlítenem, elég ha az életkorra, a leszármazásra, az egészségre és a betegségekre való hajlandóságra utalok, mint olyan tényezőkre, melyek az élettartamra nagy befolyással vannak.

A biztosító társaságok megválogatják az ajánlkozókat s csak azokat fogadják el biztosításra,¹⁾ a kik maguk nem betegek, a kik egészséges családból származnak és a kikben semmi betegségekre való hajlam fel nem lelhető. Jogos önvédelemből cselekszenek így a társaságok, mert ellenkező esetben mihamarább ügyfeleiké lennének mindazok, a kik érzik közeli halálukat, vagy legalább is azt, hogy az életkoruknak megfelelő átlagos további élettartamot nem fogják elérni.

A multban gyűjtött tapasztalatokból tudják a társaságok, hogy *mily módon* fogy évről-évre azok száma, a kik biztosításukat adott életkorban kötötték meg; a multak tapasztalataira támaszkodva állapítják meg azt az átlagos díjat, a melyet a biztosítottnak a biztosítás egész tartama alatt fizetnie kell, és pedig nemcsak a halálózásra való tekintettel, hanem tekintettel arra is, hogy a díjakban kell fedezetüket lelőniök a költségeknek, a melyekkel a biztosítások szerzése és kezelése, a díjak behajtása és a vállalat igazgatása jár, valamint annak a kockázatnak is, hogy a multból merített tapasztalatok a jövőben nem fognak beválni, hanem a tényleges halandóság, a tényleges költségek és a biztosítások tényleges beszüntetése nagyobbak lesznek, a kamatláb pedig csekélyebb lesz annál, a melyet a díjak megállapításánál számításba vettek.

Ha az üzletszerzés költségeit nem kellene tekintetbe venni, misem volna természetesebb, mint hogy az átlagos díj a biztosítás első éveiben nagyobb volna a kelleténél, a biztosítás későbbi éveiben pedig annál csekélyebb. Az összes beszédett díjakból tehát eleinte mindig maradna fölösleg, a mit félre kellene tenni, hogy később, a mikor az évi díjak egymagukban nem volnának elégségesek a halálesetekből származó károk fedezésére, ki lehessen pótolni a hiányzó összeget az előző években összegyűjtött feleslegekből. Ezek

¹⁾ Egyszerűség okáért csakis a közönséges haláleseti biztosításokról beszélek, a mit mondok, az lényegileg igaz, a vegyes biztosítások esetében is s nem nehéz kitalálni a mondandókat a megélés esetére kötött biztosításokra vonatkozólag sem.

a feleslegek, a melyeket biztosan és gyümölcsözőleg kell elhelyezni, alkotják meg a díjtartalékot, a melynek rendeltetése tehát az, hogy a jövőben várható díjakkal egyetemben módot nyújtson a társaságnak arra, hogy összes kötelezettségeinek mindenkor megfelelhessen.

Ha a halandóságot, a mely a jövőben fog bekövetkezni, előre teljes bizonyossággal meg lehetne állapítani; ha törvény az, hogy minden biztosítottnak mindig pontosan meg kell fizetnie az esedékes díjakat; ha a tőkék gyümölcsözése nem függne az egész világ gazdasági viszonyainak állapotától, hanem örök időkre meg volna állapítva a kamatláb; ha a költségek is mindenkoron változatlanok maradnának; és végül, ha a díjak mind e körülmények pontos figyelembe vételével lehetnének és volnának megállapítva, akkor a díjtartalék megállapítása semmi nehézséggel nem járna. Minthogy ezen esetben üzleti nyereségről vagy veszteségről szó sem lehetne, a válalat összes vagyona, az alaptőke és ennek kamatai kivételével képezné a díjtartalékot.

Ha az a négy »ha« nem volna! De mindegyik meg van a valóságban. A matematikusnak feladata azt megvizsgálni, mennyiben mutatkoznak az eltérések, s az ő feladata, annak a *megbecslése*, mily befolyással lesznek ezen eltérések a jövő üzletmenetre. Ezen becslések révén kell megállapítania a díjtartalékot úgy, hogy az egyetlen és egyedüli hivatásának megfelelően, azaz módot nyújtson a társaságnak arra, hogy elvállalt kötelezettségeinek mindenkor megfelelhessen. A díjtartalék megállapításánál mindenkor a jövőt kell szem előtt tartani, de élénk figyelemmel kell kísérni a multak összes jelenségeit, hogy lehetőleg helyesen becsülhessük meg úgy azon kötelezettségek mérvét, a melyek a társaságra nehezedni fognak, mint pedig azon díjak értékét, melyeket a biztosítottak még fizetni fognak, valamint azokat a kamatokat is, a melyeket a gyümölcsözőleg elhelyezett tőkék produkálnak.

A díjtartalék *helyes* megbecslésére tehát semmi befolyással nincsenek azok az alapszámok, a melyek segítségével annak idején a a díjakat állapítottuk meg és végzetes hiba lehet az, ha — eltekintve a valóságban mutatkozó eltérésektől — csupán sablónok szerint számítjuk ki a díjtartalékot. Ha pld. évtizedekkel ezelőtt teljesen jogos dolog volt is a díjakat 5%-os kamatok alapján megállapítani, ma a díjtartalék megállapításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a biztosan elhelyezett tőkék jövedelme a négy és fél százalékot sem éri el. Ha — magyar halandósági tábla hiányában — a díjakat angol, német vagy francia halandósági táblák segítségével állapítottuk meg, nem szabad azt mondani, hogy a díjtartalék is ezen halandósági táblák alapján becsülhető meg, mert a magyar halandóság más mint az angol, más mint a német vagy a francia — összefügg ez a műveltségi viszonyokkal, az éghajlattal, a szokásokkal és még sok minden egyébbel. A díjtartalékok helyes megbecslése óriási nehézségekkel jár, mint említettem, folyton vizsgálódni kell, meg kell ismerni az összes tényeket rideg valóságukban, a mint az üzleti élet során napról-napra jelentkeznek — az alapokat, a melyek segítségével megállapítjuk a díjtartalékot, ugyszólván évről-évre változtatni kellene, hogy lehetőleg közel jussunk a helyesen megállapított díjtartalékhoz. Mindig a biztosítások összeségét kell itt tekintetbe venni és — a mint láttuk — még ezekre nézve sem lehet azt mondani, hogy a díjtartaléknak tényleg egy meghatározott összegnek kell lennie, sem több-

nek, sem kevesebbnek; nem lehet már csak azért sem, mert azt az óriási munkát, melyet az alapszámok megváltoztatása okoz, nem is lehet évről-évre, de még csak évtizedenkint sem elvégezni. A díjtartalék megbecslésének bizonytalansága teszi szükségessé külön tartalékok létesítését — nem a vagyongyűjtés hóbortja ez, hanem kifolyása annak a gondosságnak és kötelességérzetnek, mely a jóhíreket és biztosítottait érdekeit feltő vállalatok igazgatóságát a vagyonomérleg s a diszponibilis nyereség megállapításánál vezérli.

Hogy lehetséges-e egyes biztosítások díjtartalékát kiszámítani, ha még a biztosítások összességénél sem oldható meg ez a feladat helyesen, erre a kérdésre adja meg már most minden t. olvasóm maga a feleletet. Csak egy drasztikus példát akarok felemlíteni. Tegyük fel, hogy egész biztosítási állományunk csak 10.000 emberből áll, a kik mind 30 éves korukban kötötték biztosításukat fejenként 1000 frtra és ma — a díjtartalék megállapítása napján — mind 40 évesek. Eddigi tapasztalataink alapján azt várhatjuk, hogy 103 ember fog ezek közül a jövő év folyamán elhalni s a díjtartalék, a melyet ezen biztosításokra nézve megállapítottunk, legyen 1,100.000 forint. Ha helyes és jogos dolog volna azt mondani, hogy a biztosítottak mindegyikét a díjtartalékból a biztosított összegnek reá eső része illetné meg, azt kellene mondanom, hogy minden egyes biztosítási díjtartalék ez esetben 110 forint. Ezt szokás is mondani, de mindjárt meglátjuk, mennyire helytelenül. A biztosítottat az évi díj megfizetésére kényszeríteni nem lehet s így megeshetnék, hogy csakis az a 103 ember fogja megfizetni a következő évi díjat, a ki a jövő év folyamán a 10.000 közül meghal. Ha az egyes biztosítás évi díja 22 frt 50 kr., a miből 2 frt 50 kr. a kezelés és díjbehajtás költségeinek fedezésére esik, marad tisztán 2060 forint összes díjbevételem, ebből és a tartalékból a szerződések értelmében ki kell fizetnem a 103.000 forint tőkét a 103 haláleset után, de még fedeznem kell azokat a költségeket is, melyeket a 10.000 biztosítás kezeléseért előirányoztam, s fedeznem kell mindazon szerzési költségeket is, melyeket annak idején előlegeztem, de a melyeket nem törleszthetek már a további díjakból, mert azokat a felek nem fizetik. Marad-e tehát azok számára, a kik biztosításaikat beszüntetik, fejenként 110 forint? Nem. Nem marad, csak talán 75—80 forint. És megcsorbitottam-e valakinek a jogait, ha nem fizetem ki neki azt a 110 frtot? Szintén nem. Mert az a 110 frt nem az ő biztosításának egyéni díjtartaléka, az a 110 forint csak annak az osztásnak az eredménye, ha 1,100.000 forintot 10.000 részre elosztjuk, de ezt az elosztást nem szabad végezmem, mert a között a 10.000 ember között van egészséges, van betegsége hajló, van könnyen beteg és van nehéz beteg, halálos ágyán fekvő ember is, a kik tölem mindössze azt követelhetik, de ezt azután teljes joggal követelhetik, hogy bármikor bekövetkező haláluk esetében a biztosított összeget kifizessem, feltéve, hogy ők a díjat pontosan megfizették.

Nem tudom, sikerült-e a magam elé tűzött cél elérésem, s érthetően demonstrálni a díjtartaléknak célját, természetét. Ha elértem a cél, bizonyára szolgálatot tettem az életbiztosítás ügyének, mert igen szükséges és fontos dolog az, hogy minden biztosított előre tudja, meddig terjednek jogai s hogy nem kizsákmányolás, nem jogos érdekek megrövidítése az, ha a vállalat nem egyes biztosítottai megfontolatlan követelésének tesz eleget, hanem mindenkor összes biztosítottainak érdekeit tartja szem előtt.

Altenburger Gyula.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Az iskolás gyermekek ipari mellékfoglalkozásának kérdése kiválóan foglalkoztatja jelenleg a német szocialpolitikuskat. Azok a szomorú eredmények, melyeket egy pár ügybuzgó tanítónak magánfelvételei kiderítettek, világosan tanusítják, hogy a szülők szokatlanul nagy mértékben igyekeznek gyermekeiknek munkaerejét kihasználni s e mellett gyakran olyannyira megfeledkeznek a leg-egyszerűbb egészségi és erkölcsi feltételekről is, hogy a gyárakban s más rendszeres iparvállalatokban alkalmazott gyermekek védelmét előbb-utóbb elkerülhetlenül ki kell terjeszteni azokra a szegény gyermekekre is, kiket egyenesen szülőik ellenében kell megvédeni.

A legelső hivatalos jellegű adatgyűjtések között teljesség és megbízhatóság tekintetében kiváló a drezdai városi statisztikai hivatalé 1898 február 1-éről, melynek eredményeit a nevezett hivatal közleményeinek legutolsó füzetében bocsátotta a nyilvánosság elé.¹⁾

A hivatal az iskolák segítségével összeíratta azokat a tanulókat, kik a tanítási órákon kívül iparüzőleg foglalkoznak, még az olyanokat is, kik csak hozzátartozóiknak segítenek s ennél fogva munkájukért fizetést nem kapnak vagy egyes iparosokkal rendes szerződési viszonyban nincsenek, de mellőzte a háztartásban segítő munkát, avagy a gyárakban, műhelyekben, földművelésnél vagy házi szolgálatban rendszeresen alkalmazott gyermekeket. A tanítók által kitöltött kérdőíveken külön rovatok voltak a szolgálat minőségének és időtartamának, valamint a gyermekek korának megjelölése végett. A drezdai elemi iskolákba járó 42.184 gyermek közül 33.822-ről szereztek be adatokat s ezek között 17%, azaz 5772 volt olyan, kit rendszeres alkalmazás nélkül állandóan felhasználtak mellékkeresetre. Mivel a gyárakban, műhelyekben alkalmazott gyermekek és a cselédek kimaradtak a sorozatból, sőt olyanok is, kiknél a visszaélés eshetősége is ki van zárva, például a háziipariskolákban, egyházi zenekarokban s más helyen működő tanulók, az arányszám a valóságban természetesen sokkal nagyobb volt s méltán feltételezhető, hogy még Drezdában is, melyet magasfokú társadalmi életéről gyakran neveznek el a németek Athénjének, a tanköteles korban levő gyermekek közül egy ötödrésznél jóval többet használnak fel hozzátartozóik kenyérkeresetre.

A régibb hasonirányú felvételek csaknem mindenütt sokkal kisebb százalékot mutattak föl, így Königsbergben 9·2, Braunschweig városban 7·8 százalék volt a kenyérkereső iskolás gyermekek arányszáma, de ezek magánjellegű felvételek voltak, s nagyon valószínű,

¹⁾ Gewerbliche Thätigkeit von Kindern (Mittheilungen des statistischen Amtes der Stadt Dresden 9. Heft. Ausgegeben in Juni 1899.).

hogy a drezdaihoz hasonló pontossággal és szigorú ellenőrzés mellett eszközölt felvételimód azoknál is sokkal nagyobb arányszámokat tüntetett volna ki. Egyes népiskolákban, hol a tanulók nagyobb része szegény szülők gyermeke, Drezdában az arányszám egész 34%-ig, azaz az összes tanulók egyharmadáig emelkedett fel, míg a legkedvezőbb arányszám is csak 8.5%, jeléül, hogy a gyermekek munkaerejének kihasználása általában elterjedt visszaélés.

A gyermekek munkája legnagyobb részben (3684 esetben) kihordás volt: tejet, reggelit, újságot vagy csomagokat szállítanak rendszeren. 1586 esetben foglalkoztak valóságos iparral (hímzések s varrások, könyvkötészeti munkák, szalmafonás, dohánygyártás, stb.). A többi esetek közül 33 gyermek utcai házaló volt, 151 korcsmákban működött mint pincér, üvegmosogató, kuglibábállító, 76-at alkalmaztak a színházaknál vagy mutatványos bódékban, különösen mint statisztákat és balletnövéndeket, 249 volt iparosoknál mint kihordó. Az egyes főbb csoportok szerint a megoszlás a fiúk és leányok, valamint a szüleiknél vagy idegeneknél alkalmazottak megkülönböztetésével a következő volt:

	Ki- hordók	Kifutók	Ipari kézi munkások	Ezeknél kifutók	Vendéglői szol- gálatban	Házalók	Művészeti alkal- mazottak	Ösz- szesen
1. Hozzá tartozóik körében . . .	714	534	1.064	106	83	19	3	2.523
Köztük leány . .	343	219	570	19	33	7	1	1.192
2. Idegenek köré- ben	1.530	906	522	137	68	13	73	3.249
Köztük leány . .	578	117	168	15	14	2	38	932
Összesen volt fiú .	1.323	1.104	848	209	104	23	37	3.648
» leány	921	336	738	34	47	9	39	2.124
Főösszeg	2.244	1.440	1.586	243	151	32	76	5.772

Korra nézve a legtöbb munkálkodó gyermek természetesen 10 éven felüli volt, mivel az iskolába sok 13—15 éves is járt, de mintegy egyharmada 10 éven alul volt, és pedig:

	Fiú	Leány	Összesen
6 éves	13	11	24
7 »	137	91	228
8 »	219	154	373
9 »	265	216	481
10 »	444	311	755

A foglalkozás időtartamát tekintve 2664 fiú s 1413 leány, tehát a nagy többség naponta dolgozott, 774 fiú és 521 leány hetenkint több napon át, 36 fiú és 33 leány bizonytalan időben s csak 331 gyermek dolgozott vasárnap vagy más meghatározott napon. Különösen nehéz feladatuk volt azoknak a gyermekeknek, kik naponta reggeli vagy hírlapkihordással foglalkoztak, 190-en már hajnali öt óra előtt megkezdték munkájukat, 687-en öt óra után ugyan, de többnyire oly módon, hogy a 8 órai tanítás kezdete előtt mintegy két órán át kellett dolgozniok.

Talán még szomorúbb sorsa volt annak a 252 gyermeknek, ki főképp a vendéglőkben és kézműveseknél esti munkát végezett, jelentékeny részben három órán túl. Hogy ez a szám nem nagyobb, rész-

ben abból magyarázható, hogy Drezdában a rendőrség gondosan őrködik a gyermekek védelme érdekében s többek között a nálunk olyannyira divatozó alkalmazása a gyermekeknek a tekegolyójátéknál ott megnehezítve, sőt este 9 óra után egyenesen tiltva van. Esti házalófoglalkozást is csak két fiúgyermek üzött. Az elfoglaltság idejét a következő csoportozatban mutatjuk be:

Az esténként foglalkozó gyermekek között dolgozott:

	A családi körrel kapcsola- latban	Idegenek számára	Összesen	Köztük fiú	leány
Este 9 óráig általában	90	39	129	53	76
Ezek közül 3 órán 1 tovább	60	25	85	34	51
Este 10 óráig általában	36	41	77	39	38
Ezek közül 3 óránál tovább	20	21	41	23	18
Este 11 óráig általában	14	9	23	16	7
Ezek közül 3 óránál tovább	10	5	15	9	6
Este 11 órán túl általában	8	5	13	10	3
Ezek közül 3 óránál tovább	8	4	12	9	3
Este meg nem határozott időben	4	6	10	9	1
Összesen	152	100	252	127	125
És pedig kézműiparban			89	33	56
Vendéglőiparban			40	29	11
Művészeti iparban			28	16	12

A naponkint és pedig délelőtt és délután is foglalkoztatott gyermekek száma összesen 362 volt, legtöbb a kihordóknál (176) és a kézműiparosoknál (86). Aránylag nagy számukat megmagyarázza az a körülmény, hogy a Budapesten életbeléptetett fél napi tanítás, midőn egyes osztályok növendékei felváltva járnak egy és ugyanazon tanterembe, az iskolák elégtelensége miatt Drezdában is ismeretes s így igen sok gyermeknek jelentékenyen nagy szabad ideje van, melyet az élelmes szülők jól tudnak kihasználni és értékesíteni.

Kétségtelen, hogy Budapesten és nagyobb vidéki városainkban is hasonló s talán még szomorúbb adatokat találna a komoly statisztikus. A gyermekvédelem nálunk még kevésbé elismert kíváncsán, mint nyugaton. De mig irodalmunkban általánosan ismeretes a panasz a tankötelezettséget sok helyen illusóriussá tevő libapásztorkodás ellen, városaink népességének sokkal nagyobb hiányait maguk a paedagogusok sem ismerik, pedig az iparostanoncz-iskolák óráinak megváltoztatása érdekében tett kísérletek világos jelei annak, hogy a tanuló-gyermekek mindennapi életében sok a még fel nem ismert baj s talán súlyosabbak is, mint azok, melyeket a gyermekbarát-egyesületek, a szünidei telepek és karácsonyi felruházasok enyhíteni igyekeznek.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- MASARYK Th. G.: Die philosophischen und sociologischen Grundlage des Marxismus. Wien, Koenigen. M. 12.
- OPPEL A.: Wirtschaftsgeographische Reise durch die Vereinigten Staaten. Bremen, Halem. M. 2.
- ROZENRAAD C.: Die wirtschaftliche Entwicklung Deutschlands. Aus den Englischen. Berlin. Puttkamer. M. 1·20.
- SACHER E. Die Gesellschaftskunde als Naturwissenschaft. Dresden, Pierson. M. 4.
- SLONIMSKI Ludwig: Versuch einer Kritik der Karl Marxischen oekonomischen Theorie. Aus dem Russischen, von Max Schapiro. Berlin, Råde. M. 2·50.
- STAUDINGER F.: Ethik und Politik. Berlin. Dümmler. M. 2·40.
- VOLKSWIRTSCHAFTLICHE ZEITFRAGEN: Berlin, Simion. Heft 163. Tobias Hermann: Der Anarchismus und die anarchistische Bewegung. M. 1. Heft 164—165. Arndt Paul: Wirtschaftliche Folge der Entwicklung Deutschlands zum Industriestaat. M. 2.
- WIRTH A.: Das Wachsthum der Vereinigten Staaten von Amerika und ihre auswärtige Politik. Bonn, Georgi. M. 3.
- COSTA A.: Les principes d'une sociologie objective. Paris, Alcan. Fr. 3·50.
- Folyóiratokban.*
- BEUKEMANN W.: Zur wirthschaftlichen Entwicklung im Königreich Sachsen. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1899. Nr. 136.)
- BRANDT M.: Das heutige Britisch-Indien. (Deutsche Rundschau, Juni 1899.)
- SCHÄFFLE A.: Der Staat und sein Boden. (Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, 1899. 2. Heft.)
- DAUPRAT A.: L'influence agricole et sociale d'un grand propriétaire, particulariste. (Science social XXVII. 6 livraison.)
- FOUILLÉE Alfred: Le progrès social en France. (Revue de deux mondes 15. juin 1899.)
- LIMOUSIN Ch. M.: De la prévision en économie politique. (Journal des économistes juin 1899.)
- RENÉ WORMS: Psychologie collective et psychologie individuelle. (Revue internationale de sociologie avvil 1899.)
- REVUE d'économie politique 1899. Nr 4.: Les villes tentaculaires par E. Vandervelde. Les grou-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

pements féministes en France
par Ch. Turgeon. — La produc-
tivité du travail et les salaires par
Laurent Dechesne.
CROCE Benedetto: Recenti inter-

pretazioni della teorie Marxistica
del valore e polemiche intorno
ad esse. (La riforma sociale Mag-
gio 1899.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *BUDAPEST székes főváros közkor-
házainak évkönyve, 1897. Buda-
pest.
*BALLEOD Carl: Die mittlere Le-
bensdauer in Stadt und Land.
(Staats- und socialwissenschaft-
liche Forschungen 16. B. 5. Heft.)
Leipzig, Duncker. M. 3.60.
*GAFFKY, STICKER, PFEIFFER und
DIENDONNÉ: Bericht über die
Thätigkeit der zur Erforschung
der Pest im Jahre 1897 nach
Wien entsandten Kommission.
(Arbeiten aus dem kaiserlichen
Gesundheitsamte. Sechzehnter
Band.) Berlin, Springer. M. 24.
MERKE H.: Verwaltung, Betrieb und
Einrichtung der Krankenhäuser.
Jena, Fischer. M. 7.
*MEDIZINAL-STATISTISCHE MITTHEILUN-
GEN aus dem kaiserliche Gesund-
heitsamte, V. Band, III. Heft:
Ergebnisse der amtlichen Pocken-
todesfallstatistik im deutschen
Reiche (1896—1897.) Ergebnisse
der Todesursachenstatistik.
*OESTERREICHISCHE STATISTIK LII.
Band, 1. Heft: Statistik des Sa-
nitätswesens im Jahre 1896. Wien,
1899. 5 f.
DIE VOLKSHEILSTÄTTE des Kreises
Altona bei Lüdenscheid. Lüden-
scheid. M. 4.
LEHR E.: Le mariage, le divorce et
la séparation de corps dans les
principaux pays civilisés, étude le
droit civil comparé. Paris, Larose.
Fr. 10.

- WAUTERS A. J.: L'état indépendant
de Congo. Bruxelles, Falk. Fr. 5.
AMERICAN colonial handbook: a
ready reference book about Cuba,
Puertorico, the Philippines, Ha-
wai and Guatemala. Newyork,
Funk. 50 c.
*ANNUAL REPORT of the Board of
Health of the city and county of
San Francisco for the year 1899.
San Francisco.
Mc. MANNS Blenche: The quaker
colony penned and pictured. New-
York, Henrick. Doll. 1.25.
GLI ITALIANI all' estero: emigra-
zione, commerci, missione. Torino,
Frassati. L. 1.

Folyóiratokban.

- DROBISCH Alfred: Die menschliche
Lebensdauer. (Beilage zur All-
gemeinen Zeitung 1899. Nr. 132.)
PRINZING F.: Die Entwicklung der
Kindersterblichkeit in den euro-
päischen Staaten. (Jahrbuch für
Nationalök. u. Statistik LXXII.
B. 5. Heft.)
NICEFORO A.: Profili statistici delle
nazionalità in Austria-Ungherie.
(Giornale degli economisti, giugno
1899.)
SOLARI Gioele: La condizione so-
ciale e giuridica degli italiani
nell' Argentina. (La riforma so-
ciale, Maggio 1899.)

III. Őstermelés.

- *BOLLE János: A selyemtenyésztés Japánban. (A földmívelésügyi m. kir. miniszter kiadványai 1899. 2. szám.) Budapest. 2 k. 40 f.
- *K. VÖRÖS Sándor: A mezői gazdagságtan rövid foglalata. 3. kiadás. Kolozsvár, 1899. 2 k.
- GOLTZ Theodor Freiherr: Vorlesungen über Agrarwesen und Agrarpolitik. Jena, Fischer. M. 6.
- JENTSCH Fr.: Der deutsche Eichen-schälwald und seine Zukunft. Berlin, Springer. M. 5.
- KRÜGER W.: Das Zuckerrohr und seine Kultur auf Java. Magdeburg, Schallehn. M. 30.
- WAGENER G.: Die Waldrente und ihre nachhaltige Erhöhung. Neudamm. M. 10.
- WEBER Max: Die Landarbeiter in den evangelischen Gebieten N.-Deutschlands. In Einzeldarstellungen nach den Erhebungen der evang.-sozialen Kongresses. Tübingen, Laupp. 1. Heft: Goldschmidt S.: Die Landarbeiter in der Prov. Sachsen, sowie den Herzogthümern Braunschweig und Anhalt. M. 5. — 2. Heft: Grunenberg H.: Die Landarbeiter in den Prov. Schleswig-Holstein und Hannover, sowie in Lübeck, Hamburg und Bremen. M. 6'60.
- WIEGGER Gustav: Blitz. Handbuch für das überseeische Geschäft in Getreide, Oelsaaten, Hülsenfrüchten, Mühlenfabrikaten und verwandten Artikeln. Düsseldorf, Schmitz. M. 15.
- ZACHER Ant.: Der Boden der Bukowina und dessen Benützung. Darstellung der Culturgattungen und Bodenreinerträge, sowie des Verhältnisses des Bodens zur Bevölkerung und zum Viehstande. (Mittheilungen des stat. Landes des Herz. Bukowina VII. Heft) Czernowitz. M. 4.
- *AGRICULTURAL RETURNS for Great Britain. 1898. London. 1 sh. 5 d.
- *YEARBOOK of the United States department of agriculture 1898. Washington.
- *RÉSULTATS GÉNÉRAUX de la récolte de 1898, comparée aux récoltes de 1893—1897. St. Pétersbourg. *Folyóiratokban.*
- ZIMMERMANN W. J.: Die Landwirthschaft im deutschen Reich. (Annalen des deutschen Reichs. 1899. Nr. 7.)
- BARTHÉLEMY H.: La question de la délimitation des fleuves et rivières d'après la nouvelle loi sur le régime des eaux. (Revue générale d'administration avril 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

- *KOVÁCS István: Ipari közigazgatás. Iparügyi elvi határozatok és miniszteri rendeletek gyűjteménye. Pécs, Taizs. 6 k.
- *SZTERÉNYI József: Magyar iparoktatási évkönyv. 1898. Budapest.
- BERSCH Wilhelm: Die moderne Chemie. Eine Schilderung der chem. Grossindustrie. Wien, Hartleben. M. 15.
- CUXIM A.: Das Bäckergewerbe der Neuzeit. 6. Aufl. Herausg. v. L. Jost. Leipzig, Voigt. M. 6'75.
- FRESE Heinrik: Fabrikantenglück. Ein Weg, der dazu führen kann. Eisenach, Wilkens. M. 1'50.
- ROTH: Das Gesetz über die Wander-gewerbsteuer und die Gemeindegewanderlagerabgabe für Elsass-Lothringen von 1896. Strassburg, Schmidt. M. 2'50.
- VERZEICHNISS der von dem kais.

Patentamt im J. 1893 erteilten Patente. Berlin, Heymann. M. 15.
 THÉATE: Les unions professionnelles. Louvain. Fr. 2.
 WILSON Mona: Our industrial laws. London, Duckworth. 1/6.

Folyóiratokban.

FRIDRICHOWITZ Eugen: Die Lage des Schuhmacherhandwerks in Deutschland. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1899. 1–2. Heft.)
 OESTERR.-UNG. REVUE XXV. B. I. Heft: Die Székler Bahnen und einige

bedeutendere Viaducte derselben. Mit zwei Illustrationen.

ZAHN Friedrich: Die deutsche Spielwaarenindustrie. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. LXXII. B. 5. Heft.)

GONNARD René: Le droit de l'inventeur et le droit de la société. (Revue d'économie politique 1899. Nr. 5.)

NUOVA ANTOLOGIA maggio 1899: Camillo Manfroni: L'industria navale in Liguria. Luigi Luzzatti: La partecipazione degli operai ai profitti dell'azienda industriale.

V. Kereskedelem és forgalom.

*A BUDAPESTI KERESKEDELMÉ ÉS IPARKAMARA általános jelentése 1898-ról. Budapest.

EGER: Die Binnenschiffahrt in Europa und Nordamerika. Berlin, Siemenroth. M. 10.

FISCHER S.: Der Verkäufer. Praktisches Handbuch für Verkäufer und Verkäuferinnen in allen Branchen. Berlin, Fischer. M. 3.

DIE LAGE DES KLEINHANDELS in Deutschland. Herausg. von der Handelskammer zu Hannover. Bd. I. Berlin, Siemenroth. M. 5.

PRIEN Richard: Der Zusammenstoß von Schiffen. Eine nautisch juristische Studie. 2. Ausg. Berlin. Haering. M. 20

RUHNSTRUCK W.: Postgeographie. 2. Aufl. Lübeck. M. 1.50.

SCHÖNBORN C.: Neuester Eisenbahngütertarif für Deutschland. 2. Aufl. Hagen. M. 18.

*SCHWEIZERISCHE Handelsstatistik für 1893. Bern.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1897. I. Bd.: Hauptergebnisse des Hafenverkehrs. Veredlungsverkehr mit den

einzelnen Staaten und Gebieten Wien, 1899. 4 k.

WEISSENBRUCH P.: Bibliographie mensuelle des chemins de fer. Années 1898 et 1899. Bruxelles. Fr. 10.

*ANNUAL STATEMENT of the navigation and shipping of the United Kingdom for the year 1898. London. 3 k. 40 f.

*STATISTICS of the american and foreign iron trades for 1898. Philadelphia.

*RELAZIONE sull'esercizio delle strade ferrate italiane per l'anno 1898. Roma, 1899

*ESTADISTICA general del comercio de cabotaje entre los puertos de la peninsula e islas baleares en 1897. Madrid.

MORENO Pisseda J.: Geografie postal de Espana para la oposiciones a ingreso en el cuerpo de correos. Madrid, Hernandez. Pes. 5.

Folyóiratokban.

CONRAD J.: Die Entwicklung des Preisniveaus in den letzten Decennien und der deutsche Getreidebedarf in den letzten Jahren.

- (Jahrbücher für Nationalökon. und Statistik. LXXII. B. 5. Heft.)
- HERLT Gustav: Veränderungen in den Bezugsquellen und den Concurrencyverhältnissen auf dem Levantemarkte. (Handelsmuseum Bd. XIV. Nr. 26.)
- LIPPERT G.: Getreidepreise und Getreidezölle. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VIII. Band, 3. Heft.)
- SAYOUS André E.: Das französische Nationalexportamt. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1899. 2. Heft.)
- VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs 1899. 2-tes Heft: Verkehr auf den deutschen Wasserstrassen in 1894—1897. Bestand der deutschen Fluss-, Kanal-, Haff- und Küstenschiffe in 1877, 1882, 1887, 1892 und 1897. Seereisen deutscher Schiffe im Jahre 1897.
- AUSTIN O. P.: The russian empire and the transsibirian railway. (Monthly summary of commerce and finance of the United States april 1899.)
- COURANT Maurice: Les commercans chinois et les corporations. (Revue des deux mondes 15. juin 1899.)
- RIVES G. L.: Problems of an inter-oceanic canal. (Political science quarterly jun. 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

- *PALOTAI Mór: Kamattáblázat 3⁰/₀-tól 8⁰/₀-ig. Kaposvár, Gerö. 10 kor.
- HASENÖHRL Victor: Das österreichische Obligationenrecht in systematischer Darstellung mit Einschluss der handels- und wechselrechtlichen Lehren. 2. Aufl. Wien, Manz. M. 12.
- OBST G.: Theorie und Praxis des Checkverkehrs. Mit besond. Rücksicht des Depositen- und Abrechnungswesens. Stuttgart, Stricker. M. 2.50.
- REPEDITORISCHER ASSECURANZALMANACH. Bearb. v. H. Randow. Berlin, Bohné. M. 12.
- *RAFFALOVICH Arthur: Le marche financier en 1898—1899. Paris, Guillaumin.
- RINGWOOD R: The principles of bankruptcy. 7th. ed. London, Stevens. Sh. 10/6.
- Folyóiratokban.*
- EINHAUSER ROBERT: Entwurf eines Reichsgesetzes über die privaten Versicherungs-Unternehmungen. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1899. 2. Heft.)
- JAHRBÜCHER für Nationalök. und Statistik. LXXII. B. 5. Heft: Crüger Hans: Haftpflicht und Kredit. Stumpf C.: Bemerkung zur Wahrscheinlichkeitslehre.
- KÖGLER: Die Statistik der Heilbehandlung bei den deutschen Invaliditäts-Versicherungsanstalten und den zugelassenen Casseneinrichtungen für 1897. (Statistische Monatschrift. 1899. 5. Heft.)
- VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reichs. 1899. 2. Heft: Bei den deutschen Börsen zugelassene Werthpapiere in 1898.
- FAVRE Ch.: Le genése de l'argent. (Revue d'économie politique 1899. Nr. 4.)
- BULLETIN russe de statistique financière et de législation 1899. Nr. 1—3.: Les sociétés par actions en Russie et leurs bénéfices nets. Banque de Russie.
- SCHWAB J. C.: Prices in the confederate States. (Political science quarterly. June. 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

- *LEGUJABB TÖRVÉNYEK és rendeletek a szeszforgalmi adóról. Magyarázatokkal. Bpest, Lampel. 2 kor.
- *A MAGYARORSZÁGI KATHOLIKUS TANULMÁNYI ALAP 1897. évi zárszámadása és 1899. évi költségvetése. Bpest.
- *A MAGYARORSZÁGI KATHOLIKUS VALLÁS-ALAP 1897. évi zárszámadása és 1899. évi költségvetése. Bpest.
- *SZABÓ SÁNDOR: Pénzügyi kodex. I. Illetékegyenérték. Budapest, Politzer. 10 k.
- *SZEPESSY Károly: Telekkönyvvezetői vizsgára készülők kézikönyve. II. kiadás. Temesvár. 4 k.
- BONNENBERG Emil: Das Strafverfahren in Zoll- und Steuersachen. Eine Sammlung der in Preussen best. Vorschriften. 2. Aufl. Berlin, Heymann. M. 10.
- *ERGEBNISSE der Verzehrungssteuer im Jahre 1896. Wien, 1899.
- MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus. Jahrg. 1899. Lieferung 1: Statistik der Gemeindesteuern im Kanton Bern.
- WILLGREN Karl: Das Staatsbudget, dessen Aufbau und Verhältniss zur Staatsrechnung. Helsingfors. M. 5.
- REPORT of commission appointed to investigate the famine relief measures. Calcutta. 4 sh.
- ANNUAL REPORT of the secretary of the treasury on the state of finances for the year 1898. Washington 1899. 7/6.
- BEMIS E. Webster: Municipal mo-

nopolies: a collection of papers by american economists and specialists. Newyork, Crowell, 1899. Doll. 2.

Folyóiratokban.

- HERTZOG, August: Das elsass-lothringische Gesetz betreffend die Kapitalrentensteuer. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. LXXII. B., 5. Heft.)
- KAIZL, Josef: Die historischen Steuerprincipien. (Zeitschrift für Volkswissenschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VIII. Band, 3. Heft.)
- LANG, Ludwig: Die internationale Zollpolitik der Zukunft. (Oest.-ung. Revue, 25 B., 1 Heft).
- REVUE DE STATISTIQUE. Vol. II. Nr. 11.: Les valeurs successorales en Belgique de 1890 à 1896.
- REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE juin 1899: Le budget anglais dans ses rapports avec le principe de la séparation des pouvoirs par Emanuel Besson. La réforme des boissons, la législations fiscale de la bière par Maurice Vanlaer. — L' aménagement les eaux par Charles Renard.
- ACKLAND Joseph: Twenty five years financial policy. (Fortnightly review, june 1899.)
- WEST Max: City and country taxes. (Political science quarterly june 1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

- BERNDT, Paul: Die Arbeitslosigkeit. Ihre Bekämpfung und Statistik. Berlin, Troschel. M. 3.
- BERICHT über die Thätigkeit der Arbeiter - Unfallversicherungsantalt für Mähren und Schlesien in Brünn f. 1897. Brünn. M. 2.
- EVERT, Georg: Der Arbeiterschutz und seine Entwicklung im XIX. Jahrhundert. Berlin, Hagemann. M. 1
- DIE REICHSGESETZGEBUNG auf dem Gebiete der Arbeiterversicherungen. Herausg. von bayer. Ver-

waltungsbeamten. Ansbach, Brügel. M. 1'50.

*ZACHER: Die Arbeiterversicherung im Auslande. 6. Heft. Die Arbeiterversicherung in Italien, Berlin, Troschel. M. 2'25.

COSTIER P.: Les retraites ouvrières. Paris, Larose. Fr. 7'50.

MONTHEUIL A.: L'assistance publique à l'étranger. (Allemagne, Angleterre, Belgique, Pays-Bas, Suède et Norvège). Paris. Fr. 6.

POOR LAW conferences held in the year 1897—98. Proceedings. London, King. 12 sh.

Folyóiratokban.

ANNALEN DES DEUTSCHEN REICHS 1899.

Nr. 7: Nachweisung der Geschäfts- und Rechnungsergebnisse der auf Grund des Invaliditäts- und Altersversicherungsgesetzes errichteten Versicherungsanstalten für 1897. Entwurf eines Invalidenversicherungsgesetzes.

MITTEILUNGEN des Statistischen Amtes der Stadt Dresden. 9. Heft: Die leerstehenden Wohnungen. Ergebnisse der Arbeiterzählung in 1898. Gewerbliche Thätigkeit von Kindern. Zur Statistik der Löhne der städtischen Arbeiter. Ergebnisse der Thätigkeit der Unternehmungen zur Herstellung billiger kleiner Wohnungen.

SOZIALE PRAXIS 1899. Nr. 35—38: Die Bäckereiverordnung in der Praxis. Von K. Oldenberg. — Der evangelisch-soziale Kongress in Kiel. — Betrachtungen über die diesjährigen Lohnbewegungen im Schneidergewerbe. Von Johannes Timm. — Proportionalwahl für die allgemeinen Ortskrankenkassen in Frankfurt a/M. Von Ph. Herz. Mölls. — Die Ausstände des Jahres 1898 in Frankreich. Von Octave Festy. Die grosse Ar-

beiteraussperrung in Dänemark. Die Gewerbeinspektion in Oesterreich. Von Emil Löw. Zum französischen Unfall-Versicherungsgesetz von 1898. Von Zacher. — Das neue Invalidenversicherungsgesetz. Von Witzleben. — Protest der Arbeitgeber- und Arbeitnehmer-Beisitzer des Gewerbegerichtes Berlin gegen das Gesetz zum Schutz des gewerblichen Arbeitsverhältnisses. Ein Gesetzentwurf über den Arbeitsvertrag in den Niederlanden. Von van Zanten. Massenaussperrung und Generalstreik der Berliner Maurer. Die Berichte der Gewerbeinspektion im K. Sachsen für 1898. Die Abnahme der Trunksucht in Deutschland. Von W. Bode. — Der Streik der Berliner Steinsetzer vor dem Gewerbegericht als Einigungsamt. Von M. v. Schulz.

ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMMTE STAATSWISSENSCHAFT, 1899. II. Heft: Priester Oskar: Die Wohnungsenquete des Frankfurter Mietvereines. Nothhardt J. Der gewerbliche Arbeitsvertrag und seine Beschränkungen.

JANNET Pierre Claudio: Les chevaliers du travail. (Musée social 1899, Nr. 6.)

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE, mai 1899: Les associations ouvrières de production par Henri Blancheville. Les offices du travail par Joseph de Fenyvessy.

BEMIS Edward: Benefits features of american trade unions. (Bulletin of the department of labour, may 1899.)

THE CONTEMPORARY REVIEW june 1899: Within workhouse walls by Virginia N. Crawford. The art of living on capital by A. J. Wilson.

IX. Gazdaságtörténet.

- *MENDELSON Max: Die Stellung des Handwerks in den hauptsächlichen der ehemals zünftigen Gewerbe. (Sammlung nationalök. und statistischer Abhandlungen. 22. B.) Jena. Fischer. M. 4.50.
- SCHMIDT HEINRICH: Die deutschen Flüchtlinge in der Schweiz und die erste deutsche Arbeiterbewegung 1833—1836. Zürich. M. 1.50.
- *SCHNEIDER, Georg: Die finanziellen Beziehungen der florentinischen Bankiers zur Kirche von 1285 bis 1304. (Staats- und sozialwissenschaftliche Forschungen. 73. Heft.) Leipzig, Duncker. M. 2.
- TOBIEN Alexander: Die Agrargesetzgebung Livlands im XIX. Jahrh. I. B. Die Bauernverordnungen von 1804 und 1819. Berlin, Puttkammer. M. 20.
- ZIMMERMANN, A.: Die Kolonialpolitik Grossbritanniens. II. Theil: Vom Abfall der Verein. Staaten bis zur Gegenwart. Berlin, Mittler, 1899. M. 9.
- SAY Léon: Les finances de la France sous la troisième république. Tome II. Paris, Lévy. Fr. 7.50.
- HINSDALE Burke Aaron: The old northwest, the beginnings of our colonial system. Boston, Silver. Doll. 2.50.
- MACPHARSON Hector: Adam Smith., Newyork, Scribner. Doll. 0.75.
- PIKE G. H.: Oliver Cromwell and his times. London, Unwin. 6 sh.

Folyóiratokban.

- CASTELOT E.: La réforme des corporations de métiers prussiennes au XVIII-e siècle. (Journal des économistes, juin 1899.)
- HUXLEY Mrs.: The gold diggings at Bathurst in 1851. (Nineteenth Century, June 1899.)

X. Statisztika.

- BEITRÄGE ZUR STATISTIK DER STADT KARLSRUHE. 5. Statistischer Jahresbericht für 1898. Karlsruhe, Braun. M. 2.80.
- STAATS-, HOF- UND KOMMUNALHANDBUCH des Reichs und der Einzelstaaten, zugleich stat. Jahrbuch. Herausg. von Josef Kürschner, 1899. 14. Ausg. Eisenach. M. 6.50.
- *STATISTIK des deutschen Reichs. Neue Folge. Bd. III. Berufs- und Gewerbebezahlung von 1895. Die berufliche und soziale Gliederung des deutschen Volkes. Berlin. 9 k. 60 f.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH für das deutsche Reich. XX. Jahrg. 1899. Berlin. 2 k. 40 f.
- *STATISTICAL ABSTRACT for London 1897. Vol. I. London. 1 sh.
- *STATISTICA giudiziaria civile e commerciale e statistica notarie per l'anno 1896. Parte I. Roma, 1899. 5 kor.
- *VERSLAG van de werkzaamheden der centrale commissie voor de statistiek over het jaar 1898. 'S Gravenhage.
- *RESUMÉ statistique de l'empire du Japon. 13. année. Tokio, 1899. 6 k.
- Folyóiratokban.*
- HIRSCHBERG, E.: Die Methode der Lohnarbeiterstatistik der preussischen Eisenbahn-Verwaltung (Soziale Praxis 1899. Nr. 37.)
- RAUCHBERG, Heinrich: Die Berufs- und Betriebszählungen des Jahres 1896 in Frankreich und Belgien. (Statistische Monatsschrift 1899. 5. Heft).
- COSTE Adolphe: Observations sur la statistique successorale. (Journal de la société de statistique de Paris, juin 1899.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

- EMLEKLAPOK vajai báró Vay Miklós életéből. Lévy József bevezetésével. Budapest, Franklin. 8 kor.
- *HÁROMSZÉKMEGYE. Emlékkönyv Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Sepsi - Szent - György, 1899. 20 kor.
- *Lóczy Lajos: A tudományos földrajz kézikönyvei. I. köz., dr. Kövesligethy Radó: Mathematikai és csillagászati földrajz. Budapest, Kogutovitz.
- *A MAGYAR KIRÁLYI IGAZSÁGÜGYMINISZTERIUM működése, 1895—1898. Budapest.
- *MARCZALI Henrik: Nagy képes világtörténet. Budapest, Franklin.
- *PAPP Mihály, illésfalvi: A m. kir. honvédség fejlődése. Budapest, Grill. 4 k.
- *SCHMALL Lajos: Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. 2 k. Budapest, 1899.
- HOFFMANN Mor. Prof.: Ungarisch-deutsches und deutsch-ungarisches Taschenwörterbuch mit besond. Berücksichtigung der österr. Orthographie. I—II. Theil. Berlin, Neufeld. M. 3.
- ILLUSTRIERTES KONVERSATIONSLEXIKON der Frau. In 2 Bänden. Berlin, Becker. M. 20.
- LINDENBERG Paul: Um die Erde in Wort und Bild. Berlin, Dümmler. M. 12.60.
- PETRINJENSIS: Bosnien und kroatische Staatsrecht. Eine historisch-juristische Studie. Agram, Suppan. M. 3.50.
- DAS SÄCHSISCHE BURZENLAND. Zur Honterusfeier herausgeg. Theil I. Kronstadt, H. Zeidner. M. 4.
- STEBB Ludwig: Drei Sommer in Tirol. 4. Aufl. München, Hugendubel. M. 7.
- LENOIR A.: De la protection du premier age. Loi et commentaire. Paris, Berger. 5 fr.
- Mc. CARTHY Justin: The story of the people of England in the XIX-th century. Part. I. 1800—1835. Newyork, Putnam. Doll. 1.50.
- STEAD W. T.: The United States of Europa on the eve of the parliament of peace. Newyork, Doubleday. Doll. 2.

Folyóiratokban.

- MACH, Rich v.: Beiträge zur Ethnographie der Balkanhalbinsel. Statistik der nationalen Volksschulen in der europäischen Türkei. (Petermanns Mittheilungen. 45. Bd. 5. Heft.)
- V...s: Die Lösung der Nationalitäten- und Autonomiefrage in Oesterreich auf historischer und verfassungsmässiger Grundlage. (Oest.-ung. Revue. 25. B. I. Heft.)
- GRAUX Georges: Les lois et les règlements d'administration publique. (Revue politique et parlementaire juin 1899.)

A FÖLDMÍVESEK ÉS A NÉMET SOCIALISTÁK.

Köztudomású tény, hogy a socialis mozgalom első sorban a gyármunkások érdekeit karolja fel s ennek megfelelően a socialista elvek zászlói alá főkép a gyármunkások sorakoznak. Mindenütt a művelt világban, a hol a gyárak jelentékeny számmal vannak, megtaláljuk többé-kevésbé kifejlődve és hatalomra jutva a socialistákat is, más foglalkozási csoportokban azonban, minők a közlekedés, kereskedelem s főkép a földmívelés, többé-kevésbé csak szórványosan előforduló jelenség ez, eltekintve természetesen oly alcsoportoktól, melyek, mint például a bányászat, a gyáriparhoz sok tekintetben hasonló társadalmi jelleggel bírnak. A magyar alföldi földmíves mozgalom, mely azonban szintén inkább a napszámosok, mint a kisbirtokosok körében uralkodik, jóformán unikum a világon. Németországon a vándorló agitátorok s a hires angol apostolok, kik vörös kocsikkal járvák be a falvakat, hogy a föld népe között socialis iratokat terjesztszenek s gyújtó szónoklatokat tartsanak, édes-kevés sikert képesek felmutatni.

Valóban azt kell hinnünk, hogy az új társadalmi forradalom, bár mindig és habozás nélkül egyetemes jellegűnek igyekezett magát feltüntetni, a társadalmi reformot teljes egészében felölelni képtelen már csak azért is, mert eredete szoros összeköttetésben áll a gyáriparnál történetileg kifejlődött munkabérrendszerrel és az itt rikitó színben mutatkozó tömegnyomorral. Maga a rendkívüli széles látkörű és mély kritikai elmével felruházott Marx is csak elvétve és mellékesen szól a gyáriparon kívül más munkásokról, az agrárkérdés nagy problémáit tüzetesebben csak a »Kapital« harmadik be nem fejezett kötetében tárgyalja a földjáradékról szóló fejezetben. Hasonlókép az a nagy társadalmi reformmunka, melynek felvirágzását a socialismusnak köszönhetjük, a munkásvédelem és munkásbiztosítás munkája, csaknem kizárólag a gyármunkásokra vonatkozik s fejlődése rögtön ingadozóvá

lesz, midőn a mezőgazdákra, munkanélküliekre, házi ipartűzőkre, sőt akár csak a kézműiparosokra is ki akar terjeszkedni.

Lélektanilag könnyen érthető a gyármunkásoknak kiváló figyelemben részesítése a socialisták részéről. A tömeges együttélésen kívül, mely agitációra rendkívül kedvező helyzetet terem, nagy előnyük a gyármunkásoknak e tekintetben, hogy túlnyomólag nagy városokban élve, látókörük nagyobb s függetlenségi vágyuk nemcsak erősebb a mindennap észlelt példák következtében, de tartósabb is, mert a gyáron kívül könnyebben hozzáférhetők. Ezzel ellentétben a mezei munkás társadalmi jelleme kevésbé fejlődik ki, mert környezetében mindenütt igen csekély kivétellel csak a régi megszokott viszonyokat látja s érintkezésében nincs elég akaratébresztő erő, annál kevésbé, mert éppen a legtehetségesebb s leginkább tettvágyó rész környezetének hiányait korán észrevevén, a nagy városokba tolul s így azok emelésével karöltve segíti a vidék elkorcsosulásának socialis törvényszerű folyamatát.

Kétségtelen azonban az is, hogy a socialismus, legalább fejlődésének kezdetén, bizonyos ellenszenvvel tekintett a parasztságra, mint a mely hagyományos s helyzetének megfelelő conservativ gondolkozásmódjával a proletárok felszabadításában akadálnak látszott s ezért nemcsak teljesen mellőzte az ő érdeküknek felkarolását, hanem egyuttal sürgette is csaknem folytonosan megsemmisítésüket, mert hiszen már elvi álláspontjuk szerint is minden földbirtok, bármily kicsiny legyen is az, tőkét képvisel s így ellentéte a proletárok érdekeinek, ellentéte még akkor is, ha a földet csak bérlőként bírja, hasonlóan ahhoz a gyároshoz, ki kölcsönpénzzel építtette és szerelte fel gyárát. Maga Engels a »Kapital« egyik fejezetéhez tett megjegyzésében (II. köt., II. rész, 260. l.) örömet fejez ki, hogy még sok termőföld maradt művelés nélkül, mert így hamar lehet teljesen tönkretenni egész Európában a nagy és kis földbirtokot, mely művelet a socialistikus állam megalkotásának előfeltétele.

Lassanként azonban, a mint a socialdemokratia megerősödött s különösen Németországban a városi lakosság közt társadalmi és politikai hatalomra tett szert, kevésbé ellenséges lett hangulatuk a mezőgazdákkal szemben, sőt igyekeztek velük érintkezésbe lépni, hogy hívóik közé sorolhassák.

De az elvet a vezérek még akkor is fentartották. Így az 1894-ki frankfurti pártgyűlés alkalmából, melyen a német socialdemokraták először foglalkoztak részletesebben a mezőgazdasági munkások és kis földművesek megnyerésének kérdésével, az agg vezér Engels a következő igen érdekes nyilatkozatot tette: »A tőke fejlődése menthetetlenül megsemmisíti a kis paraszt-földbirtokot. Ezt pártunk egészen tisztán látja, de nincs oka, hogy ezt a természetes fejlődést maga is elősegíteni igyekezzék. Nem lehet ennél fogva elvi ellenvetésünk az ellen, ha alkalmas módokról gondoskodnak, melyek segítségével a parasztság elkerülhetetlen megsemmisülése kevésbé fájdalmas legyen, de ha tovább akarnának menni s azon igyekeznének, hogy a parasztság állandóan megmaradjon, nézetem szerint nemcsak közgazdaságilag lehetetlen dolgot akarnának, de hűtlenek lennének az elvekhez, valódi reactionariusok.«

És mégis tovább kellett menniök. Az a »kemény paraszt-koponya« mindenütt és jóformán kivétel nélkül »megfoghatatlan csökönyösséggel« ragaszkodik a magán földbirtokhoz s épenséggel nem képes megérteni, hogy miért szükséges a földnek collectiv jellegűvé átalakulása, mikor az a termőföld magáé a munkásé, ellentétben a gyárral, melynek tulajdonjoga a gyári munkástól egészen idegen valami. Világos, hogy itt érdekkülönbség, sőt világos érdekellentét van. Pedig a földművest szükséges megnyerni a socialistikus eszméknek már csak azért is, mivel számuk rengeteg nagy s így erejük még teljes passivitásukban is nagyon nyomatékos, pedig az új irány abszolút becsébe vetett hitet nem szabad és nem lehet kockáztatni sem az alapelvek megtagadása, sem a proletár osztály egyes nagycsoportjában levő érdekellentétek rideg feltüntetése által.

A német socialdemokrata párt, mert egyelőre csak erről van jelenleg szó, a frankfurti gyűlés óta állandóan foglalkozik ennek a nagy dilemmának megfejtésével, melyet a külön érdekeiket újabban mindinkább erőteljesebben hangsúlyozó agrariusokkal szemben sem lehetett figyelmen kívül hagyni. Sok szó s még több tinta folyt ez ügyben lényeges eredmény nélkül s a nagy véleménykülönbségeket észelve már az 1895-iki boroszlói pártgyűlés egyértelműleg kimondotta, hogy

az agrár viszonyok alapos elméleti tanulmányozása szükséges s minden tekintetben előmozdítandó.

Nem kisebb ember, mint *Kautsky* Károly, kit Engels halála óta a socialdemokraták elméleti vezérének szoktak tekinteni, vállalkozott erre a nagy munkára s így jelent meg a jelen év folyamán Stuttgartban Dietz kiadásában, mely kiadó cég a »Neue Zeit« útján ma már a legtekintélyesebb német socialista irodalmi központ, közel 30 ivre terjedő nagy műve »*Die Agrarfrage. Eine Übersicht über die Tendenzen der modernen Landwirthschaft und die Agrarpolitik der Sozialdemokratie*« cím alatt.

A mű címének megfelelően két egészen önálló részre oszlik. Az első elméleti rész főkép a földművelés fejlődéséről szól a kapitalistikus társadalomban, a másik, mintegy ennek folyományaként, a socialdemokratia agrárpolitikai elveit adja elő.

Mint a materialistikus módszer hive, különös súlyt fektet Kautsky jellemzésében a századunk elején megváltozott termelési viszonyokra. Külön kiemeli a hústermelés növekvését, a váltógazdaságot, trágyázást, bakteriumokat, a tudományos kezelést, a mezőgazdasági gépek alkalmazását, a bérletek számának szaporodását s mindenekfelett a latifundiumokat, melyeknek számát ő növekvőnek tartja. Számokkal igyekszik kimutatni, hogy a nagy gazdaságok technikai előnyüknél fogva sokkal jobban képesek a rationalis földművelésre, sokkal jobban tudják felhasználni a gépeket, a földhitelt s a gabonakereskedelem előnyeit s mindezek alapján a földművelésnek is át kell alakulnia, elveszti conservatív jellegét s nemcsak a termelési, de a tulajdonjogi szempontokból is forradalmi irányzatot nyer, mely irányzatban természetesen az erősebb nagygazdaság győz s folyton neveli a gazdasági proletárok számát. Ezek szerint a mezőgazdaság fejlődése is ugyanazt az irányzatot mutatja, mint az ipari tevékenysége, a kapitalizmus ereje nőttön-nő s állandó tömegnyomort idéz elő, melyből az egyeseknek nincs menekvésük s melyből előbb-utóbb a magángazdaság megsemmisülése fog bekövetkezni.

A fejlődés menetére azonban legnagyobb hatással van maga az ipar, mivel a nagygazdaság terjeszkedésének természetes határa van a földterület és a munkáskezek korlátolt számában, a mely korlátok teszik a leglényegesebb különb-

séget a mezőgazdasági és ipari termelés módja között s ezzel függ össze az a körülmény, hogy a nagybirtokosok kénytelenek mindinkább intensív gazdaságot folytatni, a külkereskedelem érdekében dolgozni s mindamellett különösen az örökösödési jog és eladósodás következtében a birtokok megosztása állandóvá lesz, sőt épen azért, mivel a városokba tódulás a földmívelő népességet apasztja, a kisbirtokok száma fog emelkedni, mert ezek azok a földmívelési területek, melyeket a gazda segítség nélkül is képes megművelni. Egy szóval a mezőgazdasági kapitalizmus romboló hatása igen korlátolt, de mégis észrevehető.

A kapitalisztikus mezőgazdaság pusztulásának főtényezője tehát nem annyira maga a mezőgazdaság fejlődése, hanem az iparé. Az ipar fejlődése okozta első sorban azt, hogy az egységes ipari és mezőgazdasági foglalkozás a városokban teljesen, a vidéken pedig nagyrészt megszűnt s a földműves kizárólag földművessé, vagyis árútermelővé lett s munkája a piacz változásától függ s így ki van téve a proletárság felé tereltetésnek. Az ipar hozta létre továbbá a mezőgazdasági gépeket, műtrágyákat, vegyészeti s más tudományos eszközöket s ezek segítségével a mezőgazdasági nagytermelés technikai előnyeit a kis parasztgazdaságok felett. De a mi leglényegesebb, az ipar fejlődése teremtette meg a mezőgazdaságban is a különbséget azok között, kik csak saját szükségletükre dolgoznak s azok között, kik lényegileg a világpiacz számára termelnek. Az elsőből lesznek a mezőgazdasági proletárok, mert a versenyt nem bírják ki s munkaerejüket kénytelenek áruba bocsátani. De az árútermelők sem tudnak boldogulni mindig: a földjáradék folytonos emelkedése s ezzel kapcsolatban a bérlet, jelzálogi adomány és más terhek szaporodása az élelmi szerek árának emelkedését vonja maga után, mely összefügg a túlnyomólag fogyasztó városi és a falusi elem ellentétének kiemelkedésével s továbbá a tengerentúli verseny megizmosodásával s mindkettő a mezőgazdaság romlását mozditja elő.

A veszélyes helyzetben a földbirtokosok egy részének nincs más menekvése, mint az önmegfeszítés. Kautsky (106. l.) igen jellemzően »Überarbeit« és »Unterconsumtion« neveket használja a túlfeszített munka, a gyermekek és nők erejének kihasználása, a nyomorult lakás és étkezés jellemzésére, me-

lyeket számos kisgazdánál megtalál s melyek kétségkívül nagyon hasonlítanak a gyármunkások helyzetéhez annál inkább, mert mindkét osztály süllyedése nem annyira egyéni, mint inkább társadalmi tényezők törvényszerű következménye.

Kautsky szerint tehát a kapitalisztikus termelés már most megszüntette lényegileg (természetesen Németországról szól mindig első sorban) a mezőgazdaság és ipar között levő válaszfalakat, oly módon azonban, hogy a mezőgazdaság, mely egykor a főfoglalkozás volt, most már kénytelen az iparhoz alkalmazkodni olyannyira, hogy a közel jövőben már maga is egyszerű ipar lesz, de még a félreeső tisztán földműveléssel foglalkozó vidékeken sem elegendő többé a jólét biztosítására. Az átalakult földművelés egyik helyen a nagy gazdaságokat, másik helyen a birtokok elaprózását mozditja elő, de mindenütt az exportipar jellegével. Minél fejlettebb a kapitalisztikus termelés, annál kevésbé képes a földművelő önmaga erejéből megszabadulni s így ő reá nézve is csak egy út marad: a socializmus, azaz a termelés és termelési eszközök magánjellegének megszüntetése. Különösen tönkrement a vagyonos parasztosztály. A gazdasági és politikai fejlődés fokozatosan több kiadást követel meg a földművestől, úgy hogy ez kénytelen lesz mellékkereset után járni és a földművelést elhanyagolni s a háziipar szerepe a gazdáknál csaknem ugyanazonos, mint a nők bér munkája az iparban. Nem szünteti meg az iparos a háztartást, a mezőgazda sem mond le a földművelésről, de mindkettő elcsenyevészedik és nyomorultabbá lesz. Először jelzalogterheket vállal el, később, hogy ezektől szabaduljon, eladja birtokának azt a részét, melyet önmaga nem tud művelni, majd nőkre, gyermekekre s félig tehetetlen öregekre bizzák a föld művelését, maga a gazda és a nagyobb gyermekek elmennek kenyeret keresni.

Hibás ennél fogva szerzőnk szerint az a nézet, mintha a földművelés terén nem mutatkoznék oly socialis átalakulás, mint a városok lakosságánál. Csak külsőleg látszik bizonyos állandóság a nagybirtokok és a parasztbirtokok számarányában s csak első tekintetre tűnik fel conservatívnak a földművelők élete, tényleg itt is társadalmi forradalom van és pedig oly irányban, hogy a kisbirtokosok helyzete mindinkább hasonlóná lesz az ipari proletárokéval s érdekük is meglehetősen azonossá változik.

A socialdemokratia szerzőnk álláspontja szerint tehát győzni fog mindenestre, még ha a földmívesek nem csatlakoznak is hozzá, az ipari fejlődés következtében. Mindamellett nem lehet közönyös a proletárvilág a földművelés krízisével szemben nemcsak azért, mert az élelmi cikkek árának ingadozása jelentékeny tényező a munkabérek alakulásában, hanem főképp azért, mivel a vidéki lakosság nyomora és tudatlansága jelentékeny tényező abban, hogy a socialis átalakulás mily gyorsasággal fog bekövetkezni.

Ez a magyarázata, hogy újabb időkben különféle socialdemokrata agrárprogrammok támadtak s e mellett különösen hangsúlyozzák a parasztok védelmének, mint a munkásvédelem kiegészítésének szükségességét.

Mindezen programoknak alaphibája az, hogy a parasztok és földművelők helyzetét azonosnak tekintik a városi proletárokéval. Pedig a városi, helyesebben mondva ipari proletárságnak mai napig nem a nyomor a főjellemvonása, mint a hajdani szegényeknek, a socialisták által ugynevezett »lump-proletárság«-nak, hanem a termelési eszközök hiánya és a tömeges együttlétből is kifejlődött osztályérdek. S ezek a jellegek nincsenek meg a parasztoknál és kisbirtokosoknál, kiknek nagyobb-részt maguknak is van földjük, sőt többnyire maguk is fogyasztási cikkek árusítói s e mellett tömeges együttlét és osztályérdek náluk alig fejlődik ki. Mint birtokosok bizonyos fokig ők is kapitalisták s mint eladók ellentétben állanak a proletárokkal az által, hogy terményeikből minél nagyobb árt akarnak nyerni, míg a gyármunkások, mint fogyasztók, minél olcsóbban igyekeznek ahhoz hozzájutni.

Ily körülmények között nagyon nehéz s mindenkor erőltetett dolog érdekközösségről beszélni a két osztály között, még ha mindkettő nyomorban él is s az agitatio sikerét nagyon megnehezíti az is, hogy a parasztok nagyobb része még a munkaidőn kívül is gazdájának közvetlen vezetése alatt áll és hagyományai jobban kötik a talajhoz, mint a városi proletárokat. Kautsky nézete szerint minden parasztban és törpebirtokosban két irány működik, a paraszt és proletár lélek. Azok a törekvések, melyek a parasztot önálló birtokossá akarják tenni s a parasztvédelmet mindinkább kiterjeszteni, a paraszt-lelket nevelik a proletárlélek rovására s így csak széttépni segítik az összekötő kapcsot az ipari proletársággal s gyorsan

elmuló pillanatnyi előnyök érdekében élesztik azokat a tényezőket, melyek a valóságos proletár osztályharcz érdeke ellen vannak.

Nem lehet azonban szerzőnk szerint socialpolitikai nihilismusnak mondani azt, ha a socialdemokratia elveihez hiven lehetetlennek és czélszerűtlennek nyilvánítjuk ki a parasztgazdaság megmentését vagy épen javítását. Hiszen a kézműipar és háziipar pusztulását is kimondja a socialista párt-programm s mindamellett igyekszik őket elveinek megnyerni. A socialdemokratia nem az egyes munkások hivatásos munkáját, hanem azok munkaerejét akarja megvédeni s e tekintetben nagy szolgálatokat tehet már jelenleg is a parasztságnak, míg a parasztvédelmi törekvés kárára van, mert a jelenlegi termelési rendszer mellett szerzőnk nézete szerint minél jobban emelkedik a parasztnak, mint ilyennek helyzete, annál inkább sülyed, mint ember, mert minél többet árul el, annál kevesebbet fogyaszt s jövedelmét túlnyomólag saját maga és gyermekei munkaerejének kizsákmányolásával szerzi meg.

Kautsky ennél fogva agrárprogrammjának pontozatait lényegileg az ipari proletárok követelményeihez hasonlóan állapítja meg, szakszerű követeléseket nagyobbára teljesen elmellőz, részben azon ürügy alatt, hogy ezek helyek és idők szerint változnak. A leglényegesebb, vagyis inkább legkényesebb pontot, a földbirtok collectiv jellegűvé tételét, sajátságos módon változtatja meg oly alakban, hogy a nagybirtokokat a községek birtokaiba akarja beolvasztani, a többi földbirtok tulajdonjogát azonban csak korlátozni akarja a földművelés, marhavész-megátolás és a birtokrészek szétszórt jellegének megszüntetése érdekében. A program tehát óvatosan kerüli a magánbirtok megszüntetésének hangsúlyozását, különösen a parasztbirtokra vonatkozólag.

Hűtlen lett-e maga Kautsky, az orthodox párt vezére, a socialdemokrata elvekhez, midőn ezt a kardinális kérdést így oldja meg? Azt feleli, hogy nem. Bizonyítja azzal, hogy sem Marx és Engels, sem a hivatalos kongresszusok nem követelték a parasztok tulajdonjogának megszüntetését. A német kommunisztikus párt 1848-iki hivatalos programjában csak a kötött birtokokat akarta államtulajdonba venni, a parasztbirtokokra nézve csak a rajtok levő jelzálogokat kell szerintük államosítani. Engels és Liebknecht egyenesen ostobaságnak

tartják a parasztok birtokjogának erőszakos megszüntetését, mert ilyen csak a nagybirtokosokkal szemben szükséges s a bázeli 1869-iki kongresszus csak a jogot adja meg az államnak, hogy minden földbirtokot köztulajdonná alakítson de az átalakítás módjáról épen nem nyilatkozik. Ezek alapján azt hiszi szerzőnk, hogy a létesülő socialista államban kisbirtokok szétszórva még tovább is fenmaradhatnak, akár csak mint egyes kézműiparok a helyi viszonyok szerint, különösen izolált vidékeken. Még kevésbé szünhetik meg a családi ház tulajdonjoga, mert ez nem is termelési eszköz, hanem élvezeti eszköz s legfeljebb a családi otthon különítették el a gazdasági központtal mindkettő előnyére. Természetesnek tartja különben maga Kautsky is, hogy a socialistikus társadalomban, hol a legtökéletesebb termelés csak a nagy iparnál alkalmazható, az önálló parasztgazda csakhamar igyekezni fog szövetkezés vagy más úton önállóságát maga megszüntetni. Egyszóval Kautsky igyekszik kerülő utakon ismét visszatérni elhagyott régi elveihez. Okoskodásának jellemzéseül felemlítjük, hogy a parasztbirtokra tekintettel (természetesen egészen megfélekezve a gyárosokról) egyenesen ki is mondja, hogy a socialistikus államban egészen közönyös a formális jogi kérdés: tulajdonos-e avagy csak az állam alkalmazottja és haszonélvezője-e a kis gazda?

Maga az agrárprogramm, melynek egyes pontjait igen részletesen fejtegeti, 3 szakaszban 20 pontból áll s szó szerint a következő:

I. Intézkedések a földművelő proletárság érdekében.

a) Megszüntetése a cselédszabályoknak, teljes gyülekezési szabadság vidéken is; a szabad költözködés biztosítása;

b) megtiltása a gyermekek bér munkájának a 14-ik évig, megtiltása a földműves munkának este 7 órától reggeli 7 óráig minden gyermek és ifjúra vonatkozólag kivétel nélkül; megtiltása a 18 éven alul levő ifjak vándormunkájának; iskolakötelezettség az elemi és ismétlő iskolában;

c) a vándormunkások védelme; megtiltása a 21-ik életévüket be nem töltött leányok vándormunkájának; a csoportos vándorló napszámosok rendszerének (Gangsystem) megtiltása, a toborzó ügynökök helyettesítése nyilvános munkaközvetítéssel;

d) normal munkanap létesítése évi átlagban nyolcz órával, a mezei munkánál azonban aratás idején, sürgős munkánál, elemi csapások esetén munkaidő-többlet engedélyezésével; vasárnapi munkaszünet biztosítása a cselédség részére;

e) az egészség és erkölcsiség érdekében elengedhetlen feltételek megállapítása a mezei munkások lakásaira nézve; erélyes lakásügyi rendőri intézkedések vidéken;

f) túlságos bérletdíjak redukálása erre kijelölt törvényszékek által.

II. Intézkedések a mezőgazdaság védelmére.

a) A hitbizományok megszüntetése;

b) uradalmak megszüntetése és beolvasztása a községekbe;

c) a nagy földbirtok vadászterületeinek megszüntetése és beolvasztása a községi földbirtokba;

d) a föld magántulajdon jogainak korlátozása a nem tagosított birtok (Gemenglage) elkülönítése vagy megszüntetése, a mezőgazdaság és a ragály elleni óvóintézkedések érdekében;

e) a jégkár s esetleg állatbiztosítás államosítása, utóbbi azonban az állam hozzájárulása nélkül;

f) a szövetkezeti csatlakozás megkönnyítése törvényhozás útján;

g) a mezőgazdasági oktatás állami fejlesztése;

h) az erdők és vizerők államosítása.

III. Intézkedések a mezőgazdasági népesség érdekében.

Törekedni kell, hogy a város ne zsákmányolja ki a vidéket s megszűnjék a kulturális ellentét város és vidék között, e célból szükségesek:

a) a teljes önkormányzat megvalósítása a községben és kerületekben;

b) az állandó hadsereg helyettesítése népfelkeléssel;

c) az iskolai, szegény- és úradók államosítása;

d) az egészségügy államosítása;

e) az igazságszolgáltatás ingyenessé tétele;

f) a jelenlegi adórendszer helyettesítése progressiv jövedelmi, vagyon- és örökösödési adókkal s a jövedelmező magánmonopoliumok és kartellek olcsó államosítása, illetőleg községi jellegűvé tétele.

Eddig tart Kautsky agrárprogramja. El kell ismerünk, hogy mindaz, a mi ezekben foglaltatik a socialdemokratia

elveivel megegyeztethető. Jelentékenyebb új követelés csak egy van: az erdő és vizek államosítása, de ez sem kizárólag agrár követelés, mert a közegészségügy és ipar érdekeivel is megokolható. Szerzőnk tehát beváltja ígérését, hogy nem külön kaszt érdekeit védi, hanem az általános társadalmi reformért küzd.

Kérdéses azonban, hogy az ipari proletárok vezérének ezen programja — eltekintve még a magán földbirtok leplezett confiskálásától is — kielégíti-e a német mezőgazdák kívánságait? Szerzőnk maga sem hiszi ezt s készséggel elismeri, hogy a parasztok jobban fognak hinni továbbra is az agráriusoknak, kik közelebb állanak hozzájuk s többet is ígérhetnek. De ő megelégszik azzal, ha egyelőre neutralisálni képes a conservatív szellemű parasztságot, hogy ne legyen direct akadályozója a városi proletárság diadalutjának. Másrészt azonban meg van győződve arról, hogy ajánlott programja fokozatosan előkészíti a két proletárság közeledését s egyöntetű eljárását. A socialdemokratia feladata szerinte nem lehet, hogy az ő elvei szerint különben is pusztulásnak indult parasztságot és törpe birtokosokat ideig-óráig támogassa, hanem hogy az új, mindent, ipart és földművelést egyaránt reorganizáló társadalmi rend utját következetesen és cél-tudatosan egyengesse.

GYÖRGY ALADÁR.

A KÖTÖTT BIRTOK AGRÁRPOLITIKAI SZEMPONTBÓL.

Irodalmilag már mintegy 10—15 éve, a gyakorlatban s a napi politikában azonban csak alig néhány esztendeje van elfogadva az a nézet, hogy az ingók és ingatlanok birtokváltásánál nem lehet teljesen azonos szempontokat követni, hanem az ingatlanok birtokváltásánál oly különös tekinteteket is figyelembe kell venni, melyek a földbirtok természetéből s a helyes gazdálkodás érdekében folynak. A jobbágyi kötelékek feltépése után, a jogegyenlőség és szabadság mámorában, csupán ezen elvek sérthetlensége szempontjából vissza lett utasítva minden oly eszme, mely az ingatlanok birtokváltásának bármily korlátozásával foglalkozott.

Utóbb azonban midőn már teljes bizonyossággá lett az, hogy a jobbágyi megkötöttség állapotába nem sülyedhetünk vissza, de legfeljebb oly megszorításokról lehet szó, melyeket maga az állam is a maga és népeinek érdekében határoz el, bizonyos mélyebb felfogás kezdett uralomra jutni, mely jelzavak által nem hagyta magát elvakítani, hanem igenis azt kereste, hogy a birtokváltásokat egyes osztályok és az egész állam érdekében, bizonyos intézményekkel nem lehetne-e jótékonyan befolyásolni.

A földbirtok mikénti megoszlásának és evvel kapcsolatban a földbirtok szabad vagy kötött voltának az államra nézve igen nagy jelentősége van.

E jelentőség okai: gazdaságiak és politikaiak. A gazdasági birtok terjedelme annak mikénti kihasználására nézve is irányadó. Erdőbirtok helyesen csak nagy üzemben kezelhető, az erdőbirtok tehát a nagybirtok, a nagyüzem létjogosultságát adja meg. A szemtermelés már úgy nagy mint közép-birtokon üzhető. A kisbirtok rendszerint csak a maga használatára termel szemes terményt t. i. ellátja a gazdát és családját

élelemmel és vetőmaggal. A törpebirtokon pedig a birtokos sem tud megélni, sem fogyasztásra nem termel.

Már pedig az államnak közgazdasági szempontból nagy szüksége van arra, hogy a birtokok termeljék azokat a terményeket, melyek a nem mezőgazdasággal foglalkozók élet-szükségletének ellátására fordítandók. Kis birtokok, leginkább városok közelében, kapás és ipari növények termesztésére vannak hivatva s itt van is létjogosultságuk.

Ezen szempontból tehát az államnak az áll érdekében, ha területén nagybirtok, közép- és kisbirtok helyesen van megoszolva, mert mindegyiknek megvan a maga rendeltetése. Természetesen, hogy mi az a helyes megoszlás, az a gazdasági viszonyoktól s még egyéb — alant is tárgyalandó — tényezőktől függ.

Gazdasági szempontból megfigyelendő továbbá az is, hogy törpebirtokok egyáltalán nem, kisbirtokok is alig tehetnek valamit a talajerő lehető legbelterjesebb kihasználására. Ezek a birtokok nem tehetnek nagy befektetéseket, mert azok nem fizetnék ki magukat.

Kísérleteket, gazdasági ujitásokat pedig csak a nagybirtokok tehetnek s csak ezek termelhetnek nagyban és a kivitel számára is.

A gazdasági üzem tehát szintén megkívánja azt, hogy helyes birtokfelosztás legyen. Nem hiába mondják, hogy a parasztosztály nehezen hozzáférhető az ujitásoknak. Nem tehet kísérleteket, nem kockáztatja biztos jövedelmét. Épen ezért kell a nagybirtokoknak elől járni az ujitások kipróbálásával, hogy azok azután egy egész ország gazdaságának hasznára lehessenek.

A politikai szempontok a földbirtok megoszlásánál még fontosabbak. A vagyon már maga is hatalmassá tesz, a földbirtok azonban még értékén felül is nagy hatalmat ad azon egyeseknek vagy néposztályoknak, kik azt kezükben tartják. Ennek oka részben a földbirtoknak mint vagyonnak és jövedelmének állandó és biztos voltában, másrészt azon befolyásban rejlik, melyet a földbirtokos, maga a birtoklás ténye által személyek és dolgok fölött gyakorol és melyekre több közjogi jogosítvány gyakorlata is alapítva van.

Az emberi természetben gyökerezik továbbá az otthonhoz való ragaszkodás, ehhez fűződnek az emberiség legneme-

sebb érzelmei, a család iránti szeretet, mely jelenlegi társadalmi berendezkedésünknek is alapja, — az otthont pedig legjobban a földbirtok adja meg, az a ház és föld, melyben a gazda parancsol.

Ethikai, gazdasági és társadalmi okok összetétele adja meg tehát indokát annak, hogy a földbirtok az állampolgárnak biztos alapot ad a megélhetésre — ha ugyan mai viszonyaink között ad — s egyuttal független emberré teszi.

Már pedig egy modern jogállamnak független és megelégedett polgárokra van szüksége, — nem közönyös tehát az állam előtt, hogy a földbirtok miként van elosztva.

Az állam érdeke kétségtelenül az, hogy mentől több szorgalmas és munkástagja jusson földbirtokhoz. Ebből a szempontból tehát feltétlenül helytelen az olyan birtokmegosztás, a hol túlnyomó a törpe birtok s feltétlenül helytelen az olyan felosztás, a hol a földbirtok csak néhány gazdag birtokos kezében van, a többi népesség pedig ha vagyona, szorgalma meg is van, nem juthat földbirtokhoz. Az előbbire példa Olaszország, a hol azután nem ritka dolog az éhség s a proletariatus zendülései, a másokra példa Angolország s különösen Irország, hol a földbirtok nagyrésze néhány száz főurnak és középnemesnek kezén van, s Irországban a haszonbérllő osztály e mellett folyton a tönkkel küzd. (Irországban 740 tulajdonosé az országnak közel fele.) Angliának aristocraticus és conservatív államszervezete főleg ezen birtokmegosztási viszonyokon alapszik, — szerencse, hogy oly fejlett ipara, oly nagy gazdagsága s oly kiterjedt gyarmatai vannak, és így a munkás és törekvő angol nemzetnek megvan a tere arra, hogy vagyon-szerzési ösztöneit kielégíthesse. Oly országok azonban, melyek nincsenek ily szerencsés helyzetben, hasonló viszonyok alatt saját súlyuk alatt összeroskadnának. Angliát épen azért hívják agyaglábu óriásnak, mert gazdasága az iparon és kereskedelmen nyugszik.

Politikai szempontból a nagybirtokoknak az a jelentőségük, hogy egyes családoknak nagy vagyont és befolyasos társadalmi állást biztosítva, ezek a politikai viszonyok hullámainál biztosított helyről a kockáztatott újításokkal szemben a mérsékletet képviseljék s különösen monarchicus államokban a trón körül csoportosulva, annak fényét emeljék.

Leghelyesebb mindenesetre az a megosztás, ha minden

szorgalmas és törekvő gazda juthat földbirtokhoz — melyek között nagybirtokok is lehetnek — és ne legyenek oly birtokok, melyek sem megélhetést, sem függetlenséget nem biztosítanak.

Nagyjából ezek azon okok, melyek megvilágítják, hogy az ingatlanok, a földbirtok megoszlása és birtokváltozása az állam szempontjából nem közönyös és egészen más tekintet alá esik mint az ingók birtokváltozása.

Már maga az a körülmény, hogy a jelzett okok gazdaságiak és politikaiak, magyarázzák azt, hogy a birtok megkötöttsége vagy szabadsága agrárpolitikai szempontból jön megítélés alá.

Soká tartott, míg ez a fogalom hazánkban polgárjogot nyert, 5—6 évvel ezelőtt agrárpolitika alatt valami conservatív és retrograd irányzatot értettek, nagy szomorúságára a komoly gondolkodóknak, mely a liberalismus és az ipar megdöntésére tör.

Ujabbán a nemzetközi gazdacongressus tárgyalásai folytán s különösen a jelenlegi minister tapintatos kormányzata alatt, lassanként átalakult a közvélemény s elkezdének az agrárpolitikai kérdésekkel higgadtan s mélyebb mederben foglalkozni.

A mit Németország már néhány évtizede megtesz, azt mi, kikről folyton olvassuk, hogy mezőgazdasági termelésre utalt ország vagyunk, csak most kezdjük megtenni.

Az agrárpolitika mindenesetre a mezőgazdasággal foglalkozók érdekeivel vet számot s ez alapon indulnak ki megfigyelései, ebből azonban nem következik, hogy azok érdekeit egyoldaluan támogassa s ez nem képez okot arra nézve, hogy javaslatai már kezdettől fogva s általános elvek alapján visszasíttassanak.

A gazdasági fejlődés és küzdelem jelen korszakában s különösen egy mezőgazdasági államban mindenesetre minden hangzatos elvnel komolyabb álláspont az, mely az egyes társadalmi osztályok reális érdekeiből indul ki s azt nézi, mi a jobb, nem pedig azt, mi felel meg egy bizonyos elvnek.

Hegel iskolája s az elvek varázsereje a politikában, ma a megizmosodott nemzeti lét korában már lejárt. Ma már más elméletek azok, melyek ellen az államnak védekezni kell s ez a socialismus és az anarchisták tanai.

Ma már teljes jogosultsága van az agrárpolitikának, épen mint a socialismus egyik ellenszerének is, mert ha a gazdasági viszonyok kívánalmaihoz mérten az állam az ellentéteket kiegyenliti, a gyengéknek és elnyomottaknak segítségére siet s az erőszakoskodókat megfékezi, ezen áldásos működése által az elégedetlenség méregfogait kitépi.

Ezek azok az úgynevezett kis eszközök, melyek a gazdasági haladás és a gazdasági ellentétek összhangzatba hozatala érdekében alkalmazandók.

Az agrárpolitikának nem is más a célja, mint az egyenlőség keretén belül, a szükséghez képest, állami vagy társadalmi beavatkozással a gazdasági ellentéteket kiegyenliteni.

A beavatkozás mértéke a viszonyoktól függ, ezt megállapítani a törvényhozás és a kormány feladata, mely működésében felelősség terhe mellett minden egyes néposztály s az egész államszervezet érdekeit szemelőtt tartani tartozik.

Nem áll tehát az a sokat hangoztatott elv, hogy a jog-egyenlőség szempontjából mindenkit magára kell hagyni, hogy boldoguljon a hogy tud, hanem igenis az államok joga sőt kötelessége közbelépni. Nem alamizsnáról vagy érdemtelen felsegéléséről van itt szó, hanem mint Darányi Ignác földművelésügyi ministerünk a ruthéneknek mondta, a boldogulás feltételeinek előteremtéséről.

Ily szempontokból kell vizsgálni a birtok szabad vagy kötött voltának kérdését is, mely jelenleg különösen aktuális. Aktuálissá teszik első sorban a magyar általános polgári törvénykönyv tervezetének előkészítő munkálatai. Ha valaha úgy ez alkalommal kell és lehet megfontolni azt a kérdést, hogy a birtok megkötöttségére vonatkozólag kell-e bizonyos szabályokat magánjogunkba felvenni és melyek legyenek ezen szabályok. A tárgyalások jelenleg még az igazságügyminister által szervezett előkészítő állandó bizottság kebelében folynak, mely bizottság már is több ez irányú kérdéssel foglalkozott. Így részletesen és igen alaposan tárgyalta a hitbizomány kérdését mult évi november és deczember havában tartott üléseiben. (Az ülések jegyzőkönyvei a Jogtudományi Közlöny mellékleteként, mint ötödik füzet megjelentek.) Azonkívül úgy tudjuk a bizottság tárgyalta a parcellaminimum és birtokminimum kérdéseit, az erre vonatkozó jegyzőkönyvek azonban még nem lettek nyilvánosságra hozva.

Az előkészítő állandó bizottság ezen kérdéseket olyanoknak minősítette, melyeknek alapos megvitatása a mai viszonyok között különösen fontos és ismételten emelkedtek hangok annak kiemelésére, hogy ezen kérdések nemcsak jogi, hanem különösen agrárpolitikai szempontból birnak fontossággal.

Óhajtandó volna ennek folytán, hogy ezen tárgyalásokat ne csak a jogászok, hanem a gazdák is kísérvék figyelemmel és hogy a gazdasági körökben ezen kérdésekre nézve azok részletes megvitatása után, egy határozott közvélemény jöjjön létre, hogy ez alapon ezen kérdéseknek a nyilvánosság előtti és országgyűlési tárgyalásain a gazdakörök már kész fegyverzettel jelenhessenek meg.

A másik dolog, a mi aktuálissá teszi a kötött birtokkal összefüggő intézkedéseket: a telepítés. A földművelésügyi ministeriumban úgy tudjuk folyamatban vannak egy új telepítési törvény előmunkálatai, ezen törvényben pedig több oly intézkedés leend felveendő, melyek a szabad birtokváltozást korlátolják. Ezt itt csak jelezzük, alább ki fogjuk fejteni azt, hogy a telepítés miért szükségeli ezen intézkedéseket s mely tilalmak vannak már a jelenleg érvényben levő telepítési törvénybe felvéve.

Mindezek folytán nem látszik céltalan feladatnak, ha röviden vázoljuk, hogy melyek azon kérdések, a melyek a birtok kötött voltaival kapcsolatban felszinen vannak. Csak nagy vonásokban akarjuk a kötöttség egyes formáit és a fogalmakat tisztázni, a részletes megvitatás egy terjedelmes tanulmány keretébe volna csak beilleszthető.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell azt, hogy a birtok megkötöttségének alapja ma már egészen más, mint volt a földesuri hatalom korában. A birtok kötött voltának formája a multban kétségtelen a jobbágyi viszonyban nyert kifejezést, ezt a megkötöttséget azonban a megváltási törvényhozások (ilyen törvény nálunk is sok van) teljesen megszüntették. A jelenlegi gazdasági életben a birtok megkötése nem egy uralgó társadalmi osztály érdekében s egy másik osztály rovására, hanem az állam érdekében és magának egy bizonyos társadalmi vagy gazda-osztálynak javára történik. A jobbágyság korában a feudális államszervezetten alapult a birtok kötött volta, ma agrárpolitikai szempontokból a törvényhozás vagy statutumok intézkedéseiben.

A másik dolog, a minek hangsúlyozása nem felesleges, hogy az úgynevezett agrárius tanok és a birtok megkötöttségére vonatkozó kívánalmak teljesen ellenkeznek a socialismus tanaival s azokkal állandó harczban állanak. Az agrariusoknak az a céljuk, hogy az egyes gazdák existenciáját biztosítsák s a birtok megkötésére vonatkozó javaslatok is azt akarják, hogy egyes gazdák s gazda-osztályok mennél függetlenebb s biztosabb helyzetbe jussanak. Az agráriusoknak azonkívül az az elvük, hogy a föld lehetőleg azok kezébe jusson, kik azt legjobban művelik, ez pedig csak akkor lehetséges, ha az illető gazda a földnek tulajdonosa, az az ő otthona s annak gyümölcseit maga és családja élvezhetik s azok részére fentartja. Mindezzel szemben a socialis államszervezet a magántulajdont confiscálja s a gazdákat mind haszonbérlokké teszi, kik csak a köz érdekében s az állam számára termelnek. Agrarismus és socialismus nyílt ellenségek.

A birtok megkötésére vonatkozó tervek kiindulása lényegesen kettő. Egyrészt, hogy a birtok bizonyos meghatározott területen alól fel ne legyen osztható, másrészt, hogy a birtok a maga egészében mint gazdasági egység fentartassék. Ez utóbbi szempontból a birtok megkötésére vonatkozó rendelkezéseknek mindig az örökjog rendezésével is számot kell vetni s ez képezi az erre vonatkozó terveknek fő nehézségét is. Mert a gazda életében nem oly nehéz dolog a birtok egységét megvédeni, halála esetében azonban az örökösök igényeivel állunk szemben s ezek kielégítése már sok fejtörést okozott a kérdés tanulmányozóinak.

A gazda életében a birtok egységét legfeljebb a ki nem elégitett hitelezők fenyegetik. Ezekkel szemben a terhelési tilalom nyújt védelmet, mely csak azt eredményezi, hogy a gazda nem kaphat jelzáloghitelt. Ez pedig még nem veszélyezteti a birtok létét, bármit mondjanak is arról, hogy a jelzáloghitel mennyire szükséges a gazdálkodáshoz.

A birtokegység területe már úgy van meghatározva, hogy a szorgalmas és becsületes gazda abból megélhet, sőt beruházásokat is tehet. Végso esetben — ha a szövetkezeti személyes hitel sem tud rajta segíteni — a birtok, mint egész más kézbe kerülhet, ez ellen — végso esetben mondom — agrár érdekből nem lehet akadály, mert az érdek nem egy bizonyos személyhez, hanem ahhoz van kötve, hogy a birtok gazdasági egysége megmaradjon.

A birtokfeldarabolás meggátlására vonatkozó javaslatok: először a parcellaminimum, azután a birtokminimum.

A parcellaminimum alatt azt a legkisebb birtokegységet kell érteni, melyen alul a birtok feldarabolása egyáltalán tilos. Ilyen parcellaminimum 2—5 holdban volna megállapítandó s kimondatnék, hogy a földbirtoknak ennél kisebb részletekre való darabolása tilos és ily felosztást a telekkönyvi hatóság nem foganatosíthat s a hatóságok s bíróságok nem mondhatnak ki. Ez az intézkedés a törpe birtokok keletkezését gátolja s miután feltétlenül áll az, hogy ily kisebb területeken sem okszerűen gazdálkodni nem lehet, sem azok existenciát nem nyújthatnak, gazdasági szempontból a parcellaminimum meghatározása óhajtandó. Természetesen csak bizonyos művelési ágakra vonatkozólag; a szőlőművelés és kertgazdaság e minimumon alul maradó földterületeken is sikerrel üzhető. Az egyes vidékek éghajlati, termelési, talaj- és gazdasági viszonyai is befolyással lehetnek a parcellaminimum kiszabására. Épen azért nyílt kérdésnek marad annak eldöntése, hogy a parcellaminimum törvényhozási úton döntessék-e el, vagy pedig az egyes törvényhatóságok, esetleg előterjesztésükre az illetékes miniszter határozhassa e meg, hogy bizonyos politikai vagy gazdasági körzetekben mennyi legyen a parcellaminimum.

Azon nehézségektől, melyek a birtokváltozás folytán előállanak, a parcellaminimumnál könnyebben el lehet tekinteni a terület csekély voltánál fogva s azokat le is lehet győzni különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a parcellaminimum oszthatlansága a közfelfogásba átmegy s így az egyes gazdák vagyonszerzésénél ez mindig szemök előtt fog lebegni.

A parcellaminimum különben nem új dolog s annak gyakorlati volta már el volt ismerve a jobbágyi birtokfelosztási rendben, hol szabály volt, hogy a jobbágytelek egynegyed telken túl fel nem osztható. Sokan ellenvetik, hogy ennek daczára történtek titkos egyezségek, ez azonban csak azt a közismeretű ténnyt bizonyítja, hogy mindig vannak, kik a törvényt kijátszani akarják. És végre is azt sem lehet kifogásolni, hogy ez az intézkedés az érdekeltek akarata ellenére is meggátolja azokat a birtokfelosztásokat, melyek a közgazdasági viszonyokra károsok.

A zsúfolt lakásokból is igen gyakran erőszakkal kell a

lakókat kidobni, pedig azok maguk is tudják, hogy egészségük ellen törnek, midőn azokba bemennek.

Azért még soha senkinek nem jutott eszébe, hogy a zsúfolt lakások és pinczelakások rendőri kiürítése ellen szót emeljen.

A birtokminimum megállapításának célja már túlmegy azon a határon, mely a parcellaminimum megállapításánál irányadó.

A parcellaminimum a birtok szertelen felaprózását akarja megakadályozni, a birtokminimum pedig már oly területet állapít meg, mely egy kisgazdának és családjának teljes életfentartására szükséges s azt egy ily kisgazda és családja részére, mint gazdasági egységet állandóan fenntartani kívánja. Ez intézménynek tehát agrárpolitikai céljai vannak. Annál is inkább hangsúlyozni kell ezt, mert a birtokminimum felállításánál döntő mezőgazdasági indokokat felhozni alig lehet. Ha a parcellaminimum már kitűzte azt a határt, melyen túl az okszerű gazdálkodás egyáltalán nem lehetséges, ezen túl mezőgazdasági szempontból nem kell újabb határokat felállítani, mert az ennél nagyobb területen a jó gazda már boldogul.

Ennek az intézkedésnek tehát határozott célja a parasztosztály megerősítése.

A birtokminimum területi megállapítása a gazdasági viszonyoktól s itt már attól is függ, hogy gazdaságpolitikai szempontból kisebb vagy nagyobb birtokú parasztosztály helyzetét akarjuk-e biztosítani. Ha nagyobb a terület, akkor paraszthitbizományokról beszélhetünk, egy oly forgalom, melyről őszintén bevallhatjuk, hogy ha a gazdakörökben talál is pártolókra (gróf Andrássy Géza irt erről a kérdésről), de jogászörökben egyáltalán nem népszerű.

A birtokminimumnál is nyílt kérdésnek marad, hogy az törvényhozási uton vagy szabályrendeletileg állapíttassék-e meg s a földbirtok egyáltalán ne legyen tovább felosztható, vagy csak hatósági engedélylyel.

A birtokminimum egy kisgazda és családjának eltartására van rendelve és fenntartásának legnagyobb nehézségei akkor merülnek fel, ha a családfő elhunytá esetén beáll az öröklés. Ez egyuttal a kérdés legfontosabb s legérdekesebb része, mert az örökösödési rend megfelelő szabályozását kívánja.

Ha tudniillik több örökös van, csak egy örökös veheti át a birtokot, hogy annak egysége fenmaradjon s a többi örökösnek megfelelő kielégítéséről kell gondoskodni, oly módon azonban, hogy a birtokörökösre oly terhek ne rovasanak, melyek gazdasági existenciáját veszélyeztetnék.

Erre vonatkozólag például szolgálhat a Németországban s az osztrák örökös tartományokban érvényben volt Anerbenrecht, birtoköröklés. Lényege az, hogy a birtokot egy örökös kapja meg (Anerbe, birtokörökös), örököstársait pedig kielégíti. Ez az öröklési rend vagy végrendelet hiányában lép csak életbe, vagy pedig csak akkor, ha az örökhagyó erre vonatkozó végakarata egy nyilvános könyvbe (Höferolle) bevezeti. Ha az örököstársakat a birtokörökös az örökség rendes becsüje alapján teljesen ki tudja elégíteni, az örökösödés egyenlősége szempontjából semmi nehézség nincs. Miután azonban a birtokörökös rendszerint nincs ebben a helyzetben, kedvezményeket kell részére biztosítani, melyek természetesen megsértik az örökösödés ideális egyenlőségét. Ezen kedvezmények abból állanak, hogy a birtok becsüje meghatározott szabályok alapján igen alacsony összegben vétetik fel, — így nem a forgalmi érték hanem csak a becsérték szerint s például az összes felszerelés s berendezés értékének levonásával — s a többi örökösök ez alapon elégítettnek ki. Azonkívül kimondatik, hogy az örökösök egy bizonyos ideig nem követelhetik készpénzben a kielégítési összeget, hanem annak csak egy alacsony kamatozással megállapított járadékát.

Ily örökösödési rend volt érvényben Hannoverában, Lauenburg, Brandenburg, Schleswig-Holstein és Szilézia területén.

Az osztrák örökös tartományokra nézve a polgári törvénykönyv 763. §. kimondja, hogy a parasztbirtokokra nézve az egyes tartományok külön rendtartást állapíthatnak meg s ez alapon Salzburgban, Krajnában, Tirolban, Vorarlbergben, Csehországban volt érvényben az Anerbenrecht. Ma ez az intézkedés már jórészt hatályát veszítette.

A paraszt-birtok egységének megóvására tehát örökösödés esetében az Anerbenrecht szolgálhat, de mint láttuk ez is tiszteli a végrendeleti szabadságot, mert némely helyen csak végrendelet nem léteiben, máshol pedig csak az örökhagyó kifejezett akarata szerint lép hatályba.

A birtokminimumnak hazánkban való meghonosításának mindenesetre az örökösödés folytán beálló birtokváltozás egyik akadálya, mert az egyenlő örökösödés elve a leszármazók között, parasztunknak már vérébe ment át.

A birtokminimum kérdésével gróf Széchenyi Imre foglalkozott igen érdekesen amerikai útjáról közrebocsátott tanulmányai kapcsán s álláspontját, mely a birtokminimum mellett szól, Láng Lajos támadó röpiratával szemben, újabb tanulmányban védte. Ezenkívül Pólya Jakab tárgyalja a kérdést, különösen a külföldi törvényhozások szempontjából, tüzetesen »Agrár politikai tanulmányaiban«.

A birtokminimum eszmeköréből kelt ki az a mindenkép helyes terv, mely szerint az örökösödési eljárás keretében kell helyet adni annak, hogy bizonyos mezőgazdasági birtok egy kézben maradjon. Ha tudniillik valamelyik örökös késznek nyilatkozik a birtoknak átvételére, a természetbeni osztály mellőzésével, az örökösök ellenzése daczára is átveheti azt s az örökös társaknak pénzbeli vagy esetleg másnemű kielégítéssel kell beérniök. Itt természetesen meg kellene állapítani, hogy ki lehetne oly átvételre jogosult örökös s biztosítassanak-e részére bizonyos előjogok a birtokérték megállapításánál?

A birtokminimum kérdésénél meg kell még emlékezni az amerikai homestead-ről, melyet rendszeren avval kapcsolatban emlegetnek s a melyről részben homályos fogalmak vannak elterjedve.

A homestead, vagyis otthont mentesítő, meg védő törvény lényege az, hogy az amerikai kisgazda birtoka lakóháza csak bizonyos a törvényben meghatározott adósságokért vonható végrehajtás alá.

Kiinduláspontja ezen törvényhozási intézkedéseknek tényleg az volt, hogy a farmernek otthon biztosítsák s az uzsora ellen megvédessék, azonban erre ezen intézmény nem bizonyult elég hatályosnak. Midőn Amerika lakatlan területeit, részben ajándékozások útján is betelepítette, a telepítvényeseket minden lehető úton biztosítani akarta, a gazdasági és hitelviszonyok fejlődésével szemben azonban engednie kellett.

Az intézmény oda fejlődött, hogy a gazdasági birtokot és lakóházat csak a birtokos személyes adósságaiért nem lehetett végrehajtás alá vonni. A birtok s a gazdaság üzeme érdekében tett kiadásokért és tartozásokért mint vételárhátra-

lék, munkabérek, adók stb. lehet végrehajtást vezetni a birtokra, azonkívül bármely adósságért, a farmer és neje együttes hozzájárulása alapján lehet végrehajtási zálogjogot szerezni s ez alapon a birtokot el lehet adatni. A tényleges kedvezmény tehát tulajdonkép csak az, hogy a nő férje pazarlása ellen a birtokban meg van védve, mert az ő hozzájárulása nélkül a férj adósságaiért nem lehet a birtokot elárverelni, a mi különben megtörténhetnék, miután Amerikában a házastársak közötti vagyonszövetség rendszere van elfogadva.

A kiinduláspont, mely a homestead létesítésénél szem előtt tartatott, igen szép és helyes, — a kivihetőség azonban mint látjuk igen nehéz, különösen a hitel szempontjából.

Szükség van továbbá a birtok megkötése iránti intézkedésekre a telepítésénél. — A telepítés hatása a gazdasági és politikai viszonyokra igen sokoldalú lehet és épen azért szokták a telepítést általános remediumként felemlíteni valahányszor socialis bajok orvoslásáról van szó. Itt is úgy vagyunk azonban, hogy alaposan meg kell csinálni a diagnózist, mielőtt az orvosszert beadnánk.

A telepítés gazdasági hatása első sorban az, hogy a nagybirtokot felaprózza s így legsikeresebb eszköze a kisbirtokok létesítésének és a parasztsztyál megerősítésének. Ebből a szempontból mindenestre igen üdvös és hatékony eszköz a helyes birtokfelosztási rend megvalósítása. A telepítés egyuttal ott, a hol ennek gazdasági előfeltételei megvannak, s ha a telepések szorgalmas, munkás emberek, a föld jobb kihasználását és művelését is lehetővé teszi. A telepítés módot nyújt arra, hogy a népesség a sűrűn lakott helyekről a ritkábban lakott helyekre tereltesse, hol a megélhetés feltételei rájuk nézve jobbak és több a munkaalkalom. Ily módon ellenszere a kivándorlásnak s a népesség helyes megosztására vezet. Van sokszor eset arra is — különösen nálunk a sok hitbizomány miatt, — hogy a parasztsztyál területileg nem tud terjeszkedni, mert a kötött birtok ezen terjeszkedésnek mindenütt gátat vet. Ekkor is segítségül siethet a telepítés, mely alkalmas birtokterülethez juttatja a birtoktalanokat. Előfordul viszont az, hogy a nagybirtokok nagy hiányt szenvednek munkáskezekben s ezen azzal lehet segíteni, hogy közelükben telepítvények létesíttetnek, melyek lakói a szükséges munkát elvégzik.

Előnyös lehet a telepítés az eladósodott nagybirtokra az által, hogy a birtok telepítvények céljaira való eladása által jó áron értékesíthető.

Igen fontos, talán legfontosabb szerepe van a telepítésnek nemzetiségi szempontból az által, hogy péld. nálunk idegen ajku lakosságu vidékeken magyar telepek létesítése által a magyarság lesz megerősítve és terjesztve.

Más oldalról ugyanezen célú szolgálja az is, ha idegen ajku vagy tényleg idegen birtokosok kezén levő terület azoktól megvétetvén, magyar telepesek között osztatnak ki.

Nem lehet azonban célja a telepítésnek, hogy teljesen vagyontalan elemeket vagyonhoz jutasson. — Daczára ennek igen elterjedt az a felfogás, hogy a telepítés a proletariatus megszüntetésére is ellenszert képez. Ez a felfogás ily formában határozottan téves s az ily követelmények esetleg egy egész telepítési aktiót meghiusíthatnak.

A telepítés a fent elősorolt okok bármelyikéből keresztülvive megmérhetlen nemzetiségi, socialis és gazdasági előnyöket okozhat s ezek elérésére az állam, ha az vezeti a telepítési aktiót, áldozatokat is hozhat. Ezen áldozatok azonban itt sem léphetik túl a támogatás határait. Ellenkező esetben az egész aktio socialistikus irányu lesz, mert a vagyonos osztály pénzét odaadja a vagyontalannak. Ennek jogosultságát pedig ott, hol nem humanistikus irányu mozgalomról van szó, hanem erős, egészséges és munkabíró egyéniségekről, az agrárius szempont elnem ismerheti.

Sajnos, hogy a telepesek körében sokszor találkozunk oly felfogással, mely az államtól teljes eltartást követel s a napilapok is gyakran esnek abba a hibába, hogy a telepesek részéről támasztott bármely tulzott követelések mellett is elvi okokból kardoskodnak.

Igaz, hogy a hazánkban régebb időben létesített állami telepítéseknél a kincstár rendszerint igen sokat áldozott mert különösen a népesség szaporítása céljából és politikai okokból nagy érdeke fűződött a telepek prosperálásához, — ma azonban, ha nagy telepítési aktiót akarunk indítani, a milyenre, hazánkban szükség van, nem lehet a támogatás határain túl menni. Maga ez az ugynevezett támogatás is elég sok pénzt emészt fel. Németországban az 1886. évi április 26-iki törvény 100 millió márkát bocsátott a telepítések céljaira az állam-

kormány rendelkezésére és ezen összeg ma már teljesen be van fektetve, csak fokozatosan térül meg, egy jó része pedig teljesen elvész.

Annak megállapítása, hogy meddig terjedhetnek az államnak feladatai a telepítvények létrehozása körül, nem tartozik e tanulmány keretébe, itt csak azt említjük meg, hogy a telepítésnél nyújtott kedvezmények legfontosabbika az, hogy a kincstár a telepítvényvételárnak és az esetleg adott kölcsönöknek visszatérítését nem követeli egy összegben, hanem évi járulékokban. Először is rendszerint néhány évi kedvezményi időt ad, melyen belül nem kell megkezdeni a törlesztést, aztán pedig bizonyos alacsony kamatozás mellett megállapított évi rátákban kell az összes tartozásokat lefizetni. Ebből következik az, hogy a telepítő kincstárnak érdekében áll, hogy a telepítvényre addig, míg a vételár le nincs fizetve, bizonyos befolyást gyakoroljon. Szükséges, hogy a birtok sem fel ne daraboltassék, sem oly kezekbe ne kerüljön, hol a rátafizetés kötelezettségének teljesítésére és a telepítvény kellő használatára nézve biztosíték nincs.

A Németországban: Kelet-Poroszországban és Pozenban keresztülvitt nagy telepítési akciónál, a telepítvények vételárainak törlesztése egy mindkét részről felmondható járadék által történik s a telepítvény egységének biztosítására a már fent idézett 1886. április 26-iki és az 1890. évi június 27-iki törvények értelmében a telepítvény eldarabolásának vagy egyes részei elidegenítésének tilalma és a telepítvényes azon kötelezettsége is kiköthető, hogy a birtok gazdasági önállóságát fentartani, épületeit és leltárait jókarban tartani tartozik. Ez a kötelezettség a telepítési okmányba vétetik fel, de a fentidézett törvények értelmében a telepítvényes a jelzett tilalom és kötelezettség alól kérelme alapján, és szabályszerű eljárás után bizonyos békeltető-bizottság határozata által felmenthető.

Ime tehát a birtokváltozás megkötött volta a telepítvényeknél.

A német kormány részéről a fenti törvények alapján létesített telepítvényeknél, a telepítványra vonatkozólag kötött szerződésben az is kikötetik, hogy a telepes a birtokot csak annak adhatja el, a kit a kormány (illetőleg az Ansiedelungs-Commission) elfogad s a kincstár minden neki nem tetsző

birtokváltozás esetén, — különösen örökösödés esetében — visszavásárlási jogot gyakorolhat.

Hazánkban a telepítvényekre nézve az 1894. évi V. törvényczikk van érvényben. A telepítvénynek megkötöttségére vonatkozólag ezen törvény 17. §-a intézkedik, mely törvényszakaszban kimondatik az, hogy ha a mindenkori telepes, a telepítvény tulajdonjogának az első telepes nevére történt bekebelezésétől számított 15 éven belül a telepítvényt másnak mint házastársának vagy törvényes leszármazóinak elidegeníteni akarná, a kincstárnak a törvényben részletesen körülírt elővásárlási joga van, mely telekkönyvileg is biztosíttatik és bírói árverés esetén is fennáll. A házastársnak vagy leszármazónak történő elidegenítés a kincstárnak bejelentendő. Megjegyeztetik még, hogy a telepes tulajdonjogának bekebelezése a 16. §. szerint, az első vételári részlet lefizetése után történik meg.

Ezen rendelkezés által biztosíttatik a kincstár az élők közötti birtokátruházás eseteit illetőleg. A telepítvényesnek a birtok állagára vonatkozó másnemű rendelkezéseivel szemben a kincstárt a telepítési szerződés (vagy okirat) biztosítja, melyben rendszerint ki van mondva, hogy a telepesnek birtokát sem feldarabolnia, sem haszonbérbe adni nem szabad, ellenkező esetre a kincstárnak kimozdítási jog van biztosítva.

Nem tartalmaz azonban a törvény intézkedéseket az öröklés esetén beálló birtokváltozásra, vagyis a legnehezebb pontot megkerülte, illetőleg nem akarta a fennálló öröklési rendet alterálni.

Az új törvény megalkotásánál erre mindenesetre figyelemmel kell lenni s miután a telepítésnél csakugyan elsőrendű közgazdasági érdek az, hogy a telepítvények a maguk egységében megmaradjanak, itt volna a legalkalmasabb tér arra, hogy a birtoköröklés (Anerbenrecht) mintájára a telepítvényekre vonatkozólag bizonyos korlátozott öröklési rend lépjen életbe.

Jelenleg a gyakorlatban úgy alakul a dolog, hogy ha több örökös van, ezek együtt kapják meg a telepítvényt, mint osztatlant birtokolják s a kincstár egyetemlegesen szorítja őket a kötelezettségek teljesítésére. Annak nincs akadálya, hogy a telekkönyvben vagy betétben mint egyenlő

arányú, vagy meghatározott arányú tulajdonosok az összes örökösök bejegyeztessenek. Természetesen, ha a természetbeni felosztást követelnék, addig, míg az összes tartozások lefizetve nincsenek, a kincstár összes követeléseit zálogjogilag lévén biztosítva, mint jelzálogos hitelező a felosztásra nézve meghallgattatnék s érdekeinek biztosítására bizonyára megtenné a kellő intézkedéseket.

Mindenesetre épen a telepítésnél, tekintettel annak kiváló fontosságára, igen üdvös volna, ha mindezen kérdések alaposan meg lennének vitatva és oly formát nyernének, mely a telepítvények fejlesztésére legkedvezőbb.

Felemlitem még, hogy Németországban a telepítési akcióval kapcsolatban az 1890. évi június hó 27-iki és 1891. július 7-iki törvények a járadékbirtokot létesítették, melyet nemcsak az állam, hanem magánosok is alapítanak s a melynél a vételár egy a birtokot terhelő s kölcsönösen felmondható járadék lefizetése által törlesztetik s mely birtok épp úgy megköthető, mint az állam által létesített telepítvények. Ezen járadékbirtokok létesítésének pénzügyi részét a kormány által támogatott járadékbankok végzik el s ez a politikai célok nélküli telepítésnek határozottan legsikeresebb formája.

Legerősebben és szabályozottan mutatkozik a birtok megkötöttsége a hitbizománynál. Itt meg van mindaz az elem, mely valamely birtok megkötésénél alkalmazható és pedig az elidegenítési és megterhelési tilalom, a védelem az eladósodás ellen és az örökösödési rend megkötött volta.

A hitbizomány intézménye nálunk már közel háromszáz éve fennáll. Az 1687 : IX. t.-cz. adott létet a hitbizományoknak, az 1723 : L. t.-cz. a hitbizomány alapítási jogát a nememesekre is kiterjeszti. A hitbizományra vonatkozó, jelenleg érvényben levő szabályok az 1862. évi október hó 9-én kelt királyi leirat alapján kibocsátott 1869. évi április 7-én kelt igazságügyministeri rendeletben foglalvák.

A magyar általános polgári törvénykönyv tervezetét előkészítő bizottság, tekintettel arra, hogy a hitbizományra vonatkozólag okvetlenül törvényhozási intézkedés lesz szükséges, e kérdést bőven és igen érdekesen fejtegeti (az állandó bizottság jegyzőkönyvének ötödik füzeté).

A hitbizomány lényege az, hogy valamely nagybirtok egy család fényének érdekében, a családnak az öröklési rend

által meghatározott elsőszülött vagy legidősebb tagja részére lekötötték. A megkötöttség módozatai közismeretűek.

Agrárpolitikai szempontból a hitbizomány létjogosultságát azok az indokok adják meg, a melyeket a birtokmegosztás tárgyalásánál a nagybirtok és a nagyüzem mellett felhoztunk. Mindazonáltal a hitbizományok felállítása és fentartása mellett túlnyomóan állampolitikai okok szólnak és ott, ahol hitbizomány még nem áll fenn, ezen intézmény felállítása csak akkor volna indokolt, ha egyébként például a birtokososztály gyenge vagyoni és morális ereje folytán nagybirtok nem jöhetne létre és nem volna fentartható. Ott azonban, ahol a hitbizomány intézménye történelmi alapokon nyugszik s egy oly birtokfelosztási rendet teremtett meg, mely az országnak nincs közgazdasági hátrányára, agrárpolitikai szempontból annak megszüntetésére elég ok nincs.

Az kétségtelen, hogy elméletileg a hitbizomány felállításának helyességét beigazolni nem lehet és hazánkban is mindazon jogászok és közgazdák, kik e kérdésről irtak, majdnem kivétel nélkül, ellene nyilatkoztak.

Hazánkban a kötött birtok megosztása a földművelésügyi ministerium által 1893-ban kiadott kimutatás szerint a következő:

Összes kötött terület	34·56 ⁰ / ₀
Összes szabadforgalmú terület	65·44 ⁰ / ₀
Kincstári birtok	5·68 ⁰ / ₀
Vallás- és közalapítványi birtok	0·51 ⁰ / ₀
Hitbizomány	4·79 ⁰ / ₀
Községek és közbirtokosságok	17·69 ⁰ / ₀
Egyesületek, vasutak	0·99 ⁰ / ₀
Egyházi vagyon	4·63 ⁰ / ₀
Nevelési alap	0·27 ⁰ / ₀

A hitbizomány százaléka tehát nem túlságosan nagy, összes területe 2,349.969 kat. hold. Ezen területben van 81 főnemesi és 11 köznemesi hitbizomány. A legnagyobb területű 402.820 kat. hold 329 □-öl (herceg Eszterházy Pál 1695—96), a legkisebb 746 kat. hold 443 □-öl (gróf Zichy Henrik 1878). Legnagyobb a hitbizomány területe Bereg vármegyében, az összterület 37·40⁰/₀-a; Árva, Zólyom, Győr, Bács-Bodrog, Máramaros, Ugocsa, Torontál megyékben és az erdélyi vármegyékben, az egy Kolozs vármegye kivételével, még nincs hitbizományi birtok.

A hitbizományi birtok területe művelési ágak szerint:

Művelési ág	Százalék az egész hitbizományi területtel szemben	A hitbizományi terület százalékos aránya az illető művelési ág országos egész területéhez
Szántóföld	28·64	3·27
Kert	0·28	1·10
Rét	8·12	3·44
Legelő	12·52	4·47
Nádas	0·54	8·18
Szőlő	0·08	0·32
Erdő	42·96	7·55
Földadó alá nem eső terméketlen terület	6·86	6·10

A szőlő, szántóföld, kert, rét s még a legelő is a hitbizományterület országos százaléka alatt marad, ellenben azonfelül emelkedik az erdő, nádas és terméketlen. Ez a megoszlás tehát helyes, mert ezen területek csak nagy üzemben értékesíthetők, illetőleg jobb, ha ott vannak, mint kis birtokos kezén.

Egy azonban kétségtelen, hogy ha a hitbizomány az ország birtokviszonyai szabályszerű fejlődésének útjában áll, akkor engednie kell s helyes volna, ez irányban kényszerítő rendszabályokat léptetni életbe. Így azon gyakori esetben, ha valamely hitbizomány egy fejlődésképes paraszttisztály birtokterjeszkedésének útjában áll, vagy ha telepítés céljaira a hitbizomány területéből bizonyos részre szükség van, akkor az államnak vagy magánosoknak állami engedélylyel a kisajátítási jogot meg kellene adni. A kisajátításból befolyt pénzösszeg nem vonatnék el a hitbizomány vagyonösszeségéből, hanem készpénzben, vagy valamely más birtok vásárlása útján továbbra is növelné azt.

Ha pedig hitbizományok alapításáról van szó, figyelemmel kellene lenni arra, hol alapíttatik az és milyen művelési ágakhoz tartozó területen, nehogy ott a birtokviszonyok szabályszerű fejlődésének gátat vessen s arra kellene törekedni, hogy különösen erdőbirtokok vonassanak be a hitbizományba.

A magyar általános polgári törvénykönyvet előkészítő bizottság a hitbizományra vonatkozó főbb kérdéseket részle-

tesen tárgyalta, a hozandó törvényre való tekintettel, szükséges volna, hogy az intézmény azon részeinek megfontolásába mely gazdasági érdekeket érint, a gazdakörök is bevonassanak.

Már említettem, hogy az a kérdés, legyen-e egyáltalában hitbizomány vagy sem, túlnyomólag politikai kérdés. Gazdasági érdekek játszanak azonban közbe annak megállapításánál, hogy mily területre (minimum, maximum) mily feltételek alatt, hol és hogyan legyen alapítható a hitbizomány?

Mindezen kérdésekre felhívni az érdeklődő közgazdák figyelmét képezte e sorok főczélját.

DR. TÓTH JENŐ.

I R O D A L M I S Z E M L É .

Külföldi folyóiratok szemléje.

A Hildebrand-Conrad-féle »Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik« folyó évi juliusi füzetében van egy nagy terjedelmű tanulmány dr. **Simkhowitsch** Wladimir gróftól (Newyorkban), mely »*Die Krisis der Sozialdemokratie*« czim alatt igen érdekesen világítja meg azt a nagyjelentőségű forrongást, melyet a német socialdemokraták táborában különösen egyik vezérüknek Bernstein Eduardnak »*Die Voraussetzungen der Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*« című műve okozott s melyet ma nemcsak a socialisták ellenfelei, de részben maguk a hívők is valóságos válságnak tekintenek, főkép a tudományos socialismusra tekintettel.

Szerzőnk a vitában határozottan Marx orthodox hívői ellen fordul s nemcsak igazat ad Bernsteinnek az általa felvetett kérdések nagy részében, de sőt azt hiszi, hogy ez a meggyőződésből renegáttá lett marxista most álszeméremből látszólag igyekszik régi elveinek érintetlen voltát magyaráztatni s ezért nem vonja le a következtetéseket oly szigorúan, a mint azt álláspontja megkövetelné. Mert szerinte Marx tanát most már nemcsak a gyakorlati élet czáfolta meg, hanem tudományos alapja is teljesen megdőlt s módszere, a materialistikus történeti felfogás, hamisnak bizonyult.

A gyakorlati élet megczáfolta Marx tanait részint subjectiv, részint objectiv körülmények miatt. Subjective azért, mert Marx, mint a ki élénk forradalmi tevékenységben töltötte ifjúsági éveit, később önmagában is higgadtabbá lett, objective azért, mert elméleti alapon hirdetett főbb jövődölései a tőkeuralom korszakának fejlődéséről nem teljesebben be, ellenkezőleg sok esetben épen annak ellentéte mutatkozik. Így mutatja ki szerzőnk többek között, hogy az erfurti program nemcsak hangját, de követeléseit tekintve is sokkal szelidebb, mint a communistikus manifestum, hogy 1870 után Marx nyilatkozataiban a forradalmi hangulat fokozatosan csillapodik és elvész. A történeti fejlődés hatása alatt maga Marx s legbuzgóbb követői kevésbé lényegesnek avagy ez időszerint meg nem valósíthatónak nyilatkoztatták ki a proletárok harcának sokszor hangoztatott fegyverei közül a direct néptörvényhozást, a hatóságok választását a néptől, az állandó hadsereg eltörlését, az ingyenes igazságszolgáltatást, a proportionalis választási rendszert s több más dolgot. Legfeltünőbbek azonban annak az alapelvnek gyakorlati helytelenségét igazoló tények, hogy a proletárok győzelme a közel jövőben fog bekövetkezni s ezt meg kell előznie a munkásosztály nyomora emelkedésének, mely a capitalisticus korszaknak oly elengedhetlen kísérője, hogy a proletárok sorsa ez alatt sohasem javulhat

(Verelendungstheorie és az eherne Lohngesetz). Ma a munkásvédelem és munkásbiztosítás korában, a socialdemokraták sem emlegetik többé a 60-as évek ezen világhírűvé vált jelszavait, sőt kénytelenek, bármily burkoltan, elismerni, hogy a capitalisticus rendszerben a munkások sorsa jelentékenyen emelkedett, sőt hogy — a mint egyik vezérük őszintén beismeri — a munkáspárt diadalra jutva e pillanatban alig tehetne valami jelentékenyen többet a munkások érdekében, mint a mit p. a svájci gyártörvény már a gyakorlatban követel.

Az eltagadhatlan tények hatása alatt a socialdemokrata párt tényleg már megszűnt osztályharczot folytatni, mely eredeti jellege volt. A legújabb stuttgarti programmban (1898) még teljesen hangoztatvák ugyan a régi elvek, hogy a munkásoknak fokozatosan általánosan proletárokká kell lennie s hogy az osztályharcz csak ezen feltétel alatt lehet általánossá, de ezek már csak megszokott frázisok, mert a program gyakorlati részében azok ellentéteiül csaknem kizárólag munkásvédelmi és politikai reformeszmék vannak. A német socialdemokraták, mióta tekintélyes politikai párttá emelkedtek, lassankint de szemmel láthatólag megszűntek felforgató forradalmi tényezők lenni s ma már többé-kevésbé radicalis irányú reformpártot alkotnak s ugyanazon modorban s ugyanazon fegyverekkel küzdenek, mint a régebbi alkotmányos politikai pártok. Ma már annyira szelidek, hogy a legutolsó általános választásoknál a programban nemcsak az osztályharcz, de a termelőeszközök collectiv jellege is teljesen említés nélkül maradt, sőt a választási napi küzdelmek alatt is alig volt róluk szó.

Legjellemzőbb a socialdemokrata párt régi álláspontjának megváltozása az agrarpolitikai kérdésekben. A párt újabban diadalt nyert a nagy városokban és ipartelepeken általában, de a német földmives elem továbbra is a conservativ eszmék támogatója maradt. A socialdemokraták minden kigondolható módon csalogatják őket táborukba. Azonban Marx főelvei között ott van, hogy a munkásosztálynak proletárrá kell mennie, tehát a parasztnak és kisbirtokosnak tönkre kell mennie; ott van, hogy az új állam a magántulajdont, tehát a földbirtokot is közössé teszi s mindez természetesen nem vonzó a földmivészekre. A vezetők ennél fogva lehetőleg csürik-csavarják az elveket, legutóbb maga az orthodox marxisták feje, Kautsky, még azt is kinyilatkoztatta, hogy »egyes kisbirtokosok fenmaradása megegyeztethető a socialis társadalom eszméjével, mert hiszen mellékes (természetesen nem az ipari életre vonatkozólag), hogy az a föld, melyet művelnek, magántulajdon-e vagy állami« s hirdeti ezt épen abban a munkájában, hol nyíltan kimondja, hogy a legkisebb s legkevésbé önálló földbirtokos is vállalkozónak tekintendő, ki, mint ilyen, ellensége a proletároknak.

A zűrzavar tehát a régi viszonyokhoz képest igen nagy. Az elvtagadás, árulás vádja mind gyakoribb. Még a legelső vezérek is ingadoznak nézeteikben. 1893-ban a kölni pártgyűlés Bebel indítványára egyhangúlag kimondotta, hogy a tartományi választásokon nem vesz részt s más párttal bármilynemű copromissumra lépést erkölcsstelenségnek tart s ime 1897-ben a hamburgi pártgyűlés ugyan csak Bebel indítványára 145 szavazattal 64 ellenében kimondja az ellenkezőt, hogy t. i. a tartományi választásokon résztvesz s esetleg compromissumra lép más pártokkal.

Mindezek a forrongások, még ha egyenkint véve nem jelentékenyek is, egészükben komoly rázkódtatásnak tanubizonyságai a Marx által létesített hatalmas szervezetben. De mindennél lényegesebb szerzőnk szerint az elméleti alapnak ingadozása, mely különösen a veteran tekintélyes Bernsteinnak, Marx és Engels hátrahagyott művei kiadójának s a német socialista irodalom egyik büszkeségének, legújabb pálfordulása alkalmával tűnt ki.

Az újabb közgazdasági és bölcsészeti kutatások, különösen mióta Kant ismeretelmélete új népszerűséget nyert, számos gyöngét mutattak ki a nagy socialista elméletében, különösen az értéktöbblet híres hypothesisére vonatkozólag. Maga Bernstein már régebben belátta, hogy a kisipar sokkal életképesebb, mint azt Marx állítja s a nagyipar nem omlik össze, hanem alkalmazkodni képes s a válságok ennek következtében kevésbé lesznek veszélyesek. Mindez azonban csak kezdet volt s a socialdemokratia lényegével nem függött össze.

Az első nevezetes s valóban romboló kritikát a materialistikus történeti módszer ellen, mely Marx tanának alapvető gerincze, Stammler gyakorolta »Wirtschaft und Recht« című művében, kimutatván benne, hogy a társadalmi élet törvényszerű fejlődésének magyarázatában Marx nagyot tévedett, midőn azt állítja, hogy az első és kizárólagos ok a gazdasági viszony, tehát a technikai rész s ettől függ az eszményi jog, szokás, művészet és vallás. Megfordítva áll. Társadalom csak rendezett állapot lehet s ez a külső rendezés jog, szokás vagy divat szerint a valódi magyarázata a társas együttlétnek, valamint ez a külső rendezés állapítja meg a gazdasági élet alakját és korlátait. Természetes, hogy az eszmék is a társadalmi lét folyamányai, éppen úgy a gazdasági alkotás és pedig mindkettő egy és ugyanazon socialis szükséglet eredménye, a miért lehetséges, sőt szükséges a socialis életet szigorú monistikus alapon tárgyalni, a mint azt a materialistikus felfogás is akarja, de hibás alapon s tisztán az oki összefüggést véve alapul, mely magyaráz, de törvényeket nem alkothat. A monismus, mint egyedüli tudományos módszer, megtartandó Marx elméletéből, de a termelési mód helyett a szükséglet kielégítését kell alapul venni.

Stammler nyomdokán több tekintélyes socialista íróban megingott a hit Marx elméletében. Heine, Schmidt, Kampffmayer s maga Bernstein lényegileg ezeken az alapokon támadják meg a materialistikus módszert s ennek folyamányait: az éles ellentétet a proletárok és kapitalisták között, az elkerülhetlen osztályharczot, a proletarismus nemzetközi jellegét s azt a tant, hogy az egyenlőség csak a capitalista rendszer teljes összeomlása és a termelő eszközök collectiv jellegűvé tétele után következhetik be. A megszokás és az álszemérem az apostasia vádjá ellen okozza, hogy apróbb jelentőségű részletekhez ragaszkodva, nem merik kimondani Marx rendszerének bukását, magukat csak a rendszer fejlesztőinek tartják, de azért látják a bomlást s itt-ott hivatalos szakközlönyeikben is felhangzik a szó, hogy Marx elmélete még nem dőlt meg, mert azt csak hozzá hasonló fényes tehetség tehetné meg, de már minden egyes részét bírálni és bontogatni kezdik az egész vonalon.

Az elmélet bomlása, bár azt maguk a socialdemokraták még nem vallják be nyíltan, a socialismusnak, mint osztályérdeknek, meg-

semmisülését vonja maga után. Maga Bernstein híres könyvében így fejezi ki erre vonatkozó nézetét: »Beismerem nyíltan, hogy rendkívül kevés érzékem és érdeklődésem van az iránt, a mit közönségesen a »socialismus végcéljá«-nak neveznek. Bármilyen legyen ez a cél, az előttem semmi, maga a mozgalom minden. S a mozgalom alatt értem a társadalom általános mozgalmát, azaz a socialis haladást, továbbá a politikai és gazdasági agitációt és szervezkedést a haladás létesítésére«. A Bernstein socialismusa tehát nem a proletárok harca a tőkeuralom ellen, törekvése nem a termelési eszközök köztulajdonná változtatása, hanem lényegileg humanistikusan irányuló reformmunka az alsóbb néposztályok érdekében. Nyíltabban is kifejezi ezt az álláspontját azzal, hogy a nagy tőke és nagy birtok uralmának megszűnését nem tartja bekövetkezőnek a közel-jövőben, sőt ezt nem is tekinti főeszköznek a proletárok emelkedésére nézve, mert a szövetkezést, mint gazdasági eszközt, alkalmasnak tekinti a cél elérésére.

A modern mozgalom tehát Marx szigorúan tudományos elméletével szemben ismét az eszmék és érzelmek világába tért át, melyet a nagy socialista mester utopistikusan felfogások neve alatt következetesen és maró gúnnyal ostromozott még Proudhonnál s más rokon-érmű íróknál is. De a tények ellene szólnak. Anglia példája s a munkásvédelem ügyének fejlődése tanúsítja, hogy a bérrendszer megszüntetése helyett a tisztességes megélhetésre szükséges béremelkedés lett általánossá, a capitalismus szétbomlása helyett mindenütt a részvénytársulási rendszer terjedt el, a bourgeoisie megszűnése helyett a munkásokból lettek tömegesen polgárok, a demokratia diadalának hangoztatása az állam hatalmi körének működését idézte elő, valamint a materialistikusan világnézet az eszmék hatalmának új fénykorát támasztotta fel.

Igen helyesen jegyzi meg azonban szerzőnk fejtegetéseinek befejezéseül, hogy Marx elméletének bomlása éppen nem jelenti a socialistikusan eszmék bukását, mert ezek az eszmék a humanismus, meg az egyenlőség és igazságosság örök érzelmein alapulnak s ennek következtében a socialdemokratia helyére a socialis reformmozgalom jó lényegileg hasonló alapiránnyal. S ha teljesen a múlttá lesz is egykor Marx rendszere, el kell ismernünk, hogy ő elsőrangú gondolkodó és közgazda volt, kinek működése állandó nyomot hagy a társadalmi élet törvényeinek kutatása és a politikai reformküzdelmek tekintetében s kit ismernie kell mindenkinek, ha komolyan akar a közgazdasági reformmunkában résztvenni.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A mellékfoglalkozás számbavétele. Az 1895-iki német foglalkozási statisztikai felvétel eredményeinek közzététele alkalmából a statisztikai tudományok egyik nagymestere, *Mayr* György felszólalt a müncheni »Allgemeine Zeitung« tudományos melléklapjában (1899. ápr. 19.), hangsúlyozván azt, hogy a foglalkozási statisztika adatai a mellékfoglalkozásokról szintén hozzájárulnak ahhoz a téves nézethez, mintha Németország földmivelő államból iparüző állammá alakult volna át. A földmivelők száma ugyanis a foglalkozási statisztikában két okból szenved rövidséget, részben azért, mert több valóságos földmivelő foglalkozását csak mellékfoglalkozásként tünteti ki s részben mert némely igen lényeges mezőgazdasági mellékfoglalkozást a hivatalos statisztika figyelmen kívül hagy. Mindkettőnek lényeges oka a korszellem, mely a mezőgazdasági és ipari foglalkozás érintkezése esetén csaknem mindenkor az ipari foglalkozásnak nyújt előnyt.

A felszólalás igen tanúságos vitára adott alkalmat. *Zahn* Frigyes, a foglalkozási statisztika érdemes feldolgozója ugyanazon lap június 26-iki számában azt állítja, hogy a *Mayr* által felemlített hiányt a mellékfoglalkozások elterjedésének kimutatását illetőleg már a hivatalos feldolgozás is constataulta. *Mayr* azonban ugyanott júl. 17-én megjelent feleletében kimutatja, hogy a hivatalos feldolgozásban az általa említett bajokról csak elméletileg van szó s az is hibás, mert *Zahn* azt állítja, hogy a külsőleg látható földbirtok következtében a földmivelési mellékfoglalkozás számbavétele jobban történik, mint az iparié, holott *Mayr* állítása mellett két kétségbe sem vont adatsorozatot hozott fel, u. m. a mellékfoglalkozás rovatában levő nagy földterületek birtokosainak jegyzékét, továbbá az igen nagy eltérést a mezőgazdasági foglalkozási esetek és a mezőgazdasági üzemek között. A kérdést tehát még nagyon kiaknázatlannak tekinti s ezért indítványozza, hogy a létező állapotok constatalása végett vagy az 1895-iki foglalkozási statisztika egészítették ki enquéteszerű pótlások által, vagy a mi helyesebb, az 1900-iki évszázados népszámlálás alkalmával tegyenek e tekintetben czélszerű intézkedéseket.

A vitához »Beilage zur Allgemeine Zeitung« júl. 29-iki számában dr. *Losch* Hermann stuttgarti statisztikus is hozzászól »Berufskombinationen« című értekezésében. Ő is azt hiszi, hogy a mellékfoglalkozások elkülönítésében és részletezésében az eddiginél minden irányban nagyobb pontossággal kell eljárni, hogy a létező állapotokról tisztább képünk legyen. Fejtegetéseiben a württembergi statisztikai adatokat hozza fel, hol épen a foglalkozások csoportosulásának gyakori volta miatt már megkísérlették a combinatiókat is kimutatni.

Az 1895-iki foglalkozási statisztika adatai szerint például Württembergben a cipészek számát, fő- és mellékfoglalkozásban, a következő táblázatban állítja össze:

Foglalkozási mód	általában		2000—5000 lakosú községekben		2000 lakosnál kisebb községekben	
	önálló	nem önálló	önálló	nem önálló	önálló	nem önálló
1. Főfoglalkozások . .	11.412	8.974	1.971	1.633	6.727	3.390
2. Mellékfoglalkozásként üzik	3.225	200	209	25	2.899	152
3. A kettő összesen . .	14.637	9.174	2.180	1.658	9.626	3.542
4. A főfoglalkozású czi- pészek közül föld- mivelők mellékesen						
a) önállóan	5.736	213	983	60	4.329	86
b) nem önállóan . .	350	559	27	80	308	444
5. A mellékesen czipé- szettel foglalkozók- nak főfoglalkozá- suk a földmivelés						
a) önállóan	2.766	18	142	—	2.597	18
b) nem önállóan . .	195	122	12	1	181	120
6. Tehát a czipészég mellett földmivelést is folytat összesen	9.047	912	1.164	141	7.415	668
százalékokban .	61.1	9.9	53.4	8.5	77.0	18.9

Ezen adatok szerint a 23.811 esetben, mely fő- vagy mellékfoglalkozásként működő czipészről, czipészlegényről vagy inasról, czipőgyári munkásról, stb. szól, 9.959 esetben, azaz 42⁰/₀-ban valami módon mindig szerepel a földmivelés is, különösen pedig a falvakban. A két foglalkozási mód összeköttetése tehát rendkívül gyakori. Még világosabb lesz a szoros kapcsolat, ha látjuk, hogyan oszlik meg ez csoportok szerint. 100 czipészzel foglalkozó közül Württembergben egyúttal a földmiveléssel is foglalkozott százalékokban

	önállóan	nem önállóan	általában
2000 lakosnál kisebb községekben	71.6	5.1	77.0
2000—5000 lakosú kis városokban	51.6	1.8	53.4
A 35 városban, melyekben egyenkint 5000-nél több lakos volt	15.9	0.9	16.8
Az egész Württembergben	58.1	3.7	61.8

Ez a kimutatás rendkívül éles világításba helyezi mindazokat a kérdéseket, melyek a kézműiparral összeköttetésben állanak. Látjuk ebből, hogy különösen a kisebb helyeken a legnagyobb része mindazoknak, kik magukat czipészeknek nevezték, jegyeztetik be, nem valóságos czipészek, csak félig, vagy éppen negyedrészen foglalkoznak ezzel is, túlnyomólag azonban földmivelők, kik mellékesen czipőket is készítenek. Világos azonban, hogy az ily vidéki czipész, ki a czipőkészítéshől teljesen képtelen megélni, egészen más közgazdasági és társadalmi igényekkel bír, mint az a nagyvárosi czipész, kinek még kertje sincs s világos az is, hogy a nagyvárosi czipészek túlnyomó része teljesen független a földmiveléstől, a vidéki ellenben többé-kevésbé abból él.

S hogy ez a foglalkozási csoportosulás lényegileg ugyanaz más tartományokban is, bár így kimutatva nincs, elegendő bizonyosága a Németbirodalomban magukat mellékfoglalkozásként czipészeknek bejelentettek számának összehasonlítása a többi czipészekkel. Ezen adatok szerint jut 1000 a czipészetet főfoglalkozásként űző önálló egyénre

	mellékfoglalkozású önálló czipész	olyanok, kiknek mellékfoglalkozásuk van
1. Nagy városokban	19	55
2. 20.000—100.000 lakosságú helyeken	24	93
3. 5.000—20.000 » »	34	263
4. 2.000—5.000 » »	57	469
5. 2.000 » »	241	599

Württemberg arányszámai mások ugyan, a mint azt társadalmi viszonyai és a nagy városok hiánya eléggé megmagyarázzák, de itt is világos, hogy a kisebb helyeken nagyobb a mellékfoglalkozást űző czipészek száma, s csaknem kétségtelen, hogy ezek főképp földműveléssel foglalkoznak.

Losch ezen adatok alapján teljesen csatlakozik Mayr nézetéhez, hogy igen sok földműves ezt a foglalkozását csak mellékfoglalkozásnak tünteti ki s számos kézművest inkább lehetne parasztnak nevezni, de a württembergi példára hivatkozva azt hiszi, hogy e hiányon nagyjában segíthet a statisztikus, ha a mellékfoglalkozást combinative mutatja ki a főfoglalkozással. Tovább menni lehetetlen, mert hiszen mindig van egész sereg ember, ki 4—5 vagy több különféle foglalkozást folytat s önmaga sem tudná ezeket egészen szabályszerűen csoportosítani. Talán még a falusi czipészek között is bajos olykor megállapítani, hogy paraszt czipésznek vagy czipész parasztnak nevezzük-e őket. Enquêtekkel ilyesmit elintézni lehetetlen.

Helytelennek vagy legalább túlzottnak tartja azonban Mayr második ellenvetését, hogy t. i. igen jelentékeny gazdasági üzemeket mellőztek a foglalkozási statisztika feldolgozásánál. S erre nézve ismét a württembergi példát hozza fel, mely szerint 1895-ben a földterület és az üzemek a következő összegekben tüntethetők fel:

	Gazdasági üzemek		Gazdasági terület (hektár)	
	általában	%	általában	%
1. Gazdasági üzem, mint főfoglalkozás	182.549	59,5	1,014.871	87,0
2. Gazdasági üzem, mint mellékfoglalkozás	81.750	26,7	130.766	11,2
3. Gazdasági üzem, a gazdasági foglalkozás megjelölése nélkül . .	42.344	13,8	20.856	1,8
Összesen . .	306.643	100	1,166.493	100

A táblázatból láthatjuk tehát, hogy 42.344 földtulajdonos nem jegyeztette be, hogy ő ilyen, de ha látjuk, hogy ezeknek összesen mily kis földbirtokuk volt, egészen világos, hogy a »mellékfoglalkozás« bejelentése csakugyan mellékes lehetett náluk s az egész helyzet megítélésére nézve ez a statisztikai hiány egyáltalán nem mérvadó. Azt, hogy a statisztika a legapróbb részletekre is kiterjedjen, jogosan követelni nem lehet.

A vita alatt levő kérdés lényege különben abban áll, vajjon a statisztika jelen állásában nem szolgáltat-e alapot arra a tévhitre, hogy Németország népe földművelés helyett túlnyomólag iparral kezd foglalkozni. S erre a kérdésre nézve kétségkívül nagyon komoly Mayr aggodalma s méltó, hogy a mellékfoglalkozásra vonatkozó adatok feldolgozásában a statisztikusok komolyan figyelembe vegyék azokat. Az új népszámlálások küszöbén nagyon helyes volt rámutatni, hogy a mellékfoglalkozások számbavétele és combinatív feldolgozása mily nagy fontosságú dolog.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- *FELIX Ludwig: Der Einfluss von Staat und Recht auf die Entwicklung des Eigenthums. II. Hälfte. I. Abtheilung. Leipzig, Duncker. 18 kor.
- FLEROWSKY M.: Das ABC der sozialen Wissenschaften. Leipzig, Haucke. M. 12.
- GUMFLOWITZ L.: Soziologische Essays. Innsbruck, Wagener. M. 2.
- VON GÜLPEN A.: Neukapital. Brennende Fragen. Berlin, Walther.
- KAUTSKY Karl: Das Erfurter Programm in seinem grundsätzlichen Theil erläutert. 3. Aufl. Stuttgart, Dietz. M. 1·50.
- MÜHLBRECHT O.: Uebersicht der gesamten staats- und rechtswissenschaftlichen Litteratur des J. 1898. 31. Jahrg. Berlin, Puttkammer. M. 6.
- PESCH Heinrich S. J.: Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung. 2. Theil. Die philos. Grundlagen des oekon. Liberalismus. Freiburg i/B., Herder. M. 3.
- PHILIPPOVICH Eugen: Volkswirtschaftspolitik. I. Theil. (Handbuch des öffentlichen Rechtes der Gegenwart in Monographien. 4. Abth. I. Theil.) Freiburg i/B., Mohr. M. 7 40.
- FESCH P.: L'année sociale 1898. Paris, Lecoffre. Fr. 3·50.
- THÉRY E.: La situation économique et financière de l'Espagne. Paris, Simart. Fr. 1.
- VILLAY Edmond: L'oeuvre économique de Charles Dunoyer. Paris, Larose. Fr. 7·50.
- HAMM Margherita Arlina: Portorico and the Westindies. Newyork, Neely. Doll. 1·25.
- VEBLEN Thorstein: The theory of the leisure classe, an economic study in the evolution of institutions. Newyork, Macmillan. Doll. 2.
- WEBB J. Avery: A treatise on the law of usury, and incidentally of interest. St. Louis. Doll. 6.
- GROPPALI A.: Saggi di sociologie. Milano, Battistelli. L. 4.

Folyóiratokban.

- JOÓB Lajos: Pillantások a jövő századba. (Budapesti Szemle 269—270.)
- JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. XXIII. Jahrg. 3. Heft: Die Teilung der Erde. Eine Studie über das sociale Problem in deutscher Sage und Dichtung. Von Paul Richter.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

- Fragment aus einer »Philosophie des Geldes«. Von Georg Simmel. Ueber einen neuen Versuch einer Arbeits- und Werttheorie. Von W. Lexis.
- SIMKHOWITSCH Wladimir Graf: Die Krisis d. Socialdemokratie. (Jahrbücher für Nationalök. u. Statistik. Bd. XVII. Heft 6.)
- KOWALEWSKY Maxime: Le morale de Tolstoi. (Revue internationale de sociologie. Mai 1899.)
- GUNDRY R. S.: China: sphaeres of interest and the open door. (Fortnightly review. Jule 1899.)
- QUARTERLY JOURNAL of economics. Vol. XIII Nr. 4: Powers H.: Expansion and protection. — Cuninghame W.: On the value of money. — Ross Alsworth Edward: The sociological frontier of economics. — Veblen Thorstein: The preconceptions of economic science.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- *A M. KIR. HONVÉDLEGÉNYSÉG egészségügyi viszonyainak statisztikája az 1897-ik évben. Összeállította a m.kir.honvédelmi miniszterium V. ügyosztálya Budapest.
- AMMON O.: Zur Anthropologie der Badener. Jena, Fischer. M. 24.
- JAHRESBERICHT über die Entwicklung der deutschen Schutzgebiete im Jahre 1897/8. Berlin, Mittler.
- KLEY Wilhelm: Die Schwindsucht im Lichte der Statistik und Socialpolitik. Leipzig, Duncker. M. 2.40.
- LAHR H. und Max LEWALD: Heil- und Pflegeanstalten für Psychisch-Kranke des deutschen Sprachgebietes. Berlin, Reimer. M. 5.40.
- *PREUSSISCHE STATISTIK. Heft 157: Die Sterblichkeit nach Todesursachen und Altersklassen der Gestorbenen sowie die Selbstmorde und die tödtlichen Verunglückungen im preussischen Staate während des Jahres 1897. Berlin. M. 7.40.
- ZIMMERMANN Alfred: Die deutsche Kolonialgesetzgebung. 3. Theil. 1897 bis 1898. Berlin, Mittler. M. 3.80.
- DÉMARET E.: Organisation coloniale et fédération. Une fédération de la France et de ses colonies. Paris, Giard. Fr. 5.
- DE WIART, E. CARTON: Les grandes compagnies coloniales anglaises. Paris, Perrin. Fr. 3.50.
- BECK L. J.: Newyorks chinatown: an historical presentation of its people and places. Newyork, Bohemia. Doll. 1.50.
- *MOVIMENTO DA POPULAÇÃO estado civil, emigração. Estatística especial. Quinto, sexto e sétimo annos 1891, 1892 e 1893. Lisboa, 1898. 8 kor.

Folyóiratokban.

- BRATASSEVIČ E.: Die Sterbefälle an Tuberkulose während der letzten 27 Jahre 1870—1896. (Statistische Monatsschrift 1899 Juni.)
- BRAUNGART R.: Ueber die Ursachen der grossen Kindersterblichkeit in Bayern und namentlich in Südbayern. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1899 Nr. 157.)
- KOLLMANN Paul: Die sociale Zusammensetzung der Bevölkerung im deutschen Reiche nach der Berufszählung von 1895. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft. XXIII. Jahrg. 3. Heft.)
- VANDERVELDE Emil: Ein Kapitel zur Aufsaugung des Landes durch die Stadt. (Archiv für soziale

Gesetzgebung und Statistik. Bd. XIV. 1—2. Heft.)

WAGNER Hermann: Die Grösse der britischen und französischen Besetzungen in Vorder- und Hinter-

Indien. (Petermanns Mittheilungen. 45. B. VI. Heft.)

SIMCOX Edith: The native australian family. (Nineteenth Century July 1899.)

III. Őstermelés.

*RUISZ Gyula: A kukoricza termeséséről. IV-ik kiadás. (Az erdélyi gazdasági egyeslet könyvkiadó vállalatának X-ik füzete. III. évf. 2. füzet.) Budapest. 50 fill.

BLUM E.: Die Feldbereinigung auf der Gemarkung Merdingen. Eine agrarpolitische Studie. Freiburg i. B., Mohr. M. 2·50.

BRAUNGART R.: Handbuch der rationellen Wiesen- und Weidenkultur und Futterverwendung, entwickelt und ausgestaltet auf den Grundlagen der modernen Fütterungslehre. München, Ackermann. M. 10.

HERTZ Friedrich Otto: Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Sozialismus. Mit einer Vorrede von Ed. Bernstein. Wien, Rosner. M. 2.

KUDELKA Thaddäus: Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Frankreich unter besond. Berücksichtigung der landwirtsch. Syndikate. Berlin, Puttkammer. M. 3.

MITTHEILUNGEN des statistischen Landesamtes des Königreiches Böhmen. Bd. I Heft 2: Erntergebnisse für das Jahr 1897—98 und landwirthschaftliche Industrie.

SCHMID Ferd.: Der landwirtschaftliche Personalcredit in Oesterreich während der letzten 50 Jahre. Wien, Perles. M. 2·40.

*STATISTISCHES JAHRBUCH des k. k.

Ackerbauministeriums für 1898. Erstes Heft: Statistik der Ernte des Jahres 1898. Wien.

VOGL A. E.: Die wichtigsten vegetabilischen Nahrungs- und Genussmittel mit besonderer Berücksichtigung der mikroskopischen Untersuchung auf ihre Echtheit, ihre Verunreinigungen und Verfälschungen. Wien, Urban. M. 18.

WALTER E.: Das Plankton und die praktisch verwendbaren Methoden der quantitativen Untersuchung der Fischnahrung. Neudamm, Neumann. M. 1·20.

*STATISTIQUE AGRICOLE annuelle 1897. Paris. 2 kor.

Folyóiratokban.

GROSZ Fr. W.: Die Ausbreitung der mittelasiatischen Steppen und Wüsten nach Europa und ihr Einfluss auf das Klima und die Bodenkultur. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 1899. Nr. 144.)

INAMA-STERNEGG K.: Statistik des Grundbesitzes von Ober-Oesterreich. (Statistische Monatsschrift 1899. Juni.)

NOSSIG Alfred: Der französische Kleingrundbesitz angesichts der Agrarkrisis. (Beilage zur Allg. Zeitung 1899. Nr. 152.)

MUSÉE SOCIAL IVe année Nr. 7: Les sociétés de crédit agricole mutuel régies par la loi du 5 novembre 1894.

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

BESCHREIBUNG der k. k. Telephoncentralen in Wien. Herausg. vom k. k. Handelsministerium, Wien. M. 4.

FAHDT Julius: Deutschlands Glasindustrie. 10. Aufl. Dresden. M. 4.

GLAHN Carl J.: Die Fabrikation aller Haus-, Schmier-, Toilette- und medicinischen Seifen. Leipzig, Stein. M. 10.

KLEY W.: Bei Krupp. Eine socialpolitische Reiseskizze unter besonderer Berücksichtigung der Arbeiterwohnungsfürsorge. Leipzig, Duncker. M. 3'60.

LAUDENHEIMER Rudolf: Die Schwefelkohlenstoffvergiftung der Gummiarbeiter unter besonderer Berücksichtigung der psychischen und nervösen Störungen und der Gewerbehygiene. Leipzig, Veit. M. 8.

STEPHEN und SCHMID: Der Schutz der gewerblichen Urheberrechte des In- und Auslandes. (Hand- und Lehrbuch der Staatswissenschaften. I. Abth.: Volkswirtschaftslehre. XIII. Band.) Leipzig, Hirschfeld. M. 18'50.

STOHMANN's Handbuch der Zuckerfabrikation. 4. Aufl. von A. Rümpler. Berlin, Parey. M. 24.

ANNUAL REPORT of the director of mint of the United States. Washington. 8/6.

KRAPOTKIN, Alexaeivitch Prince: Fields a factories and workshops: or, two sister arts, industry and agriculture. Boston, Houghton. Doll. 3.

Folyóiratokban.

KÓSA Zsigmond: Az árúvédjegy oltalma Magyarországon. (Magyar közgazdasági értesítő. 1899. 2. f.)

DIETRICH: Die gegenwärtige wirtschaftliche Lage der Spitzenindustrie in Belgien. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft. XXIII. Jahrg. 3. Heft.)

SZAJNOCHE Ladislaus: Die Petroleumindustrie Galiziens. (Oesterr.-ung. Revue. XXV. Bd. 2—3. Heft.)

SOMBART Werner: Die gewerbliche Arbeit und ihre Organisation. (Archiv f. sociale Gesetzgebung u. Statistik. Bd. XIV, 1—2. Heft.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*A DEBRECZENI KERESKEDELMI ÉS IPAR-KAMARA jelentése kerülete közgazdasági viszonyairól az 1897 és 1898. években. Debreczen.

*KIMUTATÁS a magyar korona országainak területén levő vámhivatalkoknál az 1898. évben a behozatalban és kivitelben vámkezelt árukról. Kiadja a m. kir. pénzügyminiszterium. Budapest. 2 kor.

*A MISKOLCZI KERESKEDELMI ÉS IPAR-KAMARA jelentése az 1898. évi közgazdasági viszonyokról. Miskolcz.

*HANDELSKAMMER zu Frankfurt am

Main. Jahresbericht für 1898. Frankfurt a. M.

*JAHRESBERICHT der Handelskammer zu Breslau für das Jahr 1898. Breslau.

DAS MARKTWESEN. I. Allgemeiner Theil. Von Ant. v. Gorski. — II. Die Approvisionierungsverhältnisse von 1848—1898. Von Joh. Lichtenstadt. (Aus »Geschichte der oest. Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848—1898.«) Wien, Perles. M. 1'20.

*MITTHEILUNGEN des schweizerischen

- Bauernsekretariates Nr. 6. Gutachten betreffend den Entwurf zu einem Bundesgesetze über das Tarifwesen der schweiz. Bundesbahnen.
- ROTHSCHILD L.: Taschenbuch für Kaufleute. 41. Aufl. Leipzig, Gloeckner. M. 8.
- TABELLARISCHE ÜBERSICHTEN des Hamburgischen Handels im J. 1898, zusammengestellt von dem handelsstat. Bureau. Hamburg, Herold. M. 2.40.
- CHINE. Expansion des grandes puissances en Extrême-Orient (1895—1898). Paris, Chapelot. Fr. 5.
- *COMMERCE EXTÉRIEUR de l'Égypte pendant l'année 1898. Alexandria. 3 kor.
- *TABLEAU DÉCENNAL du commerce de la France avec ses colonies et les puissances étrangères 1887 à 1896. 2 köt. Paris.
- TRAVAUX et mémoires du bureau international des poids et mesures. Tome IX. Paris, Gauthier-Villars. Fr. 15.
- COLE W. H.: Light railways at home and abroad. London, King. 16 sh.
- *PRIX DES MARCHANDISES sur les principaux marchés russes et étrangers pour l'année 1897 (oroszul). St. Pétersbourg. 2 kor.
- *STATISTIQUE DU COMMERCE extérieur du royaume de Serbie pour l'année 1898. Tome XV. (Cyrill betűkkel.) Belgrade.
- *COMMERÇIO e navegação. Estatísticas especial. Anno de 1897. Lisboa. 10 kor.

Folyóiratokban.

- KÁDÁR Gusztáv: Budapest városi vasut hálózata. (Magyar közgazdasági értesítő. 1899. 1—2. f.)
- KRICKL R.: Oesterreich-Ungarns Aussenhandel im Jahre 1898. (Statistische Monatsschrift. 1899 Juni.)
- POLLAK Rudolf: Gesellschaften mit beschränkter Haftung. (Handelsmuseum. Bd. XIV, Nr. 29.)
- SCHILDER Sigmund: Imperialistische Handelspolitik in England. (Handelsmuseum. Bd. XIV, Nr. 27.)
- LEROY-BEAULIEU Paul: Le chemin de fer transsaharien. (Revue des deux mondes du 1er juillet 1899.)
- ECONOMIC JOURNAL june 1899: Asley W. J.: American trusts. Flux A. W.: The commercial supremacy of Great Britain.
- MEYER H. R.: The settlements with the pacific railways. (Quarterly journal of economics. Vol. XIII, Nr. 4.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

- *AARGAUISCHE STATISTISCHE MITTHEILUNGEN für das Jahr 1898. Die aarg. Kreditinstitute im Rechnungsjahr 1897 bez. 1897/8. Aarau. HANDBUCH der deutschen Aktiengesellschaften. Jahrbuch der deutschen Börsen. Ausgabe 1899—1900. Leipzig. M. 15.
- LAß Ludwig: Das Prozessrecht in Unfallversicherungssachen. Berlin, Heymann. M. 10.
- MAYER Bruno: Die Effektenbörsen und ihre Geschäfte. Wien, Hölder. M. 4.50.
- *STATISTIK des deutschen Reichs. Bd. 121. Statistik der Krankenversicherung im Jahre 1897. Tabellenwerk. Berlin. 5 M.
- WACHTEL Adolf: Bank- und Börsenverkehr. Wien, Manz. M. 6.
- MÉLIOT M.: Dictionnaire financier international théorique et pratique. Paris, Berger. Fr. 15.

Folyóiratokban.

- HALÁSZ Sándor: A tőzsdereform Magyarországon. (Magyar közgazdasági értesítő. 1899. II. f.)
- NEymarck Alfred: Le statistique des métaux. (Journal de la société de statistique de Paris juillet 1899.)
- SAYOUS André: Les banques alle-

mandes. (Revue politique et parlementaire juillet 1899.)

- DARWIN Leonard: The stability of gold and silver prices in recent years. (Journal of the royal stat. society. Vol. LXII, Part II.)
- Wood Arthur: Old age pensions in France. (Nineteenth Century July 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

- *BUDAPEST székes főváros zárszámadása és vagyonsleltára 1898. évről. 2 füz. Budapest.
- BERICHT über die Gemeindeverwaltung der Stadt Berlin in den J. 1889 bis 1895. 2 Theile. Berlin, Heymann. M. 5.
- KÖRNER A.: Grundriss des oesterreichischen Staatsschuldenwesens. Wien, Manz. M. 2'60.
- MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus. Jahrg. 1899. 1. Lief. Statistik der Gemeindesteuern im Kanton Bern. Bern, Schmid. M. 1'50.
- ODEL Heinr: Mängel und Überlebtes im Zolltarif und in den Zollgesetzen. (Schriften der Centralstelle für Vorbereitung von Handelsverträgen. Heft 7.) Berlin, Siemenroth. M. 1'20.
- COMMUNICATIONS STATISTIQUES publiées par le bureau municipal de statistique d'Amsterdam Nr. 4. L'impôt municipal sur le revenu pendant les exercices 1894/5 et 1895/6.
- TRINQUAT Maur.: De l'amortissement des emprunts d'Etats. Paris, Guillaumin. Fr. 8.
- ADAMS H. C.: The science of finance, an investigation of public

expeditures and public revenues. Newyork, Holt.

- FINANCIAL reform almanack 1899 for fiscal reformers, free traders, politicians, public speakers and writers. London, Simpkin. 1 sh.
- SELIGMAN Edw.: The shifting and incidence of taxation 2-nd edition. Baltimore. 12 sh. 6 d.

Folyóiratokban.

- FÖLDES Béla: Quotatanulmányok. (Budapesti Szemle 270—271.)
- HERTZOG A.: Fünfundzwanzig Jahre deutscher Finanzverwaltung in Elsass-Lothringen. (Jahrbücher für Nationaloek. u. Statistik 1899. Heft 6.)
- LEROY-BEAULIEU Paul: Le plus de réorganisation des finances espagnoles. (L'économiste français 1899 Nr. 25.)
- REVUE DE STATISTIQUE 23 juillet 1899: Les dettes publiques. Capital de la dette publique dans tous les pays du monde en 1893 et charge représentative par habitant.
- ECONOMIC JOURNAL June 1899: Rowfego J. A.: Local finance in Scotland. Bastable C. F.: The new budget and the principles of financial policy.

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

- HITZE F.: Die Arbeiterfrage und die Bestrebungen zu ihrer Lösung. Nebst Anlage: Die Arbeiterfrage

im Lichte der Statistik. Berlin, Germania. M. 2.

- LANDOLT Carl: Die Wohnungs-

- enquete in der Stadt Bern von 1896. Bern, Neukomm. M. 12.
- RORH Chr.: Sonntagsfeier und Sonntagsruhe in Bayern unter Berücksichtigung der einschlägigen Gesetze und Verordnungen. München, Schweitzer, M. 250.
- *ZACHER: Die Arbeiterversicherung im Auslande. Heft VII/VIII: Die Arbeiterversicherung in Oesterreich und Ungarn. Berlin, Troschel. M. 3.
- *STATISTIQUE DE GRÈVES et des recours à la conciliation et à l'arbitrage survenus pendant l'année 1898. Paris. 3 fr.
- VIGOUROUX L.: La concentration des forces ouvrières dans l'Amérique du Nord. Paris, Colin. Fr. 4.
- BEITEL Calvin G.: A treatise on the poor laws of Pennsylvania. Philadelphia, Johnson. Doll. 6.
- *FIFTH ANNUAL ABSTRACT of labour statistics of the United Kingdom 1897/98. London. 1 kor.
- *REPORT by the Chief labour correspondent on the strikes and lockouts of 1897 with statistical tables. London. 1 kor. 50 f.
- STEPHENS W. W.: Higher life for working people: its hindrances discussed. An attempt to solve some pressing social problems without injustice to capital and labour. London, Longmann. 3/6.
- *TENTH REPORT by the Chief labour correspondent of the board of trade on trade unions in 1897 with comparative statistics for 1892—1896. London. 2 kor.
- Folyóiratokban.*
- ARCHIV für sociale Gesetzgebung und Statistik. Bd. XIV, 1—2. Heft: Die Entwicklung der Bestrebungen für internationalen Arbeiterschutz. Von Gustav Cohn. Der gegenwärtige Stand der Arbeitslosenversicherung in der Schweiz. Von Emil Hofmann. Zur Revision des deutschen Gewerbegerichtsgesetzes. Von Schulz.
- JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. XXIII. Jahrg. 3. Heft: Wirtschaftliche Untersuchungen über die Belastung der deutschen Industrie durch die Arbeiterversicherungs- und Schutzgesetzgebung. Von Fabrikdirector Greisl. Übersicht über die neueren Bestrebungen und Reformvorschläge in der Wohnungsfrage. Von Graf Roedern. Bericht über die 18. Jahresversammlung des deutschen Vereins für Armenpflege und Wohlthätigkeit. Von Emil Münsterberg. Raiffeisen. Notizen zur Geschichte des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens in Deutschland. Von W. Wygodzinski.
- SOZIALE PRAXIS. 1899 Nr. 39—42: Das sozialpolitische Fazit der Reichstagssession. Von E. Francke. — Zur Wohnungsfrage in Deutschland. — Die Lohn- und Anstellungsverhältnisse der Arbeiter der schweizerischen Bundesverwaltung. — Der Textilarbeiterstreik in Brün. — Die Krankenfürsorge der Versicherungsanstalten der Invaliditäts- und Altersversicherung für 1898. Von Rothholz. — Die Palmkornarbeitergenossenschaft in Steinnachgrund. Von Max May. — Die gesetzliche Regelung der Arbeitsverhältnisse der Kellner und Kellnerinnen. Von Arthur Cohen. — Das Koalitionsrecht der nördlichen Arbeiter. Von van Zanten. — Kinderarbeit in London. Von Ernest Aves. — Arbeitsschutzklauseln bei den öffentlichen Arbeiten in Frankreich.

Von F. Schotthoefer. — Die Centralanstalt für Arbeitsnachweis in Liegnitz. Von P. Wiedenf. — Preussisches Herrenhaus und Reichsgesetzentwurf zum Schutze des gewerblichen Arbeitsverhältnisses. — Gemeinnützigkeit und Gemeinsamkeit der Arbeitsnachweise. Von Mörschen. — Paritätische Gewerkschaftsorganisation. Von Bruno Poersch. — Sozialpolitische Bestimmungen im oesterreichischen Patentgesetze. Von W. Schwarz. — Die Arbeitslöhne in Württemberg. Von Rudolf Grätzer.

BELLOM Maurice: La loi sur les accidents du travail et les difficultés présentes. (Revue politique et parlementaire juillet 1899.)

GORST John: School children as wage earners. (Nineteenth Century. July 1899.)

YULE Udney: An investigation in to the causes of changes in pauperism in England, chiefly during the last two intercensal decades. (Journal of the royal statistical society. Vol. LXII. Part II.)

IX. Gazdaságtörténet.

CLAASSEN Walther: Schweizer Bauernpolitik im Zeitalter Ulrich Zwinglis. (Socialgeschichtliche Forschungen. IV. Heft.) Berlin, Felber. M. 5.

CRAMER Julius: Die Geschichte der Alemannen als Gaugeschichte. (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte. 57. Heft.) Breslau, Marcus. M. 15.

HOFFMEISTER Karl: Die wirtschaftliche Entwicklung Roms. Eine socialpolitische Studie. Wien, Manz. M. 2.

NUGLICH A.: Das Finanzwesen des deutschen Reiches unter Kaiser Karl IV. Strassburg, Schlesier.

PARISIUS L.: Schulze-Delitzsch und Alwin Sörgel. Beiträge zur Geschichte der deutschen Genossenschaftsbewegung. (Genossenschaftliche Zeit- und Streitfragen. 4. Heft.) Berlin, Guttentag. M. 1·25.

WEBER G.: Die Freien bei Hannover. Bilder aus ihrer Vergangenheit. Hannover, Hahn. M. 1·80.

ZYEKA Ad.: Das Recht des ältesten deutschen Bergbaues bis ins 13. Jahrhundert. Berlin, Vahlen. M. 4.

DE SEILHAC L.: Les congrès ouvriers en France (1896—1897). Paris, Colin. Fr. 4.

KARÉIEW N.: Les paysans et la question paysanne en France dans le dernier quart du XVIIIe siècle. Traduit du russe par C. W. Woynorowska. Paris, Giard. Fr. 12.

PLATON G.: La démocratie et le régime fiscal à Athènes, à Rome et de nos jours. Paris, Giard. Fr. 9.

WILSON W. Bender: History of the Pennsylvania railroad company; with plan of organization and biographical sketches. 2 vols. Philadelphia, Croates. Doll. 5.

Folyóiratokban.

FINÁCZY Ernő: A gazdasági felsőbb szakoktatás kezdetei Mária Terézia alatt. (Magyar gazdaságtörténeti szemle VI. évf. 5. f.)

X. Statisztika.

- APELT Kurt: Die Konsumtion der wichtigsten Kulturländer in den letzten Jahrzehnten. Eine statistisch-volkswirtschaftliche Studie. Berlin, Puttkamer. M. 3·60.
- *STATISTISCHES JAHRBUCH deutscher Städte. Herausgegeben von M. Noefe. VII. Jahrgang. Breslau, Korn. 14 kor. 83 f.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de Paris. XVIIe année 1896. Paris, 6 kor.
- MULHALL Michael: The dictionary of statistics. IVth edition. London, Routledge. 21 sh.
- *ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville d'Amsterdam. 3-ième année 1897. Tome premier (holland nyelven is). Amsterdam, Müller. 1899. Fr. 1·57½.
- *JAARCIJFERS voor het Koninkrijk der Nederlanden. Kolonien 1897. 'S Gravenhage. 0·75 kr.
- Folyóiratokban.*
- BUDAY László: A magyar ipar- és munkásstatisztikai felvételek. (Magyar közgazdasági értesítő. 1899. 2 f.)
- MAYR Georg: Die Bedeutung des Nebenberufs für die allgemeine Berufsstatistik. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. 1899. Nr. 160)
- MEURIOT Paul: Note sur le dernier dénombrement de Saint-Petersbourg. (Journal de la société de statistique du Paris, juillet 1899.)
- LA REVUE DE STATISTIQUE. Vol II Nr. 14: La natalité en Europe de 1881 à 1895. Les forêts en Europe et aux Etats-Unis. Le dette de l'Angleterre de 1868 à 1893. — 9 juillet 1899: Les budget militaires de l'Europe. Dépenses totales (guerre et marine) et charge par habitant.
- MARTINEAU George: The statistical aspect of the sugar question. (Journal of the royal stat. society. Vol. LXII. Part II.)

XI. Vegyes művek és cikkek.

- *A BALATON MÉLYSÉGI TÉRKÉPE. Az országos vízépitészeti és talajjavító hivatal vizrajzi osztályának 1894—95. évi eredeti mérete alapján szerkesztve. Rajz. Stohanzl Ede. Mérték 1 : 150.000. Budapest, Károlyi.
- *BÉKEFI Remig: A debreczeni ev. ref. főiskola XVII. és XVIII. századi törvényei. Budapest, Akadémia. 3 kor.
- *NAGY-KÖRÖS VÁROS belterületének eredeti felmérése. 34 lap. Budapest, Károlyi.
- *STOHANZL Ede: A Tisza helyszínrajza. Mérték 1 : 25.000. Budapest. Posner K. 13 lap.
- BELOW Ernst: Mexiko. Skizzen und Typen aus dem Italien der neuen Welt. 2. Aufl. Berlin. M. 6.
- BLASCHKE Paul: Wörterbuch des gesamten Verkehrswesens. Eine Sammlung der techn. Ausdrücke für Post, Eisenbahnwesen etc. nebst reichhalt. Phraseologie. I. Theil: Deutsch-französisch. Leipzig, Luckhardt. M. 6.
- DELIUS H.: Das Auslieferungsrecht. Hannover, Helwing. M. 2·80.
- DEUTSCHE JUSTIZ-STATISTIK. IX. Jahrg. Berlin, Puttkamer. M. 8.
- DIE DEUTSCHE KARL FERDINAND-UNIVERSITÄT in Prag unter der Re-

- gierung des Kaisers Franz Josef I. Prag, Calve. M. 8.
- FERBIANI Lino: Schlaue und glückliche Verbrecher. Ein Beitrag zur gerichtl. und gesellschaftl. Psychologie. Deutsch v. A. Ruhemann. Berlin, Cronbach. M. 8.
- FRIND Wenzel: Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht in polyglotten Staaten und Ländern mit bes. Rücksichtnahme auf Oesterreich und Böhmen, vom sittlichen Standpunkte aus beleuchtet. Wien, Manz. M. 4.
- HEER J. C.: Schweiz. (Land und Leute. Monographien zur Erdkunde. Herausg. von A. Scobel. V.) Bielefeld, Velhagen. M. 4.
- KÖHLER H.: Sozialistische Irrlehren von der Entstehung des Christentums und ihre Widerlegung. Leipzig, Hinrichs. M. 4.40.
- LOMBROSO Cesare: Kerkerpalimpseste. Wandinschriften und Selbstbekenntnisse gefangener Verbrecher. In den Zellen und Geheimschriften der Verbrecher gesammelt u. erläutert. Deutsch von H. Kurella. Hamburg. M. 10.
- MATTHIAS B.: Lehrbuch des bürgerlichen Rechtes. 2 Bde Berlin, Haering. M. 26.
- PETERMANN Richard: Führer durch Dalmatien. Herausg. vom Verein zur Förderung der volkswirtsch. Interessen des Königr. Dalmatien. Wien, Hölder. M. 5.
- *PREUSSISCHE STATISTIK. Heft 150: Statistik der preussischen Landesuniversitäten im Sommerhalbjahr 1896 und im Winterhalbjahr 1896/97 unter Berücksichtigung der Honorarverhältnisse. Berlin, M. 10.40.
- *RECHENSCHAFTSBERICHT, fünfzehnter, des k. k. Postsparcassenamtes für das Jahr 1898. Wien.
- STUDNICKI Ladisl.: Die Wahrheit über Sibirien. Studien nach der Natur. Berlin, Rode. M. 3.
- TRAUTWEIN's Th.: Tirol. 11. Auflage von Heinr. Hess. Innsbruck, Edlinger. M. 7.50.
- GILSON J.: L'étude du droit romain comparé aux autres droits de l'antiquité. Strassburg, Trübner. M. 4.
- THE ANNUAL REGISTER. A review of public events at home and abroad for the year 1898. New series. Newyork and Bombay, Longmans. 18 sh.
- CAUWES G.: L'extension des principes de la convention de Genève aux guerres maritimes. Paris, Larose. Fr. 6.
- *ALBUM de statistique graphique des écoles primaires dans le principauté de Bulgarie pendant l'année scolaire 1894/5 (cyrrill betükkel). Sophia.

Folyóiratokban.

- PEZOLD Th.: Nationale Gegensätze im heutigen Finnland. (Deutsche Rundschau. Juli 1899.)

AGIO ÉS ÁRALAKULÁS AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN 1867—97-IG, VONATKOZÁS- SAL A VILÁGPIACZ VISZONYAIRA.

— Második közlemény. —

II.

Az előbbi fejtegetések alapján meggyőződést szerezhettünk magunknak a felől, hogy az árúcsoportok árátlagai többé-kevésbbé hasonló módon fluctuálnak minálunk és Angliában. Ha egyes cikkek átlagánál eltérés is mutatkozik, azt többnyire indokolhattuk rendkívüli körülményekkel. Ha tovább menve összefoglaljuk a 45 árúczikket közös átlagba és az ilyenkép megállapított angol és osztrák-magyar jelzőszámokat egymással összehasonlítjuk, előrelátható, hogy az átlagban eltűnik a csoportok esetleges ellentéte; oly tényezők pedig, a melyek hasonló módon befolyásolják az árúczikkek többségét, túlsúlyra fognak jutni az átlagban. (Lásd a túloldalon levő táblát.)

Közvetlenül összehasonlíthatjuk a két árvonalat a mellékelt VII. számú táblán; az erre vonatkozó részletes adatok megtalálhatók a munkához csatolt függelékben. Azonnal látjuk, hogy az egyik árvonat alakja körülbelől hasonlít a másikéhoz. Az első 11 évben, a mely mint tudjuk, a százalékszámítás alapját képezi, némileg különböző ugyan az évi fluctuatio, de átlagban e különbségek is kiegyenlítődnek: egyszer a monarchia jelzőszáma magasabb az angolnál, máskor az utóbbi magasabb az előbbinél. Az egész 11 év átlaga teljesen azonos mindkét esetben, a hogy azt megköveteli a számítás rendszere. Minél inkább eltávolodunk az évektől, annál inkább mutatkozik eltérés a jelzőszámokban. Az hiszem, szükségtelen ezt külön indokolnom az előzetes részletes tárgyalás után. Egynémely cikkek termelési és kereskedelmi viszonyai más-

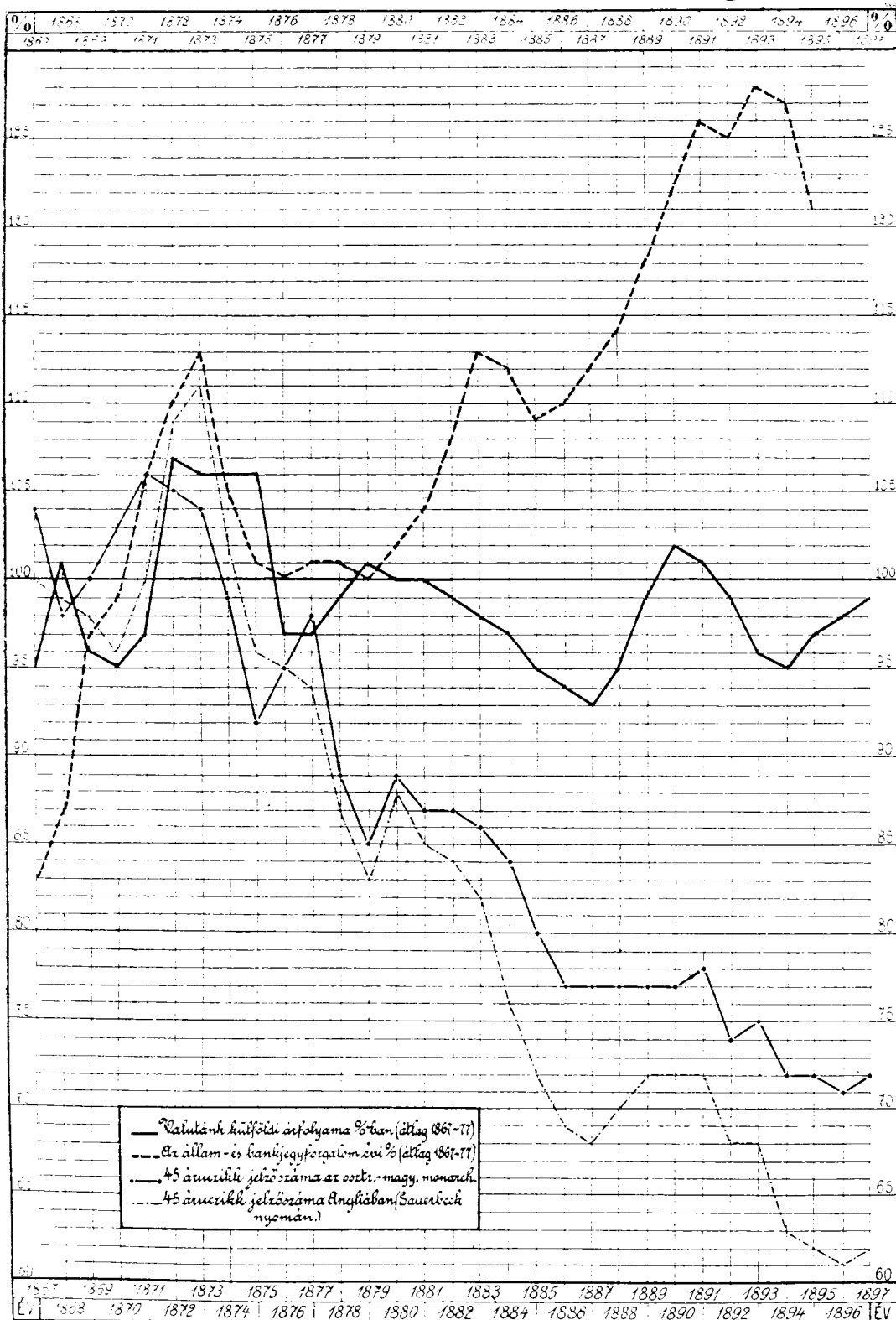
45 árucikk jelzőszáma az Osztrák-Magyar monarchiában és Angliában, azok százalékkülönbözete, valutánk külföldi árfolyamának százaléka és agioja.

Átlag 1867—77 = 100.

Év	Jelzőszámok						Százalék különbség az o. és m. és angol jelzőszámok között			Valutánk külföldi árfolyamának	
	Átlag		Élelmi cikkek		Nyers anyagok		átlag	élelmi cikkek	nyers anyagok	százaléka	agioja
	o. és m.	angol	o. és m.	angol	o. és m.	angol					
1867	104	100	101	101	107	100	+ 4	0	+ 7	95	+ 6
1868	98	99	96	100	99	99	— 1	— 4	0	101	— 1
1869	100	98	95	94	103	100	+ 2	+ 1	+ 3	96	+ 5
1870	103	96	99	93	106	99	+ 7	+ 6	+ 7	95	+ 5
1871	106	100	102	98	109	101	+ 6	+ 4	+ 8	97	+ 3
1872	105	109	104	102	106	115	— 4	+ 2	— 9	107	— 6
1873	104	111	107	107	101	114	— 7	0	— 13	106	— 6
1874	99	102	106	104	94	100	— 3	+ 2	— 6	106	— 6
1875	92	96	96	100	89	93	— 4	— 4	— 4	106	— 5
1876	95	95	96	99	93	91	0	— 3	+ 2	97	+ 3
1877	98	94	101	101	95	89	+ 4	0	+ 6	97	+ 4
1878	89	87	91	96	88	81	+ 2	— 5	+ 7	99	+ 1
1879	85	83	88	90	82	78	+ 2	— 2	+ 4	101	— 1
1880	89	88	96	94	84	84	+ 1	+ 2	0	100	0
1881	87	85	94	91	82	80	+ 2	+ 3	+ 2	100	0
1882	87	84	95	89	82	80	+ 3	+ 6	+ 2	99	+ 1
1883	86	82	92	89	82	77	+ 4	+ 3	+ 5	98	+ 2
1884	85	76	90	79	81	73	+ 9	+ 11	+ 8	97	+ 3
1885	80	72	84	74	77	70	+ 8	+ 10	+ 7	95	+ 6
1886	77	69	82	72	74	67	+ 8	+ 10	+ 7	94	+ 7
1887	77	68	81	70	74	67	+ 9	+ 11	+ 7	93	+ 7
1888	77	70	82	72	74	69	+ 7	+ 10	+ 5	95	+ 5
1889	77	72	81	75	74	70	+ 5	+ 6	+ 4	99	+ 1
1890	77	72	82	73	73	71	+ 5	+ 9	+ 2	102	— 2
1891	78	72	86	77	72	68	+ 6	+ 9	+ 4	101	— 1
1892	74	68	80	73	70	65	+ 6	+ 7	+ 5	99	+ 1
1893	75	68	79	72	72	65	+ 7	+ 7	+ 7	96	+ 4
1894	72	63	78	66	68	60	+ 9	+ 12	+ 8	95	+ 6
1895	72	62	80	64	67	60	+ 10	+ 16	+ 7	97	+ 3
1896	71	61	76	62	67	60	+ 10	+ 14	+ 7	98	+ 2
1897	72	62	78	65	68	59	+ 10	+ 13	+ 9	99	+ 2

Valutánk árfolyama és a jelzőszámok
az osztrák-magyar monarchiában és Angliában.

VII. Tábla.

kép fejlődve a monarchiában mint Angliában, természetesen annál nagyobb különbséget mutatkozik az árak százalékaiban, minél távolabb esünk azon évektől, a melyek közös kiindulási pontul szolgálnak. Különösen nagy volt az eltérés a gabona-neműek és állati termények csoportjánál; leginkább ezek hatása nyilvánul tehát az átlagban. Ha számításon kívül hagyjuk azokat, föltétlenül egyenértékűek a jelzőszámok. Nem valószínű ennek folytán, hogy pénzügyi tényezők is szerepelnek e téren, mert a felhozott tények eléggé indokolják a különbséget. Azért munkám utolsó részében még vissza fogok térni e jelenség tárgyalására és törekedni fogok abból levonni a következtetéseket az arany-appreciatio kérdését illetőleg.

A hasonlatosság a két birodalom jelzőszámaiban különösen feltűnő akkor, ha figyelembe vesszük a két pénzrendszerben rejlő különbséget, a mely az áralakulás alapjául szolgál. Angliában tudvalevőleg aranyfém az értékmérő, a melyben kifejezzük az árakat. Az angol árjegyzés tehát azt jelenti, hogy egyik vagy másik árúczikk csereértéke megfelel bizonyos mennyiségű gramm aranynak. Ezen ár megváltozik nemcsak akkor, ha az árú csereértéke kisebb vagy nagyobb lesz, hanem akkor is, ha az arany értéke növekszik vagy csökken. Az utóbbi körülmény hatása nyilvánulni fog az összes árúczikkek árában és ki fog terjedni az összes piacokra, a hol értékmérő gyanánt használják az aranyat. Saját papirvalutánknak csak fictio az értéke. Eredetileg az is határozott mennyiségű gramm ezüst szolgáltatását helyezte kilátásba és ily módon a papirforintban kifejezett ár szintén relatiót akart kifejezni egyrészt az árúczikk, másrészt meghatározott ezüstmennyiség között, de tényleg 1848 óta soha nem állott fenn e relatio. Az ezüst értéke mindig nagyobb volt a papírpénz évi átlagértékénél mindaddig, míg az 1870-es évekkel az előbbi hanyatlásnak nem indult. A mióta pedig 1879-ben beszüntettük az ezüst szabad kiverését, nehogy az még jobban csökkentse papírpénzünk értékét, az utóbbi mindig drágább volt az ezüstnél. Ily viszonyok mellett pénzrendszerünk az ezüsttől különvált értékmérőt képez, a melynek értéke tudvalevőleg függ: első sorban a kibocsátott papírpénz mennyiségétől, másodsorban annak forgalmi gyorsaságától, harmadsorban annak relatio mennyiségétől a kereskedelmi szükséglettel szemben. 1867-iki törvénykezés és az osztrák bankszabadalom korlátozta ugyan

ez eshetőségeket, a mennyiben az állam- és bankjegy kibocsátásnak törvényes határt szabott és egyidejűleg lehetővé tette azt, hogy a mindenkori pénzforgalom ezen határon belül lehetőleg alkalmazkodjék a tényleges kereskedelmi szükséglethez. Ezt azonban nem lehet teljes mértékben elérni a folyton változó gazdasági conjuncturák mellett és annak folytán papírpénzünk értéke sem lehetett állandó. Ha tehát ily fictiv pénzrendszer alapján mérlegeljük az árúczikkek értékét, azt hihetnők, hogy az annyira megzavarja az áralakulást a külfölddel szemben, hogy az általános irányzat daczára, a mely kiegyiliteni törekszik az árakat az egész világon, azzal közvetlen összefüggés ki nem mutatható. Ha mégis találunk összefüggést a kettő között, a mint előbb láttuk, az abban leli magyarázatát, hogy pénzrendszerünk elszigeteltsége mellett folytonos kereskedelmi és pénzügyi összeköttetésben állunk a külfölddel. Mi ott folyton teljesítünk fizetéseket a megvett árúczikkekért és egyéb értékekért vagy szolgáltatokért, viszont a külföld is ugyanezt teszi velünk szemben. Ezáltal folyton szükséges átszámítani az egyik pénzürtéket a másikkra, hogy kölcsönösen kiegyenlíthessük fizetéseinket. Tudvalevőleg ennek szüksége a nemzetközi váltók kereskedésében leli nyilvánulását. A váltóárfolyamokból mindenkor megtudhatjuk, mit ér papírpénzre szóló váltónk a világpiaczon és mit kell fizetnünk papírpénzben aranyra szóló külföldi váltókért. A nemzetközi kereskedelmi összeköttetések nivelláló hatása alatt külföldön lévő váltóink mindenütt körülbelől ugyanannyit fognak érni az egyik piacon, mint a másikon és viszont minálunk a különféle külföldi váltók paritásuknak megfelelő egy árban lesznek forgalomban. Ha tehát bármilyen aranyra szóló váltót veszünk, ebből megtudjuk, mit ér papírpénzünk az arannyal szemben, a melyre nézve különben törvényes relatio nincs megállapítva.¹⁾

E váltók áránál ugyan a mindenkori kamatláb és egyéb mellékes költségek is játszanak szerepet; de ha látra szóló vagy rövid lejáratú váltók árfolyamát vesszük, ennél a különbözet csekély és éppen nem befolyásolja a százalékszámokat.

¹⁾ E tekintetben a latin Unióval 1867-ben kötött egyezmény nem képez kivételt. mert ezzel nem hoztuk tényleges papírpénzünket relatioba az arannyal, hanem teljes értékű ezüstforintunkat a frankrendszerrel. Az új 8 forintos arany (= 20 frank) ép oly árúczikk maradt kereskedelmünkben, mint a nyers arany.

E váltók közvetítik tehát az összeköttetést a teljes értékű és a fictiv értékű pénzrendszer között. Mivel azok kereskedelmi szükségletből kifolyólag keletkeznek és lehetővé teszik az árucikkek nemzetközi forgalmát, mindenesetre összefüggésben áll azok árfolyama az áralakulással. Ha az árfolyam meglehetősen állandó határok között ingadozik, ebből azt következtethetjük, hogy a két ország áralakulása is körülbelül egyenlő; megfordítva a jelzőszámok hasonlatosságából következtethetünk az árfolyamok állandó voltára. De ha papírpénzünk árfolyama nagyobb mértékben ingadozik és ezzel egyidejűleg különbség keletkezik a kül- és belföldi áralakulás között, ebből még további megfigyelések nélkül nem tudjuk megállapítani, mi idézte elő a változást és a megfelelő ár-különbséget. Az árfolyamok ingadozása mutatkozni fog nemcsak akkor, ha papírpénzünk értéke megváltozik túlságos jegykibocsátás vagy forgalomcsökkenés következtében, hanem akkor is, ha a külföldi értékmérő vagy azzal kapcsolatos tényezők viszonyai módosulnak. A különbség a két tényező hatásában a következő. A külföldi standard értékváltozása befolyásolni fogja egyrészt papírpénzünk árfolyamát, másrészt a külföldi áralakulást. Ha tehát összehasonlítjuk a váltóárfolyamokat a külföldi jelzőszámokkal és azok között összefüggésre találunk, ez esetben a papírpénz értékváltozását reflex jelenségnek kell tekintenünk, a melyben visszatükröződik a külföldi viszonyok megváltozása. Ellenben ha azt ki nem mutathatjuk és egyidejűleg a pénzforgalmi adatokból kitűnik az, hogy az agioemelkedés jegyforgalmunk növekedésével, az agiocsökkenés annak kisebbedésével együtt jár, ez esetben a papírpénz belföldi értékében állott be a változás, a mely a külfölddel szemben a váltóárfolyamokban, belföldön az árak eltérő irányában fog nyilvánulni.

Az angol és osztrák-magyar jelzőszámok imént jelzett hasonlatossága mellett tényleg megfigyelhetjük azt is, hogy gyakran mutatkozik különbség a két árvonal között. Különösen a százalékok évi fluctuációja gyakran különböző irányt követ egyik évről a másikra, nemcsak az előbb említett első 11 év alatt, a melyeknél az kiegyenlítődik az átlagban, hanem a következő 20 évben is, a midőn az abban nyilvánul, hogy a két árvonal közti különbség felváltva kisebb és nagyobb. Hasonlítsuk tehát össze a jelzőszámokat a váltóár-

folyamok évi átlagával, a mely az előbbi táblán szintén fel van tüntetve; ugyanott a jegyforgalomra vonatkozó adatokat is megtaláljuk az állam és bankjegyek összesített évi átlagában. Mindkettőnél, mint említém az 1867—1877 évek átlagát vettem a százalékszámítás alapjául. A váltóárfolyamok százaléka jelzi valutánk viszonylagos külföldi értékét aranyban. Minél nagyobb papirpénzünk agioja, annál kisebb az annak megfelelő aranyérték százaléka és megfordítva nagyobb akkor, ha agionk alacsony. E számítás mellett közvetlenül összehasonlíthatjuk a váltóárfolyamokat a külföldi árakkal, mert mindkettő aranyárak alapján van számítva és azok százaléka ugyanazon évek átlagára vonatkozik.

Az összehasonlításnál azonnal feltűnik, hogy papirpénzünk aranytéréke a változó évi fluctuatio mellett nem esik olyan alacsony színvonalra, a mint azt a két ár vonal jelzi, hanem többé-kevésbé határozott középérték körül mozog, a mely valamivel alacsonyabb az 1867—77 évek átlagánál. Tehát eltekintve az említett fluctuatiótól, papirpénzünk keveset változik értékben a 30 év leforgása alatt és így valutánk érték-niveauja és az árniveau között tényleg nincs is összefüggés. Belföldi áraink is esnek, annak daczára, hogy pénzünk értékében nem állott be lényeges változás. Szembetűnő a pénzforgalom nagy szaporulata, a mely 1893-ban 27 százalékkal nagyobb az első 11 év átlagánál. Ez utóbbi szintén nem gyakorolhatott lényeges befolyást valutánk értékére, mert különben annak hasonló módon kellett volna csökkenni. Tény ugyan, hogy valutánk néhány százalékkal hanyatlik értékben az 1880-as évek óta; de a két százalék között igen nagy a különbség. Ha mégis a jegyforgalommal akarnók indokolni valutánk értékesökkenését, azzal össze nem egyeztethető belföldi áraink nagymérvű hanyatlása. Infláció esetében kisebb-nagyobb áremelkedést kellene észlelnünk, pedig áraink kivétel nélkül jóval alacsonyabbak most, mint ezelőtt 20 évvel. Igaz, hogy e hanyatlás kisebb fokú minálunk mint Angliában és így minálunk viszonylagos áremelkedés észlelhető Angliával szemben; de azért nem bizonyos, hogy ezt jegyforgalom szaporodása okozta, mert az árúcsoporthoz viszonyított visszavezettük azt esetről-esetről termelésünk és kereskedelmünk sajátos viszonyaira, vagy pedig adataink fogyatékos voltára. E feltevés mellett szól még az is, hogy valutánk értéke és a jegyfor-

galom szaporulata rendszeren ellenkező irányban fluctuálnak. Az utóbbi többnyire azon évekre esik, midőn agionk alacsony és megfordítva agioemelkedéssel egyidejűleg igen gyakran csökken jegyforgalmunk. E körülmény azt bizonyítja, hogy a jegyszaporulat szükséges volt kereskedelmi forgalmunk kielégítésére és viszont annak apadása nem volt képes megakadályozni váltó-árfolyamunk hanyatlását. Ha tehát több évi átlagokat véve látjuk azt, hogy pénzforgalmunk folyton kibővül, ez annak a jele, hogy e harmincz év alatt nagy arányokban fejlődött kereskedelmünk, a mint azt tapasztalatból is tudjuk és hogy ennek lebonyolítására nagyobb pénzforgalomra volt szükségünk. Feltevésünk annál inkább valószínű, mert tudvalevőleg papirvaluta mellett nem fejlődik ki annyira a bankrendszer mindenféle forgalmi segédeszközeivel, mint más országokban, a hol fémvaluta van forgalomban. A papirpénz könnyebben lévén szállítható, mint a fém, kevésbbé szükséges költségek megtakarítása céljából átirással vagy check-vel eszközölni a fizetést. Fémvalutával aránylag annál kisebb mennyiségű készpénzre van szükség, minél nagyobb e rendszer fejlettsége. Az utóbbi lépést tart a kereskedelem fejlődésével és ily módon nélkülözhetővé teszi a készpénz tényleges szaporítását. Papirvalutánál és e segédeszközök hiányában a növekedő forgalmi szükséglet kielégítése teljesen a jegykibocsátó bankot vagy államot terheli, a mely kénytelen annak megfelelni, nehogy zavart előidézzon a pénzpiaczon. E körülmény azt bizonyítja, hogy némi elasticitás nem nélkülözhető a papirpénzrendszernél sem és hogy az 1867-ik évi valutatörvények megfelelték e követelményeknek. Jegyforgalmunk nagymérvű szaporodásában csak örvendetes bizonyítékát látjuk gazdasági fellendülésünknek, de azzal nem indokolhatjuk valutánk értékingadozását. Annak magyarázatát tehát nem belföldi, hanem külföldi tényezőkben kell keresnünk; e célból összehasonlíthatjuk azt a külföldi áralakulással.

Előbb azt láttuk, hogy a külföldi jelzőszámok színvonala és valutánk értékszázaléka között nincs összefüggés. Ha azonban ettől eltekintve megfigyeljük a jelzőszámok és az árfolyam évi relativ ingadozását, azonnal szembetűnik az árhullámozás közös iránya mindkettőnél. Rendszeren azon évben, midőn valutánk árfolyama jóval nagyobb az előbbi évhez képest, a külföldi árak

is emelkednek és megfordítva az utóbbiak hanyatlanak akkor, midőn az előbbi aránylag kedvezőtlen. Kivételt képez e tekintetben az 1878-tól 1880-ig terjedő időszak és az 1895. és 1896-ik év, a midőn ellentétben az angol árátlaggal valutánk árfolyama javul vagy nem változik; de e kivétel is csak látszólagos. Tudvalevőleg az 1878-tól 1880-ig terjedő években az ezüst értéke gyakran megfelelt valutánk árfolyamának. Ez idő alatt papirvalutánk kivetkőzött előbbi és későbbi alakjából, a mely korlátolt papirpénzrendszernek nevezhető és időlegesen egy tökéletlen fémvaluta alakját vette fel. Ha ez években az ezüst értéke kisebb volt a papirpénz árfolyamából, a mint az legelőször előfordult 1876 második felében, a külföldi adós nem kereste a bécsi váltókat, a melyekkel kifeizhette tartozását a monarchiában, hanem fizetését ezüstforintokban teljesítette, ha kellő nagy volt a különbség a kettő között a szállítási költségek fedezésére. Ekkor kevésbé kereshették e váltókat, mint annak idején, midőn e segéd-eszköz rendelkezésre nem állott; tehát agionkban sem állott be kedvező változás, noha annak előfeltétele meg volt a külföldi viszonyokban. Ha később az ezüst ára emelkedett, ez esetben mi sem szorultunk feltétlenül külföldi váltók beszerzésére, hanem egyenlegünket ezüstben fizettük ki a külföldnek. Ilyenkor a külföldi váltók ára sem emelkedett, ha időlegesen nagyobb is volt a kereslet e váltók után. Mindaddig tehát, a míg az ezüst szabad kiverését és annak korlátlan forgalmát be nem szüntettük 1879-ben, valutánk külföldi árfolyama az ezüst értékingadozásával volt összefüggésben, a minek folytán csak bizonyos határok között fluctuálhatott. Ez megadja magyarázatát annak, miért oly állandó váltóárfolyamunk az ezüst paritás idejében és miért nem tapasztaljuk ez állandóságot más években. Minthogy az ezüstnek nem volt befolyása az angol aranyárakra, az utóbbi jelzőszáma kivételesen másképp fluctuál, mint váltóárfolyamunk. Mihelyt meggátoljuk az összefüggés lehetőségét, azonnal különvállik megint pénzrendszerünk az ezüstitől és 1880-tól kezdve ismét látjuk azt, hogy az angol áralakulás és valutánk érték-százaléka hasonló irányban halad a következő 14 év alatt. 1895—1896-ban ismét mutatkozik eltérés; ezt újabb valuta-törvényünkkel indokolhatjuk, a melyből kifolyólag az osztrák-magyar bank ez években fentartani iparkodott az új korona-

relatiót papírpénzünk és az arany között. E célból kedvező váltóárfolyamok mellett megszerezte az aranyat és a külföldre szóló aranyváltókat, a melyeket a kereskedelem rendelkezésére bocsátott akkor, midőn a váltóárfolyamok emelkedőben voltak. Ily módon sikerült is a banknak lehetőleg fentartani papírpénzünk új törvényes értékét. Ha ezt nem teszi, valószínűleg váltóárfolyamunk is csökkent volna az árakkal együtt folytatódólagosan 1896-ig. 1897. óta a külföldi áralakulásban is emelkedő irányzat kezd érvényre jutni, a mely 1898 és 1899-ben még nagyobb arányokat öltött. Most már nem várhatjuk többé, hogy valutánk értéke az árakkal együtt tovább emelkedjék, mert 1892-iki valutatörvényünkkel lehetővé tettük minálunk is az aránypénz korlátlan forgalmát. Az pedig mindenkor meg fogja akadályozni annak lehetőségét, hogy papírpénzünk értéke tetemesen meghaladja az új törvényes relatiót. Ezzel papírvalutánk is elvesztette előbbi tiszta jellegét és jelenleg egy értékemelkedés ellen biztosított papírvalutát képez; valódi fémvaluta majd akkor lesz, ha értékcsökkenés ellen is biztosítva lesz a készpénzfizetések megkezdése által. Tekintettel e változásra, nem terjesztettem ki adatgyűjtésemet az utóbbi évekre, mert azzal oly megfigyelések terére térnénk át, a melyek különböznek a czélul kitűzött tárgy jellegétől, a mint azt ez utóbbi esetben is tapasztaljuk. Az említett két kivétel daczára mindenesetre el kell ismernünk azt, hogy valutánk árfolyama követi a külföldi áralakulás irányát, különösen addig, a míg az korlátolt forgalmú papírpénz jellegével bír.

E megfigyelés korántsem vonatkozik kizárólag saját valutánk és az angol áralakulás esetére, a melyből azt levontuk. Tudvalevőleg a különböző piacok jelzőszámai elég jól meg-egyeznek egymással, ha elég nagy számban vesszük fel az árucikkeket az átlag megállapítására. Kitűnik az például az angol fémbizottság jelentéséből¹⁾, a melyben e tény általánosságban el van ismervé. Ha tehát valutánk árfolyama meg-egyezik a londoni index-number adataival, valószínű, hogy hasonló összefüggésre találunk az előbbi és a párisi vagy a berlini piac árai között. Hasonlólag az nem képezi saját

¹⁾ Final Report of the Gold and Silver Commission. London.

papirvalutánk kivételes jellegét. Mindenütt, a hol hasonló valuta van forgalomban, ugyane jelenséget kell megfigyelnünk. Saját valutánk csak annyiban kivételes, hogy sehol máshol nem találunk e 30 év alatt ily korlátolt forgalmu és aránylag állandó jellegű papírpénz-rendszert. Monarchiánkon kívül Oroszországnak van gazdag tapasztalata e téren több mint 100 éves gyakorlat alapján. Az ottani valuta azonban nem volt se korlátolt, se oly ruganyos természetű, mint a miénk. Ha mégis összehasonlítjuk annak külföldi árfolyamát, egyrészt saját valutánkkal, másrészt az angol jelzőszámokkal — a mint azt »Aranyagio és áralakulás« című cikkemben tettem¹⁾ — azt tapasztaljuk, hogy az orosz valuta nagyjában követi az utóbbiak évi viszonylagos ingadozását; annak foka ugyan különböző lehet a miénktől, de azok iránya megegyező, kivéve azon években, midőn fiskális szempontból szaporították az orosz jegyforgalmat, mint például az orosz-török háború idejében. Viszonyítva az 1876-ik év adataihoz, az orosz agio felszökik 1877-től 1879-ig 28 százalékkal, a jegyforgalom pedig szaporodik 47 százalékkal. Ugyanekkor saját valutánk árfolyama 4 százalékkal javul. Ez ellentét kétségtelen jele az orosz inflationnak, a mely megzavarva a pénzforgalom szokott menetét, kifejezésre jut a váltó-árfolyamokban. Más években is tapasztalunk eltéréseket, de nagyjában annak árfolyama mégis hasonló jelenségeket tüntet fel mint a miénk, daczára a két valuta rendszerében rejlő különbségnek. Ha kiterjesztjük megfigyeléseinket más papírpénzrendszerekre, azoknál valószínűleg hasonló tüneteket észlelhetnénk. Erre nézve csak egy jellemző példát akarok felhozni a legutolsó évek tapasztalataiból. Az 1893-ik év tudvalevőleg nagyon kedvezőtlen volt a világpiacz gazdaságára nézve, de különösen érezhető volt az amerikai Unio, Ausztrália és Olaszországban. Ha összehasonlítjuk ez évben az európai államok papirvalutáinak havi átlag árfolyamát, mint azt a következő tábla feltünteti 10 fontos, Londonra szóló váltók árfolyamában, azonnal látjuk, hogy mindannyian hasonló módon és irányban fluctuálnak.

¹⁾ L. Közgazdasági Szemle. XX. évfolyam 1896.

10 font sterling árfolyama Londonra.

(Havi átlag az »Economist« heti kimutatásai alapján.)

1893	Bécsben	Olaszországban	Szt.-Pétervárott	Madridban	Lissabonban
	pari = 120 frt	pari = 252 ²² lira	pari =	pari = 252 ²² peseta	1 Milreis pari = 53 ¹ / ₄ angol pence
Január . . .	120 ⁶⁶ min.	261 ⁵⁰ min.	98 ²⁶	296 ⁴	42 ³ / ₈
Február . . .	121 ⁰⁵	262 ⁰⁰	96 ³⁶	295 ⁵	42 ⁴ / ₈
Márczius . . .	121 ²⁴	262 ²⁰	94 ⁵⁰ min.	292 ⁷	42 ² / ₈
Április . . .	122 ⁵⁰	262 ¹⁸	95 ⁸¹	290 ² min.	43 ⁴ / ₈
Május	123 ⁵⁸	264 ⁶⁰	95 ⁵¹	294 ⁴	43 ⁶ / ₈ min.
Junius	123 ¹³	263 ⁵⁰	94 ⁴⁴	293 ⁹	43 ⁴ / ₈
Julius	124 ²⁰	267 ⁹²	94 ⁶⁶	302 ¹	43 ³ / ₈
Augusztus . .	125 ⁹²	277 ⁷²	96 ⁵⁷ max.	305 ³	42 ⁴ / ₈
Szeptember .	126 ⁰¹	281 ⁸⁰	95 ⁷¹	304 ⁰	42 ⁴ / ₈
Október . . .	126 ⁵⁰	283 ³⁰	95 ⁴⁶	304 ⁸	41 ³ / ₈
November . .	126 ⁸⁰ max.	290 ⁰⁰ max.	95 ¹⁰	310 ⁹ max.	40 ⁶ / ₈ max.
Deczember .	124 ⁹³	285 ³⁶	94 ³⁵	309 ⁷	40 ⁷ / ₈

Az év elején aránylag kedvező az árfolyam az illető országok valutáira nézve: a monarchiában és Olaszországban január hóban, Szt.-Pétervárott márcziusban, Madridban áprilisban, Lissabonban május havában. E minimum után mindenütt megdrágul az árfolyam és általánosan november hóban éri el az évi maximumot Oroszország kivételével, a hol már augusztusban eléri az a fordulópontot. Ez utóbbi körülmény könnyen indokolható azzal, hogy ez évtől kezdve az orosz kormány mesterséges befolyást gyakorol az árfolyamra, hogy megkönnyítse az akkor már tervbe vett valutareformot. 1893. évi január 13-ikán köriratot intézett a birodalom pénzügyi intézeteihez, melyben felszólítja őket a papirrubel árfolyamával folytatott üzérkedésnek gátot vetni a tőzsdén. Ezenkívül a kormány megbízást adott berlini pénzügynökeinek, hogy az ottani tőzsdén »à la hausse« vegyék az orosz váltókat és szállításkor mindig e váltók tényleges szállítását követeljék, a mi természetesen mesterségesen felhajtja azok árát.¹⁾ Ezért kivételes is az orosz valuta árfolyama a többi

¹⁾ L. részleteket Dr. L. Zielinski »der Rubel jetzt und vor 100 Jahren« Jahrbücher für N. Oek. u. Stat. III. Folge, 16. Band, Jena 1893. S. 593.

papirvalutával szemben; de még így is felismerhető az általános tendentia közös iránya. Ha ez áll különböző és egymástól távol fekvő országok váltóárfolyamára nézve, nem kereshetjük ennek okát [belföldi körülményekben, mert fel nem tételezhető, hogy azok véletlenül egy és ugyanazon évben és hónapban hasonló módon megváltoznak. E jelenség szintén azt jelenti, hogy határozott nemzetközi tényezők egyaránt és egyidőben visszahatnak a papirvaluták évfolyamára. Azok hatását már megfigyeltük 30 éven át egyrészt az osztrák-magyar és orosz papirvaluta árfolyamánál, másrészt a külföldi jelzőszámok ingadozásával.

Első theoretikus feladatunk lesz megmagyarázni annak lehetőségét: *hogyan lehet papirvalutánk külföldi árfolyama hasonló fluctuationak alávetve, mint az angol áralakulás?* A magyarázat természetesen csak akkor lesz kielégítő, ha egyszermind kiterjeszthető a többi papirvaluták esetére, a melyeket itt külön-külön nem tárgyalhatjuk.

Mielőtt e feladathoz sikerrel hozzáláthatnánk, szükséges még egyéb körülményekre is kiterjeszteni figyelmünket, a melyek között kiváló fontossággal bír *a belföldi áralakulás*, mivel ez tükrözteti vissza valutánk belföldi értékében beállott esetleges változást. Ha azt kellőleg megfigyeljük, egyidejűleg felvilágosítást nyerünk arra nézve: mennyiben befolyásolja a váltóárfolyamokban nyilvánuló értékingadozás valutánk belföldi értékét.

Ha a mondottak szerint Anglia áralakulásának százaléka hasonlít egyrészt absolut értékben monarchiánk jelzőszámaihoz, másrészt relativ fluctuatio tekintetében valutánk külföldi árfolyamához, ebből előre azt kell következtetnünk, hogy a két utóbbi között is lesz némi összefüggés, ha másképp nem, a közös külföldi viszonylat következtében. Tényleg láthattuk is a fenti táblán, hogy a belföldi áralakulás és a külföldi váltóárfolyamok évi ingadozása gyakran hasonló; de egyszersmind azt is láthatjuk, hogy az utóbbiak ingadozása sokban jobban megegyezik a külföldi, mint a belföldi árfluctuációval. Az utóbbiak iránya gyakran ellentétes is a külföldiek ingadozásával, a mint azt az árúcsoportok egyes átlagainál is tapasztaltuk. Ebből az következik, hogy a váltó-árfolyam és belföldi áralakulás között is létezik relativ összefüggés, de talán az ellenkezője annak, a mit a külföldi áraknál megfigyeltünk.

Hogy e felől teljesen meggyőződünk, czélszerű lesz a fenti adatokat oly alakban feltüntetni, hogy a különbszet közvetlenül felismerhető legyen.

Tekintsünk el teljesen a százalékszámok abszolút magaságától, a melyek különben is, mint emlitém, az áralakulás sajátlagos jellegére vezetendők vissza és állapítsuk meg évről-évre a százalékkülönbszetet, a mely a két áralakulás között észlelhető. Ha a belföldi jelzőszámokból levonjuk a külföldiek értékét, megkapjuk e viszonylagos árkülönbszetet, a melynél a positiv érték jelzi azt, hány százalékkal magasabb a belföldi jelzőszám a külföldinél, a negativ érték pedig azt, mennyel kisebb az előbbi az utóbbinál. Ezzel elimináljuk a közös jelenséget mindkettőnél és csak az esetleges eltérések maradnak vissza a különbszet alakjában. Továbbá számítsuk ki a külföldi váltó-árfolyamok alapján papírpénzünk agioját, viszonyítva azt az 1867—77. évek átlag-árfolyamához. Ennél a positiv érték jelzi, hány százalékkal magasabb az agio, azaz hány százalékkal kisebb értékű valutánk az átlagnál és megfordítva a negativ szám jelzi az agio csökkenést, azaz valutánk értéknövekedését az átlaggal szemben.

Ez adatokat megtaláljuk a mellékelt VIII. számú táblán a pontvonásos és vastagabb fekete vonal rajzában. Itt már minden kétséget kizáró módon kitűnik az, hogy agionk és a viszonylagos árkülönbszet Angliával szemben ugyanazon irányban fluctuál. Ha agionk csökken, az árkülönbszet is majdnem kivétel nélkül kisebb lesz; ha agionk növekszik, az utóbbi is fokozódik. Többször e különbszet foka is megegyezik az az agio százalékszámával az 1880-ik évig terjedőleg; ez évtől kezdve az árkülönbszet állandóan nagyobb az agio százaléknál és átlagban egyre fokozódik, noha a fluctuáció iránya akkor is hasonló. Ez utóbbi eltérés természetesen a fent jelzett különleges gazdasági körülményekben találja magyarázatát, mivel azt egyszerű levonás útján nem küszöbölhattük ki az árkülönbszetből. Nyilván ez zavarja meg a százalékok egyenértékét, de a kettő között így is világosan felismerhető az összefüggés a fluctuatio közös irányában. Kivételnek látszik ama jelenség, hogy 1895-ben az agio csökken, a midőn az árkülönbszet fokozódik, de ez évi agiocsökkenés csak jellemzi említett törekvéseinket, hogy valutánk 1892-ben törvényileg megállapított új paritását lehetőleg megóvjuk. Máskülönben a hason-

latosság oly szembetűnő, hogy bátran kimondhatjuk mint általános megfigyelést: *valutánk agioja és a belföldi áralakulás között oly összefüggés létezik, hogy növekvő agioval áraink magasabbak a külföldi árátlagnál, ellenben csökkenő agioval alacsonyabbak a külföldieknél.* Ma termelési vagy kereskedelmi tényezők megzavarják ez összefüggést, e jelenség sem mutatkozik a megfelelő, hanem csak aránylagos emelkedés vagy csökkenésben, a melyre mutatis mutandis a fenti szabály szintén alkalmazható. E megfigyelés ellentmond a hivatalos osztrák valutastatisztikában ¹⁾ foglalt amaz állításnak, hogy agionk és belföldi áraink között összefüggés ki nem mutatható. Nézetem szerint az utóbbi azt ki nem mutathatta azért, mert összeállításánál nem használt megbízható áradatokat és nem törekedett összeállítani azokat valamelyik külföldi átlagnak megfelelő módon. Természetesen így nem volt kimutatható az összefüggés, a mely a fentiek szerint úgy hiszem nem lehet kétséges.

E megfigyelésből levonhatjuk a következtetést valutánk belföldi értékingadozására nézve. Ha kivétel nélkül tapasztaljuk azt, hogy valutánk árfolyama, a mint az mutatkozik a külföldi váltók áraban, visszahat belföldi áralakulásunkra és pedig majdnem hasonló mértékben, a mint az az agio fokának megfelelő — a mennyiben más körülmények meg nem zavarják e hatást — ebből az következik, hogy valutánk külföldi értéke visszahat a belföldi áralakulás útján annak belföldi értékére. A hatás közvetlenül meg nem figyelhető, mert a papírpénz egyedüli értékmérőt képezvén, belföldön folytonosan stabilnak látszik; közvetve azonban abban mutatkozik, hogy belföldi áraink átlaga viszonylag megváltozik, összehasonlítva azt a külföldi átlaggal. Ha máskülönben előáll ily változás, annak okát nem keressük az árúczikkek sajátos értékváltozásában, hanem azt pénzügyi körülményekkel indokoljuk, a melyek egyaránt befolyásolják az összes árúczikkek árát. Hiszen az értékváltozás mindig teljesen relativ dolog. A fenti esetben sem jelent egyebet, mint hogy ugyanazon mennyiségű papírforintért több vagy kevesebb árúczikket kapunk cserébe, mint kaptunk volna az esetben, ha az agio nem változik. E szerint azt is mond-

¹⁾ Statistische Tabellen zur Währungsfrage. Wien. Bd. I. 1892. Bd. II. 1896—99.

hatnók, hogy az árú lett olcsóbb vagy drágább, mint volt annak előtte; de ha e változás kiterjed az összes áruczikkekre vagy azok nagy többségére, a mint az jelen esetben az átlagban mutatkozik, ezzel a pénz vételereje szintén megváltozik és a vételerővel együtt a pénz értéke is nagyobb lesz az összes áruczikkékkel szemben. Az ilyen értékváltozás hatása teljesen azonos ama hatással, a melyet például a papírpénzmennyiség hirtelen reductioja előidézni szokott, a mi kétségtelenül fokozza annak értékét. Az utóbbi esetben a pénz emelkedése nyilvánul egyrészt általános árváltozásban, másrészt a külföldi váltóárfolyam javulásában. Mindkét jelenséget a fenti esetben is észleljük, tehát abból szintén a pénzérték emelkedésére kell következtetnünk. Megfordítva ha külföldi agionk növekszik és ezzel egyidejűleg áraink is emelkednek, e jelenség teljesen azonos ama tünetekkel, a melyeket papírpénz inflatio szokott előidézni, midőn a jegyforgalom hirtelen szaporításával ártunk valutánk belföldi értékének. Mindkét esetben a pénz értékváltozása mutatkozik: a külfölddel szemben a váltóárfolyamokban, belföldön pedig az áralakulásban. *A külföldi váltóárfolyamokat tehát teljes joggal tekinthetjük valutánk értékjelzőinek, a mely nemcsak annak külföldi, hanem annak belföldi értékére nézve is mérvadó.* E tekintetben nem kell megkülönböztetnünk valutánk külföldi értékét annak belföldi értékétől, mert a kettő mindenkor csak azonos lehet. Ha valamikor különbség keletkezik közöttük, azt a nemzetközi forgalom mihamarább kiegyenliti a kereskedelem és áralakulás útján.

Az agio és árkülönbözet általános hasonlatossága mellett azonban azt is tapasztaltuk az előbbiekből, hogy az különböző mértékben nyilvánul az egyes árucsoportok százalékainál. Ezért kíváncsi, hogy az utóbbi módosztatást mig külön megfigyeljük és felvilágosítást nyerjünk arra nézve, miért oly szembetűnő az a jelzőszámok átlagában.

E tekintetben elválaszthatjuk a monarchia beviteli czikkeit annak kiviteli czikkeitől, mert mint láttuk a gabona-neműek és állati terményeknél, a két csoportra nézve különböző mértékben irányadó a külföldi áralakulás. Célunknak teljesen megfelel — hogy további átszámításokat elkerüljünk — ha Sauerbeck példája után indulva külön választjuk az élelmi czikkeket a nyers anyagok csoportjától és mindkettőre nézve kiszámítjuk a jelzőszámokat. A felvett élelmi czikkek java-

része olyan árukból áll, a melyek vagy tisztán kiviteli czikkeket képezik a monarchiának vagy pedig olyanokból, a melyekből rendesen nagyobb mennyiséget viszünk ki, mint a mennyit behozunk.

Egyedüli kivitel rizs, kávé, tea; de e három cikk aligha fogja lényegesen megváltoztatni a többi 16 cikk százalékanak átlagát. Ennek folytán megfelel célunknak, ha az élelmi cikkek közös átlagát jellemzőnek tekintjük a kiviteli cikkek belföldi áralakulására nézve. Hasonlólag a fenti nyers anyagok jobbara oly cikkekből állanak, a melyeket vagy kizárólag külföldről hozunk be vagy legalább olyanokból, a melyekből a monarchiának rendes körülmények mellett import többlete van. Kivitel e tekintetben a barnaszén és tűzifa; de e két exportcikk szintén elenyésző csekély hatást gyakorolhat a többi 24 árucikk árátlagára. Ily módon a nyers anyagok együttvéve megadják a beviteli cikkek árátlagát.

A két átlagból újra levonhatjuk egyrészt az angol élelmi cikkek, másrészt az angol nyers anyagok százalékat, a mint azt a közös átlagnál tettük. Ezzel megtudjuk, mennyiben követi a monarchia áralakulása a külföldit egyrészt kiviteli, másrészt beviteli cikkeiben. A VIII. számú táblán a vékonyabb fekete vonal feltünteti az előbbinek, a pontozott vonal az utóbbinak százalék-különbözetét.

Azokat összehasonlítva kitűnik, hogy beviteli cikkeink árkülönbözete jobban követi az agio-fluctuatit, mint az kiviteli cikkeinknél tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy a váltóárfolyam által előidézett változás első sorban a külföldről behozott cikkekre nézve gyakorol hatást. Ha agionk csökken, e cikkek belföldi ára is hanyatlik az angol árakkal szemben.

Az olcsó váltóárfolyamok mellett az importeur olcsóbban adhatja árúit a monarchiában, mert aránylag ő is kevesebbet fizet az egyenértékű aranyváltóért, a melylyel külföldi tartozását kiegyenliti. Viszont ha agoink növekszik, ő is kénytelen felemelni árait, hogy a megdrágult külföldi váltó daczára az üzletben megtalálja rendes számítását. Azon tény tehát, hogy a beviteli cikk ára alkalmazkodik az agio mérvéhez, egyszerű számtani kiegyenlítésnek a jele, a mely a kereskedők kölcsönös versenyzése mellett azt jelenti, hogy e cikkek belföldi ára megfelel a külföldi paritásnak, a melynél termé-

szetesen nemcsak az abszolút külföldi ár, hanem egyszersmind annak átszámítási módja is bir jelentőséggel. Itt is gyakran eltér az árkülönbözet az agio százalékatól úgy lefelé, mint felfelé. Például magasabb az árkülönbözet az agionál 1870 és 1871-ben, 1877-től 1879-ig és majdnem állandóan 1881-től kezdve napjainkig. Az eltérést jobbára áradataink tökéletlen összeállítása okozhatja, a melynél nem követhettük teljesen az angol összeállítás mintáját, de azért az mit sem változtat a fluctuatio közös irányán. Mindenesetre meggyőződhetünk arról, hogy ama gyakran hangoztatott állítás, hogy csökkenő agio állandóan kedvez az importnak, nem egészen helyes, mert hiszen csökkenő agioval kisebb is lesz a belföldi árniveau; tehát az import sem nyújthat több hasznót, mint azelőtt. Kivételesen igaz lehet ez állítás az átmeneti időszakra nézve, a midőn az új árparitás még nem alkalmazkodott teljesen az új pénzrelatiohoz; de a kereskedelmi tényezők nivelláló hatása alatt az hamar bekövetkezik és ily módon az nem is nyilvánul az áralakulás átlagában.

Kiviteli czikkeink árkülönbözete és az agio között nehéz a rendes összefüggés kimutatása. Ha agionk emelkedik, az gyakran együtt jár relativ áremelkedéssel a belföldi piacon; de vannak oly évek is, midőn a kettő nem esik össze, mint például 1875-ben, 1883-ban, 1885-ben és 1886-ban és 1893-ban. Az utóbbi kivételével ezek ugyanazon évek, midőn kedvezőtlen belföldi termések után hirtelen nagyobb lendületet vett gabonaexportunk. Viszont az agiocsökkenés gyakran előfordul nemcsak akkor, midőn árkülönbözetünk kisebb lesz, hanem akkor is, midőn áraink emelkednek a külfölddel szemben. Így például az agiocsökkenés árszázalékunk emelkedik vagy magasabb a külföldinél 1872-től 1874-ig, 1879-ben, 1880-ban, 1890, és 1891-ben. Ez évek ugyanazok, a melyekben csökken a monarchia gabonakivitele az előbbi évekhez képest vagy pedig annak kereskedelmi mérlege beviteli többletet mutat fel. Tapasztaltuk a gabonaneműek áránál, mennyire felhajtja az annak évi átlagát; hasonlólag ez években az állati termények is emelkednek minálunk azon benső összefüggés következtében, a melyben a két termelési ág egymással áll. Nyilvánvaló tehát, ezek befolyása nyilvánul a kiviteli czikkek árkülönbözetében és hogy mindama körülmények, a melyeket azok magyarázatára felhoztunk, itt hason-

lólág alkalmazhatók. Ha tehát kiviteli czikkeink árkülönbözete gyakran emelkedik az agiocsökkenés daczára, az eltérés monarchiánk kedvezőtlen termési viszonyaival indokolható, a mely teljesen megsemmisíti az agio ellenkező hatását. Ha azt követőleg termési viszonyaink kedvezők, e körülmény oly árhanyatlást idéz elő, hogy azt az esetleges agioemelkedés hatása sem képes teljesen ellensúlyozni és ilyenkor az árkülönbözet is kisebb lesz. E szerint az árképződés specialis elemei gyakran megzavarják a valuta rendes hatását, a melyet az ceteris paribus gyakorolni szokott kiviteli czikkeink áralkulására, de azért más években ezeknél is tényleg megfigyelhető a rendes összefüggés áralkulás és agio között, a mint azt a beviteli czikkeknél tapasztaltuk. A jelzett kivétel egyzersmind egy másik kérdésre nézve adhat felvilágosítást.

A mindennapi életben gyakran halljuk azt, hogy az agioemelkedés valódi oka a monarchia exportcsökkenésében keresendő. Az átmeneti időszaktól eltekintve, ez állítás össze nem egyeztethető fenti megfigyeléseinkkel. Az exportcsökkenés rendszeren akkor állhat be, midőn a belföldi ár magasabb a külföldi paritásnál és az árúczikk kivitele nem hozhat hasznót az exporteurnek. Ha az előbbi volna az agio oka, agioemelkedés mindig áremelkedéssel járna együtt; tényleg együtt is mutatkozik mindkét jelenség; azonban csak akkor, midőn exportcsökkenés ki nem mutatható. Rendszeren az utóbbival egyidejűleg emelkedik ugyan a belföldi árvonal, de nem az agio, a mely utóbbi ez években csökken vagy pedig nem változik. A legfeltűnőbb eset e tekintetben az 1872-től 1874-ig terjedő évek jelensége. Ez években kiviteli czikkeinek árkülönbözete sokkal magasabb a beviteli czikkek különbözetenél; sőt annak daczára, hogy az utóbbiak jelzőszáma sokkal kisebb az angol százalékoknál, kiviteli czikkeink árszázaléka valamivel magasabb a megfelelő angol czikkek százalékánál. Élelmi czikkeink kereskedelmi mérlege, a mely máskor activ szokott lenni, ugyanez években nagy mértékben passiv és pedig 3 évi átlagot véve mutatkozik:¹⁾

1869—71-ig	évi	10·3	millió	forint	értékű	kiviteli	többslet
1872—74-ig	»	73·3	»	»	»	beviteli	hiány
1875—77-ig	»	32·8	»	»	»	kiviteli	többslet;

¹⁾ Az adatok az osztrák statisztikában »Genussmittel« czim alatt összefoglalt czikkekre vonatkoznak.

1872-től 1874-ig tehát feltűnő nagy az élelmi czikkek hiánya a monarchiában. Ugyanez években pedig hirtelen javul váltóárfolyamunk és kivételesen oly kedvező árfolyamon tartja magát, a minőt azóta soha el nem értünk. Ez feltűnő bizonyítéka annak, hogy exportesökkenés nem jár mindig együtt agioemelkedéssel. Ugyanezt kisebb mértékben más években is tapasztaljuk. Ha továbbá összehasonlítjuk monarchiánk vagy Oroszország általános külkereskedelmi mérlegét az agioval, itt sem fogunk összefüggésre találni a kettő között, a mint azt »külkereskedelem és váltóárfolyam« című dolgozatomban ¹⁾ részletesen kimutattam. E szerint nem mondhatjuk azt, hogy a kereskedelmi mérleg van hatással váltóárfolyamunkra a belföldi árképződés útján, hanem ellenkezőleg a váltóárfolyam van hatással belföldi áralakulásunkra, a mennyiben e befolyást más gazdasági tényezők meg nem zavarják.

Összegezve az eredményeket, a melyeket megfigyeltünk, azt mondhatjuk: valutánk külföldi árfolyama és a *külföldi áralakulás* között határozott összefüggés létezik, a mely ugyan nem terjed ki a százalékszámok abszolút értékére, hanem abban mutatkozik, hogy a külföldi aranyárak és valutánk árfolyama együtt emelkednek és esnek százalékokban. Viszont *belföldi áralakulásunk* a külföldi árniveau abszolút értéke felé törekszik, de emezeknél megint az évi fluctuatióban mutatkozik lényeges eltérés. Ha az eltérések értékét külön megállapítjuk és összehasonlítjuk azt a váltóárfolyamokkal, azt látjuk, hogy az többé-kevésbé megfelel az agio százaléknak. Belföldi árainkra nézve tehát nemcsak a külföldi ár, hanem a külföldi váltóárfolyam is mérvadó, a mely utóbbi emeli árainkat akkor, midőn valutánk külföldi értéke alacsony, azaz agionk magas, viszont csökkenti akkor, midőn az agio-csekély. A külföldi árfolyam ez úton visszahat ama relatiora, a mely a belföldi árúczikkek és papírpénz között rendesen fennáll és azt a megfelelő módon módosítja; a külföldi váltóárfolyam tehát egyzersmind mérvadó a valuta belföldi viszonylagos értékére nézve. A visszahatás ugyan különböző mértékben nyilvánul egyrészt a monarchia beviteli, másrészt a monarchia kiviteli czikkeinek árában, a melyekre különleges gazdasági tényezők vannak hatással; de e különbség többé-kevésbé kiegyenli-

¹⁾ L. Közg. és Közig. Szemle. XVIII. évf. 1894.

tődik azok közös átlagában. A jelzett megfigyelések alapján ki kell zárunk annak lehetőségét, hogy az agiot valutánk belföldi inflatioja idézi elő, a melylyel a pénzforgalom tényleges évi szaporodása vagy apadása össze nem egyeztethető. Hasonlólag el nem képzelhető, hogy a külkereskedelem változó esélyei gyakorolják e hatást valutánk árfolyamára, mert e lehetőség ellen bizonyítanak nemcsak külkereskedelmi adataink, hanem egyszersmind belföldi áralakulásunk. Az agio tényezőjét tehát kizárólag oly körülményekben kell keresnünk, a melyek a világpiacon egy irányban hatnak az ottani aranyárakra és valutánk értékére és egyszersmind közvetve mi nálunk is módosítják a belföldi áralakulást és annak paritását a külfölddel szemben.

E jelenségek theoretikus magyarázatát a következő fejezetben fogok iparkodni megtalálni. Kétségtelenül csak akkor lesz az kielégítő, ha összefoglalva mindezen jelenséget az abból folyó következtetések annak minden részével összeegyeztethetők.

DR. JANKOVICH BÉLA.

A GYERMEKHALANDÓSÁG STATISZTIKÁJA.

A gyermekhalandóság kérdése nagyon élénken foglalkoztatja többek között a statisztikusokat is. Eléggé tekintélyes szakkönyvtárt lehetne összeállítani tisztán azon művekből és értekezésekből, melyek kizárólag ezzel a kérdéssel foglalkoznak. Mindamellett feltűnő, hogy mindez ideig senki sem vállalkozott arra, hogy az idevonatkozó adatgyűjtések eredményeit összeállítsa és feldolgozza, sőt a legtöbb országban csak az újabb időkben kezdték meg rendszeresen, az egész országra kiterjedőleg, művelni a gyermekhalandóság statisztikáját, így Ausztriában 1881-ben, Németországban 1892-ben.

A hallei nemzetgazdasági s statisztikai seminarium egyik növendéke, Prinzing J., vállalkozott végre e munkára s annak eredményét a Conrad-féle tekintélyes évkönyvnek egyik legújabb füzetében tette közzé.¹⁾ Kutatása nem terjed ki ugyan még Europa összes országaira sem, így Magyarországról csak egy pár sorban emlékezik meg s ezenkívül a gyermekhalandóság fogalmának félreismerésével jóformán csak az adatokat dolgozza fel, melyek a születés évében elhunyt csecsemőkre vonatkoznak, mindamellett kétségtelen, hogy az övé mindaddig a legrészletesebb összeállítás s így a nálunk Magyarországon is már elsőrangú fontosságúnak ismert kérdésre tekintettel méltó azok eredményeivel megismerkednünk.

Térhiány miatt nem közöljük az egyes országokra vonatkozó részletes adatokat, melyek különösen Németországot illetőleg olykor egyes kisebb községekre és járásokra is kiterjednek. Annyival kevésbé szükséges ezt tennünk, mivel a szerző összegezése szerint a hullámváz, bár némely országban

¹⁾ Prinzing J.: Die Entwicklung der Kindersterblichkeit in den europäischen Staaten. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgegeben von Dr. J. Conrad. III. Folge, 17. Band, 5 Heft. Jena, Fischer 1899.)

az adatok igen régi időkre vonatkoznak, aránylag igen csekély. Határozott rendes javulást a gyermekhalandóság terén csak Olaszországban, Svájcban, Hollandiában, Finnországban, Svédországban és Norvégiában mutathat fel a statisztika. Az 50-es és 60-as években csaknem mindenütt rosszabbodott a helyzet, de azután javulás mutatkozik, mely azonban csak Ausztriában állandó. Belgiumban, Nagy-Britanniában és Írországban 1886—1895 között egy kis visszaesés látszik. Franciaországban, Dániában és Oroszországban az utolsó két évtized alatt a gyermekhalandóság tekintetében nagyon csekély az ingadozás.

A főösszegeket, a mennyire lehetett, az 5-ik életévöket betöltött gyermekekre vonatkozólag is, szerzünk a következő áttekintő táblázatban nyújtja:

Ország	1881—90. közt 1000 lakó közt volt élveszült	Ezek közül az első életéven túl megmaradt	Az első életévet betöltött 100 gyermek közül 5. életéve előtt meghalt	Gyermek- halandóság 1884—93 közt átlag
		s z á z a l	é k o k b a n	
Olaszország . . .	37·9	35·5	18·6	19·04
Franciaország .	24·1	20·1	9·8	16·71
Svájc	28·2	23·5	7·0	16·37
Belgium	30·0	25·2	9·7	16·29
Hollandia . . .	34·2	28·1	10·3	17·50
Poroszország . .	37·1	29·4	13·1	20·79
Bajorország . . .	35·7	25·6	11·9	27·90
Szászország . . .	41·9	30·1	11·5	28·28
Württemberg . .	35·8	26·2	9·8	26·14
Ausztria	35·1	28·6	16·6	24·91
Anglia	32·6	28·0	9·8	14·64
Skótország . . .	32·4	25·5	10·0	12·23
Írország	23·4	21·2	7·6	9·63
Svédország . . .	29·0	25·8	8·3	10·71
Norvégia	31·8	28·7	9·3	9·51
Dánia	32·1	27·8	6·9	13·42
Finnország . . .	34·8	29·5	12·9	14·91
Spanyolország (1878—82.) .	36·3	29·3	26·0	19·17
Európai Orosz- ország	49·3	36·4	—	26·79

Természetes, hogy a számlálás nem minden országban történik egyenlő elvek szerint s így az összehasonlításnál mindenkor egész sereg kérdés esik mérlegelés alá.

A legelső ezek között a halvaszülttek száma. Nagyjában valószínű, hogy az összes születetteknek mintegy 4 százaléka

jó halva a világra, ide nem számítva a nagyon kora szülötteket és az elvetéléseket, melyek egy része a terhesség első korszakában jóformán az anya tudta nélkül történik, sőt később is igen gyakran oly módon, hogy orvos és bábá nincs jelen s az eset fel nem jegyeztetik. De még a rendes időben történt szülések közül sem jegyzik fel a halvaszülötteket például Angliában. Más helyeken a feljegyzés igen pontatlanul történik, így Franciaországban, hol az újszülötteket csak 3 nap múlva tartoznak bejelenteni, az időközben meghalt élveszülöttek is gyakran kerülnek a halvaszülöttek sorozatába. Feltűnt az is, hogy a katolikus vidékeken több halvaszülöttet jelentenek be, mint a protestánsoknál, ez valószínűleg előítélet következménye. A halvaszülöttség okát sehol sem jegyzik [rendesen, de azért természetes, hogy a legtöbb a koraszülés és a gyenge szervezet miatt történik. Zürich kantonban 1886–1890 közt 42.110 újszülött gyermek közül 2.012 jött halva a világra s köztük 596 koraszületés miatt. Ólom- és higanybányákban és gyárakban dolgozó anyák szülöttei között sok a halvaszülött. Gyakori a halvaszülött fiú a törvénytelen és az elsőszülött gyermekek között, valamint az anyák előrehaladott kora esetén.

Sok újszülött a szülők betegsége avagy a terhesség alatt előfordult bajok következtében oly gyenge, hogy csak néhány napig él meg. Az ily gyermekeknél a halálokot rendszeren veleszületett gyengeségnek szokták mondani, de ezen elnevezés alatt sokszor fordul elő gyomor- vagy bélkatarrhus is s így egyáltalán nem lehet a korán elhunytak számából azok erejére következtetni. E mellett nagyon gyakori eset, hogy az életképesnek nem látszó gyermekek is megmaradnak, bár ezek nagy része állandóan beteg marad, a rachitis és skrofula az ilyenek között dül leginkább.

Az életben maradt csecsemők között leginkább pusztít az egészségtelen táplálkozás. Az anyatej megvonása a kisdedektől igen sok helyen s különösen a vagyonosabb osztályokban általában elterjedt szokás s egyes népeknél már oly régi idő óta, hogy az anya szoptató mirigye is visszafejlődik; ezért, még ha akarna sem képes szoptatni. Leghírhedtebb e tekintetben Páris és környéke, hol az újszülötteknek körülbelül egy huszadrészét, magában Párisban évente mintegy 20.000-et adnak ki szoptató dajkáknak, kik ezzel hivatás-

szerűen foglalkoznak (industrie des nourrices). Már 1350-ben hoztak rendeleteket ily szoptató dajkák számára s már a jelen század elején kiszámították, hogy az ily nálunk »angyalcsinálók«-nak nevezett dajkáknál a csecsemőknek több mint fele az első évben elhal. Ez a tapasztalat hozta létre Roussel Theofil buzgalmából a róla elnevezett 1874-iki törvényt (Loi de protection des enfants du premier âge et en particulier des nourrissons), mely az ily hivatásszerű dajkákat nyilvános hatósági ellenőrzés alá veti. A törvénynek mindenütt, hol kellő szigorúsággal hajtatott végre, bámulatos eredménye volt, az angyalcsinálóknál levő gyermekek halandósága 40—60, sőt olykor 90 százalékról 16—12, egyes esetekben 8 százalékra apadt le.

Lényegesebb azonban az angyalcsinálók ellenőrzésénél az az agitatio, a mit újabban a művelt országokban mindenütt kifejtének az elterjedt rossz szokás ellen követelve, hogy maga az anya szoptassa gyermekét. Igen ritka kivétellel az anyatej mindig a legjobb. Svédországban, hol alig fordul elő a dajkák alkalmazása, sőt a kisdedeket néha 2—3 évig szoptatják, a gyermekhalandóság lehető legkisebb és az is folytonosan apadóban van, a mint azt már a következő másfél századig visszamenő adatokból láthatjuk:

Évtized	Élve- szülöttek	Halva- szülöttek	Gyermek- halandóság
	s z á z a l é k o k b a n		
1751—1760	33'0	—	20'46
1761—1770	34'5	—	21'61
1771—1780	32'8	2'8	20'17
1781—1790	32'1	2'7	19'98
1791—1800	33'4	2'8	19'61
1801—1810	30'9	2'5	19'87
1811—1820	33'3	2'5	18'34
1821—1830	34'6	2'6	16'77
1831—1840	31'4	2'9	16'68
1841—1850	31'1	3'1	15'31
1851—1860	32'8	3'2	14'60
1861—1870	33'2	3'3	13'62
1871—1880	30'7	3'2	13'35
1881—1890	19'3	2'7	11'60
1891—1895	27'4	2'5	10'28

Érdekes felemlitenünk ebből az alkalomból, hogy a svéd kormány már 1755-ben büntetést szabott az olyanokra, kik a gyermekeknek üvegből adtak tejet, különös tekintettel a gyermekhalandóságra.

A mesterséges táplálásnak szükségét azonban ma már teljesen és minden egyes esetben elvitatni nem lehet; ezért tudvalevőleg különösen a gyermekorvosok nagy munkát végeztek az anyatej után legalkalmasabb táplálék kikeresése, ellenőrzése és elterjesztése érdekében. De az orvosok által eszközölt javítások, valamint a tiszta víz használata s más közegészségügyi előnyök jóformán csak a vagyonosabb osztály javára vannak, a nép nagy tömegében az anyáknak még csak arra sincs elegendő érzékük, hogy a szoptató üvegeket tisztán tartsák s e mellett a régi szokások és babonák is nagy mértékben uralkodnak, úgy, hogy a mesterséges táplálék egész sereg életképes újszülöttet visz korán a sirba vagy tesz állandóan beteggé. Több helyen még a tehéntejet sem szokás használni a gyermekek mesterséges táplálására. Bajorország némely vidékén, hol a gyermekhalandóság igen nagy, már nemzedékek óta jóformán ismeretlen az anyatej és a tehéntej, állítólag azért, mert a napoleoni hadjáratok idején a nép éveken át nélkülözte házi állatait s így lassanként gyökeret vert a gyermekek mesterséges péppel, opiummal, stb. való táplálkozásának gonosz és veszedelmes divata.

Különösen veszedelmes az újszülöttekre nézve a bélkatarrhus, melyet azonban nemcsak a mesterséges táplálék idéz elő, hanem igen gyakran a gyors időváltozás is. Ez a betegség forró nyári hónapokban a csecsemők között járványosan lép fel (cholera infantum). A déli vidékeken megfordítva a hideg tél a veszélyes, de a mellett mindenütt baj az időjárás gyors változása.

A táplálkozáson kívül a gyermekápolás módja is igen nagy, de kellőkép ki nem mutatható hatással van a gyermekhalandóságra. Kimutatták például Algirban, hogy a bensülöttek között sokkal nagyobb a gyermekhalandóság, mint az európai telepeseknél, bár azoknál az anyatej használata elterjedtebb, mint ezeknél. Hasonlót tapasztaltak Egyiptomban is. A művelt nemzeteknél bizonyos fokig a vagyonosság dönt a felett, vajjon a kised jobb vagy rosszabb ápolásban részesül s már Oesterlen (Handbuch der medicinischen Statistik. 154. l.) azt az állítást koczkáztatta, hogy a gyermekhalandóság »igen érzékeny mérlege a közjólétnek, annyival inkább, mivel a szegényebb osztályok, hol a gyermekhalandóság legnagyobb, csaknem mindenütt túlsúlyban vannak«. Különösen a német

tudósok kutatták a gyermekhalandóság okait a különböző társadalmi rétegek szerint s nem egy esetben világos volt a nagy különbség. Így Berlinben a szegény gyermekek halandósága sokkal kevésbé apadt a közegészségügyi s társadalmi reformok dacára, mint a vagyonosabb osztálynál. Volt ugyanis (a halvaszülöttek beszámításával) száz újszülött között az első év végéig halott:

	1877—1882 között	1883—1888 között
cselédeknel	40·32	35·19
napzámosoknál	37·51	36·74
segéd iparmunkásoknál	29·80	27·96
önálló egyéneknel	28·60	25·45
köztisztviselőknél	25·07	22·27
katonáknál	19·81	15·49

Még világosabb az eredmény a különböző időszakok tekintetbe vétele esetén. Egy évre vonatkozó adat azonban nem sokat mond, mivel rendkívüli körülmények hatása látszik meg az eredményen. Így egy forró nyár nagyon emelheti a gyermekhalandóságot, vagy hogy még concretebb adatot hozzunk fel, épen nem csodálható, hogy Château-Chinon kerületben, hol az angyalcsinálók tömege lakik, 1871-ben Páris ostroma idején sokkal kisebb volt a gyermekhalandóság, mint más években. Más esetekben inség, rendkívüli közgazdasági zavarok a születések számára is zavarólag hatva a gyermekhalandóság arányszámának pontos megállapítását lehetetlenné teszik. Végül, mint azt már Mayr György is állította, helytelen a régi statisztikai módszer azért is, mert az első életévben elhunytak közül igen sok a megelőző évben született s így a halott csecsemők számát a két év átlagával kellene kifejezni s ez a szám néha nagyon eltérő a másiktól. Így Finnországban 1868-ban 100 élve szülöttre 38·9 csecsemő jutott a régi számítás szerint, a Mayr-féle átlag szerint csak 33·1. Bajorországban 1871-ben 34·26 és 32·6 a két eltérő arányszám. Mindezek alapján világos, hogy mindenütt, hol a közegészségügyi s társadalmi reformok hatását akarjuk észlelni a gyermekhalandóságra, legalább öt év adatainak összehasonlítása szükséges.

Hogy a gyermekhalandóság a szegényebb osztályoknál különösen nagy oly vidékeken, hol a nők gyármunkások, azt a statisztika is igazolja. Maga az a tény, hogy az anyának sokszor távol kell maradnia a gyermektől s így azt anya-

tejjel táplálni nem lehet s hogy a teherben levő nőknél a megerőltetés és nélkülözés károsan hat az újszülöttre, bizonyításra nem is szorul. Angliában csaknem mindenütt kisebb a gyermekhalandóság ott, hol a népesség túlnyomólag földműveléssel foglalkozik, mint a gyárvidékeken; még Londonban is csekélyebb, mint például Lancashire, West-Riding, Nottingham és Leicester megyékben, hol a textilipar az uralkodó. Dr. Reid még részletesebb kutatásokat tett Stafford megyében s azt találta, hogy oly községekben, hol gyármunkásnő nincs, a gyermekhalandóság aránya 15·2, a hol kevés a gyármunkásnő 16·6 s a hol sok már 19·5 s ez oly általános, hogy a megye összes községeit egyenlően be lehet osztani a három csoportba mind a két kategória szerint. Mellékesen megjegyezzük, hogy a gyártelepeken a gyermekpép és a csillapításul használt mákony nagyon elterjedt tápszere a csecsemőknek. Ott, a hol a nők háziipart folytatnak, a csecsemők helyzete mindig jobb, mint a hol túlnyomólag gyármunkások. Egyes helyeken azonban újabban javulás mutatkozik, a mi valószínűleg annak tulajdonítható, hogy a gyármunkások betegsegélyezésére vonatkozó törvények és intézkedések következtében a lebetegedett anya s a csecsemő gyakrabban részesül orvosi segítségben, mint azelőtt.

Az orvosi segítség hiánya s ezzel együtt más közegészségügyi s társadalmi reformok nélkülözése magyarázza meg azt, hogy a falusi nép között általában nagyobb a gyermekhalálozás, mint a városokban, néha még akkor is, ha e városokban külön szülőkórházak vannak, a hol természetesen sok idegen illetékességű gyermek születik. Dél-Németországban, melynek rendkívül nagy gyermekhalandósága különösen a 60-as években az irodalomban és közigazgatás terén óriási figyelmet költött, még azt is kimutatták s statisztikailag igazolták, hogy a földművesek az iparúzókkal szemben hátrányban vannak. Nem kell azonban elfelednünk, hogy a vidék elmaradottságát e tekintetben kisebb területeken rendkívüli okokkal is lehet megmagyarázni, minők a rossz termés, a nagy városok törvénytelen szülöttjeinek kosztba vétele s más ilyenek. A leglényegesebb baj azonban mindenkor a nép tudatlansága, nyomora és a közegészségügyi intézkedések hiánya, a mit fényesen bizonyít Dél-Németország példája, hol épen e szomorú tények nagy zajt keltett felderítése után minden irányban meg-

tett reformintézkedések annyira megváltoztatták a helyzetet, hogy a gyermekhalandóság apadása már sokkal gyorsabb, mint Németország északi részében, még oly helyeken is, hol az általános jólét következtében a helyzet sokkal kedvezőbb volt.

Ismeretes tény, hogy a gyermekhalandóságot előmozdító társadalmi tényezők között mindenkor feltaláljuk a törvénytelen gyermekek nagy halálozását. A közismeretű s könnyen megmagyarázható okozatnak tüneteit Poroszországra vonatkozólag Fircks a következő táblázatban mutatja be:

Évszak	100 szülött között volt törvénytelen gyermek	100 szülött közül az első évben elhunyt a halva szülöttekkel együtt			
		törvényes		törvénytelen	
		fiú	leány	fiú	leány
1816—1820	7.03	20.4	17.1	29.3	26.9
1821—1830	6.84	21.2	17.8	29.7	27.2
1831—1840	7.03	22.3	18.7	32.5	30.1
1841—1850	7.23	22.5	19.0	34.4	32.0
1851—1860	7.68	23.5	19.9	37.4	35.2
1861—1866	8.46	24.8	21.1	39.2	36.5
1875—1882	7.70	22.47		38.53	
1886—1890	8.02	22.42		38.97	

A törvénytelen szülöttek számaránya az összes újszülöttek között tehát épen semmi hatással nincs arra, hogy a gyermekhalandóság mindenkor nagyobb legyen közöttük, mint a törvényes szülöttek között. Nem változtat azon a helyzeten, mint mások kimutatták, az sem, vajjon nagy avagy kicsiny-e a gyermekek születésének száma. A törvénytelen szülöttek nagyobb halandósága egészen benső okoktól függ, mely okok hozták létre már a középkorban a lelenczügy keletkezését és felkarolását.

Máskülönben alig lehetne valami más személyi tényezőt találni, a mely a gyermekhalandóságra oly hatással volna, hogy az a táplálkozás és ápolás általános tényezőivel szemben is mint önálló ok volna kimutatható. A faj és nemzetiség legalább az említett hatalmas tényezőkkel szemben egészen elenyésző, mert az a statisztikailag kimutatott adat, hogy a zsidók között aránylag csekély a gyermekhalandóság, a zsidók átlagos jólétével áll összeköttetésben.

Hasonlókép nem lehet statisztikailag eldönteni, vajjon a születési arány nagysága hatással van-e a halálozási arány nagyságára a csecsemőknél. Általános tapasztalat ugyan, hogy

a társadalom magasabb rétegeiben kevesebb a gyermek s egyuttal kevesebb a gyermekhalandóság is, de ez utóbbit egyrészt a kedvezőbb viszonyok okozzák s különösen a gondosabb ápolás, másrészt kivételek sem tartoznak a nagy ritkaságok közé.

Sokkal nagyobb valószínűséggel állíthatjuk, hogy oly országokban, hol a csecsemők elhalálózása gyakori, a nagyobb (1—5 éves) gyermekek halálózása is nagyobb. A fentebb közlött táblázatban, Finnország kivételével, minden országban párhuzamos a két halandóság aránya, azaz alacsony csecsemőhalálózásnak alacsony gyermekhalálózás felel meg s megfordítva. Ha azonban például az egyes német államok adatait hasonlítjuk össze, azt találjuk, hogy az 1—5 évesek halálózási aránya Szászországban, Bajorországban és Württembergben kisebb, mint Poroszországban, holott itt a csecsemők elhalálózásának számaránya alacsonyabb. Nem kell továbbá elfelednünk azt sem, hogy a két arány nem teljesen egyenlő tényezőkre vonatkozik; a csecsemőknél ugyanis a gyermek veleszületett gyengesége a főtenyező a halálokok között, nagyobb gyermekeknél ellenben már a ragályos betegségek, melyek gyenge és erős gyermekeket egyaránt elpusztítanak.

Végül még egy tényezőt nem kell elfelednünk. A gyermekhalandóság jelentőségének megítélésénél, különösen népmozgalmi szempontból, sohasem szabad figyelmen kívül hagyni a születési arányszámot. Franciaországban, hol az újszülöttek száma igen csekély, a gyermekhalandóság még aránylag kedvezőbb arányszámával is nagyobb csapás, mint például Németországban, hol sokkal több gyermek születik. Kétségtelen mindamellett, hogy a gyermekhalandóság nagysága mindenütt és minden körülmények között elsőrangú fontosságú kérdés, mert Rudolf trónörökösnek szálló igévé lett mondása szerint a nemzeti vagyon legbecsesebb kincse az emberi lény. S ezért nagyon hasznosak és tanuságosak ezek a statisztikai tanulmányok, melyekből nemcsak az derül ki világosan, hogy a gyermekhalandóság főoka a helytelen táplálkozás és ápolás, melyen erős akarattal segíteni lehet, hanem az is, hogy ott, hol ez az erős akarat és öntudatos munkásság megvan, mint azt Dél-Németországban tapasztaltuk, az eredmény csaknem fölülmulja a várakozást.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Az élettartam növekedése. A népesedési statisztika, az utóbbi évtizedekben, különösen mióta a népszámlálások a művelt államokban lehetőleg egyöntetű elvek szerint kezeltetnek, aránylag magas fokra emelkedett. Elértük így, a mit Süßmilch és Quetelet óta több hittet, mint tudományos alapon oly gyakran emlegetnek, hogy magukból az adatok sorozatából legalább néhány oly okot magyarázhatunk ki, melyeket bizonyos joggal statisztikai törvényszerűségeknek lehet tekintenünk. Ily általános érvényű ténynek tekinthetjük többek között azt, hogy az újszülöttek között állandóan több a fiú, mint a leány, mert igen nagy kiterjedésű észleleteknél 100 leányszülöttre 103—107 fiút számlálnak. Hasonlókép általános érvényű észlelet, hogy a fiúk a csecsemőkorban nagyobb számmal halnak el, míg később az arány már inkább ingadozik.

Az említett szabályszerűségek valódi okait a statisztika nem tudta kideríteni s igen valószínű, hogy arra önmagában sohasem lesz képes, de a megkezdett uton haladva egész joggal igyekszik még több törvényszerűséget fedezni fel s ezek között kétségkívül legelső sorban áll az élettartam nagysága és növekedése, mely nemcsak az életbiztosítás terén bir nagy gyakorlati fontossággal, de közgazdasági szempontból is elsőrangú jelentőségű kérdés, mivel a munkaképesség és termelés nagy problémáinak alapja.

A régi hit, mely a bibliai alakok életkorából meríti legfőbb ismereteit, hogy őseink élettartama sokkal hosszabb volt s a száz éven túl élők száma hasonlíthatatlanul nagyobb volt, ma már általános nézet szerint naiv tudományos alap nélküli nézet, bár még most is akadnak egyes kiváló szakemberek, mind például Karup, az életbiztosítási technika egyik kiváló képviselője, kik ezt a regényes dicsőítést a multnak készpénznek veszik. Semmivel sem igazoltabb azonban Süßmilch álláspontja, hogy a halandóság minden korban és minden népnél egyenlő, avagy Engelé, ki még a 70-es években is azt hirdette, hogy a halandóság apadása vagy inkább a modern emberiség élettartamának növekvése optimisztikus csalódás. Nincs ugyan még Svédország kivételével sehol sem összefüggő s rendszeres följegyzésünk száz évről a népesedési mozgalmat illetőleg, de 30—40 év adatait már több országból s meglehetősen megbízható alakban bírjuk s így kutatásokra s valószínűségi következtetésekre jogunk van, sőt kötelességünk az egyszerű apriorisztikus okoskodásoktól óvakodnunk.

Néhány, bár alsóbbrendű részletre nézve már most alkalmazhatjuk a szabályszerű jelzőt. Ilyenek, hogy az emberi élettartam rendkívül ritka esetben haladja túl a száz évet, hogy a halandóság szoros összefüggésben van az életkorral, a csecsemőkorban rendkívül nagy, mert 10—30, sőt törvénytelen gyermekeknél 50 százalék pusztul el az első évben, de azután rohamosan apad a halandóság, de a

14–15-ik életévben elérvén a minimumot, lassankint ismét erősödik és pedig az öregebb korban rohamosan. Bármily nagy legyen is különböző népeknél és különböző időkben az ingadozás e tekintetben, alapjában változatlan a törvényszerűség, különösen a csecsemők és aggok elhalálozásának nagy számára nézve. Hasonlóképp van bizonyos szabályszerűség egy és ugyanazon életkorban a nemek szerint is, mert a nőknél a halálozás rendesen kisebb, mint a férfiaknál, de a különbség 30–40 százaléknál nagyobbra ritkán emelkedik.

Mindez azonban egyáltalán nem deríti fel a nagy kérdést: növekszik-e az emberi élettartam korunkban, különösen a munkaképes korban?

A felelet rendkívül nehéz, mert a halálozási statisztika korrekt kezelése a statisztikai módszernek talán a legnehezebb tárgya. Itt valósággal tudományos játéknak lehet mondani az egyszerű végeredményeknek számszerű összehasonlítását más végeredményekkel, ellenkezőleg, a ki csak kevéssé is behatol a kérdés lényegébe, kénytelen a felsőbb mathesis segélyét venni igénybe, a minthogy a pontos formulákat csak analysis segítségével lehet megállapítani. A legegyszerűbb követelmény, a mit e kérdéssel foglalkozóktól meg kell követelni, legalább is az, hogy a halandóságra vonatkozó adatokban az egyeneműeket pontosan el tudja választani a nem egyeneműektől s hogy ne magukkal a nyers számokkal dolgozzon, hanem az elhalt korát, nemét s esetleg foglalkozását elkülönítő halálozási coefficientsekkel az ugyanazon promille halálozás tekintetbe vételével.

A nehéz munka már évtizedek óta fejlődik, különösen az életbiztosítási technikusok útján. Deparcieux óta egész sereg halálozási táblázatot állítottak össze ily alapon s mindig tökéletesebb formában. Egyesek már foglalkozási csoportokra is kiterjesztették figyelmüket, így Karup-Gollmer a tanítók és lelkészek élettartamát igyekezett megállapítani. Eltekintve azonban attól a hiánytól, hogy ezek a szakemberek túlnyomólag az életbiztosításnál szerzett adatokra támaszkodtak, hol már az orvosok előleges vizsgálata alapján nem jelentéktelen kiválasztás volt, mely általános szabályok felállítására alkalmatlanná tette az adatokat, nagy hiánya volt az eddigi kísérleteknek az, hogy a nyers anyagot nagyon kevéssé dolgozták fel előlegesen, holott az élettartam megállapítására nézve nem a nyers népesedési anyagra van szükség, hanem előzetes halálozási táblázatokra, melyek legalább a korok és nemek, de e mellett a születések, vándorlások, foglalkozásmód, lakóhely s más tényezők figyelembevételével állíttatnak össze. A nyers anyag összehasonlítása többé-kevésbé tudományos játék, mely sok csalódásra ad alkalmat, az egyenértékű adatok összeállítása az első feltétel, melynek alapján komolyan dolgozni lehet.

Ily fáradságos előleges munkát végzett közelebb az ismert német statisztikus, Ballod Károly »Die mittlere Lebensdauer in Stadt und Land« című művében, mely közelebb jelent meg a Schmoller-féle »Staats und socialwissenschaftliche Forschungen« című gyűjteményben. Szerzőnk e célra maga 78 halálozási táblázatot állított össze különböző nemzetek népesedési statisztikájából, legtöbbet a poroszokéból, kiknek legrészletesebb adataik vannak s csaknem ugyanannyi már kész táblázatot használt fel, hogy következtései annál valószínűbbek legyenek.

Kutatásainak eredménye az, hogy a művelt államokban az utóbbi évtizedek alatt a halálozási coefficientek általában apadt, sőt

hogy a tudományosan egyedül helyes coefficiens, mely egész országokra nézve az állandónak képzelt lakosságra vonatkozik, kisebbedett úgy egészben, mint egyes vidékekre és városokra vonatkozólag, hogy tehát az átlagos élettartam korunkban határozottan emelkedik, azaz a mai ember átlag hosszabb életű, mint őseink voltak. Természetes, hogy az ő adatainak is sok hiánya van, mindenekfelett az, hogy a rendszeresen gyűjtött adatok nem vonatkoznak egy élettartamra, avagy épen egész századra, mely az emberi élet határának megfelel, de a művelt államokban már több évtized adatai állanak rendelkezésünkre s így a következtetés legalább is nagyon valószínű.

Három nagy nemzetre nézve, melyeknek adatai régóta megbízhatók, az újszülöttek átlagos élettartamát számadataiból több évcsoportra állapította meg s így az emelkedés szemmel látható. Így Angliában ez a következő volt:

Évescsoport	Fiúk	Leányok
1838—54	39'91	41'86
1871—80	41'35	44'62
1881—90	43'66	47'18

Más szóval az angol fiúgyermek 60 évvel azelőtt 3'75 évvel, a leány 5'34 évvel kevesebbre számíthatott, mint jelenleg s így az emelkedés a fiúknál mintegy 9, a leányoknál 12'5 százalék.

Nem csekélyebb az emelkedés a francziáknál, hol az újszülöttekre nézve az átlagos élettartam volt

	fiúknál	leányoknál
Demond Ferrand szerint (1817—32)	38'80	40'45
a hivatalos statisztika szerint 1877—81 . .	40'80	43'40
Ballod számítása szerint 1890—92	41'64	44'61

A Poroszországra vonatkozó adatok nem terjednek ily régi időre. Fircks báró halálozási táblázatai a legrégiebbek. Ezeket az új adatokkal összehasonlítva az átlagos élettartam az újszülöttekre nézve volt

	fiúknál	leányoknál
1867, 68, 72, 75—77	35'38	38'13
1881—90	37'60	40'70
1894—97	41'53	44'99

A gyarapodás itt tehát még nagyobb, fiúknál 16⁰/₀, leányoknál 18'5⁰/₀.

Teljesebb képet nyerünk, ha a munkaképes korban levők élettartamát kutatjuk, természetesen mindig az egy korban levő egyének számát véve alapul. Ugyanezen halálozási táblázatok alapján a következő adatokat jegyezhetjük fel:

	20		30		40		50		60		70	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
<i>Angliában:</i>												
1838—54 . .	39'5	40'3	32'76	33'81	23'06	27'34	19'54	20'75	13'53	14'31	8'45	9'02
1871—80 . .	39'4	41'7	32'10	34'41	25'30	27'46	18'93	20'68	13'14	14'24	8'27	8'95
1881—90 . .	40'3	42'4	32'52	34'76	25'42	27'60	18'82	20'56	12'88	14'10	8'04	8'77
<i>Francziaországban:</i>												
1817—32 . .	40'4	40'1	34'1	33'4	27'0	26'6	19'9	19'6	13'3	13'2	8'1	8'1
1877—81 . .	40'4	42'2	33'8	35'5	26'9	28'6	20'0	21'4	13'6	14'6	8'3	8'8
1890—92 . .	40'0	42'2	33'2	35'0	26'1	27'8	19'2	20'5	12'9	13'5	7'7	8'1
<i>Poroszországban:</i>												
1867, 68, 72,												
75—77 . .	38'1	39'7	31'18	32'58	24'35	25'83	18'08	19'04	12'4	12'7	7'75	7'73
1881—90 . .	39'4	41'9	32'00	34'44	25'10	27'40	18'70	21'50	12'8	13'6	8'20	8'50
1894—97 . .	41'6	44'0	33'87	36'17	26'30	28'67	19'47	21'08	13'3	14'0	8'22	8'69

A szabályszerű apadást, mint természetes jelenséget, figyelmen kívül hagyva, feltűnő e táblázatban, hogy Angliában az átlagos élettartam a főként keresetképes felnőtt férfiaknál nemcsak nem növekszik, de bizonyos tekintetben apad és pedig a részletes táblázatok szerint a 27-ik életévtől kezdődőleg. A női nem e tekintetben kedvezőbb helyzetben van, mert az apadás csak a 45-ik életévnél következik be. Világos, hogy mindaz, a mi Angliában a jólét és közegészségügy érdekében történt, inkább a kiskorúaknak használt, mint a felnőtteknek. Ha azonban az angol felnőtteket foglalkozásuk szerint csoportosítjuk, a minthogy arra itt adataink vannak, látjuk, hogy a 25—45 éves korban a legtöbb helyen mégis apadt a halandóság. Franciaországban az átlagos élettartam már a 20-ik életévnél mutat hanyatlást a férfiaknál s csak az öregkorban látunk némi emelkedést, míg a nőknél az emelkedés állandó. Itt is bizonyosan az ipari foglalkozás elterjedése ennek az oka, a mint azt az újabb korból vett halálozási táblázatok is kimutatják, midőn a túlnyomólag iparral foglalkozó megyék népességének élettartamát összehasonlítjuk a túlnyomólag mezőgazdasággal foglalkozó megyék népességével. Az 1890—92-ki átlag alapján a közép élettartam ugyanis a következő volt:

Életkor	1882—86		1890—92		66 túlnyomólag földműveléssel foglalkozó megyében		10 túlnyomólag iparral foglalkozó megyében		10 túlnyomólag városi lakosságú megyében	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0	41.6	44.4	41.6	44.6	43.80	46.18	41.27	45.58	36.36	40.08
5	51.6	53.1	51.7	53.3	52.88	53.77	51.15	54.58	48.83	51.52
10	48.2	49.9	48.0	49.8	49.14	50.22	47.30	50.91	45.61	48.35
15	44.2	46.0	43.8	45.8	44.93	46.15	43.01	46.75	41.42	44.39
20	40.3	42.1	40.0	42.2	41.14	42.54	39.05	43.02	37.78	40.88
25	37.0	38.5	36.7	38.5	37.94	38.87	35.60	39.49	34.33	37.26
30	33.7	35.4	33.2	35.0	34.32	35.85	31.91	35.92	30.82	33.86
35	30.3	32.0	29.6	31.5	30.71	31.76	28.35	32.36	27.44	30.44
40	26.9	28.5	26.1	27.8	27.02	28.02	24.79	28.65	24.21	26.92
45	23.6	25.0	22.7	24.2	23.44	24.32	21.38	24.97	21.06	23.35
50	20.2	21.4	19.2	20.5	19.73	20.45	18.60	21.20	17.97	19.80
55	17.0	17.9	15.4	16.9	16.29	17.08	15.31	17.61	15.01	16.41
60	13.9	14.6	12.9	13.6	13.03	13.66	12.15	14.16	12.25	13.17
65	11.1	11.6	10.1	10.7	10.30	10.79	9.26	11.15	9.78	10.37
70	8.7	9.1	7.7	8.1	7.86	8.26	6.52	8.44	7.57	7.98
75	6.8	7.1	5.8	6.1	5.95	6.32	5.75	6.27	5.80	6.06
80	5.3	5.4	4.3	4.5	4.52	4.90	4.23	4.54	4.42	4.45

Poroszországban a közép élettartam hossza az összes népességnél állandóan emelkedő, de különösen az 1881—90. időszakra nézve jelentékenyen kisebb mint az angoloknál és francziáknál s csak azután éri el azokat valószínűleg azon fontos közgazdasági és közegészségügyi reformok következtében, melyek Németországban sokkal később terjedtek el, mint Angliában és Franciaországban. A részletezésnél azonban, melyet itt nem közlünk, szintén nagy különbségeket találunk a mezőgazdasággal és az iparral foglalkozó népesség élettartamában az előbbeni előnyére, ezenkívül a felnőtt földművelő népességnél feltűnően a férfiak élettartama hosszabb, mint a nőké, de a csecsemők halálozása tekintetében a városok előnnyel bírnak a falu felett.

Általában ki kell emelnünk Ballod nagyszámú észleletei közül, melyeket a népesedés számával foglalkozók különös figyelmébe aján-

lunk, azt az eredményt, hogy a halálozásra nézve a legdöntőbb tényező mindenkor és mindenütt a foglalkozás módja.

A régi statisztikusok és hygienikusok túlságos súlyt fektettek az éghajlatra. Tényleg azonban, legalább a mérsékelt égöv alatt, az újabbkor szülötteinek halandóságára az éghajlat ma már igen csekély hatással van, mert megtanultunk hozzáalkalmazkodni s magunkat védeni s valószínű, hogy így lesz ez jövőben a ma még e tekintetben nagyjelentőségű tropikus éghajlatok alatt is, az európai ember majd itt is fog alkalmazni negatív fűtést, azaz lehűtést. Szintén sokkal csekélyebb jelentősége van ma a járványoknak és ragályos betegeknek, mint régebben, kivéven a gyermekkort s azt a tényt, hogy ezek a betegségek a test elgyengülését vonják maguk után. Természetes, hogy ezek csak általános tapasztalatok, mert a statisztikának ma még nagyon kevés anyaga van, hogy ezekből szabályszerű következtetéseket vonjon le.

A foglalkozási statisztika sem eléggé részletes még s Angliát kivéve a halálozást foglalkozásokkal combinálva alig dolgozták fel. De itt nagy támpontunk van legalább abban, hogy a városi és falusi lakosságot, a túlnyomólag földműveléssel és túlnyomólag iparral foglalkozó népességet, habár csak nagyjában, eléggé megtudjuk minden művelt államban különböztetni s e mellett mindinkább szaporodnak az egyes specialis statisztikai adatok. Mindezekből határozottan felállithatta Ballod azt a tételt, hogy az egyes határozott betegségek, még a tüdővész sem pusztít annyira, mint némely zárt helyre szorított foglalkozás. Az angol adatok szerint a kőművesek és ácsok halálozási aránya mindig kedvezőbb, mint az érczmunkásoké vagy a textiliparral foglalkozóké, nem is említve azokat a gyárakat, melyeket maga a közvélemény s a hivatalos jelzés is egészségre veszélyeseknek tart. Hozzájárul még mindehhez a városi és falusi élet különbsége, melyet nem másíthat meg az az adat, hogy egyes nagy városokban a közegészségi reformok nagy száma és a faluról betóduló erőteljes ifjú munkakeresők tömege, különösen a 20—50 év között sokkal kedvezőbb halálozási arányt mutat, mint a falusi lakosságé.

Az egyes országok között, a mennyiben adataink vannak, mindenkor a vagyonosodás és műveltség a döntő. A legkedvezőbb helyzetben vannak az ausztráliai gyarmatok, melyekben a köznép tudvalevőleg rendkívül kedvező anyagi helyzetben van. Nemcsak a gyermekhalandóság kisebb itt, de a felnőttek élettartama is nagyobb, mint Európában. De a különbség nem oly nagy, mint első pillanatra gondolnánk. Az átlagos élettartam ugyanis:

Kor	Angliában 1887—90		Poroszországban 1890—91		Victoriában 1890—92		Új-Délwalesban 1890—92	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0	43·66	47·18	39·0	42·2	—	—	49·6	52·9
10	49·00	51·10	48·3	50·5	49·3	52·0	50·9	53·4
20	40·27	42·42	40·1	42·3	40·8	43·5	42·2	44·5
30	32·52	34·76	32·5	34·7	33·1	35·8	34·3	36·4
40	25·42	27·60	25·2	27·3	25·8	28·8	26·8	29·0
50	18·82	20·56	18·5	20·0	19·1	22·1	19·8	21·6
60	12·88	14·10	12·5	13·1	12·9	15·1	13·6	14·5

A harmincz éves férfiaknál tehát a különbség csak 0·6—1·8 év, a nőknél 2·1—2·7 év. Megjegyzendő azonban, hogy a felemlített két ausztráliai gyarmat népessége túlnyomólag városi. Victoriában 1895-ben 646.810 városi lakos volt s csak 533.230 falusi, Új-Délwalesben már

nagyobb a különbség, de 359.835 felnőtt keresetképes férfi közül csak 98.743, azaz 27.40/o foglalkozott földműveléssel és pásztorkodással.

Találunk azonban oly országokat is, hol a népesség túlnyomóan földműveléssel foglalkozik, de a halálozás aránya még is igen nagy. Legeketansabb példa erre Európában Oroszország, más statisztikailag ismert államok között a ragályok ősi fészke, Kelet-India. Viszont a nyomorult irhoni és olaszországi népesség halálozási aránya nem oly borzasztó, mint gondolnók. A legszomorúbb adatokat talán a gyártelepeken észlelhetjük, Manchester ijesztő példa. Az átlagos élettartam e szomorú hírnevű helyeken a következő:

Életkor	Kelet-India 1881—91		Manchester város 1881 90		Oroszország orth. lakossága 1867—90		Olaszország 1877—86	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0	24.6	25.5	28.8	32.7	27.2	29.4	35.1	35.4
10	35.4	34.2	37.5	40.9	43.2	43.9	47.8	47.2
20	29.2	29.3	29.6	33.1	36.7	37.1	40.3	40.0
30	23.7	24.7	22.8	26.0	30.1	30.4	33.5	33.4
40	18.7	20.2	17.4	19.9	23.5	23.7	26.2	26.6
50	14.3	15.6	12.8	14.6	17.4	17.3	19.4	19.6
60	10.1	10.9	9.2	10.2	12.2	12.0	13.1	12.8

Általában véve úgy látszik, hogy az egyes életkorok promille halandósága mindvégig emelkedik, de az elhalálozási rend a 71—72-ik életév körül éri el maximumát, tisztán földművelő vidékeken 75—80 körül. Ezek szerint a városi lakosság rendes élettartamát 68, a falusiakét 73, a földművelőkéét 78 körül lehetne megállapítani. De még az ausztráliai gyarmatok adatai is arra látszanak mutatni, hogy az emberiség átlagos élettartamát 80 évnél jelentékenyen messzebb kitolni sohasem fog sikerülni, annál kevésbbé, mert Anglia példáján láttuk, hogy a közigazgatás és közegészségügy reformjai túlnyomólag csak a gyermekeknek használnak, bár tagadhatatlan, hogy a szigorú gyárfelügyelet, a munkásvédelem pontosabb végrehajtása s mindenek felett az általános jólét emelkedése még a felnőttek életét is képes átlag némileg meghosszabbítani.

Az élettartam meghosszabbodásának azonban számtalan akadálya van, a mint azt különösen a nők élettartamának nagyobb mérvű emelkedéséből s a város és falu ellentétéből láthatjuk. Korunkban, midőn a városi és iparüző népesség szaporodása mindenütt emelkedő irányzatú, természetesen a földművelés rovására, a munkásvédelem már nem nyújthat elegendő fegyvert ezen bajok ellen. A vidék sűrűbb benépesítése, a földművelés államosítása és szorosabb összeköttetésbe hozása az iparral, első rangú közgazdasági problémák lesznek, mihelyst az ipari productio és a külkereskedelem expansioja kisebb méretűvé válik s a művelt államok túlnépesedése általánosabbá lesz. Addig is azonban örömmel üdvözölhetjük azt a tényt, hogy a statisztikának sikerült a legnagyobb valószínűség szerint bebizonyítani, hogy a modern kor népességének átlagos élettartama nem csak nem hanyatlik, hanem bár lassan, szabályszerű pontossággal emelkedik.

György Aladár.

Durban William: The trans-siberian railway (The Contemporary review Nr. 404. August, 1899.)

A földgömb legnagyobb vasutvonala, a szibériai pacificvasut, aránylag rövid idő alatt nagyjából már elkészült s így jelentőségét politikai, társadalmi és különösen közgazdasági szempontból már képesek vagyunk megítélni. Érdekesnek tartjuk ennél fogva, hogy Durban szemtanúnak az egyik legtekintélyesebb angol folyóiratban e tárgyra vonatkozó teljesen határozottan kifejezett s érdekes adatokban gazdag nézeteit olvasóinkkal megismertessük.

A nagy vasutvonal — mondja szerzőnk — legalább nagyjában igen solid munka. Alapja teljesen szilárd és egészen jól készült. A keleti részen több helyen nagy nehézségek állották útját a mérnökök munkáinak, a vonal nagyobb részének megépítése azonban feltűnően könnyű volt.

A sínpárok egyenlő távolsága általános az egész orosz birodalomban s ezért Szibéria sinjei is öt láb szélességűek s ennek megfelelően a vasuti kocsik szélesebbek és magasabbak, mint a milyenekhez Európában szoktunk s egyuttal nagyobb csinnal vannak kiállítva. Természetes, hogy a folyókban gazdag Szibériában nagyon sok a vasuti hid, melyeket mind vasból készítettek. Némelyik valóságos műemkek. Az Irtis folyó felett vezető több mint hat kilométer hosszú óriási hid rengeteg oszlopaival elsőrangú látványosság.

A vasutvonal tényleg már Európában kezdődik Szamara város mellett, hol hatalmas vashid visz át az itt óriási szélességű Volga folyó felett. De ez még a régi európai vasuti hálózathoz tartozik, melynek végpontja a dombos Uralhegységen túl Cseljabinszk városban volt öt évvel ezelőtt. Itt kezdődik meg tényleg a szibériai vasut, mely azután lehetőleg egyenes irányban fut végig a Csendes oczeán partjai felé.

Ismeretes, hogy Szibéria az utolsó évtizedek alatt történt tömeges bevándorlások daczára ma még néptelen ország. De kevesen tudják, hogy a földgömb ezen legnagyobb egységes politikai területének megvan minden feltétele, hogy sűrű népességű országgá legyen, mivel a kevésbé lakható hideg vidék a területnek kisebb részét teszi s a többi nemcsak nagyon alkalmas a földművelésre, de bányatermékekben, erdőkben és hajózható folyókban rendkívül gazdag. Még az északi részeken is, különösen Kamcsatka felé, nagy jövő vár Szibériára, mint kitűnő vadászterületre. Nagy előnye az országnak, hogy a leggazdagabb nemes ércztelepek mind a déli részeken vannak, s hogy európai Oroszország középső és nyugati részei, melyek nem oly termékenyek, mint a déli tartományok, már is túlnépeseznek mondhatók, úgy hogy szibériai kivándorlókra hosszú időn át mindig lehet számítani.

Az utas Szibériába lépve a vasuttal, jóformán sehol sem lát teljes vadat avagy barbar állapotokat. Igaz, hogy ez csak illúzió, mivel a vasut mentén rögtön igyekeznek meghonosítani a modern civilisatio vívmányait. Minden egyes pályaudvar izlésesen, sőt művésziiesen épült s egyik épület sem teljesen ugyanaz, mint a többi. Ezt a vonzó hatást még inkább megerősíti a pályaudvarok kényelmes és czélszerű berendezése. Minden egyes vasuti fogadóban az utazó rengeteg asztalt talál theával, hideg és meleg ételekkel megpakva. Leves, hús, pecsenye, vadhús, zöldségek, thea, gyümölcs s minden más nagy választékban áll itt az utasok rendelkezésére s

kiki ehet belőle, a mennyit akar, mert minden belépő csak egy dollárt tartozik fizetni, akár egy csésze theát fogyaszt csupán, akár 5—6 fogást eszik e mellett.

Az Ural aljánál a vonal mintegy 100 kilométer hosszúságban nyilegyenes, a legeggyenesebb vasutak egyike a földgömbön, azután azonban a nagy folyókhoz, minők az Ob, Jenissei és Lena, alkalmazkodik, melyeket többnyire oly helyeken metsz át, hol azok a gőzhajózásra is alkalmasak. A nagy vasut ily módon rendkívüli szolgálatokat tesz a leendő szibériai külkereskedelemnek is s előre látható, hogy különösen a Lena óriási völgye már a közel jövőben Európa egyik legnevezetesebb gabonatermő raktára lesz, melynek termékeit különben nemcsak a vasut fogja a külföldre szállítani, hanem a nyári hónapokon át a sarkvidék felé járó gőzhajók, melyek a Karai tengeren keresztül már most gyakran közlekednek Anglia és a Jenissei torkolata között. Az orosz kormány lehetőleg liberalis elveknek hódol a kereskedelem előmozdítása érdekében. Így az urali bányákban a művelésre bármely nemzet alattvalója kap engedélyt s mindeniknek csak a tiszta jövedelem tíz százalékát kell a kincstárnak befizetnie.

Az utazás biztonsága a vasutakon feltétlen. Sőt talán túlzásba is mennek. Az Ural hegységtől Tomszsig mintegy 4000 vasuti ör van, úgy hogy az elrobogó vasutat mindenkor szemmel kísérheti egyik közülök még a kisebb kanyarulatoknál is. Minden verst (= 1.067 kilométer) távolságra vannak őrházak, melyekben többnyire családos vasuti alkalmazottak laknak. Az utazó ennél fogva még a vasuti kocsi ablakaiból sem veszi észre, hogy óriási lakatlan területen utazik s míg a régi postautat a rablók s megszökött fegyenczek veszélyessé teszik, a szibériai vasuton csak oly bátorságosan lehet utazni, mint akár Közép-Európában. Nagyon emeli ezenkívül a biztonság érzését az a körülmény, hogy Szibéria déli részén igen pompás és buja növényzet van s ennek megfelelően a legelésző állatok száma is rendkívül nagy. Sokszor félnapokon parkszerű gyönyörű vidéken keresztül megy a vonat.

Természetesen vannak oly helyek is az óriási vasutvonal mentén, melyek nem ily barátságosak. A Szibéria északi részét körülvévő mocsaras vidék, a tundra, sok helyen lenyúlik a vasut vidékére is s ezek a területek már kopárak s fátlanok, a fagyos téli hónapokban rendkívül kellemetlenek. De a vasut hatása alatt lassanként eltűnedeznek a mocsarak s az a rész pár évtized alatt egészen átalakul. Természetesen ily átalakulás fog bekövetkezni a nagy síkságon is, főkép a lakóhelyek szaporodásával.

A vasut építési költségét kezdetben 400 millió rubelre tervelték, de nem lehetetlen, hogy kétszer oly nagy lesz, mert több helyen csak utólag merültek fel az építési nehézségek s ezenkívül a keleti részen tudvalevőleg egy egészen új ágat is építenek, mely Mandzsurián keresztül vezet Peking felé. Nevezetes a költségekre vonatkozólag az a körülmény, hogy a talaj csaknem kizárólag a kincstár tulajdona s így kisajátítások hasonlíthatatlanul csekélyebb mértékben fordultak elő, mint más vasutak építésénél.

A vonat már jóval Cseljabinszk előtt eléri az ázsiai határt nem messze Zlatnuszti állomástól, mely az urali vasbányászat központja. A határon áll a »könnyek szobrának« nevezett fehér márvány háromszögű oszlop egyik oldalon »Ázsia«, másikon »Európa« felirattal. Pa-

thetikus nevét a száműzött politikusokra tekintettel adta a nép. Cseljabinszkon túl az első nagyobb folyó Isset, az Irtis mellékfolyója. Itt s általában az Ob vidékén még sok az erdőség telve vadállatokkal. Kurgannál a Tobol, Petropavloszknál az Isim s Omszknál az Irtisen keresztül megy a vasut. Mind a három nagy folyó az Obhoz tartozik. Kurgan mellett gyönyörű legelőterület van, talán a legnagyobb és leggazdagabb az egész világon. Cseljabinszktól még mintegy 3000 kilométernyi távolságra van a Jenissei folyó s e rengeteg távolságban sem érjük el az óriási vasut első felének végét.

Az Ob folyónál Kolivan állomás mellett halad át a vasut. A folyam vidékén levő legtekintélyesebb város, Tomszk, távolabb északon marad. Épen így félreesik a vasuttól a híres Tobolszk város délfelé. Mindkét nagy városhoz különben külön szárnyvonalakat építettek, a Tomszkbba vezető 100 kilométer hosszú vasut már használatban is van. Ez a város ma a legelőkelőbb hely Szibériában. Van többek közt egyeteme 30 tanárral és 300 tanulóval, van benne villamvilágítás, telefon s más modern eszköz. Hogy a fővonal elkerülte, főképp abból magyarázható, mert környékén jelentékeny kiterjedésű mocsarak vannak.

Az Ob és Jenissei között elterülő óriási síkság legelőre és gabonatermelésre egyaránt kitűnő s előrelátható, hogy a síkság főhelye Kurgan nemsokára ugyanazt a szerepet fogja játszani, mint a milyen volt régebben Chicagoé. A környék lakossága, a tatárfajhoz tartozó kirgizek, különben ma még tisztán pásztorok, de igen értelmes és szorgalmas nép, mely e mellett vendégszeretetéről is híres. Petropavloszk már jelenleg is jelentékeny hely több mint 20.000 lakossal, melynek száma az új vasut építése óta jelentékenyen emelkedik s modern épületek is gyorsan nőnek benne. Régebben az volt a téglathea-kereskedés egyik központja és még ma is nagy tevékaravánok járnak innen Középázsia. Környékén az új vasut számos új telepet hozott létre, melyeknek lakói már is gabnakivitellel foglalkoznak.

A Jenissei folyón két kilométer hosszú hatalmas vashidon megy át a vonat. Közel ezelőtt van Obb város, mely egészen a vasutnak köszönheti nagyságát. Három évvel ezelőtt e helyen egyetlen ház sem volt, ma már az amerikai városok mesés keletkezéséhez hasonlóan, 14.000 ember él itt, házai között több pompás palota és kereskedelmi raktár van s a gyarapodás jóformán napról-napra észlelhető. Nem messze Irkuczktól éri el a vonal a tündérszép Bajkál tavat, mely 34.900 km² területű, tehát Belgiumnál jóval nagyobb. A tavat köröskörül magas, erdős hegységek környezik, olykor nagyon meredeken s az orosz mérnökök, kik az alagut építésében nem nagyon jártasak, a tavat déli részén megkerülő vasuttal még most sem készültek el az építés nehézségei miatt.

A vonal ezentúl fokozatosan emelkedik a Jablonoj-hegység lejtőin. Legnevezetesebb pontja Csita város, a száműzött nihilisták egykori székhelye. Innen a vasut az Amur partján halad tovább zordon és részben rendkívül regényes vidékeken s a Csendes oczeánt három ponton éri el, melyek között a legtávolabbi Vladivosztnál már teljesen elkészült. Ez a vonalrész Khabarofszkitól az Usszuri-folyó partján halad s ismeretes, hogy az egész vonalnak építését itt Vladivosztnál kezdték meg 1891 május 12.-én, midőn a jelenlegi cászár, mint még csak trónörökös, Japánból jöve az első kapavágást tette.

Hogy a vasut oly gyorsan készült el, annak magyarázata, hogy egyszerre 7 különböző ponton kezdték meg az építést. A

nyugatsibériai rész Cseljabinszktól az Obig kerek számmal 1400 km., Obtól Irkuczkig 1900 km., a Bajkáltó körül menő rész Irkuczktól Mysavajaig 300, innen Striatenszkgig mintegy 1000, az Amurvidéki rész Khabarofszkgig 2100, az Usszuri mentén Khabarofszkitől Grapszkaig 400, végül a déli usszuri rész Vladivosztokig 500 kilométer. Összes hossz 7590 km., azaz körülbelül 1000 kilométerrel több, mint az északamerikai nagy Pacificvasut s körülbelül oly hosszú, mint a magyar államvasutak összes hálózata, pedig a mandzsuoországi vonalrész nincs beleszámítva. Jelenleg még az Amur mellett és a Bajkáltó vidékén dolgoznak a vasuton, de Irkuczkig, mely Cseljabinszktól 3300 km. távolságra van, az első rendes vonal már 1898 augusztus hava óta szállít.

Az oroszok számítása szerint a teljes vonal kiépítése után Moszkvából Vladivosztokba 4 nap alatt s Londonból Shinghaiba 9 nap alatt el lehet jutni, holott pár évvel ezelőtt erre az utra legalább egy hónap volt szükséges. A közönséges vasuti tarifa szerint Londontól Shinghaiig az első osztályú menetjegy ára nem lesz több 40 font sterlingnél, mely összeg mintegy fele annak, a mit ma Brindisin át a legolcsóbb hajó felhasználásával fizetni kell. Világos, hogy maga ez a tény alkalmas arra, hogy a nagy khinai birodalmat szorosabb összeköttetésbe hozza Európával s ez elősegíti annak ma már komolyan tervbe vett szétDarabolását.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

Az Északamerikai Egyesült-Államok munkásstatisztikai hivatalai.

A munkásvédelem és munkásbiztosítás mindinkább előtérbe nyomuló kérdései a művelt világ minden részében elengedhetlenné tették a munkásokra vonatkozó adatok rendszeres gyűjtését. A legtöbb helyen ebből a célból már külön munkásstatisztikai hivatalokat létesítettek, követvén az amerikai Egyesült-Államok példáját, hol Massachusetts állam már 1869-ben létesített ilyet »Bureau of labor« cím alatt oly czéllal, hogy »statisztikai adatokat gyűjtsön az államban levő minden foglalkozási ágról, különös tekintettel a munkásosztály kereskedelmi, ipari, társadalmi, közművelődési és közegészségügyi állapotára, valamint a termelő ipar állandó fejlődésének feltételeire«. Harmincz év alatt sok minden történt e tekintetben a művelt világban, mindamellett az elsőség mégis az amerikaiaké, hol jelenleg nem kevesebb, mint 30 ily hivatal működik.

Folyóiratunk nemrég ¹⁾ részletes tanulmányt közölt a munkásstatisztikai hivatalokról általában, az északamerikai intézetekről azonban csak futólag és általánosságban emlékezett meg, a minthogy azokat a magyar irodalomban eddig senki sem ismertette részletesebben. Külföldön is érezték ezt a hiányt, mivel az amerikai munkáshivatalok nagy száma és sokoldalú működése miatt kellő áttekintést nem könnyű volt róluk szerezni, hiszen dr. Gould becslése szerint a 90-es évek elején ezek a hivatalok egyetlen év alatt legalább 130.000 különböző nyomtatványt adtak ki. Érdemes munkát végzett ennél fogva jelenleg Richter Ottó, a berlini császári statisztikai hivatal egyik fiatal tisztviselője, ki hivatalos úton beszerzett adatok alapján külön ²⁾ tanulmányt irt felőlők.

Az egyes amerikai munkásstatisztikai hivatalok között minden tekintetben első helyen áll a Carroll Wright vezetése alatt levő »United States Department of labor«, az egyetlen, melynek hatásköre nem egyes államra, hanem az egész Unióra kiterjed, sőt az egyetlen, mely kizárólag statisztikával foglalkozik. Ezt a hivatalt »Bureau labor« címmel az 1884. június 27.-ki törvény alkotta meg, mint a belügyminiszterium külön osztályát, mely kizárólag a munkásokra vonatkozó adatok gyűjtésével foglalkozik. 1888. jun. 13.-án már »Department of labor« cím alatt külön önálló hivatallá lett,

¹⁾ Dr. Fenyvessy József: A munkásstatisztikáról. Közgazdasági Szemle. XXII. évf. 439 és köv. lapok.

²⁾ Richter Otto: Die »Labor statistics« in den Vereinigten Staaten von Amerika. Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. Herausgegeben vom kaiserlichen statistischen Amt. 8. Jahrgang, 3. Heft.

egyenlő rangú a miniszteriumokkal, azzal a különbséggel, hogy nincs képviselője a minisztertanácsban s elnöke (commissioner of labor) független a politikai pártoktól, tisztán a köztársaság elnöke alatt áll. Tényleg a rendesen négy évre kinevezett elnök a hivatal megalakulása óta mindig ugyanaz, a híres Carroll Wright, kit a massachusettsi hivatal elnöki állásáról hívtak 1884-ben Washingtonba.

A központi munkásstatisztikai hivatal, mint említettük is, kizárólag statisztikai adatok gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozik, független a közigazgatástól s a törvényhozással is csak annyiban van összeköttetésben, hogy a törvényjavaslatokat előkészíti, de formális javaslatétel nélkül. Ez a körülmény az Unióban, hol a munkásügy az egyes államok autonom joga, nagyon fontos. A hivatal objective dolgozza fel az adatokat s csak azok nyilvánosságra hozatala által hat a törvényhozásra. Munkaköre azonban nemcsak a munkásügyre szorítkozik, mivel feladatai közé tartozik, »kikutatni az Egyesült-Államokban vám alá vetett árúk termelési költségeit a különböző államokban, megállapítani a vámtörvények és valuta hatását a mezőgazdasági iparra, a kartellek és más szövethozatok, valamint a strikek és a fegyenczmunka fontosságát az iparra általában«. Mindezekről évente legalább egy jelentést (annual report) rendesen kell benyújtania az elnöknek egy külön kiválasztott tárgyról s azonkívül időről-időre külön jelentéseket (special reports) más kérdésekről. 1895 óta a hivatal »Bulletin of the department of labor« cím alatt havi folyóiratot is ad ki szakszerű közleményekkel és értekezésekkel.

A hivatal igen jelentékeny. Az elnök (commissioner) évi fizetése a törvény értelmében 5000 dollár, segédjéé (chief clerk) 2500. Ezenkívül van a hivatalban négy előadó (statistical experts) és egy pénztáros (disbursing clerk) egyenkint 2000 dollár fizetéssel s számos alsóbbrendű hivatalnok és alkalmazott, köztük 20 ügynök (special agents) 1200—1600 dollár fizetéssel kiküldetésekre s 27 behívott szakember (experts). Az egész hivatal személyi kiadása napidíjakkal együtt évente közel 200.000 dollár, azaz egy millió korona.

Az egyes államok hivatalainak szervezete nagyon eltérő, bár lényegileg a massachusettsiéhoz hasonló feladataik vannak. A michigani hivatal feladatául a törvény kitűzi, hogy »statisztikát készítsen minden az államban előforduló munkáról, ide értve a fegyházi munkát is s mindenütt különös tekintettel legyen a munkaidőre, a munkások számára, illetőségére, munkabérekre, a munkások korára, nemére, erkölcsi és értelmi nevelésére, a balesetekre, a műhelyek berendezésére s a munkások életmódjára s egészségi viszonyaira, a tanonczok helyzetére, a családos munkások és iparosok lakására, vagyoni helyzetére, az idegen eredetű munkások tartózkodására, anyagi helyzetére; továbbá a szövethozati ügyre, a munkásszervezetre s strikeokra, általában mindenre, a mi a munkásształy kereskedelmi, ipari és közegészségügyi helyzetével összefügg s hatással van az állam iparának tartós jólétére«. Némely államokban, minők Kentucky, Kansas, Nebraska, Északkarolina és Északdakota a mezőgazdaságra, más helyen a bányászatra s egyes virágzó iparágakra különös súlyt kell fektetniök. Indiana munkásstatisztikai hivatala tényleg az összes statisztikával foglalkozik s több hivatalt bíztak meg a népszámlálási munkák végzésével, egyeseknél pedig a gyárvizsgálat is munkakörükbe tartozik. Kansasban, Missouriban a hiva-

tal egyuttal munkásbiróság is, több helyen a munkaközvetítés rendes feladatuk, Coloradoban egyideig még a munkások bérhátralékát is ők hajtották be.

Az egyes hivatalok személyzete és anyagi helyzete természetesen sokkal kisebb, mint a központi hivatalé, de ezenkívül is nagy bajuk, hogy személyzetük átlag gyorsan változik, a főnökök gyakran csak 2—4 évre neveztetnek ki s így kevés a gyakorlott szakember. A főnökök és főbb tisztek fizetése nagyrészt törvényesen szabályoztatott, de a rendes személyzet csekély s csak rendkívüli munkák esetén vesznek fel több munkást. Massachusettsban a főnök 3000, helyettese 2000 s egy főhivatalnok 1650 dollárt kap, ezenkívül a lakbért és nyomtatványokat nem számítva a hivatal összes költségvetése 12.500 dollár, de a népszámlálás alkalmával (1896) 150 tisztet foglalkoztattak. New-Yorkban valamivel nagyobb a költségvetés, a többi államokban azonban jelentékenyen kisebb. Havi bulletint csak a bostoni és newyorki hivatalok adnak ki, de évi jelentéseket mind s azonkívül más nyomtatványokat is. 1884 óta az egyes hivatalok »National association of officials of bureaus of labor statistics« cím alatt szövetkezetet alkotnak, mely C. Wright elnöklete alatt évente tart összejöveteleket.

A statisztikai feldolgozás tekintetében különös sajátága az amerikai hivataloknak a specziális ügynökök alkalmazása. Az ügynökök feladata személyesen érintkezni az adatszolgáltató testületekkel és magánosokkal és esetleg kutatásokat tenni a kérdőívek pontos kitöltése érdekében. A központi hivatal ma már adatainak nagyobb részét ily módon szerzi be. Kétségtelen, hogy ez az eljárás nagyon költséges, de tekintetbe kell venni, hogy az Unió tisztviselői és hatóságai az adatok beszolgáltatására sok esetben nem alkalmasak annyira, mint a bureaukratikusabb jellegű európai hatóságok és tisztviselők. Az iparfelügyelők, városi hatóságok, munkás-egyesületek azonban itt is szolgálnak adatokkal s ezenkívül a legtöbb államban törvény által biztosított joga a munkás-statisztikai hivataloknak, hogy iratokat bekérhet, tanuként bárkit kihallgathat, sőt egyes esetekben pénzbírságokat róvhat ki, pl. Pennsylvaniában 100 dollárig, Michiganban meg egyenesen börtönbüntetést is szabhat ki.

Az amerikai intézetek működésére nézve nagyon jellemző, hogy igen sokat nyomtatnak s a nyomtatványok szétszórásában nagyon bőkezűek. A nagyobb terjedelmű kiadványok száma is meghaladja a háromszázat. Mindezeknek mintegy 70%-a a munkásosztály kezébe jut; sokat osztanak ki a könyvtárak, hatóságok és szakemberek között ingyen, de a könyvkereskedésbe alig jut valami s ezért a kiadványok teljes gyűjteménye jóformán sehol sincs meg. A kiadványok tárgya nagyon változatos, többnyire alkalmi jelentőségű közleményekből áll, leginkább gyárakról és szegényügyről, de más statisztikai anyagot is gyakran tesznek közzé, néha évenként. Így például a világítás, vízvezeték- és villamtelepek forgalmáról Illinoisban 9, Nehreskában 6, New-Yorkban és Michiganban 15—15 jelentés adatott ki; a közuti vasutakról Missouriban 18, Illinoisban 9, az adók megoszlásáról Missouriban 18, Connecticutban 12. Sok jelentés szól a népesedési mozgalmról, iskolákról, választásokról, kórházakról, börtönökről, községi és állami költségvetésekről és más effélékről.

A washingtoni központi hivatal eddig 20 nagyobb terjedelmű munkát adott ki és pedig: 1. Ipari válságok 1886., 496 lap. 2. Fegy-

házi munka 1886., 612 lap. 3. Munkaszünetek és kizárások 1887., 1172 lap. 4. Munkásnők a nagyvárosokban 1888., 631 lap. 5. Vasuti munkások 1889., 888 lap. 6—7. Termelési költségek 1892—92., 3 kötetben több mint 3400 lap. 8. Iparoktatás 1882., 707 lap. 9. Építkezési és hitelszövetkezetek 1893., 719 lap. 10. Munkaszünetek és kizárások 1894., 2 kötet 1909 lap. 11. Férfiak, nők és gyermekek munkája és munkabérei 1895—96., 671 lap. 12. Az alkoholizmus közgazdasági szempontból 1897., 275 lap. 13. Házasságok és elválások 1867—1886., 1074 lap. 14. Az Egyesült-Államok munkástörvényei. 2-ik kiadás 1896., 1383 lap. (5000 példányban osztatott szét.) 15. Az Egyesült-Államok munkás-statisztikai hivatalai által kiadott jelentések jegyzéke 1893., 376 lap. 16. Kötelező biztosítás Németországban 1893., 370 lap. 17. A szeszes italok árulásának gothenburgi rendszere 1893., 253 lap. 18. A phosphat-ipar az Egyesült-Államokban 1893., 145 lap. 19. A »slums« (legsötétebb városrészek) Baltimore, Chicago, New-York és Philadelphia városokban 1894., 620 lap. 20. A munkásosztály lakviszonyai 1895., 461 lap.

E tekintélyes sorozaton kívül részint külön kiadványokban, részint a folyóiratban számos közgazdasági kérdésről adott ki a hivatal jelentéseket és adatgyűjtéseket. Különösen nagy szorgalommal gyűjtik a termelési költségek adatait; eddig 896 különböző jelentést adtak ki főképp a textil-, vas-, gyapot- és üvegipar termelési költségeire vonatkozólag. Nem kell felednünk ezenkívül, hogy az Egyesült-Államok legutolsó népszámlálásakor (1890.) különös gondot fordítottak az egyes gyárakra és ipartelepekre, úgy hogy minden oly üzletet, melynek termelése 500 dollárnál nagyobb volt, részben külön ügynökök segítségével részletesen megismertettek. Massachusetts, Newjersey, Ohio és Wisconsin államokban ezenkívül évenként is adnak ki igen részletes iparstatisztikát, mely a termelés adatait is tartalmazza s más államokban pedig legalább egyes iparágakra vonatkozólag teszik meg ezt.

A mezőgazdasági termelésre vonatkozólag a munkás-statisztikai hivatalok már sokkal kevesebb adatgyűjtést csináltak, de egyes államokban, mint Kansas (1893.), Wisconsin (1895.), New-York (1898.) s mások igen részletes mezőgazdasági statisztikát készítettek, mindenütt különös tekintettel a termelési költségekre, munkabérekre és piaci árakra.

Minden felvételek között a dolog természete szerint legtöbb a munkáskérdésre vonatkozik. A washingtoni hivatal által kiadott terjedelmesebb művek sorában láttunk néhány igen nagyérdekű monografiát, melyek nagy dolgoknak mondhatók. A »slums«-ok leírását tárgyaló kötetben 83.000 ember életviszonyairól vannak részletes adatok, a nagy városokban munkálkodó nők adatainak összegyűjtésére nem kevesebb, mint 17.427 női ügynököt alkalmaztak. Más hivatalok szintén készítettek ily nagyszabású monografiákat. Rhode-Islandban Pawtucket város munkásairól jelent meg 1895-ben egy nagyobb dolgozat, melyhez 10.615 munkás személyi, vagyoni, társadalmi és foglalkozási viszonyai vannak részletesen feldolgozva és pedig hónaponként. Több más helyen csináltak hasonló felvételeket, de már kevesebb sikerrel, mivel a kérdőívek nagy része felelet nélkül maradt. Más államokban megelégedtek azzal, hogy egyes csoportokat képviselő munkásokról szereztek be adatokat.

Különös gondot fordítanak az amerikai munkás-statisztikai hivatalok a munkabérek feltüntetésére. Kezdetben itt is megelégedtek

az évi munkabérek és átlagos bérek kimutatásával, ma már általában személyekre vonatkozó adatokat gyűjtenek és inkább megelégednek egyes iparcsoportok, vagy épen egyes gyárak adataival is, mint a melyek biztosabbak és helyesebb ítéletre képesítők. Massachusettsben 1896. óta egy nagyszabású bérstatisztikát (*Graded weekly wages*) készítenek elő, melyben még európai adatokat is felhasználnak 1810 óta és pedig hetenkint kimutatva. Az óriási anyagot a munkások foglalkozása szerint csoportosítva fogják kiadni. Az ügynökök utasítva vannak, hogy az egyes iparágak vezetőinél és maguknál a munkásoknál személyesen tudakozódjanak nemcsak a munkabérekéről, hanem a lakás, élelmezés és más szükségletek árviszonyairól is. Az adatokból a dollár piaci értékének hullámzását is össze fogják állítani. Pennsylvániában már több iparágra nézve sikerült a munkabéreket meglehetősen pontossággal megállapítani, tekintettel a munkaidőre és a munkás kiadására. New-Yorkban a munkásegyleteket használják fel e célra s évnegyedenként minden egylet oszt ki kérdőíveket tagjai között, melyeket az eddigi tapasztalatok szerint eléggé gondosan töltenek ki. Wisconsinban az iparüzők adatai alapján már 71—96.000 munkás béréről vannak adatok 1885-től 1895-ig 11 bér-fokozat szerint összeállítva s így legalább általánosságban ezeknek eredményei is eléggé valószínűeknek tarthatók.

A foglalkozásnélküliek statisztikáját az 1890-iki népszámlálás alkalmával kísérlették meg nagyobb arányban, de oly korlátozással, hogy csak azokat írták össze, kiknek főmunkájokban legalább egy hónapon át kellett szünetelniök. Az egyes államok között Massachusetts két ízben (1878. és 1885.) tett önálló felvételt, az utóbbi évben házról-házra küldve ügynökei s az adatokat egy egész év tartamára jegyezték fel, kiterjeszkedve még azokra is, kik kevésbé voltak elfoglaltak, mint rendesen. A felvétel nemcsak a gyármunkásokra, hanem ezekkel együtt összesen 4397 foglalkozási csoportra terjedt ki. Connecticut állam hivatala külön adatokat gyűjtött az ipar pangásáról 1893. júniusától 1894. augusztus haváig több mint 500 iparágban és pedig külön ügynökök által puhatolta ki a munkások számában, munkaidőben, munkabérekben történt hullámzásokat. Ezenkívül a legtöbb munkásstatisztikai hivatal jelentéseiben mindenkor összehasonlítja az egyes iparcsoportokra vonatkozó adatokat a megelőző évekével s hogy legalább általános képet nyújt a nagyobb vagy csekélyebb üzemekről, továbbá a kisebb vagy nagyobb nyereségről. A foglalkozást nem találók számának hullámzását különben havonként is szokták közölni.

Láthatjuk mindezekből, mily sokoldalú működést fejtenek ki az amerikai munkás-statisztikai hivatalok s mily sok kérdésre vonatkozólag vannak már jelentékeny előmunkálatok és nagybecsű tapasztalatok az adatok beszerzését és feldolgozását illetőleg. A legörvendetesebb mindebben, hogy a hivatalok, bár egyeseket időközben megszüntettek, általában véve jelentékeny fejlődést mutatnak és különösen a jól dotált és kitűnően vezetett központi hivatal fokunkint erősödve, remélhetőleg már a közel jövőben nagy jelentőségű munkásstatisztikai eredményeket lesz képes felmutatni.

K Ö N Y V S Z E M L E. *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- EULENBURG Franz: Zur Frage der Lohnermittlung. Eine methodologisch-kritische Untersuchung. Jena, Fischer. M. 3.
- HALLGARTEN Robert: Die kommunale Besteuerung der unverdienten Wertzuwachses in England. (Münchener volksw. Studien Nr. 32.) Stuttgart, Cotta. M. 4.80.
- LEMBKE Johann C.: Ueber einige Bestimmungsgründe des Arbeitslohnes. Jena, Fischer. M. 2.50.
- ROSCHER Wilhelm: System der Volkswirtschaft. 3. Band. Nationaloekonomik des Handels und Gewerbflusses. 7. Aufl. Bearb. von Wilh. Stieda. Stuttgart, Cotta. M. 16.
- BERESFORD, Lord C.: The break-up of China; with an account of its present commerce, currency, waterway, armies, railways, politics and future prospects. New-york, Harper. Doll. 3.
- MACKINTOSH R.: From Comte to Benjamin Kidd. The appeal to biology or evolution for human guidance. London, Macmillan. 8/6.
- STEPHENS Walker: High life for working people: its hindrances discussed. An attempt to solve some pressing social problems without injustice to capital and labour. London, Longmans. 3 sh. 6 d.
- *VERSLAG van den toestand der Gemeente Rotterdam over het jaar 1898. Rotterdam. 10 kor.
- *SUOMENMAAN virallinen tilasto II 7. Exposé de la situation économique de la Finlande pendant les années 1891—1895. Helsingissä. 5 kor.

Folyóiratokban.

- ARNDT Paul: Individual- und Social-princip. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung Nr. 184—185.)
- WISSOWA Felix: Die wirtschaftliche Gesetzgebung der deutschen Bundesstaaten im J. 1898. (Jahrb. für Nat. u. Stat. XVIII. Bd. 1. Heft.)
- D'ARAUJO Oscar: Le concept scientifique des lois sociologiques. (Revue internationale de sociologie 7-e année Nr. 6.)
- JOURNAL DES ÉCONOMISTES aout 1899: Le travail en soi, on me paie pas le travail, mais ses résultats par Marice Block. Le droit de grève du personnel des services publics par Vilfredo Pareto. Définition et méthodes en science économique apropos d'une étude recente par André Liesse.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

LÉVY Raphael-Georges: Le mouvement industriel, des conséquences financières et économiques. (Revue des deux mondes du 1-er aout 1899.)

MARTINEAU Ernest: La loi d'évolution et de progrès moral des sociétés et le socialisme. (Journal des économistes juillet 1899.)

PREVEY C. E.: Economia aspects of charity organization. (Annals of the american academy of political and social science. July 1899.)

HENBOTIN M. Ellen: The attitude of women's clubs and associations toward social economics. (Bulletin of the department of labor Washington, July 1899.)

KANG YEU WEI: The reform of China (The contemporary review august 1899.)

SIMMEL Georg: Il problema della sociologia. (La riforme sociale luglio 1899.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

*BERICHT des Medicinalrathes über die medicinische Statistik des Hamburgischen Staates für das Jahr 1898. Hamburg.

KRIEGER Max: Neu-Guinea. Berlin, Schall. (Bibliothek der Länderkunde. 5. u. 6. Band.) M. 11.50.

LEHMANN Bodo: Die deutsche Reichsangehörigkeit vom nationalen und internationalen Standpunkt. München, Hirsch. M. 1.75.

OSTERTAG R.: Handbuch der Fleischschau für Tierärzte, Aerzte und Richter. 3. Aufl. Stuttgart, Enke. M. 20.

SCHERMAN L. u. KRAUSS S.: Allgemeine Methodik der Volkskunde. Berichte über Erscheinungen in den Jahren 1890—97. Erlangen, Junge. M. 6.

WIDENMANN A.: Die Kilimandscharo Bevölkerung. Anthropologisches und Ethnographisches aus dem Dschaggalande. Gotha, Perthes. M. 7.

*SUOMENMAAN VIRALLINEN TILASTO VI. Éléments démographiques principaux de la Finlande pour les années 1750—1890. I. État de la population. Helsingissä. 5 kor.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1899 június: Élveszülöt-

tek statisztikája az 1898. évről. Halvaszülöttek és elvetélések statisztikája. Adalékok a fővárosi házasságok 1898-iki termékenységéhez. Irta Kőrösy József.

HELFFERICH Karl: Die Malthus'sche Bevölkerungslehre und der moderne Industriestaat. (Beilage zur Allgemeinen Ztg. 1899. Nr. 177—178.)

RAAB Karl: Die Einwanderung in den Vereinigten Staaten in ihrer kulturgeschichtlichen Bedeutung. (Beilage zur Allg. Ztg. 1899. Nr. 189.)

ZEITSCHRIFT des k. preuss. Statistischen Bureaus XXXIX. Jahrg. 2. Heft: Hauptergebniss der ägyptischen Volkszählung von 1897. Von A. Frhr. von Fircs. Die Bevölkerung Schwedens. Von Dr. F. Kühnert.

DASTRE A.: La lutte contre l'alcoolisme. (Revue des deux mondes du 1-er aout 1899.)

REVUE DE STATISTIQUE 1899 Nr. 16: Les naissances en France d'après l'âge des parents Nr. 20: Le mouvement de la population agricole, industrielle et commerciale en Allemagne de 1882 à 1895.

REVUE POLITIQUE ET PARLEMENTAIRE aout 1899: De la création de

l'outillage économique aux colonies. Subvention ou souscription ? par Paul Bourdarie. Le politique

coloniale de la révolution française par Arthur Girault.

III. Östermelés.

*CSERHÁTI Sándor: A gyomok kártekonysága és az ellenük való védekezés. (Az erdélyi gazdasági egyesület könyvkiadó vállalata XVII. f.) Kolozsvár. 1 k. 30 fill.

GERL G.: Fischereiwirtschaftslehre. Wien, Hölzl. M. 5-20.

*AGRICULTURAL STATISTICS of Ireland with detailed report on agriculture for 1898. Dublin. 1 kor. 20 f.

MARCHAND H.: Les concours agricoles. Paris, Carré. Fr. 2-50.

JENKS Eduard: Modern land law. Oxford. 15 sh.

Folyóiratokban.

RUDLOFF Hans: Die Frauen- und Kinderarbeit in der italienischen

Landwirtschaft. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung 2. Aug. 1899.)

RUDLOFF L. Hans: Zur Auswanderung italienischer Landarbeiter nach Deutschland. (Deutsche landwirtschaftliche Presse. XXVI Jahrg. Nr. 67.)

DAUPRAT A.: L'influence agricole et sociale d'un grand propriétaire particulariste. (Science Sociale 14-e année 7-e livraison.)

GOLETTI Francesco: Monti frumentari e casse agrarie, secondo un recente disegno di legge. (La riforma sociale luglio 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

FIEBELKORN Max: Die Arbeitervermittlung in der Ziegelindustrie. Berlin. 60 Pf.

LIEFMANN Robert: Ueber Wesen und Formen des Verlags der Hausindustrie. Ein Beitrag zur Kenntniss der volkswirtschaftl. Organisationsformen. Freiburg i/B. (Volkswirtsch. Abhandlungen der badischen Hochschulen. 3 B. I. Heft.) M. 3-40.

PLOTKE E.: Die Gewerbeinspektion in Deutschland. Ihre Entwicklung, Organisation und Aufgaben. Berlin, Heymann. M. 1-60.

SELTSAM F.: System des österreichischen Gewerberechts. Wien, Marx. M. 2-40.

STEPHAN R. und P. Schmid: Der Schutz der gewerblichen Urheberrechte des In- und Auslandes. Leipzig, Hirschfeld. M. 16-50.

WERNSDORF Julius: Das kapitalistische Konzentrationsgesetz in der Pforzheimer Bijouterieindustrie. Ein Beitrag zur Erkenntniss des Zusammenhanges der gewerbl. Betriebssysteme und Grössenformen. Stuttgart, Kohlhammer. M. 2-50.

DR ROUSIERS P.: Les industries monopolisées (trusts) aux Etats-Unis. Paris, Colin. Fr. 4.

RECUEIL général de la législation et des traités concernant la propriété industrielle. Publié par le bureau international de l'union pour la protection de la propriété industrielle. Tome III. Berne, Hedeler. M. 12.

BADDELES J.: Guildhall of the city of London, together with a short account of its historic associations and the municipal work carried

on therein. 2-d edition. London, Simpkin. 2/6.

Folyóiratokban.

SZÁVAY Gyula: A magyar ipar erőteljesebb térfoglalása a hazai fogyasztó piacokon. (Magyar ipar, XX. kötet, 36. sz.)

JASTROW J.: Die Bedrohung der Gewerbegerichte durch den Gesetzentwurf zum Schutze des

gewerblichen Arbeitsverhältnisses. (Jahrb. f. Nat. u. Stat. XVIII. B. 1. Beft.)

FOURNIER DE FLAIX E.: Statistique de la petite industrie en France. (L'économiste français 1899. Nr. 33.)

VEROLE Pietro: L'industria del materiale mobile per ferroria e tramvie in Italia. (Nuova antologia rivista, Agosto 1899.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*AZ ARADI KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARA jelentése 1898-ról. Arad. 60 f.

*BERICHT über die Industrie, den Handel und Verkehrsverhältnisse in Niederösterreich während des J. 1898. Wien. 10 kor.

BERICHT über Handel und Industrie von Berlin, nebst einer Uebersicht über die Wirksamkeit des Aeltesten Kollegiums im J. 1898. Berlin, Puttkammer. M. 5.

LIESER Ernst: Das Lagergeschäft und der Lagerschein (Warrant) nach dem Handelsgesetzbuche. Fürth, Rosenberg. M. 1*20.

SCHERER M.: Das neue Handelsgesetzbuch und die Wechselordnung, sowie die handelsrechtlichen Nebengesetze. Leipzig, Wigand. M. 4*50.

*SCHWEIZERISCHE HANDELSSTATISTIK. Jahresbericht 1898. Bern.

STATISTIK der Güterbewegung auf deutschen Eisenbahnen nach Verkehrsbezirken geordnet. 65. Bd. XVI. Jahrg. 1898. Berlin, Hagemann. M. 17.

*STATISTIK des Warenverkehrs der Schweiz mit dem Auslande im Jahre 1898. Bern.

*STATISTISCHER BERICHT über den Betrieb der unter k. sächsischer Staatsverwaltung stehenden Staats- und Privateisenbahnen mit Nach-

richten über Eisenbahnneubau im J. 1898. Dresden.

STETTINS Handel, Industrie u. Schifffahrt im Jahre 1898. Stettin, Hassenland.

DIE SÜDBAHN und ihr Verkehrsgebiet in Oesterreich-Ungarn. Herausg. v. der k. k. priv. Südbahn-Gesellschaft. Mit 197 Illustr. 4 Karten. Brünn, Rohrer. M. 1*30.

*NAVIGAZIONE e commercio di Trieste nel 1898. Trieste. 5 kor.

ANNUAL statement of the trade of the United Kingdom with foreign countries and british possessions 1898 compared with the 4 preceding years. London, Wyman. 8/6.

ANNUAL statement of the navigation and shipping of the United Kingdom for 1898. London, Wyman. 3/6.

*SWANK James: Statistics of the american iron trade for 1898 and of the foreign iron trade in 1898 and immediately preceeding years. Washington. 1 kor.

*COMMERCE de la Grèce avec les pays étrangers pendant l'année 1897. (Görögül is.) Athenes.

*STATISTIQUE DU COMMERCE de le principauté de Bulgarie avec les pays étrangers. (Szerb nyelven is.) Sophia. 7 l. 50 s.

Folyóiratokban.

HERLT Gustav: Ansichten für den Export von Zuckerwaaren und Conserven nach der Levante. (Handelsmuseum 1899. Nr. 35.)

OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT FÜR DEN ORIENT. 1899 Nr. 7. Die Entwicklung des Handels mit China. Die Bagdadbahn und die kleinasiatischen Bahnen. Die wirthschaftlichen Verhältnisse Astra-

chans. Nr. 8. Das Eisenbahnwesen in Centralasien und seine Bedeutung.

SCHILDER Sigmund: Der egyptische Sudan als wiedererschlossenes Absatzgebiet. (Handelsmuseum 1899. Nr. 31.)

DURBAN W.: The transiberian railway. (Contemporary review august 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.*Folyóiratokban.*

BECKER L.: Lehrbuch der ärztlichen Sachverständigenhätigkeit für die Unfall- und Invaliditätsversicherungsgesetzgebung. 3. Aufl. Berlin, Schwetz. M. 12.

IRÁNYI Bernhard: Die deutschen Lebens- und Unfallversicherungsgesellschaften. Uebersichtliche Darstellung der Geschäftsergebnisse in den J. 1894—1898. VIII. Jahrgang. Wien, Eisenstein. 60 f.

NEUMANN Carl: Die kleine Lebensversicherung, Volks-, Arbeiter- und Sterbecassenversicherung. Berlin, Mittler. M. 1·25.

SCHUSTER Karl: Die Entwicklung der russischen Währungsverhältnisse seit dem Krimkriege. Berlin, Günther. M. 1·50.

SIEGHART R.: Die öffentlichen Glückspiele. Wien, Manz. M. 6.

CHAROUSSET J.: Essai sur la réorganisation des marché financier. Paris, Rousseau. Fr. 5.

*EXTRAIT de rapport sur la situation et la gestion de la caisse d'épargne postale de Svède pendant l'année 1897. Stockholm. 40 f.

*ANNALI del credito e delle previdenza. Anno 1899. Roma. Nr. 34 et 35. L. 5·50.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETE 1899 május: A budapesti pénzüntézetek üzleteredményei az 1898-ik évben.

EVERT G.: Die preussischen Sparkassen in 1897. (Zeitschrift des k. preuss. stat. Bureaus 1899. 2. Heft.)

ZEITSCHRIFT für Volkswissenschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VIII. Bd, 4. Heft: Die deutschen Gesellschaften mit beschränkter Haftung, eine neue Gesellschaftsform, von Dr. Neukamp. Das Kontingent der steuerfreien Banknoten, von Dr. C. Bunzel. Internationale Zuckerprämienpolitik, von Mosco-Wiener.

JOURNAL de la société de statistique de Paris aout 1899: La fortune de la France: Observations sur la statistique successorale par Clément Ingler. — Chronique des banques, changes et métaux précieux par Pierre des Essars.

MEADE E. S.: The relative stability of gold and silver. (Annals of the american academy of political and social science july 1899.)

VII. Állami és községi pénzügy.

BERNHARD Bruno: Oesterreich-Ungarns Zettelbankinstitut und seine Beziehungen zu den Geld- und

Valutaverhältnissen der Monarchie. Berlin, Günther. M. 1.

*BERICHT über die Gemeindever-

waltung der Stadt Berlin in den Jahren 1889 bis 1895. II. Theil. Berlin. 6 kor.
 Kopp Adolf: Zehentwesen und Zehentablösung in Baden. (Volkswirth. Abhandlungen der badi-schen Hochschulen III. Band 2. Heft.) Freiburg. M. 4·20.

*WIENER MOSCO: Internationale Zuckerprämienpolitik. Wien, Braumüller. 30 f.

Folyóiratokban.

ZEITSCHRIFT des k. preussischen Statistischen Bureaus 1899 II. Vierteljahrsheft: Die Besitzver-

hältnisse der umgewandelten früher 4prozentigen preussischen konsolidirten Staatsanleihe. Von F. Mand. Die Hauptergebnisse der Statistik der Hypothekenbewegung im preussischen Staate während 1895—1897.

BERTILLON Jacques: Le monopole de l'alcool en Russie. (Revue politique et parlementaire août 1899.)

RAFFALOVICH Arthur: La question monétaire aux Indes: conclusions du rapport de la commission d'enquête. (Journal des économistes août 1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

BAUARBEITERSCHUTZ KONGRESS, erster, in Berlin am 20. u. 21. März 1899. Hamburg, Bömelburg.

DER SCHWEIZERISCHE ARBEITERTAG in Luzern am 3. IV. 1899. Zürich, Grütliverein. M. 1.

WENGLER Alfred: Das deutsche Arbeiterrecht in seiner Gestaltung durch die neue Gesetzgebung über die Arbeiterversicherung. (Sammlg. kaufmännischer Rechtsbücher) Leipzig, Handelsakademie M. 2·75.

DU PUY H.: Vagabondage et mendicité. Commentaire critique de la législation en vigueur et des conditions de l'assistance. Paris, Larose. Fr. 3·50.

ROWNTREE and Sherwall: The temperance problem and social reform. London, Hodder. 6 sh.

Folyóiratokban.

RAUCHBERG H.: Neuere Literatur zur Wohnungsfrage. (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung VIII. Band, 4. Heft.)

SOCIALE PRAXIS 1899 Nr. 44—48:

Zur Arbeiterbewegung. Zur Organisation der gewerblichen Unfallversicherung in Frankreich. Von F. Schonhoefer. Negative u. positive Gewerkvereinspolitik. Von Prof. Lujo Brentano. Die Handlungs-Gehilfen-Organisationen im Deutschen Reiche. Von Dr. Silbermann. Das Zwischenmeistersystem in der Berliner Holzbearbeitungsindustrie. Von G. Neuhaus. Allgemeiner 40-ter Genossenschaftstag zu Berlin. Bleivergiftungen in der Töpferei. Von Helene Simon. Die Arbeiter in der französischen Zündholzfabrikation. Von F. Schotthoefer. Zur Bewegung in der Glaskurzwaarenindustrie Nordböhmens. Von Robert Preussler. Der einheitliche Miethsvertrag. Von L. Fuld. Die berufsgenossenschaftliche Organisation der Arbeiter u. die Centrapartei. Die Jahresberichte der niederländischen Arbeitsinspectoren für 1897 und 1898. Von J. H. von Zanten. Die Schiedsgerichte der Arbeiterversicherung. Von H. Horn.

MOREYRA Perez Alex: Budgets ouvriers. (Journal des économistes juillet 1899.)

PAYEN Eduard: L'adoption, l'éducation et la protection des enfants orphelins. (L'économiste français 27-e année Nr. 34.)

SOUCHON: La situation des ouvriers en France a la fin du XIX-e siècle. (Musée Social aout 1899.)

RASERI F.: L'assistenza ai fanciulli poveri, orfani o moralmente abbandonati o maltrattati. (Giornale degli economisti, agosto 1899.)

IX. Gazdaságtörténet.

BOCH Roger: Geschichte der Töpferarbeiter von Staffordshire im 19. Jahrh. (Münchener volksw. Studien. Nr. 31.) Stuttgart, Cotta. M. 7.

BÖHMER H.: Kirche und Staat in England und in der Normandie im XI und XII Jahrhundert. Leipzig, Dieterich. M. 12.

HELLRIGL Hans: Die Entwicklung des Telephonwesens in Oesterreich 1881—1899. Wien, Freytag; 40 kr.

KASER R.: Politische und soziale Bewegungen im deutschen Bürgertum zu Beginn des 16. Jahrhunderts mit besonderer Rücksicht auf den Speyerer Aufstand im Jahre 1512. Stuttgart, Kohlhammer. M. 5.

KÖBERLIN A.: Der Obermain als Handelsstrasse im späteren Mit-

telalter. Erlangen, Deichert. M. 1.80.

NUGLISCH Adolf: Des Finanzwesen des deutschen Reiches unter Kaiser Karl IV. Strassburg, Schleuer. M. 2.40.

RAKOWSKI Kasimir von: Entstehung des Grossgrundbesitzes im XV. und XVI Jahrhundert in Polen. 2. Aufl. Posen, Leitgeber. M. 2.

D'AVENAL G. vicomte: Paysans et ouvriers depuis sept cents ans. Paris, Colin. Fr. 5.

MARX Karl: Secret diplomatic history of the 18-th century. Edited by his daughter, Eleanor Marx Aveling. London, Sonnenschein. Sh. 1.

Folyóiratokban.

HITIER: Sismondi, ses doctrines économiques et sociales. (Revue d'économie politique juin 1899.)

X. Statisztika.

*BEITRÄGE zur Statistik der Stadt Karlsruhe. Nr. 7. Die Erwerbsthätigkeit der Karlsruher Volksschulkinder. Karlsruhe. 50 P.

*BEITRÄGE zur Statistik Mecklenburgs vom grossherzoglichen Statistischen Amt zu Schwerin. XIII. Band. 3. Heft, 1. Abtheilung. Schwerin.

*JAHRBUCH für bremische Statistik. Jahrg. 1898. II. Heft. Bremen.

*KÖRÖSY Josef von: Zur internationalen Nomenclatur der Todesursachen. Kritische Bemerkungen zu

Dr. Bertillons Vorschlägen. Berlin. 1 kor. 20 f.

*LOHNSTATISTIK des Personals der schweizer Eisenbahnen. I. Theil: Das vertraglich angestellte Personal der fünf Hauptbahnen. Th. Sourbeck. Bern.

*OESTERREICHISCHES STATIST. HANDBUCH für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. VII. Jahrg. 1898. Wien. 7 kor.

SANDLER, Chr.: Volkskarten. Karten über die Verteilung der Bevölkerung im Regierungsbezirk Ober-

franken, Bezirksamt Garmisch, Herzogthum Oldenburg, in der Lichtenfelser Gegend und im 9. Bezirk der Stadt München, nach neuer Methode gezeichnet und erläutert. Mit drei statistischen Listen und sieben Karten. München, Oldenburg. M. 6.

*STATISTISCHES HANDBUCH der kön. Hauptstadt Prag und der Vororte für 1894—96. II. Theil. Neue Folge. XIV. bis XVI. Jahrg. Prag. 8 kor.

*ANNUAIRE statistique de la ville de Buenos-Ayres VIII-meannée 1898. Buenos-Ayres. 5 kor.

*ANNUAIRE statistique pour la Finlande. Vingtièmeannée 1899. Helsingissä (finn nyelven is). 2 kor.

*COGHLAN T. A.: The wealth and progress of New-South Wales 1897/8. Sydney. 10 kor.

*MC CARTY L. P.: The statistician and economist 1899—1900. San-Francisco.

*BIDRAG till Finlands officiella statistik XI. Medicinalverket, Nyföljd 14. Medicinalstyrelsens berätt-

else för år 1897. XIV. Landmäteriet 13. Öfverstyrelsens för landmäteriet för år 1897. XXIII. Rättsväsendet 5. för år 1895. Helsingfors. 8 k. 20 f.

Folyóiratokban.

KÖRÖSY József: A fővárosi iskola-statistika ujjaalakítása. (Budapest főváros stat. havi füzetek 1899. május.)

WÜRZBURGER Eugen: Zur Statistik der Legitimationen unehelicher Kinder. (Jahrbuch für National-oekonomie und Statistik. XVIII. Band. 1. Heft.)

TURQUAN Victor: Contribution à la statistique financière: Comment rentre l'impôt dans une grande ville. (Journal de la société de statistique de Paris. Nr. 9.)

BULLETIN DE L'INSTITUT INTERNATIONAL DE STATISTIQUE Tome XI. Première livraison St. Petersbourg. Compte rendu de la sixième session de l'institut international de statistique. Rapport et mémoires présentes à la session.

XI. Vegyes művek és czikkek.

*JELENTÉS a magyar nemzeti muzeum 1898. évi állapotáról. Budapest. 1 kor.

HRON Karl: Deutsch-nationale Politik. Zeitgemässe Studien. Der deutsche Ausgleich mit dem Staate Oesterreich. Wien, Schalk. M. 250.

*KALENDER und Statistisches Jahrbuch für das Königreich Sachsen nebst Marktverzeichnissen für Sachsen und die Nachbarstaaten auf das Jahr 1900. Dresden. 1 kor. 20 f.

KRÜGER Auguste und Franz Dillon: Grosser illustrierter Frauenlexikon. 2 Bände. Berlin, Herlet. M. 20.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. Wien. Bd.

L. Heft 4. XXVIII. Stat. Uebersicht der Verhältnisse der österreichischen Strafanstaaten und der Gerichtsgefängnisse im Jahre 1895. 2 fl. 30 kr.

Bd LII. Heft 3. Statistik der Unterrichtsanstalten für das Jahr 1895/6. 3 fl. 80 kr.

RUGE Sophus: Norwegen. Mit 115 Abbildungen u. 1 farb. Karte. Bielefeld, Velhagen. M. 6.

STADT- UND LANDHÄUSER. Sammlung moderner Wohngebäude, Villen und Einfamilienhäuser aus Stadt und Land. Ausgeführt von den ersten Architekten der Jetztzeit. 5. Lief. Berlin, Wasmuth. M. 20.

STEFFEN Gustav: England als Welt-

- macht und Kulturstaat. Studien über politische, intellektuelle und ästhetische Erscheinungen im brit. Reiche. Aus dem Schwed. von Dr. Oscar Reyher. Stuttgart, Hobbing. M. 6.
- WERTHEIM Karl: Wörterbuch des englischen Rechts. Berlin, Puttkammer. M. 10.
- WIRTH Albrecht: Das Wachstum der Vereinigten Staaten von Amerika und ihre auswärtige Politik. Bonn, Georgi. M. 3.
- ZUCKER Alois: Ueber Schuld und Strafe der jugendlichen Verbrecher. Stuttgart, Enke. M. 3.
- BARTIN E.: Etudes de droit international privé. Paris, Maresg. Fr. 4.
- SARIPOLOS N.: La démocratie et l'élection proportionnelle. 2 vols. Paris, Rousseau. Fr. 20.
- *JUDICIAL AND ADMINISTRATION STATISTICS for British India of 1897/8 and the four preceding years. Third issue. Calcutta. 4 kor.
- SMYTH H. Warrington: Five years in Siam from 1891 to 1896. 2 vols. London, Murray.
- Folyóiratokban.*
- RISZ Franz: Völkerrechtl. Schiedsgerichte. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung, 1899. Nr. 200.)
- SCHULTZE Ernst: Die deutschen Volksbibliotheken. (Soziale Praxis, 1899. Nr. 44.)
- PICARD E.: Les pygmées. Histoire et origine des pygmées. (Science sociale Tome XXVIII. 2e livraison.)
- SEILLIÈRE Ernest: La réaction contre de féminisme en Allemagne. Madame Laura Marholm. (Revue des deux mondes du 15 août 1899.)
- HAWES H. R.: Morocco up-to-date. (Fortnightly review august 1899.)
- MILNE D. Arthur: Life on the Nile south of Fashoda. (Nineteenth Century august 1899.)

AGIO ÉS ÁRALAKULÁS AZ OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIÁBAN 1867—1897-IG, VONATKOZÁS- SAL A VILÁGPIACZ VISZONYAIRA.

— Harmadik és befejező közlemény. —

III.

Látva az összefüggést az agiofluctuatio és külföldi áralakulás között, a mely nemcsak minálunk, hanem más országok papirvalutájánál is megfigyelhető, természetesen első sorban meg kell állapítanunk azt: vajjon gyakorolhat-e lényeges befolyást valutánk árfolyamára a külföldi áralakulás egymaga és annak esetleges megváltozása? E kérdésre megadhatjuk a választ akkor, ha megfigyeljük a módozatokat és feltételeket, a melyek mellett létrejön a kiegyenlítődés a monarchia és a külföld árai között.

Tegyük fel például, hogy Londonban hirtelen esnek az árak a nélkül, hogy az minálunk is bekövetkezik; ennek következményét azonnal megérzi a belföldi piac. Ha a külföldi árak alacsonyabbak a belföldieknél, importunk növekszik és exportunk csökken. Egyidejűleg a külföldi váltó ára megdrágul, a belföldi váltó értéke hanyatlik, a mi megfelelő agioemelkedésben nyilvánul.

Ily módon a két árniveau között mutatkozó különbözet agionövekedésre nyújt alkalmat; de az utóbbinak megvan a maga határa. Nagymennyiségű külföldi árucikk behozatala minálunk is árhanyatlást fog előidézni; viszont az exportcikk összegyülemzése a belföldi piacon hasonlólag a csökkenéshez vezet. Belföldi áraink tehát hamar fognak alkalmazkodni a külföldiekhez és pedig annál inkább, mivel időközben a londoni váltó megdrágult. Az exporteur most már haszonnal viheti ki áruját Londonba, mert az ottani alacsony árak daczára belföldön több papirpénzt kap az aranyért; ennek folytán az

exportárút aránylag magasabb árban jegyezhetik minálunk, mint külföldön. Ugyanigy az importeur több papirpénzt kénytelen fizetni az aranyváltóért, a melylyel kifizeti londoni üzletársát; ő tehát kénytelen aránylag drágábban eladni árúit, különben az import neki nem hoz hasznót.

Ha tehát a külföldi áralakulás kedvezőtlen és ennek következtében exportunk hanyatlík és importunk esetleg növekszik, ez eshetőség kedvezőtlenül befolyásolja ugyan fizetési mérlegünket, de az utóbbi növeli az agiot, az agio pedig serkenti az exportot és megnehezíti az importot mindaddig, míg belföldi áraink nem alkalmazkodtak a külföldi áralakuláshoz. Ellenben ha a külföldi árak emelkednek, exportunk törekedni fog ott kedvező árak mellett eladni; egyidejűleg talán importunk is hanyatlík. A váltóárfolyamok tehát minekünk kedveznek és agionk csökken mindaddig, míg az áregyenlet teljesen helyreáll.

Ha már most továbbmenve feltételezzük azt, hogy a külföldi ár hosszabb időközön át folyton csökken, illetőleg emelkedik, ez esetben az árkiegyenlítődés folytonos szüksége szintén folytatólag fogja emelni vagy csökkenteni agionkat. Egyik esetben tehát a fizetési mérleg gyakori passivitása, a másik esetben annak activ volta ama körülmény, a mely előidézi a változást valutánk árfolyamában. E feltevással meg-egyezik az, hogy papirpénzünk értéke és a külföldi árak egy irányban fluctuálnak; továbbá még az is, hogy a belföldi árváltozás kisebb a külföldinél, mert az agio ellentétes hatásával kiegyenliti az utóbbi hatásának egy részét.

Ahhoz nem fér kétség, hogy az árfluctuatio fenti módon valóban befolyásolhatja agionkat; de tekintetbe véve kereskedelmünk rendes viszonyait, kérdéses lehet az: lehet-e e befolyás állandó jellegű?

Ha a feltételezett külföldi árhanyatlással egyidejűleg kivitelünk is hanyatlík, el kell ismernünk azt, hogy az utóbbi nagy arányokat egyáltalában nem ölthet még akkor sem, ha külföldön egyre csökkennek az árak. Ha egyik-másik exporteur ez idő szerint várni fog kivitelével, hogy esetleg később jobb árak mellett realizálhasson, az általánosságban fel nem tételezhető. A termelőnek szüksége van a tőkére, a melyhez terményei eladása által jut; a kereskedő pedig azért vette meg tőle a terményt, hogy azon minél előbb lehetőleg haszon-

nal túladjon. Ha ezt nem teszi, befektetett tőkéje nem hoz kamatot; a kezelési és raktározási költségek szaporodnak; sokan pedig oly terményekben kereskednek, a melyeknél nem lehet halogatni az eladást (pl. hizlalt állatok és számos állati terményeknél). A kereskedő feladata abban áll, hogy előre lássa a piacz esélyeit. Fel lehet tételezni, hogy ő már idejekorán sejteni fogja a külföldi árhanyatlás bekövetkeztét és törekedni fog olcsón vásárolni a termelőtől; a kereskedelmi tevékenység nivelláló hatása alatt belföldi áraink valószínűleg azonnal követik a külföldi áralakulást, sőt talán azt néha megelőzik. Korántsem szükséges tehát, hogy a külföldi árhanyatlás exportunkban visszaesést előidézzon. A mennyiben pedig rossz előrelátás következtében tényleg előfordulna az, hogy az exporteur várakozó álláspontot kénytelen elfoglalni, e körülmény sem fogja okvetlenül növelni agionkat. Tudvalevőleg a külföld előlegezheti üres váltók alakjában azon összeget, a melyet a jövőben fizetni fog saját kivitelünkért. E váltók pedig épúgy pótolják a hiányt a fizetési mérlegben, mintha tényleg vételt és fizetést képviselnének. Hasonlólag vehet a külföld tőlünk értékpapirokat áruczikkék fejében; ezek eladása ép úgy hat fizetési mérlegünkre, mint az áruczikkék exportja.

De eltekintve e körülményektől, még azt sem állithatjuk, hogy a fenti magyarázat teljesen megegyezik mindama jelenségekkel, a melyeket az áralakulásnál megfigyeltünk. Láttuk azt, hogy az átlag-árkülönbözet azért felel meg az agio százalékának, mert beviteli czikkeink hiven követik azt. Nem tapasztaltuk ugyanezt kiviteli czikkeinknél. Vannak évek, midőn arányban az agioemelkedéssel kiviteli czikkeinket is magasabb árban jegyzik minálunk, mint külföldön; de vannak más évek, a midőn az árak a magas agió daczára jóval alacsonyabbak. Ilyenkor nem kap praemiumot a termelő, hanem ellenkezőleg az exporteur még levonja a termények árából az agiókülönbözetet vagy annak egy részét. Megfordítva agio csökkenéssel majdnem mindig aránylag magasabbak a czikkék árkülönbözete a külfölddel szemben, mint az megfelel az agio százalékának és a beviteli czikkék árkülönbözetének; az ilyen áralakulás pedig nem kedvez se kivitelünknek, se fizetési mérlegünknek, azaz nem is javíthatja fel agionkat.

Ha tehát az agio emelkedik akkor is, midőn belföldi

áralakulásunk után ítélve exportunk nem hanyatlík és megfordítva javul akkor, midőn kivitelünk tényleg hanyatlík, a mit külkereskedelmi adatainkkal szintén beigazolhatunk, nyilvánvaló, hogy nem lehet annak emelkedését árhanatlással és az azzal járó exportcsökkenéssel és annak ellenkezőjét áremelkedéssel és az import növekedésével megmagyarázni.

Keresnünk kell tehát az áralakulás megváltozásával együtt járó egyéb körülményeket, a melyek előidézhetik a fenti hatást; talán összefüggésben áll az külföldi áruforgalmunk és különösen azzal kapcsolatban lévő fizetési mérlegünk megfelelő módosulásával.

Az árfluctuatio tudvalevőleg jelzi az árúkereslet és kínálat viszonyának kölcsönös megváltozását. Ha tehát a külföldi árak hirtelen esnek és belföldi áraink alkalmazkodnak is azonnal az új árniveauhoz, mégis elképzelhető az, hogy kivitelünk megcsökken a külföldi lanya kereslet következtében, és hogy fizetési mérlegünk kedvezőtlen lesz a külfölddel szemben.

Aranyvalutával bíró országok ilyenkor azzal segítenek a bajon, hogy a fölösleges aranytartalékot bocsátják a külföld rendelkezésére és készpénzben fizetik ki a tartozási egyenleget. Papirvalutával bíró ország rendszeren nem teheti ezt, ha eltekintünk kivételes körülményektől, a melyek például beállottak minálunk az ezüst-paritas idejében — és csak árúczikkben fizetheti ki tartozását a külföldnek. Ez ország kénytelen kiereszokolni magának a kivitelt, a mit elér akkor, ha olcsóbb árakon adhat el, mint külföldi versenytársai. Az utóbbi lehetőség beáll, mihelyt emelkedik az agio. A leszállított külföldi ár daczára ilyenkor ugyanannyit kap az exporteur papirban, mint kapott azelőtt. Ily módon a kivitel összes értéke keveset változik, mert az alacsony ár mellett nagyobb árumennyiséget adunk el külföldön; az utóbbiért pedig kárpótást talál az exporteur az agioemelkedésben.

Ellenben ha külföldön nagyon keresik kiviteli czikkeinket, fizetési mérlegünk kedvező és agionk csökken. Lehetséges, hogy ebből semmi haszna nem lesz a kivitelnak, mert az agiocsökkenés megsemmisitheti az esetleges áremelkedésből keletkező hasznót. E helyett nyeresége lehet a bevitelnak, ha nem kénytelen leszállítani árait az agiocsökkenésnek meg-

felelő mértékben. Az utóbbi esetben az árúmérleg értékében sem fog mutatkozni lényeges változás.

A fenti magyarázat szerint az áralakulással összefüggésben álló kereskedelmi tényezők azok, a melyek veszélyeztetik a monarchia fizetési mérlegének egyensúlyát az árúmérleg útján; azonban a fizetési mérleg mindenkor kiegyenlítésének szüksége előidézi az agiofluctuatiót, a mely visszahat az árúmérlegre és ez által ellensúlyozza az előbbi tényezők hatását. Ezzel magyarázza meg Lexis tanár az agiot a papirvalutáról irt kitünő czikkében a »Handwörterbuch« című munkában.¹⁾ Nem is lehet eltagadni, hogy a viszonyok igen gyakran valóban így fognak alakulni; de ép úgy, mint az előbbi feltevésnél, a hatás itt is inkább időleges agiofluctuációban, mint állandó emelkedés vagy csökkenésben nyilvánul.

Mindenekelőtt itt is van segédeszköz a fizetési mérleg időleges megzavarásának helyreállítására az üres váltók és értékpapirforgalom alakjában. A meddig az rendelkezésünkre áll, a kereskedelmi mérleg kedvező vagy kedvezőtlen volta sem gyakorol hatást fizetési mérlegünkre és az agiora. Különben a fenti feltevés mellett nem szükséges feltételezni annak megzavarását még akkor sem, ha nehezen adjuk el kiviteli czikkeinket külföldön. A külföldi kedvezőtlen gazdasági conjuncturák hatását mi is megérezzük. Valószínűleg ilyenkor nemcsak mi viszünk ki kevesebb árút külföldre, hanem a külföld is kevesebbet hozhat be mihozzánk és ekkor a fizetési mérleg sem veszíti el egyensúlyát. Ha nyerstermelő országról van szó, ez annál inkább valószínű, mert az utóbbi könnyebben nélkülözi az iparczikkeket, mint az élelmi czikkeket a külföld, a melynek népessége nagyobb, mint földjének termő ereje és a mely minden évben kisebb-nagyobb mennyiséget kénytelen ezekből importálni, tekintet nélkül a gazdasági viszonyokra. Továbbá nem képzelhető el, miért kénytelen az exporteur kimerőszakolni árúczikkeinek eladását a külfölddel szemben. A kereskedő akkor exportál, ha az üzlet neki hasznot hajt. Agio-emelkedésnél valóban lehet neki nyeresége, de csak az esetben, ha a belföldi ár szintén arányban csökken a külföldivel. Az export lehetősége tehát nemcsak a külföldi, hanem a belföldi árviszonyoktól is függ. Ha például belföldön kedvező

¹⁾ Handwörterbuch für Staatswissenschaften. Jena. 1893, V. Band. Papiergeld. S. 100 – 104.

zötlen volt a termés és az élelmi czikkek ára hirtelen felszökik hasonló módon, mint azt monarchiánk áralakulásánál gyakran megfigyeltük, ez esetben az agioemelkedés nem bírja ellensúlyozni az élelmi czikkek belföldi áremelkedését és a kivitel sem hozhat hasznot.

De eltekintve e hypothetikus ellenvetésektől, tény az, hogy a fenti magyarázat nem egyezik meg a belföldi áralakulásnál tapasztalt jelenségekkel. Lexis tanár maga azt mondja: »E folyamat nélkülözhetetlen előfeltétele nyilván abban áll, hogy a papírpénz értéke ne változzék a belföldi árúczikkal szemben vagy legalább távolról sem oly mértékben, a mint az aranyváltó vagy pedig az arany maga növekszik értékben.« Tény azonban, hogy ez előfeltétel minálunk rendesen nem létezik, mert papírpénzünk értéke, mint láttuk, a 45 árúczikk belföldi árátlagánál megváltozik és pedig éppen oly mértékben, mint az megfelel a külföldi váltóárfolyamoknak. Ilyen áregyenlet mellett pedig se a kivitel, se a bevitel nem tehet szert a rendesnél nagyobb nyereségre, akárhogyan változik is a váltóárfolyam. Kivételesen nyeresége lehet ugyan egyik vagy másik kereskedőnek, a ki jól tudja felhasználni a conjuncturákat, de ez nem lehet általános jelenség, a mely befolyásolhatná a monarchia külkereskedelmét. Ilyen viszonyok mellett az az agioemelkedés sem keletkezik azon szükségből, hogy készpénz hiányában nagyobb mennyiségű kivitellel állítsuk helyre a monarchia fizetési mérlegének egyensúlyát.

Egyáltalában az előbbi két feltevés tárgyalása után ama meggyőződésre kell jutnunk, hogy a monarchia kereskedelmi mérlege nem lehet nagy hatással a monarchia fizetési mérlegére és a váltóárfolyamokra, mert az árkiegyenlítődés elve legtöbb esetben kizárja annak lehetőségét. Tudvalevőleg a kereskedelmi áruforgalomból folyó elszámolás csak egy részét képezi a fizetési mérleg teljes összegének. Mivel a váltóárfolyam-ingadozás valóban a fizetési mérleg megváltozásának a jele, a többi körülményekben kell keresnünk a tényezőket, a melyek megzavarhatják az előbbit és pedig összefüggésben a külföldi áralakulás esélyeivel, a mint azt eddig megállapítottuk.

Tudvalevőleg az árváltozás maga is csak jelenség; ebben nyilvánul hatása a gazdasági viszonyok conjuncturáinak, a melyek periodikus módon ismétlődnek. Itt el kell tekintenünk

azon nagy árváltozásoktól, a melyek előállhatnak egyes termelési ágakban új technikai vívmányok vagy a beszerzési piacz nagyfokú kiterjedése folytán. Ettől eltekintve az évi productio terjedelme függ a tőke nagyságától, a mely évente rendelkezésünkre áll. E tőke azonban nem állandó és többé-kevésbé új alakban jelenik meg a piacon egyik évről a másikra. A vállalkozó határozza meg a termelés minő ágában használja fel a tőkét. Azt számítás alapján eszközli, tekintettel a jövő kereskedelmi viszonyokra. Ha számítása jó, az eredmény is kedvező és a forgó tőke haszonnal kerül ki a termelési és kereskedelmi folyamatból és meghozza kamatját és törlesztési quotáját az álló tőkének. Ha számítása rossz, a forgó tőke nem hajt hasznót és az álló tőke részben vagy egészben elveszti értékét. A mezőgazdasági termelő szintén ilyen számítással dolgozik; de klimatikus és más természeti tényezők minden perczen halomra dönthetik számítását. Továbbá fontos körülmény a termelés esélyeire nézve a hitelviszonyok megváltozása. A tőke tulajdonosa és a vállalkozó nem mindig egy és ugyanazon személy. Ha a tőke egy része talán meg is illeti az utóbbit, azért mégis folyton idegen tőkére szorul, hogy vállalatát kellő méretekben folytathassa. Ha azt tőle megvonják, a vállalat is összedől. A vállalkozó viszont határozott összeget fizet az idegen tőke használatáért akár kedvező a tőkebefektetés, akár nem. Gyakran előfordul azon eset, hogy olyan vállalkozónak hitelez a tőkepenzes — akár bankok közvetítése, akár részvények megvétele útján — a kik téves irányban vagy kellő számítás nélkül üzük a termelést. Ha azt idővel kénytelen beszüntetni, elvesz a befektetett tőke vagy annak egy része. Ha ilyen esetek gyakoriak, az kétségtelenül kedvezőtlenül hat vissza a hitelviszonyokra, a minek folytán a tőkepenzes megvonja hitelét még attól a vállalkozótól is, a ki biztos nyereségre dolgozik vagy ilyenre legalább kilátása van. Ezzel a vállalkozás kezdeményezése és kiterjesztése, sőt gyakran annak fentartása is megnehezítettetik, a mi újabb tőkeveszteséget vonhat maga után. De talán fölösleges is ez ismeretes dolgokkal tovább foglalkoznunk. Röviden azt mondhatjuk: ha bármilyen oknál fogva, akár kedvezőtlen mezőgazdasági viszonyok, akár túlságos vagy téves irányú tőkebefektetés, akár kétes természetű hitelezés következtében a forgó tőke megfogy avagy kevésbé gyarapszik,

mint azt előre vártuk és annak következtében az álló tőke is vesztit értékben, úgy kedvezőtlen gazdasági viszonyokkal állunk szemben. A termelő annak daczára törekszik eladni, hogy újra foglalkoztassa vállalatát; a kínálat nagyobb lévén, mint a kereslet, az árak esnek. E kedvezőtlen eladások mellett az álló tőke sem hoz olyan hasznót, mint az előbbi években; ebből kevesebb jut a tőkepénzesnek, a ki kénytelen szűkebb határt szabni fogyasztásának. Ez által oly czikkekre is kiterjed az árhanyatlás, a melyek termelése nem volt nagyobb a rendesnél. *Egyszóval a tőkehiány általánosságban minden téren mutatkozik.* A hitelező kénytelen követeléseit behajtani; az adós nehezen fizet, mert árúit nem tudja értékesíteni. E surlódás megzavarja a hitelviszonyokat. Oly pénzügyi műveletek, melyek eddigelé hitel és átírás útján könnyen voltak eszközölhetők, most megnehezítettnek. Mindenki készpénzben óhajtja behajtani követeléseit, hogy fizetéseinek eleget tehesen. Ilyenkor aránylag nagyobb készpénzforgalomra van szükség; tehát nemcsak a tőke, hanem a nemes fém is megdrágul, a mely közvetíti az előbbinek forgalmát; mindez a kamatláb emelkedésében nyilvánul.

E bajok annál súlyosabbak, minél több kedvező gazdasági év előzte meg azokat. Ha a forgó tőke kedvező termések, jövedelmező vállalatok mellett gyorsan felszaporodik, a nyers anyagok árai emelkednek első sorban, mert mindenki törekszik a kínálgató nagy haszonnal azokat feldolgozni. Nagy haszonnal a fogyasztás is nagyobb; e körülmény az élelmi czikkek árait is felhajtja, a hitelezés köre kiterjed és a nagy forgalom daczára aránylag kevesebb készpénzre van szükségünk, mint kedvezőtlen hitelviszonyok mellett. A vállalkozási kedv egyre merészebb lesz mindaddig, a mig annak túlhajtása vagy kedvezőtlen termések következtében be nem áll az imént jelzett visszaesés és árhanyatlás. Szem előtt tartva tehát azt, hogy emelkedő árak rendesen tőkebőséggel és kedvező hitelviszonyokkal és hanyatló árak annak ellenkezőjével vannak egybekötve, nézzük miként hat ez vissza a nemzetközi kereskedelemre.

Ha ily viszonyok külföldön — például Londonban — mutatkoznak, ott törekedni fognak az idegen országoknak nyújtott hitelt korlátozni és a követelések egy részét behajtani. Az angol tőke azért vándorolt ki, hogy a magasabb

kamatláb mellett több jövedelmet hozzon. Ha az utóbbi Londonban is emelkedik, a jövedelmezési különbség is elenyészik. A tőke visszafizetése rendes körülmények mellett árucikkben szokott megtörténni. De a kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett Anglia esetleg nem hajlandó a külföldi importtöbblet átvételére, mivel ott amúgy is nagy a kínálat. Feltéve azt, hogy Angliának például Németországon van ilyen behajtani való követelése, ennek következménye az lesz, hogy a német adósok törekedni fognak londoni váltókat beszerezni, a minek folytán annak ára megdrágul. Ha az utóbbi eléri az ismert »gold-point«-ot, az adósnak czélszerűbb lesz aranyat szállítani Angliába a szállítás költségei daczára. Ha ez export nagyobb arányokat ölt, Németországban is megdrágul az arany, a mi visszahatást gyakorol az ottani piacra. Első sorban az árucikkek ára csökken és alkalmazkodik a megfelelő angol paritashoz, ha ez speculatio útján teljesen meg nem történt. Másodsorban a hitelintézetek, a melyek tudvalevőleg közvetítik a tőke vándorlását a tőketulajdonos és vállalkozó között, szintén megérzik a visszahatást. A tőke rendesen arany alakjában vagy legalább aranyért bármikor felcserélhető alakban jut az intézet birtokába a passiv üzlet minden neménél és ugyanilyen alakban hagyja el azt az activ üzletnél. De az intézet mindig megtartja az arany egy részét saját fizetőképessége megóvása végett. Ily módon a hitelintézetek az aranytartalék medenczéi, a melyek biztosítják azt, hogy a tőke bármikor folyósítható és arany alakjában visszajuthat a tulajdonos birtokába. Export esetében tehát az arany egy része a hitelintézetek tartalékából fog kikerülni, a hol az könnyen hozzáférhető. Ezzel egyszersmind az intézet rendelkezési tőkéje is kisebb lesz, a melynek folytán kénytelen megnehezíteni a hitelezést és felemelni a kamatlábat. A hitelmegszorítás következtében tőkehiány válik érezhetővé a termelés terén, a mi hasonló zavarokat fog előidézni, mint azt fentebb leírtuk.

Ily módon az aranyexport az, a mely közvetve kényszeríti a német piacot arra, hogy alkalmazkodjék az angol viszonyokhoz nemcsak átalakulás tekintetében, hanem egyszersmind hitelezés és kamatláb tekintetében, mert lehetővé teszi azt, hogy Anglia bármikor visszavonja tőkéjét Németországból. Az utóbbi természetesen hasonló módon fog könnyíteni

szorult helyzetén, mint tette azt Anglia vele szemben és szintén be fogja vonni külföldi követeléseit. Ez által a kedvezőtlen gazdasági conjuncturák hulláma elterjed egyik országról a másikra és többé-kevésbé az egész világpiaczon érezhető lesz annak hatása.

Előfordul ugyan az is, hogy egyik-másik ország kedvező viszonyaival nem érzi meg a krízis teljes súlyát és talán hitelez is tőkét más szorult helyzetben levő piacoknak; de az aranyexport az utóbbi esetben is előállhat és a kamatláb is felfelé fog törekedni, ha másképp nem, a kölcsönzés ténye következtében.

Papirvalutával bíró országban más úton és módon érvényesül a világpiac tényezőinek hatása; de azért a végeredmény ugyanaz lesz, mint más országokban. Láttuk már a külföldi árváltozás elméleti feltételezésénél, hogy a belföldi ár itt is kénytelen követni a külföldi példát; ha az másképp be nem következik, előidézi azt a váltóárfolyamok emelkedése vagy csökkenése. Hasonlólag a tőke nemzetközi forgalma nemcsak az aranyexportra és annak értékére van hatással, hanem befolyásolja a váltóárfolyamokban a papirpénz értékét.

Ha monarchiánknak felmondják a külföldi hitelt, annak értékét végelemzésben vagy kivitelünk szaporításával vagy bevitelünk korlátozásával fizethetjük vissza. De a folyamat, a mely által elérjük a czélt, nem oly egyszerű, a mint az első pillanatra látszik. Segítségünkre lehet ennél két körülmény. Ha saját piacunk is rendelkezik felesleges aranymennységgel, azt fogja esetleg a külföldi követelés kielégítésére fordítani. De más úton is gondoskodhatunk a fizetésről. Rendesen a nagy bankok készletben tartanak bizonyos tartalékot aranyváltókban, a melyben pénzeket rövid lejáráttal és könnyen kamatoztatják. Ha tehát azok ára emelkedik, valószínűleg a pénzpiac rendelkezésére bocsátják azok egy részét a kellő haszon mellett és akkor a váratlan fizetési kötelezettség a felgyűjtött tartalékból nyerhet kielégítést. Ha azonban ez is megfogy, akkor az agioemelkedés többé vissza nem tartható. Az utóbbi esetben következő módon történik a külföldi követelés visszafizetése.

Tegyük fel például, hogy a monarchia tartozik Angliának az áruforgalom, az ott elhelyezett értékpapírok kamatja és más fizetési kötelezettségek alapján egy millió font ster-

linggel; ellenben Anglia hasonló címek alatt — hozzáadva az ott lejárt értékek szelvényeinek összegét — 12 millió forinttal áll fizetési vagy szolgáltatási kötelezettségben a monarchiával szemben. Ha az elszámolásnál 10 font sterling 120 forintban számíttatik át, mindkét oldalról kielégítettik a követelés és mindkét ország hitelezője saját hazájában és saját pénzében értékesítheti az előbbi. Ha azonban Anglia felmondja a minálunk elhelyezett tőkéjének egy részét — akár közvetlen felmondás útján, akár oly módon, hogy eladja értékpapirjainkat Bécsben — ekkor a rendes fizetési kötelezettségen felül egyenleg marad fenn a monarchia terhére. Ha e követelés összege például 600.000 frt és a monarchia más úton ezt kifizetni nem képes, akkor az előbbi egy millió font angol tartozással szemben monarchiánk 12,600.000 forintot kénytelen fizetni. Ez többé ki nem egyenlíthető az előbbi árfolyam mellett. A londoni aranyváltó megdrágul és pedig mindaddig, míg egy millió font megfelel 12,600.000 frtnak; e szerint a kölcsönös követelés csak akkor lesz kielégítve, ha agionk öt százalékkal emelkedik. Ily módon aranypénz hiányában az agioemelkedés állítja helyre a fizetési mérleg egyensúlyát.

A példa természetesen schematikus, a mely valóságban bonyolódik az által, hogy egyik ország áttolhatja fizetését a másikra, továbbá az által, hogy még rendes körülmények mellett sem felel meg egyik ország fizetési kötelezettsége a másikénak, hanem csak az összes tartozása a külfölddel szemben — hosszabb idei átlagban — felelhet meg az összes külföldi követelésnek. De akárhogy történik a leszámolás, mindenestre nyilvánvaló az, hogy *agioemelkedés után monarchiánk nagyobb külföldi tartozást egyenlíthet ki, mint annak előtte, mert tartozásának értéke csökkent.* Látszólag ugyan a veszteség, a melyet a papírértékre szóló váltók tulajdonosai szenvednek, az agioemelkedés által kiegyenlítődik ama nyereség által, a melyet a belföldi exporteur, azaz az aranyváltó birtokosa húzhat. De ha magánosokra nézve tényleg mutatkozik is pénzbeli haszon, az közgazdaságilag véve nem valódi értékszaporodás.

Láttuk az előbbi fejezetben azt, hogy a belföldi áralakulás alkalmazkodik a papírpénz új relatiójához. Ha tehát a belföldi exporteur realizálva előbbi nyereségét az egész összeggel, ismét belföldi árúkat vásárol, hogy azokat külföldre

szállítsa, azt fogja tapasztalni, hogy a relativ áremelkedés mellett nem vehet több árut a nagyobb pénzösszeggel, mint azelőtt. Nyeresége tehát nem tőkeszaporodás, hanem csak névleges pénztöbblet, a mely a papirpénz elértéktelenülése következtében állott elő.

Másrészt a külföldi importeur, a ki Bécsre szóló váltókkal bir vagy jogosított ilyeneket Bécsre húzni, az agioemelkedés mellett veszít minden egyes váltónál öt százalékot a fenti példa szerint. Reá nézve a veszteség egyszersmind tőkeveszteség is, mert feltéve, hogy a külföldi viszonyok nem változtak, ő 10 font helyett csak $9\frac{1}{2}$ fontot kap a 120 frtra szóló bécsi váltóért és ha ezért külföldön árukat vásárol, kevesebbet vehet, mint azelőtt.

A mennyiben tehát kizárólag a külföld volna Bécsre szóló váltók birtokában, csakis az utóbbi terhére esnék a veszteség és ily módon a külföld ugyszólván önnönmagát fizetné ki, de tényleg máskép alakulnak a viszonyok. A külföld ismervén pénzrendszerünk ingatag voltát, nem fog papírértékben eladni, hanem saját fémvalutájában köti meg az alkut.

Az árucikkek további értékesítésével a belföldi kereskedő foglalkozik; az esetleges veszteség tehát azt fogja érni. A mennyiben külföldiek mégis kötnek ily alkut, ez ellen biztosíthatják magukat az által, hogy azonnal értékesítik e váltókat belföldi hitelintézeteknél, a midőn az utóbbiak szenvednek kárt. Sőt még tovább is terjedhet a veszteség átruházásának a köre. Ha az importeur — legyen az akár külföldi, akár belföldi egyén — kellő tudatával van a rizikónak, a mely őt érheti, betudhatja annak biztosítási díját az árucikkek eladási árába; hasonlólag a pénzintézetek is leszámíthatják annak esetleges bekövetkeztét. Ekkor sem az importeur, sem a pénzintézet nem veszít, hanem az illető belföldi fogyasztó, a ki kénytelen drágábban megfizetni a külföldi árut, mint az szükséges volna rendezett piaczviszonyok mellett. E felülfizetés valódi tőkeveszteség, mert kénytelenek vagyunk a magasabb ár mellett vagy kevesebb külföldi árut behozni, vagy pedig annak ellenértékét nagyobb összegben számítani és cserébe több belföldi árut odaadni, mint agioemelkedés nélkül.

Azon exporttöbblet, a melyet a külföldnek cserébe adunk, vagy pedig azon importcsökkenés, a mely a beviteli árúban mutat-

kozik, képezi tulajdonkép a tőkevisszafizetést a külföldi hitelező javára; a ki tőlünk megvonja hitelét. Ha ez be nem következik és az agio nem veszélyeszteti váltóink értékét, annyival több tőke marad a monarchiában.

Általában véve e következtetés megegyezik ama megfigyelésünkkel, hogy agioemelkedéssel egyidejűleg belföldi áraink aránylag magasabbak a külföldieknél; de abból az is következik, hogy az agio által előidézett árkülönbözetnek aránylag jobban kell mutatkoznia a beviteli, mint a kiviteli cikkek árában, mert az említett »biztosítási díj« még az agio százalékan felül emeli az előbbiek árát. Ezt valóban megfigyelhetjük a VIII. számú táblán, a melyen beviteli cikkek árvonala különösen magas akkor, midőn agionk emelkedik. Némileg megzavarja ugyan e jelenséget ama körülmény, hogy a jelzett specialis ártényezők következtében 1880 óta állandó a különbözet kiviteli cikkeink százalékabán a külfölddel szemben; de azért ugyane jelenség mégis felismerhető, a mennyiben agioemelkedés mellett a beviteli cikkek árvonala mindenkor jobban megközelíti az előbbiek árvonalát, mint oly években, midőn az agio csökken.

Elképzelhető azonban az is, hogy az említett tőkefelmondás oly hirtelen és nagyfokú agiofluctuatiót idéz elő, hogy annak hatása nem érvényesülhet azonnal a belföldi áralakulásban, mivel a pénzpiacz helyzete gyorsabban megváltozhat, mint azt követni képes az árúkereskedelem. Ilyenkor valóban haszonra tehet szert az exporteur, ha az előbbi áron megveszi a belföldi terményt és eladja azt az agio által nyújtott praemium mellett. Feltéve, hogy a külföldi piacz helyzete kedvezőtlen, az exporteur olcsóbb árak mellett leverheti külföldi versenytársait és mégis hasznót is húzhat, mint azt már fentebb láttuk.

Ha az export nagy arányokat ölt, elegendő külföldi váltó lesz a pénzpiacz rendelkezésére és egyelőre az agio sem fokozódik még akkor sem, ha ismét tőkét mondanak fel minálunk.

Ily módon az agio visszahat az exportra és az utóbbi helyre állítja a fizetési mérleg egyensúlyát. De az ilyen rendkívüli export campagne felhajtja a belföldi cikkek árát minálunk; azok tehát gyorsan fognak alkalmazkodni az új relációhoz. Annak lehetősége tehát időhöz kötött és utólag foko-

zott agioemelkedésre vezethet, ha a gyorsított export mellett megfogy az e célra rendelkezésre lévő árúfelesleg; egyáltalában pedig csak akkor állhat elő, ha ellentétben a külfölddel, minálunk kivételesen kedvezők a gazdasági viszonyok. Közgazdasági szempontból az ilyen gyorsított export mi reánk nézve szintén tőkeveszteséggel jár, a mennyiben terményünk külföldön olcsóbb áron adatik el, a mint az megfelel az akkori áregyenlegnek. A veszteséget a belföldi termelő viseli, a ki korán adott el tekintet nélkül a külföldi váltóárfolyamra. Ha bevárja az utóbbi hatását, a melyet az gyakorol az árakra, magasabb árt érhetett volna el. Vesztesége egy része az exporteur javára esik, a mennyiben pedig az utóbbi árengedményt tett külföldön, másik része a külföld javára jön számításba. Ebből azt látjuk, hogy a gyorsított export megkönnyíti ugyan egy időre a felmondott tőke visszafizetését, de ez is gyakran újabb tőkeveszteséggel jár. E szerint nemcsak drágábban fizetjük meg a külföldi importcikkeket, hanem egyszersmind gyakran kisebb értékben adják el terményeinket külföldön, a mint az megtörtént volna állandó váltóárfolyamok mellett.

Az agio és a tőkevisszafizetés jelzett hatásai annál is inkább bekövetkeznek, mivel ama segédeszközök, a melyek máskor piacunk rendelkezésére voltak és esetleg helyreállították a fizetési mérleg egyensúlyát — a mint azt az előbbi két feltevésnél láttuk — ily viszonyok mellett fel nem tételezhetők. A külföld nem lesz hajlandó üres váltók alakjában előlegezni amaz összeget, a mely kielégitheti fizetési egyenlegünket; egyrészt azért nem, mert azon van, hogy előbbi követeléseit bevonja és tartózkodni fog újabb hitelezéstől; másrészt azért, mert a külföldi kamatláb emelkedik és az ilyen művelet nem hoz annyi hasznót, mint azelőtt. Másodszorban a külföld alig lesz hajlandó tőlünk értékpapirokat vásárolni, a mi különben is a hitelezés egy másik neve. Azok árfolyama csökken először azért, mert a kamatláb emelkedik, másodszor azért, mert sokan eladnak, hogy készpénzhez jussanak, harmadszor azért, mert a magánvállalatok üzleti kilátásai kedvezőtlenek. Mindez nem hat biztatólag a külföldi tőkepenzes vásárlási kedvére. Ellenkezőleg gyakran előfordul az, hogy értékpapirjaink árfolyama kedvezőbb minálunk, mint külföldön; ilyenkor mi inkább hajlandók leszünk azokat visszaváltani, bizván azok soliditásában és azon reményben, hogy a kedvező

zötlen idők elmultával haszonnal értékesíthetjük azokat. De feltéve, hogy a tőkehiány minálunk is csakhamar érezhetővé válik és ezt meg nem tehetjük, egyik-másik intézet érdekében lesz visszaváltani papírjait, például zálogleveleit, nehogy a külföldi tőkepenzes nagyobb árcsökkenéssel teljesen elveszítse azok iránt bizalmát. E körülmény pedig csak súlyosbitja a bajt és fokozza az agioemelkedést. Kedvezőtlen pénz- és hitelviszonyok mellett tehát nemcsak nem áll rendelkezésünkre oly segédeszköz, a melylyel az agio emelkedését megakadályozhatjuk, hanem ellenkezőleg oly kényszerhelyzetbe juthatunk, hogy értékpapírjaink visszaváltása által még fokozzuk az előbbi.

A tőkevisszafizetés közvetlen módja tehát különböző, a szerint, a mint az illető ország valutája arany, vagy pedig papírpénz, de a hatás, melyet az gyakorol az illető ország piaczára, ugyanaz bármelyik esetben.

Mindkét helyt megdrágul a tőke használati ára, a mi kamatláb-emelkedésben nyilvánul; mindkét helyt tőkehiány válik érezhetővé, a mi kapcsolatban a kedvezőtlen eladással, megzavarja a termelés rendes menetét; mindkét helyt a tőke végelemzésben árúczikkek alakjában fizettetik vissza, mert az aranyexport is csak korlátolt határok között mozoghat. Ily módon a papírvalutával bíró ország megérzi nemcsak a külföldi áralakulás megváltozását, hanem egyszersmind a nemzetközi pénz- és hitelviszonyok kedvezőtlen fordulatát, a mi a nemzetközi piacon az aranyváltók megdrágulásában, a belső piacon relativ áremelkedésben nyilvánul. Az agio oka tehát a világpiacz kedvezőtlen gazdasági viszonyaiban keresendő, a melyek reflex úton valutánk értékingadozásában tükröződnek vissza. Mivel e viszonyok évekig eltarthatnak és az idegen tőke sok esetben egyszerre nem vonható vissza nagyobb veszteség nélkül, hanem csak folytatólag, a mint az lassan kikerül a termelési folyamatból, a agionövekedés is folytatólagos és tart mindaddig, mig a világpiacz viszonyai meg nem változnak és elő nem idézik az ellenkező áramlatot a váltóárfolyamokban.¹⁾

¹⁾ Midőn e sorokat sajtó alá bocsátom, olvasom Dr. Ph. Kalkmann »Die Entwertung der oesterreichischen Valuta im Jahre 1893 und ihre Ursachen (Freiburg 1899.)« című dolgozatát. Szerző összehasonlítja e munkában a váltóárfolyamok és magánkamatláb ingadozását a bécsi és külföldi piaczo-

Lehet azonban az agionak még egy másik oka, a mely közvetlen összefüggésben áll ugyane viszonyokkal. Fentebb említettem, hogy aranyvaluta mellett nemcsak megdrágul a tőke és annak kamatlába, hanem egyszersmind az arany is, a mely annak forgalmát közvetíti. A kedvezőtlen conjuncturák mellett a hitelviszonyok is rosszak és oly segédeszközök, a melyek a tőkeforgalomban máskor pénzt helyettesítettek, kevésbé állanak a piacz rendelkezésére. Az által, hogy mindenki lehetőleg készpénzben óhajtja bevonni követelését, aránylag nagy arany mennyiségre van szükség, a mely bankjegyek által kellőleg nem pótolható, mert a kibocsátó intézetek fémtartaléka ugyanakkor megfogy. A meddig e jelenség csak egyik-másik piaczon mutatkozik, a nemzetközi forgalom segít a bajon oly módon, hogy elviszi az aranyat onnét, a hol az kevésbé keresett. De ha a gazdasági krízis hirtelen lép fel, nagy arányokat ölt és a világ összes piaczain megérezhető, akkor valóban elképzelhető az, hogy az arany értéke is hirtelen emelkedik. E jelenség ugyan csak időleges, a mennyiben a krízis tisztítja a piacz helyzetét és rövid idő múlva a hitelviszonyok is a rendes mederbe terelődnek. Azért ugyanez megkülönböztetendő az úgynevezett »arany-appreciatio« kérdésétől, a mely állandó jellegű és más körülményekkel áll összefüggésben. De ettől eltekintve az arany *időlegesen* is fluctuálhat értékben bizonyos határok között. A hatás árcsökkenésben fog nyilvánulni és pedig az összes piaczokon, a hol arany a standard. Indokolhatjuk tehát a külföldi árcsökkenést nemcsak a termelési és kereskedelmi viszonyok megváltozásával, hanem egyszersmind a pénzviszonyokban beállott változással. A két befolyás hatását nehezen lehet

kon az 1892 és 1895 közötti években, továbbá a külföldi piaczon forgalomban lévő értékpapírok árfolyamait Bécsben, Berlinben és Párisban 1893-ban; e megfigyelésekből azon következtetésre jut, hogy az 1893-ik évi hirtelen agioemelkedés nemzetközi tényezők és különösen a tőke nemzetközi forgalmával magyarázandó. Ez újlag megerősíti fenti következtetésünket, a melyet ettől függetlenül a nemzetközi áralakulásból levontunk. A mig azonban szerző ezt csak a fenti egy évre vonatkozólag állapítja meg és nézete szerint azért vált lehetővé, mert 1892-iki valutatörvényeinkkel megkönnyítettük ugyan az aranybevitelt, de megnehezítettük annak kivitelét, addig én azt a fentiekben mint általános jelenséget törekedtem feltüntetni, a mely az elmúlt 30 esztendőben állandóan hatott valutánk értékére és befolyásolni fogja azt mindaddig, a mig az utóbbi megtartja a korlátolt forgalmú papírpénz jellegét.

külön-külön megállapítani, mivel mindkettő hasonló módon és együttesen mutatkozik. De feltéve az aranyérték megváltozásának lehetőségét, kétségtelenül ez befolyásolni fogja papirvalutánk árfolyamát.

A mennyiben a mi piacunk is rendelkezik aranytartalékkal, azt hajlandó lesz nagyobb kereslet mellett, jó árban átengedni a külföldnek. Az arany értékemelkedésével együtt azon váltók ára is emelkedik, a melyek aranyfizetésre szólnak és ugyanaz arányban csökken a papirpénzre szóló váltók ára. Mint többször tapasztaltuk, ez vissza fog hatni belföldi áralakulásunkra, a mely ellentétben a külföldivel, magasabb szintvonalon marad, mint az megfelel az előbbi relationak. Ily módon az agio jelzi az arany értékemelkedését és az áralakulás útján közvetve befolyásolja valutánk belföldi értékét.

Ez ellen ugyan azt hozhatjuk fel, hogy ugyanazon körülmények, a melyek megdrágítják külföldön a forgalom eszközét, minálunk szintén hatással lesznek a papirpénz értékére. Ha tehát a hitelmegszorítás következtében megdrágul külföldön a készpénz, az nálunk is bekövetkezik, mihelyt az előbbi hatása mi hozzánk is elterjed; az utóbbi pedig ellensúlyozhatja az agio emelkedését. Nem lehet eltagadni, hogy ez eset szintén előállhat. Vajjon valóban bekövetkezik-e vagy sem, az egyéb körülményektől is függ, a melyek összefüggésben vannak a papirvaluta jellegével és a jegykibocsátás rendszerével. Első sorban nem szabad megfeledkeznünk arról a körülményről, hogy a papirpénz fictivérték lévén, nem képezi hasonló mértékben a tőkeforgalom és hitel alapját, mint a nemzetközi értékkel bíró nemesfém. Másodsorban a papirpénz gyorsabb forgalmi eszköz lévén mint az arany, szükség esetében aránylag nagyobb forgalmat bonyolíthat le, mint amaz. Harmadszor, mint már említém, papirvalutával bíró országban kevésbé fejlettek a forgalom segédeszközei. Ha az utóbbi időlegesen megzavartatik a kedvezőtlen hitelviszonyok következtében, e körülmény kevésbé fogja módosítani a forgalom és tőkeátruházás rendes menetét ott, a hol hitelrendszer kevésbé fejlett. Mindezt tekintetbe véve nem valószínű tehát az, hogy a papirpénz belföldi értékemelkedése lépést tartson az arany külföldi értékemelkedésével és ily módon ellensúlyozza az utóbbinak hatását a váltó árfolyamokban. Ellenkezőleg gyakran megtörténik az, hogy akarva

vagy nem akarva még fokozzuk valutánk agioját belföldi inflatio által.

Mint láttuk a külföldi kedvezőtlen gazdasági viszonyok hatása mi hozzánk is elterjed és itt a tőkehiány hasonló módon érezhető, mint külföldön; ezt pedig a nagy bankok és különösen az osztrák-magyar bank szintén megérzik. Az utóbbi helyzete annyiban különbözött eddig az európai jegy-kibocsátó bankok helyzetétől, hogy ezek kénytelenek megvédeni aranykészletüket, amaz pedig a kényszerforgalom mellett csak akkor és annyi nemesfémeket enged át készletéből, a mennyi tekintettel a jegyforgalom törvényes határaitra haszonnal értékesíthető. Ha az előbbiek felemelik a kamatlábat, az szükséges óvintézkedés a bankra nézve; az osztrák-magyar bank látszólag nem szorul ily védekezésre legfeljebb csak akkor, ha a jegyforgalom szaporodásával köteles megfizetni az öt százalékos adót. A pénzpiacz érdekében áll a kamatláb-emelést minél későbbre halasztani. Ha a közvélemény hatása alatt a bank nem követi a külföldi példát, annak következménye az lesz, hogy mindenki lehetőleg igénybe veszi annak hitelét és ily módon a bank kénytelen nagyobb mennyiségű bankjegyet hozni forgalomba. Az újabb jegy-kibocsátás megszorítja ugyan a forgalmi eszközök mennyiségét, de nem a rendelkezésre álló gazdasági tőkét. A kibocsátott többlet tehát csak akkor bírhat értékkel, ha csökkenti az előbb forgalomban lévő papírpénz értékét. Ily módon a túlságos jegy-kibocsátás a régi jegyek értékének rovására történik és időlegesen belföldi inflatiót idézhet elő. Az utóbbi természetesen visszahatást gyakorol a belföldi árakra és a külföldi váltóárfolyamokra és ekkép a külföldi viszonyok következtében beállott agio még fokozódik valutánk belföldi elértéktelenülése következtében.

Az utóbbi eset valóban minálunk is előfordult. Kimutattam azt például említett cikkemben ¹⁾ az 1893-ik évre vonatkozólag, a midőn a külföldi birodalmi bankok jegyforgalma vagy csökken vagy keveset növekszik az év első feléhez viszonyítva. Ellenben az osztrák-magyar és spanyol bank jegyforgalma ugyanakkor egyre növekszik és a forgalom

¹⁾ Külkereskedelem és váltó-árfolyam. Közgazdasági Szemle. XVIII. évfolyam 777-ik oldal.

maximumja körülbelül ugyanakkor mutatkozik, midőn az agio eléri a maximumot. Hogy ez évi agioemelkedés mennyiben indokolható az utóbbival, mennyiben pedig az említett külföldi tényezőkkel, azt nehéz volna megállapítani. De különben is a kérdés nem lényeges, valamint az sem, vajjon előfordult az hasonlólag más években is, mert e körülmény ugyan fokozza vagy esetleg mérsékli az előbbi tényezők hatását, de nem változtatja meg azok irányát. Az inflatioval járó körülmények ismereteseik lévén, ennek tárgyalását nem is tűztem ki czélul és annak lehetőségét ez alkalommal csak mellékesen érintem, mint olyant, a mely kapcsolatban a jelzett tényezőkkel még korlátolt forgalmi papírpénzrendszer mellett is befolyással lehet az agiofluctuációra. Az említett cikkemben főleg az arany időleges értékelkedésével és az azzal járó esetleges inflációval indokoltam az agio jelenségét, mivel akkorában csak a külföldi index-numberrel hasonlíthattam össze annak százalékát. Utóbb összeállítva és megfigyelve a belföldi áralakulást, meggyőződtem arról, hogy az utóbbi körülményen kívül még egyéb külföldi tényezők is gyakorolnak befolyást, a mint azt a fentiekben jeleztem.

Összefoglalva a mondottakat, azt látjuk tehát, hogy az agioemelkedés oka első sorban a változó gazdasági conjunkturákban keresendő, a melyek külföldön egyrészt árcsökkenésben, másrészt tökehiányban és a pénz értékelkedésben nyilvánulnak. E viszonyok mi nálunk szintén a megfelelő árcsökkenésben mutatkoznak; azzal egyidejűleg azonban a nemzetközi tökeforgalomban beállott hitelkorlátozás kedvezőtlenül befolyásolja fizetési mérlegünket; annak egyensúlya ugyan megint helyreáll egyrészt a belföldi áralakulás megfelelő módosulása, másrészt a kereskedelmi árúmérleg esetleges megváltozása által, de mindez csak akkor lehetséges, ha a külföldi váltók árfolyama egyidejűleg emelkedik, azaz valutánk értékben csökken úgy a külfölddel szemben, mint a belföldi forgalomban.

Ha a világ gazdaság viszonyai kedvezők és külföldön áremelkedéssel egyidejűleg tőke és pénzbőség mutatkozik és a hitelviszonyok is kedvezők, természetesen ez ellenkező irányban fogja befolyásolni váltóink árfolyamát. A külföld nemcsak drágán megfizeti exportunkat, hanem megveszi értékpapírjainkat, könnyen és olcsón hitelez üres váltók vagy más

kölcsönzés alakjában és hajlandó befektetni tőkéjét új vállalatunkba. Mindez kedvezőleg hat fizetési mérlegünkre és azzal valutánk árfolyama is megjavul. Ilyenkor a külföldi tőke kétféle módon jöhet be hozzánk, a mint azt a tőke-visszafizetésnél láttuk. Vagy nagyobb mennyiségű külföldi árut veszünk meg, ha azt magunk nem vagyunk képesek hasonló árban és módon előállítani, vagy pedig változatlan import mellett kisebb mennyiségű árut viszünk ki külföldre, mint a mennyit máskor kivittünk és a fölösleget saját termelésünk szaporítására használjuk fel. Az árumérleg mindenképpen importtöbbletet fog felmutatni, a mi csökkenti a külföldi és emeli a belföldi váltók árát. Az utóbbi jelenség a belföldi áralakulásban is nyilvánul, a mennyiben az általános áremelkedés daczára kisebb lesz az áremelkedés mi nálunk, mint külföldön. Hogyha pedig ugyanakkor a tőkemozgalom és az azzal járó váltóárfolyam látszólag kedvez az import-cikkek és kevésbé kedvez az exportcikkek árának, előállhat az is, hogy az importárú árkülönbözete a külfölddel szemben kisebb lesz, mint kiviteli cikkeink hasonló árkülönbözete. E jelenséget valóban megfigyelhetjük az illető táblán, a mely ez árkülönbözetet feltünteti. E körülmény azt jelenti, hogy mi aránylag olcsóbb árban kapjuk meg a külföldi árut, mint azt agiocsökkenés nélkül megkaphattuk volna, azaz munkaértékben véve mi kevesebb munka árán kapjuk meg a külföldi árucikket, mint a mennyibe az a külföldnek magának kerül. A külföldi piacz kedvező viszonyai visszahatnak tehát nemcsak agiónkra, hanem az áralakulás útján egyszersmind termelési és kereskedelmi viszonyainkra és azokra hasonlólag kedvező hatást gyakorolnak.

Ilyenkor jegyforgalmunk is meghaladhatja bizonyos fokig a rendes arányokat, a nélkül, hogy belföldi inflatio hatása mutatkoznék, mert kereskedelmi forgalmunk és a tőke növekedésével valóban több papírpénzre van szükségünk. Ezzel könnyen megmagyarázhatjuk a fentebb említett jelenséget, a melyet a papírpénz forgalmára vonatkozó adatoknál megfigyeltünk, hogy tudniillik a jegyforgalom nagyobb mérvű növekedése évi átlagokban véve rendszeren azon évekre esik, midőn agionk csökken és megfordítva a jegyforgalom csökken akkor, midőn agionk emelkedik. Mindkét esetben a jegyforgalom megváltozása szintén jelzi a gazdasági viszonyokban

beállott változást, a melylyel egyidejűleg valutánk értéke is fordított arányban fluctuál a jegyforgalom abszolút mennyiségéhez.

Hogy mennyire fontos az agiofluctuációra nézve a külföldi viszonyok állapota, azt legjobban az 1872—1875. évek jelenségei bizonyítják. Soha azóta nem láttunk ily kedvező árfolyamokat, pedig 1873-ban a monarchia tudvalevőleg nagymérvű pénz- és hitelkrizisen ment keresztül és ugyanez évek alatt annak kereskedelmi mérlege oly mértékben volt passiv, mint soha azelőtt és soha azóta. E négy év alatt átlagban 124 millió forint értékkel hoztunk be többet, mint a megnyit kivittünk (beleértve a forgalomba a nemesfémek forgalmát). Mivel már akkor is volt külföldi adósságunk, nemcsak nem fizettük ki annak kamatját, hanem még ezen felül a négy év alatt 495 millió forintot vettünk kölcsön a külföldtől. Nem akarok e viszonyok részletes tárgyalásába becsátkozni; csak annyit említek fel, hogy a külföldi árcsökkenés szinte 1873 évvel kezdődik, de eleinte ott a gazdasági válság nem volt általános. Monarchiánk szorult helyzetén akként segített a külföld, hogy nagy mértékben hitelezett neki és ugyanakkor megvette a két kormány által kibocsátott kölcsönök egy részét; e tény világosan kitűnik külkereskedelmünk adataiból. A míg ez tartott, valutánk árfolyama is nagyon kedvező volt; mihelyt azonban a külföldi viszonyok megváltoztával korlátolták hitelünket, agionk is hirtelen emelkedik 1876-tól kezdve annak daczára, hogy akkor már tetemes kiviteli többletünk volt.

Az agio fenti magyarázata megegyezik továbbá mindama jelenségekkel, a melyeket az előbbi fejezetben megfigyeltünk. A külföldi áralakulás megváltozása, ha nem is mindig és minden téren, mégis többnyire akkor mutatkozik, a mikor megváltoznak a gazdasági viszonyok; tehát a külföldi jelzőszámok többé-kevésbé jelzik azok módosulását. Ezért valutánk értékszázaléka is hasonló módon fluctuál, mint a külföldi jelzőszám, mert mindkettő ugyanazon körülményekkel áll összefüggésben. Továbbá hasonló módon fluctuál az agio a többi papirvalutával bíró országokban, mert a világpiacz e befolyása mindenhová egyaránt elterjed. Ha az általános és közös irány daczára a fluctuatio százaléka különböző a külföldi jelzőszám és a papirvaluták százaléka között, az abban

leli magyarázatát, hogy a tőke és pénzpiacz helyzetén kívül még számos egyéb körülmény van hatással az áralakulásra és hogy azok szintén kifejezésre jutnak a jelzőszámokban; hasonlólag a különféle papirvaluták fluctuatioja között lényeges eltérés mutatkozik azért, mert az általános viszonyok különböző módon hatnak vissza az egyes országok gazdasági viszonyaira, a szerint, a mint ott kivételes vagy hasonló conjuncturákkal állunk szemben, vagy a szerint, mint azok hatását megzavarják más belföldi tényezők, a melyek szintén befolyással lehetnek a papírpénz sajátlagos értékváltozására, ha meggyőződünk arról, hogy az agio reflex jelenség, a mely különböző módon visszatükrözteti a világtőke forgalmát és a nemzetközi pénzpiacz általános helyzetét, akkor nem várhatjuk azt, hogy az hasonló módon fog nyilvánulni minden egyes országban, a hol az eladósodás és hitelmegvonás foka, valamint a papírpénz rendszere igen különböző lehet.

A mondottak után nem is csodálkozhatunk azon, ha nem találunk határozott összefüggésre a váltóárfolyam-fluctuatio és kereskedelmi mérlegünk activ vagy passiv volta között, noha az is jelzi a tőke nemzetközi forgalmát. Ha feltételezzük azt, hogy az országnak rendes kamatfizetési kötelezettsége van a külfölddel szemben, a rendesnél nagyobb kiviteli többlet kétségtelenül jelzi az idegen tőke visszafizetését és az ilyen beviteli többlet annak kikölcsönzését; de azért a mérleg megváltozása nincs hatással a váltóárfolyamokra. Ellenkezőleg az utóbbiak módosíthatják az előbbit, mert rendszeren akkor kölcsönzünk tőkét, midőn a világpiacz helyzete kedvező és akkor fizetjük azt vissza, midőn ez kedvezőtlen. Több évi átlagokat véve, inkább azt állapíthatjuk meg, hogy az agio csökken kivitelünk csökkenésével és emelkedik annak növekedésével. Ha azonban itt sem találunk határozott és feltétlen összefüggésre, annak oka abban rejlik, hogy a jelzett viszonyok közvetlen hatása alatt nem az árúmérleg, hanem a fizetési mérleg változik meg és annak egyensúlya helyreállhat nemcsak az árúmérleg megváltozása, hanem a belföldi áralakulás megfelelő módosulása által, a mely egyik esetben a kiviteli cikkek, a másik esetben a beviteli cikkek egyenértékét módosítja, eltekintve attól, hogy a pénzpiacznak magának is van többféle segédeszköze, a melylyel helyreállíthatja a fizetési mérleg megzavart egyensúlyát, mielőtt az más irányban gyakorolhatna hatást.

Ha ily módon tisztában vagyunk az agio jelenségével és annak okaival, első pillanatra azt hihetnők, hogy e fluctuationak nincsen határa és hogy az igen nagy arányokat fog ölteni akkor, ha hirtelen és egyszerre nagy tőkét mondanak fel. Ha ennek daczára azt tapasztaljuk monarchiánk valutájánál, hogy az 30 év leforgása alatt aránylag keveset változik értékben és annak ingadozása évi átlagban nyolcz százaléknál nem nagyobb se felfelé, se lefelé, azt szintén az említett tényezőkkel indokolhatjuk, a melyek előidézik ott is a kellő visszahatást.

Aranyvalutával bíró országban, mint tudjuk, az arany egyenliti ki a fizetési egyenleget; de az által, hogy az aranyexport visszahat az árakra, az ottani hitel- és pénzviszonyokra és a kamatlábra, a melyek a külföldinek megfelelő színvonalra helyezkednek, megszűnik a további aranyexport lehetősége. Sőt a mai kifejtett kereskedelmi és hitelviszonyokkal aranyexport nélkül is bekövetkezik a kiegyenlítés speculatio útján; e téren, mint tudjuk, a nagy bankok és a különféle tőzsdék játszák a döntő szerepet.

Minálunk a kiegyenlítés nem történik meg hasonló gyorsasággal; *de azért ép úgy mint az aranyexportnak az agionak is van határa: ez pedig nem egyéb mint a kamatlábkülönbözet.* Minél kisebb a különbség köztünk és a külföld között, annál kevésbbé indokolt az, hogy az utóbbi nálunk helyezze el tőkéjét és annál magasabbra mehet agionk; minél nagyobb a különbség, annál több külföldi tőke jöhet be hozzánk és annál kedvezőbb a váltóárfolyam mi ránk nézve. Természetesen itt kamatlábkülönbözet alatt nem értem annak abszolút számát, hanem ama relatív különbséget, a mely egyidejűleg tekintetbe veszi hitelképességünket. Minél kisebb hitelünk, annál nagyobb lesz e különbség és megfordítva kisebb akkor, ha hitelünk jó. Így tehát saját hitelünk is játszik némi szerepet az agioingadozásnál; de ez nem azonos amaz egyéni bizalommal, a melyet az állam és bankjegyek beváltása iránt táplálunk, hanem vonatkozik arra, miként téli meg a külföld gazdasági viszonyainkat. Ha tehát az agio foka az említett relatív kamatlábkülönbözettől is függ, akkor elképzelhető az, hogy készpénzfizetés nélkül is mérsékelhetjük vagy teljesen ellensúlyozhatjuk az agiot oly módon, hogy szükség szerint mindig jóval magasabb kamatlábat állapítunk meg, mint a

milyent külföldön észlelünk. Ez azonban nálunk alig keresztülvihető, egyrészt azért, mert az osztrák-magyar bank e tekintetben kevésbé uralja a piacot, mint azt például az angol banknál lehet tapasztalni; másrészt azért sem, mert ez sokkal nagyobb áldozatot igényelve az egyénektől, mint a mennyi kárt okoz az agio. Hogy kedvező körülmények mellett mégis minő szerény eszközökkel lehet gátot vetni az agionak, azt a legutóbbi évek tapasztalatai bizonyítják, a midőn az osztrák-magyar bank 30—40 millió forint devisekészletével megtudta óvni a törvényes relatiót, mint azt már több ízben volt alkalmam emliteni. Vajjon lehetséges-e ezt a jövőre nézve is tovább remélni, az a jövő viszonyaitól függ. Mindenesetre *szükséges és nélkülözhetlen kelléke ez eljárásnak a bank által követendő erélyes kamatláb-politika*, a melynek terhét a belföldi piac lesz kénytelen elviselni. Ezzel szemben meg kell fontolnunk azt, minő eshetőséggel állunk szemben, ha valutareformunkat befejezzük és mi lehet annak előnye.

Tudvalevőleg 1892-ben alkotott valuta-törvényeink életbelépésekor öt évre terveztük a reform végleges keresztülvitelét. Hogy e határidőt be nem tartottuk, annak oka nem rejlik a tervezet hibás voltában, hanem egyrészt az osztrák kormány késedelmes eljárásának, másrészt az ottani bonyolódott politikai viszonyoknak a következménye. Már jó ideje beszereztük a szükséges aranyat; már bevontunk 200 millió forint értékű államjegyet a 312 millió függő államadósságból, e helyett ezüstöt vagy bankjegyet hoztunk forgalomba és letétbe helyeztük annak teljes arany értékét az osztrák-magyar banknál; egyidejűleg az osztrák kormány is évről-évre korlátozta a sóbányajegyek forgalmát, a melyek eddig a jegyforgalommal voltak összeköttetésben. Hátra van még az államjegyek és sóbányajegyek végleges bevonása, a mihez az előkészületek már megtétettek és az osztrák-magyar bankkal kötendő egyezmény létesítése, a melynek alapján a két állammal eszközölt kölcsönös leszámolás után a bank köteles lesz jegyeinek értékét bemutatónak mindenkor törvényes ércpénzben beváltani. Hogy ez utóbbi mikor létesül, az ma már inkább politikai, mint közgazdasági kérdés és nem tartozik tárgyunk keretébe. De ettől eltekintve a reform kezdeményezése óta sok oldalról merültek fel aggályok, a melyekben vagy elvileg és pénzügyileg kifogásolták annak létrejöttét vagy pedig leküzd-

hetlen akadályokat helyeztek kilátásba annak keresztülvitelénél. Eltekintve attól, hogy többen nem bíztak a szükséges aranyfém beszerzésének lehetőségében — a mit a tények ma már teljesen megczáfoltak — különösen gyakran halljuk ama nézetet, hogy eladósodásunk következtében nem leszünk képesek megtartani az aranyat a monarchiában. Mások nem bíznak abban, hogy a monarchia új pénze a szükséges bízalomra és hitelre talál, a mely megóvhatja annak teljes értékét. Sokan pedig attól tartanak, hogy a monarchia kiviteli viszonyai kedvezőtlenül alakulnak, ha létesítjük a valutareformot és hogy elveszítjük az esetleges kiviteli praemiumot, a melyet a papírpénz agioja eddig nyújtott. Megint mások elvileg helyeslik ugyan a reformot, de annak keresztülvitelénél nagy óvatosságra és körültekintésre intenek, a mely tanácsot nem egyszer volt alkalmunk hallani a gyakran érkező és távozó osztrák pénzügyminiszterek részéről. A fenti megfigyelések és következtetések után, azt hiszem, fölösleges ismételnem mindazt, a mit ez ellenvetések egyike vagy másika ellen felhozhatunk. Ez alkalommal csak két kérdéssel akarok röviden foglalkozni: az egyik az, fentarthatjuk-e a készpénzfizetést minden körülmény között; a másik az, szükséges-e határozott időpontot választani az előbbi megkezdésére nézve?

Tudvalevőleg minden valutareformnak a lényege abban áll, hogy a függő államadósságot átváltoztatjuk kamatozó államadóssággá, ha máskülönben e célra tőkefelesleggel nem rendelkezünk. Ezt jelen esetben kétféle módon eszközöljük a sóbányajegyek konverzióján kívül, a mely kizárólag osztrák államadósság és pedig egyrészt az államjegyek közvetlen beváltása, másrészt a banknál lévő függő államadósságnak visszafizetése vagy leszámolása útján. Az államjegyeket eddig többnyire bankjegyekkel váltottuk be, de egyidejűleg letétbe helyeztük azok ellenértékét aranyban. Egyelőre ez csak formai változás és keresztülvihető lett volna egyszerűen oly módon, hogy a megfelelő letét ellenében a bank elvállalja az államjegyeket mint saját tartozását a közönséggel szemben. Az igazi beváltás csak akkor kezdődik, ha kimondjuk a készpénzfizetést. E tekintetben tehát *előkészítettük* a valutareformot és itt igen fontos lépés volt az arany beszerzésének ténye, de azért valóban még nem láttunk hozzá a reform munkájához. Így nem lehet arról szó, hogy sikerrel jártunk-e el

vagy sem eddig törekvéseinkben, mert jegyeink ép oly kényszerforgalommal birnak ma, mint birtak az elmúlt harmincz esztendő alatt. A jegykibocsátás rendszere lényegileg nem változott és ugyanazon tényezők lehetnek arra befolyással, a mint azt eddig tapasztaltuk. De akármily úton és módon eszközöljük az államjegyek beváltását, tény az, hogy a reform befejezése után jegyforgalmunk kizárólag bankjegyekből fog állani.

Mihelyt életbelép az új bankszabadalom megfelelő paragrafusa, a mely a réginél hatályon kívül volt helyezve, az összes jegyforgalom beváltása a bank terhét fogja képezni. Ez esetben a készpénzfizetések keresztülvitele nem függ össze többé a két állam hitelével vagy azok fizetőképességével, hanem *kizárólag magángazdasági kérdés, a mely a bank feladatát képezi*, mihielyt az utóbbi leszámolta követelését a két állammal. Ha az új bankszabadalom jó és kellőleg megszabja

- a bankjegyek érczfedezetét, valutareformunk is sikerrel fog járni. Általánosságban, azt hiszem, nincs kétség az iránt, hogy ez intézkedések kellő körültekintéssel és a külföldi tapasztalatok megfelelő alkalmazásával lesznek megszabva. Hasonlólag a bankjegyek belértéke is kellőleg biztosítva lesz nemcsak a bank érczpénzkészlete, hanem összes aktívái által; e tekintetben sem lehetnek aggályaink az intézet nyolczvanéves multja után. De ha a bankjegyek értéke biztosítva is van liquidáció esetében, némelyek állítása szerint időközben mégis előállhat az agio, ha kedvezőtlen gazdasági viszonyok mellett exportáljuk a forgalomban lévő aranypénzeket és folytatólag a bankjegyeket aranyért becseréljük mindaddig, a mig az intézet megapadt érczpénzkészlete mellett kénytelen felfüggeszteni készpénzfizetéseit; ez utóbbi annál inkább bekövetkezik, mert az intézet ércztartalékának egy része depreciált ezüst forintokból áll, a melyeket törvényadta jogának daczára fel nem használhat e beváltásnál, ha nem akarja veszélyeztetni jegyeinek teljes értékét.

Kétségtelenül előállhat e körülmény akkor, ha a bank üzeme rossz, ha kétes természetű hitelezés mellett nagy veszteségek érik az intézetet és a közönség elveszítve a bank iránt való bizalmát, egyszerre megrohanja a bank pénztárait. Ez utóbbi eset azonban bekövetkezik akármilyen arányban áll a bank törvényes érczfedezete a jegyforgalom mennyi-

ségéhez és végeredményben nem a jegykibocsátás, hanem a banküzlet rossz vezetésének a következménye. De feltéve, hogy az utóbbi eset elő nem fordul, ez esetben teljesen ki van zárva annak lehetősége, hogy az aranyexport következtében változás álljon be a bankjegyek forgalmi értékében.

Az aranyexport, mint fentebb láttuk, akkor áll elő, midőn az arany értéke kisebb minálunk, mint külföldön. Az export azonban visszahat saját viszonyainkra, ezáltal az arany minálunk is a megfelelő áregyenletre helyezkedik és ezzel megszűnik az aranyexport további lehetősége. Ha kivételes körülmények mellett nagyobb arányokat ölt az utóbbi, valóban kénytelenek leszünk a bank készletét igénybe venni. Ez ellen az intézet oly módon fog védekezni, hogy a beváltott jegyeket egyelőre nem hozza forgalomba, hanem korlátozza hitelezésének körét, felemeli a kamatlábat és vár mindaddig, a míg olcsó áron visszaszerezheti az aranyat. Ha mégis veszélyeztetve látja az intézet ércpénzkészletét, újabb hitelkorlátozással segíthet helyzetén, a melynek következtében több bankjegyet vonhat el a forgalomból, mint a mennyit neki fizetésre bemutatnak. A bank kárpótlást találhat a veszteségért a magasabb kamatlábban. Ez esetben a jegyforgalom csökken nagyobb mértékben, mint az megfelel az aranyexport értékének és a belföldi forgalom elveszti nemcsak a külföldre vitt aranyat, hanem azon felül a bankjegyek bizonyos összegét. Teljesen lehetetlen elképzelni azt, hogy e folyamat nagy arányokat ölthet és sok ideig tart, mert *végeredményben az a bank liquidatioját eredményezné és egyúttal a belföldi kereskedelem elveszítené összes forgalmi eszközeit.*

El kell ismernünk ugyan azt, hogy a meglévő ezüstkészlet gyengíti a bank helyzetét a piacczal szemben. Feltéve azonban, hogy az nem képezi az érczfedezet nagyobb részét és mindenkor annyi arany áll az intézet rendelkezésére, a mennyi megfelel a forgalomban lévő jegyek jó harmadának, e körülmény sem fogja veszélyeztetni a jegyek forgalmi értékét. Ily viszonyok mellett mindenestre kénytelen lesz a bank korábban nyúlni ama segédeszközökhöz, a melyek megvédik aranytartalékját; hasonlólag kénytelen lesz erélyesebb kamatlábpolitikát folytatni, mint az különben szükséges volna és az aranyszükségletnél nagyobb érczfedezet értéke csökkenteni fogja talán a bank jövedelmezőségét,

lévén az kamatozás nélkül heverő használatlan érczpenz-készlet. De hogy a fenti feltételek mellett valóban fentartható a jegyek aranyértéke, azt bizonyítja a németbirodalmi bank példája, a mely mindig ily viszonyok mellett tartotta fenn a német valuta értékét, a mióta 1879-ben beszüntették a valutareform végleges keresztülvitelét. Ha tehát a bankrendszer helyes, még a jelzett körülmény sem vonhat maga után káros következményeket a közönségre nézve.

Azok, a kik félnek az arany kiszivárgásától, nem fogják fel helyesen *reformunk tulajdonképpeni célját, a mely nemcsak abban áll, hogy aranyat hozzunk be, hanem abban is, hogy szükség esetében kivigyük azt külföldre*, mert csak ez által válik lehetővé pénzértékünk kiegyenlítődése a világpiaczczal szemben. Ez által jövőnk közvetlen pénzügyi összeköttetésbe a külfölddel, a melytől eddig papirvalutánk elszigetelt; ez fogja fejleszteni hitelünket és ez fogja leszállítani minálunk is a kamatláb rendes átlagát, egyrészt az által, hogy a kínálkozó határozott értékű nyereség mellett olcsó külföldi tőke jön be hozzánk, másrészt az által, hogy a külföld kisebb kockázat árán veheti meg értékpapirjainkat. Az aranyexport lehetősége tehát egyelőre annál kevésbbé fogja veszélyeztetni reformunkat, mert utóbbi létesítése által oly körülményeket teremtünk, a melyek megkönnyítik az idegen tőke bejövetelét; ha az máskor agiocsökkenésnek volt az oka. most sem fog kedvezőtlenül hatni fizetési mérlegünkre. Ezzel ugyan megint adósai leszünk a külföldnek; de ez kívánatos eredmény oly országban, a hol a rendelkezésre álló tőke aránylag csekély, a kamatláb magas és a hol új befektetés útján a jövedelmi források beláthatatlan mértékben fokozhatók. Hogy mindez mennyire előnyére lesz nemcsak Magyarországnak, hanem Ausztriának is, azt, úgy hiszem, szükségtelen részletesen előadnom; így az arany beszerzéseért kiadott összegek és azok kamatja idővel bőven megtérülnek a közgazdaság javára.

Hiába emlékeztetnek Olaszország példájára, a hol a meghozott áldozatok daczára nem sikerült a valutareform. Ott az megbukott azért, mert az államjegyforgalommal egyidejűleg nem rendezték a kellő időben a jegykibocsátás jogával bíró hat bank jogait és kötelezettségeit. Ezzel ellentétben hivatkozhatom Oroszország példájára, a mely jobban adósa a külföldnek, mint mi vagyunk és a mely mult évben teljes

sikerrel létesítette valutareformját, noha később fogott hozzá, mint mi. Ott is sok ellenvetés merült fel a tervezet ellen, sőt a birodalmi tanács el sem fogadta a pénzügyminiszter javaslatát. Ennek daczára felsőbb parancsra és rendeleti úton létesítették a valutareformot és mindeddig teljes sikerrel tartották azt fenn.

A mi a második kérdést illeti, vajjon szükséges-e valuta-reformunk létesítésére nézve határozott időpontot választani, arra nézve a fentiek után könnyű megadni a választ. Természetesen nem fogunk oly időt választani, midőn külföldön vagy minálunk a gazdasági krízis minden jelei észlelhetők, mert ez esetben az átmenettel megzavarhatnók a különben is érzékeny pénzpiacot, a mely szokva van a régi rendszerhez és csak idők multával fog teljesen alkalmazkodni az új viszonyokhoz a hiteleszközök kifejlesztése által. Azért korántsem szükséges kellő indok nélkül forgalomba hozni az új aranypénzeket; teljesen elegendő, ha kimondja a bank azok beválthatóságát. Igen valószínű, hogy annak bekövetkezte után is csak szórványosan lesz aranypénz a forgalomban, mert mindenkire nézve kényelmesebb a papírpénz használata. Ezüstforintosainkból is csak annyi fog forgalomban maradni, a mennyi szükséges a kis forgalom lebonyolítására; minél több koronapénzeket verünk ki, annál nagyobb összegű ezüstforint fog a bank tartalékába vándorolni. De ettől eltekintve nem szükséges az, hogy tekintettel legyünk akár kiviteli viszonyainkra, akár más körülményekre a reform létesítésére nézve. Rendes körülmények mellett *bármikor létesithetjük* a reformot, mert azon tényezők, a melyek befolyással voltak eddig valutánkra, ezentúl is mindig hatást fognak gyakorolni; de nem is lehetséges azok esélyeit előre látni. A különbség csak az lesz, hogy a mig eddig azok hatása az agio-fluctuatióban mutatkozott és bizonytalanná tette külföldi összeköttetésünket, addig a jövőben a hatás aranyexport vagy importban fog nyilvánulni. Hogy az utóbbinak is megvan a maga határa, azt a fenti elméleti fejtegetések kapcsán iparkodtam bebizonyítani.

IV.

Eddigelé kizárólag az áralakulás és az agio évi ingadozásával foglalkoztunk és szándékosan figyelmen kívül hagy-

tuk az árak és százalékszámok abszolút magasságát, a melynél szintén feltűnő különbségek mutatkoztak akkor, midőn azokat egymással és az agioval összehasonlítottuk. A jelenség nem lévén összefüggésben az agio kérdésével, annak tárgyalását későbbre halasztottuk.

Általánosan ismert tény az, hogy az összes árúczikkek külföldi ára többé-kevésbé hanyatlott 1873 óta, látszólag összefüggésben az ezüstnek ugyanakkor bekövetkezett értékcsökkenésével; e hanyatlást ugyanez idő óta majdnem hasonló mértékben észlelhetjük saját monarchiánk árszázalékának átlagában. Hogy minő tényezők idézték elő e feltűnő jelenséget, arra nézve a külföldi index-number egymaga nem adhat biztos választ, mert abban egyaránt nyilvánul, mint láttuk, az árúczikkek sajátlagos árváltozása termelési és kereskedelmi tényezők következtében, valamint az aranystandard értékben beállott esetleges változás, a mely befolyásolja kivétel nélkül az összes árúczikkek árát. A két tényező hatását nehéz külön-külön megállapítani; ha tekintetbe vesszük a mellékes körülményeket, ezeket szintén sokféle módon lehet kimagyarázni.

Legjobban illusztrálja a kérdés megoldásával járó nehézségeket a nagy irodalom, a mely a legutolsó 20 évben ebből kifolyólag keletkezett. Sokan első sorban az arany nagymérvű értékemelkedésében vélték feltalálni annak okát és ugyanezzel indokolták az ezüst nagyfokú értékcsökkenését, a melyhez hozzájárult azon körülmény is, hogy az utóbbit ugyanekkor »demonetizálták« számos európai országban. Mások tagadták annak lehetőségét és az árcsökkenést termelési és kereskedelmi tényezők befolyására vezették vissza; az ezüst értékcsökkenését ugyanezen körülménnyel indokolták, noha elismerték azt is, hogy az ezüst kiküszöbölése szintén fokozta az utóbbi jelenséget. Megint mások közvetítő álláspontot törekedtek elfoglalni a jelzett ellentétekkel szemben.

Nem érzem magamat hivatva elbírálni a felmerült összes nézeteket; de nem is volna az lehetséges a nélkül, hogy kilépnénk a feladatul kitűzött tárgy szűk keretéből, a melyben első sorban a monarchia pénz- és árviszonyait óhajtottam tárgyalni. Mégis azon benső összefüggés, a melyben az összes közgazdasági jelenségek egymással állanak, e téren szintén megfigyelhető és ily módon monarchiánk sajátlagos

viszonyaiban szintén találunk némi támpontokat, a melyek alapján állást foglalhatunk e kérdéssel szemben annak dacára, hogy a monarchia az elmúlt 30 esztendő lefolyása alatt látszólag teljesen el volt szigetelve pénzügyi tekintetben a világpiaczt uralgó általános tényezőkkel szemben. Annál inkább vélem szükségesnek felemlíteni az összefüggést, mivel azt tudtommal — a mennyire ismereteim terjednek — hasonló módon elő nem hozták az előbbi kérdés tárgyalásánál. Ezzel tehát új érvet nyerünk egyik vagy másik álláspont eddigi bizonyítékaival szemben.

Ha tekintetbe vesszük az összes körülményeket, a melyeket kezdetben a jelzőszámok mikénti összeállítására nézve felhoztam és ha ennek alapján kiszámítjuk a belföldi áralakulás jelzőszámának átlagát lehetőleg hiven, követve minden tekintetben a külföldi jelzőszámok példáját — ez esetben két egyenértékű jelzőszám van előttünk, a melyek ugyan benső összefüggésben állanak egymással a világpiacczal fentartott kereskedelmi összeköttetésünk következtében, de a melyeket e közös tényezőkön kívül eltérőleg befolyásolhat egyik esetben az aranystandard, a másik esetben a papírpénz esetleges értékváltozása. Az áralakuláson kívül pedig ismerjük a papírpénz mindenkori viszonyát az aranyhoz, a mint az nyilvánul pénzügyi összeköttetéseink révén a váltóárfolyamokban. Feltéve azt, hogy papírvalutánk belértéke a mutakozó fluctuatio daczára keveset változott a lefolyt 30 esztendő alatt, a miben azt hiszem, alig lehet kételkedni a felhozott tények alapján; feltéve továbbá azt, hogy valutánk visszatükrözteti a külföldi piac gazdasági, hitel- és pénzviszonyainak esélyeit, a miben feltalálni véltük az agioingadozás magyarázatát — ezt feltételezve mondom — az áralakulás abszolút magasságára nézve két eshetőséggel állunk szemben: az egyik összefügg az arany értékváltozásával, a másik az áralakulással. Ha az *arany* az, a melynek értéknövekedése előidézi a külföldi árhanyatlást, ennek hatása okvetlenül nyilvánulni fog nemcsak a külföldi árcsökkenésben, hanem egyidejűleg saját agionk megfelelő emelkedésében; ez esetben belföldi áraink nem követik a külföldi áresést, mert az agio kiegyenliti annak hatását. Az arany értékemelkedése tehát külföldön árcsökkenésben, mi nálunk pedig agioemelkedésben és egyidejűleg változatlan árakban fog nyilvánulni, a mint megfigyeltük azt a kellő módosítással az arany időleges értékingadozásában.

Ellenben ha az arany nem változik értékben és a *külföldi áresés* termelési és kereskedelmi tényezőkre vezetendő vissza, ez esetben belföldi áraink azonnal követik a mozgalmat az árkiegyenlítődés elvének megfelelőleg; egyidejűleg azonban a papirvaluta árfolyama — átmeneti fluctuatiótól eltekintve — ugyanaz marad, mint azelőtt. Számtani képletben kifejezve tehát: adva van egyrészt az áralakulás egyenlete aranyban és papirban, másrészt a papirpénz egyenlete az aranyhoz; a két egyenletből kiszámíthatjuk helyettesítés útján mennyiben befolyásolta a külföldi áralakulást az arany és mennyiben más termelési tényezők. Az összehasonlítást leginkább megtehetjük akkor, ha hosszabb időre — például öt évre — szóló átlagokat veszünk, a melyeknél a periodikus fluctuatio hatása többé-kevésbé elenyészik. Ez adatokat megtaláljuk a következő összeállításban, a melyben az aranytermelésre vonatkozó adatokat szintén kiszámítottam a megfelelő százalékokban.

Valutánk aranyértéke, a jelzőszámok és az aranytermelés egy évi átlaga százalékokban:

(Átlag 1867—1877)

Évek	Valutánk Londonban	Osztrák-magyar jelzőszámok	Angol jelzőszámok	Aranytermelés százaléka
1867—70	97	101	98	105 (1861—70)
1871—75	104	101	104	96
1876—80	99	91	89	95
1881—85	98	85	80	85 min.
1886—90	96 min.	77	70	92
1891—95	97	73	67	} 157
1896	98 ¹ / ₄	71 min.	61 min.	
1897	98 ¹ / ₂	72	62	

Ez összeállításban látjuk azt, hogy az árak, a mennyiben a jelzőszám hiven visszatükrözteti azok változását, folyton hanyatlanak az 1870-es évek eleje óta nemcsak külföldön, hanem minálunk is; az 1873-ik év majdnem mindenütt jelzi e században látott legmagasabb árakat. Papirpénzünk aranyértéke ezzel egyidejűleg szintén kisebb lesz, mint volt átlagban 1867—77-ig terjedő évek alatt; de az 1890-es évektől megint emelkedőben van annak értéke. Ha feltételezzük azt, hogy papirpénzünk különben nem változott átlagértékben más körülmények következtében és hogy az agio évi ingadozása elenyészik a jelzett átlagokban, az utóbbi jelen-

ségből azt kell következtetnünk, hogy az arany appreciálódott 4 százalékkal az 1880-as évek végéig; ettől fogva ugyanaz megint előbbi értékniveauja felé törekszik. Ellenben ha a külföldi jelzőszámokat tekintjük az arany értékjelzőjének, az esetben az arany appreciatio 1896-ban érte el a maximumot és annak százaléka 39⁰/₀-ra becsülhető. A különbség valóban feltűnő nagy és a két feltevés egymással sehogyssem összeegyeztethető. Melyiket tekintjük tehát mérvadónak?

Az első feltevés mellett szól először azon körülmény, hogy leginkább lehet összehasonlítani a pénzt másnemű pénzértékkel, mert feltételezhető az, hogy mindkettő forgalmának gyorsasága következtében legjobban megtalálja értékegyenletét a másikkal szemben; másodszor felhozható az is, hogy az arany appreciatio, a mint az valutánk árfolyamában mutatkozik, jól megegyezik az aranytermelésre vonatkozó adatokkal, a mely utóbbi szintén hanyatlik az 1880-as évek végéig és 1889-től kezdve megint rohamosan emelkedik, úgyannyira, hogy a legutolsó évek aranytermése már messze túlszárnyalta a legkedvezőbb kaliforniai termés arányait, a midőn az aranydepreciatio kérdésével foglalkoztak. Ily termelési viszonyok mellett lehetetlen elképzelni azt, hogy az aranyappreciatio napjainkig folytatódott volna; végre felhozható még azon fontos körülmény is, hogy belföldi áraink évről-évre párhuzamosan követik a külföldi árhanyatlást annak daczára, hogy az arany minálunk nem szerepel mint standard. Belföldi jelzőszámaink 1896-ban 29 százaléknyi minimumot jeleznek, a mi teljesen megegyezik a külföldi minimum idejével; az nem állott volna elő az esetben, ha az arany idézi elő egymaga a külföldi nagy árhanyatlást.

El kell ugyan ismernünk azt, hogy a jelzett hasonlatosság mellett különbség is mutatkozik a két áralakulásban, a mely nagyobb méreteket ölt 1880-tól kezdve és abban mutatkozik, hogy belföldi áraink aránylag kevesebbet csökkennek a külföldieknél. Az utolsó években 10 százaléknyi e különbség. Kérdést tárgyát képezheti tehát az, vajjon ez utóbbi különbség nem jelzi az arany appreciatio fokát és vajjon nem mutatkozik e jelenség a megfelelő mértékben a papirvaluta árfolyamában azon oknál fogva, mert valutánk belföldi tényezők hatása alatt egyidejűleg szintén emelkedett értékben?

E feltevés össze nem egyeztethető első sorban az aranytermelés viszonyaival, a mint azt előbb láttuk; továbbá megfigyeltük az előbbi tárgyalások kapcsán azon körülményt, hogy monarchiánk jegyforgalmában 1893-ban 28 százaléknyi forgalomnövekedés észlelhető. Akármilyen kedvezőleg ítéljük meg monarchiánk gazdasági fejlődésének képességét a multban, fel nem tételezhető az, hogy ily szaporulat mellett valutánk értékben növekedett volna. Belföldi jelzőszámunkat illetőleg pedig már többször volt alkalmam utalni azon körülményre, hogy áralakulásunknál minden egyes csoport különböző eltéréseket mutat a megfelelő külföldi árakkal összehasonlítva. Majdnem minden egyes esetben indokoltam azt különleges helyzetünkkel, vagy pedig adataink hiányos voltával. Ez tehát nem szorul bővebbi magyarázatra. Csak az esetben lehetne joggal betudni az egész különbözetet az aranyappreciációnak, ha az hasonló mértékben és általánosan mutatkoznék minden egyes csoportnál. Az adott viszonyok mellett tehát a jelzett különbözetből sem következtethetünk az aranyappreciáció jelenségére.

Tekintetbe véve tehát az összes körülményeket, a melyeket az árak és pénzviszonyok alakulásával megfigyelhetünk és pedig nemcsak külföldön, hanem minálunk is, azok véleményéhez kell csatlakoznom, *a kik azt állítják, hogy nem az arany volt az oka az 1873-ik év óta mutatkozó nagy árhanyatlásnak.* Ha elismerjük azt, hogy valutánk árfolyamában valóban mutatkozik némi aranyappreciáció jele — a jelzett árkülönbség egy részét szintén indokolhatjuk e körülménnyel; de annak maximuma ez esetben sem haladta meg a négy százalékot, noha időközben, mint láttuk, az arany értéke gyakran változott is évről-évre a gazdasági viszonyok esélyeinek hatása alatt. Feltételezhetjük tehát, hogy ez időleges fluctuáció sem haladta meg az előbbi százalék értékét. De azért az utóbbit sem tekinthetjük teljesen megbízható adatnak, mert lehetséges, hogy az agio megfelelő foka hosszantartó fluctuációval indokolható, a minőt az aranyappreciáció ideje előtt szintén megfigyelhetünk.

Ez állításunk valószínűségét még bővebben indokolhatnám más országok jelzőszámainak összehasonlításával. Ép-úgy, mint minálunk, az amerikai Egyesült Államok jelzőszámai is magasabbak, mint a megfelelő londoni adatok, daczára

annak, hogy ott arany a standard. Hasonló következtetésre juthatunk a chinai és indiai áradatok összehasonlításából, a hol megint ezüstértékben számítják az árakat. De mindez nem képezi jelenlegi feladatom tárgyát.

Ha tehát az aranyappreciatio hatása egyáltalában fel nem tételezhető vagy pedig minimumra redukálendő, ez esetben a jelzőszámok abszolút értékében mutatkozó csökkenést csakis termelési tényezőkkel magyarázhatjuk és pedig nemcsak külföldön, hanem hasonlólag minálunk is. Ezek közül elsősorban fontos, mint láttuk, a beszerzési piac nagymérvű kiterjedése; ezzel együtt jár a termelési költségek csökkenése. Másodsorban fel kell említenünk a szállítási költségek apadását egyrészt gőzerő felhasználása következtében, másrészt egyenes közlekedési utak létesítése folytán úgy szárazföldön, mint tengeren; ez gyakran indokolja is a különbözetet, a mely két ország jelzőszámaiban mutatkozik. Ezenkívül felmlithetnénk még számos egyéb körülményeket; így például azt, hogy egyes cikkeknel a technikai eszközök tökéletesítése nagy munkamegtakarításra ad alkalmat; hogy hitelrendszerünk fejlődött, hogy a tőke olcsóbb lett, hogy a kereskedelmi közvetítők mindinkább kizárattak, stb. stb. De mindezt már annyiszor és oly alaposan tárgyalták, hogy csak ismételnem kellene azt, a mit mások előttem már jobban kifejtettek.

E munkámban első sorban monarchiánk viszonyait óhajtottam tárgyalni. E keretben törekedtem kimutatni azt, hogy belföldi áralakulásunk megegyezik a külföldivel; hogy az észlelhető eltéréseket valutánk agiojával indokolhatjuk; hogy az agiot mint reflexjelenséget kell magyaráznunk, a mely azonban hatással van valutánk belföldi értékére és hogy az agioingadozás valódi oka a külföldi gazdasági viszonyokban keresendő. Ezzel egyidejűleg az aranyappreciatio kérdését is érintettem, a mennyiben az tárgyunk keretébe beillik. Azt hiszem, e tárgyalások kapcsán szemmel tartottam azt, hogy nem lehet következtetéseket levonni egyéni nézetekből, hanem csak tényekből; azért ha talán gyakran tévesek és hiányosak is a levont következtetések, azok meg nem czáfolják a tényeket mindaddig, a míg más pontosabb vizsgálat útján meg nem győződünk azok ellenkezőjéről.

DR. JANKOVICH BÉLA.

Függelék.

45. árúczikk évi átlagára az osztrák magyar monarchiában 1867—1897-ig és azok jelzőszáma az 1867—77-ig terjedő évek átlagán alapján

Évek	G a b o n a n e m ű e k											
	1		2		3		4		5		6	
	Buza Budapesten		liszt0 szám Budapesten		Rozs Budapesten		árpa Budapesten		zab Budapesten		tenger Budapesten	
	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰
1867	12 ⁶⁶	108 ⁰	26 ⁴⁸	103 ⁶	9 ⁷⁵	113 ⁸	8 ⁰³	116 ⁷	7 ²⁰	98 ⁵	7 ⁵⁰	111 ⁴
1868	10 ⁴⁵	89 ²	26 ⁹¹	105 ⁵	8 ²⁰	95 ⁷	6 ⁴²	93 ⁴	6 ⁷⁸	92 ⁸	5 ³⁶	79 ⁶
1869	8 ⁹³	76 ²	26 ²¹	102 ⁸	6 ⁷⁷	79 ⁰	6 ⁰²	87 ²	6 ⁶³	90 ⁷	4 ⁶⁰	68 ⁴
1870	10 ⁴⁹	89 ⁵	23 ⁷⁷	93 ²	7 ¹⁸	83 ⁸	6 ²⁹	92 ⁰	8 ⁰⁰	109 ³	6 ³⁰	93 ⁶
1871	12 ¹⁸	103 ⁹	25 ⁶⁸	100 ⁷	7 ⁸⁵	91 ⁶	6 ³⁰	91 ⁶	7 ⁴⁶	102 ¹	7 ⁸⁰	115 ⁹
1872	13 ³²	113 ⁷	26 ⁹⁶	105 ⁷	8 ²⁶	96 ⁴	6 ⁶⁷	99 ⁸	6 ²⁵	85 ⁵	7 ⁹²	117 ⁷
1873	14 ⁷⁶	125 ⁹	28 ³⁰	111 ⁰	10 ⁶⁹	124 ⁷	8 ⁰³	116 ⁷	6 ⁶⁴	90 ⁸	7 ⁸²	116 ²
1874	13 ⁰⁸	111 ⁶	25 ³⁰	99 ²	10 ³⁵	120 ⁷	8 ⁰⁶	117 ²	8 ⁵³	116 ⁸	8 ⁷⁰	129 ³
1875	9 ⁷²	82 ⁹	21 ⁷⁴	85 ³	7 ⁷⁴	90 ³	6 ¹³	89 ¹	7 ⁶⁷	105 ⁰	5 ⁶⁸	84 ⁴
1876	10 ⁹⁷	93 ⁶	24 ⁷⁸	95 ²	8 ³⁸	97 ⁸	6 ⁴⁴	93 ⁶	8 ²⁴	112 ⁹	5 ⁵⁷	82 ⁸
1877	12 ³⁰	104 ⁹	24 ⁹⁹	98 ⁰	9 ⁰⁶	105 ⁷	7 ⁰⁸	102 ⁹	7 ¹⁷	98 ¹	6 ⁷⁷	100 ⁶
átlag 1867—77	11 ⁷²	100	25 ⁵⁰	100	8 ⁵⁷	100	6 ⁸⁸	100	7 ³¹	100	6 ⁷³	100
1878	9 ⁹⁶	85 ⁰	22 ⁴⁰	87 ⁸	6 ⁷⁵	78 ⁷	6 ⁵³	95 ⁰	6 ¹¹	83 ⁶	6 ²²	92 ⁵
1879	10 ⁸⁵	92 ⁵	22 ⁴⁵	88 ⁰	7 ²⁶	84 ⁷	6 ¹⁹	89 ⁹	6 ⁰³	82 ⁵	5 ⁷⁷	85 ⁸
1880	12 ⁴⁴	106 ¹	22 ⁵²	88 ³	9 ⁹⁵	116 ¹	7 ⁰⁵	102 ⁵	6 ⁹⁴	94 ⁹	7 ³²	108 ⁸
1881	12 ⁷³	108 ⁶	22 ⁴²	87 ⁹	9 ⁶⁴	112 ⁵	7 ⁰⁰	101 ⁷	6 ⁹³	94 ⁸	6 ²³	92 ⁶
1882	11 ²²	94 ³	21 ³⁴	83 ⁷	9 ⁴⁴	110 ²	6 ³¹	91 ⁷	7 ²¹	98 ⁶	7 ²⁹	108 ³
1883	10 ¹²	86 ³	19 ⁷⁸	77 ⁶	7 ⁴⁹	87 ⁴	7 ¹⁸	104 ⁴	6 ⁵⁸	90 ⁰	6 ⁴⁰	95 ¹
1884	9 ¹¹	77 ⁷	19 ⁷²	77 ³	7 ⁵⁹	88 ⁶	6 ⁹⁶	101 ²	6 ⁹²	94 ⁷	6 ⁵⁶	97 ⁵
1885	8 ³⁹	71 ⁶	17 ²¹	67 ⁵	6 ⁸⁵	79 ⁹	6 ²¹	90 ³	6 ⁶⁵	91 ⁰	5 ⁷⁸	85 ⁹
1886	8 ³⁹	71 ⁶	16 ¹⁶	63 ⁴	6 ⁴¹	74 ⁸	6 ⁰⁴	87 ⁸	6 ⁴⁰	87 ⁶	5 ⁶³	83 ⁶
1887	8 ²⁰	69 ⁹	15 ³⁷	60 ³	6 ¹⁴	71 ⁶	5 ⁹²	86 ¹	5 ⁸⁶	80 ²	5 ⁷⁸	85 ⁹
1888	7 ⁴⁴	63 ⁵	14 ⁷⁸	58 ⁰	5 ⁶²	65 ⁶	5 ⁵⁷	80 ⁹	5 ³⁹	73 ⁸	5 ⁹¹	87 ⁸
1889	8 ⁰⁰	68 ³	14 ⁹⁴	58 ⁶	6 ⁴⁶	75 ⁴	6 ⁰⁹	88 ⁵	6 ²¹	84 ⁹	4 ⁸⁰	71 ³
1890	8 ²⁶	70 ⁴	14 ⁹³	58 ⁵	7 ³⁰	85 ²	6 ⁵⁵	95 ²	7 ⁵¹	102 ⁹	5 ⁵⁴	82 ³
1891	10 ⁰⁷	85 ⁹	16 ⁴⁸	64 ⁶	8 ⁶⁴	100 ⁸	6 ⁵⁶	95 ³	6 ⁶⁰	90 ³	6 ²⁹	93 ⁵
1892	9 ⁰⁹	77 ⁶	15 ⁰⁶	59 ¹	7 ⁹¹	92 ³	5 ⁶²	81 ⁷	5 ⁹¹	80 ⁹	5 ⁰¹	74 ⁵
1893	7 ⁹⁸	68 ¹	14 ⁰³	55 ⁰	6 ²⁹	73 ⁴	5 ⁸²	84 ⁶	6 ⁶¹	90 ⁵	4 ⁹⁷	73 ⁷
1894	7 ⁰⁵	60 ²	12 ³³	48 ⁴	5 ³⁶	62 ⁵	6 ¹²	88 ⁹	6 ⁵⁹	90 ²	5 ²¹	77 ³
1895	6 ⁸⁶	58 ⁶	11 ⁸²	46 ⁴	5 ⁸⁰	67 ⁷	5 ⁷²	83 ¹	6 ³⁵	86 ⁹	5 ⁸¹	86 ³
1896	7 ³⁰	62 ⁴	12 ²⁵	48 ¹	6 ³¹	73 ⁶	4 ⁵³	65 ⁸	6 ⁰⁸	83 ²	3 ⁹⁹	59 ³
1897	10 ³⁶	88 ⁵	16 ⁰⁸	63 ¹	7 ³⁹	86 ³	5 ²⁶	76 ⁵	6 ¹⁷	84 ⁴	4 ¹⁹	62 ³

Jegyzet: Az árjegyzés 100 klg. mennyiségre vonatkozik kivéve ott, a hol az egységár más kép van megjelölve; az a. és b. betűvel jelzett cikkek százaléka külön felvéve az átlagba.

Évek	G a b o n a n e m ű e k						Állati termények					
	7		8		1—8		9		10		11	
	bab Budapesten		rizs Triesztben		összes gabona- neműek		marhahús Bécsben		borjúhús Bécsben		birkahús Bécsben	
	frt	%	frt	%	összeg	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	11·64	113·0	23·60	112·1	877·1	109·7	48·25	91·0	42·64	85·7	34·55	92·4
1868	10·72	104·0	21·50	102·2	762·4	95·3	51·87	97·9	44·75	89·9	33·48	89·5
1869	9·32	90·4	22·60	107·4	702·1	87·8	53·63	101·2	47·00	94·4	33·41	89·3
1870	9·44	91·7	21·60	102·7	755·8	94·5	54·74	103·3	50·23	100·9	35·35	94·5
1871	10·20	99·0	21·30	101·2	806·0	100·7	56·10	105·8	53·92	108·4	36·44	97·4
1872	9·32	90·4	20·70	98·4	807·6	100·9	57·49	108·5	59·99	120·6	39·87	106·6
1873	9·06	88·0	18·80	89·4	862·7	107·8	57·23	108·0	61·37	123·6	44·64	119·3
1874	12·18	118·0	20·10	95·5	908·3	113·5	51·42	97·1	49·69	99·8	40·76	109·0
1875	10·94	106·1	18·00	85·5	728·6	91·1	49·35	98·1	45·89	92·2	37·60	100·5
1876	9·34	90·6	21·07	100·2	766·7	95·8	49·16	92·8	45·25	90·9	39·13	104·6
1877	11·23	109·0	22·17	105·4	824·6	103·1	53·82	101·5	46·75	93·9	36·30	97·0
átlag 1867—77	10·31	100	21·04	100	—	100	53·00	100	49·77	100	37·41	100
1878	11·56	112·0	20·41	96·8	731·4	91·4	54·13	102·1	48·00	96·4	40·58	108·5
1879	10·15	98·5	19·25	91·3	713·2	89·1	52·96	99·9	45·75	91·9	37·58	100·4
1880	11·40	111·0	20·40	96·8	826·5	103·3	54·86	103·5	44·16	88·7	40·42	108·0
1881	10·66	103·5	19·30	91·6	793·2	99·2	53·80	101·5	43·83	88·1	39·33	105·1
1882	12·16	118·0	17·96	85·2	790·0	98·7	56·65	106·9	45·16	90·7	41·33	110·5
1883	11·67	113·0	19·06	90·4	744·2	93·0	58·40	110·2	47·75	95·9	44·75	119·6
1884	11·28	109·0	20·27	96·2	742·2	92·7	58·35	110·1	48·12	96·7	43·33	115·8
1885	10·57	102·5	17·56	83·4	672·1	84·0	57·00	107·5	46·58	93·6	41·83	111·8
1886	10·23	99·3	17·66	83·8	651·9	81·5	54·66	103·1	46·50	93·4	38·92	104·0
1887	9·16	89·0	18·42	87·4	630·4	78·8	52·33	98·7	45·83	92·1	36·58	97·8
1888	11·06	107·0	20·00	95·0	631·9	78·9	53·43	100·8	44·87	90·2	37·46	100·1
1889	9·03	87·7	19·28	91·4	626·1	78·3	53·46	100·9	42·75	85·9	34·58	92·4
1890	8·39	81·5	18·33	87·1	663·1	82·9	54·40	102·7	49·08	98·6	36·71	98·1
1891	8·20	79·6	21·07	100·0	710·0	88·7	57·33	108·2	48·71	97·9	40·13	107·3
1892	7·76	75·3	19·85	94·2	635·6	79·5	59·10	111·5	47·50	95·4	34·16	91·3
1893	7·66	74·3	17·50	83·2	602·7	75·3	57·91	109·3	44·75	89·9	29·92	80·0
1894	8·10	78·6	18·33	87·1	593·2	74·1	58·92	111·2	46·08	92·6	30·92	82·6
1895	9·13	88·6	18·92	89·9	607·6	75·9	58·37	110·1	51·04	102·5	36·92	98·7
1896	8·55	83·0	20·07	95·3	570·7	71·3	61·15	115·3	45·04	95·5	36·17	96·7
1897	8·12	78·8	22·49	107·0	646·9	80·9	61·70	116·5	44·30	89·0	30·91	82·6

Évek	Á l l a t i t e r m é n y e k										Gyarmati cikkek	
	12		13		14		15		9—15		16, 17	
	bárányok párja Bécsben		disznóhús Bécsben		szalonna Bécsben		Vaj Triesztben		összes állati termények		finomított cukor Triesztben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	összeg	%	frt	%
1867	6 ⁸⁸	79 ²	51 ⁷⁸	92 ³	72 ⁶⁰	104 ¹	75 ⁹⁰	84 ⁶	629 ³	89 ⁹	43 ⁰⁰	103 ⁴
1868	8 ⁰⁸	93 ⁰	55 ⁵³	99 ⁰	70 ⁴⁰	101 ⁰	89 ⁷⁵	100 ⁰	670 ³	95 ⁸	41 ²⁰	99 ¹
1869	8 ²⁵	95 ⁰	55 ⁵³	99 ⁰	73 ⁵⁰	105 ⁴	91 ³⁰	101 ⁷	686 ⁰	98 ⁰	45 ⁶⁵	109 ⁸
1870	9 ²¹	106 ⁰	56 ⁰⁶	99 ⁹	70 ⁷⁰	101 ⁴	92 ⁰⁰	102 ⁵	708 ⁵	101 ²	45 ⁸⁰	110 ²
1871	9 ⁵⁸	110 ²	55 ⁰⁰	98 ⁰	63 ⁵⁰	91 ¹	92 ⁰⁰	102 ⁵	713 ⁴	101 ⁹	47 ⁶⁰	114 ⁵
1872	9 ⁶²	110 ⁷	63 ⁶²	113 ⁴	63 ⁴⁰	91 ⁰	92 ⁰⁰	102 ⁵	753 ³	107 ⁶	42 ⁷⁵	102 ⁹
1873	10 ⁰⁴	115 ⁵	66 ⁹⁶	119 ⁴	62 ⁴⁰	89 ⁵	92 ²⁰	102 ⁸	778 ¹	111 ¹	38 ⁷⁰	93 ¹
1874	8 ⁶⁷	99 ⁸	57 ⁷³	102 ⁹	77 ⁵⁰	111 ²	90 ²⁶	100 ⁵	720 ²	102 ⁹	36 ⁷⁰	88 ³
1875	8 ⁰⁰	92 ¹	50 ⁸⁹	90 ⁷	74 ⁰⁰	106 ¹	95 ⁸⁰	106 ⁸	705 ⁰	100 ⁷	35 ¹⁰	84 ⁴
1876	8 ³³	95 ⁸	53 ¹²	94 ⁷	72 ²⁵	103 ⁶	89 ³⁴	99 ⁶	682 ⁰	97 ⁴	36 ³⁰	87 ³
1877	8 ⁹²	102 ⁶	50 ⁹²	90 ⁸	66 ⁹²	96 ⁰	86 ⁷⁵	96 ⁶	678 ⁴	96 ⁹	44 ³⁶	106 ⁸
átlag 1867—77	8 ⁶⁹	100	56 ¹⁰	100	69 ⁷⁴	100	89 ⁷⁵	100	—	100	41 ⁵⁶	100
1878	8 ⁸⁷	102 ⁰	47 ¹⁰	84 ⁰	58 ⁷¹	74 ²	83 ⁷⁵	93 ³	660 ⁵	94 ³	34 ²²	82 ³
1879	8 ⁷¹	100 ²	42 ⁵⁰	75 ⁸	51 ⁰⁰	73 ¹	79 ¹⁰	88 ¹	629 ⁴	89 ⁹	32 ¹⁵	77 ³
1880	8 ⁹⁶	103 ¹	48 ⁴⁶	86 ⁴	66 ⁸⁹	95 ⁹	77 ⁰⁰	85 ⁸	671 ⁴	95 ⁹	32 ³⁴	77 ⁷
1881	9 ⁰⁸	104 ⁵	50 ⁴²	89 ⁹	69 ⁷⁷	100 ⁰	83 ³³	92 ⁹	682 ⁰	97 ⁴	33 ⁸⁴	81 ³
1882	8 ⁸³	101 ⁶	51 ⁸³	92 ⁴	74 ⁸⁷	107 ⁴	85 ⁰⁰	94 ⁷	704 ²	100 ⁶	33 ⁹⁶	81 ⁶
1883	9 ⁸⁷	113 ⁶	50 ⁵⁸	90 ²	69 ³¹	99 ⁴	85 ⁰⁰	94 ⁷	723 ⁶	103 ⁴	30 ²⁶	72 ⁷
1884	10 ⁷⁵	123 ⁵	47 ⁶⁶	85 ⁰	56 ⁰⁰	80 ³	85 ⁰⁰	94 ⁷	706 ¹	100 ⁹	23 ⁸³	57 ³
1885	10 ²⁹	118 ⁴	45 ⁵⁰	81 ¹	52 ⁰⁴	74 ⁶	85 ⁰⁰	94 ⁷	681 ⁷	97 ⁴	23 ⁸⁵	57 ³
1886	9 ⁰⁴	104 ⁰	44 ⁸³	79 ⁹	51 ⁵⁸	74 ⁰	85 ⁰⁰	94 ⁷	653 ¹	93 ³	20 ⁸⁸	50 ²
1887	9 ⁰⁸	104 ⁵	46 ⁵⁸	83 ⁰	53 ⁴⁴	76 ⁶	85 ⁰⁰	94 ⁷	647 ⁴	92 ⁴	19 ⁵²	46 ⁴
1888	9 ²⁵	106 ⁴	45 ³³	80 ⁸	59 ⁸¹	84 ³	85 ⁰⁰	94 ⁷	657 ³	93 ⁹	22 ⁵²	54 ¹
1889	8 ⁶⁷	99 ⁸	42 ⁶⁶	76 ⁰	56 ¹⁰	80 ⁵	86 ⁶⁶	96 ⁶	632 ¹	90 ³	23 ⁶⁰	56 ⁷
1890	8 ⁴²	96 ⁹	43 ⁵⁴	77 ⁷	50 ⁰⁶	71 ⁸	87 ⁵⁰	97 ⁵	643 ³	91 ⁹	17 ⁹⁰	43 ⁰
1891	9 ³⁷	107 ⁸	46 ⁴⁶	82 ⁸	50 ³³	72 ²	87 ⁵⁰	97 ⁵	673 ⁷	96 ²	17 ⁸⁶	43 ⁰
1892	8 ³⁴	96 ⁰	39 ⁰⁰	69 ⁵	49 ⁸⁵	71 ⁵	87 ⁵⁰	97 ⁵	632 ⁷	90 ⁴	19 ⁶⁴	47 ⁰
1893	7 ⁶⁹	88 ⁶	46 ⁰⁰	82 ⁰	53 ¹³	74 ⁸	98 ⁹⁶	110 ³	634 ⁹	90 ⁷	21 ⁵¹	51 ⁷
1894	7 ³³	84 ⁴	46 ⁶⁷	83 ²	48 ⁴⁸	69 ⁵	100 ⁰⁰	111 ⁴	634 ⁹	90 ⁷	16 ⁸⁰	40 ⁴
1895	8 ⁰⁰	92 ¹	47 ⁰⁰	83 ⁸	52 ⁹²	75 ⁹	100 ⁰⁰	111 ⁴	674 ⁵	96 ³	14 ³⁸	34 ⁶
1896	7 ⁸⁰	89 ⁸	44 ²¹	78 ⁸	53 ⁷⁵	77 ¹	100 ⁰⁰	111 ⁴	664 ⁶	94 ⁹	15 ⁰²	36 ²
1897	8 ⁰⁴	92 ⁶	45 ⁴⁰	81 ⁰	57 ⁰⁴	81 ⁸	100 ⁰⁰	111 ⁴	654 ⁸	93 ⁵	13 ³⁴	32 ¹

Évek	Gyarmati cikkek										1—19	
	18a		18b		18		19		16—19			
	Mokka kávé Triesztben		Rio kávé Triesztben		kávé 18a és 18b átlagában		tea Angliában		összesen gyarmati cikkek		összes eledelek	
	frt	%	frt	%	—	%	—	%	összeg	%	összeg	%
1867	113·90	92·4	73·60	87·7	—	90·1	—	106	402·9	100·7	1909·3	100·5
1868	111·40	90·4	59·80	71·2	—	80·8	—	118	397·0	99·2	1829·7	96·3
1869	124·60	101·0	61·50	73·3	—	87·2	—	109	415·8	103·9	1803·9	94·9
1870	121·60	98·6	63·60	75·8	—	87·2	—	104	411·4	102·8	1875·7	98·7
1871	108·20	87·8	73·40	87·5	—	87·6	—	99	415·6	103·9	1935·0	101·8
1872	127·30	103·3	87·20	104·0	—	103·7	—	100	409·5	102·3	1970·4	103·7
1873	116·30	94·3	101·30	120·7	—	107·5	—	102	395·7	98·9	2036·5	107·2
1874	127·10	103·1	102·90	122·6	—	112·9	—	101	390·5	97·6	2019·0	106·3
1875	142·30	115·4	95·70	114·1	—	114·7	—	98	381·5	95·4	1815·1	95·5
1876	129·20	104·8	100·42	119·7	—	112·3	—	90	376·9	94·2	1825·6	96·1
1877	134·20	108·8	102·40	122·1	—	115·5	—	81	410·1	102·5	1913·1	100·7
átlag 1867—77	123·28	100	83·90	100	—	100	—	100	—	100	—	100
1878	120·50	97·8	86·20	102·7	—	100·3	—	79	343·9	85·9	1735·8	91·3
1879	116·83	94·7	71·10	84·8	—	89·8	—	82	326·4	81·6	1669·0	87·8
1880	119·70	97·1	77·11	91·9	—	94·5	—	78	327·9	82·0	1825·8	96·1
1881	127·70	103·6	60·75	72·4	—	88·0	—	66	316·6	79·2	1791·8	94·3
1882	132·00	109·5	50·42	60·1	—	84·8	—	59	307·0	76·8	1801·2	94·8
1883	119·70	97·1	53·46	63·7	—	80·4	—	60	285·8	71·5	1753·6	92·3
1884	103·40	85·0	58·80	70·1	—	77·6	—	62	254·2	63·5	1702·5	89·6
1885	94·90	77·0	52·10	62·1	—	69·6	—	64	248·2	62·0	1602·0	84·3
1886	110·40	89·6	60·10	71·6	—	80·6	—	64	245·0	61·2	1550·0	81·6
1887	130·20	105·6	107·22	127·8	—	116·7	—	53	263·5	65·9	1541·3	81·1
1888	132·80	107·7	92·75	110·5	—	109·1	—	50	267·3	66·8	1556·5	81·9
1889	135·25	109·7	103·34	123·1	—	116·4	—	50	279·8	70·0	1538·0	81·0
1890	130·60	105·9	108·00	128·7	—	117·3	—	51	254·3	63·6	1560·7	82·1
1891	128·80	104·5	101·10	120·5	—	112·5	—	56	254·5	63·6	1638·2	86·2
1892	124·70	101·1	99·35	118·4	—	109·8	—	51	254·8	63·7	1523·1	80·2
1893	127·40	103·3	105·75	126·1	—	114·7	—	53	271·1	67·8	1508·7	79·4
1894	137·65	111·7	104·97	125·1	—	118·4	—	47	246·2	61·6	1474·3	77·6
1895	141·64	114·9	100·66	120·0	—	117·5	—	47	233·7	58·4	1515·7	79·8
1896	118·70	96·5	82·12	97·9	—	97·2	—	46	215·6	53·9	1450·9	76·4
1897	109·70	89·2	56·83	67·2	—	78·2	—	45	187·4	46·8	1489·2	78·4

Évek	Á s v á n y o k											
	20		21		22		23		24		25	
	nyers vas Cseh- országban		öntött vas Cseh- országban		réz Salzburgban		ón Cseh- országban		ólom Cseh- országban		kőszén Cseh- országban	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	kr.	%
1867	5·51	107·2	9·84	122·0	99·10	110·3	102·21	80·0	25·00	108·7	30·60	86·1
1868	4·51	87·8	8·52	105·4	91·00	101·2	109·83	86·0	21·40	93·0	30·00	84·4
1869	4·20	81·8	9·60	118·8	91·40	101·7	153·55	120·2	22·77	99·0	29·10	82·0
1870	4·88	95·0	9·39	116·2	87·20	97·0	150·37	117·7	22·79	99·1	36·80	103·5
1871	5·27	102·5	10·06	124·5	92·30	102·7	163·47	127·9	24·39	106·0	41·80	117·7
1872	5·46	106·2	7·32	90·6	90·60	100·7	171·84	134·5	22·20	96·5	40·90	115·1
1873	5·87	114·2	7·36	91·1	86·70	96·4	155·29	121·5	23·31	101·3	42·50	119·6
1874	5·65	109·9	6·70	83·0	82·70	92·0	105·11	82·3	22·70	98·7	39·30	110·7
1875	4·66	90·7	5·70	70·6	83·80	93·2	97·97	76·7	19·53	84·9	33·40	94·0
1876	5·35	104·1	7·16	88·6	94·47	105·1	94·96	74·3	25·23	109·7	34·70	97·7
1877	5·13	99·8	7·16	88·6	90·05	100·1	100·83	78·9	23·69	103·0	31·80	89·5
átlag 1867—77	5·14	100	8·08	100	89·94	100	127·76	100	23·00	100	35·05	100
1878	4·68	91·0	7·22	89·4	78·79	87·6	99·07	77·5	23·60	102·6	30·60	86·1
1879	4·51	87·7	5·89	72·9	72·16	80·3	98·59	77·1	18·91	82·2	30·60	86·1
1880	4·51	87·7	6·37	78·8	76·68	85·3	118·15	92·5	18·98	82·5	30·20	85·1
1881	4·47	86·9	6·91	85·5	74·74	83·1	111·30	87·1	20·03	87·1	29·80	84·0
1882	4·54	88·3	6·17	76·4	82·87	92·2	122·77	96·1	20·74	90·2	30·57	86·1
1883	4·10	79·8	4·95	61·3	78·02	86·8	123·14	96·4	18·93	82·3	30·32	85·4
1884	3·62	70·4	4·46	55·2	68·93	76·7	114·37	89·5	16·64	72·3	30·55	86·1
1885	3·92	76·3	4·17	51·6	59·04	65·7	115·57	90·5	15·68	68·2	29·29	82·5
1886	3·85	74·9	4·28	53·0	53·93	60·0	114·44	89·6	16·27	70·7	28·97	81·6
1887	3·18	61·9	3·99	50·4	57·81	64·3	144·55	113·1	16·82	73·1	27·79	78·3
1888	3·45	67·1	4·41	54·6	80·37	89·4	144·45	113·1	18·14	78·9	27·25	76·8
1889	3·59	69·8	4·04	50·0	71·43	79·4	124·20	97·2	18·49	80·4	29·64	83·5
1890	3·91	76·1	4·40	54·5	66·21	73·6	119·70	93·7	19·16	83·3	32·48	91·4
1891	3·97	77·2	4·50	55·7	62·39	69·4	113·34	88·7	20·05	87·2	33·04	93·0
1892	3·74	72·7	4·17	51·6	56·82	63·2	117·87	92·1	20·11	87·4	30·17	84·9
1893	3·19	62·1	4·23	52·3	56·65	63·0	117·08	91·6	16·10	70·0	32·30	90·9
1894	3·15	61·3	4·22	52·2	52·68	58·6	100·83	78·9	16·12	70·1	31·99	90·1
1895	3·16	61·5	4·13	51·1	55·46	61·7	84·67	66·1	16·00	69·6	32·40	91·3
1896	3·14	61·1	4·16	51·5	59·36	66·0	85·30	66·7	16·78	73·0	32·26	90·3
1897	3·50	68·1	4·21	52·1	60·63	67·4	87·35	68·2	16·91	73·5	34·17	96·3

Évek	Á s v á n y o k				S z ö v ő c z i k k e k							
	26		20—26		27		28		29		30	
	barnaszén Csehország- ban		összes ásványok		amerikai gyapot Bécsben vagy Triesztben		indiaigyapot Bécsben vagy Triesztben		len bevitel értéke		kender Bécsben	
	kr.	%	összeg	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	14 ¹⁰	90 ⁸	705 ¹	100 ⁷	146 ²⁹	131 ³	114 ²⁵	136 ⁹	—	—	36 ¹⁰	100 ⁹
1868	13 ⁹³	89 ⁷	647 ⁵	92 ⁵	128 ⁶⁸	115 ⁶	101 ⁷¹	121 ⁸	—	—	35 ⁸⁰	100 ⁰
1869	13 ³⁹	86 ²	689 ⁷	98 ⁵	152 ⁶¹	137 ⁰	123 ⁹³	148 ³	—	—	35 ⁰⁰	97 ⁷
1870	15 ⁸⁵	102 ³	730 ⁸	104 ⁴	123 ⁷⁵	115 ⁶	105 ⁹²	126 ⁶	—	—	32 ²⁰	89 ⁹
1871	19 ⁸²	127 ⁶	808 ⁹	115 ⁵	107 ²⁹	96 ³	83 ⁹³	100 ⁶	—	—	33 ⁰⁰	92 ²
1872	15 ⁵³	100 ⁰	743 ⁶	106 ²	121 ⁷⁷	109 ⁴	79 ⁶⁴	95 ⁴	—	—	38 ⁷⁰	108 ⁰
1873	16 ⁷⁸	108 ⁰	752 ¹	107 ⁴	102 ²⁴	91 ⁸	67 ⁶⁸	81 ⁰	—	—	39 ⁷⁰	110 ⁸
1874	16 ⁴³	105 ⁸	682 ⁴	97 ⁵	88 ⁴⁰	79 ⁴	54 ⁹¹	65 ⁸	—	—	33 ³⁰	92 ⁹
1875	14 ⁶⁴	94 ²	604 ³	86 ³	84 ⁹³	76 ²	60 ⁵⁴	72 ⁵	—	—	33 ⁰⁰	92 ²
1876	15 ⁸⁰	101 ⁷	681 ²	97 ³	80 ⁸⁶	72 ⁶	58 ³⁰	69 ⁸	—	—	33 ⁹⁰	94 ⁷
1877	14 ⁶⁰	94 ⁰	653 ⁹	93 ⁴	83 ⁷⁵	75 ²	67 ⁶³	81 ⁰	—	—	43 ¹⁷	120 ⁶
átlag 1867—77	15 ⁵³	100	—	100	111 ⁴⁰	100	83 ⁵⁰	100	54 ⁰⁰	100	35 ⁸⁰	100
1878	13 ⁵⁰	86 ⁹	621 ¹	88 ⁷	78 ³²	70 ³	64 ⁴⁸	77 ²	36 ⁰⁰	66 ⁷	40 ²¹	112 ³
1879	12 ⁹⁰	83 ⁰	569 ³	81 ³	78 ⁶⁹	70 ⁷	67 ⁴⁰	80 ⁷	39 ⁵⁰	73 ¹	35 ⁰⁰	97 ⁸
1880	13 ⁴⁰	86 ⁵	598 ⁴	85 ⁵	85 ¹²	76 ⁴	70 ⁰⁸	84 ⁰	40 ⁰⁰	74 ¹	34 ⁴²	96 ¹
1881	13 ⁴⁰	86 ⁵	600 ²	85 ⁷	77 ⁶⁷	69 ⁸	61 ⁹⁵	74 ²	38 ⁰⁰	70 ⁴	33 ²⁹	93 ⁰
1882	14 ⁰⁸	90 ⁸	620 ¹	88 ⁶	81 ⁵⁶	73 ²	59 ³⁵	71 ¹	37 ⁰⁰	68 ⁵	32 ⁵⁰	90 ⁸
1883	13 ⁹⁵	90 ⁰	582 ⁰	83 ¹	74 ²³	66 ⁷	55 ⁰²	65 ⁹	38 ⁰⁰	70 ⁴	34 ⁷¹	97 ⁰
1884	13 ⁸⁵	89 ⁴	539 ⁶	77 ¹	73 ¹⁷	65 ⁷	56 ³¹	67 ⁴	42 ⁰⁰	77 ⁸	37 ⁸³	105 ⁷
1885	13 ¹³	84 ⁷	519 ⁵	74 ²	70 ⁰⁰	62 ²	57 ⁷⁰	69 ¹	48 ⁰⁰	89 ⁰	35 ²¹	98 ⁴
1886	13 ²⁹	85 ⁷	515 ⁵	73 ⁶	65 ²⁰	58 ⁷	53 ³³	63 ⁸	51 ⁰⁰	94 ⁴	31 ⁷⁵	88 ⁷
1887	12 ⁸⁰	82 ⁶	523 ⁷	74 ⁸	67 ⁵⁰	60 ⁸	51 ¹⁰	61 ²	41 ⁰⁰	76 ⁰	29 ⁷⁹	83 ²
1888	12 ⁸⁰	82 ⁶	562 ⁵	80 ³	70 ¹⁰	63 ¹	52 ⁸⁰	64 ⁴	38 ⁰⁰	70 ⁴	28 ⁰⁸	78 ⁴
1889	13 ⁴³	86 ⁶	546 ⁹	78 ¹	71 ⁰⁰	64 ⁰	54 ⁷⁵	65 ⁶	37 ⁰⁰	68 ⁶	27 ¹³	75 ⁸
1890	15 ⁰¹	96 ⁶	569 ²	81 ³	—	63 ⁵	54 ¹²	64 ⁸	36 ⁰⁰	66 ⁷	27 ⁵⁰	76 ⁸
1891	16 ⁰⁹	108 ⁸	580 ⁰	82 ⁸	—	53 ¹	45 ⁶⁰	54 ⁶	38 ⁰⁰	70 ⁴	26 ⁸⁸	75 ¹
1892	15 ⁷¹	101 ²	553 ¹	79 ⁰	—	49 ⁸	42 ⁸⁰	51 ³	36 ⁸⁵	68 ²	26 ⁷¹	74 ⁶
1893	17 ⁵⁸	113 ²	543 ¹	77 ⁶	—	56 ⁸	48 ⁸⁰	58 ³	45 ²⁸	83 ⁹	26 ⁷¹	74 ⁶
1894	15 ⁷³	101 ⁵	512 ⁷	73 ²	—	46 ²	39 ⁸³	47 ⁷	41 ⁶⁹	77 ²	34 ⁶⁷	96 ⁸
1895	16 ²¹	105 ⁵	506 ⁸	72 ⁴	49 ⁰⁰	44 ¹	38 ¹⁰	45 ⁶	35 ⁵⁴	65 ⁸	35 ⁰⁰	97 ⁸
1896	16 ⁶⁰	107 ¹	516 ³	73 ⁸	53 ⁰⁴	47 ⁸	39 ⁸³	47 ⁷	35 ⁶⁴	66 ¹	30 ¹²	84 ¹
1897	16 ⁸⁷	109 ⁰	534 ⁶	76 ⁴	46 ⁶⁷	44 ⁷	40 ⁴⁶	48 ⁴	35 ⁹⁶	66 ⁶	26 ⁸³	75 ⁰

Évek	S z ö v ö c z i k k e k											
	31		32a		32b		32		33a		33b	
	Juta Angliában		egynyiretű gyapjú posztóra Budapesten		egynyiretű gyapjú kartolásra Budapesten		egynyiretű gyapjú átlagban Budapesten		kétnyiretű gyapjú hegyvidéki Budapesten		kétnyiretű gyapjú miskolci Budapesten	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	24·30	107·1	183·00	111·8	154·90	105·8	—	108·8	195·70	115·2	151·40	107·3
1868	22·40	99·2	148·38	90·0	120·00	82·0	—	86·0	150·50	88·6	118·00	83·6
1869	23·60	104·4	123·12	75·2	108·40	74·0	—	74·6	128·00	75·3	102·50	72·6
1870	28·20	124·2	136·41	83·3	120·10	82·0	—	82·7	139·80	82·3	112·30	79·6
1871	28·60	126·0	177·12	108·2	165·00	112·7	—	110·5	179·60	105·7	153·70	108·9
1872	22·70	100·0	202·12	123·4	200·60	136·6	—	130·0	204·30	120·3	178·90	126·8
1873	19·90	87·7	166·05	101·5	150·40	102·8	—	102·2	171·60	101·0	132·50	93·9
1874	19·90	87·7	168·02	102·6	155·82	106·4	—	104·5	172·10	101·3	147·00	104·2
1875	18·40	81·1	171·59	104·8	142·80	97·5	—	101·2	186·00	109·5	155·80	110·4
1876	20·00	88·1	159·70	97·6	141·05	96·4	—	97·0	165·20	97·2	145·80	103·3
1877	21·40	94·3	165·80	101·3	151·75	103·7	—	102·5	176·00	103·6	154·30	109·3
átlag 1867 – 77	22·70	100	163·76	100	146·40	100	—	100	169·90	100	141·10	100
1878	20·20	89·0	161·30	98·5	152·00	104·0	—	101·3	160·90	94·7	138·10	97·9
1879	19·20	85·0	160·25	97·8	147·50	101·0	—	99·4	154·10	90·7	130·50	92·5
1880	22·10	97·4	178·00	109·0	156·00	106·6	—	107·8	166·00	97·7	138·50	98·2
1881	21·80	96·1	172·50	106·0	134·00	91·7	—	98·9	160·00	94·2	133·00	94·3
1882	18·00	79·3	162·00	98·8	161·50	110·0	—	104·4	155·50	91·5	141·50	100·8
1883	17·10	75·3	157·50	96·1	158·25	108·0	—	102·0	151·00	88·9	131·50	92·5
1884	16·40	72·3	167·86	103·0	112·95	77·3	—	90·2	147·30	86·7	119·60	84·8
1885	15·00	66·1	135·42	82·6	125·00	85·6	—	84·1	113·80	67·0	100·00	70·9
1886	14·50	63·9	151·48	92·4	115·40	79·0	—	85·7	119·00	70·1	106·90	75·8
1887	15·50	68·3	148·75	90·8	128·00	87·6	—	89·2	154·10	90·7	125·40	89·8
1888	16·50	72·7	137·50	83·9	114·28	78·2	—	81·0	130·40	76·8	115·90	82·2
1889	18·00	79·3	140·93	86·0	132·50	90·7	—	88·3	127·90	75·2	116·10	82·3
1890	15·40	67·9	147·32	89·9	118·75	81·3	—	85·6	130·40	76·7	116·20	82·4
1891	15·20	67·0	135·00	82·4	118·75	81·3	—	81·8	130·20	76·6	120·10	85·1
1892	17·90	78·9	114·76	70·1	104·75	73·6	—	71·8	114·00	67·1	103·10	73·1
1893	16·10	71·0	116·66	71·1	101·00	69·2	—	70·1	110·40	65·0	102·40	72·6
1894	15·60	68·8	122·50	74·7	104·50	71·5	—	73·1	110·20	64·9	103·20	73·2
1895	13·40	59·0	147·60	90·0	104·66	71·7	—	84·8	104·70	61·6	99·67	70·7
1896	14·70	64·8	129·80	79·1	105·90	72·5	—	75·8	112·00	65·9	100·83	71·6
1897	13·20	58·1	160·00	97·6	115·20	78·9	—	88·2	123·75	72·8	109·33	77·5

Évek	S z ö v ö c z i k k e k						V e g y e s c z i k k e k					
	33		34		27—34		35a		35b		35	
	kénnyirettű gyapjú átlagban Budapesten		1 klgr. Organzin selyem Bécsben		összes szövő- czikkek		ökörbőr nedves Bécsben		tehenbőr száraz Bécsben		bőrök átlaga Bécsben	
	frt	%	frt	%	összeg	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	—	111.3	67.24	124.5	820.8	117.3	46.63	95.5	111.09	83.6	—	89.5
1868	—	86.1	65.20	120.7	729.4	104.2	48.73	99.8	127.00	95.6	—	97.7
1869	—	74.0	67.86	125.8	761.8	108.8	50.50	103.4	140.35	105.6	—	104.5
1870	—	80.9	63.90	118.3	738.2	105.5	52.40	107.2	153.43	115.4	—	111.3
1871	—	107.3	55.78	103.3	736.2	105.2	54.43	111.4	156.33	117.6	—	115.8
1872	—	123.6	56.86	105.3	771.7	110.2	53.24	109.0	155.95	117.3	—	113.2
1873	—	97.5	50.41	98.3	664.3	94.9	48.14	98.6	130.59	98.3	—	98.4
1874	—	102.7	42.65	79.0	612.0	87.4	47.32	96.9	129.33	97.3	—	97.1
1875	—	110.0	39.00	72.2	605.4	86.5	43.93	89.9	125.35	94.3	—	92.1
1876	—	100.2	41.40	76.6	599.0	85.6	44.58	91.3	118.79	89.3	—	90.3
1877	—	106.4	43.72	81.0	661.0	94.4	47.25	96.7	113.70	85.5	—	91.1
átlag 1867—77	—	100	54.00	100	—	100	48.85	100	132.90	100	—	100
1878	—	96.3	35.96	66.6	679.7	84.9	48.50	99.2	113.86	85.6	—	92.4
1879	—	91.6	32.15	59.5	657.8	82.2	49.91	100.0	115.17	86.6	—	93.3
1880	—	97.9	34.86	64.5	698.2	87.3	46.75	95.6	121.04	91.0	—	93.3
1881	—	94.2	33.18	61.4	658.0	82.2	43.33	88.6	113.63	85.4	—	87.0
1882	—	95.9	33.93	62.8	646.0	80.7	44.63	91.3	114.08	85.7	—	88.5
1883	—	90.7	31.08	57.5	625.5	78.2	44.50	91.0	112.33	84.5	—	87.8
1884	—	85.7	31.96	59.2	624.0	78.0	47.58	97.3	114.96	86.5	—	91.9
1885	—	68.9	30.93	57.3	595.1	74.4	47.58	97.3	115.92	87.2	—	92.3
1886	—	72.9	31.25	57.9	586.0	73.2	46.29	94.7	114.58	86.1	—	90.4
1887	—	90.2	33.00	61.1	590.0	73.7	43.38	88.7	113.33	85.2	—	86.9
1888	—	79.5	31.35	58.1	567.6	70.9	41.46	84.8	108.13	81.3	—	83.1
1889	—	78.7	32.02	59.3	579.6	72.4	39.13	80.0	100.67	75.7	—	77.9
1890	—	79.5	31.25	57.9	562.7	70.3	33.25	68.0	87.13	65.5	—	66.8
1891	—	80.6	26.57	49.2	531.8	66.5	34.79	71.2	89.63	67.4	—	69.3
1892	—	70.1	28.73	53.2	517.9	64.7	36.13	73.9	92.50	69.5	—	71.7
1893	—	68.8	35.48	65.7	549.2	68.6	35.58	72.8	92.50	69.5	—	71.2
1894	—	69.1	24.04	44.5	523.4	65.4	34.83	71.2	92.50	69.5	—	70.4
1895	—	66.1	25.67	47.5	510.7	63.8	39.88	81.7	90.92	68.4	—	75.0
1896	—	68.7	25.25	46.8	501.8	62.7	36.46	74.7	83.90	63.1	—	68.9
1897	—	75.1	22.50	41.7	497.8	62.2	34.92	71.5	88.96	66.9	—	69.2

Évek	V e g y e s c z i k k e k											
	36		37		38		39		40a		40b	
	kidolgozott bőrárú Bécsben		faggyú Bécsben		pálmaolaj Triesztben		táblaolaj Triesztben		repczemag Budapesten		repczeolaj Bécsben	
	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%	frt	%
1867	159·30	89·8	58·50	109·9	60·70	114·1	101·00	135·6	13·86	89·5	46·10	96·5
1868	164·36	92·6	55·91	105·1	55·70	104·6	85·20	114·4	13·09	84·5	44·41	93·0
1869	170·34	95·1	58·46	109·8	59·10	111·1	82·70	111·0	13·67	101·1	49·57	103·7
1870	182·00	102·5	57·00	107·1	58·90	110·8	86·70	116·4	17·88	115·4	57·53	120·4
1871	192·72	108·5	53·66	100·8	58·90	110·8	70·50	94·6	19·39	125·1	57·14	119·5
1872	185·34	104·4	52·00	97·7	51·50	96·8	65·90	88·5	15·99	102·9	49·45	103·5
1873	178·13	100·3	47·96	90·1	46·40	87·2	67·90	91·1	13·91	89·8	41·45	86·8
1874	176·34	99·4	47·06	88·4	46·40	87·2	71·10	95·4	13·02	84·1	38·86	81·4
1875	181·18	102·1	49·66	93·3	46·40	87·2	61·00	81·9	13·65	88·1	40·00	83·7
1876	182·17	102·7	51·36	96·5	48·58	91·3	59·88	80·4	16·33	105·4	48·25	101·0
1877	180·38	101·6	54·07	101·6	53·00	99·6	67·46	90·6	17·63	113·8	52·44	109·8
átlag 1867—77	177·48	100	53·24	100	53·20	100	74·50	100	15·50	100	47·75	100
1878	177·50	100·0	43·02	90·1	49·00	92·2	71·20	95·6	13·12	84·7	44·23	92·6
1879	177·79	100·2	44·00	82·7	45·25	85·1	62·66	84·1	11·00	71·1	37·52	78·5
1880	168·79	95·1	44·19	83·0	43·30	81·4	63·90	85·8	12·58	81·2	36·94	77·3
1881	162·67	91·7	44·54	83·7	40·83	76·7	59·00	79·2	11·81	76·2	36·20	75·8
1882	166·00	93·5	48·38	90·9	42·35	79·6	56·10	75·3	13·34	86·1	38·64	80·9
1883	165·71	93·4	50·29	94·5	49·50	93·1	69·60	93·4	15·22	98·2	45·04	94·3
1884	173·25	97·6	46·88	88·1	47·50	89·3	79·60	106·8	11·85	76·5	40·85	85·5
1885	170·71	96·2	38·35	72·0	40·40	76·0	77·70	102·6	10·64	68·6	34·17	71·5
1886	174·38	98·3	31·75	59·6	32·70	61·4	62·12	83·4	9·38	60·5	29·69	62·2
1887	173·38	97·7	31·85	59·8	29·44	55·3	58·27	78·2	11·03	71·2	30·69	64·3
1888	168·21	94·8	31·29	58·8	28·33	53·3	62·10	83·4	11·71	75·6	32·64	68·3
1889	155·67	87·7	33·40	62·7	29·20	54·9	56·36	75·7	17·34	111·9	42·33	88·6
1890	152·00	85·6	34·46	64·7	31·60	59·4	57·10	76·6	10·97	70·8	39·58	82·9
1891	146·29	82·4	34·54	64·9	31·04	58·4	50·46	67·7	14·27	92·1	39·58	82·9
1892	142·75	80·5	34·06	64·0	30·00	56·4	52·46	70·4	10·87	70·1	35·77	74·9
1893	140·09	78·9	37·90	71·2	33·04	62·1	64·17	86·1	15·23	98·3	37·94	79·4
1894	136·67	77·0	34·94	65·6	32·44	61·0	52·54	70·5	9·50	61·3	31·71	66·4
1895	143·92	81·1	31·43	59·0	31·00	58·3	51·70	69·4	8·64	55·7	28·63	59·9
1896	144·25	81·5	26·86	50·5	30·33	57·0	51·02	68·5	10·99	70·9	30·90	64·7
1897	147·00	83·1	26·07	49·0	28·16	53·0	57·71	77·5	12·63	81·6	35·75	74·8

Évek	V e g y e s c z i k k e k									
	40		41		42		43		44	
	repce átlagban		ásványolaj Triesztben		szóda Bécsben		hamuzsir Bécsben		1 klgr. indigó Triesztben	
	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰	frt	‰
1867	—	93 ⁰	—	—	20 ⁹³	125 ¹	29 ⁶³	97 ⁴	13 ⁸⁰	105 ⁷
1868	—	88 ⁷	—	—	17 ²²	102 ⁸	30 ⁸⁴	101 ³	13 ⁵⁰	103 ⁴
1869	—	102 ⁴	—	—	16 ⁴⁷	98 ⁴	31 ²⁷	103 ⁸	13 ⁴⁰	102 ⁶
1870	—	117 ⁹	—	—	15 ⁹⁸	95 ⁴	31 ⁸⁶	104 ⁷	13 ⁴⁰	102 ⁶
1871	—	122 ³	—	—	16 ³²	97 ⁴	33 ¹⁴	109 ⁰	13 ⁴⁰	102 ⁶
1872	—	103 ²	—	—	18 ²⁷	109 ¹	31 ⁶³	103 ⁹	13 ⁴⁰	102 ⁶
1873	—	88 ³	21 ⁷⁰	113 ⁷	19 ¹³	114 ²	30 ³⁶	99 ⁹	13 ⁴⁰	102 ⁶
1874	—	82 ⁷	16 ⁴⁰	85 ⁹	16 ³⁴	97 ⁵	29 ⁶⁴	97 ⁴	13 ⁴⁰	102 ⁶
1875	—	85 ⁹	15 ⁰⁰	78 ⁵	15 ⁰⁰	89 ⁸	28 ⁵⁸	94 ³	13 ⁰⁰	99 ⁵
1876	—	103 ²	28 ⁸⁴	119 ⁶	14 ⁰⁵	84 ⁰	27 ³³	89 ⁹	11 ⁹⁶	91 ⁶
1877	—	111 ⁸	19 ⁵⁰	102 ¹	14 ⁴³	86 ³	30 ²⁷	99 ⁵	11 ⁰⁰	84 ²
átlag 1867—77	—	100	19 ⁰⁹	100	16 ⁷⁴	100	30 ⁴²	100	13 ⁰⁶	100
1878	—	88 ⁶	14 ²⁷	74 ⁷	12 ⁷⁷	76 ²	27 ²¹	89 ⁵	11 ⁰⁰	84 ²
1879	—	74 ⁸	12 ³⁵	64 ⁷	11 ⁹⁸	71 ⁴	24 ¹⁷	79 ⁵	9 ⁹⁸	76 ⁴
1880	—	79 ²	11 ⁸⁴	62 ⁰	12 ⁵⁹	75 ¹	22 ¹⁹	73 ⁰	10 ⁰⁰	76 ⁶
1881	—	76 ⁰	10 ⁵⁸	55 ⁴	12 ⁴⁵	74 ²	22 ³¹	73 ³	10 ⁰⁰	76 ⁶
1882	—	83 ⁵	9 ⁵⁷	50 ¹	10 ⁵⁴	62 ⁸	20 ⁷⁵	68 ²	10 ⁰⁰	76 ⁶
1883	—	96 ²	10 ⁶¹	55 ⁵	10 ⁷²	64 ⁰	20 ⁷⁹	68 ³	10 ⁰⁰	76 ⁶
1884	—	81 ⁰	9 ⁹⁰	51 ⁸	10 ⁸²	64 ⁵	28 ³⁰	93 ⁰	10 ⁰⁰	76 ⁶
1885	—	70 ⁰	9 ⁷⁵	51 ⁰	9 ⁶³	57 ⁵	29 ⁰⁴	95 ⁵	9 ⁵⁰	72 ⁷
1886	—	61 ³	9 ⁴⁰	49 ²	8 ⁵⁶	51 ¹	28 ⁰⁰	92 ¹	10 ⁰⁰	76 ⁶
1887	—	67 ⁷	9 ⁶⁴	50 ⁵	7 ⁸⁸	47 ⁰	27 ⁵⁰	90 ⁴	10 ⁰⁰	76 ⁶
1888	—	71 ⁹	7 ⁹⁰	41 ⁴	7 ⁷⁶	46 ³	26 ⁰⁰	85 ⁵	10 ⁰⁰	76 ⁶
1889	—	100 ²	7 ⁹²	41 ⁵	7 ⁸⁷	47 ⁰	26 ⁰⁰	85 ⁵	10 ⁰⁰	76 ⁶
1890	—	76 ⁸	7 ³⁷	38 ⁶	8 ⁵⁷	51 ¹	26 ⁰⁰	85 ⁵	10 ⁰⁰	76 ⁶
1891	—	87 ⁵	6 ⁴⁹	34 ⁰	8 ⁶²	51 ⁴	26 ⁰⁰	85 ⁵	9 ⁶³	73 ⁷
1892	—	72 ⁵	5 ⁸¹	30 ⁴	8 ⁶²	51 ⁴	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹
1893	—	88 ⁸	6 ¹²	32 ⁰	8 ⁶²	51 ⁴	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹
1894	—	63 ⁸	6 ³³	33 ²	8 ¹²	48 ⁴	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹
1895	—	57 ⁸	8 ³⁵	43 ⁷	6 ⁵⁷	39 ²	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹
1896	—	67 ⁸	8 ⁹⁴	56 ⁸	6 ⁰⁵	36 ²	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹
1897	—	78 ¹	7 ⁷¹	40 ⁴	7 ¹¹	42 ⁵	26 ⁰⁰	85 ⁵	8 ⁵⁰	65 ¹

Évek	V e g y e s c z i k k e k								Anyagok		Átlag	
	45a		45b		45		35—45		20—45		1—45	
	Kőbméterenként				fa átlagban		összes vegyes cikkek		összes anyagok		45 árucikk átlaga	
	fa (kemény) Bécsben		fa (puha) Bécsben									
	frt	‰	frt	‰	frt	‰	összeg	‰	összeg	‰	összeg	‰
1867	6·07	86·7	3·87	74·8	—	80·7	1040·8	104·1	2566·7	106·9	4476·0	104·1
1868	6·11	87·3	4·03	77·9	—	82·6	993·2	99·3	2370·1	98·7	4199·8	97·7
1869	6·74	96·3	4·32	83·6	—	90·0	1027·7	102·8	2479·2	103·3	4283·1	99·6
1870	7·07	101·2	4·50	86·1	—	93·7	1062·4	106·2	2531·4	105·5	4407·1	102·5
1871	7·32	104·6	4·97	96·1	—	100·4	1062·2	106·2	2607·3	108·6	4542·3	105·6
1872	7·85	112·2	5·93	114·7	—	113·5	1032·9	103·3	2548·2	106·2	4518·6	105·1
1873	7·80	111·5	6·11	118·2	—	114·8	1100·6	100·1	2517·0	100·7	4553·5	103·5
1874	7·48	107·0	5·69	110·0	—	108·5	1042·1	94·7	2336·5	93·5	4355·5	99·0
1875	6·96	99·6	5·85	113·2	—	106·4	1011·0	91·9	2220·7	88·8	4035·8	91·7
1876	6·78	97·0	5·81	112·4	—	104·7	1054·2	95·8	2334·4	93·4	4160·0	94·5
1877	6·75	96·8	5·82	112·6	—	104·7	1073·1	97·6	2388·0	95·5	4301·1	97·8
átlag 1867—77	6·99	100	5·17	100	—	100	—	100	—	100	—	100
1878	6·27	89·7	5·07	98·1	—	93·9	977·4	88·9	2279·2	87·7	4015·0	89·2
1879	6·30	90·2	5·04	97·5	—	93·9	906·1	82·4	2133·2	82·1	3802·2	84·5
1880	6·25	89·4	4·96	96·0	—	92·7	897·2	81·6	2193·8	84·4	4019·6	89·3
1881	6·06	86·7	5·06	97·9	—	92·3	866·1	78·7	2124·3	81·7	3916·1	87·1
1882	6·00	85·8	5·00	96·7	—	91·3	860·3	78·2	2126·4	81·8	3927·6	87·3
1883	5·94	85·0	4·97	96·1	—	90·5	913·3	83·0	2120·8	81·6	3874·4	86·1
1884	5·87	84·0	4·93	95·3	—	89·7	930·3	84·6	2093·9	80·5	3796·4	84·5
1885	5·82	83·2	4·82	93·2	—	88·2	874·0	79·5	1988·6	76·5	3590·6	79·8
1886	5·47	78·2	4·94	95·5	—	86·9	810·3	73·7	1911·8	73·5	3461·8	76·9
1887	5·65	80·8	4·95	95·7	—	88·3	798·4	72·6	1912·1	73·6	3453·4	76·7
1888	5·75	82·2	5·00	96·7	—	89·5	784·6	71·3	1914·7	73·6	3471·2	77·1
1889	5·75	82·2	5·06	96·8	—	89·5	799·2	72·7	1925·7	74·0	3463·7	77·0
1890	5·66	81·0	5·13	99·2	—	90·1	771·8	70·1	1903·7	73·2	3464·4	77·0
1891	5·68	81·3	5·15	98·9	—	90·1	762·9	69·3	1874·7	72·1	3512·9	78·1
1892	5·69	81·4	5·08	98·2	—	89·8	737·7	67·1	1808·7	69·6	3331·8	74·1
1893	5·69	81·4	5·00	96·7	—	89·5	781·8	71·1	1874·1	72·1	3382·8	75·2
1894	5·69	81·4	5·00	96·7	—	89·5	730·0	66·4	1766·1	67·9	3240·4	72·0
1895	5·63	80·5	5·00	96·7	—	88·6	722·7	65·7	1740·2	66·9	3255·9	72·4
1896	5·53	79·1	4·96	96·0	—	82·5	720·3	65·5	1738·4	66·9	3189·3	70·9
1897	5·25	75·1	4·75	91·9	—	83·5	726·9	66·1	1759·3	67·7	3248·5	72·2

Megjegyzések

az áradatok összeállítására és forrásaira vonatkozólag.

- 1, 3, 4, 5, 6, budapesti árak *a fővárosi statisztikai hivatal havi füzetei*
40a: alapján; kivételesen búza, rozs, árpa, zab és tengeri ára
a budapesti iparkamara ártörténetéből van átvéve 1867—
1870-ig; hasonlólag a repczemag ára 1867—1875-ig.
- 2, 7, 32a és b, budapesti árak *a budapesti iparkamara ártörténetéből és*
33a és b: *évi jelentéseiből* vett havi vagy vásári árak alapján; kivé-
telesen a »Pester Lloyd« árjegyzései után számítottam ki
a liszt (0 számú) árát 1867—1869-ig és 1890—1897-ig;
továbbá a bab (aprószemű) árát 1867—1877-ig; gyapjúnál
az árjegyzés mindenkor annak közepes vagy középszerű
minőségére vonatkozik.
- 9, 10, 11, 12, set-marxi árak »*Statistische Jahrbücher der Stadt Wien*«
13: havi minimum és maximum árjegyzései alapján. Marha-
húsnál az árak élősúlyban, de százaléklevonás mellett
értendők 1895 novemberig; ettől fogva ugyancsak levonás
nélkül jegyzik az árakat, de összehasonlítás céljából át-
számítottam azokat a megfelelő értékre. Borju, birka,
bárány és sertéshús ára kizsigerelt állapotban és fogyaszt-
ási adó nélkül értendő.
- 14, 27, 28, 30, bécsi árak az ottani nagykereskedelemben »*Waarenpreis-*
34, 35, 36, 37, *berichte der Wiener Handels- und Gewerbekammer*« és
40b, 42, 43: folytatódólagosan »*Waarenpreisberichte der Wiener Börse-*
kammer« című jelentések alapján felhasználva minden
hóban az utolsó heti jelentést; kivételesen kiegészítettem
az amerikai és indiai pamut bécsi árjegyzését a megfelelő
trieszti árakkal oly évben, midőn nem jegyezték az
előbbieket Bécsben. A megfelelő árúminőségek eredeti
címei a következők: 14. Geräucherter Speck — 27. Baum-
wolle amerikanische middling. — 28. Baumwolle ostindische
Dhollerah middling fair & fair (Triestben: cotone Bengal,
China e Indie). — 30. Hanf Apathiner. — 34. Seide Mai-
länder Organzin (classica & prima 22/26). — 35a. Unga-
rische Ochsenhäute nass (66—70 %) mit Horn. — 35b. Kuh-
häute trocken Oberländer leicht. — 36. Gearbeitetes Pfund-
leder (36—50 %) prima. — 37. Unschlitt Wiener Kern-
scheiben prima & secunda. — 40b. Wiener Rüböl fein,
doppelt raffinirt, ohne Fass, netto Cassa, 2% sconto. — 42.
Soda calcinirte, inländische. Grad 90%. — 43. Pottasche
weisse ungarische in Stücken.
- 8, 15, 16, 17, trieszti árak az ottani nagykereskedelemben »*Prezzo cor-*
18a és b, 38, *rente compilato dalla direzione di borsa*« című heti jelen-
39, 41, 44: tések alapján felhasználva minden hónapban az utolsó heti
jelentést. Kivételesen az ásványolaj százalékszámát az

1873—1877. évek átlagára alapján lett kiszámítva. A megfelelő árúminőségek eredeti címei a következők: 8. Riso d'Italia da ordinario a fino. — 15. — Burro. 16, 17. Zucchero pestato nazionale austriaco (folytatólagosan nem is jegyeznek más cukorminőséget e 30 év alatt). — 18a. Caffé Moka. — 18b. Caffé Rio mezzo a fino mezzo. — 38. Oli di palma. — 39. Oli, oliva del regno d'Italia, fino, sopra-fino, mezzofino. — 41. Petrolio Americano, tara d'uso barili 20% (1867—1887); petrolio russo (1888—1897). — 44. Indaco di Bengal.

- 20, 21, 22, 23, csehországi átlagárak »*Jahrbücher des Ackerbauminis-*
 24, 25, 26: *teriums (Heft Bergbauprodukte)*» és a megfelelő korábbi hivatalos kiadványok nyomán; a réz ára a salzburgi tartományra vonatkozik. Ez árak nem piaci, hanem eszményi árak, a melyeket évente összeállítanak a bányatársulatok hivatalos jelentései és az azokban foglalt termései és kereskedelmi adatok alapján.
- 19 (tea): Sauerbeck-féle angol százalékszám, a mely középértéke a kongotea piaci árának és a tea beviteli árának Angliában.
- 29 (len): beviteli átlagár 1873—1897-ig a vámhivatal becslése alapján; a százalékszámítás alapját az 1874—77. évek becsértéke képezi.
- 31 (juta): angol árjegyzés Sauerbeck után átszámítva papírértékre az évi váltóárfolyamok alapján.
- 45a és b (fa): piaci ár Bécsben az ottani vásári hatóság bejelentése alapján az osztrák statisztika évkönyveiben.

IRODALMI SZEMLE.

Julius Szende: Handbuch für Diplomaten 1899. Wien, Hölder. 8° 266 l.

Alig egy éve, hogy szerzőnk »Földrajz-statisztikai tabellák a föld összes államairól« cím alatt irodalmunkban hézagot pótló vállalatot indított meg oly célzattal, hogy a statisztikai kutatások főbb eredményeit a laikus közönségnek könnyen hozzáférhetővé tegye s ma már ismét új vállalatot kezd, ezuttal német nyelven s bécsi kiadó megbízásából.

Jelenlegi munkája a gothai almanach egyszerűbb kiadásban. A betűrendben felsorolt összes államok mindegyikénél közli az államfő, miniszterek, törvényhozó testületek fejeinek s a diplomáciai testület tagjainak neveit, azután lehető következetességgel egy kis statisztikai táblázatot, melyben 20–30 főadatot közöl a népességről, pénzügyről, külkereskedelemről, hadseregről, stb. s végül egy sorban felemlíti a pénzegységet. Adatainak megválogatásában mindenkor különös tekintettel van az osztrák-magyar monarchia viszonyaira, a mit nemcsak azzal jelez, hogy ezt az államot a sorrendből kivéve elől s kissé terjedelmesebben tárgyalja s hogy végül függelék gyanánt a bécsi közös külügyminisztérium czímtárát is közli, hanem főkép azzal, hogy az egyes országok diplomáciai testületében mindenütt legelső sorban említi fel az osztrák-magyar követeket és konzulokat s ezek főbb képviselőiről még életrajzi adatokat is közöl, míg idegen országok diplomatáit s különösen a konzuli személyzetet több helyen névleg sem sorolja fel.

A gothai almanach és a »Statesman's yearbook« már csak nagyobb terjedelmüknél fogva is sokkal több adatot közölnek, sőt nagyobb kört is ölelnek fel, mint Szende kis kézikönyve s másrészt alig hiányzik ezekből a közkézen forgó évkönyvekből valami, a mi Szende könyvében megvan, talán egy pár életrajzot s az államfők fizetését kivéve. Mindennek daczára Szende kézikönyvét talán nem fogják feleslegesnek tartani az osztrák-magyar diplomaták és konzulok azért, mert különös tekintettel van rájuk s mert nagyon könnyen áttekinthető s használható mű.

Természetes, hogy épen a nemzetközi érintkezés jellegénél fogva óhajtandó lesz az anyagot kissé kibővíteni. A jövő évfolyamokban valami csekélységet fel kell venni a területi felosztásról, a nagy kikötő-városok forgalmáról, főbb árucikkekről, a mértékrendszerről, országos színekről, zászlóról, stb. Mindenekfelett pedig jó lesz legalább az osztrák-magyar diplomatákról és konzulokról betűrendes névmutatót állítani össze s felvenni a külföldi forgalmat közvetítő intézményeink (Lloyd, Adria, kereskedelmi muzeum, stb.) főbb adatait. A mű beosztására nézve sem helyeselhetjük, hogy a fél-

vad vagy területileg jelentéktelen államokat (Afghanistan, Andorra, Bhotan, Hondora, Liberia, Liechtenstein, Monaco, Omar, San Marino, Tonga s mások) egész részletességgel tárgyalja, míg a nagy gyarmatokra hely nem jut. Így Anglia összes gyarmatai mellőzve vannak, még a fontos Keletindia, Kanada és Ausztrália is s Franciaországnál egészen okadatolás nélkül csak Tuniszról van külön szó.

Szende különben, mint előbbi művénél is láttuk, szorgalmasan és megbízhatóan dolgozik s nagy előnye művének, hogy a napi lapok közleményeit is felhasználja s így több adata újabb, mint a mit a gothai almanach s más hasonló művek legújabb kiadásában találunk.

—d.

A közuti vasutak községi jellegűvé tétele. A municipal szocializmusnak nevezett irányzat, mely a közérdekű iparvállalatoknak községi monopoliumokká átalakítására törekszik, újabb időkben már annyira tért foglal a közgazdasági életben, hogy a tudománynak mintegy önálló csoportját alkotja, mely nemcsak közgazdasági és kulturális, de politikai szempontból is igen jelentékeny, mivel mintegy kiegészítője annak az áramlatnak, mely csaknem minden téren az állami hatalomkör kiszélesítésére és megerősítésére törekedik, néha egyenesen a társadalmi tevékenység rovására.

Egyáltalán nem nehéz kimutatnunk az államhatalom jogkörének terjeszkedését a modern időkben. Európában ma már alig van ország, hol az igazságszolgáltatást, a rendőri felügyeletet, pénzkibocsátást s más régebben többé-kevésbé autonom teendőket ne tekintenék az állam oly természetes monopoljogának, mint a minő a diplomácia vagy a katonaság ügye. De ezenkívül a legtöbb helyen vagy állami vagy jó részben államosított ma már a közoktatásügy, a posta, vasut, erdészet, bányászat, közegészségügy s több más oly társadalmi munkakör, melyre vonatkozólag régebben az állam csak főfelügyeleti jogát érvényesítette. Sőt tovább is hatol az állam hatalma. Nem elégszik meg azzal, hogy igen fontos árúcikkeknek, minő a dohány, só, szeszes italok, gyújtó monopoliumává nyilatkoztat ki, de e mellett gyárak alapítása, bankok és közlekedési vállalatok létesítése avagy célzatos feltételekhez kötött segélyek nyújtása által versenyt támaszt és határozott irányt szab a közgazdasági tevékenységnek.

Analog lefolyású, bár még távolról sem ily mélyreható, a községi hatóságok munkakörének terjeszkedése. A régi község elenyésző kivétellel a szorosabb értelemben vett közigazgatáson kívül produktív alkotásokkal csak a tágabb értelemben vett szegényügy terén (kórházak, szegényházak, elemi iskolák, stb.) lépett fel s ha olykor többet alkotott, pl. vágóhidakat, takarékmagtárákat, jégvermeket létesített, erre csaknem minden esetben a helyi körülmények kényszerítették, de sohasem az a vágy, hogy rendszeres produktív közgazdasági tevékenységet fejtsen ki. Ma azonban Európa nagy városainak legtöbbje önálló ipari vállalkozó. Községek önkezelésében van igen sok helyen a csatornázás, vízvezeték, világítás, helyi forgalom, vásárcsarnok, italmérés, sőt egyes helyeken oly vállalatok is, melyek, minők az uszodák, báltermek, pékműhelyek, egyes gyárak, a polgárság közös érdekeivel sokkal lazább összeköttetésben állanak.

Az átalakulás legtöbb esetben a községi háztartás ügyével függ össze. Mióta a városoknál a kövezés, csatornázás, vízvezeték, világítást

nélkülözhetlen közszükségletté váltak, a magánipar ilynemű tevékenységének hiányossága és czélszerűtlensége mindinkább előtérbe lépett s másrészt a rohamosan emelkedő községi pótagók és adósságok is kényszerítették az egyes hatóságokat, hogy a jövedelmező vállalatokat teljesen magánkézben ne hagyják. Jellemző különben, hogy a közvélemény is erősen sürgeti az átalakulást. Mintha teljesen elfeledtük volna a régiek szálló igévé vált intelmeit az atyáskodó hatalmak ellen, alig van a közéletnek oly ága, melynek államosítását vagy községi kezelésbe átadását ma már többé-kevésbé ne sürgették volna, sőt annyira haladt a központosításra törekedés, hogy ma már egyes elődeink által kigúnyolt eszmék, pl. a családi konyhák megszüntetése, sem tekinthetők többé agyrémnek.

Angliában az összes villamvilágítási telepek háromnegyedrésze a községek kezében van, a 46 legnagyobb német város közül 33-nak van saját gázgyára s bizonynyal még nagyobb volna a községi kezelés aránya, ha a vízvezetékek és csatornák számadatait valaki összegyűjtené.

Ily körülmények közt nagyon tanuságosnak tekinthetjük dr. Deichen Frigyes kísérletét,¹⁾ ki egy elsőrangú fontosságú iparvállalatra, a közuti vasutakra vonatkozólag, a kérdés lényegét minden oldalról megvilágító tanulmányt tett közzé. Nálunk, hol a közuti vasutak száma az utóbbi években rohamosan emelkedik s azok községi kezelésbe vétele már több ízben volt vita tárgya, ennek az elméletileg oly fontos tanulmánynak kiváló gyakorlati érdekessége is van.

Németországban a közuti vaspályák municipálisatiója meglehetősen új keletű. Már 1892-ben minden nagyobb városban volt közuti vasut, néhány kisebb helyen is, városi kezelés alatt azonban még jelenleg is csak 19 helyen van s azok is csak egy-két évesek. Igen érdekes, hogy a legtöbb helyen a fennálló közuti vasutaknak községi kezelésbe átvétele egyidejűleg történt azok lóvasuti jellegének megszüntetésével s a villamos forgalom meghonosításával. De az első példaadás Majnai Frankfurtban hatalmas vonzóerőt gyakorolt s előre látható, hogy a jelenlegi szám rövid idő alatt sokkal nagyobb lesz.

Közgazdasági szempontból tekintve az átalakulást, mindenesetre azt a kezelési módot kell leghelyesebbnek tekintenünk a nagy városok hatalmas forgalmára tekintettel, mely a legkényelmesebb, legbiztosabb, leggyorsabb és egyuttal a legolcsóbb közlekedést teszi lehetővé. Kis városokban, hol a vállalat tulajdonosa egyuttal annak vezetője is lehet, a magánvállalatnak általában véve eltagadhatlan előnyei vannak, mivel a vállalkozó saját érdekében gyorsabban intézkedik és alkalmazkodóbb lehet, mint a városi bizottságok s még inkább azért, mert kisebb községek hatóságaiban az ily vállalatok vezetésére alkalmas egyén nem mindenkor akad. Nagyobb helyeken azonban, hol a forgalom nagysága és költségesebb volta miatt a magánvállalkozó már nem lehet üzletvezető, sőt rendszeren részvénytársaság alakjában kezelik a vállalatot, ezek az előnyök csaknem mind elesnek, különösen mivel a részvénytársaság is csak felelős tisztviselők útján

¹⁾ Die Kommunalisierung der Strassenbahnen in Deutschland. Eine polit.-sch.-oekonomische Studie von dr. Fritz Deichen, Berlin. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 55-ster Jahrgang. Drittes Heft. Tübingen 1899.)

intézkedik, kiknek hatásköre minden tekintetben korlátozottabb, mint a tulajdonos vállalkozóé.

A közuti vasutak községiésítésének megbirálásánál ily körülmények között leghelyesebb a kérdést így tenni fel: a község kezelje-e a közuti vasutakat avagy részvénytársaság?

Az ügyvezető igazgató mindkét esetben egyenlő korlátozott hatáskörrel bír. Képességük és ügyességük szintén lehet egyenlő, mivel a nagyobb városokban mindenkor akadhat erre alkalmas tisztviselő és technikus. Lényegesebb különbség közöttük, hogy a részvénytársasági igazgató nincs annyira megkötve a kiadásokra vonatkozólag, mint a városi alkalmazott, kinek a budgethez kell alkalmazkodnia, másrészt azonban a részvénytársaságnál a jövedelmezőség és értékesítés sokkal nagyobb nyomatékú. A városi kezelésnek igen nagy előnye továbbá az is, hogy a villamtelepet egyuttal városi világításra és hajtóerőre is felhasználhatják s ez a körülmény nemcsak a kezelést egyszerűsítheti, de pénzügyileg is előnyösebbé teszi. A leglényegesebb pont azonban kétségkívül az, hogy a részvénytársaság többé-kevésbé mindig nyereségre számít és így a tarifát sohasem állapíthatja meg oly előnyösen, mint a községi hatóság. A közuti vasutak részvénytársaságainál rendszeren már a dividenda megmutatja a részvényesek nagy nyereségét, de nem kell elfeledni, hogy ezenkívül évről-évre szaporodnak a különböző alapok, valamint az ingók és ingatlanok értékei s mindez a közuti forgalom olcsóságának rovására s nem ritkán az alkalmazottak nagy kárára.

Elméletileg is világosan kitűnik ennél fogva, hogy különösen a villamos közuti vasutakra vonatkozólag a községi kezelés átlag helyesebb és előnyösebb, mint a részvénytársaságoké.

Gyakorlatilag jellemző, hogy a részvénytársaságok kezelése alatt álló közuti vasutak ellen Németország csaknem minden városában igen súlyos panaszok merültek fel, melyek között legáltalánosabbak: a kevésbé jövedelmező vonalak elhanyagolása, a magas tarifák, a kocsik elhanyagolása, az alkalmazottak kizsákmányolása. A leg pontosabban megállapított új koncessziók sem voltak képesek a bajon segíteni, mivel a megkövetelt reformok költségeit s a tarifák redukálását az üzleti kiadások apasztásával igyekeztek kipótolni.

Legérdekesebb e tekintetben a berlini nagy közuti vasutrészvénytársaság példája, melynek a tömérdek visszaélés megszüntetése végett a város 1898 január havában oly szigorúan fogalmazott koncessziót adott, mely a közönség érdekeit állítólag teljesen képes lett volna megvédeni. A koncesszió szerint ugyanis a társulatnak egy meg nem szakított utért 10 filléرنél többet nem volt szabad szednie, minden nagyobb megállóhelyen fűtött várótermeket kellett építtetnie, az alkalmazottakat naponta tíz óránál tovább nem volt szabad foglalkoztatni s azok számára a városi tanács által helybenhagyandó szabályok szerint nyugdíjpénztárt kellett létesítenie. Ezenkívül a város határán belül 150 kilométer hosszig minden, a város által követelt vonalat ki kell építenie, a nyersbevételből 8%-ot fizetni a városnak s az osztalékból 12%-on felül a felerészt s végül a koncesszió letelte után a vasutvonal díj nélkül megy át a város tulajdonába. S mindennek daczára a panaszok újból erősen szaporodtak, míg a részvények árfolyama folyvást emelkedett, úgy, hogy Berlin városa már egy év múlva kimondotta, hogy új vonalakra nem ad koncessziót részvénytársaságoknak, hanem azokat saját kezelésében építteti és tartja fenn.

A lóvasutak átalakítása villamos vasutakká ezenkívül még pénzügyileg is oly előnyös, hogy a közuti vasutak községi jellegűvé tételét kívánatosná teszi. Megbízható számítások szerint a villamos vasutnál az üzemköltség $33\frac{1}{2}$ százalékkal kevesebb s a forgalmi bevétel 20—50%-al több, mint a lóvasutnál. Természetes azonban, hogy ez a forgalom a villamos vasutaknál is csak bizonyos fokig emelkedhetik s tapasztalatok szerint kevésbé gyorsan, mint a gőzvasutaknál és omnibuszoknál.

A községi kezelésnek nagy előnye továbbá, hogy még abban az esetben is, ha a szállítási díjakat oly módon állapítja meg, hogy a község némi tiszta haszonhoz jusson, kizárólag nyereszkesedésre nem gondolhat s a vállalatánál alkalmazottak kizsákmányolását a közönség könnyebben gátolhatja meg, de maguk a vezetők sem erőszakoskodhatnak, mivel mind a közönségtől függenek. Az angol községi közuti vasutak tarifája rendesen kisebb, mint a magánvállalatoké, mindannak daczára az alkalmazottak átlag nagyobb bért kapnak s kevesebb ideig dolgoznak. Egy pár adat összehasonlítása világosan feltűnteti ezt. Volt ugyanis:

Város	Kalauzok munkabére	Kocsisok shillingekben	Napi munkaidő
<i>a) Részvénytársulati vállalatoknál:</i>			
Liverpool	24—28	28—35	14 $\frac{3}{4}$
Edinburgh	18—21	19—22	9—9 $\frac{1}{3}$
London (United)	28	31	16
London	31—35	31—38	11 $\frac{3}{4}$
<i>b) Községi kezelésben lévő közuti vasutaknál:</i>			
Glasgow	23—27	23—27	10
Leads	23	29	—
Sheffield	17 (fiúk)	28	10
Huddersfield	22	27—28	8
Plymouth	10 (fiúk)	21	10 $\frac{1}{2}$
Blackpool	16—18	24—28	10

Igaz, hogy az alkalmazottak jobb fizetése és a közönség igényeinek nagyobb figyelembe részesítése egyes esetekben nagy kiadásokat követel meg s így a városi kezelésben levő vasutak jövedelme (még a részvényesek osztalékainak mellőzése mellett is) csekélyebb lesz, szociálpolitikai szempontból azonban ez is előny, mivel a hiány a szegényebb osztály jólétét mozditja elő, a minthogy másrészt a nyereség nem egyesek javára szolgál, hanem az összes adófizetők könnyebbségére.

Ma, midőn a legjobb vonalak többnyire a részvénytársaságok kezelésében vannak s a sokkal jövedelmezőbb villamos vasut még nem lett általánossá, a közuti vasutak tiszta jövedelme a városok pénztárának javára még aránylag csekély, bár például Kölnben a községi jövedelmi adónak $\frac{1}{8}$ -ánál több volt, jövőben azonban kétségkívül igen nagy összeg lesz. Berlinben a három nagy közuti vasut tiszta nyeresége 1897-ben 3,746.000 márkát tett ki s ugyanakkor a községi jövedelmi adó 22,8 millió volt, így a közuti vasutak átvétele következtében a községi adót legalább 10 százalékkal lehetne apasztani, pedig Berlinben még a villamos vasuti vonalak 1897-ben alig voltak használatban. Hozzájárul még ehhez a község számos és soknemű

kedvezménye a közuti vasutakat építő és fentartó részvénytársulatok számára, melyeket már csak azért sem lehet kicsinyelnünk, mivel különösen az ingatlanok értéke a koncesszió hosszas tartama alatt rendkívül emelkedik s ez az értékelkedés az előbbeni esetben tisztán a részvényesek javára esik.

Vannak mindezekon kívül még számos közérdekű tényezők, melyek mind a mellett szólanak, hogy a közuti vasutakat magánkezelésben tartani ma már nem lehet. A részvénytársaságoknak ma is számos előjoga van más szállító eszközök, különösen a bérkocsikkal és magánfogatokkal szemben; külön sinjeik vannak, kitérést megkövetelhetik, forgalmi akadály miatt nagy zavart okozhatnak büntetlenül, a sinek megrongálása vétségnek tekintetik, stb. Mindezt jogosan követelhetik akkor, ha a közuti vasutakat a község tartja fenn, de ha nem, a bérkocsisok irigységét méltán felkelthetik s azt a természetesen alaptalan gyanút, hogy ezeket az előjogokat a részvénytársaság csak azért élvezi, mert nagy tőkével rendelkezik. Ilyen visszás helyzetben van a részvénytársaságok által alkalmazott kalauz, kinek igen sok esetben rendőri jogokat kell gyakorolnia, természetesen csak a kényszerhelyzet következtében, például a túlsúfolt kocsikra felszállók ellen, a részek, kiutésekben szenvedők irányában, stb. Ezt ma perpatvarral végézik, mert magánvállalat alkalmazottjai, nem politikai hatóságoké. Az alkalmazottak visszaéléseit, például a borravalók várásában, szintén jobban lehetne orvosolni községi vasutaknál s ily vasutnál kevesebb kilátás van strikeokra, melyek a vasutaknál nagyon érzékenyen sujtják a nagyközönséget.

A leglényegesebb előnye azonban a közuti vasutak községiesítésének az, hogy a közvélemény nagyobb reformokat is létesíthet vele, mert például új útirányok megnyitását eszközölheti, holott erre a részvénytársaságok biztos nyereség kilátása nélkül nem vállalkoznak. Mióta a közegészségügyi szempontok a lakáskérdés fontosságát oly világossá tették, a közuti vasutak utirányainak kijelölése nem egyszerű forgalmi és technikai kérdés, hanem a szociálpolitika egyik legfontosabb eszköze s ezért nagyon fontos, hogy e tekintetben mindenkor a közérdek határozzon, nem pedig a nyereszkesedés vágya. Különösen az egyes külvárosok terjeszkedése nagyon szoros összeköttetésben áll a városi vasuthálózat kérdésével.

Valóban csak a tőke és kellő tapasztalat hiánya s részben a kevésbé jövedelmező viczinális vasutak analógiája volt az oka annak, hogy a községek egész a legutóbbi időkig a közuti vasutak építését és kezelését csaknem kizárólag magán részvénytársaságoknak engedték át, sőt hogy ezek részére csaknem oly kedvezményeket biztosítottak, mint az állam a viczinális vasutaknak. Jelenleg azonban már jóformán apodiktikus igazságnak mondhatjuk, hogy nagyobb városokban a közuti vasutak, különösen villamos berendezéssel, oly lukratív vállalatok, melyeknek községi segélyre szükségük nincs, de ezenkívül oly közérdekű s a nagyközönségre nézve oly közvetlen fontosságú tényezők, melyeket vagy egészen és szigorúan, a közérdeknek megfelelően kell vezetni, vagy teljesen hatósági monopoliummá tenni.

Belgiumban a »Société nationale des chemins de fer vicinaux« szervezésekor az 1885-iki törvény a közuti vasutak közérdekű jellegének tudatában már ki is kötötte, hogy a részvénytársulatokban az állam, községek s más jogi személyek anyagilag és jogilag résztvegyenek, hogy így a magánrészvényesek nyereszkesedési vágya korlá-

toztassék s a közérdek által követelt reformoknak hivatalos szószólói legyenek. A legtöbb helyen azonban a részvénytársaságok számára jótormán korlátlanul adták ki a koncessziókat s legfelebb a viczinális vasutak mintájára azt kötötték ki, hogy a koncesszió határidejének letelte után a pályatest a község tulajdonába megy át.

Alig egy évtizede, hogy a helyzet változni kezd s a szociálpolitikai érdekekre általában nagyobb gondot kezdenek fordítani. Új koncessziók adása avagy a régiek meghosszabbítása ma már kivétel nélkül szigorúbb feltételekhez van kötve, mint előbb. Vannak oly községek, melyeknek sikerült csaknem az egész vállalatot maguknak biztosítani a koncesszió lejártá után. Így például Hallóban a város tulajdonába jutnak ingyenesen az összes technikai kezelésre szükséges eszközök, anyagok, épületek, a villamos áram előállítására szükséges gépek és helyiségek, a kocsik, a pályatest, sínek és az áramvezető készülékek. Más városokban kikötötték azokat a feltételeket is, melyek szerint a koncesszió lejártá előtt vissza lehet vásárolni a vasutakat s csaknem mindenütt nagy részesedési arányt biztosítanak a községeknek a tiszta nyereségben s meglehetősen nagy jogokat nemcsak a forgalmi feltételekre, hanem a benső ügykezelésre vonatkozólag is. A közuti vasutak jogi helyzetére nézve ma már általános a nézet, hogy azokat a viczinális vasutakkal nem lehet egyenlő elbánásban részesíteni, s hogy a községeknek az előbbieknél engedélyezésére nézve teljesen szabad kezét kell adni.

Deichen fejtegetései eredményeként a német vasuti jog hiányaira tekintettel határozottan követeli, hogy már jelenleg is töröltessenek el a magánvállalkozás részére biztosított előnyök, sőt azután, ha a községi és részvénytársasági vállalkozások egyenlősége biztosítva van, a közuti vasutak községiesítése törvény által is segítessék elő s addig igyekezzenek oda hatni, hogy az új koncessziók magánosoknak minél rövidebb időre engedélyeztessenek.

Nem kételkedünk, hogy a törvényes intézkedések nélkül is elég erős lesz a mai áramlat arra, hogy a közuti vasutak községiesítése mindenütt előre haladjon. Az eddig elért eredmények nagyon vonzó hatásúak s csaknem kétségtelen, hogy a községek, melyek túlterhelése a népesség koncentrikus hajlama folytán óriásian nő, míg eddigi jövedelmei, például a vásárok jelentőségének csökkenése következtében, sok helyen megapadnak, tisztán pénzügyi szempontból is igyekezni fognak a közuti vasutakat, mint elismert lukratív vállalatokat, saját kezelésükbe venni még ott is, hol a szociálpolitikai kérdésekkel szemben a köztudat nem lett még általánossá. Így segíti elő a korszellemet a mindennapi létküzdelem.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

Árhullámozás a legutolsó félszázad alatt Európában.

Az angol Soetbeer példája után számosan igyekeztek a nevezetesebb árucikkek árának ingadozásából az árak niveauját megállapítani a különböző országokra nézve. Résztint a kereskedelmi vámforgalom, résztint a börzei jegyzések alapján. Ezen buvárok közé tartozik Conrad J., a nagynevű hallei tanár, ki már 1887-ben kimutatta a hamburgi árjegyzések alapján az árak hanyatlását. Most ismert folyóiratában újabb kiszámításokkal egészíti ki ezt a munkáját s igyekezik az árniveau fejlődését minél világosabban feltüntetni.

Tanulmányozás céljából 47 árucikket választott ki nemcsak abból a szempontból, hogy ezek mind kiváló fogyasztási cikkek, hanem főképp azért, mivel a reájuk vonatkozó adatok már félszázad óta ismeretesek s a cikkek minősége ez alatt jelentékeny változást nem szenvedett s valószínűleg a közel jövőben sem fog. A hamburgi árjegyzések szerint e cikkek átlagos évi árát abszolute és a legújabb változásokat százalékokban kimutatva, a következő táblázatok mutatják:

A hamburgi kereskedelem áralakulása a legutóbbi évtizedek alatt.

A kereskedelmi cikkek börzei átlagos árjegyzéke a behozatalban métermázsák szerint.

Áru	Átlagos évi ár márkákban									
	1847— 1850	1851— 1860	1861— 1870	1847— 1870	1871— 1880	1881— 1885	1886— 1890	1891— 1895	1896	1897
Brazíliai kávé	35 ¹⁰	45 ¹⁰	54 ⁸⁸	47 ⁵¹	73 ⁷⁰	45 ⁶⁶	68 ⁶⁴	74 ⁹⁸	62 ¹³	47 ⁷⁸
Kakao	64 ⁸⁶	47 ⁹⁴	56 ⁴⁹	54 ³²	68 ³⁰	74 ⁶¹	67 ⁶⁹	66 ³²	50 ⁷³	57 ⁴⁹
Théa	144 ⁴⁸	152 ³¹	156 ¹⁹	152 ⁶²	132 ¹³	106 ⁰⁸	99 ⁰⁴	86 ⁵⁸	75 ³⁷	72 ⁰⁰
Nyers cukor	22 ⁸³	26 ¹¹	28 ⁷¹	24 ⁵⁶	26 ⁸¹	20 ⁹⁷	14 ⁶⁹	—	—	—
Aprósóóó	23 ⁹⁷	31 ⁰²	18 ⁵⁸	24 ⁶⁶	22 ⁰⁷	20 ⁵⁴	19 ⁰⁸	13 ⁶⁴	12 ⁹³	17 ³²
Mazsolaszóóó	21 ³⁶	29 ⁰⁵	26 ⁷¹	26 ⁷⁹	26 ⁶⁶	26 ¹⁹	21 ⁰³	17 ⁶⁵	20 ⁶³	23 ⁶³
Mandola	56 ²⁸	64 ⁵⁰	67 ¹⁴	64 ²³	71 ²⁴	71 ⁷⁹	71 ⁰⁹	64 ²⁵	49 ⁵²	52 ⁰³
Bors	27 ⁵⁴	41 ²⁸	35 ⁹¹	36 ⁷⁵	59 ⁵⁸	64 ⁴⁰	70 ⁰⁵	31 ⁹²	26 ⁵⁶	34 ⁴⁸
Kokuszolaj	45 ⁷⁸	44 ¹⁰	48 ¹²	46 ⁰⁸	41 ⁰⁷	34 ⁴⁸	28 ⁶⁹	28 ⁵¹	25 ⁷²	26 ²⁶
Pálmaolaj	32 ⁷³	39 ⁰¹	38 ³⁷	37 ⁷⁰	37 ⁸⁷	31 ⁶³	21 ⁹³	22 ⁶⁴	19 ²¹	19 ²⁸
Indigó	431 ²⁵	587 ⁰⁸	750 ⁸⁷	629 ³⁵	701 ¹³	637 ²⁶	337 ⁹²	499 ⁸⁴	496 ⁰⁹	472 ¹⁷
Mahagonifa	10 ⁹⁵	12 ⁰⁴	11 ⁹⁷	11 ⁸³	10 ⁹⁵	9 ⁷²	9 ⁹⁵	8 ³⁵	8 ⁶⁷	7 ⁶³
Gyapot	55 ⁶⁸	53 ⁰⁸	119 ⁶⁸	81 ²⁸	65 ⁸⁷	52 ⁸³	48 ⁸⁰	39 ⁷⁴	35 ⁴³	38 ⁰⁴
Selyem	1931 ⁸²	1773 ⁴⁶	2069 ⁸³	1923 ²²	1975 ²⁵	1553 ⁶⁹	1295 ⁰⁷	—	—	—
Len	47 ⁴⁰	50 ⁵⁸	75 ⁰¹	60 ²³	61 ⁷⁸	64 ⁰⁹	45 ⁵⁵	—	—	—
Kender	35 ⁹¹	36 ⁴⁶	35 ⁰¹	35 ⁷⁶	35 ⁰⁵	30 ⁸²	30 ³⁶	27 ⁵³	28 ³⁶	29 ¹²
Rizs	16 ⁸³	13 ⁰³	11 ⁵⁰	13 ⁰³	10 ⁶¹	9 ²⁶	8 ⁵⁰	7 ⁸³	7 ¹²	7 ⁷²
Buza	9 ⁷²	11 ⁴⁷	10 ⁹³	10 ⁹³	11 ⁴³	9 ³⁴	7 ³⁶	6 ⁷²	5 ⁸⁷	7 ²⁹
Rozs	6 ¹²	8 ⁴⁹	8 ²³	7 ⁹⁹	8 ⁴⁹	7 ⁶⁵	5 ⁵⁴	6 ²¹	4 ³⁵	4 ⁷³
Árpa	7 ¹⁷	8 ²⁰	8 ⁷¹	8 ²⁴	10 ⁵³	8 ⁸⁶	5 ⁹³	4 ⁸⁷	4 ³¹	4 ⁰⁰
Zab	5 ⁵⁸	7 ⁷⁴	7 ⁵⁹	7 ³²	8 ⁰⁵	7 ²⁵	5 ⁸³	5 ⁸⁸	5 ¹²	5 ⁸⁸
Komló	44 ⁸⁸	90 ⁹⁹	108 ³¹	90 ⁵²	136 ²⁴	159 ⁵⁰	85 ²²	—	—	—
Luczernamag	32 ⁶¹	53 ⁰²	56 ⁴⁶	51 ⁰⁵	58 ⁷²	54 ⁸²	45 ²⁴	47 ⁶³	35 ⁶⁴	34 ⁹⁷
Repcze- és répmag	12 ⁹⁶	15 ²⁵	15 ⁷⁸	15 ⁰⁹	14 ⁷⁷	13 ⁶⁵	12 ⁰⁰	10 ⁷⁸	10 ⁶⁴	11 ⁰⁸
Répaolaj	36 ²⁷	40 ⁶⁰	39 ⁷⁸	39 ⁵⁴	33 ⁹⁴	30 ⁶⁷	27 ⁴⁷	—	—	—
Lenolaj	29 ¹⁹	34 ³⁰	36 ⁷⁵	34 ⁴⁷	31 ²¹	25 ⁸³	22 ⁰⁷	22 ⁶⁰	21 ⁷³	20 ²³
Borjúbór	78 ⁰⁰	110 ⁹²	125 ²³	111 ⁴²	114 ⁷⁶	96 ⁶⁰	71 ⁵⁷	59 ⁹³	59 ²³	59 ¹⁹
Szór	177 ⁰³	243 ⁹³	241 ¹⁴	231 ⁶²	359 ⁵³	399 ⁹²	275 ³⁰	219 ²¹	186 ⁰⁸	168 ⁷⁸
Lószór	138 ²⁴	186 ⁴²	174 ⁸¹	173 ⁴⁷	178 ⁹³	168 ⁵⁹	145 ⁰⁵	—	—	—
Viasz	134 ⁰⁴	153 ⁹³	152 ⁸³	150 ¹⁶	115 ⁶⁰	91 ⁰⁸	71 ⁴³	86 ⁹⁴	99 ⁹³	89 ¹⁶

Árú	Átlagos évi ár márkákban									
	1847— 1850	1851— 1861	1861— 1870	1847— 1870	1871— 1880	1881— 1885	1886— 1890	1891— 1895	1896	1897
Faggyú	41 ⁰⁷	49 ⁶⁸	44 ¹⁰	45 ⁹²	41 ²¹	39 ⁶³	28 ³⁷	28 ³⁶	21 ⁷³	21 ⁹¹
Halzsir	28 ⁰⁵	35 ⁵⁹	38 ⁶⁸	35 ⁶²	29 ²⁷	28 ⁵⁸	17 ⁸⁸	17 ²²	19 ⁸⁶	18 ⁰⁶
Vaj	60 ⁹⁶	79 ⁰⁸	93 ⁹⁴	82 ²⁵	110 ³⁵	106 ⁷²	71 ⁹⁴	—	—	—
Zsir	46 ⁵⁶	56 ²³	55 ²⁷	54 ²²	47 ¹³	47 ⁶⁰	37 ²⁵	38 ⁴¹	27 ³³	25 ⁶⁹
Hering	8 ⁴⁹	10 ⁸⁹	11 ⁴¹	10 ⁷²	13 ⁰⁶	13 ⁴²	9 ⁹⁷	10 ⁴²	10 ²¹	11 ⁰³
Nyers vas	3 ⁷²	3 ⁸⁷	3 ⁴⁵	3 ⁶⁷	4 ³²	2 ⁹⁰	2 ⁷²	2 ⁷⁰	2 ⁵⁶	2 ⁷⁶
Nyers czink	15 ⁵⁴	21 ³⁹	19 ⁸⁹	19 ⁸³	22 ³⁶	16 ⁸⁵	13 ⁸⁷	—	—	—
Ón	80 ¹⁰	120 ⁴⁶	111 ¹⁵	109 ⁸⁵	105 ⁸¹	93 ⁴²	92 ⁷¹	81 ⁴²	63 ⁵⁹	62 ⁹¹
Réz	85 ⁹⁸	105 ⁸⁸	87 ³⁹	94 ⁸⁶	83 ⁵⁰	65 ⁰²	56 ²²	51 ²¹	49 ⁴²	49 ⁵⁸
Ólom	18 ²⁴	21 ⁶⁹	20 ⁰⁵	20 ⁴³	22 ⁹²	14 ¹²	20 ¹¹	16 ⁶³	18 ⁶⁵	18 ⁹¹
Higany	418 ¹⁴	236 ⁷⁴	225 ³⁵	262 ²⁰	339 ⁶⁵	192 ¹³	245 ²¹	210 ⁰⁹	201 ⁶¹	230 ¹²
Köszén és koksz	0 ⁷⁸	0 ⁸¹	0 ⁷⁹	0 ⁸¹	0 ⁸⁹	0 ⁶³	0 ⁶³	0 ⁷⁰	0 ⁵⁹	0 ⁶¹
Salétrom	12 ⁸¹	15 ⁹⁹	13 ¹⁷	14 ²⁸	13 ⁶¹	11 ⁸³	9 ²²	8 ⁵⁷	7 ⁵⁹	7 ³⁹
Angol rúdvas	9 ⁶⁶	9 ⁸⁷	9 ²²	9 ⁶¹	10 ⁹¹	7 ⁰⁴	6 ⁸⁷	6 ⁵⁵	5 ⁷³	6 ⁰⁰
Gyapottonal	90 ⁴²	95 ⁸²	209 ⁴⁹	142 ²⁴	164 ⁴³	137 ⁴³	162 ³⁷	133 ⁵⁰	110 ³²	107 ¹⁹
Gyapju és félgyapju- fonal	308 ⁰⁷	269 ⁴⁹	355 ⁷⁸	311 ⁸⁷	316 ³²	233 ⁴⁰	203 ⁰⁵	198 ¹⁶	199 ⁹⁸	192 ¹⁸
Lenfonal	155 ⁸⁵	157 ³³	162 ³⁰	159 ¹⁸	123 ¹⁹	151 ⁶⁴	160 ⁸⁴	181 ⁷⁶	177 ⁶⁶	171 ¹⁸

Az 1847—70 évek átlagárához hasonlítva az árak aránylagos ingadozása a következő volt:

Árú	1847— 1870	1871— 1880	1881— 1885	1886— 1890	1891— 1895	1896	1897
Brazíliai kávé	100	155 ¹³	96 ¹¹	144 ⁴⁷	157 ⁸¹	130 ⁷⁷	100 ⁵⁷
Kakao	100	116 ⁵³	137 ³⁵	124 ⁶¹	122 ⁰⁹	93 ³⁹	105 ⁸⁴
Téa	100	86 ⁵⁷	69 ⁵¹	64 ⁸⁹	56 ⁰⁷	48 ⁷⁵	47 ¹⁸
Nyers cukor	100	109 ¹⁶	85 ³⁸	59 ⁸¹	—	—	—
Aprószőlő	100	89 ⁵⁰	83 ²⁹	77 ³⁷	55 ³¹	52 ⁴³	70 ²³
Mazsolaszölő	100	99 ⁵¹	97 ⁷⁶	78 ⁵⁰	65 ⁸⁸	76 ⁶³	88 ²¹
Mandula	100	110 ⁹¹	111 ⁷⁷	110 ⁶⁸	100 ⁰³	77 ¹⁰	81 ⁰¹
Bors	100	140 ³⁵	175 ²⁴	190 ⁶¹	86 ⁸⁵	72 ²⁷	93 ⁸⁰
Kokuszolaj	100	89 ¹³	74 ⁸³	62 ²⁶	61 ⁸⁷	55 ⁸²	56 ⁹⁹
Pálmaolaj	100	100 ⁴⁵	83 ⁹⁰	58 ¹⁷	60 ⁰⁵	50 ⁹⁵	51 ⁰⁹
Indigo	100	111 ⁴¹	101 ²⁶	85 ⁴⁷	79 ⁴²	78 ⁸²	72 ⁰²
Mahagonifa	100	92 ⁵⁶	82 ¹⁶	84 ¹¹	70 ⁵⁸	73 ²⁹	64 ⁵⁰
Gyapot	100	81 ⁰⁶	65 ⁰¹	60 ⁰³	48 ⁹⁰	43 ⁶⁰	46 ⁸¹
Selyem	100	102 ⁷¹	80 ⁷⁹	67 ³⁷	—	—	—
Len	100	102 ⁵⁷	106 ⁴¹	75 ⁶³	—	—	—
Kender	100	98 ⁰¹	86 ¹⁹	84 ⁹⁰	76 ⁹⁹	79 ³¹	81 ⁴³
Rizs	100	81 ⁴³	71 ⁰⁷	65 ²³	60 ⁰⁹	54 ⁵⁷	59 ²⁵
Buza	100	104 ³⁸	85 ³⁰	67 ²¹	61 ³⁷	53 ⁶¹	66 ⁵⁷
Róz	100	106 ²⁶	95 ⁷⁴	69 ³⁴	77 ⁷²	54 ⁴⁴	59 ²⁰
Árpa	100	127 ⁷⁹	107 ⁵²	71 ⁹⁷	59 ¹⁰	52 ³¹	48 ⁵⁴
Zab	100	109 ⁹⁷	99 ⁰⁴	79 ⁶⁴	80 ³³	70 ⁶³	73 ⁵⁰
Komló	100	150 ⁵¹	176 ²⁰	94 ¹⁵	—	—	—
Luczernamag	100	115 ⁰²	107 ³⁸	88 ⁶²	98 ³⁰	69 ⁸¹	68 ⁵⁰
Repeze és répamag	100	97 ⁸⁸	90 ⁴⁶	79 ⁵²	71 ⁴⁴	70 ⁵¹	73 ⁴³
Répaolaj	100	85 ⁸⁴	77 ⁵⁷	69 ⁴⁶	—	—	—
Lenolaj	100	90 ⁵⁴	74 ⁹³	64 ⁰³	65 ⁵⁶	63 ⁰⁴	58 ⁸³
Borjubőr	100	103 ⁰⁰	86 ⁷⁰	64 ¹⁴	53 ⁷⁹	53 ¹⁶	53 ¹²
Szór	100	155 ²²	172 ⁶⁶	113 ⁸⁶	94 ⁶⁴	80 ³⁴	72 ⁸⁷
Lószór	100	103 ¹⁵	97 ¹⁰	83 ⁶²	—	—	—
Viasz	100	76 ⁹⁸	60 ⁶⁶	47 ⁵⁷	57 ⁹⁰	66 ⁵⁵	59 ³⁸
Faggyú	100	89 ⁷⁴	86 ³⁰	61 ⁷⁸	61 ⁷⁶	47 ³²	47 ⁷¹
Halzsir	100	82 ¹⁷	80 ²⁴	53 ⁰⁰	48 ³⁴	55 ⁷⁵	50 ⁷⁰
Vaj	100	134 ¹⁶	129 ⁷⁵	87 ⁴⁷	—	—	—
Zsir	100	86 ⁹²	87 ⁷⁹	68 ⁷⁰	70 ⁸⁴	50 ⁴¹	47 ³⁸
Hering	100	121 ⁹⁴	125 ³⁰	93 ⁰⁰	97 ²⁰	95 ²⁴	102 ⁸⁹
Nyers vas	100	117 ⁷¹	79 ⁰²	74 ¹¹	73 ⁵⁷	69 ⁷⁵	75 ²⁰
Nyers czink	100	112 ⁷⁶	84 ⁹⁷	69 ⁹⁴	—	—	—
Ón	100	96 ³²	85 ⁰⁴	84 ⁴⁰	74 ³⁰	57 ⁸⁹	57 ²⁷
Réz	100	88 ⁰²	68 ⁵⁴	59 ²⁷	53 ⁹³	52 ¹⁰	52 ²⁷
Ólom	100	112 ¹⁹	69 ¹¹	93 ⁴³	81 ⁴⁰	91 ²⁹	92 ⁵⁶

Árú	1847— 1870	1871— 1880	1881— 1885	1886— 1890	1891— 1895	1896	1897
Higany	100	129 ⁵⁴	78 ²⁸	93 ³²	80 ¹³	76 ⁸⁹	87 ⁷⁶
Köszén és koks.	100	109 ⁸⁸	77 ⁷⁸	77 ⁷⁷	86 ⁴²	72 ⁸⁴	75 ³¹
Salétrom	100	96 ⁷¹	82 ⁸⁴	64 ⁵⁷	60 ⁰¹	53 ⁰⁸	51 ⁷⁵
Angol rúdvas	100	113 ⁵³	73 ²⁶	71 ⁴⁹	68 ¹⁶	59 ⁶³	62 ³³
Gyapotfonal	100	115 ⁶⁰	96 ⁶²	114 ¹⁵	93 ⁸⁵	77 ⁵⁶	75 ³²
Gyapju s félgyapju- fonal	100	101 ⁴³	74 ⁸⁴	65 ¹¹	63 ⁵⁴	64 ⁰⁹	61 ⁶²
Lenfonal	100	80 ⁵⁵	95 ²⁸	101 ⁰⁶	114 ²¹	111 ⁶³	107 ⁵⁶

Adataink világosan mutatják, hogy a 70-es évek kezdetén mutatkozott általános áremelkedéssel szemben csakhamar árcsökkenés állott be. A 47 árúczikk közül csak a kávé, kakao, hering, lenfonal ára magasabb, mint 1847—70 közt az átlagár, a többi mind olcsóbb lett és pedig jelentékenyen olcsóbb, mert csak hat árúczikknél, minők mazsola, bors, kender, ólom, mandula és higany van 100 : 80—95 arány, ezzel szemben a thea, gyapot, árpa, faggyú, zsir ára 50-nél alább száll s még 10 más árú aránya 100 : 60-nál kisebb. A megelőző évhez képest 17 cikk ára emelkedett, kilenczé süllyedt, a többinél a változás nagyon jelentéktelen.

Szerzőnk 22 fontos árúczikkre nézve összehasonlította az árhullámzást a németországi fogyasztással s így az árniveau hullámzását még pontosabban is kimutatta, mint ez az egyszerű számtani átlag által lehetséges. Ezen adatokból kitűnt, hogy a 22 árúczikk ára 1897-ben, összehasonlítva az 1847—80-ki árakkal, 100 : 62² arányt mutat fel, ugyanez az arány az 1870—80-ki árakkal összehasonlítva is. Legkisebb az árcsökkenés a gyarmati árúknál (kávé, kakao, thea, bors, rizs és cukor), hol az index 81⁹, de a közvetlen megelőző évekkel szemben már 103 : 82. Ezután következik a köszén 73⁵ arányszámmal s a többi érczek (vas, cink, ón, réz, ólom) 70-el, mely arányszám 1873-ban is előfordul. A gabonaneműek (buza, rozs, árpa, zab) árcsökkenésének száma 58, bár az utóbbi évekhez képest némi emelkedés mutatkozik. Legjobban, 49 arányszámig, süllyedt a gyapot és selyem ára, bár ezekre vonatkozólag is van egy kis emelkedés az utolsó években.

Tisztán matematikai mérleget a hamburgi börzén jegyzett árakból 163-ra vonatkozólag lehetett felállítani, de csak 1888-ig. Ezeket számításba véve a 22 árúval szemben nagy az eltérés, azaz 100 : 62² helyett 100 : 83¹, de a megelőző évvel szemben itt is mutatkozik mintegy három százalék emelkedés. Kétségtelen ennek következtében, hogy 1897-ben az árakban volt némi emelkedés, mivel azonban ez az emelkedés még azt a magaslatot sem érte el, mely 1894-ben és 1895-ben mutatkoztak, azt inkább csak hullámnak tekinthetjük, melynek semmi különös jelentősége nincs.

Sokkal tisztább képet nyerünk az árhullámzásról az által, ha a hamburgi árjegyzéseket kiegészítjük a németbirodalmi statisztikai hivatal adataival, melyek azonban csak 1879 óta jegyeztetnek és sokkal csekélyebb számú árúczikkre vonatkoznak, mint a hamburgi adatok.

Közöljük Conrad táblázatait, melyek az egyes árúczikkek árhullámzását először abszolút számokban, majd különböző arányok szerint mutatjuk be s végül a főbb cikkeket csoportosítva.

Átlagárak Németországban 1879--98 között.¹⁾

Árú	pro	1879— 1883	1884— 1888	1889— 1893	1894	1895— 1898	1896	1897	1898
Búza 15 jegyzésből . .	1000 kg.	210 ⁴⁵	171 ³¹	190 ⁹³	163 ⁰³	144 ²⁸	158 ⁷²	175 ⁶¹	198 ³⁰
Rozs 14 » . .	»	167 ⁷⁹	135 ⁶⁴	168 ²⁹	127 ⁵³	120 ⁰³	121 ⁴²	129 ⁵³	148 ³⁸
Árpa 12 » . .	»	163 ⁶¹	145 ²⁷	165 ⁰⁹	150 ⁵⁶	138 ⁰¹	147 ⁷³	154 ⁷⁵	167 ⁰⁷
Tengeri 5 » . .	»	136 ⁸⁴	117 ⁷⁵	122 ⁰⁷	96 ⁴⁰	107 ⁰²	87 ⁹²	85 ⁸⁹	97 ¹¹
Zab 14 » . .	»	143 ⁰⁶	130 ⁶⁸	154 ¹⁶	136 ⁰²	122 ¹⁶	129 ⁶⁰	140 ⁴³	151 ⁶⁴
Buzaliszt 7 » . .	100 kg.	31 ⁴⁰	25 ²⁷	27 ³⁵	23 ⁰³	21 ⁰³	22 ²³	24 ⁸³	27 ³³
Rozsliszt, Berlin	»	22 ⁶³	18 ⁵²	23 ⁷⁰	⁶⁾ 16 ⁰⁹	³⁾ 16 ⁵⁰	16 ³⁰	—	—
Repceolaj, Berlin	»	58 ³⁸	48 ⁴³	57 ⁶³	⁶⁾ 44 ⁸⁷	43 ³⁸	48 ⁴²	—	—
Nyerscukor, Magdeburg . .	»	68 ²⁵	45 ⁶²	55 ⁵⁸	21 ⁸³	21 ¹³	23 ⁵³	19 ³⁹	20 ⁷³
Tisztított cukor, Magdeburg	»	78 ⁵⁶	57 ⁵⁹	58 ⁴³	47 ⁵⁵	45 ⁰⁰	49 ²⁰	46 ⁵²	47 ⁶²
Kávé Rióból, jó, rendes,	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Bréma 5)	»	104 ²⁹	111 ⁶⁸	158 ⁵⁸	128 ⁷⁸	156 ⁷⁷	140 ²³	109 ⁰⁴	79 ¹³
Kávé Ceylonból, közép, maj-	»	—	—	—	—	—	—	—	—
nai Frankfurt	»	231 ⁹⁰	212 ⁹⁵	265 ³⁸	229 ⁹⁷	⁴⁾ 244 ⁰⁸	236 ⁹²	222 ⁶⁷	192 ¹⁷
Rizs Rangoonból tábla,	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Bréma	»	24 ⁴³	20 ⁷⁹	21 ³⁵	19 ³¹	17 ²⁰	17 ⁸⁵	19 ⁴¹	23 ³⁸
Bors Bréma	»	99 ⁵⁸	147 ⁶²	85 ⁷⁹	56 ⁰⁶	45 ⁹⁵	46 ³⁰	62 ²³	84 ³⁷
Norvég hering Hamburgban	c. 150 kg	31 ³⁹	24 ⁸⁴	24 ⁴⁰	25 ¹⁹	30 ⁰³	21 ²³	27 ⁰³	25 ⁹⁴
Burgonyaszesz Berlin . . .	10000 kg	²⁾ 54 ³⁷	²⁾ 45 ⁷⁷	58 ⁷⁷	⁶⁾ 52 ³⁴	53 ²⁸	54 ³⁵	—	—
Nyers dohány Kentuckyból,	100 kg.	57 ⁴⁵	62 ¹⁵	46 ¹⁸	44 ²⁵	44 ⁵³	39 ¹⁷	38 ⁴²	47 ⁰⁰
közönséges, Bréma	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Nyers dohány Braziliából,	»	90 ²⁹	88 ⁷⁸	101 ²⁸	83 ³⁵	61 ⁷³	81 ⁰⁰	98 ¹⁷	110 ¹⁷
másodmin., Bréma	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Gyapot, Middling, Epland,	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Bréma	»	123 ¹⁴	106 ⁴¹	96 ⁶⁶	73 ⁰⁰	72 ⁹²	81 ⁸⁶	75 ¹¹	62 ⁷⁷
Gyapjú, Berlin	»	336 ⁴⁸	278 ⁴⁵	264 ⁰⁷	225 ⁷³	223 ⁰³	234 ⁹²	220 ⁵⁸	234 ⁴²
Kender, Lübeck	»	51 ¹³	56 ⁷⁷	48 ²³	56 ⁷⁰	57 ⁷⁵	56 ⁷¹	54 ⁴⁶	57 ⁴²
Nyersselyem Milanóból,	»	—	—	—	—	—	—	—	—
Krefeld	1 kg.	62 ¹⁰	53 ⁴²	51 ⁷⁷	41 ⁴⁸	44 ³⁸	42 ³³	40 ⁴²	41 ⁰⁸
Gyapotfonal, Krefeld Nr.	»	—	—	—	—	—	—	—	—
40—120.	»	5 ¹¹	4 ⁴⁷	4 ³⁷	3 ⁹⁰	3 ⁸⁷	4 ³²	3 ³³	3 ⁶⁶
Gyapotfonal 16 szín, Mühl-	»	—	—	—	—	—	—	—	—
hausen	»	2 ⁰³	1 ⁵⁹	1 ⁵²	1 ³⁵	1 ³⁸	1 ⁴⁶	1 ³⁵	1 ¹⁶
Karton, Mühlhausen	1 méter	0 ²⁶	0 ²⁴	0 ²²⁷	0 ²⁹²	0 ²²	0 ²¹⁸	0 ¹⁸³	0 ¹⁷⁶
Lenfonal Nr. 30, Bielefeld .	1 kg.	2 ¹⁹	2 ⁰⁶	1 ⁹⁵	1 ⁸⁴	1 ⁸⁰	1 ⁷⁸⁴	1 ⁷⁴⁸	1 ¹⁴⁸
Ólom 6 jegyzésből	100 kg.	29 ³¹	24 ⁸⁷	24 ³³	23 ²³	21 ⁵⁸	23 ⁰⁰	25 ²⁶	26 ⁷⁵
Réz, mansfeldi, Berlin . . .	»	142 ²³	115 ³⁹	115 ³⁴	103 ²³	98 ⁸¹	105 ⁸⁵	107 ²³	114 ⁰⁴
Czink 5 jegyzésből	»	33 ⁸⁶	30 ⁰⁹	42 ²⁴	34 ²³	29 ⁷⁶	33 ¹⁰	35 ³⁷	41 ⁵³
Ón 2 jegyzésből	»	192 ⁰⁷	212 ⁸⁰	194 ⁴⁹	137 ⁵²	134 ⁸²	126 ⁶⁷	123 ⁸¹	148 ⁵⁰
Legjobb skót nyersvas Nr. 1.	1000 kg	81 ⁹³	71 ⁵²	81 ²⁶	⁷⁾ 73 ²⁵	72 ⁹⁰	72 ⁶⁸	71 ⁶⁰	—
Berlin	100 kg.	15 ⁸²	14 ⁶¹	12 ⁷⁷	11 ⁶⁷	13 ⁴⁸	12 ⁴²	10 ⁶⁶	12 ⁰⁸
Pe roleum Bréma, vámnélkül	»	18 ²¹	17 ⁴⁴	22 ¹¹	20 ⁸²	20 ⁷⁵	20 ⁵⁸	20 ⁷²	21 ²⁹
Westfáli köszén, Berlin . .	»	—	—	—	—	—	—	—	—

1879—83-hoz (= 100)

1879—98-hoz (= 100)

viszonyítva.

viszonyítva.

Árú	1884— 1888	1889— 1893	1894— 1898	1896	1897	1898	1879— 1888	1889— 1893	1894— 1898	1896	1897	1898
Buza 15 jegyzésből	82 ⁵³	90 ⁷²	77 ⁴⁷	75 ⁴²	83 ⁴⁴	94 ²⁷	190 ³⁹	100 ²⁸	85 ⁶³	83 ³⁷	92 ²⁴	104 ¹⁵
Rozs 14 »	82 ⁴⁸	100 ³⁰	76 ⁰¹	72 ¹⁹	77 ²⁰	88 ⁴³	151 ⁷⁶	110 ⁸⁹	84 ⁰³	80 ⁰¹	85 ³⁵	97 ⁷⁷
Árpa 12 »	90 ¹⁴	100 ⁹⁰	92 ⁰²	90 ²⁹	94 ⁵⁸	102 ¹¹	154 ⁸¹	106 ⁶⁴	97 ²⁵	95 ⁴³	99 ⁹⁶	107 ⁹²
Tengeri 5 »	85 ⁶⁸	89 ²¹	70 ⁴⁵	64 ²⁵	62 ⁷⁷	70 ⁹⁷	126 ¹⁵	96 ⁷⁶	76 ⁴²	69 ⁶⁹	68 ⁰⁹	76 ⁹⁸
Zab 14 »	93 ³³	107 ⁷⁶	95 ⁰⁸	90 ⁵⁹	98 ¹⁶	106 ⁰⁰	137 ⁸⁶	111 ⁸²	98 ⁶⁶	94 ⁰¹	101 ⁸⁵	110 ⁰⁰
Buzaliszt 7 »	81 ⁴³	87 ¹⁰	73 ⁵¹	70 ⁹⁶	79 ²³	87 ²³	28 ²¹	96 ⁹⁵	81 ⁸¹	78 ⁹⁸	88 ²⁰	96 ³⁸
Rozsliszt, Berlin . .	84 ²⁷	104 ⁷³	71 ¹⁰	72 ⁰³	—	—	20 ⁶⁹	114 ⁵⁴	77 ⁷⁷	78 ⁷⁸	—	—
Répaolaj, Berlin . .	86 ⁹⁸	98 ⁷²	76 ⁸⁸	82 ⁹⁴	—	—	54 ²³	106 ²⁷	82 ⁷⁴	89 ²⁸	—	—
Burgonyaszesz, Berlin	86 ⁷⁴	108 ⁰⁹	97 ¹⁹	99 ³⁵	—	—	50 ⁴⁴	116 ⁵¹	104 ⁷⁶	107 ⁷⁵	—	—
Nyers cukor, Magde-	70 ⁷⁰	56 ²⁵	34 ⁵¹	37 ²⁰	30 ⁶⁶	32 ⁸⁵	53 ¹⁵	66 ⁹⁴	41 ⁰⁷	44 ²⁷	36 ⁴⁸	39 ¹⁰
burg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Finomított cukor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magdeburg	74 ⁶¹	74 ³⁷	60 ⁵⁷	62 ⁶³	59 ²²	60 ⁶²	67 ⁶⁹	86 ³³	70 ²³	72 ⁶⁰	69 ⁷⁴	70 ³⁶

¹⁾ I. Monatliche Nachweise über den auswärtigen Handel des deutschen Zollgebiets. 1895. ²⁾ 1882-től kezdve 50 márká élvezeti adóval. ³⁾ Rozsliszt Nr. 00 zsákkal 1892-től, 1895-től Nr. 0/1. ⁴⁾ 1895-től, közép mosott kék Jáva, vagy középamerikai is. ⁵⁾ 1896-tól, Savanilla kávé. ⁶⁾ átlag 3 évből. ⁷⁾ átlag 4 évből. ⁸⁾ 1897 és 1898 éveken a búzánál 9, rozsnál 10, árpánál 8, zabnál 9, tengerinél 4 jegyzés vétetett számításba.

Árú	1884— 1888	1889— 1893	1894— 1898	1896	1897	1898	1879— 1888	1889— 1893	1894— 1898	1896	1897	1898
Kávé, Rio, jó közön- séges Bréma . . .	114 ⁸³	152 ⁰⁵	123 ⁴⁸	134 ⁴⁶	104 ⁵⁵	75 ⁸⁸	112 ⁷³	140 ⁷⁷	114 ²⁵	124 ³⁹	96 ⁷³	70 ¹⁹
Kávé, Ceylon, közép Frankfurt a/M . . .	94 ⁷¹	114 ⁴⁴	99 ¹⁷	102 ¹⁷	96 ⁰²	82 ⁸⁷	225 ²¹	117 ⁸⁴	102 ¹¹	105 ²⁰	98 ⁸⁷	85 ³³
Rizs, Rangoon, tábla Bréma	84 ⁶¹	86 ⁹⁸	79 ⁰⁴	73 ⁰⁷	79 ⁴⁵	95 ⁷⁰	22 ³⁸	95 ⁴⁰	86 ²⁸	79 ⁷⁶	86 ⁷³	104 ⁴⁷
Bors, Bréma	145 ⁴¹	86 ¹⁵	57 ²⁰	46 ⁴⁹	62 ⁴⁹	84 ⁷³	115 ¹⁶	74 ⁵⁰	49 ⁴⁶	40 ²⁰	54 ⁰⁴	73 ²⁶
Norvég hering, Ham- burg	79 ⁷¹	77 ⁷³	80 ²⁵	67 ⁷⁹	86 ¹¹	82 ⁶³	27 ⁹¹	87 ⁴²	90 ²⁵	76 ²⁸	96 ⁸⁵	92 ⁹⁴
Nyers dohány, Ken- tucky közönséges Bréma	101 ⁴⁶	80 ³⁸	77 ⁰²	68 ¹⁸	66 ⁸⁸	81 ⁸¹	57 ⁹¹	79 ⁷⁴	76 ⁴¹	67 ⁶⁴	66 ³⁴	81 ¹⁶
Nyers dohány, Brazí- lia-secunda, Bréma	102 ⁰⁴	112 ¹⁷	92 ³¹	89 ⁷¹	108 ⁷³	122 ⁰²	91 ³⁰	110 ⁹³	91 ²⁹	88 ⁷²	107 ⁵²	120 ⁶⁷
Gyapot, Bréma . . .	87 ²⁶	78 ⁴⁹	59 ²⁷	66 ⁴⁸	61 ⁰⁰	50 ⁹⁷	114 ⁵⁸	84 ³⁵	63 ⁷¹	71 ⁴⁴	65 ⁵⁵	54 ⁷⁸
Gyapju, Berlin . . .	82 ⁸¹	78 ⁴⁸	67 ¹⁰	68 ⁶²	65 ⁵⁶	69 ⁶⁷	304 ⁹³	86 ⁶⁰	74 ⁰⁴	77 ⁰⁴	72 ³⁴	76 ⁸⁸
Kender, Lübeck . . .	109 ⁰⁰	94 ⁴⁴	110 ⁸⁹	110 ⁹⁷	106 ⁵¹	112 ³⁰	53 ⁶⁴	90 ⁰¹	105 ⁷⁰	105 ⁷²	101 ⁵³	107 ⁰⁵
Nyers selyem, Krefeld	85 ⁷⁴	83 ²⁴	66 ⁷⁰	68 ⁰⁶	64 ⁹⁹	66 ⁰³	57 ³⁵	90 ²⁷	72 ³³	73 ⁸¹	70 ⁴⁸	71 ⁶³
Gyapotfonal, Krefeld, Nr. 40—120	87 ⁶⁷	85 ³²	76 ³²	84 ⁵⁴	74 ⁹⁵	71 ⁶²	4 ⁷⁷	91 ⁶¹	81 ⁷⁶	90 ⁵⁷	80 ²⁹	76 ⁷³
Gyapotfonal Nr. 16. Mühlhausen	78 ³²	74 ⁵⁷	60 ⁵⁰	71 ⁹²	66 ⁵⁰	57 ¹⁴	1 ⁷⁹	84 ⁹²	75 ⁴²	81 ⁵⁶	75 ²⁰	64 ⁸⁰
Karton, Mühlhausen	92 ⁵⁵	87 ³¹	77 ⁶⁹	83 ⁸⁵	70 ³⁵	67 ⁶⁹	0 ²³	98 ⁶⁹	87 ⁸²	94 ⁷⁸	79 ⁵⁶	76 ⁵²
Lenfonal Nr. 30. Biele- feld	92 ⁶⁹	89 ⁰⁴	84 ⁰²	81 ⁴⁶	79 ⁸²	79 ⁸²	2 ¹¹	92 ⁴²	87 ²⁰	84 ⁵⁵	82 ⁸⁴	82 ⁸⁴
Ólom 6 jegyzésből . .	85 ¹²	83 ⁰¹	79 ⁴³	78 ⁴⁷	86 ¹⁸	91 ²⁷	26 ⁹³	90 ³⁴	86 ⁴⁵	85 ⁴¹	93 ⁸⁰	99 ³³
Réz, Berlin	81 ⁴⁹	91 ¹⁰	72 ⁵⁹	74 ⁴²	75 ³⁹	80 ¹⁸	127 ⁸⁷	90 ²⁰	80 ⁷⁴	82 ⁷⁸	83 ⁸⁶	89 ¹⁸
Czink 5 jegyzésből . .	93 ⁶⁵	124 ⁷⁵	101 ⁰⁹	97 ⁷⁶	104 ⁴⁶	122 ⁶⁵	32 ⁰⁹	129 ²¹	104 ⁷¹	101 ²⁵	108 ²⁰	127 ⁰⁴
Ón 2 jegyzésből . . .	109 ⁶³	101 ²¹	71 ⁶⁰	65 ⁹⁵	66 ⁸⁰	77 ³²	202 ¹⁶	96 ¹⁶	68 ⁰³	62 ⁶⁶	63 ⁴⁷	73 ⁴⁶
Nyers vas, Berlin . . .	89 ⁶³	89 ¹⁸	89 ⁴¹	88 ⁷¹	87 ³⁹	—	77 ²⁹	105 ¹⁴	94 ⁷⁷	94 ⁰⁴	92 ⁶⁴	—
Petroleum, Bréma . .	92 ³⁵	80 ⁷²	73 ⁷⁷	78 ⁵¹	67 ³⁸	76 ³⁶	15 ¹⁶	84 ²³	76 ⁹⁸	82 ⁰⁰	70 ³²	79 ⁸⁹
Westfáli kőszén, Berlin	99 ¹²	121 ⁴¹	114 ³³	113 ⁰¹	113 ⁷³	116 ⁹¹	18 ¹¹	122 ⁰⁹	114 ⁰⁶	113 ⁶⁴	114 ⁴¹	117 ⁵⁶
Számtani átlag	91 ⁷³	95 ¹⁴	79 ⁴²	78 ⁸⁷	78 ⁷⁸	80 ⁴³	—	99 ⁹⁵	83 ⁴⁴	81 ⁸²	82 ⁶⁵	84 ⁰⁴
Buza, rozs, árpa, ten- geri, zabliszt együtt	86 ²⁰	97 ²⁴	81 ³⁸	78 ¹⁰	83 ³⁵	92 ⁵⁸	—	105 ¹⁷	88 ⁰⁰	84 ⁴⁵	90 ³⁶	100 ⁰⁸
Répaolaj és burgonya- szesz együtt	86 ⁸⁴	103 ²⁴	86 ⁶⁶	91 ¹⁵	—	—	—	111 ²¹	93 ³⁵	98 ³⁵	—	—
Kávé, rizs és bors együtt	109 ⁷⁰	115 ³⁸	94 ⁵³	95 ⁸⁹	89 ⁷⁵	82 ³⁷	—	111 ⁷⁶	91 ⁴⁹	92 ⁸¹	86 ⁹³	79 ⁷²
Gyapot, gyapju, ken- der, nyers selyem együtt	86 ²⁵	80 ⁴²	69 ²⁸	72 ⁵⁷	68 ¹⁷	69 ⁰⁶	—	86 ⁸⁶	74 ⁸³	78 ³⁸	78 ⁶²	74 ⁵⁹
Ólom, ón, czink, réz és vas együtt . . .	95 ²⁴	95 ⁴⁵	75 ⁵⁰	75 ³⁷	76 ⁷¹	69 ⁰¹	—	97 ⁹⁹	79 ⁵⁷	77 ³⁸	78 ⁷⁶	—
Számtani átlag	92 ³⁴	96 ⁶⁵	80 ⁵²	80 ¹⁷	79 ⁵⁹	80 ¹²	—	101 ²⁶	84 ³⁵	83 ⁹⁹	83 ²³	83 ⁷⁹

Az eredmény lényegileg itt is ugyanaz, mint a hamburgi adatok felhasználásánál. Az árcsökkenés a régebbiekhez képest csaknem mindenütt mutatkozik, de ezzel szemben éppen az utolsó években némi emelkedés is. Csakhogy itt, mivel az adatok már 1898-ra kiterjednek, az emelkedés még jelentéktelenebb, 1896—1897-el szemben az összes árukat tekintetbe véve csak másfél s 1897—1898-al szemben már csak fél százalék.

A felhasználható összes adatok tehát egyáltalán nem bizonyítják azt a jövendölést, hogy a legutóbbi években óriási mértékben szaporodott aranytermelés az árnyaut jelentékenyen felemelné. A réz és ón árának nagy emelkedésén kívül alig látunk valami feltűnőt a táblázatokban. A gabonaneműek a tengeri kivételével, úgyszintén a rizs és dohány is emelkedtek, de nem szerfeletti arányokban. A nem nemes érczek, petroleum és kőszén is drágábbak lettek, de csekélységgel.

Lényegileg megegyezik az eredményben Conraddal Sauerbeck A. is, ki a »Journal of the royal statistical Society« egyik újabb

füzetében 45 áruczikkre nézve azok összes árainak számtani átlagától, az 1867—77-iki évek átlagát 100-nál véve, új indexszámokat állított fel, melyek eredménye a következő:

Év	Gabonafélék 8 szám	Állati étel, k 7 szám	Gyarmatárúk 4 szám	Éledelek ösz- szesen 19 szám	Ásványok 7 szám	Textilárúk 8 szám	Más áruk ¹⁾ 11 szám	Ányagok ösz- szesen 26 szám	A 45 szám összesen	Ezüst	Angol konso- lok árfolyá- ma	Diskont
	(558)	(542)	(205)	(1285)	(493)	(405)	(698)	(1598)	(2881)			
1879	87	94	87	90	73	74	85	78	83	84.2	97 ¹ / ₂	2 ³ / ₈
1880	89	101	88	94	79	81	89	84	83	85.9	98 ³ / ₄	2 ³ / ₄
1881	84	101	84	91	77	77	86	80	85	85.0	100	3 ¹ / ₂
1882	84	104	76	89	79	73	85	80	84	84.9	100 ¹ / ₂	4 ² / ₈
1883	82	103	77	89	76	70	84	77	82	83.1	101 ³ / ₁₀	3 ⁹ / ₁₀
1884	71	97	63	79	68	68	81	73	76	83.3	101	3
1885	68	88	63	74	66	65	76	70	72	79.9	99 ¹ / ₄	3
1886	65	87	60	72	67	63	69	67	69	74.6	100 ³ / ₄	3
1887	64	79	76	70	69	65	67	67	68	73.3	101 ³ / ₄	3 ³ / ₁₀
1888	67	82	65	72	78	64	67	69	70	70.4	101	3 ³ / ₁₀
1889	65	86	75	75	75	70	68	70	72	70.2	98	3 ⁶ / ₁₀
1890	65	82	70	73	80	66	69	70	72	78.4	96 ¹ / ₂	4 ⁵ / ₁₀
1891	75	81	71	77	76	59	69	68	72	74.1	95 ³ / ₄	3 ³ / ₁₀
1892	65	84	69	73	71	57	67	65	68	65.4	96 ³ / ₄	2 ⁵ / ₁₀
1893	59	85	75	72	68	59	68	65	68	58.6	98 ¹ / ₂	3 ¹ / ₁₀
1894	55	80	65	66	64	53	64	60	63	47.6	101	2 ¹ / ₁₀
1895	54	78	62	64	62	52	65	60	62	49.1	106 ¹ / ₄	2
1896	53	73	59	62	63	54	63	60	61	50.5	111	2 ⁵ / ₁₀
1897	60	79	52	65	66	51	62	59	62	45.3	112 ¹ / ₄	2 ⁶ / ₁₀
1898	67	77	51	68	70	51	63	61	64	44.3	111	3 ¹ / ₄
1878—87	79	95	76	84	73	71	81	76	79	82.1	99 ¹ / ₂	3 ² / ₁₀
1888—97	62	81	66	70	70	59	66	65	67	61.0	101 ³ / ₄	2 ⁹ / ₁₀

Sauerbeck számai is igen csekély áremelkedést mutatnak 1898-ra és pedig az előző évekhez képest 62-ről 64-re emelkedik az átlag, mely azonban még sokkal kisebb, mint 1893-ban és a megelőző években volt. Az áremelkedést főképp a gabonák ára okozta, továbbá az ásványoké az ezüst kivételével. Sauerbeck különben egész évtizedekre vonatkozólag is állított fel arányszámokat az árnyiveau jelölésére s ezek a következők:

1818—27 = 111	1863—77 = 100
1828—37 = 93	1878—87 = 79
1838—47 = 93	1888—97 = 67
1848—57 = 89	1889—98 = 66
1858—67 = 99	

A gabonaárak emelkedése a legutóbbi évben általános. Lehet, hogy a nagyobb fogyasztás okozta ezt, mivel a művelődéssel karöltve halad a búzafogyasztás s más gabonaneműeket jelentékenyen használnak fel az állatok táplálására, lehet, hogy befolyása volt erre a rendkívüli nagy kereskedelmi versenynek avagy egyes kiviteli országok rossz termésének, de a tény általános. Conrad több nevezetes piacz évi átlagos árjegyzésének táblázatát állította össze, mely a következő képet mutatja (az árak márkákban):

¹⁾ Bőr, faggyú, olaj, szóda, nitrátok, indigo, szörme, épületfa.

Évszám	B u z a					R o z s				Á r p a			
	Németor- szág 15 jegyzéssel	Bécs	Páris	London	New-York	Németor- szág 16 jegyzéssel	Bécs	Páris	Amster- dam	Németor- szág 12 jegyzéssel	Bécs	Páris	London
1892	189 ⁸⁸	166	188	142	137	178 ⁰⁹	148	134	133	161 ⁴¹	141	119	147
1893	157 ⁴⁵	141	169	123	112	136 ⁴¹	115	114	106	156 ¹¹	145	146	144
1894	138 ²⁴	125	156	107	92	118 ³⁰	98	101	83	145 ⁴⁵	147	134	138
1895	144 ²⁸	125	155	108	104	120 ⁰³	109	88	83	138 ⁰¹	144	118	124
1896	150 ⁷²	132	157	123	120	121 ⁴²	119	94	85	147 ⁷³	141	123	129
1897	175 ⁶¹	184	205	141	141	129 ⁵³	157	128	95	154 ⁷⁵	162	134	122
1898	198 ³⁰	210	206	159	147	148 ³⁸	153	133	119	167 ⁰⁷	166	147	153

Egy év alatt egy tonna búza Németországban 23, Bécsben 26, Londonban 18 márkával lett drágább, Párisban csak egy márkával ugyan, de itt már 1897-ben nagy áremelkedés történt. 1896-al összehasonlítva az áremelkedés Londonban 36, Németországban 40, Párisban 49, Bécsben 78 марка. Így emelkedett a rozs és árpa ára is, bár kisebb arányokban.

Németországban az agráriusok izgatása következtében eltörölték a börzei határidő-üzletet s azt hitték, hogy ez által az árhullámzás csekélyebb lesz, mint más országokban, de csalódtak. A búza ára Königsbergben márcziustól májusig 52 márkával emelkedett, júliusig 51 márkával apadt, szeptemberig 30-al, ugyanazon időszakok alatt Londonban 50 марка volt az emelkedés s később 42, majd 53 az apadás. Kisebb volt a hullámzás Bécsben, de csak ily nagy Danzigban, Londonban s más helyeken, világos jelöl, hogy a határidő-üzlet megszüntetése az árhullámzásban nagyobb változást nem idézett elő, semmi esetre sem olyat, mely a gabonatermelőknek jelentékeny hasznot okozott volna.

Az ár-niveau ezek szerint egész Európában egyöntetű és sokszor a részletekben is megegyező hullámzást mutat. Az utolsó évek ár-emelkedése, különösen a gabonaneműekben, jelentékeny módosítást nem okoz abban az általános tapasztalatban, hogy az utóbbi évtizedek alatt az árak jelentékenyen csökkentek s ez a csökkenés csaknem általános jellegű.

C. J.

Az orosz városok pénzügyi állapota. Az orosz városok felvirágzása, eltekintve a lengyel és balti tengerparti városoktól, melyek nyugateurópaias jellegüket Oroszországhoz csatlakozásuk után is megtartották, egészen új keletű. A múlt század végéig az orosz városoknak külön meghatározott jövedelmeik egyáltalán nem voltak s nagyobb részük egészen bizonytalan alapon vezette háztartását, mely mindenkor szerény keretben mozgott. Magának Szent-Pétervárnak 1797-ben még csak 36.000 rubel volt a bevétele, főképp az utak tisztántartása és világítása czimén befolyt adókból, továbbá a polgári jogért szerzett illetékekből s egyes birságokból. Magától érthető, hogy ez az összeg az administraliora sem volt elég, építkezések, iskolák és jótékony intézetek fentartása jóformán magánadakozásokból került ki.

Az általános művelődés alapján folyvást növekedő igények azonban Oroszországban is rohamosan emelték a városok háztartási kiadásait és ennek megfelelőleg a kormány különböző pénzforrásokhoz juttatta őket és pedig tervszerűen. 1842 óta időről-időre fel-

vételeket eszközöltek a nagyobb városok vagyoni helyzetéről s 1870-ben a városi háztartás ügye törvényesen is rendeztetett.

Mindennek daczára az orosz nagyvárosok pénzügyi állapota a nyugatiakhoz képest nagyon szegényesnek mondható. 1890-ben ugyanis hivatalos adatok szerint így állott az arány (frankokban számítva):

	Rendes bevételek		Rendes kiadások	
	Általában	Egy lakosra	Általában	Egy lakosra
Páris	280,978.447	116	304,956.171	125
Berlin	79,545.029	50	68,182.706	43
Bécs	52,896.177	63	52,207.672	62
Szent-Pétervár . .	19,775.551	21	19,982.367	22
Moszkva	18,252.005	22	18,472.331	22
Varsó	8,488.480	19	8,475.870	19
Odessza	8,219.015	24	8,254.959	24
Riga	6,822.782	35	7,547.492	38

Még az aránylag legjobban ellátott Riga költségvetése is jelentékenyen szerényebb keretekben mozog, mint a nyugati nagy városoké, a többi orosz városok pedig nagyon elmaradnak. Berlin lakosságára fejenként kétszer, Bécsére csaknem háromszor annyi esik, mint az orosz városoknál, Párisról nem is emlékezve meg. Pedig ezek a számok is tulnyomólag az utóbbi időkben emelkedtek annyira, mivel Szent-Pétervár rendes bevétele 1881—90 között 52, Moszkváé 59, Odesszáé 68 százalékkal emelkedett, sokkal erősebben, mint Párisé vagy Bécsé.

Nagyjában ugyanez a szegénység mutatkozik a többi városoknál is, Orosz-Lengyelország kivételével. A legújabb statisztikai adatok szerint 1894-ben az összes orosz városok vagyona 41,940.543 rubel volt 58,733.169 rubel adóssággal szemben; összesen csak 51 városnak volt 100.000 rubelnél nagyobb vagyona (ugyanannyi adóssága 46-nak), s az évi bevétel 200.000 rubelnél nagyobb csak 50 városban volt. A legutóbbi évek emelkedését e tekintetben a következő táblázat mutatja:

Bevételek rubelekben	Városok száma		Növekvés vagy (—) apadás 1894-ben
	1890-ben	1894-ben	
1.000 rubelig	30	26	— 4
1.000— 5.000	101	89	— 12
5.000— 10.000	142	126	— 16
10.000— 20.000	185	200	+ 15
20.000— 30.000	113	112	— 1
30.000— 40.000	55	55	—
40.000— 50.000	34	38	+ 4
50.000— 75.000	42	48	+ 6
75.000— 100.000	21	18	— 3
100.000— 200.000	34	42	+ 8
200.000— 300.000	19	19	—
300.000— 400.000	8	8	—
400.000— 500.000	6	6	—
500.000—1,000.000	3	7	+ 4
Egy millió fölül	7	7	—

A városok bevételei az 1892 június 11-én megállapított és ma is érvényben levő szabályzat szerint a következő adókból és illetékekből erednek: 1. Az ingatlanok becsértéke után. 2. Kereskedelmi és ipari okiratokból. 3. Vendéglőkből, élelmi szerek elárusításából

és vámból. Ezenkívül, ha szükséges, a város még külön illetékeket szedhet. 4. A szállító ipar után. 5. A magánosok fogatai után. 6. Kutyak után. 7. Révből. Moszkvában még a zöldségtermelő kertek után is; ezenkívül itt és Szent-Pétervárt a kereskedelmi s ipari helyiségek után s a házaló iparosoktól.

Egyes törvények és rendeletek, sőt itt-ott a szokásjog mindezen kívül más bevételi forrásokat is biztosítottak az orosz városoknak. Ilyenek: okiratok kiállítása, mértékhitelítés, árverési illeték, átutazási illeték, részesedések a birodalmi és tartományi pénztárakból, lakbér illeték s mások. Egyes városokban az építkezésekből van a városi pénztárnak nagy jövedelme. Szent-Pétervárt a bejelentő hivatalból és a rendőri igazolványokból, más helyeken a fürdővendégek-től szedett díjakból.

A fentebb említett öt nagy város közül Szent-Pétervár, Moszkva és Varsó jövedelmeiknek nagyobb részét adókból és illetékekből nyerik, Odessza és Riga ellenben kevésbbé. Az egyenes és nem egyenes adók szerint a jövedelem megoszlását perczentekben a következő táblázat mutatja. Az összes jövedelemből volt az adó százalékokban:

	Szent-Pétervár	Moszkva	Varsó	Odessza	Riga
Egyenes adókból	66·9	63·8	57·0	36·0	25·0
Nem egyenes adókból . .	7·0	5·8	16·3	21·0	11·3
Együtt . . .	73·9	69·6	73·3	57·0	36·3

Az öt város évi összes kiadása 27,135.475 rubel volt 1890-ben. Szent-Pétervárt 82.726, Moszkvában 88.130, Rigában 189.883 rubel volt az év végén a deficzit, ellenben Varsóban 140.659, Odesszában pedig 229.683 rubellel haladta meg a bevétel a kiadásokat. A főbb rendes kiadások csoportonként százalékokban a következőkép oszlanak meg:

	Szent-Pétervár	Moszkva	Varsó	Odessza	Riga
I. Rendőrség és tűzoltóság . .	20·7	20·1	23·6	11·2	8·9
II. Városi tisztaság, világítás és rend	17·4	17·5	14·0	14·1	17·1
III. Népnevelés	7·9	6·6	2·0	7·1	8·6
IV. Szegényápolás és kórházak .	26·1	18·6	3·6	19·6	16·9
V. Iparvállalatok	3·5	8·9	8·6	7·1	15·1
VI. Adósságok törlesztése és kamatok	2·3	5·4	15·6	9·2	4·4
VII. Városi közigazgatás	9·4	9·6	5·8	8·1	10·6
VIII. Igazságszolgáltatás	3·6	2·9	4·2	4·0	3·1
IX. Állami intézmények	1·6	6·7	14·6	12·5	4·0
X. Városi birtok	4·3	2·6	2·2	5·8	7·6
XI. Másnemű kiadások	3·2	1·1	4·9	1·3	3·7

Táblázatunkból látjuk, hogy az orosz városokban a községi háztartás iránya egészen más, mint nyugot Európában. Az iskolákra fordított összeg aránylag igen csekély, rendkívül nagy azonban, különösen Varsóban, Szent-Pétervárt és Moszkvában a rendőrség költsége.

Az egész európai Oroszország városainak bevétele volt 1890-ben 66·6, 1894-ben 69·4 millió rubel, a kiadások összege 1890-ben 61·4, 1894-ben 68·7 millió. 1894-ben az összes bevételekből jutott 31·95% az ingatlanokra, 13·04% az ingatlanok adójára, 7·33 a vendéglőkből és élelmiszerek elárusításából, 6·8 az iparigazolványokból, 2·72% végre

a vámokból folyt be, a többi jövedelmi forrás aránylag kevésbé fontos. A rendes kiadásokból Lengyelország kivételével 1894-ben a főbb tételek százalékokban a következők voltak: községi közigazgatásra 10·7, városi rendőrségre 9·10, jótékonyásra 9·95, iskolákra 8·2, elszállásolásokra 7·6, kölcsönökre 9·1, tűzoltóságra 5·1, városi épületekre 4·4, kövezésre 3·30 százalék.

Tájékozásul ide írjuk, hogy Budapest 1896-ki rendes kiadásai-
ból a községi közigazgatásra 16·7, utakra és kövezésre 13·9, tisztogatásra, vízvezetésekre és világításra 12·5, közoktatásügyre 17·5, államrendőrségre 4·5 százalék jutott s ugyanakkor a bevételek főösszege 14,649.452 forint volt. Mily más arányok ezek, még ha a sokkal népesebb Szent-Pétervár és Moszkva adataival hasonlítjuk is össze. A városok fejlődését illetőleg, keleten még sok kívánni való maradt fenn.
H. A.

A temesvári tankötelesek mellékfoglalkozásáról.

— Nyílt levél a »Közgazdasági Szemle« szerkesztőjéhez. —

A »Közgazdasági Szemle« statisztikai értesítőjében két ízben is olyan közleményekre s adatokra találtam, a melyek engem, mint tanférfiút, felette érdekeltek. Szó volt ugyanis azon közleményekben a németországi tanköteles gyermekeknek ipari mellékfoglalkozásáról és constatatott a drezdai tanítók magánfelvételeinek megdöbbentő adatai alapján azon szomorú tény, hogy ott a szülők sokszor oly módon és mértékben használják ki gyermekeiknek munkaerejét, mely egészségi és erkölcsi szempontból egyaránt veszélyes és a mely előbb-utóbb szükségessé teszi, hogy törvényes védelemben részesítsenek ezen szegény gyermekek saját szülőik ellenében.

Ezen szomorú körülmény, valamint a drezdai tanítók ez ügyben kifejtett buzgóságának minden tekintetben érdekes adatai engem is arra indítottak, hogy tanítói működésem helyén, Temesvárott, kartársaim közreműködésével szintén kísérletet tegyek a mindennapi tanköteles gyermekeknek az iskolai időn kívüli foglalkozására vonatkozó körülmények kiderítése érdekében.

A kísérletet a múlt tanévben megtettük s az eredmény nemcsak érdekes statisztikai adatainál fogva, hanem tanulságos is egyszerűsmind, mert megvilágítja és nyilvánvalóvá teszi a tanítási sikernek egy eddig nem ismert komoly akadályát.

De nézzük az adatokat!

Temesvárott az elmúlt tanévben 4756 iskolázó mindennapi tanköteles közül 422 fiú és 73 leány, tehát összesen 495 gyermek, vagyis az iskolába járóknak 10·4 százaléka foglalkozott az iskolai időn kívül pénzkeresettel. A foglalkozás nemei voltak: ujságkihordás (22 fiú, 7 leány), piaci vagy üzleti árúk hazahordása (86 fiú, 11 leány), vízhozás (47 fiú, 15 leány), tekebábáztatás (170 fiú), ujságzalag-ragasztás (1 fiú), tollfosztás (19 fiú, 2 leány), tanítás (8 fiú, 1 leány), gyermekdajkálás (41 fiú, 23 leány), kiszolgálás (9 fiú, 10 leány), pásztorkodás (43 fiú, 1 leány), podgyász-hozás (64 fiú, 3 leány), ministrálás és harangozás (109 fiú), szindarabokban közreműködés (9 fiú), csontszedés (46 fiú) és gyufaskatulya-készítés (7 fiú).

Meg kell jegyeznem, hogy ezen statisztikai adatok gyűjtésénél kizárólag csak a pénzért, idegeneknél, illetőleg gyárakban vagy ezek részére végzett munkák, tehát olyan foglalkozások vétettek csak figyelembe, melyek a gyermekeket a szülői ház körétől elvonják.

Részben ezen körülmény, de még inkább az, hogy 267 gyermek többféle mellékfoglalkozást is üzött, teszi némileg plausibilissá, hogy ezen 495 gyermek évi keresete kitett 4012 frt 16 krt, tehát oly összeget, melyet — ha figyelembe vesszük azt, hogy 12 éven aluli gyermekek keresetéről van szó — méltán meglepő nagy-nak kell mondanunk. Pedig a felsorolt adatok teljes hitelt érdemlőnek, mert összeállításuk a legnagyobb rigorositással történt. Legtöbbet keresett két ujságot kihordó leány (évi 60—60 forintot), legkevesebbet egy podgyász-hordással foglalkozó fiú (évi 1 frt 15 krt). Az egy gyermekre eső kereset évi átlaga 8 frt 10 kr. volt. A legtöbb esetben a pénz hováfordításának körülményeit — könnyen érthető okokból — nem sikerült megállapítani, a miből szabad is, kell is feltételeznünk azt, hogy a pénz, sajnos, nem fordítottatott mindig jóra.

Voltak még ujságokat áruló fiúk és virágokkal kereskedő leánykák is, mely utóbbiak tavasszal és nyáron, különösen ünnep- és vásárnapokon az utcákon, kávéházakban és vendéglőkben árulták virágaikat. De mivel ezekre vonatkozólag ez alkalommal nem sikerült biztos adatokat gyűjteni, a fenti kimutatásban még nem szerepelnek.

Ha most figyelembe vesszük azon körülményt, hogy pl. az ujságkihordással foglalkozó gyermekek naponta 1—2 órán át járnak házról-házra, lépcsőn föl, lépcsőn le; hogy a podgyászt-hordó gyermekek bizonyára testi erejüket felülmúló munkára is vállalkoznak; hogy a tekebábokat állító fiúk sokszor este 9 óráig s még tovább is korcsmában tartózkodnak s végül, hogy a virágokat elárusító leánykák még este is egyik sör- vagy kávéházból a másikba vándorolnak, hogy virágaikat eladhassák: könnyű belátni, hogy ezen foglalkozások a gyermekek egészségét, de talán még inkább erkölcsét komolyan veszélyeztetik.

Igen tanulságos továbbá ezen statisztikai kimutatás az iskolai oktatás eredménye szempontjából is. A kimutatás összehasonlítást eszközöl és constatalja, hogy míg az iskolázó 4756 tanuló közül csak 776, tehát 16 3/10 nem mutatott fel a tanév végén kellő előmenetelt, addig a *pénzkeresettel foglalkozó 495 tanuló közül 170, vagyis 34 3/10 bukott.*

Ezen szám, mely a kimutatás legkomolyabb adatai közé tartozik, világosan és meggyőzően bizonyítja a gyermekek pénzkereseti foglalkozásának káros befolyását az iskolai életre és kötelességévé teszi a családnak, a hatóságoknak s az iskolának, nemkülönben a társadalomnak, hogy gyermekeink szellemi és erkölcsi nevelése érdekében ezen, az iskolát nevelő és oktató feladatainak megoldásában gátló körülményeket megszüntesse.

Temesvár sz. kir. város tanácsa, mely minden culturalis ügyet, de különösen az iskolaügy gondozását melegen szívében viseli, nem is késett a szükséges intézkedések megtételével és felhívást intézett az iskolaigazgatókhoz és tantestületekhez, hogy a város közművelődési törekvéseinek ezen komoly és eddig nem ismert akadályának meg-

szüntetése, valamint az iskolák színvonalának emelése s az oktatásnak minél nagyobb mérvű sikere s eredménye, nemkülönben az erkölcsi nevelés feladatai érdekében a tanulóknak pénzkeresetre irányuló törekvését minden nem indokolható és nyereszkedést czélzó esetben az iskola megengedett eszközeinek igénybevételével, kellő tapintattal megakadályozni igyekezzenek, megjegyezvén, hogy e tekintetben csak a szükségszülte kényszerhelyzet sajnálandó esetei vétessenek enyhébb bírálat és eljárás alá. Egybed utasítást adott ki a tanács, hogy az iskolák a tanulók pénzkeresetre irányuló törekvésének jelenségét a jövőben is fokozott figyelemmel kísérjék és az erre vonatkozó adatokat minden tanév végén bemutassák.

Gokler Antal.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és cikkek.

- DIX Arthur: Der Egoismus. Leipzig, Freund, 1899. M. 8'60.
- GÜNTHER O.: Das Recht der Frau auf Arbeit, eine soziologische Betrachtung. Berlin, Wattenbach. M. 1.
- JOSEPHI Guido: Der Gesellschafts-Ausbau. Dresden, Pierson. M. 2'50.
- MASARYK Th. G.: Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Studien zur socialen Frage. Wien, Koenigen. M. 12.
- DESCAMPS D.: La problème du bonheur. La richesse et l'amour dans la présent et dans l'avenir. Lille, Descamps. Fr. 3'50.
- EICHTHAL E.: Socialisme et problèmes sociaux. Paris, Alcan. Fr. 2'50.
- LALANDE A.: La dissolution opposée à l'évolution dans les sciences physiques et morales. Paris, Alcan. Fr. 7'50.
- L'ANNÉE sociologique, publiée sous la direction de Emil Durkheim. 20 année 1897/98. Paris, Alcan. Fr. 10.
- GRIFFIS William Elliot: America in the east. A glance at our history, prospects, problems and duties in the pacific ocean. London, Clarke. Sh. 6.
- KRAUSSE Alexis: Russia in Asia. A record and a study 1558—1899. London, Richards. 25 sh.
- MACLEOD H. D.: The elements of economics. 2 vols. London, Longmans. 7 sh.
- MARSHALL Alfred: Elements of industry. 3-rd edition. London, Macmillan. 3/6.
- Folyóiratokban.*
- DIEHL Karl: Neuere Beiträge zur Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. Band 18, Heft 2.)
- OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT für den Orient. Nr. 9: Chinesische Finanzverhältnisse. Wirthschaftliches aus Siam. Chinesische Kulis. Eisenbahnen in Korea.
- BLONDEL Georges: L'ouvrier allemand. (Musée social septembre 1899.)
- BOURDEAU J.: La crise du socialisme et le fin d'une doctrine (Revue des deux mondes du 15. sept. 1899.)
- DESJARDINS Arthur: La conférence de la Haye et l'arbitrage international. (Revue des deux mondes de 1er septembre 1899.)
- JOURNAL DES ÉCONOMISTES 58e année septembre 1899: La guerre civile du capital et du travail par G.

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

de Molinari. Darwinisme social par Gabriel Ambon. Mouvement scientifique et industriel par Daniel Bellet.

LORIA Achille: La théorie sociologique de Kidd. (Revue internationale de sociologie, juillet 1899.)

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

A M. KIR. HONVÉDELÉGÉNYSÉG egészségügyi viszonyainak statisztikája az 1897-ik évben. Budapest.

*DIE BEWEGUNG der Bevölkerung in der Schweiz im J. 1897. (Schweizerische Statistik. 119. Lieferung.) Bern. M. 3.

LATSCHA J. und W. THENDT: Nationale Ansiedelung und Wohnungsreform. Grundgedanken und Vorschläge. 2. Aufl. Frankfurt a/M., Ecklin. M. 0.80.

PREIL Joachim Graf: Studien und Beobachtungen aus der Südsee. Braunschweig, Vieweg. M. 11.

DÉMARET E.: Organisation coloniale et fédération; une fédération de la France et de ses colonies. Paris, Giard. Fr. 5.

JOLEAUD-BARRAL: La colonisation française en Annam et au Tonkin. Paris, Plon. Fr. 4.

LOVETT Richard: The history of the London missionary society 1795—1895. 2 vols. London, Frowde. 21 sh.

No room to live. The plaint of over crowded. London. Reprinted from the Daily News. Sh. 1.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 315. szám. 1899. augusztus:

A főváros halandósága 1898-ban. Hevenyfertőző betegségek. A központi fertőtlenítő intézet működése.

FEREL A.: Der verderbliche Einfluss des Alkohols auf die Völker durch die Vererbung des von ihm erzeugten Schadens. (Beilage zur allgemeinen Zeitung 19. September 1899.)

FULD Alphons: Der Kampf wider den Alkohol. (Beilage zur allgemeinen Zeitung. Nr. 219.)

MICHEL Georges: Les effets d'une mauvaise loi: l'alcoholisme depuis 1831. (L'économiste français 1899. Nr. 38.)

BUSHEE Frederick: The growth of the population of Boston. (Quarterly publications of the american statistical association june 1899.)

GUNDRY C.: The Yangtze region. (Fortnightly review september 1899.)

HICKS Canon: The present phase of the temperance question. (Contemporary review july 1899.)

SMITH John: The jewish immigrant. (The contemporary review september 1899.)

III. Őstermelés.

*EMICH Gusztáv: A mező- és kertgazdaságra káros rovarok. A gazdasági rovarok kézikönyve. I. r. A földmívelésügyi m. kir. minis-ter kiadványa. 6. szám. Budapest. HERTZ Friedrich Otto: Die agrarischen Fragen im Verhältniss

zum Socialismus. Wien, Rosner. M. 2.

DAS LANDWIRTSCHAFTLICHE GENOSSENSCHAFTSWESEN im Grossherz. Hessen in den J. 1873—1898. Festschrift. Darmstadt, Bergsträsser. M. 6.

CONGRÈS international de pêches maritimes, d'ostréiculture et d'agriculture marine, réuni à Dieppe 1898. Paris, Challamel.

*AGRICULTURAL STATISTICS of British India for the years 1893/4 to 1897/8. 14-th issue. Calcutta. 3 rупers 11 annas.

Folyóiratokban.

INAMA-STERNEGG K. Th.: Statistik des Grundbesitzes in Oberösterreich. (Stat. Monatschrift 1899. VII—IX. Heft.)

MAYET: Erntestatistik des deutschen Reichs für das Jahr 1898. (Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. 8. Jahrg. 3. H.)

WILMS Johann: Einfluss des Wassergehalts und Nährstoffreichtums des Bodens auf die Lebensthätig-

keit und Ausbildung der Kartoffelpflanze. (Journal für Landwirtschaft. 47. Bd. Heft 3.)

PASCAUD H.: Le warrantage des produits agricoles. (Revue politique et parlementaire sept. 1899.)

CROWELL John Franklin: Economic aspects of british agriculture. (Annals of the american academy of political and social science, Nr. 54 september 1899.)

STONE N. I.: A comparative study of the statistics of agriculture of the tenth and eleventh census. (Quarterly publications of the american statistical association june 1899.)

COLAJANNI Napoleone: La crisi agraria in Inghilterra. (Nuova antologia agosto 1899.)

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

ADRESSBUCH der Textilindustrie Russlands. Unter Benutzung amtlichen Materials. Berlin, Loewenthal. M. 8.

BEITRÄGE zur Statistik Mecklenburgs. 13. Bd. 3. Heft. I. Abth.: Die Hauptergebnisse der Gewerbebeziehung. Schwerin, Stiller. M. 2.

BIRKENBIHL: Die Gesinde-Ordnungen für die preussische Monarchie. Pflichten und Rechte der Herrschaft und des Gesindes. 4. Aufl. Berlin, Siemenroth. M. 1.

*ERGEBNISSE der in Oesterreich vorgenommenen Gewerbebeziehung nach dem Stande von 1897. Wien.

FAHT Julius: Deutschlands Glasindustrie. 10. Aufl. Dresden, Fahdt. M. 4.60.

*MENDELSON Max: Die Stellung des Handwerks in den hauptsächlichsten der ehemals zünftigen Gewerbe. (Sammlung nationalök. und stat. Abhandlungen des

staatswiss. Seminars zu Halle 22. Band.) Jena, Fischer. M. 4.50.

SCHWIEDLAND E.: Ziele und Wege einer Heimarbeitsgesetzgebung. Gutachten dem k. k. Handelsministerium erstattet. Wien, Manz. M. 4.

STILLICH Oskar: Die Spielwaaren-Hausindustrie des Meininger Oberlandes. Jena, Fischer. M. 2.

ANNUAIRE du ministère des travaux publics pour 1899. Paris, Dunod. Fr. 12.

DODGE GRACE: What women can earn: occupations of women and their compensation. Newyork. Stokes. Doll. 1.

KIRK Robert: Twetve months in Klondike. London, Heinemann. 6 sh.

*MINES AND QUARRIES. General raport and statistics for 1898. London, Home office.

*ROTHWELL Richard: The mineral industry, its statistics, technology

and trade in the United States and other countries to the end of 1893. Newyork.

SKINNER Walter: The mining manual for 1899. London. 21 sh.

*DANMARKS STATISTIK. Femte Raekke Litra A. Nr. 1. Mètiers et industries du Denemark selon le recensement du 1897. Kobenhavn.

*ESTADISTICA MIRERA de Espana correspondiente al ano de 1898. Madrid.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS statisztikai havi füzetei 1899. július. A budapesti malomipar 1898-ban.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI ÉRTESÍTŐ I. évf. 3 füzet: Gaul Károly: Magyarország faipara. Alap Dezső: Budapest közéletmezése. Békésy Sándor: A szeszipar Magyarországon. Kósa Zsigmond: A védjegyoltalom Magyarországon.

ARCHIV für sociale Gesetzgebung und Statistik. Bd. XIV, 3—4. Heft: Die Berufs- und Gewerbe-

zählung im Deutschen Reich von 1895. Von Prof. H. Rauchberg. Die gewerbliche Arbeit und ihre Organisation. Von Prof. Werner Sombart. Die Antheilhaberschaft in der britischen Genossenschaftsbewegung. Von Eduard Bernstein.

JAHRBÜCHER für Nationalökonomie und Statistik. Band 18, Heft 2: Ueber Gefängnissarbeit unter Beziehung auf nordamerikanische Verhältnisse. Von H. Gerland. Ueber die Strohflechterei in Toscana. Von Romolo Broglio d'Ajano.

SZAJNOCHA Ladislaus: Die Petroleum-Industrie Galiziens. (Oesterreichisch-ungarische Revue. 25. Bd, 4. Heft.)

ROCKELL Frederick: Les boulangeries coopératives en Angleterre, (Revue d'économie politique, juillet 1899.)

KEY-ABERG K.: Sveriges industri. (Ekonomisk Tidskrift. Arg. 1. Häft 7—8.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*»ADRIA« magyar kir. tengerhajózási részvénytársaság Budapest. Üzleti jelentés, üzleteredményyszámla és zármérleg az 1898-iki üzletévre.

*KERESKEDELMÜNK ÉS IPARUNK az 1898. évben. Kiadja a budapesti kereskedelmi és iparkamara. Budapest. 1899.

BLASCHKE Paul; Wörterbuch des gesammten Verkehrswesens. Eine Sammlung der technischen Ausdrücke. I. Theil. Deutsch-französisch. Leipzig, Luckhardt. M. 6.

*HAUPTERGEBNISSE des auswärtigen Waarenverkehrs Bosniens und der Hercegovina in 1898. Sarajevo.

JAHRBUCH für Deutschlands Seeinteressen. Berlin, Mittler. M. 3. PRASCH A.: Handbuch des Telegraphendienstes der Eisenbahnen. 2. Aufl. Wien, Hartleben, M. 3.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im J. 1898. II. Band. Specialhandel. Wien. 6 kor.

*TABELLARISCHE UEBERSICHTEN des Hamburgischen Handels im Jahre 1898. Hamburg.

*MOVIMENTO COMMERCIALE del regno d'Italia nell'anno 1898. 2 kötet. Roma.

*RELAZIONE sulla situazione economica di Fiume nel 1898. Fiume. Camera di commercio d'industria.

***RELAZIONE** sull'eszizio delle strade ferrate italiane, par l'anno 1894. Rom. 1899. 10 kor.

***MOUVEMENT COMMERCIAL** de la Bulgarie avec les pays étrangers. Prix moyens dans les principales villes pendant le second trimestre de 1899. Sophia.

Folyóiratokban.

BUDAPEST FŐVÁROS STATISZTIKAI HAVI FÜZETEI 1899. július: A marhavásár és közvágóhid forgalma és a marhavásári árak 1898-ban. A magyar királyi zálogházak forgalma. Piaczi árak az 1898. évben.

MAGYAR KÖZGAZDASÁGI ÉRTESÍTŐ I. évf. 3. füzet: A magyar helyi érdekű vasutak engedélyezési és üzleti feltételei. A vaskapu-forgalom szabályozása.

ARCHIV FÜR EISENBAHNWESEN. Jahrg. 1899, Heft 5: Eisenbahnbau und Eisenbahnpläne in China. Von Schumacher. Bau- und Betriebs-Ergebnisse der Ussuri-Eisenbahn. Von Thien. Die Eisenbahnen Ungarns im J. 1897. Von Nagel.

SCHILDER Sigmund: Die neuen Handelsverträge der Vereinigten Staaten. (Handelsmuseum. Bd. XIV. Nr. 36.)

FAUVEL A.: Le transsinien et les chemins de fer chinois. (Revue politique et parlementaire. Sept. 1899.)

LIEFMANN Robert: Les caractères et les modalités des cartels. (Revue d'économie politique juillet 1899.)

LEROY-BEAULIEU Pierre: Les chemins de fer chinois et l'ouverture du celeste empire. (Revue des deux mondes du 1er septembre 1899.)

BIRCHENOUGH Henry: The imperial function of trade. (Nineteenth Century sept. 1899.)

THE BOARD OF TRADE JOURNAL. Vol. XXVII. Nr. 158: The trade and industry of Madagascar in 1898.

SENEX: The white man's burden in China. (The contemporary review september 1899.)

FONTANA-RUSSO Luigi: Le ultima vicende del commercio e delle politica commerciale italiana. (Riforma sociale agosto 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

BERNHARD Bruno: Oesterreich-Ungarns Zettelbank-Institut und seine Beziehungen zu den Geld- und Valutaverhältnissen der Monarchie. Berlin, Günther, M. 1.

HESSE A.: 7066 Todesfälle der Basler Lebensversicherungs-Gesellschaft medizinisch und statistisch bearbeitet. Leipzig, Barth. M. 3.

VOIGT P.: Hypothekenbanken und Beleihungsgrenze. Ein Beitrag zur Frage der Handelssicherheit der Hypothekpfandbriefe. Berlin, Stilke. M. 1.

***COMPTE RENDU** des opérations et de la situation de la caisse géné-

rale d'épargne et de retraite. Année 1898. Bruxelles.

DEROULEDE M.: Assurances contre l'incendie. Etude comparée des systèmes d'assurances publiques et des systèmes d'assurances privées. Paris, Giard.

FLOUCAND-PÉNARDILLE, E.: Les sociétés par actions. Traité pratique avec formules. Paris, Rousseau. Fr. 9.

VLIEBERGH Em.: Le crédit foncier: Allemagne, France, Italie. Louvain, Peeters.

SKINNER Thomas: The London banks and their kindred companies and firms. London. 10 sh.

Folyóiratokban.

VIERTELJAHRSHEFTE zur Statistik des deutschen Reiches. 8. Jahrgang, 3. Heft: Zur Statistik der Preise. Zur Statistik der deutschen Lebensversicherungs-Gesellschaften im J. 1898.

DENIS H.: L'union du crédit de de Bruxelles. (Revue d'économie politique juillet 1899.)

DELLA VIDA LEVI E.: Il credito popolare nell'ultimo decennio.

(Nuova antologia settembre. 1899.)

BULLETIN RUSSE de statistique financière et de législation avril-juin 1899: Sociétés étrangères per actions autorisées à fonctionner en Russe. Sociétés per actions Banques foncières per actions.

CASSEL G.: Afterblick på den senaste förändringen af den tyske banklagen. (Ekonomisk tidskrift Arg. I. Häft 8.)

VII. Állami és községi pénzügy.

BLATTNEE Emil: Die Rechtsverhältnisse der Mitglieder in der Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaft nach schweizerischem Obligationsrecht und ausländischen Gesetzgebungen. Aarau, Sauerländer. M. 2'40.

*ÖSTERREICHISCHE STATISTIK. LI. Bd. 4. Heft: Der österreichische Staatshaushalt in den J. 1895 und 1896. Wien, 1899. 2 frt.

ODKOLCK Aug. Freiherr: Die russischen Gesetze über Erbschaftsteuer, Immobilialübertragungs- und Kanzleigebühren. Wien, Hofdruckerei. M. 1'60.

GRAFFIN R.: Les biens communaux en France, étude historique et critique. Paris, Guillaumin.

CHAPMAN S. T. Local government and state aid: an essay on the effect on local administration and finance of the payment to local authorities of the proceeds of

certain imperial taxes. London, Sonnenschein. Sh. 2/6.

*ANNALI DI STATISTICA. Ruoli organici della amministrazioni e dei corpi civili e militari dello stato 1° luglio 1898. Roma 1899. L. 1'50.

Folyóiratokban.

MESTRE Achille: Du principe en vertu duquel l'administration seule est compétente pour déclarer l'état débiteur. (Revue générale d'administration juillet 1899.)

ANNALS of the American Academy of political and social science. Vol. XIV. Nr. 2. Sept. 1899: Taxation of quasi-public corporations in the state of Ohio and the franchise tax by Frederic C. Howe. Securities as a means of payment by Charles A. Conant.

BACHI Riccardo: La revisione dei conti delle amministrazioni locali in Inghilterra e in Italia. (Riforma sociale agosto 1899.)

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

*NÉMETHY Károly: A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvény magyarázata. Budapest. 3 kor.

BERNDT Paul: Die Arbeitslosigkeit, ihre Bekämpfung und Statistik. Berlin, Froschel. M. 2.

KEIDEL F.: Die Handhabung der Vagantenpolizei. Ansbach, Brügel. M. 2.

ZWÖLFTER JAHRESBERICHT des schweizerischen Arbeitersekretariats für 1898 nebst den Protokollen der Sitzungen des Bundesvorstandes.

Anh. Bericht über die Anwendung des eidgenöss. Fabrikgesetzes. Zürich. M. 1.

FENYVÉSSY Joseph: Les offices du travail. Paris, Larose, 1899.

WILLIS W. A.: The workman's compensation act 1897. London, Butterworth. 3/6 d.

Folyóiratokban.

ENGLÄNDER Oskar: Die Statistik der Unfall- und Krankenversicherung der Arbeiter in Oesterreich für 1896. (Archiv für soc. Gesetzgebung und Statistik. B. XIV, Heft 3—4.)

SOZIALE PRAXIS. Nr. 49—52: Die Socialpolitik auf der Generalversammlung der Katholiken Deutschlands. Arbeiterschutz und Kontrolmarke. Von Heinrich Adler. Der Streik der Berliner Steinarbeiter und das Einigungsamt des Gewerbegerichts. Von M. von Schulz. Die Reform der Krankenversicherung. Von Frankenberg. Die Gewerbeaufsicht in Preussen. Von Taube. Die Arbeiter der französischen Tabakindustrie. Von Schotthoefer. Die Stellung des Kolonnenführers u. seiner Gruppe im Bauwerke. Von Schalhorn. Die Arbeiterberufsgenossenschaften in Frankreich. Von Octave Festy. Reorganisation des ober-

sten Arbeitsrathes in Frankreich. Von Fr. Schotthöfer. Die Lage der deutschen Holzarbeiter. Die Streiks in Deutschland. Der Gewerkvereinskongress in Plymouth. Die Lage der Handelsgewerbetreibenden in Leipzig. Von Laura Krause. Korporative Organisation von Arbeitsgebern und Arbeitern. Von Lujo Brentano.

MICHEL Georges: Les réglementations du travail: les effets de la loi de 1892 en faveur des femmes et des enfants. (L'économiste français. 1899 Nr. 35.)

PELLOUTIER Fernand: Les bourses du travail. (Revue politique et parlementaire sept. 1899.)

REVUE DE STATISTIQUE. Vol. II. Nr. 22: L'assistance publique en Hollande. Les dépenses dans les 4 grandes villes du royaume de 1888 à 1897.

SAXONS André: L'assistenza pubblica in Inghilterra durante gli ultimi venticinque anni. (Riforma sociale giugno 1899.)

EKONOMISK TIDSKRIFT utgifven af David Davidson. Arg. I. Häft 6—8: Till frågor om beredande af olycksfallsärsättning åt arbetare. Af L. Hammarskjöld. Om arbetare försäkring Af N. V. E. Nordenmark.

IX. Gazdaságtörténet.

HOFFMEISTER Karl: Die wirtschaftliche Entwicklung Roms. Eine socialpol. Studie. Wien, Manz. M. 2.

PARISIUS L.: Schultze-Delitzsch und Alwin Sörgel. Beiträge zur Geschichte der deutschen Genossenschaftsbewegung. (Genossenschaftliche Zeit- und Streitfragen. 4. Heft.) Berlin, Guttentag. M. 1.25.

PFÜLF O.: Bischof von Ketteler. Eine geschichtliche Darstellung. Bd. I. Mainz, Kirchheim. M. 6.

SOMMERLAD Theofil: Die sociale Wirksamkeit der Hohenzollern. Leipzig, Weber. M. 3.

MONTESQUIEU Gaston: Pensées et fragments inédits de Montesquieu. Bordeaux, Gounuillon. Fr. 12.

PARIS de 1800 à 1900 d'après les estampes et les mémoires du

temps, publié sous la direction de Ch. Simond. 3 vols. Paris, Plon. Fr. 35.

STEPHENS W.: Life and writings of Turgot, comptroller-general of France. London, Longmans. 7/6.

Folyóiratokban.

SORS G.: L'evoluzione del socialismo in Francia. (Riforma sociale giugno 1899.)

X. Statisztika.

*RÉVAI Lajos: Bűnügyi statisztikánk 1895—96. Budapest 1 kor.

APELT K.: Die Konsumtion der wichtigsten Kulturländer in den letzten Jahrzehnten. Eine statistisch-volkswirtschaftliche Studie. Berlin, Puttkammer. M. 3/60.

*HANDBUCH für das deutsche Reich auf 1899. XXIV. Jahrg. Berlin, Heyman. 6 kor.

STATISTISCHES HANDBUCH für das Königreich Württemberg. Jahrg. 1898. Stuttgart, Kohlhammer. M. 2.

NEWSHOLME A.: The elements of vital statistics 3-rd edition. London, Sonnenschein. 7/6.

*ANNAES DE ESTATISTICA. Vol. II. Serie II. Instrução publica Nr. 1. Estatística do ensino comercial e industrial (1854 à 1893). Lisboa.

Folyóiratokban.

HOEGEL Hugo: Vergleichende Übersicht der Statistik der Strafzu-

messung und des Strafvollzuges in Oesterreich. (Stat. Monatschrift 1899, VII—IX. Heft.)

MORRISON W. D.: Statistik und geographische Verbreitung des jugendlichen Verbrecherthums. (Deutsche Rundschau für Geogr. und Statistik. XXI. Jahrgang.)

RICHTER Otto: Die »Labor Statistics« in den Vereinigten Staaten von Amerika. (Vierteljahrshefte zur Statistik des deutschen Reichs. 8. Jahrg. 3. Heft.)

TRAP Cordt: Die Altersvertheilung der Kinder in den Kopenhagener Wohnungen nach der Anzahl der Zimmer klassifizirt. (Jahrbücher für Nationalökon. und Statistik. Bd. 18, Heft 2.)

FALKNER Roland: Wage statistics in theory and practice. (Quarterly publications of the american association june 1899.)

XI. Vegyes művek és czikkek.

*A BUDAPEST FŐ- ÉS SZÉKES VÁROSI ÁLLAMI RENDŐRSÉG 1898. évi működése. Budapest.

DENKSCHRIFT über die Entwicklung des österreichischen Handelsschulwesens während der 50jährigen Regierung des K. Franz Joseph. Wien, Hölder. M. 20.

DER ELBSTROM, sein Stromgebiet und seine wichtigsten Nebenflüsse. Eine hydrographische, wasserwirthschaftliche und was-

serrechtliche Darstellung. 3 Bde. Berlin, Reimer. M. 44.

HESSE-WAETEGG Ernst: Siam, das Reich des weissen Elefanten. Leipzig, Weber. M. 12.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK. LII. Bd. 3. Heft: Statistik der Unterrichtsanstalten für das Jahr 1895/6. 3 fl, 80 kr.

RIVIER A.: Lehrbuch des Völkerrechts. 2. Aufl. Stuttgart, Enke. M. 8.

SAMMLUNG ausserdeutscher Strafgesetzbücher in deutscher Übersetzung. Bd. XIII. Strafprozessordnung für das Königr. Ungarn. 1896. Berlin, Guttentag. M. 3.

ZUCKER A.: Ueber Schuld und Strafe der jugendlichen Verbrecher. Stuttgart, Enke. M. 3.

BANSOME Stafford: Japan in transition; a comparative study of the progress, policy and methodes of the Japanese since their war with China. Newyork, Harper. Doll. 3.

GILMAN Dan. Coit: University pro-

blems in the United States. London, Fisher, 1899. 10/6.

Folyóiratokban.

SCHMID Ferdinand: Die Vermögensgebarung der katholischen und der griechisch orientalischen Kirche in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1895. (Stat. Monatschrift 1899. VII—IX. Heft.)

MASSIEU Isabelle: Une colonie anglaise. Birmanie et états shans. (Revue des deux mondes du 15. sept. 1899.)

A KÖZGAZDASÁGI SZEMLE TISZTELT ELŐFIZETŐIHEZ !

A Közgazdasági Szemle 1900. január havában nemcsak új, XXIV. évfolyamába lép, hanem új szerkesztők veszik is át vezetését.

A Magyar Tudományos Akadémia már 23 évvel ezelőtt belátta a közgazdasági érdekek fontosságát s egy időszaki folyóirat nagy jelentőségét.

Áldozatra készségének s a Közgazdasági Szemle eddigi szerkesztői fáradozásának köszönhető a Közgazdasági Szemle megalapítása és fentartása.

Továbbra is támogatásában részesíti majd a Magyar Tudományos Akadémia a Közgazdasági Szemlét.

De a Magyar Közgazdasági Társaság az alapítása óta lefolyt öt esztendő folyamán annyira megizmosodott, annyira sikerült neki Magyarországnak csaknem összes közgazdasági szakfőfiát körébe vonni, hogy a Magyar Tudományos Akadémia immár elérkezettnek látta az időt, midőn a Közgazdasági Szemle kiadását a Magyar Közgazdasági Társaságra bízhatja, mely széles alapon szervezve, a magyar társadalom összes rétegeinek és érdekcsoportjainak képviselőit magában foglalja.

A Magyar Közgazdasági Társaság bennünket bizott meg a Közgazdasági Szemle szerkesztésével.

E megbízást azzal a szilárd elhatározással vállaltuk magunkra, hogy minden buzgalmunkat s ernyedetlen munkálkodásunkat latba vetjük, mert a Közgazdasági Szemlét oly folyóirattá akarjuk tenni, mely nemzetünk gazdaságában a szellemi irányítás fontos tényezőjévé váljék.

Gazdasági életünk fejlesztésére, társadalmunk szerveztének szilárdítására soha annyira szükségünk nem volt, mint éppen most, a XIX. és XX. század mesgyéjén.

Az Európa-amerikai műveltség országai csodás, izgató erővel fejlesztik, építik gazdasági életüket. Nap-nap után kerülnek új erőforrások és új világterületek bele a gazdálkodás nagyszerű forgatagába. A belső problémák megoldása, a társadalom ellentéteinek békés úton való kiegyenlítése számos, egészen új törvényhozási és társadalomszervezési intézményben birja kifejezését. S e külső fejlődést, nagyranövést és belső kiépülést mind, az összes országokban jelentőséggel teljes gazdaság- s társadalomtudományi irodalom méri, bonczolgatja, ellessi törvényeit s mind a vezetőknek, mind a tömegeknek elméjére gyakorolt hatásával — irányt szab nekik. Hogy ez irodalomból mily dúsan sarjadnak ki a folyóiratok, elég Németország és az Egyesült-Államok nagy közlönytermésére rámutatnunk.

133 esztendeje körülbelül, hogy a physiokraták, »Ephémérides«-jeivel, az első oly gazdasági folyóirat megindult, mely mind a tudomány ápolását, mind a gazdasági politika irányítását feladatai közé sorolta. S valóban a sajtó felhasználása a társadalmi tudomány számára korunk közgazdasági életének és a modern ideák kifejlődésének gazdag forrásává vált.

Tudományos színvonalon álló közgazdasági folyóirat, a mely a gazdasági és társadalmi élet összes fontos eseményeit figyelemmel kíséri, a napirenden levő kérdéseket kellő szakavatottsággal tárgyalja, de a mellett bizonyos elvi ideálokért is küzd, kell, hogy hatással birjon korunkban.

Kettős feladat vár reánk.

Éber szemmel kell kísérnünk a magyar gazdálkodás minden körülményét. A magyar társadalom s a magyar gazdaságtörténeti fejlődés szempontjából kell összes intézményeinket bírálgatnunk s a fejlődő átalakulásokat irányítanunk. De a mellett élénk figyelemmel akarjuk kísérni a külföldi államok gazdasági és társadalmi állapotait, a törvényhozás alkotásait, a vállalkozó szellem és a társadalmi szervezkedés nyilvánulása alakjait. A közgazdasági és pénzügyi tudományt, a vele összefüggő statisztikát és a socialpolitikát egyaránt óhajtjuk művelni.

Hiszszük, hogy több szerkesztésbeli ujitás mit tervezünk, — s elemzésöket csak azért mellőzzük, mert nem szóval, hanem tettel akarunk meggyőzni, — csak előnyére válnak majd a Közgazdasági Szemlének.

Olyan folyóiratot látunk magunk előtt, a mely minden felmerülő gazdasági és társadalmi kérdést olyan tartalmasan és olyan formában tárgyal, hogy nemcsak a közvetlenül érdekeltek, hanem a művelt nagyközönség is szívesen olvassa cikkeit. Az időről időre közzéteendő krónika a gazdasági élet apró tényeit akarja összerakni jelentőséggel bíró mosaikká. A külföldi viszonyokat rövid, igen gyakran külföldi szakférfiutollából eredő ismertetések fogják olvasóink elé tárni. Irodalmi ismertetések és szakbibliographiák a fentebbiekkel egyetemben oly folyóirattá alkotják majd a Közgazdasági Szemlét, a mely a magyar olvasók számára más szaklap olvasását feleslegessé teheti.

De ambitióink az is, hogy a napi hírlapok, melyek hiszen Magyarországon nagyobb mértékben gyakorolnak befolyást a közszellemre, mint másutt, bizalommal hallgassák meg a Közgazdasági Szemle ítéletét s vegyenek át belőle közleményeket. És ez esetben nem kételkedünk benne, hogy a Közgazdasági Szemle a magyar gazdasági törvényhozásra, gazdasági és társadalmi politikánkra irányító befolyást nyerhet.

Mind e cél elérése azonban a hivatottak lelkes támogatásától függ.

Csak az összes szakerők és írók részvételével valósíthatjuk meg törekvéseinket.

A Közgazdasági Szemle hasábjai nyitva állanak minden iránynak, de a szerkesztők fentartják maguknak, hogy a maguk meggyőződéséhez képest minden kérdésben állást foglaljanak.

MANDELLÓ GYULA,
HEGEDŰS LORÁNT.

AZ ÁLLATORVOSI KÖZSZOLGÁLAT ÁLLAMOSÍTÁSÁRÓL.

A földmívelési miniszter úr az 1899. év tavaszán törvényjavaslatot dolgoztatott ki az állatorvosi közszolgálat államosításáról. A törvényjavaslat előadói tervezetét a miniszter úr szerzőnek is szives volt véleményadás céljából megküldeni. Így keletkezett az alábbi dolgozat. A törvényjavaslat előadói tervezete időközben a földmívelési miniszter úr fölhívására benyújtott birálatokban kifejezett, valamint a megtartott szakértekezleten fölmerült észrevételek figyelembe vételével átdolgoztatott, úgy hogy szerzőnek nyilánosságra bocsátott dolgozatában foglalt számos megjegyzése tárgytalanná vált. A tárgy fontosságára való tekintettel mindazon által nem látszik érdektelennek, ha közöljük a dolgozatot abban az alakjában, a mint az a földmívelésügyi miniszter úrnak benyújtatott.

* * *

Az állategészségügynek a kívánt fokra emelése, ép úgy, mint az emberi egészségügyé, meggyőződésem szerint első sorban nem rendészeti, hanem vagyonossági és művelődési kérdés. Népünk csak a művelődés fejlődésével és a vagyonosság emelkedésével válik fogékonynnyá a közegészség érdekei iránt, melyek helyesen alig különíthetők el emberi egészségügyre és állati egészségügyre. E kettő minden részletben össze van forrva. Az állategészségügy megfelelő rendezése nélkül az ember-egészségügy kielégítő állapota elképzelhetlen, különösen oly államban, mint hazánk, melynek nagy részében az ember, úgy szólva, házközösségben él az állattal.

Más, fejlettebb viszonyok között levő államokban az állategészségügynek talán nincs oly szoros kapcsolata az ember-egészségügygyel, mint hazánkban; nálunk azonban az

állategészségügy rendezésénél mindig figyelembe kell vennünk az emberi egészségügyet is. Az állategészségügy helyes állapota az emberi egészségügy rendezettségének egyik fontos előfeltétele.

Ez a magyarázata annak, ha nem pusztán a gazdasági érdek mértékét alkalmazom az állategészségügy terén teendő intézkedésekre, hanem magasabb szempontból bírálom azokat.

Hazánkban egész a legutóbbi időig az állategészségügy gondozása épügy, vagy még nagyobb mértékben el volt hanyagolva, mint az ember egészségügye. Mind a kettő terén nagy járványok rázták fel a közönytől az országot, mely azt hitte, hogy anyagi és szervezeti törvényekkel segít a bajokon. Így keletkezett az 1876:XIV. t.-cz., a közegészségügy rendezéséről és az 1887:VII. t.-cz., az állategészségügy rendezéséről, bizonyára két kiváló törvényhozási alkotás.

Az idő, mely ezen szerves törvények megalkotása óta eltelt, megtanított, hogy bármennyire szükségesek és üdvösek is úgy ezen, valamint a később alkotott kiegészítő törvények, ezekkel magukkal vajmi keveset lendithetni az állategészségügy érdekein. Az állategészségügy érdekeinek biztosítására cselekvésre és anyagi áldozatokra van szükség: közegek kellene, a kik gondozzák az érdekeket, melyek anyagi áldozatok nélkül nem gondozhatók.

A földmivelési miniszter nagy érdeme annak a belátása, hogy az állategészségügy állapotán törvényekkel és rendeletekkel vajmi keveset lendithetni. Ehhez az állategészségi rendészeti intézkedések mellett első sorban a tudomány színvonalán álló, a nép bizodalmát megnyerő állatorvosokra van szükség.

Az állatorvosi szakképzés érdekében az utóbbi időben több történt, mint korábban évtizedek alatt együttvéve, mindazonáltal még távol vagyunk attól, hogy akár az állatorvosi szakképzés, akár az állatorvosok közigazgatási és társadalmi állása, a mi egyébként kapcsolatban van egymással, megfelelőnek volna mondható.

A közönség nagy része az állatorvosban még ma is a mesterségét elhanyagolt kovácsot látja, ki tapasztalatszerűleg gyógyít állatokat, nem pedig egészségügyi és gazdasági szempontból nagyfontosságú hivatást betöltő szakembert, kit szakképzettsége alkalmassá tesz nagy érdekek gondozására.

A közönségben még nem veri eléggé gyökeret az a tudat, hogy az állatorvos ép úgy pályájára és hivatására nevelt szakember, mint akár az emberorvos, akár az ügyvéd vagy akár a mérnök.

Az állatorvosnak ez okból nincs semmiféle társadalmi állása, a mi viszont azt idézi elő, hogy e pálya, melynek a hivatása oly nagy jelentőségű, nem gyakorol vonzó erőt a pályakereső ifjúságra.

Az állatorvosi képzés meg nem felelő volta, az állatorvos társadalmi állásának hiánya, rossz anyagi helyzete és az állatorvoshiány kapcsolatos kérdések, melyeket együttesen kell megoldani, illetve a megoldásra előkészíteni.

Az állatorvosi szakképzést arra a színvonalra kell emelnünk, mint a melyen a többi tudományos pályák vannak. Az állatorvosi Akadémiát főiskolává kell tehát tennünk, mely állásban és tekintélyben nem állhat más hasonló intézetek mögött, annál kevésbé, mert tanári kara, a mennyire én megítélhetem, műveltségben és tudásban vetekszik akármelyik főiskolának tanári karával.

Az állategészségügyi nagy érdekek csak úgy biztosíthatók, ha tudástól áthatott, szakképzett állatorvosokat nevelünk, kik szakképzettségükkel és műveltségükkel megnyerik a közönség bizodalmát. Ezen célból az állatorvosi szakképzést is arra az alapra kell fektetnünk, mint a többi szakpályát, akár az erdészetit, akár a bányászatot vagy akármely más tudományos pályát, t. i. a teljes középiskola által nyújtott előképzésre.

Kétségtelen, hogy ezen követelmény fölállítása által nagyon megnehezítjük az állatorvosi pályát választott ifjak előhaladását, a kik ma hat középiskolai osztály elvégzése után lépnek az Akadémiába, melyen négy év alatt nyerik kiképeztetésüket és oklevelüket. Az sem igényel magyarázatot, hogy a pálya nehezebbé tétele nem fogja e pályát vonzóbbá tenni az ifjúság előtt és így még messzebb leszünk azon céltól, hogy legyen kellő számú állatorvosunk.

Ezekkel az aggályokkal is számoltam, de ezek fölött álló érdeknek tekintem, hogy állatorvosaink kiképeztetése teljesen megfelelő legyen. Képzettségük és megbízhatóságuk *ne legyen kisebb, mint azon államok állatorvosainak képzettsége* a mely államok felé állatkivitelünk irányul.

Ausztriában e részben ugyanazon szabályok állanak fenn, mint nálunk; az állatorvosi tanintézetekbe való fölvételhez ott is hat középiskolai osztály elvégzésének igazolása szükséges. A német birodalomban, nekünk pedig ezt kell első sorban szemünk előtt tartanunk, mert ez gördit gyakran indokolatlan akadályokat kivetelünk elé, az állatorvosi oklevél megszerzésének, illetve az állatorvosi vizsga letételének, az 1889. évi július 13-án kelt szabályzat 5. §-a szerint, a gymnasiumi vagy realgymnasiumi érettségi bizonyítvány vagy az országos hatóság által egyenjogunak elismert más felsőbb intézet bizonyítványa az előfeltétele. A természettudományi vizsga letétele előtt igazolni kell, hogy a jelölt legalább három féléven át látogatta az állatorvosi iskola vagy más felső tudományos iskola előadásait; a szakvizsgálatra való bocsátás előtt pedig a jelöltnek igazolnia kell, hogy a természettudományi vizsgát letette és azután legalább három félévig hallgatta a szaktártyak előadását valamely állatorvosi intézeten vagy magasabb tudományos intézeten. Az oklevél megszerzéséhez ezek szerint összesen hét félévi tanulmány kimutatása szükséges, miután a természettudományi vizsga csak a negyedik félév folyamán tehető le.

Franciaországban az állatorvosi iskolákba való fölvételhez gymnasiumi vagy ezzel egyenrangú iskolai érettségi bizonyítvány, vagy pedig gazdasági iskolai végbizonyítvány szükséges. A gazdasági iskolai végbizonyítvány föltétlenül jogosít a fölvételre, az érettségi bizonyítvány mellett a Franciaországban szokásos versenyvizsgának van helye. Az állatorvosi tanfolyam négy éves.

Az állatorvosi pályára a középiskolai előképzettségnek érettségi bizonyítvánnyal való igazolását elengedhetlen előfeltételnek tekintem. Úgy ezt, mint az állatorvosi Akadémiának főiskolai rangra való emelését magában a törvényben kívánom kimondani¹⁾, a jelen törvényjavaslathoz bekezdésül beiktatandó néhány szakaszban, melyek az 1888: VII. t.-cz. 117. §-ának helyére lépnének.

Ezen intézkedés megtételével elesik azon nyomatékos ürügyek egyike, melyekre állatkivitelünk indokolatlan korlátozásánál hivatkozni szoktak. Ha mi törvényes biztosítékokat

¹⁾ Az állatorvosi Akadémiának főiskolai rangra való emelése időközben rendeleti uton keresztülvitetett.

alkotunk arra nézve, hogy az állatorvos-képzés tekintetében nem maradunk a külföld, nevezetesen a német birodalom legelőrehaladottabb államai mögött, erről tudomást vesznek a külföldi hivatalos szakkörök is, melyek kellő figyelemmel kísérik mindazt, mi az állategészségügy terén történik. A törvényben kívánom azért is, ezen intézkedés keresztülvitelét, mert ennek úgy kifelé, mint bent az országban, az állatorvos társadalmi állása tekintetében nagyobb jelentősége van, mint ha az intézkedés kormányrendeleten alapul.

Azon gyakorlati nehézségek, melyek ezen intézkedésből az ifjúságra, a pályakeresőkre hárulnak és a melyekre fentebb már utaltam, elháríthatók, ha az állatorvosi főiskolán az állami ösztöndíjak megszorítottatnak, úgy, hogy a hallgatók zöme részesülhet a pályavégzést megkönnyítő segélyben. Az e czímen hozandó áldozatot egybe kell vetni a tervezet fizetési rendszerével, és akkor ki fog tűnni, hogy a tervezet fizetési rendszere mellett, az ösztöndíjak tetemes szaporítása nélkül, különben sem biztosítható az állatorvosok számának megfelelő növekedése.

Ha az állatorvosi szakképzés érdekében a javasolt két intézkedés megtörténik is, t. i. az Akadémiának főiskolává való átalakítása és az érettségi bizonyítvánnyal igazolt előképzettség kikötése, akkor sem tettük meg mindazt, a mit az állatorvosi szakképzettség érdekében tennünk kell.

Az állatorvosi szakoktatás egyik tagadhatatlan nagy hiánya, hogy a növendékek a szarvasmarha gyakorlati gyógyászatában nem részesülhetnek megfelelő kiképzésben, holott, a mint az életbe kilépnek, föltétlen megkövetelik, hogy a gyógyászat ezen ágában teljesen jártasak legyenek. A fiatal állatorvosok ezen járatlansága nem egyszer meg nem szüntethető bizalmatlanságot keltett az állatorvosi tudomány iránt, a mit többé nem lehetett legyőzni. Az oktatás ezen hiányán nem segít eléggé azon kísérlet, melyet a gödöllői gyakorlatok nevén honosított meg az Akadémia. Ezen intézkedést rendszeresen be kell iktatni az Akadémia tantervébe az által, hogy az Akadémia négy évi tanfolyamának bevégezése után, az oklevél elnyerése előtt egy évi gyakorlati tanulmányra kell módot nyújtani, akár Gödöllőn, akár e mellett, más, nagy szarvasmarhaállományal rendelkező, a földmívelési miniszter vezetése alatt álló uradalomban. E nélkül a gyakorlati tanulmány nélkül a kezdő állatorvos

nem bocsátható ki az életbe. Önként érthető, hogy e gyakorlati kiképzésnek is kapcsolatban kell állania az Akadémiával, a tanulmányokat vezető állatorvosnak az Akadémiával összhangban kell működnie. Az ily gyakorlati kiképzésben részesülő állatorvos az oklevél elnyerése után megnyugvással léphet ki a gyakorlatba, nem fogja sem önmagát, sem az állatgyógyászatot compromittálni.

Az állatorvosi szakképzés érdekében teendő ezen intézkedésekkel kapcsolatosan elvégre meg kell tenni azon intézkedést is, hogy a katonai gyógykovácsok zárassanak el az állatorvosi oklevél elnyerésétől. Az állategészségügy érdekét mi sem rontja nagyobb mértékben, mint az, hogy a gyógykovácsokból lett állatorvosok diszcreditálják az állatgyógyászatot és lesülyeszti az állatorvosok társadalmi állását. A katonai gyógykovácsok ellen, a míg ezek a patkolásnál és a lóápolásnál maradnak, nincs semmi észrevételem, de hogy ezen minden előképzettség nélkül való egyének az állatorvosi pálya elvégzésére bocsájtassanak, az ellen az állategészségügy érdekében tiltakoznom kell. A míg a gyógykovácsok állatorvosok lehetnek, addig a népből ki nem lesz irtható az az előítélet, hogy állatgyógyászat tulajdonképen nincs és a mit az állam az állategészségügy czímén követel, az mind csak a nép bosszantására kieszelt rendszabály. E nélkül hiába való lesz az állatorvosképzés érdekében teendő minden intézkedés, hatásukat lerontja és megsemmisíti az a pusztá tény, ha jövőben is lesznek gyógykovács-állatorvosok.

A midőn az állatorvosi szakképzésnek megfelelő színvonalra emelését sürgetem, távol van tőlem az a szándék, hogy az állatorvosok csak »urak«, csak tisztviselők legyenek, kik visszariadnak az állatgyógyászat nem mindig kellemes gyakorlati föladataitól. Az állatorvos-tisztviselők, kik nem tudnak, vagy nem akarnak gyógyítani is, teljesen tönkretennék az állatgyógyászat hitelét és többet ártanának, mint használnának az állategészségügynek.

Tisztában vagyok azzal is, hogy e követelmények felállítása esetén, a mikor az állatorvosi oklevél megszerzése ép oly nehéz és ép oly költséges lesz, mint bármely más tudományos pálya, erre a pályára csak szegénysorsú ifjak fognak vállalkozni. Ezért elengedhetlennnek tartom, hogy a pályavégzés terhének túlnyomó nagy részét az állam vegye

magára, mert különben sohasem lesz kellő számú és képzettségű állatorvosunk.

Mielőtt az állatorvos-képzésre vonatkozó fejtegetéseimet befejezném, foglalkoznom kell azon kérdéssel, hogy a javaslat rendszerét alapul véve, hány állatorvosra van szükségünk, mert az így kiderítendő szükségletnek irányadó befolyása lesz az állatorvos-képzés legközelebbi jövőjére.

Az ország mai közigazgatási beosztása mellett az elsőfokú állategészségügyi hatóságok száma a következő: van 413 járás, 106 rendezett tanácsú város, 25 t. j. felruházott városban 34 elsőfokú hatóság és ezeken kívül Fiume városa; az elsőfokú állategészségügyi hatóságok száma tehát 554.

Másodfokú állategészségügyi hatóság van: 63 vármegye, és Fiumével együtt 26 város, összesen tehát 89 másodfokú állategészségügyi hatóság.

Ha figyelembe vesszük, hogy ezen hatóságok közül többnél, (a városoknál), ma is egynél több orvos végzi az állategészségügyi hatósági teendőket, így Budapesten a 10 kerületben 17 kerületi orvos, Debreczenben öt hatósági orvos stb. működik, akkor a külön célokra alkalmazott hatósági orvosokat mint vágóhídi, husszemlélő orvosok, egészen figyelmen kívül hagyva, az állategészségügyi hatóságok fent kimutatott létszámához még hozzá kell adnunk a törvényhatósági városoknál 19, a rendezett tanácsú városoknál 1 hatósági orvosi állást.

Ezekhez kell vennünk a kőbányai és győri állategészségügyi hivatalok mai állatorvosi létszámát 15 állással, mint a mely hivatalok a javaslat keretébe tartoznak.

A javaslat rendszerének keresztülvitele ezek szerint 678 állatorvosi, a felügyelőkkel együtt 685 állást igényel, föltéve, hogy a ma is szervezett állások számát nem akarják csökkenteni. Ezzel szemben a javaslat 7 felügyelői, 695 állatorvosi és 50 állatorvos-gyakornoki állást rendszeresít, a létszám tehát megfelelőnek mondható.

A javaslat szerint kerületi állatorvossá és a magasabb állásokra is csak azon állatorvos nevezhető ki, ki állatorvosi oklevéllel bír és két évi gyakorlat után az állatorvosi tiszt vizsgát letette. Állatorvosi tiszt vizsgát az Akademián 1889. óta 1898-ig bezárólag 317 állatorvos tett, ha tehát ezek mind bevonatnának is a javaslat állategészségügyi szolgálatának szer-

vezetébe, a mi lehetetlen, akkor is hiányzik 378 kellően minősített állatorvos.

Az Akademián 1885-től fogva az utolsó tanév befejeztéig, tehát 13 év alatt, 495-en nyertek állatorvosi oklevelet, vagyis évi átlagban 38-an.

Az állatorvosi szaporulatot egészen lefoglalva ezen szolgálat számára, a mi lehetetlen, és a természetszerű fogyást figyelmen kívül hagyva, a tervezet keresztülvitelére ezek szerint legalább 10 év szükséges. E reform megvalósításának előfeltétele tehát az Akademiának oly mérvű fejlesztése, hogy az évenként legalább 80 kellően minősített állatorvost adhasson az életnek.

Föl kell vetnünk azon kérdést; hány állatorvosra van az országnak szüksége? Ezt kell mindig szem előtt tartanunk, mert a végcél, melyet elérni iparkodnunk kell, elvégre is az, hogy az országnak legyen kellő számú és megfelelően minősített állatorvosa; annyi, mennyit az állategészségügy érdeke megkövetel.

Az 1897. évi állapot szerint van az országban összesen 923 állatorvos, ebből magánorvos 172, állami állatorvos 102, hatósági szolgálatban áll 646 állatorvos. A magán állatorvosokat, valamint azon állami állatorvosokat figyelmen kívül hagyva, kik a ministeriumban, a belépő állomásoknál, valamint a gödöllői uradalomban tesznek szolgálatot, az állategészségügyi rendészet szolgálatában áll 726 orvos, kik közül 255 községi és körorvos. Ha csak a javaslat tervezte állásokat is be akarnánk tölteni, 7 felügyelő, 695 állatorvos és 50 gyakornok, akkor is valamennyi községi és körállatorvosnak állami szolgálatba való vonása után maradna 26 hiány.

A mai törvényes közigazgatási rend szerint az országban 1899 nagyközség és 2579 körjegyzőség, tehát összesen 4469 közigazgatási egység van, ezek közül 86 községnek és 174 körnek van állatorvosa, hiányzik tehát az állatorvos 1893 nagyközségben és 2396 községi körben. A végcél, melyre törekednünk kell, bizonyára az volna, hogy minden közigazgatási egységnek legyen állatorvosa, ha csak a gazdasági viszonyok mellett kivételnek helye nincs.

Ezt a czélt azonban hosszú évtizedek múlva sem fogjuk elérni és azért realisabb mértéket kell keresnünk az állatorvosi szükséglet kiderítéséhez. E mérték az állatok létszáma.

Az 1895. évi összeírás szerint Magyarországon 7,820.000 ló és szarvasmarha és 13,973.000 juh és sertés találtatott. Öt kis állatot egy nagy állatnak véve, a nagy állatok száma 10⁶ millió. Tízezer állatot számítva egy állatorvosra, a mely a munkának egy orvos csak nagyon kedvező területi viszonyok között felelhet meg, 1060 állatorvosra van az állategészségügyi rendészet közegein kívül az országnak szüksége. Ez a szám minimalisnak vehető, a szükséglet a létszám emelkedésével és az állomány értékének növekedésével természetesen fokozódni fog.

1060-ra téve a szükséges állatorvosaink számát és 735-re az állategészségügyi rendészeti közegek számát, összesen 1795 állatorvosra van szükségünk. Ma rendelkezésre van, a földművelésügyi miniszteriumba beosztott, valamint a belépő állomásokra kirendelt orvosokat nem számítva, 898 állatorvos, a szükséglet tehát 897 állatorvos. Ezek szerint két annyi állatorvosra van szükségünk, mint a mennyi most van az országban, hogy állategészségügyi érdekeink némileg kielégítően gondoztassanak.

Más államokkal e tekintetben azért nem czélszerű összehasonlítani saját viszonyainkat, mert az állategészségügy erőteljes fejlesztése másutt is viszonylag rövid időre vezethető vissza, úgy hogy a végcél tekintetében mintaképül kulturailag és gazdaságilag egyébként sokkal fejlettebb államok is alig szolgálhatnak. A tanúság kedvéért mégis megteszszük ezen összehasonlítást, és pedig azon állammal, mely reánk nézve állatkivitelünk szempontjából egyike a legfontosabbnak, t. i. Poroszországgal.

Poroszországban a polgári állatorvosok száma az 1897. évben 1905 volt. Az állatlétszám és a terület az állatorvosok számához viszonyítva Magyarországon, illetve Poroszországban a következő volt: Jutott 1 állatorvosra

	ló	szarvasmarha	juh	sertés	terület
		d a r a b			qu. km.
Magyarországon . .	2208	6512	8381	7178	334
Poroszországban . . .	1474	5538	4125	4929	193

E számok összehasonlításánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az utolsó állatszámolás nálunk a sertésvész közepette foganatosított, a mikor már a sertésállomány tetemesen megfogyott, a mi ezen adatokat a valóságosoknál

kedvezőbbeknek tünteti föl. Így is konstatálható, hogy Poroszországban az állatorvosok száma viszonylag sokkal nagyobb, mint nálunk; ott sokkal kevesebb állatra és felénél alig kevesebb területre (ott pontosan az egy állatorvosra eső terület 45°/_o-kal kisebb) esik egy-egy állatorvos.

Ez az egybevetés tehát megerősíti azon következtetésemet, hogy hazánkban legalább kétszer annyi állatorvosra van szükség, mint a mennyi ma rendelkezésre áll. Megáll tehát azon alap is, melyre fejtegetéseimet fektettem, t. i. hogy az állategészségügy erőteljes fejlesztésének első feltétele az állatorvosi Akadémia és az állatorvosképzés nagy arányú fejlesztése.

Ezek után áttérve magára a törvényjavaslat tervezetre, ennek leglényegesebb intézkedését abban találom, hogy ez az 1887 : VII. t.-cz.-ben statualt első és másodfokú állategészségügyi (rendészeti) hatóságok mellé a szakszerű teendők ellátására *állami közegeket* rendel.

Ez az intézkedés első sorban nem azon szempontból bírálendő meg, vajjon gazdaságilag és az állategészségügyi rendszet ápolása tekintetében üdvös lesz-e az eredménye, mert hiszen ezt a legnagyobb elfogultság mellett sem lehet kétségbe vonni. Ezek a szempontok azonban a kérdés eldöntésénél nem lehetnek irányadók, ezek csak másod sorban jöhetnek figyelembe, szemben a főkérdéssel, t. i. azzal, hogy meg lehet-e bontani a közigazgatási szervezet törvényes rendjét, mielőtt az alkotandó új szervezet főkérdései tisztáztatnak.

Félreértés kikerülése céljából megjegyzem, hogy a közigazgatás úgynevezett államosítása kérdésében, teljes meggyőződésből az 1891 : XXXIII. t.-cz. elvi alapján állok; itt azonban, e törvényjavaslat bírálatánál voltaképen nem az a kérdés, hogy állami közeg legyen-e az állategészségügyi hatóság szakközege, ez a kérdés a jövő tekintetében, a városokat kivéve, eldöntöttnek tekinthető, hanem az, hogy a szervezet mai törvényes rendjébe szükséges-e, célszerű-e, lehetséges-e az állami közegeket helyesen beilleszteni.

A kérdésre csak a szükség és a célszerűség szempontjaiból fogok válaszolni, mert ezekkel meg van adva a válasz a lehetőség szempontjából is.

Az állategészségügyi rendszetnek szerény véleményem szerint nem az volt a baja, hogy a járási állatorvosok nem

állami tisztviselők, hanem az, hogy a járások többségében általában nem volt állatorvos. Az 1897. évi kimutatás szerint az ország 413 járása közül csak 200-ban volt állatorvos. Az egyes országrészek között következő volt a megoszlás:

	jársok száma	állatorvosok száma
Duna bal partján	60	39
» jobb partján	71	50
Duna-Tisza közén	41	14
Tisza jobb partján	50	27
» bal partján	59	24
Tisza-Maros szögén	53	18
Erdélyben	79	28

Mint ezen kimutatásból látható, a járási orvosok száma viszonylag legkisebb a Duna-Tisza közén s a Tisza bal partján, a Tisza-Maros szögén és Erdélyben, Erdély kivételével tehát az ország legvagyonosabb és állattenyésztésünk szempontjából legfontosabb vidékein. Így például Bács-Bodrog megyében a 13 járás közül csak 4-ben volt járásorvos, Csongrádban 3 közül 1-ben, Pest megyében 14 közül 2-ben, Biharban 17 közül 7-ben, Aradban 10 közül 1-ben, Torontálban 14 közül 6-ban, Temesben 11 közül 6-ban.

Az ország legintelligensebb és legvagyonosabb megyéi ezek szerint az állategészségügyi rendészet tekintetében legrosszabbul állanak, a mennyiben e három országrészben, Duna-Tisza közén, Tisza bal partján, Tisza-Maros szögén 153 járás közül csak 56-ban van járási állatorvos. Hozzávéve ezekhez Erdélyt, ezen négy országrész 232 járása közül csak 84-ben volt járási állatorvos. Az egész országban hiányzott 213 járásorvos, ebből e négy országrészre esik 148, vagyis az egész hiánynak majdnem háromnegyedrésze.

E szomorú helyzet a járási állatorvosok alkalmazásának módjával és állásuk közhivatali jellegével alig áll összefüggésben. A mikor ugyanazon rendszer mellett az egyik országrész minden vármegyéjének, minden járásában van állatorvos, a másik országrész vármegyéiben pedig alig található, akkor a hiba nem a rendszerben, hanem annak alkalmazásában keresendő. Ebből a hibából ép annyi rész esik a kormányra, mint a vármegyékre.

Az 1888 : VII. t.-cz. 132. §-a alapján a kormánynak módjában lett volna követelnie, hogy minden vármegye minden járásban alkalmazzon állatorvost, annál inkább, mert ezek illetményei, ha a törvényhatóságnak saját fedezete nincs, a mi tekintetben figyelembe jön az 1888 : VII. t.-cz. 72. §-ának az ebadóról szóló rendelkezése, az állampénztárból fedeztetnek.

A vármegyei törvényhatóságok 1897. évi közigazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásairól és bevételeiről szóló, a m. kir. belügyministerium által kiadott összeállítás szerint összesen 238 járási állatorvosi állás volt szervezve 105.254 frt fizetéssel, 3900 frt lakbérrel és 51.390 frt uti átalánnyal, összesen tehát 160.544 frt összilletményvel. Az 1897. évi »állategészségügyi évkönyv« 213 rendszeresített állást mutat ki összesen 150.191 frt illetményvel. A járásorvosok átlagos javadalmazása (fizetés, lakbér, utiátalány) az előbb idézett összeállítás szerint 674 frt, az utóbbi forrás szerint 705 frt.

A vármegyéknél a tisztviselői és szolgai személyzet fizetésének fedezéséhez az *ebadó-alap* 1897-ben 119.205 forinttal járult hozzá. Ezen egész hozzájárulást az állatorvosok illetményeinek fedezetéül véve, a mi egyes vármegyékben, mint alább kifejtem, nem talál, kitűnik, hogy az állam 1897-ben 41.339 forintot fordított a járási állatorvosok intézményére. Ezen összegért, melyet a javaslat indokolása is csak 61.288 forintra tesz, az állam nem igényelheti az állategészségügyi rendszet jókarban tartását.

Az ebadó-alapnak a vármegyei törvényhatósági kiadásokhoz való hozzájárulását közelebbről szemügyre véve, azt találjuk, hogy ezen alap 32 megyében nem járul és csak 31 megyében járul a kiadások fedezéséhez. Ezen alap összes hozzájárulása, mint említém, 119.205 frt; az ebadó-alapból hozzájárulást szedő vármegyékben (31-ben) a járási állatorvosok összes illetménye 103.450 frt, a miből az következik, hogy ezen vármegyékben az ebadó-alap nem fordittatik egészben az állatorvosok illetményeire, hanem más tisztai állások szükségletének fődözésére. Így : Pestmegyében az ebadó-alap hozzájárulása 3000 frt, az állatorvosok illetménye 1500 frt, hiányzik, 12 járási állatorvos; Somogymegyében az ebadó-alap hozzájárulása 6760 frt, az állatorvosok illetménye 5340 frt; Szatmárban 5047 frt, illetve 4200 frt, Temesmegyében az ebadó-alap hozzájárulása 16.930 frt, az állatorvosok illetménye

4200 frt, hiányzik 5 járásorvos; Torontálban az ebadó-alap hozzájárulása 16.880 frt, a járási állatorvosok illetménye 5700 frt, hiányzik 8 járási állatorvos, stb. Ezen vármegyéknek tehát bőven meg van a saját fedezetük a járási állatorvosok illetményeire; csak nem azon célra fordították azt, a melyre a törvény szelleme szerint rendelve van.

Ezen szórványos adatokkal eléggé igazoltam, hogy az állategészségügyi rendészetnek nem az a főbaja, hogy a rendészet legfontosabb szakközege nem az állam alkalmazottja, hanem az, hogy a kormány nem fordított arra megfelelő gondot, hogy minden törvényhatóságnak minden járásában legyen járási állatorvos. Nem valószínű, hogy akármelyik törvényhatóság is ellenszegült volna a kormány azon fölhívásának, hogy a szükséges számú járási állatorvosi állásokat rendszeresítse, ha a kormány a vármegye állami dotációjának megfelelő felemelésével biztosította volna a szükséges fődözetet és így a kétségtelen mulasztásokért a kormányt terheli a felelősség.

Azon sajnos tényből, hogy e mulasztásokat éveken át tétlenül nézték, szerény véleményem szerint azonban nem az következik, a vármegyei igazgatás rendszerébe, e rendszer reformja előtt, idegen igazgatási rendszerbe tartozó közegeket iktassunk be. A járási állatorvos eddig sem volt választott tisztviselő, a főispán élethossziglan nevezte ki; alkalmazására, előmenetelére a helyi érdekeltségnek eddig sem volt befolyása, ez a körülmény tehát nem is befolyásolta működését.

A járási állatorvos, alkalmazásának módjánál fogva birt a függetlenség azon biztosítékaival, melyekkel a jövődöbeli állami kerületi orvos fog birni, mert azt csak nálunk, hol az alapfogalmak körül is zavar uralkodik, hiszik és tanítják, hogy a közigazgatás állami intézésének az egyik követelménye, hogy a tisztviselők közvetlenül a kormánytól, vagyis a ministertől nyerjék megbízatásukat. A kerületi állami állatorvos lehetne akkor is állami tisztviselő, ha a főispán nevezné ki, a minthogy most nem állami tisztviselő, daczára annak, hogy a kormány közege, a főispán nevezi ki; nem állami tisztviselő daczára annak, hogy a megyék nagyobb részében kizárólag az állami javadalmazásból nyeri fizetését.

A járási állatorvos a törvényhatóság tisztviselője, ki közvetlenül a főszolgabírónak és közvetve az alispánnak van alárendelve. Ezen alárendeltségi viszonyból kifolyólag az alispán rendbüntetést szabhat ki reá, elrendelheti ellene a fegyelmi eljárást és az 1886 : XXIII. t.-cz. 6. §. b) pontjának korlátai között fegyelmi büntetéssel sújthatja, röviden a járási állatorvos tagja azon közigazgatási szervezetnek, melynek keretén belől saját feladatát meg kell oldania.

A törvényjavaslat előadói tervezetének »kerületi állami állatorvosa«, a jövőendő járásorvos, idegen szerv lesz közigazgatásunk mai rendszerében; ki sem a járás, sem a megye első tisztviselőjének nincs alárendelve, mivel az első tisztviselő, ki az állategészségügyi rendészet viteleért felelős, nem rendelkezik, fegyelmi hatóságot fölötte nem gyakorol.

A törvényjavaslat előadói tervezetének figyelmét az ez által teremtetett bizonytalan helyzet, melyben a »szakközeg« nem alárendeltje (szolgálati értelemben véve e szót) az intézkedésre hivatott hatóságnak, nem került el; a helyett azonban, hogy az ezen bizonytalan helyzetben kétszeresen szükséges tüzetes jogszabályokat fölállította volna, megelégszik annak kimondásával (6. §.), hogy a kerületi állami állatorvosnak az elsőfokú állategészségügyi hatósághoz való szolgálati viszonyát a jelen törvény végrehajtása iránt kibocsátott rendeletek szabályozzák.

Ez az intézkedés egyenesen lehetetlen helyzetet teremt. A »szakközeg« nem lehet sem közjogi imperiummal felruházott tisztviselő, de nem lehet az imperiummal bíró hatóság mellé rendelt tisztviselő sem. »Szakszolgálat«, állatorvosi »közszolgálat«, miként a törvényjavaslat magát kifejezi, nincs, ezek a kifejezések csak a fogalmak megzavarására valók. Van állategészségügyi rendészet, vannak rendészeti föladatak és teendők, a miknek elvégzéséhez részben szükséges, részben nem szükséges a szakértő állatorvos tanácsa vagy cselekvősége. A hol ez a tanács vagy cselekvőség szükséges, ott igénybe veszi azt az intézkedő rendészeti hatóság, a hol nem szükséges, és az állategészségügyi rendészet terén is van sok föladat, a hol erre nincs szükség, ott nem veszi igénybe, a fennálló szabályok és saját belátása szerint, de ebből nem az következik, a mit a törvényjavaslat 6. §-ából a contrario okoskodva meg lehet állapítani, hogy az állami állatorvos

szakszolgálatának ellátása tekintetében nem áll az elsőfokú hatóság felügyelete és ellenőrzése alatt. A felügyelet és ellenőrzés joga a főnöki jog nélkülözhetlen és el nem idegeníthető alkotó része, e nélkül nincs alárendeltség és fölérendeltség, következésképpen ezen joggal a főszolgabírónak birnia kell a járási állami állatorvos fölött, ha csak azt nem akarjuk, hogy a főszolgabíró helyett a járási állatorvos legyen az elsőfokú állategészségügyi hatóság. Erről mint külön állásponttól lehetne beszélni, mert bizonyos jogosultságot ezen állásponttól nem lehet elvitatni, ez az álláspont azonban nem a javaslat álláspontja, mely a főszolgabírót tartja fenn elsőfokú állategészségügyi rendészeti hatóságnak.

Ha a főszolgabíró megmarad elsőfokú állategészségügyi hatóság, a járási állami állatorvost szolgálati szempontból a főszolgabíró alá kell rendelni. Ezt a javaslat lehetetlennek tartja, különben megtenné, én is lehetetlennek tartom. A törvényhatóság és az állam ezen tartós együttműködésre hivatott két tisztviselője között az alárendeltségi viszonyt helyesen megconstruálni nem lehet.¹⁾

A mikor az együttműködésre hivatott két tisztviselő közül az egyik nincs alárendelve a másiknak, de mellé rendelve sincs, mert intézkedési joga, imperiuma csak az egyiknek van; a mikor az egyiknek a főnöke és fegyelmi hatósága, az alispán, sem nem főnöke, sem nem fegyelmi hatósága a másiknak, akkor ennek a két tisztviselőnek tartós együttműködése állandó és kiegyenlíthetlen conflictusok nélkül képzelhetlen.

Ezen okoknál fogva én a járási állatorvosoknak állami tisztviselői jelleggel való felruházását mindaddig, a míg az elsőfokú állategészségügyi hatóság, a főszolgabíró nem lesz állami közeg, czélszerűnek nem tartom.

Ez a reform nem késztetik soká, a kormánynak módjában van azt siettetnie, következésképpen nem szükséges egy-két, vagy akár néhány év kedvéért is a közigazgatás szervezetének törvényes rendjét megbontani, a mikor az a cél, melyet a javaslat szem előtt tart, t. i. hogy minden járásnak legyen megfelelő képzettségű, a helyi érdekeltségtől független állat-

¹⁾ Az átdolgozott tervezet szerint az állatorvos alá lesz rendelve a főszolgabírónak.

orvosa, a közigazgatás szervezetének megbontása nélkül is biztosítható.

Ha az állami költségvetésbe a vármegyék javadalmazásánál a megfelelő összeg beállíttatik, a kormánynak megvan a módja, hogy az állatorvosok szaporodásához képest fokozatosan az összes törvényhatóságokat kötelezze járási állatorvosok alkalmazására. Ez budget-kérdés a törvényjavaslat-tervezet alakjában is, budget-kérdés így is. A két eljárás között az lesz a különbség, hogy egyik esetben a minister, a másik esetben a főispán fogja a járási állatorvost kinevezni.

Nem akarom állítani, hogy az állategészségügyi rendészet szempontjából a két eljárás ugyanazon értékű, ugyanazon hatású, de ha a viszonyok következtében a vármegyei közigazgatás államosításával, a mi magában véve mégis csak fontosabb, mint az egyik rész-teendő államosítása, várnunk kell, akkor a bajok sanálására helyesen csak azon utat választ-hatni, melyen lényeges nehézségbe nem ütközünk, melylyel nem bontjuk meg a közigazgatási szervezet törvényes rendjét.

Nem tartom helyesnek a javaslat által választott eljárást, az állatorvosok »államosítását«, a közigazgatás »államosítása« előtt, azon további okból sem, mert ez praejudiciumot teremt a közigazgatásnak a törvényhatósági joggal felruházott városokban való rendezése tekintetében.

Nálunk mindenki, közvélemény, kormány és törvényhozás egyaránt jelszavakkal dolgozik. Ilyen jelszó a közigazgatás államosítása is, melynek tartalmával annyi idő után sem jutottunk tisztába.

A törvényhozásnak még nem volt alkalma általánosságban, elvileg sem foglalkozni a közigazgatás jövő szervezetével a városokban; ebben a tekintetben még kormánynyilatkozat sem tétetett soha, következőleg a közigazgatásnak jövő szervezete a városokban, minden irányban nyílt, sajnos nem eléggé tanulmányozott kérdés. Ezen kérdésbe is belevitték az »államosítás« jelszavát, a nélkül, hogy az »államosításnak« e téren való jelentőségét és vonatkozásait tisztázták volna.

A rendőrség államosítása a városokban, nevezetesen a városi törvényhatóságokban közkeletű szólásmód, a nélkül hogy ennek tartalmáról számot adnának. Budapesten van állami rendőrség, de azért csak a rendészet egyes ágai vannak államosítva; a közegészségügyi, állategészségügyi, iparügyi,

építészeti, vásári, stb. rendészet nincs államosítva, remélhetőleg nem is lesz soha. A többi városi törvényhatóságokban nincs a rendőrség államosítva, de ennek ellenére a rendészeti föladatak sokkal tágabb körét látják el kinevezett tisztviselők, mint Budapesten, hiszen bármely más város rendőrkapitányának hatásköre, ki kinevezett tisztviselő, sokkal tágabb, mint a budapesti állami rendőrségé.

E nagyfontosságú szervezeti kérdésben tehát nem szabad jelszavak után indulnunk, minden kérdést a maga összes vonatkozásainak figyelembevételével kell megoldani.

A városi törvényhatóságokban, Budapest kivételével, a rendőrkapitány az elsőfokú állategészségügyi hatóság. A rendőrkapitányt élethossziglan a főispán nevezi ki. Az állatorvost is a főispán nevezi ki, ugyancsak élethossziglan. Úgy a rendőrkapitány, mint az állatorvos törvényhatósági tisztviselő, mind a kettő azonos fegyelmi hatóságnak van alávetve; az állatorvos azonban alá van rendelve a hatóságot képező rendőrkapitánynak.

Megengedem, hogy az állatorvosok száma a városi törvényhatóságokban talán nem elegendő a rendészet föladatainak teljesítésére, fizetésük nem megfelelő és ezért elismerem, hogy e bajokon segíteni kell, de előbbi fejtegetéseimmel összhangban tagadom, hogy a segítség helyes módja az volna, a melyet a javaslat választott. A míg a törvényhozás nem döntött, hogy mi történik a rendészet összes ágaival a törvényhatósági városokban, addig annak egyik ágát sem lehet »államosítani«. Bekövetkezik-e a városi törvényhatóságokban a rendészeti föladatak széttagolása olyképen, hogy egyes ágazatok állami közegekre bízhatnak, mások meghagyatnak a városi törvényhatóságok hatáskörében, miként ez Budapesten történt: melyek lesznek a közegek és kiktől nyerik megbízásukat, ezek a törvényhozás elhatározásáig nyílt kérdések, a melyeknek részletkérdések tekintetében nem szabad praejudicálni, mielőtt a főkérdésben nincs döntés. A míg ez megtörténik, addig is számos mód áll a kormány rendelkezésére, hogy a városi törvényhatóságokban a megfelelő tökélyre emeltessék az állategészségügyi rendészet.

Mennyire veszedelmes a sablonok szerint való dolgozás, a részletek elhanyagolása, mutatja a javaslat 14. §-ának intézkedése, mely szerint az állategészségügyi szolgálatot a másod-

fokú hatóságnál az állami egészségügyi főnök látja el, tehát a városi törvényhatóságoknál is. E szerint a városi tanácsnak, mint másodfokú állategészségügyi hatóságnak külön állami szakközege lesz az állami állategészségügyi főnök személyében. Ha pénzben és emberben bővelkednénk, bizonyára semmi észrevételem sem lehetne az ellen, hogy például Selmeczbányán, Verseczen, Marosvásárhelyen stb. két különböző hatáskörű állami állatorvos végezze az állategészségügyi rendészet különböző feladatait. A magyar állam azonban sem nem elég gazdag, sem nem rendelkezik elég szakemberrel, hogy két különböző rangfokozatú szakembert alkalmazzon oly feladatokra, melyekre a vármegyékben kell két ember, a városi törvényhatóságokban azonban nem föltétlenül szükséges, olykor egyáltalán nem szükséges két szakember, és ezt csupán a schema, a sablon kedvéért.

A szervezés egyik nyílt kérdése, hogy a városi törvényhatóságok mai közigazgatási külön állása és közvetlenül a kormány alá való rendelése megmarad-e a jövőben és nem lesz-e oly szervezet, mely a városokat, önkormányzatuk sérelme nélkül, közigazgatási felelbbvitel szempontjából az ujonnan alakítandó megyei másodfokú hatóság alá rendeli? Minek ennek praejudicalni, ha ezt oly közérdek, melyet másként lehetetlen kielégíteni, nem követeli? Ily köztekintet, mely e reformot néhány évre elodázhatlanná nem tenné, meggyőződéseim szerint a városi törvényhatóságokra sem forog fenn, annál kevésbbé, mert nem kételkedem, hogy nincs egy városi törvényhatóság sem, mely nem volna hajlandó a kormány egyszeri felhívására megfelelő számú és fizetésű állatorvost alkalmazni, kiket a mai szabályok szerint a kormány közege, a főispán nevez ki.

A többi városi törvényhatóságoktól eltérő megítélés alá esik Budapest székes főváros, nemcsak azért, mert ennek mint fővárosnak és hazai városainkhoz képest világvárosnak külön állása van, hanem azért, mert ennek a többi várostól különböző szervezete van és eltérő szervezete lesz a jövőben is.

A javaslat ezen külön szervezettel nem számol, mert a javaslat szerint az egyik elsőfokú állategészségügyi hatóság olyan, mint a másik, holott ez sem most nincs úgy, sem nem lesz úgy a jövőben.

Ha a törvényhozás szükségesnek találná kimondani, hogy az állategészségügyi közigazgatás Budapesten elvétessék a tör-

vényhatóságtól és a budapesti államrendőrségre bizassék, a mint az például Berlinben van, akkor önként érthetőnek találnám, hogy a kerületi kapitányok alá állami állatorvosok alkalmaztatnak. A törvényjavaslat előadói tervezete azonban nem foglalja el ezen álláspontot, melyet indokolhatónak tartok, bár sohasem támogatnék, hanem meghagyja az állategészségügyi igazgatást első fokon is, második fokon is a törvényhatóság közegeinél, az élethossziglan alkalmazott kerületi előljáróknál és az időnként való választás útján alakuló tanácsnál, csak az ezek alá rendelt szakközegeket teszi állami tisztviselőkké.

Nem tudom, mit hoz a jövő Budapest közigazgatásának újjászervezése tekintetében, azt azonban kétségtelennek vélem, hogy bár az államosítás meg nem értett jelszava megzavarja az elméket, sem az elsőfokú állategészségügyi hatóság, a kerületi előljáró, sem a másodfokú hatóság, a tanács sohasem válnak a kormány által kinevezett tisztviselőkké, azok mindig a törvényhatóság tisztviselői lesznek.

A megyei törvényhatóságoknál más a jövő; ott az elsőfokú, a másodfokú hatóság is állami közeggé válik rövid idő múlva; Budapesten se az egyik, se a másik. A mikor a javaslat nem akarja elvenni az állategészségügyi közigazgatást a törvényhatóságtól, megengedi azon föltevést, hogy a törvényhatóság a közigazgatás ezen ágát nem rosszul végezte, mert föltételezem, hogy az ellenkező esetben a javaslat a közigazgatás ezen ágának a rendőrségre való ruházását javasolná. Ilyen körülmények között nem találok indokot, mely szükségessé tenné az első és másodfokú hatóság szakközegének »államosítását«, a javaslat indokolása pedig nem hoz fel egyetlen érvet sem.

A mit a törvényhatóság és az állam közegeinek állandó együttműködésére vonatkozólag föntebb kifejtettem, az áll a főváros területén és a főváros és az állam közegeire is. Itt a törvény értelmében a kerületi előljáró az elsőfokú állategészségügyi hatóság. A kerületi előljárót, kinek az 1883:I. t.-cz.-ben a közigazgatási szakmára megállapított minősítéssel kell birnia, a törvényhatósági bizottság az 1893:XXXIII. t. cz. 5. §-a szerint élethossziglan választja; ez a tisztviselő tehát szakképzett és teljesen független tisztviselő, annál inkább, mert rangra és fizetésre egyenlő a tanácsnokokkal. Jövője tekintetében nincs tehát mit várnia a helyi érdekeltségtől.

Az 1893:XXXIII. t.-cz. 4. §-a szerint a kerületi előjáró, a kerületi előjáróság hatáskörébe tartozó összes ügyeknek intézője és főnöke a kerületi előjáróság személyzetének, tehát a 4. §. 4. pontja alapján a kerületi állatorvosoknak is. A kerületi állatorvosok a tanács által élethossziglan választott tisztviselők, kiknek javadalmazása az állami főállatorvosok javadalmazásának felel meg. Ugy hiszem, ezen állatorvosok minősítése és függetlensége ellen nincs komoly észrevétel, nem is lehet, hiszen ezen tisztviselőket a törvény még az állatorvosi gyakorlattól is eltiltja.

Én közel tíz éve állandó figyelemmel kísérem a főváros közigazgatását, de nem emlékszem egyetlen egy esetre sem, hogy a kormány figyelmeztette volna a várost, hogy a kerületi állategészségügyi igazgatásnak hiányai vannak; nem jelölt meg soha mulasztást, nem követelte azok elhárítását. A mit a város az állategészségügyi közigazgatás tökéletesítése, az állatorvosok anyagi helyzetének javítása érdekében tett, azt a kormány fölhevása nélkül, saját elhatározásából tette. Így hosszabb idő óta tárgyalás alatt áll a főállatorvos állásának szervezése, a mely kérdés a legközelebbi időben kedvező eldöntésre kerül; a kormány azonban erre sem gyakorolt semminemű befolyást.

Bátran állithatni, hogy az állategészségügyi közigazgatás a fővárosban, sem a mi a tisztviselők képzettségét, sem a mi azok buzgalmát és függetlenségét, sem a mi azok számát illeti, komoly észrevételre nem adott okot, vagy ha adott volna is, a miről én nem tudok, a ministerium nem találta szükségesnek ezeket az illetékes hatóság tudomására hozni.

Ily körülmények között érthetetlen, miért akar a javaslat előadói tervezete az állategészségügyi hatóság és szakközege között lehetetlen helyzetet teremteni, mert ez a helyzet a fővárosban nemcsak átmenetileg lesz lehetetlen, miként azt fentebb a főszolgabíró és kerületi állami állatorvosra vonatkozólag kifejtettem, hanem állandóan, minden időre.

A fővárosban a kerületi állatorvos igazán szakközege az állategészségügyi hatóságnak, a kerületi előjárónak, kivel állandó együttműködésre van hivatva, nemcsak oly értelemben, hogy végzi a szakszerű teendőket, és szakvéleményeket terjeszt a hatóság elé, hanem akként, hogy, mint azt a kerületi előjáróságokról szóló 1893:XXXIII. t.-cz. alapján meg-

állapított szabályrendelet és szolgálati utasítás meghatározza, a kerületi előljáróság állategészségi rendészeti ügyeinek az állatorvos az előadója. Olyan előadó, mint a többi, ki az ügyiratokat és ügyeket döntésre előkészítve terjeszti főnöke elé. Ez a helyes viszony abban a pillanatban tarthatatlanná válik, mikor a kerületi állatorvosból állami tisztviselő lesz, kivel sem közvetlen főnöke, sem az egész közigazgatásért felelős polgármester és tanács nem rendelkeznek.

A javaslat által alkotandó helyzet ép oíy képtelen a második fokon, mint a milyen az első fokon. A fővárosban az állategészségügyi rendészeti ügyek második fokon a tanács illetékessége alá tartoznak. Ez a fővárosban, a hol 10 elsőfokú hatóság van, nem névleges különbség az illetékességben, mint a többi városi törvényhatóságnál, melyekben valószínűleg második fokon is ugyanaz, t. i. a rendőrfőkapitány az előadó, mint az első fokon. A fővárosban a tanács egyik ügyosztálya a közgazdasági és közéleti ügyosztály intézi el másodfokúlag az ügyeket, melyekben az ügyek jelentősége szerint vagy az ügyosztályvezetővel egyetértőleg az alpolgármester, vagy a kistanács, vagy a tanács plenuma dönt. Ha ezen a fokon szakértővéleményre, illetve felülvéleményre van szükség, azt eddig a tisztí főorvos, ki alá egy állatorvos van szolgálat-tételre beosztva, a főállatorvosi állás szervezése után a főállatorvos fogja megadni, a ki szolgálati rend és fegyelem teljes fölbontása nélkül nem helyettesíthető az állami állategészségügyi főnök által. A második fokon sem szükséges, nem is czélszerű a törvényhatóság közegét az állam közegével helyettesíteni.¹⁾

Ezek alapján általánosságban a törvényjavaslat előadói tervezetére vonatkozólag az a véleményem, hogy a járási állatorvosok és a törvényhatósági városok kerületi állatorvosainak »államosítása« időelőtti, a közigazgatás törvényes rendjének megbolygatása nélkül életbe nem léptethető rendszabály, mely az állategészségi rendészet érdekeinek minden sérelme nélkül elhalasztható a közigazgatás új szervezéséig. A mi pedig ezen »államosításnak« a fővárosi törvényhatósági igazgatásra vonatkozó kiterjesztését illeti, erre vonatkozólag vélemény

¹⁾ Az átdolgozott előadói tervezet Budapestre nézve az állatvásárok kivételével föntartja a jelenlegi szervezetet.

az, hogy ezen intézkedés sem nem indokolt, sem nem czélszerű.

Ezen véleményem ellenére is szükségesnek tartom a törvényjavaslat előadói tervezetének fontosabb intézkedéseivel részletesen foglalkozni, miután kívánatos, ha az időpont most nincs is helyesen megválasztva, hogy a javaslatnak a kerületi állatorvosokra vonatkozó intézkedései a vármegyei közigazgatás ujjaszervezésével egyidejűleg életbelépjenek.

A javaslat 1. §-ának rendelkezése szerint az állatorvosi »közszolgálatot törvényhatóságok, városokban és községekben« állami állatorvosok látják el. Fentebb már említettem, hogy állatorvosi »közszolgálat« nincs. Azon terminológiát, melyet a javaslat meg akar honosítani, sem törvényeink nem ismerik, sem a közigazgatási jog irodalma. Az 1887: VII. t.-cz. is csak »állategészségügyi szolgálatról« beszél, ezt a magában véve helytelen kifejezést ne torzítsuk el azzal, hogy az állategészségi rendészet orvosainak teendőit »állatorvosi közszolgálatnak« nevezzük. Ez egyébként mellékes; nem mellékes azonban a javaslatnak azon rendelkezése, hogy az állatorvosi közszolgálatot »törvényhatóságokban, városokban és községekben« állami állatorvosok látják el.

A mikor a javaslat a törvényhatóságokról, városokról és községekről külön beszél, akkor többet mond, mint közigazgatási tagozatunk szerint mondanía lehet. A város is vagy törvényhatóság, vagy nem az, de minden város minden körülmények között község is, melynek mint községnek, tekintet nélkül közjogi helyzetére, meg vannak a maga rendészeti föladatai, a melyeket, a mennyiben azok elvégzéséhez állatorvos közreműködése szükséges, a javaslat rendelkezései szerint is csak részben végez a kerületi állami állatorvos. A javaslat ezen rendelkezése tehát nem szabatos; azt, a mit a javaslat mondani akar, sokkal egyszerűbben kifejezi a következő: »az állatorvosi teendőket a jelen törvényben megállapított hatáskörrel állami állatorvosok végzik stb.«, a mint azt a javaslat folytatólag megállapítja. Sokkal helyesebb ez így, mert a javaslat további rendelkezése az I-ső fokú állategészségügyi hatóság megemlítésével felöleli a járást, a rendezett tanácsú és a törvényhatósági joggal felruházott várost, a felsorolás tehát kimerítő.

Ha a »község« megmarad a javaslat első szakaszának első bekezdésében, akkor ezzel oly zavart okozunk, melyet nem lehet eloszlatni a javaslat első szakaszának utolsó bekezdésében foglalt intézkedéssel, annál kevésbbé, mert a javaslat elmulasztja annak pontos meghatározását, hogy az 1887: VII. t.-cz. 126. és 130. §-aiban foglalt rendelkezésekből mi marad érvényben és mi helyezettik hatályon kívül.

A javaslat 8. §-a részletesen megállapítja a kerületi állami állatorvos működési körét. Ez a működési kör magában foglalja az 1887: VII. t.-cz. 129. §-anak *d), e), f), h)* és a 130. §. *d), f), g), j)* pontjaiban részletezett teendőket, melyeknek elvégzése most részben a község, részben a községi állatorvos feladata.

Nem kívánok arról szólni, hogy ezen föladatok eddig általában teljesítették-e, valószínű, hogy a községi állatorvosok nagy hiánya mellett vagy általában nem, vagy nem megfelelően teljesítették. Egész bizonyos azonban, hogy a község, illetve a községi állatorvos föladatának a járási (kerületi) állatorvosra való áthárítása ezen feladatok megfelelőbb teljesítéséhez mivel sem visz közelebb, mert a 413 járási állatorvos absolute képtelen azon teendőket elvégezni, a melyek az 1887: VII. t.-cz. 129. §-a szerint 12.532 nagy- és kisközségnek és ugyanazon törvény 130. §-a szerint sok száz, nem létező községi (kör) állatorvosnak képeznék a föladatát.

Ez az intézkedés a gyakorlati életbe átültetve azt jelenti, hogy azon fontos állategészségügyi rendészeti teendők, melyek eddig a község, illetve a községi állatorvos feladatát képezték, a jövőben sem lesznek jobban teljesítve, mint eddig, a felelősség azonban egészen a járási rendőrhatóságra hárul, holott eddig az a községet és a községi állatorvost terhelte.

E részben világos és félremagyarázhatlan intézkedésre van szükség. Szabatosan meg kell állapítani, mi lesz a jövőben a község, községi (kör) állatorvos és járási (kerületi) állatorvos teendője, nem pedig oly sokféleképp magyarázható módon, mint a javaslat 1. §-ának első és utolsó bekezdésében foglalt rendelkezések.

Ez a rendelkezés egyébként reá vezet arra a körülményre, mely az előadottak mellett a legkomolyabb akadály

annak, hogy az állategészségügyi rendészetet a közigazgatás reformja előtt gyökeresen újból lehessen rendezni.

Senki előtt, ki közigazgatásunkkal, különösen rendészet igazgatásunkkal behatóan foglalkozott, nem kétséges, hogy a mai állapotot, mely szerint a városoktól eltekintve, az egész országban csak 413 rendészeti hatóság (főszolgabíró) van, nem lehet fentartani. A községi reform a csoportosítandó kisközségek együttes hatósági főnökének, legyen ennek neve a jövőben akármi is, valamint a mai nagyközségek jelentékeny részét magában foglaló alakulatok élére állítandó közegnek, jelentékeny rendőrhatalmási jogokat fog adni, mert e nélkül a rendészeti teendők megfelelő ellátására gondolnunk sem lehet. Az állategészségügyi rendészet feladatainak jelentékeny része is kétségtelenül erre az újonnan alkotandó közegre fog átmenni.

Ez a közeg, a nélkül, hogy még föltevésekkel is elébe akarnék vágni a reformnak, valószínűleg a mai községi (kör) jegyzőből fog alakulni; a jegyzőségek mai számához képest tehát körülbelül 4500 (ma 4469 jegyzőség van) oly hatóságunk lesz, mely rendészeti, ezek között különösen állategészségi rendészeti feladatokat fog végezni. Ebben a tekintetben mi is oda fogunk jutni, a hol Poroszország van. Itt az állati járványok elnyomásáról szóló 1881. márczius 12-én és 1894. június 18-án kelt törvény 2. §-a szerint, a birodalmi, törvényben a rendőrhatalmásokra rótt teendők teljesítése, a mennyiben a törvény kifejezetten mást nem rendel, a helyi rendőrhatalmási (Ortspolizeibehörde) feladata. A helyi rendőrhatalmási a porosz közigazgatási rend szerint a községekben az Amtsvorsteher (Districtscommisarius), a milyen Poroszországban néhány ezer van, holott járás (Kreis), a mi a magyar járásnak felel meg, a járásokkal egyenlő jogú városokkal együtt csak 549 van, szemben a mi 544 foku első foku hatóságot képező tagozatunkkal. (Budapestet egynek véve).

Az ily irányú közigazgatási reform elkerülhetlen; ha pedig ez bekövetkezik, akkor az állategészségi rendészeti feladatokat is alapjukban újra kell tagozni; akkor a mai elsőfokú hatóságból jórészt felügyelő hatóság lesz, a közvetlen intézkedés joga és kötelessége pedig a helyi rendészeti hatóságra megy át.

Ennek a néhány év alatt föltétlenül bekövetkező reformnak nem szabad elébe vágni oly intézkedésekkel, melyek

állandóságra igényt nem tarthatnak és csak megbontják az állategészségügyi igazgatás mai megszokott kereteit, a nélkül, hogy az igazgatás lényeges javítását vonnák maguk után.

Ezek alapján javaslom, hogy a tervezet 1. §-ának első, valamint utolsó bekezdése a fentebb előadott módon módosíttassék.

A javaslat első szakasza az I. foku hatóságnál működő állatorvost kerületi állami állatorvosnak nevezi. A javaslat álláspontját el is fogadva, az elsőfokú állategészségügyi hatóságok között mindössze 10 van, melynek hivatalos neve kerület, holott 413-nak neve járás, a mely név előreláthatóan meg is fog maradni, mert semmi ok sincs arra, hogy fölcseréltessék a meg nem honosodott kerület szóval. A javaslat oly elnevezést keresett, mely egyenlően alkalmazható a járási, rendezett tanácsu városi, törvényhatósági joggal felruházott városi és fővárosi kerületi állatorvosra és ezért választotta. a kerületi megjelölést. Véleményem szerint kényszerítő ok nélkül nem szabad eltérni a szokott terminológiától. Ezt a hatósági közeget a nép járási állatorvos név alatt ismeri, melynek synonymja a városi állatorvos, ellentétben a városokban is alkalmazandó községi állatorvossal, ki nem közege az elsőfoku állategészségügyi hatóságnak. Ha a törvényhatósági igazgatás helyébe az állami igazgatás lép, ha a főszolgabíróból állami közeg lesz, akkor egészen fölösleges ennek szakközegét, ki nem lehet más, mint állami közeg, az »állami« jelzővel külön megkülönböztetni. Ezért javaslom, hogy az elsőfoku hatóságnál működő állatorvos neveztesse járási (városi) állatorvosnak, a másodfoku hatóság mellett működő állatorvos tiszti főállatorvosnak, megkülönböztetésül a rangfokozati főállatorvostól.

A törvényjavaslat-tervezet 3. §-a meghatározza az alkalmazandó állami állatorvosok fizetési rangosztályát, a mely rendelkezés összevetendő az indokolás 1. számú mellékletében foglalt táblázattal.

Ez az intézkedés, mely szerint az alkalmazandó 702 állami állatorvos közül 600 a XI. fizetési (rang) osztályba soroztatik, megfoghatatlan. Ha az állatorvosok tudományos színvonalának emelését óhajtjuk, ha azok társadalmi és közigazgatási állását meg akarjuk szilárdítani, a mint hogy mind-ezt akarnunk kell, akkor nem lehet Akadémiát, óhajtásom

szerint főiskolát végzett, okleveles és tiszti orvosi vizsgát tett tisztviselőket azon fizetési és rangosztályba sorolni, melybe az 1893 : IV. t.-cz. szerint csakis kezelési teendőket végző, sokkal kisebb minősítésű tisztviselők tartoznak.

Az egész állami igazgatás körében nincs középiskolát és Akadémiát végzett okleveles tisztviselő, ki a XI. fizetési osztályba volna sorozva, kivéve a földmívelési ministerium körében az erdészjelöltet és az igazságügyministerium körében az aljegyzői állást, a mi csak átmeneti állás. A többi ministerium körében ebbe a fizetési osztályba csak a legalsó fokozatú kezelő-tisztek, iroda-segéd-tisztek tartoznak.

Ha azonban a legmostohább elbánásban részesülő erdészeti személyzet fizetési és rangviszonyaival vetjük is össze a törvényjavaslat-tervezet fizetési rendszerét, akkor is azt látjuk, hogy a központi és külső kezelő erdőtiszti személyzet 373 főnyi létszámából 111 esik az erdészjelöltekre, azaz 29·7⁰/₀, holott a tervezet szerint a 702 állami állatorvosból 600 esik a legalsó fizetési fokra, azaz az egész létszám 85·4⁰/₀-a.

Nem hiszem, hogy az állami tisztviselők bármely kategóriájában példát találhatnánk hasonló mostoha elbánásra, a mit tetéz az, hogy a törvényjavaslat-tervezet, az állatorvosgyakornokoknak az 1893 : IV. t.-cz. 11. §-ának b) pontjára való utalással, csak 400 frt segélydíjat kíván megállapítani.¹⁾

A törvényjavaslat-tervezet ezek szerint nem ismeri el az állatorvosi Akadémiát felsőbb tanintézetnek. Ez magában elég annak jellemzésére, mennyire eltér az én fölfogásom a törvényjavaslat-tervezet álláspontjától és mennyire indokolt, a midőn ezen munkálat bevezetésében azt kívántam, hogy az állatorvosi Akadémiának főiskolává emelése magában ezen törvényben mondassék ki.

Ha ez nem történik is meg, a mi nélkül pedig az állategészségügyi rendészet sohasem éri el a kívánt fokot, a tervezet fizetési rendszere akkor is tarthatatlan. Az állategészségügyi felügyelőktől eltekintve és a javaslat általam nem helyeselt intézkedéseit alapul véve, 89 állami egészségügyi főnököt (a fumei m. kir. állatorvossal együtt) kellene

¹⁾ Az átdolgozott előadói tervezet az eredetnél sokkal kedvezőbb rangsorozati beosztást vesz alapul és a gyakornokok segélydíját 500 frtra emeli.

kinevezni, kikhez legalább két állategészségügyi hivatalfőnök (a kőbányai és győri) járul, magasabb hivatali állás van tehát a javaslat szerint 91. Ezek betöltése absorbeálja az indokolás első mellékletében kitüntetett 15 állami főállatorvost, 30 I. osztályú és 50 II. osztályú összesen tehát 95 állami állatorvost; mindössze 4 állás marad tehát az elsőfokú hatóság mellé beosztandó állatorvosok számára, melynek fizetése meghaladná a 700 frtot, holott az elsőfokú hatóságok mellett ma is működik (a városokban) 26 állatorvos, kinek fizetése meghaladja a 700 frtot.

Ma az állami állatorvosok létszáma a két felügyelővel együtt 100, kik közül 8 főállatorvos, 30 I. osztályú, 32 II. osztályú, 28 III. osztályú állatorvos van. A fizetési osztályok ezen tagozatát alapul véve, a törvényjavaslat-tervezet szervezetében lenni kellene 14 VII. fizetési osztályú, 56 VIII. osztályú, 210 IX. osztályú, 214 X. osztályú és 208 XI. osztályú állatorvosnak.

A létszám ezen tagozata mellett az állatorvosi személyzet helyzete, előmenetele ugyanaz volna, mint az állami állatorvosok mai helyzete. A törvényjavaslat tervezetének indoklásával ellentétben tehát az állatorvosi személyzet tagozatának, figyelembe véve az 1893:II. t.-cz. 3. §-át is, következő megállapítását óhajtom:

lét- szám	fizetési osztály	fizetés frt					frt	
14	VII.	{	5:	2400				
			5:	2200				
			4:	2000	2 : 600 és	14 : 420 frt lakpénz	37.240	
56	VIII.	{	19:	1800				
			19:	1600				
			18:	1400	12 : 500 »	44 : 350 »	»	111.200
210	IX.	{	70:	1300				
			70:	1200				
			70:	1100	5 : 400 »	205 : 240 »	»	303.000
214	X.	{	71:	1000				
			72:	900				
			71:	800	214 : 210 frt lakpénz	237.540	
208	XI.	{	70:	700				
			70:	600				
			68:	500	208 : 180 »	»	202.440
50 állatorvosgyakornok			500 frt segélydíjjal	25.000			

Ezen tagozat mellett a javaslatban tervezett állategészségügyi rendészeti személyzet 916.420 frt végleges költséget okoz, szemben az indoklás első számú mellékletében kitüntett 627.820 frt költséggel, vagyis a költségtöbblet 288.600 forint, az intercalare figyelembe vételével 282,728 frt. Ez a költségtöbblet azonban nem egy év alatt áll elő, hanem *évek* során, azon hosszú időszak alatt, a mi a törvényjavaslat-tervezet kereteinek betöltéséhez természetszerűen szükséges.

Az ezen tagozat ellenében fölhozható ellenvetések közül az, mely arra utalna, hogy nem rendszeresíthető 14 VII. fizetési osztályba tartozó állás, a mikor a törvényjavaslat-tervezet csak hét állategészségügyi felügyelői állást akar létesíteni, nem fogadható el alaposnak. Nem két okból. Először, mert a tervezett hét állategészségügyi felügyelő a szolgálatot meg nem győzi, másodszor, mert annak nincs semmi akadálya, hogy egyes állami egészségügyi főnökök vagy állami egészségügyi hivatalok vezetői a VII. fizetési osztályba soroztassanak.

Ha az előadói javaslat szervezete elfogadtatik, akkor az állami állatorvosok tagozatának az általam javasolt módon való megállapítását feltétlenül szükségesnek tartom, mert véleményem szerint ezen főiskolai képzettséget igénylő hivatás csak akkor fogja az ifjúságra a kellő vonzóerőt gyakorolni, ha az fizetés, társadalmi állás és előmenetel tekintetében lehetőleg ugyanazon esélyeket nyújtja, mint a többi, ugyanazon képzettséget igénylő hivatások. Ennek ellenére is, mint előzőleg említettem, nincs észrevételem, ha a szervezés a javaslat indokolásában felsorolt fizetések alapulvétele mellett kezdődik, bár azon monstruositást, mely szerint 600 III. osztályú állatorvosi állás volna rendszeresítendő, már a kezdetnél mellőzni kell.

Az előadói javaslat szervezeti tagozatát egyébként, mint már fentebb kifejtettem, elfogadhatlannak tartom. Nincs szükség minden törvényhatóságban egészségügyi főnökre; a városokban egyes kivételekkel, épen nincs, a vármegyékben csak kivételesen van külön egészségügyi főnökre szükség. A legtöbb vármegyében elvégezheti az egészségügyi főnök teendőit a központi járás kerületi állatorvosa, kit ezért mérsékelt pótlékban részesíthetni.

Igy van ez még ma is Poroszország nagy részében, ahol a kormányorvosok (Departementsthierärzte) jelentékeny száma járásorvosi teendőket végez. Az 1899/900-ik évi állami

költségvetés szerint Poroszország összes kiadása az állategészségügyi rendészet czéljaira 815.877 márka, a miben 80.000 márka szerepel az állati betegségek tudományos vizsgálatára és kísérletekre. A költségvetésben állatorvosok fizetésére 418.900 márka van fölvéve. A középfokú hatóság (Regierung) állatorvosai (Departementsthierärzte) közül azok, kik mint valóságos állami tisztviselők, véglegesen, nyugdíjigénnyel vannak alkalmazva, 3600 márkától 4000 márkáig emelkedő fizetést és megfelelő lakbért húznak; ilyen alkalmazott azonban a 36 kormányzék közül csak 25 mellett van; a többi kormányorvos fizetése 900 márka, a járásorvosoké rendszerint 600 márka. A kormányorvosok 31 járásban járásorvosi teendőket végeznek. Az egész államban 515 állami állami állatorvos állása van rendszeresítve; 36 kormányorvos és 479 járásorvos.

Nem állítom, hogy ez a szervezet követendő minta volna: ott is a kormányállatorvosok állását fokozatosan valóságos hivatali állásokká alakítják át. Ezen sokkal gazdagabb és fejlettebb állam példája azonban annyit mindenesetre mutat, hogy megfelelő állategészségügyi rendészetet alkothatni kisebb keretben, mint a javaslat kerete, annyit föltétlenül igazol, hogy az állategészségügyi főnök állására nem minden másodfokú hatóság mellett van szükség.

A logikai kapcsolat kedvéért e helyen kell foglalkoznom azon módozatokkal, melyekkel a törvényjavaslat-tervezet az állatorvosok állami alkalmazásával kapcsolatos kiadási többletet födőzni kívánja. Az erre vonatkozó rendelkezések a javaslat 36—41. §-aiban foglaltatnak.

Legfontosabb, az egész országot egyaránt érdeklő rendelkezés a 38-ik §. azon intézkedése, mely a marhalevelek bélyegilletékét az eddigi összeg kétszeresére, t. i. 10, illetve 6 krajczárra emeli föl és elrendeli számár és öszvér után is a marhalevél kiállítását.

Ezen a czímen 440.000 frt bevételi többletet remél elérni az indokolás. Ez a remény nem alaptalan; a rendelkezésre álló adatok szerint a bevételi többlet az első évben is bizonyára eléri a kimutatott összeget, mely évről-évre tetemesen fokozódni fog. Az »Állategészségügyi Évkönyv«-ben közölt adatok szerint 1892-ben, ez az első év, melyről pontos adatok vannak. 1,361.167 db 5 krajczáros és 259.497 db 3 krajczáros marhalevél

állíttatott ki, a melyek után 75.842 frt volt a bevétel; az 1897. évben 7,408.668 db 5 krajczáros és 1,208.565 db 3 krajczáros marhalevél állíttatott ki 406.686 frt bevétellel. A bevételi szaporulat az 1896. évhez viszonyítva 47.661 frt, a mihez képest valószínű, hogy a marhalevelek bevétele az 1899 -ik évben eléri a 440.000 forintot. A díjak megkésztetéséből tehát bizvást számíthatni a remélt bevételi többletre, annál inkább, mert az indokolás azon feltevését, hogy az ellenőrzés szigorításával a kiállítandó marhalevelek száma tetemesen növekedni fog, alaposnak kell elismernünk.

A tervezett díjemelés ellen, a mikor a bevételek fokozásának szüksége kétségtelen, és a mikor a bevétel oly célra fordíttatik, a mely a díjfizetésnél érdekelteknek közvetlen hasznára van, szerény véleményem szerint alig lehet komoly ellenvetést tenni. Az indokolás helyesen utal arra, hogy ez az illeték, mely bir az átruházási illeték, vagy forgalmi adó minden kellékével, oly pillanatban terheli nem az eladót, hanem a fennálló szabályok szerint a vevőt, a mikor az, az ügyletek természeténél fogva alig esik latba. Az állattenyésztő gazda, és az állatkereskedő vagy mészáros ezen illetékemelést, mely sok millió esetben fizetendő krajczárnyi többletekből alakul, nem fogja megérezní.

Ha a javaslat újból szabályozza a marhalevelek bélyegilletékét, akkor vélekedésem szerint ezen alkalmat arra is föl kell használni, hogy a marhalevelek kiállításának egész kérdése újból rendeztessék. Az indokolás helyesen utal arra, hogy e tekintetben sok visszasság, sőt visszaélés van. A marhalevelek kiállításáért és kezeléséért az 1897-ik évi adatok szerint az államkincstárnak jutó 406.000 forinton felül legalább 429.000 forintot fizetett a közönség, a hivatalos díjak szerint, a kiállított marhalevelekért. Mit kellett a közönségnek ezen felül fizetnie, azt senki sem képes megközelítőleg sem megállapítani, valószínűen sokkal többet. Ezen visszaélések kikerülése érdekében célszerű lenne oly marhaleveleket forgalomba hozni, melyeknek bélyegilletéke a kiállítási illetéket is magában foglalná, hogy a közönség a marhalevélbe benyomott bélyegjegyből lássa, mit kell a marhalevéért összesen fizetnie. Az a körülmény, hogy ugyanazon fajú állat bárhány darabjáról egy marhalevél állítható ki, a közönségre és a kiállító közegekre igen kényelmes, de a kincstár meg-

károsítására vezet, mert a marhalevéltre az esetek nagy részében nem ragasztanak annyi értékű bélyegjegyet, mennyit a szabályok szerint kellene.

Az »Állategészségügyi évkönyv«-ben a kiállított marhalevelek számáról közölt adatok csupán azt tüntetik föl, hogy hány darab 5 krajczáros és hány darab 3 krajczáros marhalevél állittatott ki, holott ezen átruházási illeték jövedelmének kipuhatólása érdekében azt kell tudnunk, hány állatról állittatott ki 5 krajczáros és hány állatról 3 krajczáros marhalevél. Minden túlzás nélkül állithatni, hogy ezek száma sokkal nagyobb, mint a kiállított marhalevelek száma. A »Magyar statisztikai évkönyv« szerint 1897-ben az országos állatvásárookra 5.014,033 darab szarvasmarhát, 1.988,140 darab lovat, 1.181,454 juhot és 736,806 sertést hajtottak fel. Mennyi volt a fölhajtás a sokszorosan nagyobb számú heti vásárookra. erről hiányzik minden adat.

Ezen adatokból kétségtelennek látszik, hogy a marhalevelek bélyegilletékéből az államnak valódi, sajnos, pontosan ki nem mutatható bevétele jóval több a fent kitüntetett 440.000 forintnál.

Az illeték megkészszerzése, az ellenőrzés hatályosabbá tétele, a bélyegilletéknek valódi átruházási illetékké való kiképzése akkora bevételi többletet biztosít, mely minden más külön bevételi forrás nélkül is bőven fődözi nemcsak a javaslatban alapul vett kiadási többletet, hanem azon kiadási többletet is, mely az általam javasolt személyzeti tagozatból származik.

Ha azonban nem ez volna is az eset, ha ez a bevételi többlet nem is volna elegendő a kiadási többlet fődözésére, a mint véleményem szerint elegendő, akkor sem járulhatnék hozzá a javaslat 41. és 36. §-ában foglalt rendelkezésekhez.

Ezen szakasz intézkedése szerint ugyanis a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsu városok az állategészségügyi teendők ellátásáért a területükön a szervezéskor alkalmazandó állami állatorvosok évi javadalmazásának felével tartoznak hozzájárulni, a 36. §-ban foglalt azon kiegészítéssel, hogy, a mennyiben az állami alkalmazásba átvett községi orvosok régi illetménye az állami fizetésnél magasabb volt, a különbözetet a községek tartoznak viselni.¹⁾

¹⁾ A városok és községek hozzájárulását az állami állatorvosok alkalmazásából keletkező költségekhez a földmivelügyi minster úr elejtette.

Erre az intézkedésre azt mondja az indokolás és ez egyúttal az egész indokolás, hogy a hozzájárulás méltányossága ellen észrevétel annál kevésbbé tehető, mert azzal az érintett városok költségvetése új kiadással meg nem terheltetik.

Nem hiszem, hogy akadna város, mely a javaslat ezen álláspontját méltányosnak ismerné el. Az állam az állategészségi igazgatást azon a czímen kívánja állami közegekkel végeztetni, hogy az állami föladat. Ha ez elismertetik, akkor az állam tartozik azt a maga, illetve polgárai erejéből, polgárai szolgáltatásainak segítségével elvégezni. E szolgáltatásokat megszabják az adótörvények és az állami bevételekre vonatkozó egyéb törvények.

Az állami állatorvosok mint az állategészségügyi rendészet közegei ugyanazon föladatot teljesítik a kisközségben, mint a rendezett tanácsú, vagy törvényhatósági városban. A mikor az állam a városoknak az állami állatorvosok alkalmazásával semmiféle oly külön szolgáltatást nem nyújt, a mit nem nyujtana a legkisebb községnek is, akkor semmivel sem igazolható, hogy ezen általános, mindenkinek egyformán nyújtott szolgáltatásért a városoktól más ellenszolgáltatást is követeljen, mint a többi községek polgáraitól.

Ily külön szolgáltatást a javaslat szerint nem nyújt az állam a városoknak; az, a mit a javaslat 41. §-a »a helyi egészségügyi szolgálat ellátásáról« mond, a miért a városok ezt a hozzájárulást fizetnék, tartalom nélkül való állítás. Az állami (kerületi) állatorvosnak a javaslat 8. §-ában meghatározott hatásköre két teendőt sorol föl, mely nem az állami egészségügyi rendészet feladata; t. i. az r) pont szerint a vágatási szemle teljesítése és a vágatási lajstrom vezetése, és az s) pont szerint az állami állatorvos mint szakértő közreműködik a kerületében fekvő községek állatvásárain.

Ez utóbbi rendelkezés a városok külön hozzájárulásának igazolása szempontjából szóba sem jöhet, marad a vágatási szemle és a vágatási lajstrom, a mi igazán a helyi állategészségi szolgálat körébe tartozik. Erre vonatkozólag azonban óvatosan megjegyzi a javaslat, hogy ezt az állami állatorvos »a törvényhatóság előterjesztése alapján a földmívelésügyi m. k. minister által adott engedélylyel és feltételek mellett teljesíti«. Nem igényel bizonyítást, hogy ezen működést az állami állatorvos a törvényhatósági és rendezett tanácsú váro-

sokban csak kivételesen, a legritkább esetben fogja teljesíteni, mert ezekben ez a teendő annyi és oly állandó munkát ad, hogy ezt az állami állatorvos nem végezheti. Valószínű egyébként, hogy a javaslat ezen rendelkezése nem is a törvényhatósági és rendezett tanácsú városokat tartja szem előtt.

Külön szolgáltatást az állam ezek szerint nem nyújt a városoknak, nincs is tehát semminemű jogcíme külön hozzájárulást követelnie. A javaslat nem vett tudomást a városok évtizedek óta fölhanzgó, teljesen indokolt követeléséről, hogy az állam, mely a vármegyék központi és járási közigazgatási kiadásait fődözi, az állami közigazgatás föladatainak ellátásáért adjon kártalanítást a városoknak. Ez a föladat a közigazgatási reformmal kapcsolatban föltétlenül megoldandó, ez a javaslat azonban nemcsak ezt nem teszi meg, hanem egyenesen megbünteti azokat a városokat, melyek eddig is költöttek és áldoztak az állategészségügyért, mert hozzájárulásuk egyenes arányban áll azzal, hogy hány állatorvost alkalmaztak eddig és miként díjazták azokat.

Budapesten például, mely az elsőfokú hatóságok mellett mintaszerűen rendezte az állategészségügyi rendészetet, 17 kerületi és 9 marhavásártéri orvost kellene »államosítani«. Ezek illetményei fődözése czímén Budapest fizethetne a javaslat életbeléptekor a 41. és 36. §-ok alapján, még azon esetben is, ha itt csupán I. osztályú állatorvosokat alkalmaznának, 27.599 forintot, ha pedig pénzügyi szempontból a kormánynak tetszenék III. osztályú állatorvosokat alkalmazni, akkor fizethetne 32.875 forintot, a bevételek cziménél elveszítene, a javaslat 39. és 42. §-a szerint 25.000 forintot és így az »állami« állategészségügyi rendészet csak 57.000 forintjába kerülne a városnak, a mai 15.275 forint helyett. Ezért a 42.000 forint kiadási többletért meg lenne még az az elégtétele, hogy az állami állatorvosoknak díjtalanul adhatna helyiséget, fűtést, világítást, szolgát és más segédszemélyzetet.

A mi Budapestre áll, az áll, bár kisebb mértékben. a többi városokra is, sőt a javaslat 41. §. b) pontjának rendelkezése értelmében az eddig községi orvost tartó nagy községekre is, ha azok jövőre is nem »önálló«, mint a javaslat mondja, hanem külön állatorvosi kerületet fognak képezni.

A közigazgatásnak így felfogott államosítása ellen, mely a városokat és fejlett községeket, melyek az állami terheknek

amugy is túlnagy részét viselik, minden igaz ok nélkül túlterheli, a leghatározottabban állást kell foglalni, mert ha valami, hát az ilyen példa könnyen hódít, különösen mikor a városok háttérbe szorítására úgy is megvan az igyekezet. A kiadások fedezésére ezt a hozzájárulást véleményem szerint nem szabad tehát igénybe venni.

Visszatérve a törvényjavaslat-tervezet rendelkezéseinek sorára, a 3. §-nak azon intézkedését, mely a kerületi állatorvos lakására vonatkozik, bár célzatában helyesnek tartom, a gyakorlatban fölöslegesnek vélem. A városokat nem számítva, a kerületi állatorvosok, egyes külön kerületektől eltekintve, a szolgabírói székhelyeken fognak alkalmaztatni. Ezek túlnyomó nagy részében az állatorvos talál lakpénzének megfelelő lakást; ha a szolgabírói székhelyek ügye végleg rendeztetik, mindenütt fog találni. Gyakorlati jelentősége a lakás biztosításának tehát nincs; ha azonban ez a kérdés gyakorlati jelentőségűvé válnék, akkor az a rendelkezés, mely szerint a lakás előállításáról a kerülethez tartozó községek tartoznak gondoskodni, a legnagyobb mértékben igazságtalan. Megérteném, hogy a székhely köteles a lakásról gondoskodni, de hogy a kerület községei, melyeknek semmi különös érdekét nem mozditja elő, ha az orvos más községben lakik, hogy ezek tartozzanak erről gondoskodni, ennek az intézkedésnek erkölcsi alapját nem vagyok képes felfogni. Valamely szolgabírói járásban, pl. az oklándiban van 43 község, a legtávolabbiak 40 km-re fekszenek a székhelytől. Hogyan jutnak ezek ahhoz, hogy az állatorvos lakásáról akármi részben is gondoskodjanak, ezt be nem láthatom.¹⁾

A kérdés azonban nem oly egyszerű a székhelyre sem, mihelyst egyáltalán felmerül. Azok a szolgabírói székhelyek, melyekben az állatorvos lakpénzének megfelelő lakást tényleg nem talál, vagyonilag rendszerint gyenge községek, melyek csak törlesztéses hitel segítségével építhetnek megfelelő lakóházat. Ki biztosítja ezen kis községeket, hogy a kellő olcsó hitelt meg is találják? Ma nem kapják meg és megfelelő törvényes rendelkezések nélkül a jövőben sem fogják megkapni. A közigazgatási reform kapcsán a kellő hivatalos helyiségek és a szükséges hivatalos lakások ügyét úgyis általánosan

¹⁾ E rendelkezést az átdolgozott előadói tervezet elejtette.

rendezni kell, addig ez a kérdés is, melyet a javaslat különben sem old meg, függőben maradhat.

A javaslat-tervezet 4. §-a az állatorvosi kerületek számával és beosztásával foglalkozik, véleményem szerint nem eléggé szabatosan. A javaslat szerint az állatorvosi kerületek számát, kiterjedését és székhelyét a közigazgatási bizottság meghallgatása után a földmivelésügyi miniszter a belügyminiszterrel egyetértőleg állapítja meg. A törvényhatósági joggal felruházott és a rendezett tanácsú városok, illetőleg azok külön, első fokú hatósággal bíró kerületei (kültelkei), valamint a nagyobb területű állattenyésztéssel bíró s a földmivelésügyi miniszter által a belügyminiszterrel egyetértőleg kijelölendő községek, helyek és állomások, valamint a m. kir. belépő állomások önmagukban képeznek egy-egy állatorvosi kerületet.

E szabály helyett véleményem szerint az volna kimondandó, hogy minden állategészségügyi elsőfokú hatóság mellé rendszerint egy kerületi állami állatorvos alkalmaztatik; az elsőfokú hatóság területe képezi az állatorvos kerületét. A mennyiben a földmivelésügyi miniszternek a belügyminiszterrel egyetértő rendelkezése szerint egy elsőfokú hatóság területén több kerületi állami állatorvos alkalmaztatik, azok szolgálati beosztását, esetleg kerületét a felsőbb hatóság (vagy a földmivelésügyi miniszter) állapítja meg. A m. kir. belépő-állomások külön állatorvosi kerületet képeznek.

Ez a szöveg a 4. §. rendelkezésében rejlő czélzatot szabatosabban juttatja kifejezésre. A szabály az, hogy minden elsőfokú hatóság területén külön állami kerületi állatorvost kell alkalmazni, és pedig rendszerint, sajnos, csak egyet. Olyan város, melynek egynél több elsőfokú hatósága volna, a mire a javaslat hivatkozik, csak egy van, Budapest, holott az a szükség, hogy valamely elsőfokú hatóság mellett egynél több kerületi állami állatorvos alkalmaztassék, nemcsak Budapesten hanem más helyeken is fölmerülhet. Viszont Budapesten ugyanazon közigazgatási kerületben nem fog czélszerű lenni két vagy több állatorvosi kerületet kijelölni, hanem az állatorvosok szolgálatát esetleg másként kell beosztani.

Ez a szöveg megadja a lehetőséget, hogy a miniszter az ugyanazon első fokú hatóság mellé rendelt több állatorvos munkakörét, esetleg kerületét a szolgálat érdekének megfelelően állapítsa meg.

Az indokolás azon reményét, hogy külön állatorvosi kerületek alakítása esetén ugyanazon elsőfokú hatóság területe járványok esetére az állatorvosi kerületeknek megfelelően osztható zárlati kerületekre, a német és svajczi állategészségügyi egyezmény épen nem, a tárgyalás alatt levő vámszövetségi törvényjavaslat is csak részben igazolja. Ezen törvényjavaslatnak, illetőleg a javaslat XXI. cikkére vonatkozó végrehajtási módzatoknak az általam javaslatba hozott szöveg teljesen megfelel. A forgalmi érdek, mely ezen külön állatorvosi kerületek felállítását követeli, teljes mértékben kielégíthető az általam javaslatba hozott szöveg elfogadása esetén is.

A javaslat 6. §-a szerint az állami állatorvos állategészségi ügyekben »a község szaktanácsadója, az első fokú állategészségügyi hatóságnak szakközege« stb., kinek az elsőfokú állategészségügyi hatósághoz való szolgálati viszonyát a jelen törvény végrehajtása iránt kiadott rendeletek szabályozzák. A kerületi állatorvos tulajdonképeni hivatásának ugyan megfelelőbb volna, ha ezen szakaszban az állategészségügyi hatósághoz való viszonya, nem pedig a községhez való viszonya említették első helyen, ez azonban elvégre is nem lényeges. A lényeges az, mit már fentebb érintettem, hogy ezen szakasz szerint az állatorvos nincs alárendelve az elsőfokú hatóságnak, a főszolgabírónak, illetve főkapitánynak, illetve kerületi előljárónak.

Ez az intézkedés, mely mint a 14. §. ellenkező irányú rendelkezése mutatja, nem véletlenül jutott a javaslatba, meg nem maradhat, mert ez egyértelmű a közigazgatási rend megdöntésével, miként azt fentebb már kifejtettem. A mit az indokolás e rendelkezés igazolásul felhoz, hogy a kerületi állami állatorvosok állami tisztviselői jellege kívánja e különös szabályozást, azt maga a javaslat dönti meg, a mikor az állategészségi főnököt, tehát szintén állami tisztviselőt alárendeli az alispánnak.

A 9. §. szerint a kerületi állatorvos hivatalos működése után felmerülő működési, vizsgálati és szemledíjak, vitelbér és napidíj költségek mérvét, valamint ezen költségek fedezésének költségét és fizetési módzatait a földmivelésügyi minister rendeleti uton állapítja meg. Az indokolás ezen rendelkezést azon helyeslésre méltó megjegyzéssel kíséri, hogy a minister úrnak szándéka akként rendelkezni, hogy az állat-

orvosnak a közérdekben kifejtett működése összes díjait és költségeit az állampénztár viselje.

Bármennyire helyeslem is a földmívelésügyi minister úrnak ezen szándékát, kívánatosnak tartom, hogy ezen rendelkezések alapvonásai törvénybe foglaltassanak. Alkotmányos elv követeli, hogy azon szabályokat, melyek alapján az államnak és a polgároknak fizetési kötelezettsége, a tisztviselőknek díjakra való joga keletkezik, maga a törvényhozás állapítsa meg. Itt pedig ez az eset. Ezen alkotmányos követelmény biztosítását nem teszi lehetetlenné az a körülmény, melyre az indokolás hivatkozik, hogy ennél a különböző és változó viszonyokat figyelembe kell venni. Ezt készséggel elismerem, de ez minden nehézség nélkül megtörténhetik a törvény módosítása útján is.

Ha Poroszország, a hol az alkotmányos érzés állítólag sokkal kisebb, mint nálunk, képes volt ezen rendelkezéseket törvénybe iktatni (1872. márczius 9-én és 1881. február 2-án kelt törvény), akkor az nálunk sem ütközhet semmi különösebb nehézségbe, annál kevésbbé, mert valószínű, hogy az állatorvost hivatalos működéseért megillető díjak egyenlők lesznek az egész országban. Ha ezen rendelkezések a nálunk divó felfogás szerint még sem volnának a törvénybe felvehetőek, akkor a törvényben legalább annak kimondását óhajtom, hogy a községeket semmi körülmények között sem, a magánosokat pedig csak a 8. §. *h*, pontja esetében terheli fizetési kötelezettség, valamint a *g*, és *h*, pont esetében, ha a vásár-jogosult, nem a község.

Meg kell még jegyezni, hogy az ezen szakasz rendelkezése szerint előálló, igen nagy költséget az indokolás, a szervezet költségeinek kiszámításánál nem vette figyelembe.

A javaslat 27. és 28. szakaszai szabályozzák az állategészségügyi hivatalok föllállítását; sajnos, ez az egész szabályozás csupán arra szorítkozik, hogy a földmívelésügyi minis-ternek törvényes fölhatalmazást ad ily hivatalok föllállítására.

A mikor arról van szó, hogy az állategészségügyi köz-igazgatás elvétessék azon közegektől, melyek a köztörvény szerint ennek végzésére hivatvák, a mikor tehát kivételes jogokkal felruházott hatóságok szerveztetnek, akkor a törvényszerkesztés szabályai szerint a kivételes hatóság hatáskörét, szervezetét, a hatóság előtt való eljárás módozatát a leggondosabban és a

legrészletesebben meg kell állapítani. Ez itt mind nem történik meg. A mit a javaslat e hatóság hatásköréről mond, az egyszerűen nem felel meg a törvénynek, mert az állategészségügyi hivatal hatásköre sohasem fogja azt az egész hatáskört felölelni, a mit 1887: VII. t.-cz. a községi előljárásnak, az I. és II. fokú hatóságnak ad. Nemcsak az lesz a hatáskörből kiveendő, a mit a 27. §. második mondata kivesz hanem más teendők is.

E hatáskör-szabályozás csak arra való, hogy a kormány e hivataloknak rendeleti uton azon hatáskört adja, a mit jónak tart. Ez lehet a célszerűség követelménye, de akkor azt a törvényben nyíltan be kellett volna azzal vallani, hogy e hivatalok hatáskörét a minister rendeleti uton állapítja meg. A valószínűségben a törvényjavaslat intézkedése úgy is oda vezet. A ki azonban azt óhajtja, mint én, hogy e hivatalok, szükség esetén, szervesen beillesztessenek a hatósági tagozatba, annak a hatáskörök részletes megállapítását kell sürgetnie.

DR. HELTAI FERENCZ.

PÉNZGAZDASÁGUNK ÉS A VIDÉKI INTÉZETEK.

Fölolvastatott a Magyar Közgazdasági Társaság f. évi december
14-iki ülésén.

»Ce sont des affaires de Crédit Mobilier-immobiles«, e szavakkal jellemezte előttem egyik első párisi intézet igazgatója a magyar bankok üzleteit. S e paradoxont magyarázva kifejté, hogy mindaz, a mit ő pénzüintézeteink működéséből lát, nem rendes, egészséges közgazdasági tevékenységre mutat, hanem félreismerhetlenül viseli a mesterkeltség, a túltengés bélyegét. Így például a magyar forintváltók, melyek nagy összegben kerülnek ki intézetéhez, évek során át háromhavonként, nyugtalanító pontossággal ugyanolyan összegben s ugyanolyan nevekkel térnek újból meg újból vissza; legfeljebb a benyújtó intézet neve változik. »Mintha csak Magyarországon a kölcsönvisszafizetés ismeretlen fogalom volna.«

»Hát még pénzügyi vállalkozásaik, az emissió-üzlet! Hisz még a Code Napoleon tilalma se tudná intézeteiket magzataik követeléseivel ellen megvédeni, oly makacsul ragaszkodnak a hosszas vajadás után világgá bocsátott részvények a szülők pánczélszobáihoz s az öregek kénytelen-kelletlen tartják a már serdült korú ifjakat, néhány különösen jó család származéka és pár állami protégé kivételével, ha nem is jár szalagon, de egy árfolyam szívonálán. Önöknél Magyarországon csak azok a kibocsátások sikerülnek valósággal, a melyekért az állam, akár directe, akár subventiók vagy rendkívüli kedvezmények útján, úgyszólván kezességet vállal.«

S hogy sokban igaza van az idegennek, azt banküzemünk egyéb ágai vizsgálatánál is látjuk. A mi tőzsdespeculánsaink nagy része tisztán a bizományos hátán játszik, s biz elég

gyakori eset, hogy — minden varázslás nélkül — a legjutalékmentesebb cheque-számlai követel-egyenlegből idővel nyílt tartozás válik. Ha pedig akad egy-egy elsőrendű üzletfél, úgy a bankok feltételeiket egész a ráfizetésig licitálják — *minuendo*. A mérlegnek úgynevezett »gerincze« az a bizonyos folyóüzlet s annak »évről-évre fokozatosan emelkedő eredményei« nálunk, nagyrészt csak a lapok communicéjeiben s az évi jelentések alcímeiben léteznek. A külföld, különösen Németország intézetei, a kereskedők vagy gyárosok teljes pénzkezelését eszközlik. Nagyszámú cégvezetőik, meghatalmozattaik mindegyike, egy-egy fontos gazdasági ág termelőit s fogyasztóit tartva szem előtt, a fond ismeri a szakma cégeit s pillanatnyi conjuncturáját. Az üzletfél hitelét, nem információk révén szabják meg, hanem a gyakori könyvvizsgálatokból ismerve egész ügykezelését, tárgyi alapon szavazza meg a bank úgy a rendes hitelszükségletet, mint esetleg a viszonyokban megokolt bővítésre, terjeszkedésre igényelt tőkét is. Miután ily kezelésnél egyrészt az adós bizton tudja, hogy minden jogos igénye méltányos feltételek mellett kielégítést nyer, s másrészt az intézet ezen igazán ideális személyi hitel által közvetlen, productiv részt vesz az illető üzemben, egy kedvező conjunctura hatása a gazdasági élet minden terén kifejezésre jut. S ezen tevékenysége révén a bank méltán részesedik az üzletfél nyereségében, ki az intézet jogos provisióját szívesen és könnyen fizeti. Ez az igazi folyóüzlet s ennek eredménye tényleg a bankok állandó járadékát képezi. A német mérlegekben kimutatott provisió valódi bankjutalék.

Hisz tagadhatatlan, hogy a mi intézeteink nélkülözik a külföldiek nagy ressource-ait, a nép gazdagságát, az ipar fejlettségét, a világkereskedelem forgalmát, de alig hiszem, hogy akadna szakember, ki még a mai viszonyok között is, meliorációk lehetőségét tagadná.

Intézeteink betéti üzlete latszik még leginkább elérni a gazdaságilag előrehaladott nemzetek színvonalát. A takarékbetétként elhelyezett kerek egymilliárd tényleg befizettetett s nagyjában tényleg a takarékoság gyümölcse; sőt az ebből tisztán takarékpénztárakra eső körülbelül 750 millió elég tekintélyes summa még a francia takarékpénztárak négy-milliárd franknyi és a németek négy-milliárd márkányi betétei mellett is.

De ha a betétek természetét, lényegét, kissé behatóbban vizsgáljuk, úgy látjuk, hogy külföldön, a pupilláris pénzek kivételével, takarékpénztárban kizárólag az embryonális takarékoság eredményei, bankokban pedig az ideiglenesen disponibilis, végleges elhelyezést váró tőkék képezik a betétek zömét. Nálunk, főkép vidéken, a tulajdonképeni takarékbetétek elenyészően csekélyek, a primitív takaréktevékenység számba se vehető s a nagyobb tőkék dominálnak, minthogy nem is kíváncsoznak egyéb elhelyezés, jobb kamatozás után, mint a mennyit a fővárosi intézetek 4 s a vidékiek 5—6%-a nyújt. 1894-ben a vidéki intézetek 100 forinton aluli betétei az összes állománynak csak $2\frac{1}{8}\%$ -át képezték; a 100 forinttól 500 forintig terjedő tőkék pedig mindössze alig $12\frac{1}{8}$ -ot képviseltek, úgy, hogy ha ezen betéteket és a rájuk eső takarékpénztári könyvecskék számát a főösszegekből levonjuk, a fennmaradó könyvek mindegyikére átlagban körülbelül 2390 frt esik s szoros értelemben vett takarékbetéti állományunk ily módon alig 90 millió forintra reducálódik. Az összes betét-tőkék átlaga egy-egy könyvecskére Poroszországban 350, Bajorországban 190, Szászországban 210, Svájcban 125, Belgiumban 205, Olaszországban 340, Ausztriában 538, s Magyarországon 801 frt volt; tehát még ezen átlagunk is az egyéb országoknak két-háromszorosát, sőt több mint hatszorosát teszi, mi figyelembe véve, hogy külföldön majd mindenütt egy embernek csak egy betéti könyve lehet, míg nálunk akárhány, világosan bizonyítja, hogy betéteink nem valódi takarékbetétek, hanem főrészt nagyobb tőkepénzesek letéteményei.

S biz mi a betét formájában önállóságuktól megfosztott s a hosszas kényelmes fekvésben ellustult tőkéket, melyek az ország mobilis pénzkészletének igen nagy részét képezik, fájdalmasan nélkülözzük az önálló cselekvés terén. Ezek volnának hivatva magániparvállalatokat létesíteni, részvényvállalatokban participálni, állampapirjainkat vásárolni, esetleg jelzálogos kölcsönöket nyújtani, szóval a modern gazdasági forgalom százféle változatú, pezsgő életében tevékeny részt venni. Igaz, hogy a takarékpénztárban elhelyezett nagyobb tőkék jórésze nem is alkalmas erre a szerepre, mert közintézmények, vagy kevés számú nagytőkések tulajdonát képezik. Mint a földbirtok; úgy Magyarországon a tőke is latifundiumokat képez, kevesek kezében van s a tőkenagybirtokosok a

dolog természeténél fogva sem érdeklődhetnek számos szétforgácsolt kis vállalkozás iránt, hanem intellectuális és anyagi erejüket, a közügyekre való befolyásukat kizárólag nagy dolgokra kell hogy koncentrálják. Innen származik azon anomália, hogy a mikor általában a kis- és középipar nem fejlődik, sőt a meglevő tönkremegy, mikor a kis- és középbirtokos jogos hiteligénye kielégítést nem nyer, ugyanakkor dicsekedhetünk sok millió tőkéjű, virágzó nagy bankokkal, iparvállalatokkal, melyek egyéb szegényes viszonyaink közül ugyancsak kirínak. Közgazdasági törvényhozásunk, vámpolitikánk, iparfejlesztő törekvéseink, kereskedelmi szerződéseink, mind a nagytőke szolgálatában állanak s mindez azon egyszerű okból, mert a capitalismus túlhajtásainak megakadályozására hivatott kis- és középtőke hiányzik.

Pedig ezen tőkék s tulajdonosaikon alapul a nyugat népeinek gazdasági főereje, rugékonysága. Ők képezik az adózók örök stockját, ők emelik forgalmukkal a föld értékét, luxusszükségleteikkel a finomabb iparczikkék, műtárgyak árát, s ezen tőkések nyerhetők meg természetszerű nagy conservativismusuk daczára, a legmodernebb újításoknak. Ezek tették képessé Franciaországot arra, hogy pár év alatt kiheverje az ötmilliárd hadi sarczot, az ő kezeikben voltak a Panama-kötvények, melyek elértéktelenedése után, úgyszólván néhány óra mulva, ugyancsak e kistőkék ostromolták meg, minden rendőri cordon daczára, a Crédit Lyonnais »hall«-ját, — hogy egy új emissiónál részt vehessenek. A poroszok a spandau Julius-toronyban 100 millió arany hadi költséget tartogatnak s ha jól tudom, Gambetta mondotta erre, hogy az ő hazája ennél sokkal különb tartalékkal rendelkezik a Marais-fertálybeli Monsieur Dupont-ok vagyonában.

Én, tisztelt uraim, pénzgazdálkodásunk, de egész közgazdaságunk hiányainak, mesterkéltségek, egészségtelen voltának egyik főokát, ezen örökké forgó kis- és középtőkék csekélységében, lekötöttségében látom, s merem állítani, hogy *úgy társadalmi, mint törvényhozási tevékenységünk egyik legfontosabb és legerősebb feladata volna kistőkék gyűjtését előmozdítani, a már meglevőket pedig mozgósítani s a helyes működési térre terelni.* A bennünket terhelő nagy gazdasági, kulturális, nép- és nemzetfentartási feladatoknak csakis a szerény jólétnek örvendő, munkabíró középosztály, az annyit gáncsolt bourgeoisie felel-

het meg. S ha már most, akár csak sejtésképen, felmerül annak lehetősége, hogy e fontos közvagyon egy igen nagy része biztonságában veszélyeztetve van, szerény véleményem szerint, a közérdek, még a legradicálisabb óvóintézkedéseket is, már előre szentesíti.

Hogy hazánkban ezen actióképes és actióéhes tőkések hiányzanak, annak okát gazdasági életünk történeti fejlődése, gazdasági viszonyaink mai hátramaradottsága, hazánk általános tőkeszegénysége s nem csekély részben a mi pénzügyi, főkép takarékpénztári rendszerünk hiányai adják meg.

Önök, tisztelt uraim, tudják, hogy úgy a folytonos bel- és külháborúk, mint a polgárság elenyésző száma s régi rendi alkotmányunk hiányai, egészen e század közepéig gátolták hazánkban a tőkeképződést, tudják, hogy a haza röggje iránti szeretet, mint az agráriusok mondják, vagy a földéheség, mint a szárazabb manchesteristák nevezik, megrögzött nemes, de káros tulajdonsága a magyar mágnásnak, úrnak és parasztnak egyaránt. S ha már most tekintetbe vesszük, hogy a mindig pénz nélkül szűkölködő földbirtokos- vagy földművelőosztályra a zsellérség felszabadítása, az állami terhek óriási növekedése, örökösödési kielégítések, vízszabályozási munkálatok s más egyebek, hatalmas új tőketerheket róttak s ha ismerjük a magyar faj egyik fő hibáját, az úrhatnámságot, úgy tudjuk, hogy miért nem gyűlhetett e körökben 1848 óta sem kész tőke s hogy mért van ma különösen a közép- és kisbirtok megdőbbentő mértékben eladósodva.

S ha kérjük, kik a hitelezők, ki fogja fedezni a mezőgazdaság mai jogos, rentabilis befektetésekre való pénzszükségletét, úgy a jelzálogos törlesztéses kölcsönöktől eltekintve, csak két pénzforrást találunk: az uzorást s a vidéki pénzügyintézetet. Sajna, az uzorás s a vidéki intézet hitele közt elvi különbség nem igen van, mert a mily bizonyos az, hogy a vidéki intézetek adóssai kilencztized részben a mezőgazdaság köréből kerülnek ki, ép úgy tény, hogy a mai adósságállomány nagy része a 10—12%-os kamatláb folytán accumulálódott kamattöbbletek és hátralékokból áll. Mert hisz létezik-e a mai korban őstermelési üzem, mely 12% nyereséget hajtana? Biz ha valahol a világon, úgy nálunk bebizonyosodott az a mondás: »Le crédit soutient l'agriculteur, comme la corde soutient un pendu«. S ha már most az a kötél még

rövid is, a hitel elégtelen, biz igen magasan és remény nélkül lóg a szegény delinquens!

Az imént talán sikerült kimutatnom, hogy nálunk nyugoti értelemben vett takarékbetét alig van, az azonban, hogy a mi takarékpénztáraink nem valódi takarékpénztárak, igazán nem szorul hosszas bizonyításra. De ép mert nem azok, mert a jelzálogos, az agrárhitel, a mobilier, a magánbankári és a depositüzletet egyesítve látják el, e sokoldalú, gazdaságunk egész körét felölelő tevékenységük folytán közgazdaságunk legmélyén gyökeredznek s ökonomikus viszonyaink továbbfejlődését kiváló módon az ő jövőbeli gestiójuk fogja befolyásolni.

Engedjék meg, hogy e kérdést, mely ma különben általánosan tudott okokból aktuális is, bővebben fejtegessem.

1869—1887-ig nagyobb időközökben 32 magyar takarékpénztár bukott meg minden különösebb emótió nélkül, de midőn az utolsó évtizedben egymásután hire jött az Aradi kereskedelmi bank, Cservenkai előleg- és hitelegylet, Szlavon leszámítoló- és kereskedelmi bank, Illoki kereskedelmi és iparbank, Békéscsabai népbank, az eszék alvárosi, kolozsvári, püspökladányi, bánfalvai, nagykikindai és több más takarékpénztár bukásának, a hazai sajtó mindannyiszor megkondította a vészharangot s e hangokra özönével támadt a sok önkéntes mentő, reformer. A cikkek áradata elmúlt, a károsodottak elcsendesedtek, történni nem történt semmi; hogy a legközelebbi vészhir érkeztekor a játék újra kezdődjék. Most, hogy egy év leforgása alatt, az aradi, máramarosszigeti, érsekújvári, kisczelli és ujvidéki intézetek, tehát a legrégibb és legnagyobbak közül valók omlottak össze, megfűjták a riadót az egész vonalon s ezuttal több sikerrel, mert ma a szakvilág és az úgynevezett mérvadó körök behatóan foglalkoznak e tárggyal. Azonban úgy a komoly törekvések, mint a számtalan ujságcikk és röpirat abból indul ki, hogy a baj csak a ma aktuális esetek közvetlen okaiban rejlik. Minden eddig felmerült reformjavaslat, a tökéletlenségektől eltekintve, csak a felszínen látszó bajok orvoslására törekszik, rendszerint autonom, adminisztratív intézkedések segélyével. Némelyikök talán üdvös hatással lehetne s megszüntetne néhány kirívó visszasságot, de az előttem lebegő sociálpolitikai eredményeket, gazdasági viszonyaink tartós előmozdítását ily alapokon elérni nem lehet.

Ha pedig a javaslat mélyebbre megy, úgy tisztán theoretikus álláspontra helyezkedik s minden egyéb, bármily fontosságú érdeket negálva, csakis a betevek biztonságát tartja szem előtt. E reformok egyenesen a külföldi takarékpénztári ideált kívánják nálunk megvalósítani. Ez pedig nemcsak hogy gazdasági életünk alapjainak megrendítése nélkül alig történhetnék, de felesleges is, mert nálunk az összes betétek alig egyenylczada vonható hasonló megítélés alá, mint a külföldi takaréktőkék.

A most napirenden levő kérdés is e praemissa szem előtt tartásával ítélendő meg s ekkor a vizsgálódás tárgya helyesen, így lenne praecisálható: *megfelel-e a vidéki intézetek mai szervezete azon feladatoknak, melyek jelenleg gazdasági életünkben rájuk róvák s mik ezenfelül azon igények, melyeknek kielégítésére hivatva volnának.*

*

Taglaljuk a dolgot a számbajövő érdekeltségek szerint:

A vidéki intézeteknél a legnagyobb tőkével *a betevek* vannak érdekelve s ezeknek két irányban lehetnek nehézségeik; az első, hogy tőkéjük nincsen kellően biztosítva, a másik, hogy kamatélvezetük csekély, illetőleg hogy tőkegyűjtési törekvéseik nem nyernek kielégítő támogatást.

Az első panaszra vonatkozólag konkrét vád, hogy a betétek jelzálogos kötvényekben és törlesztéses váltókölcsönökben teljesen immobilizálva vannak, hogy ezenfelül a követelések jósága kétséges, hogy sok intézet vezetése egy-egy klikk kezében összpontosul és ennek folytán a politikai és egyéb befolyásoknak teljesen ki van szolgáltatva, s hogy végül az ügykezelésnél hiányzik a szakértelem s a kellő ellenőrzés. Elég takaros lista s tagadhatatlan, hogy e vádak nagy része igazolt is.

A magyar korona országaiban létező vidéki intézetek száma 1897 végén 1020 volt; ezek összmérlege 1016 millió tehertételt mutat, mihez hozzá kell csapnunk még körülbelül 34 milliót, mert az intézetek több mint egynegyed része nem mutatja ki visszleszámitolási állagát, úgy, hogy vidéki intézeteink ez időtájban közel 1050 millió forint tőkét kezeltek. Ha felületesen nézzük a főmérleget, úgy az immobilitás vádja tisztára nevetségesnek látszik, hisz váltók, értékpapírok, lombardkölsönök s készpénzben, tehát notoriusan mobil

tételekben, az összes passivák több mint 54⁰/₀-a s a rövidlejáratúak (betétek, hitelezők, stb.) körülbelül 70⁰/₀-a fekszik. De ha az egyes tételeket analysáljuk, ha arra az álláspontra helyezkedünk, melyet közelebb egy neves szakemberünk így irt körül: »ha el is hiszszük, hogy egy intézetnél a váltóállományként kimutatott 500.000 forint s a kötvényállomány 200.000 forintja megvan és egyezik a könyvekkel, de azt, hogy ezen vagyontételek tényleg és minden körülmények között megérnek-e 500, illetőleg 200.000 forintot, azt már nem mindenkinek hiszszük el«, ily megítélésnél, mondom, majd 8⁰/₀-ra csökken a mobilitási viszonzszám.

Mert ha még olyképen módosítanók is ezen ítéletet, a mint az remélhetőleg általánosságban áll is, hogy tudniillik e tételek megérik ugyan azon összeget, melylyel a mérlegben felvévék, de csak hosszú évek folyamán, kis részlettörlesztésekben hajthatók be, akkor is teljesen elveszti a váltótárcza a mobilitás nimbusát. Hisz a ki csak némileg ismeri vidéki intézeteink ügykezelését, a politikai, komasági, tisztviselői kölcsönöket, a ki tudja, hogy tárczájukban kereskedelmi váltó alig fordul meg, mert az mind a fővárosban összpontosul, a ki tudja, hogy vannak a fővárosban is adósaik, ki az ország par excellence agrárius alapját szem előtt tartva, elismeri, hogy deczember végén, mikorról e számok keltek, csak főrészt törlesztéses gazdaváltók lehetnek forgalomban, mert a földbirtokos rövidlejáratú hitelét akkor már a termésből visszafizette és tavaszi szükséglete még nem állott be, az be kell hogy lássa, miszerint e váltótárcza ⁹/₁₀ részben nem egyéb, mint egyrészt jelzálogos kölcsönök, másrészt pedig biztossíttatlan, tisztán személyi hitelen alapuló törlesztéses kölcsönök állománya. S ha már most figyelembe vesszük, hogy az értékpapírtétel több mint 50⁰/₀-a saját záloglevelek, vidéki pénzügyintézeti és iparvállalati részvényekből áll, úgy arra a megdöbbentő eredményre jutunk, hogy a disponibilis elhelyezések aránya az összes tartozások 6, s a rövidlejáratúak 8⁰/₀-ára csökken; tehát 54-ből 6, 70-ből 8⁰/₀-ra redukálódik a mobilitási viszonzszám. Felhozhatják ugyan, hogy a váltóállományra rendszeresen törlesztések folynak be, de kérdem az illetőket, hogy ugyan mennyire taksálják a tőketörlesztési hányadot egy kedvezőtlen aratás évében?

Itt feltétlenül hiba van, de ezt nem főképp általános crisis félelmében kell corrigálni.

A mi gazdasági szervezetünk egyáltalában oly gyenge, hogy ily veszély esetére a csekély erőnkől kitelő praeventiv intézkedések vajmi keveset használnának. Tessék csak elképzelni, mily pusztításokat okozna egy rendkívüli pénzszűke, melyben ugyan hála Isten még részünk nem volt, de a mely bármely rossz termésű és alacsony gabonaárú évben beállhat s vegyünk ehhez egy-egy nem is mélyebb conflagrációk csak olyan kisczelli, ujvidéki esetek által okozott run-t: nem volna-e ily crisisben például a proponált 25 milliós országos alap, még ha az — a mi lehetetlen — a készpénz mobilitásával birna is, egyéb, mint vizcsepp a forró kövön?

Hisz ma is, mikor aránylag elég a forgalmi eszköz, csak drága a pénz, számos vidéki pénzügyintézet küzd, titokban bár, nehézségekkel, mert a bizalom már nem a régi. Pedig az ily pénzcrisist — mint azt Németország közelebb mutatta — nemcsak a kedvezőtlen, de a túlságosan kedvező helyzet is teremthet. Wirth, »Die Geschichte der Handelskrisen« című alapvető munkájában pláne, a forgalmi eszközök crisisait a gazdasági evolúció törvényeiből kifolyólag, mint rendes, kronikus, sőt szükséges jelenségeket jellemzi.

Válság esetére védelmet csakis az intézmény szabályszerű belső strukturájában s ebből folyólag a közönség rendíthetetlen bizalmában találhatunk. Hogy ez nem üres frázis, bizonyítja, hogy a 73-as crisis alkalmával egy külföldi takarékpénztár sem bukott s hogy a szomszédos Ausztriában a 48, 58, 66-as háborúk rázkódtatásai a takarékpénztárakban semmi kárt nem tettek, hogy a 73-as krachban az osztrák betétek 410 millióról 494 millióra emelkedtek, míg nálunk számos bukás kíséretében 158-ról 155 millióra csökkentek. Olaszország ez évtized elején súlyos gazdasági crisisen ment át. Bankok, szövetkezetek sorra buktak, de Annoni gróf, a milanoi takarékpénztár elnöke, a senátusban büszkén constátálta, hogy az ő intézetére bizott tőkék a válság alatt jelentékenyen szaporodtak.

A mi a követelések *bonitását* illeti, úgy ez irányban némi tájékoztatást nyújt többek között Földes tanár egy nyilatkozata a takarékpénztárak vezetéséről: »Merem állítani, hogy ha bármily fordulattal az uralkodó érdekesoportok eltussolási

rendszere holnap megszűnik, iszonyú erkölcsi és gazdasági devastációról fog lehullni a lepel.« Ez elég világos s így talán nem kell félnem a hazafiatlanság vagy az oknélküli bizalmatlankodás és rémitgetés vádjaitól, melyeket a bajok őszinte feltárására szeretne néhány vidéki érdekelt rásütni. A fővárosi intézetek, tehát a leghivatottabb szakértők véleményét az elhelyezések bonításáról legjobban illusztrálja azon körülmény, hogy a legtöbb vidéki intézettől csak az igazgatóság személyes garantiája mellett számítolnak le váltót.

Lássuk most a *kamatoztatást*. Roscher egy helyt a takarékpénztár feladatait ekként definiálja: »Sparcassen haben die Aufgabe, die kleinsten Capitaltheilchen zu wecken und fruchtbar zu machen.« E tőkeébresztésnek mindenesetre egyik leghathatósabb eszköze a kellő kamatozás, s ez irányban a magyar betevők valóban nem panaszkodhatnak.

Egyebektől eltekintve főkép a vad betétvadászás folytán igen sok helyt 6°/_o tiszta betétkamat divik, és még elsőrangú intézeteknél is igen gyakori a rendes 5°/_o-os kamattérítés. Az 5—6°/_o nemcsak elég, de sok is a jóból, mert eltekintve e horribilis betéti kamat káros befolyásától az ország általános kamat-standard-jére, az ily magas gyümölcsöztetés elvon hivatásuktól oly tőkéket, melyekre a szabad versenyforgalomban nagy közhasznú feladatok várnának. De az ily tőkék állandó veszélyt is rejtenek magukban, mert a míg a kis betétek összege ezer meg ezer tételre oszlik meg és állandó jelleggel bír, addig a nagyobb betétek, melyek aránylag csekély számú birtokos tulajdonát képezik, folyton a »qui vive«-en állanak s részben csak időleges befektetést képeznek. De a gyanus híreket is a nagy betevők hallják meg legelőbb s legtöbbször ők már meg is buktatták az intézetet, a mikor a tömegnek a történetekről még sejtelme sincs. Az ily jellegű betétek szaporodása, intézeteink mostani elhelyezési rendszere mellett, legalább is kétes értékű.

Van azonban a takarékoság okszerű fejlesztésének is módja; ilyen a gyári, iskolai takarékpénztárak, a rabatt-intézetek felállítása, a takarékp-raemiumok adása vagy az ismert Sperl-féle betétbeszedési és sorsolási rendszer meghonosítása. Hogy mily kiváló fontosságot tulajdonít a külföld a takarékoság elvének, erre vonatkozólag azon érdekes tényt kívánom felemlíteni, hogy 1851-ben a porosz kamarában hosszasan

és behatóan vitattak egy indítványt, mely a takarékoság általános kötelezővé tételét czélozta, hivatkozva a kötelező biztosításra és az általános tankötelezettségre. S csak belpolitikai okokon mulott, hogy az indítvány ad acta tevődött. Az is és tanuságos, hogy Hollandiában sikeresen működik néhány intézmény, mely a gyári munkások által a nyáron készpénzben eszközölt befizetéseket, a téli hónapokban élelmiszer és tüzelőanyag formájában, in natura, fizeti vissza. E berendezés a mi gazdasági napszámosaink, az aratók és szőlőmunkások számára ugyancsak üdvös volna.

*

Az *adósok* érdekében vizsgálva a takarékpénztárakat, főleg az ötlik szemünkbe, hogy a takarékpénztárak kölcsönei vagy túlzottak, vagy nem elegendők, de mindenkor ruinosusan drágák és ha már számolva a tényleges állapottal, túlteszszük magunkat az elvi nehézményen, hogy rövid lejáratú tőkék, hosszú lejáratú kölcsönökben investáltaknak, úgy compensatióképen látnunk kellene, hogy ez gazdaságunk javára történik, hogy a kölcsönök productiv részt vesznek az ország termelésében és hogy ilyformán az elvben esetleg veszélyezett tőkék, másrésről az anyagi erő növekedésében visszatérülnek. Ez azonban nem történik. Az imént utaltam arra, hogy a főadósok, a mezőgazdák, improductiv céllokból verődtek adósságba, rámutattam, hogy a klikkek uralma folytán a hitelezések nem a reális igazság szerint osztódnak meg s köztudomású, hogy sok jogos hiteligeny azért nem talál kielégítést, mert a rendelkezésre álló pénzek kizárólag egy pár nagybefolyású ember zsebébe folynak. Most még méltóztassanak a modern belterjes gazdálkodás nagy befektetési és forgó tőkeszükségleteit, fejlődő kis- és középiparunk ugyancsak jogos hiteligenyét figyelembe venni és be fogjuk látni, hogy úgy az őstermelőknek, mint az iparosoknak nagyon is igazuk van, midőn hitelintézményeink tőkéletlenségét panaszojják.

A takarékpénztári hitelek *drágaságának* okát nem nehéz megtalálni. Adjuk csak az 5—6%-ot betétkamathoz a tőkekamatadót, az intézetek csekély tőkéik és forgalmukhoz mért aránytalan nagy regiejét, a részvényesek hatalmas osztalékait s megkapjuk a 10—12%-os kamatláb eredetét. Hisz

itt, uzsoratorvényünk értelmében a főállamügyésznek az ország nevében kellene vádat emelni, mert ily eljárás »vagyonai romlásunkat« idézi elő.

Régóta van már nálunk az agrárhitelügy napirenden; a kormány kezdeményezésére alakult agrárbank, központi hitelszövetkezet, magáninitiatívára létesültek termelő fogyasztási és közvetítő szövetkezetek, s újabban a közraktárak kérdése komolyan foglalkoztatja úgy a szakegyesületeket, mint a kormányt. Mindebből főkép a szövetkezeti mozgalom ért el gyakorlati eredményeket. Általános szempontból egy tökéletlensége azonban megvan a szövetkezeteknek. Ugy az eddigi eredmények, mint egész szervezetük arra mutatnak, hogy majdnem kizárólag a legkisebb gazdák, az $1/4$ — $1/2$ rész földet bírók részére contemplálvák. A tulajdonképeni kis- és középbirtok, a most fejlődő farmerosztály azonban, úgy mint eddig, a vidéki pénzügyintézetre marad utalva, mint egyedüli hitelforrásra. Minden civilizált ország törvényhozása foglalkozott már ezen birtokosok hitelügyével. Véglegesen még sehol sem sikerült elintézni. A francia »loi relative au crédit agricole« javaslat 1845—1888-ig foglalkoztatta különféle módosításokkal a kamarát. Mikor aztán szövege véglegesen megállapítatott, az elnök a ház zajos derűtsége, hangos hahotája közt, kénytelen volt kérdezni, hogy tulajdonképen minek kívánják a törvényt elnevezni, mert az minden egyebet elintéz, csak ép a gazdahitel kérdését nem. S e törvény tárgyalásánál mondhatta oly találóan Léon Say »Le crédit agricol n'existe, que quand il est le crédit tout court et sans phrases«. Bármily hatalmat tulajdonítsunk is az államnak, az a pénzkérdéseknél megszűnik s még a karhatalom sem volna képes a tőkét, jobb belátása ellenére, veszélyes vagy improductív befektetésekre kényszeríteni. A gazdahitel terén hazánkban hatalmas nagy feladat terheli a vidéki intézeteket.

*

A harmadik főérdekelt a *részvényes*, ki azonban a mai állapottal olyannyira meg lehet elégedve, hogy féltő, miszerint ő fogja akadályozni a gyökeres reformot. A vidéki intézetek 1897-ben 93 millió alap és $33\frac{1}{2}$ millió tartaléktőkével rendelkeztek. In parantheze megjegyzem, hogy a sokak által, a legfőbb desideratumként hangoztatott 10⁰/o-os arány a saját

tőke és betétek között, átlagban ma ténylegesen túl is van haladva, a mennyiben az intézeti tőkék a betétállományuknak több mint 20%-át teszik. A vidéki intézetek alaptőkéje teljes 17%-ot jövedelmezett, míg például a fővárosiaké csak 15,2 %-ot hozott, daczára ez utóbbiak aránylag kisebb üzleti költségeinek. A nyereség az összes vagyron 12,3%-át tette, a mi oly jövedelmezőség, hogy egy kis szakszerű calculáció ismét csak az annyiszor tagadott 10—12%-os kölcsönkamat általános fennállását bizonyítja. S ha veszélyeztetve is van a részvényesek pénze, ők a risicónak tudatában vannak és azért a busás osztalékokban kellő kárpótlást találnak.

Fejtegetéseim eddigi menetében nem terjeszkedtem ki bővebben az intézetek jelzálogos üzletének érdekkörére. Tettem ezt egyrészt, mert ezen üzletág általánosságban jó és egészséges, mert az össztőkéből ebben elhelyezett kb. 30%-ot nem túlsoknak, de még emelhetőnek is tartom s végül mert ezen követelések mobilisálására a záloglevélkibocsátáson kívül, már megvan a közvetítő intézmény.

Az elhelyezések birálásánál szándékosan kerültem a szokásos összehasonlításokat a külföld takarékpénztári intézeteivel, a melyekkel csak a nevük révén rokonok és sokkal több joggal lehetne velük egy specifikus angol Deposit-Bankot szembeállítani, mint ezen, tőlük mindenben különböző emberbaráti intézményeket. Kuriozumképen felemlitem, hogy a külföldi, különösen francia, angol és belga igen bő takarékpénztári szakirodalom, a Laurent, Rostand, Georg Wolff, Mahillon és mások művei, a mi intézeteink közül csak a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületet ismertetik, mint typust és természetesen ezen hatalmas intézetről mintaszerűnek ítélik valamennyit.

A civilisált népek között hazánk egyedül Egyiptommal osztozik azon kétes dicsőségben, hogy takarékpénztárait nem kötik állami, hatósági szabályzatok; még Haitinak is van takarékpénztári törvénye! S a derék fellahok igen nyomatékos mentsége, hogy — egyáltalán nincs takarékpénztárjuk. A létező összes törvények, regulatívok, alapszabályok egybehangzóan azt mondják, hogy a takarékpénztár, legyen az állami, mint Belgiumban, községi, kerületi, mint Ausztriában, Német- és Oroszországban, vagy magánalapítás, mindig humanitárius, közhasznú intézmény, melynek célja kis tőkék gyűjtésének elő-

segítése és a betétek okszerű elhelyezése által, a nemzeti közgazdaság javát szolgálni. Mint minden más, általános közérdeket érintő intézmény, a takarékpénztár is az állam közvetlen vagy közvetett ellenőrzése alatt áll. Nyerészkedő intézetek, a hogy a kereskedelemügyi miniszter a szövetkezeti törvényjavaslat indokolásában a mi takarékpénztárainkat nevezi, e téren ismeretlenek, ki vannak zárva. Ott, hol az intézmény eleinte részvénytársasági alapon fejlődött, a takarékpénztárak részben államosítottak, tartományi vagy községekké tétettek, mindenütt azonban egész kezelésük, ügykörük, kiváltságaik és kötelességeik szigorúan körülírva, szabályoztattak. Jellemző, hogy a szabályozás, a gazdaságilag legelőrehaladottabb, politikailag legszabadabb népeknél, Angliában, Franciaországban és az Egyesült-Államokban a legszigorúbb.

Feleslegesnek tartom a külföldi, részben igen kiváló érdekű intézkedéseket bővebben tárgyalni, mert a külföldi takarékpénztári fogalom és a miénk, oly merőben ellentétes, hogy egy, csak megközelítőleg hasonló irányú és szigorú reglementálás már eleve kizártnak tekintendő. Viszont azonban, ha sikerült előadásomban egy reform anyagi indokoltságát és szükségét beigazolom, úgy a külföld egyöntetű irányelve, a legjobb érv, a hatósági, illetőleg törvényhozási intézkedés mellett. Nehezen hihető, hogy épen bennünket áldott meg az Uristen oly rendkívüli gazdaságpolitikai érettséggel, hogy minden más néppel ellentétben, mi nélkülözhetnők e tárgyban az államhatalom közreműködését.

Az elmondottak után az a vád, hogy kicsinyelném a kérdés fontosságát, hogy nem látnám azon ezernyi szálát, melyekkel a vidéki intézetek gazdasági életünk minden mozzanatához hozzászövék, nem érhet. És épen ezen vitális jelentőség részletes kiemelése mellett, a nehézségek teljes tudatában, vagyok bátor állítani, hogy gyökeres, beható átataktás szükséges. Hogy bajok és hiányok léteznek, nem az előfordult bukásokból, hanem magából a rendszerből kívántam bizonyítani és ezen az úton jutottam arra a conclusióra, hogy a közérdek szempontjából még a legkitünőbb és leglelkiismeretesebb vezetésű intézetnél is szükség van általános reformra. Ilyet pedig maguk az intézetek nem foganosíthatnak; mert azok ma elsősorban is részvényeseik érdekeit képviselik s

tőlük önkéntes harakirit várni nem lehet. Minden autonom reform legjobb esetben is csak papíron lesz meg.

Vizsgálódásaimat összefoglalva, azt hiszem, hogy egyrészt a legprimitívebb hibát, a kellő ellenőrzés és a szakértelem hiánya által elősegített hűtlen kezelést kellene lehetőleg kizárni, másrészt pedig a vidéki pénzüintézetek egész szervezete volna a mai állapot és speciális viszonyaink tekintetbe vételével átalakítandó és tulajdonképeni feladatai teljesítésére képesítendő.

E czélokat a következőkben vázolt törvény alkotása révén hiszem elérhetőeknek.

*

Minden, bizonyos minimális összegnél, teszem egymillió forintnál kisebb részvénytőkéjű pénzüintézet, mely a takarékpénztári címet használni, a jövőben betétkönyvecskékre, vagy ezekhez hasonló okiratokra betéteket elfogadni és általában közös árwapénzeket kezelni kíván, a következő szabályzatnak volna alávetve:

1. Összes betétei legalább 15⁰/o-át tartozik mindenkor készpénzben, pupilláris biztosságú értékpapírokban, illetve ilyenre adott kölcsönökben és a visszleszámitoló intézetek elleni folyószámlai követelésekben elhelyezve tartani.

2. Jelzálogos kölcsönökben betétei legfeljebb 50⁰/o-át helyezheti el. E kölcsönök egy törvényesen megállapítandó becslési eljárás útján tudakolt ingatlanérték kétharmadáig engedélyezhetők.

3. Ingatlanokat esetleges kényszerátvételeken kívül csakis tartaléktőkéje összegéig vásárolhat.

4. Alaptőkéje egy bizonyos hányadát pénzügyi, vagy iparos vállalatokban, hitel, termelési és fogyasztási szövetkezetek részjegyeiben, közraktári építkezésekben s hasonlóknak helyezheti el.

5. Kézi zálogkölcsönt árúk és terményekre, külön szabályzat alapján, betétei 25⁰/o-ig nyújthat.

6. Betéteket minden alakban korlátlanul fogadhat el; törvényesen volna azonban a minimális felmondási idő az összegekhez viszonyítva megállapítandó.

7. Fedezetlen, tehát személyi hitelű váltókölcsönök csakis hitelegyleti keretben nyújthatók. A hitelegyleti tagok egymásért hitelük 20—25⁰/o-a erejéig szavatolnak, azonban a

szokásos biztosíté kialak, melyből a veszteségek első sorban fedezendők, tisztán az intézet által, a hitelegylet révén elért nyereség bizonyos százalékának befizetésével képeztetik. A hitel-megszavazás kizárólag a tagok által szabadon választott váltó-bírálok joga. Az intézet igazgatósága a megszavazott hitelnél többet nem folyósíthat, de azt leszállíthatja, illetve teljesen megtagadhatja. A forgalomhoz mértén esetleg több hitelegylet, u. m. mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi szakhitelegyletek létesítendők.

8. E hitelegyletek részére a szervezet megszilárdulása után alkalmas időpontban, szövetkezeti alapon központ létesítendő, mely a résztvevő egyletek korlátolt kölcsönös szavatossága mellett, a szükségelt tőkéket, az egyes intézetek feleslegei, járadékjegyek, takaré- és kölcsönkötvények útján szerezne be.

9. Tisztán kereskedelmi természetű, az osztrák-magyar bank vonatkozó szabványainak megfelelő váltók, bizonyos korlátolt összegben a hitelegyleti kereten kívül is leszámíthatók.

10. Az intézet semmi czímen sem követelhet kölcsöneiért, a jegybank mindenkori leszámítolási rátáját 3°/_o kal túlhaladó kamatnál többet.

11. Az igazgatóság és felügyelő bizottság e határozmányok betartásáért, még bona fide mulasztás esetén is, vagyoniilag és büntetőjogiilag felelős.

12. Az állandó ellenőrzésre, általános ügyviteli szabályok, egységes könyvelési és mérlegelési rendszer megállapítására, és a takarékpénztárakat közösen érdeklő ügyek elintézésére országos takarékpénztári tanács volna létesítendő.

E tanácsba ő felsége által kinevezendő elnök vezetése alatt, a törvénynek alávetett vidéki intézetek, kereskedelmi és iparkamarai kerületenként, maguk a kamarák, az egy millión felüli alaptőkéjű, úgynevezett visszleszámitoló intézetek és a kereskedelemügyi, földművelési, pénz- és igazságügyi miniszterek egy-egy képviselőt küldenének. A gazdasági egyesületek is megfelelően volnának képviselendők. A választott tanácstagok mandátuma csak korlátolt ideig tartana.

Az országos tanács kebeléből szakbizottmányokat és egy 3—5 tagu végrehajtóbizottságot delegálna, mely egy központi ellenőrző hivatal és a kormány által kinevezendő tisztikara segélyével intézné a folyóügyeket.

A tisztikar első sorban szakrevisorokból álljon, kik a tanács hatáskörébe tartozó intézeteket évente legalább egyszer, úgy az állományok sértetlensége, mint a különvőségek bonitása és az ügykezelési törvényes szabályok betartása tekintetében felülvizsgálják. Eljárásukról a végrehajtó-bizottságnak véleményes jelentést tesznek s a szükségesnek mutakozó sürgős intézkedéseknek a tanács, illetve a competens törvényszék útján való foganatosítását indítványozzák. A revíziók eredménye az intézetek évi mérlegében közzéteendő.

Minden tárgyi és személyi kérdésben e bizottság az elsőfokú hatóság, melytől a havonként összeülő tanácshoz felelősségnek van helye.

Elvi jelentőségű ügyekben, mint például a jelzálogos, járadék és telepítési kölcsönök, az intézetek közötti giro és checkforgalom okszerű fejlesztése, illetve rendszeresítése, új üzletágak szabályozása, stb. tekintetében a tanács dönt végérvényesen.

A tanács saját hatáskörében felfüggesztheti a bűnös, illetve renitens igazgatóságot és ex offo közgyűlést összehíva, új választásokat rendelhet el. A tanács az illető kerület pénzügyintézeti, kamarai, esetleg gazdasági tagjainak együttes jelölése alapján, minden intézet igazgatóságába egy helyben lakó bizalmi férfit delegál, ki a végrehajtó-bizottsággal, illetve az ellenőrző hivatallal állandó érintkezést tart fenn és az alapszabályszerű igazgatósági jutalékot élvezi.

A bizalmi férfiak, a kamarai kerület képviselői és az ellenőrök előterjesztésére, a végrehajtó-bizottság állapítja meg az intézetek által igénybevehető maximális visszleszámitolási hitelt. Minden intézet tartozik visszleszámitolásait esetről-esetre, a forrás megnevezése nélkül, a központhoz bejelenteni, mely a mindenkori impegnőről, illetve a még igénybevehető hitelről a hivatott érdeklődőknek felvilágosítást nyújt.

Az ellenőrző hivatal tisztviselői felesküdt államhivatalnokok és az ügykezelésbe csakis a végrehajtó-bizottság nyerhet betekintést.

13. Az elnök és a végrehajtó-bizottság tiszteletdíját, a tanácstagok jelenléti díjait és az ellenőrző hivatal irodai és egyéb költségeit, napidíjait, a takarékpénztárak az általuk kezelt idegen tőkék összegeinek arányában közösen viselik. A tisztviselők fizetését az állam fedezné.

14. Az ily módon szabályozott takarékpénztáraknak adóelőnyök volnának biztosítandók.

15. A törvény szabályzatainak elfogadása tekintetében az intézetek rövid záros határidőben tartoznának közgyűlési határozatot hozni, míg az átmenetre hosszabb idő, 3 vagy akár 5 év engedtetnék.

*

A törvényes rendelkezéssel kapcsolatban, szükséges volna a szövetkezetek oly irányu kiépítése, illetve erősítése, hogy a takarékpénztári hitelegyletekben helyet nem nyerő kisebb kölcsönöket azok pótolhassák. Másrészt ajánlatosnak tartanám a külföldi reálgazdahitel intézmények, mint például a francia warrant agricol és a belga privilège agricol meghonosítását. A háznál fekvő, illetve még lábon álló gazdasági terményekre és a gazda használatában lévő eszközök, gépek és marhára való előjegyzés, illetve bekebelezés törvényes rendszeresítése részben nagy új hitelalapot teremtené különösen parasztgazdáink számára, részben pedig biztosítaná az eddig fedezetlen hiteleket. Ezen előjegyzések alapján a takarékpénztárak kölcsönöket nyújthatnának a helyi hitelszövetkezet ellenőrzése, esetleg kezessége mellett. Az ily reálhitel sok ezer kis gazdát menthetne meg a falusi pénz- és gabonauzsorások, a részletkereskedők karmai közül.

Igen fontos feladatnak tartanám továbbá a postatakarékpénztár okszerű fejlesztését. Szükséges volna a kisebb, 500 frton alóli betétek kamatozását emelni, hogy ezen összegek az általános betéti kamatlábbal szemben, úgy mint külföldön, előnyben részesülnének. A külföldi bankok $1\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}^0$ /0-os betétkamatlábával szemben az állami vagy postatakarékpénztárak a kb. 500 frtra korlátozott betétek után 2—3⁰/0-ot — tehát majd kétszer annyit szolgáltatnak, míg nálunk ennek épen fordítottja áll. Az iskolai, gyári takarékpénztárakat szaporítani és a postatakarékpénztárral szervi összefüggésbe kellene hozni és egyáltalában a takarékoság fejlesztését, általánosítását, alkalmas eszközökkel előmozdítani. Mindennél a takarékpénztári tanács nagy szolgálatot tehetne.

*

A javasolt intézkedések megvilágítására legyen szabad a következőket kiemelnem.

A törvény általánossá tételére a »takarékpénztár« cím

eltiltása nem elegendő, mert tapasztaljuk, hogy népünk a takarékpénztár, bank és hitelintézet elnevezések között nem distingvál és teljes bizalommal viszi pénzét a legközelebbi intézethez. A betétkönyv-kibocsátás jogának megszorítása azonban feltétlenül hathatós és ugyanazon jogcímen történhetik, mint a záloglevél vagy biztosítási üzlet korlátozása.

E kérdést különben az 1882—83 és 85 évi jogászgyűlések jogi szempontból is eldöntötték, a mennyiben a reform szükségét és a betétek csődbeli privilegisálásának jogosságát kimondották. Beigazoltatott, hogy a takarékpénztári betét nem az intézet szabad rendelkezésére adott kölcsön, hanem a római jog »depositum irregulare«-ja, melynél teljesen jogos a betevőknek, illetve képviselőjükben az államnak beavatkozása. Különben a reform ellenzői nem a jogosságot vitatják, hanem első sorban avval érvelnek, hogy akár van hiba, akár nincs, nem szabad hivatalosan, törvényben megállapítani, hogy pénzügyi rendszerünk rossz, mert ez tönkreteszi hitelünket. Az egész reformmozgalom tehát egyenesen hazafiatlan dolog. Ezen urak részére hozom fel az angolok példáját, kik nem áttallották még a vonatkozó reformtörvény czímében is (26.27 Victoria L. XXXVII, an act to consolidate and amend the laws relative to saving banks) kimondani, hogy biz takarékpénztáraiknál van consolidálni és javítani való. Különben ha e dologért valakit bántani akarnak, szolgálhatok bűnbakkal Wekerle Sándor személyében, ki elsőnek árulta el, hogy mint Stettenheim mondaná, Midás királynak nincs alsónadrága és már 1891-ben reformtörvényt ígért a képviselőháznak.

Az egy millión felüli tőkével bíró intézeteknél, úgy tartom, a hatósági ellenőrzés felesleges, mert ezek vagy oly régi intézetek, melyek tőkéjük fokozatos emelése után jutottak e fokra s ügyviteli módjuk az évtizedes tapasztalatok alapján nagyjában már megfelelő, vagy pedig új alapításokról van szó, melyeknél nagy részvényesek vannak érdekelve, kik saját védelmükre gondoskodnak a szervezet feltétlen megbízhatóságáról.

Az elhelyezések ugyan eléggé liberális és a mai állapottal számoló reglementálása, a biztonság és mobilitás szempontjából feltétlenül szükséges; a saját tőke szabadabb felhasználása pedig, e szabályok fennállásánál, veszélytelen és a vidéki ipari, kereskedelmi életre igen áldásos hatásokkal volna.

Tervezetem egyik főpontja, a váltó- és kötvénytárczának hitelegyleti alapra való fektetése, egyrészt a kölcsönösség révén a nagyobb biztonságot, másrészt pedig a hitelezések okszerű kiterjesztését és igazságos megosztását célozza. Ha a censorok szabad választása kellőkép biztosittatik, akkor a politikai vagy komasági klikkuralomnak egy csapásra vége lesz. Az egy vidéken lakó és ugyanazon foglalkozású tagok egymást alaposan ismerik és minden valószínűség szerint a kölcsönöket kielégítő nagyságban, de csak érdem szerint fogják megszavazni. A túlságos hitelezést úgy a kölcsönös felelősség, mint az intézet felülbírálása megakadályozza. A hitelszükséglet lényeges emelkedésénél ezen hitelegyletek később egy országos központi egyesülettel hozhatók összefüggésbe, mely a központi hitelszövetkezet mintájára, a hitelegyletek és a takarékpénztárak által, ugyancsak bizonyos mértékű kölcsönös szavatossággal igénybe vett tőkéket, obligatiók, járadékkötvények útján szerezhethné be. Az előbb említett takarékkötvények, melyek fix névértékről szólnak és több évi rendes csekély heti részletek és időközönkénti sorshuzások által liberáltatnak, igen nagy mérvben mozdítanak elő a takarékoságot és idővel ugyancsak nagy honi tőkét juttathatnának a központnak. Megfontolandónak tartanám továbbá, hogy a több oldalról joggal sürgetett törvényes záloglevél biztosítéki alap felemelésével egyidejűleg a zálogkölcsönök mobilisálása, a takarékpénztári tanács, illetve a hitelegyleti központ útján, tehát szövetkezési alapon rendszeresítsék.

A századvég általában a cooperatio jegyében áll s a szövetkezeti eszme ép a gazdahitel terén érte el eddig legkiválóbb sikereit. A területileg szűkre szabott működési körű hitelegylet tagjainál a folytonos kölcsönös ellenőrzés és szavatosság pótolja az árú és reálhitel palpabilis fedezetét s ma tisztán személyi, bianco hiteleket, mint az a vidéken történik, legalább nem kereskedőknek, egy nagy mobilier intézet sem ad nyiltan. Miután a szóban forgó vidéki tárcza túlnyomó részben ép ily természetű tételekből áll, szükséges volna itt is e hiteleket lehetőleg kölcsönös alapra fektetni. A merev szövetkezeti alap azonban, az úgyszólván korlátlan solidáris szavatosság és a lényegében rejlő csekély actióképesség folytán nagyobb igények kielégítésére nem alkalmas és ily irányban a szabadabb hitelegyleti organisatio sokkal jobban fog meg-

felelhetni. A központ kötvényei a törlesztéses személyi hiteleknek valóban ideális ellentétét képeznék. Addig is a váltóanyag minőségének javulása és a solid kezelésbe vetett bizalom a visszleszámitolás révén elegendő tőkét fog juttatni az intézeteknek s közvetve gazdáinknak.

A maximális kamatláb meghatározása a mai uzsoraviszonyok mellett nagyon is kívánatos. De ezenfelül úgy ezen intézkedésnek, mint a követelt 15⁰/₀-nyi mobilelhelyezésnek előre láthatólag legelső következménye lesz a vidéki betétkamattal leszállítása, a mi aztán a régóta óhajtott 4⁰/₀-os fővárosi betétkamattal megfelelő mérséklését vonná maga után. Hogy ez csak a vidék hason intézkedése *után* következhetik be, arra nézve megemlítem azt az eddig figyelembe alig vettényt, hogy a fővárosi intézetek betétállománya csak 273 millió, a vidék 622 milliója ellenében. A leszállított kamatozással be nem érő tőke nem való takarékpénztárba és mozgósítása a gazdaságilag hasznosabb önálló vállalkozásokat szaporítaná, és főként csak oly tőkék fognak megmaradni, melyek állandó, hosszú elhelyezésre alkalmasak. Úgy maga a betétkamatláb leszállítása, mint a megkövetelt mobil befektetések, igen hathatósan elősegítenék az állami és közkölcsönök, valamint zálogleveleink honi elhelyezését. Eltekintve ennek, az ország általános kamatviszonyaira és a fizetési mérleg révén valutarendezésünkre kiható tartós nagy hasznától, nem fog megismétlődhetni az a szegyenletes és hitelünket rontó eset, hogy dúsgazdag fővárosunk, egy 4⁰/₀-os kölcsön, néhány milliós részletét 96¹/₂-en nem tudja elhelyezni akkor, mikor például Hamburg negyven millió márka 3¹/₂ ⁰/₀-os kölcsönét 99⁷⁵-ös árfolyam mellett, többszörösen túljegyzi. Szaporodni fog a magánbankárok, a tisztán és kifejezetten mobilier intézetek száma is, fejlődésünk nagy előnyére. A külföld pénz- és hiteligazdaságát főképen a magánbankárok emelték a mai színvonalra s ha látjuk is, hogy ma a magánczégek, a nagy bankok egymásután magukba kebelezik, ez csak azt bizonyítja, hogy egyrészt arra érdemesek, másrészt pedig, hogy ezen államok itt is, mint annyi egyéb kérdésben, pl. Francia- és Angolország, hol az óriási betétszaporodás crisis esetére nagy veszélylyel fenyeget, a »libre emploi« részleges engedélyezésében, már a természetszerű fejlődési kör egy részét befutották s látszólag visszatérőben vannak a mi viszonyainkhoz. Hang-

súlyozom, hogy látszólag, mert valójában ők már a kör másik oldalán járnak, bennünket tőlük mérhetetlen hosszú félkör-kerület választ el. És a legpositivebb bölcsészet, az oeconomophilosophia kérlelhetetlenül bizonyítja, hogy diametrális irányban haladnunk nem lehet, hogy nekünk a körvonalat végesvéig be kell járni, legfeljebb a tempót gyorsíthatjuk egy kevésbé.

Valószínű, hogy daczára a betétkamat olcsóbbodásának, az intézetek kamatnyereségi hányada csökkenni fog. A részvényesek jövedelme s ez sem kicsinylendő szempont, mindazonáltal lényegesen alig csorbulna, mert a forgalom nagy emelkedése bizton várható. De meg a nagyobb, úgyszólván feltétlen biztonságért, a részvényesek is fizethetnek némi praemiumot és a legrosszabb esetben az ő veszteségük szolgálná az utilitas publica-t. Bizonyos adóelőnyök ellenben a részvényesek hasznát képeznék.

Az igazgatóság szigorú felelőssége a közelmúlt eseményei után bővebb indokolásra nem szorul s ha a külföldön e felelősséget nobile officiumként vállalják el, úgy nálunk bizonyára akad arra való ember, ki azt jó pénzért szintén magára veendi.

A proponált takarékpénztári tanács és ellenőrző hivatal imént vázolt szervezete igyekszik e hatóságnak úgy a tárgyilagosság és szakértelem erkölcsi súlyát megadni, mint azt feladatai sikeres és hathatós teljesítésére garantiákkal ellátni.

A tanács által szerzett tapasztalatok, az egységes szervezet ereje és a ma szétforgácsolt, de akkor egy kézben összpontosuló nagy anyagi és erkölcsi hatalom lényegesen megkönnyítenék a közel jövő gazdasági feladatainak, iparunk, közlekedési eszközeink, főképp vízi utaink kiépítését. S valamikor talán e tanács lehetne magva az önálló magyar jegybanknak.

A szakrevisori intézmény Németországban bevált, míg az olasz hatósági revisiónnak, az osztrák kormánybiztosoknak vagy az angol public auditoroknak hátrányai és elégtelensége minden szakember előtt nyilvánvalók. E tekintetben igen tanuságos a Hannover'scher Sparkassen-Verband elnökének, Homeyernek, ki egyike a legelső német takarékpénztári szakembereknek, hozzám intézett levele, a melyben többek között a következőket írja: »Noha tény, hogy a kötelék által ellenőrzött pénztárak némelyikénél lényeges változások tör-

téntek, még mindig végtelen sok a kívánni való, mert a legtöbb pénztár a revisor jelentését megnézetlenül félreteszi. Bármennyire is óhajtottuk és igyekeztünk az ellenőrzést teljesen autonom alapon eredményesen eszközölni, a tapasztalatok sajnálatomra már régen azon meggyőződésre juttattak, hogy célunkat egyedül csak úgy érhetjük el, ha a kormányhatalom mindenben hozzánk csatlakozik s egyrészt a takarékpénztárakat revisióra kényszeríti, másrészt pedig a constatált szabálytalanságok és hiányok azonnali megszüntetését követeli. És itt szigorúan rendszabályozott községi, jótékonycélú takarékpénztárakról van szó; a míg mai viszonyainknál, eredményes autonom revisió lehetősége, teljesen kizáratnak tekintendő.

A takarékpénztárak által igénybe vehető hitelek megállapítása és a tényleges imegnó nyilvántartása egyrészt megkönnyíti az ellenőrzést, másrészt pedig bizonyosra vehető, hogy az intézetek a szükségletnek, illetve az üzlet egészséges fejlődésének alapján megszabott e hitelek, még szűk pénzügyi viszonyok között is, tényleg meg fogják szerezhetni. A feltételekre nézve a visszleszámitolók üdvös versenyét a bejelentési kötelezettség nem érinti. A központi hatóság természetesen kifejezetten elhárítana magától minden anyagi felelősséget a visszleszámitolóval szemben.

Óhajtandó volna, hogy a mint azt sokan sürgetik, a takarékpénztári tisztviselők képesítése meghatározottassék.

Oly rendetlenséget, szinte hihetetlen tudatlanságot volt már alkalmam vezetés, szervezet, de különösen a könyvelés terén tapasztalni, hogy valóban csoda, miszerint nem gyakrabban ismétlődnek a kisczelli, ujvidéki, érsekújvári esetek. Ez utóbbi például főként azon ment tönkre, hogy évek hosszú során át, a hibás mérlegekben kimutatott imagináris nyereség címén, az egész alap- és tartaléktőkét, sőt a betétek egy részét is kiosztották a részvényeseknek. A bűnös szándék itt teljesen hiányzott. Pusztán az igazgatók és tisztviselők botrányos, de jóhiszemű tudatlansága, hogy erősebb jelzöt ne használják, döntötte romlásba a virágzó intézetet. Ennél találóbb jellemzése a mi niveaunknak, a villamosság és az amerikai kettős könyvvitel korszakában, nem igen képzelhető.

A központ költségei aránylag csekélyek s a takarékpénztárakra arányosan felosztva, oly minimális megterhelést jelentenek, hogy az intézetek, a különben is elavult, teljesen

felesleges napibiztosi intézmény, most már mindenképen megokolt eltörlése révén, még igen tekintélyes megtakarítást érhetnének el.

*

Tisztelt Uraim! Természetszerűleg magam nem vagyok hivatva javaslataim esetleges értékét mérlegelni, de legyen szabad kiemelnem, hogy e rendszabályok, látszólagos szigorúságuk dacára, teljesen szabad tért engednek az intézetek autonóm ügykezelése és a vezetők egyéni képességeinek érvényesítésére, hogy azok nemcsak hogy az eddigi ügykört nem csorbitják, hanem annak helyes irányú kiterjesztését célozzák és hogy ennek folytán az átmenet minden rázkódás nélkül és a szerzett jogok lehető megóvása mellett történnek. A javasolt intézkedések esetleg gradatim léphetnének életbe. Kezdetnek talán elég volna a takarékpénztári tanács szervezése, mely azután maga tenne előterjesztést a szükséges további törvényhozási intézkedések tekintetében.

Távol legyen tőlem, hogy fix formulákban, legkevesbé pedig a magaméiban lássam az egyedüli üdvözlést, de viszont feltétlen hitem, hogy hazánk gazdasági jövője érdekében a mai rendszeren változtatni, még pedig gyökeresen változtatni kell s veszély nélkül lehet, s másrészt teljesen kizártnak tartom, hogy e tárgyban palliatív intézkedések bármely marandó haszonnal járhatnának.

De a gyökeres reform ép e kérdésnél kétszeresen kényes dolog, mert itt nem lehet, mint annyi más tárgynál, a külföld bevált példáját egyszerűen másolni, hanem a tényleges állapottal s különleges honi viszonyainkkal számolva, új, minden ízében magyar művet kell alkotni. Ily reform áldásos hatása kiterjedne gazdasági életünk minden tényezőjére, első sorban pedig hazánk jelenlegi főfentartójára, a mezőgazdaságra. Együttalazonban eltűnnének általános pénzgazdaságunkból a mesterkéeltségnek, az egészségtelen túltengésnek ma észlelhető symptomái s talán legégetőbb nagy feladatunk, a magyar középosztály megteremtése ismét fontos lépéssel lesz közelebb. A nyugati államok gazdasági története e században világosan beigazolja, hogy a közép- és kisgazdasági existenciák célirányosan taglalt, jól szervezett takaré- és hitelügye, mily kiválóan fontos nevelő, fejlesztő hatással van e nép-

osztály nemzetfentartó tulajdonságaira. Es a mi sociális politikánk eszménye csak ezen, ma közéletünk minden mozzanatában oly fájdalmasan nélkülözött, a közvagyon nemcsak producáló, de azt conserváló elem lehet.

Ezen osztály egyik fontos létfeltételét kell majd a vidéki intézetek bármiként megejtendő reformjának megadni és e nagy czélt óhajtják az én szerény fejtegetéseim is valami kevéssel szolgálni.

BLUM BRUNÓ.

A MUNKÁSVÉDELEMNEK NEMZETKÖZI JELLEGŰVÉ ALAKULÁSA.

A közgazdasági élet modern történetében kevés oly érdekes jelenség van, mint a minő a munkásvédelem ügyének általános felkarolása. A merev Smithianismus, mely a munkásban jóformán csak az árútermelés eszközét látta s az egyéniséggel semmit sem törődött, e tekintetben teljesen elvesztette hitelét, bár a szabadság s a szabad szerződés ideális elveit vitte ki harczoló fegyvernek. Az elvi kérdéseket teljesen legyőzte az élet, politikusok és közgazdák egyaránt szükségesnek tartják az állam beavatkozását még Angliában is s midőn valahol a munkásvédelem ügye szóba kerül, fehér hollóként tűnik fel egy pár elveken lovagló egyén, kinek fejtegetéseit jóformán sajnálkozólag hallgatják, a többség már csak a munkásvédelem módozatáról és határaitól beszél, de soha arról, hogy lehetséges-e avagy jogos-e az államnak beavatkozni a munkások érdekében.

Ennek az általános áramlatnak megfelelően különösen a legutolsó két évtized alatt minden művelt országban alkotnak munkásvédő törvényeket vagy legalább szabályrendeleteket, sőt a legtöbb helyen s épen az előkelőbb nemzeteknél, egész önállóan. Az autonomiájukra féltékeny angolok s az abszolutizmus igájához hozzászokott oroszok sem tartoznak a kivételek közé, sőt oly országokban is, minő Németország, hol az uralkodó pártok már-már élethalálharcot vívnak a szocialdemokratákkal, az antiszocialisták óriási többsége habozás nélkül szükségesnek tartja a munkásvédelmet s maga is igyekszik annak fokozatos kiterjesztésére.

Mindebben kétségtelenül legnagyobb hatása van korunk közszellemének, ennek a kornak, melyet felületes észlelők materialista századnak szoktak nevezni, de a mely valójában

minden megelőzőnél erőteljesebben ápolja és fejleszti a közélet viszonyai iránt a közérdeklődést és az emberszeretetet érzelmét. Az angol gyárakban szenvedő ártatlan gyermekek jajszava teremtette meg a jelen század kezdetén a munkásvédelem eszméjét s még ma is humanizmus és a nép alsóbb osztályai szenvedésének látása annak legfőbb támasza. Örömmel észlelhetjük azonban, hogy napjainkban az érzelem egyéni és ingatag oszlopához mindinkább hozzájárul a közgazdasági tapasztalat, mely belátja, hogy a munkásvédelem nemcsak nem ellensége az ipar fejlődésének és a nemzetek természetes versenyének, ellenkezőleg már köztudattá kezd lenni az az észszerű elv, hogy józan és körültekintő munkásvédelem nélkül egészséges iparélet sehol sem fejlődhetik ki.

Az emberi természetben fekszik, hogy mindazt, a mit helyesnek és igazságosnak ismer el, rögtön igyekezik generalizálni és általánossá tenni. A munkásvédelem kérdésénél ez az általánosítási vágy még erősebben lépett előtérbe már csak azért is, mert első pillanatra veszélyesnek látszik egyes országokra nézve a munkásvédelem terén tovább menni, mint más szomszédos országok, melyekkel az ipar terén az üzleti összeköttetést megszakítani lehetetlen. Az izolált államok eszméje ma a közlekedés fejlettsége mellett még elméletben is merész conceptió, a nagy nemzetközi versenyben pedig a tényezőerők mérlegelése a politikai érzék legprimitívebb követelése.

Naiv lelkek, kik a megvalósulás nehézségeit mérlegelni nem képesek, minden új eszme elterjedésénél rögtön előállanak azzal a követeléssel, hogy annak életbeléptetése a különböző országokban egységesen alkotott törvények által biztosítottassék. A közgazdasági irodalomban nem ritkán találkozunk a munkásügy nemzetközi rendezése eszméjének többé-kevésbé ábrándos tervezeteivel. Sőt már 1857-ben akadt egy Legrand Dániel nevű elzászi gyáros, ki jóindulattal telt naiv hitében körlevelet intézett az összes iparúzó államok kormányaihoz ebben az ügyben. Eszméje, mely lényegileg ma is sok világboldogító agyában motozkál, abban állott, hogy a kormányok egy Párisban tartandó nemzetközi kongresszus útján általános törvényt alkossanak az ipari munkások (loi internationale sur le travail industriel). Az általa készített törvényjavaslat a következő kérdéseket ölelte fel: 12 órai munkaidő, eltiltása a 10 éven alul levő fiúk és a 12 évesnél fiatalabb lányok

munkájának, a gyermekmunka korlátozása hat órára, vasárnapi munkaszünet éa az éjjeli munka eltiltása minden nőre s a 18 éven alul levő fiúkra vonatkozólag.

Nem érdektelen felemlitenünk, hogy ily kísérletet, bár kevésbé naiv módon, még egy államkormány is tett. Az 1877-iki svájci gyári törvény életbeléptetésekor, mely törvény még ma is a legfontosabb munkásvédelmi törvények közé tartozik, igen sokszor hangsúlyozták, hogy ennek a törvénynek áldásos hatása csak akkor lesz teljes és maradandó, ha a többi államok is hasonló intézkedéseket tesznek s ennek értelmében különböző ily irányú javaslatokat tettek. 1880 végén Frey ezredes, a köztársaság egykori elnöke, egyenesen felhivatta a szövetségi tanácsot, hogy lépjen érintkezésbe a külföldi államokkal egy nemzetközi gyártörvényhozás előkészítése végett. A szövetségi tanács a közvélemény sürgetésére már 1881 június havában meghívta az egyes államokat a tanácskozásra, de csaknem mindenütt kosarat kapott különböző ügyek alatt s a tanácskozás elmaradt. 1889 márczius havában, midőn a munkásvédelem törvényes rendezése már jelentékenyen előbbre haladt, ismét kísérletet tett a svájci kormány s kitűzte a konferenzia helyét (Bern) és idejét. A válaszok most már rokonszenvesebbek voltak ugyan, de az eredmény ugyanaz: a nemzetközi törvényhozásból nem lett semmi.

Tényleg elmondhatjuk, hogy a nemzetközi törvényhozás terve, sőt elnevezése is alig egyéb, mint utópia. Törvények alkotása mindenkor az állam fogalmával függ össze, több államra csak a szövetséges államok vagy államszövetség esetén terjedhet ki egy és ugyanazon törvénynek ereje, teljesen önálló államok ellenben legfeljebb csak szerződéseket köthetnek egymással, melyek érvénye a felmondásig tart. A békekongresszusok tömérdek kárbament fáradozása intő példa, mily nehézségekkel jár az egyes kormányokat bármily csekély egyöntetű lépésre bírni még abban az esetben is, ha az nyilvánvalóan a legfőbb erkölcsi érdekeket mozditja elő s milliók boldogságát teszi valószínűbbé.

Konvencziók, egyesülések, egyöntetű nemzetközi szerződések lehetségesek ugyan, hiszen már rég fennáll a vöröskereszt genfi konvenczió, a világposta-egyesület s több más nemzetközi jellegű reformszövetkezet. De nem kell felednünk, hogy

mindezek sokkal egyszerűbb s helyi viszonyok szerint nem nagyon eltérő tárgyakra vonatkoznak, sőt túlnyomólag formális jellegűek. Mindamellett még sok ily konvenczió sem tudott nemzetközivé lenni tisztán egyes népek ragaszkodása miatt a megszokott állapotokhoz. A méterrendszer általános életbe léptetése 1875 óta főkép az angolok makacsságán szenved minduntalan hajótörést, a pénzrendszer egységesítését 1865 óta folyvást sürgetik, a czukorkiviteli premiumok rendezését 1863, a valutarendezést már régibb idő óta és így tovább.

Számithat-e a munkásvédelem sokoldalú s tömérdek anyagi érdeket és régi szokásokat érintő ügye arra, hogy nem nemzetközi törvényhozás, hanem csak nemzetközi szerződések alakjában legalább a főelvekre nézve egységes rendezést nyerjen?

Bizony nehéz határozott igennel válaszolnunk. A kezdetleges és fejlett iparral bíró nemzetek érdekei sok tekintetben ellentétesek, a sűrű és gyér népesség, a társadalmi osztályok és a belforgalom fejlettségének különböző fokai talán még nagyobb akadályok. Még az érzelmi tényezők ereje sem egyenlő. Angliában a gyermekszeretet és a vasárnapi munkaszünet már mintegy átment a nagyközönség vérébe, de viszont az önállóság és társadalmi autonomia érzete is. Akadályokat alkot maga a természet is. Olaszországban a subtropikus éghajlat alatt a gyermek sokkal hamarabb lesz munkaképesé, mint északon, az aratás, halászat s számos más foglalkozás nem tűr egységes munkaidő-megállapítást nemcsak az egész földön, de olykor egy és ugyanazon állam területének különböző részeiben sem.

Világosan igazolta mindezeket a nehézségeket az 1890-ki berlini konferencia, melyet tudvalevőleg maga Vilmos császár kezdeményezett s mely minden eddigi lépések között a legnagyobb s legnevezetesebb volt a munkásvédelem rendezése érdekében s melynek eredményeit és tanúságait ennélfogva méltó figyelemben kell részesítenünk.

A német császár, bár fiatalos hévvel nagy dolgot akart kezdeményezni ezen konferencia összehívásával, már nem beszél egységes törvényhozásról, sem nemzetközi megállapodásokról, csak tanácskozásokat akar, miként lehetne a munkások szomorú helyzetének javítása ügyében felmerült és a nemzetközi versenyben gyökerező nehézségeket legalább enyhíteni.

De még ennyit sem ért el. Az előkelő szakemberekben gazdag és gondosan előkészített tanácskozás (1890. márczius 15—márczius 29) végeredménye alig valamivel több, mint konstatálása, hogy a konferencián képviselt államok mindegyikében hogyan állott akkor a munkásvédelem ügye a törvények és rendeletek szerint, tehát oly eredmény, melynek létrehozására előkelő tudósok és államférfiak hosszas tanácskozása, sőt egyszerű konferencia sem szükséges, mert mindezt egy szorgalmas tudós íróasztala mellett is elkészíthette volna. Pedig a konferencia ügyrendében s a megállapodásokban is gondosan kerülték a bármikép kötelező határozatok jelzését, hogy a tanácskozás teljesen szabad legyen s az általánosságokban tartott megállapodásokra vonatkozólag is mindenütt és kivétel nélkül csak »óhajtásukat« fejezték ki azok életbeléptetésére nézve.

Igy történt már az első sorban felvett tárgynál is, mely a vasárnapi munkaszünetre vonatkozott. Anglia képviselője volt az egyetlen, ki népe dogmatikus érzületének megfelelően a vasárnapi munkának bármely lehető megszorítását óhajtotta. A francia, belga és olasz képviselők ellenben egyenesen erkölcsi és anyagi lehetetlenségnek mondták ki, hogy az egész államban egységes, mindenkit kötelező pihenő nap állapításuk meg. A többi államok megbízottjai a tényleges helyzetet akarták általánosítani. Még abban sem állapodhattak meg, hogy óhajtásukat fejezzék ki általánosságban, hogy a törvény a munkások számára hetenkint biztosítson egy pihenő napot, mert hozzáteszik, hogy minden állam maga állapítsa meg a kivételeket és az intézkedés életbeléptetésének idejét. Egyszerűen a határozat, mint a hivatalos jegyzőkönyv is elismeri, »nagyon tág és platonikus jellegű, melynek reális értéke csaknem semmi«.

Pedig ilyen a második kérdés úgynevezett elintézése is. Általában kimondják ugyanis, hogy óhajtandó, ha a gyermekeket az igazi munkáktól eltiltják, de hozzáteszik, hogy »bizonyos életkorig«, holott tudvalevőleg épen ennek az életkorznak pontos megjelölése lehetett volna itt-ott reformjavaslat, mindenesetre pedig ez a kijelölés lett volna a határozati javaslatnak csontváza és velője. Szavaztak ugyan erre is, sőt a svájczai megbízott a 14-ik életévet hozta javaslatba, de a legtöbb állam képviselője egyenesen tiltakozott a kor kijelölése ellen.

A harmadik kérdésre, a női munkára vonatkozólag szintén csak általános óhajtást fejeztek ki s a kor és munkaidő megállapítására nézve minden egyes állam képviselője a náluk tényleg érvényben levő intézkedések fentartása mellett szónokolt.

Legérdekesebb s tárgyunkra nézve legtanuságosabb a tanácskozások utolsó pontja, melyben a munkásvédelem törvényes rendezéséről van szó. A svájcziai egyenesen ajánlották hogy az egyes államok kötelező egyezkedésekre lépjenek, s hogy a nemzeti törvények végrehajtására vonatkozó adatok gyűjtésére s az időről-időre rendszeren összehívandó újabb konferenciák előkészítésére külön közeg létesíttessék. Németország minden államban legalább rendes iparfelügyeletet, azok évi jelentéseinek kicserélését s végül a tapasztalatok közlése és a változtatások megbeszélése végett időszakai konferenciákat akar. Anglia egyenesen ellene mond a nemzetközi konferenciáknak, mert a munkásügyekben függetlenül maga akar intézkedni. Belgium még azt is ellenzi, hogy az iparfelügyeletet nélkülözhetlennak mondják ki s helyteleníti az iparfelügyelők évi jelentésének kicserélését. Franciaország szintén tiltakozik még árnyéka ellen is annak, hogy bármely nemzetközi konferenciának exekutiv hatalma legyen, egyszerűen úgy tekinthető ez, mint enquête a munkások helyzetéről az illető államokban, mely egyúttal alkalmul szolgál arra is, hogy a közvéleménynek ide vonatkozó óhajtásai nyilvánosságra jussanak.

Valóban a nagyszabású tanácskozásról alig lehetne jobb jellemzést adni, mint a mit a francia delegált mondott az enquête jelzéssel. Legalább is kétségtelen, hogy bárminő legyen is egy később megtartandó hivatalos jellegű tanácskozás sorsa, a berlini nem emelkedett felől az enquête szóban foglalt fogalmon s a munkásvédelem ügyét legfelebb erkölcsileg támogatta az által, hogy az egyes államok kormányainak figyelmét kiváló mértékben felkeltette.

A hatósági beavatkozás terén tapasztalt fiaskók mindamellet nem ölhatték meg azt a vágyat, hogy a munkásvédelem ügye nemzetközi jellegűvé tétessék.

Nem is említve azt, hogy az utolsó évtizedben egymásután gyorsan alkották meg a különböző munkásvédelmi törvényeket, hogy évről-évre szaporodtak azok a hivatalok és

folyóiratok, melyek csaknem kizárólag munkásvédelemmel foglalkoztak, hogy a szociálpolitikusok rendkívüli tevékenységet fejtettek ki s egyes intézmények, köztük a párisi Musée social, a közérdeklődést állandósítani és rendszerezíteni is képesek s hogy végre mindez a munkásvédelem ügyét irodalmilag s társadalmilag egyaránt a közélet általános feladatává tette, melyet egyes országok határai nem izolálhatnak: nagyon jelentékeny tényező volt a kérdésre nézve, hogy éppen abban a korban emelkedett magasra a szocialismus hatalma. A szocialismus ugyanis, bármily lenézőleg beszélnek is egyes árnyalatai a »humanisztikus ködről«, tehát a gyakorlati munkásvédelem nagy részéről, kénytelen elismerni, hogy mindaddig, míg a jelen rendszer uralkodik, a munkásvédelem ügyében megindult mozgalom rendkívül áldásos hatású s mint nemzetközi agitáló hatalom, teljes erejével igyekszik azt nemzetközivé tenni.

Számtalan kevésbé fontos kísérlet történt parlamentekben, szakirodalomban s munkásgyűléseken ebben az irányban. még a budapesti munkások tucatszzerű vasárnapi meetingjein is állandó frázis volt a munkásvédelem ügyének nemzetközi rendezése, valamint az erre vonatkozó resolúció kimondása. Az első valóban komoly és kulturtörténeti jelentőségű lépés volt az 1897 augusztus havában Zürichben lezajlott nemzetközi kongresszus, mely kizárólag a gyermekvédelem ügyével foglalkozott s melynek tagjai Európa nagyobb országaiból gyűltek össze, mint egyes szocialista pártok és testületek hivatalos meghatalmazottjai.

A kongresszus jellegét természetesen a svájcziaiak adták meg, kik a tagok számának nagyobb részét tették s ezen kívül igen jellemző volt a klerikális párt munkásbarát csoportjának jelentékeny részvéte és közreműködése. Igen helyesen jegyzi meg továbbá Cohn Gusztáv göttingeni tanár ¹⁾, hogy a határozatok jelentőségét már csak azért sem lehet megítélni, mivel az egyes küldöttek jóformán véletlenül alakultak. Így Angliát egy pár extrem radikális egyén képviselte, kik többek közt a gyermekmunka eltiltását a 16-ik életévig, az összes háziipar teljes kiirtását követelték, sőt — a mi idegenek előtt

¹⁾ Die Entwicklung der Bestrebungen für internationalen Arbeiterschutz (Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik. Herausgegeben von Dr. Heinrich Braun. Vierzehnter Band.)

csaknem érthetetlen volt — még azt is, hogy az általános munkaszünet heti napja Vasárnapról más napra tétessék át.

Mindamellett érdekes és a különböző áramlatokat jellemző megismernünk ennek a kongresszusnak határozatait s az egyes tételekre vonatkozólag a jelentékenyebb kisebbségek álláspontját is.

A gyermekmunkára vonatkozólag a többség az eltiltás határidejét a 15-ik életév betöltéséig állapította meg. Igen tekintélyes kisebbség volt a 14-ik év mellett, sőt hogy ez az eltiltás a mezei munkára egyáltalán ne terjesztessék ki.

A felnőttek munkájára vonatkozólag a nyolcz órai munkaidőt mondták ki, kivételt csak a nagyüzemű mezőgazdaságok aratásakor engednének meg, de elvetették a kisebbség javaslatát, hogy a munkaidő maximuma az egyes iparágakban teljesített munka intenzitásának foka szerint határozassék meg.

A női munkára vonatkozólag meglegedett a többség a nyolcz órai munkaidő maximummal (44 órával hetenkint), tehát egyenlő mértékkel szabta ki azt a férfiakéhoz. Igen érdekes azonban, hogy a klerikális kisebbség hevesen sürgette, hogy a nőket a bányákban és gyárakban absolute ne legyen szabad alkalmazni. Az éjjeli munkára, továbbá az egészségellenes gyárakban való alkalmazásra nézve nem volt véleménykülönbség.

A munkásvédelem ügyének továbbfejlesztése érdekében kimondotta a kongresszus, hogy a nemzetközi munkásvédelmi törvényhozás megvalósítását még most lehetetlennek tartja, de az eddigi agitáló eszközök fentartása és fokozása mellett szükségesnek véli, hogy valamely neutralis államban s ipari központon, tehát Brüsszelben vagy Zürichben az illető államok anyagi hozzájárulásával nemzetközi munkásbureau létesíttessék, melynek feladatai a következők volnának:

1. Gyűjtse össze és bocsássa közre az összes törvényeket és hivatalos közleményeket a munkásvédelemről, ideértve a parlamentitanácskozásokat, törvényjavaslatokat indokolásaikkal, az életbeléptető rendeleteket, törvényszéki döntvényeket, iparfelügyelők jelentéseit s más efféléket.

2. Adjon ki évi jelentést mindarról, a mit az összes törvényhozó és végrehajtó testületek ez ügyben kifejtettek.

3. Adjon felvilágosításokat a kormányoknak, községi hatóságoknak, népképviselőknek és másoknak.

4. Legyen központja azoknak a kongresszusoknak, melyeken a kormányok képviselői, parlamenti tagok és munkások küldöttei időről-időre nézeteiket és tapasztalataikat kieserélhetik.

Néhány héttel a zürichi kongresszus után Brüsszelben is volt egy nemzetközi munkástörvényhozási kongresszus ¹⁾, melynek tagjai azonban már magánegyének voltak, túlnyomólag inkább szocialreformerek, mint szocialdemokraták, sőt feltűnő nagy számmal a régi Smithianusok is. A tanácskozások eredményei ennél fogva határozottan enquête jellegűek voltak s ezeknél érdekesebbek maguk az előre kitűzött kérdések, melyek főbb pontjai a következők voltak:

A gyárakban és bányákban dolgozó munkások védelmére minő újabb törvényes intézkedések tétettek az 1890-ki berlini konferencia óta? Szükséges-e, hogy a felnőtt munkások munkaideje törvényes korlátozás alá vétessék? Lehetséges és óhajtható-e a nemzetközi munkásvédelem, mennyire terjedhet az ki s minő módozatok mellett? Alkalmas-e a kisipar és háziipar a munkásvédelemre? Lehetséges-e, hogy az egyes államokban érvényes intézkedések az egészségellenes iparokról az összes iparúzó államokban életbeléptetessenek? Melyek a leghelyesebb eszközök a munkásvédő törvények életbeléptetésére s minők legyenek az iparfelügyelők jogai és kötelességei? Óhajtható-e, hogy a munkáshivatalok között nemzetközi összeköttetések létesüljenek és hogy a munkásviszonyok statisztikáját nemzetközileg szervezzék?

A kongresszus épen azért, mivel a részvétel semmi tekintetben sem volt korlátolva, meglehetősen szánalmas képet mutatott. Egyes előadók előre gondosan elkészített s olykor tanulmányjellegű beszédein kívül alig volt alapos hozzászólás s így a határozatok jelentősége is nagyon kétes becsű volt. Maguk a kongresszus kiválóbb tagjai érezték e bajt s ezért még a hivatalos üléshez is összegyűlve, főképp a már régóta tevékeny német »Verein für Socialpolitik« tagjai elhatározták, hogy külön nemzetközi egyesületet alakítsanak a munkás-

¹⁾ Congrès de la législation du travail tenu à Bruxelles du 27 au 30 septembre 1897 (Musée social Circulaire Nr. 19.)

védelem érdekében s egyelőre legalább oly nemzetközi irodát létesítenek, a minőt a zürichi kongresszus tervelt.

A tervezett egyesület két év alatt sem tudott létrejönni, de életjelt még adott magáról az alapszabálytervezet elkészítése és a németországi fiókegylet megalakulása útján.

Az alapszabálytervezet szerint ¹⁾ főczél az, hogy az új társaság egyesítse magában mindazokat, kik a különböző országokban a munkásvédelem kiterjesztését erélyesen óhajtják, hogy továbbá az illető intézményeket és irodalmat fejlessze, tanulmányozza, esetleg terjeszsze s hogy végül nemzetközi kongresszusokat hívjon össze. A czél tehát nemcsak formai adatgyűjtés és közlés, mint a Zürichben tervezett irodáé, hanem tetterős fejlesztés is. Az egyesület vezetésében nemcsak különböző nemzetek képviselői legyenek, hanem a kormányokat és a pápát is fel kell hívni, hogy delegáltakat küldjön ki.

A németek fiókegyesülete a jelen év május 3-án alakult meg Berlinben, midőn főkép Berlepsch báró agitációja következtében mintegy 70 tekintélyes tudós és szakférfiú, túlnyomólag a »Verein für Socialpolitik« vezértagjai (de a szociáldemokraták tüntető távolmaradása mellett) hosszabb tanácskozás után egyhangúlag elhatározták, hogy a munkásvédelem előmozdítására alakuló nemzetközi egyesületben résztvesznek s Németországban egy nemzeti sectiót igyekeznek létesíteni, melynek előkészítésére kooptatív joggal 20 tagú bizottságot küldöttek ki saját kebelükből. Kimondotta ez az értekezlet többek között azt is, hogy az egyesület székhelyéül valamilyik svájci várost óhajtja s hogy a nemzeti osztályok különös feladatát abban látja, hogy élőszóval és írásban hassanak a munkásvédelem ügyének terjesztésére, működésükről a vezérbizottságnak évenként jelentéseket tegyenek, melyeket a nemzetközi egyesület »Bulletin«-jében kell közzétenni. Emli-
tésre érdemes, hogy a felszólalók nagyobb része élénken hangoztatta annak a szükségét, hogy a központi iroda ne szorítkozzék az adatok gyűjtésére és közlésére, hanem mindenekfelett agitáló központ legyen a munkásvédelem fejlesztése érdekében.

A gyakorlati eredmény hiánya daczára nem lehet kicsinyelnünk az eddigi mozgalmakat. Világos tanujele ez annak,

¹⁾ E. Francke : Internationale Vereinigung zur Förderung der Arbeiter-Schutzgesetzgebung (Sociale Praxis. VIII. Jahrg. Nr. 23.)

hogy a munkásvédelem ügyének lehetőleg egyöntetű rendezését minden művelt államban nemcsak óhaj tandónak, de szükségesnek is tartja a legtöbb szakférfiú, tekintet nélkül a politikai és közgazdasági pártáryalatra. A szocziálpolitikusok, klerikális szocziálisták és szocziáldemokraták egyaránt sürgetik azt s miként a legujabban egyenesen óriásivá növekedett szakirodalom ¹⁾ tanusítja, a közhangulat e tekintetben oly erős, hogy bizonyos tekintetben már nem is vonhatják ki magukat a törvényhozó testületek sem alóla s minden állam új munkásvédő törvények alkotásánál többé-kevésbé tekintettel van a külföldi államok példájára.

A hatásnak legérdekesebb jelensége, hogy a belga munkaminiszter 1898 tavaszán elrendelte, hogy az összes művelt országokban érvényben levő fontosabb munkásvédelmi törvények és rendeletek összegyűjtessenek s tényleg meg is jelent e gyűjteményből az első kötet, ²⁾ melynek előszavában maga a miniszter kijelenti, hogy e kiadvány megindításával a parlamentben és az 1897-ki brüsszeli nemzetközi kongresszuson több ízben kifejezett óhaj tásnak akar eleget tenni. Ezen kívül múlt év őszén az osztrák képviselőház elfogadta a kormány hozzájárulásával Lecher képviselő indítványát, hogy a munkásstatisztika érdekében külön nemzetközi hivatal állíttassék fel.

Természetes, hogy mindez csak apró jelenség, kezdetnek is csekély dolog s méltán felmerülhet az a kérdés, vajjon megvan ebben az ügy fejlődésének biztosítéka avagy legfeljebb oly eredményeket érünk el általuk, mint a hadviselő felek tömérdek alkudozásai után, tudniillik bizonyos nemzetközi jogi megállapodások alkotását a kirívó túlzások ellen, mely megállapodások azonban, mint ujabban az angolok példái mutatják, a hatalom jóakaratótól vannak függővé téve.

Ázt hiszem, nem. A szocializmus erősebbé tette a munkásosztályt és a művelt közvéleményt, mint a más nemzetközi jog keretébe tartozó kérdéseknél szereplő erkölcsi tényezőket.

¹⁾ A legteljesebb jegyzéket a Conrad-Lexis-féle »Handwörterbuch der Staatswissenschaften« című vállalat második kiadásában találjuk fel különösen »Arbeiterschutzgesetzgebung« cím alatt. Stammhammer József különben már régebben összegyűjtötte a főbb műveket és cikkeket »Bibliographie der Socialpolitik« (Jena 1897) című vaskos kötetében.

²⁾ Annuaire de la legislation du travail. Publie par l'office du travail de Belgique I-re Année 1897. Bruxelles 1898.

A munkásvédelem legnagyobb akadály, a hazai ipar versenyképességének apadására vonatkozó hit, fokozatosan agyrémnek bizonyul egyes kérdésekben s azok a fokozatok jelölik egyúttal a munkásvédelem barátai előnyomulásának lépcsőfokát. Igen természetes, hogy egységes munkásvédelmi népjogról sohasem lesz szó már csak az egyes államok ipari fejlődésének és a népek közműveltségének nagy eltérése miatt is. De a mit az ausztráliai gyarmatokban a kedvező földrajzi és társadalmi viszonyok s Svájcban a hússá és vérré vált demokrata áramlat másokat megelőzve megteremtett, bizonyos idő múlva utánzásra indító mintakép lesz más országokban is.

Igazán szólva, ma már benne is vagyunk a munkásvédelem nemzetközi jellegűvé alakulásában. A humanisztikus érzület, mely a munkásvédelem bölcsőjét ringatta, annyira erős volt, hogy ma már alig van ország, hol a kenyérkeresetre szorított gyermekek érdekében ne történt volna valami, már csak a szintén hatalmasan kifejlődött népnevelési közérzület érdekében is. Hasonlókép csaknem általános ma már a közérzület a munkások közegészségügyi védelme irányában s feltűnően párhuzamos irányban haladnak e tekintetben az egyes államok intézkedései. Bizony már jogosan mondhatjuk: megkezdődött a haladás e tekintetben is, sőt talán már nem is az első lépcsőfokon vagyunk.

GYÖRGY ALADÁR.

I R O D A L M I S Z E M L E.

Új nagy vasut Ázsián keresztül. — A szibériai nagy vasut befejezéséhez közeledik. Közgazdasági nagy jelentőségén kívül már jelenleg is észrevehető politikai nagy fontossága. Khinában, melynek roppant népessége és rozzant társadalmi viszonyai különösen a khinai-japáni háború óta Európának csaknem minden nagy hatalmában újra élesztette a hódítás vágyát, a szibériai vasut kiépítése rohamosan előtérbe helyezte az oroszok suprematiáját. Mandzsuoországnak s Liao-tong tartomány nagyobb része ma már tényleg orosz protektorság alatt áll, bár jogilag még nem s előrelátható, hogy a közeljövőben, midőn a nagy vasut végpontja Port-Arthur, a földgömb egyik leghatalmasabb erődjé lesz, az orosz befolyás Khina egész északi részére ki fog terjedni. Mindez főképp az angolok rovására történik, kik eddig a legtekintélyesebb európaiak voltak a nagy khinai birodalomban. Hozzájárul még ehhez, hogy a nagy vasutnak teljes elkészülése után Európából Khinába 12—15 nap alatt juthatunk el, míg az angol gőzösökön erre az útra 30—33 nap szükséges s e mellett a szibériai út Londontól Shanghaiba első osztályú kocsiban a 17 napi élelmet is beleszámítva mintegy 400 arany forintba fog kerülni míg jelenleg a gőzhajón Brindisin át több mint 800 forint az uti, költség Világos, hogy ily körülmények között a világforgalom útja rohamosan meg fog változni, ismét az oroszok előnyére és az angolok rovására.

A most már egészen világosan látható nagy világtörténelmi átalakulás, melynek többek között egyik érdekes jelensége, hogy a berlini postahivatal újból Oroszországon keresztül küldi csomagjait Khinába, természetesen sokat foglalkoztatja az angol politikusokat és publicistákat, hogy a nagy változás ellensúlyozását megkíséreljék. Nem az ideális suprematia Khinában a fődolog, hanem első sorban Kelet-India, mely tudvalevőleg a rengeteg angol gyarmatok gyöngye s Anglia nagyhatalmi állásának egyik főoszlopa, de a melyről maguk az angolok is tudják, hogy sok tekintetben ingatag alapon álló birtok s hogy az oroszok ázsiai hatalmának növekedése, a mint azt már pár évtized óta az afghanistani s más szomszédországokban kitört mozgalmak is tanusították, Kelet-India elvesztésének rémét mindinkább valószínűbbé teszi.

A kísérletek között legjelentékenyebb volt mindeddig egy elő-ázsiai vasut létesítése, mely vagy Skutaritól vagy a sziriai partoktól az Eufratus mentén vonulna a perzsa öbölig. Már 1872-ben kilátásba helyezte ennek kiépítését az angol parlament. Mindennek daczára a terv teljes egészében dugába dőlt s főképp azért, mivel Angliának e területeken nincs szilárd alapja s így a nagy vasut politikai szempontból kétséges jelentőségű. Egyes részek Kis-Ázsiában s Szíriában elkészültek ugyan e nagy vasuttól, de ezek helyi jelentőségűek s

Kelet-Indiával a legtávolabbi összeköttetésben sincsenek, sőt az oda-vezető utat sem képesek rövidebbé avagy könnyebben hozzáférhetővé tenni.

Annál nagyobb lelkesedéssel karol fel most az angol közvélemény a közelgő veszély tudatában egy új tervet, mely nemcsak bevonja Kelet-Indiát a számításba, de e mellett plausibilisnek látszó tények alapján valószínű ellenlábasa lenne a nagy szibériai vasutnak. A terv lényege abban áll, hogy a szibériai vasuthoz hasonlóan Anglia Ázsiának déli részén keresztül építtetne egy összefüggő nagy vasutat egész Shanghaig és pedig lehetőleg úgy, hogy a vasutvonal hasonlóan az orosz konkurrens vállalatához, kizárólag angol birtokokon vagy Anglia protectorsága alatt álló területeken menne át.

A nagyszabású s ma Angliában csaknem osztatlan elismeréssel fogadott tervet a legjelesebb angol mérnökök és vasuti vállalkozók egyike, Moreing C. A. készítette el.¹⁾ Az egész vonal lényegileg az északi szélesség 30-ik foka körül mozog s így nagyjában csak oly egyenes, mint a szibériai vasut.

Kiinduló pontul Alexandriát vette fel, mely Szent-Pétervárral csaknem egyenlő fok alatt fekszik, az Európából jövő keleti hajóknak főállomáshelye, végpontja annak a nagy transzafrikai vasutnak, melyre Rhodes Cecil a Fokföldtől Egyiptomig akar kiépíttetni s mindenekfelett fő kikötőhelye Egyiptomnak, mely a szuezi csatorna részvényeinek megvásárlása óta fokozatonként Anglia fennhatósága alá jutott, úgy hogy jelenleg csaknem angol gyarmatnak tekinthető s a Rhodes-féle nagy vasut kiépítése után előreláthatólag az is lesz.

Alsó-Egyiptomtól Kelet-Indiáig a legegyszerűsebb vonal a Sinai félszigeten és Arábia északi részén át a perzsa öböl mellett Beludzsistánon keresztül visz. Ez a vonal a Földközi tengertől Kelet-Indiáig nem egészen 4000 kilométer hosszú, melyet a gyorsvonat három nap alatt tehet meg, míg jelenleg a postagőzösnek 9—10 napra van szüksége, hogy annyira eljusson. Igaz, hogy ezen terület nem angol birtok, nagyobb része azonban angol befolyás alatt áll s ezenkívül a vasut kiépítése tekintetében, a perzsa öböl partját kivéve, jelentékeny akadályok nincsenek.

Kelet-Indiában természetesen semmi nehézség sincs a vasut kiépítésére nézve. A vonalak legnagyobb része már készen van s átalakításuk az angol kormány hatalmától függ, valamint az asszami és burmai vonalak kiegészítése. Mandalaytól a khinai határig már munkában van az új vasut. Magában Khinában Kunlongtól a Jang-cze-kiáng felső részéig nagyon jól felhasználható terület van egész a Yung-ning folyó torkolatáig, mely Szecsuan tartomány egyik fő kereskedelmi ere s melynek torkolatánál van Szui-fu nagy kereskedő város. Innen Shanghaig a nagy folyó völgyében szintén könnyen történhetik a vasutépítés.

A tervezett nagy vasut különböző részeinek hossza angol mérfelekben a következő:

Alexandriától az Akabah-öböl (egyiptomi)	250
Akabahtól Bassoraig és Koweisig (török és független)	1.000
Koweistól a perzsa-beludzsistáni határig (perzsa)	700
Innen Kurrasig (indiai)	520
Kurrasitól Kunlongig (indiai)	2.800
Kunlongtól Shanghaig (khinai)	1.600
összesen	6.870

melyből már 2.000-nél több készen van.

¹⁾ Első ismertetése megvan a »Nineteenth Century« jelen évi szeptemberi füzetében »An all-british railway in China« czim alatt.

Látható ezekből az adatokból, hogy az egyiptom-khinai nagy vasut kiépítése sokkal könnyebb lesz, mint a szibériai nagy vasuté, hol számos physikai nehézség fordult elő s a beépítendő terület is jelentékenyen nagyobb. A szibériai vasutnak egyedüli nagy előnye az, hogy a vonal egész a khinai határig kizárólag orosz területen megy át, de az angol mérnökök, kik már Szudánban, Dél-Afrikában s Kelet-India határvidékein idegen törzsek területén építettek vasutat, általában azt tapasztalták, hogy az idegen törzsek ellenséges hangulata rögtön megszűnik, mihelyt a vasut építése már előrehaladt stádiumba jut.

Egyiptomban természetesen örömmel fogja fogadni a kormány a nagy tervet s igyekezni fog azt a maga részéről telhetőleg előmozdítani. A Sinai félszigeten, mely nagyrészt lakatlan, az eddigi felmérések szerint csak az El-Arabah köves görgetegnél lesz némi építési nehézség, a török kormány engedélyét azonban biztosra lehet venni. A vasut egy darabig Dsebel Somer emir arabfőnök területén megy át, ki azonban már többször nyilatkozott kedvezőleg a vasut meghonosítása mellett s bizonyosan őszintén, mivel ez a vasut, melyből Mekka és Medina felé könnyen lehetne szárnyvonalakat építeni, a szent helyekre zarándokoló mahomedánok érdekében közóhajítás Arábiában, sőt 1897-ben még a keletindiai mahomedánok is folyamodtak ennek létesítése végett az indiai kormányhoz. A vasutnak ez a része máskülönben sem lenne meddő, mert többek közt El Dzsuf termékeny oázison menne át s több nagy várost érintene. Kiépítésére vonatkozólag pedig a Szudánban és Nyugot-Ausztráliában szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a kopár területek azt nagyon megkönnyítik. A végállomás Koweit kikötő lenne, a hova tervelték egykor az Eufrát vasut végállomását is, avagy Bassora, mely a perzsa öböl északi részének legjelentékenyebb pontja.

A perzsa öböl mellett a Shat-el-Arabon és a Karun folyón keresztül nagy hidakat kellene építeni, azontúl azonban 2—30 angol mérföld szélességű völgy húzódik el, mely több utazónak egyértelmű állítása szerint mintegy vasutra teremtettnék látszik. A távolabbi területen még szükségesekek pontosabb mérések, azonban vagy a jelenlegi postaút Nuszkitól a perzsa-beludzsistani határig, avagy a Kej völgy eléggé alkalmas új vasut építésére.

A keletindiai vasuti vonalak felhasználásával a nagy vasutnak természetesen Shanghai felé kell irányíttatnia, mint a mely a khinai birodalomnak egyik legfontosabb kereskedelmi kikötője. Ezt maga a természet segíti elő a hatalmas Jang-cze-kiang folyó völgyével, honnan a nagy birodalom benső részeibe idővel számos szárnyvonalat lehet építeni. A folyó felső része Szecsuan gazdag termékeinek közvetítésére szolgál, Hankowtól Peking felé és a folyó északi partján Szin-Kiangtól Tientsinig az új vonalak északi Khina kereskedelmi forgalmát kötik össze vele, végül Szukowtól Nankingig a nagy delta kincseit lehetne összehordani.

Nem kell elfelednünk még egy nagy előnyét ennek a transzkontinentális vasutnak. Madrastól Perthig, Nyugot-Ausztrália fővárosáig, mely rövid idő múlva Sydney-el vasuti összeköttetést nyer, csak 3500 angol mérföld a távolság s így a jelenlegi 24 nap helyett 18 nap alatt lehetne a postát Nyugot-Ausztráliába elszállítani s innen vasuton négy nap alatt Sydneybe.

Valóban csaknem csodálkozunk lehet, hogy az angol terv

nagy előnyei daczára sokkal később került a szőnyegre, mint a szibériai vasut s jóformán csak annak hatása alatt. Pedig kétségtelen, hogy a vasut kiépítése nemcsak kereskedelmi szempontból fontos, hanem politikai tekintetben is. Egyiptom, Arabia, Perzsia és India összeköttetésbe hozása az angolok ázsiai hatalmának jelentékeny megerősödését jelenti, nemcsak mivel közelebb hozza őket egymáshoz és az anyaországhoz, hanem főképp azért, mert Anglia tekintélyét a határain túl fekvő, de érdekkörébe tartozó országokban ily módon sokkal inkább érvényesítheti, mint hadihajóinak segítségével. A Yancze-kiáng völgyében, Afghanistanban és Perzsiában már a közeljövőben jöhetnek létre oly politikai constallatiók, midőn az új vasut rendkívüli előnyöket biztosíthat. A szuezi csatorna által nyert politikai hatalmat is jelentékenyen megszilárdítja egy a csatornával összeköttetésben álló nagy vasut. A fődolog az, hogy oly nagyhatalomnak, minő Nagy-Britannia, a melynek gyarmatai szétszórtaan fekszenek az egész földtekén, s mely aránylag csekély hadsereg felett rendelkezik, miként azt a legközelebbi bur háború alkalmával is tapasztalták, a gyors közlekedés sokkal életbevágóbb jellegű eszköze, mint például Oroszországnak, melynek birtokai a balti tengertől a Csendes oceánig teljesen összefüggők s mely szükség esetén több millió katonát is képes mozgósítani.

Nagyon valószínű, hogy Moreingnak nagyon tetszetős eszméje ezen fontos körülmények következtében csakhamar általános óhajtássá válik s a nagy szibériai vasut teljes elkészülésével egyidejűleg leteszik alapját annak a versenypályának, mely a szibériai vasutnál is hivatottabb arra, hogy Ázsiának eddig jóformán megközelíthetlen részei is hozzáférhetők legyenek a tudomány és közgazdaság céljainak.

H. A.

A nők munkabére. — A nők munkabérének csekélyebb volta a férfi munkabérével szemben statisztikailag eléggé kimutatott tény. Mindamellet még igen kevés oly adatunk van, mely különösen a középosztályból eredő női munkásokra nézve ezen általános eredménynek okait közgazdasági, társadalmi és szocziaethikai szempontból megvilágíthatná. Legilletékesebbek volnának ily adatok összegyűjtésére az ipari szakegyletek, melyek a női alkalmazottak viszonyait a legalaposabban ismerhetik, legalább saját körükre vonatkozólag. Meg is kíséreltek többen ily munkát, de talán egy sem hatott oly mélyen a kérdés lényegébe, mint *dr. Silbermann J.* Berlinben, ki a női alkalmazottak kereskedelmi és ipari segélyegyletének helyközvetítő irodájában gyűjtött adatokat dolgozta fel s azokat más német városok hasonló adataival hasonlította össze.

Dolgozata, mely a Schmoller-féle folyóirat legutóbbi füzetében jelent meg,¹⁾ a nevezett munkaközvetítő iroda adataiból oly sokat ölel fel, hogy különösen a berlini középosztályból eredő nők ipari és kereskedelmi osztályának közgazdasági tevékenységére nézve világos típuszt képes bemutatni. A nagyon változatos női foglalkozási alakulatokat négy nagy csoportban mutatja be. Ezek: az irodai, elárusítói, kiadói és technikai foglalkozások, melyek közül a három első

¹⁾ Zur Entlohnung der Frauenarbeit von Dr. J. Silbermann. Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. XXIII-ster Jahrgang. Viertes Heft. Leipzig, 1899.

inkább kereskedelmi, az utóbbi kizárólag ipari tevékenység. Irodai munkások többek közt a könyvvezetők, levelezők, gépirók, pénztárnokok. Elárusítással foglalkoznak a kiszolgálók. Kiadói személyzethez tartoznak az árúk csoportosítói, csomagolói és szétküldői. A tisztán technikai munkások közül, kikhez szigorúan véve a gyári munkások is hozzátartoznak, szerzőnk főképp csak a fehérnemű-varrókat és divatárusnőket vette tekintetbe, kik között jelentékeny számmal vannak a »jobb családokból« származó nők, kik a közönséges munkások, különösen gyármunkások közé nem szoktak belépni.

Aránylag újabb eredetű a középosztályhoz tartozó nőknek ilyenmő foglalkozása s még nem is állandó; életpályának nagyon kevesen tartják, sőt a legtöbb csak mellékkeresetnek tekinti, melyre a kényszerűség vitte. Mindebből számos visszas helyzet támad, minők a női alkalmazottak fiatal kora, tapasztalatlansága, különös szolgálati viszonyuk a férfi alkalmazottakkal szemben s végül az előképzés teljes hiánya vagy legalább felületessége. Mindezt tekintetbe kell vennünk a női alkalmazottak bérösszegének megítélésénél. Nemcsak azért kapnak kevesebb bért a nők, mert nők, hanem mivel a női kereskedelmi tanfolyamok és ipari tanonczévek alig hasonlíthatók össze a férfiakéval s a legtöbb esetben a nő már oly korban követel rendes fizetést és ladylike bánásmódot, midőn a fiú még házi fegyelem alatt álló s e mellett legtöbbnyire fizető inas.

Szerzőnk a bért minden egyes csoportnál külön havonként mutatja ki, nemcsak azért, mivel az évi átlag igen sok állandóságot nem igénylő esetben illuzorius, hanem mivel a női foglalkozások terén az egyes hónapokban sokszor jelentékeny ingadozások szoktak mutatkozni. Megtartjuk mi is ezt a rendszert, bár mindjárt az első csoportnál, mely az irodai alkalmazottakról szól, az alkalmazás állandósága folytán az ingadozás igen kevésbé tűnik ki.

Az irodákban vagy felügyelők gyanánt alkalmazott nők munkabére Silbermann adatai szerint a következő volt (mindenütt német márkákban számítva):

	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Január	64·29	63·16	66·00	67·23	63·74	66·71
Február	65·00	67·42	65·28	67·00	74·63	69·88
Márczius	62·73	64·00	66·34	65·38	69·89	72·65
Április	62·08	63·95	62·87	69·28	67·35	71·84
Május	57·62	72·42	63·20	67·64	70·90	70·01
Junius	60·90	63·00	62·86	69·24	66·05	68·51
Julius	56·45	59·19	61·94	63·96	72·01	67·16
Augusztus	64·40	60·92	67·42	68·02	66·14	67·35
Szeptember	65·36	66·60	60·60	70·37	69·93	66·65
Október	62·59	58·30	63·90	65·89	69·34	68·83
November	60·28	69·10	68·75	76·31	70·64	72·15
Deczember	68·00	70·14	67·20	63·21	70·00	71·65
Évi átlagok	62·47	64·61	64·70	68·5	69·74	69·0
Alkalmazott egyének száma .	303	456	678	805	1023	1328

Az évi s részben a havi átlagok emelkedését is főképp a kereslet nagyobbodása okozza, egészben véve azonban tipikus vonásnak tekinthető, hogy júliusban, midőn a nagy üzletekben pangás van, a legkisebb s deczemberben a legnagyobb bért fizetik. Általában véve azonban az átlagszámok nagyon kevés ingadozást mutatnak, 60–70 márka között van a legtöbb, bár az egyes bérek körülbelül az alkalmazottak egy harmadrésznél kisebbek voltak, egész 30 márkáig. A nagyobb

fizetések az utóbbi években jelentékenyen szaporodtak és pedig százalékokban az összes alkalmazottak közül kapott

	1893	1894	1895	1896	1897	1898
60 márkánál nagyobb bért	57.0	63.0	64.0	72.0	70.0	70.0
és pedig 100 márkát vagy többet .	6.0	9.8	10.6	11.5	16.5	15.8

A legnagyobb havibér 175 марка volt. Ugyanily alkalmazásban levő férfiak a kereskedő-segédek segélyegyletének kimutatása szerint átlag 100 марка havi fizetést nyertek, tehát oly bérösszeget, melynél többet a női alkalmazottaknak csak egy hatoda ért el az utóbbi években is. Tekintetbe kell azonban vennünk, hogy a férfi kereskedő segédek csaknem kivétel nélkül katonai szolgálatot tett érettkorú fiatal emberek, kik ezenkívül hosszabb ideig tanultak s átlag három évig inaskodtak. A nők nagyobb része ellenben csak elemi iskolába járt vagy rövid ideig tartó kereskedelmi tanfolyamot végzett s már 16—17 éves korában belépett az üzletbe. Szerzőnk 700 alkalmazott nő életkorát is megállapítva, az alkalmazottak átlagos életkorát 21 évre teszi; csak 4.71⁰/₀ volt köztük 30 éven felül, míg 20 éven alul 43.29⁰/₀.

A nők munkabérének átlaga még így is csekélynek mondható; de még egy más körülmény is lép közbe, hogy t. i. a női alkalmazottaknak több mint fele alig szolgál tovább két évnél s így a legtöbb 20 éves korában már 60—70 марка fizetést kap s ennyit kapnak körülbelül az ilyenkorú fiatal emberek is. Az idősebb nők sem tekinthetők mindenkor olyanoknak, kik az üzleti szolgálatot életcélznak tartják, ellenkezőleg a nőknél sokkal gyakoribb eset, mint a férfiaknál, hogy sorscsapás következtében érettebb korban előképzettség nélkül keresnek itt kenyeret. A legtöbb nő képzettsége nem nagyobb, mint a kereskedő-tanonczoké. Igaz, hogy fizetésük is igen csekély, de egy-két év alatt már eléri a megélhetési minimumot, sőt a gyorsírást, szépirást ismerő s némi kereskedelmi szakismerettel bíró 15—16 éves leány is könnyen kap 50—60 марка kezdőfizetést. Hogy ez a fizetés nem emelkedik oly magasra, mint a férfiaknál, az természetes, mivel magasabb bért csak a szakképzettségért adhatnak, nem a technikai munkáért, de szerző tudja, hogy egyes esetekben 200—250 марка havibért is kapnak egyes kereskedői irodákban alkalmazott nők, holott ezek sem könyvvezetők, mint magukat nevezni szeretik. Ily szerződések azonban az ő közvetítő irodájukban nem fordultak elő, a minthogy ezek csak kivételek s mindenkor legalább hosszabb alkalmazás és kipróbált gyakorlat után adatnak meg.

Szerzőnk összeállította a női alkalmazottak családi viszonyait is. Táblázatából látjuk, hogy az irodai szolgálatot tevő nő 11⁰/₀-a magasabb rendű tisztviselő, orvos, tanár stb. leánya volt, tehát az értelmiségi osztályból; 37.6⁰/₀ kereskedő és gyáros leánya és összesen csak 11⁰/₀-a munkásosztályból és szegénysorsúak köréből. Mutatja ez az arány is, hogy a művelt középosztály női tagjai a 60 márkás átlag daczára ezeket az állásokat keresik fel előszeretettel, bizonyára azért is, mert ezt czimüknek és neveltetésüknek inkább megfelelő kenyérkeresetnek tartják, mint például a saját kezelésükben levő üzletnyitást vagy elárusítást, mely rendes körülmények között sokkal többet jövedelmez.

Sok tekintetben mások a viszonyok a második nagy csoportnál, melyhez az *elárusítónők*, tehát a kereskedelmi működésnek az

előbbinél alsóbb rangú tényezői tartoznak. Kis- és középszerű üzletekben az elárusítás nagy szakismeretet és emberismeretet igényel; nagy üzletekben és bazároknál azonban jóformán nem is szükséges előképzettség, a kiszolgálás, mivel az árak állandóak és rendszeresen jelezve vannak az egyes árukon, csaknem teljesen technikai munka és ezért a munkabér is csekély. A legtöbb üzletben ezenkívül az elárusítás az év különböző részeiben váltakozó szerepet játszik, karácsony táján és általában a nagy szezonokban sokkal több elárusítónő kell, mint rendszeren, úgy hogy berlini adatok szerint minden elárusító évenként átlag két hónapon át foglalkoztatás nélkül van. Hozzájárul még e körülményekhez, hogy több üzletben igen sok tanulóleányt tartanak, kik jóformán díjazás nélkül dolgoznak, bár munkájuk nem annyira elárusítással állt összeköttetésben, mint inkább tisztogatással, csomagolással, vagy küldönczmunkákkal és hogy végül az elárusítónők nagy része már csak a csekély díjazás, a kellő felügyelet hiánya és az esti hazajárás miatt is nagy erkölcsi veszélyeknek van kitéve.

Az átlagos havibérek e csoportban tehát sokkal nagyobb ingadozásokat mutatnak, mint az előbbinél és az ingadozások szorosabb összeköttetésben állanak a kínálat nagyságával. Így 1893. október havában, midőn a berlini iparkiallítás bezárása után igen sok elárusítónő maradt állás nélkül, a havibér átlaga 57.75 márka volt, sokkal kevesebb, mint azelőtt és azután. Évi átlagokban számítva az elárusítónők havi munkabére márkákban a következő volt:

	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Állást foglalt elárusítónők .						
száma	180	342	452	448	556	626
Átlagos havibér márkákban .	61.57	58.70	57.69	58.88	57.57	60.00
Az összes elárusítónők között						
60 m. vagy többet kapott %	60.0	53.0	53.5	54.0	53.0	56.2
100 márkát vagy többet . .	5.0	1.7	1.7	2.9	5.5	3.8

Láthatjuk e számokból, hogy nemcsak az átlag, de a tényleges fizetés is jelentékenyen kisebb az elárusító nőknél, mint az irodákban alkalmazottaknál. Száz márkát már csak kivételesen kapnak egyesek és az átlagos havibér körülbelül 58 márka, és ez, a foglalkoztatás nélkül töltött időt leszámítva, alig több mint 600 márka évente, tehát 2—300 márkával kevesebb, mint az irodákban alkalmazottak bére. Igaz, hogy ezeknek a nőknek előképessége még kisebb, de a megélhetési minimumon kívül náluk még bizonyos összeg szükséges a ruházkodás költségtöbbletére. A férfimunkások havi jövedelme e téren átlag 100 márka, ezt a nő már csak kivételkép éri el.

Más hátrányai is vannak az elárusítónőknek az irodákban alkalmazottakkal összehasonlítva. A nagy kínálat következtében az üzlettulajdonosok rendszeren csak a fiatalokat és szépeket alkalmazták, csak egy negyedrészüik idősebb 21 évesnél, 30 éven felül már csak 4% van, ezenkívül igen könnyen bocsátják el őket és oly helyeken, hol az elárusítónőktől bizonyos előképzettséget vagy gyakorlatot követelnek (főleg napernyők, kalapok, cipők, keztyűk, édességek elárusításánál) más branchében működött ajánlkozókat nem vesznek fel.

Mindehhez hozzájárul még, hogy az irodákban alkalmazott nőket félig-meddig tisztviselőknek tekintik, a kiszolgálókat ellenben magasabbrangú cselédeknek; még azok az elárusítónők is, kiket rendszeren már hosszabb szolgálat után és így idősebb korukban egy-egy fióküzlet önálló vezetésével biznak meg, ritkán kapnak 120 márka havi bérnél többet, nagy a felelősségük és igen hosszú a munkaidejük. Mindennek következtében a magasabbrangú osztályokból már sokkal csekélyebb számmal keresik a nők ezeket az állásokat, bár még mindig sok úgynevezett jó házból való nő talál itt mellékkeresetet abból az okból, mivel belépése után rögtön fizetést kap, míg ha például ruhavarró vagy divatárus lenne, hosszabb ideig tanulónak kellene lennie. Az ily elárusítónők azonban csak átmeneti állásnak tekintik e helyet, a férfi »boltoslegény« már belépésekor önálló üzletről álmodozik, a nőknél ily törekvésnek alig van valami nyoma, a mint azt a nők által vezetett üzletek csekély száma is bizonyítja.

Érdekes a két foglalkozási csoportban működő nők szülőinek társadalmi állását összehasonlítani. Százalékokban volt a szülő szerzőnk adatai szerint

	az elárusítónők közül	az irodákban alkalmazottak közül
Magasabbrangu tisztviselő, orvos stb.	2·8	11·0
Gyáros, kereskedő	24·5	37·6
Alsóbbbrangu tisztviselő	3·6	8·4
Kereskedelmi alkalmazott	2·4	2·5
Iparos, földműves, vendéglős	31·8	24·3
Munkavezető, felügyelő	6·5	3·5
Kis hivatalnok, dijnok	12·3	4·7
Segéd, munkás, szolga	13·1	4·4
Más alkalmazott	0·6	0·6
Más foglalkozásúak (házfelügyelők, járadékosok stb.)	2·2	2·7

Az előbbi csoportban tehát az intelligencia mintegy 31, a másodikban 57 százalékkal van képviselve. Bizonyos, hogy a munkabér csekélységére ez a társadalmi különbség is hatással van, mert a szegény embereknek 30—40 márka havidíj is pénz és az innen kerülő leánykákat az elárusítónők díszes öltözete képes elkápráztatni és feledtetni vele, hogy rosszabb dolga van itt, mint a teljes ellátást kapó cselédnek.

A kereskedelem terén alkalmazott nőknek harmadik csoportja, a *kiadói és raktári személyzet*, lényegileg csak a gyárakban és nagy üzletekben van meg. Egyes esetekben előfordul, hogy az ily nőkre az összes áruforgalom kezelését bizzák, a mi jelentékeny irodai munkával és szakismerettel áll kapcsolatban, a nagyobbbrész azonban csak csomagolást és más technikai munkát végez és ezért nemcsak a közönséges munkásnőkhöz hasonlítanak, de társadalmi állásuk és bérük is kisebb, mint a két előbbeni csoportban foglaltaké. A havi bér átlaga mintegy 55 márka, 60 márkánál több fizetést alig 40% ér el, 100 márkányit szerzőnk feljegyzései szerint csak 1896-ban és 1897-ben kapott 2—4%, a többi években egy sem. A munkabér alacsony volta még jobban kitűnik, ha tudjuk, hogy a kiadói és raktári személyzet, az elárusítókkal szemben, nagyon állandó, átlag 4 éven át maradnak egy helyen és 10 évnél tovább 14%-uk szolgált. Összefüggésben áll ez az állandóság azzal is, hogy majdnem minden cég egymással eltérő kezelési módot használ az

áruk csomagolásánál és szétküldésénél, melynek elsajátításához hosszabb gyakorlat szükséges. De épen ez a körülmény hátrányos az itt alkalmazott nőkre annyiban, hogy kezdetleges fizetésük, mely átlag csak 20 márka havonként, jóformán csak a főnök tetszése szerint emelkedik.

Önként érthető ily körülmények között, hogy a kiadói és rak-tári személyzet tagjai rendszeren még alacsonyabb társadalmi osztályokból kerülnek ki, mint az előbb ismertetett két csoport tagjai. A felsorolt három művelt osztályból ide már csak 15·30/o jut, fél annyi, mint az elárusítóké s csaknem ötöde az irodai alkalmazottaknak. Főkép mesteremberek lányai választják e pályát, mely sok tekintetben közel áll szülőik foglalkozásához. Azok, kik szerencsétlenségükre oly helyen kezdték meg működésüket, a minőhöz hasonló kevés van Berlinben, új állást alig kaphatnak s örökké kötve vannak egy üzlethez, Magától érthető, hogy mindez nem vonatkozhatik oly kiadónőkre, kik irodai munkát is végeznek s az ilyenek, bár igen ritkán, 120 márka havi fizetést is kapnak. De az ilyen állások száma ritka s rendszeren bizonyos elméleti kereskedelmi előképzettség elnyerésével áll összeköttetésben.

A női alkalmazottaknak negyedik csoportja, melyet szerzőnk *technikai személyzetnek* nevez, inkább ipari, mint kereskedelmi foglalkozást űz, feladata a nők hagyományos munkakörébe vág, többnyire öltözetdarabok készítése. Első pillanatra úgy tűnik fel, hogy ez a technikai személyzet nagyon változó és komplikált munkát végez, mert hiszen a divathoz kell alkalmazkodnia, tényleg azonban igen csekély kivétellel ezek a nők csak reprodukálók, nem alkotók s így működésükhöz kiváló előképzettség nem szükséges.

Mindennek daczára szerzőnk adatai itt igen jelentékeny munkabért mutatnak ki. A havi munkabér átlaga ugyanis márkákban kiszámítva volt:

	1893	1894	1895	1896	1897	1898
Január	75·00	66·07	58·01	72·00	65·00	69·00
Február	60·00	65·08	76·00	58·07	85·04	68·50
Márczius	40·00	100·00	73·00	40·00	82·00	74·23
Április	75·00	77·05	77·05	81·00	70·00	83·00
Május	—	73·07	125·00	80·08	69·04	87·14
Junius	86·01	—	90·00	116·00	73·63	94·00
Julius	100·00	113·07	46·02	61·06	63·05	82·14
Augusztus	55·00	130·00	80·00	58·00	85·00	65·30
Szeptember	80·00	92·02	60·00	70·00	56·06	70·00
Október	66·02	56·04	63·01	91·02	90·00	81·00
November	—	100·00	54·16	70·00	76·04	67·27
Deczember	50·00	78·03	61·00	112·02	85·00	69·00
Évi átlag	73·5	84	67·4	72·5	76·3	73·2
60 márka vagy több % . .	62·5	69·6	62·7	78·7	71·9	71·5
80 » » » » . .	33·3	37·0	25·3	36·0	44·8	35·4
100 » » » » . .	20·4	15·0	19·0	14·7	28·0	18·5
120 » » » » . .	8·3	13·0	5·3	6·5	8·3	11·5
Alkalmazott személyek száma	24	46	75	61	96	130

Táblázata, bármily kifogást tehetünk is jogosan az alkalmazottak csekély számára vonatkozó adatok ellen, mindenesetre feltűnő. Nemcsak a havi, de az évi munkabérek is jelentékenyen nagyobbak, mint akár az irodákban alkalmazott nőknél találtuk s különösen feltűnő, hogy a 100 márka átlagot az összes alkalmazottaknak egy

ötöde, sőt egyik évben egy negyede is eléri s volt eset, midőn 130%-nak 120 márkánál nagyobb munkabére volt. Igaz, hogy a technikai munkások kezdőkora (23 év) s szolgálati időtartama ($5\frac{1}{3}$ év) jelentékenyen nagyobb, mint a többi csoportokban alkalmazottaké, de mindez nem magyarázza meg a bérmagasságot, mivel az a részletekben is nagyobb. 1897-ben az irodai személyzetből 320%-nak volt nagyobb bére 80 márkánál, a technikai személyzetből 36-nak. Az utolsó három év alatt az előbbinél 12, az utóbbinál 200%-nak fizetése haladta felül a 100 márkát. Általában az irodai személyzetnél csak a kezdőfizetés nagyobb s ezt a szakképzettség eléggé megokolja.

A meglepő tény magyarázata az, hogy a technikai személyzet lényegileg a legpraktikusabb és a legkomolyabb nőkből kerül ki, olyanokból, kik az ipari és kereskedelmi foglalkozásban nem pillanatnyi zavart elhárító mellékkeresetet, hanem életpályát találnak fel. Igen jellemző e tekintetben, hogy a felsorolt foglalkozási csoportok közül a Silbermann női közül egy sem volt az első csoportból való, azaz magasabb rangú tisztviselők, orvosok stb. gyermeke, míg az alsóbb rendű hivatalnokok gyermekei közül is csak 7·30%, ellenkezőleg a kereskedők, iparosok s földművelők leányai 62·50%-al, tehát óriási többséggel vannak itt képviselve, azaz éppen azok az elemek, kik már a családi tűzhelynél hozzászoktak a rendszeres munkához és a gyakorlati gondolkozásmódhoz. A legtöbb ily munkás kész egy évig tanulni s azután több évig egyszerű munkás gyanánt dolgozni, hogy lassankint emelkedjék, mint kiszabó, diszitő, munkavezető s végre üzletvezető. Idősebb korban sem hagyják el ezt a pályát, sőt sokan kereskedelmileg képzett férfiakhoz mennek nőül s velük együtt nyitnak üzletet.

Érdekes, hogy a munkás-osztályok gyermekei alig 100%-al vesznek részt e csoportban is, mely pedig legközelebb áll hozzájuk. Eltekintve attól, hogy a munkaadók maguk nem szívesen veszik fel a munkások gyermekeit, a valódi ok bizonyára az, hogy a technikai személyzethez tartozó nőknek általában szükségük van tanulási időre s hogy a munkások az ily állásokban magukat lekötötteknek tekintik. A műveltebb osztályok ezzel ellentétben mintegy lealáznak tartanak, ha leánygyermeküket ily helyekre küldenék s kétségtelenül igazuk is van abban, hogy az ily helyeken uralkodó társalgás és módor a legtöbb esetben nem egyeztethető meg ezeknek a leányoknak hagyományos neveltetésével.

Mind a négy csoport bérét tekintve tehát láthatjuk, hogy a nők, bár általában véve csekélyebb fizetést kapnak, mint a férfiak, nem állanak nagyon rosszul, mivel kezdő fizetésük a legtöbb esetben egyenlő vagy nagyobb, mint a fiúké s mivel mind a négy csoportban jelentékeny százalék éri el a 60 márkás havi fizetést, mely előkészület nélkül levő s még fiatal egyének létfenntartási minimumának tekinthető. Ha a nők szakképzettsége emelkedik s életfenntartási igényeik általában nagyobbak lesznek, a jelenlegi tömeges kereslet sem fog útjában állani a béremelkedésnek, bár kétségtelen, hogy idősebb korban a nő a sokkal többet produkálható férfival szemben némileg hátrányban marad.

Nagyobb mérvű a nők sérelme más tekintetben. A nők munkaidejét a munkaadók jófósmán korlátlanul szabják meg, tekintet nélkül a fizetésre. Berlinben itt-ott már a női munkásoknak is adnak nyáron nyolcz naptól négy hétig terjedő szabadságot s karácsony táján a munkahalmaz következtében némi jutalmat, de ez csak kivétel, a napi

munkaidőben pedig nincs általános előny, ellenkezőleg a belvárosi előkelő üzletekben 10 órai napi munkáért rendszeren sokkal többet fizetnek, mint a külvárosi kis üzletekben, hol a nőknek reggel 7¹/₂ órától esti 10 vagy 11 óráig állandóan munkában kell lenniök.

A berliniekhez hasonló állapotok vannak Németország más helyein is. Szerzőnknek sikerült legalább a két első csoportra vonatkozólag több nagy városból megbízható adatokat szerezni. Az irodai személyzetre vonatkozólag a főbb adatok a következők:

	Bréma	Kas- s-l	Frank- furt	Köln	Kö- nigs- berg	Lipese	Mün- chen	Bo- roszló	Ham- burg
Átlagos havi bér . . .	87'07	75'07	79'00	89'00	40'00	61'08	80'00	58'08	68'92
Ebből 60 márkában vagy a felett részesült . .	75'0	75'07	77'0	86'5	48'4	63'6	83'0	43'3	63'0
80 márkát vagy többet kapott	52'5	44'4	44'4	67'5	12'5	27'2	57'0	26'6	31'0
100 márkát vagy többet kapott	42'0	22'2	26'0	43'0	6'2	18'0	28'5	10'0	14'3
Átlagos életkor években	26	29	23 ¹ / ₂	26	24	20 ³ / ₄	24 ¹ / ₂	23 ⁴ / ₅	22 ¹ / ₂
Átlagos munkaidő évekb.	5 ¹ / ₂	7	4 ¹ / ₂	4	5	4 ³ / ₅	6	3 ⁴ / ₅	3
3 év óta működik % .	55	14	53	58	43	55	46	60	72

Feltűnő első tekintetre a nagy különbség a keleti és nyugati városok között. A nyugati városok drágasági viszonyait kétségkívül el kell fogadnunk egyik magyarázó oknak, e mellett azonban tudvalevő dolog, hogy némely német városban a kereskedelmi irodákban dolgozó nők elméleti előképzettsége jelentékenyen nagy. Berlinben rendszeren csak fél évig tanulnak az ily nők, legfeljebb másfél évig, Kölnben és Frankfurtban 1—2 év a szabály, Münchenben rendszeren két évi kereskedelmi tanfolyam. Mig azonkívül Berlinben már a 21 éves leányok nagyobb része elhagyja a pályát, a többi városokban aránylag sokkal tovább maradnak a nők az irodákban. Mindent tekintetbe véve Frankfurtban, Hamburgban és Kölnben csak oly kedvező állapotuk van az irodákban dolgozó nőknek, mint Berlinben. Königs-berg és Kassel kivételével a legalább három éven át működő nők bére eléri az ott divatozó létminimumot, sőt felülhaladja azt. Megjegyezzük, hogy Kölnben és Frankfurtban már hosszabb idő óta csak kereskedelmi szakképzettséggel bíró s gyorsírást értő nőket alkalmaznak a kereskedői irodákban s az alkalmazott nőknek rendes egyesületeik vannak helyközvetítő intézetekkel.

A második csoporthoz tartozó elárusító nőkre vonatkozólag a főbb adatok a következők:

	Bréma	Bo- roszló	Kassel	Frank- furt	Köln	Kö- nigs- berg	Lipese	Mün- chen	Ham- burg
Átlagos bér márka . .	57'05	47'06	56'06	63'05	74'05	44'05	66'00	57'04	55'35
Ebből 60 márka vagy feljebb %	43'7	29'5	50'0	60'0	89'0	24'4	55'5	58'0	42'8
80 márka vagy feljebb %	12'5	6'8	25'0	29'0	38'8	4'4	44'4	37'0	17'8
100 » » » »	6'2	4'5	—	20'0	11'0	2'2	11'0	10'0	3'6
Átlagos életkor év . .	22	20 ⁴ / ₅	23	23	25	24	22 ¹ / ₂	22 ¹ / ₂	22 ¹ / ₂
Átlagos működési év . .	6	4 ⁴ / ₅	8	7	8	7	6	7	5 ³ / ₁₀
Átlagos bér 3 ³ / ₅ évi szol- gálat után márkában .	40'8	42	30	39	40	27	47	35	44'4

Az átlagos havibér tehát mindenütt kisebb, mint az irodai személyzetnél, több helyen még a létminimumot sem éri el s kevesebb,

mint a mennyit gyármunkásnőknek szoktak adni. Másrészt a fizetés a legtöbb helyen gyorsan emelkedik s legtöbbször eléri az alkalmazottaknak fele az átlagosnál nagyobb összeget s több kap 100 márkánál nagyobb díjat, mint Berlinben. Legjobbak az állapotok e csoportra nézve is Kölnben, hol általánosan szokásban van a két vagy három esztendei tanulási idő. Frankfurtban és Brémában is van tanulási idő, legalább egy év, de igen gyakran 2—3 esztendő is. Boroszlóban, hol az átlagos munkabér rendkívül csekély, az elárusítónők rendszeren előképzettség nélkül foglalják el állásukat, mint a berliniek. A munkabér nagyságának megítélésénél tekintetbe kell venni azt is, hogy az elárusítónők rendszeren sokkal fiatalabb korban kezdik meg működésüket, mint az irodai személyzet.

—r.

STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A gümőkór pusztítása.

A magyar statisztikai közleményeknek egyik legközelebb megjelenő kötete, a mely a magyar birodalom legújabb népesedési viszonyait ismerteti s először fog tüzetesen beszámolni az állami anyakönyvek életbeléptetésével kapcsolatosan szervezett új adatgyűjtésről s annak tanulságos eredményeiről, úgy a részletes táblás kimutatásainak sorozatában, valamint bevezető szöveges részében is igen behatóan foglalkozik a halálozásokkal.

Korábbi népmozgalmi statisztikáknak az elhunytak nemén, családi állapotán, hitfelekezetén és életkorán kívül, a mely utóbbi viszonyra nézve is azonban az adatok csak néhány év óta gyűjtettek, a halálozásoknak megvilágítására semmi egyéb adata nem volt. Igen lényeges haladást képez tehát halálozási statisztikánkban az állami anyakönyvek életbeléptetéseivel egyidejűleg ujjászervezett népmozgalmi statisztika, a mely — csak a legfontosabb új adatokat említve — feltünteti az elhalálozás időpontját, lehetővé téve, hogy a halálozások havonként részleteztessenek, kimutassa az elhaltak anyanyelvét, a miből a magyarságnak s a nemzetiségeknek halandósági viszonyairól s kapcsolatban a megfelelő születési adatokkal egyszersmind az egyes nemzetiségeknek népességünk szaporodásában való részvételéről nyerünk adatokat, részletezi az elhunytaknak s önálló foglalkozással, illetőleg keresettel nem bíró egyéneknek azok eltartójának foglalkozását, tanulságos bepillantást engedve az egyes foglalkozásoknak a halandóságra gyakorolt befolyásába, részletesen kimutatja a betegségeket és egyéb okokat, a melyek a halálozást előidézik, stb. Ez utóbbi adatoknál figyelemmel van arra, hogy a halál okát orvos-halottvizsgáló, vagy nemorvos-halottkém állapította-e meg, hogy így a megbízhatóbb és jobban részletező, következtetésre alkalmasabb adatok a nemorvos-halottkémeke kevésbé megbízható és kevésbé részletes adataitól elkülönítve álljanak rendelkezésünkre.

A különböző halálokok sorozatában kiváló gondot fog fordítani a sajtó alatt lévő hivatalos népmozgalmi közlemény a gümőkór által előidézett halálozásokra, részletesen ismertetvén a gümőkórban elhaltaknak különböző viszonyait, főképen életkor és foglalkozás szerinti megoszlását s a gümőkórnak az ország különböző részeiben való elterjedését.

A mióta egy kiváló szakemberünk a Berlinben tartott legutóbbi orvosi congressuson a tüdővésznek Magyarországon való elterjedéséről értekezett, még a külföldön is szinte híressé vált Magyar-

országnevezetessége a gümőkór pusztítása tekintetében, a mi ha magában véve nagyon sajnálatos hirhedtség is, de legalább megvolt az az eredménye, hogy hazánk határain belül is ráterelte a közfigyelmet ezen nemzetirtó betegség jelentőségére, a minek következtében talán remélünk lehet, hogy sem azokkal a kormányintézkedésekkel, a melyek a gümőkór terjedésének korlátozása czéljából az utóbbi években részint a belügyminiszter úr, részint az ő kezdeményezésére a kormány többi tagjai részéről történtek, sem pedig az e tekintetben megindult társadalmi aktióval nem fogunk fél úton megállani s nem fognak ezen intézkedések a közönség érdeklődésének és közreműködésének hiányában eredmény nélkül végződni. Egyes külföldi országok példái, a melyek azt mutatják, hogy öntudatos és kitartó működéssel a gümőkórt mily nagy mértékben sikerül viasztasorítani, a legjobb ösztönzésül szolgálhatnak nekünk.

Azt hiszszük tehát, hogy nem lesz felesleges, ha a gümőkórra vonatkozó statisztikai adatok egy részét, nevezetesen azokat az adatokat, a melyek a gümőkórnak törvényhatóságokonkinti elterjedését mutatják, még mielőtt a sajtó alatt lévő részletes népmozgalmi közlemény a nyilvánosságra kerülne, a Szemle olvasóival közöljük, ez úton is előmozdítani óhajtván, hogy a közvélemény érdeklődése a gümőkór pusztítása s az ezzel szemben teendő állami és társadalmi intézkedések jelentősége iránt állandóan ébren maradjon, nehogy a most tapasztalható közérdeklődést — a mint az sajnos, más közügyeink tekintetében is nemzetünk szalmaláng-természeténél fogva oly gyakran elő szokott fordulni — a legrövidebb idő alatt ismét általános közöny váltsa fel.

A magyar anyaországban, Fiume beszámításával, azonban Horvát-Szlavonországok nélkül, 1896-ban 61.597, 1897-ben 60 095 és 1898-ban 59.367 halálozást mutatott ki a statisztika gümőkór folytán. A három év alatt tehát, a mióta a népmozgalmi statisztika az állami anyakönyvvezetők adatszolgáltatása alapján pontosabb adatokat nyújt, már a gümőkór által előidézett halálozások összes számában is évről-évre némi csekély javulás volt tapasztalható. Javult azonban az összes halálozásokhoz való arány is, a mennyiben a gümőkór által okozott halálozás 1896-ban az összes halálozásoknak 13.5, 1897-ben 13.2 és 1898-ban 13⁰/₀-át képviselte. A halálozások abszolút számának csökkenése folytán természetesen kedvezőbbre vált a népességhez való arány is, úgy, hogy 1896-ban minden ezer lélekre 3.8, 1897-ben 3.7 és 1898-ban 3.6 gümőkór által előidézett halálozás fordult elő.

Bármennyire örvendetes is még ez a csekély javulás is, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gümőkór pusztítása Magyarországon ennek daczára is a népesség számához viszonyítva, 1898-ban még mindig körülbelül másfélszer oly magas volt, mint Poroszországban 1896-ban, a hol azóta kétségkívül szintén további javulás állott be. Poroszországról az 1894—1896. évi adatok állnak rendelkezésünkre, melyek szerint a gümőkór által előidézett összes halálozások abszolút száma volt — a görvélykór nélkül, a mely betegség azonban Magyarországon mintegy 600 halálozással a gümőkórhoz van számítva — 1894-ben 74.656, 1895-ben 73.752, s 1896-ban 70.373; az összes halálozásokhoz való arány pedig 11⁰⁰/₀-ról 10⁷⁰/₀ ra, majd 1896-ban már 10⁵⁰/₀-ra, s az ezer lélekre eső halálozásiarány szám 2.4-ről 2.3-ra, s 1896-ban 2.2-re csökkent. Ha Magyarországon ugyan-

akkora volna a gümőkór pusztítása, mint Poroszországban, akkor csak ezen egy betegség által okozott halálozásoknál évenként mintegy 22—23.000-el kevesebb haláleset fordulna elő, mint a mennyi emberéletet a gümőkór tényleg kiolt, nem is említve azt a kiszámíthatatlan kárt, a melyet a tüdővész közvetve, az árván maradt gyermekek nagyobb halandósága által és az átöröklés révén a későbbi nemzedékekben is előidézt.

A statisztika által gümőkórnak minősített halálesetek közül 1896-ban 61%, 1897-ben 57% és 1898-ban 55% volt olyan, a midőn orvos-halottvizsgáló, ellenben 39%, 42%, illetőleg 44% olyan, a midőn nem orvos-halottkém állapította meg a halál okát. Az orvos-halottkémekek által megállapított esetek aránya tehát évről-évre rosszabbodott. Feltűnő azonban az a körülmény, hogy ha az orvos és nem orvos által megállapított gümőkóri eseteket külön-külön az orvos- és nem orvos-halottkémekek által megvizsgált összes halálesetek számával vesszük össze, azt tapasztaljuk, hogy azon halálozásokból, a melyeknél orvos állapította meg a halál okát, jóval magasabb százalékot képvisel a gümőkór által előidézt halálozás, mint azoknál a halálozásoknál, a melyeknél nem orvos-halottkém teljesítette a halottvizsgálatot. Így pl. 1898-ban, a midőn az összes haláleseteknek 13% százalékát képviselték a gümőkór által előidézt halálozások, az orvos által megvizsgált haláleseteknél 13%, a többi haláleseteknél pedig csak 12% esett a gümőkórra, kétségtelen jeléről annak, hogy önáltatás volna azt hinnünk, hogy a más országok gümőkór-halálozásához képest rendkívül magas halandóságunk esetleg a nem eléggé pontos körmegállapításnak volna következménye, mert éppen ellenkezőleg az orvos-halottkémekek aránylag sokkal több gümőkór által okozott halálozást mutatnak ki, mint a nem orvos-halottkémekek.

Áttérve a gümőkórnak törvényhatóságok szerinti elterjedésére, a gümőkór által előidézt összes haláleseteket, az orvos és nem orvos által megvizsgált halálesetek külön feltüntetésével, valamint az összes halálozásokhoz és a népességhez való arányszámoknak is párhuzamba állításával, az 1898. évről a következő táblázat állítja szem elé:

Ország-rész, törvény- hatóság	Gümőkór által előidé- zett halálozás			Száz			Ezer lélekre esett gümőkór által előidézett halálozás
	össze- sen	ebből		összes	nem orvos		
		orvos	nem orvos		orvos	által meg- vizsgált	
a) Duna bal partja.							
1. Árva vármegye . . .	285	54	231	13.0	15.7	12.5	3.1
2. Bars » . .	615	198	417	15.6	15.2	15.8	3.7
3. Esztergom » . . .	306	206	100	13.1	15.0	10.4	3.6
4. Hont » . . .	320	168	152	12.7	15.1	10.7	2.8
Selmecz és Bélabánya	64	53	11	15.5	16.0	13.6	3.0
5. Liptó vármegye . .	329	112	217	12.9	15.6	11.9	4.0
6. Nógrád » . .	915	386	529	15.5	15.2	15.7	3.9
7. Nyitra . . .	1.533	814	719	13.2	14.0	12.4	3.5

Országgrész, törvény- hatóság	Gümőkór által előidé- zett halálozás			Száz			Ezer lélekre esett gümőkór által előidézt halálozás
	össze- sen	ebből		összes	orvos	nem orvos	
		orvos	nem orvos		által meg- vizsgált		
					halálo- zásból esett a gümőkórra		
8. Pozsony vármegye . .	1.050	521	529	14·4	14·6	14·1	3·5
Pozsony thj. v. . . .	265	263	2	16·4	16·3	40·0	5·0
9. Trencsén vármegye . .	989	341	648	11·8	13·8	10·9	3·5
10. Turóc » . .	197	77	120	14·2	12·5	15·4	3·7
11. Zólyom » . .	486	185	301	16·0	18·2	14·2	4·0
Összesen . .	7.354	3.378	3.976	13·8	14·8	13·1	3·6
b) Duna jobb partja.							
1. Baranya vármegye . .	944	326	618	12·7	13·4	12·4	3·2
Pécs thj. v.	167	167	—	13·8	13·8	—	4·9
2. Fejér vármegye	708	462	246	14·8	14·0	16·6	3·4
Székes-Fejérvár . . .	97	97	—	15·3	15·4	—	3·3
3. Győr vármegye	419	173	246	16·8	16·9	16·7	4·2
Győr thj. v.	86	85	1	13·9	13·8	50·0	3·6
4. Komárom vm.	598	341	257	15·4	15·6	15·1	3·8
Komárom thj. v. . . .	50	50	—	13·2	13·3	—	3·3
5. Moson vm.	385	306	79	15·9	15·3	18·6	4·2
6. Somogy vm.	1.385	585	800	16·2	16·4	16·1	4·0
7. Sopron vm.	907	549	358	14·9	16·0	13·5	3·6
Sopron thj. v.	110	110	—	16·3	16·4	—	3·8
8. Tolna vármegye	786	465	321	13·1	13·2	13·0	3·0
9. Vas »	1.597	730	867	16·0	16·8	15·4	3·8
10. Veszprém »	854	353	501	15·4	16·0	15·0	3·7
11. Zala »	1.596	551	1.045	16·2	16·4	16·1	3·6
Összesen . .	10.689	5.350	5.339	15·2	15·3	15·0	3·6
c) Duna-Tisza köze.							
1. Bács-Bodrog vármegye	2.084	1.797	287	11·8	11·6	12·8	3·3
Baja thj. v.	77	77	—	13·3	13·3	—	3·9
Szabadka thj. v. . . .	290	285	5	11·3	11·4	7·7	3·7
Ujvidék thj. v.	99	91	8	15·7	15·4	20·0	3·8
Zombor thj. v.	123	123	—	17·1	17·1	—	4·5
2. Csongrád vármegye . .	462	399	63	13·8	13·4	17·4	3·5
H.-M.-Vásárhely thj. v.	168	167	1	11·8	11·8	11·1	2·9
Szeged thj. v.	291	289	2	13·1	13·2	5·3	3·1
3. Heves vármegye	1.085	583	502	14·4	15·2	13·6	4·2
4. J.-N.-K.-Szolnok vmegye	1.211	993	218	12·4	11·9	15·7	3·5
5. Pest-P.-S.-K.-Kun vm. .	2.748	2.274	474	12·7	12·8	12·3	3·7
Budapest székes-főv. .	2.734	2.734	—	19·1	19·1	—	5·1
Kecskemét thj. v. . . .	156	155	1	11·3	11·4	9·1	3·0
Összesen . .	11.528	9.967	1.561	13·8	13·8	13·3	3·8
d) Tisza jobb partja.							
1. Abauj-Torna vármegye	560	180	380	14·3	14·2	14·3	3·4
Kassa thj. v.	157	157	—	15·4	15·4	—	5·1
2. Bereg vármegye	660	252	408	11·2	14·8	9·8	3·2
3. Borsod »	886	541	345	13·2	14·2	11·9	3·7
4. Gömör »	803	409	394	15·4	16·9	14·1	4·3
5. Sáros »	445	151	294	10·0	13·7	8·8	2·4
6. Szepes »	575	321	254	9·9	10·9	9·0	3·3

Ország-rész, törvény- hatóság	Gümőkór által előidé- zett halálozás			Száz			Ezer felekre esett gümőkór által előidézett halálozás
	Össze- sen	ebből		Összes	orvos	nem orvos	
		orvos	nem orvos		által meg- vizsgált		
						állapította meg a halál okát	
7. Ung vármegye	460	142	318	11·1	13·1	10·3	3·0
8. Zemplén »	986	452	534	12·0	12·9	11·3	2·9
Összesen	5.532	2.605	2.927	12·2	13·8	11·0	3·3
e) Tisza bal partja.							
1. Békés vármegye	940	923	17	11·9	12·0	7·8	3·4
2. Bihar »	2.145	632	1.513	11·7	12·0	11·5	4·1
Nagyvárad thj. v.	152	146	6	11·7	11·6	17·6	3·8
3. Hajdú vármegye	419	397	22	9·8	9·7	10·7	2·8
Debreczen thj. v.	218	218	—	12·3	12·3	—	3·6
4. Máramaros vármegye	934	296	638	11·7	12·8	11·3	3·1
5. Szabolcs »	1.104	637	467	12·0	12·4	11·6	3·9
6. Szatmár »	1.332	500	832	11·8	13·8	10·9	4·0
Szatmár-Németi thj. v.	113	113	—	13·8	13·9	—	5·2
7. Szilágy vármegye	792	185	607	9·8	11·2	9·5	3·8
8. Ugocsa »	385	80	305	12·1	13·7	11·7	4·6
Összesen	8.534	4.127	4.407	11·5	12·1	11·0	3·7
f) Tisza-Maros szöge.							
1. Arad vármegye	1.485	698	787	12·0	12·6	11·6	4·6
Arad thj. v.	229	229	—	16·6	16·6	—	5·3
2. Csanád vármegye	508	433	75	12·3	11·7	17·1	3·6
3. Krassó-Szörény várm.	1.439	416	1.023	13·5	14·0	13·4	3·4
4. Temes vármegye	1.478	715	763	12·5	12·3	12·7	3·7
Temesvár thj. v.	216	216	—	17·8	17·8	—	5·4
Versecz thj. v.	89	89	—	11·8	11·8	—	4·0
5. Torontál vármegye	2.129	1.542	587	11·7	11·6	11·8	3·5
Pancsova thj. v.	77	77	—	12·9	12·9	—	4·2
Összesen	7.650	4.415	3.235	12·5	12·5	12·5	3·8
g) Erdély.							
1. Alsó-Fehér vármegye	697	231	466	11·0	17·4	9·3	3·4
2. Besztercze-Naszód vm.	278	122	156	9·8	12·8	8·2	2·5
3. Brassó vármegye	236	208	28	11·4	11·1	13·5	2·5
4. Csik »	368	183	185	10·5	12·4	9·1	2·9
5. Fogaras »	208	59	149	8·9	12·1	8·0	2·2
6. Háromszék »	386	148	238	10·1	10·0	10·2	2·8
7. Hunyad »	727	166	561	9·5	11·7	9·0	2·6
8. Kis-Küküllő »	378	105	273	11·6	13·2	11·1	3·5
9. Kolozs »	871	177	694	14·3	15·9	13·9	4·2
Kolozsvár thj. v.	158	158	—	13·3	13·9	—	4·5
10. Maros-Torda vármegye	707	144	563	14·1	13·0	14·4	3·9
Maros-Vásárhely thj. v.	67	67	—	14·8	14·8	—	4·6
11. Nagy-Küküllő vmegye	486	206	280	13·6	15·0	12·8	3·4
12. Szeben »	473	271	202	11·9	15·6	9·0	3·0
13. Szolnok-Doboka »	810	181	629	11·9	17·0	11·0	3·5
14. Torda-Aranyos »	598	143	455	11·2	14·1	10·5	3·7
15. Udvarhely »	421	128	293	13·1	15·3	12·3	3·5
Összesen	7.869	2.697	5.172	11·7	13·7	10·8	3·3
h) Fiume.	211	210	1	20·1	21·1	1·8	6·6
Magyarország összesen	59.367	32.749	26.618	13·0	13·7	12·2	3·6

E kimutatás futólagos áttekintése is az ország különböző vidékei között igen érdemleges eltéréseket tár elénk. Már az egyes országrészek között igen jelentékeny különbségek mutatkoznak. Az összes halálozásokhoz való arányt tekintve, a legkedvezőbb képet a Tisza balpartja mutatja, a hol a gümőkór az összes halálozásoknak $11\cdot5\%$ -át és Erdély, a hol $11\cdot7\%$ -át képviselte; elég kedvező volt még a Tisza jobbpartja ($12\cdot2\%$) és a Tisza-Maros szöge ($12\cdot5\%$). A legnagyobb pusztítást vitt véghez ellenben — az összes halálozások számához viszonyítva — a gümőkór a dunajobbparti országrészben, a hol 100 halálozásból $15\cdot2$ esett a gümökörra, továbbá a Duna-Tisza közén és a Duna balpartján $13\cdot8\%$ -kal. A népességhez való arányt tekintve, legkisebb mérvű volt a gümőkór pusztítása Erdélyben és a Tisza jobbpartján (mindkét országrészben ezer lélekre 3·3), legnagyobb pedig a Duna-Tisza közén és a Tisza-Maros szögén (ezer lélekre 3·8).

Ugyancsak feltűnő a különbség a vármegyei és a városi törvényhatóságok között, a mennyiben a városokban — csekély kivétellel — a gümökörnak jóval nagyobb mérvű pusztítását tapasztalhatjuk, mint a vármegyékben. Országos átlagban a vármegyei törvényhatóságokban 100 halálozásra 12·7, a városi törvényhatóságokban $15\cdot8$ gümőkór által előidézett halálozás esett, a népességhez viszonyítva pedig a vármegyékben tizezer lakos közül 35, a városokban ellenben 44 egyén halt meg gümökörből.

Ezen országos átlagszámokkal egybevetve a szélsőségeket, azok a vármegyék, a melyekben a gümőkór által előidézett halálozás az összes halálozásoknak legfeljebb 10% -át képezte, s egyszersmind a halálozásnak ezer lakosra számított aránya is 2·8-on alul maradt, voltak: Fogaras, Sáros, Besztercze-Naszód, Hunyad és Hajdu vármegye. Ellenben azok a vármegyék a melyekre a gümökörra az összes halálozásból legalább 16% , vagy ezer lélekre legalább 4 halálozás esett: Győr, Somogy, Zala, Vas. Zólyom, Ugocsa, Gömör, Moson, Kolozs, Heves, Bihar, Liptó és Szatmár vármegye.

Ha a gümőkór pusztítása tekintetében kedvező és kedvezőtlen viszonyokat feltüntető vármegyéket egymással hasonlítjuk össze, azt a szabályszerűséget tapasztalhatjuk, hogy az alföldi, illetőleg sík fekvésű vármegyékben — csekélyszámú kivételektől eltekintve — a gümőkór rendszerint erősebb, mint a legtöbb hegyvidéki vármegyében, a melyeknek kedvezőbb állapota kétségtelenül ezen vármegyéknek tisztább levegőjében és jobb ivóvizében lelheti magyarázatát.

Még nagyobb különbségeket látunk a városoknál, a melyek között azonban épen ellenkezőleg mint a vármegyéknél, az alföldi jellegű városok (Hódmező-Vásárhely, Szeged, Kecskemét, Szabadka) tüntetnek fel legkedvezőbb viszonyokat, világos jeléül annak, hogy a városokban a gümőkór már nem annyira a fekvéssel és a talajviszonyokkal, mint inkább a lakás- és foglalkozási viszonyokkal függ össze. Legnagyobb volt a gümőkór pusztítása Fiumében, a hol az összes halálozásokból $20\cdot1\%$, ezer lakosra 6·6, továbbá Budapesten, a hol $19\cdot1\%$, illetőleg 5·1 esett a gümökörra. Igen magas halálozást látunk még gümőkór folytán Arad, Pozsony, Zombor és Temesvár városokban. Pécssett, a mely város különben a megelőző években összes városaink között a gümőkór által előidézett legnagyobb mérvű halálozással tűnt ki, 1898-ban némileg csökkent a gümőkór pusztítása.

A megelőző két évhez képest egyébiránt — mint az egész országra nézve már fentebb is jeleztük — a legtöbb városban és a legtöbb vármegyében is, ámbár általában véve csak csekély mérvű, de mégis örvendetes javulás konstatálható. Vajha ez a javulás is arra ösztönözne bennünket, kormányt és társadalmat egyaránt, hogy a gumőkór ellen megindított harczban el ne csüggedjünk. Kitartás esetén a siker nem fog elmaradni. 7.

Az 1897. év strikejai Ausztriában.

Az osztrák strike-statisztika nagy jelentőségű reformok előtt áll. E reformok nemcsak szélesebb mezőt nyitnak meg számára, de egyúttal mélyebbre ható kutatást is biztosítanak neki. Az 1897. évi strikeok eredményeit tárgyaló kötet, a melyet már az 1898 október elsején működésbe lépett munkásstatisztikai hivatal adott ki, lezárja az adatgyűjtésnek azt az időszakát, a mely a strike-statisztikai adatgyűjtésnek 1893. évi szabályozásával nyílt meg. Ez a mű még a régibb korszak gyümölcse, de benne már előre veti árnyékát az új, szélesebb körben és mélyebben munkálkodó adatgyűjtés. Erre vall tartalmának bővülése, a régibb szempontok részletesebb kifejtésének, kiváltképp pedig egy egész új nagy érdekességű szempontnak a tárgyalás keretébe való bevonása révén: ez a kötet az első, a mely a strikeok gazdasági hatásának ismertetését is magában foglalja s ezzel csak növeli adatainak értékes voltát, a melyek teljességének rovására van azonban az idén is az, hogy gyűjtésük a földművelésügyi miniszterium ellenőrzése alatt álló vállalatokra ezúttal sem terjedt ki.

A kétségen kívül tanulságos eredmények ismertetésére áttérve, szembetűnő, hogy az 1897. év strikejai, akár számukat, akár a tőlük sujtott vállalatok és bennük résztvevő munkások számát, akár a mulasztott munkanapok mennyiségét tekintve, az 1896. év mögött maradnak, úgy, hogy az 1897. év strikejellege enyhébb, mint az 1896. évé. S ha a strikeokat az 1891. évtől — az osztrák strike-statisztika kezdetétől — vesszük szemügyre, akkor is azt látjuk, hogy az 1897. év csupán a strikeok számában előzi meg az évtized többi éveit, a strikeok egyéb jellemző körülményei tekintetében azonban a harmadik-negyedik, sőt az utolsó helyre szorul, a mint ez a következő visszatekintő táblából kitetszik:

Év	Munka- beszüntetések száma	A munka- beszüntetéstől érintett vállala- tok száma	Strikeoló munkások száma	A strikeoló munkások száma a striketől érintett vállala- tokban foglal- koztatott összes munkások számának százalékában	Elmulasztott munkanapok
1891	104	1.917	14.025	34·64	247.086
1892	101	1.519	14.123	57·36	150.992
1893	172	1.207	28.120	61·75	518.511
1894	159	2.468	44.075	72·58	566.463
1895	205	869	28.026	60·88	297.845
1896	294	1.403	36.114	63·33	595.768
1897	221	819	34.835	64·11	354.922

E tábla tanulságait röviden a következőkben foglalhatjuk össze: A munkabeszüntetések száma általában emelkedő irányt mutat, a mivel nem tart lépést a tőlük érintett vállalatok számának emelkedése. Úgy látszik tehát, hogy egy-egy strike kevésbé széles körre terjed, kisebb az extensivitása. Ellenben intensivitásuk határozottan növekvőben van, erre mutat a munkások számának emelkedése, különösen pedig az, hogy a strikeban résztvevő munkások egyre nagyobb százalékát teszik a striketől érintett vállalat összes munkásainak. Mintha nehezebben, meggondoltabban szánnák el magukat a strikera, de ha egyszer elhatározták, nagyobb egyetértéssel tartanának össze.

E táblázat eredményeinek mérlegelésénél azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az adatgyűjtés évről évre bizonyára pontosabb és teljesebb lett. Ez annál kevésbé kicsinyelhető, mert oly adatgyűjtésről van szó, a melyben a statisztikai feldolgozás alá kerülő objektumok száma mindössze 100—200 közt váltakozik s így már 1—2 strikenak kimaradása a feldolgozásból úgy az abszolút, mint a relatív eredményekben tetemes különbséget okozhat. Van azonban egy oly tényező is, a mely a most említettellenkező irányban hat. A vásárnapokat és ünnepnapokat ugyanis csak 1894 óta vonják le a munkabeszüntetéssel elmulasztott munkanapok számából s így az 1894. évet megelőzőleg kimutatott adatok a valóságosnál több mulasztott munkanapot tüntetnek föl.

1897-ben, csakugy mint 1896-ban és 1894-ben akár a strikeok számát, akár a bennük részt vevő munkások számát tekintve, az ipari fallendülésnek a téli munkaszünetre következő tavaszi hónapjai: márczius, április, május állanak legelül, amikor 19.136 munkás 85 strikeot szervezett, míg a három téli hónapban, december, január, február, mindössze 34 strike volt, 3.156 munkással. Még szembe-tűnőbb a különbség, ha a márcziustól augusztusig terjedő félétvetjük össze a szeptembertől februárig tartó félévvel. Ekkor azt látjuk, hogy a hat tavaszi és nyári hónapban 149 munkabeszüntetés volt s ebben 28.735 munkás volt részes, míg az őszi és téli hónapokban a strikeok száma csak 72 volt, bennük 6.100 munkással. Természetesnek kell ezt találnunk, ha meggondoljuk, hogy a strike-nak a célja legáltalánosabban az, hogy velük a munkások a munkaadókra hassanak, új jogok vagy engedmények szerzése, vagy régiék biztosítása végett. Fellépésüknek kétségen kívül akkor remélhetik a legnagyobb sikert, a mikor az iparág, a melynek munkaadóit megtámadják, teljes föllendülésben van, a mikor tehát legdrágább a munkás-kéz s amikor a munkaadóra az üzem beszüntetése vagy korlátozása a legnagyobb kárral járhat, azért, mert az ilyenkor legnagyobb számmal érkező megrendeléseknek kellő munkaerő hiányában nem tehet eleget. A strike ilyenkor annál fenyegetőbb, mert olykor több évre terjedő állandó károsodással sujthat egy-egy vállalatot, mivel könnyen megeshetik, hogy a vállalat régi vevőkörét — a melyet a strike miatt egy ízben kielégíteni nem tudott — hosszabb időre, vagy egyszersmindenkorra elveszít.

Úgy látszik, hogy a hosszabb ideig tartó strikeok száma évről-évre növekedik. Legalább erre engednek következtetni az utolsó évek adatai; volt ugyanis

	1894-ben	1895-ben	1896-ban	1897-ben
1— 5 napig tartó strike	50'31	51'71	52'38	53'85
6— 10 » » »	22'00	16'58	13'27	14'93
11— 15 » » »	10'06	8'78	7'49	9'05
16— 20 » » »	5'03	4'87	4'42	4'52
21— 25 » » »	1'89	1'46	3'74	4'07
26— 30 » » »	1'26	1'46	2'38	3'62
31— 35 » » »	1'26	3'90	2'72	1'36
36— 40 » » »	1'89	0'97	0'68	0'91
41— 45 » » »	—	1'95	3'40	1'36
46— 50 » » »	1'26	0'49	1'70	0'45
51— 60 » » »	1'89	2'46	2'04	1'36
61— 70 » » »	—	3'41	1'70	1'81
71— 80 » » »	—	0'49	1'36	0'45
81— 90 » » »	0'63	0'98	1'02	0'45
91—100 » » »	0'63	—	0'34	—
100-nál több napig tartó strike . .	1'89	0'49	1'36	1'81

Az öt napnál rövidebb tartó strikeok száma ugyan mind a négy éven át emelkedik, de még nagyobb arányban nő a hosszabb tartamú strikek száma, úgy hogy az átlagos tartamot véve, tartott egy munkabeszüntetés

1894-ben	11'68
1895-ben	13'10
1896-ban	15'18
1897-ben	13'20

napig.

Az 1897. év leghosszabb strikeja 211 napon át folyt; egy csehországi porcellángyár munkásai rendezték s teljes vereséggel hagyták abba.

A strikera alkalmat legtöbbször (106 esetben) a bérrel való elégedetlenség adott. A sorban utána jön 44 esettel a munkaidővel való elégedetlenség; 27 esetben munkások elbocsátása, 24 esetben pedig a munkabér leszállítása vont strikeot maga után. Mivel a strike célja nem lehet más, mint annak az oknak a megszüntetése, a mely a strikeot előidézte, nagyon természetes, hogy a mint a legtöbb strikera okot a munkabérrel való elégedetlenség adott, azonképen a strikeok céljául az esetek többségében a munkabér emelése jelentkezik. E tekintetben különben az utolsó négy év egyöntetű elvek szerint gyűjtött adatai között meglehetősen egyformaság mutatkozik. Az összes strikeok 0/0-ában volt ugyanis a strike célja:

	1894-ben	1895-ben	1896-ban	1897-ben
a munkabér emelése	57'23	53'17	58'84	57'92
a munkaidő rövidítése	27'04	24'39	31'97	23'53
a munkabér fentartása	11'32	10'24	8'16	8'60
a munkaidő » » »	2'52	1'95	1'36	1'36

Érdekes, hogy a strikeok céljai közül — a melyek különben legtöbbször egymással kombinálva lépnek fel — a munkabér emelésére és a munkaidő csökkentésére irányuló célok inkább a kis ipari jellegű vállalatokban szerepelnek, míg a gyárszerű vállalatoknál előforduló strikeokban aránylag gyakrabban szolgál a munkabeszüntetés céljául elbocsátott munkások visszafogadása s a munkarend módosítása.

Hogy e követelések az utolsó négy évben minő eredménnyel jártak, a következő táblázat mutatja:

	1894		1895			1896		1897	
	esetek	strikeoló munkások	esetek	strikeoló munkások	s z á	esetek	strikeoló munkások	esetek	strikeoló munkások
teljes sikerű .	39	5.167	55	3.489		64	3.046	38	5.245
sikertelen . . .	77	29.724	99	7.227		123	10.754	102	12.611
részleges sikerű	43	9.184	51	17.310		107	22.314	81	16.979
%o-ban									
teljes sikerű . .	24.53	11.72	26.83	12.45	21.77	8.44	17.19	15.08	
sikertelen . . .	48.43	67.44	42.29	25.79	41.84	29.78	46.16	36.20	
részleges sikerű	27.04	20.84	24.88	61.76	36.39	61.78	36.65	48.72	

Jellemző, hogy a teljes sikerű strikeok minden egyes esztendőben nagyobb részét teszik az összes strikeoknak, mint a bennük résztvevő munkások az összes strikeolóknak. Ebből arra lehet következtetni, hogy nem azok a strikeok vezettek legtöbbször sikerre, amelyekben nagyobb tömegű munkás vett részt. Érdemes a felemlítésre, hogy a munkások egy esetben 35%-nyi béremelést értek el, egy esetben pedig a munkaidőnek 4 órával való csökkentését tudták kivívni.

Abból a célból, hogy a strikeoknak az iparüzemekre gyakorolt hatásáról lehetőleg tüzetes adatok álljanak rendelkezésre, a nagyobb vállalatokhoz pótlólag, az 1898. év folyamán idevágó kérdéseket tartalmazó kérdőív küldetett ki, e mellett oly esetekben, mikor a tisztán írásbeli adatgyűjtés nem járt volna kellő eredménnyel, felhasználták a kereskedelmi és iparkamarák közreműködését is, a melyek szóbeli kérdezősködés és utánjárás útján sok érdekes adatra tettek szert. Mindamellett a strikeok gazdasági hatása tekintetében nyert kép teljesnek még sem mondható, egyrészt a dolog természetében fekvő okoknál fogva, de meg azért sem, mert a pótló adatgyűjtés keretébe a vállalatoknak csupán egy része vonatott be s ezek egy része is a válaszszal adós maradt. Így 819 közül mindössze 281 vállalatról fekszenek előttünk adatok s ezekből azt látjuk, hogy 101 vállalat állítólag semmiféle kárt sem szenvedett a strike következtében, 50 vállalat termelésében csökkenést okozott ugyan a strike, de ez később helyre pótoltatott, 129 vállalat a termelésében a strike alatt beállott csökkenést és az elvesztett megrendeléseket később sem birta pótolni; 36 vállalat nyersanyagban szenvedett, 67 a személyzetváltozással járó veszteségről panaszlik, 7 vállalat pedig egyéb veszteséget jegyzett föl. Mindeme veszteségeknek pénzben kifejezhető értéke meghaladja a 400.000 forintot. Ennyit tenne tehát hozzávetőlegesen a vállalkozók kára, a melynek megitélésénél azonban nem szabad megfeledkeznünk arról, a mit az imént az adatgyűjtés teljességéről elmondottunk. Ezzel szemben a mulasztott munkanapok bérértéke, a mi a munkások veszteségének nagyságát jelenti, körülbelül 450.000 forint volna. Itt azonban megint tekintetbe kell vennünk, hogy a tényleg elmulasztott munkanapok kipuhatólása nehéz, legtöbbször kivihetetlen. Ha pl. egy strikeoló

munkás másutt még a strike tartama alatt munkába állt, erről nincs tudomásunk s így ő úgy szerepel, mint a ki a strike egész tartama alatt munka nélkül volt. Nem vehető továbbá számításba az a mellékkereset, a melyre a munkás a strike tartama alatt esetleg szert tesz, stb. Szóval a fent kimutatott összeg legfeljebb úgy tekinthető, mint az egységes egésznek felfogott munkásosztály vesztesége az által, hogy a strike tartama alatt bizonyos máskülönben rendelkezésükre álló helyek betöltetlenül maradtak.

Kenéz Béla.

A szeszes italok termelése és fogyasztása.

Az angol kereskedelemügyi miniszterium statisztikai szakosztálya (Commercial, labour and statistical departement of board of trade) most másodizben ad ki külön monografiát a szeszes italok termeléséről és fogyasztásáról a művelt országokban.¹⁾ Az első kiadványban csupán négy nagy államról: Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és az Amerikai Egyesült-Államokról voltak részletes adatok, s ezenkívül néhány történeti és statisztikai megjegyzés Hollandiáról, Belgiumról s Svájcra. A jelen füzet mindezekon kívül még mintegy 20 más állam adatait is közli, a mennyire lehetséges volt s így ma már elég tájékoztatást nyújt a szeszes italokra vonatkozólag a művelt világrészekben, mindenesetre jobbat, mint az eddigi nagyszámú magántanulmányok alapján nyerhettünk.

Az áttekintés megkönnyebbitése végett az angol statisztikai hivatal igen helyesen, lehetőleg szigorúan megkülönböztette a tisztán italként felhasznált anyagot az ipari célokra használtaktól, melyek különösen a szesznél nagy százalékot tesznek ki s ezenkívül nem igyekezett teljesen összegyűjteni a kevésbé elterjedt szeszes italokra (rum, brandy, liqueur, stb.) vonatkozó adatokat, másrészt azonban az egyes országok adatainak közlésénél külön kiemelte a fogyasztás megítélhetése végett a vámforgalmat, az adóeredményeket, a szesztartalom nagyságát, s itt-ott történelmi s jogi magyarázatokkal is igyekezett tárgyat minél világosabbá tenni.

Összegezésről az adatok hiányossága miatt természetesen szó sem lehet, de eléggé áttekinthető képet ad az alább közlött táblázat, melyben a legfőbb adatokat közöljük a főbb országokról a nálunk szokásos mértékre átszámítva, s mellőzve a kimutatás adatait az angol gyarmatokról, melyek minket kevésbé érdekelnek s az egyes német államokét, melyek adatai úgyszólván nagyon hiányosak.

Az így összeállított táblázat a következő:

¹⁾ Alcoholic beverages. Statement showing the production and consumption of alcoholic beverages (wine, beer and spirits) in the various countries of Europe, in the United States and in the principal british colonies: together with statistical tables relating thereto, in each year from 1885 tr. 1897, as far as the particulars can be stated. London Eyre and Spottiswoode 1899. (Parl. papers 72.)

Ország neve	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
Bortermelés és fogyasztás.										
1. Termelés (ezer hectoliterekben.)										
Németország	2.860	2.022	2.975	748	1.674	3.820	2.824	2.012	5.051	2.776
Franciaország	30.654	24.031	27.416	30.167	23.891	50.703	39.437	26.918	44.656	32.351
Svájc	—	—	—	—	—	—	1.338	888	1.220	1.015
Portugál	—	—	—	—	3.500	3.000	3.000	4.000	5.500	6.000
Spanyolország	27.861	13.789	21.474	24.210	20.941	21.616	21.790	21.583	17.830	—
Olaszország	32.846	21.757	29.457	36.992	33.972	32.164	25.817	24.246	23.396	25.959
Ausztria	4.155	4.106	3.623	2.998	3.460	4.535	3.775	3.583	3.485	2.775
Magyarország	4.998	5.140	3.777	1.481	983	1.111	1.608	2.191	1.572	1.308
Románia	2.617	3.076	3.081	3.558	3.122	1.236	—	3.373	—	250
Amerikai Egyes.-Államok	1.109	1.036	920	919	887	1.016	696	639	562	1.306
2. Fogyasztás (ezer hectoliterekben.)										
Németország	3.355	2.611	3.518	1.285	2.323	4.404	3.369	2.509	5.497	3.246
Hollandia	88	90	93	92	92	93	91	91	93	90
Belgium	202	204	215	250	238	211	247	264	306	258
Franciaország	40.048	31.530	36.085	40.368	36.446	54.402	41.823	42.744	51.692	38.107
Svájc	—	—	—	—	—	—	2.196	1.947	—	2.189
Portugál	—	—	—	—	1.044	1.079	906	801	—	—
Spanyolország	18.807	5.152	12.013	12.874	14.191	16.428	17.645	16.225	11.159	—
Olaszország	31.056	20.334	28.538	35.824	31.533	29.825	23.981	22.641	26.573	23.781
Ausztria	4.069	4.630	3.884	3.203	3.943	5.540	4.599	—	—	—
Magyarország	3.372	3.358	2.030	936	988	1.540	2.048	2.189	1.827	1.819
Nagy-Británia	619	639	678	671	661	640	626	661	717	717
Amerikai Egyes.-Államok	1.272	1.195	1.115	1.118	1.096	1.231	819	756	720	1.486
3. Fogyasztás fejenként (literekben.)										
Németország	6 ⁹	5 ³	7 ¹	2 ⁶	4 ⁶	8 ⁶	6 ⁵	4 ⁸	10 ⁴	6 ¹
Hollandia	2 ⁰	2 ⁰	2 ¹	2 ⁰	2 ⁰	2 ⁰	1 ⁹	1 ⁹	1 ⁹	1 ⁸
Belgium	3 ³	3 ³	3 ⁵	4 ¹	3 ⁸	3 ⁴	3 ⁹	4 ¹	4 ⁷	3 ⁸
Franciaország	104 ⁰	82 ⁰	94 ⁰	105 ⁰	95 ⁰	141 ⁰	109 ⁰	111 ⁰	134 ⁰	99 ⁰
Svájc	—	—	—	—	—	—	73 ⁰	64 ⁰	—	71 ⁰
Portugál	—	—	—	—	22 ⁰	22 ⁷	19 ¹	16 ⁹	—	—
Spanyolország	107 ⁰	29 ⁰	68 ⁰	72 ⁰	79 ⁰	91 ⁰	97 ⁰	89 ⁰	—	—
Olaszország	104 ⁰	68 ⁰	95 ⁰	118 ⁰	103 ⁰	97 ⁰	77 ⁰	73 ⁰	86 ⁰	76 ⁰
Ausztria	17 ⁰	20 ⁰	16 ⁰	13 ⁰	16 ⁰	23 ⁰	19 ⁰	—	—	—
Magyarország	21 ⁰	21 ⁰	12 ⁰	5 ⁰	6 ⁰	9 ⁰	11 ⁰	12 ⁰	10 ⁰	10 ⁰
Nagy-Británia	1 ⁵	1 ⁶	1 ⁸	1 ⁷	1 ⁶	1 ⁵	1 ⁵	1 ⁶	1 ⁸	1 ⁷
Amerikai Egyes.-Államok	2 ³	2 ²	1 ⁷	1 ⁷	1 ⁸	1 ⁸	1 ²	1 ¹	1 ⁰	2 ⁰
Sörtermelés és fogyasztás.										
1. Termelés (ezer hectoliterekben.)										
Oroszország	—	3.954	3.962	3.769	3.850	3.457	3.760	—	—	—
Norvégia	319	321	335	440	418	424	406	365	339	379
Svédország	1.285	1.340	1.305	1.475	1.480	1.525	1.608	1.744	2.102	—
Dánia	—	—	—	—	2.003	2.118	2.127	2.178	2.317	2.425
Németország	47.100	47.696	52.420	52.830	53.205	54.780	55.623	55.369	60.695	61.621
Hollandia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgium	10.166	10.631	10.771	10.770	10.927	11.383	11.551	12.230	12.778	13.186
Franciaország	7.952	8.383	8.490	8.305	8.937	8.938	8.443	8.867	8.991	9.233
Svájc	1.102	1.158	1.295	1.333	1.460	1.522	1.512	1.702	1.880	—
Olaszország	162	145	161	158	106	109	90	107	103	112
Ausztria	12.621	12.938	13.570	14.038	15.151	16.248	16.514	17.275	18.621	—
Magyarország	522	503	547	645	1.240	1.322	1.587	1.416	1.676	1.597
Románia	46	42	46	54	32	36	—	—	—	—
Nagy-Británia	46.495	49.744	52.090	52.745	52.458	52.539	52.731	53.563	56.272	57.778
Amerikai Egyes.-Államok	29.456	30.129	32.843	36.476	37.903	41.241	39.785	40.051	41.477	41.052
2. Fogyasztás (ezer hectoliterekben.)										
Norvégia	306	307	373	432	414	420	402	363	337	376
Svédország	1.290	1.345	1.310	1.480	1.480	1.525	1.610	1.745	2.104	—
Dánia	—	—	—	—	1.930	1.989	2.052	2.088	2.211	2.334
Németország	46.178	46.915	51.911	52.433	52.876	54.556	55.461	55.258	60.595	61.518
Hollandia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgium	10.266	10.714	10.843	10.831	10.990	11.460	11.640	12.816	12.872	13.310
Franciaország	8.101	8.569	8.629	8.434	9.044	9.025	8.525	8.934	9.051	—
Svájc	1.144	1.200	1.329	1.412	1.494	1.561	1.560	1.749	1.937	—
Olaszország	241	237	260	252	175	167	140	163	149	164
Ausztria	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyarország	563	542	591	701	1.344	1.436	1.804	1.630	1.872	1.776
Románia	28	23	26	30	—	—	—	—	—	—
Nagy-Británia	45.605	48.818	51.028	51.813	51.540	51.677	51.949	52.722	55.085	56.860
Amerikai Egyes.-Államok	29.552	30.029	32.948	37.633	38.018	41.349	39.886	40.155	41.617	41.156

Ország neve	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897
-------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

3. Fogyasztás fejenként (literekben.)										
Norvégia	15 ⁵	15 ⁵	18 ⁸	21 ⁷	20 ⁶	20 ⁸	19 ⁸	17 ⁷	16 ²	17 ⁸
Svédország	27 ²	28 ²	27 ⁴	30 ⁹	30 ⁸	31 ⁶	33 ⁰	35 ⁵	42 ⁴	—
Dánia	—	—	—	—	86 ²	86 ⁷	86 ⁹	9 ⁸	86 ⁹	100 ¹
Németország	98 ⁰	97 ⁹	106 ³	105 ⁹	105 ⁹	107 ⁸	108 ⁵	106 ⁸	115 ⁸	116 ⁰
Hollandia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Belgium	170 ⁰	175 ⁰	178 ⁰	178 ⁰	181 ⁰	182 ⁰	183 ⁰	192 ⁰	198 ⁰	202 ⁰
Franciaország	20 ⁰	23 ⁰	22 ⁰	21 ⁰	24 ⁰	23 ⁰	22 ⁰	23 ⁰	23 ⁰	—
Svájc	39 ⁰	41 ⁰	45 ⁰	48 ⁰	50 ⁰	52 ⁰	52 ⁰	58 ⁰	63 ⁰	—
Olaszország	0 ⁸	0 ⁸	0 ⁹	0 ⁸	0 ⁶	0 ⁵	0 ⁵	0 ⁵	0 ⁵	0 ⁵
Ausztria	53 ⁰	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyarország	4 ⁰	3 ⁰	3 ⁰	4 ⁰	8 ⁰	8 ⁰	10 ⁰	9 ⁰	10 ⁰	10 ⁰
Románia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagy-Britannia	123 ⁶	131 ³	136 ³	136 ⁴	134 ⁹	134 ⁶	133 ⁸	134 ⁶	139 ⁵	142 ²
Amerikai Egyes.-Államok	48 ³	48 ¹	52 ⁷	58 ⁹	58 ⁴	61 ⁹	58 ¹	57 ⁴	58 ⁷	56 ⁰

Szesztermelés és fogyasztás.										
1. Termelés (hectoliterekben.)										
Oroszbirodalom	8.612	7.786	6.330	6.997	6.481	6.801	7.355	7.348	—	—
Norvégia	46	58	62	67	58	62	73	66	60	76
Svédország	373	287	325	300	301	317	325	331	350	368
Dánia	312	303	306	327	348	357	342	348	367	352
Németország	6.116	5.454	6.290	5.938	5.896	6.058	6.526	5.904	6.668	6.200
Hollandia	660	671	680	701	675	688	683	672	675	686
Belgium	542	529	566	588	588	584	585	628	546	593
Franciaország	4.324	4.492	4.430	4.416	4.526	4.952	4.658	4.330	4.044	4.416
Svájc	—	—	70	67	74	87	81	95	97	102
Portugál	—	—	62	56	60	91	57	56	68	62
Spanyolország	182	180	187	235	231	514	540	420	302	—
Olaszország	220	242	356	404	456	378	388	312	344	378
Ausztria	1.758	2.120	2.086	2.474	2.480	2.562	2.504	2.736	2.796	—
Magyarország	1.678	1.760	1.798	1.908	2.264	2.194	2.196	1.882	1.968	2.054
Nagy-Britannia	1.789	1.796	1.863	2.027	2.101	2.018	2.021	2.02	2.241	2.481
Amerikai Egyes.-Államok	2.856	3.041	3.321	3.465	3.737	3.845	3.463	2.937	2.676	2.731

2. Fogyasztás (hectoliterekben.)										
Oroszbirodalom	6.245	5.938	5.879	5.429	5.496	5.526	5.970	6.004	5.904	—
Norvégia	60	63	62	73	64	71	76	71	48	46
Svédország	358	296	335	310	313	321	333	335	356	371
Dánia	315	310	313	332	352	366	348	361	373	358
Németország	3.390	4.390	4.584	4.396	4.380	4.504	4.522	4.438	4.572	4.562
Hollandia	396	397	402	411	413	417	420	416	421	417
Belgium	537	521	564	594	594	596	598	642	560	602
Franciaország	2.936	3.034	3.326	3.398	3.470	3.284	3.078	3.098	3.190	3.268
Svájc	—	—	185	187	190	191	174	173	183	191
Portugál	—	—	22	25	29	19	18	20	19	19
Spanyolország	659	532	772	683	418	558	517	419	315	—
Olaszország	206	280	430	436	454	342	380	308	344	378
Ausztria	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyarország	1.656	1.557	1.555	1.581	2.039	1.971	2.096	1.960	1.916	2.077
Nagy-Britannia	1.552	1.549	1.673	1.748	1.816	1.752	1.744	1.679	1.778	1.837
Amerikai Egyes.-Államok	2.920	3.105	3.360	3.509	3.788	3.893	3.486	2.996	2.735	2.807

3. Fogyasztás fejenként (literekben.)										
Oroszbirodalom	6 ⁴	6 ¹	5 ⁶	5 ⁵	4 ⁷	4 ⁶	4 ⁷	4 ⁷	4 ⁷	—
Norvégia	3 ¹	3 ²	3 ¹	3 ⁷	3 ²	3 ⁵	3 ⁸	3 ⁵	2 ³	2 ²
Svédország	7 ⁵	6 ²	7 ⁰	6 ⁴	6 ⁵	6 ⁷	6 ⁹	6 ⁹	7 ²	7 ⁵
Dánia	14 ⁸	14 ³	14 ³	15 ⁰	16 ⁰	16 ⁴	15 ⁵	16 ⁰	15 ⁵	15 ³
Németország	7 ²	9 ⁰	9 ⁴	8 ⁸	8 ⁸	9 ⁰	8 ⁸	8 ⁶	8 ⁸	8 ⁶
Hollandia	8 ⁹	8 ⁸	8 ⁹	9 ⁰	8 ⁹	8 ⁹	8 ⁹	8 ⁷	8 ⁷	8 ⁵
Belgium	8 ⁹	8 ⁵	9 ³	9 ⁷	9 ⁸	9 ⁸	9 ⁹	10 ⁰	8 ⁶	9 ¹
Franciaország	7 ⁷	8 ⁰	8 ⁷	8 ⁷	9 ¹	8 ⁶	8 ¹	8 ¹	8 ⁴	8 ⁶
Svájc	—	—	6 ³	6 ³	6 ⁴	6 ⁴	5 ⁸	5 ⁷	6 ⁰	6 ²
Portugál	—	—	0 ⁵	0 ⁵	0 ⁶	0 ⁴	0 ⁴	0 ⁴	0 ⁴	0 ⁴
Spanyolország	3 ⁸	3 ⁰	4 ³	3 ⁸	2 ³	3 ¹	2 ⁸	2 ³	—	—
Olaszország	0 ⁷	0 ⁹	1 ⁴	1 ⁴	1 ⁵	1 ¹	1 ²	1 ⁰	1 ¹	1 ²
Ausztria	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Magyarország	11 ⁰	10 ⁰	9 ⁰	9 ⁰	12 ⁰	11 ⁰	12 ⁰	11 ⁰	10 ⁰	11 ⁰
Nagy-Britannia	4 ¹	4 ¹	4 ⁵	4 ⁷	4 ⁸	4 ⁶	4 ⁵	4 ³	4 ⁵	4 ⁶
Amerikai Egyes.-Államok	4 ⁸	5 ⁰	5 ⁴	5 ⁴	5 ⁸	5 ⁸	5 ¹	4 ⁴	3 ⁸	3 ⁹

A táblázat rendkívül tanuságos különösen reánk magyarokra nézve. A művelt államok között Magyarország még csak 10 évvel ezelőtt is a legelső bortermelő és borfogyasztó országok közé tartozott, ezen tíz év alatt a termelés ötmillió hektoliterről kevesebb, mint másfél millióra szállott alá s míg 1888-ban 21 liter bor jutott egy lélekre, tíz év múlva már csak 10 liter. Ezzel arányban emelkedett a sör- és szeszfogyasztás s az előbbeni 4 literről 10 literre, az utóbbi fejenként 11 literre. Különösen szomorú ez az utóbbi adat, mert az egyetlen kis Dánia kivételével, melynek lakossága az ország fekvésénél fogva egyenesen tengerészetre van utalva, sehol sem fogyasztanak aránylag oly sok szeszt, mint hazánkban, az oroszok és angolok szeszfogyasztása fél annyit sem tesz ki. Meglepő adatokat látunk más országokból is. Így az amerikai Egyesült-Államok népe a számadatok szerint feltűnően józan, szeszes italokat kerülő népnek mutatkozik, különösen csekély a bortermelése s borfogyasztása s a sörivásban sem a német az első, hanem az angol, hol most már csaknem másfélannyi sör jut egy főre, mint a németeknél, sőt a népesség arányát tekintve a termelés is sokkal nagyobb. Szomorúan jellemző továbbá, hogy a borfogyasztás csaknem minden országban apad, még a nagy bortermelő államokban is, ellenben a szeszfogyasztás több országban (hazánkon kívül különösen Németországban, Olaszországban s Franciaországban) emelkedik vagy legalább nem állandóan süllyed, bár egyes országokban, s köztük Oroszországban s az amerikai Egyesült-Államokban is tartós javulás mutatkozik.

A déli félszigetek még jelenleg is túlnyomóan borivó népein kívül legcsekélyebb (egy főre 2-2 liter) a szeszfogyasztás Norvégiában, nem is hatod része annak, a mit a szomszéd s részben hasonló életviszonyok között élő dánoknál találunk. Igen érdekes példája ez annak az eredménynek, melyet az államhatalom és társadalom öntudatos munkával elérhet, ha a közegészségügyet és közérkölcsiséget egyaránt veszélyeztető pálinkaivás ellen küzd. 1830-ban Norvégiában még 8 liter tiszta alkohol volt a fejenkénti fogyasztás s tisztán a magán szeszfőzdék számát 1387-re teszik. 1840 óta állandóan javult a helyzet. Ma a magánosok kezében levő szeszfőzdék eltűntek, a korcsmák száma jelentékenyen megapadt s azok csaknem kivétel nélkül jótékony-célú társulat kezelése alatt állnak, melyek a pálinka helyett kávé és thea élvezésére szoktatják közönségüket s melyek az italmérésből befolyó tiszta jövedelmeiket — már 1895-ben 10 millió forintnál jóval többet — közhasznú célokra (könyvtárak, kórházak, bölcsődék, stb. fentartására) fordítják. Igen érdekes a nagyszabású küzdelem eredményét látni, a mint az a főitalok fogyasztásának hullámlásában mutatkozik. Ezek szerint Norvégiában fejenként literfogyasztás esett:

Év	Borból	Sörből	Alkoholból
1850—54	0·7	—	3·1
1855—59	0·4	—	2·7
1860—64	0·4	12·0	2·2
1865—69	0·6	12·0	2·4
1870—74	0·9	15·1	2·6
1875—79	0·9	19·7	2·7
1880—84	0·9	16·8	1·7
1885—89	0·9	15·0	1·5
1890—94	1·0	20·0	1·7
1896	2·4	16·2	1·1
1897	2·7	17·8	1·1
1898	2·7	21·0	1·2

A fogyasztási adóeredményekre nézve az adatok általában véve még hiányosabbak. Világos azonban, hogy az italadó és italvám minden országban jelentékeny helyet foglal el az államháztartásban. A négy legtekintélyesebb államra vonatkozólag (Oroszország adatai nagyon hiányosak) a következő táblázatot állíthattuk össze:

Fogyasztási jövedelem (adó és vám) ezer font sterlingekbeu:

	Nagy-Británia 1897/8	Franciaország 1897	Németország 1896/7	Amerikai Egyesült-Államok 1896/7
Borból	1.325	8.342	752	703
Sörből	11.405	1.041	4.427	6.893
Szeszből	20.697	11.035	7.442	17.922
Összesen	33.427	20.418	12.621	25.518
Az összes állami jövedelmek %-ában	36	18	18	28

Bármily nagy különbség legyen is e tekintetben az egyes államok között, az arány mindig jelentékeny, s egyúttvéve a négy hatalmas államot az italadó és vám az összes tiszta állami jövedelemnek negyedrésznél többet (pontosabban 364,523.000 font sterlingből 91,984.000-et), Angliában pedig egyharmadnál jóval többet tesz ki.

Nem érdektelen továbbá összeállítanunk azokat az adatokat sem, melyek az említett négy államban a szeszes italok eredetére, s a külföldi eredetű italok után szedett vámbevételekre vonatkoznak. Százalékokban ezeket az adatokat a következő táblázat tünteti fel:

Országok	Borból		Sörből		Szeszből		Italok után befolyt jövedelem százaléka	
	Behozatal	Otthon készült	Behozatal	Otthon készült	Behozatal	Otthon készült	vám után	adó után
Nagy-Británia	100%	—	0.1	99.9	20%	80%	17%	83%
Franciaország	20%	80%	2%	98%	6%	93%	7%	92%
Németország	22%	78%	0.9	99.1	1%	98%	10%	90%
Amerikai Egyesült-Államok	12%	88%	0.3	99.7	3%	96%	6%	93%

Láthatjuk a táblázatból, hogy Angliát kivéve, mely tudvalevőleg élelmi cikkeinek beszerzésében is leginkább szorul a külföldre, az italokat túlnyomólag otthon készítik s ezért az italadó összege is mindig sokkal nagyobb, mint a vám útján nyert összegek, bár a vámok tételei különösen a szesz behozatalánál igen magasak, egy gallon (0.04545 hektoliter) után Angliában 11, Franciaországban 2 sh. 10 d., Amerikában 5 sh. 6 d.

A szeszes italok fogyasztása természetesen összeköttetésben áll az éghajlati és társadalmi viszonyokkal s részben az adózás nagyságával és a nép anyagi helyzetével. A jelen kimutatás azonban ezeket a kérdéseket egyelőre figyelmen kívül hagyja, bár az egyes országok socialpolitikusi igen sok anyagot szerezhetnek belőle a fontos kérdések, különösen a ma oly gyakran fejtegetett alkoholizmus megvilágítására.

--r.

Románia pénzügyi helyzetéről történeti és statisztikai visszatekintésekkel megvilágított képet nyújt *Creangá D. György* a Schanz-féle »Finanz-Archiv« legutóbbi kötetében. A tanulmány nagy érdeklődésre számíthat a mi részünkről, mivel Magyarország e szomszéd

államának pénzügyi viszonyait irodalmunkban eddig részletesebben senki sem ismertette.

1859 előtt, midőn az oláh fejedelemség és Moldva egyesítése következtében a mai Románia megalakult, a fejedelemségek pénzügyi helyzete a törökök és a fanarioták szípolozása következtében igen szomorú volt, ezentúl azonban a kormány tervszerűleg igyekezett a helyzeten javítani. Természetes, hogy ez a teljesen elhanyagolt országban, hol oly sok tennivaló akadt, csak idegen pénzzel sikerülhetett és nagy nehézségek között. Az első államkölcsönt, melynek névértéke csak 916.006 font sterling volt, 1864 augusztus 10-én realizálták Stern testvérek londoni bankházzal és az ottomán bankkal. A kölcsönt 24 évre 7 százalék kamat és 88% árfolyam mellett kötötték meg, de a consortiumnak e mellett a névérték 10·25%-át tevő kedvezményeket adtak. Még ugyanazon évben hidakra, a következő években az első vasutak építésére újabb kölcsönöket kellett felvenni s mindezeket szigorú feltételek alatt. 1872-ben az államadósság összege már 84 millió frank volt, holott az állam tényleg csak 65·5 milliót vett át s ennek fejében 1889-ig kamatok, törlesztés és bankbizomány czimén 167·8 millió frank kifizetésére kötelezte magát.

Ugyanezen idő alatt azonban az államháztartás jelentékenyen javult. Még 1865-ben is 7·5 millió frank deficitet mutatott a költségvetés, 1876-ban már ugyanannyi volt a bevételi többlet. Időközben azonban 1871-ben Romániában is elfogadták a vasuti kamatbiztosítás rendszerét s ez újabb terheket rovott a fiatal államra. 1872-től 1882-ig, bár időközben csak 273 km. hosszú vasut épült, a török háború évét kivéve mindenkor jelentékeny összegeket fizetett az állam a vasutakra, összesen a 11 év alatt 107,602.654 frankot, bár a vasutak hossza a legutolsó évben is csak 921 kilométernyi volt. Ez a szomorú tapasztalat arra bírta a kormányt, hogy szigoruan államvasuti rendszert létesítsen, melynek életbeléptetése 1888-ban különböző czimek alatt mintegy 274·5 millió frank kiadását igényelte. Ezek a nagy pénzügyi műveletek lebonyolítása a volt Románia pénzügyi állapotának forduló pontja, mivel azóta sokkal rendezettebb viszonyok állottak be. A kibocsátott 6%-os államkötelevények névértéke 237 millió frank volt. Jelenleg sem jövedelmeznek a vasutak eleget, de az állam jelentékeny megtakarításokat ért el, többek között az által, hogy a régi engedményesek által felszámított átlagos építési ár, pro kilométer 220.000 frank, az állami építkezéseknél 150.000 frankra apadt le. 1894-ben a vasutak hossza már 2689 km. volt, a befektetett tőke 580 millió, a tiszta bevétel 12·3 millió, úgy hogy a jövedelem 2·15%-ot tett, míg a kormány a kölcsönért 4—7%-ot fizetett.

Sok pénzügyi nehézséget okozott Romániának az agio is. A 80-as években az ország járadékok fejében évente mintegy 57 millió frankot tartozott aranyban fizetni s ezenkívül körülbelül 400 millió frank értékű iparczikket kellett külföldről behozni, pedig 1888 elején az agio 17% volt, úgy hogy az 1888/9-ki költségvetésbe agio czimén 8 millió frankot irányoztak elő. Azóta azonban a helyzet javult főkép a jelzálogjegyek beváltása és négyszázalékos járadékok létesítése által 1899 ápril elsején az államadósság 1.292,240.030 frank volt, melyet 1960-ig kellett törleszteni. A törlesztés s kamatok 2.335,826.589 frankot tesznek.

A pénzügyi helyzet javulását tanúsítja, hogy 1864—80 között a kölcsönöknél a névleges tőke 73·67⁰/₀-a folyt be, 1880—1894 között már 89·61⁰/₀ s végül az 1898-ban felvett 180 millió frank névértékű négyszázalékos kölcsönöknél 91·5⁰/₀. Az 1899 április 1-ei állapotot a következő táblázat mutatja:

Fennálló kölcsönök	A kölcsön felvétele	A kölcsön-álladék 1898 előtt	A még nem törlesztett kölcsön 1898 április 1-én	1898/9-ik évben törlesztett adósság
1875-ki 5 ⁰ / ₀ -os állami járadék	1875	44,600.000	39,225.000	30,225.000
1881—88-ki 5 ⁰ / ₀ törlesztési járadék	1881—88	436,525.000	389,741.000	37,470.000
6 ⁰ / ₀ -os mezőgazdasági kötelezvények	1880	31.600.000	27,007.000	26,793.300
5 ⁰ / ₀ -os vasuti kötelezvények	1881	47,948.000	6,955.000	
4 ⁰ / ₀ -os belföldi törl. jár.	1889	32,500.000	29,546.500	—
4 ⁰ / ₀ -os külföldi törl. jár.	1889	50,000.000	45,753.500	—
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1890	274,375.000	261,761.000	—
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1891	45,000.000	41,949.000	—
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1892	75,000.000	71,993.000	—
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1893	50,000.000	48,401.000	—
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1894	6,500.000	6,318.000	—
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1894	120,000.000	116,787.500	—
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1896	90,000.000	89,228.500	—
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1898	150,000.000	180,000.000	—
Szucsawa-jassi-bottosani vasut	1871	51,535.640	51,067.738	—
1872-ki kölcsön a takarékpénztárnak	1872	9,985.320	5,800.287	—
Összeg . . .		1,545,568.960	1,402,534.025	94,488.300

Fennálló kölcsönök	A kölcsön felvétele	1898/9-ik évre eső törlesztési hányadok	Az államadósság álladéka 1899 április 1-én	Törlesztési idő
1875-ki 5 ⁰ / ₀ -os állami járadék	1875	—	—	convertáltatott
1881—88-ki 5 ⁰ / ₀ -os törlesztési járadék	1881—88	4,755.000	347,516.000	1.933
6 ⁰ / ₀ -os mezőgazdasági kötelezvények	1880	213.700	—	convertáltatott
5 ⁰ / ₀ -os vasuti kötelezvények	1881	3,799.000	3,156.000	1899 decz.
4 ⁰ / ₀ -os belföldi törl. jár.	1889	397.900	29,148.600	1.933
4 ⁰ / ₀ -os külföldi törl. jár.	1889	600.500	45,153.000	1.933
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1890	2,104.500	259,656.500	1.923
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1891	509.000	41,440.000	1.934
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1892	640.000	71,353.000	1.936
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1893	406.000	47,995.000	1.937
5 ⁰ / ₀ -os » » »	1894	51.500	6,266.500	1.938
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1894	1,158.500	115,629.000	1.939
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1896	803.000	88,425.500	1.940
4 ⁰ / ₀ -os » » »	1898	—	180,000.000	1.958
Szucsawa-jassi-botvcaani vasut	1871	40.854	51,026.884	1.960
1872-ki kölcsön a takarékpénztárnál	1872	326.240	5,474.045	1.912
Összeg . . .		15,805.694	1,292,240.030	—

Az 1881 óta felvett államkölcsön felhasználását a következő táblázat mutatja:

	Engedélyezett hitel	1898 szept. 30-áig kiadott	Rendelkezésre áll egy pár rokon tételt beleértve
Hadügyminiszterium	263,334.203	238,018.334	25,315.869
Pénzügyminiszterium	169,555.860	162,158.663	7,397.196
Közekeatásügyi miniszte- rium	89,342.963	43,139.194	46,269.062
Belügyminiszterium	20,433.748	15,344.334	5,089.414
Igazaágügyminiszterium	6,800.000	6,740.043	59.956
Kölügyminiszterium	282.500	252.500	—
Jószágügyi miniszterium	23,189.979	24,170.637	4,056.311
Közmunka miniszterium	551,531.180	412,892.876	141,306.716
Összesen	1.129,470.433	902,716.581	229,494.524

Említésre érdemes nagyobb befektetések voltak: 135 millió Bukarest és környéke katonai megerősítésére, 225 millió vasuti építkezésekre, 44,5 millió — nagyobb részt költségvetési felesleg — államadósság törlesztésére. A bevételek között van többek között 541 állami birtok eladása is, mely összesen 281.437 hektárra terjedt s melyek ára fejében 1881—94 között 111,063.249 frank folyt be az állampénztárba.

Jelentékeny szerepe van a pénzügyekben a nyugdíjnak. 1897/8 évben 9,258.367 frank volt már a nyugdíjpénztár évi kiadása s ebből az összegből maga az állam 26,97%-ot fedezett, mely arány folytonosan gyarapodik. 1890—98 között az állam kiadása a nyugdíjpénztárra 14,722.379 frankot tett s a nyugdíjazottak száma 1898-ban 4903 volt.

A költségvetés összegei ezek szerint rohamosan szaporodnak. Tájékoztatásul közöljük a bevételek főbb adatait négy költségvetés szerint:

	1863	1883/4	1893/4	1898/9
Egyenes adók	29,473.866	24,000.100	28,665.000	33,800.000
Nem egyenes adók	13,518.518	54,210.000	97,155.000	118,220.000
Jószágminiszteriumnál	10,956.793	20,380.833	23,453.000	24,922.000
Közmunkaminiszteriumnál	—	7,660.710	14,429.000	16,745.000
Belügyminiszteriumnál	1,433.072	4,800.000	8,516.000	10,174.000
Más miniszteriumoknál	1,509.980	4,008.600	4,758.500	6,784.000
Vegyes bevételek	5,476.085	8,587.703	7,700.000	11,450.000

Budgetszerűleg előirány-

zott bevételek főösszege 62,371.314 123,647.946 189,676.500 222,095.000

Az 1800-ik évre összeállított költségvetés főtételei frankokban a következők:

I. Bevételek:

1. Egyenes adók	34,110.000
2. Nem egyenes adók	70,290.000
3. Monopoliumok	53,965.000
4. A jószágminiszterium bevételei	25,148.000
5. Közmunkaminiszteriumnál	16,492.000
6. Belügyminiszteriumnál	11,107.000
7. Pénzügyminiszteriumnál	4,590.000
8. Hadügyminiszteriumnál	803.000
9. Külügyminiszteriumnál	236.000
10. Közekeatásügyi miniszteriumnál	229.000
11. Igazaágügyminiszteriumnál	380.000
12. Vegyes bevételek	11,455.000
Összes bevételek	223,805.000

II. Kiadások:

1. Allamadósság kamata és törlesztése	85,757.479
2. Hadügyminiszterium	45,930.325
3. Pénzügyminiszterium	27,421.167
4. Közoktatásügyi miniszterium	28,468.709
5. Belügyminiszterium	18,552.465
6. Közmunkaminiszterium	5,682.070
7. Igazságügyminiszterium	6,698.216
8. Jószágminiszterium	7,139.490
9. Külügyminiszterium	1,796.060
10. Minisztertanács	71.300
11. Alap a rendkívüli és póthitelekre	1,287.719
Összes kiadások	228,805.000

Az 1898-iki pénzügyi év bevételei az 1893/4-kivel szemben 32½ millió frankkal, azaz mintegy 52%⁰-al nagyobbak, az 1883/4-kivel szemben 158, az 1863-kal szemben 256%⁰ az emelkedés. Az első húsz év alatt évente átlag 3 milliónyi az emelkedés, az utóbbi 15 év alatt 6½ milliónyi. Külön kiemelendő még, hogy 1863-ban a fejadó volt a legfőbb bevételi forrás, fejenként 15 frank, 1883 óta ez 6 frankra szállítottatott le s különben is azóta az indirect adók foglalják el a főhelyet a bevételekben. Heckel összehasonlítása szerint 1893-ban az összes bevételek 60%⁰-a az indirect adókból folyt be Romániában, ugyanakkor ez a százalék Angliában 28½, Franciaországban 33% s még Oroszországban is csak 45½ volt.

Ez az utóbbi pont igen jellemző az ország pénzügyi helyzetére vonatkozólag. Az említett adók fokozatos növekedése az általános jólét emelkedését is bizonyítja, de egyúttal az alsóbb néposztály túlságos megterhelését is. Romániában a parasztság a lakosságnak 82%⁰-át teszi s így a pénzügyi terhek óriási arányban sújtják őket, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az egyenes adókból az összes bevételeknek alig 15%⁰-a foly be. A legutóbbi években ezek az indirect adók (vám, pálinka, bélyeg és illeték), továbbá a monopolumok (dohány, só, gyufa és kártya) jövedelme a következő volt:

Budget év	Indirect adókból befolyt		Monopolumokból befolyt	
	általában	több vagy kevesebb az előirányzatnál	általában	több vagy kevesebb az előirányzatnál
1890/1 . .	43,306.170	+ 4,600.170	42,519.712	+ 269.712
1891/2 . .	51,317.472	+ 10,112.472	45,204.785	+ 2,254.785
1892/3 . .	52,827.523	+ 5,672.523	45,610.000	+ 1,110.789
1893/4 . .	65,219.028	+ 13,764.028	48,599.127	+ 2,899.127
1894/5 . .	56,064.948	— 1,035.152	47,361.530	— 1,338.469
1895/6 . .	55,624.617	— 7,785.383	47,511.108	— 1,188.891
1896/7 . .	57,718.796	— 1,531.204	49,264.016	+ 914.016
1897/8 . .	63,486.487	+ 2,326.487	50,139.314	— 30.685

A monopolumokból befolyó jövedelemben tehát kevesebb az ingadozás, mint az indirect adóknál, hol különösen a rossz termés miatt három éven át jelentékeny apadás mutatkozik az előirányzathoz képest. Jelentékenyen nagy bevételi többletet azonban most már nem igen lehet számítani s azért az utóbbi években az előirányzatot már nem emelték fel jelentékenyen, mivel azonban a rendes direct adók 1886 óta változatlanok s azok reformálására nem gondoltak, az állam növekvő kiadásainak fedezésére újabban behozták a cukor-

fogyasztási adót, melynek jövedelmét 1900-ra mintegy 3 millióra becsülik.

Növekvőben vannak különösen a vámbevételek, bár 1891 óta a vámtételeket nem változtatták meg. A behozatalra vonatkozó főbb adatok a következők:

É v	Tonna	Érték	Vámbevétel
1890	553.938	362,791.054	22,517.737
1891	702.604	436,682.685	27,897.996
1892	653.870	380,747.296	29,789.203
1893	724.713	443,977.278	36,398.236
1894	718.272	422,142.287	33,835.110
1897	693.819	355,782.804	32,370.405

1898/9-re a vámbevételt 34 millióra irányozták elő. Kiváló a táblázatban az 1893-ik év, mely általában igen kedvező volt Romániára nézve.

A bélyegekből és illetékekből, melyek nagyjában a franciaországi törvények szerint kezeltenek, 1888/9-ben 7⁵, 1893/4-ben 11¹, 1898/9-ben 13⁵ millió frank folyt be.

Igen jelentékeny helyet foglal el a román pénzügyi háztartásban az italadó, mely ismételve változtatásnak volt alávetve. Különösen nagy bevétele van a kincstárnak a pálinkaadóból. A korcsmák száma még az erősebb megadóztatás s szigorúbb ellenőrzés dacára is folyvást emelkedik, 1893-ban már 27.111 volt, ebből 9.590 a városokban, úgy, hogy itt minden 86 lélekre jut egy korcsma, faluhelyen 237 lélekre. Ugyanebben az évben egy lélekre 5⁶ liter pálinkafogyasztás jutott. Az utóbbi években a pálinkafogyasztási adó összege a következő volt:

É v	Előirányoztatott	Befolyt	Különbözet
1890/1	5,750.000	8,551.342	+ 2,801.342
1891/2	7,250.000	10,167.081	+ 2,917.081
1892/3	8,700.000	10,121.329	+ 1,421.329
1893/4	9,800.000	14,096.701	+ 4,296.701
1894/5	11,400.000	13,113.910	+ 1,713.910
1895/6	15,000.000	10,903.011	— 4,096.989
1896/7	13,000.000	10,027.216	— 2,972.784
1897/8	13,000.000	15,662.993	+ 2,662.993

A többi indirect adók között érdekes a földadó a szilvakertekre és szőlőkre. Egy hektárra (átlag 600 szilvafa) 10 frankot, a szőlőkénél 3 frankot kell fizetni. A szilvaadó azonban csak ott van meg, hol a szilvából pálinkát főznek. Ebből az adóból 1897/8-ban 1,083.304 frank jött be.

A nemzeti banktól, mely 1880-ban alapított, szintén számbavehető jövedelme van az államnak. A nemzeti bank alaptőkéjének 30 millió franknak kellett volna lennie, tényleg csak 12 millió jött be s ennek egyharmada az államtól. A bank a kibocsátott bankjegyek 40⁰/₀-át köteles készpénzzel fedezni, a tisztajövedelemből 20⁰/₀ a tartaléktőkéhez csatoltatik, a többiből a részvények osztalékán kívül egyötödrész az államot illeti meg. 1897/8-ban ez a részesedés 1,168.425 frankot tett, nem is említve, hogy az 1000 frankos részvény értéke ma 4440 frank. Az 1881-ben alapított »Credital agricol«-tól az állam 1897/8-ban osztalék címen 1,516.030 frankot kapott.

A monopoliumok között igen fontos Románia pénzügyére nézve az 1872-ben létesített dohánymonopolium, melyet azonban 1879-ig egy angol consortium kezelte. Jelenleg 645 gramm jut egy lélekre s 6²⁵ frank adó. A pénzügyi kezelés évről-évre javult, a mint azt a következő táblázat világosan mutatja:

É v	Bevételek	Kiadások	Nyereség	A kiadások aránya a bevételekhez %
1879 . .	20,957.100	8,272.700	12,684.400	39 ⁴⁷
1880 . .	23,665.700	7,933.000	15,732.700	33 ⁵²
1885 . .	28,036.100	9,035.200	19,050.900	32 ¹⁶
1890 . .	32,796.600	9,557.300	23,239.300	29 ²¹
1892 . .	35,670.300	10,090.300	25,580.000	28 ²⁹
1897/8 . .	37,750.000	10,300.000	27,450.000	27 ⁴⁰

1879-ben Romániában 8019 dohánytermelő volt, kik 2250 hektár területen 762.436 kilogramm dohányt, azaz hektáronként átlag 339 kilogrammot termesztettek, melyért kilogrammonként 64 centet s hektáronként 217⁵ frankot kaptak. 1892-ben már 19.464 dohánytermelő volt, kik 6586 hektár területen 5,387.078 kilogrammot, azaz hektáronként 818 kilogrammot termeltek, melyért kilogrammonként 57⁷ centet s hektáronként 428 frankot kaptak, úgy hogy a termelés most sokkal jövedelmezőbb lett.

Jelentékeny a sótermelés is, mely 1880 óta a dohánymonopoliummal együtt a pénzügyminiszterium kezelése alatt van. Négy nagy bányát művelnek jelenleg Slanik, Doftana, Ig-Ocna és Ocnele-Mari községekben s ezekből az eredmény a következő:

É v	Termelés belfogyasztásra	Termelés kivitelre tonnákban	Eladás belföldön	Kivitel millió frankokban	Összes bevétel
1863	40.650	16.090	2.356	1.044	3.413
1872	52.591	24.128	4.192	1.468	5.661
1892	58.586	26.989	5.924	1.011	6.936
1898/9-ki előirányzat	—	—	6.460	1.515	7.500

A sóadóból egy főre mintegy egy frank jut, de az adó csekélyebb, mint sok más országban, mivel a só kilogrammját detailkereskedésben 15 cts-ért árulják.

A gyufa és kártya monopoliuma 1886-ban lépett életbe. Az első évben 928.514 frank volt a tiszta haszon, 1898/9-re előirányoztatott 2,150.000 frank. A löpormonopolium jövedelme 600.000 frank. Regiekezelés alatt van még 1890 óta a dunai gőzhajózás, melyből a jövedelem 2⁵ millió frank.

Az államjóságok jövedelme 14⁸ millióval van előirányozva. A jövedelem apadóban van, mivel a belső gyarmatosítás előmozdítása végett az állam időközben sok jóságát eladta. Az erdőkből a jövedelem 4² millió, de az erdőirtás nem történik mindenütt czél-szerűen.

A vasutakból, melyek hossza jelenleg már meghaladja a 3000 kilométert, az utóbbi évben a tiszta bevétel mintegy 12 millió frank volt. Sokat költöttek újabban a constanzi nagy dunai hidra s fekete-tengeri kikötőre, azt tervezvén, hogy Constanza Odeszához hasonló fontos hely legyen.

A posta és távirda 1869-ben jutott az állam kezelésébe, azelőtt osztrák-magyar és orosz postahivatalok közvetítették a forgalmat. A tiszta bevétel aránylag csekély, 1898-ban 1·7 millió frank.

A direct adók régi rendszere ellen sok panasz merül fel. Ily adók: föld- és épületadó, iparadó, engedélyadó és fejadó. Ez utóbbi minden 21-ik évét betöltött férfira nézve 6 frttal. Nagyjában 6⁰/₀-ot fizetnek a föld- és épülettulajdonosok is, de a külföldre menő számos birtokosra tekintettel 12⁰/₀ oly bérbeadott földért, melynek birtokosai külföldön élnek. Az iparadó 60—1200 frank vagy az üzlet jövedelmének 2—10⁰/₀-a. A külföldiek és a zsidók nagyobb kulcs szerint adóztatnak meg. Az engedélyadónál a szabott kulcs 100—200 frank a lakók szerint, a százalékos kulcs pedig az épület bérértékének 20⁰/₀-a. A nagyszámú hivatalnokok a direct adók közül csak fejadót fizetnek. Jellemző, hogy a direct adók aránylag pontosan folynak be s nagyjában egyenlők az előirányzatokkal. 1897/8-ban volt:

	Előirányozva	Befolyt
1. Föld- és épületadó . . .	15,500.000	16,158.005
2. Fejadó	5,900.000	6,022.800
3. Engedélyadó	5,500.000	5,318.679
4. Iparadó	3,600.000	3,481.973
5. Behajtási pótlék . . .	3,080.000	3,099.259
6. Birságok, stb.	30.000	24.418
Összesen . . .	33,610.000	34,115.134

Megemlítjük végül, hogy Románia nemzeti vagyonát 1893-ban 16·55 milliárd frankra becsülték, úgy hogy az 1·3 milliárdnyi államadós-
ság levonásával egy lélekre mintegy 3000 frank vagyon jutott, jeléül, hogy a kis ország pénzügyi viszonyai eléggé megszilárdultak.
— r.

K Ö N Y V S Z E M L E . *)

I. Általános jellegű és elméleti művek és czikkek.

- *BEKSICS Gusztáv: A magyar politika új alapjai kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtok viszonyokkal. Budapest, 3 k. 20 f.
- BÖTTGER H.: Die Sozialdemokratie auf dem Lande. Leipzig, Diederichs. M. 2.
- CONRAD Johann: Grundriss zum Studium der politischen Oekonomie. 4. Theil. Statistik I. Theil. Die Geschichte und Theorie der Statistik. Die Bevölkerungsstatistik. Jena, Fischer. M. . .
- DÜHRING Eugen: Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus von ihren Anfängen bis zur Gegenwart. 4. Aufl. Leipzig, Naumann. M. 10.
- KAUTSKY Karl: Bernstein und das sozialdemokratische Programm. Eine Antikritik. Stuttgart, Dietz. M. 2.
- MERKEL A. Hinterlassene Fragmente und gesammte Abhandlungen, I. Theil. Fragmente zur Sozialwissenschaft. Strassburg, Trübner. Mark 9.
- SCHULZE Ernst: Volksbildung und Volkswohlstand. Eine Untersuchung ihrer Beziehungen. Stettin, Dannenberg. M. 1'60.
- SCHULZE-GAEVERNITZ Gerh. von: Volkswirtschaftliche Studien aus Russland. Leipzig, Duncker. M. 12'60.
- WERNSDORF Julius: Das kapitalistische Konzentrationsgesetz in der Pforzheimer Bijouterie-Industrie. Ein Beitrag zur Erkenntnis des Zusammenhanges der gewerblichen Betriebssysteme u. Grössenformen. Stuttgart, Kohlhammer. M. 2'50.
- WOLTMANN Ludwig: Der historische Materialismus. Darstellung und Kritik der Marxistischen Weltanschauung. Düsseldorf, Michels. M. 4'50.
- ZENKER ERNST VICTOR: Die Gesellschaft. I. Band: Natürliche Entwicklungsgeschichte der Gesellschaft. Berlin, Reiner. M. 5.
- LE BON G.: The psychology of socialism. London, Fisher Unwin. Sh. 16.
- LUROY-BEAULIEU P. Traité de la science des finances Vol. I. Des revenus publics. Vol. II. Le budget et le crédit public. 6. édition. Paris, Guillaumin Fr. 25.
- LIESSE A.: Le travail aux points du vue scientifique au conser-

*) A felsorolt összes folyóiratok és a *-gal jelzett művek megvannak a m. kir. központi statisztikai hivatal könyvtárában.

- vatoire des arts et métiers. Paris, Guillaumin. Fr. 7'50.
- WRIGHT (C. D.): Outline of practical sociology London, Logmans. 9 sh.

Folyóiratokban.

- CASSEL G.: Grundriss einer elementaren Preislehre. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft, 1899. 3. Heft.)
- JAHRESBERICHTE der k. und k. österreichisch-ungarischen Consulatsbehörden, 1899. VII. Rückblick auf die wissenschaftlichen Verhältnisse Italiens im Jahre 1898.
- MONTMARTINI G.: Über die Theorie der Grenzproductivität. (Zeitschrift für Volkswissenschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. VIII. Band 5. Heft.)
- OESTERREICHISCHE MONATSSCHRIFT FÜR DEN ORIENT. October 1899: Der VII. internationale Geographen-Congress in Berlin in wirtschaftlicher Hinsicht. — West-Australien. Ein englisches Bahnproject Alexandrien-Shanghai.

DE LA TOUR Imbart Jean: Décentralisation et liberté dans la commune. (Revue politique et parlementaire octobre 1899.)

MIHAESCO N.: La sélection des éléments dans l'organisme social. (Revue internationale de sociologie 7. Année Nr. 8—9.)

ONCKEN A.: New tendencies in german economics (Economic journal Sept. 1899.)

BERARDI D.: Utilità limite e costo di produzione (Giornale degli economisti ottobre 1899.)

FERRERO Guglielmo: La crisi sociale della Francia. (Nuova Autologia settembre 1899.)

GRAZIADIS Antonio: Produzione e valore. (Riforma Sociale ottobre 1899.)

PAPAFAVA F.: Socialismo e liberismo. (Giornale degli economisti settembre 1899.)

SCIENCE SOCIALE: 14-e Année 3-e livraison: Bochanow A.: La réforme sociale en Russie. G. Sorel: Les divers types de sociétés coopératives.

II. Népesedés, közegészségügy, kivándorlás és gyarmatosítás.

- KORN G.: Volksgesundheitspflege u. Irrenwesen im XIX. Jahrhundert. Berlin, Cronbach. M. 2'50.
- LANGHANS P.: Karten der Verbreitung vom Deutschen und Slaven in Oesterreich. Mit statistischen Begleitworten. Gotha Perthes. M. 2.
- *PREUSSISCHE STATISTIK. Heft 158: Die Heilanstalten im preussischen Staate während der J. 1895, 1896 und 1897. Berlin. M. 5'20.
- ENGEL bey: Statistique sanitaire des villes de l'Egypte. Résumé de la période quinquennale de 1886—1890. Caire.
- REPORT on sanitary measures in India in 1896—97. Vol. XXX. London, Darling. 2/4.
- SITES Cl. Moore Lacey: Centralized administration of liquor laws in the american commonwealths. Newyork, Macmillan. Doll. 1.
- *TWENTY-SEVENTH annual report of the health department of the City of Boston for the year 1898. Boston.
- WEBER Adna Ferrin: The growth of cities in the XIX-th century; a study in statistics. Newyork, King. Doll. 3'50.
- *STATISTIK von den loop der bevolking van Nederland over 1897. Gravenhage.

Folyóiratokban.

LEHMANN Bodo: Die deutsche Reichs-angehörigkeit vom nationalen und internationalen Standpunkt. (Annalen des deutschen Reichs. 1899-Nr. 10—11.)

VOIGT A.: Gesundheitsverhältnisse im Gross- und Kleinbetrieb (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft. 23-ster Jahrgang 4 Heft.)

MORAX J.: Cadastre sanitaire du

Canton de Vaud. (Zeitschrift für Schweizerische Statistik 35-ster Jahrgang 4. Lief.)

BARONE Enrico: La espansione coloniale italiana nell'America latina (Nuova antologia settembre 1899.

RIFORMA SOCIALE: Settembre 1899: Dalla Volta R. Le grandi compagnie coloniali inglesi. Prato Giuseppe: I. movimento d'associazione nelle colonie italiane dell'Austria.

III. Östermelés.

*MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN az 1899. évben állami ménekkel létesített fedezett állomások, továbbá az egyes tenyésztők által kibérelt állami mének, valamint az állami ménesekben felállított törzsmének kimutatása. Budapest.

*WIENER MOSZKÓ: Az ujlaki uradalom üzleti berendezése. Pályamű Budapest. 1 kor.

*GETREIDEPRODUKTION der Welt im Jahre 1899. Separatabdruck aus dem „Pester Lloyd“. Budapest, 40 f.

GROSS Em.: Der Hopfen in botanischer, landwirtschaftlicher und technischer Beziehung, sowie als Handelswaare. Wien, Gerold, M. 9.60.

JAHRESBERICHT über die Fortschritte auf dem Gesamtgebiete der Agrikultur-Chemie. 3. Folge I. 1898. 41. Jahrgang Herausgeb. von Prof. A. Hilger und Th. Dietrich. Berlin, Parey. M. 26.

TIEMANN Walter: Zuckerrohr-Kultur, Fabrikation und Statistik. Berlin, M. 1.20.

LECOMTE H.: Le café. Culture, manipulation, production. Paris, Carré. Fr. 5.

*AGRICULTURAL RETURNS. Statistical tables for the United Kingdom. London.

*ANNALI DI AGRICOLTURA 222. Atti del consiglio ippico dal 1894 al 1899. Roma. L. 1.50

Folyóiratokban.

JAHRBUCH für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. 23-ter Jahrgang. 4. Heft: Neuere Agrarpolitik der Holländer auf Java. Von G. K. Anton. Dasschweizerische Bauernsekretariat und seine Programmarbeit: Zum landwirtschaftlichen Arbeitermangel in der Schweiz. Von H. Schmid. Die Agrarfrage und der Sozialismus. Von M. Sering.

MITTHEILUNGEN des bernischen statistischen Bureaus. Jahrgang 1899. Lieferung II. Landwirtschaftliche Statistik für das Jahr 1898. Bern.

NOSSIG Alfred: Die rechtlichen und wirtschaftlichen Grundbedingungen der modernen Landwirtschaft. (Beilage zur Allg. Zeitung 16—17. Oct. 1899.)

RUDLOFF Hans: Italienische Landarbeiterwohnungen. (Beilage zur Allg. Zeitung. 1899. Nr. 228.)

SEIDLER Ernst: Der gegenwärtige Stand der Wasserrechtsfrage. (Handelsmuseum. Bd. XIV. Nr. 41),

IV. Ipar, bányászat és kohászat.

JAHRBUCH der internationalen Vereinigung für gewerblichen Rechtsschutz. 2. Jahrg. 1898. Berlin, Heymanu. M. 9.

MOHR Paul: Die Entwicklung des Grossbetriebs in der Getreidemüllerei Deutschlands. Berlin, Siemenroth. M. 6.50.

OESCH E.: Reform des Submissionswesens. Bericht und Vorschläge des schweizerischen Gewerbevereins, betreffend Anwendung und Reform des Submissionsverfahrens. (Gewerbliche Zeitfragen. Heft XII.) Bern. M. 1.

TREFZ Fritz: Das Wirthsgewerbe in München. Eine wirthschaftliche und soziale Studie. (Münchener volkswirthschaftliche Studien. 33. Stück.) Stuttgart, Cotta. M. 5.

ÜBERSICHTSKARTE der gewerblichen Unterrichtsanstalten in Oesterreich. Entwurf von Karl Peucker. Wien, Artaria. M. 3.

*WÜRTTEMBERGISCHE JAHRBÜCHER. Jhrg. 1898. I—II. Theil: Die Ergebnisse der Berufs- und Gewerbezahlung vom 14. Juni 1895 im K. Württemberg. Stuttgart.

ZOEPFL Gfr.: Der Wettbewerb des russischen und amerikanischen Petroleums. Eine weltwirthschaftliche Studie. Berlin, Siemenroth. M. 4.

*STATISTIQUE de la production de la soie en France et a l'étranger. 28-me année. Recolte de 1898. Lyon.

BEAUMONT Robert: Woollen and worsted cloth manufacture 3 ed. London, Bell. 7/6.

FOOTE Allen Ripley: Municipal public service industries. Chicago. Doll. 1.

*FOSTER Neve: Mines and quarries. General report and statistics for 1898. Part II. London. 1. s. 5 d.

*TIRTEENTH annual report of the Commissionner of labor 1898. Hand and machine labor. Volume I—II. Washington.

*ANNALI dell' industria e del commercio. Atti del consiglio dell' industria e del commercio. Sessione ordinaria dell' anno 1899. Roma. 3 lira.

Folyóiratokban.

WAHLNER Aladár: Magyarország bánya- és kohó-ipara 1898. évben. (Bányászati és kohászati lapok 1899. 21. szám.)

GEORGE Eduard John: Die Verhältnisse des Kohlenbergbaues in den Vereinigten Staaten, mit besonderer Bezugnahme auf die Lage der Bergarbeiter seit dem Jahre 1885. (Jahrbücher für Nationaloek. und Statistik. Bd. 73. Heft 4.)

HOTOWERZ Rudolf: Die Reorganisation der Gewerbebehörden (Handelsmuseum. Bd. XIV. Nr. 42.)

GIDE Charles: Productive co-operation in France. (Quarterly journal of economics. Vol. XIV. Nr. 1.)

TOWNSEND C. Electricity in India. (Nineteenth Century. octob. 1899.)

RICCHETTI Consiglio: L' industria delle conterie a Venezia. (Riforma sociale ottobre 1899.)

V. Kereskedelem és forgalom.

*KOÓS GÁBOR: Az áruisme kis lexikona, tekintettel a vegytani és mechanikai technológiára. Pozsony, Stampfel. 2 k. 40 f.

*A MAGYAR POSTA, távirda és távbeszélő statisztikája 1898. évről Szeged.

*MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK.
Új folyam XXIII. köt.: A magyar korona országainak 1898. évi külkereskedelmi forgalma. Budapest. 6 korona.

*A SOPRONI kerületi kereskedelmi és iparkamarának jelentése 1898-ról. Sopron.

*BORGIUS WALTHER: Deutschland und die Vereinigten Staaten. Ein handelspolitischer Rückblick bei Eröffnung des internationalen Handelskongresses zu Philadelphia. (Schriften der Centralstelle für Verbreitung von Handelsverträgen. Heft 8.) Berlin. M. 3.

*JAHRESBERICHTE der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für 1898. Stuttgart.

KOCH W.: Handbuch für den Eisenbahngüterverkehr: I. Eisenbahnstationsverzeichniss der dem Vereine deutscher Eisenbahnverwaltungen angehörigen, sowie der übrigen im Betriebe oder im Bau befindlichen Eisenbahnen Europas. 30. Aufl. Berlin, Barthol. M. 1.

SCHMID Paul: Das Waarenzeichenrecht, nebst einem Überblick über die Bestimmungen wider den unlauteren Wettbewerb, nach den Gesetzgebungen aller Länder dargestellt. Leipzig, Hirschfeld. M. 8.80.

*STATISTIK des auswärtigen Handels des österreichisch-ungarischen Zollgebiets im Jahre 1898. III-ter Bd. Vormerkverkehr-Durchfuhr. Wien. M. 6.

*STATISTISCHER AUSZUG und verschiedene Nachrichten in Bezug auf Hamburgs Handelszustände im Jahre 1898. Hamburg.

ZIFFER E. A.: Die Congo-Eisenbahn. Mit 18 Abbildungen. Wien. Lehmann. M. 2.

HOUDAILLE P.: Etude sur les rapports des agents de chemins de fer avec les compagnies ou administrations qui ont engagé leurs services et avec l'Etat. Paris, Rousseau. Fr. 6.

Loi commerciale bulgare. Traduit en français par N. A. Paolitis. Philippopolis. Fr. 8.

*ANNUAL STATEMENT of the trade of the United Kingdom with foreign countries and british possessions 1898. Compared with the four preceeding years. London. 8 s. 1½ d.

*O'CONNOR J. E.: Review of the trade of India in 1898/9. Simla.

*RAILWAY RETURNS for England and Wales, Scotland and Ireland. London. 11 d.

*ANNALI dell' industria e del commercio. Commissione centrale dei valori per la dogane. Atti per la sessione 1898/9. Roma. L. 4.

*MOVIMENTO della navigazione nel 1898. Parte I—IV. Roma.

*STATISTIEK der Scheepvaartbeveging op de rivieren en kanalen in Nederland in 1898. S'Gravenhage.

Folyóiratokban.

ARCHIV für Eisenbahnwesen 1899
Heft 6: Veranschlagung von Stations- und Expeditionskosten bei Hauptbahnen. Von Schmidt. Eisenbahnbau und Eisenbahnpläne in China. Von Schumacher. Die Verkehrsverhältnisse und Eisenbahnen von Tokio und der Entwurf zu einer Hochbahn daselbst. Von Baltzer. Die Eisenbahnen Deutschlands, Englands und Frankreichs in 1895 bis 1897. MATLEKOVITS Alexander: Der IV. Verbandstag des deutsch-österreichisch-ungarischen Binnenschiffahrtsverbandes. (Handelsmuseum, Bd. XIV. Nr. 40.)

SCHWAB Josef: Ueber Frachten-reclamationswesen. (Handelsmuseum, Bd. XIV, Nr. 45.)

TSCHEUPROFF A.: Eisenbahnen in Russland. (Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik, Bd. 73, Heft 4.)

BEMIS Edward W.: Le problème des trusts, leurs avantages et leurs abus. (Journal des économistes octobre 1899.)

NEYMARCK Alfred: Le Canal de Suez 1869—1899. (Journal de la société de statistique de Paris, novembre 1899.)

REVUE DE STATISTIQUE Vol II, Nr.

27: Les marines marchandes des diverses nations.

SAYOUS André: La speculation sur marchandises en Angleterre et la baisse du prix. (Revue politique et parlementaire octobre 1899.)

FLUX A. W.: The flag and trade: a summary review of the trade of the chief colonial empires. (Journal of the royal statistical society, Vol. LXII Part III.)

STUART James: Railway communication between India and China. (Fortnightly review november 1899.)

VI. Pénz-, hitel- és biztosításügy.

*MÍHÓK-FÉLE MAGYAR COMPASS. 1899—1900. év XXVII-ik évfolyam. I. Rész. Bankok és takarékpénztárak a monarchiában. Szerkeszti dr. galánthai Nagy Sándor. Budapest. 14 Kor.

BÄHR Ferdinand: Rentensätze für glatte Schäden in privater und und obligatorischer Unfallversicherung. Karlsruhe, Reiff. M. 1.50.

BERNHARD Georg: Der Verkehr in Werthpapieren. Ein Handbuch für alle Interessenkreise. Berlin, Ullstein. M. 2.

CAHN Georg: Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung im Gesellschaftsrecht, insbesondere ihre Stellung zum schweizerischen Obligationsrecht. Schaffhausen .M. 2.50.

HÜLSEMAN: Die Viehversicherung, ihr Wesen, ihre Aufgabe, ihre Organisation. Berlin, Schwetz. M. 2.

JAHRBUCH der Berliner Börse 1899—1900. Begründet von J. Neumann. 21. Aufl. Leipzig. M. 10.

LANDMANN J.: Zur Abänderung des deutschen Bankgesetzes. Eine

kritische Studie auf dem Gebiete der Bankpolitik. Kiel, Fischer. M. 1.20.

MANES Alfred: Die Diebstahlversicherung. Berlin, Siemenroth. M. 1.20.

MAREK: Denkschrift des Verbandes deutscher Feuerversicherungsge-sellschaften auf Gegenseitigkeit zu dem Entwurfe eines Reichs-gesetzes über die privaten Ver-sicherungs-Unternehmungen. Greifswald, Abel. M. 2.

SANDHEIM Adolf: Die Börse und die Börsengeschäfte. Leipzig. M. 8.

BARBARET J.: Les sociétés de secours mutuels. Paris, Berger-Levrault. Fr. 6.

BEAURE A.: Théorie et pratique de la monnaie Tome I. Berlin, Puttkammer. M. 3.20.

DESLOGES H.: Epargne et crédit populaires à l'étranger et en France. Paris, Rousseau. Fr. 7.50.

METCALFE J.: The case for universal old age pensions. With introduction by Ch. Booth. London, Simpkin. 3 sh.

PROVISION for old age by govern-

ment action in certain european countries. London, Darling.

*UPPGIFTER om hypoteksbanken och hypoteks föreningarne för år 1898. Stockholm.

*PRIX des marchandises sur les principaux marchés russes et étrangers l'année 1898. (Orosz nyelven.) Szentpétervár. 1 rubel.

Folyóiratokban.

ANNALEN des deutschen Reichs. 1899. Nr. 12: Geschäftsbericht des Reichs-Versicherungsamtes für das Jahr 1898.

JAHRBÜCHER FÜR NATIONALÖKONOMIE UND STATISTIK III. Folge, 18. Band, 3. Heft: Josef Kalischer: Zur Entwicklungsgeschichte des Kapitalzinses. Van der Borcht R.:

Die Reform der deutschsn Invaliditäts- und Altersversicherung. W. Lexis: Neue e Schriften über Münz- und Geldwesen.

SZARSKI Martin: Die Gründe des Preisfalles der Waaren. (Mittheilungen des k. k. Finanzministeriums, V. Jahr, 3. Heft.)

SAYOUS André: De la création en Suisse d'une banque centrale d'émission. (Musée Social 1899 Nr. 11.)

HAYWARD T. E.: On life tables, their construction and practical application. (Journal of the royal statistical society. Vol. LXII, Part III.)

DAVIDSON David: Riksbanken oth bankteorien. (Ekonomisk tidskrift, Arg. I, Häft 9.)

VII. Állami és községi pénzügy.

*A MAGYAR KIRÁLYI DOHÁNYEGYEDÁRSÁG statisztikája 1898. évről, Budapest.

*Az 1898. ÉVI FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEKNEK statisztikai egybeállítása a magyar korona országaira vonatkozólag. Budapest.

*Az 1896. ÉVI FOGYASZTÁSI ADÓEREDMÉNYEKNEK statisztikai egybeállítása az osztrák-magyar monarchiára vonatkozólag. Budapest.

*A VÁRMEGYEI TÖRVÉNYHATÓSÁGOK közgazgatási, árva- és gyámhatósági kiadásai és bevételei az 1899. évi költségvetések alapján. Budapest.

*CENTRALRECHNUNGSABSCHLUSS über den Staatshaushalt der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder für 1897. Wien.

*OESTERREICHISCHE STATISTIK, LIII. Band, 5. Heft: Statistische Nachweisungen über das civilgerichtliche Depositenwesen, die cumulativen Waisencassen und den Geschäftsverkehr der Grundbuchsämter in 1896. Wien. 4 Kor.

ANNUAIRE général des finances. Dixième année 1899—1900. Paris, Berger-Levrault Fr. 6.

*REPORT of the city auditor of the receipts and expenditures of the city of Boston for 1898/99. Boston.

LOMBARDO Mich.: Guida della contabilità generale dello Stato. Milano, Sonzogno. Lire 2.50.

*ALGEMEENE REKENING wegens de ontvangsten en uitgaven over het dienstjaar 1896. S'Gravenhage.

*VERSLAG van den toestand der Gemeente Amsterdam gedurende het jaar 1898. Amsterdam.

*ANNUARIO estatistico des contribuiçoes diversas anno 1892. Lisboa.

*KAPITAL-KONTO tillrikshufvud-boken för år 1898. Stockholm.

Folyóiratokban.

MITTHEILUNGEN DES K. K. FINANZMINISTERIUMS, V. Jahrg. 3. Heft: Ergebnisse der Punzierung im J. 1898. Lohn- und Dienstverhältnisse beim k. k. Hauptmünzamt

in Wien. Von Josef Raudnitz. Verkehr in Stempelwerthzeichen vom Jahre 1898. 4. Heft: Die Ergebnisse der ersten Voranlagung der allgemeinen Erwerbssteuer von Josef Freiherr Drotleff von Friedenfels.

RAUDNITZ Joseph: Die österreichischen Währungsgesetze sammt den darauf bezüglichen ergänzenden und erläuternden Veränderungen. (Oesterr. Gesetze 100. Heft.) Wien, Hofdruckerei. M. 2·80.

ZEITSCHRIFT für die gesammte Staatswissenschaft. 1899, Heft 3: Deichen Fritz: Die Kommunalisirung der Strassenbahnen in Deutschland. Eine politisch-ökonomische Studie. Sodoffsky Gustav: Zur Finanzstatistik der Städte Russlands.

GHIO Paul A.: Les impôts en Italie. (Journal des économistes octobre 1899.)

REVUE D'ÉCONOMIE POLITIQUE 1899, Nr. 8—9: Les finances et des services industriels de la ville de Genève par Achard. Les réformes démocratiques de l'impôt. Que penser du projet d'impôt dégressif sur le revenu? par Pierre du Maroussem.

REVUE DE STATISTIQUE Vol. II, Nr. 12: Les budgets du monde. Budgets des principaux états du monde et charge représentative per habitant.

ECONOMIC JOURNAL sept. 1899: Westlake J. The theory of taxation, with reference to nationality, residence and property. Donald R.: Municipal trading and profits. Hirt J. W.: Municipal finance.

POLITICAL SCIENCE QUARTERLY september 1899: Merriam C. E.: Paines political theories. Emerick C. F.: Government loans to farmers. — West Max: City and country taxes.

VIII. Társadalmi kérdések (munkásügy és szegényügy).

ARNOLD Karl Friedrich: Die Wohnungsmiethe nach dem bürgerlichen Gesetzbuche mit besonderer Rücksicht auf die bisherigen Zustände in München. München, Rieger. M. 2·40.

BONSHAB Friedrich: Das Reichsgesetz betreffend die Erwerbs- und Wirtschaftsgenossenschaften mit Erläuterungen. München, Schweizer. M. 3.

FUNK Georg: Die Arbeiterversicherungsgesetze des deutschen Reiches. Heidelberg, Weisz. M. 1·20.

SCHWANDER Rudolf: Das Armenrecht in Elsass-Lothringen in seiner Bedeutung für die Privatwohlthätigkeits-Vereine und Anstalten. (Charitasschriften 2. Heft.) Freiburg i/B. M. 2.

WENGLER A.: Das deutsche Arbeiterrecht in seiner Gestaltung durch die neue Gesetzgebung über die Arbeiterversicherung. Leipzig, Verlag der Handels-Akademie. M. 2·75.

WILL Dionysius: Das Koalitionsrecht der Arbeiter in Elsass-Lothringen im Vergleich zu dem in Frankreich und im deutschen Reiche geltenden Rechte. Freiburg i/B., Herder. M. 2.

*ZACHER: Die Arbeiterversicherung im Auslande, Heft IX. — Die Arbeiterversicherung in Russland. Berlin, M. 1·20.

*LES ASSOCIATIONS PROFESSIONELLES ouvrières. Tome I. Office du travail. Paris.

SOLOWEITSCHIK Leonty: Un prolétariat méconnu. Etude sur la situa-

tion sociale et économique des ouvriers juifs. Bruxelles. Lamer-tin.

*COLLET: Report on the money wages of indoor domestic servants. London. 3 1/2 d.

Low's Handbook to the charities of London. Edited by Dumville. 61-st year: 1897/98. London, Low. 1 sh.

*REPORT on changes in rates of wages and hours of labour in the United Kingdom in 1898 with statistical tables. London. 1 sh. 5 d.

*ANNALI del credito e della previdenza Nr. 37. Cassa nazionale di previdenza per l'invalidità e per la vecchiaia degli operai. Legge, statuto e regolamento tecnico. Roma. L. 1.

Folyóiratokban.

FESTY Octave: Die Hilfskassenvereine unter den verschiedenen Regierungen des letzten Jahrhunderts in Frankreich. (Jahrb. für Nationalökonomie und Statistik. Bd. 73, Heft 4.)

SOZIALE PRAXIS. IX. Jahrg. Nr. 1—7: Generalversammlung des Vereines für Sozialpolitik in Breslau. — Die Vertheilung der Industriebevölkerung und die Volksgesundheit Von Arthur Dix. — Die Jahresberichte der preussischen Gewerberäthe über Kinderarbeit. Die gesetzliche Regelung der Arbeiterversicherung in Oesterreich. — Arbeitseinrichtungen für Zwecke der offenen Armenpflege. Von C. Münsterberg. Zur Charakteristik der Arbeiterausstände in Russland. Entwurf eines Wohnungs- und eines Gesundheitspflegegesetzes in den Niederlanden. Von J. H. Zanten. Der Ausstand in Creuzot. Von Fr. Schotthöfer. Miethestatistik der

Stadt Hamburg. Von Dr. Pflingsthorn. Die Tarifgemeinschaft im deutschen Buchdruckgewerbe. Von Ernst Francke. X. Parteitag der deutschen Sozialdemokratie. Zur Frage der Gehaltsverhältnisse der weiblichen Angestellten im Handelsgewerbe. Von Agnes Herrmann. Erhebungen über gesundheitsschädliche Betriebe in England. Von Fr. Specht. Bedeutung der freiwilligen Versicherung nach dem Invalidenversicherungsgesetz für die Privatbeamten und kleinen Gewerbetreibenden. Von E. Lange. Das Invalidenversicherungsgesetz und der Schutz der nationalen Arbeit Von E. Lange. Die Arbeiterwohnungsnoth und die bayerische Abgeordneten-kammer. Der Streik der Berliner Posamentiere vor dem Einigungsamt. Von M. v. Schulz. Die berufliche Gliederung des deutschen Volkes nach der Berufszählung. Von E. Hirschberg. Die Kriminalstatistik und die Vorlage zum Schutze des gewerblichen Arbeitsverhältnisses. Von Ferd. Tönnies. Die Sozialgesetzgebung und der Aerztestand. Von Dr. Miller. Die Wohnungsenquete der Stadt Bern. Von Cl. Heisz. Der erste allgemeine bayerische Frauentag. Von P. Büsching. Die schweizerische Kranken- und Unfallversicherung. Von Zacher. Fabrikarbeit verheirateter Frauen und Kindererziehung. Von Agahd. Regelung der Heimarbeit in der Cigarrenindustrie. Die Fürsorge für die Schwachsinnigen. Von Alphons Fuld.

REVUE GENERAL d'administration Aout 1899: Caisses de retraites des employés communaux et départementaux par Hilaire Combarieu. Unification de la repré-

sentation des pauvres et administration des établissements d'assistance par Tingny du Pouet.
 BATSON Stephan Mrs. and Pary
 WYNDHAM: Town and country labourers. (Nineteenth Century october 1899.)
 DRAKE Geoffroy: The problem of the aged poor (Fortnightly review October 1899.)
 ECONOMIC JOURNAL sept. 1899:
 Dawson W. H.: The housing of

the working classes in Germany.
 Butlin Francis M.: The international congress of women. Flux
 A. W.: The danish lockout.
 SOMERSET Henry Lady: Practical temperance legislation. (Contemporary review October 1899.)
 MATTEOTTI Matteo: Gli istituti di mediazione del lavoro in Germania. (Riforma Sociale ottobre 1899.)

IX. Gazdaságtörténet.

*MILHOFFER Sándor: A régi Egyptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Kassa, Vitéz.
 ADLER G.: Geschichte des Sozialismus und Kommunismus von Plato bis zur Gegenwart. I. Theil, Leipzig, Hirschfeld. M. 8.40.
 BELOW G.: Das ältere deutsche Städtewesen und Bürgerthum. Bielefeld, Velhagen. M. 3.
 DULTZIG Eugen v.: Das deutsche Grunderbrecht in Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. (Untersuchungen zur deutschen Staats- und Rechtsgeschichte, 58. Heft.) Breslau, Marcus. M. 10.
 KRAUS Victor: Die Wirthschafts- und Verwaltungspolitik des aufgeklärten Absolutismus im Gmünder Salzkammergut. (Wiener Staatswissenschaftliche Studien. I. Bd. 4. Heft.) Freiburg i/B. Mohr. M. 6.
 RAZDIWILL Carl Prinz: Entwicklung des fürstl. Stolbergischen Grundbesitzes seit dem XIII. Jahrh. mit besonderer Beachtung der Grafschaft Wernigerode. (Sammlung nat. und statist. Abhandlungen. Herausgegeben von Dr. Johann Conrad, 23. Band.) Jena, Fischer. M. 3.

REMBERT K.: Die Wiedertäufer im Herzogthum Jülich. Studien zur Geschichte der Reformation, besonders am Niederrhein. Berlin, Gretzer. M. 16.
 SCHÜLLER Richard: Die Wirthschaftspolitik der historischen Schule. Berlin, Heymann M. 2.40.
 SIEVEKING Heinrich: Genueser Finanzwesen mit besond. Berücksichtigung der Casa di S. Giorgio. II. Die Casa di Giorgio. (Volks-wirtschaft. Abhandlungen der bairischen Hochschulen. 3. Band, 3. Heft.) Freiburg, Mohr. M. 6.
 TILDSLEY I. L.: Die Entstehung und die oekonomischen Grundsätze der Chartistenbewegung (Sammlung nat. u. stat. Abhandlungen. 19. Band.) Jna, Fischer. M. 3.50.
 PLEBANO Acchille: Storia della finanza italiana della costituzione del nuovo regno alla fine del secolo XIX. Vol. I.: Dal 1861. al 1878. premesso un cenno sulla finanza del regno subalpino. Torino, Frassati. Lire 6.

Folyóiratokban.

FEILBOGEN Sigmund: Geplante Zollunionen mit dem deutschen Reiche. (Handelsmuseum. Band XIV. Nr. 43.)

GRABSKI St.: Der polnische National-oekonom Graf Friedrich Skarbek. (Zeitschrift für Volkswissenschaft, Socialpolitik und Verwaltung. VIII. Band. 5. Heft.)

HERMANN R.: Die Volkswirtschaft in Russland nach der Bauernemancipation. (Beilage zur Allg. Zeitung. Nr. 259.)

SCHMOILLER Gustav: Die englische Handelspolitik des 17. u. 18. Jahrhunderts. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reich. 23-ter Jahrg. 4. Heft.)

SAMBUG Edmond: Bernardin de Saint-Pierre et le féminisme. (Revue internationale de sociologie 7-e année. Nr. 8—9.)

ASHLEY W. J.: The commercial legislation of England and the american colonies. (Quarterly journal of economics. Vol. XIV. Nr. 1.)

VALENTI G.: La limitazione della terra e la causa prima dei fenomeni economici. (Giornale degli economisti. Settembre 1899.)

X. Statisztika.

*A. M. KIR. KORMÁNY 1893. évi működéséről és az ország közállapotaáról szóló jelentés és statisztikai évkönyv. Budapest.

DIE BEVÖLKERUNG DER ERDE. Periodische Übersicht über neue Arealberechnungen, Gebietsveränderungen, Zählungen und Schätzungen der Bevölkerung auf der gesamten Erdoberfläche, herausgegeben von Alex. Supan. X.: Europa. Gotha, Perthes. 1899. (Petermanns Mittheilungen. Ergänzungsheft Nr. 130.) M. 6.

DUNCKER G.: Die Methode der Variationsstatistik. Leipzig, Engelmann. M. 2.40.

*OESTERREICHISCHES STATIST. HANDBUCH für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. 17. Jahrg. 1898. Wien, Gerold. M. 6.

*STATISTISCHES JAHREBUCH für das Grossherzogthum Baden. XXX. Jahrgang. Karlsruhe.

ANNUAIRE agricole, commercial et industriel des colonies de la republique française. 1899. Paris. Fr. 5.

*ATLAS DE FINLANDE. Société de géographie de Finlande. Helsingfors.

*KIAER A. N.: Projet d'explorations démographiques à exécuter dans les pays inconnus. Kristiania.

THE FEDERAL CENSUS. Critical essays by members of the american economic association. Newyork, Macmillan. Doll. 2.50.

*FINANCIAL AND COMMERCIAL STATISTICS for British India. Sixth issue. Calcutta. 4 rupia.

*STATISTICAL ABSTRACT for the United Kingdom in each of the last fifteen years from 1884. to 1898. Forty-six number. London. 1 s. 1 d.

*ANNUARIO ESTATISTICO de Portugal 1892. Lisboa. 1899.

*MEDDELBLSER fon det statistiske centralbureau. Sekstende Bind 1898. Kristiania. 2 kr.

*FENNIA 17. Suomen maantieteellinen seurax. Sällskapet för Finlands geografi. Helsingfors.

*STATISTIQUE du royaume de Serbie. Tome XIII. (Cyrill betükkel.) Belgrade.

*ANNUAIRE STATISTIQUE de la ville de Buenos-Ayres. VIII. Année 1898. Buenos-Ayres.

Folyóiratokban.

MAYR Georg v.: Die deutsche Landwirtschaft und die Berufs-

statistik von 1895. (Beilage zur Allgemeinen Zeitung Nr. 89.)
 ZIMMERMANN Richard: Die Ziele der deutschen Handelsstatistik. (Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft. 1899. 3. Heft.)
 JOURNAL de la société de statistique de Paris, octobre 1899. L'enquête de 1898 sur les valeurs comprises dans les donations et les successions, classées par nature de biens par Léon Salefranque. Les assurances sociales en Europe par Georges Hamon. Les fluc-

tations des prix sur les principaux marchés en Russie en 1898. par Arthur Raffalovich.

REVUE DE STATISTIQUE. 2-me année. Nr. 80: L'Afrique australe. La colonie du Natal. La Zouloulouland. Le Basoutoland. Le protectorat des Bechouanes. La Rhodesie. Le Matabéleland. Les possessions portugaises.

BULLETIN OF THE DEPARTMENT OF LABOR. Washington Nr. 24. Statistics of cities.

XI. Vegyes művek és czikkek.

*TRUSKOVSKY Gyula: Bükkvidéki kalauz. Miskolcz. 1 kor.
 *VÁGHÓ Ignác: Adalékok a m. kir. honvéd Ludovica-Akadémia történetéhez. Budapest.
 BRESNITZ v. Sydačoff: Die panslawistische Agitation und die südslawische Bewegung in Oesterreich-Ungarn. Leipzig, Luckhardt. M. 2.
 HAECKEL Ernst: Die Welträthsel. Gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie. Bonn, Strauss. M. 8.
 LEMCKE Heinrich: Mexico, das Land und seine Leute. Berlin, Schall. M. 10.
 MEYER Georg: Lehrbuch des deutschen Staatsrechtes. 5. Auflage. Leipzig, Duncker. M. 15.
 SARRE Fr.: Transkaukasien, Persien, Mesopotamien, Transkaspien. Land und Leute. Berlin, Reimer. M. 18.
 *STATISTIK DES DEUTSCHEN REICHES. Neue Folge. Bd. 95. Kriminalstatistik für das Jahr 1896. Erläuterungen. Berlin. M. 10.
 FITZPATRICK I. P.: The Transvaal from within: a private record of public affairs. London, Heinemann. 10 sh.

JESSET Montague: The key to South Africa: Delagoa bay. London, Fischer Unwin. 6 sh.

RENTON A. W.: Encyclopaedia of the laws of England. 12 vols. London, Sweet. Sh. 2'40.

*NOTIZIA complementari alle statistiche giudiziarie penali degli anni 1890/95. Roma. L. 4.

*STATISTICA giudiziaria penale per l'anno 1897. Roma. L. 3.

KLAJČ Vjekoslav: Provjest hrvata. Napisao ju V. K. I. Zagreb Kugli.

Folyóiratokban.

BÜSCHING Pau': University extension in Hamburg. (Beilage zur Allgem. Zeitung. 1899. Nr. 221.)

HAAG Karl: Die direkte Methode der Mundarten - Kartographie, ihre sprachwissenschaftliche Bedeutung und praktische Nothwendigkeit. (Beilage zur Allgemeinen Ztg. 1899. okt. 9.)

BONET-MAURY Gaston: L'école primaire en Angleterre. (Revue des deux mondes du 15 octobre 1899.)

LEXIS W.: Zur Lage des höheren Lehrstandes in Preussen. (Jahrbücher für Nationalök. und Statistik. Dritte Folge. Band 18. H. 3.)

TÁRGYMUTATÓ.

I. ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
Visszaemlékezés Keleti Károlyra. — <i>Dr. Vargha Gyulától</i>	3
Ipari szakszövetkezeteink. — <i>Dr. Horváth Jánostól</i>	12
A munkaidő törvényes rendezése a művelt államokban. — <i>György Aladártól</i> . (Kezdetét l. az 1898. évfolyamban)	73
Törvényszerűség a sociológiában. — <i>Dr. Somló Bódogtól</i>	86
A középföldbirtokos osztály hiteléről. — <i>Lippich Gusztávtól</i>	155
A termelő szövetkezetek. — <i>Vajda Ármintól</i>	168
A vidéki takarékpénztárak reformja. — <i>Dr. Berényi Páltól</i>	237
Fogyasztási adóink az Ausztriával való kapcsolat szempontjából. — <i>Dr. Exner Kornéltól</i>	257
A munkaidő kérdéséhez. — <i>Dr. Gorove Lászlótól</i>	309
Az átírási (giro) forgalom fejlődéséről hazánkban. — <i>Ifj. Koch Antaltól</i>	337
Egy új tankönyvről. — <i>Dr. Ráth Zoltántól</i>	387
Pénzüntézetek reformja. — <i>Sugár Ignácztól</i>	403
Agio és áralakulás az osztrák-magyar monarchiában 1867—1897-ig, vonatkozással a világpiacz viszonyaira. — <i>Dr. Jankovich Bélától</i>	453, 567, 623
A musée social. — <i>Dr. Fényvessy Józseftől</i>	493
A földmivesek és a német socialisták. — <i>György Aladártól</i>	519
A kötött birtok agrárpolitikai szempontból. — <i>Dr. Tóth Jenőtől</i>	530
A gyermekhalandóság statisztikája. — <i>H. A.-tól</i>	589
Az állatorvosi közszolgálat államosításáról. — <i>Dr. Heltai Ferencztől</i>	699
Pénzgazdaságunk és a vidéki intézetek. — <i>Blum Brunótól</i>	740
A munkásvédelemnek nemzetközi jellegűvé alakulása. — <i>György Aladártól</i>	765

II. IRODALMI SZEMLE.

Szende Gyula: Földrajz-statisztikai tabellák a föld összes államairól. — <i>r.-tól</i>	33
Webb Sidney: Englands Arbeiterschaft 1837 und 1897. — <i>gy.-tól</i>	35
Atlanticus: Ein Blick in den Zukunftsstaat. Production und Consum im Socialstaat. — <i>l.-tól</i>	36
Dr. P. F. Aschrott: Die Entwicklung des Armenwesens in England seit dem Jahre 1885. — <i>F. J.-tól</i>	40
Székely Ferencz: Vidéki pénzüntézetek reformjáról	107
Dr. Kőrösy József: A felvidék eltótosodása. — <i>a.-tól</i>	113
Luxemburg Rosa: Die industrielle Entwicklung Polens. — <i>r.-tól</i>	114
Atkinson Edward: The wheat growing capacity of the United States. — <i>Dr. Kovács Aladártól</i>	116
Lippmann Karl: Die Kanzleijurisdiktion im Orient. — <i>gy.-tól</i>	185

	Lap
A nők szerepköre a közgazdaságban. — <i>r.-től</i>	189
Dr. Földes Béla: A társadalmi gazdaságtan elemei. — <i>Kenéz Bélától</i>	267
Cahn Ernst, Dr.: Das Schlafstellenwesen in den deutschen Grossstädten. — <i>r.-től</i>	269
Untersuchungen über die Lage des Hausiergewerbs in Deutschland. — <i>gy.-től</i>	274
James E. J.: A nagyvárosok növekedése. — <i>Forrai Andrástól</i>	280
Dr. Kovács Gyula: Közgazdaságtan. — <i>Dr. Navratil Ákostól</i>	364
Dr. Bode Vilmos: Wirtshausreform in England, Norwegen und Schweden. — <i>r.-től</i>	366
M. v. Brandt: China und seine Handelsbeziehungen zum Auslande, mit besonderer Berücksichtigung der deutschen. — <i>r.-től</i>	426
Az életbiztosítási díjtartalekről. — <i>Altenburger Gyulától</i>	502
Külföldi folyóiratok szemléje. — <i>r.-től</i>	549
Az élettartam növekedése. — <i>György Aladártól</i>	598
Durban William: The trans-siberian railway. — <i>r.-től</i>	604
Julius Szende: Handbuch der Diplomaten. — <i>d.-től</i>	671
A községi vasutak községi jellegűvé tétele. — <i>r.-től</i>	672
Morcing C. A.: Új nagy vasút Ázsián keresztül. — <i>H. A.-tól</i>	777
A nők munkabére. — <i>r.-től</i>	780

III. STATISZTIKAI ÉRTESÍTŐ.

A francia munkaadók közreműködése a munkások nyugdíjbiztosítása körében. — <i>ff.-től</i>	44
Ausztria népmozgalma az 1891—1896. években. — <i>Kovács Alajostól</i>	49
Jelzőlog-hitelintézeti statisztikánkról. — <i>Dr. Éber Antaltól</i>	120
Felvilágosító megjegyzések. — <i>A szerkesztőtől</i>	129
Az északamerikai Egyesült-Államok népszámlálásai. — <i>F. J.-től</i>	135
Ausztrália gazdasági és népességi viszonyairól. — <i>Zalaitól</i>	192
A távbeszélő Svédországban. — <i>F. J.-től</i>	285
A vándorló foglalkozásnélkülieket ellátó állomások. — <i>f.-től</i>	372
A vasutak fejlődése. — <i>gy.-től</i>	430
Az iskolás gyermekek ipari mellékfoglalkozásának kérdése. — <i>r.-től</i>	506
A mellékfoglalkozás számbavétele. — <i>r.-től</i>	553
Az északamerikai Egyesült-Államok munkásstatisztikai hivatalai. — <i>d.-től</i>	608
Árhullámozás a legutolsó félszázad alatt Európában. — <i>C. J.-től</i>	678
Az orosz városok pénzügyi állapota. — <i>H. A.-tól</i>	685
A temesvári tankötelesek mellékfoglalkozásáról. (Nyílt levél a »Közigazdasági Szemle« szerkesztőjéhez.) — <i>Gokler Antaltól</i>	687
A gümőkór pusztítása. — <i>l.-től</i>	789
Az 1897. év strikejai Ausztriában. — <i>Kenéz Bélától</i>	795
A szeszes italok termelése és fogyasztása. — <i>r.-től</i>	799
Románia pénzügyi helyzetéről. — <i>r.-től</i>	808

IV. KÖNYVSZEMLE.

1899. januártól decemberig: 57, 140, 212, 238, 378, 435, 509, 556, 613, 690, 811

V. A »MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG« ÉRTESÍTŐJE.

1899. januártól decemberig: 66, 150, 219, 296, 445